

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

ІНСТИТУТ УПРАВЛІННЯ ТА ЕКОНОМІКИ ОСВІТИ

*НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ
УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ РОЗВИТКОМ*

**МОДУС
ДЕРЖАВНО-ГРОМАДСЬКОГО
УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ**

Київ – 2015

УДК 37.014.611:005.6
ББК 74.00:65.050
М 74

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 1 від 3 вересня 2015 р.)

За науковою редакцією професора В. П. Беха

Редакційна колегія: В.П. Бех (голова), Н.В. Крохмаль (заст. голови), В.П. Андрущенко, Т.В. Бакка, Ю.В. Бех, Н.І. Ведмідь, Р.М. Вернидуб, І.А. Грицяк, М.І. Давидюк, Л.С. Дубчак, Л.М. Жайворінок, Т.А. Жижко, О.В. Іванілов, Л.М. Калініна, С.О. Коновалова, З.М. Корінець, А.А. Кравченко, А.П. Кудін, Т.В. Ладиченко, Т.В. Мелещенко, С.А. Мирошниченко, М.В. Михайліченко, М.О. Нестерова, С.М. Ніколаєнко, О.М. Онаць, Л.П. Погоріла, К.А. Постол, І.П. Пятишева, С.Л. Решновецький, Н.О. Резанова, Л.М. Романкова, О.Г. Рябека, Т.І. Сабадош, В.Л. Савельєв, В.П. Сергієнко, В.В. Супрун, М.В. Туленков, В.В. Чепак, Ю.Е. Щербакова.

Рецензенти:

- Молодиченко В.В.** – доктор філософських наук, професор;
Самчук З.Ф. – доктор філософських наук, старший науковий співробітник;
Скотна Н.В. – доктор філософських наук, професор.

М 74 Модус державно-громадського управління освітою : монографія / Міністерство освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; за науковою ред. В. П. Беха; редкол.: В. П. Бех (голова), Н. В. Крохмаль (заст. голови) [та ін.]. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – 768 с.
ISBN 978-966-7166-34-2

Колективна монографія вітчизняних вчених-освітян присвячена формалізації дискурсу теоретичних проблем і практичних завдань, що накопичились у реформуванні галузі національної освіти в Україні на шляху її вступу до ЄС з метою побудувати прийнятну для практики модель державно-громадського управління. У доробку розкрито шляхи використання напрацювань теорії управління, філософії освіти, правознавства, політології, соціології, педагогіки та інших наук у побудові принципової моделі державно-громадського управління різними структурами: від дошкільного закладу освіти до університету. У публікаціях керівників освітянської галузі та практиків у сфері освіти відображено реальний стан освітньої політики і вітчизняного алгоритму управління освітою, подано приклади з практики, що мають позитивний вплив на демократизацію управління навчально-виховним процесом. У запропонованих статтях всебічно висвітлено не тільки реальний стан макро-, мезо- і мікрорівнів освітянської галузі, але й означено перспективні напрями її реформування з огляду на вимоги формування суспільства знань, глобалізації й інформатизації сучасного навчально-виховного процесу. Кінцевим продуктом цієї праці є зіставлення морфологічних і функціональних складників, а також формалізація чотирьох унікальних механізмів, а саме: механізму розробки, механізму дії, механізму введення у практику й механізму управління (корекції) системи державно-громадського управління освітою на макро-, мезо- і мікрорівнях.

Видання призначене для соціальних філософів, викладачів, аспірантів, магістрів, студентів, які вивчають проблеми реформування сфери освіти у дискурсі забезпечення сталого розвитку, самоорганізації і саморегуляції соціальних систем, теорії соціального управління, а також для всіх, хто цікавиться проблемами демократизації освітянської діяльності.

ISBN 978-966-7166-34-2

ББК 74.00:65.050

Modus of state and public education management: monograph / Ministry of Education and Science of Ukraine, National Pedagogical Dragomanov University; Edited by V.P. Bekh; Editors: V.P. Bekh (Head), N. V. Krokmal (*deputy head*) [and others]. – Kyiv : Edition of National Pedagogical Dragomanov University, 2015. – 768 p.

Collective monograph of Ukrainian scientists and educators that is dedicated to formalizing discourse of theoretical issues and practical tasks that have accumulated in the national education reform sector in Ukraine towards its accession to the EU with the aim to build a reasonable model of state- public management for the practice. In research it is disclosed the ways of uses of developments in management theory, philosophy of education, law, political science, sociology, pedagogy and other sciences fundamental in building of principle model of state-public management by various structures from pre-school to university education. In the publications of managers and practitioners in the field of educational it is reflected the real state of national education policy and algorithm of education management, there are given the examples of practices that have a positive influence on the democratization of management educational process. These articles comprehensively cover not only the real state of macro, meso and micro levels of educational sphere, but also there are defined perspective directions of reform in view of the requirements of forming knowledge society, globalization and informatization of modern educational process. The final product of this work is to compare the morphological and functional components and formalization of four unique mechanisms, namely, mechanism of development, mechanism of action, mechanism of putting into practice and mechanism of control (correction) of state-public education management at the macro, meso and micro levels.

The monograph is addressed to social philosophers, teachers, postgraduate students, masters, students, who study the problems of reforming of the sphere of education in the discourse of providing sustainable development, self-organization and self-regulation of social systems, theory of social management, and for practitioners – to everyone, who is interested in the problems of democratization of educational activities.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

СВІТОГЛЯДНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНО-ГРОМАДСЬКОГО УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ.....	16
1.1. Управління в інституційній структурі освіти (М. В. Туленков, В. В. Чепак)	16
1.2. Розбудова державно-громадського управління як провідна проблема соціального розвитку ХХІ століття (В. П. Бех, О. Г. Рябека).....	35
1.3. Державно-громадське управління освітою як синтез зусиль держави і громадянського суспільства (Ю. В. Бех, О. В. Іванілов)	59

РОЗДІЛ 2

ІСТОРИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ДЕРЖАВНО-ГРОМАДСЬКОГО УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ.....	70
2.1. Ретроспективний аналіз участі громадськості в управлінні освітою на прикладах світової і вітчизняної практики (Н. В. Крохмаль).....	70
2.2. Єдиний європейський простір освіти і науки як умова модернізації освіти (Ю. Е. Щербакова).....	100
2.3. Глобальне та європейське врядування у формуванні глобальної освіти (І. А. Грицяк).....	111
2.4. Проблеми і перспективи становлення процесу державно-громадського управління освітою в Україні (С. М. Ніколаєнко).....	125

РОЗДІЛ 3

ФОРМИ ДЕРЖАВНОГО ТА ГРОМАДСЬКОГО ВПЛИВУ НА ОСВІТУ (МАКРОРІВЕНЬ)	139
3.1. Державна освітня політика: ідейно-політичне моделювання систем державного управління освітою і функцій громадськості в управлінні освітою (В. П. Андрущенко, В. Л. Савельєв).....	139
3.2. Державне регулювання: нормативно-правове забезпечення участі громадськості в управлінні освітою (Л. С. Дубчак)	169
3.3. Державне управління: сутність, зміст і форми державного управління освітою (М. В. Туленков)	183
3.4. Громадське управління освітою: батьківський і громадський вплив (І. П. Пятишева)	187
3.5. Громадянська освіта: шлях до реалізації прав людини (Т. В. Ладиченко, Т. В. Бакка, Т. В. Мелешенко)	198

РОЗДІЛ 4

МОРФОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНО-ГРОМАДСЬКОГО УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ (МАКРОРІВЕНЬ) 220

- 4.1. Повнота системи державно-громадського управління освітою як умова цілісності явища і ефективності його морфологічного аналізу (В. П. Бех)..... 220
- 4.2. Система державно-громадського управління освітою: процесуальний вимір (Ю. В. Бех) 225
- 4.3. Суб'єкти освітянської структури у системі державно-громадського управління освітою (З. М. Корінець)..... 274
- 4.4. Суб'єкти громадськості у системі державно-громадського управління освітою (Н. В. Крохмаль) 284

РОЗДІЛ 5

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ЗАЛЕЖНОСТІ МІЖ ДЕРЖАВОЮ І ГАЛУЗЗЮ ОСВІТИ У КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНО-ГРОМАДСЬКОГО УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ (МЕЗОРІВЕНЬ)..... 308

- 5.1. Принципи взаємодії держави і громадянського суспільства у сфері освіти (К. А. Постол)..... 308
- 5.2. Роль профспілкових організацій у процесі державно-громадської моделі управління освітою в Україні (К. А. Постол) 317
- 5.3. Механізм соціального партнерства як основа інтегративної взаємодії держави і громадянського суспільства в освіті (С. О. Коновалова, С. Л. Решновецький) 324
- 5.4. Гомеоклаз системи освіти: дисфункціональні залежності (С. А. Мирошніченко)..... 340

РОЗДІЛ 6

ПРИВАТНА ОСВІТА У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНО-ГРОМАДСЬКОГО УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ 371

- 6.1. Державно-громадське управління недержавною освітою (Н. О. Резанова)..... 371
- 6.2. Приватні вищі навчальні заклади: функціонування та управління (М. В. Михайліченко)..... 385

РОЗДІЛ 7

ДЕРЖАВНО-ГРОМАДСЬКЕ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ В УКРАЇНІ НА МІКРОРІВНІ: ЗАГАЛЬНЕ І ОСОБЛИВЕ..... 415

- 7.1. Державно-громадське управління освітою на рівні дошкільного навчального закладу (Н. І. Ведмідь, Л. М. Жайворінок)..... 415

7.2. Дискурсивна практика державно-громадського управління загальноосвітніми навчальними закладами у сучасних умовах (Л. М. Калініна, О. М. Онаць)	429
7.3. Професійно-технічна освіта: стан, проблеми та перспективи розвитку в контексті галузевого законодавства (В. В. Супрун)	458
7.4. Державно-громадське управління освітою на рівні вищого навчального закладу (Т. А. Жижко)	482
7.5. Колективний договір як механізм залучення співробітників вищих навчальних закладів до управління освітнім процесом (Л. П. Погоріла, Т. І. Сабадош)	496
7.6. Виховання майбутніх фахівців у системі вищої професійної освіти (Л. М. Романкова)	512
7.7. Студентське самоврядування в системі державно-громадського управління вищою школою (М. І. Давидюк)	521

РОЗДІЛ 8

СПЕЦИФІКА ДЕРЖАВНО-ГРОМАДСЬКОГО УПРАВЛІННЯ ВИЩОЮ ОСВІТОЮ В УКРАЇНІ: ЗАГАЛЬНЕ І ОСОБЛИВЕ

8.1. Державна і приватна освіта у дискурсі становлення державно-громадського управління освітою: загальне і особливе (М. В. Михайліченко)	541
8.2. Структурна перебудова мережі сучасної системи національної вищої освіти за участю громадськості як засіб демократизації управління (М. В. Михайліченко)	551
8.3. Суб'єкти громадського впливу на функціонування і розвиток сучасного національного ВНЗ (М. В. Михайліченко)	555

РОЗДІЛ 9

ДЕРЖАВНО-ГРОМАДСЬКИЙ МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ОСВІТИ ЯК ОСНОВНИЙ ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ В УНІВЕРСИТЕТАХ

9.1. Провідні тенденції в університетській освіті у контексті глобалізації і інформатизації соціального розвитку світової спільноти (В. П. Сергієнко)	561
9.2. Проблеми і перспективи становлення процесу державно-громадського управління університетською освітою в Україні (М. В. Михайліченко)	580

РОЗДІЛ 10

ІННОВАЦІЙНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНО-ГРОМАДСЬКОГО УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ

607

10.1. Державно-громадське управління університетом: український контекст (В. П. Бех).....	607
10.2. Інноваційні технології в управлінні науково-освітньою діяльністю педагогічного університету (Р. М. Вернидуб).....	637
10.3. Електронна педагогіка в інформаційно-освітньому середовищі ВНЗ (А. П. Кудін).....	691
10.4. Когнітивні технології в освіті (М. О. Нестерова).....	702
10.5. Соціальна відповідальність в системі державно-громадського управління освітою (А. А. Кравченко).....	709
ВИСНОВКИ.....	717
ЛІТЕРАТУРА.....	726
НАШІ АВТОРИ.....	759

ВСТУП

Шановний читачу!

Перед тобою – колективна монографія науковців Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, менеджерів освіти і викладачів-практиків національної системи освіти України.

Це не перша і не остання праця драгомановців у рамках функціонування Науково-дослідного центру дослідження проблем управління сталим розвитком у сфері модернізації управління освітою. Протягом попередніх кількох років ми постійно досліджували можливості розширення державно-громадського управління вищою професійною освітою в Україні, формулюючи на основі цього власні пропозиції для системи навчально-виховної діяльності. Ознайомитися з ними можна у низці наукових монографій, наприклад: «Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства»¹, «Державно-громадське управління у дискурсі демократизації суспільства»² та у колективній монографії «Управління освітою»³, а також у кандидатських дисертаціях О. Невмержицької на тему: «Демократизації вищої освіти України у дискурсі розбудови системи студентського самоврядування»⁴ і О. Рябеки на тему: «Організації громадянського суспільства як чинник системи державно-громадського управління: політологічний аналіз»⁵ та ін.

Якщо до цього переліку праць з демократизації освіти додати літературу інших дослідників, якою рясніє Інтернет, то, здається, проблеми теоретичного узагальнення не існує. Є проблема практичного застосування викладених у літературі пропозицій щодо розбудови ефективної системи державно-приватного управління освітою.

Пропонована книга є, фактично, продовженням нашої попередньої колективної роботи «Управління освітою», що вийшла друком у 2013 році. За дуже короткий термін науково-пошукова розвідка оптимальної структури управління освітою на шляху до Світового суспільства знань одразу ж опинилася у центрі уваги дослідників не тільки в нашій країні, але й далеко за її кордоном. Як свідчить статистика репозитарію Наукової бібліотеки Національного педа-

¹ Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства: монографія / Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; за наук. ред. В. П. Беха; редкол.: В. П. Бех (голова), Г. О. Нестеренко (заст. голови) [та ін.]. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 680 с.

² Рябека О. Г. Державно-громадське управління у дискурсі демократизації суспільства: монографія / О. Г. Рябека; за наук. ред. проф. В. П. Беха; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 289 с.

³ Управління освітою: монографія / Міністерство освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; за науковою ред. В. П. Беха; редкол.: В. П. Бех (голова), М. В. Михайліченко (заст. голови) [та ін.]. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – 546 с.

⁴ Невмержицька О. О. Демократизації вищої освіти України у дискурсі розбудови системи студентського самоврядування: дис... канд. філософ. наук: спец. 09.00.10 / Олена Олександрівна Невмержицька. – Київ, 2007. – 233 с.

⁵ Рябека О. Г. Організації громадянського суспільства як чинник системи державно-громадського управління: політологічний аналіз: дис... канд. політ. наук / Олександр Григорович Рябека. – Київ, 2010. – 233 с.

гогічного університету імені М. П. Драгоманова, цю книгу в електронному варіанті тільки протягом 2014 року біля двох тисяч раз завантажували дослідники у країнах ЄС, США, Китаю, Ізраїлю та інших країн світу.

Наступні події, що мали місце після виходу з друку праці «Управління освітою», настільки потужно вплинули на стан національної системи освіти, знецінивши наші попередні напрацювання, оскільки принципово змінилась світоглядно-ідеологічна основа освітянської політики в Україні. Прийняття Верховною Радою України влітку 2014 року Закону України «Про вищу освіту» докорінно змінило не тільки законодавчу і нормативно-правову базу управління вищою освітою, але додатково ввело низку нових суб'єктів в управління освітянською галуззю, значно полегшивши доступ зацікавлених представників громадянського суспільства у сферу управління національною вищою професійною освітою.

Тож пройдені Україною у 2014 і 2015 роках дві біфуркаційні точки соціально-політичного і організаційного розвитку української спільноти докорінно змінили ландшафт вітчизняної освіти. Це потребує глибокого теоретичного осмислення і напрацювання якісно нових пропозицій з цього питання. Але побачити, усвідомити ці зміни у життєдіяльності освітян можна лише за умови зміни світогляду, який би адекватно відтворював стан речей в освіті XXI століття.

Новизна матеріалу полягає у тому, що авторський колектив аналізує вплив на національну систему освіти двох чинників-атракторів, а саме: а) підписання і ратифікацію Україною угоди з ЄС; б) прийняття Верховною Радою України Закону України «Про вищу освіту» і введення його у дію після підписання Президентом України.

Саме вищеназвані чинники докорінно змінили макроумови процесу демократизації управління освітою, адже Україна зробила три потужні кроки в розмежуванні організаційно-правових відносин між державою, університетами, бізнесом і громадськими організаціями:

1) змінила алгоритм управління вищою освітою за рахунок: а) делегування частини повноважень університетам, про них мова піде нижче; б) модернізувала власну структуру управління вищою освітою шляхом створення нового органу управління – Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, завданням якого є створення низки акредитованих ним незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти;

2) значно демократизувала процес державного управління вітчизняною вищою освітою шляхом залучення низки громадських організацій до складу новоствореного Національного агентства з акредитованими ним незалежними установами оцінювання та забезпечення якості вищої освіти;

3) обмежила монополію окремих установ і особистостей на «пожиттєву» участь у керівництві вищою освітою у складі Науково-методичної ради, що утворює Центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки, яка за

участю Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти розробляє методологію, методичні рекомендації щодо розроблення стандартів освітньої діяльності та стандартів вищої освіти, а також науково-методичні комісії, що розробляють стандарти освітньої діяльності та стандарти вищої освіти.

Тому в цій роботі ми пропонуємо власний глибший аналіз проблеми та ви-важеніші прогностичні оцінки демократизації управління, враховуючи досвід країн ЄС у галузі освіти і науки, оскільки будь-які кроки у модернізації цієї галузі мають бути синхронізовані з аналогічними процесами у європейських країнах. Цього потребує не стільки освітня політика України, скільки європейський і світовий ринки праці і освітянських послуг, інтенсивне формування Світового громадянського суспільства, Світового уряду, Світового суспільства знань, що детермінуються становленням онтологічної, інформаційної і організаційної єдності планетарної спільноти.

Водночас заплановані зміни у Конституції України, що обговорюються у комітетах Верховної Ради України і спрямовані на децентралізацію державної влади на користь системи місцевого самоврядування та регіональних органів управління освітою, у свою чергу, змінюють умови функціонування не тільки Міністерства освіти і науки України, а ще надають громадянському суспільству суттєві важелі впливу на освіту, науку і культуру регіонів, посилюють роль громад у навчанні й вихованні молоді на етнонаціональній і патріотичній основі.

Прийняття Верховною Радою України Закону України «Про вищу освіту» значно розширило можливості участі громадянського суспільства в управлінні освітянською діяльністю і суттєво оновило механізми цього процесу. Але цей законодавчий акт поставив на порядок денний невідкладне прийняття ще одного нового Закону України, мається на увазі Закону України «Про освіту»¹, що значно поглибить дерегуляцію і демократичні перетворення у цій сфері.

До того ж над країною нависла загроза розширення масштабів військових дій Російської Федерації, що викликана у тому числі й нашими намірами демократизувати державне управління, підняти роль громадянського суспільства у розбудові системи місцевого самоврядування, надати громадам і громадянам більших прав у організації власного життєстрою і захисті своїх прав за рахунок розширення їх свободи у політиці, бізнесі, науці, культурі й освіті.

Таким чином, наші напрацювання, запропоновані у цій колективній праці, знову нібито «повисають у повітрі», оскільки світові тенденції ще тільки набирають силу, а вітчизняний законодавець не все визначив до кінця у реформуванні управління національною системою освіти. Тому далеко не випадково це видання має назву «Модус державно-громадського управління освітою», оскільки поняття «модус» (від лат. *modus*) – міра, образ, спосіб, вид існування або

¹ Про освіту: Закон України (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/citizens/zv%E2%80%99yazki-z-gromadskisty/gromadske-obgovorennya.html>

дії чого-небудь¹. (У логіці застосовується для позначення різновидів форм висновків. Спіноза вважав, що модуси – різні стани, яких набуває єдина субстанція).

Але ми впевнені, що напрацьований дослідниками матеріал створює не тільки необхідну, але й достатню базу для ефективної розбудови вітчизняної моделі державно-громадського управління освітою на макро-, мезо- і мікрорівнях.

Механізм філософського забезпечення вирішення сучасних освітянських проблем у організаційній площині полягає у взаємодії таких засобів як: 1) цілісне світосприйняття (світоцілісність), що відкрите для усвідомлення переходу від імперативу динамічної рівноваги до інноваційного нерівноважного розвитку або зеленої економіки і сталого розвитку; 2) ідеології динамічної рівноваги в управлінській діяльності, що має в умовах нерівноважності розвитку планетарної спільноти надто рухливі межі і є чутливою до співвідношення і протистояння технократизму, екологізму і гуманізму; 3) диспозитиву – соціального організму планети, що завершує становлення своєї цілісності; 4) категоріального апарату філософії управління або знання про управління; 5) наявного потоку соціальної інформації або філософії освіти (загального семантичного поля, що формує сучасна наука); 6) засобів і методології аналітичної роботи; 7) організаційної свідомості; 8) організаційної культури; 9) загального алгоритму прийняття управлінських рішень; 10) логіки формування родо-видових залежностей понять; 11) алгоритму розробки наукової освітянської теорії.

Тож ми ж вбачаємо, що корінь якісного вирішення проблем управління освітою у XXI столітті знаходиться у площині зміни світогляду й ідеології поведінки людей: з одного боку, організаторів освітянських послуг, а з другого, – споживачів освітніх послуг, оскільки будь-яке співтовариство «зібране» і відтворюється на певній матриці. Важливим її зрізом є когнітивна структура – система засобів пізнання реальності й інструментів суспільної свідомості й обміну інформацією (мова, значущі факти, теоретичні уявлення, методи, міра, логіка та ін.). Великі гетерогенні співтовариства (народ, нація, суспільство), зібрані на складній світоглядній матриці, в якій переплетені когнітивні структури безлічі співтовариств і субкультури. Коротко пояснімо, про що йде мова.

Справа полягає в тому, що зміст епохи завжди визначав зміст і якість освіти, оскільки вона або сприяла, або гальмувала соціальний розвиток людини і суспільства. Потреба удосконалити освіту виникла з тієї причини, що наприкінці ХХ століття «дух епохи» піднявся на якісно інший рівень розвитку, розбухавши ментальні засади етносу. Ми не зрозуміли своєчасно, або не сприйняли серйозно, попередження Гегеля про те, «що якщо тільки дух народу піднімається на більш високий рівень, всі моменти державного устрою, пов'язані з

¹ Модус [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Модус_\(философия\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Модус_(философия))

попередніми рівнями його розвитку, втрачають свою усталеність, вони повинні занепасти, і не існує сили, здатної їх утримати»¹.

Отже, феномен навчання наповнюється змістом, що несе у собі «дух епохи». Звісно, що минула доба (індустріальна цивілізація) несла «свій» дух, а нова доба (інформаційна цивілізація) відповідно несе «новий дух». Якщо у новій добі присутній старий дух, то це означає, що епоха, що відходить у минуле, затримує розвиток людини і прагне загальмувати соціальний розвиток світової спільноти. І це завжди погано.

Для того, щоб зрозуміти дух інформаційної епохи, потрібно змінити пануючий технократичний світогляд на космополітичний і відтворити принципово іншу картину світоустрою третього тисячоліття. Космополітизм не треба розглядати як щось неприродне і протиправне на тлі розбудови української державності, що значно затрималась у загальнопланетарному еволюційному процесі й нині повинна наздоганяти передові країни світу.

Цінність космополітичного світогляду полягає у тому, що він дає змогу на основі якісно нової картини світу усвідомити напрям і зміст нового етапу в розвитку людини і суспільства. Нарешті, має допомогти усвідомити масштаби, напрям і кінцеву мету планетарного розвитку. При виконанні такої місії він стає науковим світоглядом для нової доби соціального розвитку планетарної системи.

У той же час відсутність генеральної мети планетарного розвитку свідчить про те, що сучасна світова спільнота дрейфує, тобто повільно і постійно рухається у невідомому для нас напрямі з невизначеним кінцевим продуктом – станом соціального світу. Планетарний світ підходить до точки поліфуркації у стані соціальної сингулярності, тобто короткого періоду надзвичайно швидкого організаційного і технологічного прогресу.

Отже, філософський аналіз освітніх явищ – досить складна і формалізована процедура. Тут немає місця «вільностям» або фантазіям авторів, оскільки філософське знання, як і будь-яке інше, є продуктом чіткого теоретичного аналізу. Тільки на основі здобутого філософського знання про явище дослідник має можливість далі рухатись за схемою: методологічний аналіз – історичний (ретроспективний) аналіз – теоретичний (логічний) аналіз – технологічний аналіз – методичний аналіз – праксеологічний аналіз – прогностичний аналіз. Орієнтуючись на вищенаведений алгоритм наукового пошуку, ми й подаємо напрацювання вчених і практиків для наступного теоретичного аналізу предмета дослідження – феномену державно-громадського управління освітою.

У першому розділі розглянуто управління в інституційній структурі освіти, тобто проаналізовано існуючі наукові підходи до організації управління, обґрунтовано оптимальний варіант для розробки евристичної моделі державно-громадського управління освітою. Далі розглянуто розбудову державно-

¹ Гегель Г. Политические произведения / Г. Гегель. – М.: Наука, 1978. – С. 379.

громадського управління як провідну проблему соціального розвитку XXI століття, що утворює світоглядно-ідеологічну основу цієї науково-дослідної роботи. На цій платформі державно-громадське управління освітою аналізується як синтез зусиль держави і громадянського суспільства.

У другому розділі висвітлено історичне підґрунтя дослідження проблем державно-громадського управління освітою на основі ретроспективного аналізу участі громадськості в управлінні освітою на прикладах світової і вітчизняної практики. Європейський простір освіти і науки подано як умова модернізації вітчизняної освіти, а глобальне та європейське врядування виокремлено як необхідний елемент у формуванні глобальної освіти. На цьому фоні детально проаналізовано проблеми і перспективи становлення державно-громадського управління освітою в Україні.

У третьому розділі проаналізовано стан предметного поля на макрорівні. Тут у центрі уваги дослідників опинились форми державного і громадського впливу на освіту. Детально проаналізовано феномен державної освітньої політики у площині зіставлення вітчизняної і закордонної практики ідейно-політичного моделювання державного управління освітою і функцій громадськості в управлінні даним процесом. Особливу увагу приділено нормативно-правовому забезпеченню участі громадськості в організаційно-розпорядчій діяльності освітян, а також предметно розглянуто сутність, зміст та форми державного управління освітою. Як протилежність державному управлінню висвітлено феномен громадського управління освітою у горизонті батьківського і громадського впливу, обґрунтовано необхідність втілення у життя громадянської освіти як надійного шляху реалізації прав пересічної людини, особистості й громадянина своєї країни.

У четвертому розділі проаналізовано морфологію системи державно-громадського управління освітою як віртуальної структури, що має запрацювати при достатньому рівні нормативно-правового забезпечення держави і прояву активності громадянського суспільства. Увагу дослідників зосереджено на обґрунтуванні повноти системи державно-громадського управління освітою як умови цілісності явища і запоруки якості його морфологічного аналізу. Проаналізовано її процесуальний вимір, оскільки мова йде про специфічну систему, що є процесуальним об'єктом. На протиставленні розглянуто суб'єктивності управлінської діяльності держави і громадянського суспільства.

У п'ятому розділі з'ясовано функціональні залежності між державою і галуззю освіти у контексті становлення системи державно-громадського управління освітою на мезорівні. Тут детально розглянуто принципи взаємодії держави і громадянського суспільства у сфері освіти, з'ясовано місце і роль профспілкових організацій викладачів і студентів у полі державно-громадської моделі управління освітою, запропоновано механізм соціального партнерства як основу інтегративної взаємодії держави і громадянського суспільства. Вперше подано гомеоклаз системи освіти як прояв її дисфункціональних властивостей

і конфліктних, іноді, навіть, негативних залежностей між державою і суб'єктами громадянського суспільства.

У шостому розділі проаналізовано стан приватної, або недержавної, освіти з точки зору практики управління на основі приватно-державного, а за іншими оцінками, державно-приватного партнерства між державою і приватною бізнесовою структурою. Подано загальну характеристику приватних навчальних закладів у контексті їх повсякденного функціонування і управління.

Сьомий розділ є найбільш насиченим фактологічним матеріалом, оскільки в ньому описово подано реальний стан управління національною системою освіти на мікрорівні. Тут спочатку проаналізовано участь представників громадянського суспільства на рівні системи управління дошкільним закладом; оцінено дискурсивну практику державно-громадського управління загальноосвітніми навчальними закладами у сучасних умовах; відтворено вітчизняну систему професійно-технічної освіти: стан, проблеми та перспективи розвитку в контексті галузевого законодавства; висвітлено стан предмета дослідження на рівні ВНЗ з аналізом конкретного функціонування реального механізму соціального партнерства, що закладений у колективний договір між адміністрацією і трудовим колективом університету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова; подано динаміку зміни емоційно-психологічних настроїв і професійних компетенцій студентів, що формується у освітньо-виховному просторі Івано-Франківського національного педагогічного університету імені Василя Стефаника.

У восьмому розділі глибоко відтворено специфіку загального і особливого у розбудові державно-громадського управління вищою професійною освітою в Україні. Тут послідовно проаналізовано такі явища: державна і приватна освіта у дискурсі становлення державно-громадського управління за часи перших років буття незалежності молоді української держави; структурна перебудова мережі сучасної системи національної вищої освіти за участю громадськості, що потрактовано як засіб демократизації управління державою; суб'єкти громадського впливу на функціонування і розвиток сучасного національного ВНЗ.

У дев'ятому розділі розглянуто державно-громадський механізм управління якістю освіти як основний засіб реалізації державної освітньої політики в університетах. Особливу увагу дослідників звернуто на магістральний розвиток світової університетської освіти і визначені провідні її тенденції у контексті глобалізації й інформатизації соціального розвитку світової спільноти; позначено місце університетської освіти в освітній системі України; проаналізовано способи реформування системи вищої освіти в умовах глобалізації та інформатизації суспільства; формалізовано проблеми і перспективи становлення процесу державно-громадського управління університетською освітою в Україні.

У десятому розділі подано прогностичний погляд авторів на феномен управління вітчизняною освітою, особливо на засоби, технології і наслідки державно-громадського управління освітою у просторі формування Світового суспільства знань, що часується з підвалин інформаційної цивілізації. Тому тут зібрані статті, що присвячені інноваційним напрямкам розбудови вищої професійної освіти України і світу, оскільки глобалізація цієї продуктивної сфери життєдіяльності людини неминуче призводить до становлення глобальної освіти у планетарному освітньому просторі. Це ще пояснюється тим, що більшість авторів є працівниками системи вищої професійної освіти.

При цьому глобалізація укрупнює освітні структури, а інформатизація, завдяки інформаційним технологіям, швидко змінює якісно управління освітньою галуззю. Тому на порядку денному виникає проблема створення електронної педагогіки, електронних деканатів як складових електронного управління галуззю освіти у структурі Електронного уряду України, і запровадження інноваційних, тобто когнітивних, технологій навчання і виховання, що значно впливає на соціальну відповідальність студентства, професорсько-викладацького складу і менеджерів освіти.

У читачів може скластися враження, що текст колективної монографії місцями містить повторення ідей і проблем, інколи перевантажений фактичним матеріалом або, навпаки, відсутня аргументація поданих тез. Так воно і є. Ми свідомо не робили суттєвих редакторських правок у матеріалах, поданих авторами статей, оскільки вважаємо, що цей текст має стати «вихідним матеріалом» для низки наступних досліджень у сфері соціальної філософії, філософії освіти, педагогіки, теорії виховання, врешті, менеджменту освіти і педагогічного менеджменту. Кожен дослідник чи колектив авторів повинен на свій смак інтерпретувати викладений тут теоретичний і праксеологічний матеріал з метою довести головну гіпотезу власного дослідження, керуючись власним світоглядом і обраною ідеологією її доведення або спростування. Це закономірно, оскільки так працює всезагальний механізм наукового пізнання.

Ми маємо намір на основі цих двох монографій («Модус державно-громадського управління освітою», 2015 р., «Управління освітою», 2013 р.), обґрунтувати власну позицію щодо побудови евристичної моделі системи державно-громадського управління освітою і захистити її у формі науково-дослідної роботи, що виконується у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова науковцями науково-дослідного Центру дослідження проблем управління сталим розвитком на кафедрі управління, інформаційно-аналітичної роботи та євроінтеграції Інституту управління та економіки освіти на замовлення Міністерства освіти і науки України протягом 2013-2015 років.

*Редакційна колегія
м. Київ, серпень 2015 року*

РОЗДІЛ 1

СВІТОГЛЯДНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНО-ГРОМАДСЬКОГО УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ

Дослідження державно-громадського управління освітою потребує перш за все аналізу світоглядних основ освітянської сфери, механізмів управління нею, вивчення її інституційних засад тощо. Інституціоналізація освіти у соціальний інститут спричинила появу великої кількості теорій, що пояснюють зокрема процеси управління освітою як цілеспрямовану організовану діяльність індивідів в інституційній структурі освіти, на основі яких забезпечують узгодження їхніх дій, спрямованих на розв'язання певних завдань.

Зацікавленість держави у формуванні особистості, яка б підтримувала відповідні ідеали держави, вимагає від неї формування адекватно налаштованої системи управління освітою, яка б стало забезпечувала цей процес. Військові катаклізми на теренах України, що проявилися протягом 2013-2015 років довели, що населення країни, особливо молодь, потребують якісно нової ідеології громадянської і професійної освіти і національно-патріотичного виховання. Надію подає лише патріотично налаштований волонтерський рух, що сформувався і якісно проявив себе в країні за цей час.

Отже, громадське суспільство в Україні, не довіряючи державним установам і існуючій державі загалом, хоче контролювати процес здобуття освіти особистістю через вплив своїх громадських організацій та об'єднань, що ускладнює систему управління освітянською сферою і призводить до формування системи державно-громадського управління освітою.

Саме визначенню інституціональних основ управління освітою та світоглядних засад формування системи державно-громадського управління освітою і буде присвячено цей розділ.

1.1. Управління в інституційній структурі освіти

(М. В. Туленков, В. В. Чепак)

Суспільство – складна багаторівнева, цілісна і динамічна система. Невіддільним процесом та функцією будь-якої системи – біологічної, технічної чи соціальної – є управління, що забезпечує її збереження і розвиток, упорядкування структури, взаємодію з навколишнім середовищем, досягнення цілей системи. Це стосується і функціонування окремих підсистем та інститутів суспільства, зокрема – освіти.

Освіта як комплекс об'єктивних і суб'єктивних чинників потребує відповідного механізму упорядкування та узгодження взаємодій, тобто певної системи регулювання, а тому одним з найважливіших аспектів ефективного функціонування освіти як інституційної структури є управління «як цілеспрямована

організовувальна діяльність людей, що забезпечує узгодження їхніх дій, спрямованих на розв'язання певних завдань»¹.

При цьому слід мати на увазі, що сам факт існування та функціонування соціального інституту управління освітою безпосередньо детермінований характером соціальної потреби у відтворенні соціальних груп із різним рівнем культурного капіталу (заради задоволення якої цей соціальний інститут, власне, і виникає), що має місце в певній сфері (або сферах) суспільного життя із властивими їм соціальними відносинами. В умовах розвитку громадянського суспільства, лібералізації соціальних і економічних відносин змінюється суб'єкт-об'єктна структура управління системою освіти. Соціальні інститути, групи та індивіди, які традиційно вважаються об'єктами управління (студентські групи, викладацькі об'єднання, роботодавці та ін.), є сьогодні або активними суб'єктами управління системою освіти, або повноправними партнерами управлінського процесу.

Тому управлінські процеси, що регулюють соціальні відносини в контексті тієї чи іншої автономної системи інституціолізованих взаємодій, також мають свої характерні риси. Це відносимо і до управління, здійснюваного в рамках інституту національної освіти.

Як об'єкти управлінської діяльності організаційні структури системи освіти істотно відмінні від структурно-організаційних компонентів інших соціальних інститутів, що з неминучістю накладає відбиток на характер управлінських відносин в рамках освітньої сфери. «Загальновідомо, – справедливо відзначають з цього приводу автори монографії «Управління якістю освіти», – що універсально доброго управління взагалі не буває, бо всіляке управління, в тому числі й управління якістю освіти, є об'єктно орієнтованим. Ефективним управління може бути тільки для конкретного об'єкта...»².

Управлінська наука має, здавалося б, необхідні напрацювання для ефективно організації управління: загальнотеоретичну базу, в рамках якої виявлено основні закономірності розвитку управлінських процесів; принципи функціонування та організаційної структури органів управління; десятиріччями апробовані методи тощо. Однак незважаючи на те, що «наукові методи управління мають у своєму арсеналі загальні принципи і методи впливу на будь-який керований об'єкт», все ж таки «безсумнівним є те, що кожен об'єкт управління (держава, галузь, підприємство, колектив, особистість) характеризується істотними особливостями, відзнаками»³.

Особливістю освіти як об'єкта управління є те, що це не просто один з інститутів соціальної системи, покликаний задовольнити суспільну потребу в підготовці кваліфікованих учасників трудового процесу для всіх інших сфер

¹ Чепак В. В. Особливості дослідження проблем управління освітою в контексті марксизму і структурного функціоналізму / В. В. Чепак // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: зб. наук. пр. – К.: Київський університет, 2005. – Вип. 3. – С. 8.

² Філософія образования: сб. науч. ст. / [общ. ред. и вступ. ст. В. А. Ковалева]. – М.: Синтез, 1996. – С. 23.

³ Кравченко А. И. Социология менеджмента / А. И. Кравченко. – М.: ИНФРА-М, 1999. – С. 29.

суспільного життя. Головна відмінність освіти як необхідної інституційної структури суспільства полягає в тому, що «ми розглядаємо поняття “освіта” як не рівнозначне навчанню, де останнє – тільки частина освіти і не єдина, й не є домінантною його частиною»¹.

У цьому разі йдеться про те, що крім свого дидактично-когнітивного функціонального призначення інститут освіти є, як ми зазначали, найважливішим агентом соціалізації, а це вже висуває абсолютно інші вимоги до організації управлінської діяльності в регулятивних структурах, що функціонують у сфері освіти.

Не випадково «чинником, що домінує у побудові наявних нині освітніх систем, є соціально-функціональний підхід, на основі якого будують моделі соціалізації та адаптації особистості до суспільства. За такого підходу, розвиток людини здійснюють відповідно до функціонально-рольового діяльнісно-комунікативного призначення (людина як громадянин, сім'янин, працівник, споживач, суб'єкт спілкування, пізнання тощо)»².

Організація системи управління в рамках сфери освіти потребує врахування того, що люди, які здійснюють свою діяльність у більшості освітніх установ, є не просто персоналом підприємства, орієнтованим управлінськими структурами на досягнення «максимального ефекту при витраті мінімальних ресурсів, зусиль і часу»³, а педагогічним колективом, що виконує соціально-необхідні функції, реалізація яких, особливо функції виховання, потребує велими специфічної діяльності «з формування та розвитку особистості в аспектах її навченості, вихованості, вираження соціальних, психічних і фізичних властивостей»⁴.

За таких умов і адекватне специфіці інших галузей кібернетичне бачення управлінських процесів, і формально-логічне організаційне структурування, і цілком апробовані за інших обставин інструментальні підходи до розв'язання тих чи інших управлінських питань будуть малоефективними. Констатуючи це, ми погоджуємось з думкою, що «управлінцеві у сфері педагогіки необхідно розуміти..., що жоден його позитивний вплив, ніколи не залишають безслідним – просто освітньо-виховний результат нерідко виявляють не одразу, а по тому, як спливає час (іноді дуже тривалий). Не розуміючи цього, деякі управлінці роблять поспішні, хибні висновки, наївно вважаючи, що будь-яка дія тільки тоді є виправданою, коли дає швидкий, спостережуваний і фіксований результат...»⁵.

¹ Радаев В. В. Социальная стратификация / В. В. Радаев, О. И. Шкаратан. – М.: Наука, 1995. – С. 15.

² Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М.: Прогресс, 1990. – С. 78.

³ Микешина Л. А. Герменевтические смыслы образования / Л. А. Микешина // Философия образования: сб. науч. ст. / [под ред. А. Н. Кочергина]. – М.: Новое поколение, 1996. – С. 80.

⁴ Попов С. Н. Теоретико-методологические основы анализа управленческих отношений: специфика социально-правового измерения / С. Н. Попов. – М.: ИНФРА, 2002. – С. 17.

⁵ Философия образования: сб. науч. ст. / [общ. ред. и вступ. ст. В. А. Ковалева]. – М.: Синтез, 1996. – С. 58.

У цьому випадку зазначено ще одну важливу рису управлінської діяльності у сфері освіти – об’єктивно зумовлену самою природою соціалізаційних процесів часову віддаленість результатів управлінських рішень від моменту їх ухвалення. Від жодної, навіть найдоречнішої управлінської акції, від жодної ефективної реорганізації чи безперечно позитивного реформування не варто очікувати негайного позитивного результату.

Саме нерозуміння цієї специфіки освітньої сфери є, на нашу думку, однією з причин багатьох невдач у спробах реформування в нашій країні системи освіти. «І так буде до тих пір, – завважує у зв’язку з цим М. Поташник, – поки ми не усвідомимо, що освіта – це не тільки і не стільки навчання, а перш за все і в першу чергу виховання, розвиток особистості, її соціалізація»¹. Ці процеси дуже складні, їхня результативність підвладна впливу безлічі не тільки регульованих, тобто керованих чинників, а й випадкових, нерегульованих, локалізованих поза освітнім полем.

Вимірювання результатів якості управління зазначеними процесами потребує коректних, адекватних специфіці управлінської діяльності в освітньому середовищі методів. Ця обставина аж ніяк не означає, що через неможливість точного визначення результативності такого процесу, як соціалізація, якісні характеристики управління в освіті взагалі не можна з’ясувати. Це суперечило б самій суті управління, оскільки будь-яка управлінська діяльність має цілепокладальну природу, передбачає наявність завдань, заради досягнення яких управлінські впливи, власне, і здійснюються. Проте оцінювання ступеня ефективності управління можна здійснити шляхом зіставлення мети і результату. Слід зазначити, що саме цей аспект – пошуку критеріїв результативності – є одним з найактуальніших серед сучасних завдань управління у царині освіти.

Окреме місце тут належить соціологічному знанню, зокрема соціології управління, що вивчає управлінські процеси через взаємодію між їх учасниками. Але питання полягає в тому, що, незважаючи на чималу кількість досліджень різних аспектів управління освітою як у вітчизняній, так і в зарубіжній соціології, чіткої методології дослідження не вироблено. Тому ми спробуємо визначити методологічну роль окремих соціологічних концепцій для характеристики процесів управління освітою в умовах українського суспільства загалом і в межах його системи освіти зокрема.

В історії соціологічної думки процеси управління на загальнотеоретичному рівні розглядалися М. Вебером², Р. Мертоном³, Т. Парсонсом⁴, А. Туреном⁵.

¹ Поташник М. М. Качество образования: проблемы и технологии управления / М. М. Поташник. – М.: Педагогическое общество России, 2002. – С. 34.

² Вебер М. Избранное. Образ общества / М. Вебер; [пер. с нем. Ю. Н. Давыдова]. – М.: Юрист, 1994. – 704 с.

³ Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Р. Мертон; [под ред. В. Танчера]. – К.: Абрис, 1996. – 306 с.

⁴ Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс; [науч. ред. пер. М. С. Ковалева]. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 270 с.

⁵ Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии / А. Турен. – М.: Научный мир, 1998. – 206 с.

Початок досліджень пов'язаний із концепцією «соціальних систем» – Ч. Барнард¹, Г. Саймон², А. Етціоні³. Висновки, сформульовані представниками цієї концепції, мають здебільше загальнотеоретичний характер.

У сучасній зарубіжній і вітчизняній соціології можна відзначити праці Л. Болмена та Т. Діла⁴, Р. Бернбаума⁵, Д. Ханна⁶, В. Хоя і С. Міскела⁷, І. Гавриленка⁸, О. Грудзинського⁹, О. Скідіна¹⁰ та ін., де аналізуються різні аспекти управління освітою.

Щоб виокремити соціологічні концепції для аналізу, будемо виходити із тих характеристик, яким, на нашу думку, вони мають відповідати. Це певна тривалість існування і та внутрішня «стійкість», яка вможливорює збереження своєї сутності, незважаючи на зовнішні трансформації, пов'язані з розвитком і ускладненням соціологічних теорій. До таких концепцій належать: структурний функціоналізм, теорія конфлікту, символічний інтеракціонізм, розуміюча соціологія, теорія обміну.

Звичайно, до цього переліку можна віднести й інші теорії, але головне полягає у тому, щоб зрозуміти природу кожної з них і розглянути в цьому аспекті управління загалом та управління освітою зокрема. Причому, основну увагу зосередимо на трьох останніх теоріях, оскільки на нашу думку, саме вони найбільше характеризують процеси управління освітою в періоди соціальних змін.

Вихідним принципом *символічного інтеракціонізму* є визнання особливої значимості індивідуальних людських дій. Основне завдання цього напрямку зводять до пошуку відповіді на питання про те, яким чином індивіди, які взаємодіють, утворюють стійкі, упорядковані, стереотипізовані форми відносин (структури)¹¹. Соціальним простором ця соціологія вважає безпосереднє соціальне оточення індивіда, малі соціальні групи.

Шлях конструювання соціальної системи представники символічного інтеракціонізму пропонують здійснювати не згори вниз (як це має місце у марксист-

¹ Barnard Ch. Functions of an Executive / Ch. Barnard. – Cambridge: Harvard University Press, 1958. – 384 p.

² Simon H. Models of Man: Social and Rational / H. Simon. – N. Y.: John Wiley and Sons, Inc., 1957. – 279 p.

³ Etzioni A. Modern Organizations / A. Etzioni. – Englewood Cliffs; N.J.: Prentice-Hall, 1964. – 120 p.

⁴ Bolman L. Modern Approaches to Understanding and Managing Organizations / L. Bolman, T. Deal. – San Francisco: Jossey-Bass, 1984. – 325 p.

⁵ Birnbaum R. Management Fads in Higher Education: Where They Come From, What They Do, Why They Fail / R. Birnbaum. – San Francisco: Jossey-Bass inc., Publishers, 2000. – 320 p.

⁶ Hanna D. E. Higher Education in an Era of Digital Competition: Emerging Organizational Models [Electronic resource] / D. E. Hanna. – Access mode: http://www.sloan-c.org/publications/jaln/v2n1/pdf/v2n1_hanna.pdf (s.a.).

⁷ Hoy W. Educational Administration. Theory Research and Practice / W. Hoy, C. Miskel. – N. Y.: McGraw-Hill, inc., 1987. – 488 p.

⁸ Гавриленко І. М. Соціологія освіти / І. М. Гавриленко, О. Л. Скідін. – К.; Запоріжжя: ЕТТА-ПРЕСС, 2001. – 442 с.

⁹ Грудзинский А. О. Проектно-ориентированный университет. Профессиональная предпринимательская организация вуза / А. О. Грудзинский. – Н. Новгород: Изд-во ННГУ, 2004. – 370 с.

¹⁰ Скідін О. Л. Управління освітою: теоретико-методологічний аналіз соціальних технологій / О. Л. Скідін. – Запоріжжя: ЗДУ, 2000. – 223 с.

¹¹ Blumer H. Symbolic interactionism: perspective and method / H. Blumer // University of California Press. – 1986. – 208 p.; Bolman L. Modern Approaches to Understanding and Managing Organizations / L. Bolman, T. Deal. – San Francisco: Jossey-Bass, 1984. – 325 p.

змі чи структурному функціоналізмі), а знизу вгору: від індивіда до групи і тільки потім – до «великого суспільства».

Але до аналізу «великого суспільства» (соціальної системи в цілому) інтераціоналісти, як правило, не вдаються, оскільки тут виникає найбільша складність – пошук переходу від одного рівня аналізу до іншого. Ця обставина породжує суттєві обмеження теоретичного застосування інтераціоналістської соціології для пояснення історичного процесу, включно з процесами управління. На своєму ж мікросоціологічному рівні ця теорія виявляє деякі важливі закономірності утворення людських спільнот і управління ними.

Індивіди, які взаємодіють у малих соціальних групах, прагнуть досягти певної впорядкованості власних відносин і форм активності. Для цього потрібна свого роду конвенція, згода з приводу найзагальніших схем поведінки. Якщо всі члени групи приймають їх, то ця конвенція стає регулятором їхньої поведінки. Але її саму вможлиблюють завдяки раціональності індивідів, що взаємодіють.

Цю раціональність, згідно з теорією символічного інтераціоналізму, виявляють у їхній здатності: 1) використовувати символи та знаки для позначення явищ зовнішнього середовища; 2) виробляти свої варіанти альтернативних дій; 3) здійснювати селекцію різних форм поведінки відповідно до значимості їх для ефективної взаємодії. Тобто ефективні форми поведінки поступово схематизують, утворюють стійку конфігурацію і стають регуляторами подальших дій.

З погляду психології, такі конструкти свідомості виступають як *рольові очікування*, їх втілюють в чітко окреслених лініях поведінки. В соціологічному розумінні – це певна роль, «виконання» якої є необхідною умовою існування групи як сталої соціальної спільноти. Відмова від виконання ролі означає відмову індивіда належати до тієї чи іншої спільноти. Отже, рівень рольового виконання визначає позицію індивіда в групі, його статус і престиж.

Керуючись таким підходом, суспільство можна розуміти як сукупність груп, що взаємодіють, при цьому відносини між ними є зорганізованими й оформленими на підставі спільної згоди, загальноприйнятої схеми необхідної чи бажаної поведінки. Отже, соціальні інститути – це організовані форми групової взаємодії. Вони надають стихійній соціальній активності упорядкованості та сталості, необхідних для нормального функціонування системи. Тобто суспільство розглядають як сконструйовану індивідами систему, що постає із взаємного узгодження і відбору найпродуктивніших структур дії.

Суспільство як взаємопов'язана система позицій, ролей, статусів, групових очікувань і реакцій на реальну поведінку завжди має тенденцію до відхилення від заданих норм. Між рівними структурними компонентами не може бути повної відповідності.

Такі відмінності й суперечності породжують соціальний рух і зміни. Але їхні рушійні сили не завжди можна піддати соціологічному аналізу. Отже, со-

ціалізація, за логікою цієї теорії, є процесом засвоєння ролей. Під час взаємодій різного характеру формують образ власного «я» («я»-концепція) та образ іншого. У цьому процесі усталені та плинні зразки власного «я», трансльовані індивідові від інших індивідів у конкретних ситуаціях взаємодії, зазнають своєрідної кристалізації, внаслідок чого утворюється стійка схема поведінки.

З осмисленням власного «я» дії індивіда стають послідовнішими і їх коригують за допомоги системи групових очікувань, ролей, позицій, ієрархії статусів та рівнів престижу. Поступово формують взаємоузгоджений комплекс установок, спрямувань і сенсів щодо інших, а також щодо себе.

Стосовно системи освіти такий підхід не обмежує тільки вивченням навчальних об'єднань (шкільного класу, студентської групи тощо), в яких переважає безпосереднє спілкування і психологічна взаємодія; це бачення є ефективним і при поясненні управлінської діяльності, особливо таких її складових, як установки чи мотивація поведінки. Адже поведінку управлінця певною мірою можна розглядати як «роль», що має власну стійку соціально-психологічну структуру.

Від взаємодії елементів зазначеної структури залежить ефективність поведінки, а від неї – відповідно, реалізація управлінських функцій. У контексті цієї парадигми ефективним може бути дослідження малих, або первинних управлінських груп як певних людських спільнот. Зокрема, важливо знати, яким чином трансформують управлінські вказівки і команди зверху через найближче оточення індивіда, як це оточення сприяє їх виконанню чи гальмує його згідно із природою власної структури.

Розглядаючи спілкування як основу соціалізації, інтеракціонізм у процесах суспільних перетворень орієнтований на особистість та умови її соціалізації. Сім'я і школа із периферійних сфер суспільного життя переміщені до центру. Тому система освіти набуває характеру соціальної творчості, а звідси й усі процеси цієї системи (включно з управлінням) стають складовими соціальних перетворень.

Основою творчості, в такому розумінні, є особистісний приклад, новаторський зразок, який «колективізують», усупільнюють, роблять правилом, нормою, моделлю для прикладу і наслідування. Для управління це особливо важливо, оскільки особистість може стати носієм нової ідеї, творцем важливого проекту, реформатором управлінської системи тощо. Отже, соціальні зміни виникають саме на підставі появи нових особистісних зразків, що передбачає інноваційні дії певних соціальних агентів.

Міжособистісність взаємодії характеризує не тільки функціональний аспект соціального процесу, а й його генезис. Історія, під цим кутом зору, є переданням досвіду від особистості до особистості у просторі соціальних структур та становленням нових зразків поведінки.

Отже, інтеракціоністська теорія розкриває суб'єктивно-психологічний зріз процесу управління (різновидом якого є й управління освітою), особливості

колективної поведінки в малих соціальних групах, тобто сутнісний бік соціальних інновацій. У цьому контексті ефективність функціонування освітньої організації великою мірою залежить і від міри особистої відданості управлінця своїй ідеї, і від суб'єктивного залучення до цього процесу його послідовників.

Близькою до інтеракціонізму за своєю філософською орієнтацією є *соціологічна теорія обміну*. В ній суспільні відносини розглядають як такі, що створені «зсередини» і є результатом творчої інтенції індивідів у їхній взаємодії. У цьому сенсі, індивіди впорядковують хаотичну соціальну активність певними стійкими загальноприйнятими правилами. Але суспільні відносини при цьому не є настільки психологізованими, як це можна бачити при аналізі попередньої теорії. Їх розглядають радше як опредметнені, тому що основним соціальним зв'язком вважається процес обміну¹.

З усієї сукупності відносин ця теорія виокремлює одну – процес обміну. Обмін розглядають як всезагальний та універсальний механізм соціального зв'язку. При цьому до процесу обміну залучають тут і явища духовного життя. Понад те, саме такі явища вважають важливими компонентами утворення суспільних відносин.

Вихідним пунктом процесу обміну, з погляду представників цієї теорії (і в цьому її принципова відмінність від класичної політичної економії, зокрема політекономії марксизму), є обмін заохоченнями і санкціями. Решта «продуктив» обміну – це лише їх модифікація. Діяльність у процесі обміну, інтерес, що становить його основи, вважають чинниками, що об'єднують людей у певну соціальну спільноту². На такому підґрунті формують весь категоріальний апарат теорії: цінність, заохочення, почуття надбання чи втрати, норми (стійкі правила обміну), кількість, якість, внески, зиск тощо.

При цьому варто, мабуть, підкреслити, що «обмін» як дія і результат є не тільки центральною категорією теорії обміну: зазначений термін, в такому його розумінні, охоплює абсолютно всі форми суспільної взаємодії людей. Це означає, що обміняти можна все, що має об'єктивну чи суб'єктивну цінність у контексті соціальної взаємодії.

З цих позицій прихильники теорії обміну на свій лад інтерпретують раніше прийняті в соціології поняття. Наприклад, індивідуальні та колективні взаємні очікування (за інтеракціоністською термінологією) тут набувають не стільки ціннісного, скільки вартісного вигляду – в сенсі ціни якоїсь дії, предмета або послуги, що є складовими процесу обміну. При цьому соціальний статус індивіда розглядають як міру, показник обмінного ресурсу, а престиж – як показник рівня обмінних операцій, схвалюваних у тій чи іншій спільності. Індивід може обміняти слухняність на статус і престиж чи, навпаки, інший обмінний

¹ Blau P. Exchange and Power in Social Life / P. Blau. – N. Y.: Wiley & Sons, 1964. – 352 p.; Homans G. C. Social behavior: Its elementary forms / G. C. Homans. – N. Y., Burlingame: Harcourt, Brace & World Inc., 1961. – 404 p.

² Blau P. Exchange and Power in Social Life / P. Blau. – N. Y.: Wiley & Sons, 1964. – 352 p.; Homans G. C. Social behavior: Its elementary forms / G. C. Homans. – N. Y., Burlingame: Harcourt, Brace & World Inc., 1961. – 404 p.

ресурс – на слухняність («поступку» – в термінах цієї теорії). В останньому випадку це кваліфікують вже як владні відносини: це впливає зі здатності окремого індивіда або групи запропонувати такий ракурс, в обмін на який хтось ладен погодитись на «поступку», тобто корекцію своїх потреб згідно з вимогами чи очікуваннями «ресурсовласника». Але це не виключає можливості відмови від «поступки». Тоді індивід втрачає щось одне (наприклад, статус чи посаду), але набуває щось інше (скажімо, самоповагу чи психологічний комфорт).

Але тут неминуче постає питання: наскільки ця теорія може бути застосована до пояснення процесів управління освітою? Передусім, важко погодитись із розумінням людини як абсолютно раціональної істоти, яка в кожній своїй взаємодії з іншими людьми переймається суто підрахунком надбань і втрат. Адже тоді всю універсальну сутність людини зводять лише до утилітаристської моделі «економічного» індивіда (*homo economicus*).

Насправді ж кожна конкретна людина не є настільки раціоналістичною. Так, будь-який управлінець діє не тільки за розрахунком, а й під впливом почуттів, пристрастей, несвідомих мотивів поведінки. Причому, в певних ситуаціях емоції переважають над розумом, що впливає на результати діяльності. Тому цей метод не може бути застосований для аналізу управлінських процесів, внаслідок його однобічно обмеженого характеру.

Але в деяких ситуаціях така методологія може бути корисною. Наприклад, найбільший ефект вона може дати у дослідженні тієї частини управлінської діяльності, що належить до сфери товарно-грошових відносин. Тут дійсно є чинними принципи вигідних грошових інвестицій. Крім цього треба мати на увазі, що управлінська діяльність – процес, який потребує постійних інновацій та нововведень, пов'язаних зі змінами в інших царинах суспільства.

Управлінець повинен точно розраховувати ті ресурси, які він має у своєму розпорядженні, прагнучи того, щоб різні нововведення за найменших витрат забезпечували як індивідуальний, так і колективний зиск. Але поряд з матеріальними ресурсами, мають бути враховані й духовні, наприклад, ідейна переконаність, психологічне залучення індивіда до процесу управління тощо. Одним з особливих «ресурсів», що належить використовувати в цьому процесі, є інструменти переконання, пропаганди переваг проекту, ідеї чи програми, а також загальний культурно-психологічний стан того соціуму, у просторі якого передбачають перетворення. Нарешті, на підставі такої методології можна досліджувати такий тип індивідуальної чи колективної поведінки, що властивий діям «людини економічної».

Управлінська діяльність передбачає, безумовно, інституціонально-державницький підхід. Необхідне вивчення кількісного та якісного складу працівників адміністративних органів та інших державних службовців, позаяк управління – це ніщо інше, як адміністративна діяльність. Але тут патерни по-

зицій та поведінки близькі до тієї моделі, що описано М. Вебером¹. Це модель бюрократичної раціональності, що передбачає попередній розрахунок і ретельну калькуляцію цілей і засобів їх досягнення, з метою одержання від втілення того чи іншого проекту вигоди як у соціокультурному, так і в соціально-психологічному її вимірі.

Розуміюча соціологія є особливим напрямком макросоціології. Вона об'єднує досить різноманітні течії соціологічної думки, спільним для яких є лише визнання необхідності вироблення методів пізнання, що б дали можливість проникнути у внутрішній світ соціального суб'єкта, насамперед у структуру його мотивів і дій. Філософським підґрунтям цієї течії є неокантіанство, що становить різновид суб'єктивного ідеалізму. Але перш ніж розглядати цей напрямок у соціології, потрібно спинитися докладніше на методологічному і світоглядному парадоксі, властивому цій теорії.

Соціологія у сучасному її трактуванні виникає із висунутої О. Контом і Г. Спенсером вимоги позитивістської переорієнтації її вихідних основ, методів, процедур і спрямованості дослідження. Ці соціологи, як уже почасти зазначалось раніше, вважали, що необхідно замінити соціальну філософію науковою соціологічною теорією, побудованою за зразком природничих наук. Цей саєнтистський ідеал і досі спрямовує зусилля соціологів на пошуки знання, що треба довести, перевірити і застосувати. У практиці подальших пошуків виявилось, що такі вимоги є не стільки універсальними правилами, скільки обмеженими у можливостях їх реалізації побажаннями.

Людина – це не річ серед речей. Вона свідома істота із мотивованою поведінкою. І саме ця обставина – вмотивованість, цільова спрямованість, тобто усвідомленість людських дій – практично унеможливорює створення універсальної, чіткої, натуралістично орієнтованої соціологічної науки. Тому поряд з натуралістичними підходами в соціологічній теорії виникають і протилежні підходи до досліджень. Парадокс же полягає в тому, що і ті, і ті апелюють до І. Канта.

І. Кант, як відомо, розмежовує знання і віру як феномени людської культури. Ті судження, що можуть бути перевірені (емпірично, експериментально чи логічно – це суттєвого значення не має), Кант відносить до суджень знання. Натомість твердження, що не можна перевірити, належать, у кантівському розумінні, до сфери вірувань (деякі з них є ціннісними чи оцінними судженнями). Тут і проходить водоподіл між позитивістською і культурологічно-гуманістичною концепціями.

Позитивістська вимога верифікації теоретичних суджень не може бути повною мірою застосована в гуманітарних чи суспільних, а частково і в природничих науках. Отже, на присутнє питання: добре це чи погано? – позитивізм дав негативну відповідь, вимагаючи «очистити» всі науки від ціннісних і оцінних

¹ Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.

суджень, не підтверджуваних логічно або емпірично. Таким чином, виникає реальна загроза зведення людини до речі, а наук про людину – до дослідження її функціональних характеристик. Спробою подолати цю внутрішню суперечність є специфічний напрямок соціології – розуміюча соціологія.

Методологію розуміючої соціології зводять до того, що, оскільки людина – не річ серед речей, то її поведінку не можна пояснити доти, доки не досягнуто розуміння. Основою ж для розуміння є та обставина, що соціолог – теж людина, завдяки чому він здатний зрозуміти дії інших людей «зсередини», через проникнення в їхній суб'єктивний стан, у психічний зміст їхніх душевних переживань і мотивів.

Основою такого розуміння можуть стати опредметнені продукти людської діяльності (матеріальна і духовна культура). Саме таким чином, на думку прихильників цього підходу, стає зрозумілим сенс результатів людської діяльності попередніх епох: через знаряддя праці, матеріальні елементи художньої культури, письмові тексти тощо. В них закодовані внутрішні спонукання людей минулого чи наших сучасників. Пошуком інструментарію розкодування займаються зараз представники окремого філософського напрямку – герменевтики, що також є певною мірою світоглядною основою розуміючої соціології.

Соціологічний аспект полягає в тому, щоб запропонувати конкретну експлікативну модель структури соціальної (колективної, орієнтованої та інших) дії. Така модель має бути ґрунтована на опредметнених результатах попередніх дій, але водночас належить враховувати внутрішні спонуки дієвих осіб, які ведуть спостереження.

Так, М. Вебер (представник цього напрямку) запропонував метод побудови «ідеальних типів дії», сутність якого він зводив до того, що ми розуміємо іншу людину лише тоді, коли можемо пояснити для себе поставлені нею цілі та вибрані засоби їх досягнення¹.

Критерієм класифікації ідеальних типів дії М. Вебер вважає міру раціональності їх з огляду на співвідношенні цілей і засобів. Він вирізняє чотири типи раціональної дії: 1) цілераціональний (раціонально вибраним цілям відповідають раціонально вибрані засоби їх досягнення); 2) ціннісно-раціональний (індивід орієнтований у своїй поведінці на певну систему цінностей, а отже його поведінка настільки раціональна, наскільки раціональні цілі, наявні у цій системі, і можливі засоби їх досягнення); 3) традиційний (індивід наслідує прийнятті у тій чи іншій культурі звичні еталони поведінки, його дії настільки раціональні, вважає Вебер, наскільки раціональними є притаманні його соціальному оточенню традиції, звичаї тощо); 4) афективний (індивід орієнтований на почуття, пристрасті, емоції, тобто його дії раціональні в межах раціональності емоційних станів індивіда, які є основою соціальної дії).

¹ Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.

На відміну від інших соціологічних підходів, цей напрямок відіграє важливу роль у розумінні процесу управління, розглядаючи його окремі соціально-психологічні аспекти: адже мобілізація індивідуальних і колективних зусиль неможлива без взаємного розуміння партнерів.

Для широкої аудиторії мають бути зрозумілими та прийнятними методи управління, і тільки в цьому разі можна говорити про їхню ефективність. Якщо ж управління здійснюють в умовах централізованої і бюрократичної держави, то можливості діалогу і переговорів суттєво обмежені. При цьому потрібно зважати на те, який в цьому суспільстві рівень взаєморозуміння взагалі, оскільки він багато в чому визначає динаміку чи статику управління, його відповідність певному етапу суспільного розвитку. Враховуючи специфіку управління сферою освіти, логічно зробити висновок, що для управління в цій царині взаєморозуміння є одним із найважливіших критеріїв оцінки діяльності.

Вибір структурного функціоналізму і марксизму щодо тлумачення процесів управління освітою є не випадковим: адже за своїми основними положеннями вони майже протилежні. Так, структурний функціоналізм розглядає будь-яку систему (зокрема й систему освіти) як апіорі функціональну, життєздатну, продуктивну і веде мову лише про окремі дисфункції на мікрорівні. Натомість марксизм виходить із принципової недосконалості системи, пропонує революційний підхід до розв'язання системних проблем. Якщо структурний функціоналізм є органістично-оптимістичним, то марксизм – радше механістично-песимістичним. Останнє зумовлено тим, що марксистська соціальна теорія, припускає лише антагоністичність у рамках будь-якої системи, виходячи із презумпції класової боротьби будь-якого соціального формування. Освіта в цьому плані не є для марксизму винятком.

Відповідно, і питання управління в марксизмі та структурному функціоналізмі дістають різне тлумачення. Тим самим зіставлення цих підходів (якщо абстрагуватись від їх належності до різних історичних етапів) увиразнює надзвичайну складність процесу управління, зокрема управління освітою¹.

Основами марксизму і структурного функціоналізму в соціології управління є теоретичні праці Е. Дюркгейма², К. Маркса³, Р. Мертон⁴, Т. Парсонса⁵, а також таких сучасних соціологів, як П. Друкер¹, М. Янг².

¹ Чепак В. В. Особливості дослідження проблем управління освітою в контексті марксизму і структурного функціоналізму / В. В. Чепак // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: зб. наук. пр. – К.: Київський університет, 2005. – Вип. 3. – С. 5-12.

² Дюркгейм Э. Социология образования / Э. Дюркгейм; [науч. ред. В. С. Собкин, В. Я. Нечаев; пер. с фр. Т. Г. Астаховой]. – М.: ИНТОР, 1996. – 80 с.

³ Маркс К. Немецкая идеология / К. Маркс // Маркс К. Избранные сочинения: в 9 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Политиздат, 1985. – Т. 2. – 637 с.

⁴ Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Р. Мертон; [под ред. В. Танчера]. – К.: Абрис, 1996. – 306 с.

⁵ Парсонс Т. О социальных системах: [пер. с англ.] / Т. Парсонс; [под общ. ред. В. Ф. Чесноковой и С. А. Белановского]. – М.: Акад. проект, 2002. – 831 с.; Парсонс Т. О структуре социального действия / Т. Парсонс; [под общ. ред. В. Ф. Чесноковой и С. А. Белановского]. – М.: Акад. проект, 2002. – 879 с.; Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс; [науч. ред. пер. М. С. Ковалева]. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 270 с.

У контексті марксизму суспільство (його стан і функціонування) є похідною від домінанти в структурі суспільного виробництва. На певному етапі (на стадії так званого первісного комунізму) соціальний розвиток напряму залежить від природи. Міру насильницького впливу одних суб'єктів на інших диктує лише природна необхідність. Завдяки суспільній власності на засоби виробництва, такий вплив порівняно незначний, його пояснюють силою традиції, психологічною колективною згуртованістю (первісним груповим конформізмом) і нерозвиненістю індивіда як носія певних партикулярних інтересів, зумовленою «злитістю» індивіда і суспільства.

Тут ще відсутнє класове розшарування суспільства, немає держави та пов'язаних з нею форм відчуження. В подальшому процес матеріального виробництва мірою розгортання внутрішньо притаманної йому логіки саморуху призводить до виникнення класів, соціальної нерівності, експлуатації людини людиною, відчуження, класової боротьби, соціальних революцій.

Суспільне буття і його відображення в суспільній свідомості – способи суспільного виробництва і типи держави, що виникають на їх основі, класова структура суспільства і форми класової боротьби, культура, уклад тощо – все це в сукупності утворює певну суспільно-економічну формацію (особливу історичну фазу чи тип цивілізації). У своєму розвитку процес зміни формацій становить історичне сходження від простого до більш складного стану.

Не вдаючись до детального аналізу процесу капіталістичного розвитку та його суперечливо-антагоністичного характеру (оскільки це виходить за межі предмета нашого дослідження), обмежимося констатацією незаперечного зв'язку між суспільним поступом і освітою: без поширення освіти неможливий прогресивний розвиток продуктивних сил і, відповідно, всього суспільства. Отже, наше звернення до марксизму як учення, що досить адекватно відобразило добу первісного накопичення капіталу та класичного капіталізму, задля розгляду цього етапу розвитку людського суспільства в аспекті еволюції форм управління в цілому та управління освітою зокрема.

Виходячи з цього, слід уточнити кілька важливих питань: що таке, з погляду марксизму, соціальні відносини, соціальний порядок і соціальні зміни? Відповіді на них допоможуть з'ясувати роль системи освіти й управління нею у формуванні суспільних відносин, підтриманні соціального порядку, спрямованості соціальних перетворень і тим самим визначити загальну марксистську позицію, що має бути вихідною при розгляді процесу управління у сфері освіти.

Відповіді на порушені питання випливають із внутрішньої логіки й методології марксизму як одного з напрямків розвитку світової філософської та соціологічної думки: суспільні відносини загалом, як і виробничі відносини зок-

¹ Друкер Ф. П. Епоха розрива: Ориєнтири для нашого м'яючогося общества: [пер. с англ.]; Ф. Питер Друкер; [под ред. Б. Л. Глушака]. – М.: Вильямс, 2007. – 336 с.

² Young M. F. D. The Curriculum of the Future: Form the 'New Sociology of Education' to a Critical Theory of Learning / M. F.D. Young. – Bristol: The Falmer Press, 1998. – 205 p.

рема, формують відповідно до розвитку продуктивних сил і втілюють у способах і формах взаємодії індивідів і груп, які беруть участь у суспільному виробництві, обміні, споживанні і розподілі. У процесі розвитку матеріального виробництва дедалі більше відокремлюють ці внутрішні моменти і, відповідно, ускладнюють суспільні відносини й диференціюють групи та індивідів, які їх персоніфікують.

Соціальний порядок, виходячи із таких принципів, – це усталений класовий порядок, де значимість кожної соціальної групи визначають її місцем у системі виробництва, обміну, розподілу і споживання. У випадку капіталістичної системи соціальна ієрархія перевернена «з ніг на голову»: той, хто має посідати верхні щаблі соціальної драбини, фактично опиняється знизу. А соціальні верстви, що безпосередньо не беруть участі у трудовому процесі, посідають привілейоване становище. Якщо їхня роль у виробництві зумовлена радше нездатністю до праці (що в певному сенсі відповідає дійсності), то слід визнати аномальність такого соціального порядку, коли нездатність до праці у суспільстві цінують вище за здатність до неї.

Виходячи з цієї тези, мусимо погодитись з тим, що школа в такому суспільстві й, відповідно, управління нею в певному сенсі теж стоять «на голові»: як відображення класової структури школа не здійснює виробництва всебічно-розвинених здібностей, а навпаки, всіма властивими їй засобами продукує саме нездатність брати участь у процесі суспільного виробництва.

Якщо соціальний порядок є насильницьким (а будь-який класовий порядок, за марксистською логікою, тримають на примусі та насильстві, справа лише в часткових відмінностях), то суспільство не має власного джерела розвитку. Точніше, суспільство не має реформаційних шляхів самооновлення, бо такий порядок, з точки зору марксизму, можна зруйнувати, але неможливо реформувати, оскільки його підтримують всією могутністю фізичного і духовного примусу.

Держава, згідно з таким підходом, стає Левіафаном, суб'єктом тотального застосування репресії, що захищає інтереси панівного класу. Інтерес же останнього, за логікою марксизму, – це прагнення до власного самовідтворення. До своєї діяльності він залучає всі соціокультурні ресурси, політичні механізми, духовний досвід, включно із системою освіти. Трудящі, за визначенням К. Маркса, також беруть у цьому участь – у тому сенсі, що процес виробництва є не тільки виробництвом речей, а разом із тим і виробництвом суспільних відносин і типів індивідів, що їх персоніфікують: робітника, з одного боку, буржуа – з іншого¹.

Передумовою виникнення «ферменту соціальних перетворень» є безперервний, самодетермінований розвиток продуктивних сил. Вони створюють ті матеріальні чинники, завдяки яким соціальні зміни стають можливими й навіть

¹ Маркс К. Капитал / К. Маркс // Маркс К. Избранные сочинения: в 9 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Политиздат, 1985. – Т. 7. – 655 с.

необхідними. Робітничий клас в особі політичної партії, що відображає його інтереси, з точки зору марксизму, має усвідомити себе як основного суб'єкта соціальної творчості, а отже, з'ясувати реальний стан суспільства, зокрема наявних продуктивних сил, і визначити той історичний момент, коли вони вже не відповідають виробничим відносинам, тобто момент революційної ситуації. Вона сприяє революційним змінам й утвердженню нового ладу, нових виробничих відносин, що відображають характер і рівень розвитку нових продуктивних сил, тобто нова надбудова, адекватна новому базису¹.

Як виглядає школа під кутом зору марксистської соціологічної моделі, яким чином здійснюють управління нею? Перш за все, за умов класового суспільства єдина школа неможлива. Структуру системи освіти формують залежно від становища класів, які утворюють соціальну структуру такого суспільства.

Для буржуазії школа – це засіб власного класового відтворення, інструмент формування певного типу особистості представника панівного класу, що передбачає сукупне вміння експлуатувати, придушувати, привласнювати, маніпулювати, прихильність до певної ідеології та культури. Це елітарна культура, яку перетворюють на систему духовного примусу, тобто економічне панування поєднують з духовно-ідеологічним.

Застосовно до інших соціальних груп школа, згідно з методологією марксизму, здійснює відчуження від культурної спадщини і розділяє майбутніх громадян буцімто відповідно до їхніх «здібностей», а фактично – залежно від соціального статусу. Здійснюючи таку класово-соціально зумовлену селекцію, ця школа відтворює наявні соціальні структури у вигляді особливих матриць соціального порядку і водночас певний особистісний тип – осіб, яких примусово залучають до цієї структури.

З огляду на інтереси пригнобленого класу (а саме їх виражає класичний марксизм) систему освіти та управління нею базують на принципах, що суперечать цим інтересам. Оскільки функціонування школи й управління спрямовані на гноблення і придушення робітничого класу, то всілякі нововведення в цій сфері мають на меті удосконалення її репресивних механізмів – такі висновки випливають із засад марксистського підходу. Тому всі управлінські нововведення, спрямовані на підвищення ефективності соціалізації особистості як представника панівного класу (формування владних управлінсько-маніпуляційних здібностей, вміння концептуалізації дійсності у власних інтересах, виховування почуття групової належності та власної соціокультурної вищості тощо).

Оскільки школу розглядали як арену класових битв, то шлях її перетворень – це, з позиції марксизму, революційний шлях, шлях ідеологічної боротьби за зміну цілей і засобів освіти, включно зі змінами у способі управління

¹ Маркс К. Капитал / К. Маркс // Маркс К. Избранные сочинения: в 9 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Политиздат, 1985. – Т. 7. – 655 с.; Маркс К. Немецкая идеология / К. Маркс // Маркс К. Избранные сочинения: в 9 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Политиздат, 1985. – Т. 2. – 637 с.

школою. Тому працівників управлінських структур розглядають як прихильників чи противників, союзників чи попутників робітничого класу.

Марксизм ставить перед робітничим класом, який завоював політичну владу, завдання будувати нове суспільство і разом із тим нову школу. Але тут закономірно виникають питання: якою має бути ця школа і якою має бути система управління нею? В офіційних, передусім законодавчих, документах¹ та у педагогічних працях із проблем революційного перетворення системи освіти та управління нею² можна знайти свідчення пошуку методологічних засад нової школи.

Це мала бути єдина, рівноправна, позбавлена будь-якої сегрегації за класовими, національними, релігійними та іншими ознаками школа, тобто демократична, з національними мовами викладання, безкоштовна, автономна, з учителем, який має надзвичайно високий соціальний статус. Така школа передбачала самоуправління, а її керівні органи мали бути виборними. Але теоретичний задум такої школи на практиці не здійснився.

Диктатура пролетаріату як абсолютизація практичного втілення принципів марксизму не могла бути диктатурою всього класу; її, безумовно, втілювали через диктатуру партії та державної номенклатури. А якщо диктатуру пролетаріату перетворюють на диктатуру партії та державної номенклатури, то чи можлива єдина для всіх школа? Відповідь, мабуть, може бути тільки негативною. За таких умов школа стає радше уніфікованою, а не єдиною. Якщо робітничий клас і виразники його інтересів втрачають єдність, і подальша історична еволюція їх «роздвоює», то на практиці виникає потреба в різних школах. Відповідно, і управління школою в цьому випадку теж має бути диференційованим залежно від тих завдань, що поставлені перед різними складовими освітньої системи.

Отже, робітничий клас, з одного боку має стати суб'єктом, який домінує в суспільному виробництві у відповідній історично конкретній формі, але, з іншого боку, лишається суб'єктом відчуженої праці, а тому його школа має бути школою подолання культурного та інших форм відчуження. Натомість державно-партійному апаратові потрібна зовсім інша школа – школа формування управлінських кадрів, здатних діяти в умовах диктатури.

Масова школа мала бути безкоштовною, оскільки для нової держави потрібні були виконавчі кадри певного рівня вишколу. Але масова школа функціонувала, головним чином, за умов злиденних фінансових дотацій. Керівні ж кадри формували методом практичної селекції у спеціалізованих навчальних

¹ Дополнения к тезисам о самоуправлении, принятые Сессией Московского губернского Совета социального воспитания // Вестник просвещения. – 1923. – № 10. – С. 167-172; Заколоткин Н. Ф. ВКП(б), Советская власть, комсомол и профсоюзы о культурном строительстве: сб. док. / Н. Ф. Заколоткин. – М., 1930. – 608 с.

² Крупская Н. К. К вопросу о социалистической школе / Н. К. Крупская // Пед. соч.: в 6 т. – М.: Педагогика, 1978. – Т. 2. – С. 7-16; Ленин В. И. О науке и высшем образовании. Сборник / В. И. Ленин. – [2-е изд., доп.]. – М.: Политиздат, 1971. – 422 с.; Луначарский А. В. Воспитание нового человека / А. В. Луначарский // О воспитании и образовании / [под ред. А. М. Арсеньева, Н. К. Гончарова и др.]. – М.: Педагогика, 1976. – С. 269-299.

зкладах. За такого розподілу важко говорити про єдність управління освітнім процесом, оскільки існували окремі програми, окремі організаційні та методичні підходи. Методологія вироблення політичної стратегії у сфері освіти та її управління була від самого початку суперечливою. За таких умов проблематично й оцінювати ефективність управлінських зусиль. Тому був необхідний новий, реалістичний погляд на дійсність.

У цьому контексті варто розглянути окремі положення *структурного функціоналізму* – загальносоціологічної теорії, зорієнтованої на позитивістську філософію і природничо-наукові методи пізнання. Як ми зазначали вище, засновник позитивізму О. Конт вимагав, щоб соціологія займалася суто вивченням фактів, інтерпретуючи їх відповідно до прийнятих у природознавстві процедур і правил. За зразок слугували різні науки.

Сам О. Конт у своєму виборі вагався між фізикою (він і його найближчі послідовники часто називали соціологію «соціальною фізикою» чи «соціальною механікою») і біологією. Г. Спенсер нормативним зразком для наслідування вважав біологію, А. Кеттле – математику і статистику, Г. Зіммель та його послідовники вбачали в соціології «соціальну геометрію» суспільних форм.

Методи, використовувані у разі такого підходу, можна уподібнити поясненню за аналогією. Наприклад, суспільство за своєю будовою і функціями подібне біологічному організмові. Особливі сфери і структури життя розглядають як «органи», а їхні взаємодії – як «функції». Тому структурно-функційну еволюцію суспільства зображують як своєрідну відповідь на його зростання. Диференціація структур зумовлена диференціацією функцій, а відношення між ними будують за принципом взаємної залежності: нова соціальна структура виникає для виконання нової функції; нову ж функцію трактують як сутнісний прояв нової структури. За такого бачення соціальні факти інтерпретують як функційно взаємопов'язані величини, тому зміни одного стану спричинюють адекватну зміну іншого. Закони, за цією логікою, виражають функціональний зв'язок особливих суспільних станів чи процесів.

Подібно до організму, суспільство є інтегральною цілісністю (властивості соціальної системи не зводять до властивостей його складових частин), що вирізняється органічною тривалістю (після зникнення окремих компонентів ціле продовжує функціонувати) і здатне до збереження внутрішньої рівноваги, тобто функціонує за принципом гомеостазу.

Здатність до самозбереження шляхом підтримання внутрішнього стану рівноваги розглядають у структурному функціоналізмі як всезагальну і самодостатню характеристику соціальної системи. В онтологічному плані це означає, що «життя» суспільства, як життя організму, має продовження тією мірою, якою зберігають його внутрішню рівновагу і цілісну сталість. Отже, «життя» окремих соціальних структур і утворень – це механізм чи засіб збереження

життя соціальної системи, завдяки яким вона набуває специфічного способу свого існування¹.

З іншого боку, заради збереження цілісності соціальної системи можна пожертвувати існуванням її окремих компонентів. Діяльність класів, націй та інших людських спільнот має бути спрямована не на розпалювання конфліктів і взаємну боротьбу, а на інтеграцію, згуртування заради підтримки соціальної системи у стійкому стані рівноваги.

В ідейно-методологічному плані це означає, що пояснення конкретних соціальних структур і притаманних їм функцій впливає із розуміння природи загального устрою соціальної системи. Наприклад, щоб пояснити сутність системи управління освітою, потрібно не тільки описати ціннісно нейтрально її структурні та функціональні зв'язки, а й з'ясувати й оцінити рівень реалізації структурними елементами і функціональними зв'язками системи управління свого основного призначення – здатності до збереження цілісності та стійкості соціальної системи. Лише за такого підходу можна зрозуміти внутрішню природу та історичну еволюцію системи управління як цілого.

Отже, на противагу марксизму, в підґрунтя структурно-функціонального аналізу суспільного порядку покладено ідею «нормативної згоди» основних суб'єктів історичної дії стосовно загальновизнаних цінностей та орієнтацій культури. Системоутворювальною властивістю, тобто фундаментальною і визначальною основою соціальної системи в цій концепції вважають не матеріальне виробництво, а й опрідметнення в культурі норм і ціннісних орієнтацій. Тому базовою діяльністю стає не праця (предметно-оперативна діяльність з перетворення природи соціально-організованим чином), а культуротворча діяльність, тобто осягнення й опанування цінностей культури та реалізація їх в індивідуальній та колективній поведінці².

Загальний вигляд соціального устрою, згідно з положеннями структурного функціоналізму, такий: універсальні цінності культури опрідметнюються в соціальних нормах, на підставі яких індивіди і групи здійснюють діяльність. Задля підтримання стійкості системи, що передбачає досягнення дієвості соціальних норм, формують необхідні соціальні інститути: соціальний контроль, що захищає ці норми і стежить за їх виконанням, інститут соціалізації (суспільна система навчання і виховання), призначений для індивідуального і колективного засвоєння культури і соціальних норм тощо.

Через школу, таким чином, цінності культури, зовнішні для індивіда, стають внутрішньою основою його діяльності. Значну роль як чинник ефективного засвоєння цінностей культури відіграє управління школою, на засадах якого

¹ Парсонс Т. О социальных системах: [пер. с англ.] / Т. Парсонс; [под общ. ред. В. Ф. Чесноковой и С. А. Белановского]. – М.: Акад. проект, 2002. – 831 с.; Парсонс Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения / Т. Парсонс // Социология: хрестоматия / [сост. Ю. Г. Волков, И. В. Мостовая]. – М.: Гардарики, 2003. – С. 92-123.

² Парсонс Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения / Т. Парсонс // Социология: хрестоматия / [сост. Ю. Г. Волков, И. В. Мостовая]. – М.: Гардарики, 2003. – С. 92-123.

протікають складні процеси функціонування соціальної організації. Отже, управління покликане підтримувати систему в рівновазі, сприяти її існуванню і самозбереженню.

Наведений короткий аналіз дає підстави вбачати головний недолік структурного функціоналізму в його неспроможності адекватно відобразити тенденції суспільного розвитку – адже, якщо суспільство і його особливі структурно-функціональні елементи мають на меті суто самовідновлення, самовідтворення, то не зрозуміло, де шукати витoki суспільних змін. Понад те, будь-які соціальні інновації, з цього погляду є певною девіантністю, відхилення від норми – патологією.

До того ж соціальний аналіз, за такої постановки питання, зводять до пошуку засобів «лікування» девіантної поведінки. Це означає, що структурний функціоналізм може описувати тільки таке суспільство, що не має антагоністичних суперечностей, чітко виражених соціальних конфліктів, а саме суспільство, в якому класові та інші соціальні конфлікти легітимовані, а відносини між основними суб'єктами базують на діалозі, «переговорах» заради досягнення згоди, пошуку балансу інтересів. Тобто це своєрідна ідеалізація «благополучного» суспільства, що досить повільно еволюціонує.

Таким чином, структурний функціоналізм головну увагу зосереджує на проблемах реформ, як єдиному засобі будь-яких соціальних перетворень, включно зі змінами системи освіти. Але при цьому реформи зводять до інновацій пристосовницького характеру. За такої інтерпретації безпідставно говорити про продукування нових суспільних відносин, включно з новими формами управління. Ці форми за таких умов можуть бути змінені лише частково, залишаючись у своїй основі практично самототожними.

Це, у свою чергу, гальмує розвиток всієї системи освіти, що потребує не лише окремих змін, що теж важливо, а й докорінних перебудов. Понад те, розв'язання тих потенційних конфліктів, що з необхідністю виникають в управлінській діяльності, в такому разі практично неможливе і негативно впливає на інші складові освітньої системи.

На підставі проведеного аналізу можна стверджувати, що *інтераціоналістська методологія* відповідає перехідним періодам в суспільному розвитку, коли від розв'язання переважно економічних завдань соціальна система переходить до побудови громадянського суспільства шляхом пом'якшення конфліктної моделі розвитку. За цих умов йде формування соціальних суб'єктів і їхні взаємовідносини перебувають на стадії становлення.

Таким чином, значну увагу приділяють психологічно-символічній взаємодії, суб'єктивній залученості до соціального діалогу, пошуку механізмів ціннісно-нормативної згоди. Управління в цьому разі розглядають як механізм вироблення рішень і контролю за їх виконанням. Ще більшою мірою ці тенденції відображені у *розуміючій соціології*, хоча остання більш зосереджена на структурі практичної дії, ніж на символічній взаємодії.

Нарешті, досить ефективною методологією при вивченні державно-громадського управління освітою як особливого виду маркетингу, що має справу зі специфічним товаром, є *теорія обміну*. Уявлення про інтенсивний взаємообмін (грошового капіталу – на культурний капітал, соціальної позиції – на академічну успішність, індивідуальної обдарованості – на посадову кар’єру тощо) і його соціокультурні еквіваленти можуть бути використані для дослідження еволюції процесу управління в умовах суспільства з розвинутою ринковою економікою. Обмеженням застосування такого бачення є те, що не всі людські дії можуть підлягати еквівалентному обміну і впливати з еквівалентного обміну.

Традиційний марксизм може бути використаний як продуктивна методологія при аналізі процесу управління освітою в межах класичного капіталізму, тобто за умов вільної ринкової конкуренції, інтенсивної початкової індустріалізації, відсутності соціальної згоди, в тому числі й стосовно до розв’язання питань удосконалення управління середньою і вищою школами.

Натомість структурний функціоналізм є найадекватнішою методологією при аналізі тих суспільств, які мають розвинену економіку, але помітне відставання від інших суспільств у сфері соціальних, політичних, культурних перетворень. Такого кшталту суспільство зосереджене головним чином на відтворенні, а не на оновленні соціальних відносин. Тому осмислення проблеми інституційного вдосконалення системи освіти і управління нею в такому суспільстві є надзвичайно актуальним.

1.2. Розбудова державно-громадського управління як провідна проблема соціального розвитку XXI століття

(В. П. Бех, О. Г. Рябека)

Для того, щоб дослідити шляхи розбудови державно-громадського управління освітою, необхідно довести теоретичну можливість інтеграції у єдиний управлінський цикл організаційної діяльності держави, а також громадських організацій, бізнесу і навчальних закладів. Аналізуючи з цією метою систему державно-громадського управління (*далі – СДГУ*) суспільством, доведемо онтологічну єдність організаційної взаємодії державної і недержавної форм влади між собою.

На нашу думку, саме такий політологічний підхід здатний висвітлити морфологічну основу, елементну базу та алгоритм взаємодії державних органів і організацій громадянського суспільства (*далі – ОГС*) завдяки посередникові – соціальному інституту влади. Сучасне законодавство України надає певні можливості для взаємодії органів публічної влади із громадськістю, але технології та методи цієї взаємодії ще потребують свого впровадження та вдосконалення.

В Україні наукові підходи щодо методів та форм взаємодії, шляхів її ефективного здійснення напрацьовують учені та фахівці: В. Бех, Ю. Бех, М. Бойчук, Б. Калініченко, М. Калініченко, А. Колодій, В. Князев, О. Литвиненко, В. Мельниченко, Н. Нижник, С. Попов, Г. Почепцов, В. Паламарчук, В. Погорілко, М. Пухтинський, О. Рябека, В. Рубцов, Г. Ситник, О. Сушинський, В. Удовиченко, А. Ткачук, В. Цветков, С. Янішевський та ін.

Окремі методологічні проблеми вдосконалення процесів взаємодії влади із громадськістю розглянуто в працях О. Андрійка, В. Бакуменка, О. Берданової, О. Бойко-Бойчука, В. Вакуленка, М. Василенко, Б. Гаєвського, І. Гаєвської, О. Галацан, В. Гаращука, Я. Гонціажа, Н. Гнидюк, В. Горбатенка, Г. Задорожного, В. Кампо, О. Ковриги, В. Колтун, В. Кравченка, В. Куйбіди, Ю. Лебединського, М. Логунової, В. Лугового, В. Ребкала, В. Скуратівського, В. Смолівика, Ю. Сурміна, В. Токовенко, І. Шавкун, В. Шахова, М. Шевченка, С. Чукут та ін.

Необхідно звернути увагу на той факт, що співпраця влади з населенням, широке залучення громадськості до державних справ, демократія загалом – це природа державного існування країн, які розташовувалися на території України, починаючи з періоду виникнення перших державних утворень; це притаманна та природна риса ментальності українського народу.

Історичний досвід свідчить, що як тільки влада припиняла або призупиняла співпрацю із громадськістю, починались, у різних формах, прояви незадоволення серед населення, які переростали в повстання та визвольні війни, і, як наслідок, у державі назривала криза. Розуміння цього є надзвичайно важливим для України на сучасному етапі її розвитку. На це прямо вказує аналіз основних причин, які спричинили піднесення демократичних настроїв українського народу в листопаді-грудні 2004 р., що призвели до так званої «помаранчевої революції».

Для формування СДГУ повинні бути два чинники: підстави та умови. При цьому підстава знаходиться в самому явищі – в організаційній взаємодії органів державного управління і ОГС, а необхідні і достатні умови знаходяться ззовні до цієї взаємодії.

Аналіз почнемо з оцінки наявності необхідних і достатніх умов. Для становлення СДГУ соціальним розвитком на етапі глобалізації соціального розвитку є достатньо сприятливі необхідні і достатні умови, що сьогодні інтенсивно визрівають на теренах Об'єднаної Європи. В Україні такі необхідні умови, навіть незважаючи на політичні негаразди, також мають місце. Їх декілька. Назвемо головні з них, а саме: по-перше, громадянське суспільство має наділити державу правом розпоряджатися владою, а держава повинна взяти цю владу у використання. Це з одного боку, а з іншого – держава повинна, у свою чергу, делегувати ОГС право участі в реалізації функцій адміністративного управління, а ОГС здатна це право реалізувати. Ці умови визрівали довго, і тільки на початку ХХІ ст., здається, вони досягають зрілої форми, але в локалізованому вигляді.

По-друге, розвиток та організація громади як носія владних функцій знаходиться в полі зору вищого керівництва держав світу, наприклад у США організація громади є методом роботи із громадськістю, що був започаткований ще в 1940-х рр. Організатори громади відрізняли свою роботу від інших стратегій роботи із громадськістю, зокрема від стратегій правового захисту, надання послуг та розвитку громади. В Україні державна влада також піклується про розвиток громадянського суспільства, достатньо нагадати про постанову Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 р. № 1035. Наша точка зору на громадянське суспільство полягає в тому, що ми дивимось на нього як на специфічний організм, що має не тільки цілісність, а й механізм саморуху, бо ідея організму не існує інакше, як «у своєму тілесному ототожненні з ним». Як зазначає О. Макарець, «громадянське суспільство і є таким соціальним організмом, у якому досягається гармонія внутрішнього і зовнішнього.... один з типів таких зв'язків, який відрізняється від інших тим, що в його основі лежать демократичні принципи, спрямовані на забезпечення вільної життєдіяльності кожного свого члена як елемента цього зв'язку, прямо пропорційно до його участі і ролі в продукуванні як матеріальних, так і духовних благ і цінностей, це розвинута форма тих соціальних організмів, які були необхідними ступенями становлення людського суспільства загалом»¹.

По-третє, у свідомості керівництва і населення України є розуміння потреби у створенні комплексного суб'єкта управління – віртуального органу управління соціальним розвитком, у якому забезпечена онтологічна і функціональна рівновага в певному діапазоні між органами державного управління і ОГС на всіх організаційних рівнях при збереженні політичної функції за державою.

По-четверте, повинна бути якісна система соціальних комунікацій між органами державного управління, місцевого самоврядування та ОГС, побудована на принципах добровільності й усвідомленості необхідності взаємодії або соціальної відповідальності. На значущості цих принципів особливо наголошують Дж. Протро і Ч. Гріг, які ретельно досліджували проблему взаємозалежностей фундаментальних принципів демократії в американському суспільстві. На їхню думку, якщо ці принципи формулюються в абстрактному вигляді, наприклад, правління більшості і дотримання прав меншості, то спостерігається високий ступінь згоди серед усіх соціальних верств населення. Причому ступінь цієї усвідомленості безпосередньо впливає не тільки на рівень згоди, але й на необхідність певної міри свободи у взаємодії між людьми. Значущість різного роду самодіяльних, соціальних структур у відтворенні демократичного порядку в суспільстві вивчали й такі відомі соціологи, як А. Токвіль і М. Вебер. Зокрема, А. Токвіль вважав найважливішою умовою існування демократичної системи наявність організованих соціальних груп, які є посередниками між індивідом і державою, оскільки саме ці групи здатні бути запобіжниками деспоти-

¹ Громадянське суспільство як здійснення свободи: центрально-східноєвропейський досвід / За ред. Анатолія Карася. – Львів: Львівський національний університет імені І. Франка, 1999. – 384 с.

зму та свавілля чиновників, або людей держави.¹ У свою чергу, М. Вебер наголошував на важливості самодіяльних, зокрема церковних, громад формуванні демократії в Америці, оскільки рівноправність людей у громадах була, на його думку, передумовою громадянської рівноправності.²

Принцип соціальної відповідальності за партнера полягає в усвідомленні органами державної влади і місцевого самоврядування та ОГС того, що вони разом працюють на постановку цілей соціального розвитку і разом мають відповідати за реалізовану мету і її наслідки для забезпечення добробуту людей і регіонів, соціальну безпеку країни, нарешті, за розвиток громадського руху, основою яких є громадські організації. Тобто тут має бути взаємна відповідальність за відтворення органами державної влади ОГС, а ОГС, навпаки, відповідає за ефективність реалізації владою її політичних функцій. По-іншому, народ через ОГС легітимізує владу і наділяє її високою мірою довіри.

По-п'яте, держава як орган насильницького управління, що забезпечується низкою силових структур і моральним правом застосовувати силу, постійно порушує права і свободи особистості, а сучасний рівень соціального і політичного розвитку, принаймні в Європі, не дає змоги чинити це безладдя, і тому люди гуртуються в ОГС і протистоять цьому кроку держави.

По-шосте, ОГС мають власні амбіції щодо використання влади у громадянському суспільстві і багато з них утворені для виконання специфічних функцій державної політики або етапу циклу державного управління суспільно-політичним розвитком, наприклад аналітичні центри, громадські ради та інші утворення, що виникли і стало функціонують у горизонті громадянського суспільства, прискіпливо спостерігають за діями держави і прогнозують наслідки цієї дії.

По-сьоме, необхідною умовою становлення системи державно-громадського управління є наявність розвиненої інфраструктури прийняття управлінських рішень державного рівня. Сьогодні це забезпечує наявність так званого Електронного Уряду України, проектування та створення якого практично завершується.

Значно складніше полягає справа розбудови СДГУ з огляду на достатність умов. Однією з таких умов є воля системи державної влади демократизувати управління суспільством, а також те, в якому обсязі та в які терміни це зробити. Зміни у сприйнятті влади в суспільній свідомості висувають нові завдання перед органами державного управління освітою. У зв'язку із цим особливого значення набуває інститут зв'язків із громадськістю, що є інструментом соціального управління³.

¹ Тернер Дж. Структура социологической теории / Дж. Тернер. – М.: Прогресс, 1985. – 472 с.

² Вебер М. Избранные произведения: пер. с нем. / М. Вебер. – М.: Прогресс, 1990. – 269 с.

³ Держава і громадянське суспільство: партнерські комунікації у глобальному світі: навч.-метод. посіб. / В. Бебик, В. Бортніков, Л. Дехтерьова, А. Кудряченко; За заг. ред. В. Бебіка. – К.: ІКЦ «Леста», 2006. – 248 с. – Бібліогр.: с. 236-246.

Активне використання зв'язків із громадськістю у практиці вітчизняного державного управління зумовлене передусім необхідністю створення цілісної, організаційно оформленої і законодавчо закріпленої системи взаємодії держави і суспільства та впровадження нових комунікативних технологій.

Поняття зв'язків із громадськістю набуло поширення в науковій практиці завдяки теоретичним розробкам С. Блека, Е. Бернайса, С. Катліпа, А. Сентера, Г. Брума, Ф. Буарі, Л. Матра та ін. У сучасній науці теоретичні пошуки у сфері зв'язків із громадськістю здійснюють Ф. П. Сайтел, Д. Ньюс, Дж. Ван Слайк Тьорк, Д. Крукебер та ін. Ця проблематика постійно перебуває в полі зору зарубіжних та вітчизняних учених: І. Альшиної, В. Бебика, В. Комаровського, В. Королька, В. Моїсеєва, Д. Ольшанського, Г. Почепцова, Є. Тихомірової, М. Шишкіної та ін. Системну модель зв'язків із громадськістю, виділяючи їх різноманітні предметні сфери, розглядають у своїх працях Е. Блажнов, Т. Бочаров, М. Лебедева, Г. Татарінова, О. Чуміков та ін. Водночас слід зауважити, що внаслідок високого рівня політичної активності населення на пострадянському просторі ці автори більше схильні досліджувати рольову участь зв'язків із громадськістю в політичних процесах. Певну увагу до окремих аспектів зв'язків із громадськістю в державному управлінні тільки починають виявляти такі дослідники, як Н. Дніпренко, І. Ібрагімова, С. Колосок, Л. Руїс Мендісаль, Є. Ромат.

Незважаючи на інтерес науковців до багатьох аспектів проблеми, відчувається нестача комплексних досліджень зв'язків із громадськістю як цілісного державно-управлінського явища, що має певну об'єктивну обумовленість, стійкість, системність і безперервність, а також помітну специфіку порівняно із зв'язками із громадськістю в інших сферах суспільної життєдіяльності. Попри об'єктивність існування зв'язків із громадськістю як соціального інституту його інституціоналізація у сфері державного управління потребує певних цілеспрямованих зусиль щодо як відповідного правового оформлення, так і формування механізмів ефективного функціонування відповідно до суспільних потреб.

Не менш вагомою умовою розбудови системи державно-громадського управління має бути створення відповідного понятійного апарату, що реалізується в термінах і є термінологічною системою, невід'ємною й обов'язковою частиною теорії та практики цієї галузі.

На сьогодні понятійний апарат державного управління в Україні перебуває на етапі формування, що пояснюється недавнім виокремленням його як відповідної наукової галузі. Складності виникають ще й тому, що державне управління, крім власних, послуговується термінами, які належать до терміносистем інших наук: юриспруденції, економіки, політології, соціології, філософії тощо. Питання лексикографічного закріплення термінів державного управління шляхом укладання відповідних словників досліджували В. Бакуменко, Д. Безносенко, І. Грицьак, Т. Демчук, В. Князев, Н. Коцюба, В. Луговий, А. Михненко, І. Надольний, Н. Нижник, О. Оболенський, Я. Радиш, Г. Ситник, Л. Шкляр та ін. Багато дослідників, зокрема В. Рижих, І. Розпутенко,

В. Скуратівський та інші, акцентують увагу на важливості вивчення різних складових теорії та історії державного управління, а також на необхідності розвитку цієї галузі. Мовні аспекти професійного спілкування державних службовців вивчали Г. Гамова, Т. Ковальова, О. Козієвська, О. Левченко, О. Лоза, О. Маленко, Т. Палей, І. Плотницька, О. Сергєєва, С. Хаджирадева та ін.

На підставі аналізу зазначених робіт можна констатувати, що переважна більшість дефініцій у терміносистемі державного управління є латинського або грецького походження, оскільки в суспільствах античної Греції і Риму були закладені основи політології, філософії, юриспруденції та адміністративної діяльності і тому є потреба уточнити категоріальний апарат. Частково це роблять вітчизняні дослідники, наприклад О. Бабінова¹.

Підстава для активізації участі ОГС у демократизації управління суспільством і розбудови СДГУ полягає у сформованості між органами державної влади та ОГС сукупності зв'язків, що досягли певного ступеня зрілості. У цьому дослідженні використовується класифікація зв'язків, запропонована Е. Юдіним². Тому вихідними зв'язками в цьому дослідженні є такі: структурування, взаємодії, конфліктування, породження, перетворення, функціонування, розвитку, управління і корекції³. Зв'язки структурування формують морфологічні канали буття і напрям, у якому відбувається організаційна взаємодія держави й ОГС. Вони створюють можливості для формування СДГУ як продукту взаємодії названих вище носіїв влади. Цей тип зв'язків формує особливу морфологічну структуру в соціальному організмі країни, що отримала в науковій літературі назву «гомеостат». Гомеостат – це базове функціональне поняття механізму обробки інформації. Він реалізується на різноманітних матеріальних носіях. У живих системах гомеостат, на відміну від одиниці життя – клітини, виступає як інформаційна одиниця життя, тобто з його наявністю тільки забезпечується колообіг нежиття⁴.

Зв'язки взаємодії виникають між державою та ОГС на основі наявності двох форм влади – державної і недержавної – утворюють умови динамічної взаємодії, у результаті чого виникає така взаємодія, що створюється за особливими законами інформаційної взаємодії.

Зв'язки конфлікту викривають наявність суперечностей між поведінкою держави, що обумовлюється її прагненням провести ті чи інші реформи в країні, і потребами ОГС. Конфлікти постійно виникають у будь-якій країні світу. Походження їх також може бути різним. Наприклад, «майдани» в Україні виникли як результат масового незадоволення громадянського суспільства діями

¹ Бабінова О. О. Взаємодія органів державного управління і місцевого самоврядування з громадськістю: теоретико-методологічний аспект: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Олена Олегівна Бабінова. – К., 2006. – 232 с.

² Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности / Э. Г. Юдин. – М.: Наука, 1978. – 392 с.

³ Рябека О. Г. Державно-громадське управління у дискурсі демократизації суспільства: монографія / за наук. ред. проф. В. П. Беха; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 289 с.

⁴ Бех В. П. Генезис соціального організму країни / В. П. Бех. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 286 с.

вищого керівництва нашої держави. У Греції, Іспанії та Італії сьогодні населення незадоволене згортанням освіти, у Франції – еміграційною політикою держави, в Америці – наслідками рішень керманічів країни у військовій царині, економічній стагнації і розмахом сучасної фінансової кризи.

Зв'язки породження у структурі системи саморегуляції країни є каналами, за якими розгортається організаційна взаємодія держави та ОГС, у якій вони виступають на засадах рівноправних партнерів, що підтримують і відтворюють одне одного. Локалізація організаційної взаємодії держави і ОГС у просторі та циклізації в часі є система саморегуляції соціального організму країни.

Зв'язки перетворення сприяють тому, що будь-яка упорядкована дія, поштовх до організації з боку держави не залишаються без уваги громадянського суспільства. Це обумовлено їх взаємозалежністю як морфологічних цілісностей, що є складовими елементами в структурі органу саморегуляції соціальної системи. Хоча є моменти, коли громадянське суспільство може свідомо чи підсвідомо не виконувати закони, як це сьогодні відбувається в Україні, або ігнорувати ініціативи держави, наприклад держава розпочала війну, а народ країни її не підтримує. Але це, як правило, є винятком. Більш закономірною формою співіснування держави й ОГС є намагання перейти від неупорядкованого стану до більш упорядкованого. Перший стан визначається в термінах термодинаміки та теорії інформації як ентропія, а другий як негентропія.

Зв'язки функціонування формують найбільш повний дискурс прояву організаційної взаємодії держави та ОГС, оскільки саме тут можна знайти їх різні варіації. При цьому організаційна взаємодія призводить до створення унікального продукту – якісно нового характеру життєдіяльності системи саморегуляції соціального цілого, що характеризується здатністю соціального організму країни самому впорядковувати свої суперечності, які спонтанно виникають у ході повсякденного життя людей. І робить вона це шляхом взаємоузгодження взаємодії людей між собою. Цей новий стан системи саморегуляції ми називаємо державно-громадським управлінням.

СДГУ є фактично модернізованим під потреби часу видом функціонування системи саморегуляції соціального організму країни. Зв'язки розвитку відомі нам як явища, що називаються так: «соціальна зміна», «трансформація», або «модернізація». Так, наприклад, І. Предборська зазначила: «Вихідним поняттям соціально-філософського аналізу нестабільності суспільства варто вважати «соціальну зміну». На відміну від поняття «суспільний розвиток», яке вживається переважно у вітчизняній суспільствознавчій літературі, поняття «соціальна зміна» не передбачає однозначної зумовленості переходу від етапу до етапу, чіткої спрямованості розвитку, вивчає усе різноманіття можливих станів суспільства»¹.

¹ Предборська І. М. Теорія соціальної зміни: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. н.: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / І. М. Предборська. – К., 1993. – 23 с.

Класифікацію трансформаційних перетворень у рамках перехідного періоду обґрунтував С. Кримський. Вони визначаються як перетворення, що пов'язують два стани стабільної системи, один із яких – вихідний, а інший – результативний. Особливість перехідного процесу – структурна напруженість, навіть розхитування вихідних структур.

М. Михальченко розглядає модернізацію як частину трансформації: «...Трансформація, зміни, розвиток можуть бути зорієнтованими куди завгодно: вперед, назад, вбік, по колу та інше. Модернізація орієнтує суспільство і його структури, сфери на вдосконалення, просування вперед, на розробку та реалізацію нових цілей, завдань, пріоритетів, стратегій. Модернізація – це творчо-перетворювальна функція розвитку»¹.

Зв'язки управління подають нам унікальність взаємодії держави та ОГС як двох потужних і здатних до управління суб'єктів за принципом «суб'єкт-суб'єктних» відносин, що ліквідують поділ учасників організаційної взаємодії на суб'єкта та об'єкта.

На основі вищевикладеного можемо дійти висновку, що це вже зовсім інший рівень управління, який потребує іншого параметра управління, ніж влада, що стало виконує функцію у просторі держави або громадянського суспільства як самодостатніх елементів цілого. І такий параметр, звісно, знаходиться – це розподіл влади як параметр управління процесом реалізації організаційного потенціалу держави.

Цей параметр управління має свою специфіку, яка полягає в тому, що, з одного боку, він формується стихійно, а з іншого, – розподіляється між державою і ОГС – свідомо. Тож у межах соціального організму країни розподіл влади можна дійсно розглядати як параметр управління системою саморегуляції цілого, оскільки він впливає не тільки на державну владу і владу громадянського суспільства, а й устанавлює між ними певні пропорції впливу один на одного.

Зв'язки корекції подають механізм взаємовпливу одна на одну державної і ОГС – недержавної влади – за принципом зовнішнього доповнення. На сьогодні ще багато авторів продовжують ігнорувати або ж просто не розуміти визначальної ролі зворотних зв'язків у процесах управління. Корекція відбувається завдяки наявності не простого зворотного зв'язку, а негативного і позитивного зворотного зв'язку, що притаманні так званім функціональним системам. Будь-яка функціональна система при ефективному використанні негативного зворотного зв'язку стає самовдосконалюючою, розвивається еволюційно і не потребує перебудови.

На основі вищевикладеного можемо констатувати, що сформувались зв'язки саморегуляції, які переводять взаємодію держави і ОГС у режим самовідтворення або аутопоезису. Самоорганізаційний ефект тут має місце з тієї причини, що обидва учасники, які задіяні у відтворенні зв'язків управління в

¹ Михальченко Н. И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? / Н. И. Михальченко. – К.: Ин-т социологии НАНУ, 2001. – 440 с.

межах соціального цілого, здатні до управління і тому стрижень самоорганізаційного процесу забезпечується саме ними.

Другим проявом підстави є запуск у дію механізму формування СДГУ, що виник на основі організаційної взаємодії між органами державної влади і ОГС. Ми тут виходимо з визначення організаційної взаємодії, що запропонував М. Туленков¹. Отже, у найширшому сенсі організаційна взаємодія – це різновид соціальної взаємодії, яка є комплексним і взаємоузгоджуваним зв'язком елементів організаційної системи (організації) та її структури управління при їх одночасних та узгоджених взаємовідносинах із зовнішнім середовищем. У вузькому сенсі – це взаємовигідні та узгоджені за цілями, часом, місцем і ресурсами дії учасників організаційних формувань (контрагентів, партнерів, виконавців), якими можуть бути суб'єкти господарської та управлінської діяльності (фізичні, юридичні і посадові особи).

Механізм організаційної взаємодії, що базується на системі організаційних норм, культури і цінностей, складається з таких елементів: а) індивідів (членів організації), що здійснюють ті чи інші дії; б) змін у зовнішньому середовищі, викликаних цими діями; в) впливу цих змін на інших індивідів – членів організаційної системи; г) зворотної реакції індивідів. При цьому спосіб організаційної взаємодії передбачає, як правило, шість основних аспектів: 1) передачу інформації; 2) одержання інформації; 3) реакцію на отриману інформацію; 4) перероблену інформацію; 5) одержання переробленої інформації; 6) реакцію на перероблену інформацію.

По-третє, сформувалися специфічні кадри, які: а) вийшли з політики і сформували в просторі ОГС парламентську і позапарламентську політичну опозицію з метою протистояння і повалення існуючої влади; б) націлені на створення сталої системи моніторингу за якістю прийнятих державою владою управлінських рішень у різних сферах, найгостріше це відбувається в екологічній сфері; в) масово обслуговують політичні процеси у період чергових виборчих компаній, наприклад окремі соціологи і соціологічні підрозділи ВНЗ або самостійні потужні соціологічні компанії; г) найняті великим капіталом із числа випускників ВНЗ спеціально для аналітичної роботи з метою прогнозування власної поведінки у владному полі власної держави або на міжнародній арені; д) зайняті власною справою в конкретній сфері, але не можуть її рухати через некоректну поведінку державної влади, наприклад, малий бізнес, і тому вимушені втручатися в державну діяльність із метою привести її у відповідність із потребами суспільства і ринку.

По-четверте, підтримка ОГС у справі організації соціального контролю за діяльністю державних органів інших країн і міжнародних організацій саме з метою демократизувати життя в країні шляхом надання їм величезних грантів,

¹ Туленков М. В. Організаційна взаємодія в демократичній системі управління / М. В. Туленков. – К.: ІПК ДЗСУ, 2007. – 102 с.

консультативної та юридичної допомоги, як, наприклад, це роблять відомі в Україні фонд «Відродження», «Міжнародна амністія» та ін.

Тепер перейдемо до головного елементу дослідження – відтворення головного продукту процесу демократизації управління суспільством – системи державно-громадського управління соціальним розвитком. Термін «соціальний розвиток» означає, що цей орган має упорядковувати всі соціальні відносини, у яких ОГС беруть безпосередню й активну участь. Освіта тут не є виключенням. Побудувати евристичну модель системи державно-громадського управління соціальним розвитком чи освітою на основі глибокої демократизації суспільно-політичних відносин, а це можливо зробити на евристичному рівні, оскільки ОГС присутні у всіх сферах суспільного життя, означає створити з понять, що описують соціальний організм країни, певну струнку конструкцію, замкнуту на конкретній генеральній функції. І це принципово можливо, тому що «кожне поняття посідає в системі своє місце, для якого воно тільки і передвизначене і що визначає його значення і межі застосування», – писав Ф. Шеллінг¹.

Виходячи з наявної політологічної літератури і джерельної бази державного управління, такими елементами, до яких мають долучитися ОГС в організмі будь-якої держави, є: а) механізм державного управління, б) апарат державного управління, в) орган державного управління, г) інститут державного управління, д) принципи організації та діяльності апарату державного управління.

Вище ми вже розглянули ці складові системи державного управління, а тепер проаналізуємо елементи ОГС на предмет можливості їх організаційної співпраці. Логіка розбудови достатніх умов жорстко детермінується вищевикладеним, оскільки система державної влади, що вибудована вертикально, потребує від громадянського суспільства також створити власну представницьку вертикаль для організаційної взаємодії. І розглядати ці складові треба у зворотному порядку.

Тож почати проектувати СДГУ треба з оцінки принципів організації та діяльності апарату державного управління у дискурсі налагодження організаційної взаємодії державної влади з ОГС з метою становлення системи державно-громадського управління в ході демократизації суспільства шляхом залучення ОГС до співробітництва з органами державного управління. При цьому звернемо увагу на доведену Н. Виноградовою домінуючу роль принципів державного управління у демократизації управління суспільством² і похідний від них характер управлінських закономірностей як особливість, що притаманна взаємообумовленості принципів і закономірностей становлення СДГУ на сучасному етапі розвитку України. На наш погляд, справа значно складніша з принципами організації і функціонування системи державно-громадського управлін-

¹ Шеллінг Ф. В. Й. Сочинения в 2 т.: Пер. с нем. / Ф. В. Й. Шеллинг. – Т. 1. – М.: Мысль, 1987. – 637 с.

² Виноградова Н. Л. Взаємообумовленість принципів і закономірностей державного управління: теоретико-методологічний аспект: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Наталія Леонідівна Виноградова. – Дніпропетровськ, 2008. – 187 с.

ня, оскільки тут мають бути дві групи принципів: а) морфологічних або побудови системи і б) функціональних або діяльності.

Аналіз показує, що головними параметрами, які впливають на сталість взаємодії індивідів і соціальних груп громадянського суспільства, є якісний стан (морфологія) і масштаб цієї взаємодії (діяльність, функціонування).

Причому якісний стан такої взаємодії визначається насамперед тим, якою мірою вона забезпечує прояв і розвиток індивідуальних властивостей будь-якої людини або організації громадянського суспільства як носія колективного інтересу. Саме звідси й випливають, на думку М. Туленкова, основні принципи організації самоврядного порядку громадянського суспільства, що забезпечують необхідний якісний рівень взаємодії людей¹. Отже, серед загальних принципів можна виділити такі: законність, демократизм, публічність, єдиноначальність і колегіальність, централізація і децентралізація, плановість, ефективність².

Тепер розглянемо групу структурних принципів. Структурно-цільові принципи пов'язані із цілями державного управління і включають такі принципи: 1) принцип єдності цілей управління означає чітке визначення цілей і функцій органу виконавчої влади, уникнення їх дублювання та суперечностей; 2) принцип обмеження цілей передбачає звуження кола проблем завдяки їх кращому розумінню та якісному вирішенню. Він спрямований на професіоналізацію управлінської діяльності шляхом досягнення оптимального результату в конкретній сфері управління; 3) принцип вибірковості цілей, за Ч. Барнардом, полягає в необхідності виділяти ті факти, які суттєво впливають на досягнення цілей органу виконавчої влади, і ті, які не відіграють суттєвої ролі. Він передбачає підпорядкованість часткових, локальних цілей стратегічним; 4) принцип послідовності в реалізації цілей передбачає перетворення результатів втілення в життя одних цілей у джерело інших; 5) принцип розподілу цілей відповідно до потреб об'єктів управління означає перетворення цілей державного управління у завдання, які є основою для встановлення управлінських функцій окремим органам виконавчої влади.

Принципи побудови організаційних структур спрямовані на побудову раціональної організаційної структури апарату державного управління, яка забезпечує ефективне функціонування всієї системи. Серед цих принципів можна виділити такі: 1) єдність мети; 2) первинність функцій і вторинність структури; 3) функціональна замкнутість підрозділів апарату управління; 4) простота організаційної структури; 5) єдність керівництва; 6) оптимальність

¹ Туленков М. В. Теоретико-методологічні основи організаційної взаємодії в соціальному управлінні: монографія / М. В. Туленков. – К.: Каравела, 2009. – 512 с.

² Державне управління в Україні: організаційно-правові засади: Навчальний посібник / Нижник Н. Р., Дубенко С. Д., Мельниченко В. І. та ін. / За заг. ред. Н. Р. Нижник. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – 164 с.

норми керованості; 7) оптимальність централізованих і децентралізованих форм управління; 8) принцип зворотного зв'язку¹.

Перелічені принципи побудови організаційних структур виконавчої влади взаємопов'язані та взаємозумовлені. Кожен із них має самостійне значення, але тільки їх спільне використання може забезпечити комплексний, науковий характер проектування організаційних структур виконавчої влади сучасної демократичної держави. Отже, проектування нових та вдосконалення чинних організаційних структур виконавчої влади можливе лише на чітко науковій методологічній основі, якою є система принципів побудови організаційних структур управління.

До структурно-функціонального виду принципів державного управління, пов'язаного з організацією функціональної структури державного управління, Г. Атаманчук відносить такі²: 1) диференціації та фіксування функцій у формі правових норм шляхом закріплення управлінських функцій у компетенції органів виконавчої влади; 2) сумісності, що передбачає сумісність однорідних управлінських функцій у межах компетенції одного органу, а також сумісності функцій цього органу з функціями інших органів у межах підсистеми або організаційної структури державного управління в цілому; 3) концентрації, тобто надання певному органу таких функцій та відповідних ресурсів, які б забезпечили здійснення цим органом організаційно-регулюючих дій відносно об'єктів управління; 4) комбінування, спрямований на виключення дублювання і паралелізму управлінських функцій, що виходять із різних управлінських суб'єктів організації; 5) відповідності управлінських дій реальним потребам і запитам об'єктів управління.

Дотримання наведених принципів дає можливість комбінувати, поєднувати управлінські функції, розподіляти їх за часовими і територіальними ознаками та встановлювати зв'язки управління в ієрархії взаємовідносин органів виконавчої влади. Тому структура СДГУ має ґрунтуватись на галузевому, функціональному і територіальному принципах організації державної влади. І, нарешті, до структурно-процесуальних принципів, що регулюють здійснення управлінської діяльності, належать такі принципи: 1) відповідності елементів управлінської діяльності (методів, форм і стадій) функціям органів виконавчої влади; 2) конкретизації управлінської діяльності та особистої відповідальності за її результати; 3) стимулювання раціональної й ефективної управлінської діяльності³.

Отже, щодо принципів структурної побудови СДГУ, то проектувальники не можуть тут обійтись без принципів децентралізації і деконцентрації влади.

¹ Рябека О. Г. Державно-громадське управління у дискурсі демократизації суспільства: монографія / О. Г. Рябека; за наук. ред. проф. В. П. Бега; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 289 с.

² Атаманчук Г. В. Теория государственного управления: Курс лекций / Г. В. Атаманчук. – М.: Юридическая литература, 1997. – 400 с.

³ До методології формування словника-довідника з державного управління [Бакуменко В., Безносенко Д., Кравченко С., Штика Л.] // Вісник УАДУ. – 2002. – №3. – С. 5-16.

Іншими принципами тут мають бути принцип морфологічної відповідності, тобто системи органів державного управління (*далі – ОДУ*), ОГС повинні бути співвимірні одна одній у структурно-функціональному аспекті, бо в іншому випадку не буде забезпечена їх системна й ефективна взаємодія.

Щодо принципів функціонування СДГУ, то тут також треба виходити з теорії державного управління, оскільки держава має поступитися власними повноваженнями на користь ОГС і при цьому зберегти спроможність регулювати процес соціального розвитку. Фактично, принципи функціонування СДГУ відображають її роль у системі саморегуляції соціального організму країни. Згідно із цією ідеологією ми вважаємо, що розбудову ДГУ важливо робити на таких принципах: принципи функціонування системи ДГУ детермінуються, з одного боку, змістом функцій управління, а з іншого – проблематикою соціального розвитку. На основі вищевикладеного зрозуміло, що ОГС мають бути сталими в реалізації функцій державного управління, тобто аналізу стану людини, нацменшин, територіальних громад і суспільства, моделювання ситуацій, модерувати процеси, прогнозування соціального розвитку, правозахисної діяльності, лобіювання локальних і приватних інтересів, боротьби з корупцією, контролю за діяльністю органів державної влади. Це далеко не повний перелік видів діяльності, до якої вона здатна. Тому принципи повинні мати загальнонауковий і методологічний характер.

Тут можна погодитись із пропозиціями А. Серанта,¹ який вважає, що повинно йтися про систему, що складається із принципів системності, цілеспрямованості, цілісності, адресності, адекватності, планування та прогнозування, технологічної гнучкості, взаємної доповнюваності, достовірності, двосторонньої системної комунікації, підконтрольності та публічності.

Позначимо морфологічні і функціональні характеристики СДГУ, що інтенсивно народжується сьогодні на фоні глобалізації і становлення «Європи знань», оскільки наділяє кожного учасника соціального розвитку управлінськими знаннями і формує відповідну організаційну та політичну культуру особистості, вчить себе захищати колективними діями.

СДГУ має бути спроектована на інтегративних принципах, що, з одного боку, ураховують вимоги державного управління, а з іншого – підтримують життєдіяльність ОГС. Тому вони не будуть однозначно такими, як ми їх подали вище. Закономірні зв'язки між інтересами суб'єктів державного управління і суб'єктів управління ОГС дають змогу виділити низку принципів побудови суб'єктно-суб'єктної структури організаційної взаємодії в соціальному управлінні, зокрема принципу виділення та принципу функціонального визначення суб'єктів управління.

Використання принципу виділення суб'єктів управління «знизу догори» забезпечує представництво інтересів ОГС у державному управлінні, а також

¹ Серант А. Й. Зв'язки з громадськістю в системі місцевих органів влади (державно-управлінський аспект): дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Андрій Йосипович Серант. – Львів, 2006. – 237 с.

соціальну залежність другого від першого, а реалізація принципу циклічності виділення суб'єктів управління підтримує ці параметри в часовому вимірі.

Принцип функціональної несуперечності дає змогу «задавати» необхідну структуру суб'єктів управління з погляду обсягу і змісту їхніх функцій.

Принципи цілісності, системності й комплексності визначають вимоги до формування структури управлінського впливу суб'єктів управління в рамках суспільної системи для відтворення її цілісності. А принципи адресності й проблемної орієнтації встановлюють спрямованість окремих елементів управлінського впливу відповідно до специфіки об'єкта управління і структури тих суперечностей, що в ньому виникають. Принцип реалізації загальних інтересів людей через задоволення їх особливих інтересів характеризує їх взаємне становище в цьому процесі, яке є закономірною основою для побудови ефективного механізму організаційної взаємодії в соціальному управлінні, що, зрештою, сприяє підвищенню ефективності функціонування й подальшого розвитку СДГУ в цілому¹.

Складніше упорядкувати елементну базу СДГУ, що має набути інтегрованого вигляду на основі організаційної взаємодії, суб'єктами державного управління, що представлена розкиданими по різних рівнях організаційного устрою держави інститутів державного управління, апаратами державного управління й органами державного управління, а також низкою різноманітних організаційних утворень громадянського суспільства (радами, колегіями, асамблеями, радниками, комісіями, експертними групами та ін.).

Але якщо СДГУ повинна мати інтегровану морфологічну структуру, то це означає, що повинна бути і функціональна відповідність та співвимірність органів державної влади і представництв ОГС відповідно до організаційних рівнів управлінської взаємодії. Цього вимагає часова і просторова можливість зациклювати організаційну взаємодію держави і ОГС у рамках системи саморегуляції соціального організму країни.

Це якісно нова постановка питання про морфологію СДГУ, оскільки в наявній літературі і сучасних філософських, політологічних, соціологічних дослідженнях цього явища наголос робиться виключно на функціональні спроможності віртуального органу державно-громадського управління, а проблема потребує вирішення на морфологічному рівні. Сталу в часі функцію може забезпечити лише морфологічно зрілий орган.

Тому висновок тут може бути тільки один. Громадянське суспільство має визрівати доти, поки не викристалізуються сталі організаційні структури, поки назвемо їх центрами соціального партнерства, на кожному з організаційних рівнів існування державної влади (місцевому або територіальному, галузевому, національному і наднаціональному або міжнародному). Маємо на увазі два

¹ Рябека О. Г. Державно-громадське управління у дискурсі демократизації суспільства: монографія / О. Г. Рябека; за наук. ред. проф. В. П. Бега; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 289 с.

види центрів: аналітичні, тобто такі, що здатні вимоги громадянського суспільства перекладати на мову нормативно-правових документів і оперативної організаційної взаємодії.

Час покаже, чи будуть вони універсальними, тобто здатними співпрацювати одночасно з інститутами, апаратами й органами державного управління, і чи будуть вони глибоко спеціалізованими. Іншим ОГС для врахування власних інтересів доведеться вступати в такі віртуалізовані структури, оскільки виходу у них не буде. Хочеш бути почутим – вступай до спеціалізованих асоціацій ОГС, що розкидані по рівнях державної влади.

Наприклад, на національному рівні, відповідно до Указу Президента України від 8 лютого 1993 р. № 34/93 «Про Національну раду соціального партнерства» з метою узгодженого вирішення питань, що виникають у соціально-трудовій сфері, у відносинах Уряду України, підприємців і професійних спілок при Президентові України було утворено Національну раду соціального партнерства, склад якої був таким: від Уряду України – 22 особи; від об'єднань підприємців – 22 особи; від об'єднань профспілок України – 22 особи.

У грудні 2005 р. Указом Президента України № 1871/2005 було затверджено Положення про Національну тристоронню соціально-економічну раду, основними завданнями якої є: укладення угод з питань регулювання соціально-економічних і трудових відносин; розроблення та внесення Президентові України пропозицій із питань формування та реалізації державної соціально-економічної політики. Аналогічна Громадська рада створена та інтенсивно діє нині при Міністерстві освіти і науки України¹ і тим самим значно розширює на практиці горизонти державно-громадської взаємодії в освіті.

Наскільки це практично і відповідає потребам практики, можна побачити на прикладі низки областей нашої країни. Так, наприклад, 28 січня 2010 р. у Дніпропетровську за ініціативи 8 відомих громадських організацій (Центр підтримки громадських та культурних ініціатив «Тамариск», молодіжне об'єднання «Майбутнє Дніпропетровщини», Дніпропетровське товариство захисту тварин «Вірність»; «Дніпропетровські гуманітарні ініціативи»; Дніпропетровська обласна громадська правозахисна організація «Громадянський захист»; Громадський рух «Солідарність»; Асоціація захисту прав споживачів житлово-комунальних послуг «Наш дім», Дніпропетровська обласна громадська організація «Дніпропетровський координаційно-експертний центр з питань регуляторної політики») створено Раду громадських організацій м. Дніпропетровська².

¹ Див.: Громадська рада при Міністерстві освіти і науки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/citizens/zv%E2%80%99yazki-z-gromadskistyu/gromadska-rada-pri-ministerstvi-osviti-i-nauki-ukrayini.html>

² Рябека О. Г. Державно-громадське управління у дискурсі демократизації суспільства: монографія / О. Г. Рябека; за наук. ред. проф. В. П. Бега; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 289 с.

К. Козлов запропонував процедуру участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики соціальної безпеки шляхом запровадження нових форм залучення громадських організацій: цільового фінансування соціальних проектів громадських організацій, надання на конкурсній основі державних грантів громадським організаціям, створення асоційованих структур через укладання тимчасових та довгострокових угод про співпрацю органів влади і громадських організацій у вирішенні проблем соціальної сфери¹.

Крім того, можна виокремити два рівні впливу громадських інституцій на державні органи²:

їх рішення (наприклад, рішення громадських рад), як правило, мають для державних органів *консультативний характер*. Одним із прикладів ефективної участі консультативної ради в роботі місцевих органів влади є пріоритетні ради міста Дейтона в штаті Огайо (США). Рекомендації пріоритетних рад не мають обов'язкового характеру, але враховуються муніципалітетом з огляду на те, що в них відображено результати вивчення потреб усіх верств населення міста, вони допомагають міській владі планувати свою роботу, скеровуючи її на задоволення реальних потреб громадян і при цьому раціонально витрачаючи фінанси;

рішення можуть мати *обов'язковий характер*. Так, наприклад, один із тих рідкісних випадків, коли громадські ради можуть впливати на рішення державних органів, є болівійські спостережні комітети (Закон Республіки Болівія про громадську участь від 24 квітня 1994 р. № 1551 вміщено в збірнику матеріалів Міжнародного центру неприбуткового права (США) «Порівняльні дослідження та закони з питань соціального партнерства», виданому в 2001 р.), створені для підтримання зв'язку між так званими територіальними організаціями громадян (ТОГ).

Іншим прикладом прямого впливу на роботу державних органів є Оперативна група Сан-Франциско (Ст. XX. Наказ про прозорість діяльності державних органів Сан-Франциско), що виступає як арбітр між особою, якій відмовлено в наданні документа, і зберігачем державних документів. У її складі є спеціальний відділ скарг, що займається розглядом заяв організацій і фізичних осіб, яким було відмовлено в наданні державних документів, відкритих для доступу громадськості. За скаргою особи, якій відмовлено в наданні доступу до документа, відділ скарг може видати наказ, що вимагає від зберігача документів надати необхідний документ.

Найбільш вагомим для ефективності демократичного процесу, у ході якого створюється, а потім і відтворюється СДГУ суспільством, є взаємозв'язок і взаємодія ОГС із механізмом державного управління. З аналізу наявної наукової літератури і досліджень учених, які захистили кандидатські і докторські дисер-

¹ Козлов К. І. Державна політика соціальної безпеки: взаємодія органів влади і громадських організацій: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Костянтин Іванович Козлов. – Харків, 2008. – 211 с.

² Боржеллі Н. Громадські ради як механізм консультування держави з громадськістю / Боржеллі Н., Брайт В. // Структури громадської участі в Україні. Збірник аналітичних матеріалів / За ред. М. Лациби, Н. Ходько. – К.: Укр. незалеж. центр політ. дослідж., 2003. – 96 с.

тації, головним чином у Національній академії державного управління при Президентові України, це може бути інструмент, метод або технологія соціального партнерства.

Метою соціального партнерства є досягнення соціального миру в суспільстві, забезпечення балансу соціально-економічних інтересів, запобігання конфліктам та створення необхідних умов для поступового економічного розвитку та підвищення життєвого рівня сторін. Соціальне партнерство має такі форми: спільні консультації, колективні переговори та укладення договорів і угод; погодження на національному рівні політики доходів і соціально-економічної політики в цілому; заходи щодо захисту національного ринку праці в умовах глобалізації; спільне розв'язання колективних конфліктів; організація примирних та арбітражних процедур; участь найманих працівників в управлінні виробництвом; спільне управління фондами соціального страхування; розгляд претензій та контроль за виконанням спільних домовленостей.

Державне управління також широко використовує метод соціального партнерства для вирішення проблем організаційно-політичного характеру духовного розвитку. Найбільше просунулись вчені та практики в частині відтворення принципів, методів і навіть структури системи державно-громадського управління, особливо у сфері освіти. Так, В. Грабовський обґрунтував механізми державно-громадського управління загальною середньою освітою на районному рівні¹. П. Кухарчук визначив головні складові системи державно-громадського управління професійно-технічною освітою на регіональному рівні в Україні². В. Новак виявив тенденції розвитку соціального партнерства органів державної влади з ОГС та розроблено організаційно-правовий механізм соціального партнерства органів державної влади та громадських об'єднань в Україні³. Отже, в основу механізму державно-громадського управління має бути покладено соціальне партнерство як найбільш ефективний спосіб організаційної взаємодії/комунікації органів державної влади і ОГС, оскільки він охоплює всі напрями роботи і структурні рівні держави та суспільства.

Проведемо можливі паралелі між елементами структури державної влади і ОГС, що могли б при усвідомленні необхідності і системного ефекту вступати в організаційну взаємодію між собою⁴ (див. табл. 1.1).

¹ Грабовський В. Модель державно-громадського управління районною системою загальної середньої освіти з моніторинговим супроводом / В. Грабовський // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2004. – № 4. – С. 355-363.

² Кухарчук П. Державно-громадське управління системою професійно-технічної освіти як науково-практична робота / П. Кухарчук // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2008. – № 1. – С. 192-202.

³ Новак В. В. Організаційно-правові питання соціального партнерства органів державної влади та громадських об'єднань в Україні: стан та перспективи розвитку: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Валентин Володимирович Новак. – К., 2008. – 274 с.

⁴ Рябека О. Г. Державно-громадське управління у дискурсі демократизації суспільства: монографія / О. Г. Рябека; за наук. ред. проф. В. П. Бега; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 289 с.

**Характеристика
системи державно-громадського управління**

Параметри	Сталу базу організаційної взаємодії державної влади і ОГС мають забезпечити такі складові елементи		Система державно-громадського управління
	держави	громадянського суспільства (ОГС)	
Інститути	Інститути державного управління	Інститути громадянського суспільства	Територіальні та галузеві Центри соціального партнерства
Апарати	Апарати державного управління	Громадські ради, колегії, інститут консультантів або радників	Центр соціального партнерства Інституту радників, консультантів, спільні колегії
Органи	Органи державного управління	Аналітичні центри, Неурядові дослідницькі установи, експертні групи	Центри соціального партнерства наукового експертного забезпечення
Структури зовнішнього представництва	Зовнішньо орієнтовані державні структури: – Міждержавні комісії – Комісія «Україна-ЄС»	Зовнішньо орієнтовані ОГС: – Журналісти без кордонів – Лікарі без кордонів – Міжнародна амністія	Зовнішньо орієнтовані колективні структури держави і ОГС
Принципи	Принципи організації і реалізації політичної (державної) влади	Принципи організації і реалізації політичної участі ОГС (влади недержавної)	Інтегративні принципи організаційної взаємодії держави і ОГС
Засоби управління суспільством і особистістю	Завдяки інструментам насильницького характеру, що апріорі притаманні державі (армія, секретні служби, комітети/ради національної безпеки, поліція/міліція, розвідка і контррозвідка, митниця (деякою мірою), тюрми, виправні заклади та ін.)	Завдяки впливу, що ґрунтується на механізмі смислородження і інноваційної діяльності (наука, потреби практики, захисні громадські ініціативи, наприклад, екологічні, антивоєнні, ресурсозберезувальні та ін.)	Демократичний стиль управління, що опирається на насилля держави і вплив ОГС
Механізм	Механізм державного управління	Механізм політичної участі ОГС (населення) в управлінні суспільством	Механізм соціального партнерства

Із вищевикладеного матеріалу чітко випливає, що громадянське суспільство має вибудувати свою власну вертикаль організацій для співпраці із системою органів державної влади, що має жорстку вертикальну структуру; визна-

чити своїх представників на кожному організаційному рівні. Вони мають стати в певному сенсі елітою громадянського суспільства і виконувати, забезпечувати комунікативну функцію громадянського суспільства з державою.

У цьому випадку ми виходимо з того, що така модель – це насамперед модель чинників, умов, засобів та методів його становлення або формування, а не модель лише одного кінцевого результату, досягнення якого – усе, а решта – ніщо.

Існують також інші пропозиції способів поєднання громадського та державного управління або залучення громадськості до прийняття управлінських рішень. Наприклад, Г. Єльнікова¹ визначає такі моделі державно-громадського управління:

- модель структурно-громадського супроводу, яка передбачає на кожному управлінському щаблі відповідну громадську структуру, основним завданням якої є незалежна експертиза стану справ освітньої галузі, ведення діалогу з владними структурами для збалансування інтересів громадськості та органів управління загальною середньою освітою;
- модель інформаційно-громадського супроводу, яка передбачає організацію зустрічних потоків інформації. Згори донизу надходить нормативно-правова інформація, а знизу догори – претензійна, реакція виконавців громадськості на нормативно-правову та суспільно-ціннісну інформацію;
- модель субординаційно-проміжного партнерства, яка передбачає запровадження на всій вертикалі динамічних субординаційних стосунків. До виконання завдань залучається громадськість і стосунки тимчасово перетворюються на партнерські.

К. Козлов обґрунтовує партисипаторну модель взаємодії органів влади та громадських організацій у сфері соціальної безпеки, в основу якої покладено принцип прямої участі населення у формуванні та реалізації державної політики соціальної безпеки². Однак, на нашу думку, тут корисним є звернення до моделі системи саморегуляції соціального організму країни, що обґрунтована у працях В. Беха,³ оскільки утворення нових морфологічних органів у структурі цілого у зв'язку з формуванням СДГУ не спостерігається. Це означає, що видозмінюється наявна система саморегуляції соціального цілого, що набуває якісно нових рис або державно-громадського характеру.

Отже, ґрунтуючись на моделі системи саморегуляції соціального організму країни В. Беха⁴, запропонуємо модель організаційної взаємодії держави і ОГС з урахуванням дискурсу цього дослідження (див. рис. 1.1).

¹ Єльнікова Г. Теоретичні підходи до моделювання державно-громадського управління / Галина Єльнікова // Директор школи. – 2003. – № 40-41.

² Козлов К. І. Державна політика соціальної безпеки: взаємодія органів влади і громадських організацій: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Козлов Костянтин Іванович. – Харків, 2008. – 211 с.

³ Бех В. П. Генезис соціального організму країни / Бех В. П. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 286 с.

⁴ Бех В. П. Генезис соціального організму країни / Бех В. П. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 286 с.

Оскільки провідним елементом у процесі демократизації є і ще довго буде традиційна держава, навіть якщо вона втратить чітко виражену національну природу і набуде рис полінаціонального і полікультурного характеру, а то й зовсім стане наднаціональним утворенням, то треба знайти точки дотику ОГС і бізнесу до своєї структури, що реалізує функції державного управління.

Рис. 1.1. Модель системи саморегуляції соціального організму країни, що набуває в ході демократизації управління суспільством властивостей державно-громадського характеру

Аналіз доводить, що має бути, як мінімум, три види організаційної взаємодії органів державної влади з ОГС: перший – оперативний: будь-яка ОГС має вступити у взаємодію з органами державної влади для вирішення гострих ситуацій, що склалися на місцевому рівні і яких може бути безліч; другий – тактичний: у контакті мають перебувати ОГС, що відтворюють думку територіальної або національної громади на районному, міському або обласному рівні з питань експертної оцінки стану проблем соціального розвитку та контролю за виконанням прийнятих рішень; третій – стратегічний: ОГС має привертати увагу державних органів на розбудові нормативно-правової бази діяльності ОГС, створення і представницької організаційної структури ОГС як в країні, так і на міжнародній арені, акредитації міжнародних організацій, представників світового громадянського суспільства в країні, що потребує широкого використання інструментарію експертизи і прогнозування соціального розвитку.

Межі демократизації або міру політичної участі ОГС у реалізації функцій державної влади О. Чемшит, наприклад, визначав так: демократична визначеність соціальної системи зберігається тоді, коли рівень її централізації забезпечується 80% національних ресурсів, а їх решта становить ресурсну базу політичної участі.

Наша позиція полягає в тому, що влада держави і влада громадянського суспільства, як різновиди одного й того ж матеріалу у структурі соціального організму країни, вступають у взаємодію, відповідно перебуваючи у формі організації та самоорганізації і породжують специфічний вид організаційної взаємодії, у якому 75-80% активності має належати державі, а останні – ОГС.

Отже, стабільність національної правової і політичної систем визначається стабільністю соціальної системи, яка залежить від результату взаємодії із зовнішніми соціальними системами¹.

Доведено, що центральною проблемою демократичної організації суспільства є узгодження максимального задоволення базових потреб основних соціальних верств і потреб соціальної системи як цілісності. Ця проблема може бути розв'язана шляхом аналізу ролі та місця політичної участі в політичній системі. Демократизація суспільства, або поглиблення демократизації, тобто перехід від стану політичної системи, при якому базові потреби суспільства й основних соціальних груп істотно незадоволені, до стану їх максимальної задоволеності – полягає не в мінімізації, а в оптимізації політичної участі. Логіка теоретичного аналізу становлення СДГУ як закономірного продукту демократизації управління суспільством потребує від науковців з'ясування критеріальної бази для оцінки якості організаційної взаємодії державної влади і ОГС.

Звернемось до пропозицій М. Туленкова², який аналізував організаційну взаємодію крізь призму соціології управління, тобто як феномен соціального управління, і тому його висновки для реалізації мети цього дослідження є суттєвими. Його пропозиція для нас вагома, оскільки застосування комплексного підходу до формування критеріїв оцінки ефективності організаційної взаємодії у соціальному управлінні дає можливість визначити три основні групи критеріїв (загальні, спеціальні та конкретні), що повною мірою відповідають трьом основним ієрархічним рівням соціального управління в суспільстві.

Це дає підстави для визначення критеріїв ефективності організаційної взаємодії в соціальному управлінні, принаймні за трьома ієрархічними рівнями, що сприяє предметній оцінці конструктивності взаємовпливів керуючих суб'єктів і керованих об'єктів різних ієрархічних рівнів, а також оптимізації їхньої організаційної взаємодії в системі соціального управління. Виходячи з логіки комплексного підходу, найбільш доцільно, на наш погляд, оцінювати організаційну взаємодію взаємозалежних суб'єктів і об'єктів управління різних ієрархічних рівнів системи соціального управління суспільства за критеріями загальної, спеціальної та конкретної ефективності³.

¹ Чемшит О. О. Оптимізація демократичного розвитку політичних систем у контексті співвідношення державної влади та політичної участі: дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02 / Олександр Олександрович Чемшит. – Севастополь, 2004. – 446 с.

² Туленков М. В. Теоретико-методологічні основи організаційної взаємодії в соціальному управлінні: монографія / М. В. Туленков. – К.: Каравела, 2009. – 512 с.

³ Лукашевич М. П. Менеджмент соціальної роботи / Лукашевич М. П., Туленков М. В. – К.: Каравела, 2007. – 296 с.

Отже, розмаїття наукових підходів до визначення критеріїв ефективності організаційної взаємодії в соціальному управлінні дає змогу агрегувати їх у три основні групи: вхідні критерії, вихідні критерії, процесуальні критерії. Критерії ефективності організаційної взаємодії в соціальному управлінні ґрунтуються, як правило, на загальній та функціональних стратегіях розвитку соціальних утворень із використанням не тільки економічних (кількісних), але й соціальних (якісних) індикаторів, які дають змогу враховувати структурні зміни відносно мети їхньої діяльності.

О. Маловічко, дослідивши організаційний потенціал держави, робить висновки, що ефективність її організаційної поведінки/взаємодії вимірюється за чотирма критеріями: економічна ефективність, соціальна ефективність, ідеологічна ефективність та організаційна ефективність¹. Ми додаємо ще два її різновиди: політична ефективність або доцільність і моральна ефективність.

Парадигма ідеологічної ефективності є відносно новою в сучасному суспільствознавстві. Але її корисно проаналізувати, оскільки деякі автори подають самореалізацію організаційного потенціалу держави через поняття «прогрес», «регрес», «цілісність соціальних систем», «сталий соціальний розвиток» та ін., при цьому спостерігаються певні складнощі у використанні прогресу як міри самореалізації організаційного потенціалу держави. І. Чайка,² наприклад, обґрунтовує, що цілісність соціальної системи є чинником її прогресу, оскільки генетична цілісність забезпечує збереження соціосистемної ідентичності, структурна та компонентна цілісність сприяють успішному формуванню цілей розвитку суспільства, постають умовою реалізації сформованого суспільного ідеалу.

Наша точка зору полягає в тому, що критерій ефективності розбудови визначається ситуативно, тобто залежно від мети, яку ставить перед собою експертиза³. У загальному вимірі є сенс оцінювати становлення та ефективність функціонування СДГУ за критерієм сталості соціального розвитку. Практику соціального партнерства як механізму забезпечення сталого соціального розвитку аналізують дослідники з НАДУ⁴. Водночас міра організаційної зрілості самої СДГУ може бути критерієм ефективності процесу демократизації управління суспільством.

Окремою проблемою розбудови системи державно-громадського управління соціальним розвитком є сфера національної і європейської освіти. Ми

¹ Маловічко О. В. Організаційний потенціал держави у дискурсі глобалізації та інформатизації: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / О. В. Маловічко. – К., 2010. – 20 с.

² Чайка І. Ю. Системна цілісність суспільства як фактор його прогресивного розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / І. Ю. Чайка. – К., 2008. – 20 с.

³ Основы научного управления социально-экономическими процессами / под ред. Р. А. Белоусова, А. З. Селезнева. – М.: Наука, 1984. – 430 с.

⁴ Суспільні відносини та розвиток: теорія, історія, практика: монографія / А. М. Міхненко (кер. авт. кол.), О. Г. Данільян, О. П. Дзьобань, О. В. Соснін. – К.: НАДУ, 2009. – 396 с.

вже подавали свою думку щодо цієї проблеми і відзначали обмежену можливість демократизувати її у дискурсі тоталітарного управління¹.

Однак у зв'язку з прийняттям Верховною Радою України 01 липня 2014 року Закону України № 1556-VII «Про вищу освіту», а потім підписання і ратифікації Україною 16 вересня 2014 року угоди з Європейським Союзом ситуація в університетській освіті Україні змінилась докорінно. Ці два рішення, прийняті на макрорівні, поставили вітчизняні університети у принципово нову організаційно-правову ситуацію, як в середині країни, так і у єдиному європейському просторі освіти. Причому введення у дію Закону України «Про вищу освіту» протягом 2014-2018 рр. потребує розробки якісно нового механізму прийняття корпоративних управлінських рішень зі значним ухилом на розширення університетської автономії і академічної мобільності викладачів і студентів. Але це є окремим аспектом розбудови державно-громадського управління соціальним розвитком нашої країни, Європи і світу.

На подальший розвиток інноваційних технологій державно-громадського управління освітою значний вплив має здійснити ще один закон, що нині обговорюється у Комітетах Верховної Ради України і має безпосередній стосунок до реформування і подальшого функціонування вітчизняної освіти: Закон України «Про освіту». Але аналізувати його вплив на предметне поле дослідження ще зарано, оскільки він проходить етап розробки і затвердження у законодавчому полі країни.

Отже, на основі вищевикладеного можна дійти таких висновків.

По-перше, державна влада диктує умови і темпи формування СДГУ. Саме її жорстка вертикальна структура потребує адекватної структури громадянського суспільства й функціональних спроможностей і визначення своїх представників на кожному організаційному рівні.

По-друге, державна влада не може спілкуватися з усіма ОГС, навіть на території одного адміністративного району, оскільки їх представники, як правило, постійно конфліктують і мають протилежні погляди на будь-яку проблему, тому повинні бути створені Центри соціального партнерства ОГС, які авторитетно відображають панівну точку зору локальної спільноти або постійно проводять на території референдуми з метою пошуку консенсусу або хоча б компромісу.

По-третє, аналіз доводить, що мають бути три види спілкування органів державної влади з ОГС: на першому – оперативному – будь-яка ОГС має вступити у взаємодію з органами державної влади для вирішення гострих ситуацій, що склалися на місцевому рівні і яких може бути безліч; на другому – тактичному рівні у контакті мають перебувати ОГС, що відтворюють думку територіальної або національної громади на районному, міському або обласному рів-

¹ Управління освітою: монографія / Міністерство освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; за науковою ред. В. П. Беха; редкол.: В. П. Бех (голова), М. В. Михайліченко (заст. голови) [та ін.]. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – 546 с.

ні з питань експертної оцінки стану проблем соціального розвитку та контролю за виконанням прийнятих рішень; на третьому – стратегічному рівні ОГС має привертати увагу державних органів на розбудові нормативно-правової бази діяльності ОГС, створення і представницької організаційної структури ОГС як в країні, так і на міжнародній арені, акредитації міжнародних організацій, представників світового громадянського суспільства в країні, що потребує широкого використання інструментарію експертизи і прогнозування соціального розвитку.

По-четверте, центри соціального партнерства мають бути укомплектовані фахівцями, що мають юридичну або менеджерську підготовку для того, щоб здійснювати аналітичну, нормотворчу, правову, прогностичну, організаційну і контрольну функції у співпраці з державними службовцями.

По-п'яте, подальшого розвитку набула теорія політичної модернізації. Установлено, що поєднання елементів первинної демократичної системи, яке впливає на співвідношення державна влада / політична участь, визначається: на процесуальному рівні – моделлю державного ладу, на концептуальному рівні – відповідною соціально-філософською концепцією, на політичному рівні – ступенем задоволеності функціональних потреб соціальної системи, на глобальному – співвідношенням ресурсних баз національної системи та її положенням щодо геополітичних ядер.

По-шосте, механізм функціонування СДГУ потребує технології соціального партнерства у практику життєдіяльності державного управління, про що яскраво свідчить кількість і проблематика захищених дисертацій із цього напрямку роботи державних органів, що є предметом особливої уваги науковців, особливо тих, хто досліджує проблеми державотворення.

По-сьоме, необхідні умови для становлення СДГУ сформовані, формування ж морфологічної структури відбувається стихійно, але по всьому фронту можливих взаємодій. Необхідні достатні умови для формування такого типу функціонування системи саморегуляції соціального організму країни, оскільки морфологічно СДГУ вмонтована у більш потужну систему, тому справа полягає в активізації ОГС і передачі частини функцій управління від держави до громадянського суспільства.

По-восьме, сфера національної науки і освіти, міжнародне співробітництво у сфері європейської науки і освіти є найбільш відкритими для розробки демократичних алгоритмів державно-громадського управління, оскільки до цього потужно підштовхують три провідні тенденції глобалізаційного походження: становлення онтологічної, інформаційної і організаційної єдності. Як відомо, мережеве суспільство, інформаційне суспільство і організоване суспільство «заспокоюються» у феномені Світового суспільства знань.

1.3. Державно-громадське управління освітою як синтез зусиль держави і громадянського суспільства

(Ю. В. Бех, О. В. Іванілов)

В Україні реалізується «перехідний» тип освітньої політики, її сутність визначається специфікою посткомуністичних системних трансформацій, суперечностями процесу формування державно-громадської системи політичного керування та управління освітою, підвищенням її суспільного статусу, утвердженням у європейському та світовому освітньому просторі. Як доречно зазначає Л. Прокопенко¹, система управління є найбільш значущим чинником, що впливає на результат діяльності будь-якої соціальної системи, в тому числі й системи освіти. Оскільки розвиток системи управління освітою нерозривно пов'язаний з розвитком самої системи освіти, то, здійснюючи кроки з реформування державного управління освітою, важливо проаналізувати генезис сучасної системи освіти та управління нею.

У цьому випадку ми маємо уточнити зміст поняття «державно-громадське управління освітою», що нині народжується у ході демократизації державного управління, нарощування активності громадянського суспільства і є частиною соціальної проблеми подальшої демократизації соціального розвитку в контексті намагання України вступити до ЄС.

Для нас значний кратологічний потенціал мають праці, присвячені феномену влади загалом, що є предметом вивчення спеціальної науки – кратології. До аналізу феномену влади зверталися Х. Арендт, Б. Беррі, М. Вебер, Е. Гідденс, Р. Даль, Х. Лассуелл, С. Л'юкс, К. Маркс, Ч. Мерріам, Т. Парсонс, Б. Рассел, Д. Ронг, М. Фуко та ін., роблячи тим самим вагомий внесок у розробку загальної теорії влади.

Крім цього, вітчизняними вченими, дослідниками ближнього зарубіжжя були підготовлені та репрезентовані монографії, що містять елементи соціально-філософського аналізу влади, словники з кратологічної тематики (В. Андрущенко, Ю. Бех, О. Бабкіна, М. Бойчук, В. Воронкова, Л. Герасіна, В. Горбатенко, Л. Губерський, М. Дмитренко, В. Журавський, В. Зимогляд, М. Калініченко, Б. Калініченко, М. Михальченко, Н. Осипова, М. Панов, В. Піча, Ю. Розенфельд, Ф. Рудич, С. Рябов, О. Сахань, О. Соснін, О. Ставицька, В. Халіпов, В. Холод, Н. Хома), численні наукові статті в періодичних виданнях, що стосуються проблеми влади.

Сьогодні дещо краще досліджується становлення громадянського суспільства в сучасній Україні. Вагомим внеском в обґрунтування філософсько-історичних і методологічних проблем дослідження громадянського суспільст-

¹ Прокопенко Л. Л. Становлення державного управління освітою в Україні: історико-теоретичний аспект / Л. Л. Прокопенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2007-1-2/doc/1/07.pdf>.

ва стали праці В. Шинкарука, І. Паська, Я. Паська, Г. Зеленько та ін. Різноманітні актуальні аспекти громадянського суспільства висвітлено у розвідках В. Баркова, Ю. Баумана, В. Беха, А. Білоуса, Ю. Васильчука, А. Волкова, В. Гаєця, О. Горпинич, А. Дергачова, В. Ігратьєффа, В. Ільїна, Б. Замбровського, Ю. Корнілова, В. Костицького, А. Кочеткова, В. Коцюбинського, Б. Кухти, М. Лукашевича, А. Мацюка, М. Михальченка, М. Недашківської, О. Оніщенко, Р. Павленка, В. Полохала, Р. Рябова, П. Рябчука, С. Семенця, В. Селіванова, О. Скрипнюка, А. Слюсаренка, С. Сухачова, М. Томенка, М. Ткаченка, В. Шамрай, Л. Шкляра, Г. Щедрової, С. Фареника, І. Хмелька та інших авторів.

Переломним щодо розвитку наукових досліджень проблем управління освітою вважаємо 1997 рік, коли був виданий навчальний посібник професора В. Лугового «Управління освітою»¹, розпочав свою непросту історію часопис «Освіта і управління».

Тож на початку треба розмежувати поняття «державна політика», «державне регулювання», «державне управління» і «недержавне управління» освітою як специфічними видами професійної діяльності менеджерів освіти. Для цього нам треба проаналізувати взаємозв'язки між цими явищами крізь призму їх владного або організаційного впливу на освітянське життя і професійну діяльність.

У «Політологічному енциклопедичному словнику» 2004 року термін «політика» подається безсуб'єктно, серед основних видів і напрямів політики освітянської галузі або діяльності його немає: «організаційна, регулятивна і контрольна сфера суспільства, в межах якої здійснюється соціальна діяльність, спрямована головним чином на досягнення, утримання і реалізацію влади індивідами і соціальними групами задля здійснення власних запитів і потреб»².

А вже у «Енциклопедії освіти» 2008 року з'являється такий термін, як «*освітня політика* – сфера взаємовідносин індивідів, різних соціальних груп з метою використання владних інституцій задля реалізації своїх інтересів і потреб»³; ключовим суб'єктом освітньої політики в суспільстві визнається держава. «Суб'єкти освітньої політики – індивід, соціальні спільноти (нація, професійні групи, еліти тощо) та соціальні інститути (держава, політичні партії та рухи, профспілки, групи інтересів тощо). Об'єкт освітньої політики – освіта як суспільне благо, як інтелектуальний і матеріальний ресурс суспільства, як система освітніх інституцій. Тип освітньої політики визначається характером соціально-економічних та політичних відносин у суспільстві, якістю еліт, домінуючою політичною культурою, національними освітніми традиціями тощо»⁴.

¹ Луговий В. І. Управління освітою: Навч. посібник для слухачів, аспірантів, докторантів спеціальності «Держ. управління» / В. І. Луговий. – К.: Вид-во УАДУ, 1997. – 302 с.

² Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученко. В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 497-498.

³ Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком інтер. 2008. – С. 623.

⁴ Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком інтер. 2008. – С. 623.

Регуляторна політика держави охоплює зміст регуляторних актів та сферу адміністративних процедур, зокрема процедури погодження рішень органів влади, консультації з неурядовими організаціями, спостереження за виконанням ухвалених рішень, встановлення адміністративної відповідальності за порушення, в тому числі у сфері державної освітньої й інформаційної політики.

Далі варто звернутися до визначення *управління освітньою діяльністю*, оскільки інформатизація управління як явище знаходиться саме у цій площині. Необхідно попередньо зазначити, що ми виокремлюємо два види управління, а саме: державне і недержавне. Державне управління ми повинні розглянути у першу чергу, щоб не порушувати логіку порівняльного аналізу (маємо на увазі зіставлення понять «державна політика», «державне регулювання» і «державне управління»).

Російські науковці, уточнюючи визначення системи державного управління як реального об'єкту, прийшли до висновку, що **сучасна система державного управління** – це цілісність, що утворюється наступними компонентами¹: 1) інститутами державного управління; 2) професійною спільністю державних службовців; 3) професійною діяльністю державної служби; 4) процесами реалізації управлінських функцій; 5) технологією (методами, прийомами і засобами управлінської дії); 6) відносинами і зв'язками, що виникають між суб'єктами управління, провідне місце серед яких займають управлінські; 7) об'єднаними структурою, що є визначеним способом поєднання компонентів і елементів.

Інтегруючи ці три підходи до встановлення взаємозв'язків головних понять предметного поля цього дослідження, отримуємо результат: політичний орган державної виконавчої влади, на думку російських вчених, відрізняється від органу державного управління, низкою ознак². Орган державного управління, з одного боку, формується за політичною процедурою, а не в адміністративному порядку, а з іншого – формується за політичними критеріями, а не за критеріями професіоналізму, кваліфікації, компетентності і досвіду і є носієм державного суверенітету, його конституцією, а не організаційною автономією, як орган державного управління.

Аналізуючи зміст поняття «**управління освітою**», слід мати на увазі, що воно *є більш широким, ніж поняття «державне управління освітою»*, оскільки тут слід враховувати інші рівні менеджменту, що притаманні регіону або навчальним закладам. Так, наприклад, В. Луговий констатує: «Управління освітою – цілеспрямована зміна її стану. Ефективне і результативне управління потребує знання природи об'єкта управління, наявності відповідної інфор-

¹ Государственная политика и управление: Учебник. В 2 ч. / Под ред. Л. В. Сморгунова. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. – Часть I. Концепции и проблемы государственной политики и управления. – С. 28.

² Государственная политика и управление: Учебник. В 2 ч. / Под ред. Л. В. Сморгунова. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. – Часть I. Концепции и проблемы государственной политики и управления. – С. 34-35.

мації для прийняття управлінських рішень, механізмів та ресурсів їх реалізації»¹. Важливим є те, що автор подає структуру управління, в якій присутні державні, корпоративні, додамо від себе, приватні корпоративні і громадські суб'єкти управління. «В Україні для управління освітою створюється, – далі пише В. Луговий, – система органів державного управління, органів управління навчальних закладів й громадських органів, виділяють людські, фінансові, матеріальні (і знову вчений не вбачає специфіку або потреби окремо вказувати на інформаційні – авт.) ресурси. В основу управління освітою покладено державну освітню політику, яка фіксується в законодавстві та доцільно орієнтує управлінську діяльність»². Органи управління навчального закладу визначаються законами, а також типовим положенням про заклад, а конкретні форми управління – його статутом.

Головним контрагентом державному управлінню освітою є *недержавне управління*, в якому ми виділяємо також два підвиди: *менеджмент освіти з боку громадськості і педагогічний менеджмент*. Останнє має управлінський, науковий і навчальний виміри.

Звернемо увагу на відмінність між поняттями «освітній менеджмент» і «педагогічний менеджмент». Освітній менеджмент – це загальновідома організаційна діяльність у сфері навчально-виховної діяльності, якою займаються організатори освіти і керівники навчальних закладів.

У той час, як педагогічний менеджмент пов'язаний з діяльністю вчителя, який безпосередньо працює з дитиною, та дитячим колективом (наприклад, управління процесом засвоєння знань тощо), а не з діяльністю керівника освітньої організації. Тому під «педагогічним менеджментом» розуміємо управління безпосередньо педагогічним процесом – використання різних організаційних, методичних, технологічних прийомів реалізації навчально-пізнавального і навчально-виховного процесів. Така діяльність не може розглядатися як управління освітньою системою чи освітньою організацією, якою є школа чи інший освітній заклад. Управління педагогічним процесом в закладі освіти є лише складовою процесу управління закладом як цілісною освітньою організацією.

Отже, освітній менеджмент і педагогічний менеджмент мають загальне, особливе і одиничне. Загальним для них є те, що вони обидва здійснюють вплив на особистість, яка знаходиться у сфері навчально-виховної діяльності. Педагогічний менеджмент – безособовий і спонтанний вплив семантичного матеріалу (ідей, концепцій, символів, архетипів) на особистість; одиничне залежить від низки чинників, що задіяні у навчально-виховному процесі (стан галузі освіти, рівень акредитації і профіль навчального закладу та ін.), особис-

¹ Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком інтер. 2008. – С. 944.

² Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком інтер. 2008. – С. 944.

тісних характеристик учасників освітянської взаємодії (викладача і студента), часу і місця, у якому вона відбувається.

Органи державного управління освіти взаємодіють з громадськими самоврядними органами в освіті. За законом останні вносять пропозиції щодо формування державної освітньої політики, вирішують у межах своїх повноважень питання навчально-виховної, науково-дослідницької, методичної, економічної, фінансової діяльності навчальних закладів. Органами громадського самоврядування в освіті є загальні збори (конференція) колективу навчального закладу; районна, міська, обласна конференції педагогічних працівників; з'їзд працівників освіти Автономної Республіки Крим; Всеукраїнський з'їзд працівників освіти. В Україні також діють педагогічні (освітянські) об'єднання громадян. У ВНЗ функціонує студентське самоврядування для забезпечення виконання студентами своїх обов'язків та захисту їх прав, яке сприяє формуванню в них досвіду організатора, керівника.

У 2001 році затверджено положення про піклувальну раду загальноосвітнього навчального закладу, що створюється за рішенням його загальних зборів (конференції). Для національних навчальних закладів утворюються наглядові ради. При міністрі освіти і науки та при голові ВАК діють громадські колегії. У 2005 році утворено Громадську раду освітян і науковців України, головною метою якої є прискорення пріоритетного розвитку освіти, науки і культури.

Діяльність державного і недержавного секторів вищої освіти України регулюється, як відомо, чинним законодавством – Законом України «Про освіту», Законом України «Про вищу освіту» та ін. У них чітко зафіксовано перевагу держави над усіма іншими можливими учасниками забезпечення і діяльності вищих навчальних закладів – засновниками приватних ВНЗ, громадськістю, фаховими організаціями, професійними чи релігійними спілками тощо. Звісно, не бракує «розрахованих на майбутнє» формулювань, які вказують, що управління державним і недержавним секторами освіти здійснюється через систему державних органів управління і органів громадського самоврядування (ст. 10 Закону України «Про освіту» та ін.). У статті 17 старого Закону України «Про вищу освіту» тільки після переліку державних органів і агентств з управління вказано, що функції управління можуть виконувати ще й органи місцевого самоврядування, власники вищих навчальних закладів, органи громадського самоврядування. Сьогодні ж змінився навіть сам підхід до визначення того, хто первинний, а хто вторинний суб'єкт управління освітою. Саме про це піде розмова далі.

Отже, з усіх можливих у наш час методів управління складними системами в Україні обрана й зберігається «наполеонівська» модель – метод прямого адміністрування. Вона, на наш погляд, може бути виправданою у випадку поєднання двох рис освітньої системи: її незначного розвитку й простої структури та достатніх кадрових і фінансових ресурсів державних органів. У разі великих масштабів освітньої системи і браку ресурсів у керівного органу слід віддати

перевагу непрямим методам управління, делегуванню повноважень униз, підвищенню автономії ВНЗ у поєднанні з розширенням обсягу їх звітності й відповідальності тощо.

Педагогічний менеджмент як засіб формування особистості відомий педагогічній науці. Так, наприклад, в американському педагогічному менеджменті велика увага зосереджується на інформуванні школярів про норми, правила і вимоги та їхнє усвідомлення дитиною. Прибічники педагогічного менеджменту в США в своїх роботах і методичних рекомендаціях мало враховують причини і мотиви, що викликають ту чи іншу поведінку або вчинок. Методи пізнання і формування особистості дитини в американській теорії педагогічного менеджменту відносять до превентивних методів, зосереджуючи управління на формуванні мотивів досягнення прагматичних цілей кар'єрного росту і соціального успіху. Американський педагогічний менеджмент реалізує програму «опосередкованих контактів», яка передбачає залучення учнів до розробки планів власної діяльності, правил та вимог, спільної реалізації інших елементів організаційної діяльності вчителя.

Усе це так, але новий етап суспільного розвитку, що тяжіє до глибокої демократизації усіх сфер життя сучасної спільноти, потребує розробки і впровадження у галузь вітчизняної освіти глибоко продуманої програми менеджерської підготовки випускників шкіл і молодих спеціалістів, менеджерської підготовки вчителів-предметників та спеціальної підготовки і підвищення кваліфікації керівного складу навчальних закладів. Це має бути нашою відповіддю на виклики, що несе у собі стихійна глобалізація, демократизація, маніпуляція свідомістю молоді з боку політичних партій і блоків, нарощування агресивності реклами, прогресуюча аномія українського суспільства, правовий нігілізм, а також корозія суспільної і професійної моралі.

Якщо виходити з висновків колективної монографії «Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства»¹ вчених Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, то державно-громадське управління освітою є спонтанне самоформування нових структур, стихійне нецілеспрямоване виникнення в соціальній системі нових об'єктів, яке здійснюється її власними силами, без зовнішнього втручання. При цьому громадянська самоорганізація – утворення і реалізація активності громадських організацій – як наочно продемонстровано в цій монографії, відбувається в абсолютно всіх сферах суспільної життєдіяльності, у тому числі й у національній системі освіти.

У такий спосіб – шляхом утворення недержавних організацій – соціум забезпечує собі базу для розвитку, адже громадські організації – це необхідні для розвитку максимум різноманітності і мінімум впорядкованості.

¹ Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства: монографія / Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; за наук. ред. В. П. Беха. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 680 с.

Громадські організації, до яких належать найрізноманітніші соціальні угруповання в складі громадянського суспільства, таким чином постають атрактивними елементами, котрі притягують до свого складу громадян із близькими інтересами і соціально-політичними переконаннями, забезпечують їх консолідацію і сприяють вираженню та захисту цих інтересів у колах державного управління. Таким чином через консолідацію, вираження, просування і захист інтересів окремих груп громадян реалізується практичний поділ влади на державну і недержавну і саморозгортаються процеси, які отримали назву демократизації.

Тому, фактично, *основним механізмом розгортання процесів демократизації сучасного суспільства* виступає не поширення ринкової економіки і приватної власності, а *реалізація влади громадських організацій* – що складає зміст громадянської самоорганізації.

Перебіг процесів самоорганізації громадянського суспільства в цілому стає можливим за виконання низки ключових умов, якими є:

- відносна спільність інтересів атрактивних утворень – громадських організацій, принаймні в одному – освітньому – аспекті;
- взаємна відмінність і навіть унікальність громадських організацій за деякими критеріями, що забезпечує диференційованість і структурованість громадянського суспільства, вибудовування його внутрішньої мережі;
- взаємопов'язаність елементів громадянського суспільства, що знижує рівень соціальної ентропії;
- подолання атомізації громадянського суспільства, зумовленої, не в останню чергу, фрагментарністю і амбівалентністю суспільної свідомості.

Дотримання цих умов є необхідним підґрунтям для ефективного розгортання процесів демократизації. Щоправда, ефективність останніх може бути більшою або меншою, а міра впливу громадських організацій на ці процеси визначається комплексом критеріїв, які детально розкриті в цьому дослідженні.

Разом із тим, проведений у роботі комплексний аналіз наочно демонструє, що самоорганізація в царині громадянського суспільства не може розгортатися без певного доступу до державних елементів і впливу на ключові об'єкти державно-політичної підсистеми, наприклад, науку, освіту, культуру і виховання.

По-перше, саме утворення повноцінного громадянського суспільства стає можливим лише тоді, коли держава виокремлюється в особливий політичний інститут, що актуалізує потребу в обмеженні монополії на владу та в урівноваженні державного впливу зі впливом недержавних організацій.

По-друге, доступ громадських організацій до ключових елементів державного управління може здійснюватись у формі впливу на основні *етапи прийняття державно-управлінських рішень*. Серед таких етапів у роботі виокремлено наступні: 1) внесення проблем на розгляд адміністративного органу (лобіювання); 2) дискусія і розробка альтернатив вирішення проблеми (публічні об-

говорення, громадські слухання); 3) експертна оцінка розроблених альтернатив; 4) участь в організації виконання прийнятого рішення; 5) соціальний контроль завдяки формуванню громадської думки; 6) корекція (зворотній зв'язок). Також до експертної оцінки громадські організації долучаються на завершальних етапах прийняття управлінського рішення для оцінки ефективності його реалізації.

Тому громадянське суспільство як сукупність створених на добровільній основі організацій, які виражають інтереси певних соціальних груп і організують своїх членів не залежно від державної влади, *не може бути повністю вільним від інституту держави*: в процесі самоорганізації, який активно розгортається в громадянському суспільстві, утворюються *параметри порядку*, але надалі вони фіксуються державною владою і відтоді регулюють громадянські взаємини.

З іншого боку, і державне управління тісно пов'язане з громадянським суспільством, можна навіть зауважити, що вони не мають чітких меж одне стосовно одного¹. Причому має сенс синергетична теза, що саме вплив громадянського суспільства на державу (шляхом породження параметрів порядку) є прямим, а виробництво державою законів, їх функціонування та контроль за виконанням – це вже зворотний зв'язок. (Більше того: в процесі глобалізації «громадянське суспільство бере владу у свої руки» і космополітична держава народжується як симбіоз глобального громадянського суспільства і держави.)

Усе вищезазначене логічно доповнює всі результати виконаного у цій монографії наукового аналізу і підводить нас до узагальнюючого висновку про те, що демократизація спільноти означає не передачу влади громадським організаціям, не просто їх можливість впливати на прийняття державних рішень, а *активну врівноважену узгоджену співпрацю органів державної і громадської влади*. Функціональними органами останньої якраз і є громадські організації.

Для оптимальної реалізації цієї співпраці ми пропонуємо **евристичну модель системи державно-громадського управління**. Вона є системою взаємодії органів державної влади і громадських організацій. Ця взаємодія є багаторівневою системою з широким спектром розподілу організаційних сил між суб'єктами управління, що дає змогу виявляти й уточнювати їх цілі, а також сукупність формальних і неформальних зв'язків і відносин між ними². Вона може проявлятися в різних формах: співробітництво, консенсус, узгодження, гегемонія, контроль, панування, керівництво, ізоляція, нейтралізація, боротьба, суперництво тощо, проте реалізуючись у формі системи державно-громадського управління, передбачає реалізацію у форматі **соціального партнерства**. При цьому ми виходимо з того, що державна влада диктує умови і

¹ Див.: Нестеренко Г. О. Самовідтворення української політичної нації: принципи та механізми: дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.03 / Галина Олегівна Нестеренко. – К., 2009. – С. 178-183.

² Див.: Туленков М. Організаційна взаємодія як предметна сфера соціології управління / М. Туленков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magecontent.php3?m=6&n=66&c=1497>.

темпи процесу демократизації управління суспільством, а відповідно, й формування системи державно-громадського управління. Її жорстка вертикальна структура потребує *адекватної* структури громадянського суспільства і функціональних спроможностей.

Взаємодія органів державної влади з громадськими організаціями має бути реалізована щонайменше на трьох рівнях:

на першому – оперативному – будь-яка громадська організація має вступити у взаємодію з органами державної влади для вирішення гострих ситуацій, що склалися на місцевому рівні;

на другому – тактичному рівні – в контакті мають перебувати громадські організації, що відтворюють думку територіальної або національної громади на районному, міському або обласному рівні з питань експертної оцінки стану проблем соціального розвитку та контролю за виконанням прийнятих рішень;

на третьому – стратегічному рівні – громадські організації мають привертати увагу державних органів до розбудови нормативно-правової бази їх діяльності, створення представницької організаційної структури громадських організацій як в країні, так і на міжнародній арені, акредитації міжнародних організацій, представників світового громадянського суспільства в країні, що потребує широкого використання інструментарію експертизи і прогнозування соціального розвитку.

Подана ієрархія постає *структурним каркасом* системи державно-громадського управління, а її *функціональний* вимір забезпечується низкою соціальних утворень – *механізмів*, найбільш поширеними з яких є: механізм лобіювання, науково-громадського консультування, публічного обговорення питань, експертизи, правозахисної діяльності, громадського контролю.

Провідним елементом, який у системі державно-громадського управління виконує специфічну *функцію інтеграції* державної влади і влади громадських організацій, постають типові моделі дорадчих органів: 1) громадська рада¹; 2) громадська експертна рада², або експертна комісія; 3) центр громадської експертизи; 4) неурядові дослідницькі (аналітичні) центри та ін.

Сьогодні в Україні необхідні умови для становлення системи державно-громадського управління сформовані, зараз відбувається формування її морфологічної структури, що реалізується стихійно, але по всьому периметру можливих взаємодій. Нагальною проблемою є визрівання достатніх умов для розгортання влади громадських організацій як співучасника організаційної взаємодії з державою. Загалом Україна рухається природним шляхом формування системи державно-громадського управління, але вона ще не має достатньої

¹ Див.: Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=996-2010-%EF>.

² Див.: Ляпіна К. Розвиток системи громадських дорадчих органів та їх вплив на прийняття державних рішень / К. Ляпіна // Структури громадської участі в Україні: Збірник аналітичних матеріалів / за ред. М. Лациби, Н. Ходько. – К.: Укр. незалеж. центр політ. дослідж., 2003. – 96 с.

кількості первинних організацій, задіяних у горизонтальній площині, а ще менше вона створила таких об'єднань у вертикальній площині, тобто здатних до співпраці з державними органами.

При цьому постає наступне питання – про відповідність різних рівнів громадських організацій у морфологічному і функціональному вимірі структури державної влади. На практиці це означає, що мережа громадських організацій повинна набути у морфологічному вимірі системного характеру, а у функціональному відношенні мати спеціалізовані кадри, механізми, технології й інші властивості суб'єкта – носія влади для повноцінної співпраці з державою. Але навіть коли ці питання будуть вирішені, постануть принципово інші, бо за межею державно-громадського управління починається *якісно новий етап демократизації управління суспільством*, який пов'язується з відмиранням держави і переходом до громадського управління соціальним розвитком світової спільноти. Дослідження його особливостей сьогодні точно перебуває на початковому етапі.

У працях сучасних дослідників сфери освіти можемо знайти й інші різноманітні пропозиції щодо *удосконалення управління системою освіти*, зокрема підвищення гнучкості й оперативності системи державного управління вищою освітою. Наприклад О. Бандурка і О. Рябченко вважають, що достатньо здійснити чотири кроки¹:

- будувати систему вищої освіти на основі історичних, національних, культурних, етнічних особливостей розвитку української нації, проводити підготовку і виховання педагогічних і науково-педагогічних кадрів у цьому напрямку;
- поглибити загальнотеоретичні засади дії системи державного управління вищою освітою, що надасть можливість оптимально вибудувувати відносини із закладами освіти європейських держав і сприятиме інтеграції України у Європейський Союз;
- формувати відповідно до вимог ринку структурні підрозділи усередині державних органів управління освітою (як суб'єкта управління), насамперед у Міністерстві освіти і науки України. Таким структурним підрозділом може бути, наприклад, стратегічний відділ або відділ державної політики у галузі освіти. До функціональних обов'язків такого відділу належатиме постійний моніторинг споживачів фахівців, здійснення зв'язків із замовником спеціалістів, розробка завдань на державне замовлення щодо підготовки кадрів та інше. При цьому слід розробити Положення про Міністерство освіти, у якому основу його діяльності становив би принцип гнучкості і оперативного реагування на потреби споживачів кваліфікованих кадрів;

¹ Бандурка О. Державне управління вищою освітою в Україні. Проблеми. Шляхи вдосконалення / О. Бандурка, О. Рябченко // Новий Колегіум. – 2000. – № 1. – С. 19-20.

– розширити коло органів управління освітою через запровадження піклувальних або наглядових рад, які б допомагали освітнім закладам в організації навчального процесу, у вирішенні складних завдань їх діяльності.

Формування саме такого типу органу управління зумовлене необхідністю забезпечення ринкової орієнтації у підготовці фахівців. У структуру об'єкта державного управління вищою освітою входять державні і недержавні заклади освіти. Разом з тим, структура суб'єкта складається тільки з державних органів, що не сприяє гнучкості усїєї системи державного управління вищою освітою.

Значного розширення кола суб'єктів управління освітою передбачено новим Законом України «Про вищу освіту»¹, що був прийнятий Верховною Радою України у липні 2014 року, а його революційні норми мають бути реалізованими у структурі національної системи освіти на протязі трьох років. Це означає, що університети України тепер постали перед проблемою практичного створення власних механізмів реалізації Закону України «Про вищу освіту», оскільки їх автономія значно розширилась, а контрольні функції держави за виробничою діяльністю університетів відійшли Національному агентству із забезпечення якості вищої освіти, що є постійним колегіальним органом, уповноваженим цим Законом на реалізацію державної політики у сфері забезпечення якості вищої освіти.

Такий механізм є достатньо складним органом державно-громадського походження, оскільки до його складу входять: ректор університету (стаття 34), керівники факультету, навчально-наукового інституту, кафедр (стаття 35), Вчена рада університету (стаття 36), Наглядова рада університету (стаття 37), робочі та дорадчі органи (ректорат, деканати, приймальна комісія, адміністративна рада тощо) (стаття 38), органи громадського самоврядування вищих навчальних закладів, серед яких вищим колегіальним органом громадського самоврядування вищого навчального закладу є загальні збори (конференція) трудового колективу, включаючи виборних представників з числа студентів (курсантів) (стаття 39), студентське самоврядування (стаття 40), наукові товариства студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених (стаття 41).

З цього випливає, що проблема розбудови державно-громадського управління освітою для України надзвичайно актуальна, тому вона і є спеціальним предметом цього дослідження.

¹ Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

РОЗДІЛ 2

ІСТОРИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ДЕРЖАВНО-ГРОМАДСЬКОГО УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ

Система державно-громадського управління освітою має глибоке історичне коріння, що сягає часів появи держави як політичного інституту. Саме з цього часу можна простежити формування системи управління освітою, що поєднувала у своїй основі державну та громадську складові, які у різні історичні епохи «перетягували» на себе функції управління освітою. Поступово з укріпленням своїх позицій держава почала все більше контролювати сферу освіти, що закріплювалося у різних законодавчих актах країн світу і відображалося у національних освітніх системах. Громадськість при цьому залишилася частково учасником цього процесу, а частково «спостерігачем» без права впливу на освітянські процеси. З розвитком суспільства розвинені країни світу виробили власні позиції щодо поєднання державної та громадської складових у системі управління національними освітніми сферами, які сьогодні вийшли за межі національних держав і стали глобальними. Саме аналізу історичних коренів формування системи державно-громадського управління освітою, розвитку цієї системи у глобалізованому світі та місці української системи освіти у вказаних процесах і присвячено цей розділ.

2.1. Ретроспективний аналіз участі громадськості в управлінні освітою на прикладах світової і вітчизняної практики (Н. В. Крохмаль)

Дослідження сучасних систем освіти пропонує широкий спектр питань та проблем, пов'язаних з їх формуванням, становленням, функціонуванням та розвитком системи державного управління. Проте проблеми сучасної освіти турбують не лише державних «мужів», але й громадськість, яка сьогодні представлена як батьками, так і різними громадськими організаціями в освітянській сфері, професійними спілками працівників освіти та ін., що дає підстави вченим говорити про систему державно-громадського управління освітою. Кинувши погляд в історичне минуле, можна з упевненістю сказати, що така система існує з появою держави, але лише на сучасному етапі розвитку суспільства її утверджують і визнають на державному рівні.

Якщо на участь держави в формуванні і розвитку системи освіти в історичній ретроспективі звернено пильну увагу вчених, то на участь громадськості в цих процесах звертають увагу окремі вчені у контексті аналізу конкретних питань, які вони вивчають. Ми ж акцентуємо увагу на історичних витоках фо-

рмування системи державно-громадського управління освітою та проаналізуємо її становлення, функціонування і розвиток в історичній ретроспективі.

На нашу думку, витоки системи державно-громадського управління освітою треба шукати в самому розумінні освіти, зокрема виходити з того, що освіта в її «первозданному» вигляді – це передача досвіду від старших молодшим членам колективу, що притаманно саме родоплемінному устрою суспільства. У первісному суспільстві передача досвіду – це була необхідність, без якої колектив не міг вижити. Передача досвіду перетворювалася на формування норм поведінки, які були турботою всієї общини. Досвід, як власний, так і набутий теоретично, передавали старі члени роду, шамани, які фактично були вчителями. Обряд ініціації, притаманний практично всім первісним колективам, був своєрідним екзаменом не тільки на доросле життя, але і одночасно на закріплення отриманих навичок (сучасною мовою на набуті певні компетентності).

З розвитком суспільства, неолітичною революцією, появою перших державних утворень тощо поступово передача досвіду почала набувати рис системності і циклічності, що привело до процесу її інституалізації і поступового перетворення освіти на соціальний інститут.

У суспільстві формується певний образ сприйняття соціальних інститутів через три логічно послідовні стадії: об'єктивацію, одухотворення й обоготворення, на яких вони наділяються, відповідно, якість речі, життєвості та надприродності. Причому перехід від однієї стадії до іншої супроводжується поступовим розривом між реальними соціальними фактами та їх образним віддзеркаленням. Так, у мовних структурах формуються і функціонують норми, відповідно до яких терміни, що визначають соціальні інститути, мають найчастіше абстрактний зміст, співвідносяться з поняттями, що, навпаки, фіксують вельми конкретні людські дії. Ці норми та утворені на їх основі вирази сприймаються природно і не викликають у людей дискомфорту та внутрішнього протесту¹. Однак, на думку С. Войтовича, не кожна норма та цінність в процесі інституціоналізації перетвориться на соціальний інститут. Так, «будь-які дії людини, здійснювані з певною метою, стають, на думку П. Бергера і Т. Лукмана, зразком поведінки, звичкою. Цей процес і є підґрунтям або передумовою процесу інституціоналізації»².

Для формування ж соціального інституту в процесі інституціоналізації потрібно кілька умов (або рис). По-перше, це історичність, що вирізняє його з-поміж інших суспільних утворень.

По-друге, це «форма поведінки індивідів, організованих у систему взаємодії кожного окремого індивіда з усіма іншими»³, тому для наступних поколінь

¹ Быченков В. М. Институты: сверхколлективные образования и безличные формы в социальной субъективности / В. М. Быченков. – М.: Российская академия социальных наук, 1996. – С. 275-276.

² Войтович С. Проблема соціальних інститутів у соціології / С. Войтович // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. – №2. – С. 153.

³ Войтович С. Проблема соціальних інститутів у соціології / С. Войтович // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. – №2. – С. 155.

суспільні інститути виступають вже як чинники регуляції поведінки, створені попередніми поколіннями.

По-третє, соціальний інститут є «сукупність матеріальних засобів, соціально закріплених і легітимних санкцій, конституційований порядок виконання тих чи інших дій, вчинків»¹.

По-четверте, соціальний інститут забезпечує спільну, асоційовану діяльність організованої групи людей з чітко визначеними статусами і ролями.

Інституціоналізація освіти активно почалася у період формування перших державних утворень, одним з напрямів діяльності яких було забезпечення професіоналами (торговці, ремісники) господарств і ринку та чиновниками для зростаючого апарату державного управління.

З появою перших державних утворень на Стародавньому Сході ми можемо говорити про зародження системи державно-громадського управління освітою. Але це тільки перші паростки, що характеризувалися не стільки державною увагою до інституту освіти, стільки необхідністю мати освічених чиновників, священників, ремісників, торговців та ін. Мається на увазі формування системи шкіл при храмах, бібліотеках, державних установах, у яких дітей вільних людей навчали читати, писати, рахувати тощо. Такі школи діти починали відвідувати орієнтовно з 5-7 років, до цього навчання проходило вдома. Навчання було орієнтоване на набуття практичних навичок, які б знадобилися при подальшому отриманні професії. Професії у Стародавньому Сході найчастіше передавалися у спадок, тому сімейне виховання мало важливе значення для подальшого розвитку і «працевлаштування» дитини.

Наприклад, у Стародавньому Єгипті існували школи, які контролювалися вельможами, храмами, палацами царів. У цих школах дітей готували до майбутніх професій – чиновника, судді, священника тощо. У школах вивчали математику, географію, астрономію, мову та ін. «Викладалися знання, які могли знадобитися для розрахунків при будівництві каналів, храмів, пірамід, для визначення кількості врожаю, для астрономічних обчислень, що використовувалися, зокрема, при прогнозах розливу Нілу. Географії часто навчали в поєднанні з геометрією, щоб учень міг навчитися малювати план місцевості.

Поступово спеціалізація навчання посилювалася. Так, в епоху Нового царства (V ст. до н. е.) з'являються школи лікарів. До того часу були накопичені знання і навчальні посібники з діагностики та лікування майже півсотні різних хвороб.

Особливе місце займали царські школи, де діти вищої знаті вчилися разом з нащадками фараонів і їхніх родичів»².

Подальше навчання відбувалося вже спеціалізовано при державних установах для майбутніх чиновників, при храмах для майбутніх священників, у

¹ Современная западная социология: Словарь. – М.: Политиздат, 1990. – С. 118.

² Джурицкий А. Н. История педагогики: Учеб. пособие для студ. педвузов / А. Н. Джурицкий. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – С. 21.

громадських школах і учнями у торговців, ремісників для здобуття професійної освіти.

В основі управління освітою у Стародавній Індії лежала кастова система. Всі школи відкривалися кастами, в яких розвивалися певні навички та знання, притаманні відповідним кастам. З поширенням буддизму в Індії починають діяти школи при храмах та з'являються перші громадські школи, в яких увага приділялася навчанню знанням про навколишній світ та отриманню певних навичок.

У Стародавньому Китаї склалася ієрархічна система управління освітою, що бере свої витоки ще у III тис. до н.е. У період XII-VIII ст. до н. е. китайські навчальні заклади ділилися на два основних типи: одні утворювалися в столиці під управлінням уряду, інші управлялись місцевими органами влади. Столичні навчальні заклади в свою чергу ділилися на два ступеня: початкові і вищі школи¹. У них вивчалися шість мистецтв: мораль і етика, церемонії і обряди; музика; рахунок (арифметика); читання і письмо; стрільба з лука; управління конем і бойовою колісницею, тобто поєднувалося цивільне і військове навчання, що було нагальною потребою тодішнього китайського суспільства, яке постійно перебувало у стані військових дій між окремими державами на сучасній території Китаю, або ж у боротьбі з кочівниками. Із зародженням феодального ладу в Стародавньому Китаї (з VIII ст. до н. е.) почали з'являтися перші філософські школи, засновники яких ставали паралельно ще й наставниками та вчителями. Найвідоміший серед них був Конфуцій. У період раннього феодалізму в Китаї формується верства вчителів «ші», які також створювали свої авторські школи. «Наприкінці епохи Стародавнього Китаю (II ст. до н. е. – II ст. н. е.) конфуціанство було офіційною ідеологією, в тому числі ідеологією освіти і виховання. У цей період освіченість отримала порівняно широке поширення. Виріс престиж ученої людини, склався своєрідний культ освіченості. Шкільна справа перетворилася на невід'ємну частину державної політики. Виникла система державних іспитів на чиновницькі посади. Ті, хто пройшов курс шкільної освіти в здачі таких іспитів бачили шлях до громадської кар'єри»². Саме у Китаї держава перебирає на себе владні повноваження в освіті, навчаючи учнів і формуючи контингент і резерв чиновників для державних органів влади.

Отже, можна констатувати, що у Стародавньому Сході з появою перших державних утворень і поступовим посиленням державної влади починає формуватися система державно-громадського управління освітою, яка на той час забезпечувала паритетні основи щодо владних повноважень в освіті як з боку держави, так і з боку общини (громади). Ця система об'єднувала на той час з боку держави школи при державних установах, в яких метою навчання було

¹ Развитие образования в Китае [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.profile-edu.ru/razvitiie-obrazovaniya-v-kitae.html>

² Джурицкий А. Н. История педагогики: Учеб. пособие для студ. педвузов / А. Н. Джурицкий. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – С. 33.

формування освіченого чиновника, що володів певним комплексом практичних навичок державної служби. З іншого боку, існували громадські (общинні) школи і школи при храмах, монастирях, бібліотеках, які формували і готували особистість до життя у храмах, монастирях – священники, до професійної діяльності ремісниками, торговцями, купцями тощо. Можна зробити висновок, що держава фактично опікувалася тільки школами при державних установах, які готували майбутніх чиновників, і тільки в Китаї була сформована чітка державна політика щодо освіти, що було пов'язано з необхідністю підготовки чиновників (державних службовців), які б вміли писати, знали ієрогліфи тощо, що сприяло формуванню розгалуженої мережі шкіл для підготовки останніх. Владні повноваження були поділені між державою і общиною, які доповнювали одна одну з перевагою у бік общини. Що стосується оплати за навчання, то в різних країнах Стародавнього Сходу існували різні підходи до цього питання, які можна об'єднати у кілька: навчання було безкоштовне як у державних установах, так і у громадських школах, вчителю робили подарунки; навчання було платним і оплачували його в основному в громадських школах, у школах при державних установах за навчання платила держава. Школи Стародавнього Сходу були орієнтовані на просування людини кар'єрними сходами у тій галузі господарювання, до якої учень мав схильність, або ж наслідував сімейний бізнес.

Стосовно формування системи державно-громадського управління освітою у Стародавніх Греції та Римі, то тут були свої особливості. У грецькому архаїчному суспільстві діти навчалися при храмах і в общинах. Але з формуванням чіткої полісної системи, в основі якої лежала община з вільними громадянами та рабами, освіта набуває також інших складових. Фактично всі вільні люди полісу були його громадянами, а сам поліс виступав державою, яка піклувалася про всі сфери життя суспільства, у тому числі і освіту. Всі вільні громадяни мали бути освіченими, тобто отримати освіту. Два класичні приклади навчання і виховання у Стародавній Греції – це поліси Спарти та Афін. Спарта, як поліс, який був орієнтований на військове життя готував відповідно і хлопців з дівчатами до майбутньої військової служби, до того, щоб вони стали членами воєнної общини. До 7 років діти навчалися вдома, а після 7 років їх навчанням починала займатися військова община. Формування військового громадянина у Спарті контролювала жорстко держава.

В Афінському полісі, який був центром ремесла і торгівлі, метою формування людини була всебічно розвинена особистість як у естетичному, так і у духовному, фізичному, розумовому плані. Афінська система освіти складалася з кількох рівнів. I рівень – це початкова школа, в якій навчали писати, рахувати, читати; II рівень – це середня освіта – граматична школа, в якій навчали читати класичних письменників з поясненнями в усіх сферах життя. В такій школі діти навчалися до 16 років і після цього їх освіта закінчувалася. Але діти заможних батьків могли продовжити навчання в гімнасії – державні навчальні

заклади, де займалися не лише навчанням, а і фізичною підготовкою. Вищу освіту можна було отримати вже на III рівні – риторичній школі, де навчали ораторському мистецтву, елементам права (могли отримати кар'єру судового оратора) і філософії (логіка і етика).

З вищою гуманітарною освітою риторичної школи співіснувала і конкурувала спеціальна вища освіта. На статус альтернативного вищого гуманітарного навчального закладу претендували філософські школи, що мали різні напрями і в яких плата за навчання була дуже високою.

В Афіньському полісі поступово формується система державних навчальних закладів – шкіл, які надавали знання граматики, арифметики тощо, частина з них була навчальними закладами з військової підготовки. З іншого боку, своєрідними привілейованими платними вищими навчальними закладами ставали деякі філософські школи, які готували політиків, ораторів, філософів.

Традиції спартанської та афінської освіти передалися і Римові. Діти заможних римлян до певного віку навчалися вдома, а потім одразу йшли навчатися у граматичні школи, які були приватними навчальними закладами підвищеного типу, куди вступали діти у віці 12-16 років¹. У другій половині республіканської епохи (II-I ст. до н. е.) виникають платні риторичні школи, які були вищим ступенем шкільної римської освіти. Вони готували юнаків із найбільш заможних сімей до майбутньої державної діяльності². Для дітей вищої знаті – нобілітету – існували також своєрідні колегії юнацтва створені для цілеспрямованого формування римської правлячої еліти. Діти вільних римлян (плебеїв) «посилали дітей на форуми, які були місцем громадських зборищ римлян. Там розташовувалися елементарні школи, які отримали назву *Ludi* (від лат *Ludus* – Гра, спорт або ухилення від роботи) або тривіальні (від лат *trivium* – Перехрестя), за те, що розташовувалися прямо на вулицях, перехрестях доріг, у крамницях, у майстерень ремісників. Це були школи всіх станів, відвідувати які мали право і хлопчики і дівчатка з семирічного віку. Навчання в тривіальних школах було нетривалим – близько двох років. У цих навчальних закладах діти освоювали найпростіші навички читання, письма, рахунку. Викладання носило індивідуальний характер, широко використовувалися як заохочення, так і фізичні покарання учнів»³.

Отже, необхідність у підготовці людини, яка б відповідала потребам суспільства і була орієнтована на певну професійну діяльність спонукала до створення системи навчальних закладів середньої освіти, які готували всебічно розвинену особистість. Держава перебрала на себе владні функції в освіті і разом з громадськістю (общиною) формувала систему управління освітою. Не слід

¹ Ситаров В. А. Дидактика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Под ред. В. А. Сластенина. – 2-е изд., стереотип. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – С. 70.

² Історія педагогіки: курс лекцій: Навчальний посібник. – К., 2004. – 171 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-477.html>

³ Ситаров В. А. Дидактика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Под ред. В. А. Сластенина. – 2-е изд., стереотип. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – С. 70.

забувати, що держава у Стародавній Греції та Римі була класичною рабовласницькою, в якій освіта була вже сформована як соціальний інститут. Управління системою освіти у період рабовласницького ладу здійснювалося державою і громадою (общиною) залежно від форми власності навчального закладу – державний чи приватний – і поступово передавалося в руки держави.

Узагальнюючи все вище сказане, можна констатувати, що формування соціального інституту освіти супроводжувалося ще передачею досвіду від покоління до покоління у сім'ї до певного віку, поступовим утворенням навчальних закладів за бажанням та потребами громадськості, а з боку держави більше уваги приділялося тільки тій освіті, що була необхідна при отриманні посад в державних органах влади (чиновники, воїни у Спарті та ін.) або ж при бажанні стати оратором, державним діячем тощо.

З появою держави ми можемо констатувати факт того, що в освіті почався розподіл і перерозподіл владних відносин то у бік громадськості, то у бік держави залежно від потреб одних та інших.

Зі зміцненням держави як соціального інституту, почалося закріплення державної влади в сфері освіти. Держава прагнула контролювати процес надання знань тій частині молоді, яка приходила на державну службу, здобувала професійну освіту, тобто була виразником державницької ідеології.

В основі розвитку середньовічної освіти лежав розвиток церковної культури, зокрема католицької, оскільки її засилля у середньовічній Європі мало суттєвий вплив на життя суспільства. Тракткування церковних канонів, викладання церковної догматики, боротьба з еретиками та ін. вимагали від церкви формування священників з відповідним світоглядом, які б беззастережно проводили політику Ватикану. Поступово освіта була монополізована церквою, яка «сформувала новий тип школи – християнський, де мовою викладання стала латина. Педагогічні ідеї Середньовіччя розглядали світ як «школу Христа», в якій сенсом життя кожної людини є пізнання Бога»¹.

Християнські школи – школи катехуменів (оглашених) – з часом трансформувалися у катехитичні школи, які поступово перетворюються в школи вищого типу, що давали як загальноосвітню підготовку дітям з будь-яких станів, так і служили для навчання священників. Пізніше на базі цих навчальних закладів утворилися кафедральні, або соборні, школи.

«На початку VII ст. в Ірландії і Британії відкриваються перші монастирські (церковні) школи, організація навчання і зміст освіти в яких формуються завдяки ідеям християнського філософа пізньої Античності Августина Аврелія Блаженного (354-430)»².

¹ Мазалова М. А. История педагогики и образования / М. А. Мазалова, Т. В. Уракова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.p-lib.ru/pedagogika/mazalova/mazalova8.html>.

² Мазалова М. А. История педагогики и образования / М. А. Мазалова, Т. В. Уракова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.p-lib.ru/pedagogika/mazalova/mazalova8.html>.

З VII ст. церковні школи підрозділяються на закриті – внутрішні – для підготовки до чернечого постригу і відкриті – зовнішні – для навчання дітей парафіян, які ще називалися єпископськими, або кафедральними, оскільки вони засновувалися при кафедрі міського собору. Аж до XII ст. внутрішні монастирські школи мали великі поширення і значимість, ніж кафедральні.

«Під час правління Карла Великого (768-814) була зроблена спроба створення освітніх установ для навчання світського населення. Відкривалися школи при монастирях і церковних парафіях, в них навчали читання, письма, церковного співу, латинської граматики та рахунку. Проте в другій половині IX ст. світські тенденції в культурі поступово згасали, освітня діяльність знову зосередилася в монастирях, багато шкіл були закриті»¹.

Карл Великий був одним з перших політичних діячів середньовічної Європи, хто усвідомив роль школи як знаряддя державності. Він всіляко заохочував створення церковних шкіл. «У спеціальних капітуляріях (787 р. і 789 р.) церковним парафіям і єпископствам ставилося в обов'язок відкривати школи для всіх станів. Це була, по суті, одна з перших в Європі спроб організувати обов'язкове та безкоштовне елементарне навчання»².

Отже, в середньовічній Європі склалася система, при якій церква вже з «малих літ» проводила через навчальні заклади, створені нею, свою політику і формувала віруючу людину. Система навчальних закладів складалася з парафіяльних шкіл, що надавали елементарні знання – початкова освіта, далі йшли монастирські і єпископальні (кафедральні) школи, які підпорядковувалися церкві – середній рівень освіти, в яких мовою викладання була до XIV ст. латина. Це було пов'язано з тим, що латинь була мовою богослужіння, її використовували в дипломатії, судочинстві, міжнародній торгівлі тощо.

Поширення та посилення внутрішньої і зовнішньої торгівлі, поява нових і зростання старих міст, розвиток ремесла і пожвавлення ремісничого виробництва привело до формування третього стану, перед яким стала нагальна потреба у створенні власних навчальних закладів, які б відповідали вимогам купців, ремісників, торговців та ін. Такими приватними навчальними закладами для дітей городян стають найрізноманітніші початкові школи – магістратські, цехові, гільдійні, які були незалежні від церкви і на перших порах зустрічали її жорстокий супротив. «Перші міські школи з'явилися в другій половині XII – початку XIII ст. в Лондоні, Парижі, Мілані, Флоренції, Любеку, Гамбурзі та ін.

Відбувалося це по-різному, наприклад, шляхом трансформації парафіяльних шкіл. Так були засновані в Парижі в кінці XII ст. малі школи. Викладання вели світські особи під керівництвом каноніка собору Нотр-Дама»³.

¹ Мазалова М. А. История педагогики и образования / М. А. Мазалова, Т. В. Уракова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.p-lib.ru/pedagogika/mazalova/mazalova8.html>.

² Джурицкий А. Н. История педагогики: Учеб. пособие для студ. педвузов / А. Н. Джурицкий. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – С. 109.

³ Джурицкий А. Н. История педагогики: Учеб. пособие для студ. педвузов / А. Н. Джурицкий. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – С. 115.

Поширення світських приватних навчальних закладів – магістратських, цехових, гільдійних – стало відправним моментом у формуванні системи світської освіти, яка до того ж формувалася завдяки громаді. Створюється система учнівства як у ремісників (цехові організації) і купців (гільдії), так і у феодалів, що перебували на військовій службі, які брали до себе на навчання синів своїх васалів і робили з них військових, а згодом і посвячували в лицарі.

Популяризація світської початкової освіти сприяла появі нового прошарку у суспільстві – педагогів, тобто вчителів, що займалися педагогічною працею. Вони разом з учнями об'єднувалися в перші університети – корпорації, що ставали першими вищими навчальними закладами. Зауважимо, що університети створювалися не тільки світською владою, але і церквою. Не заглиблюючись в історію створення та розвитку європейських університетів, зазначимо, що саме перші європейські університети сформували своєрідну модель управління навчальними закладами, що надавали вищу освіту, а саме: мали привілеї, були незалежні від світської та церковної влади, мали автономію тощо¹. Саме університетська автономія як одна з головних його ознак і до сьогодні залишається основою розвитку будь-якого університету у світі.

Узагальнюючи історію появи і розвитку системи середньовічної освіти можемо констатувати, що у середньовічній Європі освітою опікувалася церква, яка формувала християнську особистість, що беззастережно довіряла священникам. Намагання світської влади в особі європейських правителів, з одного боку, та третього стану, з іншого боку, створити на противагу церковним школам світські державні чи приватні навчальні заклади сприяли поступовому оформленню в систему світської освіти, яка була орієнтована на уміння читати і рахувати, а також на здобуття професії. Отже, можемо говорити про становлення системи державно-громадського управління освітою, а саме, власне, про формування системи навчальних закладів середнього та вищого рівня.

Аналізуючи формування системи державно-громадського управління освітою в середньовічній Україні, зазначимо, що ще з часів Київської Русі навчання відбувалося вдома через різні повчання і педагогічну практику і початкова освіта була необов'язковою. Системи початкової освіти у Київській Русі не існувало, а знання отримували у парафіяльних священників або ж писарів, іконописців та ін. Діти князів навчалися і виховувалися у годувальників, або ж обраних спеціально сім'ях бояр, через що втрачали свої кривні зв'язки з ріднею, діти бояр виховувалися також вдома під наглядом батьків або ж родичів, а діти ремісників та селян змалечку привчалися до професій батьків.

Хоча вже у 988 році князь Володимир відкрив у Києві при Десятинній церкві школу «книжного вчення» для зміцнення християнства і поширення греко-візантійської культури. Це була «школа для дітей з вищих верств українського суспільства. Київська двірцева школа «книжного вчення» була державним на-

¹ Див. дет.: Жижко Т. А. Філософія університетської освіти XXI століття: спроби прогностичного аналізу / Т. А. Жижко. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – 376 с.

вчальним закладом і утримувалась за рахунок казни. У ній навчалось 300 учнів. Діти були ізольовані від домашнього спілкування з батьками, які могли чинити язичницький вплив, хоч і прийняли християнство»¹.

У період «з X-XIII ст. школи виникли не тільки в Києві і Новгороді, а й інших містах (Переяславль, Суздаль, Чернігів, Полоцьк, Муром, Володимир-Волинський, Володимир-на-Клязьмі, Турові, Галичі, Ростові та ін.). Училища створювалися на князівських, церковних і монастирських подвір'ях. ... На перших порах устрій шкіл брали на себе князі, потім це стала робити переважно церква»². Саме християнська церква поширювала шкільництво на Русі. Вона «була зацікавлена у підготовці освічених людей – ідеологів нової релігії. Та й рівень розвитку ремесла і торгівлі вимагав грамотних людей»³.

З прийняттям християнства на Русі починається період становлення шкільної освіти, що особливо розгорнулася у період розквіту держави у XI ст. Вона складалася з кількох видів шкіл, зокрема з шкіл «книжного вчення», монастирських шкіл, шкіл грамоти, годувальництва, жіночих шкіл.

Особливістю шкіл «книжного вчення» була підготовка їх вихованців до діяльності у різних сферах державного, культурного та церковного життя.

«Монастирські школи, відкриваючись при монастирях, були призначені для навчання новоприйнятих ченців. У так званих зовнішніх монастирських школах навчалися миряни. Освіта була диференційованою: заможні ченці опановували надбання середньовічної європейської освіти, прості люди опановували звичайну грамоту і готувалися до службових відправ»⁴. У деяких монастирях існували школи підвищеного типу. Наприклад, такою була школа в Києво-Печерському монастирі (1068 р.). Вона давала богословську освіту, яка досягала рівня візантійської духовної патріаршої академії. З її стін виходили не лише вищі духовні ієрархи (ігумени, єпископи і т. д), а й видатні діячі давньоруської культури, представники богословсько-філософської думки»⁵.

Годувальництво – це форма домашнього виховання дітей феодалів, при якій дітям князів вибирали у наставники або знатних бояр, або воєвод з інших земель. Перебуваючи на навчанні та вихованні княжич ще й правив у цій землі.

Школи грамоти відкривалися переважно у містах при церквах для навчання дітей бояр, посадників, купців, лихварів, заможних ремісників. Такі школи

¹ Історія педагогіки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://schoollib.com.ua/psychologiya/1/6.html>

² Джуринский А. Н. История педагогики: Учеб. пособие для студ. педвузов / А. Н. Джуринский. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – С. 151.

³ Історія педагогіки: курс лекцій: Навчальний посібник. – К., 2004. – 171 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-520.html>

⁴ Пальчевський С. С. Педагогіка: Навч. посіб. / С. С. Пальчевський. – К.: Каравела, 2007. – 576 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1265112635414/pedagogika/shkola_pedagogichna_dumka_kiyivskiy_rusi_ih-hiv_periodu_vidrozhennya_ukrayini_xvi-seredina_xviii

⁵ Історія педагогіки: курс лекцій: Навчальний посібник. – К., 2004. – 171 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-520.html>

утримувалися коштом батьків. Учнів учили веденню діловодства, складанню договорів, писанню листів, цифровим розрахункам¹.

Жіночі школи відкривалися для виховання дівчат із знатних родин. Перше в Європі жіноче училище було відкрите онукою Ярослава Мудрого Анною Всеволодівною у 1086 р. при Андріївському монастирі. У ньому дівчаток навчали грамоті та швейній справі. Пізніше, в XIII ст., подібне училище було відкрите в Суздалі. Про ставлення до освіти жінок у Київській Русі певним чином говорить той факт, що дочка князя Ярослава, королева Франції Анна, вирізнялася в Європі своєю освіченістю².

Монголо-татарська навала, розпад Київської Русі привели і до занепаду освітянської сфери практично по всій території України, проте в західній її частині сформувалося Галицько-Волинське князівство, яке продовжило традиції Києва. Відомо, що у князівстві остаточно визначився тип елементарної приватної школи-дяківки, яка у своїх основних рисах проіснувала на всіх українських землях до середини XIX ст. У цьому типі школи навчання зазвичай відбувалося у домі вчителів, для якого це ремесло було додатковим «прибутком» до його основної роботи церковнослужителя чи дзвонаря. Орієнтовно дітей починали навчати із семи років. Не були чітко визначені й початок та кінець навчального року. Звичайно він починався восени. Усі організаційні питання та розмір плати за навчання дяк обговорював із батьками кожної дитини. За звичаєм батьки готували дитину до школи: справляли новий одяг, взуття, стригли, влаштовували сімейне свято з певною обрядовістю. Тривалість навчання кожного учня залежала від його індивідуальних успіхів, матеріальних можливостей та бажань батьків, від рівня освіченості вчителя³. Перший ступінь вважався закінченим, коли дитина навчалася читати і знала літери алфавіту, другий ступінь – могла читати молитовник чи релігійні книги.

Отже, у період Київської Русі і феодальної роздробленості на території України система державно-громадського управління освітою починає набувати свого становлення через поєднання державницьких інтересів, що закріплювали християнство за візантійським зразком у системі шкільної освіти, з одного боку, та з поширеною практикою домашнього навчання і «навчання на місцях» ремісничій справі чи іншим видам професійної діяльності, з іншого боку.

З розпадом Київської Русі, поширенням феодальної роздробленості і входженням українських земель до складу європейських держав західна система освіти знайшла своє вираження і в Україні. Зокрема, значний вплив здійснили різні конфесії, що мали свої «представництва» на українських землях: римсь-

¹ Пальчевський С. С. Педагогіка: Навч. посіб. / С. С. Пальчевський. – К.: Каравела, 2007. – 576 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1265112635414/pedagogika/shkola_pedagogichna_dumka_kiyivskiy_rusi_ih-hiv_periodu_vidrozhennya_ukrayini_xvi-seredina_xviii

² Історія педагогіки: курс лекцій: Навчальний посібник. – К., 2004. – 171 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-520.html>

³ Історія педагогіки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://schoollib.com.ua/psychologiya/1/8.html>

ко-католицька церква, православна церква, протестантизм та ін. Вони формують в Україні систему церковних шкіл, які надавали елементарні знання. Наприклад, при католицьких костелах і монастирях діяли латинські школи елементарного і підвищеного типу (в останніх навчання йшло за програмою семи вільних мистецтв). Найчастіше католицькі навчальні заклади перетворювалися на міські школи під спільним управлінням магістрату і церкви (у Львові, Перемишлі, Ярославі та інших містах)¹. На Україні широку діяльність розгорнув католицький орден єзуїтів, який створював свої навчальні заклади – колегіуми, найвідомішим з яких був Львівський. Сформована греко-католицька церква створювала свої навчальні заклади – уніатські школи, орієнтовані на західну педагогіку, але вони не здобули на Україні поширення. Також в Україну проникли і ідеї Реформації, у результаті чого на українських землях відкривалися протестантські школи, якими опікували протестантські громади (кальвіністів, лютеран та ін.). «Найбільш відомими серед них були соцініанські та кальвіністські навчальні заклади, що діяли у Дубецьку, Хмільнику, Любарі, Кисиліні, Гощі, Берестечку й інших містах. Відомим навчальним закладом соцініан на Україні була школа в м. Кисилін (Волинь). Створена 1614 року, вона проіснувала до кінця 50-х рр. XVII ст. На її базі 1638 року сформувався навчальний заклад рівня академії, хоч польський уряд і не дав йому такого статусу»². На противагу згаданим вище конфесіям в Україні залишалися ще і православні навчальні заклади – слов'янські школи, в яких вчилися діти української православної шляхти, а також селянські діти. Наприклад, київський воєвода князь К. Острозький на свої кошти організував слов'яномовні навчальні заклади в Турові (1572 р.), Володимирі-Волинському (1577 р.), Острозі (1576 р.)³.

Для збереження національної самобутності українців в умовах іноземного поневолення у містах почали створюватися «громадські організації» – так звані – братства, які згуртовували навколо себе українське населення міст для захисту соціальних та національних інтересів. До їхнього складу входили дрібна шляхта, ремісники, купці, духовництво, інтелігенція, представники козацтва. Братства виникли за часів Середньовіччя, щоб утримувати церкви, постачати їм свічки, ікони та книги. Вони перейняли структуру міських цехів, мали статuti, якими передбачались щорічна виборність старшин, регулярне проведення зборів, сплата внесків і общинні суди. Братства завоювали повагу й популярність, опікуючи вдів і сиріт померлих братчиків, підтримуючи шпиталі й надаючи членам братства безпроцентні позики. Братство вчило своїх членів жити в єдності і не виносити суперечок за межі організації⁴. Одним із завдань та

¹ Джури́нский А. Н. История педагогики: Учеб. пособие для студ. педвузов / А. Н. Джури́нский. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – С. 167.

² Історія педагогіки: курс лекцій: Навчальний посібник. – К., 2004. – 171 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-524.html>

³ Історія педагогіки: курс лекцій: Навчальний посібник. – К., 2004. – 171 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-524.html>

⁴ Історія педагогіки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://schoollib.com.ua/psychologiya/1/index.html>

напрямів роботи братств стало відкриття нижчих і вищих шкіл, які отримали назву – братських. Братські школи виникли наприкінці XVI – першій половині XVII ст. Вони перетворилися на найбільш поширений тип навчального закладу для православного українського населення.

Першу школу заснувало Успенське братство у Львові 1586 року. За її зразком постало чимало братських шкіл у різних містах України: в Перемишлі (1592 р.), Галичі, Городку, Рогатині, Стрию, Миколаєві, Комарному, Ярославі, Холмі, Красноставі, Замості (1606 р.), Любліні, Більському, Бересті, Володаві, Пінську, Києві (1615 р.), Стрятині, Вінниці, Немирові, Кам'янці-Подільському, Меджибожі, Луцьку (1620 р.), Володимирі-Волинському, Дубно, Крем'янці, а також в Білорусі. В першій половині XVII ст. створені були братські школи й у деяких селах¹. Найважливішими серед них були Львівська і Київська братські школи. Спочатку такі школи мали характер греко-слов'янських із слов'янською мовою викладання, друге місце займала грецька мова. Пізніше школи наблизилися організацією і навчанням до єзуїтських шкіл (з латинською головною мовою), зокрема школи, які мали зразком Києво-Могилянську колегію. Братські школи були доступні для різних прошарків суспільства.

Крім шкіл вищого типу (таких як Київська, Львівська, Луцька, можливо, ще й Вінницька та деякі інші), впродовж XVII – XVIII ст. по всій Україні стали з'являтися початкові школи, що утримувались самим населенням: на Наддніпрянщині – громадою, на західноукраїнських землях – братствами. У деяких статутах братств прямо вказувалося, що братство завідує школою, або: що частина коштів повинна витратитися на утримання вчителя, доручалось старшим братчикам «старатися ... о школі»².

Отже, перебування українських земель у складі європейських держав характеризувалося з боку останніх методичним гнобленням і спробами знищення української освіти через заборони української мови, винищення українських традицій тощо. Навіть поширення на території України шкільної освіти супроводжувалося підтримкою цього процесу церквою, зокрема католицькою, яка не бажала створювати розгалужену систему української освіти. На противагу європейським державам українські громади все ж таки створювали навчальні заклади – слов'янські школи, братські школи тощо, які ставали не просто освітянськими закладами, а ставали «оплотом» українського народу у боротьбі за самовизначення.

Узагальнюючи формування системи державно-громадського управління освітою у середньовічній Європі періоду феодалізму, ми повинні говорити про освіту для різних верст населення, особливо починаючи з появи феодальної держави тому, що саме у ній почався процес формування навчальних закладів

¹ Братські школи // Вікіпедія: Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Братські_школи

² Історія української культури. У п'яти томах. Том 2 (Українська культура XIII – першої половини XVII століть). – К.: «Наукова думка», 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult237.htm>

як елементу соціального інституту освіти. Ми говоримо про вищу освіту, а саме про формування університетів як осередків демократії, що були засновані і католицькою церквою і світською владою. Саме університети стали тими навчальними закладами, куди відправляли на навчання як аристократію, так і заможних молодих людей. Саме університети стали провідниками ідеології громадськості, що інколи протиставлялася державницькій ідеології. Не забуваємо і про церковну освіту, монастирські школи, завдяки яким церква контролювала життя народу. Специфікою феодальної Європи було опікування освітою з боку церкви, яка суттєво була вpleтена в життя громади і істотно впливала на життя держав також.

Спроби впровадити світську освіту і заснувати світські навчальні заклади початкової освіти (школи), що періодично відбувалися у Європі не мали системної основи і були поодинокими випадками до тих пір, поки держава не зрозуміла, що необхідно починати контролювати освіту. Велике значення в управлінні середньовічною освітою мали громади в містах, які засновували школи і готували в них учнів – майбутніх професіоналів у певній сфері господарювання.

У період пізнього феодалізму ми бачимо, що держава, яка зміцнила свої позиції соціального інституту, почала перебирати владу в освіті до своїх рук, тобто почала утворювати не окремі навчальні заклади, а почала створювати систему навчальних закладів, яка забезпечувала формування громадян з відповідною державницькою ідеологією. Хоча розгалуженої системи управління освітою з боку держави ще не існувало.

З іншого боку існувала і система навчальних закладів, яку створювала громадськість, громада і яку забезпечувала і підтримувала саме громада. Це знову ж таки школи рахунку, гільдійні школи тощо, які забезпечували сучасною мовою професійно-технічну освіту населенню.

У період феодальної держави громадськість починає створювати перші громадські об'єднання, до функцій яких входило забезпечення просвітницької роботи, навчання населення, надання освітніх послуг (братства в Україні).

Період первинного накопичення капіталу, зародження капіталістичних відносин, розкол католицької церкви і Реформація змінили життя Європи. Ці зміни торкнулися не тільки політики, економіки, змінили соціальну структуру європейського суспільства, але і кардинально вплинули на освіту. Продовжується засилля церкви в освітянській сфері. Особливістю цього періоду стає конкуренція між католицькими і протестантськими навчальними закладами. І римсько-католицька церква, і протестанти продовжують відкривати нові навчальні заклади і розвивати систему вже існуючих навчальних закладів початкового навчання (школи елементарної освіти), розвивати мережу закладів середньої та вищої освіти. «Найбільші представники Реформації розуміли важливість установи початкових шкіл як засобу впливу протестантизму. Кальвін

(1533), Лютер (1524) проголосили ідею загального елементарного навчання дітей городян Катехізису рідною мовою»¹.

У містах зростає кількість міських шкіл, що створюються як завдяки громаді, так і владі, але управління ними перебуває у руках римсько-католицької чи протестантської церкви.

Ще однією особливістю періоду XV – середини XVII ст. є заміна педагога у школі. На відміну від священника-вчителя, для якого викладання було «підробітком», приходять професійні вчителі, який «живе на «шкільні гроші» і на плату натурою від громади та парафіян. З кінця XVI ст. поширився принцип оплати праці вчителя громадою. Це свідчило про посилення незалежності школи від церкви, хоча призначення вчителя і раніше узгоджувалося зі служителями культу»².

У цей час мережа міських (латинських) шкіл розвивається як результат підвищеного попиту на не просто елементарне навчання, а як на потребу у «кваліфікованих» працівниках торгово-промислової Європи. Ці школи мали більш світський характер на відміну від їх попередників як у самій організації навчання, так і у програмах викладання. Однак церква залишала за собою особливий вплив на цей тип навчальних закладів, що виражалося у вихованні учнів на релігійних засадах. Крім того, головними педагогами тут залишалися в основному священники.

Поряд з міськими школами у Європі поширюється і мережа навчальних закладів «середньої освіти», зокрема гімназій, граматичних і їх різновиду публічних шкіл, коледжів, дворянських (палацових) шкіл тощо. Наприклад, у Німеччині з'являються перші гімназії; в Англії поширення набирають граматичні (публічні) школи, які створювалися на приватні пожертви або королівські субсидії і в яких навчалися діти заможних людей. Коледжі набули популярності у Франції, спочатку як навчальні заклади при університетах, що були і платними і безкоштовними пансіонами, але поступово вони відокремлюються у самостійні навчальні заклади підвищеної середньої освіти. У невеликих державах Німеччини та Італії, наприклад, Вероні, Падуї, Венеції, Флоренції, Мейссені продовжують функціонувати палацові школи – традиційні навчальні заклади для дворянських дітей, які були ворожі до нових педагогічних віянь. У них, як і раніше, готували учнів до церковної служби, військової справи, державного управління.

У системі вищої освіти періоду XV – XVII ст. починаються зміни, що пов'язані з появою конфесійних університетів, в яких поширеною стала практика постійних оплачуваних державою лекцій, а деякі з таких університетів взагалі фінансувалися урядом. «Середньовічний університет був чимось біль-

¹ Джуринский А. Н. История педагогики: Учеб. пособие для студ. педвузов / А. Н. Джуринский. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – С. 133.

² Джуринский А. Н. История педагогики: Учеб. пособие для студ. педвузов / А. Н. Джуринский. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – С. 134.

шим, аніж навчальний заклад, це був інститут, який втілював єдність європейської культури в межах єдиної церкви, єдиної мови, єдиної світоглядної парадигми, тоді як конфесійні навчальні заклади функціонують на зовсім іншій основі – немає єдиної релігії, є конкуруючі конфесії, проте залишається єдиний образ вченості, якому колегії, семінарії та конфесійні університети чи не однаковою мірою завдячують як середньовічному університетові, так і гуманістичному ідеалу знання доби Відродження. Змінились і їх функції – система конфесійних навчальних закладів у всій Європі була спрямована передусім на формування класу церковних інтелектуалів, які меншою мірою залежали б від місцевих феодальних інститутів, і більшою мірою – від централізованої церковної організації»¹.

Стосовно української освіти цього періоду, то слід зазначити, що на неї здійснювали вплив багато різних факторів, зокрема, українські землі цього періоду були поділені між Литвою, Польщею та Угорщиною, які проводили свою державницьку політику, що стосувалася і освіти; напади татар; Люблінська унія 1569 р. та ін. чинники спричинили супротив українського народу, який чинився і в освіті. «Але ж сама освіта на Україні та школи ще довго, мало що не до самого кінця XVI ст., зберігають форми й дух попередніх часів, раніш утворену традицію. Представники нашого духовенства, як і раніше, є шкільними вчителями, церковно-богослужбні книги – підручниками. Тепер ще більше значення має наш дяк, що поруч із колишньою назвою «дідакал» (або «даскал») і «маїстер» має ще назву «бакаляр». Він учить всіх дітей, незалежно від їх матеріального та соціального положення. Ці дяки вчили дітей або коло церкви, в школі, або дома в заможних людей, що спеціально брали їх до себе для навчання дітей»². Після Люблінської унії 1569 року традиційна освіта починає занепадати і поширення на українських землях набувають католицькі і протестантські школи, в яких, на відміну від православних шкіл, давалися більш ґрунтовні знання, що ще й носили практичну спрямованість. Розвитку набувають і єзуїтські навчальні заклади, які мають на Україні того часу добру славу і до яких заможні батьки віддають дітей навчатися. На території України стала поширеною практика спонсорування єзуїтських шкіл магнатами, зокрема у Речі Посполитій. «Згідно з положенням, відкриття нової школи могло відбутися лише в тому випадку, якщо фундаційний акт забезпечував засобами прожитку щонайменше двадцять осіб навчального та обслуговуючого персоналу. Вперше на українській території така ситуація склалася завдяки дарчим записам дідичок м. Ярослава Софії з Одровонжів Косткової (1571) та її дочки, дру-

¹ Йосипенко С. Л. Українські церковні інтелектуали другої половини XVII – початку XVIII століть і становлення модерності / С. Л. Йосипенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/71769/21-Yosypenko.pdf?sequence=1>

² Біднов В. Школа й освіта на Україні // Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича; Вст. ст. І. М. Дзюби; Перед. слово М. Антоновича; Додатки С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського. – К.: Либідь, 1993. – 592 с.; іл. («Пам'ятки історичної думки України») [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/cultur/cult05.htm>

жини князя Олександра Острозького Анни (її сини, онуки Костянтина Острозького, починали навчання саме тут). Реально школа почала функціонувати з 1575 р.; наприкінці XVI ст., маючи вже понад 600 слухачів, була перетворена на одну з небагатьох у Речі Посполитій колегію академічного рівня з викладанням філософії та теології; славилася величезною бібліотекою.

Два наступні колегіуми на українських теренах почали діяти майже одночасно у Львові і Луцьку. Львівський було створено, в основному, завдяки фундаційному актові вдови останнього з князів Олельковичів-Слуцьких, яка, виконуючи волю покійного, записала єзуїтам два села і певну суму на влаштування школи, відкритої 1606 р. У 1608 р. тут уже навчалася близько 200 учнів; після відкриття класу філософії (перед 1613 р.) число учнів збільшилося до 500, а пізніше, коли у 1650-х навчання доповнилося теологічним класом, сягало 700 і більше осіб; з 1646 р. при колегіумі діяла власна друкарня. У другій половині XVII ст., зважаючи на рівень своїх програм, львівські єзуїти намагалися здобути для школи титул академії, однак не змогли подолати конкуренції Краківської академії, не зацікавленої у надмірному піднесенні надто близького сусіда.

Луцький колегіум таких освітніх висот не сягав. Його нижчі, граматичні, класи почали діяти з 1609 р. на підставі фундаційного акту тутешнього католицького єпископа Мартіна Шишковського, проте остаточно школа сформувалася з 1614 р. завдяки матеріальній підтримці князя Юрія Вишневецького...»¹.

Традиції православних шкіл продовжувалися у цей час на території війська Запорізького. Найбільш поширеними у початковій ланці освіти були церковнопарафіяльні школи. Вони діяли при церквах, котрі обслуговували козаків, що проживали в паланках, на слободах, зимівниках, хуторах. Школи починали працювати в кожному населеному пункті одночасно з його заснуванням². На самій Січі теж розвивалася система початкової освіти, яка «мала своєрідні навчальні заклади – січові і полкові школи. На Запорожжі січова школа складалася з двох відділів: в одному навчалися козаки, які прагнули стати дяками, паламарями, дияконами; в другому – підлітки – майбутні козаки»³.

Продовжують існувати і братські школи, які є осередками православної культури і української духовності. Кілька таких братських шкіл перетворюються на вищі навчальні заклади, найвідомішим з яких була Києво-братська колегія – «єдина з усіх братських шкіл, що досягла ступеня вищої школи і за рівнем навчання не поступалася західноєвропейським університетам. Тривалий час вона була першим і єдиним вищим навчальним закладом на Сході Єв-

¹ Яковенко Н. М. Протестантські і католицькі школи. Замойська академія / Н. М. Яковенко // Історія української культури. У п'яти томах. Том 2 (Українська культура XIII – першої половини XVII століть). – К.: «Наукова думка», 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult239.htm>

² Історія педагогіки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://schoollib.com.ua/psychologiya/1/15.html>

³ Історія педагогіки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://schoollib.com.ua/psychologiya/1/15.html>

ропи»¹. Згодом колегію почали називати Києво-Могилянською. Але вже з середини XVII ст. братські школи починають занепадати. Це пов'язано з політичною ситуацією того часу, зокрема з повстанням Богдана Хмельницького, зубожінням і занепадом міст, перерозподілом українських земель згідно з новими угодами між Польщею та Російською державою тощо, що призводить до занепаду не тільки братських шкіл, а і всієї системи навчальних закладів на території України.

Вища освіта на українських землях цього часу представлена університетами, академіями тощо, які проводили державницьку політику Речі Посполитою, Угорщини, чи інших держав, у межах яких перебували на той час українські землі, а бо ж вищу освіту українці отримували у західних університетах, куди вони їздили на навчання.

Узагальнюючи зазначимо, що українська освіта періоду XVI – XVII ст. була представлена початковими навчальними закладами, типу парафіяльних, католицьких, протестантських, уніатських шкіл, братськими школами, єзуїтськими навчальними закладами тощо. Управління різними типами навчальних закладів перебувало в основному в руках церкви, яка враховувала побажання громади і засновників закладів – магнатів, митрополитів, сільських громад, міських цехів тощо.

Отже, у період XV – XVII ст. в управлінні освітою домінуючу роль займає церква, яка забезпечує розвиток навчальних закладів як церковних, так і світських, оскільки і підпорядкування, і напрацьовані педагогічні практики, і система виховання будувалися на церковних засадах.

Кардинальні зміни в управлінні системою освіти пов'язані з XVIII ст., коли починається поступовий перехід шкіл від церкви до держави, виникає народна освіта і удосконалюється середня освіта. Зміни торкаються початкової освіти, навчальні заклади якої – початкові школи – створюються як світською владою, так і церквою, але вже, наприклад, у Німеччині видаються перші укази про загальне початкове навчання, що свідчить про зацікавленість держави у контролі за управлінням освітянською сферою, особливо з боку католицьких монархів і римсько-католицької церкви, які боялися засилля протестантизму.

Школи підвищеної середньої освіти, як і раніше, залишалися одним з популярних типів навчальних закладів в Європі: у Німеччині – міська (латинська) школа і гімназія, в Англії і Північній Америці – граматична школа, у Франції – коледж. Ці установи ввібрали прогресивні напрямки Відродження, Реформації і Просвітництва. Разом з тим у їх діяльності отримала відображення і консервативна традиція. Вони були призначені для заможних верств суспільства. Нерідко перебували на утриманні держави»². Пріоритетним напря-

¹ Історія культури: підручник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buklib.net/books/24980/> зміст <http://buklib.net/books/21967/>

² Джуринский А. Н. История педагогики: Учеб. пособие для студ. педвузов / А. Н. Джуринский. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – С. 204.

мом у цих школах ставав перегляд програм освіти з переходом до реального циклу підготовки. Але вже поряд з цими навчальними закладами, наприклад, у Пруссії, у другій половині XVIII ст. виникає ряд реальних і ремісничих училищ; в Англії створюються академії; у Франції поширюються єзуїтські школи, коледжі.

Вища ж освіта Європи зосереджена в університетах, які залишаються автономними, хоч і фінансуються світською владою і церквою.

Особливістю XVIII ст. стає поширення освіти серед представників першого та другого станів, а також верхівки третього стану суспільства.

Саме XVIII ст. стало, на наш погляд, переломним у становленні системи державно-громадського управління освітою, адже саме у цей час відбувається усвідомлення державної ідеї переходу управління навчальними закладами до держави і контролю за їх діяльністю з боку держави. Це стосується початкової та середньої освіти. Вища ж освіта залишається на «відкуп» світським і церковним засновникам і власникам цих навчальних закладів.

Посилення державної влади, формування національних держав, розвиток капіталістичних відносин тощо змінили ставлення держави до освіти, яка зрозуміла на початку XIX ст., що без контролю за системою освіти не можна отримати свідомого громадянина, що буде підтримувати інтереси держави і суспільства. Тому ми спостерігаємо у XIX ст. інтенсивну діяльність правлячих кіл європейських держав щодо «відбирання» у церкви функції управління освітою, перехід із-під впливу церкви до держави освітянської сфери, формування національних систем освіти. Перш за все це стосується системи початкової та середньої освіти.

Діяльність зі створення національних освітніх систем мала специфічні риси залежно від країн, які ці системи формували. Це було пов'язано з національними, економічними, соціальними та релігійними інтересами держав. Створення національних освітніх систем можна розглядати як етап становлення державної складової у системі державно-громадського управління освітою, яка саме у XIX ст. починає оформлюватися у цілком сформовану, функціонуючу систему.

Формування державної складової мало у цей період, на наш погляд, кілька напрямів.

По-перше, остаточно оформилася в країнах Європи і США система навчальних закладів початкової та середньої школи. Фактично в країнах Європи залишилися вже існуючі типи навчальних закладів, на які і були спрямовані реформи в освітянській сфері. Наприклад, у Франції у 1801 році був прийнятий закон про організацію комунальних початкових навчальних закладів; у Англії у 1862, 1870, 1873, 1876, 1891 рр. були розроблені і прийняті документи, що склали звід законів про загальні принципи шкільної системи¹.

¹ Джуринский А. Н. История педагогики: Учеб. пособие для студ. педвузов / А. Н. Джуринский. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – С. 247.

По-друге, початкова освіта у Європі стала обов'язковою, підпорядкованою державі, що закріплювалося у відповідному законодавстві країн, наприклад, у Пруссії у 1794 році було прийняте «Загальне положення про школи», за яким всі навчальні заклади оголошувалися державними, а в першій чверті ХІХ ст. в Пруссії, Баварії та Саксонії були прийняті закони про обов'язкове початкове навчання; в Англії Актом Форстера (1870), актами 1873 і 1876 рр. вводилося обов'язкове початкове навчання.

По-третє, створювалися національні системи управління навчальними закладами. Так у Пруссії було створено централізовану систему управління освітою, яку очолювала створена у 1798 році Вища рада освіти, що у 1808 році замінила відділом Міністерства внутрішніх справ з питань шкільної освіти. Актами 1852, 1854, 1872 рр. була різко посилена роль центральних шкільних органів. На місцеві громади покладался обов'язок виконувати приписи центру, які були настільки регламентовані, що школа своїми порядками швидше нагадувала армію. Керівництво шкільною справою виявилось в руках бюрократичного апарату Міністерства освіти. Усі без винятку навчальні заклади підлягали державному контролю. Вчителі громадських шкіл вважалися державними службовцями і призначалися урядом. У школах розпоряджались інспектори, які підпорядковувалися безпосередньо міністру освіти. У провінції вищу владу над школою мав губернатор, який очолював шкільну земельну раду, призначав за поданням міністра інспекторів. Шкільна земельна рада затверджувала кандидатури вчителів, які пропонували шкільні ради громад¹.

У Франції також було створено централізовану систему управління освітою, яку очолило засноване у 1824 році Міністерство освіти і «управління школою перебувало у віданні урядових органів на чолі з міністром освіти. На місцях в управлінні школою брали участь впливові особи з імущих станів: комунальні та кантональні делегати. Країна була поділена на педагогічні округи (академії). У середині ХІХ в. було 16 таких академій. Ректори академій підпорядковувалися міністру освіти, який через них здійснював свої функції. Крім Міністерства, діяла також Рада з народної освіти. Щоб зламати корпоративний дух академій, Міністерство освіти неодноразово перетасовував склад навчальних округів. У підсумку інспектори бачили своїм начальником НЕ ректора, а главу місцевої адміністрації – префекта. ... Централізація посилювалася шляхом підвищення ролі Міністерства, ректорів академій, префектів»².

В Англії система управління освітою склалася як децентралізована. У 1839 році був створений Комітет з освіти, який у 70-ті роки ХІХ ст. був перетворений на Департамент освіти. В округах обиралися шкільні комітети, які ма-

¹ Джуринский А. Н. История педагогики: Учеб. пособие для студ. педвузов / А. Н. Джуринский. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – С. 249.

² Джуринский А. Н. История педагогики: Учеб. пособие для студ. педвузов / А. Н. Джуринский. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – С. 249.

ли право регулювання життєдіяльності шкіл, в середній освіті була відсутня однаковість, а в школах приймалися самостійно розроблені статuti.

У США також була сформована децентралізована система управління освітою. У 1867 році у Вашингтоні створюється федеральний департамент (Бюро) народної освіти. «Шкільні закони в окремих штатах були багато в чому схожі. У штатах і графствах діяли навчальні округи (дистрикти) під керівництвом обраного жителями директора (інтенданта). У дистриктах відкривалися школи. Поступово у всіх штатах були засновані шкільні комітети і посади суперінтендантів, координуючих шкільну політику в штаті.

Шкільний комітет складався з губернатора і віце-губернатора штату, а також суперінтенданта. Безпосереднє керівництво школами здійснювали ради, обрані громадою. Округи та школи фактично не залежали від федерального Бюро освіти і підпорядковувалися владі штату. Штати зберігали за собою права контролю за діяльністю шкіл, визначення принципів освіти, типів навчальних закладів, термінів і програм навчання, змісту освіти, установи органів шкільного управління, розподілу коштів на освіту. Чиновники дистриктів стягували шкільний податок, призначали викладачів, складали шкільні програми і плани»¹.

По-четверте, у європейських країнах створюється і система контролю за середньою освітою, що одержавило остаточно освітянську сферу. Наприклад, у Франції у 1835 році була створена система шкільної інспекції, які діяли в кожному департаменті країни. Керівники інспекції призначалися безпосередньо міністром освіти і з 1854 року стали підпорядковуватися головному інспектору місцевої академії. В Англії у 1847 році був виданий закон про державне інспектування навчальних закладів.

По-п'яте, формувалося і приймалося законодавство щодо фінансування середньої освіти у європейських державах. Наприклад, в Англії в 1830 році вперше почалося державне фінансування шкіл, а в 1891 році ухвалили закон про безкоштовну шкільну освіту. «Державне субсидування суворо регламентувалося. У 1839 році для розподілу шкільних субсидій був створений особливий комітет. З 1846 року субсидії стали виділятися не тільки на будівництво та обладнання шкіл, а й на посібники для учнів. За «Актом Форстера» наступним актам і постановам субсидії для нужденних учнів розподіляв Департамент освіти, а затверджував парламент. Фінансова підтримка шкіл проводилася державою вибірково. Перевага віддавалася тим школам, де плата за навчання була порівняно низькою і де були вищою успішність і більше відвідували школу учнів»².

¹ Джури́нский А. Н. История педагогики: Учеб. пособие для студ. педвузов / А. Н. Джури́нский. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – С. 250.

² Джури́нский А. Н. История педагогики: Учеб. пособие для студ. педвузов / А. Н. Джури́нский. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – С. 248.

По-шосте, стало питання законодавчого врегулювання відносин між державою та церквою в освітянській сфері. Відділення церкви від школи почалося ще у XVIII ст. і продовжилося у XIX ст. Найбільш суперечливий і напружений характер цей процес мав у Пруссії. На початку XIX ст. законодавчо утвердився світський характер школи, і аж до 1840-х рр. релігія була виключена з навчальних програм. Однак в 1846 році церковна влада отримала право затверджувати на посаду шкільних вчителів. Потім в 1848 році світськість освіти була закріплена в конституції, проте інша конституція 1850 року закріпила в школі викладання релігії як обов'язкового навчального предмета. У результаті до кінця сторіччя церковний вплив на школу залишився значним. В Англії державою декларувався необов'язковий характер навчання релігії, але в освітній практиці вона викладалася в кожній школі. У Франції, навпаки, впродовж всього XIX ст. йшов процес відокремлення школи від церкви. У США спочатку державна і релігійна освіта розвивалися окремо¹.

По-сьоме, врегулювання на державному рівні через законодавче забезпечення утворення, функціонування приватних навчальних закладів початкової та середньої освіти. У Пруссії держава енергійно втручалася в роботу приватних навчальних закладів. З 1794 року тут діяло законодавство, за яким усі школи, включаючи приватні, підлягали урядовому контролю. Контроль здійснювався через інспекторів і передбачав дотримання стандартних програм, статутів та ін. У Франції діяльність «вільних», тобто приватних, шкіл була гарантована законами 1850, 1867, 1880-х рр. У приватних навчальних закладах діяв контроль у вигляді урядової інспекції. Аж до прийняття законів 1880-х рр. на приватні школи відпускалися громадські кошти (комунальні та загальнодержавні). В Англії приватні школи займали дуже сильні позиції. До 1870 року діяльність цих навчальних закладів багато в чому залежала від приватних осіб та їх грошових коштів. Шкільне законодавство зберігало великий простір для приватної ініціативи. Школу вправі була відкрити будь-яка особа, яка гарантувала навчання певного числа учнів. Від засновників та працівників приватних шкіл були не потрібні свідоцтва про педагогічну підготовку. До 1832 року заснуванням приватних початкових шкіл займалися благодійні організації: «Національне товариство», «Товариство поширення християнських знань» та ін. Вони відкривали «школи для бідних», «недільні школи» та ін. Закон 1832 року підтвердив, що приватна ініціатива в шкільній справі жодним чином не буде порушуватися. «Закон Форстера» (1870) передбачав виділення державних кредитів на приватні школи.

Середні навчальні заклади, по суті, були приватними. З 1860-х рр. відбувається якесь «одержавлення» сфери середньої освіти. Воно виразилося в кредитуванні граматичних шкіл з громадських і загальнодержавних фондів. Однак програму, розпорядок діяльності як і раніше визначали організатори цих шкіл.

¹ Мазалова М. А. История педагогики и образования / М. А. Мазалова, Т. В. Уракова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.p-lib.ru/pedagogika/mazalova/mazalova21.html>

У США, як і в Англії, в розряд приватних навчальних закладів входило безліч навчальних закладів, відкритих за підтримки громад»¹.

По-восьме, створення відповідної законодавчої бази для регулювання діяльності системи початкової та середньої освіти в європейських державах і США.

Отже, у XIX ст. формується державна складова системи державно-громадського управління освітою, яка орієнтована, перш за все, на початкову та середню освіту в Європі та США. Слід зазначити, що у цей період залишається ще тенденція до розриву між початковою і середньою освітою, що пов'язано з масовістю в отриманні безкоштовної початкової освіти, яку гарантувала держава, та високою платою за навчання у навчальних закладах середньої освіти, яку вже забезпечували як світські, так і церковні власники цих закладів. «Так, в Англії середню освіту було представлено граматичними школами. Серед них особливе поширення набули «публік скулз» (громадські школи), які мали класичну спрямованість освіти і закритий характер навчання. У цих школах призначалася висока плата за навчання, виняток становили обдаровані діти з незаможних верств. Основними завданнями шкіл були формування лідерських якостей у вихованців, розвиток учнівського самоврядування, підготовка учнів до продовження освіти в елітарних Оксфордському і Кембриджському університетах. Випускниками «публік скулз» стала переважна більшість англійських державних і політичних діячів, військових і дипломатичних лідерів і вищого духовенства... У Пруссії основним типом середньої школи була гімназія класичного напрямку... Протягом усього XIX ст. збільшується число міських шкіл – реальних училищ... До кінця століття реальна освіта в Пруссії поступово відтісняє класичну. У Франції середню освіту було представлено ліцеями і коледжем. Програма освіти в них була однаковою, але перші фінансувалися державою, а другі – муніципалітетами. ... У США провідним типом середньої школи стала академія, програма якої містила класичний і реальний компоненти. У другій половині століття на базі початкової школи виникають державні середні школи – «хай скулз», термін навчання в яких коливався від трьох до п'яти років, а програма поєднувала дисципліни елементарної і середньої освіти.

У XIX ст. в країнах Західної Європи та США виникали середні державні навчальні заклади жіночої освіти»².

На українських землях у цей час ситуація в освітянській сфері залишається дуже важкою, що пов'язано, перш за все, з політичними процесами. Переділ Польщі, перехід частини українських земель з-під влади одних держав і у склад інших (з кінця XVIII до початку XX ст. протягом майже 150 років украї-

¹ Джуринский А. Н. История педагогики: Учеб. пособие для студ. педвузов / А. Н. Джуринский. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – С. 251.

² Мазалова М. А. История педагогики и образования / М. А. Мазалова, Т. В. Уракова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.p-lib.ru/pedagogika/mazalova/mazalova21.html>

нці перебували під владою двох імперій: Російської (Центральна, Південна, Східна Україна) та Австрійської (Галичина, Буковина, Закарпаття)), створює перешкоди для формування національної освітньої системи. Зазначимо, що система навчальних закладів на українських землях розвивається в межах національних освітніх систем, що формуються у Польщі, Австро-Угорщині, Росії. У цих державах ми можемо простежити також перераховані вище напрями розвитку державної складової у системі державно-громадського управління освітою, що торкаються і України. Так створюються системи навчальних закладів початкової школи, розвиваються середні навчальні заклади та університети, але під гнітом і контролем з боку «метрополії». У Польщі та Російській імперії створюються системи управління освітою. Наприклад, у Польщі у 70-х роках XVIII ст. було проведено шкільну реформу, за якою навчально-виховна робота зосереджувалась у віданні створеної 1773 року Едукаційної комісії (першого у Європі міністерства народної освіти). Вона поділила територію країни на 10 округів, два з яких розміщувалися на українських землях: Волинський (з окружним містом Кременцем) і Український (з окружним містом Вінницею). У кожному окрузі мали бути шестикласні окружні школи з 7-річним курсом навчання. А в підокругах відкривались трикласні підокружні школи з 6-річним курсом навчання. У кожній парафії передбачались парафіяльні школи: у містах – вищі, у селах – нижчі¹.

Що стосується середніх шкіл, то значну частину езуїтських шкіл з їх майном (1773 року орден езуїтів було скасовано) Едукаційна комісія передала Василіанам. Але всі навчальні заклади створювалися для польських дітей, для українських школярів створювалися навчальні заклади у дусі католицизму, що ополячувало українське населення. Після третього поділу Польщі у кінці XVIII ст. (1795 р.) і приєднання Правобережної України до Росії Едукаційна комісія припинила свою діяльність, а створені нею навчальні заклади було перебудовано.

У Російській імперії в 1802 році було засноване Міністерство народної освіти, яке «поділило українську територію на Харківську та Київську шкільні округи (Волинь було зараховано до округи Віленської); в 1805 р. відкрито університет у Харкові, в 1817 р. в Одесі – Рішельєвський ліцей, в губернських містах – гімназії (для хлопців), а в деяких містах – т. зв. «уѣздныя училища»; поруч із ними існували духовні семінарії та духовні училища. В цих школах помічається виразний «сословний» характер: у гімназіях училися діти дворянські, в семінаріях – діти духовенства, в «уѣздных училищах» – діти міщанства. Початкові школи називаються тепер приходськими, призначаються для елементарної освіти селянства й виникають поволі та в обмеженій кількості. В 1820-х роках у деяких місцевостях, як, наприклад, на Київщині, виникають ланкастерські школи. За часів Миколи I засновано в Ніжині ліцей кн. Безборо-

¹ Див. дет.: Історія педагогіки: курс лекцій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-535.html>

дька в 1828 р., а в Києві – Університет св. Володимира в 1834 р.; відкрито було з пару нових гімназій (в Немирові та Ніжині) та повітових шкіл»¹.

У другій половині XIX ст. на Лівобережній і Степовій Україні формується земське самоврядування («земство»), яке засновує початкові школи, підтримує їх матеріально, для забезпечення їх кадрами вчителів відкриває учительські семінарії. Відкриваються середні технічно-професійні та ремісничі школи.

Але загальна ситуація для української освіти як в Російській імперії, так і в Австро-Угорщині залишається катастрофічною: заборона української мови у школах, насаджування російської чи інших мов викладання, намагання обмеження освіти грамотою і лічбою тощо. Така ситуація існує на українських землях до 1918 року, коли розпалися ці дві імперії, але тенденція зберігається і в радянській Україні у XX ст.

Отже, можна констатувати, що у XIX ст. створено національні освітні системи, визначено орієнтири державної освітньої політики, запроваджена обов'язкова початкова освіта, що стала загальнодоступною і тривалішою, а в середній освіті розвиток отримали реальні школи. Також сформована система державного управління освітянською сферою, контролю за діяльністю навчальних закладів, вироблені форми фінансування освіти і почалося вирішення питання розмежування повноважень в системі освіти між державою та церквою.

Громадська складова цього періоду представлена приватними навчальними закладами середньої освіти, які фінансуються на громадських засадах; системою вищої освіти, представленою приватними університетами та навчальними закладами римсько-католицької та протестантської церков. Слід зазначити, що інтереси громадськості цього періоду лежать у сфері фінансування середніх навчальних закладів, також частково програм навчання, що пропонуються у цих навчальних закладах. Крім того, інтереси громадськості поширюються на систему початкової освіти, а також управління освітянською сферою щодо занадто централізованого управління цією сферою, наприклад, у Пруссії і Франції.

Перша половина XX ст. ознаменувалася подальшим розвитком державної складової в системі державно-громадського управління освітою у напрямі збільшення віку для дітей, що отримують початкову освіту, її безкоштовним отриманням, вдосконаленням законодавчої бази щодо освітньої політики і управління освітянською сферою. У цей період в країнах Європи та США відбувається поділ початкової освіти на два рівні: молодшу (7-11 років) і старшу (до 14 років, у США до 16 років), які були безкоштовними. Подальше отримання середньої освіти залишалось платним (було доступне не всім, але це був

¹ Біднов В. Школа й освіта на Україні / В. Біднов // Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича; Вст. ст. І. М. Дзюби; Перед. слово М. Антоновича; Додатки С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського. – К.: Либідь, 1993. – 592 с.; іл. («Пам'ятки історичної думки України») [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/cultur/cult05.htm>

стартовий майданчик для здобуття вищої освіти). Поряд з цим швидкими темпами розвивалися навчальні заклади професійно-технічного типу, які забезпечували виробництво кваліфікованими робітниками. Крім того існують приватні навчальні заклади конфесійних форм.

Громадська складова цього періоду характеризується можливостями вибору програм навчання, навчальних планів тощо, що було притаманно приватним навчальним закладам, починаючи з середньої освіти.

У цей час з'являються різного типу експериментальні навчальні заклади середньої освіти, в яких здійснювався пошук нових форм навчально-виховного процесу, оновлення змісту навчання, форм творчості учнів тощо, що можна вважати ще однією формою участі громадськості в процесі державно-громадського управління освітою.

Але маємо констатувати, що при остаточному формуванні системи навчальних закладів у європейських країнах та США соціальний інститут освіти було фактично передано під контроль держави, а громадськість стала додатковим «бонусом» до цієї системи, яка могла і контролювати державну систему освіти, а могла це здійснювати лише формально.

Українська освіта цього періоду перебуває як і раніше у тенетах інших держав, зокрема Радянського Союзу. У СРСР освіта була визнана загальною, обов'язковою середньою, безкоштовною. Тому всі навчальні заклади стали державними, починаючи від дошкільної і закінчуючи вищою освітою. Була сформована централізована система управління освітянською сферою з центром у Москві, яка координувала і контролювала освітню політику всієї держави. Навчальні заклади в Україні стали «гвинтиками» великого механізму і позбулися своєї самостійності, автономності. Така ситуація існувала до початку 90-х рр. ХХ ст.

У цей час, на наш погляд, завершився процес перебирання владних повноважень в освіті від громадськості до держави на рівні початкової освіти, а у Радянському Союзі взагалі держава перебрала владні повноваження по всіх типах навчальних закладів на себе.

Після другої світової війни контроль держави у сфері початкової освіти лише посилювався, а вже у 60-80 роки ХХ ст. ми спостерігаємо «наступ» держави і на середню освіту, що дало змогу зробити останню безкоштовною та загальнодоступною. З іншого боку, залишається велика кількість приватних навчальних закладів, які забезпечують «привілейовану» освіту заможним верствам населення.

Поряд з цим зростає поєднання державної і громадської складових у державно-громадському управлінні освітою, що полягає, наприклад, у створенні різних типів експериментальних навчальних закладів, які формуються як результат пошуку та впровадження нових педагогічних методик і технологій, або ж урахування потреб «неформатних» учнів, для яких навчання у загальних середніх школах утруднене з різних причин (наприклад, сприйняття інформації

тощо). Лави громадськості розширюються і за рахунок учнівського самоврядування, яке за задумом повинно було допомагати вчителю підтримувати дисципліну, знаходити спільну мову тощо. Проте цей задум не знайшов свого повного втілення через пресинг з боку адміністрацій шкіл і тому йому на зміну прийшли шкільні ради «до складу яких входять учні, викладачі, батьки, представники адміністрації та громадськості. Переважні напрями їх діяльності – залучення учнів в поточне життя школи, розвиток в учнів самостійності, вміння відстоювати власні погляди і вимоги, виховання культури спілкування. Шкільні ради поліпшили психологічний клімат у школі. Проте і вони не допомогли повністю зжити авторитарне ставлення педагогів до учнів»¹.

Вища освіта як завжди представлена університетами, що формують особистість з передовими поглядами, фахівців своєї справи.

Але з поширенням процесів глобалізації, демократизації, у суспільстві знову активізувалися процеси, які спричинили перегляд владних повноважень в системі освіти між державою і громадськістю. Держава як би не намагалася, не в змозі швидко зреагувати на вплив на освіту суспільно-політичних, соціально-економічних змін, що відбуваються у світі. Особливо це стосується загальнодоступної і безкоштовної середньої освіти. У цій ситуації приватні університети мають більше мобільності, чим і користуються у наданні освітніх послуг. Громадськість же постійно вимагає оновлення навчально-виховного процесу, навчальних планів та програм, особливо у школах, які б відповідали потребам громадськості і викликам суспільства. Держава не в змозі цього зробити вчасно, тому почався зворотній процес відторгнення і передачі частини повноважень від держави до громадськості. Саме цьому присвячені практично всі роботи світових та вітчизняних науковців, які пояснюють причини, умови, механізми тощо цього процесу. Ми не будемо зупинятися на цьому, а зацентруємо увагу на іншому: комерціалізація життя суспільства, глобалізація економіки і формування нових тенденцій у менеджменті (поява корпоративного менеджменту, який просочився у всі сфери життя суспільства) тощо, спричинили формування у суспільстві бачення здобуття освіти не як суспільного блага, а як надання певних освітніх послуг, за які тепер потрібно платити. Освіта стала комерціалізованою. Держава через свої історичні зміни не може вже сьогодні повністю контролювати систему освіти, особливо приватний сектор освіти, тому вона почала передавати окремі функції, що їй належали під контроль громадськості з тим, щоб саме остання могла, наприклад, контролювати господарчі функції, що призвело до появи у суспільстві державно-приватного партнерства в сфері освіти².

У цьому зв'язку розширюється і поняття громадської складової в системі державно-громадського управління освітою. Якщо раніше громадськість була

¹ Джуринский А. Н. История педагогики: Учеб. пособие для студ. педвузов / А. Н. Джуринский. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – С. 344.

² Див. дет.: підрозділ 2.2. цієї монографії.

представлена общиною, гільдіями, цеховими організаціями, міськими самоуправними громадами тощо, то сьогодні громадськість в системі освіти – це різні верстви населення, групи за інтересами, громадські об'єднання та організації. Це особлива форма організації населення, котра характеризується двома ознаками. По-перше, спрямованістю керівного впливу на саму себе (громадське замовлення на освіту адресується громадськістю не до інстанцій, а до себе самої). По-друге, критерієм громадськості є наявність позицій і цілей у її представників, відповідальність за їх досягнення¹.

Сьогодні виділяють різні типи громадськості, що беруть участь у розвитку освітянської сфери. «Перший тип громадськості – непрофесіонали. Це батьки, учні старших класів, інші категорії груп населення. Специфіка їх ставлення до освіти полягає в тому, що вони зацікавлені у продукті школи і є певною мірою його споживачами, але не компетентні в технологіях освіти і, як правило, не розглядають її продукт у контексті державних цілей та ідеалів. Багато із них зацікавлені в результатах освіти, мають бажання впливати на систему освіти, але залишаються при цьому в межах своєї компетентності. Механізм впливу непрофесіоналів на освіту – це, в основному, вибір типу закладу освіти для себе або своїх дітей, матеріальна підтримка школи»². Як у європейських країнах, США, так і в Україні діють різні батьківські комітети, піклувальні ради, ради навчального закладу та ін., які і забезпечують зв'язок в управлінні навчальним закладом з державою.

«Другий тип громадськості – це педагогічна громадськість. Механізмом впливу педагогічної громадськості на розвиток освіти навчальних закладів є створення особистих авторських навчальних програм, посібників, варіантів організації навчально-виховного процесу. Але їх вибір залишається за учнями та батьками»³. Саме педагогічна громадськість представлена експериментальними навчальними закладами, освітніми програмами, методиками та ін.

«Третій тип громадськості – освітня громадськість. Її характеризує, окрім компетентності в питаннях технології освіти, наявність особистих цілей, що пов'язані з осмисленням і визначенням функцій, цілей та змісту освіти. Цей тип громадськості відповідає за формування громадського замовлення на освіту та за реалізацію функцій освітньої системи в суспільстві. Освітня громадськість є носієм культурних зразків, чим і обумовлює культурний рівень змісту та організації освіти»⁴. Освітня громадськість – це саме той тип громадськості,

¹ Соловйов Ю. І. Рівень державного управління / І. Ю. Соловйов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: osvita.ua/school/school_today/1295.

² Соловйов Ю. І. Рівень державного управління / І. Ю. Соловйов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: osvita.ua/school/school_today/1295.

³ Лісова Н. Діалог із громадськістю як інструмент упровадження змін в управлінні загальноосвітнім навчальним закладом у контексті ідей сталого розвитку / Н. Лісова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stationline.org.ua/pedagog/106/19378-dialog-iz-gromadskisty-yak-instrument-uprovadzheniya-zmin-v-upravlinnyia-zagalnoosvitnim-navchalnim-zakladom-u-konteksti-idej-stalogo-rozvitku.html>

⁴ Лісова Н. Діалог із громадськістю як інструмент упровадження змін в управлінні загальноосвітнім навчальним закладом у контексті ідей сталого розвитку / Н. Лісова [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

що розуміється на тенденціях управління навчальними закладами, реально може вплинути на процеси управління освітою та на вироблення державою національної освітньої політики.

Хоча на наш погляд, цей поділ громадськості в освіті є умовним, оскільки, наприклад, асоціації випускників університетів належать, з одного боку, до освітньої громадськості, а при виборі навчального закладу для своїх дітей можуть перейти до типу непрофесіоналів.

Ще одним активним агентом громадськості сьогодні є роботодавці, на яких орієнтується професійно-технічна і вища освіта. Саме вони є тим «лакмусом», який оцінює якість надання освітніх послуг і їх не можна віднести до перерахованих вище типів. Але мова не про це.

Ми можемо констатувати, що на початку ХХІ ст. система державно-громадського управління освітою окреслила свої межі і фактично почала розвиватися у суспільстві. Державна складова цієї системи виражена через сформовані у державах системи управління освітою, національні освітні політики, розроблене і впроваджене законодавство тощо. Громадська складова представлена розгалуженою системою різного роду професійних об'єднань освітян, радами батьків, громадськими організаціями, що діють в освітянській сфері та ін., та які сьогодні можуть реально впливати на прийняття рішень щодо освіти на державному рівні, а не лише на рівні окремого навчального закладу.

Слід наголосити на основній відмінності сучасної освіти від розвитку її попередніх етапів – це її комерціалізація. Якщо до середини ХХ ст. надання освіти позиціонувалося державами як отримання громадянами ще одного суспільного блага, то тепер це кардинально змінюється і освіта перетворюється на послугу, яку надають і яку можна отримати. Відповідно, постають і актуалізуються питання: наскільки держава у змозі надати якісні освітні послуги через систему державних навчальних закладів; чи зможуть державні навчальні заклади конкурувати з приватними у питанні надання якісних освітніх послуг; кого більшою мірою зможе контролювати громадськість – державу чи приватні навчальні заклади тощо.

Відмирання національних держав, глобалізація, поява і функціонування континентальних (наприклад, ЄС) та міжконтинентальних (наприклад, ООН) утворень призводить до розмивання національних кордонів, до поширення академічної мобільності, розширення програм обміну учнями та студентами, що може розцінюватися як процеси становлення глобальної освіти (чи, наприклад, європейської освіти)¹ з наслідками, які ще сьогодні не всі проглядаються.

Українська освіта другої половини ХХ – початку ХХІ ст. перетворилася сьогодні на «наздоганяючу», оскільки її тривале перебування у складі радянської системи освіти із надто централізованою системою управління освітян-

<http://www.stattionline.org.ua/pedagog/106/19378-dialog-iz-gromadskisty-yak-instrument-uprovadzheniya-zmin-v-upravlinnya-zagalnoosvitnim-navchalnim-zakladom-u-konteksti-idej-stalogo-rozvitku.html>

¹ Див. дет.: підрозділ 2.3. цієї монографії.

ською сферою та державним контролем суттєво вплинули на самостійність і автономність навчальних закладів, насамперед вищих. Тому сьогодні український освітянський простір «бродить» щодо переходу освіти на європейські та світові «рейки» і створює для цього відповідну законодавчу базу, національну освітню політику, систему навчальних закладів тощо. Але тут є свої особливості, оскільки, наприклад, європейські країни поступово протягом століття переходили до безкоштовної загальної середньої освіти, а в Україні ці процеси відбулися ще на початку ХХ ст. за радянської влади. З іншого боку, українські університети на відміну від європейських не мають такої широкої автономії у вирішенні своїх внутрішніх справ, що шкодить як самим навчальним закладам, так і суспільству¹. Але часи змінюються. І у липні 2014 року було прийнято новий закон України «Про вищу освіту», який і надає тепер вищим навчальним закладам широких повноважень в освітній діяльності.

Узагальнюючи ретроспективний аналіз участі громадськості в управлінні освітою, ми можемо зробити такі висновки:

по-перше, *система державно-громадського управління освітою* пройшла у своєму розвитку *кілька етапів*, а саме: період первісного суспільства – *зародження* її зачатків через передачу досвіду від покоління до покоління; у роботодавницьких суспільствах – *початок формування системи* через появу перших навчальних закладів; при феодалізмі – *період становлення системи* з переважанням громадської участі в управлінні системою освіти через церкву; *етап остаточного становлення системи державно-громадського управління освітою* у період з ХVІІІ ст., коли починаються цілеспрямовані процеси формування системи державного управління і контролю за системою початкової освіти; *етап функціонування системи державно-громадського управління освітою* – з другої половини ХІХ – початку ХХ ст., коли громадська складова починає активно взаємодіяти з державною системою управління освітянською сферою; *етап розвитку системи державно-громадського управління освітою*, на якому відбувається активний пошук подальших форм співпраці громадськості та держави у сфері освіти;

по-друге, ми можемо виділити тенденцію, за якою поступово розширюються владні повноваження держави у сфері освіти, що остаточно закріплюється на державному рівні наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., особливо у системі середньої освіти, а вже починаючи з другої половини ХХ ст. держава починає офіційно делегувати частину своїх повноважень громадськості в управлінні освітою;

по-третє, система державно-громадського управління освітою більше виражена у сфері середньої освіти; що ж стосується вищої освіти, то тут держава не мала таких широких повноважень, оскільки університети як найпоширеніший тип вищих навчальних закладів засновувалися в основному як приватні

¹ Див. дет.: підрозділ 2.4. цієї монографії.

заклади, які виражають інтереси тих кіл громадськості, що їх заснували і фінансують;

по-четверте, система державно-громадського управління освітою в Україні проходить сьогодні етап свого становлення, що пов'язано з кількома причинами, зокрема: тривале перебування українських земель у складі інших держав; формування централізованої системи управління освітою у радянській Україні, яка існує і до сьогодні; на противагу чому ми можемо простежити тенденцію активної участі громадськості на українських землях у всі історичні періоди в управлінні системою освіти, у формуванні різних типів навчальних закладів, зокрема тих, що підтримували українські традиції і мову, формували українську культуру тощо.

2.2. Єдиний європейський простір освіти і науки як умова модернізації освіти

(Ю. Е. Щербакова)

Освіта, професійна підготовка та безперервне навчання відіграють важливу економічну і соціальну роль у життєдіяльності країни, реалізація повного економічного потенціалу якої можлива лише за умови створення комфортних для життя, навчання і роботи умов, що у свою чергу неможливо без співпраці держави, громадськості і бізнесу.

Світовий досвід переконливо свідчать, що вища освіта і наука як спеціалізовані галузі діяльності без взаємної інтеграції та тісної взаємодії між собою, а також з реальним сектором економіки втрачають дієздатність і стають все менш конкурентоспроможними. Зокрема, в одному із попередніх колективних досліджень викладачів Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Управління освітою»¹ було зроблено декілька визначальних висновків про розвиток сучасної освіти у світі. По-перше, про входження ринкових цінностей в університетську освіту, зокрема через комерціалізацію останньої як наслідок нового типу суспільно-економічних відносин та неспроможності держави повністю гарантувати право кожній людині на отримання вищої освіти, що задовольняла би потребам ринку. По-друге, ринкові відносини за своєю суттю накладають на якість вищої освіти свої специфічні вимоги, зокрема до підготовки кадрів, кваліфікаційних вимог тощо².

У зв'язку з цим у багатьох країнах світу у рамках парадигми державно-громадського управління освітою успішно використовується концепція держа-

¹ Управління освітою / Міністерство освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; за науковою ред. В. П. Беха; редкол.: В. П. Бех (голова), М. В. Михайліченко (заст. голови) [та ін.]. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – 546 с.

² Управління освітою / Міністерство освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; за науковою ред. В. П. Беха; редкол.: В. П. Бех (голова), М. В. Михайліченко (заст. голови) [та ін.]. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – С. 489-490.

вно-приватного партнерства (*далі – ДПП*), відповідно до якої держава передає приватному сектору функції управління багатьма видами господарської діяльності у сфері освіти, що раніше вважалися сферою державної відповідальності.

Відповідно до визначення, яке дає Організація Об'єднаних Націй, державно-приватне партнерство – це форма організації бізнесу між державою та приватною сторонами, яка дає змогу реалізовувати суспільно значущі проекти у різних сферах інфраструктури більш ефективним шляхом, ніж можна досягти ймовірним партнерам поодиночі, та передбачає спільне інвестування матеріальних та нематеріальних активів на умовах концесії, спільної діяльності, угоди про розподіл прибутку тощо¹.

Економіка, заснована на знаннях, потребує наявності багатьох галузевих та міжгалузевих мереж організацій, що беруть участь у різних аспектах виробничого процесу. У розвинених країнах Європи і в США подібним структурам надається потужна фінансова підтримка. Це обумовлює необхідність ретельного моніторингу направлення і використання державних інвестицій, а також визначення найбільш перспективних сфер взаємодії бізнес-структур і установ вищої освіти. Співпраця бізнесу та інститутів вищої освіти є запорукою результативності технологічних інновацій, допомагаючи бізнесу «розвивати свої динамічні можливості з урахуванням нових форм конкурентних переваг».

Основними вигодами подібної співпраці можна назвати:

- 1) посилення ролі у розвитку регіональної, національної та наднаціональної економіки;
- 2) фінансування з відносною свободою використання коштів;
- 3) можливість реального застосування розроблених ідей;
- 4) доступ до високотехнологічного обладнання;
- 5) можливість заохочення та стимулювання власних співробітників шляхом преміювання та призначення стипендій.

Мета поєднання бізнес-структур та вищої освіти – стимулювання всієї освітньої системи не тільки до навчання та досліджень (як основній сфері діяльності), а й до плідної участі в консультуванні, проведенні тренінгів, здійсненні досліджень за цільовими замовленнями комерційних фірм і наданні підтримки їх повсякденної роботи.

За кордоном ДПП у сфері освіти використовується в трьох напрямках: капітальне будівництво, реконструкція та подальша експлуатація об'єктів; обслуговування і освітній процес. Тобто це, по-перше, проектування, будівництво, підтримання об'єкта в належному стані і подальша передача його державі через договори оренди з правом викупу, договори лізингу і т. д.; по-друге, це організація харчування учнів, зміст бібліотечного фонду та комп'ютерних класів, прибирання території; по-третє, надання освітніх послуг. Партнерські відносини дають змогу державі розвивати ринок освітніх послуг, добросовісну

¹ Матеріали представництва ООН в Україні з питань розвитку державно-приватного партнерства в житлово-комунальній сфері економіки [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua>

конкуренцію, зміцнювати матеріально-технічну базу освітніх закладів, закупувати на довгостроковій основі послуги приватного сектору відповідно до встановлених стандартів, знизивши при цьому навантаження на бюджети всіх рівнів.

У світовій практиці регулювання сфери освітніх послуг склалися дві основні форми державно-приватного партнерства: інституціональна і контрактна. Державно-приватне партнерство у сфері освіти на основі інституційних форм (ендаумент-фонди, дослідні центри, базові кафедри), які пов'язані, як правило, зі створенням нових спільних інноваційних структур, має найбільше застосування в країнах з розвинутою економікою (США, Канада, Великобританія, Німеччина та ін.). Державно-приватне партнерство у формі ринкової контрактації (контрактна форма), навпаки, найбільш поширене в країнах з перехідною економікою, в тому числі в Росії.

ДПП у сфері досліджень та інновацій визначається як співробітництво між наукою, що фінансується державою і приватним бізнесом, що виходить за рамки здійснення окремих дослідницьких проектів і характеризується довгостроковою інституціоналізацією, об'єднанням ресурсів сторін, що взаємодіють, прагненням сторін до досягнення спільної мети і спільної участі сторін у використанні прибутків і покритті збитків.

Залежно від тісноти співпраці та її формалізації виділяють шість типових моделей організації ДПП у сфері досліджень та інновацій¹:

- 1) неформальна мережа;
- 2) рамковий договір;
- 3) асоціація;
- 4) реалізація спільних проектів;
- 5) несамотійна дослідницька структура;
- 6) самотійна дослідницька структура (див. табл. 2.1).

Можна виокремити наступні основні напрямки державно-приватного партнерства в галузі освіти на міжнаціональному рівні:

1. Освітні ваучери від підприємств та стипендії. Держава надає сім'ям ваучери, для того щоб вони могли витратити їх за своїм вибором на будь-якого постачальника освітніх послуг. Ваучери можуть бути універсальними, тобто призначеними для всіх груп учнів та цільовими, що видаються тільки певним групам. Універсальні ваучери видають у Швеції та Чилі. Практика цільових ваучерів існує в США, Новій Зеландії та країнах ЄС.

Шведська ваучерна схема, мабуть, є найбільш радикальною. Вона була введена в 1992 році, коли держава зобов'язала муніципальну владу покривати 85% витрат учня в будь-якій школі. Школа повинна відповідати деяким базовим вимогам, щоб вона могла взяти участь у ваучерній програмі. Цим шведсь-

¹ Амуц Д. М. Государственно-частное партнерство. Концессионная модель совместного участия государства и частного сектора в реализации финансовых проектов / Д. М. Амуц // Справочник руководителя учреждений культуры. – 2005. – № 12. – С. 16-24.

ка схема відрізняється від програм Данії та Нідерландів, де всі некомерційні приватні школи, отримують державне фінансування.

Таблиця 2.1

Характеристика моделей ДПП

Моделі ДПП	Неформальна мережа	Рамковий договір	Асоціація	Реалізація спільних проектів	Несамостійна дослідницька структура	Самостійна дослідницька структура
Характеристики						
Чисельність зайнятих	велика	мала	велика	мала	визначається партнерами	від малої до середньої
Період співробітництва	від коротко до довгострокового	середньостроковий	довгостроковий	середньостроковий	довгостроковий	довгостроковий
Мета	невизначена	в загальній формі	невизначена	чітко визначена	в загальній формі	в загальній формі
Інтенсивність обміну ресурсами	низька	низька	низька	висока	висока	від середньої до високої
Обов'язковість співробітництва	поміркована	середня	поміркована	сувора	від середньої до суворої	сувора

2. *Приватне управління державними школами.* У багатьох державних школах управлінські функції виконуються державою неефективно. У зв'язку з цим держава стала залучати недержавний сектор до управління державними школами. У поняття «управління школою» зазвичай входять фінансування, управління персоналом, довгострокове планування. Успішними прикладами такого співробітництва є мережа державних шкіл в США, які отримали назву шкіл, що засновуються на основі хартії (charter schools), і контрактних шкіл (contract schools). Дослідження показників, що подібні до ДПП, де недержавний сектор бере на себе роль управлінця, сприяли поліпшенню управління, особливо в галузі фінансів¹.

ФуА є ще одним прикладом успішного партнерства між державним сектором освіти і недержавними організаціями. ФуА – це неурядова організація, контрольована єзуїтським орденом католицької церкви, що охоплює дошкільну,

¹ Шевчук Е. В. Применение механизмов ГЧП в образовательной и научной сферах: опыт развитых стран и перспективы его использования в России / Е. В. Шевчук [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hse.ru>

початкову та середню освіту, а також професійне навчання в найбідніших громадах Латинської Америки та Іспанії. Програма вперше була ініційована у Венесуелі в 1955 році і з того часу поширилася на 14 країн. Основна місія цієї програми полягає у забезпеченні якісною освітою бідні верстви населення, у наданні їм можливості завершити хоча б базовий курс навчання.

3. *Участь недержавного сектора в матеріально-технічному забезпеченні навчального процесу.* При цьому типі ДПП недержавний сектор є виконавцем інфраструктурних проектів у сфері освіти. Наприклад, недержавні компанії розробляють, будують і обладнують шкільні будівлі. Інфраструктурно-орієнтовані проекти ДПП мають кілька загальних характеристик: для виконання робіт, як правило, відбирається приватний консорціум (на конкурсній основі); угода між державою і недержавним сектором фіксується довгостроковим контрактом (на 25-30 років); держава залишає за собою право на надання основних послуг (наприклад, навчання). Найвідомішим прикладом цього типу ДПП є Приватна фінансова ініціатива (Private Financing Initiative) у Великобританії. Детально про PFI мова піде далі, відзначимо тільки наймасштабніші проекти PFI: Glasgow School Project (225 млн. фунтів стерлінгів), Northamptonshire Schools Project (192 млн. фунтів стерлінгів).

4. *Контракти на надання допоміжних професійних послуг.* Аутсорсинг допоміжних послуг стає все більш популярним у сфері освіти. Яскравий прикладом цьому є Великобританія. Якщо спочатку аутсорсинг був обмежений виключно вторинними для утворення послугами (прибирання території тощо), то зараз відбулося розширення ролі недержавного сектора у наданні таких послуг, як підготовка і перепідготовка вчителів, розробка навчальних програм і т. п.

5. *Ендаумент-фонди.* У літературі зустрічаються наступні визначення ендаументу:

- 1) активи, кошти або власність, що передається в дар організації, окремій особі або групі осіб для використання як джерела доходів;
- 2) безстроковий дар у вигляді коштів або майна, переданий організації для використання у конкретному проекті та з конкретною метою.

Серед основних переваг ендаумент-фондів можна виділити наступні:

- залучення приватних інвестицій в освіту;
- випуск освітніми закладами власних фінансових продуктів, створення своєї фінансової інфраструктури;
- недоторканість створеного цільового капіталу;
- формування фінансового резерву;
- можливість фінансування широкого переліку напрямів (інноваційна діяльність, заохочення студентів, гранти професорсько-викладацького складу, залучення найбільш кваліфікованих кадрів);
- зручний механізм збору пожертв і контролю за витратами;

— податкові пільги¹.

Характеризуючи діяльність ДПП на національному та міжнародному рівнях, зупинимось на найбільш яскравих його прикладах.

До початку 2010-х років у Німеччині нараховувалося не менше 20 самостійних дослідних організацій (тієї моделі ДПП, яка характеризується максимальними тіснотою і формалізацією співпраці партнерів). Існують дві основні форми фінансування цих організацій:

- стартове фінансування надається приватним бізнесом, потім здійснюється вишем і фірмою (фірмами) на паритетній основі;
- виш надає приміщення, фірма (фірми) – оплачують витрати на персонал та інші поточні витрати.

Провідним державним органом з ДПП у сфері досліджень та інновацій є Федеральне міністерство освіти та досліджень, що випустило в 2011 році регулюючий документ – Основні напрями реалізації стимулюючої програми «Дослідницький кампус – державно-приватне партнерство у сфері інновацій». Ось деякі аспекти з документи, які характеризують принципи та показники діяльності ДПП у Німеччині:

1) претендувати на державні кошти у формі дотацій Федерального міністерства освіти і досліджень можуть альянси приватних нефінансових компаній (для іноземних компаній необхідна наявність німецького підрозділу, який здійснює дослідження і розробки у ФРН) з вишами та дослідницькими організаціями поза вишами, причому необхідний щонайменше один виш;

2) особлива увага приділяється ДПП за участю малого та середнього бізнесу;

3) мінімальний термін дії ДПП – п'ять років;

4) права на результати досліджень можуть бути передані тільки компаніям з юридичною адресою в Німеччині;

5) розмір щорічних дотацій становить: на ДПП зі створення/розвитку дослідницьких кампусів – 1-2 млн. євро (на строк до п'яти років), на ДПП з обміну досвідом й інтеграції – до 1 млн. євро (на строк до чотирьох років);

6) дослідні ДПП можуть реалізуватися у вигляді ряду послідовних проєктів, коли кожний наступний проєкт базується на результатах попереднього, однак загальний термін держфінансування ДПП не може перевищувати 15 років;

7) максимальний обсяг держдотацій на одну приватну нефінансову компанію на весь термін дії ДПП: 15 млн. євро для ДПП, у яких понад 50% витрат, що дотуються, припадають на фундаментальні дослідження, 10 млн. євро для ДПП, у яких понад 50% витрат, що дотуються, припадають на прикладні дослідження;

¹ Эндаумент-фонды (фонды целевого капитала) государственных и муниципальных образовательных учреждений: организация деятельности, состояние и перспективы развития: практическое руководство / под. ред. Миркина Я. М. – М.: Финансовый университет, 2010. – С. 4-14.

8) максимальний обсяг дотацій вишам та науково-дослідним організаціям – 100% витрат;

9) для подачі заявок на держдотації рекомендується використовувати спеціальну електронну систему;

10) заявка на держдотації повинна включати в себе: концепцію і структуру дослідницького кампуса, тематику дослідного кампуса, опис планованих досліджень, характеристики учасників партнерства, основні принципи співпраці партнерів в рамках ДПП, плановані обсяги власних витрат учасників партнерства на реалізацію проекту, поетапний план створення/подальшого розвитку дослідницького кампуса на весь запланований термін надання держдотацій, опис перспектив розвитку кампуса після припинення держдотацій, докладний фінансовий план, декларації партнерів про реалізацію ДПП, включаючи зобов'язання партнерів співпрацювати протягом не менше ніж п'ятирічного періоду та внести власні вклади у фінансування ДПП із зазначенням сум цих внесків;

11) оцінку заявок, що надійшли здійснює журі, що складається з незалежних експертів, з урахуванням якості концепції, актуальності тематики, рівня взаємодії стратегічних інтересів партнерів тощо;

12) остаточне рішення про надання держдотацій відібраним ДПП приймає Федеральне міністерство освіти та досліджень Німеччини;

13) з метою оцінки ефективності федеральної програми «Дослідницький кампус – державно-приватне партнерство у сфері інновацій» одержувачі держдотацій зобов'язуються своєчасно надавати уповноваженим організаціям необхідну інформацію про реалізацію ДПП¹.

У 80-90-х роках ХХ століття на хвилі загального скорочення ролі держави в економіці за допомоги ДПП з'явилися сотні стратегічних державних об'єктів, зокрема приватних закладів освіти, виставкових центрів, стадіонів, науково-дослідних лабораторій багато іншого. Так, наприклад, був побудований ряд корпоративних навчальних закладів у країнах Європейського Союзу. У цілому по ЄС обсяг угод з ДПП у сферах освіти та охорони здоров'я склав 6,5 млрд. євро.

Міжнародний досвід показує, що державно-приватне партнерство є одним з перспективних механізмів залучення коштів приватних інвесторів у сферу освіти, оскільки будівництво таких об'єктів, як школа або дитячий сад, як правило, займає від 8 місяців до 1,5 років. При цьому оплата державного контракту лягає на бюджет регіону або муніципалітету в рамках одного фінансового року. Застосування ж механізму ДПП дає можливість рівномірно розподілити навантаження на бюджет протягом 15-20 років, що дає змогу за ті ж гроші в поточному бюджеті побудувати не один об'єкт, а декілька.

¹ Шевчук Е. В. Применение механизмов ГЧП в образовательной и научной сферах: опыт развитых стран и перспективы его использования в России / Е. В. Шевчук [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hse.ru>

У ряді країн приватний бізнес проектує і будує лікарні, школи, дитячі садки, приватні заклади освіти, спортивні споруди, розважальні та виставкові комплекси та інші соціальні об'єкти, а потім керує ними. В ЄС у 2013 році частка освіти та охорони здоров'я в державно-приватному партнерстві становить 35% за вартістю і до 51% за кількістю угод. При цьому лідер за кількістю реалізованих проектів ДПП сфера освіти. На неї в 2013 році припадало 34% всіх партнерських угод в ЄС.

Велика частина контрактів про державно-приватне партнерство в Європейському союзі припадає на Великобританію. Частка Великобританії у загальноєвропейській кількості проектів державно-приватного партнерства в 1990-2013 рр. склала 65%, а за вартістю – 52,5%. За підсумками 2013 року на неї припадало 37,3% угод з усіх проектів ДПП в цілому по ЄС. При цьому ядром державно-приватного партнерства можна назвати реалізовану британським урядом, починаючи з 1992 року, концепцію управління державною власністю під назвою «Приватна фінансова ініціатива» (Private Finance Initiative, PFI). До початку 2013 року в цілому по країні було укладено 920 контрактів ДПП із загальним обсягом інвестицій 72 млрд. фунтів стерлінгів. З них на PFI доводиться 164 проекти на суму 6,1 млрд. фунтів стерлінгів на освіту. Тривалість дії контрактів у цих сферах зазвичай дорівнює 25-30 рокам. У Великобританії держава щорічно виділяє 2,2 млрд. ф.ст. для проектів ДПП¹.

В інших країнах Європейського союзу спостерігаються в основному подібні тенденції, але з меншою інтенсивністю і зі своїми національними особливостями. Так, наприклад, в економіці Франції загальний обсяг угод ДПП за 2013 рік склав 1,8 млрд. євро, або 9,8% від їх загальноєвропейської кількості.

У Великобританії центральний уряд укладає контракт з некомерційними середніми професійними установами, якщо місцеві освітні адміністрації недостатньо ефективні. Іноді рішення передати деякі функції недержавному сектору приймають самі місцеві адміністрації. На цей час близько 20 з 150 місцевих освітніх адміністрацій у Великобританії передали частину своїх функцій приватним фірмам, а саме: поліпшення процесу навчання, розробка навчальних планів, консультаційні послуги, а також такі адміністративні послуги, як фінансове та бюджетне управління, набір кадрів і т. д.

У Великобританії великий вплив на державну освітню політику має бізнес, якому найкраще відомі потреби рику праці, механізм індивідуальних замовлень на підготовку кадрів. Велике значення у Великобританії має взаємодія роботодавців і вишів у формі «професійних комітетів» та галузевих кваліфікаційних рад, які об'єднують зусилля роботодавців в рамках галузей і їх консолідація на національному рівні.

Діяльність рад передбачає організацію різних заходів:

¹ Сердобинцев Д. В. Теоретические и практические аспекты развития частно-государственного партнерства в сфере кластерной деятельности / Д. В. Сердобинцев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.science-education.ru/pdf/2014/5/247.pdf>

- розробку національних стандартів професій і удосконалення національної системи кваліфікацій;
- аналіз існуючих можливостей навчання та надання інформації про це;
- розвиток послуг в галузі супроводу професійної кар'єри.

У Великобританії Міністерство освіти і науки працює в тісному контакті з Королівською інспекцією, яка здійснює безпосередній контроль над діяльністю університетів і навчальних закладів системи подальшої освіти¹.

Слід зазначити, що характерним прикладом державно-приватного партнерства, поширеним у Великобританії є створення корпоративних університетів, як в самих компаніях, так і в рамках вищого навчального закладу. Можна навести кілька прикладів корпоративних університетів в Північно-Західному регіоні Великобританії: Північний дослідницький центр, розташований в Інституті науки і технологій Манчестерського університету, Союз з охорони навколишнього середовища, розташований в Університеті Ланкастера та інші.

Найуспішнішим проектом встановлення партнерських відносин бізнесу та наукового співтовариства у Великобританії можна назвати Співтовариства Фарадея. Вони є розгалуженою мережею організацій, що включають фірми, торгові асоціації, дослідницькі лабораторії, університети. Основна мета таких спільнот – забезпечення максимального обміну актуальною науково-технологічною інформацією, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності британської промисловості на світових ринках і економічного процвітання країни.

Співтовариствам Фарадея надається підтримка і з боку урядових агентств: загальний обсяг щорічних вкладень у дослідження становить більше 100 млн. фунтів стерлінгів. У діяльність Співтовариств Фарадея за один лише рік включилося більше 1700 компаній, а кількість учених, що займаються спеціалізованими дослідженнями і приєднуються до співтовариства зростає щороку на сотні².

Франція, на відміну від Великобританії, дотримується політики активної участі держави у плануванні та реалізації програм початкової та середньої професійної та вищої освіти. У цій країні державний контроль найбільш яскраво проявляється в адміністративному управлінні середньою професійною освітою. У ньому участь бізнесу та організацій громадянського суспільства обмежується роботою у тристоронніх консультаційних органах, що діють при національних, регіональних і місцевих органах влади.

На національному рівні у Франції ключову роль відіграють дві структури, робота яких будується на основі принципів соціального партнерства.

¹ Олейников О. Социальное партнерство в сфере профессионального образования в странах Европейского союза / О. Олейников, А. Муравьева // Высшее образование в России. – 2006. – №6. – С. 116-120.

² Куфтырев И. Г. Партнерство университетов и бизнеса: опыт США информационно-аналитические материалы / И. Г. Куфтырев, М. И. Рыхтик. – Нижний Новгород: Издательство Нижегородского государственного университета им. Н. И. Лобачевского, 2011. – С. 12-16.

Діє постійна комісія Національної ради з управління професійним навчанням, що складається з представників роботодавців, профспілок та 12 міністерств. Вона є консультативним органом при розробці основних питань національної політики в галузі професійної освіти. Постійна комісія керує 26 виборними регіональними радами професійного навчання, в кожному з яких входять: префект регіону, президент Регіональної ради, по п'ять представників від роботодавців та профспілок, один – з Федерації національних спілок працівників освіти, один від державних навчальних закладів, один від торгово-промислової палати та два представника від громадських організацій.

Функціонує координаційний комітет регіональних програм професійного навчання, що складається з представників державних органів, бізнесу, профспілок та регіональних рад. Завдання комітету – координувати розроблення політики на регіональному рівні.

Крім того, існує двадцять одна консультативна професійна комісія, що займається розробкою кваліфікаційних вимог для державних професійних дипломів. Кожна з цих комісій відповідає великому сектору економіки. Одночасно в кожному міністерстві для забезпечення зв'язку професійної освіти з ринком праці створено спеціальні комісії з праці.

Цікавий також досвід Німеччини та Нідерландів, які активно використовують механізми державно-приватного партнерства у сфері освітніх послуг. Так, у Німеччині державно-приватне партнерство є одним з найважливіших елементів двосторонньої системи професійної освіти і перекваліфікації в рамках федеральної держави, що припускає чіткий і законодавчо закріплений розподіл обов'язків між федеральним урядом і землями.

Говорячи про державно-приватне партнерство у сфері освіти та науки, необхідно підкреслити важливість застосування теорії потрійної спіралі (TripleHelix) при реалізації проектів ДПП. Ця теорія була створена у Великобританії та Голландії на початку XXI століття професором університету Ньюкасла Генрі Іцковіцем і професором Амстердамського університету Лойетом Лейдесдорфом. Потрійна спіраль символізує союз між владою, бізнесом та університетом, які є ключовими елементами інноваційної системи будь-якої країни.

На початковому етапі генерації знань взаємодіють влада і університету, потім у ході трансферту технологій університет співпрацює з бізнесом, а на ринку результат виводиться спільно з ВНЗ, владою і бізнесом. Можна простежити взаємозв'язок на рівні передачі технологій, знань через взаємодію університетів (освітніх установ) та комерційного сектора за участю держави на прикладах з практики.

Прикладом такої успішної взаємодії може служити найстаріший і найбільший науковий парк (технопарк) Швеції Ідеон, заснований у 1983 році і за тридцять років його існування у ньому створено понад 10 тис. робочих місць у наукоємних компаніях. Науковий парк – юридична особа, що створюється з

ініціативи вищого навчального закладу та/або наукової установи шляхом об'єднання внесків засновників для організації, координації, контролю процесу розроблення і виконання проектів наукового парку¹. Науковий парк створюється з метою розвитку науково-технічної та інноваційної діяльності у вищому навчальному закладі та/або науковій установі, ефективного та раціонального використання наявного наукового потенціалу, матеріально-технічної бази для комерціалізації результатів наукових досліджень і їх впровадження на вітчизняному та закордонному ринках.

Широко відомо офіційне визначення Міжнародної асоціації наукових парків (International Association of Science Park, ISAP), згідно з яким технопарком або науковим парком вважається організація, керована спеціально навченими професіоналами, основною метою яких є забезпечення зростання її активів шляхом сприяння здійсненню інноваційних розробок. Для досягнення поставленої мети технопарк стимулює обмін знаннями і технологіями між університетами, науково-дослідними інститутами, компаніями і управляє цим обміном, сприяє створенню і зростанню інноваційних компаній.

Успіх Ідеона обумовлений постійною підтримкою держави, університету та великого приватного бізнесу і взаємодією з ними завдяки тій самій «потрійній спіралі». «Потрійна спіраль по-шведськи» має ряд унікальних рис, які, власне, і забезпечують її ефективність. До них належать: переорієнтування шведських університетів з чисто дослідницьких у підприємницькі, система персонального наставництва в бізнес-інкубаторах, формування екосистеми Ідеона, що саморегулюються.

У цей час наукові парки стали одним з найважливіших елементів інноваційних інфраструктур ВНЗ, що визначають активне залучення національних економік у світове господарство. Відмінною особливістю є їх тісний зв'язок з вищими навчальними закладами, що володіють відповідною інфраструктурою для інноваційної діяльності. При цьому технопарк не повинен підміняти роботу вищих навчальних закладів, науково-дослідних інститутів, лабораторій, а повинен забезпечити співпрацю між наукою, промисловим сектором, підприємством та регіональною та місцевою владою.

Серед науково-впроваджувальних територій Великобританії, перш за все, слід назвати наступні: науковий парк Кембриджського університету, науковий парк Шеффілда, науковий парк Брадфордського університету, науковий парк Кільського університету (м. Сток-он-Трент), технопарк на Південному березі (м. Лондон), технологічний центр Лафборо. Крім цього, наукові парки діють при таких університетах, як Гулльський, Ліверпульський, Стенфордський.

Досліджений пласт тісної взаємодії держави, громадськості та бізнесу у напрямі розвитку вищої професійної освіти на національному та міжнародному рівнях дає переконливі аргументи на користь успішності та ефектив-

¹ Про наукові парки: Закон України від 25.06.2009 № 1563-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1563-17>

ності такої співпраці. Вибір форм і методів такої співпраці залишається одним із пріоритетів національної освіти.

2.3. Глобальне та європейське врядування у формуванні глобальної освіти

(І. А. Грицяк)

Суспільні зміни, що розпочалися після першої світової війни і активізувалися у результаті другої світової війни, стали визначати нову картину світу, у центрі якої опинилися процеси об'єднання, глобалізації, кооперації тощо. Ці зміни торкнулися не тільки політичної, економічної сфер, але й активно впливають на освіту та науку. Зокрема, мова йде про процеси формування глобальної системи освіти.

Глобальне врядування та формування глобальної освіти

Розвиткові світу початку третього тисячоліття притаманні фундаментальні зміни і непередбачувані перспективи, успадковані з другої половини ХХ століття. Особливостями цього періоду світового розвитку є посилені інтеграційні та глобалізаційні явища і процеси, які зумовлюють необхідність вирішення цілого ряду проблем буквально в усіх сферах суспільного життя, в тому числі й у сфері освіти. Однак очікувані зміни у цій сфері можуть настати лише після певних змін під впливом глобалізації насамперед в економічній сфері, які призводять до появи глобальної економіки, але без глобального уряду.

Процеси інтеграції, демократизації та інформатизації суспільства, як справедливо наголошують вітчизняні дослідники, є важливими чинниками розвитку відкритої освіти. Відкрита освіта виступає змістовою складовою глобальної освіти й пов'язана, передусім, з побудовою мережевих форм освітнього простору, застосуванням новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, дистанційних форм навчання, опануванням відповідних умінь, навичок і компетентностей¹.

Демократизація, яка є активним учасником процесів інтеграції та інформатизації суспільств, є, крім того, своєрідним інструментом, методом ухвалення і легітимізації публічних рішень у найважливіших сферах суспільного життя на світовому рівні. Більше того, в результаті глобалізації в сучасному світі, завдяки якій все активніше поширюються процеси демократизації, формується

¹ Биков В. Ю. Інформаційний освітній портал «Діти України» / В. Ю. Биков, Ю. О. Жук, Н. Т. Задорожна, Т. В. Кузнецова, О. В. Овчарук // Засоби і технології єдиного інформаційного освітнього простору: зб. наук. праць / за ред. В. Ю. Бикова, Ю. О. Жука / Інститут засобів навчання АПН України. – К.: Атака, 2004. – С. 9.

транснаціональна демократія з глобальною природою, яка поширюється на всі сфери суспільного життя, в тому числі на сферу освіти.

Підвищена увага до такого вияву глобалізації, як глобальне врядування, пояснюється тим, що цей сучасний феномен є своєрідним запобіжником глобальної стабільності та стійкого розвитку. Ймовірна організація глобального врядування передбачає або утворення нових інституцій (організацій), або еволюцію і трансформацію функцій вже наявних. Проте більшість міжнародних інституцій, які були створені після другої світової війни (типу Організації Об'єднаних Націй (ООН), Міжнародного валютного фонду (МВФ), Світової організації торгівлі (СОТ) і багатьох інших, які діють до цього часу в будь-якій сфері – економічній, безпековій, екологічній тощо), недостатньо пристосовані до вимог сьогодення. Більше того, деякі з них навіть втрачають свій вплив на окремі сфери.

Очевидно, що така ситуація не може тривати довго, оскільки під впливом надзвичайно динамічних процесів світового масштабу міжнародні організації стають аренами, на яких відображаються інтереси держав та інститутів громадянського суспільства, а самі міжнародні організації все активніше функціонують як провідні політичні структури, завдяки яким приймаються компромісні рішення.

Проблеми глобального врядування не лише залишаються достатньо актуальними на сьогодні, але й стають все більш гострими передусім з тієї причини, що в глобалізованому світі процес перерозподілу та передислокації влади та ресурсів, що відбувся в останні десятиліття, ймовірно в найближчому майбутньому пришвидшиться. Це може статися через появу нових світових гравців, зниження ефективності старих міжнародних інституцій, піднесення ролі нових регіональних груп окремих країн, а також завдяки стрімкому розвитку новітніх комунікаційних технологій та посилення активності недержавних гравців (суб'єктів) і мереж.

Однак цього не можна стверджувати щодо вищої освіти, яка, на відміну від фінансових і товарних ринків, значно менше зазнає впливу глобалізації. Як і раніше, вища освіта, на думку А. Іщенко, залишається переважно національною й регіональною, і, таким чином, конкурентні рейтинги ВНЗ (вищих навчальних закладів) різних країн поки що мають доволі умовний характер¹.

Такий висновок випливає з того, що безумовним об'єктивним критерієм якості вищої освіти тієї чи іншої країни вважається кількість студентів з інших країн, які навчаються у її вищих навчальних закладах.

Проте академічна мобільність студентів у світовому масштабі, незважаючи на високі темпи зростання, досі залишається швидше винятком, ніж правилом: у 2010 році лише 4,1 млн. з понад 150 млн. загальносвітової кількості студентів навчалося за межами своїх країн (менше 3%). При цьому близько половини

¹ Іщенко А. Ю. Глобальні тенденції і проблеми розвитку освіти: наслідки для України / А. Ю. Іщенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1537/>

студентів, які навчаються за межами своїх країн, – це студенти з Китаю, Індії, Південної Кореї та інших країн Азії¹.

Така ситуація може змінитися, однак з огляду на масштаби та інерційність галузі суттєві зміни навряд чи відбудуться упродовж найближчих років. При цьому в українських ВНЗ у 2013 році навчалось близько 65 тис. іноземних студентів, що є доволі високим показником навіть порівняно з найбільш розвинутими країнами світу. За кількістю іноземних студентів Україна входить у першу десятку країн світу, демонструючи показники, дуже близькі до зіставних за кількістю населення європейських країн-членів Організації економічної співробітництва і розвитку. Наприклад, в Іспанії (кількість населення – близько 47 млн. осіб) у 2011 році навчалось близько 62,5 тис. іноземних студентів.

Варто зауважити, що, на відміну від України, Іспанія в минулому була однією з найпотужніших колоніальних імперій, досі залишаючись для багатьох мешканців країн Південної і Центральної Америки культурною метрополією, а іспанська мова є другою найпоширенішою у світі після китайської. Все це не означає, що українська вища освіта не потребує суттєвого підвищення якості, однак очевидно, що в цій царині більш неупереджений аналіз міжнародних рейтингів і експертних оцінок необхідно поєднувати з самостійною постановкою цілей і завдань та виробленням і втіленням ефективних рішень щодо досягнення цих цілей, виходячи передусім не з іміджевих міркувань, а з реальних потреб та інтересів українського суспільства².

Навіть побіжна увага до глобального врядування показує, що його теоретичні та практичні аспекти є предметом глибоких і всебічних наукових досліджень багатьох західних, а останнім часом і деяких вітчизняних науковців. Аналіз їх напрацювань показує, що разом з питаннями економіки, багато дискусій про глобалізацію і соціальні зміни сконцентровано, як наголошує Я. Схолте³, на наслідках врядування (Прекеш і Харт, 1999 р.; Ней і Донах'ю, 2000 р.; Кеохен, 2001 р.; Хелд і Мак Грей, 2002 р.; Кехлер і Лайк, 2003 р.). При цьому науковці шукають відповіді на питання:

Чи несе розвиток більш глобального світу фундаментальні зміни в напрямках, за допомогою яких регулюється соціальне життя?

Чи набуває сучасне суспільство нового методу врядування з-за глобалізації?

Очевидно, що подібні питання цілком можна поставити і відносно сфери освіти, серед відповідей на які варто було б виокремити ті, які переконливо доводять, що регулювання в такій важливій складовій соціального життя, як глобальна освіта, не лише здійснюється, але й зумовлює позитивні результати. Проте ці відповіді можна отримати, як видається, після з'ясування більш клю-

¹ Education at a Glance 2012. OECD indicators. – Paris: OECD Publishing, 2012. – P. 187.

² Іщенко А. Ю. Глобальні тенденції і проблеми розвитку освіти: наслідки для України / А. Ю. Іщенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1537/>

³ Jan Aart Scholte. Globalization: a critical introduction // Second Edition. Revised and Updated. – 2005. – P. 24.

чових питань, які стосуються сутнісних особливостей сучасної держави, її природи, подальшої долі в динамічному, і навіть стрімкому розвитку людства.

Серед численних дебатів про глобалізацію і врядування багато з них торкнулися насамперед природи і долі держави. Наприклад, різні науковці стверджують, що сучасна глобалізація позбавила державу суверенітету (Кемілліері і Фелк, 1992 р.; Урістон, 1992 р.; Сессен, 1997 р.). Більш широкий ряд аналітиків пов'язали зростання глобальних відносин з «відставкою етнічної держави», «занепадом етнічної держави» і «відступом держави» (Кебл, 1995 р.; Шмідт, 1995 р.; Стрейндж, 1996 р.).

Інші автори пішли ще далі у поєднанні глобалізації з «кризою етнічної держави», «старінням держави» і «відмиранням етнічних держав» (Хорсман і Маршалл, 1994 р.; Дунн, 1995 р.; Омей, 1995 р.; Кен, 1996 р.; Бауман, 1998 р.; Гудсон, 1999 р.; Бамейх, 2000 р.). За цими оцінками, держави – це безпорадні жертви глобалізації.

У свою чергу, такі твердження спричинили безліч спростувань. Наприклад, деякі автори стверджують, що глобалізація не зробила нічого для підриву суверенної державності (Томсон і Краснер, 1989 р.; Краснер, 1993 р.). Згідно з цим поглядом держава могла, якщо б бажала, виплутуватися з глобальних відносин, тому що в іншому випадку обмежить свою автономію.

Подібні аргументи підтвердили, що глобальні потоки (у комунікаціях, екології, і т.п.) не обов'язково підривають державу і дійсно можуть у деяких випадках її підсилити (Манн, 1997 р.). Більше того, за такими уявленнями держава зберігає істотні здатності для управління глобальною господарською діяльністю (Бойер і Дрейх, 1996 р.; Уейсс, 1998 р.; Хірст і Томпсон, 1999 р.). Дійсно, послідовною є думка теоретиків про те, що держави (особливо провідні держави) зберігають головну регулятивну силу навіть у такому найбільш глобалізованому секторі економіки, як фінанси (Кепстейн, 1994 р.; Паулі, 1997 р.; Гілейнер, 1998 р., 1999 р.).

Різні розрахунки способу врядування в глобалізованому світі дали змогу також описати більш загальну структурну зміну, далеку від статистики, так звану «Систему Вестфалії», яка залишалася у силі до пізнього двадцятого століття (Розенау і Земпіл, 1992 р.; Розенау, 1997 р.; Хейрод, 1998 р.; Хелд, 1999 р.; Схолт, 2001 р.; Кейн, 2003 р.). Згідно з позицією цих аналітиків, врядування за умов розширення рівня глобалізації має залучити інших гравців, крім держави.

Система влади стала ще більш «багаторівневою» або «багато-скалярною» завдяки активізації піддержавних органів (муніципальні і провінційні) і наддержавних агенцій (макрорегіональні і міжнародні). Крім того, різні актори (суб'єкти) приватного сектору і громадянського суспільства прийняли роль регуляторів тієї чи іншої сфери життєдіяльності. У цій лінії аргументів держа-

ви виживають у процесі глобалізації, але вони вже не є великою підставою – і в деяких випадках навіть не основою – місцезнаходження врядування¹.

Термінологічне словосполучення «глобальне врядування» появилось в науково-практичному застосуванні відносно недавно (1980-ті роки), а саме після укорінення таких понять, як «глобалізм», «глобалізація», «глобалістика» тощо. Проте за досить короткий час у сучасній парадигмі світового розвитку сформувалося кілька концепцій ймовірної організації глобального врядування, які передбачають або утворення нових міжнародних інституцій (організацій), або еволюцію і трансформацію функцій у вже наявних. Згідно з цими концептуальними напрацюваннями можна виокремити два потенційні варіанти вдосконалення інституційної архітектури світу:

- ініціативу перехоплює один з учасників міжнародної інституційної системи;
- створюється нова наднаціональна інституція глобального регулювання (врядування) як своєрідний світовий центр з прийняття стратегічних рішень.

У цьому контексті важливою є проблема розпливчатості межі між міжнародним співробітництвом суверенних держав і самостійною наднаціональною роллю міжнародних організацій. Трансформація Європейського Союзу, тенденції розвитку ООН, а в її рамках – ЮНЕСКО (UNESCO), як Організації об'єднаних націй у галузі освіти, науки і культури, Міжнародної ради з науки (ISCU), СОР та інших міжнародних організацій підтверджують складність ідентифікації моменту переходу до глобального врядування, зокрема й у сфері освіти.

Тим не менше, за більш ніж півстоліття, що минуло від часу створення ЮНЕСКО та Міжнародної ради з науки, ситуація у світі багато в чому стала іншою. Значно змінилися політичні, економічні, соціальні, культурні та екологічні умови, в яких живе людство. Тому й постала необхідність колективно визначити сучасну роль науки і сформулювати подальші її зобов'язання перед суспільством. Адже за універсальної глобалізації, яка нарощує темпи, дуже важливо об'єднати національні та інтернаціональні сили для створення всесвітнього наукового партнерства, яке було б здатним розв'язати проблеми, що заважають прогресові суспільства. Особливого значення набувають спільні зусилля, спрямовані на подолання відставання у матеріальній, науковій, інформаційній та освітній сферах життя країн, що розвиваються².

Вперше у 2009 році експерти та члени Мережі глобальних ризиків (Global Risk Network) визначили джерелом ризику відсутність або брак ефективного управління глобальними питаннями, зокрема такими, як фінансова стабіль-

¹ Jan Aart Scholte. Globalization: a critical introduction // Second Edition. Revised and Updated. – 2005. – P. 24-25.

² Фірстов С. Глобальна спрямованість науки третього тисячоліття / Фірстов С., Девіна Д., Чернишов Л., Коміренко Р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://librar.org.ua/sections_load.php?s=general_scientific_knowledge&id=8

ність, торгівля, кліматичні зміни, вода та безпека. Цю прогалину позиціонують як високо ймовірний та значний за своїм впливом ризик. Слабке глобальне врядування займає центральне місце серед геополітичних, економічних та екологічних ризиків. Тому воно сприймається як ключ до глобальної стабільності та стійкого розвитку. Фінансова криза виявила фундаментальні недоліки глобального врядування. Коли урядам та корпораціям потрібно стимулювати економічний розвиток, існує ризик, що інші проблеми – кліматичні зміни, продовольча безпека, боротьба з бідністю відійдуть на другий план, що може збільшити шкоду від цих ризиків у довгостроковій перспективі¹.

Загалом, як об'єктивно зумовлений процес і нова стадія інтернаціоналізації, глобалізація суттєво корегує національні та міжнародні стратегії. При цьому, як зауважують вітчизняні науковці, необхідні інноваційні технології державного управління для мінімізації вразливості національної економіки щодо негативних впливів глобалізації та розвитку конкурентно-спроможності у контексті прогресивних її викликів².

Для подолання проблем, що виникають, і недоліків глобального врядування між державами та недержавними акторами, за прогнозами американських експертів, буде створено мережі, зосереджені на конкретних питаннях. Діяльність цих мереж спрямовуватиметься на досягнення спільних цілей та інтересів, таких, як розв'язання найрізноманітніших проблем, комерційний прибуток, моральні засади й участь міжнародних і неурядових організацій у вирішенні проблем світу, що змінюється.

У деяких випадках осередком описаної тут мережі стане міжнародна комісія або експертний орган невиборний, проте достатньо впливовий, щоб контролювати окремі аспекти управління, торгівлі чи інших проблем або звітувати про них. Форум фінансової стабільності, Форум лідерства в галузі скорочення викидів вуглецю та Міжнародне партнерство заради водневої економіки є сучасними зразками таких мереж³.

Основною причиною ймовірного створення таких мереж може бути та обставина, що так званий «світовий уряд» має щонайменше три головні недоліки, на які звертає увагу А. Хейвуд:

- по-перше, відповідно до ліберального погляду, світовий уряд створює перспективу неперевіреної влади, яка ще й не піддається контролю. За таких умов «світовий уряд» може потім стати світовою тиранією;
- по-друге, сумнівним є те, чи поняття глобального громадянства, якому потрібно б підперти такий уряд, може стати коли-небудь повноцінним,

¹ Global Risks 2009/ A Global Risk Network Report. Перекл. з англійської – Горобець П. 2009. [Електронний ресурс] Західна аналітична група. – Режим доступу: <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=2176>

² Лук'яненко Д. Стратегії глобального управління. – К., 2009 / Лук'яненко Д., Кальченко Т. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mep/2009_8_9/08-3612/2_Lukyanyenko_Kalchenko.pdf

³ Глобальні зміни світу – 2025 // Доповідь Національної розвідувальної ради США: переклад з англійської. – Львів: Літопис, 2010. – С. 165.

зважаючи на культурні, мовні, релігійні та інші відмінності, які розділяють народи світу;

— по-третє, у світлі (географічної та інституційної) відстані між урядом і людьми важко спостерігати, як ефективна демократична відповідальність могла б діяти в межах системи «світового уряду»¹.

Національна розвідувальна рада США та Інституту ЄС із досліджень безпеки у спільній доповіді «Глобальне управління – 2025» зазначає, що глобальне врядування – колективне розв’язання спільних проблем на міжнародному рівні – перебуває у критичному стані. На його ефективність впливають три чинники: економічна взаємозалежність, взаємопов’язаність сучасних світових викликів та перехід до багатопольярного світу. На сучасному етапі виникає проблема легітимності, яка полягає у виникненні неформальних угруповань провідних держав, перспективі регіональної співпраці, зростанні впливу нових міжнародних організацій.

При цьому провідні країни світу мають свої погляди на розв’язання проблеми становлення глобального врядування. Бразилія, наприклад, наголошує на важливості перерозподілу влади між розвиненими державами та країнами, які розвиваються. Китай турбує розв’язання внутрішніх проблем, можливість існування «більшої структури», ніж G-20 (G-20). Індія заявляє, що Азія немає внутрішньої рівноваги, яка б могла гарантувати стабільність. Японія вважає, що проблеми глобального врядування стосуються радше політичного лідерства, а не «форми чи структури». Об’єднані Арабські Емірати звертають увагу на відсутність потужних регіональних організацій. Росія стверджує, що рівень «тихоокеанської безпеки» є недостатнім. Південна Африка звертає увагу на факт недостатнього представництва Африки у провідних глобальних організаціях².

Європейське врядування та формування глобальної освіти

У сучасних євроінтеграційних процесах важливу роль відіграє європейське врядування, основу якого складає політико-управлінська система Європейського Союзу. Європейське врядування в останні десятиліття стало своєрідним сучасним феноменом в управлінні суспільними-політичними процесами на національному та наднаціональному рівнях, в тому числі і у сфері освіти. Як справедливо наголошено в науково-практичній літературі, численні дослідження вітчизняних науковців політико-правових аспектів адміністративної реформи в Україні будуть неповними, якщо в них не включати європейський (чи зарубіжний) досвід сучасних перетворень. У цьому сенсі корисними мо-

¹ Andrew Heywood. Global governance // Politics. Third Edition. Palgrave foundations. – 2007. – P. 156.

² Глобальне управління – 2025 // Доповідь Національної розвідувальної ради США та Інституту ЄС із досліджень безпеки: перекл. з англійської – Г. Лелів. – К: 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.litopys.lviv.ua/katalog/global_governance.html, англ. версія: http://www.dni.gov/nic/PDF_2025/2025_Global_Governance.pdf

жуть стати окремі наукові розвідки щодо окремих аспектів діяльності інституцій в політико-управлінській системі Європейського Союзу¹.

Україна не може бути осторонь цих явищ і процесів. Проте вона, на жаль, у контексті глобалізації та європейської інтеграції належить до периферійних держав, що обумовлено як рівнем її соціально-економічного розвитку, так і місцем та роллю держави в сучасному світовому розвитку, характерною рисою якого є так звана світова політична гра подій та впливів. Внаслідок посилення транснаціоналізації ринків (фінансових, матеріальних, людських, енергетичних) Україна зіштовхується насамперед з проблемою конкурентної неспроможності своєї продукції, яка і зумовлює таке її незначне становище на міжнародній та світовій аренах.

Підсилює таке її становище нинішня агресія Російської Федерації, яка спричинила фактичні воєнні дії на Сході України. Однак європейський вибір України зумовив підтримку її в боротьбі проти російського агресора як з боку Європейського Союзу, так і всієї прогресивної світової спільноти. Суб'єкти систем глобального та європейського врядування намагаються виробити ефективні механізми деескалації збройного конфлікту на Сході України, за допомогою яких можна було б зупинити агресію.

Зарубіжні науковці виробили формальні рамки для визначення та аналізу систем врядування, основу яких, як було зазначено вище, складають політико-управлінські системи. Хоча запропонований ними функціоналістський підхід і заперечується деякими сучасними фахівцями у сфері політики й управління, запропоновані американськими науковцями сутнісні характеристики демократичних політичних систем використовуються в політичній науці й до цього часу, зокрема в процесі проведення порівняльних досліджень. Демократична політико-управлінська система (тобто система врядування), на їхню думку, містить чотири основні елементи:

- існує стабільна та чітко визначена група інституцій для колективного прийняття рішень і набір правил і норм, що управляють відносинами між цими інституціями та всередині їх;
- громадяни та соціальні групи намагаються реалізувати свої прагнення та інтереси за допомогою політичної системи або безпосередньо, або використовуючи так звані посередницькі організації: групи інтересів, політичні партії, громадські організації тощо;
- колективні рішення в такій політичній системі мають суттєвий вплив на розподіл економічних ресурсів та розподіл соціальних і політичних благ у її межах;

¹ Пістракевич О. В. Політична система Європейського Союзу як основа взаємодії інституцій / О. В. Пістракевич // Актуальні проблеми державного управління на сучасному етапі державотворення: Матеріали VI науково-практичної конференції, 22 листопада 2012 року. – Луцьк, 2012. – С. 53.

- існує взаємодія та постійний зворотний зв'язок між входом (вимоги і підтримка) і виходом (політичні рішення та дії з їх реалізації) політичної системи¹.

Навіть поверхове ознайомлення з цими елементами дає підстави стверджувати, що всі вони властиві сучасній політико-управлінській системі ЄС, тобто європейському врядуванню. Це пояснюється так. По-перше, рівень інституційної стабільності та складності в Євросоюзі є набагато вищим, ніж в будь-яких інших міждержавних утвореннях. Можливо це пояснюється тим, що базова інституційна «четвірка» ЄС – Європейська Комісія, Рада, Європейський Парламент, Суд ЄС – була створена ще в 1950-х роках. Засновницькі договори (Паризький договір 1951 р., Римські договори 1957 р.) та наступні після них Єдиний європейський акт 1986 р., Маастрихтський договір 1992 р., Амстердамський договір 1997 р., Ніццький договір 2001 р., Лісабонський договір 2007 р., зміцнили чотирикутну модель політико-управлінської системи ЄС, надавши цим інституціям досить широкі законодавчі, виконавчі та судові повноваження. Крім того, ряд інституційних реформ привів до утворення високорозвиненої системи правил і процедур, які обумовлюють порядок використання цих повноважень інституціями ЄС. Більшість експертів погоджується в тому, що в Європейському Союзі, хоча і створено досить складний механізм прийняття рішень з набором відповідних процедур, аналогів яких немає у відомих у світі політико-управлінських системах, однак саме завдяки цьому і досягається відносно стабільний рівень ефективності європейського врядування.

По-друге, в процесі європейського врядування на інституції, які мають широкі повноваження, намагаються вплинути численні групи зацікавлених суб'єктів врядування як національного, так і наднаціонального рівнів: від окремих корпорацій і бізнес-асоціацій до профспілок, політичних партій та різноманітних неурядових організацій. Найвпливовішими групами, які мають міцні інституціоналізовані позиції в політичній системі ЄС, є уряди держав-членів та політичні партії, що їх формують. На перший погляд може здатися, що значний вплив національних урядів робить ЄС схожим на інші міждержавні об'єднання. Однак в Союзі уряди держав-членів не мають монополії на висунення політичних вимог у межах політико-управлінської системи. Як і в усіх демократичних державах, вимоги тут надходять із складної мережі громадських та приватних груп інтересів, які конкурують між собою у межах політичного процесу ЄС з метою просування або захисту власних інтересів і прагнень.

По-третє, прийняті в ЄС рішення є надзвичайно важливими для всіх сфер суспільно-політичного життя, а їх дія поширюється на всю територію ЄС. Положення цих рішень охоплюють всі сфери публічної політики, а саме: регулювання ринку, соціальну політику, захист навколишнього середовища, регіона-

¹ Шеленкова Н. Б. Европейская интеграция: политика и право / Н. Б. Шеленкова. – М.: НИМП, 2003. – С. 2.

льну політику, громадянство, міжнародну торгівлю, зовнішню політику, оборону, права людини, транспорт, охорону здоров'я, освіту й культуру та інші. Інституції ЄС, за підрахунками експертів, встановлюють понад 80% правил і норм, які на наднаціональному рівні стосуються виробництва, розподілу та обміну товарів, капіталів та послуг на ринках держав-членів. Це відбувається тому, що правові акти первинного та вторинного законодавства ЄС є частиною національного законодавства держав-членів, а право Союзу має верховенство над національним. Обсяги бюджету ЄС складають доволі незначну частку порівняно з національними бюджетами, але декілька держав-членів отримують 5% валового національного продукту (ВНП) з бюджету ЄС. Крім того, регуляторна та монетарна політики ЄС опосередковано, але досить потужно впливають на розподіл компетенцій та ресурсів між індивідами, групами та державами-членами. ЄС використовує владні повноваження держав-членів для визначення власного курсу в таких мало стабільних сферах, як оподаткування, імміграція, поліція, зовнішня та оборонна політика. В результаті такого функціонування системи європейського врядування рішення в ЄС не лише мають суттєвий вплив на те, що отримало назву «владний розподіл благ», але й визначають, хто в європейському суспільстві отримує певні блага, коли і в який спосіб.

Європейське врядування має безпосередній вплив на сферу освіти. Це підтверджується взаєминами вищезгаданої базової інституційної «четвірки» ЄС – Європейської Комісії, Ради, Європейського Парламенту, Суду ЄС – як ключових суб'єктів європейського врядування. В основі їхньої повсякденної діяльності лежить політична воля, базована на експертній думці про надзвичайно важливий чинник майбутнього розвитку світу, яким стає освіта, наука, розвиток нових технологій та сільського господарства. Освіта, на глибоке переконання європейських науковців, політиків, управлінців, громадських діячів тощо має стати основою національної безпеки, і ті країни, які вважають освіту та науку стратегічним резервом свого розвитку, матимуть образ успішної країни третього тисячоліття.

Саме з таких міркувань Європейська Комісія на початку березня 2010 року оприлюднила грандіозну економічну програму розвитку на десять років під назвою «Європа – 2020», яка містить цілий комплекс стратегічних цілей. Основною метою програми є «освітній, тривалий та інтегративний розвиток» з кращим координуванням національних та європейської економіки.

Те, що Європейський Союз надає важливого значення реалізації освітнього і навчального напрямку Стратегії ЄС «Європа – 2020», який полягає в оновленні та вдосконаленні системи вищої освіти в країнах-членах ЄС, підтверджено його конкретними діями. Зокрема, підготовлене й опубліковане ще у вересні 2011 року Повідомлення Єврокомісії щодо стану системи освіти в Євросоюзі передбачає якісну модернізацію цієї сфери шляхом впровадження інноваційних підходів, збільшення інвестицій у галузь освіти, у т.ч. професійно-

технічної освіти, з метою формування кваліфікованого ринку праці, створення робочих місць, підвищення рівня зайнятості серед молоді за рахунок нової програм ЄС «Еразмус+». Це відбувається у контексті досягнення ще однієї з головних цілей Стратегії ЄС «Європа – 2020», суть якої полягає у зменшенні безробіття та бідності й водночас зростання екологічно чистої і високотехнологічної економіки.

Нова стратегія «Європа – 2020» фактично замінила попередню Лісабонську стратегію, яка розпочалася з 2000 року і виявилася не ефективною. Коротка історична довідка про Лісабонську стратегію (*Lisbon Strategy*) показує, що в березні 2000 року Європейська Рада на засіданні в Лісабоні визначила для Євросоюзу надзвичайно амбітне завдання на наступне десятиліття: зробити його економіку найбільш конкурентоспроможною та найбільш динамічною у світі. Іншими словами, Лісабонська стратегія мала на меті до 2020 року вивести економіку Євросоюзу на перше місце у світі. Передбачалося, що цього можна досягти на основі знань, які зроблять можливим постійне зростання економіки, а їх застосування зумовить збільшення робочих місць та тісніше соціальне ґрутування. Однак світова фінансово-економічна криза 2008 року змінила ці плани, що і зумовило вироблення нової програми «Європа – 2020». Криза заставила Європейський Союз реагувати на її наслідки у фінансовій, економічній, а нині ще й у соціальній сферах, підкоригувати свої плани та вживати відповідних заходів.

На думку багатьох експертів, нова стратегія «Європа – 2020», покликана витягнути країни-члени Європейського Союзу із кризової круговерті, видається більш виваженою та наближеною до реальності, що зробить її в процесі реалізації більш ефективною, ніж попередню Лісабонську стратегію. Її вироблення в процесі кропіткої роботи тривало багато місяців, що включало проведення ретельних аналізів та залучення досвідчених європейських фахівців.

Європейська стратегія розвитку «Європа – 2020» містить сім основних перспективних напрямів відновлення Євросоюзу, а саме:

- 1) створення так званого «інноваційного союзу», що відчинить двері науці та новим технологіям;
- 2) покращення системи освіти;
- 3) розвиток цифрового ринку та інтернету;
- 4) перехід на ресурси відновлюваної енергії;
- 5) покращення підприємницького середовища Євросоюзу;
- 6) модернізація ринку праці;
- 7) модернізація європейської платформи для боротьби з бідністю¹.

Як видно з цих основних напрямів розвитку, у центрі уваги пропозиції Єврокомісії, що базуються на таких вимогах, як «від досліджень до розвитку», «від вищої освіти і тривалого навчання до підвищення економічного зростан-

¹ Європейська стратегія розвитку «Європа – 2020» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/research/iscp/pdf/newapproach_en.pdf

ня», покращення суспільно-політичної інтеграції, а також вимога застосування екологічно чистих технологій.

Реформа системи освіти в ЄС залишається головною темою порядку денного засідань Ради міністрів ЄС з питань освіти та навчання. Так, у лютому 2014 року Рада міністрів дійшла спільної згоди щодо необхідності спрямування інвестицій в освіту та професійну підготовку, а також доручила Європейській Комісії опрацювати відповідні фінансові механізми. Висновки Ради під умовною назвою «Переосмислення в освіті» визначають пріоритетні напрями реформи освітньої галузі з особливим акцентом на покращенні загальних навичок і підвищенні професійної підготовки та компетенції слухачів та викладачів.

Крім того, висновки підкреслюють важливість підвищення якості професійної освіти і навчання, а також необхідність узгодження політики професійної освіти з національними, регіональними та місцевими стратегіями економічного розвитку країн-членів ЄС. Зокрема, державам-членам рекомендується зосередити професійну освіту і навчання на сферах, які враховують потенційні потреби регіонів ЄС та в яких відчувається брак кваліфікованих кадрів; запровадити курс освітніх програм для низькокваліфікованих кадрів за допомогою навчання без відриву від виробництва; оптимізувати навчальний процес з професійної перепідготовки шляхом впровадження дистанційного навчання, передбачивши необхідне програмне на методичне забезпечення.

Досягненню цілей у реформуванні європейської освіти має сприяти нова комплексна освітня Програма ЄС «Еразмус+» на період до 2020 року, яка об'єднує такі колишні програми, як: «Безперервне навчання», «Еразмус Мундус», «Темпус», «Жан Моне», «Леонардо да Вінчі», «Молодь у дії» та ін. Закладена в основу програми ідея полягає у формуванні концептуально нових підходів держав-членів ЄС з метою якісного оновлення систем освіти, підвищення продуктивності вищих і професійно-технічних навчальних закладів, забезпечення якісної вищої освіти та професійної підготовки фахівців, що відповідали б потребам європейського ринку праці.

Можливості цієї програми є значно ширшими, а процедури спрощеними порівняно з попередніми, зокрема у частині налагодження міжнародної міжуніверситетської та академічної співпраці, здійснення навчальних обмінів між вищими навчальними закладами, заохочення до навчання за кордоном, реформування системи вищої освіти та управління навчальним процесом. Інструменти програми також спрямовані на активізацію молодіжної діяльності та підтримку ініціатив та ідей молоді, а також реалізацію проектів, що становлять спільний інтерес для європейської спільноти.

Бюджет програми становить 14,7 млрд. євро на період до 2020 року. Необхідність якнайшвидшого впровадження програм викликана наявними негативними тенденціями в освітній галузі в окремих державах-членах ЄС (Болгарії, Греції, Румунії зокрема), що змушують ЄК вжити невідкладних заходів з ме-

тою підвищення якості освіти через інструменти та можливості програми «Еразмус+»¹.

Україна залишається важливим партнером Європейського Союзу в контексті ініціативи ЄС «Східне партнерство» на гуманітарному напрямі. Підтвердженням тому є позитивна динаміка участі українських фахівців у різноманітних програмах ЄС, організації тематичних заходів у Києві та інших містах України, а також діяльності цілої мережі європейських науково-освітніх центрів, що представлені в нашій державі. Так, зокрема у рамках програми ЄС «Еразмус Мундус» у 2013 році:

- 87 українських учасників отримали стипендії (порівняно з 20, що отримала Вірменія, 17 – Грузія, 11 – Білорусь, 8 – Молдова, 7 – Азербайджан);
- магістерські та докторські заявки були подані студентами з понад 20 вищих навчальних закладів України, а рівень успішності докторських заявок з України збільшився майже в три рази порівняно з 2012 роком (20% проти 7%), рівень успішності заявок, поданих на магістерські програми, досяг 17% (проти 13% у 2012 році);
- за результатами конкурсу 2013 року було відібрано 9 проектів за участю 25 українських університетів².

З метою максимального використання позитивного потенціалу сучасних глобальних тенденцій у розвитку освіти та подолання їх негативних наслідків необхідною, на думку деяких вітчизняних дослідників, є реалізація низки заходів, зокрема:

- децентралізація системи вищої освіти, реальна автономізація ВНЗ (включно з економічною діяльністю), розвиток приватного сектора галузі вищої освіти з одночасним запровадженням ефективної системи оцінювання якості освіти, базованої на незалежних агенціях оцінювання якості;
- поступова реструктуризація й оптимізація державного замовлення на підготовку спеціалістів за участі роботодавців з метою приведення державного замовлення у відповідність до реальних потреб державного і приватного секторів національної економіки;
- розвиток системи освіти протягом життя;
- подальший розвиток експортного потенціалу вітчизняної вищої освіти з метою отримання економічних результатів, прискорення модернізації освіти та посилення впливу і престижу України у світі;
- активне впровадження у програми вищої освіти підприємницької складової, передусім у плані оволодіння студентами практичними навичка-

¹ Ключові тенденції політики ЄС у сфері освіти та навчання, програма ЄС «Еразмус+» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/ukraine-eu/sectoral-dialogue/education>

² Ключові тенденції політики ЄС у сфері освіти та навчання, програма ЄС «Еразмус+» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/ukraine-eu/sectoral-dialogue/education>

- ми, необхідними для ведення самостійної економічної діяльності, а також отримання ними необхідних знань щодо законодавства та практики бізнесу в Україні і за кордоном;
- підвищення уваги до суспільствознавчого блоку вищої освіти та питань університетського самоврядування, від чого значною мірою залежить майбутня участь молодих людей у суспільно-політичному житті;
 - цілеспрямована просвітницька робота з метою об'єктивного інформування батьків і абітурієнтів, зацікавленої громадськості щодо цінності тих чи інших спеціальностей на вітчизняному і міжнародному ринку праці¹.

Стратегічні цілі України інтегруватися в європейський та світовий простори освіти сьогодні законодавчо закріплено в цілому ряді вітчизняних правових актів. Так, стаття 3 «Державна політика у сфері вищої освіти» Закону України «Про вищу освіту» містить положення про те, що ця політика ґрунтується на принципі (серед інших) міжнародної інтеграції та інтеграції системи вищої освіти України у Європейській простір вищої освіти, за умови збереження і розвитку досягнень та прогресивних традицій національної вищої школи.

Крім того, в пункті 4 Прикінцевих та перехідних положень (Розділ XV Закону) передбачено внесення змін до статті 27-1 «Національна рамка кваліфікацій», в якому вказано, що Національна рамка кваліфікацій спрямована на:

- 1) введення європейських стандартів та принципів забезпечення якості освіти з урахуванням вимог ринку праці до компетентностей фахівців;
- 2) забезпечення гармонізації норм законодавства у сфері освіти та соціально-трудових відносин;
- 3) сприяння національному і міжнародному визнанню кваліфікацій, здобутих в Україні;
- 4) налагодження ефективної взаємодії сфери освітніх послуг та ринку праці².

На підставі вищевикладеного можна зробити наступні висновки.

Глобальне врядування, безумовно, впливає на формування глобальної освіти. Однак проблеми регулювання, що виникають постійно, а тим більше як прямого, так і опосередкованого впливу найрізноманітніших суб'єктів глобального врядування на таку важливу складову соціального життя, як глобальна освіта, тісно пов'язані передусім із сутнісними особливостями сучасних держав, їх природою та подальшою долею в динамічному та стрімкому розвитку людства, а ще більше – міжнародних організацій та міждержавних утворень.

Європейське врядування має безпосередній вплив на сферу освіти на різних рівнях: національному, наднаціональному, глобальному. Такі ключові

¹ Іщенко А. Ю. Глобальні тенденції і проблеми розвитку освіти: наслідки для України / А. Ю. Іщенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1537/>

² Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

суб'єкти європейського врядування, як Європейська Комісія, Рада, Європейського Парламенту, Суду ЄС демонструють це своєю повсякденною діяльністю, про що свідчить реалізація освітнього і навчального напрямку Стратегії ЄС «Європа – 2020», нової комплексної освітньої Програми ЄС «Еразмус+» на період до 2020 року тощо.

Після підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом партнерство вийшло на якісно новий рівень, що дає змогу активізувати ініціативи ЄС «Східне партнерство» на гуманітарному напрямі. Підтвердженням цього є позитивна динаміка участі українських фахівців у різноманітних програмах ЄС, організації тематичних заходів у Києві та інших містах України, а також діяльності цілої мережі європейських науково-освітніх центрів, що представлені в нашій державі.

Стратегічні цілі України інтегруватися в європейський та світовий простори освіти знайшли сьогодні також і законодавче закріплення у багатьох вітчизняних правових актах. Проте імплементація законодавства з метою долучення до європейського освітнього простору та глобальної освіти можлива лише за умови активної участі у глобалізаційному та європейському врядуванні.

2.4. Проблеми і перспективи становлення процесу державно-громадського управління освітою в Україні

(С. М. Ніколаєнко)

Демократичні зміни, які відбулися в Україні, події на Майдані, антикримінальна революція 2013-2014 років, загальна ситуація в державі вимагають широкого залучення громадян до управління країною, в тому числі і освітньою галуззю, надання їй нової якості, оновлення всього процесу підготовки кадрів. В умовах соціально-економічної кризи, коли в державі відсутні необхідні фінансові і матеріальні ресурси, пошук нових моделей управління галуззю є резервом росту якості освіти, неминуче приводить до широкої участі громадськості, бізнесу, місцевої влади, батьків, студентів у діяльності навчальних закладів, житті всієї країни.

*Державно-громадське управління в освіті України –
об'єктивна вимога сьогодення*

Для України як держави молодої, якій ще не виповнилося й чверті століття, дуже важливо, щоб її громадяни відчували себе все більше і більше повноправними господарями, бачили свою значущість і одночасно відповідальність при прийнятті всіх управлінських рішень.

З цих позицій важливо, щоб основи демократії, самоуправління були присутні в університетському та студентському середовищі, в усіх закладах осві-

ти. Не секрет, що в українській школі ще часто панує диктат директора, а засобів впливу на ситуацію в освітньому закладі в батьків, громадськості не дуже багато, особливо, якщо в керівника є підтримка в рай- чи міськво. Батьки, учні, навіть депутати сільських чи селищних рад не мають достатніх, законодавчо закріплених, важелів впливу на діяльність шкіл. І навіть самі вчителі не завжди можуть впливати на ситуацію в педколективі. Паростки учнівського самоврядування ледь пробиваються в українській школі і потребують підтримки.

Не краще становище і в технікумах та профтехучилищах, позашкільних навчальних закладах. І якщо в технікумах роль загальних зборів колективу останнім часом почала набувати вагу при виборах чи висловленні довіри чи недовіри керівнику, а в складі цих зборів з'явилися студенти, то в профтехучилищах ситуація складніша. Оскільки існує рейтингове голосування за кандидата в директори фактично нівелюється діяльністю конкурсної комісії при обласному департаменті освіти, де рішення приймаються суб'єктивно, за вказівкою, як правило, начальника.

Роль педагогічних рад, загальних зборів цих навчальних закладів у вирішенні стратегічних питань розвитку, фінансових, кадрових проблем залишається не значною і потребує переосмислення і законодавчої підтримки.

Традиційно дещо краще ситуація із станом демократичних начал, участю науково-педагогічних колективів, громадськості у вищій школі. Особливо це стало реальним після затвердження нової редакція Закону «Про вищу освіту» у 2014 році.

Нині ж в Україні спостерігаємо недостатню громадську активність населення, відсутній справжній патріотизм, існує проблема відчуття господаря своєї землі, свого краю, принципового ставлення до тих, кого обирають у владу, а також почуття співвідповідальності за свій голос на цих виборах, відсутність співпереживання за справи колективу, всієї країни. Байдужість, аполітизм, позиція «моя хата з краю», на жаль, ще присутні і в середовищі науковців і педагогів, студентства.

І цьому є певні історичні пояснення, бо сама історія держави, її розташування, місце в світовому економічному, культурному поділі є дуже не простим. Україна завжди була на перехресті доріг, де перетинались інтереси багатьох країн і якими часто рухалися загарбники. Своєї влади в нас не було, вона часто змінювалася і не рідко не несла нічого доброго простому народу. А роль простих українців в управлінні країною, особливо при чужій владі, була мінімальною.

Не випадково наш земляк-киянин, релігійний філософ Микола Бердяєв, який добре знався на характерах людей, в передреволюційні роки писав: «Росія – найбільш бездержавна, найбільш анархічна країна у світі. І російський народ – найбільш аполітичний народ, який ніколи не вмів облаштовувати свою землю». Філософ пише про російський народ, але це стосується і нас, бо він

спостерігає і за українцями в Києві і Черкасах, у селах і містах. Бердяєв стверджує, що «державна влада завжди була зовнішнім, а не внутрішнім принципом для бездержавного російського народу. Вона не з нього створювалася, а приходила ніби зовні, як жених приходять до нареченої. І тому так часто влада створює враження іноземної»¹.

Для української ментальності характерною рисою є акцент на власному «я», тобто головним виступає індивідуальне життя. Про український індивідуалізм А. Кульчицький писав: «Як наслідок ослаблення раціонально-розумного компонента європейського сцієнтизму, персоналізм перейшов більш в напрямку «внутрішнього», інтенсифікації особистого, внутрішнього життя, а не в напрямку експансії людської особистості в світі»².

Ми повинні змінювати характер українців, спрямовувати їхню потужну енергію не тільки на саморозвиток, а і на участь в загальнонародних справах.

Недоліки української демократії успадковані від нашого історичного минулого, кріпацтва, іноземного поневолення і вони повинні виправлятися в практиці самоуправління, формування повноцінного демократичного громадянського суспільства. Провідну роль в цьому і мусять грати заклади освіти, діалектичне поєднання держави і громади в управлінні ними.

Державно-громадське управління – особливий тип управління, який передбачає участь і взаємодію як державних структур, так і організацій, що виражають інтереси громадянського суспільства, всього населення.

На нашу думку, державно-громадське управління освітою складається з трьох основних напрямків: подальша **демократизація** органів управління освітою; розвиток **самоврядних** інституцій педагогів; організація і створення громадських **органів управління** закладами освіти, де були б широко представлені різні прошарки населення.

Функція держави – не регламентація інноваційної діяльності закладів освіти, педагогів, студентів і учнів, а забезпечення необхідних умов для пошуків, ініціативи, розвитку альтернативних форм освіти. У цій сфері утворюється широке поле для співробітництва між державою та громадянським суспільством. Головна функція держави – це переважно визначення стратегії розвитку освіти, а громадянського суспільства – питання організації інноваційного руху, апробація експериментальних проектів, розвиток громадської активності³.

Розвиток громадського самоврядування, долучення громадян до вирішення проблем країни, виховання в них почуття господаря країни, відповідальності за їх долю, реальна участь населення в розбудові України є чи не найголовнішим завданням української держави. Відповідно і українська освіта і наука мають великий потенціал в демократичних перетвореннях, залученні учасни-

¹ Бердяєв М. Судьба России / М. Бердяєв. – М.: Издательство Лемана и Сахарова, 1918, – С. 4-5.

² Мірчук І. Світогляд українського народу. Спроба характеристики / І. Мірчук // Генеза. – 1995. – №2. – С. 87-96.

³ Ціннісний дискурс в освіті в епоху глобалізації та інформаційної революції. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 367.

ків навчально-виховного процесу, громадськості до вирішення наявних проблем, зокрема підвищенні якості освіти. Для цього в Україні є необхідна законодавча база.

Відповідно до статті 38 Конституції України «громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами»¹, а статті 6 Закону України «Про освіту» серед основних принципів освіти визначає такий, як «поєднання державного управління і громадського самоврядування»². Відповідно і статті 17 Закону «Про вищу освіту» серед органів управління вищою освітою визначає «органи громадського самоврядування»³.

Мусимо зазначити, що становлення громадянського суспільства в Україні відбувається непросто. Це складна проблема. Так, за словами німецько-британського політолога Ральфа Дарендорфа «США чи Швейцарія із самого початку були громадянськими суспільствами і лише потім ставали державою, то постсоціалістичні країни змушені створювати громадянське суспільство, вже маючи державу, часто авторитарну і фактично громадяни мусять користуватися послугами тої влади, з монополією якої їм треба буде покінчити»⁴.

Громадянське суспільство має своїм підґрунтям не тільки якісь закони чи інституційні нововведення, але і національні традиції, звичаї і т. ін. Роберт Патмен, дослідник регіональних реформ в Італії, довів, що «трансформації інститутів здатні змінити політичну практику і традиції»⁵. Тому нові державні реформи здатні породити структури, які будуть сприяти процесам демократизації. Таким чином, формальні зміни здатні викликати неформальні зміни, які стосуються в тому числі і системи ціннісних відносин, виховання нової людини, формування нового суспільства.

Оскільки ми є свідками все більшого посилення суспільної складової в управлінні державою, то відповідно ці процеси об'єктивно нарастають і в сфері освіти, особливо із ростом академічної і фінансово-господарської автономії вищих та середніх навчальних закладів.

Аналогічні тенденції спостерігаються і в країнах Європи, США і в інших освітніх системах в світі. Так в США керівники шкіл отримали широкі повноваження, а контроль за їх діяльністю здійснюють створені інститути управління школами (School Governance). Аналогічна ідея була реалізована і в Великобританії, але з невеликою відмінністю – там також створені керуючі шкільні ради, але держава зберегла за собою деякі функції контролю.

¹ Конституція України // Офіційний вісник України. Спеціальний випуск. – 2010. – №72. – С. 15.

² Про освіту: Закон України від 23 травня 1991 року № 1060-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>

³ Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

⁴ Пинский А. А. Общественное участие в управлении школой: на пути к школьным управляющим советам / А. А. Пинский // Вопросы образования. – 2004. – № 2. – С. 30.

⁵ Патмен Р. Чтобы демократия сработала: гражданские традиции в современной Италии / Р. Патнэм; пер. с англ. А. Захаров. – М.: Ad Marginem, 1996. – 287 с.: ил. – (Библиотека Московской школы политических исследований).

Скажімо, в Великобританії кожна школа визначає кількість членів своєї Керуючої Ради (від 9 до 20). У їх склад, як правило, входять: одна третина – батьки, до однієї третини – представники школи, до однієї п'ятої частини – представники органу управління освітою, не менше п'ятої частини – представники місцевого самоврядування¹.

Рада визначає важливі питання діяльності школи, зокрема перспективи розвитку школи, прийняття щорічних звітів, зміна статусу школи, її закриття, умови прийому і числа учнів, визначення тривалості навчання, канікули, затвердження бюджету школи і т. ін.

Ретельне вивчення діяльності керуючих рад шкіл в Великобританії, США, їх започаткування в Росії свідчать про великий резерв розвитку вітчизняних шкіл, управління якими здійснюється за старою бюрократичною схемою. Такий підхід залишає поза увагою громадськості, місцевої влади, бізнесу, батьків ситуацію в навчальних закладах, які у відриві від потреб громади часто-густо не можуть створити умов для якісного навчально-виховного процесу, мають слабку матеріальну базу, працюють формально, з грубими порушеннями законодавства про освіту.

Мусимо констатувати, що існуюча нині модель управління школою заклалася ще в епоху Просвітництва під гаслом відділення школи від церкви – на користь держави. Школа стала класичним «дирижерським інститутом», особливо в сильних централізованих країнах: у Франції за Наполеона чи у Німеччині за Бісмарка.

І нині в нашій пострадянській школі на 90% все життя регулює директор школи і представники відділів освіти. Інколи їх розпорядження суперечать чинному законодавству.

Тому ця модель нині себе вичерпала. І не випадково якісне оновлення сучасної школи, вишу, училища потребує задіяти нові ресурси. Тому в різних країнах центральним стає наступне питання: «Що таке школа громадянського суспільства?».

Франц-Рюдигер Ях (ФРН) дав відповідь на це питання «дуже просто»: школа громадянського суспільства = громадянська школа = школа громадян².

І тут аж ніяк не йдеться про якусь приватизацію школи. Мова про нову парадигму участі суспільства в справах школи. Тому не випадково нарада міністрів освіти країн Євросоюзу 23 жовтня 1995 року визначила питання участі громадськості в управлінні школою як фактору росту якості шкільної освіти³.

¹ Cooper Bruce S. Local school reform in Great Britain and United States: points of comparison – points of departure / Cooper Bruce S. // Education Review. – 1990. – Vol.42. – Issue 2.

² Пинский А. А. Общественное участие в управлении школой: на пути к школьным управляющим советам / А. А. Пинский // Вопросы образования. – 2004. – № 2. – С. 8.

³ Общественное участие в управлении школой: школьные советы / Сост. А. А. Пинский. – М.: «Альянс-Пресс», 2004. – 402 с.

*Стан і проблеми державно-громадського управління
у вищій школі України*

Державно-громадське управління у вищій школі України отримало поштовх своєму розвитку в 2002 році після прийняття Закону «Про вищу освіту». Так, стаття 39 Закону надавала право конференції трудового колективу обирати ректора вишу. Аналогічними правами наділяли і колективи факультетів, інститутів, кафедр. Проте в Законі існувала низка обмежень. Зокрема, право міністра укладати контракт не з тим, хто набрав найбільшу підтримку колективу, а з тим, хто одержав лише 30% підтримки. У новій редакції Закону «Про вищу освіту», схваленому Верховною Радою України 01 липня 2014 року, ця дискримінаційна норма відмінена. Суттєво підвищені права Вченої і наглядової Рад, студентського самоврядування.

Перспективним кроком до об'єктивної оцінки якості знань у вищій школі стане створення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, яке на державно-громадських засадах буде опікуватись процесами ліцензування і акредитації українських вишів. Національне агентство формується із представників роботодавців, громадськості, університетів та уряду¹.

Вищим колегіальним органом громадського самоврядування вищого навчального закладу III або IV рівня акредитації є загальні збори (конференція) трудового колективу. Порядок скликання вищого колегіального органу громадського самоврядування та його роботи визначається статутом вищого навчального закладу. У вищому колегіальному органі громадського самоврядування мають бути представлені всі групи працівників вищого навчального закладу. Не менше ніж 75 відсотків загальної чисельності делегатів (членів) виборного органу мають становити педагогічні або науково-педагогічні працівники вищого навчального закладу.

Вищий колегіальний орган громадського самоврядування:

- за поданням вченої ради вищого навчального закладу приймає статут вищого навчального закладу, а також вносить зміни до нього;
- обирає претендента на посаду керівника вищого навчального закладу шляхом таємного голосування і подає свої пропозиції власнику (власникам) або уповноваженому ним (ними) органу (особі);
- щорічно заслуховує звіт керівника вищого навчального закладу та оцінює його діяльність;
- обирає комісію з трудових спорів відповідно до Кодексу законів про працю України;
- за мотивованим поданням наглядової або вченої ради вищого навчального закладу розглядає питання про дострокове припинення повноважень керівника вищого навчального закладу;

¹ Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

- затверджує правила внутрішнього розпорядку вищого навчального закладу;
- затверджує положення про органи студентського самоврядування;
- розглядає інші питання діяльності вищого навчального закладу.

Вищий орган громадського самоврядування – збори (конференція) трудового колективу – діє також на факультеті у вищому навчальному закладі III або IV рівня акредитації або у вищому навчальному закладі I або II рівня акредитації¹.

Однією із форм впливу на життєдіяльність навчального закладу, демократизації процесу управління є *студентське самоврядування*.

Ефективність запровадження у вищій школі студентського самоврядування підтверджується світовою практикою. Наприклад, у Польщі існує студентський парламент, делегатів якого обирають самі молоді люди. Студенти Франції мають можливість бути представленими у різних органах на всіх рівнях діяльності навчального закладу (адміністративна рада, наукова рада, рада з питань навчання та університетського життя). Студентські організації у Великій Британії функціонують у форматах студентської спілки, студентського уряду або студентської ради.

Подібні форми самоврядування студентства існують і в багатьох вишах України: Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут», Національному університеті «Києво-Могилянська академія», Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова та ін.

Прикладом дієвої участі студентства в управлінні університетом може слугувати Колегія студентів та аспірантів Львівської політехніки, Миколаївського гуманітарного університету, Полтавського університету споживчої кооперації, Студентська колегія Київського авіаційного університету, Студентська Рада Європейського університету та інших навчальних закладів.

У Законі України «Про вищу освіту» надаються серйозні повноваження студентству, зокрема право входити до складу вчених рад та органів громадського самоврядування у кількості не менше 15% від їх загальної чисельності².

Проте в цьому процесі є багато недоречностей, недосконалостей. Частина студентів сприйняли студентське самоврядування як процес, паралельний діяльності колективу університету. Окремі молодіжні лідери демонструють відвертий кар'єризм, заангажованість, ранню схильність до бюрократії. Шкодить справі й намагання політичних партій серйозно впливати на студентський рух. Кожна партія хоче мати свою кишенькову студентську організацію.

¹ Вища освіта в Україні: навч. посіб. / В. Г. Кремень, С. М. Ніколаєнко, М. Ф. Степко та ін.; За ред. В. Г. Кременя, С. М. Ніколаєнка. – К.: Знання, 2005. – С. 233-234.

² Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

В Ерфуртській декларації університетського самоврядування «До надійного університету XXI сторіччя» зазначено: «Університет повинен функціонувати як надійна згуртована спільнота, а не як анархічне та безвідповідальне утворення. Як спільнота викладачів і студентів університет несе спільну відповідальність за дії, вчинені під його юрисдикцією та від його імені»¹.

Для розуміння ролі студентства у житті вишу, на нашу думку, слід дати відповідь на два запитання.

Перше. **Чому студентське самоврядування потрібне студентству:**

- це практична школа для тих, хто хоче спробувати себе як адміністратор, координатор, керівник групи;
- можливість спільно реалізувати корисні проекти та молодіжні ініціативи, що сприяє не тільки саморозвитку, а й розвитку суспільства;
- постійне вдосконалення комунікативних даних, навичок;
- самоврядування – це шлях до громадянського суспільства, коли сама громада (університетська спільнота) висуває своїх лідерів і вчиться контролювати їх дії.

Друге. Чому студентське самоврядування потрібне навчальному закладу:

- ефективне студентське самоврядування сприяє гармонійному розвитку навчальному закладу;
- навчальний заклад може відчувати себе єдиною корпорацією, де панують партнерські стосунки, атмосфера взаємодії та взаємопорозуміння;
- завдяки студентським ініціативам можна визначати нові напрямки розвитку позанавчальної діяльності, вдосконалювати сам навчальний процес;
- це додатковий фактор, що впливає на вибір абітурієнтом навчального закладу;
- підвищується практична підготовка студентства, набуття необхідних організаційних навичок, на відсутність яких часто скаржаться роботодавці².

Разом із тим слід взяти до уваги і два застереження. Студентське самоврядування не повинне перетворитися на таке собі студентське КРУ або розпорядчий орган, якому підпорядковується адміністрація. Як це вже було в СРСР у 20-ті роки та в Китаї у 60-ті роки ХХ сторіччя. По-друге, очолювати студентське самоврядування мають особи, які навчаються в цьому університеті, інакше є небезпека перетворення студентського самоврядування в інструмент певних політичних сил.

Студентське самоврядування має перейматися фундаментальними проблемами освітянської галузі, передусім її якістю. Окрім того воно мусить сприяти росту національної самосвідомості молоді, патріотизму і громадянської пози-

¹ Георгиева Т. С. Высшая школа США на современном этапе / Т. С. Георгиева. – М.: Высшая школа, 1989. – 144 с.

² Ніколаєнко С. М. Управління якістю вищої освіти: теорія, аналіз і тенденції розвитку: монографія / С. М. Ніколаєнко. – К.: Національний торговельно-економічний університет., 2007. – С. 417-420.

ції. Сьогодні, як ніколи, необхідно подбати про активну участь студентства у волонтерському русі, відновити рух студентських будівельних загонів, формування у студентів здорового способу життя, високої моральності і здатності захищати суверенітет і незалежність України.

Практика державно-громадського управління освітою в Україні

Російський дослідник В. Боровик розрізняє декілька рівнів участі громадськості в управлінні освітою: це реальна участь (громадянське управління, надання повноважень, партнерство, планування); «символічна» участь (оплачена участь, врахування думки, консультації); відсутність участі («теорія», маніпулювання)¹. Тому доцільно розглянути реалізацію означених принципів в практиці державно-громадського управління освітою в країні.

Стратегічні проблеми розвитку освіти в Україні виносяться на обговорення освітянської громадськості, рішення з цих проблем приймаються на національних з'їздах працівників галузі освіти.

Перший з'їзд працівників освіти відбувся у 1993 році. На цьому з'їзді була обговорена і схвалена Державна національна програма «Освіта (Україна ХХІ століття)», що була затверджена Президентом України.

Прийняті на першому з'їзді працівників освіти України рішення, Державна програма «Освіта (Україна ХХІ століття)» відіграли важливу роль у становленні національної системи освіти, реформування вищої освіти.

Другий Всеукраїнський з'їзд працівників освіти проходив у жовтні 2001 року за участю близько 2500 педагогічних, науково-педагогічних працівників з усіх регіонів України, керівників держави, міжнародних освітянських організацій, органів управління освітою. Розглянувши підсумки реформування освіти за 10 років незалежності України, з'їзд ухвалив Національну доктрину розвитку освіти, яка визначає напрями подальшого розвитку освіти впродовж наступних 25 років.

Третій Всеукраїнський з'їзд працівників освіти відбувся у 2011 році, участь у якому брали понад 1000 делегатів з усіх регіонів України. За підсумками з'їзду була схвалена Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, яку затвердив Президент України. Відзначимо, що у роботі з'їзду брали участь представники галузевої профспілки та громадських організацій. Зокрема Всеукраїнська громадська організація «Громадська Рада освітян і науковців України (ГРОНУ)» подала альтернативний проект програми розвитку освіти України «Від освіти масової до освіти якісної». Проте організатори з'їзду зробили все, щоб на ньому не було критики влади, а ухвалені рішення мали формальний характер.

¹ Боровик В. Г. Общественный контроль не заменяет контроля государственного / В. Г. Боровик // Народное образование. – 2012. – №6. – С. 33-38.

Помітну роль у формуванні й реалізації державної політики в галузі освіти, управління галуззю на національному і регіональному рівнях відіграють громадські об'єднання (асоціації, конфедерації) в т.ч. і вищих навчальних закладів, спілки (ради) їх керівників.

Спілка ректорів вищих навчальних закладів України – перше громадське об'єднання керівників вищих навчальних закладів у незалежній Україні як відповідь на зміни у соціально-політичному й економічному устрої держави у 90-х роках минулого століття, які призвели до значних змін і в освітянській сфері, як перший крок до запобігання можливій інтелектуальній кризі, втраті наукової, культурної еліти. Очолював її тоді академік, ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка В. Скопенко.

Асоціація ректорів вищих технічних навчальних закладів – всеукраїнська громадська організація, створена у 1998 році. Очолив її М. Згуровський – ректор Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Вона об'єднує на добровільних засадах 43 фізичні особи, колективи вищих навчальних закладів, трудові колективи інших організацій і підприємств для здійснення цілей і завдань Асоціації. Метою Асоціації є захист законних прав та інтересів її членів, сприяння розвитку вищої технічної освіти, яка відповідала б міжнародним стандартам та гарантувала передові позиції України у традиційних інженерних галузях та нових пріоритетних напрямках інженерної та фундаментальної науки.

Асоціацію навчальних закладів України приватної форми власності започаткували у 1993 році вищі навчальні заклади, засновані на недержавній формі власності. Першим Президентом Асоціації був І. Тимошенко – ректор Європейського університету. Асоціація об'єднує понад 100 навчальних закладів: університетів, академій, інститутів, коледжів, інших навчально-виховних установ. Асоціація створена з метою об'єднання та координації зусиль навчальних закладів, спрямованих на розвиток кожного з них та системи освіти в цілому, на розбудову України як правової, демократичної, високорозвиненої держави; представництва в органах державної виконавчої влади та органах місцевого самоврядування інтересів навчальних закладів, заснованих на недержавній формі власності; соціального захисту учасників навчально-виховного процесу закладів освіти недержавної форми власності.

Конфедерація недержавних вищих закладів освіти України створена у грудні 1999 року за ініціативою провідних вищих навчальних закладів недержавної форми власності. Конфедерація налічує 28 членів майже з усіх регіонів України. Керівництво Конфедерацією здійснює правління та виконавча дирекція. Діяльність Конфедерації базується на принципах рівноправності її суб'єктів, взаємної відповідальності, взаємоповаги, взаємодії, врахування інтересів кожного суб'єкта Конфедерації та їхньої відповідальності меті і завданням Конфедерації, підтримки творчої ініціативи й співробітництва.

Регіональні ради ректорів (директорів) вищих закладів освіти є постійними органами громадського самоврядування у системі вищої освіти, що створені у 24 обласних центрах України для удосконалення системи управління освітою та координації діяльності вищих навчальних закладів освіти з питань виховної, навчально-методичної і наукової роботи. Рада ректорів (директорів) вищих навчальних закладів освіти у своїй діяльності керується Законами України «Про освіту», «Про вищу освіту», іншими нормативно-правовими актами та положенням про неї¹.

Характерним представником громадської організації, яка реально впливає на стан української освіти є Громадська Рада освітян і науковців України (ГРОНУ), що була створена 28 січня 2005 року. Згідно із її Статутом ГРОНУ є добровільною, незалежною громадською організацією, створеною на основі єдності інтересів громадян України для сприяння всебічному розвитку вітчизняної освіти і науки. Керівними органами ГРОНУ є з'їзд, конференція, президія, правління та ревізійна комісія. Унікальним є те, що до складу ГРОНУ як колективного члена ввійшла профспілка освітян і науковців України, а також Всеукраїнська Асоціація працівників профтехосвіти (ВАПП).

Серед вагомих рішень ГРОНУ була підготовка і схвалення Програми «Сім кроків по виведенню з кризи освіти України», яка ставила за мету здійснити соціальну революцію в освіті. Ця програма була взята до реалізації Міністерством освіти і науки в 2005-2007 роках. Окремі її положення стосувалися посилення соціального захисту педагогів, запровадження положень статті 57 Закону «Про освіту», введення доплат вчителям, науково-педагогічним працівникам за стаж, вчені звання і науковий ступінь, класне керівництво та ін. Зокрема з ініціативи членів ГРОНУ, народних депутатів України Івана Бокого, Віталія Шибка було внесено і проголосовано пропозицію парламенту щодо Закону про повернення освітянам боргів за соціальними виплатами на суму 4,7 мільярдів гривень протягом 2005-2009 років. Була підтримана урядом ініціатива ГРОНУ щодо надання пільг при сплаті за землю під базами відпочинку навчальних закладів, надання житла вчителям, а також розвитку дошкільної освіти, студентського і учнівського самоврядування, спорту.

Президія ГРОНУ у 2012 році рішуче виступила проти урядового законопроекту щодо змін до Закону «Про вищу освіту», проти руйнації вищої аграрної освіти. Члени Президії взяли участь в розробці альтернативного Закону «Про вищу освіту», робочу групу з підготовки якого очолював академік Національної академії наук України М. Згуровський. У результаті в проекті Закону було враховано більше трьох десятків пропозицій ГРОНУ, зокрема щодо збереження норм, які не дають змоги зменшити держзамовлення, забезпечення науково-педагогічних працівників квартирами, право вишам надавати для цього кредити і т. ін.

¹ Вища освіта в Україні: навч. посіб. / В. Г. Кремень, С. М. Ніколаєнко, М. Ф. Степко та ін.; За ред. В. Г. Кременя, С. М. Ніколаєнка. – К.: Знання, 2005. – С. 238-249.

Позитивним можна назвати вплив на стан справ в освіті і з боку Всеукраїнської Асоціації працівників профтехосвіти (ВАПП), створеної 27 квітня 1995 року. За час свого існування Асоціація стала чи не найефективнішою громадською організацією, яка зуміла поєднати інтереси працівників профтехосвіти, роботодавців, учнів та їх батьків, науковців академії педагогічних наук. Асоціація при підтримці громадськості фактично добилася прийняття у 1998 році Закону «Про професійно-технічну освіту», зберегла від руйнації систему підготовки робітничих кадрів. У складі ВАПП більше 70 тисяч членів, які об'єдналися в 27 регіональних організацій. Винятковим є те, що Асоціація змогла налагодити збір членських внесків, щорічно витрачаючи на свою діяльність більше 300 тисяч гривень.

Асоціація пережила безліч конфліктів із керівництвом Міносвіти, чиновниками Кабінету Міністрів України, особливо у 2010-2014 роках, відстоюючи трудові права учнів, багатьох працівників профтехучилищ, директорів ПТУ. Асоціації вдалося захистити навчальні заклади від тиску з боку прокуратури, держфінінспекції, пов'язаного із незаконними вимогами щодо обов'язкового перерахування коштів роботодавцями за виробничу практику учнів, проведення тендерів.

ВАПП знайшла механізми впливу на парламент, встановила тісні зв'язки із його фракціями та членами Комітету з питань науки та освіти Верховної Ради України. Стало правилом, що всі зміни до освітянського законодавства стосовно профтехосвіти погоджуються із активом ВАПП.

ГРОНУ, ВАПП мають свої сайти (www.gronu.org.ua, www.vapp.in.ua), а також газету «Професіонал».

Хорошим прикладом долучення студентства до проблем освіти, участі в управлінні освітянською галуззю, вирішення проблем вишів стала **Всеукраїнська Студентська Рада** (ВСР), створена у 2005 році. Її очолював студент Київського національного університету імені Тараса Шевченка Іван Слободяник. Серед активістів, які створювали ВСР, слід відзначити Володимира Шемаєва, Дмитра Кулібабу, Дениса Рудня. ВСР спільно з Міністерством освіти і науки України формувала пропозиції щодо розвитку студентського самоврядування. Активні дії Всеукраїнської Студентської Ради сприяли кращій участі студентства в житті українських вишів, їхнього впливу на розвиток демократичних процесів в університетах, матеріального та соціального захисту молоді. З ініціативи ВСР було організовано вивчення стану справ у студентських гуртожитках України, додатково було повернуто студентам майже 30 тисяч місць, які займали сторонні організації.

Проте починаючи з 2010 року, ВСР активно використовувалась керівництвом Міністерства освіти і науки України в політичних цілях для підтримки провладної політики, чим було нанесено шкоду студентському руху, сприяло його розколу і викликало серйозну недовіру до активу ВСР з боку більшості студентства. Цей досвід свідчить, що спроба маніпулювати, «керувати» гро-

мадськими студентськими організаціями чиновниками, владою неминує веде до його згорання, втрати реального впливу на студентство. На сьогодні, як наслідок, інтереси студентства представляють багато студентських організацій, серед яких можна виокремити такі, як Українська студентська спілка (1989), Українська Асоціація студентського самоврядування (1999), Студентське братство (2004), Студентська республіка (2006), «Студентська платформа» (2007) та інші.

Заслугує вивчення і підтримки досвід державно-громадського управління галуззю освіти і науки у 2005-2008 роках. Міністерством освіти і науки України, Центральним Комітетом профспілки освітян спільно з громадськими організаціями було сформовано низку потужних громадських Рад з питань загальної середньої, дошкільної та позашкільної освіти, професійно-технічної освіти, вищої школи, з питань наукової та інноваційної діяльності, економіки освіти. Голови та заступники цих Рад, які обиралися громадськістю, входили до Громадської Колегії Міністерства освіти і науки України, яку очолював ректор Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» М. Згуровський.

Робота цих громадських Рад та Колегії дали змогу максимально врахувати інтереси всіх учасників навчально-виховного процесу, наукової громадськості. Кожен серйозний документ, наказ, проект Закону проходив ретельну *громадську експертизу*, що дало змогу уникнути прийняття непрофесійних рішень, підвищити їх фаховий та науковий рівень.

Разом із тим, як свідчить досвід, слід дуже обережно і уважно ставитися до підбору громадських експертів. За виразом німецького маркетолога Альфреда Політца, «ніщо не може завдати вам більшої шкоди, ніж експертиза, проведена не професійно. Дякуйте долі за кваліфікованого експерта, він робить менше помилок». Тому для вирішення цієї проблеми слід законодавчо впровадити такі проблеми, як визначення статусу громадського експерта в освіті і поняття «громадської експертизи в освіті»; відсутність реальних механізмів для залучення експертів; відсутність нормативно-правової бази їх діяльності та відповідальності за свої дії¹.

За участю Громадської Колегії та Ради з вищої школи було підготовлено проект Програми запровадження інформаційних та комунікаційних технологій в освіті на 2005-2009 роки, Ради з профтехосвіти – Державну Програму розвитку профтехосвіти на 2006-2010 роки, був визначений державний перелік професій, розглядалися проблеми прозорості фінансування вищої і профтехшколи, ролі технікумів в системі вищої школи. Було розроблено програму «Студентський гуртожиток» і т. ін.

Активну участь в діяльності громадських Рад брали дійсні члени Академії педагогічних наук А. Мазаракі, В. Биков, Н. Ничкало, В. Петрович – директор

¹ Цит. за: Новикова Т. Г. Общественная экспертиза в образовании / Т. Г. Новикова // Народное образование. – 2012. – №7. – С. 26-27.

Міжрегіонального вищого професійного училища зв'язку м. Києва, професор М. Садовий, Л. Бржестовська – віце-президент ВАПП, В. Булгаков – директор Київського технікуму будівництва та архітектури, В. Коцур – ректор Переяслав-Хмельницького педагогічного університету, О. Онаць – голова Асоціації керівників шкіл України, В. Олійник – голова Асоціації закладів післядипломної освіти, ректор Університету менеджменту освіти, О. Падалка – перший проректор Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова та інші.

Унікальною була співпраця Міністерства освіти і науки із створеною Батьківською радою та Радою старшокласників України, до діяльності яких активно долучалися Надія Сікан та Борис Жебрівський. Цікавий досвід участі батьків в житті школи накопичено Радою батьків м. Києва, яку очолювала в свій час та ж Надія Сікан. Рада багато зробила для входження учнів в реальне життя, розвитку учнівського самоврядування. Всі активісти першої учнівської Ради м. Києва знайшли в подальшому гідне місце в житті, стали успішними підприємцями, юристами, держслужбовцями і т. ін.

Вдалим прикладом спільної діяльності громадськості і органів управління освіти, Державної акредитаційної комісії (ДАК) щодо підвищення якості знань, боротьби із псевдоосвітою стало створення регіональних громадських представництв ДАКу. До їх діяльності були залучені роботодавці, обласні ради ректорів і директорів технікумів, представники держадміністрацій, місцеві депутати, провідні педагоги і вчені регіонів.

Діяльність громадських ДАКів давала можливість більш повно врахувати потреби регіонів у тих чи інших кадрах, правдиво і об'єктивно оцінити діяльність деяких вишів, особливо їх філій, відокремлених структурних підрозділів. Лише за 2007 рік при активній діяльності громадських ДАКів було позбавлено ліцензій та закрито більше 50 навчальних закладів, їх філій. Серйозно опікувалися діяльністю громадських ДАКів В. Шинкарук та М. Михайліченко.

Наведені приклади свідчать, що державно-громадське управління – це невикористаний резерв підвищення якості української освіти, покликаний допомогти перейти сьогоднішній Україні із аграрно-сировинної економіки до економіки суспільства знань, а також сприяти вихованню нового відповідального покоління молоді – справжніх громадян і патріотів своєї держави.

РОЗДІЛ 3

ФОРМИ ДЕРЖАВНОГО ТА ГРОМАДСЬКОГО ВПЛИВУ НА ОСВІТУ (МАКРОРІВЕНЬ)

Мезорівень системи державно-громадського управління освітою виявляє найбільш загальні риси системи, її характеристики, формує стратегічне бачення розвитку складових системи. Мезорівень представлений такими формами впливу на систему державно-громадського управління освітою: державна освітня політика, що визначає загальні шляхи реалізації інтересів державних органів, інституцій громадянського суспільства, бізнесу у сфері освіти; державного регулювання, тобто сукупності інструментів, за допомогою яких держава встановлює вимоги в освітянській сфері, що містить закони, положення, розпорядження та інші правові акти законодавчого забезпечення сфери освіти; державне управління, тобто цілеспрямований, організуючий і регулюючий вплив держави (через систему органів державної влади і посадових осіб) на освіту; громадське управління, що забезпечує функціонування, збереження та розвиток громадських структур в освіті, а саме спеціально організованих структур, які не підпорядковуються органам системи освіти і створені для відображення інтересів соціальних груп людей; громадянської освіти, мета якої – формування особистості з притаманною їй громадянською культурою, усвідомленням особистих свобод, прав людини та громадянською відповідальністю, що формується у навчально-виховному процесі у різних типах навчальних закладів.

3.1. Державна освітня політика: ідейно-політичне моделювання систем державного управління освітою і функцій громадськості в управлінні освітою

(В. П. Андрущенко, В. Л. Савельєв)

Сучасний стан справ в українському дискурсі управління освітою та освітньої політики багато в чому схожий із ситуацією у післявоєнній Німеччині, де інституціалізація політичної науки «відбувалась на початковій фазі як рецепція тих теорій, що розроблялися в англomовному просторі». Звертаючи увагу на цей факт, українські дослідники зазначають, «що гонитва за американським лідером і навіть перегукування з ним у спільному комунікативному просторі потребують узгодження категоріального апарату політичної науки, уточнення її засадничих понять, що вживаються в англomовних теоріях і не мають адекватних аналогів у німецькій політичній думці»¹. Цей висновок значною мірою

¹ Култаєва М. Д., Бойченко М. І. Передмова перекладача // Клаус фон Байме. Політичні теорії сучасності / М. Д. Култаєва, М. І. Бойченко; [пер. з нім. М. Култаєвої та М. Бойченка]. – К.: Стилос, 2008. – С. 12.

залишається актуальним і для українських дослідників, що працюють у царині освітньої політики та управління освітою.

В американській, а також англосаксонській науковій традиції цією проблематикою переймається «Education Policy and Administration», кваліфікована як наука та мистецтво. Вона складається із двох самодостатніх частин і має міждисциплінарний характер, оскільки використовує потенціал багатьох наук. Перш ніж приступити до аналізу теоретичного та категоріального арсеналу «Education Policy and Administration», слушно почати із перекладу як самої назви, так і понять, які використовують представники цієї науки. Почнемо із терміну «administration». У літературі пропонуються наступні варіанти його перекладу: «управління», «адміністрування»¹.

У нашому випадку важливо пам'ятати, що термін «administration» є складовою назви поважної у США та світі науки, про яку згадувалось раніше, а саме «Public Administration». В українській науковій та публіцистичній літературі, як зазначає О. Дем'янчук, «міцно вкоренився термін «державне управління»². Насамперед це стосується перекладу терміну «Public Administration» як науки. Відповідно перекладається і друга складова назви «Education Policy and Administration» – «управління» або «управління освітою» за контекстом.

Значно більше питань викликає, як свідчить практика, переклад та тлумачення терміну «educational policy». Зупинимось на цьому докладніше, хоча вже доводилось висловлювати відповідні думки з цього приводу³. Термін українською мовою може відповідати принаймні трьом варіантам англійською мовою – «education(al)⁴ politics», «education(al) policy» та «education politics and policy». М. Кармазіна зауважує, що переклад понять policy та politics «є досить варіативним»⁵.

У нашому випадку слід враховувати той факт, що в американській науковій традиції відмінності між термінами «education policy» та «education politics» є відображенням існування двох окремих, і в той же час органічно взаємопов'язаних між собою, напрямів дослідження освітньої політики. Важливо у зв'язку із цим зазначити, що їх інституціалізація, яка почалась у 60-х роках, відбувалась у контексті домінуючих у той час уявлень про освіту та освітню політику. І політики, і науковці та експерти (в першу чергу це стосується представників науки про політику – Policy Science) поділяли у ті часи (60-70 роки) філософію так званого «високого модернізму» із його, як

¹ Кілієвич О. Англо-український глосарій термінів і понять з аналізу державної політики та економіки / О. Кілієвич. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – С. 34.

² Дем'янчук О. Державна політика і державне управління: політологічні аспекти: [монограф.] / О. Дем'янчук. – К.: Факт, 2008. – С. 166.

³ Андрущенко В. П. Освітня політика (огляд порядку денного) / В. П. Андрущенко, В. Л. Савельєв. – К.: МП «Леся», 2010. – С. 83-96.

⁴ Цей термін вживається в англійській літературі як ідентичний у варіантах як education, так і educational.

⁵ Кармазіна М. Політичні поняття і категорії: відтінки, іпостасі, метаморфози logos'у / М. Кармазіна // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К.: Український центр політичного менеджменту. – 2010. – Вип. 19. – С. 14.

зазначає Я. Кларк (професор університету Торонто), «технократичною зарозумілістю, поєднаною із місією зробити цей світ кращим» та надмірною вірою у нашу здатність «вимірювати та моніторити його»¹. Відповідно, утверджувалось «раціоналістичне», «інструменталістське», що ґрунтується переважно на методології позитивізму, як і у сфері Public Administration, бачення ролі освіти, освітньої політики в суспільстві. За останні десять років, писав у 1976 році американський сенатор Дж. Баклі, «навчання на всіх рівнях перетворилось на інструмент суспільної політики»².

«Інструменталістський» підхід заявляв про себе як домінуючий аж до початку ХХІ ст. у змісті двох головних складових дослідження освітньої політики – і як «politics» (в контексті політичної науки – Political Science), і як «policy» (в контексті Policy Science). Розглянемо докладніше це питання. Почнемо із напряму досліджень, що визначається терміном «Education Politics», який іноді перекладається у нас як «політика освіти». Виглядає досить незвично і навряд чи відповідає нашим традиціям вживання терміну «освітня політика» і наповнення його відповідним змістом.

У 1959 році американський професор Т. Еліот, представник політичної науки (Political Science), «обґрунтував необхідність і виступив з ініціативою розпочати дослідження»³ в сфері «Politics of Education» в рамках наукової дисципліни, яку він представляв. Ця ініціатива була не випадковою. У середовищі дослідників, зацікавлених політико-освітньою проблематикою, на той час вже досить поширеним і стійким було усвідомлення, що «політичні проблеми або ігнорувались, або неадекватно інтерпретувались вченими, що репрезентували філософію, історію, соціологію та економіку освіти»⁴.

Ініціатива Т. Еліота була із розумінням сприйнята науковим загалом. Почали виходити монографії, статті, проводились численні конференції та семінари, запроваджувались нові курси в університетах. Вчені, які репрезентували політичну науку та дисципліни, що досліджували освітню проблематику, активно обговорювали проблеми формування нової сфери знань – освітньої політики (Politics of Education). В результаті склались відповідні передумови для її організаційного оформлення. В 1969 році було створене «Товариство освітньої політики» (The Politics of Education Society – PES). У 1978 році воно отримало назву «Асоціація освітньої політики» (The Politics of Education Association – PEA) і як «спеціальна група інтересу» (Special interest group – SIG) в рамках Американської освітньої дослідницької асоціації (American

¹ Clark I. Professionalizing policy analysis in Canada / I. Clark // Canadian Public Administration. – 2008. – Vol. 51, No. 1. – P. 172.

² Buckley J. Education and Politics: Separate? / J. Buckley // Change. – 1976. – Vol. 8. – № 9 (Oct.). – P. 38.

³ Kirst M. Politics of Education / M. Kirst, E. Mosher // Review of Educational Research. – 1969. – Vol. 39. – No. 5. – P. 623.

⁴ Kirst M. Politics of Education / M. Kirst, E. Mosher // Review of Educational Research. – 1969. – Vol. 39. – No. 5. – P. 623.

Educational Research Association – AERA) отримала «повний статус як один із головних підрозділів» (Division L). При цьому РЕА має тісні зв'язки і з Американською асоціацією політичних наук (The American Political Science Association), на сайті якої, зокрема, зазначається, що метою РЕА «є заохочення та підтримка процесу дослідження політичних функцій та кінцевих результатів освіти на всіх рівнях».

«Асоціація освітньої політики» об'єднує «вчених та практиків, творців політики в сфері освітнього врядування та освітньої політики». Головна мета членів Асоціації – це знаходити відповіді на ключове політичне питання – «Хто контролює освіту?»¹. Це органічно вкладалося в контекст традиційного визначення політичної науки, що належить Г. Ласвелу, згідно з яким це наука про те, «хто отримав, що, коли і як»². У центрі уваги «традиційної політології, – зауважує Дж. Стігліц, – завжди перебувала роль груп із певними інтересами та те, як різні політичні організації та суспільні групи використовують політичну владу»³.

Класична політична наука, що вивчає політику (politics), розглядає, як зазначається в підручниках, такі її аспекти: контекст (історичний, економічний та соціальний), головні політичні інституції, багаторівневе врядування, партійні системи, механізми участі громадян в політичному житті тощо⁴. Практично ті самі питання є предметом інтересу і дослідників освітньої політики (Education Politics), але вже з погляду з'ясування характеру взаємодії, взаємовпливів політичних та освітніх систем суспільства. А саме: як «формальні структури та інституціональні традиції впливають на освітню політику (Education Politics)», як її основні актори діють у відповідному «культурному, макрополітичному та мікрополітичному контексті», якими є цілі і зміст поведінки зацікавлених груп тощо. У колі інтересів дослідників освітньої політики перебувають «цілі політичних систем, включаючи справедливість, рівність, можливості, ефективність та вибір; ресурси та засоби досягнення цих цілей»; соціальні, зокрема, протестні рухи; способи розв'язання «ідеологічних суперечностей та конфліктів у інтересах певних або усіх стейкхолдерів», інакше кажучи, «політичний процес, політичні інституції, політична культура, політична поведінка»⁵.

Практично одночасно із становленням дослідження освітньої політики як Politics of Education у США та Канаді почав розвиватися і другий напрям – дослідження та аналіз освітньої політики як Education Policy Study and Policy Analysis. Його прибічники теж орієнтувалися на зовнішні концептуальні дже-

¹ Kirst M. A Forty-Year Perspective on the Politics of Education and its Association / M. Kirst // Politics of Education Association Bulletin. – 2006. – Vol. 31. – No. 1. – P. 4.

² Цит. по: Стоун Д. Парадокс політики. Мистецтво ухвалення політичних рішень / Д. Стоун. – К.: Видавничий Дім «Альтернативи», 2000. – С. 141.

³ Стігліц Дж. Економіка державного сектора / Дж. Стігліц. – К.: Основи, 1998. – С. 189.

⁴ Garnett M. Exploring British Politics / M. Garnett, P. Lynch. – Second ed. – Longman. – 2009. – P. 4.

⁵ Cibulca J. Preface: The Need for a Politics Handbook / J. Cibulca, L. Fusarely, B. Cooper // Handbook of Education Politics and Policy. Ed. by Cooper B., Cibulca J., Fusarely L. – Routledge. – 2008. – P. VIII, X.

рела – але вже не на політичну науку (Political Science), а на науку про політику (Policy Science), яка містить дослідження політики (Policy Study) та аналіз політики (Policy Analysis). Факт звернення американських та канадських науковців до концептуального потенціалу науки про політику не випадковий. У Сполучених Штатах Америки фахівці з суспільних наук, зокрема із освітньої проблематики, відігравали активну роль у процесі розробки (policy making) політики, залучались урядом до перевірки альтернатив політики, побудов її моделей, здійснення реформ. Тому не випадково обумовлене суспільними викликами взаємне тяжіння освіти та політики найбільш рельєфно виявило себе в суспільних науках саме у США.

У 1951 році вийшла у світ праця політологів під редакцією Д. Лернера та Г. Ласвела «Політичні науки: сучасний розвиток цілей і методу». Значення висловлених у ній ідей, зокрема Г. Ласвелом, високо оцінюються американськими вченими. Саме ця робота, як зазначається у відповідній літературі, заклала основи науки про політику (Policy Science), яка, на відміну від традиційної політичної науки (Political Science), має фундаментальну практичну орієнтацію. Для нас важливо зазначити, що наука про політику має й інші виразні характеристики, а саме: багатогалузевість та чітку нормативність. «Під багатогалузевістю Г. Ласвел розумів те, що наука про політику мала б відійти від вузького дослідження політичних інститутів і структур та охопити у собі досягнення таких наук, як соціологія й економіка, право та політика. Під вирішенням проблем він мав на увазі, що наука про політику мала б чітко дотримуватися канонів релевантності, орієнтуючи себе на вирішення реальних проблем, а не займатися чисто академічними та часто безрезультативними дебатами, якими, наприклад, славиться тлумачення класичних, іноді розмитих політичних текстів. Чітка нормативність, згідно з Г. Ласвелом, означає, що наука про політику не мала б ховатися під маскою «наукової об'єктивності», а повинна була визнавати неможливість розділення цілей та засобів або цінностей та методів у дослідженнях дій влади»¹.

Орієнтація науки про політику (Policy Science) на дослідження того, що влада насправді робить, а не на те, що вона має чи повинна робити, викликали віру дослідників освітньої проблематики в те, що вона здатна розв'язати «дихотомію між політикою (policy) та її впровадженням (policy implementation)», виявити дійсні причини існуючого розриву між обіцянками політиків та реальною практикою освітньої реформи². Особливі надії в зв'язку із цим покладалась на аналіз політики (Policy Analysis) як складової частини науки про політику (Policy Science). Вперше цей термін вжив Ч. Ліндблом (C. Lindblom) у

¹ Говлет М. Дослідження державної політики: цикли та підсистеми політики / М. Говлет, М. Рамеш. – Львів: «Кальварія», 2004. – С. 11.

² Zajda J. Education and policy: Changing paradigms and issues / J. Zajda // International Review of Education. – 2002. – Vol. 48. – No. 1/2. – P. 69.

1958 році. Цей вид аналізу політики А. Вільдавськи назвав «повідомлення правди владі»¹.

Вчені, що орієнтувались на науку про політику, мали бути реальним уособленням її мультидисциплінарного характеру. Результативне дослідження потребує знань принаймні у двох галузях – «у концепціях науки про політику, а також в історії та складових реальної досліджуваної галузі політики»². У нашому випадку мова іде про освіту та науки, що досліджують її: філософія освіти, соціологія освіти, економіка освіти, психологія, педагогіка тощо. Сфера науки про політику вирізняється наявністю «багатьох підходів та відповідним понятійним апаратом»³.

Вважається, що «хоча дослідження в сфері освіти мають довгу історію, історія досліджень політики в сфері освіти бере свій початок у 1966 році – з опублікування звіту Коулмена»⁴. Дж. Коулмен, вперше в національному масштабі, намагався визначити причини відмінностей в ефективності роботи шкіл. Чимало зусиль розробці моделі роботи школи присвятили і автори цитованої монографії. Уся їх практична діяльність упродовж 60-х років була підпорядкована вирішенню проблеми: як донести до розробників та творців освітньої політики, поради і рекомендації, побудовані на дослідженнях, і тим самим зробити освітню політику більш ефективнішою та результативнішою.

Розвиток двох напрямів у дослідженні освітньої політики із самого початку поставив питання їх співвідношення та концептуальної значущості у вирішенні наукових та практичних питань. Спочатку в 50-60-х роках «акцент робився на politics, а policy розглядалась як залежна змінна, а не як окремий предмет досліджень»⁵. Надалі інтерес дослідників до проблематики politics проявлявся нерівномірно – він то «посилювався, то затухав»⁶. У 70-х роках відбувся «вибух досліджень у цій сфері»⁷. Загалом 70-80-ті роки вважаються «золотою ерою» у діяльності членів РЕА, які зосереджувались виключно на проблематиці education politics. Надалі ж почали відбуватися певні зміни в тематиці та фокусі досліджень і почала зростати кількість прибічників впровадження в сферу досліджень освітньої політики концептуального арсеналу науки про політику (Policy Science). І вже в кінці 80-х на початку 90-х років було констатовано, що «відбулось серйозне зрушення від політичних (political) досліджень

¹ Романов В. Вступ до аналізу державної політики: [навч. посіб.] / В. Романов, О. Рудік, Т. Брус. – К.: Видавництво «Основи», 2001. – С. 44.

² Говлет М. Дослідження державної політики: цикли та підсистеми політики / М. Говлет, М. Рамеш. – Львів: «Кальварія», 2004. – С. 12.

³ Fitz J. Education Policy and Social Reproduction Class inspiration and symbolic control / J. Fitz, B. Davis, J. Evans. – N.Y., 2006. – P. 2.

⁴ Reimers F. Informed Dialogue – Using Research to Shape Education Policy around the World / F. Reimers, N. McGinn. – Westport. – Praeger 1997. – P. 6.

⁵ Kirst M. A Forty-Year Perspective on the Politics of Education and its Association / M. Kirst // Politics of Education Association Bulletin. – 2006. – Vol. 31. – No. 1. – P. 4.

⁶ Cibulca J. Preface: The Need for a Politics Handbook / J. Cibulca, L. Fusareilly, B. Cooper // Handbook of Education Politics and Policy. Ed. by Cooper B., Cibulca J., Fusareilly L. – Routledge. – 2008. – P. IX.

⁷ Kirst M. A Forty-Year Perspective on the Politics of Education and its Association / M. Kirst // Politics of Education Association Bulletin. – 2006. – Vol. 31. – No. 1. – P. 5.

освітньої політики у бік активізації впровадження аналізу політики». Навіть з'явилися твердження, що напрям у вивченні «Education Politics вичерпав себе»¹, оскільки не відбулось ніяких змін «з точки зору тематики, методів та теоретичних підходів». Склалась ситуація невизначеності. «Після 1959 року, коли Т. Еліот закликав до необхідності вивчення освітньої політики (politics), з одного боку, наче багато чого змінилось у цій сфері, а з другого, – практично нічого»², констатували Е. Алеман (університет Юта) та Б. Максі (університет Міссурі, Колумбія).

Поступово між цими напрямками встановилась певна рівновага. Практика довела, завдяки зусиллям прибічників багатовимірного підходу до вивчення освітньої політики, їх концептуальну взаємозалежність. Для того, щоб зрозуміти це, потрібно було спочатку з'ясувати та обґрунтувати «адекватно» відмінності між цими двома підходами, а саме: чим політичне (political) як похідне від politics відрізняється від політики (policy) в сфері освіти. І вже на цій основі визначити місце і роль існуючих поглядів в сфері дослідження освітньої політики (Educational Politics and Policy). Здається, американська дослідниця Д. Шіпс розставила цілком адекватно акценти в зв'язку із цим. «Дослідження політики (policy), – зазначає вона, – є міждисциплінарною сферою за визначенням. Часткове це пояснюється тим, що тут виникають проблеми, з якими мають справу ті, хто реально причетний до вироблення рішень. Чітко виявлена практична нагальність досліджень та аналіз політики обумовлює їх нерозбірливість у застосуванні найрізноманітнішої інформації, підходів та інструментарію, запозичених з економіки, соціології, права, психології, а також і політичної науки. Ця наука є міждисциплінарною ще тому, що потребує як навичок та вміння застосовувати методи аналізу політики, а також історичних знань та розуміння проблем певної соціальної сфери. Політична наука, скоріше, є внутрішньо єдиною дисципліною та має свою власну та довгу історію, уособленням якої вона є. Її представники звертають увагу на проблеми такого рівня, які для тих, хто виробляє рішення, не становлять ніякого інтересу, але водночас забезпечують концептуальне підґрунтя для вирішення багатьох питань політики (policy). Без праць представників політичної науки вона (policy) стане стерильною»³.

Таким чином, виявивши за якими напрямками утверджувались в англосаксонському, насамперед, американському дискурсі дослідження освітньої політики як «Education Politics» та, як «Education Policy», можна тепер з'ясувати, яким чином ці напрямки пов'язані із теорією та практикою дер-

¹ Introduction // The Future of the Politics of Education Association: A Committee Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.fsu.edu.

² Aleman E. A Forty Two Year Perspective on the Politics of Education and the Future of PEA / E. Aleman, B. Maxcy. // Bulletin. – 2006. – Vol. 31. – № 1. – P. 1.

³ The Future of the Politics of Education Association: A Committee Report. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.fsu.edu.

жавного управління – Public Administration. Почнемо із «Education Policy», оскільки органічний характер зв'язків саме цього напрямку із «Public Administration» став під-грунтям одного із принципових постулатів науки державного управління як у вітчизняному, так і західному дискурсі. «Політика і управління є тісно взаємопов'язаними. Державне управління є своєрідною формою і засобом практичного втілення в суспільну практику державної політики»,¹ – наголошують українські автори. Відповідно, й державна політика в галузі освіти і державне управління освітою взаємопов'язані. «Державне управління є засобом (механізмом, інструментом) здійснення державної політики в галузі освіти»², – констатує Є. Красняков. Це визначення цілком співпадає із визначенням, яке, як уже зазначалося, сформулював Т. Серджованні ще у 1981 році, наголошуючи на нероздільності політики (policy) та управління³.

Керуючись зазначеним постулатом про органічну єдність управління та політики (policy), західні вчені відповідним чином формулюють визначення освітньої політики. У монографії Р. Фернандо та Н. Мак-Гінна «освітня політика – це політика, що стосується цілей освітньої системи та дій, що мають бути здійснені з метою їх досягнення»⁴. М. Джонс під освітньою політикою розуміє складне явище, що складається із таких елементів: а) визначення цілей і намірів; б) прийняття рішень щодо програми дій і пов'язаного з цим передбачення видатків; в) впровадження програми у життя; г) аналіз ефектів впровадженої у життя програми⁵.

В українському дискурсі переважна більшість існуючих визначень освітньої політики мало чим відрізняються від наведених вище. Наприклад, К. Корсак розглядає «національну освітню політику в широкому розумінні як сукупність пріоритетів і цілей, які формує уряд чи інший вищий орган для здійснення заходів щодо удосконалення і розвитку системи освіти чи її елементів»⁶. Або ще один варіант, згідно з яким освітня політика – «це вироблений, схвалений та виконуваний урядом і громадськими організаціями курс дій, спрямований на втілення в життя визначених цілей, методів і змістового наповнення учбових програм, які використовуються в освітньому процесі і призво-

¹ Державне управління: Курс лекцій / В. Д. Бакуменко, Д. І. Дзвінчук, О. С. Поважний. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. – С. 55.

² Красняков Є. В. Державна політика в галузі освіти в Україні: теоретико-історичний аспект. автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з державного управління: 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / Є. В. Красняков. – К., 2012. – С. 6-7.

³ Sergiovanni T. Theory and Practice in Education Policy and Administration: An Hermeneutics Perspective. Abridged Version / T. Sergiovanni [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.eric.ed.gov/PDFS/ED228693.pdf.

⁴ Reimers F. Informed Dialogue – Using Research to Shape Education Policy around the World / F. Reimers, N. McGinn. – Westport. – Praeger, 1997. – P. 29.

⁵ Яновський А. Школа громадянина: американський досвід – наші потреби / А. Яновський; [пер.з польс. Л. Гриневиц]. – Львів: Літопис, 2001. – С. 26.

⁶ Корсак К. В. Освіта, суспільство, людина в ХХІ столітті: інтегрально-філософський аналіз / К. В. Корсак. – Київ – Ніжин, 2004. – С. 112.

дять до розвитку мислення учнів та студентів, здобуття ними знань і навичок»¹.

Згадувані зарубіжні та українські автори за всієї принципової схожості їхніх позицій стосовно визначення освітньої політики все ж таки йшли до цього в різних культурно-політичних контекстах. Поряд із цим в українському дискурсі присутні публікації, що є прямою ретрансляцією домінуючого у 60-90-х роках напряму у західній науковій традиції, представники якого переймаються проблемами освітньої політики, а саме – «раціоналістичного». Показовим у зв'язку із цим є навчальний посібник І. Іванюк, яка беручи у певний період безпосередню участь у реалізації освітніх програм Міжнародного фонду «Відродження» в Україні, мала можливість не тільки ознайомитись із західною теорією і практикою, але й доклала певних зусиль до його поширення в Україні. Зокрема, під час розробки Національної доктрини розвитку освіти у 2000-2002 роках, коли до цього процесу активно залучались західні експерти із відповідним досвідом.

У своєму навчальному посібнику І. Іванюк не тільки формулює визначення освітньої політики (Educational Policy) як низки «дій, спрямованих на досягнення цілей освітніх організацій та/або системи освіти»², але і надає читачеві можливість ознайомитись із відповідним західним досвідом теорії і практики її формулювання та реалізації. Головна увага при цьому приділяється розгляду «раціоналістичної» версії аналізу політики, який розглядається, як і у відповідних виданнях 80-90-х років, «інструментом для відповіді на певні основні питання освітньої політики»³. Порівняємо цю оцінку із вже згадуваною тезою стосовно ролі аналізу політики в контексті Public Policy та Public Administration – «повідомляти правду владі».

Процес формування та реалізації освітньої політики подається у посібнику за канонами її «раціоналістичного» бачення як послідовних циклів (етапів, фаз) – від аналізу існуючої ситуації до оцінювання отриманих результатів та наслідків. Ця схема, як «класична», витлумачувалась та популяризувалась дослідниками, що представляють Школу політичної аналітики Національного університету «Києво-Могилянська Академія»⁴, а також особливо активно вченими Національної академії державного управління при Президентів України. «Поетапне» бачення державної політики як «замкненого циклу» є однією із головних тем навчальної дисципліни «Державна політика: аналіз та механізми впровадження», що викладається в Академії. З огляду на більш як 10-річний

¹ Основи демократії: [підручник для студентів вищих навчальних закладів] / За заг. ред. А. Ф. Колодій. – [3-є видання, оновлене і доповнене]. – Львів: Астролябія, 2009. – С. 686.

² Іванюк І. В. Освітня політика. Навчальний посібник / І. В. Іванюк. – К.: Таксон, 2006. – С. 14.

³ Іванюк І. В. Освітня політика. Навчальний посібник / І. В. Іванюк. – К.: Таксон, 2006. – С. 34.

⁴ Система розробки і здійснення публічних політик в Україні / Під заг. ред. О. П. Дем'янчук. – К.: Факт, 2004. – С. 16-21.

період її викладання¹ відповідні ідеї, слід вважати, стали надбанням досить значної кількості слухачів, в тому числі і представників чиновного люду.

Можна припустити, що досить широкий вітчизняний дослідницький загал мав можливість ознайомитись також й з основними положеннями «класичного» західного варіанту аналізу освітньої політики, зокрема, в інтерпретації В. Гальперіної, С. Клепка, О. Дем'янчука та інших². І, безумовно, завдяки посібнику І. Іванюк. Цікаво, що передмову до цієї роботи написав Т. Фініков, який вважає, що в ній викладено «в систематизованому вигляді те, що вкладає в поняття освітньої політики модерна політична наука»³. Якщо виходити із змісту наявного у посібнику матеріалу, то він є відображенням концепцій та методології, що репрезентують переважно не політичну науку (Political Science), а науку про політику (Policy Science), та її складові – дослідження освітньої політики (Educational Policy Study) та аналіз освітньої політики (Educational Policy Analysis).

Характерно, що у Т. Фінікова не викликає ніяких критичних зауважень репрезентована у посібнику методологія «формування, реалізації та аналізу освітньої політики». Однак ця методологія, в чому нескладно переконатись шляхом елементарного порівняння відповідних текстів, принципово не відрізняється від позиції тих зарубіжних авторів, яких Т. Фініков звинувачує у формально-абстрактному розумінні політики як дії, спрямованої на досягнення «мети чи завдань організації». Власне, усім своїм змістом, оскільки його наповнення забезпечується відповідними текстами, що репрезентують «раціоналістичний» напрям у англосаксонській версії науки про політику (освітню політику), посібник спрямований на обґрунтування визначення освітньої політики саме як низки дій, спрямованих на «досягнення цілей освітніх організацій та/або системи освіти».

Причини схожості підходів західних та українських дослідників («теоретичного гомоморфізму») Т. Фініков вбачає у наявності спільного «політичного підґрунтя», яке виявляє себе як «спорідненість «управлінського стилю» радянського авторитаризму та сучасного «тотального адміністрування» періоду «постполітики»⁴. У зв'язку з цим хотілося б зробити деякі уточнення, зокрема, стосовно «управлінського стилю» радянського авторитаризму, характерною рисою якого є чітка етатистська традиція, інструменталістське розуміння ролі держави у здійсненні внутрішньої, в тому числі і освітньої, політики. У новій

¹ Державна політика: аналіз та впровадження в Україні: Конспект лекцій для навчального модуля: [уклад. В. А. Ребкало, В. В. Тертичка]. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – С. 39-74; Державна політика: аналіз та механізми її впровадження: [метод. рек.; уклад. О. І. Кілієвич, В. В. Тертичка]. – К.: НАДУ, 2009. – С. 11-12.

² Докладніше про це див.: Пономаренко В. М. Дослідження та аналіз освітньої політики в Україні: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. політичних наук: 23.00.01 «Політичні інститути та процеси» / В. М. Пономаренко. – К., 2010. – 19 с.

³ Фініков Т. Передмова // Іванюк І. В. Освітня політика. Навчальний посібник / І. В. Іванюк. – К.: Таксон, 2006. – С. 8.

⁴ Фініков Т. «Управлінська міфологія» в сучасних підходах до аналізу освіти / Т. Фініков // Філософія освіти. – 2008. – №1-2. – С. 222.

редакції Програми КПРС, прийнятої XXVII з'їздом КПРС 1 березня 1986 року, було записано, що загальнонародна держава «выступает главным орудием совершенствования социализма в нашей стране»¹. Що змінилося з того часу у характері управління освітою? Замість «загальнонародної» з'явилась українська держава, але чи відбулись радикальні зміни у взаємовідносинах державних органів і закладів освіти? Питання риторичне.

Відповідно, існуюча практика домінування держави в освітньому просторі, що навряд чи зможуть заперечити навіть найпалкіші прибічники ідеї державно-громадської моделі управління освітою, знаходить відповідне відображення в існуючих визначеннях освітньої політики. Їх автори демонструють одностайність незалежно від того, яку сферу знань вони репрезентують. Хоча, найбільш послідовними «державниками», з огляду на характер дисципліни, є представники науки з державного управління. Наприклад, головний консультант секретаріату Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти Є. Красняков, який захистив кандидатську дисертацію на тему: «Державна політика в галузі освіти: теоретико-історичний аспект», послідовно реалізуючи «державницький» підхід, вважає, що «у сучасних політичних умовах суб'єктом державної (курсив мій – В. Савельєв) освітньої політики виступають як регіональна структура управління освітою, так і міжнародні органи та установи, які здійснюють освітню політику на світовому рівні (наприклад, ЮНЕСКО, Міжнародний фонд «Відродження» та інші)»². Ця теза повторюється і в наступних публікаціях³.

Зрозуміло, що приналежність до певної наукової сфери, в цьому випадку до науки державного управління, зобов'язує приділяти головну увагу саме державі, національній державі. Навряд чи буде правомірним наділяти ЮНЕСКО, Міжнародний валютний фонд державними функціями у їх традиційному розумінні як функції nation-state з усіма її атрибутами – суверенітет, кордони тощо. Ці міркування стосуються і Європейського Союзу, який теж не є державою у її традиційному, модерному розумінні. Його освітня політика не є ані державною, ані сумою державних політик держав-членів ЄС. Ця специфічна регіональна освітня політика певного регіонального об'єднання, що відображає спільну позицію його членів на світовій арені з головних питань освіти.

Сталість етатистської традиції в інтерпретації освітньої політики, що підживлюється пострадянською практикою її реалізації, знайшла своє додаткове підкріплення, як цілком слушно зауважив Т. Фініков, у «сучасних західних доктринах (які відбивають практики західного суспільства) ... періоду «пос-

¹ Материали XXVII съезда Коммунистической партии Советского Союза. – М.: Политиздат, 1986. – С. 158.

² Красняков Є. Освітня політика як інструмент впливу держави на систему освіти / Є. Красняков // Шлях освіти. – 2006. – №4. – С. 2.

³ Красняков Є. Державна освітня політика і сутність поняття, системність, історико-політичні аспекти / Є. Красняков // Віче. – 2011. – №11. – 13 липня. – С. 3.

тполітики»¹. В цілому погоджуючись із цим висновком, варто зробити певні уточнення. Насамперед, слід зауважити, що світ західних доктрин «періоду «постполітики» є далеко неоднозначним і його вплив на український дискурс освітньої політики теж неоднозначний.

Західні уявлення про освітню політику «почали надходити» в Україну досить інтенсивно з середини 90-х років, насамперед, в контексті однієї із складових науки про політику (Policy Science) – аналізу політики (Policy Analysis). Друга складова – це «Policy Study». На початку 90-х років, – за визначенням П. Радо, – аналіз політики був відсутньою ланкою освітньої політики в Україні. «Відповідно до традицій посткомуністичних країн та «станом речей», дослідження освіти та аналіз політики не відрізнялись і не були відокремлені один від одного»².

Існуючі на той час в американській, англосаксонській традиції відмінності між політичною наукою (Political Science) та наукою про політику (Policy Science = Policy Study + Policy Analysis) із самого початку не завжди враховувались в українському дискурсі. О. Кілієвич зазначав у зв'язку з цим, що досить поширеним було «нерозуміння різниці між Policy Science та Political Science – обидні назви перекладаються як «політологія» або «політична наука»³. Наприклад, І. Шавкун, посилаючись «на думку деяких науковців» (С. Саханенка), вважає, що існує «поняття «політична наука (Policy Science)», завдання якої є «розроблення і реалізація «курсу дій (рішень) у публічній сфері»⁴. Тому не дивно, що існує погляд, згідно з яким «освітня політика (Education Policy) – це «одна із сучасних політологічних наук, що займається теоретичним обґрунтуванням політичної діяльності в галузі освіти, плануванням і прогнозуванням едукції»⁵.

Причини зазначеного, досить поширеного, явища неадекватного тлумачення стану справ у західному дискурсі обумовлені цілою низкою факторів і є певною мірою закономірними. Наукові дисципліни в Україні, що досліджують проблеми політики і управління відчували і відчувають на собі досить потужні впливи за двома векторами – російським та західним. Якщо розглядати політичну науку в нашій країні, то тут прижилася російська точка зору на предмет політичної науки та її поділ на загальну (теоретичну) та прикладну. Достатньо просто порівняти існуючі публікації, зокрема російські та українські підручники. «*Политология – наука о политике. Ее задача, – пишут российские коллеги, – изучение политики как в ее сущности, так и в ее проявлении.* Таким обра-

¹ Фініков Т. «Управлінська міфологія» в сучасних підходах до аналізу освіти / Т. Фініков // Філософія освіти. – 2008. – №1-2. – С. 222

² Rado P. Transition in Education. Policy Making and the Key Educational Policy Areas in the Central-European and Baltic Countries / P. Rado. – Budapest, Hungary: Open Society Institute, 2001. – P. 35, 51.

³ Кілієвич О. Інституалізація аналізу політики в Україні / О. Кілієвич // Суспільна політика та стратегічний менеджмент. – 2008. – № 1. – С. 9.

⁴ Шавкун І. Г. Філософія менеджменту / І. Г. Шавкун. – Запоріжжя: ТандемАртСтудия, 2007. – С. 17.

⁵ Василюк А. Педагогічний словник-лексикон. Англо-український. Українсько-англійський / А. Василюк. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2004. – С. 78.

зом, она, естественно, разделяется на теоретическую и практическую (прикладную)»¹.

За бажанням можна продовжити, оскільки сучасні визначення принципово не змінилися. На думку українських вчених, «політологія є загальною інтеграційною наукою про політику в усіх її проявах»². Відповідно зазначається, що «політологія як наука функціонує на теоретичному і прикладному (практичному) рівнях, які, взаємодіючи, доповнюють один одного Саме взаємодія цих рівнів політичного знання зумовлює повноцінний розвиток політичної науки»³.

В американській, англосаксонській науковій традиції склались та існують дещо відмінні погляди на предмет і структуру політичної науки. І в цьому немає нічого дивного, оскільки «чи не в кожній країні Заходу існує свій погляд на сутність політичної науки, ступінь її науковості»⁴. Важливо у зв'язку з цим враховувати ці особливості в процесі перекладу та інтерпретації відповідних текстів. У США і досі зберігається, хоча і не категорично окреслений поділ на політичну науку (Political Science) та науку про політику (Policy Science). Остання, як вже зазначалось, поділяється на дослідження – політики – Policy Study (зауважимо – не політичні дослідження, що є, з точки зору американських вчених, прерогативою Political Science), та Policy Analysis (аналіз політики), а не політичний аналіз. У зв'язку із цим вельми показовою є назва першого розділу монографії відомих західних фахівців М. Говлета та М. Рамеша «Дослідження державної політики: цикли та підсистеми політики» у кваліфікованому перекладі О. Рябова: «Наука про політику та політична наука». На їх думку, наука про політику (Policy Science) «є окресленою «дисципліною» з унікальним набором концепцій, сфер інтересів, із власним лексиконом та термінологією»⁵.

Власне, представники Policy Science переймаються тією ж проблематикою, що і вчені в Росії та Україні, які репрезентують прикладний сегмент вітчизняної політичної науки. Але якщо стосовно української (російської) традиції коректно включати до політичної науки усі напрями досліджень, що стосуються політики, то стосовно англосаксонської, американської традиції навряд чи правомірним буде кваліфікувати Policy Science як «політичну науку».

Розглядаючи питання функціонального, предметного розмежування між політичною наукою (Political Science) та наукою про політику (Policy Science)

¹ Общая и прикладная политология: Учебное пособие. Под общей редакцией В. И. Жукова, Б. И. Краснова. – М.: МТСУ; Изд-во «Союз», 1997. – 992 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://grachev62.narod/krasnov/ch_43.htm

² Рудич Ф. Політична наука в Україні: стан і перспективи / Ф. Рудич // Політичний менеджмент. – 2003. – №1. – С. 6.

³ Прикладна політологія: [навч. посіб.] / За ред. В. П. Горбатенка. – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 472 с.

⁴ Кармазіна М. Політична наука: предмет, структура, методологія / М. Кармазіна // Політичний менеджмент. – 2010. – №1. – С. 21.

⁵ Говлет М. Дослідження державної політики: цикли та підсистеми політики / М. Говлет, М. Рамеш; [пер. з англ. О. Рябов]. – Львів: Кальварія, 2004. – С. 11.

не можна оминати питання використання їх представниками ключових термінів – politics, policy, polity. М. Кармазіна, зокрема, наголошує, що «більшість західних дослідників погоджується з тим, що саме вони відображають змістовне, предметне поле «політичної науки»¹. У зв'язку із цим зауважимо, що напевно чи це відповідає дійсності. У США, англосаксонських країнах політична наука (Political Science) і наука про політику (Policy Science) з огляду на існуючі відмінності у їх предметній спрямованості відповідно використовують, говорячи словами М. Говлета та М. Рамеша, свій власний лексикон та термінологію. Для політичної науки (Political Science) такими ключовими, «робочими» термінами, скажімо так, є polity та politics. Для науки про політику (Policy Science) – policy. В українській політологічній традиції ці відмінності, як правило, не враховуються. Наприклад, В. Токовенко, нарахувавши дев'ять визначень політики, кваліфікує їх як політологічні («розпорошені в політологічній літературі»)².

У зв'язку з цим, хотілося б зауважити, що принаймні одне із наведених В. Токовенко тлумачень політики, а саме як програми дій або утримання від них, що спрямовані на розв'язання суспільно значущих проблем, запозичено із контексту іншої науки – а саме, якщо говорити про США, то це «Policy Science», якщо про Україну – то це наука державного управління, точніше аналіз державної політики. Представники цієї наукової дисципліни, як у США, так і в Україні досліджують політику у вимірі, що визначається поняттям «policy», або точніше «public policy» – державна (суспільна) політика.

У цій сфері, на відміну від політичної науки, в Україні з початку 90-х років процес формування науки державного управління відбувався в умовах домінуючого впливу американського, точніше англосаксонського, варіанту Policy Science, насамперед, однієї з її складових – аналізу політики (Policy Analytics). Можна сказати, що за 20 років сформувався такий собі український філіал американської науки про політику та її складових – Policy Study + Policy Analysis. Його представники, а це насамперед загін дослідників на чолі із провідними науковцями Національної академії державного управління при Президентові України, які доклали найбільше зусиль до тиражування зарубіжного досвіду впровадження дослідження та аналізу політики (policy), в основному поділяють його методологію та методи дослідження, їх предмет. Ця позиція знайшла своє відображення у численних публікаціях таких авторів як Т. Брус, О. Валевський, К. Ващенко, В. Ребкало, В. Тертичка, О. Кілієвич, В. Романов, О. Рудік та інші. Варто також зауважити, що в Україні було перекладено відповідної літератури профільних західних фахівців більше ніж у будь-якій іншій країні Східної Європи.

¹ Кармазіна М. Політична наука: предмет, структура, методологія / М. Кармазіна // Політичний менеджмент. – 2010. – №1. – С. 23.

² Токовенко В. Політичне керівництво і державне управління: проблеми взаємовідносин та оптимізація взаємодії: [монограф.] / В. Токовенко. – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – С. 26-27.

У дослідженнях названих авторів знайшли своє відображення у відповідній інтерпретації концепції та методи, притаманні домінуючим у 60-90-х роках поглядам представників, за виразом Д. Стоун, «проекту раціональності» у американській та англосаксонській науковій традиції науки про політику та науки державного управління. У Національній академії державного управління при Президентові України є також група дослідників, яка має дещо відмінні погляди на статус аналізу політики, на переклад та інтерпретацію ключових англомовних термінів, на взаємовідношення теоретичної, емпіричної та прикладної складових у дослідженні та аналізі політики. У зв'язку із цим слід назвати, насамперед, С. Вирового, Ю. Кальниша, І. Рейтеровича, С. Телешуна, О. Титаренка, у працях яких обґрунтовується «специфічний окремий науковий напрям»¹ – політична аналітика у державному управлінні, яка «народжується», завдяки, зокрема, зусиллям названих авторів, на стику «двох фундаментальних теоретико-прикладних наук – політології й державного управління».

Створюваний «політичними аналітиками» своєрідний парасольковий теоретико-прикладний мікс уособлює в собі, відповідно, специфіку як зарубіжних (західних та російських), так і вітчизняних підходів до дослідження та аналізу політики. Зокрема, тут фігурує притаманний російській та вітчизняній науці поділ політології на теоретичну та прикладну, що не є характерним, принаймні термінологічно, для англосаксонської американської наукової традиції, представники якої, як правило, ведуть мову про політичну науку (Political Science) та науку про політику (Policy Science). Власне, ця позиція послідовно відстоюється у вітчизняному дискурсі завдяки публікаціям авторів (О. Кілієвича, В. Тертички та ін.), які є об'єктом критики «політичних аналітиків», зокрема Ю. Кальниша.

Прибічники «специфічного наукового напрямку», збираючи під парасольку політичної аналітики притаманні політології та теорії державного управління дослідження, декларують у своїх публікаціях необхідність залучення підходів, характерних для таких філософських напрямів, як феноменологія, герменевтика та структуралізм, які акцентують увагу на логіко-лінгвістичних аспектах мови політики, на дискурс-аналізі тексту «у найширшому розумінні слова»². У цьому пункті можна побачити певну схожість позицій українських вчених із думками тих дослідників, які репрезентують «інтерпретивістський», що опонує «проекту раціональності», напрям у американській, англосаксонській політичній науці та науці про політику. Слід зауважити, що «політичні аналітики» працюють настільки злагоджено, що можна навіть натрапити на абсолютно ідентичний текст під різними прізвищами³.

¹ Вступ до політичної аналітики: [навч. посіб.] / Автор. кол.: С. О. Телешун, О. Р. Титаренко, І. В. Рейтерович, С. І. Вировий; за заг. ред. С. О. Телешуна. – К.: Вид-во НАДУ, 2006. – С. 77.

² Вступ до політичної аналітики: [навч. посіб.] / Автор. кол.: С. О. Телешун, О. Р. Титаренко, І. В. Рейтерович, С. І. Вировий; за заг. ред. С. О. Телешуна. – К.: Вид-во НАДУ, 2006. – С. 15, 23-24.

³ Див., наприклад: Вступ до політичної аналітики: [навч. посіб.] / Автор. кол.: С. О. Телешун, О. Р. Титаренко, І. В. Рейтерович, С. І. Вировий; За заг. ред. С. О. Телешуна. – К.: Вид-во НАДУ, 2006. – С. 44-47; Каль-

У 2005 році Ю. Кальниш констатував, що «поряд з тим, що політична аналітика стала предметом широкого вивчення, дослідження та впровадження у вітчизняну політичну теорію й практику, в теорії державного управління України перевага досі віддається виключно аналізу державної політики»¹. Нині ситуація практично не змінилась і «адепти», за висловом Ю. Кальниша, аналізу державної політики як українського варіанту «проекту раціональності», все ще займають домінуючі позиції. Їх публікації є відповідною інтерпретацією поглядів, насамперед, американських та канадських колег, оскільки вважається, що підхід до аналізу політики в європейських країнах є «дещо іншим»². Стосовно предмету, методології, методів Political Science та Policy Science все чітко визначено – це різні науки, різні навчальні дисципліни. Політика у вимірах, що передаються поняттями polity та politics – це предмет політичної науки – Political Science. Політика у вимірах, що передається поняттям policy – предмет Policy Science (Policy Study + Policy Analysis).

Представниками політичної науки в Україні, а також «політичними аналітиками», цей поділ кваліфікується по-іншому: як існування в рамках цілісної науки двох складових – теоретичної і прикладної, що органічно між собою пов'язані. Відповідно, схожі на аналіз політики (Policy Analysis) у своєму прикладному аспекті процедури кваліфікуються російськими та українськими політологами теж як наукова та навчальна дисципліна³. В цьому зв'язку слід зауважити, наскільки важливо враховувати існуючі відмінності у підходах представників політичної науки, науки про політику і науки державного управління у США, Україні та Росії до історії та джерел становлення предмету, методології та понятійного апарату. Наприклад, по-різному виглядає постать Г. Ласвела – відомого американського вченого, у висловлюваннях представників названих дисциплін у їх конкретно-національному вимірі. Американські вчені М. Гавлет та М. Рамеш вважають, що Г. Ласвел є одним із засновників науки про політику⁴. У статті українського політолога В. Рубанова він теж згадується як фундатор, але вже «політичного аналізу»⁵. Схожі думки висловлюють С. Телешун, О. Титаренко, І. Рейтерович та С. Вировий, які поділяють думку, згідно з якою із виходом у 1951 році колективної монографії за редакцією

ниш Ю. Сучасний зарубіжний досвід імплементації політичної аналітики в державному управлінні: теорії і практика / Ю. Кальниш // Вісник Національної академії державного управління, Політологія і право. – 2006. – №3. – С. 175-178.

¹ Кальниш Ю. Об'єкт, предмет і основні дефініції політичної аналітики в державному управлінні / Ю. Кальниш // Вісник НАДУ. – Політологія і право. – 2005. – С. 331.

² Державна політика: аналіз та впровадження в Україні: [конспект лекцій до навчального модуля] / Уклад. В. А. Ребкало, В. В. Тертичка. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – С.3.

³ Рубанов В. Проблеми інституалізації політичного аналізу у пострадянському суспільстві / В. Рубанов // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї / гол. ред.: М. І. Михальченко; Українська акад. політ. наук. – К.: Укр. центр політ. менеджменту. – Вип.10. – 2007. – С. 42.

⁴ Говлет М. Дослідження державної політики: цикли та підсистеми політики / М. Говлет, М. Рамеш; [пер. з англ. О. Рябов]. – Львів: Кальварія, 2004. – С. 11.

⁵ Рубанов В. Проблеми інституалізації політичного аналізу у пострадянському суспільстві / В. Рубанов // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї / гол. ред.: М. І. Михальченко; Українська акад. політ. наук. – К.: Укр. центр політ. менеджменту. – Вип. 10. – 2007. – С. 42.

Г. Ласвела почався «офіційний відлік інституційної історії політичної аналітики в США»¹. М. Кармазіна згадує Г. Ласвела як політолога, який на початку 1950-х років «обґрунтував вивчення політичного курсу» «тієї чи іншої держави, здійснення урядами тих чи інших політик, розв'язання конкретних завдань»². У згадуваній колективній монографії за редакцією В. Горбатенка американський вчений – один із фундаторів практичної політології³.

Різний зміст вкладається, як уже зазначалось, у поняття «політичний аналіз». Для українських політологів – це переважно прикладна складова політичної науки, навіть окрема дисципліна. Для adeptів державної політики характерним є чітке розмежування понять «політичний аналіз» і «аналіз політики». «Політика у значенні politics є предметом дослідження політичного аналізу, а у значенні policy – аналізу політики»⁴, – зазначає К. Ващенко. Який висновок випливає з цього? Насамперед, навряд чи правомірним буде, скажімо, при перекладі терміну «Policy Analysis» перекладати його і відповідно інтерпретувати як «політичний аналіз», оскільки це не відповідатиме реальному смислу цього феномену, який сформувався в американському науково-культурному контексті. На практиці все відбувається дещо по-іншому. У російській та українській політологічній традиції склалось, як вже зазначалось, дещо відмінне бачення предмету політології, її структури. У процесі його обґрунтування, зрозуміло, не можна було обійтись без вивчення американської, англосаксонської наукової спадщини. І в результаті відбуваються цікаві речі, коли той же Г. Ласвел для усіх є «своїм», «рідним». І для американців, і для росіян, і для українців. І це тоді, коли він особисто та американські інтерпретатори його поглядів вважали, що він є фундатором науки про політику (Policy Science), складовою якої є аналіз політики (Policy Analysis), в російських та українських версіях він належить до тих, хто обґрунтував у відповідь на суспільну потребу необхідність у прикладній, практичній політології. Іншими словами, якщо для західної традиції Г. Ласвел є органічною постаттю – «піонером емпіричної теорії політики»⁵ (у значенні policy), а не «політичної теорії» (у значенні politics), то у російському та українському дискурсі характер інтерпретацій його поглядів, як і інших представників Policy Science, є причиною існування досить суперечливих, а іноді і взаємовиключних, оцінок ситуації у американському дискурсі, який репрезентують політична наука (Political Science) та наука про політику (Policy Science).

¹ Вступ до політичної аналітики: [навч. посіб.] / Автор. кол.: С. О. Телешун, О. Р. Титаренко, І. В. Рейтерович, С. І. Вировий; За заг. ред. С. О. Телешуна. – К.: Вид-во НАДУ, 2006. – С. 41.

² Кармазіна М. Політична наука: предмет, структура, методологія / М. Кармазіна // Політичний менеджмент. – 2010. – №1. – С. 26.

³ Прикладна політологія: [навч. посіб.] / За ред. В. П. Горбатенка. – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 472 с.

⁴ Ващенко К. Сутність і особливості політичного аналізу / К. Ващенко // Нова парадигма: Журнал наукових праць / Гол. ред. В. П. Бех. – Вип. 62. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – С. 102.

⁵ Байме Клаус фон. Політичні теорії сучасності / Клаус фон Байме; [пер. з нім. М. Култаєвої та М. Бойченко]. – К.: Стило, 2008. – С. 46.

Відповідно, неоднозначно виглядають спроби перекладу на українську мову та тлумачення смислу англійських термінів, які використовуються представниками цих наук – politics, polity та policy. Наприклад, в одному із видань «policy» визначається в українському еквіваленті як «політика = сфера суспільної діяльності, яка пов'язана із здобуванням і втіленням влади в державі»¹. Якщо ж звернутись до відповідних словників-лексиконів, виданих, скажімо, у США та Англії, то наведене визначення насправді розкриває певною мірою зміст іншого поняття – «politics»², що також перекладається на українську як «політика», але несе інше змістовне навантаження. Що ж стосується визначення авторами словників-лексиконів поняття «education policy – освітня політика», то він майже відповідає характерному для англійської літератури розумінню цього поняття як «policy». «В англійській мові, – зазначає Ж. Бодуен, – термін «політика» (policy) означає «результати дії уряду, тобто програми, рішення, дії владних структур, наприклад, «зовнішня політика» США або «культурна політика» Дж. Ланга; термін «політика» (politics) означає радше, «процес», пов'язаний з реалізацією і завоюванням державної влади в окремому суспільстві, наприклад, політика стратегії партії РПР або труднощі в «проведенні політики» урядом Шірака»³. У французькій мові «слова *la vie politique* означають приблизно те, що англійські народи називають politics, політичним життям, а слова *la politique publique* – англійську policy, політику. Тільки у 1960-х роках розмежовано дослідження політики і політичного життя, бо з'явилася думка, що розуміння результатів політики потребує набагато докладнішого аналізу процесів формування політик, ніж той, до якого звичайно вдавались дослідники політичного життя»⁴.

Запропоновані Ж. Бодуеном варіанти перекладу термінів «policy» та «politics» є найбільш вживаними, в тому числі і в українському дискурсі. Зокрема, при перекладі терміну «policy» пропонується розглядати його в контекс-

¹ Василюк А. Педагогічний лексикон. Англо-польсько-український / А. Василюк, М. Танась. – Warszawa-Kijów. – 2006. – С. 112; Василюк А. Педагогічний словник-лексикон. Англо-український. Українсько-англійський / А. Василюк. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2004. – С. 78. Спроба авторів обов'язково пов'язати політику і владу і надати цьому універсального значення є, очевидно, відображенням певної традиції в посткомуністичній політичній науці, на що ми вже звертали увагу. Відсутність у більшості мов, що вживаються в регіоні, – зазначав П. Радо, – «спеціального терміну, адекватного поняттю «policy», означає відсутність розуміння різниці між діями, що мають своєю метою «захоплення влади (або вплив на неї), та діями, що мають своєю метою зміни у поведінці (чи вплив на неї) індивідумів або інститутів» (Rado P. Transition in Education: Policy-making and the Key Educational Policy Areas in the Central European and Baltic Countries / P. Rado. – Budapest, Hungary: Open Society Institute. – 2001. – P. 35). Але навіть коли таке розуміння є, переклад поняття «Policy Analysis», скажімо на французьку мову як «analyse politique» (політичний аналіз) означатиме «абсолютно інше значення та застосування» (Geva-May I. From Theory to Practice. Policy Analysis, Cultural Bias and Organizational Arrangements / I. Geva-May // Public Management Review. – 2004. – Vol. 4, No. 4, December. – P. 584 та Geva-May I. Cultural Theory: the Neglected Variable in the Craft of Policy Analysis / I. Geva-May // Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice. – 2002. – Vol. 4, No. 3, November. – P. 250).

² Lexicon of Terms and Concepts in Public Administration, Public Policy and Political Science. Second Edition. – Kyiv: Osnovy Publishers, 1998. – P. 322.

³ Бодуен Ж. Вступ до політології / Ж. Бодуен; [пер. з фр. О. Марштуненко]. – К.: Основи, 1995. – С. 6.

⁴ Політики дослідження (Policy Studies) // Короткий оксфордський політичний словник / [пер. з англ. за ред. І. Макліна, А. Макліна]. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. – С. 519.

ті понять рішення, управління, цілі, поведінка та наміри, дія та бездіяльність очікувані та неочікувані результати¹. В зв'язку із цим навряд чи обґрунтованими виглядають спроби перекладу терміну «policy» у множині «policies» як «політичні принципи», а «policy circuits» – «цикли політики» (про них піде мова далі) як ділянки політичних принципів². Досить несподівано у зв'язку з цим виглядає також переклад широковживаного терміну «policy making», який традиційно розуміється як розробка/творення політики³ у значенні «розробки політичних принципів»⁴.

У зв'язку із цим зауважимо, що у справі перекладу та тлумачення зазначених англomовних термінів важливо враховувати контекст, в якому вони вживаються – предмет відповідної науки, як його розуміють її фундатори, а не інтерпретатори, притаманні їй методологія та методи дослідження тощо. Наголосимо ще раз, спираючись на відповідні дослідження⁵, що політична наука (Political Science) – це дослідження *самої* освітньої політики (Education Politics), здійснюється «академічними вченими» і стосується «мети політики» (Politics). Наука про політику (Policy Science) – це дослідження та розробка рекомендацій *для* освітньої політики (Education Policy). Вони є уособленням двох різних вимірів освітньої політики – академічного та практичного, прикладного, що органічно пов'язані між собою.

Безпосередні виконавці досліджень *для* освітньої політики (Education Policy Study) та аналізу освітньої політики (Education Policy Analysis) – дослідники та аналітики політики. Їх діяльність, шляхом проектування політики державних та інших інституцій, має своєю метою безпосередній вплив на її результати і наслідки. Саме аналіз освітньої політики (Education Policy Analysis) як складова науки про політику (Policy Science) виконує «технологічні» функції. В контексті «аналізу освітньої політики» (Education Policy Analysis), його функцій та мети цілком логічно можна розглядати освітню політику «як управлінський стратегічний інструмент, що належить до класу гуманітарних технологій»⁶.

Виокремлюючи специфіку зазначених сфер, важливо її не абсолютизувати. Обіймаючи власний статус прикладної суспільно-наукової дисципліни, аналіз

¹ Тертичка В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні / В. Тертичка. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – С. 65.

² Байме Клаус фон. Політичні теорії сучасності / Клаус фон Байме; [пер. з нім. М. Култаєвої та М. Бойченко]. – К.: Стило, 2008. – С. 321-322.

³ Кілієвич О. Англо-український глосарій термінів і понять з аналізу державної політики та економіки / О. Кілієвич. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – С. 34.

⁴ Байме Клаус фон. Політичні теорії сучасності / Клаус фон Байме; [пер. з нім. М. Култаєвої та М. Бойченко]. – К.: Стило, 2008. – С. 321-322.

⁵ Говлет М. Дослідження державної політики: цикли та підсистема політики / М. Говлет, М. Рамеш; [перекл. з англ. О. Рябова]. – Львів: Кальварія, 2004. – С. 16; Тертичка В. Державна політика як дієздатна влада: чому це важливо для України / В. Тертичка // Актуальні проблеми внутрішньої політики. – 2005. – № 1. – С. 33-36; Тертичка В. Політичні аспекти вироблення державної політики в Україні / В. Тертичка // Сучасна українська політика. Політики та політологі про неї. – Вип. 12. – К., 2008. – С. 58-60.

⁶ Попов А. А. Образовательная политика и означение жизненного пространства: контекст культурoобразoвания / А. А. Попов // Поколение. – 2002. – № 2. – С. 5.

політики, а відповідно, й аналіз освітньої політики, не може виконувати свої функції не спираючись безпосередньо на політичну науку, методологічний фундамент якої, у свою чергу, складають соціальна філософія, філософія політики, філософія освіти. Наголошуючи на питанні «як?», аналіз політики (Policy Analysis) аж ніяк не може ігнорувати питання «чому?». «Ми не можемо зрозуміти, що повинна робити (або не робити) влада, як наголошується в «аналітичній» літературі, поки ми не знаємо, що вона може чи не може робити, що є предметом «дослідницької літератури»¹.

Таким чином, **предмет аналізу освітньої політики** – це політика (policy), що є уособленням пошуку «шляхів оптимальної реалізації інтересів суб'єктів політичної дії»² у сфері освіти – державних органів, інституцій громадянського суспільства, бізнесу. **Предмет політичного аналізу освітньої політики** – це політика «як об'єктивна реальність, як перелік фактів»³ (politics), що впливають безпосередньо чи опосередковано на політику (policy) різних суб'єктів освітньої системи. Політика (politics) – це об'єкт уваги представників політичної науки (макрополітика). Політика (policy) – це сфера професійного інтересу представників науки про політику, її складової – аналізу політики (Policy Analysis). Отже, політичний аналіз і аналіз політики – це взаємопов'язані, але не тотожні поняття. Цей момент, як зазначає В. Тертичка, подекуди ігнорується коли проявляється «нерозуміння відмінності між поняттям політичний аналітик і аналітик політики»⁴.

У контексті вищесказаного цілком коректним і зрозумілим виглядає висновок Ф. Раймерза та Н. Мак-Гінна, що «часто аналіз політики не передбачає політичного аналізу»⁵. Цілком можливо, що в деяких випадках дійсно достатньо, скажімо, економічного, фінансового аналізу для визначення освітньої політики (policy) як програми дій певного суб'єкта без політичного аналізу «об'єктивної реальності» (politics) – політичного середовища (інституцій, ідей, політичної культури).

Таким чином, в українському дискурсі процес формування інституційної архітектури наук, що вивчають політику, освітню політику у США, інших англосаксонських країнах знаходив своє відображення, головним чином, крізь призму витлумачення текстів, що репрезентували пануючий напрям у політичній науці (Political Science) та, перш за все, у науці про політику та її складових – дослідженні політики (Policy Study) та аналізі політики (Policy

¹ Говлет М. Дослідження державної політики: цикли та підсистема політики / М. Говлет, М. Рамеш; [перекл. з англ. О. Рябова]. – Львів: Кальварія, 2004. – С. 18.

² Валецький О. Методологічні засади аналізу державної політики / О. Валецький // Філософська думка. – 2000. – № 5. – С. 62-63.

³ Раймерз Ф. Компетентний діалог: використання досліджень для формування світової освітньої політики / Ф. Раймерз, Н. Мак-Гінн. – Львів: Літопис, 2004. – С. 46.

⁴ Тертичка В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні / В. Тертичка. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – С. 157.

⁵ Раймерз Ф. Компетентний діалог: використання досліджень для формування світової освітньої політики / Ф. Раймерз, Н. Мак-Гінн. – Львів: Літопис, 2004. – С. 46.

Analysis) і аналізі освітньої політики (Education Policy Analysis). Фактично поза увагою вітчизняних дослідників опинився інший напрям, що ідентифікував себе як «пост-позитивістський», точніше сказати «антипозитивістський», і заявив про свою незгоду із пануючим підходом ще у 80-х роках ХХ ст.

«Постпозитивісти», зокрема Дж. Дрижек, одна з найбільш авторитетних постатей у таборі опонентів домінуючих на той час поглядів, найбільше претензій висували на адресу аналізу політики, а відповідно, і аналізу освітньої політики, в тому вигляді, який він мав завдяки зусиллям прихильників позитивістської методології. Дж. Дрижек писав у 1982 році, що існуюча сфера аналізу політики є «фрагментованою та незрозумілою», зокрема, через «відсутність загально прийнятої парадигми, добре розвинутої теорії та відповідних методів, необхідних для застосування у вивченні специфічних проблем політики (policy)¹. З того часу, як вважає М. Гейер, «ситуація не змінилась», тобто залишається актуальною поставлена під сумнів Дж. Дрижеком та його однодумцями «епістемологічна та методологічна визначеність мейнстріму аналізу політики»². В результаті, на сьогоднішній день має місце «розмежування між «позитивістським підходом до аналізу політики, що ґрунтується на мікроекономічних методах, та використанні формально аналітичної техніки із наміром «повідомляти правду владі», з одного боку, та новим «пост-позитивістським підходом», представники якого концентрують свою увагу на техніках, що стосуються самого процесу з метою впливу на дискурс політики, ідеї та аргументи»³.

У концентрованому вигляді позиція «антипозитивістів» була, зокрема, обґрунтована у книзі американського політолога Д. Стоун, яка перед тим, як бути перекладеною у 2000 році, витримала два видання (1988, 1996 рр.). Цікаво, що особливою популярністю у науковому та експертному середовищі в Україні ця книга не користувалась і не користується на фоні абсолютного домінування видань авторів, що репрезентують, за висловом Д. Стоун, «проект раціональності». Монографія американського політолога, до речі, не фігурує у списку рекомендованої літератури численних методичних посібників із аналізу політики, що були підготовлені у Національній академії державного управління при Президентові України.

Д. Стоун вважає, що «проект раціональності», основи якого були закладені дослідженнями Г. Саймона про «науку адміністрування», та «мріями» Г. Ласвела «про науку формування і виконання політики, не враховує самої сутності політичного життя. Більше того, це нездійсненна мрія, з позицій проекту раціональності політика постає непорядною, дурною, помилковою й позбавленою пояснень діяльністю. Події, вчинки та ідеї політичного світу наче ви-

¹ Dryzek J Policy analysis as hermeneutic activity / Dryzek J // Policy Science. – 1982. – Vol. 14, No. 2. – P. 310.

² Hajer M. Policy without Polity? Policy analysis and the institutional void / M. Hajer // Policy Sciences. – 2003. – Vol. 36, No. 2. – P. 181.

³ Clark I. Professionalizing policy analysis in Canada / I. Clark // Canadian Public Administration. – 2008. – Vol. 51, No. 1. – P. 172.

ходять за межі категорії логіки і здорового глузду. Категорії аналізу в проєкті раціональності стоять певною мірою понад політикою або поза нею. За допомогою раціональності нам хочуть запропонувати правильну точку зору, щоб судити про добропорядність реального світу»¹.

Отже, чому Д. Стоун не задоволена існуючим станом речей, на період написання книги, у галузі державної політики та аналізу політики?

По-перше, американська дослідниця рішуче виступає проти «категоричного заперечення політичних методів в ім'я раціонального аналізу». Вона вважає хибною позицію тих науковців, хто зневажливо думає, «що політичні методи зашкоджують правильній політиці». Д. Стоун навпаки, наполягаючи на тому, що «всі ми і в буденному житті, і в управлінні є продуктом політики», має намір запропонувати «таку форму аналізу політики, котра оцінювала б політичні методи як творчу й цінну рису суспільного життя»².

По-друге, Д. Стоун доводить, що обмеженості аналізу політики багато в чому обумовлені тим, що він сповідує економічну «модель суспільства як ринку». Це не дає змогу створити переконливий образ світу політики та політичного життя, оскільки за його межами залишається питання взаємозалежності, відданості та об'єднання індивідів у плеканні та обстоюванні громадських, а не виключно приватних інтересів.

По-третє, американський політолог вважає, що у більшості праць з аналізу політики «бракує теорії», а переважає, за виразом одного із її колег, «повсякденний позитивізм»³. Д. Стоун замість «моделі суспільства як ринку» пропонує «модель суспільства як політичного об'єднання»⁴. На її думку «сутністю формування політики» є не стільки раціональні схеми визначення її альтернатив, скільки боротьба за ідеї. «Ідеї є засобом обміну і способом впливу, могутнішим навіть за гроші, голоси виборців та зброю. Спільні погляди спонукають людей до дії та об'єднують особисті прагнення в колективні зусилля. Ідеї становлять серцевину кожного політичного конфлікту. Вироблення політичного курсу є, в свою чергу, постійною боротьбою за класифікаційні критерії, категорійні межі та визначення ідеалів, що й обумовлює людську поведінку»⁵.

І, нарешті, представники позитивістського мейнстріму «в галузі державної політики та політичного аналізу надто схиляються перед об'єктивністю й установленими правилами». Д. Стоун скептично ставиться до спроб «вивести такі правила поведінки, що автоматично вели б до об'єктивно «кращих» нас-

¹ Стоун Д. Парадокс політики. Мистецтво ухвалення політичних рішень / Д. Стоун. – К.: Видавничий дім «Альтернатива», 2000. – С. 15-16.

² Стоун Д. Парадокс політики. Мистецтво ухвалення політичних рішень / Д. Стоун. – К.: Видавничий дім «Альтернатива», 2000. – С. 6.

³ Hajer M. Policy without Polity? Policy analysis and the institutional void / M. Hajer // Policy Sciences. – 2003. – Vol. 36, No. 2. – P. 189.

⁴ Стоун Д. Парадокс політики. Мистецтво ухвалення політичних рішень / Д. Стоун. – К.: Видавничий дім «Альтернатива», 2000. – С. 18.

⁵ Стоун Д. Парадокс політики. Мистецтво ухвалення політичних рішень / Д. Стоун. – К.: Видавничий дім «Альтернатива», 2000. – С. 19.

лідків». Її мета – обґрунтувати «такий тип аналізу політики, що поціновує політичні переконання й суспільство, що розкриває аргументи та політичні вимоги, покладені в основу того, що сприймають звичайно без заперечень як наукову істину». Американська дослідниця вважає, що «кожна норма аналізу, якою ми послуговуємося для окреслення мети, визначення проблеми й оцінки політичних рішень, впливає з політики. Не існує «золотої норми» рівності, продуктивності, соціального виміру, причинності, ефективності тощо»¹.

Прибічники нових підходів, критикуючи «раціоналістичний проект», вважали і вважають, що він є уособленням вчорашнього, якщо не позавчорашнього дня політичної науки, науки про політику та особливо аналізу політики. «Позитивістський», «науковий», «орієнтований на кількісні методи» аналіз політики «був складовою особливого інституційного порядку, в котрому політичні та економічні еліти, ізольовані від голосів громадян, задумали створити економічно та технологічно ефективні рішення того, що вони вважали за суспільні проблеми»². Відповідно, модерна політична наука (Political Science) та аналіз політики (Policy Analysis) «були міцно прив'язані до практики забезпечення стабільності політичних інститутів західної національної держави (nation state) у післявоєнний час як у сфері міжнародних відносин, так і у порівняльній політиці, і у дослідженні політичних інститутів»³. Відповідним чином формувався концептуальний арсенал наук, що переймалися вивченням політики у трьох її іпостасях – як politics, як polity, і як policy, визначались їх функції, в першу чергу аналізу політики, що безпосередньо пов'язаний із політичною практикою – державною політикою та управлінням, її формулюванням та здійсненням.

«Антипозитивісти» вважають, і до речі не без підстав, що у 80-х роках в сфері політики почали відбуватись зміни принципового характеру, на фоні яких традиційні аналітичні підходи, що орієнтувались на позитивістську методологію, почали виявляти свою неспроможність. На зміну стабільності і порядку прийшли хаос і невизначеність, про що дуже полюбили і люблять писати політологи, аналітики політики та професійні політики. Цей стан є характерним для політики в усіх її вимірах – глобальному, регіональному, національному. Зокрема, традиційні політичні інститути національної держави переживають складні часи, коли налагоджувані протягом століть демократичні механізми вироблення та реалізації політики почали давати збої. Йдеться, насамперед, про «кризу класичного модерного уряду», який вже не спроможний адекватно реагувати на весь діапазон викликів сучасності, про ерозію партій і партійних систем, які вже не є «провідним майданчиком для виразу політич-

¹ Стоун Д. Парадокс політики. Мистецтво ухвалення політичних рішень / Д. Стоун. – К.: Видавничий дім «Альтернатива», 2000. – С. 6-7.

² Hajer M. Introduction / M. Hajer, H. Wagenaar // *Deliberative Policy Analysis. Understanding Governance in the Network Society*. Eed. By M. Hajer and H. Wagenaar. – Cambridge Un-ty Press, 2003. – P. XIII.

³ Hajer M. Policy without Polity? Policy analysis and the institutional void / M. Hajer // *Policy Sciences*. – 2003. – Vol. 36, No. 2. – P. 177.

них преференцій у політичному процесі». В результаті в суспільстві, мова йде про розвинуті країни, утворився своєрідний «інституційний вакуум», як наголошують активні прибічники нових підходів до аналізу політики у їх інтерпретивістській, пост-позитивістській версії. «Інституційний вакуум» позначає відсутність нових чітко визначених правил та норм, відповідно до яких міг би здійснюватись сучасний політичний процес та визначатись параметри нагальних політичних практик. Іншими словами, «не існує загально визначених правил та норм, які визначають процес формування політики»¹ відповідно до сучасних умов, для яких характерні хаос, нестабільність, ризики тощо. Зміни у характері політичних процесів у демократичних країнах знайшли відповідне відображення і у правовій системі, визначальним елементом якої «стає юридична практика, а не закони і норми. Відповідно, у майбутньому стане все більш витребуваним розроблення нових інститутів, що ґрунтуються на процедурах і кооперації. Вони будуть адаптовані до нових можливостей для приватних організацій, різноманітних форм кооперації, до застосування високих технологій у непередбачуваних умовах»², – зазначає В. Горбатенко.

Сказане, запевняють прибічники нових підходів, аж ніяк не означає, що «класичні модерні інститути раптом відмерли»³. Вони (уряд, парламент, партії тощо) існують, вони все ще володіють значним впливом і владою. Але фокус в тому, що держава, державні органи втратили монополію і на владу, і на авторитет. Як наголошує у своїй книзі «Майбутнє влади» професор Гарвардського університету, відомий політолог Дж. Най, «розосередження влади від урядів є однією з найбільших політичних змін нашого століття»⁴.

За таких умов функція «традиційного» аналізу політики повідомляти, сформульовану на основі експертного знання, правду владі виглядає досить проблематичною. До кого, за умов її розосередження, звертатись? «До держав, до транснаціональних корпорацій, споживачів, недержавних організацій, народу? До медіа?»⁵ – задаються питаннями прибічники «пост-позитивістських» підходів у науці про політику та аналізу політики.

Зафіксувавши у 80-90-х роках ХХ ст. дію нових тенденцій у «децентралізованому світі врядування» розвинутих демократій, західні дослідники, відповідно, зреагували пошуком адекватних теоретичних підходів до них. До такого висновку нині, хоча і із зрозумілим запізненням, приєднались і українські політологи, констатуючи, що «сучасний суспільний розвиток потребує розробки

¹ Hajer M. Policy without Polity? Policy analysis and the institutional void / M. Hajer // Policy Sciences. – 2003. – Vol. 36, No. 2. – P. 175

² Горбатенко В. П. Культура постмодерну та її вплив на характер сучасних правовідносин / В. П. Горбатенко // Сьомі юридичні читання: матеріали Міжнародної наукової конференції, 19-20 травня 2011 року. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – С. 26.

³ Hajer M. Policy without Polity? Policy analysis and the institutional void / M. Hajer // Policy Sciences. – 2003. – Vol. 36, No. 2. – P. 184

⁴ Най Дж. Кібер-війна і світ / Дж. Най // День. – 2012. – 12 квітня.

⁵ Hajer M. Policy without Polity? Policy analysis and the institutional void / M. Hajer // Policy Sciences. – 2003. – Vol. 36, No. 2. – P. 182.

нових підходів до розуміння і усвідомлення сутності і змісту такої складної категорії як політика»¹.

У процесі обґрунтування нових підходів до дослідження політики (politics) та аналізу політики (policy), західні дослідники, що репрезентували існуючі відтінки «пост-позитивістського» напрямку – «критичний аналіз політики» (Critical Policy Analysis), «інтерпретивістський аналіз політики» (Interpretative Policy Analysis), «деліберативний аналіз політики» (Deliberative Policy Analysis), сформували та обґрунтували новий вокабуляр. На їх думку, він є «відображенням загальноновизнаних змін у природі політики (politics) та вироблення політики (policy making), невдоволення вельми обмеженими результатами у вирішенні складних політичних проблем шляхом прямих державних втручань»², доречність яких обґрунтовує «традиційний позитивістський» аналіз.

«Нова мова», на думку «постпозитивістів», є «відображенням змін у природі та топографії політики як politics», в середовищі якої сформувалася «нова ланка політичних практик між різними рівнями державного управління, між державними інститутами та соціальними організаціями. Нова мова є виявленням розуміння можливостей цих нових політичних практик»³. Яка термінологія була характерною для «традиційного» розуміння політики та аналізу політики? Називають, насамперед, такі поняття як держава (the state), уряд (government), влада, авторитет (power, authority), лояльність (loyalty), суверенітет (sovereignty), участь (participation), група інтересу (interest group). У прибічників «нових» підходів переважно фігурують – врядування (governance), інституційна спроможність (institutional capacity), мережі (networks), складність (complexity), довіра (trust), деліберація (deliberation), взаємозалежність (interdependence)⁴.

Орієнтація на новий вокабуляр є відображенням відповідних змін у проблематичній спрямованості наук, що досліджують політику – політичної науки, науки про політику та її складових – досліджень політики та аналізу політики, а також характеру взаємовідносин між ними. Почнемо із політичної науки (Political Science). Традиційно вважалось, що політологія – це наука про те «хто отримав, що, коли і як?». Іншими словами, предметом дослідження була і певною мірою залишається проблема ефективності державної політики у розподілі суспільних благ – «товарів чи послуг, багатства чи прибутків, здоров'я

¹ Бабкіна О. Нова філософія політики в множинності сучасного світу / О. Бабкіна // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін / [Гол. ред. О. В. Бабкіна]. – К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 6. – С. 5.

² Hajer M. Introduction / M. Hajer, H. Wagenaar // Deliberative Policy Analysis. Understanding Governance in the Network Society. Eed. By M. Hajer and H. Wagenaar. – Cambridge Un-ty Press, 2003. – P. II.

³ Hajer M. Introduction / M. Hajer, H. Wagenaar // Deliberative Policy Analysis. Understanding Governance in the Network Society. Eed. By M. Hajer and H. Wagenaar. – Cambridge Un-ty Press, 2003. – P. I.

⁴ Hajer M. Introduction / M. Hajer, H. Wagenaar // Deliberative Policy Analysis. Understanding Governance in the Network Society. Eed. By M. Hajer and H. Wagenaar. – Cambridge Un-ty Press, 2003. – P. I.

чи захворювань, можливостей чи обмежень»¹. Ці дослідження лягали в основу розробки конкретних рекомендацій дослідниками політики та аналітиками політики, що орієнтувались переважно на методологію та методи позитивізму, для органів влади як найефективніше здійснити зазначений розподіл в процесі розробки та впровадження конкретних політик (policies).

Альтернативний погляд на предмет політичної науки спирається, як і в науці державного управління, про що вже йшла мова, на концептуалізацію культури як фактора, що визначає характер політичних процесів. Акценти на антропологічній спрямованості сучасної політики ґрунтуються на парадигмі «майбутньої цивілізації», центральною ланкою якої «є людина, рівною мірою наділена свободою і відповідальністю»².

Прибічники культурологічного підходу заперечують традиційне бачення політики (policy) як простої результуючої існуючого інституційного порядку (polity). Продуковані різноманітними суб'єктами політики, як інституалізованими (владними), так і неінституалізованими, політичні практики самі стають основою для формування нового інституційного порядку. Відповідно, процес вироблення політики (policy) в суспільстві стає своєрідним майданчиком, на якому люди заявляють свою позицію, чого вони бажають, якою мірою вони поділяють існуючі культурні цінності. За цих умов головною функцією створюваного нового порядку (polity) та політики (politics) «є не просто пошук шляхів вирішення нагальних проблем, а головним чином пошук формату, який міг би забезпечити довіру між взаємозалежними акторами»³.

У текстах представників нових підходів послідовно обґрунтовується архаїзм ідеї, відповідно до якої політика (policy) – це сфера технократичної експертизи та дії, які нібито забезпечують процес вироблення рішень у нейтральній та неупереджений спосіб. Ця критика лунає з боку, насамперед, тих дослідників і експертів, які «демонструють зростаючий інтерес до дискурсивних підходів в аналізі політики (і практики) в вбачають сутність політичних практик у деліберативних та дискусійних процесах. Спрямованість цих підходів, наголошує М. Крозьє обумовлює розуміння того, що політика (policy) – це дискурсивний конструкт, який знаходить своє втілення у лінгвістично сформованому світі смислів та наративів»⁴. Дискурс-аналіз «забезпечує чітко визначений та адекватний шлях розуміння процесу формування політики (policy)⁵, підкреслює С. Болл. Таке бачення політики та управлінської практики передбачає ро-

¹ Стоун Д. Парадокс політики. Мистецтво ухвалення політичних рішень / Д. Стоун. – К.: Видавничий дім «Альтернатива», 2000. – С. 41.

² Бабкіна О. Нова філософія політики в множинності сучасного світу / О. Бабкіна // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін / [Гол. ред. О. В. Бабкіна]. – К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2011. – Вип.6. – С. 6.

³ Hajer M. Policy without Polity? Policy analysis and the institutional void / M. Hajer // Policy Sciences. – 2003. – Vol. 36, No. 2. – P. 183, 184.

⁴ Crozier M. Rethinking Systems: Configurations of Politics and Policy in Contemporary Governance / M. Crozier // Administration and Society. – 2010. – Vol. 42, No. 5. – P. 513.

⁵ Ball S. Education Policy and Social Class: The Selected Works of Stephen / S. Ball. – N.Y., 2006. – P. 26.

звитоку смислів на усіх стадіях від її формулювання до впровадження. «Для подібних практик характерним є роз'яснення, пояснення, запитання та переконання у інтерпретативний спосіб, а не заходи із інструменталістського вирішення проблем та їх менеджменту за критеріями результативності»¹.

Важливо ще раз нагадати, що дискурсивне бачення політики (policy) не передбачає, як наголошує М. Крозьє, виокремлення в процесі аналізу політики його політичних (political) та техніко-раціональних складових, на що, зокрема, звертає увагу і Д. Стоун. Це означає, що аналітики політики (policy analysts) є не сторонніми спостерігачам, а є одночасно і політичними акторами, «бажають вони цього, чи ні»². Саме вони, стикаючись із хаосом проблем, які породжують численні конфліктуючі інтереси, змушені їх досліджувати з метою пошуку балансу між технічними та політичними компонентами своєї діяльності.

Політичний процес – це процес комунікації із практичними наслідками, це ключова ідея дискурсивних підходів до аналізу політики. Комунікація наповнена смислами, які є відображенням процесу участі громадян у розробці рішень та їх доступу до політичної інформації. Характерним для інтерпретивістського підходу є відсутність відмінностей між комунікаційно-згенерованою владою (політичним процесом прийняття рішень) та її адміністративним застосуванням через підпорядкування адміністративного процесу політичному відповідно до критеріїв деліберації. Ця модель політики, політичного процесу є уособленням руху від сцієнтисько-механістичного типу раціональності до сучасного типу європейської раціональності – комунікативної раціональності – «як поєднання цілерациональності та ціннісної раціональності», як дієвого суспільного дискурсу «стосовно найбільш життєво значущих питань, завдяки якому реалізується етика відповідальності»³.

Філософською основою комунікативної раціональності, на яку в свою чергу спирається дискурсивний підхід до політики, є як вважають його прибічники, «американський прагматизм Дж. Дьюї» та інших його представників, зокрема в політичній науці та науці про політику. До речі, і цьому випадку згадується Г. Ласвел та його праці, який і тут вважається «своїм»⁴. У зв'язку із цим доречно нагадати особливості прагматичного методу, який застосовується у інтерпретивістських тлумаченнях політичних текстів та наративів. «Прагматический метод, – зазначає американський філософ В. Джемс, – это прежде всего метод улаживания философских споров, которые без него могли бы тянуться без конца. Представляет ли собой мир единое или многое? – царит ли в нем свобода или необходимость? – лежит ли в его основе материальный принцип

¹ Crozier M. Rethinking Systems: Configurations of Politics and Policy in Contemporary Governance / M. Crozier // Administration and Society. – 2010. – Vol. 42, No. 5. – P. 513-514.

² Crozier M. Rethinking Systems: Configurations of Politics and Policy in Contemporary Governance / M. Crozier // Administration and Society. – 2010. – Vol. 42, No. 5. – P. 513.

³ Андрос Є. Виклик як шанс / Є. Андрос // День. – 2012. – 27-28 липня.

⁴ Hajer M. Introduction / M. Hajer, H. Wagenaar // Deliberative Policy Analysis. Understanding Governance in the Network Society. Eed. By M. Hajer and H. Wagenaar. – Cambridge Un-ty Press, 2003. – P. 6.

или духовный? Все это одинаково правомерные точки зрения на мир – и споры о них бесконечны. Прагматический метод в подобных случаях пытается истолковать каждое мнение, указывая на его практические следствия»¹. Завдяки зазначеному методу дискурсивний, інтерпретивний підхід забезпечує, на відміну від позитивістських схем, більш «тонке розуміння процесу вироблення політики»² в сучасних умовах нестабільності та непередбачуваності.

Одним із різновидів конкретного втілення дискурсивного підходу є деліберативний аналіз політики (Deliberative Policy Analysis) і як politics, і як policy³, що пов'язаний «із конкретною, повсякденною активністю громадян, політиків та управлінців»⁴. Деліберативний аналіз політики спирається не на плюралістичну, а на деліберативну модель демократії, яка «зосереджена саме на механізмах, здатних, на думку прихильників цієї концепції, забезпечити добре демократичне врядування»⁵. Термін «деліберація» походить від латинського «deliberation» (англійський відповідник – «deliberation»), що означає «старанне зважування», «обговорення», «обдумування», «обміркування». Як зауважує А. Колодій, це слово дуже містке і властиві йому нюанси не властиві однозначному перекладу українською (як доречі і російською).

Поняття деліберативної демократії зобов'язане своєю появою у науковому обороті Дж. Дьюї. У сучасній політичній теорії його розвивали Й. Коган, К.-П. Ріпп та інші, але найвагоміший внесок у розвиток моделі деліберативної демократії зробив Ю. Габермас⁶. Його комунікативна теорія стала філософською основою зазначеної моделі. Її ключові поняття – комунікація та публічність. Публічність – реальність дискурсів, що здійснюються через медіа та соціальні комунікації. У літературі визначаються три виміри деліберації в процесі розробки політики (policy): а) обмін аргументами «за» та «проти» стосовно конкретних рішень, який пов'язаний із необхідністю врахування різних думок, що є виразом відповідних інтересів; б) цей процес передбачає також розробку спільних правил гри; в) це, як вираз культурної політики (cultural politics), є майданчиком, на якому люди обговорюють та порівнюють ціннісні переконання, або виявляють, поділяють, або не поділяють певні позиції⁷.

Один із теоретиків деліберативної політики Й. Коген обґрунтував низку вимог до зазначених процедур деліберації:

¹ Джемс В., Эбер М., Юшкевич П. Прагматизм. Прагматизм, исследование его различных форм. О прагматизме. – К.: Вид-во «Україна», 1995. – С. 26.

² Hajer M. Introduction / M. Hajer, H. Wagenaar // *Deliberative Policy Analysis. Understanding Governance in the Network Society*. Eed. By M. Hajer and H. Wagenaar. – Cambridge Un-ty Press, 2003. – P. 6.

³ Hajer M. Introduction / M. Hajer, H. Wagenaar // *Deliberative Policy Analysis. Understanding Governance in the Network Society*. Eed. By M. Hajer and H. Wagenaar. – Cambridge Un-ty Press, 2003. – P. 24.

⁴ Hajer M. Introduction / M. Hajer, H. Wagenaar // *Deliberative Policy Analysis. Understanding Governance in the Network Society*. Eed. By M. Hajer and H. Wagenaar. – Cambridge Un-ty Press, 2003. – P. 15.

⁵ Колодій А. Процес деліберації як складова демократичного врядування / А. Колодій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://political-studies.com>

⁶ Назарчук А. В. Понятие делиберативной политики в современном политическом процессе / А. В. Назарчук // *Полис. Политические исследования*. – 2011. – №5. – С. 99.

⁷ Hajer M. Policy without Polity? Policy analysis and the institutional void / M. Hajer // *Policy Sciences*. – 2003. – Vol. 36, No. 2. – P. 183.

- 1) консультації здійснюються в аргументованій формі, тобто шляхом упорядкованого обміну інформацією між партіями;
- 2) консультації мають бути відкритими та публічними, таким чином, щоб ніхто не був із них принципово виключений;
- 3) консультації позбавлені зовнішнього примусу, за виключенням примусу «сили аргументів»;
- 4) консультації спрямовані в цілому на раціонально мотивовану згоду і можуть в принципі продовжуватись тривалий час, не виключаючи при цьому їх тимчасового припинення за рішенням більшості;
- 5) політичні консультації мають стосуватись, перш за все, питань, що є предметом спільного інтересу всіх;
- 6) політичні консультації розповсюджуються на інтерпретацію потреб і дополітичних настанов, не обмежуючись межами ціннісного консенсусу, що спирається на загальну традицію і практику¹.

Деліберативний аналіз політики (Deliberative Policy Analysis), що спирається на відповідні теоретичні обґрунтування в контексті політичної науки та науки про політику, є креативною органічною складовою, а не технократично-сцієнтистським інструментом в руках політичної еліти, політики, орієнтованої на обговорення суспільних проблем та їх колективне вирішення. Відповідно, зазнали змін проблематика, методологія та методи досліджень, функції аналізу політики та роль аналітика політики. Його роль у процесі розробки політики тепер полягає не у «повідомленні правди міністрам», а у «розподілі її між численними акторами впливу»². На цій основі в процесі інтерактивного обговорення громадянами існуючих проблем виробляється уявлення про те, що є спільним благом. «Ключовий інструмент мережевого суспільства – дискурс – трансформує образ політики, яка, розвиваючи спільні інститути політичної участі та публічність демократії, рухається у напрямку деліберативності. Критерієм тут стає не участь у формуванні суверенної волі або політичної влади, а можливість участі у формулюванні порядку денного та аргументованих основ політичної дії, якими керується політична воля»³.

Деліберативний варіант аналізу політики не вичерпує собою існуючі відтінки у пост-позитивістських підходах, що опонують «проекту раціональності», у його традиційній, позитивістській версії. Насамперед, з боку «новаторів» визнається, що «і сьогодні залишаються ситуації, коли традиційні підходи демонструють свою результативність⁴, зокрема модель «циклічності політики»¹.

¹ Назарчук А. В. Понятие делиберативной политики в современном политическом процессе / А. В. Назарчук // Полис. Политические исследования. – 2011. – №5. – С. 101-102.

² Clark I. Professionalizing policy analysis in Canada / I. Clark // Canadian Public Administration. – 2008. – Vol. 51, No. 1. – P. 174.

³ Назарчук А.В. Понятие делиберативной политики в современном политическом процессе / А. В. Назарчук // Полис. Политические исследования. – 2011. – №5. – С.102.

⁴ Crozier M. Rethinking Systems: Configurations of Politics and Policy in Contemporary Governance / M. Crozier // Administration and Society. – 2010. – Vol. 42, No. 5. – P. 520.

Однак, щоб застосовувати її в сучасних умовах, необхідно «аналітичний арсенал доповнити теоріями, що мають забезпечити більш глибоке розуміння динаміки формулювання порядку денного, адаптації політики, її впровадження та оцінювання»². Іншими словами – подолати теоретичний дефіцит.

У дискурсі спостерігаються також спроби знайти компроміс між «політичним (political)», переконливо обґрунтованим Д. Стоун, та технократично-інструментальним поглядом на політику (policy)³. І в цьому випадку пропонується більш уваги звертати на теоретичну, доказову складову (evidence-based or evidence informed) політики. «Нам потрібно, – як зазначає М. Говлет, – більше емпіричних досліджень стосовно характеру діяльності, пов'язаної із політикою, зокрема, яке місце займають в процесі політики його учасники, як формуються питання порядку денного, який дискурс сприймається як найбільш впливовий, яким чином ця діяльність співвідноситься із результатами процесу у будь-який час»⁴. За умови виконання цих вимог «уряди зможуть краще засвоїти уроки минулого та уникнути типових помилок, а також ефективніше застосовувати нові техніки для вирішення старих і нових проблем»⁵.

І все ж, найбільш послідовно налаштовані прибічники дискурсивного напрямку у дослідженні та аналізі освітньої політики вважають, що найбільш ефективно вирішення цього завдання можливе лише за умови застосування нових підходів. Складність, заплутаність соціального і політичного життя, що асоціюється із сучасною інформаційною так комунікативною динамікою, вже не піддається адекватному аналізу за допомогою традиційних схем, побудованих на основі лінійних моделей політики за принципом «вхід»–«вихід». Сучасна політична система, сучасний політичний процес, що все більше набувають комунікаційного характеру, значною мірою не сприймають лінійної логіки у їх дослідженні і аналізі. Нові політичні ідентичності, нові форми дій з боку недержавних інститутів, рухів, нові рамки врядування, що вибудовуються за мережевим принципом, серйозно контрастують, як наголошують прибічники дискурсивних підходів, із урядовою політикою, хоча вони при цьому досить активно взаємодіють.

В умовах, коли владні інституції, уряд все частіше стикаються у своїй діяльності із інформаційними та комунікаційними проблемами та дилемами, їх здатність вирішувати нагальні питання значно послабилась останнім часом. Нові підходи, переконує М. Крозьє, здатні забезпечити розв'язання проблем,

¹ Clark I. Professionalizing policy analysis in Canada / I. Clark // Canadian Public Administration. – 2008. – Vol. 51, No. 1. – P. 174.

² Clark I. Professionalizing policy analysis in Canada / I. Clark // Canadian Public Administration. – 2008. – Vol. 51, No. 1. – P. 173.

³ Howlett M. Policy analytical capacity and evidence-based policy making: Lessons from Canada / M. Howlett // Canadian Administration / Administration Publique Du Canada. – 2009. – Vol. 52, No 2 (June/Juin). – P. 156.

⁴ Howlett M. Policy analytical capacity and evidence-based policy making: Lessons from Canada / M. Howlett // Canadian Administration / Administration Publique Du Canada. – 2009. – Vol. 52, No 2 (June/Juin). – P. 158.

⁵ Howlett M. Policy analytical capacity and evidence-based policy making: Lessons from Canada / M. Howlett // Canadian Administration / Administration Publique Du Canada. – 2009. – Vol. 52, No 2 (June/Juin). – P. 154.

пов'язаних із все зростаючою складністю суспільного та політичного життя. Спираючись на них, «найрізноманітніші актори та інститути, урядові та неурядові, бізнесові структури, організації громадянського суспільства включаються в процес формування порядку денного, а саме, що має бути зроблено в інтересах суспільства, реалізують поставлені завдання в рамках існуючої політичної системи. Венчурні акції здійснюються спільно із політичною владою, в контексті її реконфігурації в сучасних умовах»¹. Прибічники нових підходів пропагують свого роду етику «швидкого реагування» на конкретні та нагальні проблеми політики (policy). Відповідно, політичні актори мають бути здатні до імпровізації і по-суті, і процедурно.

3.2. Державне регулювання: нормативно-правове забезпечення участі громадськості в управлінні освітою

(Л. С. Дубчак)

Реалізація освітньої політики не можлива без відповідної нормативно-правової бази. Закон України «Про освіту» (стаття 6) одним з основних принципів освіти в Україні проголошує поєднання державного управління і громадського самоврядування в освіті. Прямої ж вказівки на принцип забезпечення участі громадськості в управлінні освітою в законі немає.

Варто зауважити, що ще в 2002 році в Національній доктрині розвитку освіти остання визнавалася рушійною силою розвитку громадянського суспільства, найважливішим чинником гуманізації суспільно-економічних відносин, формування нових життєвих орієнтирів особистості².

Передумовою утвердження розвинутого громадянського суспільства доктрина називала підготовку освічених, моральних, мобільних, конструктивних і практичних людей, здатних до співпраці, міжкультурної взаємодії, які мають глибоке почуття відповідальності за долю країни, її соціально-економічне процвітання, тому державна політика в галузі освіти мала спрямовуватись на посилення ролі органів місцевого самоврядування, активізацію участі батьків, піклувальних рад, меценатів, громадських організацій, фондів, засобів масової інформації у навчально-виховній, науково-методичній, економічній діяльності навчальних закладів, прогнозуванні їх розвитку, оцінці якості освітніх послуг.

Натомість на сьогодні можемо констатувати, що поставлене більше 10 років тому завдання так і не досягнуто, тому вдосконалення нормативно-правового забезпечення участі громадськості в управлінні освітою не втрачає своєї актуальності понині.

¹ Crozier M. Rethinking Systems: Configurations of Politics and Policy in Contemporary Governance // Administration and Society. – Vol. 42, No. 5. – 2010. – P. 519

² Національна доктрина розвитку освіти [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>

Дослідник державно-громадського управління у закладах системи середньої освіти В. Рогова вважає, що існуюча нині законодавча база дає можливість не тільки створити дієву систему засобів правового регулювання державно-громадського управління закладом освіти, а й конкретизувати, доповнити її внутрішніми документами. Такими документами в закладі освіти мають бути Статут, Положення про раду закладу освіти, піклувальну раду, батьківський комітет загальноосвітнього навчального закладу, Угода про співпрацю між педагогічною радою та радою закладу освіти, Правила внутрішньошкільного розпорядку та єдині вимоги до учнів у закладі освіти¹.

Натомість, на наше переконання, сьогодні чинне законодавство достатньо фрагментарно регулює питання забезпечення участі громадськості в управлінні освітою на всіх рівнях, за винятком вищої освіти, а через відсутність законодавчо закріплених гарантій реалізації такої участі навіть існуючі положення здебільшого залишаються декларативними і реального впливу на освітній менеджмент не мають.

Відповідно до статті 10 Закону України «Про освіту» в Україні для управління освітою створюються система державних органів управління і органи громадського самоврядування, які діють у межах повноважень, визначених законодавством².

Органами громадського самоврядування в освіті Закон України «Про освіту» називає загальні збори (конференцію) колективу навчального закладу; районну, міську, обласну конференцію педагогічних працівників, з'їзд працівників освіти Автономної Республіки Крим; Всеукраїнський з'їзд працівників освіти. Також органи громадського самоврядування в освіті можуть об'єднувати учасників навчально-виховного процесу, спеціалістів певного професійного спрямування і наділені повноваженнями вносити пропозиції щодо формування державної політики в галузі освіти, вирішувати у межах своїх повноважень питання навчально-виховної, науково-дослідної, методичної, економічної і фінансово-господарської діяльності навчальних закладів.

Відповідно до ч. 3 статті 16 Закону України «Про освіту» повноваження органів громадського самоврядування в освіті визначає в межах чинного законодавства центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти за участю представників профспілок, всеукраїнських педагогічних (освітянських) об'єднань.

У статті 17 Закону України «Про освіту» законодавець розкриває зміст самоврядування навчальних закладів через такі основні компоненти:

¹ Рогова В. Ю. Упровадження державно-громадського управління у закладах системи середньої освіти / В. Ю. Рогова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/3/statti/3rogova/rogova.htm

² Про освіту: Закон України від 23 травня 1991 року № 1060-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>

- 1) самостійне планування роботи, вирішення питань навчально-виховної, науково-дослідної, методичної, економічної і фінансово-господарської діяльності;
- 2) участь у формуванні планів прийому учнів, студентів, слухачів з урахуванням державного контракту (замовлення) та угод підприємств, установ, організацій, громадян;
- 3) визначення змісту компонента освіти, що надається навчальним закладом понад визначений державою обсяг;
- 4) прийняття на роботу педагогічних, науково-педагогічних, інженерно-педагогічних та інших працівників, а також фахівців з інших держав, у тому числі за контрактами;
- 5) самостійне використання усіх видів асигнувань, затвердження структури і штатного розпису в межах встановленого фонду заробітної плати;
- 6) здійснення громадського контролю за організацією харчування, охорони здоров'я, охорони праці в навчальних закладах.

Розуміючи важливість участі громадськості в управлінні освітою, нещодавно з метою забезпечення участі громадян в управлінні державними справами, здійснення громадського контролю за діяльністю Міністерства освіти і науки України та відповідно до пункту 8 Типового положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у містах Києві та Севастополі державній адміністрації, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 996, і протоколу засідання Громадської ради при Міністерстві освіти і науки України від 25 квітня 2014 року № 6 наказом Міністерства освіти і науки України від 07 травня 2014 року № 552 прийнято рішення про утворення ініціативної групи з підготовки установчих зборів із формування складу Громадської ради при Міністерстві освіти і науки України.

Таким чином, управління освітою повинно передбачати залучення громадськості до прийняття управлінських рішень на різних щаблях управлінської вертикалі, яка починається з Міністерства освіти і науки України і закінчується на учасниках навчально-виховного процесу, якими є діти дошкільного віку, вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти, клінічні ординатори, ад'юнкти, аспіранти, докторанти; керівні, педагогічні, наукові, науково-педагогічні працівники, спеціалісти; батьки або особи, які їх замінюють, батьки-вихователі дитячих будинків сімейного типу; представники підприємств, установ, кооперативних, громадських організацій, які беруть участь у навчально-виховній роботі.

Способи поєднання громадського та державного управління або залучення громадськості до прийняття управлінських рішень можуть бути різними.

Таким чином, громадське самоврядування в освіті законодавець обмежив чіткими рамками: з одного боку, органи громадського самоврядування, в силу

положень статті 10 Закону України «Про освіту», діють у межах повноважень, визначених законодавством, з іншого боку, ці повноваження визначає центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти за участю представників профспілок, всеукраїнських педагогічних (освітнянських) об'єднань.

Стаття 51 Закону України «Про освіту» наділяє вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, клінічних ординаторів, аспірантів, докторантів гарантованим державою правом на особисту або через своїх представників участь у громадському самоврядуванні, в обговоренні, вирішенні питань удосконалення навчально-виховного процесу, науково-дослідної роботи, призначення стипендій, організації дозвілля, побуту тощо; участь в об'єднаннях громадян. На участь у громадському самоврядуванні за статтею 55 Закону України «Про освіту» мають право і педагогічні та науково-педагогічні працівники. У статті 60 закріплено право батьків обирати і бути обраними до органів громадського самоврядування навчальних закладів. Аналогічне право закріплено, наприклад, за батьками учнів загальноосвітнього навчального закладу у статті 29 Закону України «Про загальну середню освіту». Таким чином, участь батьків у громадському самоврядуванні навчальних закладів виявляється через дві основні форми: активну (право обирати) і пасивну (право бути обраним).

Оскільки структура освіти представлена такими складовими, як дошкільна, загальна середня, позашкільна, професійно-технічна, вища, післядипломна, аспірантура, докторантура, самоосвіта, у такому ж порядку спробуємо розглянути нормативно-правове забезпечення участі громадськості в управлінні освітою на кожній з перерахованих ланок.

Дошкільна освіта. У Законі України від 11 липня 2001 року № 2628-III «Про дошкільну освіту» органом громадського самоврядування дошкільного навчального закладу названі загальні збори (конференція) колективу дошкільного навчального закладу та батьків або осіб, які їх замінюють, які заслуховують звіти керівника дошкільного навчального закладу з питань статутної діяльності та дають оцінку його професійно-педагогічної діяльності, розглядають питання навчально-виховної, методичної, економічної і фінансово-господарської діяльності дошкільного навчального закладу¹. Відповідно до ч. 2 статті 20 Закону України «Про дошкільну освіту» до складу педагогічної ради дошкільного навчального закладу як до колегіального постійного органу управління дошкільним навчальним закладом можуть входити голови батьківських комітетів, і у такий спосіб теж реалізується участь громадськості в управлінні освітою. На засідання педагогічної ради можуть бути запрошені представники громадських організацій, педагогічні працівники загальноосвіт-

¹ Про дошкільну освіту: Закон України від 11 липня 2001 року № 2628-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>

ніх навчальних закладів, батьки або особи, які їх замінюють. Особи, запрошені на засідання педагогічної ради, мають право дорадчого голосу.

Педагогічна рада дошкільного навчального закладу:

- оцінює результативність реалізації Державної базової програми та хід якісного виконання програм розвитку, виховання і навчання дітей у кожній віковій групі;
- розглядає питання удосконалення організації навчально-виховного процесу у дошкільному навчальному закладі;
- визначає план роботи дошкільного навчального закладу та педагогічне навантаження педагогічних працівників;
- затверджує заходи щодо зміцнення здоров'я дітей;
- обговорює питання підвищення кваліфікації педагогічних працівників, розвитку їхньої творчої ініціативи, впровадження у навчально-виховний процес досягнень науки і передового педагогічного досвіду;
- аналізує проведення експериментальної та інноваційної діяльності у дошкільному навчальному закладі;
- визначає шляхи співпраці дошкільного навчального закладу з сім'єю;
- розглядає питання морального та матеріального заохочення працівників дошкільного навчального закладу;
- заслуховує звіти педагогічних працівників, які проходять атестацію;
- затверджує план підвищення педагогічної (фахової) майстерності педагогічних працівників;
- розглядає інші питання, визначені Положенням про дошкільні навчальні заклади.

Загальна середня освіта. У системі загальної середньої освіти органом громадського самоврядування загальноосвітнього навчального закладу є загальні збори (конференція) колективу такого закладу¹. Також дозволяється функціонування методичних об'єднань, що охоплюють учасників навчально-виховного процесу та спеціалістів певного професійного спрямування. Відповідно до абз. 2 ч. 3 статті 39 Закону України «Про загальну середню освіту» за поданням органу громадського самоврядування загальноосвітнього навчального закладу може проводитися позачергова атестація навчального закладу як форма державного контролю за діяльністю загальноосвітніх навчальних закладів усіх типів і форм власності, що проводиться, як виняток, лише за рішенням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти.

Подальший розвиток громадського самоврядування у системі загальної середньої освіти отримало в Положенні про загальноосвітній навчальний заклад, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р.

¹ Про загальну середню освіту: Закон України від 13 травня 1999 року № 651-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/651-14>

№ 778 (далі – Положення про ЗНЗ)¹. Органом громадського самоврядування ЗНЗ є загальні збори (конференція) його колективу, що скликаються не менш як один раз на рік, порядок скликання, повноваження, чисельність, склад яких визначаються статутом закладу і колективним договором. Загальні збори (конференція) заслуховують звіт директора про здійснення керівництва закладом, розглядають питання навчально-виховної, методичної, економічної і фінансово-господарської діяльності закладу.

Відповідно до п. 100 Положення про ЗНЗ у закладі за рішенням загальних зборів (конференції) можуть створюватися і діяти рада закладу, діяльність якої регулюється його статутом, а також піклувальна рада, учнівський комітет, батьківський комітет, методичні об'єднання, комісії, асоціації, положення про які розробляє і затверджує Міністерство освіти і науки України. До складу ради закладу обираються представники педагогічного колективу, учнів (вихованців) школи II-III ступеня, батьків і громадськості.

Також у відповідних нормах Положення закріплене право учнів та батьків брати участь в роботі органів громадського самоврядування закладу, зокрема відповідно до п. 74, п. 89 Положення про ЗНЗ учні (вихованці) закладу мають гарантоване державою право на участь в роботі органів громадського самоврядування закладу, а батьки учнів та особи, які їх замінюють, мають право створювати батьківські громадські організації та брати участь в їх діяльності, обирати і бути обраними до батьківських комітетів та органів громадського самоврядування; звертатися до органів управління освітою, керівника закладу і органів громадського самоврядування з питань навчання, виховання дітей; на захист законних інтересів дітей в органах громадського самоврядування закладу.

Дієвим органом залучення громадськості до справ виховання та навчання було визнано піклувальні ради, які відповідно до Положення про загальноосвітній навчальний заклад створюються в усіх закладах освіти різних типів та форм власності. Піклувальна рада – це орган самоврядування, який формується з представників органів виконавчої влади, підприємств, установ, навчальних закладів, організацій, окремих громадян з метою залучення громадськості до вирішення проблем освіти, забезпечення сприятливих умов ефективної роботи загальноосвітнього навчального закладу.

Метою діяльності піклувальної ради є забезпечення доступності загальної середньої освіти для всіх громадян, задоволення освітніх потреб особи, залучення широкої громадськості до вирішення проблем навчання і виховання.

Піклувальна рада діє на засадах пріоритету прав людини, поєднання інтересів особи, суспільства; самоврядування; колегіальності ухвалення рішень; добровільності і рівноправності членства; законності, гласності та має взаємодіяти з іншими органами самоврядування навчального закладу з питань функ-

¹ Положення про загальноосвітній навчальний заклад: постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 778 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/778-2010-п>

ціонування та розвитку закладу освіти, але їх компетенції та функції не повинні дублюватися; представник піклувальної ради може брати участь у роботі інших органів самоуправління загальноосвітнього навчального закладу з вирішальним голосом відповідно з його повноваженнями під час розгляду питань, які входять у компетенції піклувальної ради.

Положення про піклувальну раду загальноосвітнього навчального закладу затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України від 05 лютого 2001 року № 45 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 19 лютого 2001 року за № 146/5337)¹. ЗНЗ на основі цього Положення розробляє Положення про піклувальну раду загальноосвітнього навчального закладу відповідно до свого типу.

Основними завданнями піклувальної ради є:

- співпраця з органами виконавчої влади, організаціями, підприємствами, установами, навчальними закладами, окремими громадянами, спрямована на поліпшення умов навчання і виховання учнів (вихованців) у загальноосвітньому навчальному закладі;
- сприяння зміцненню навчально-виробничої, наукової, матеріально-технічної, культурно-спортивної, корекційно-відновної та лікувально-оздоровчої бази загальноосвітнього навчального закладу;
- сприяння організації та проведенню заходів, спрямованих на охорону життя та здоров'я учасників навчально-виховного процесу;
- організація дозвілля (конкурси, вечори, спортивні змагання тощо) та оздоровлення учнів (вихованців), педагогічних працівників;
- сприяння створенню та раціональному використанню фонду загальнообов'язкового навчання;
- сприяння виконанню чинного законодавства щодо обов'язковості повної загальної середньої освіти;
- запобігання дитячій бездоглядності, сприяння працевлаштуванню випускників загальноосвітнього навчального закладу;
- стимулювання творчої праці педагогічних працівників та учнів (вихованців);
- всебічне зміцнення зв'язків між родинами учнів (вихованців) та загальноосвітнім навчальним закладом;
- сприяння соціально-правовому захисту учасників навчально-виховного процесу.

Піклувальна рада створюється за рішенням загальних зборів (конференції) або ради загальноосвітнього навчального закладу шляхом голосування простою більшістю голосів у складі 7-15 осіб з представників місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій, навчальних закладів, окре-

¹ Положення про піклувальну раду загальноосвітнього навчального закладу: Наказ Міністерства освіти і науки України від 05 лютого 2001 р. № 45 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0146-01>

мих громадян, у тому числі іноземних, які працюють на громадських засадах. У випадках, коли хтось із членів піклувальної ради вибуває, на загальних зборах (конференції) на його місце обирається інша особа.

Очолює піклувальну раду голова, який обирається шляхом голосування на її засіданні з числа членів піклувальної ради. Серед членів піклувальної ради також обираються заступник та секретар.

Піклувальна рада може створювати комісії, ініціативні групи, до складу яких входять представники громадськості, педагогічного колективу, батьки або особи, які їх замінюють, представники учнівського самоврядування.

Робота піклувальної ради планується довільно. Кількість засідань визначається їх доцільністю, але, як правило, не менше ніж чотири рази на рік. Засідання можуть проводитись також на вимогу третини і більше її членів.

Засідання піклувальної ради є правомочним, якщо на ньому присутні не менше двох третин її членів.

Рішення піклувальної ради приймається простою більшістю голосів.

Піклувальна рада інформує про свою діяльність у доступній формі на зборах, у засобах масової інформації, через спеціальні стенди тощо.

Рішення піклувальної ради в 7-денний термін доводяться до відома колективу загальноосвітнього навчального закладу, батьків, громадськості. Їх виконання організовується членами піклувальної ради.

Водночас не допускається втручання членів піклувальної ради в навчально-виховний процес (відвідування уроків тощо) без згоди керівника загальноосвітнього навчального закладу. Такий підхід дещо нівелює реальний вплив піклувальної ради на ЗНЗ та навчально-виховний процес в ньому, адже, на наше переконання, ті ж відвідування уроків членами піклувальної ради не повинні потребувати згоди керівника загальноосвітнього навчального закладу.

Професійно-технічна освіта. У Законі України від 10 лютого 1998 року № 103/98-ВР «Про професійно-технічну освіту» органам громадського самоврядування професійно-технічного навчального закладу присвячено лише одну статтю (23), яка визначає, що вищим колегіальним органом громадського самоврядування професійно-технічного навчального закладу є загальні збори (конференція) колективу навчального закладу, які вирішують у межах своїх повноважень питання навчально-виробничої, навчально-виховної, навчально-методичної, економічної і фінансово-господарської діяльності навчального закладу, визначення та рекомендації щодо кандидатур на посаду директора професійно-технічного навчального закладу. При цьому рішення загальних зборів (конференції) колективу навчального закладу мають дорадчий характер¹.

Лише наприкінці 2003 року статтю було доповнено частиною третьою, відповідно до якої у професійно-технічних навчальних закладах можуть утво-

¹ Про професійно-технічну освіту: Закон України від 10 лютого 1998 року № 103/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/103/98-вр>

риватися й інші органи громадського самоврядування. Які саме закон не уточнює.

Вища освіта. У сфері вищої освіти питання участі громадськості в управлінні освітою врегульовані, на наш погляд, набагато повніше та краще порівняно з іншими складовими структури освіти.

Так, відповідно до статті 39 Закону України «Про вищу освіту» вищим колегіальним органом громадського самоврядування вищого навчального закладу є загальні збори (конференція) трудового колективу, включаючи виборних представників з числа студентів (курсантів), що скликаються не рідше одного разу на рік. Деталізовано порядок скликання та прийняття рішень загальними зборами (конференцією) визначається статутом вищого навчального закладу¹.

За вимогами закону у вищому колегіальному органі громадського самоврядування ВНЗ повинні бути представлені всі категорії учасників освітнього процесу вищого навчального закладу, при цьому не менш як 75 відсотків складу делегатів (членів) виборного органу повинні становити наукові, науково-педагогічні та педагогічні працівники вищого навчального закладу, які працюють у цьому закладі на постійній основі, і не менш як 15 відсотків – виборні представники з числа студентів (курсантів), які обираються студентами (курсантами) шляхом прямих таємних виборів.

Вищий колегіальний орган громадського самоврядування займається такими питаннями:

- 1) погоджує за поданням вченої ради вищого навчального закладу статут вищого навчального закладу чи зміни (доповнення) до нього;
- 2) заслуховує щороку звіт керівника вищого навчального закладу та оцінює його діяльність;
- 3) обирає комісію з трудових спорів відповідно до законодавства про працю;
- 4) розглядає за обґрунтованим поданням наглядової або вченої ради вищого навчального закладу питання про дострокове припинення повноважень керівника вищого навчального закладу;
- 5) затверджує правила внутрішнього розпорядку вищого навчального закладу і колективний договір;
- 6) розглядає інші питання діяльності вищого навчального закладу.

На рівні навчально-наукового інституту (факультету) органом громадського самоврядування є збори (конференція) трудового колективу такого інституту (факультету), включаючи виборних представників з числа осіб, які навчаються у вищому навчальному закладі, порядок скликання та діяльності яких також визначається статутом вищого навчального закладу.

В органі громадського самоврядування навчально-наукового інституту (факультету) повинні бути представлені всі категорії працівників навчально-

¹ Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

наукового інституту (факультету) та виборні представники з числа осіб, які навчаються у навчально-науковому інституті (на факультеті). При цьому не менш як 75 відсотків складу делегатів (членів) виборного органу повинні становити наукові та науково-педагогічні працівники навчально-наукового інституту (факультету) і не менш як 15 відсотків – виборні представники з числа студентів (курсантів), які обираються студентами (курсантами) шляхом прямих таємних виборів.

Збори (конференція) учасників освітнього процесу навчально-наукового інституту (факультету) скликаються не рідше одного разу на рік.

На орган громадського самоврядування навчально-наукового інституту (факультету) покладено виконання таких функцій:

- 1) оцінює діяльність керівника навчально-наукового інституту (факультету);
- 2) затверджує річний звіт про діяльність навчально-наукового інституту (факультету);
- 3) подає керівнику вищого навчального закладу пропозиції щодо відкликання з посади керівника навчально-наукового інституту (факультету) з підстав, передбачених законодавством України, статутом вищого навчального закладу, укладеним з ним контрактом;
- 4) обирає виборних представників до вченої ради навчально-наукового інституту (факультету);
- 5) обирає делегатів до вищого колегіального органу громадського самоврядування вищого навчального закладу.

Невід'ємною частиною громадського самоврядування відповідних навчальних закладів є також студентське самоврядування, яке в статті 40 Закону України «Про вищу освіту» розглядається як право і можливість студентів (курсантів, крім курсантів-військовослужбовців) вирішувати питання навчання і побуту, захисту прав та інтересів студентів, а також брати участь в управлінні вищим навчальним закладом.

Студентське самоврядування об'єднує всіх студентів (курсантів, крім курсантів-військовослужбовців) відповідного вищого навчального закладу, причому усі вони мають рівні права та можуть обиратися та бути обраними в робочі, дорадчі, виборні та інші органи студентського самоврядування. Студентське самоврядування забезпечує захист прав та інтересів студентів (курсантів) та їх участь в управлінні вищим навчальним закладом.

Студентське самоврядування здійснюється студентами (курсантами) безпосередньо і через органи студентського самоврядування, які обираються шляхом прямого таємного голосування студентів (курсантів).

Органи студентського самоврядування діють на принципах: 1) добровільності, колегіальності, відкритості; 2) виборності та звітності органів студентського самоврядування; 3) рівності права студентів (курсантів) на участь у студентському самоврядуванні; 4) незалежності від впливу політич-

них партій та релігійних організацій (крім вищих духовних навчальних закладів).

Студентське самоврядування може здійснюватися на різних рівнях: студентської групи, інституту (факультету), відділення, гуртожитку, вищого навчального закладу.

Залежно від контингенту студентів (курсантів), типу та специфіки вищого навчального закладу студентське самоврядування може здійснюватися на рівні курсу, спеціальності, студентського містечка, структурних підрозділів вищого навчального закладу.

Органи студентського самоврядування можуть мати різноманітні форми (парламент, сенат, старостат, студентський ректорат, студентські деканати, студентські ради тощо).

У своїй діяльності органи студентського самоврядування керуються законодавством, статутом вищого навчального закладу та положенням про студентське самоврядування вищого навчального закладу.

Представницькі, виконавчі та контрольно-ревізійні органи студентського самоврядування обираються строком на один рік. Керівник студентського самоврядування та його заступники можуть перебувати на посаді не більш як два строки.

Студенти (курсанти), обрані до складу органів студентського самоврядування, можуть бути усунені із своїх посад за результатами загального таємного голосування студентів. Для ініціювання такого голосування потрібно зібрати підписи не менш як 10 відсотків студентів (курсантів) вищого навчального закладу.

З припиненням особою навчання у вищому навчальному закладі припиняється її участь в органі студентського самоврядування у порядку, передбаченому положенням про студентське самоврядування вищого навчального закладу.

Закон України «Про вищу освіту» також дає змогу органу студентського самоврядування бути зареєстрованим як громадська організація відповідно до законодавства.

Органи студентського самоврядування уповноважені:

- 1) брати участь в управлінні вищим навчальним закладом у порядку, встановленому цим Законом та статутом вищого навчального закладу;
- 2) брати участь в обговоренні та вирішенні питань удосконалення освітнього процесу, науково-дослідної роботи, призначення стипендій, організації дозвілля, оздоровлення, побуту та харчування;
- 3) проводити організаційні, просвітницькі, наукові, спортивні, оздоровчі та інші заходи;
- 4) брати участь у заходах (процесах) щодо забезпечення якості вищої освіти;

- 5) захищати права та інтереси студентів (курсантів), які навчаються у вищому навчальному закладі;
- 6) делегувати своїх представників до робочих, консультативно-дорадчих органів;
- 7) приймати акти, що регламентують їх організацію та діяльність;
- 8) брати участь у вирішенні питань забезпечення належних побутових умов проживання студентів у гуртожитках та організації харчування студентів;
- 9) розпоряджатися коштами та іншим майном, що перебувають на балансі та банківських рахунках органів студентського самоврядування;
- 10) вносити пропозиції щодо змісту навчальних планів і програм;
- 11) вносити пропозиції щодо розвитку матеріальної бази вищого навчального закладу, у тому числі з питань, що стосуються побуту та відпочинку студентів;
- 12) оголошувати акції протесту;
- 13) виконувати інші функції, передбачені цим Законом та положенням про студентське самоврядування вищого навчального закладу.

За погодженням з органом студентського самоврядування вищого навчального закладу приймаються рішення про:

- 1) відрахування студентів (курсантів) з вищого навчального закладу та їх поновлення на навчання;
- 2) переведення осіб, які навчаються у вищому навчальному закладі за державним замовленням, на навчання за контрактом за рахунок коштів фізичних (юридичних) осіб;
- 3) переведення осіб, які навчаються у вищому навчальному закладі за рахунок коштів фізичних (юридичних) осіб, на навчання за державним замовленням;
- 4) призначення заступника декана факультету, заступника директора інституту, заступника керівника вищого навчального закладу;
- 5) поселення осіб, які навчаються у вищому навчальному закладі, у гуртожиток і виселення їх із гуртожитку;
- 6) затвердження правил внутрішнього розпорядку вищого навчального закладу в частині, що стосується осіб, які навчаються;
- 7) діяльність студентських містечок та гуртожитків для проживання осіб, які навчаються у вищому навчальному закладі.

Вищим органом студентського самоврядування є загальні збори (конференція) студентів (курсантів), які:

- 1) ухвалюють положення про студентське самоврядування вищого навчального закладу, визначають структуру, повноваження та порядок проведення прямих таємних виборів представницьких та виконавчих органів студентського самоврядування;

- 2) заслуховують звіти представницьких, виконавчих і контрольно-ревізійних органів студентського самоврядування, дають їм відповідну оцінку;
- 3) затверджують процедуру використання майна та коштів органів студентського самоврядування, підтримки студентських ініціатив на конкурсних засадах;
- 4) затверджують річний кошторис витрат (бюджет) органів студентського самоврядування, вносять до нього зміни та доповнення, заслуховують звіт про його виконання;
- 5) обирають контрольно-ревізійну комісію з числа студентів (курсантів) для здійснення поточного контролю за станом використання майна та виконання бюджету органів студентського самоврядування.

Законом встановлено, що адміністрація вищого навчального закладу не має права втручатися в діяльність органів студентського самоврядування. Крім того, керівник вищого навчального закладу повинен забезпечити належні умови для діяльності органів студентського самоврядування (надати приміщення, меблі, оргтехніку, забезпечити телефонним зв'язком, постійним доступом до Інтернету, відвести місця для встановлення інформаційних стендів тощо), про що укладається відповідна угода.

Фінансовою основою студентського самоврядування є як кошти, визначені вченою радою вищого навчального закладу в розмірі не менше від 0,5 відсотка власних надходжень, отриманих вищим навчальним закладом від основної діяльності, так і членські внески студентів (курсантів), розмір яких встановлюється вищим органом студентського самоврядування вищого навчального закладу та не повинен перевищувати 1 відсотка прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Кошти органів студентського самоврядування спрямовуються на виконання їхніх завдань і здійснення повноважень відповідно до затверджених ними кошторисів, про виконання яких вони зобов'язані публічно звітувати не рідше одного разу на рік.

Частиною системи громадського самоврядування відповідних вищих навчальних закладів є також наукові товариства студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених, у роботі яких можуть брати участь студенти (курсанти, слухачі), аспіранти, докторанти і молоді вчені віком до 35 років (для докторантів – 40 років), які навчаються або працюють у вищому навчальному закладі.

Наукове товариство студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених забезпечує захист прав та інтересів осіб, які навчаються або працюють у вищому навчальному закладі, зокрема щодо питань наукової діяльності, підтримки наукоємних ідей, інновацій та обміну знаннями.

Наукові товариства студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених діють на принципах: свободи наукової творчості; добровільності, колегіальності, відкритості; рівності права осіб, які навчаються, на участь у діяльності наукових товариств студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених.

Наукові товариства студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених:

- 1) приймають акти, що регламентують їх організацію та діяльність;
- 2) проводять організаційні, наукові та освітні заходи;
- 3) популяризують наукову діяльність серед студентської молоді, сприяють залученню осіб, які навчаються, до наукової роботи та інноваційної діяльності;
- 4) представляють інтереси студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених перед адміністрацією вищого навчального закладу та іншими організаціями з питань наукової роботи та розвитку академічної кар'єри;
- 5) сприяють підвищенню якості наукових досліджень;
- 6) сприяють обміну інформацією між молодими вченими та дослідниками;
- 7) сприяють розвитку міжвузівського та міжнародного співробітництва;
- 8) взаємодіють з Національною академією наук України та національними галузевими академіями наук, науковими та науково-дослідними установами;
- 9) виконують інші функції, передбачені положеннями про наукові товариства студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених, цим та іншими законами України.

За погодженням з науковим товариством студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених керівництво вищого навчального закладу приймає рішення про відрахування осіб, які здобувають ступінь доктора філософії, з вищого навчального закладу та їх поновлення на навчання.

Органи управління наукових товариств студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених формуються на демократичних засадах шляхом виборів.

Адміністрація вищого навчального закладу не має права втручатися в діяльність наукових товариств студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених, крім випадків, коли така діяльність суперечить законодавству, статуту чи завдає шкоди інтересам вищого навчального закладу, а керівник повинен сприяти створенню належних умов для діяльності наукового товариства студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених (надати приміщення, меблі, оргтехніку, забезпечує телефонним зв'язком, постійним доступом до Інтернету, відводити місця для встановлення інформаційних стендів тощо).

Фінансовою основою діяльності наукового товариства студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених є кошти, визначені вченою радою вищого навчального закладу.

Позашкільна освіта. Відповідно до ч. 3 статті 11 Закону України «Про позашкільну освіту» органом громадського самоврядування позашкільного навчального закладу є загальні збори (конференція) колективу позашкільного навчального закладу¹. У позашкільному навчальному закладі можуть функціонувати методичні об'єднання, відділи, відділення, що охоплюють учасників навчально-виховного процесу та спеціалістів певного професійного спрямування.

Таким чином, на наше переконання, за винятком вищої освіти органи громадського самоврядування інших ланок структури освіти реальних повноважень в управлінні освітою не мають. Водночас вважаємо, що законодавство в освіті повинно орієнтуватися на побудову діалогу з громадськістю. Сьогодні на законодавчому рівні необхідно надати не декларативну, а реальну можливість громадськості брати участь у вирішенні питань якісного харчування дітей у навчальних закладах, у створенні фонду стимулювання праці педагогічних працівників, прозорості у витрачанні коштів, які збираються як благодійні внески на потреби конкретної школи, класу, групи тощо.

3.3. Державне управління: сутність, зміст і форми державного управління освітою (М. В. Туленков)

Державне управління як суспільний феномен і невід'ємний атрибут будь-якого суспільства має щонайменше дві іпостасі. Перша полягає в тому, що державне управління – це особливий різновид соціального управління, в межах якого практично реалізується виконавча влада держави, тобто організований процес керівництва, регулювання і контролю за функціонуванням і розвитком усіх суспільного життя².

Друга іпостась державного управління – це специфічна форма діяльності держави (органів державної влади) з реалізації своїх функцій та політики, спрямованих на забезпечення основних прав і свобод громадян, узгодження різноманітних інтересів індивідів, соціальних груп і суспільства в цілому, а також створення необхідних передумов для подальшого і динамічного розвитку останнього³.

¹ Про позашкільну освіту: Закону України від 22 червня 2000 р. № 1841-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1841-14>

² Бульгин Ю. Е. Организация социального управления (основные понятия и категории): Словарь-справочник / Ю. Е. Бульгин. – М.: Контур, 1999. – С. 38.

³ Енциклопедичний словник з державного управління / За заг. ред. Ю. Ковбасюка, В. Трошинського, Ю. Сурміна. – К.: НАДУ, 2010. – С. 150.

Розуміння сутності *державного управління*, як показує аналіз, зазнало істотної концептуальної еволюції, зумовленої потужним розвитком демократичних засад суспільного буття та інституціональних основ громадянського суспільства в світі та в Україні. Зокрема, відомий німецький соціолог М. Вебер визначав державне управління як конкретний вид діяльності щодо здійснення державної влади, який має функціональну та компетентнісну специфіку, що відрізняє дану діяльність від інших видів і форм реалізації державної влади. Натомість у енциклопедії «Британіка» (Britanika) державне управління трактується як діяльність, що складається зі здійснення політики та урядових програм.

При цьому в теорії державного управління існують принаймні два різноманітні підходи до розуміння змісту цього суспільного феномену. В *першому з них, американському підході* (зорієнтованому на вивченні всіх процесів і функцій в спектрі повноважень держави), державне управління розглядається як самостійна галузь сучасного знання, що охоплює цілу низку спеціальних дисциплін та включає законодавчу, виконавчу і судову гілки влади. Що стосується другого підходу – європейського, то він, на відміну від першого, розглядає державне управління як окрему підгалузь права. Інакше кажучи, перший підхід передбачає поєднання політичних, правових і адміністративних функцій держави, а другий – їхнє розмежування, тобто зарахування до державного управління лише виконавчо-розпорядчої діяльності органів держави¹. В Україні державне управління набуло офіційного визнання насамперед як специфічний вид соціальної діяльності, як окрема галузь наукового знання і як престижна освітня спеціальність.

Таким чином, у змістовному плані *державне управління* можна визначити як цілеспрямований, організуючий і регулюючий вплив держави (через систему органів державної влади і посадових осіб) на суспільні процеси, свідомість, поведінку і діяльність людей². Цей вплив здійснюється в межах суб'єктивного фактора (суспільства) і є ні чим іншим як керуючим впливом одних людей (організованих у владні структури) на інших людей (зайнятих переважно у сферах виробництва і відтворення матеріальних, соціальних і духовних продуктів (споживчих цінностей)).

Варто зазначити, що місце і роль державного управління в суспільстві визначаються насамперед тим, що воно:

- 1) спирається на владу – організовану силу суспільства, здатну до примусу;
- 2) охоплює своєю дією всі сфери суспільного життя, скеровуючи власні впливи на найважливіші, «вузлові» процеси, явища та взаємозв'язки;

¹ Современное управление. Энциклопедический справочник: Пер. с англ. Т. 1. – М.: Издатцентр, 1997. – С. 3-10; Эффективность государственного управления: Пер. с англ. / общ. ред. С. Батчикова, С. Глазьева. – М.: Консалтбанкир, 1998. – С. 17-27.

² Государственное и муниципальное управление: справочник. – М.: Магистр, 1997. – С. 132.

3) діє системно, поєднуючи функціонування складних структур: державного апарату управління та публічних (значимих для всіх) проявів суспільства, зокрема громадських ініціатив.

У широкому значенні система державного управління містить: суб'єкт управління (керуючу підсистему) – взаємодію – суспільну життєдіяльність (керовану підсистему). У цій системі суб'єкт управління (держава) визначає державно-владний характер і переважно правову форму взаємодій, а суспільство формує зміст взаємодії, який виступає поєднанням закономірностей, потреб та інтересів суспільної системи і ресурсних можливостей держави (суб'єкта управління). Це говорить про те, що державне управління не тільки має бути тісно пов'язане з суспільством, але й повною мірою відображати його запити в управлінні суспільними справами.

У вузькому сенсі система державного управління може бути репрезентована в такий спосіб: суб'єкт управління – впливи – керовані об'єкти, коли самі впливи виокремлюються із взаємодії, тобто беруться як «готові», а в суспільстві виокремлюються лише ті їх сторони, елементи і взаємозв'язки, що підлягають державно-керуючим впливам і цим самим перетворюються на керовані об'єкти.

При цьому державне управління будь-якою сферою суспільного життя матиме сенс лише тоді, коли воно буде діяльністю сформованої системи, яка характеризуватиметься наявністю *місії* (ієрархією цілей, стратегією розвитку, державною політикою); *функціональної структури* (сукупністю органів державної влади з їх функціями і завданнями); *відповідних засобів* (державно-управлінських технологій, методів і процедур); *необхідних ресурсів* (фінансових, матеріальних, технічних, інформаційних, кадрових); сформованої *адміністративної культури*; професійної *державної служби* та *науки* державного управління.

Що стосується державного управління освітою, то воно базується, як правило, на загальних засадах, притаманних системі державного управління в цілому з урахуванням конкретних умов і специфічних властивостей навчально-виховного процесу. Отже, державне управління освітою – це скоординована, цілеспрямована та вмотивована діяльність органів державної влади з організації діяльності та інноваційного розвитку системи освіти в суспільстві. До основних компонентів структури цієї діяльності належать суб'єкт, процес і засоби. Суб'єкт державного управління освітою містить управлінські структури, зокрема Міністерство освіти і науки України, інші центральні органи виконавчої влади, яким підпорядковані навчальні заклади, а також відповідні органи управління освіти обласних, міських і районних державних адміністрацій і органи місцевого самоврядування, а також відносини між ними, в тому числі розподіл прав, повноважень і відповідальності.

Процес державного управління освітою містить вироблення державної політики в галузі освіти, розробку різноманітних програм розвитку освіти, орга-

нізацію освітньої галузі, її кадрове забезпечення, мотивацію працівників галузі та контроль. Важливим елементом цього процесу є розвиток державно-громадських і самоврядних засад управління освітою.

Що стосується засобів державного управління освітою, то вони включають, насамперед, матеріально-технічне, фінансове та інформаційно-технологічне забезпечення освітньої галузі, а також розробку методологічних та комунікативних засад діяльності органів управління освітою.

Варто зазначити, що в теорії державного управління прийнято виділяти два види управління освітою:

коли об'єктом управління є навчально-виховні процеси та спрямовані на їх забезпечення програмно-методичні, кадрові, матеріально-технічні та нормативно-правові умови; при цьому метою цього виду управління є ефективне використання потенціалу системи освіти;

коли об'єктом управління є зміни у змісті, організації і технологіях здійснення навчально-виховного процесу з метою нарощування освітнього потенціалу та підвищення ефективності функціонування системи освіти¹.

Державне управління освітою має свою специфіку на різних ієрархічних рівнях (державному, регіональному і місцевому), що регулюється чинним законодавством України. На рівні освітніх установ також формуються органи управління освітою: державні, громадські або змішані, діяльність яких також регулюється чинним законодавством України. Законом України «Про освіту» визначено повноваження державних органів управління освітою різних рівнів, а також створено правові засади для функціонування єдиної централізованої системи управління.

До компетенції державних органів управління віднесено визначення державної політики в галузі освіти, науки і професійної підготовки кадрів; розроблення програм розвитку освіти, державних стандартів освіти; здійснення ліцензування та акредитації закладів освіти; формування державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою; організація атестації педагогічних і науково-педагогічних працівників; здійснення контролю за дотриманням законодавства про освіту тощо.

При цьому аналіз показує, що форми державного управління освітою як типізовані вияви практичної активності органів державної влади постійно розвиваються і залежать від способу організації верховної влади в державі. Джерелом влади в державі може бути визнана воля однієї людини, усієї спільноти, або певної панівної соціальної групи. Залежно від цього вирізняють одноосібну, групові і суспільну форми державного управління, що формуються на принципах монізму і республіканізму.

Натомість до основних форм державного управління освітою прийнято зараховувати правову та організаційну форми, а решту форм вважати похідними

¹ Менеджмент: понятійно-термінологічний словник / За заг. ред. Г. Щокіна, М. Головатого, О. Антонюка, О. Сладкевича. – К.: МАУП, 2007. – С. 665.

від них. За допомогою правової форми державного управління освітою всі управлінські рішення і дії в цій галузі набувають характеру встановлення та застосування правових норм, які врегульовують поведінку суб'єктів освітнього процесу. Що стосується організаційної форми, то вона охоплює різноманітні дії в сфері освіти, що спрямовані на реалізацію оперативних завдань і матеріально-технічних операцій. Вважається, що найбільш ефективною організаційною формою, яка орієнтує наявні освітні ресурси на конкретний результат є програмно-цільове управління освітою¹. А оскільки процес державного управління освітою може розглядатися як форма стосовно його змісту, то можна виділити й процесуальні форми управління, що притаманні всім видам державної діяльності.

Процесуальна форма управління освітою передбачає обов'язкове введення правових норм шляхом застосування організаційних норм (наприклад, відповідних процедур, регламентів і схем управління освітою). Поряд з цим у практиці управлінської (службової) діяльності у сфері освіти використовують і такі способи управлінської взаємодії (тобто способи зовнішнього відображення і закріплення змісту керуючого впливу суб'єкта на об'єкт), як усне і письмове мовлення у формі ділових бесід, службових нарад і роботи з документами.

3.4. Громадське управління освітою: батьківський і громадський вплив (І. П. Пятишева)

Проблема залучення громадськості до управління освітою значно актуалізується у світлі прийняття нової редакції Конституції України, стрижнем якої є подальша децентралізація державної влади в країні, що призведе до кардинальної зміни місця і ролі системи місцевого самоврядування, а також до значної демократизації сфери управління освітою. До того ж суспільство України, як і все людство, перебуває під впливом глобалізаційних процесів, становленням інноваційного типу розвитку, швидких змін умов життя, переосмисленням ціннісних і моральних орієнтирів. Саме соціальні проблеми є супутниками політичних та економічних перетворень, зокрема національне і духовне відродження суспільства, реалізації індивідуальних можливостей кожної людини, демократизація та гуманізація суспільного життя, правове і матеріальне забезпечення громадян країни.

Ми розуміємо, що успішне розв'язання цих проблем можливе лише за умови наявності демократичного устрою, в якому провідною ідеєю є вільна людина, розвинене суспільство та міцна держава. Звичайно, все це можна зробити у навчальних закладах, для яких виховання та підготовка молодого поко-

¹ Енциклопедичний словник з державного управління / За заг. ред. Ю. Ковбасюка, В. Трошинського, Ю. Сурміна. – К.: НАДУ, 2010. – С. 741.

ління є головним завданням. Для нашої молоді характерна оцінка, впровадження та збереження ідей демократії. Треба навчити учнів жити в умовах сучасної держави, дотримуючись її законів, відстоювати власні права та поважати права інших людей, застосовувати свої знання в процесі своєї життєдіяльності.

Останнє можливо здійснити лише шляхом повної реформи системи освіти та створенням системи громадського управління освітою в поєднанні з державним. Питання державно-громадського управління розглядали А. Гошко, В. Грабовський, Г. Єльнікова, О. Зайченко, М. Комарницький, В. Князев, С. Крисюк, Т. Шамова та ін. Цією проблемою займались багато вчених, але вони не розглядали окремо громадське управління освітою, а тільки в поєднанні з державним. Необхідно окремо розглянути питання громадського управління освітою. З'ясуванню ролі і місця громадських структур у системі управління освітою присвячені праці В. Андрущенко, В. Беха, Т. Бутирської, В. Бегей, Л. Гаєвської, С. Гончаренка, В. Кременя, С. Крисюка, В. Лугового, Т. Лукіної, А. Мазака та ін. До окремих теоретичних аспектів управління освітою в європейських країнах та США зверталися М. Бойченко, А. Василюк, Л. Гаєвська, Я. Гречка, І. Ковчина, К. Корсак, В. Щербаченко, Н. Яковець.

Грунтовний аналіз наукової літератури, наукових досліджень щодо впровадження громадського управління освітою свідчать про те, що залучення громадськості до управління освітньою системою відбувається в Україні вже понад десятиліття. Це складний та довготривалий процес. Так, в Україні на місцевому і регіональних рівнях створено ради учнівського самоврядування і об'єднання батьків. Як зазначає В. Грабовський, «на всеукраїнському рівні проведено перший (1992 р.) і другий (2001 р.) з'їзди педагогічних працівників, форум батьківської громадськості (2007 р.), у 2005 р. створена Громадська рада освітян і науковців (ГРОНУ), почала діяти Асоціація керівників шкіл України, Асоціація керівників позашкільних закладів освіти, інші громадські структури»¹.

Основні напрями та завдання розвитку управління освітою зазначені в ряді державних документів України. Так, у Національній доктрині розвитку освіти наголошено на «переході від державного до державно-громадського управління, чітке розмежування функцій між центральними, регіональними і місцевими органами управління, забезпечення самоврядування навчально-виховних закладів і наукових установ, утвердження у сфері освіти гармонійного поєднання прав особи, суспільства й держави»².

¹ Грабовський В. А. Державно-громадське управління загальною середньою освітою на районному рівні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управл.: 25.00.02 «Механізми державного управління» / В. А. Грабовський. – К., 2006. – С. 9.

² Національна доктрина розвитку освіти: Указ Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>

У Концепції 12-річної середньої загальноосвітньої школи¹ державно-громадська модель управління визначена як пріоритетна в галузі освіти. Основними складовими державно-громадської моделі управління навчальними закладами визначено такі²:

- 1) співпраця навчальних закладів з органами державної влади;
- 2) розвиток внутрішньошкільних органів колективного управління та самоврядування;
- 3) співпраця з батьками;
- 4) розширення зв'язків з місцевою громадою, громадськими організаціями, підприємствами, спонсорами.

Участь громади в управлінні освітою можлива лише в демократичній, правовій державі, де розвивається громадянське суспільство. На думку В. Беха та О. Рябеки, громадянське суспільство – це «специфічний організм, що має не тільки цілісність, а й механізм саморуху, бо ідея організму не існує інакше як «у своєму тілесному ототожненні з ним»»³.

Схожої думки дотримується О. Макарець: «Громадянське суспільство і є таким соціальним організмом, у якому досягається гармонія внутрішнього і зовнішнього...один з типів таких зв'язків, який відрізняється від інших тим, що в його основі лежать демократичні принципи, спрямовані на забезпечення вільної життєдіяльності кожного свого члена як елемента цього зв'язку, прямо пропорційно до його участі і ролі в продукуванні як матеріальних, так і духовних благ і цінностей, це розвинута форма тих соціальних організмів, які були необхідними ступенями становлення людського суспільства загалом»⁴. Отже, громадянське суспільство – це соціальний організм зі своїми особливостями та принципами, яким необхідно управляти як на рівні держави, так і на рівні громади.

С. Крисюк державно-громадське управління освітою визначає як суспільне управління. Завдяки максимальній участі громадян у розробленні стратегічних напрямів розвитку освітньої галузі відбувається задоволення потреб членів суспільства⁵. На думку автора, ще не відбувся плідний діалог, не має успішної взаємодії між органами державного управління, освітніми структурами і громадськістю у питаннях модернізації освіти. В. Грабовський зазначив, що поєд-

¹ Концепція загальної середньої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/2712/.

² Концепція загальної середньої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/2712/.

³ Бех В. П. Державно-громадське управління освітою як головний концепт дослідження / В. П. Бех, О. Г. Рябека // Управління освітою / Міністерство освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; за науковою ред. В. П. Беха; редкол.: В. П. Бех (голова), М. В. Михайліченко (заст. голови) [та ін.]. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – С. 23.

⁴ Громадянське суспільство як здійснення свободи: центрально-східноєвропейський досвід / За ред. Анатолія Карася. – Львів: Львівський національний університет імені І. Франка, 1999.

⁵ Крисюк С. В. Державно-громадське управління освітою / С. В. Крисюк // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали науково-практ. конф. / За ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – Т. 3. – С. 351.

нуючи громадське управління освітою з державним, створюється державно-громадське управління, а це, в свою чергу, надає більше пріоритету державі з обов'язковим урахуванням громадської думки. На його думку, державно-громадське управління освітою – це процес спільної діяльності державних та суспільних суб'єктів управління в інтересах кожної людини, соціуму та влади¹. Таким чином, ми вважаємо, що громадське управління освітою – це спільна діяльність громадських структур, яка спрямована на розвиток системи освіти в громадянському суспільстві в інтересах кожної людини.

М. Комарницький, розглядаючи прозорість та відкритість в розвитку державно-громадського управління, пропонує залучати до управління муніципальною освітньою системою громадськість на шкільному і міському рівнях, створюючи батьківські організації та учнівське самоврядування². Автор підкреслює ініціативність місцевих органів для створення освітніх округів, а це в свою чергу дасть більше можливостей обраним представникам виходити із пропозиціями до управління освіти щодо поліпшення навчання й виховання підростаючого покоління.

У сучасній науковій думці поняття «державно-громадське управління» та «громадсько-державне управління» розглядають як тотожні. С. Королюк стверджує, що «громадсько-державне управління – це управлінська діяльність, що здійснюється структурами громадянського суспільства – добровільно утвореними об'єднаннями, асоціаціями й організаціями громадян, які здійснюють громадську освітню політику на основі демократичних процедур самоуправління та співуправління»³. На думку автора, в громадянському суспільстві громадсько-державні форми управління значно більше домінують, внаслідок чого створюються умови для більшого прояву активності членів громади, їхньої зацікавленості в діяльності школи. Відбувається процес самоорганізації громад та їх безпосередньої участі у вирішенні основних питань і впровадження їх у життя.

Отже, громада у школі відіграє значну роль в контексті розвитку громадсько-державного управління. Зазначимо, що в школі, де громада не має управлінських функцій, відбувається поступове віддалення суспільства від школи. Цей факт зауважив і А. Пинський: «Громада відчуває, що вона не має жодних повноважень, все вирішується без неї, і тоді вона поступово відвертається від школи. Результати загальновідомі – відсутня будь-яка матеріальна допомога громади школі, знижується громадська зацікавленість життям школи, зростає екстернат та репетиторство»⁴. Тому, як зазначає І. Лікарчук, у державі має бу-

¹ Грабовський В. А. Державно-громадське управління загальною середньою освітою на районному рівні: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / В'ячеслав Альбертович Грабовський. – К., 2006. – С. 87.

² Комарницький М. С. Державно-громадська система управління освітою / М. С. Комарницький // Аспекти самоврядування. – 2000. – № 3. – С. 34-35.

³ Королюк С. В. Громадсько-державне управління школою: особливості впровадження / С. В. Королюк [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/library/12v2-17/12ksvsov.htm.

⁴ Пинский А. А. Общественное участие в управлении школой: Школьные советы / А. А. Пинский. – М.: Альянс Пресс, 2004. – С. 11.

ти «створена, як це і належить демократичному суспільству, не державно-громадська, а громадсько-державна система управління»¹.

Громадські структури, взаємодіючи з державними органами управління, займаються хоча і важливими, проте в багатьох випадках не основними питаннями. Так, батьківські ради в основному вирішують фінансові питання на потреби школи, піклувальні ради теж шукають додаткові кошти, залучаючи окремих громадян та організації до покращення умов освіти, зміцнення матеріальної бази навчання і виховання, а учнівське самоврядування не прописано в законодавчих актах. Іншої думки дотримується Г. Балихін, який зазначає, що створення системи піклувальних рад, фондів підтримки освіти, системи підтримки професійних співтовариств, умов розвитку недержавного сектору в освіті та податкових умов розширить можливості громадськості в управлінні освітою².

Г. Єльнікова стверджує, що залучати громадськість до прийняття управлінських рішень можна різноманітними способами³. Вона пропонує три моделі державно-громадського управління по вертикалям, але такі ж самі моделі ми можемо застосувати на громадському управлінні. Розглянемо їх.

Відповідно до першої моделі, яка передбачає структурно-громадський супровід управління, субординаційна вертикаль управління загальною середньою освітою на кожному з рівнів супроводжується відповідною громадською структурою. Головним завданням громадських структур є оцінювання стану справ у освіті, встановлення комунікаційних зв'язків на етапах управління та постійні бесіди з різними структурами, враховуючи при цьому як інтереси громадськості, так і органів управління загальною середньою освітою.

Відповідно до другої моделі, яка передбачає інформаційно-громадський супровід, відбувається об'єднання громадських і державних структур управління освітою з установами загальної середньої освіти для обміну інформації. Зверху вниз передається нормативно-правова та суспільно-ціннісна інформація, а знизу догори – інформація у вигляді претензій від громадськості. Відповідно до третьої моделі, яка передбачає субординаційно-проміжне партнерство, відбувається залучення громадськості для виконання завдань і тому стосунки між членами громадських структур тимчасово перетворюються в партнерські⁴. Зазначимо, що функціонування громадського управління освітою неможливе без добровільної активної участі в управлінні представників широкої громадськості: громадських лідерів, членів освітніх громадських організацій, батьків, педагогів.

¹ Лікарчук І. Чи потрібне п'яте колесо до воза? / І. Лікарчук // Управління освітою. – 2005. – № 8 (104). – С. 2.

² Балихін Г. А. Управление развитием образования: организационно-экономический аспект / Г. А. Балигин. – М.: ЗАО «Изд-во «Экономика», 2003. – 428 с.

³ Єльнікова Г. В. Теоретичні підходи до моделювання державно-громадського управління / Г. В. Єльнікова // Директор школи. – 2003. – № 40. – С. 10-11.

⁴ Єльнікова Г. В. Теоретичні підходи до моделювання державно-громадського управління / Г. В. Єльнікова // Директор школи. – 2003. – № 40. – С. 10-11.

Схожої думки дотримується І. Довбиш, який характеризує участь громадськості в управлінні школою за рівнями. Перший рівень – участь в управлінні освітою через раду школи, яка приймає управлінські рішення відповідно до повноважень, визначених статутом школи. Другий рівень – участь через діяльність колегіального органу управління школою (педрада) та органів громадського і учнівського самоврядування – батьківський комітет, піклувальна рада, учнівський комітет (парламент) школи. Третій рівень – індивідуальна участь через структури тимчасового характеру (ініціативні групи, комісії, конференції, збори)¹.

Таким чином, під **громадськістю** ми розуміємо спеціально організовані структури (об'єднання), які не підпорядковуються органам системи освіти і створені для відображення інтересів соціальних груп людей. У своїй діяльності вони керуються Законом України «Про громадські об'єднання».² Громадські структури поділяються на такі, які:

- об'єднують працівників освіти;
- не пов'язані з системою освіти (творчі спілки, наукові установи);
- об'єднують усіх учасників навчально-виховного процесу (батьки, учні);
- забезпечують систему освіти додатковою інформацією (дослідницькі лабораторії, проектні групи).

На нашу думку, **громадське управління освітою** розвивається завдяки принципам, які характеризуються взаємодією всіх компонентів, цілісністю, відкритістю, системністю та спільним управлінням. До компонентів громадського управління належить зовнішній та внутрішній. До зовнішнього компоненту ми відносимо представників громадських організацій, батьків, фонди розвитку; до внутрішнього компоненту – педагогічних працівників, учнівське самоврядування та інше. Завдання громадського управління повинні формуватися як споживачами результатів освіти, так і самою системою освіти.

Отже, основними ознаками громадського управління освітою є діяльність всіх її структур, прийняття рішень з врахуванням інтересів громадськості та делегування повноважень.

Ми погоджуємось з думкою С. Королюка, що процес впровадження громадського управління освітою в Україні забезпечується наступними умовами: «удосконалення нормативно-правової бази, активна позиція членів громад, усвідомлення шкільною адміністрацією переваг співуправління за активної участі громади»³.

Тож громадське управління освітою – це діяльність громадських структур, які впроваджують громадську освітню політику на основі самоуправ-

¹ Довбиш І. Модель державно-громадського управління ЗНЗ / І. Довбиш // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2006. – № 1. – С. 69-75.

² Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.

³ Королюк С. В. Особливості громадсько-державного управління в діяльності сучасної школи / С. В. Королюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tme.umo.edu.ua/docs/3/10kormsa.pdf>.

ління й співуправління. До системи громадського управління освітою належить: нормативно-правова база, яка регламентує її діяльність; учасники навчально-виховного процесу, їхні органи управління та механізми їх взаємодії.

Зазначимо, щоб вижити і ефективно функціонувати та розвиватися, навчальним закладам у сучасних умовах необхідно змінювати методи та форми роботи з батьками, здійснювати узгодження своїх цілей з цілями батьків, формувати в них навички громадської активності, збільшити їх участь в організації та прийнятті управлінських рішень в освіті, навчити їх співпрацювати з іншими організаціями. Все це забезпечить саме нормативно-правова база та громадське управління освітою.

Впровадження громадського управління в освіту дає змогу її членам проявляти більше активності, зацікавленості в громадській діяльності, а також для самоорганізації громад. Створення громадських органів забезпечує зростання впливу батьків та громадськості на управління розвитком навчального закладу, а це в свою чергу впливає на якість навчання і виховання учнів, студентів. У процесі діяльності громадських органів відбувається розгляд та затвердження стратегічних питань розвитку освіти. Громадські ради та громадські органи, які створені у навчальних закладах, забезпечують постійний контроль за діяльністю роботи останніх.

Завдяки громадському управлінню навчальних заклад повинен звітувати про свою діяльність місцевим та центральним органам. Якщо до процесу громадського управління освітою залучити усіх учасників навчально-виховного процесу, то це надасть можливість здійснити:

- формування та розвиток відповідальності усіх учасників навчально-виховного процесу;
- активізацію громадської позиції щодо процесу управління освітою;
- виховання громадської позиції щодо процесу управління освітою;
- підвищення якості освіти.

Основою громадського управління є забезпечення функціонування, збереження та розвитку громадських структур. У розвитку та існуванні навчальних закладів громада є зацікавленою стороною. Для розвитку таких закладів вона стає ініціатором різноманітних проектів і заходів.

Отже, громада в умовах громадського управління зацікавлена у високому рівні якості освіти і виховання, визначає подальший розвиток діяльності навчального закладу, відповідає за науково-методичне, матеріально-технічне забезпечення, є замовником освітніх послуг, забезпечує спонсорську допомогу, контролює якість навчально-виховного процесу, впроваджує соціальні проекти, приймає активну участь у роботі закладу, представляє його інтереси у вищих інстанціях, сприяє формуванню громадянської позиції в учнів, студентів, розвиває взаємодопомогу, довіру, повагу один до одного, сприяє створенню позитивного іміджу навчального закладу.

Таким чином, на основі проведеного аналізу ми можемо стверджувати, що основними формами громадського управління, які можна застосовувати в діяльності навчального закладу є:

- створення та діяльність Ради навчального закладу;
- організація і діяльність Піклувальної ради;
- створення громадських організацій, структур, асоціацій;
- організація та проведення звітування керівників навчальних закладів перед громадськістю;
- громадськість як соціальний партнер.

Отже, організація, впровадження та розвиток моделі громадського управління має велике значення в діяльності навчального закладу. Освітній заклад разом з громадою досягають кращого успіху у спільній діяльності, ніж коли вони працюють окремо один від одного. Якщо брати до уваги заклад освіти, то для нього корисним є формування і самореалізація громадянської позиції учнів, студентів, підвищення рівня професіоналізму вчителів, викладачів, залучення додаткових коштів на розвиток закладу, а для громади – розвиток і самореалізація громадянськості серед населення.

Ми погоджуємось з думкою Л. Грицяк, Л. Калініної, що більш коректними завданнями громадського управління розвитком освіти є: участь педагогів, учнів і батьків в управлінні загальноосвітніми навчальними закладами, реалізація їхніх прав і обов'язків, задоволення потреб та інтересів учасників навчально-виховного процесу.¹

Як зазначає В. Бочкарєв, зміст громадського управління розвитком освіти представлений як діяльність його суб'єктів за наступними напрямками:

- освітній напрямок, який забезпечує участь в організації та реалізації нормативно-правової бази, взаємодію громадських об'єднань та організацій;
- розвиток системи освіти, вдосконалення змісту, форм і методів освітньої діяльності, підготовка, прийняття і введення в дію нормативних документів щодо стимулювання діяльності закладів освіти та громадських органів управління ними².

Як ми зазначили вище, громадські організації не мають повних повноважень в управлінні освітою, тому багато питань стають не вирішеними. На допомогу у розв'язанні багатьох питань в управлінні освітою, ми звернемося до вивчення зарубіжного досвіду.

З цього приводу буде цікавим досвід Франції, яка в 1989 році (закон «Про орієнтацію освіти») здійснила велику реформу середньої освіти на всіх її рівнях. Як зазначає Є. Лебідь, аналітик фонду «Європа ХХ»: «Франція одна із чо-

¹ Грицяк Л. Д. Державно-громадське управління розвитком освіти на державному, регіональному та інституціональному рівнях / Л. Д. Грицяк, Л. М. Калініна // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 3 (12). – С. 59-66.

² Бочкарєв В. И. Государственно-общественное управление образованием: каким ему быть? / В. И. Бочкарєв // Педагогика. – 2001. – № 2. – С. 10.

тирьох держав, яка 1998 року у Парижі, підписавши Сорбонську декларацію, проголосила про намір спільними зусиллями створити Європейський простір вищої освіти (ЕНЕА) – основи Болонського процесу, та залучила до обговорення та оптимізації цього питання широкі кола громадськості»¹.

Отже, зусилля французької педагогічної громадськості спрямовані на ефективну взаємодію навчальних закладів та органів місцевого самоврядування. Через спільну діяльність громадських організацій батьків учнів, які беруть участь в управлінні навчальним закладом, реалізується співпраця французької середньої школи та сім'ї.

С. Корольок у своєму дослідженні зазначає, що в деяких країнах школи створюються та розвиваються тільки завдяки ініціативі громади. Внаслідок чого виникають приватні школи, які засновані громадою². Вчений наводить приклад, який показує, що «у Нідерландах близько 70% шкіл управляються батьками та громадою; у багатьох польських громадах, особливо на селі, створюються Асоціації розвитку села, які одним зі своїх завдань мають розвиток культури та освіти на селі, тому створюють (відкривають) школи»³. Таким чином, через асоціації, групи, громадські організації громада управляє школою та має позитивний вплив на якість навчання і виховання, матеріальне забезпечення та рівень розвитку школи.

К. Бойченко вважає, що в Нідерландах головними факторами у взаєминах між школою та батьками є співпраця, партнерство та діалог. Автор зазначає, що саме співпраця слугує для виконання трьох завдань: «Педагогічне завдання. Реалізація певного рівня «налаштування» і, можливо, гармонізація педагогічних підходів до дітей удома і в школі – починаючи з інформації, що відбувається вдома та в школі. Організаційне завдання. Батьки залучені до справ школи – не лише до практичних заходів, але й до обговорення в батьківському колективі насущних питань. Демократичне завдання. Батьки і школа спільно на офіційному і неофіційному рівнях думають про майбутнє. Школа звітує про свою роботу перед батьками»⁴. Загалом ми можемо охарактеризувати співпрацю як залучення батьків у процес навчання і виховання їхньої дитини в школі, до життя дитини у класі, її досягнення та загрози, допомога батьків дітям та залучення школи до життя дитини у ній. І батьки, і школа відповідають за життя та освіту своїх дітей і вихованців. Батьки несуть відповідальність вдома, а школа – у школі. Але саме школа несе кінцеву відповідальність за своїх вихованців.

¹ Лебідь Є. Державно-громадський тип управління освітою: європейський досвід та українські реалії / Є. Лебідь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.europexxi.kiev.ua>.

² Корольок С. В. Особливості громадсько-державного управління в діяльності сучасної школи / С. В. Корольок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tme.umo.edu.ua/docs/3/10kormsa.pdf>.

³ Корольок С. В. Особливості громадсько-державного управління в діяльності сучасної школи / С. В. Корольок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tme.umo.edu.ua/docs/3/10kormsa.pdf>.

⁴ Бойченко К. В. Взаємодія школи та громади в управлінні школою: європейський досвід та українські перспективи / К. В. Бойченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dSPACE.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/267/1/Boychen.pdf>.

Г. Тодосова зазначає на основі спільних комплексних досліджень польських, словацьких та чеських науковців (J. Nemes, D. Spacek, P. Suwaj), що «у наших сусідів у Центральній Європі теж намітився прогрес із впровадженням державно-громадського типу управління освітою. Науковці навіть ведуть мову про громадське регулювання освіти в чистому вигляді, яке, щоправда дещо обмежує і гальмує національна основна програма – державний стандарт («national «core curricula»»), зокрема у Чехії та Словаччині громадського управління освітою у чистому вигляді не існує – встановлений змішаний громадсько-державний тип управління»¹.

Як зазначає Я. Гречка, у Польщі створені та плідно працюють організації, які спрямовані на впровадження громадського управління у навчальних закладах: Національна охорона, громадська Адміністрація, Соціальна поліція. У справі демократизації освіти в Польщі значний внесок роблять і громадські об'єднання. Автор вважає найбільш активною Асоціацію лідерів локальних груп (Stowarzyszenie Liderów Lokalnych Grup Obywatelskich, Warszawa). Діяльність цієї асоціації спрямована на зміни якості суспільних сфер життя, зокрема – освіти, та активної участі громадян у перетворенні усіх її галузей².

Також ми можемо проаналізувати управління освітою в Російській Федерації. Освітні системи Росії і України мають свої національні особливості, але деякий час працювали за одними законами і майже одночасно розпочали реформи. В 1992 році у Російській Федерації був прийнятий Закон «Про освіту». У статті 35 зазначається, що «управління державними і муніципальними закладами базується на принципах єдиноначальності і самоврядування. Формами самоврядування освітнього закладу є рада навчального закладу, піклувальна рада, загальні збори, педагогічна рада, інші форми»³. Відповідно до положень закону «Про освіту» в Росії у 90-х роках активно почали створювати в навчальних закладах шкільні піклувальні ради та батьківські комітети. Так, В. Бочкарєвим був розроблений проект Концепції державно-громадського управління загальною освітою, де він запропонував розподіл всіх повноважень між усіма органами громадського управління і самоврядування як на рівні загальноосвітнього закладу, так і на рівні його структурних підрозділів⁴. У проекті запропоновано п'ять вертикалей громадського самоврядування і адміністративного управління на муніципальному, регіональному і федеральному рів-

¹ Тодосова Г. І. Шляхи розвитку державно-громадського управління освітою в Україні: європейський досвід та українська реальність / Г. І. Тодосова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10thidur.pdf>.

² Гречка Я. Р. Особливості державно-громадського управління в Польщі / Я. Р. Гречка. – К.: АМУ, 2009. – 20 с.

³ Об образовании: Закон Российской Федерации от 10 июля 1992 года N 3266-1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ed.gov.ru/ofinf/nd_fao/6658/

⁴ Бочкарев В. И. Демократизация управления общин образованием в России / В. И. Бочкарев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.teacher-edu.ru/wmc/arts/1107935008>.

нях. Автор проекту В. Бочкарьов вважає, що система управління освітою має виглядати так¹:

- Міністерство освіти Російської Федерації, яке формує уряд і президент;
- Російська педагогічна рада, що обирається (з'їздом) конференцією педагогів;
- Учнівська рада, що обирається (з'їздом) конференцією учнів;
- Російська батьківська рада, що обирається (з'їздом) конференцією батьків;
- Всеросійська рада з освіти, що обирається Всеросійським з'їздом (конференцією) учасників освітнього процесу.

Якщо аналізувати громадське управління в Україні, то при Міністерстві освіти і науки України працюють згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 26 травня 2005 року № 318:

— Громадська колегія, яка є консультативно-дорадчим органом з питань реалізації державної політики в галузі освіти і науки та розв'язанням актуальних соціально-економічних проблем;

- Громадські ради з питань дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної та вищої освіти;
- Громадська рада з питань реформування економічних механізмів в освіті;
- Громадська рада з питань інноваційного розвитку та інтелектуальної власності.

Узагальнюючи вищесказане, можемо зазначити, що Україна значною мірою засвоїла міжнародні здобутки у галузі громадського управління освітою, зокрема у питанні спрямування діяльності громадських організацій на залучення інтелектуального та фінансового потенціалу громадянського суспільства до управління освітою. Діяльність громадського управління освітою зумовлена:

- недостатньою кількістю теоретичних розробок і проблем взаємодії громадських організацій;
- корупцією в галузі освіти, яка обумовлює підвищену увагу громадськості саме до питання контролю загальної доступності освіти і виховання;
- створенням нормативно-правової бази учнівського самоврядування;
- недостатньою поінформованістю про діяльність органів управління освітою, внаслідок чого пасивність значної частини громадськості;
- необхідністю зміцнення матеріально-технічної бази освіти.

Ми погоджуємось з думкою Г. Тодосової, що основні зусилля органів управління освітою та організацій громадянського суспільства у галузі реформування освіти спрямовані на²:

¹ Бочкарев В. И. Демократизация управления общин образованием в России / В. И. Бочкарев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.teacher-edu.ru/wmc/arts/1107935008>.

² Тодосова Г.І. Шляхи розвитку державно-громадського управління освітою в Україні: європейський досвід та українська реальність [Електронний ресурс] / Г. І. Тодосова. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10thidur.pdf>.

- підвищення якості української освіти відповідно до європейських стандартів, де національні інтереси повинні гармонійно поєднуватися із міжнародними та зміцнювати одне одного (Сорбонська декларація 1989 р.);
- створення сприятливих умов для ефективної роботи закладів освіти та посилення суспільного контролю за виконанням чинного законодавства у системі сучасної освіти;
- внесення нових пропозицій відносно реформування підходів та методів у роботі її структур.

Отже, сьогодні існує потреба у розробленні Концепції громадського управління освітою в Україні, Положення про учнівське самоврядування та інших нормативно-правових документів, які б забезпечили розвиток громадського управління освітою. Тому в подальшому виникають перспективи щодо досліджень окресленої проблеми в нормативно-правовому полі.

3.5. Громадянська освіта: шлях до реалізації прав людини

(Т. В. Ладиченко, Т. В. Бакка, Т. В. Мелещенко)

У всі часи й епохи суспільство, держава, школа ставили перед собою завдання – сприяти становленню громадянина – людини з відповідними правами й обов’язками, яка поважає й дотримується норм і правил співжиття, прийнятих у цьому суспільстві, уміє в правовий спосіб задовольнити свої інтереси, відчувати себе соціально, морально, політично й юридично дієспроможною.

Ідея громадянської освіти та громадянського виховання сягає античних часів, класичних республік Греції та Риму. Саме в них зародилася *республіканська модель* громадянськості, яка розглядає особистість як члена політичного суспільства. Вона передбачає відчуття належності до політичної спільноти як частини загального громадянського життя, вірність своїй державі, лояльне ставлення до правових норм суспільства, пріоритет громадянських обов’язків над індивідуальними інтересами. Республіканська традиція громадянськості акцентує увагу на належності до колективу, на розвитку обов’язку, відповідальності.

Інший підхід до поняття громадянськості йде від Дж. Локка, Т. Джефферсона, шотландського Просвітництва та пуританських поселень північноамериканського континенту. Він базувався на ідеях Розуму та Одкровення як іманентно присутніх людині, природних прав, а також природних почуттів, прихильності до доброзичливості, притаманних моральному індивідууму. Була розвинена ідея про індивідуум, в якому соціальне міститься в особистості, а універсальне втілюється в індивідуальному; основою соціального порядку є солідарність або взаємна довіра між членами суспільства. Саме з цієї традиції сформувалася *ліберальна модель* громадянськості, яка базується на ідеях свободи та прав людини.

Згідно з ліберальною концепцією виховання передбачається вільний розвиток особистості, яка перебуває в гармонії з собою і природою. Найбільш повно концепція природного виховання була розвинена Жан-Жаком Руссо, який права людини ставив вище прав держави.

Різні ідеї до громадянського виховання знаходимо в працях українських політичних діячів і педагогів.

Українська суспільно-політична думка тісно пов'язана з історичною долею українського народу, тому її характерною особливістю є ідея свободи, справедливості, добра і правди. Громадянознавчі аспекти простежуються у творах Г. Сковороди, М. Драгоманова, Б. Кістяківського, М. Грушевського, В. Сухомлинського. Так, Б. Кістяківський, розвиваючи ідеї правової держави, наголошував на верховенстві права, якому підпорядковані дії всіх гілок державної влади; на обмеженні державної влади шляхом визнання недоторканості й невід'ємності прав і свобод людини та громадянина; М. Грушевський у своєму ідеалі української незалежної держави чільне місце відвів образу громадянина України, його громадянським добродіям.

Сучасні концепції розвитку освіти і виховання громадянина розробляються й утілюються в життя з урахуванням змін, зумовлених новим часом. Глобалізація, як об'єктивна тенденція розвитку сучасного світу, призводить до формування всесвітнього господарства як цілісного організму, поглиблення міжнародного розподілу праці та інтенсифікації культурних зв'язків.

У сучасному світі багато економічних, соціальних і культурних явищ, що об'єднуються між собою й ігнорують політичні й адміністративні кордони.

Виклики сучасних процесів розвитку людства потребують розробки й утілення в життя концепцій та стратегічних програм розвитку й модернізації системи освіти й виховання громадянина. Громадянська освіта є одним із нових напрямків у розвитку освіти.

Головні завдання громадянської освіти були окреслені на міжнародному конгресі ЮНЕСКО 1978 року:

- давати знання про права людини одночасно у національному й міжнародному вимірах;
- розвивати знання засобами, з допомогою яких права людини можуть ставати політичною і соціальною дійсністю;
- давати знання про нерозривний зв'язок прав людини і прогресу, миру і роззброєння;
- підкреслювати зв'язок нового міжнародного економічного, соціального та культурного ладу з можливістю для всіх народів користуватися їх людськими правами.

Загальногуманістичний характер громадянської освіти визначає її головні принципи: безперервність, міждисциплінарність, зв'язок освіти з практичною діяльністю, інтеркультурність. Ці процеси потребують особистості, яка має сформований духовний стрижень і готова оволодівати новітніми технологіями,

уміти співпрацювати, критично мислити, ураховувати як свої, так і національні й світові інтереси.

Громадянська освіта стала пріоритетним напрямком у діяльності Ради Європи. У 1997 році розпочато проект «Освіта для демократичного громадянства», мета якого – визначення компетенцій, необхідних особистості для того, щоб стати активним громадянином демократичного суспільства, шляхів їх набуття та передання іншим.

У країнах зрілої демократії накопичено багатий досвід громадянської освіти. Коло питань, які розглядаються в межах громадянської освіти в різних країнах, залежить від потреб суспільства, можливостей школи і навчальних програм. Проте спільним є те, що громадянська освіта передбачає знання та навички, потрібні для реалізації громадянських прав і свобод, користування інститутами сучасної правової держави, зосереджує увагу на правах та обов'язках громадян, формуванні компетентностей, необхідних для життя в демократичному суспільстві на всіх рівнях. Останнім часом наголошується на необхідності ефективної громадянської освіти, яка здійснює підготовку молодих людей до активної участі у демократичних процесах; підводить їх до розуміння обов'язків перед суспільством; формує відповідальність за дотримання прав людей як громадян; переконує у важливості діяльності на благо суспільства.

Формування у молоді громадянських цінностей є однією із найактуальніших проблем і української педагогічної науки та навчально-виховної практики.

Актуальність формування у молоді громадянських цінностей зумовлена об'єктивними проблемами і закономірностями суспільно-політичного та економічного розвитку нашої держави. Найдієвішим із чинників, який зумовлює актуальність проблеми, є той, що Україна конституційно закріпила за собою статус демократичної, соціальної, правової держави, яка орієнтується на розбудову громадянського суспільства. Розбудова такого суспільства та його подальший розвиток можливі за умови досягнення високого рівня громадянської зрілості переважної більшості його членів.

Розвиток сучасного суспільства неможливий без формування високоінтелектуальної і глибоко духовної людини, спроможної відповідати вимогам демократичного суспільства. Формуванню саме такої особистості сприятиме громадянська освіта, яка змістом і структурою відображає сучасні тенденції розвитку суспільствознавчих наук.

Концептуальні засади сучасної освіти передбачають гуманітаризацію школи на всіх її рівнях. Основне місце в цьому процесі повинні зайняти нові світоглядні дисципліни. Громадянська освіта покликана сприяти формуванню особистості, якій притаманні демократична, громадянська культура, усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи та правами людини, готовність до компетентної участі у житті суспільства.

Сучасна демократія вимагає від особи політичної активності та усвідомлення нею власної ролі і значення в житті суспільства, а також дій відповідно

до власних переконань і цінностей. Саме громадянська освіта має забезпечити і реалізувати ці світоглядні завдання.

Виходячи з вище сказаного, ми визначаємо що **громадянська освіта** – це освіта, яка спрямована на формування знань, умінь, навичок і громадянських компетентностей потрібних громадянину для життя в демократичній державі. Громадянин має права, може захистити їх, знає, як працюють соціальні інститути держави. Громадянська освіта – це також «соціалізація» індивідів та політична «соціалізація», це сукупність процесів становлення політичної та громадянської свідомості і поведінки особистості, прийняття та виконання політичних ролей, формування громадянської культури. Освічене громадянство, якому властиве розвинене почуття власної гідності, знання своїх прав та обов'язків, згода і вміння їх дотримуватися, є фундаментальною засадою встановлення демократичного й заможного суспільства. Високий рівень громадянської соціалізації індивідів є передумовою поступу в розвитку суспільних відносин та запорукою їхньої стабільності.

Громадянська освіта формує свідомого, активного громадянина своєї держави, людини національно свідомої, яка поєднує в собі здобутки національної та світової культури. Щоб забезпечити таку мету громадянського виховання, школа має готувати підростаюче покоління до життя в громадянському суспільстві. Шкільні предмети гуманітарного циклу, такі як: українська мова, українська література, світова література, етика, історія, географія України, музика, образотворче мистецтво, своїм змістом недостатньо відображають проблеми громадянського навчання і виховання, сучасний рівень громадянської освіти, її новий зміст, що поряд з пріоритетом загальнолюдських цінностей, що ґрунтується на національній основі. Тому реалізація завдань громадянської освіти потребує введення нових предметів, створення нового покоління підручників, навчально-методичних посібників. Забезпечити цілісний зміст громадянської освіти можуть такі предмети середньої школи: права людини, основи політології, основи економічних знань, соціологія, основи демократії, людина і світ та громадянська освіта як завершальний предмет цього суспільствознавчого циклу.

Реалізація концепції громадянської освіти може бути ефективною лише за умов створення широкого культурного контексту причетності всього суспільства до справи утвердження демократії, надання вихованцям прикладів ефективної громадянської дії, тому до справи громадянської освіти доцільно залучити широкі кола громадськості, громадські організації, родини, засоби масової інформації.

Концептуальні засади громадянської освіти були сформульовані і задекларовані в «Концепції громадянської освіти в Україні», оприлюдненої у 2001 році, над якою працював авторський колектив у складі науковців Українського інноваційного центру гуманітарної освіти НАПН України під керівництвом І. Тараненко. Вона розроблена у межах широкомасштабного Проекту

«Освіта для демократії в Україні», який є частиною Трансатлантичної програми підтримки громадянського суспільства, що її фінансували уряди США та країн Європейського Союзу. Концепція визначила актуальність громадянської освіти в Україні, її мету та завдання, основні принципи, зміст, форми та методи, а також шляхи її реалізації.

У 2013 році була розроблена «Національна концепція громадянської освіти та виховання», автори якої на основі «Концепції громадянської освіти в Україні», та «Концепції громадянського виховання особистості» створили новий документ з врахуванням новітніх досягнень педагогіки та суспільствознавчих наук. Зокрема, в концепції по-новому сформульовано мету і завдання громадянської освіти і виховання, зважаючи на виклики сьогодення.

Актуальність громадянської освіти в Україні викликана процесами демократизації, трансформації та глобалізації, що розгорнулися в останні десятиріччя. Сучасне постіндустріальне суспільство потребує відповідної форми політичної організації, яка б забезпечувала умови для розкриття творчих можливостей людини та потенціалу нових технологій, що можливо лише за умов вільного, демократичного суспільства, яке сповідує тріаду «вільна людина – розвинене громадянське суспільство – сильна держава». Сучасна демократія вимагає від особи не лише політичної активності, а й усвідомлення нею власної ролі і значення в житті суспільства та дії відповідно до власних переконань і цінностей.

Україна вже тривалий час перебуває у суперечливих і складних трансформаційних процесах, намагаючись звільнитися від спадщини тоталітаризму в економіці, політиці та національній самосвідомості. У процесі демократизації наша країна пододала певний відрізок шляху і знаходиться на етапі становлення політичних інститутів демократії. Проте конституційне закріплення основних інститутів та принципів демократії – лише один із кроків на шляху демократизації. Україні вкрай необхідна консолідація демократії та демонстрація зразків поведінки, характерних для демократичної політичної культури, подальше формування та вдосконалення різноманітних демократичних структур, звикання людей до життя в умовах демократії.

Перешкодою на цьому шляху є спадщина тоталітаризму. Для політичного та й громадського життя України досі характерні: войовнича політична непримиренність, чорно-біле бачення світу, звичка ділити людей на «своїх» та «ворогів», нетолерантність, нездатність до діалогу, зневага до прав людини, вимоги однаковості у питаннях, що за своєю суттю потребують плюралістичного підходу (форми власності, пріоритети державної політики, духовно-ціннісні вподобання). Про нерозвиненість демократичної культури в нашій країні свідчать пригніченість громадянської гідності, зневага людей у власній спроможності змінити що-небудь у суспільному житті, схильність їх до протиставлення законослухняності й критичного ставлення до державної влади. Залишається поширеним перекопана розуміння громадянської свободи як права

не дотримуватись законів, якщо вони когось не влаштовують або комусь особисто здаються недемократичними.

За таких умов об'єктивно зростає значення громадянської освіти. Громадянська освіта – це вимога часу, тому розвиток та вдосконалення її системи є актуальним завданням для всіх демократичних країн. Громадянська освіта є важливим компонентом демократичних перетворень тому, що звертається до проблем побудови системи, яка визначає і встановлює єдині «правила гри» для організацій та індивідів. Громадяни перехідних суспільств потребують уміння оцінювати конкуруючі пропозиції політиків та різних ідеологій. Школа як осередок громадянської освіти має сприяти розвитку демократичної політичної культури, формуванню громадянської компетентності, політико-правових знань, політичних умінь, гідності та відповідальності молодих людей, усвідомленню і визнанню ними демократичних принципів життя та пріоритету прав людини. Виходячи із цього, розбудова сучасної системи громадянської освіти набуває надзвичайної актуальності, що обумовлена такими реаліями політичного життя України (за концепцією):

- спонтанністю, неузгодженістю та безсистемністю зусиль, спрямованих на демократизацію суспільного життя;
- небезпечно низьким рівнем суспільного прийняття демократичного ладу та довіри до нього;
- недемократичністю відносин між державою та суспільством і державою та особою.

З плином часу деякі положення концепції вже реалізовані і потребують переосмислення та оновлення. «Революція гідності» показала в дії результати громадянської освіченості.

Наступним компонентом концепції є визначення мети та завдань громадянської освіти.

Мета громадянської освіти – сформувати особистість, якій притаманні демократична громадянська культура, усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її громадянською відповідальністю, готовність до компетентної участі в житті суспільства.

Завдання громадянської освіти:

- надати молодому поколінню знання про світові демократичні здобутки та особливості становлення демократії в Україні;
- сформувати мотивацію та основні вміння, необхідні для відповідальної участі в громадсько-політичних процесах, критично-конструктивне ставлення молоді до життя суспільства;
- сприяти становленню активної позиції громадян щодо реалізації ідеалів і цінностей демократії в Україні;
- створити умови для набуття учнями досвіду громадянської дії, демократичної поведінки та конструктивної взаємодії.

Виходячи з мети і завдань громадянської освіти були розроблені її основні принципи. Громадянська освіта базується на тих загальнопедагогічних і дидактичних принципах, що й освіта в цілому. Однак особливо значущими для неї на цьому етапі є:

принцип гуманізму – пріоритетність ідеї прав і свобод людини, творчий розвиток особистості, виховання людської гідності, поваги до приватності, розуміння значущості особистісної автономності; співвіднесення освітніх вимог із можливостями та природними задатками особистості;

принцип демократичності – виховання духу соціальної солідарності, справедливості, вміння конструктивно взаємодіяти із суспільством і брати участь у прийнятті рішень; передбачає діалогічний характер освіти, суб'єктно-суб'єктні відносини між педагогами і учнями, атмосферу взаємоповаги та довіри в шкільному колективі, учнівське самоврядування, відкритість і зв'язок школи з іншими учасниками процесу соціалізації (сім'єю, дитячими і молодіжними громадськими організаціями, ЗМІ, церквою тощо);

принцип зв'язку із практичною діяльністю – пріоритетність для системи громадянської освіти навчання і виховання умінь і дій, зорієнтованість учнів на навички соціальної взаємодії, вміння самостійно аналізувати різноманітні ситуації, перш за все у своєму життєвому середовищі, вміння самостійно приймати відповідальні рішення і діяти у правовому полі;

принцип зорієнтованості на позитивні соціальні дії – цілеспрямованість громадянської освіти на соціальні очікування учнів, набуття позитивного досвіду соціальних дій, формування позитивного іміджу компетентної громадянськості;

принцип наступності і безперервності – поетапне, відповідно до вікових особливостей, розширення інформаційного, виховного, інструментального (практичного) обсягу системи освіти для демократії, що бере початок у дошкільному вихованні, містить усі етапи середньої, вищої, професійної освіти, а також освіту для дорослих; виховання потреби вчитися навичок громадянськості протягом усього життя;

принцип міждисциплінарності – навчання і виховання громадянськості у процесі вивчення різних навчальних дисциплін; узгодження змісту навчальних програм із метою та завданнями громадянської освіти;

принцип культуровідповідності – врахування у змісті громадянської освіти етнонаціонального, регіонального культурного і звичаєвого контексту, зв'язок шкільного колективу з місцевою громадою, участь у спільних із нею соціальних, культурних, природоохоронних акціях;

принцип полікультурності – наповненість громадянської освіти ідеєю універсальності прав людини, а також ідеєю етнокультурного багатоманіття довілля, України, Європи, світу, правової рівності національних культур; виховання особистості на засадах міжетнічної толерантності, поваги до представників інших культур, передусім в життєвому середовищі учнів; практична реа-

лізація прав представників української нації, інших етнічних спільнот на розвиток і збереження своєї мови, культурної самобутності в контексті формування української політичної нації;

принцип плюралізму – виховання поваги до засад політичної, ідеологічної, етнонаціональної, расової багатоманітності; уникання екстремістських поглядів і поведінки в житті шкільного колективу, виховання толерантного ставлення до різних світоглядних, політичних доктрин, релігійних переконань, до діяльності в школі різних молодіжних громадських організацій; виховання усвідомлення, що будь-який політичний екстремізм є неприйнятним;

принцип поповнення соціального капіталу – базується на засадах довіри і терпимості індивідів, їх здатності спрямовувати свої солідарні дії на загальне благо;

принцип відкритості – вироблення антидогматичного мислення, здатного сприймати будь-яку нову інформацію без упереджень та з розумінням ставитись до різних поглядів та цінностей, що репрезентують різні світогляди та культури;

принцип поєднання локального і глобального – взаємозв'язок родового і етнічного, національного і загальнолюдського, індивідуального і суспільного;

принцип розвитку особистісних компетенцій – формування знань, умінь, навичок, переконань, установок, мотивів ціннісних орієнтацій та інших особистісних характеристик, розвиток критичного і творчого мислення особистості.

Реалізація мети, завдань і принципів громадянської освіти покладені в основу змісту. **Зміст громадянської освіти** як головний засіб цілеспрямованого навчання має базуватися на основних ідеях демократичного суспільства. Це система інтегрованого знання, оволодіння яким створює умови для формування та розвитку демократичних цінностей і громадянських умінь особистості, становленню яких у громадянській освіті надається більше значення, ніж завоюванню професійних знань та умінь.

При формуванні змісту громадянської освіти необхідно дотримуватися основних підходів:

особистісно-зорієнтованого підходу, за якого центром навчально-виховного процесу є інтереси особи. Центральною ідеєю громадянської освіти при цьому стає поняття невідчужуваних прав людини, а зміст її спрямовується на виховання громадянина демократичного суспільства, патріота України, який прагне до вільного вибору, будує свою діяльність на основі визнання абсолютної цінності прав людини. Особистісно-зорієнтований підхід при формуванні змісту громадянської освіти передбачає врахування вікових особливостей аудиторії, розробку змісту кожного конкретного етапу навчання за віковою вертикаллю у взаємозв'язаному контексті всього навчального змісту;

діяльнісного підходу, який визначає спрямування змісту громадянської освіти на розвиток уявлень і вмінь, що забезпечують успішність соціальної активності особистості. Цей підхід реалізується шляхом створення навчальних

ситуацій, у яких апробуються на практиці засвоєні громадянські цінності; шляхом викладу глобальних проблем через локальні на основі позитивного досвіду участі в окремих громадянських акціях, проектах тощо;

конкретно-історичного підходу, який вимагає розглядати навчальний зміст у цілому, як історичну категорію, своєрідну модель конкретних вимог суспільства щодо підготовки молоді до життя та діяльності в цьому суспільстві на тому чи іншому етапі його розвитку. Конкретно-історичний підхід спрямовує зміст громадянської освіти на розв'язання завдань, найбільш актуальних для цього етапу розвитку українського суспільства.

Зміст громадянської освіти має спрямовуватися на досягнення цілей як навчання, так і виховання, а її успішність має оцінюватися не стільки за обсягом отриманих знань та умінь, скільки за результативністю їх трансформування у світоглядні пріоритети та ціннісні установки, формування громадянської культури особистості та практичних компетенцій.

Громадянська освіта є складною динамічною системою, що поєднує:

- громадянські знання, на основі яких формуються уявлення про форми і способи функціонування громадянина у політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному полі демократичної держави;
- громадянські вміння та досвід участі в соціально-політичному житті суспільства і практичного застосування знань;
- громадянські чесноти – норми, установки, цінності та якості, притаманні громадянину демократичного суспільства.

Громадянська освіта є одним із основних засобів формування громадянської культури. В сучасній геополітичній ситуації громадянська культура особистості має формуватися не лише на основі національної культури і національних цінностей, а й з урахуванням загальноцивілізаційної спадщини людства, плюралізму віросповідань та систем ідей, а також прагнення до універсалізації загальних правил та цінностей. Складовими громадянської культури є громадянська освіченість, компетентність, досвід громадянської участі та громадянська зрілість особистості, що визначається духовно-моральними якостями, ціннісними орієнтаціями та світоглядно-психологічними характеристиками особи.

Зміст громадянської освіти охоплює:

культурологічні знання, ядром яких у системі освіти для демократії є культура міжлюдських відносин (оволодіння культурними багатствами своєї нації відбувається водночас із вихованням доброзичливого і зацікавленого ставлення до культур інших народів, етнічних спільнот, які складають культурне багатоманіття регіону, України, Європи, міжнародного географічного регіону, світу);

філософські та аксіологічні знання про громадянські, демократичні, загальнолюдські, національні цінності;

політичні знання про демократичні принципи функціонування політичної системи і влади та їхні особливості в Україні, процедури та механізми форму-

вання і функціонування державних структур, порядок реалізації їхніх повноважень, апеляцій до них, основи конституційного ладу України, особливості взаємодії органів державної влади і органів місцевого самоврядування та їхня відповідальність перед громадянами;

правові знання про право та його роль в суспільстві, Конституцію як основний закон, порядок формування, діяльності та взаємодії державних органів і органів місцевого самоврядування, права людини, механізми їх захисту, обов'язки і відповідальність, національні та міжнародні нормативні акти, присвячені цій проблемі;

економічні знання про сутність ринкових відносин як елемента демократії, основні економічні принципи, фінансові системи, систему соціального забезпечення та соціального захисту, соціально-економічні аспекти екологічної проблеми, проблеми розвитку та екологічної безпеки;

соціально-психологічні знання про психологічну природу та сутність владно-підвладних відносин, мотивацію соціальної поведінки особистості, психологічні особливості інформаційного впливу на свідомість виборців, способи розв'язання конфліктних ситуацій, ефективні форми комунікативної взаємодії.

Усі поняття, залучені до змісту громадянської освіти, розглядаються як робочі, необхідні для оволодіння конкретними діями. Одним із основних завдань, що має бути розв'язане системою громадянської освіти, є забезпечення мінімальної функціональної громадянської освіченості особи. Тому зміст освіти повинен спрямовуватися на здобуття досвіду громадянських дій і переживань, основних *громадянських умінь*, а саме:

— реалізовувати своє право на участь у виборах та інших формах прямої демократії;

— обстоювати свої права шляхом участі в діяльності об'єднань громадян та громадянських акціях;

— орієнтуватися в умовах вільного ринку; відстоювати свої права як споживача і платника податків;

— диференціювати емоційні та раціональні компоненти власного вибору;

— комунікативні уміння.

— захищати свої права у взаємодії з державними органами та органами місцевого самоврядування;

— відстоювати свої права шляхом апеляції до суду, правоохоронних та правозахисних організацій;

— використовувати типові прийоми та методи розв'язання проблемних ситуацій;

— критично сприймати інформацію, самостійно її аналізувати;

Зміст громадянської освіти має бути зорієнтованим не лише на розвиток понять із різних галузей наукового знання, а й на формування *емоційно-ціннісного компонента* громадянської культури особистості, що насамперед містить: усвідомлення абсолютної цінності прав людини, свободи особистості;

усвідомлення себе як громадянина і патріота України; почуття власної гідності, гуманізм, толерантність, плюралізм, здатність до компромісу; лояльне і водночас вимогливе ставлення до влади, законослухняність; активна позиція щодо необхідності участі в демократичних перетвореннях; усвідомлення себе як особистості, спроможної впливати на ситуацію в державі; критичне сприйняття соціально-політичної інформації; усвідомлення можливості та цінності самостійного політичного вибору; готовність відповідати за власні рішення та їхні наслідки; усвідомлення взаємозалежності інтересів окремих людей, соціальних груп у суспільстві.

Оволодіння системою знань сприяє формуванню світоглядних орієнтацій особистості, виробленню власної філософії життєдіяльності, її самоідентифікації та самореалізації в кожній із сфер суспільного життя.

Сучасна українська педагогіка спирається на багату спадщину, кращі традиції у вихованні громадян. За останні роки в нашій країні зроблено низку кроків щодо впровадження системи громадянської освіти: розроблено програми такого курсу (в двох варіантах) в ході реалізації європейського та канадського проєктів, підготовлено підручники для учнів, що пройшли апробацію у загальноосвітніх закладах різних регіонів, створено посібники для вчителів, діють декілька експериментальних майданчиків, проводяться конференції та семінари. Українські педагоги запозичують кращий зарубіжний досвід викладання громадянської освіти. Незважаючи на відмінність підходів, методик та масштабу національних систем громадянської освіти, єдиною залишається їхня мета – громадянин, який цінує та готовий відстоювати ідеали свободи, демократичні цінності і права людини.

Першою формою здійснення громадянської освіти є **впровадження спеціальних навчальних курсів**. Найдоцільнішим є введення такого курсу в старшій школі. Впровадження його саме в старшому шкільному віці має суттєві переваги. По-перше, вивчення курсу в цьому випадку може спиратися на ті громадянознавчі знання та навички, що їх учні отримують раніше при вивченні громадянознавчих «модулів» в інших предметах. Курс в цьому випадку зможе розв'язати узагальнюючі завдання. Крім того, впровадження зазначеного предмета в старшій школі відповідає інтересам учнів, саме їхнім віковим особливостям. При впровадженні курсу необхідно найповніше врахувати наявні в учнів громадянознавчі знання. При визначенні його змісту слід враховувати профіль навчання, але громадянська освіта має бути складовою освіти в класах будь-якої спеціалізації. Це повинен бути інтегрований курс, своєрідний узагальнюючий тренінг із демократії на порозі самостійного життя молодого громадянина.

Другим напрямом є **введення змісту громадянської освіти до існуючих шкільних предметів**. Найбільші можливості для цього надають такі навчальні предмети інваріативної частини навчального плану, як історія України, всесвітня історія, основи правознавства, українська та зарубіжна літератури.

Можливе впровадження окремих елементів змісту громадянської освіти при вивченні іноземної мови, географії, біології та навіть математики. Досвідчені вчителі різних предметів розробили приклади введення громадянознавчих модулів до своїх уроків. Ці приклади зібрані у посібнику для вчителів. Можливості надають також курси варіативної частини – «Права людини», «Людина і світ», «Основи економіки», «Ознайомлення з оточуючим світом» та деякі інші. Ці предмети дають учням безпосередні знання про теоретичні засади демократії, історичний досвід і життя сучасних демократичних суспільств, політичну систему та конституційний устрій української держави, взаємозв'язок політичної і економічної системи, соціальну структуру та норми соціальної взаємодії, права людини і механізми їх захисту, тенденції розвитку світового культурного процесу. Певні можливості розвитку громадянських чеснот, таких як саморозуміння, здатність робити вибір й нести за нього відповідальність, формування комунікативних навичок та вмінь конструктивно розв'язувати конфлікти, толерантність дають курси «Основи психології», «Психологія спілкування», соціально-психологічні тренінги тощо. Предмети соціально-гуманітарного циклу формують базовий комплекс громадянських умінь і навичок, систему демократичних пріоритетів і цінностей особистості.

Передача знань та інформації, що сприяє утвердженню гуманістичних, громадянських цінностей, може здійснюватися при навчанні негуманітарним предметам (природничо-математичного циклу, технологіям тощо), що розкривають цілісність світу, взаємозв'язок людини з природою, відповідальність за збереження екології та життя на планеті; сприяють розвитку критичного мислення та аналізу.

Впровадження змісту громадянської освіти в різні предмети може відбуватися зокрема шляхом розробки блоків-модулів для кожного уроку, де можливе і планується впровадження громадянознавчого змісту. Формами громадянської освіти можуть бути також освітні або навчально-виховні творчі програми: «Я – громадянин України», «Я і економіка», «Особистість», «Лідер», «Я і моя сім'я», «Я – людина» тощо.

Навчання громадянськості, виховання громадянина не слід обмежувати тільки навчальними курсами, спеціалізованими дисциплінами або сумою окремих гуманітарних предметів і тем. Важлива роль надається організації *позакласної та позашкільної виховної роботи*, яка сприяє розвитку громадянських якостей та умінь. Робота в гуртках, клубах за інтересами, участь у громадських справах є початковими ланками соціалізації молоді. Суспільні заходи, розробка та реалізація соціальних проектів, участь у групах за інтересами, молодіжних організаціях надають школярам можливості отримати навички громадянського досвіду, поваги до інших, взаєморозуміння, толерантної поведінки прийняття рішень, відповідальності в реалізації індивідуальних і колективних справ.

Це є третім напрямом реалізації громадянської освіти.

Демократичні та громадянські цінності діти засвоюють, беручи *участь у повсякденному житті школи, спільноти, громади*. При цьому школа може виступати як модель світу дорослих, що є четвертим напрямом впровадження громадянської освіти. Практичною школою демократії для учнів має стати учнівське самоврядування. Воно формує навички проведення передвиборчих кампаній, участі у виборах, розробки і реалізації власної політичної програми, апеляції до владних структур із метою захисту своїх прав, ефективної взаємодії з владою. Органи учнівського самоврядування мають ініціювати розробку кодексу поведінки учня, його демократичне обговорення і подальше чітке дотримання, здійснюючи тим самим правовий тренінг учнів, вести пошук ефективних шляхів співпраці зі шкільною адміністрацією.

Основну роль у реалізації громадянської освіти відіграють освітньо-виховні заклади (формальної і неформальної освіти); дошкільні навчальні заклади, загальноосвітні навчальні заклади (загальноосвітні навчальні заклади I-III ступеня, гімназії, колегіуми, ліцеї, спеціалізовані школи), професійно-технічні навчальні заклади; вищі навчальні заклади I-IV рівнів акредитації (коледжі, технікуми, училища, інститути, університети, заклади післядипломної освіти та інші вищі навчальні заклади), позашкільні навчальні заклади (центри, будинки, станції, установи, клуби, бібліотеки); заклади та установи культури, громадські (неурядові) організації. Причому на шкільні роки припадає ключовий період формування громадянської культури, громадянських цінностей, самоусвідомлення молодого людини, включаючи національну свідомість. Важлива роль у формуванні громадянськості повинна належати сімейному вихованню. Саме в сім'ї формуються базові цінності світогляду молодого громадянина демократичної держави. На становлення громадянської свідомості впливають також політичні партії, громадські організації та асоціації (молодіжні, жіночі, правозахисні, екологічні тощо).

Громадянська освіта визнає реальність прагматичного прагнення людей *захистити й посилити свою владу над обставинами*. Для формування характеру особистості важливо навчитися самоуправлінню у всіх змістовних лініях цього поняття: від самоврядування собою як особистості, людини, громадянина, до самоврядування у різноманітних соціальних об'єднаннях. Адже криза сучасного індивіда пов'язується передусім зі складною взаємодією влади й особистості, що породжує у нього почуття недовіри, самотності, самоневдоволеності, які викликаються розумінням, що він має підкорятися рішенням і подіям, від нього не залежним.

Громадянська освіта розкриває *технології влади*, що визначають поведінку індивідів, підкоряють їх тим чи іншим системам влади (панування). З іншого боку, як твердив Алексіс де Токвіль, завданням усього життя є стати інформованим, активним та відповідальним громадянином – це «навчання свободи». Свобода вимагає, як писав Ф. Хайек, щоб індивід мав можливість переслідувати власні цілі. Індивідуальні рішення індивід зможе приймати завдяки

чіткому визначенню у суспільстві прав приватної власності та сфер, у яких індивід самостійно розпоряджається своїми засобами. Приватна власність встановлює гарантоване поле вільних дій індивіду. У правових інститутах приватної власності і права спадкування виражена свобода, без якої людина і суспільство деградують до первісного стану.

Як вважав А. Швейцер, хоча індивіди і повинні служити суспільству, це ще не означає, що вони зобов'язані приносити себе йому в жертву. Інакше кажучи, люди не повинні дозволяти суспільству опікувати себе у всьому. Індивіду не слід довіряти масовим ідеалам і стереотипам суспільства, не завжди відповідним справжній гуманності.

Свобода, рівність, справедливість є тісно пов'язаними цінностями демократії і є системоутворювальними принципами конституцій демократичного типу. Кожна з цих цінностей передбачає іншу, вони співіснують у нерозривній єдності, взаємозабезпечуючи і водночас взаємообмежуючи одна одну.

Громадянство – формально-юридичний статус особистості, який настає після досягнення людиною відповідного віку або внаслідок натуралізації, надається резолюцією офіційної установи і пов'язане з отриманням відповідного документа (за наявності необхідних формальних умов). Громадянська освіта розглядає ознаки громадянства у конституційній демократії і надає відповіді на запитання:

- як ми використовуємо своє громадянство?
- як ми вчимося бути справжніми громадянами?
- як ми здійснюємо свої громадянські права та обов'язки?
- що означає бути громадянином?

Громадянство має різні значення в різні історичні часи в різних місцях. Тоталітарні держави і диктатури також посилаються на те, що ними правлять громадяни. Однак роль громадянина у конституційній демократії zasadничо відрізняється від ролі громадянина, який живе в умовах необмеженого чи самоправного правління. Якщо необмежені режими вимагають пасивної покори і беззастережної відданості, від громадянина у конституційній демократії очікують критичного і дійового членства у політичній громаді. Громадяни у конституційних демократіях повинні додержуватися розумної відданості і коритися закону, але не на підставі беззастережної поваги до державної влади. Жодний уряд не працює ідеально і без конфліктів, не вдається і ухвалювати закони, які всіх задовольняють і нікому не шкодять. Тому критичне ставлення до уряду може породити право або навіть обов'язок опиратися законам, які ви вважаєте несправедливими – рух за громадянські права є сучасним прикладом цього.

Без **вільного потоку інформації** демократичний уряд неможливий. Демократії є залежними від інформованих, конструктивних обговорень. Слушно сказано, що «політична інформація для демократичної політики є тим самим, чим є гроші для економіки: валютою громадянства». Поінформовані громадяни є очевидно кращими громадянами. Вони активніше братимуть участь у політиці, ма-

тимуть чіткі, стабільні погляди на події, більш здатні знайти зв'язок між своїми інтересами та своїми поглядами і діяльніше підтримуватимуть демократичні норми і громадянські свободи. Добра демократична освіта надає можливість отримати потрібну інформацію для того, щоб бути активними на політичній арені.

Крім надання інформації, **громадянська освіта підтримує знання цінностей і принципів демократії**. Це знання є фундаментальним, бо воно є базою для свідомої добровільної прихильності громадянина до демократичних норм, заходів та наслідків. Громадянин, який розуміє основні догмати демократії, швидше усвідомить, що він має спільний, колективний інтерес, який може інколи суперечити чи домінувати над його індивідуальними уподобаннями. Цей громадянин більш відданий справедливості і виявляє бажання дозволити іншим – навіть тим, з ким він рішуче не погоджується – висловити та здійснити їхні власні інтереси.

Одне із завдань громадянської освіти – допомогти громадянам розвинути більш реалістичне **розуміння сучасного світу**. Елементарне розуміння світу, в якому вони живуть, вимагає ознайомлення з деякими базовими концепціями, зокрема з поняттями національна держава, міжнародне співтовариство, світовий ринок, міжнародне право, права людини, міжнародні норми. Крім того, громадяни мають знати основні конвенції та угоди, а також те, як національні та міжнародні урядові й неурядові організації впливають на їхнє життя.

Реалістичне розуміння сучасного світу базується на розумінні «людини суспільної» як продукту еволюції, що доповнила потреби тварини досконалим розумом із подовженням пам'яті і програмою творчості. Розум втілюється у комунікативних знаках, техніці, релігії, науці, мистецтві, політиці. Проте біологічна природа людини залишилася і постійно виявляється у імпульсивних біологічних потребах та поведінці людей як інстинкти.

1. Інстинкт самозбереження подається бажанням «їсти» (голодом) та почуттям страху з бажанням бігти від загрози чи боротися з небезпекою.

2. Інстинкт продовження роду забезпечує нам сім'я: секс та любов до дітей.

3. Стадний інстинкт людини виражений сукупністю потреб – почуттів стосовно інших людей: спілкуватися, самоутверджуватися, «доганяти» лідера, підкорятися та довіряти лідеру, змушувати, належати до групи, співпереживати, допомагати. Або навпаки, віддалятися від неприємного і навіть знищувати ворога.

4. Окремо вказують на «робочі» рефлекси, що забезпечують будь-яку діяльність: допитливість, рефлекси цілі, свободи і потреба в відпочинку та грі.

Дії людини щодо інших людей характеризуються почуттями ставлення до них. Це симпатії чи антипатії. Усі вони залежать від зворотних зв'язків із боку опонентів: антипатія посилюється до ворожості і ненависті, а симпатії досягають ступеня дружби і любові.

Кожна потреба людини може реалізуватися у двох протилежних якостях: егоїзм – альтруїзм, агресивність – толерантність, лідерство – підлеглість, жадібність – доброта, замкнутість – товариськість. Перевага одного з компонентів залежить від умов, типу особистості, її виховання і освіти. Однак протилежний компонент завжди «присутній» у підсвідомості і при зміні обставин готовий включитися.

Поведінка людини визначається, на щастя, не тільки «тваринними» потребами, а й переконаннями (мораль, ідеології, вірування) і громадськими почуттями. Ними свідомість перевіряє імпульсивні біологічні потреби. «Тваринну» природу людини, як пробував довести відомий український вчений і хірург М. Амосов, можна змінити, максимум, наполовину. В середньому – набагато менше. Цим і визначається необхідність розвивати більш реалістичне розуміння сучасної людини і сучасного світу.

Іноді громадяни мають різні погляди щодо належної їм ролі. У вільному суспільстві ви маєте право вирішувати, як ви бажаєте здійснювати свої права та обов'язки громадянина. Ваша поведінка як громадянина залежатиме як від ваших власних інтересів та здібностей, так і від здобутої культури громадянськості. Метою і головним завданням громадянської освіти є розвиток громадянськості, формування «доброго громадянина», компетентного громадянина. Громадянськість – це громадянська компетентність.

Компетентний громадянин – це людина, що є відповідною суспільству, в якому вона живе, належним чином освіченою і досвідченою, щоб давати собі раду в ньому, впоратися з розв'язанням особистих та громадських проблем, є повноправним і правомочним, відповідальним і небайдужим.

Громадянська компетентність як здатність людини до реалізації її прав та до відповідальності за них не існує від народження. Вона формується певними передумовами, політичною системою, власними зусиллями особистості та внаслідок здобуття нею громадянської освіти, яка передбачає: навчання людей як жити за умов сучасної держави, мати справу з владою, з її органами та політичними інституціями, взаємодіяти з ними; формування навичок дотримання законів; набуття вміння не дозволяти владі порушувати права громадян, домагатися від неї здійснення їхніх правомірних потреб; поширення демократичних цінностей, принципів та правил суспільного життя; навчання того, як бути громадянином демократичного суспільства.

Існує декілька визначень поняття «**громадянська компетентність**». Олена Пометун визначає її як здатність людини активно, відповідально і ефективно реалізовувати громадянські права і обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства. Ірина Тараненко визначає громадянську компетентність як здатність бути громадянином, який володіє демократичною громадянською культурою, усвідомлює цінності свободи, прав людини, відповідальності, готовий до компетентної участі у громадянському житті. Якщо виходити із зміс-

ту самого поняття «компетентність», то обов'язковою його складовою є знання, цінність, діяльність.

Громадянська компетентність має відповідні *структурні компоненти* (див. табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Структурні компоненти громадянської компетентності

Компонент	Зміст компоненту
знаннєвий	а) знання, які стосуються правил колективного життя, демократичних умов встановлення цих правил, про взаємодію влади, суспільства і особистості, про розбудову демократії (правові, політичні, соціальні); б) знання про свою національну культуру, історію, традиції, звичаї, мову; в) знання про сучасний світ (глобалізація, міжнародні відносини); г) знання принципів і цінностей прав людини, демократичних свобод
ціннісний	а) повага до Батьківщини, народу, держави, її символіки, традицій, мови; б) відчуття власної гідності; в) повага до таких цінностей, як права людини, свобода, рівність, солідарність; г) визнання та дотримання законів, вміння орієнтуватись в проблемах сучасного суспільно-політичного життя в Україні та вміння визначати власну позицію; д) толерантність, здатність до емпатії
діяльнісний	а) здатність робити вибір у ситуаціях реального життя; б) здатність співпрацювати з органами державної влади та місцевого самоврядування; в) здатність уживатися з іншими, здатність до співпраці, роботи в команді; г) здатність розробляти і впроваджувати спільні проекти; д) уміння розв'язувати конфлікти відповідно до законів демократії
процесуально-особистісний	а) здатність критично і незалежно мислити; б) здатність брати на себе відповідальність; в) здатність робити свідомий вибір та застосовувати демократичні технології прийняття рішень; г) здатність брати участь у дебатах, аргументувати; д) здатність поважати погляди інших людей

Формування громадянської компетентності особистості – складний і довготривалий процес. Громадянські компетентності (особливо соціальні компетентності та компетентності, пов'язані із цінностями) дитина набуває, передусім, у сімейному колі, від батьків та інших членів родини.

До формування громадянської компетентності мають бути залучені всі інститути як держави, так і громадянського суспільства. Важко уявити собі державу, яка не була б зацікавлена в консолідації зусиль народу і влади для дося-

гнення добробуту, суспільної солідарності. Важко уявити і громадянське суспільство, яке б не прагнуло до розбудови демократії, стабільності та взаєморозуміння. У розвитку громадянської компетентності особистості зацікавлені місцева громада, громадські організації. Особливе місце належить школі, адже саме тут людина отримує перші громадянські знання, громадянський досвід.

Ми, педагоги, маємо використати весь освітній потенціал, свої власні педагогічні і життєві надбання для громадянського виховання учнівської молоді. Сучасна педагогіка дає нам достатній арсенал технологій для формування підвалин громадянської компетентності, а зміст навчальних дисциплін – достатню кількість громадянських знань.

Рада Європи розробила відповідний **перелік умов формування громадянської компетентності** на уроці, в школі, в шкільному середовищі, у місцевій громаді та в ширшій громаді:

- активна участь учнів, педагогів і батьків у демократичному управлінні навчальним закладом;
- демократизація методів навчання та виховання, відносин суб'єктів навчально-виховного процесу;
- поширення методів, орієнтованих на особистість учня і студента, зокрема реалізація педагогічних проектів, що ґрунтуються на спільній колективній меті та співпраці учасників, які опікуються освітою з питань демократичного громадянства (неурядові установи, підприємства, професійні організації);
- формування освітніх підходів, що тісно пов'язують теорію з практикою;
- залучення учнів і студентів до індивідуального та колективного оцінювання якості навчання;
- заохочення обмінів, зустрічей та партнерства між учнями, студентами і вчителями з різних навчальних закладів для міжособистісного взаєморозуміння;
- поширення підходів і методів освіти, що сприяють вихованню у суб'єктів навчально-виховного процесу толерантності та поваги до культурної і релігійної багатоманітності;
- зближенню формальної і неформальної освіти;
- встановлення відносин громадянського партнерства між школою і сім'єю, громадою, ЗМІ.

Ініціатором відповідних заходів та напрямів діяльності мають бути заклади освіти.

Формування і розвиток громадянської компетентності учнівської молоді в значній мірі залежить від тих освітніх технологій, які використовують педагоги в процесі навчання. Враховуючи, що учень як суб'єкт навчання отримує від педагога певні орієнтири процесу засвоєння знань, а більшість інформації має добувати сам, основу освітнього процесу повинні складати інноваційні технології, зорієнтовані не тільки і не стільки на знаннєвий компонент, скільки на

діяльність і особисту творчість. Важливу роль відіграє і опора на життєвий досвід школярів.

Наведемо приклад розвитку громадянської компетентності при ознайомленні з поняттям «цінності». Вивчаючи в курсі етики (6 клас) тему «Цінності людини в сучасному світі», шестикласники пояснюють поняття «цінність людського життя», «моральні цінності», оцінюють ситуації та вчинки людей з позицій духовності, характеризують відповідальність за свій вибір та результати діяльності як показник зрілості людини. У 9-11 класах до поняття «цінності» учні звертаються на уроках з правознавства, основ філософії, вивчаючи цінності демократії. Для формування відповідної складової громадянської компетентності учитель може використати методiku проектного дослідження і визначити для старшокласників завдання: «Дослідіть, які моральні цінності та цінності демократії знайшли своє втілення в програмах українських політичних партій. Які зміни і доповнення внесли б Ви особисто у ці програми, враховуючи необхідність розбудови демократії в Україні?».

Виконуючи проекти, учні вчаться досвіду робити щось нове, заново сприймати світ і свій зв'язок з ним, розвивати свою здатність творити те, у чому відчують потребу. Вони навчаються за рахунок власної діяльності в межах свободи, яку мають, і правил, яких дотримуються.

Важливе значення у формуванні і розвитку громадянської компетентності має комплексний підхід. Єдність навчального курсу «Громадянська освіта», позакласної діяльності громадянського спрямування, позашкільної громадської діяльності учнів надає можливість реалізувати одне з найважливіших освітніх завдань – становлення особистості, здатної до громадянської дії в умовах сучасного світу.

Спираючись на аналіз існуючих нормативно-правових документів, державних стандартів освіти та навчальних програм 12-річної школи, можна зробити висновок, що розвиток громадянської компетентності учнів забезпечує формування у них таких рис особистості як поінформованість, здатність до дослідження, активність, ініціативність, комунікативність, участь і відповідальна дія.

Це завдання вирішується як у навчальному процесі, так і позакласній та позашкільній роботі відповідно до ступенів шкільної освіти, змісту навчальних предметів та вікових особливостей учнів на кожному з них.

Особливістю завдань громадянської освіти в *початковій школі (1 – 5 класи)* є створення умов для формування елементарних знань про державу, закони, права і відповідальність людини і громадянина, основні моральні цінності і норми поведінки. На цьому ступені розвиваються комунікативні здібності дитини, що дозволяють їй інтегруватися в суспільство, уміння спілкуватись і розв'язувати конфліктні ситуації через діалог. Закладаються основи ціннісних орієнтацій свідомого громадянина. Повністю зміст громадянської компетентності учнів початкової школи відбито у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Зміст громадянської компетентності учнів початкової школи

<i>Учень/учениця знає</i>	<i>Учень/учениця вміє</i>	<i>Учень/учениця виявляє у поведінці та оцінках</i>
<ul style="list-style-type: none"> – про національні, та загальнолюдські цінності; – про державу, закони, права людини, права і обов'язки людини громадянина; – про правила спілкування з однолітками та дорослими і норми поведінки у різних ситуаціях. 	<ul style="list-style-type: none"> – спілкуватися з однолітками та дорослими; колективно обговорювати проблеми; – робити свідомий вибір; – брати участь у колективній діяльності сім'ї та класу та прийнятті колективних рішень; – залучатися до суспільно-корисної діяльності; – висловлювати і пояснювати власну точку зору. 	<ul style="list-style-type: none"> – повагу прав людини, до закону; – прагнення до справедливості, чесності, відповідальності; – визнання та сприйняття багатоманітності; – патріотизм, – повагу до національної історії, культури, мови, традицій.

В основній школі (6 – 9 класи), одночасно з поглибленням знаннєвої та морально-етичної складової громадянської компетентності, наголос повинен бути зроблений на соціальну складову громадянської компетентності, що забезпечує учнів знаннями і уміннями, що необхідні для участі у житті школи й громади (співпраця, співробітництво, комунікації, повага до інших, толерантна поведінка, права та обов'язки, плюралізм, розв'язання конфліктів, громадянське суспільство). Повністю зміст громадянської компетентності учнів основної школи відбито у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Зміст громадянської компетентності учнів основної школи

<i>Учень/учениця знає</i>	<i>Учень/учениця вміє</i>	<i>Учень/учениця виявляє у поведінці та оцінках</i>
<ul style="list-style-type: none"> – про національні та загальнолюдські цінності; – про права людини і механізми їх захисту, права і обов'язки громадянина; – про громадянське суспільство; – про процеси прийняття суспільних рішень і форми участі громадян у житті громади і суспільства в цілому; – про основи співпраці та спілкування з іншими та розв'язання конфліктних ситуацій. 	<ul style="list-style-type: none"> – взаємодіяти з вчителями, адміністрацією школи, дорослими членами місцевої громади; – реалізовувати та відстоювати свої права й законні інтереси; – ефективно спілкуватися, розпізнавати стереотипи; – свідомо обирати способи дії та поведінки і діяти відповідально; – застосовувати демократичні процедури прийняття рішень; – брати участь в діяльності органів учнівського самоврядування, волонтерській діяльності у громаді; – критично сприймати інформацію, самостійно її досліджувати та застосовувати; формулювати, висловлювати та аргументувати власну позицію; – брати участь у дискусії. 	<ul style="list-style-type: none"> – відчуття власної гідності, шанування прав людини і свободи особистості, повагу до закону, свідоме ставлення до обов'язків і відповідальність за власні вчинки і поведінку; – прагнення до справедливості, рівноправності; – активну та відповідальну громадянську позицію; – розуміння світу як багатоманітного, толерантності; – патріотизм, повагу до національної історії, культури, мови, традицій.

У старшій школі (10 – 11 класи) треба концентрувати увагу на політологічні, правові й економічні аспекти громадянської компетентності, які передбачають розуміння сутності демократії, форм участі громадян у житті суспільства і держави, прав і обов'язків, прав і свобод людини, форм і функцій державної влади, процесів прийняття рішень та контролю за ними, суті ринкових відносин, економічних чинників розвитку демократичного суспільства. Особливістю формування громадянських умінь на цьому рівні освіти є здатність учня свідомо застосовувати набуті знання, уміння та навички для вирішення проблем власного життя, життя громади, держави і суспільства, орієнтуючись на цінності громадянського суспільства. Повністю зміст громадянської компетентності учнів старшої школи відбито у таблиці 3.4.

Отже, лише система громадянської освіти в поєднанні із демократизацією школи може забезпечити формування громадянської компетентності, стати справді важливим чинником соціалізації особистості в демократичному суспільстві, особливо в перехідному.

Узагальнюючи, можемо сказати, що громадянську освіту називають «тренінгом з демократії», оскільки вона покликана:

- готувати особистість до компетентної і відповідальної участі у житті громади;
- допомагати зрозуміти такі основоположні поняття демократії як свобода, рівність, справедливість, республіканізм, конституціоналізм, тощо;
- виховувати свідоме ставлення до базових цінностей і принципів демократичної політичної системи;
- виробляти практичні навички – вміння спостерігати за політичними процесами, аналізувати й оцінювати їх, впливати на політиків і урядовців, мати й відстоювати власну позицію в суспільному житті.

Таблиця 3.4

Зміст громадянської компетентності учнів старшої школи

<i>Учень/учениця знає про</i>	<i>Учень/учениця вміє</i>	<i>Учень/учениця виявляє у поведінці та оцінках</i>
<ul style="list-style-type: none"> – національні, європейські та загальнолюдські цінності; – сутність демократії, демократичні цінності; – права і свободи людини і громадянина і механізми їх захисту; – громадянське суспільство, політичну систему і механізми її функціонування, процеси прийняття суспільних рішень і форми участі громадян у житті суспільства 	<ul style="list-style-type: none"> – орієнтуватись у проблемах сучасного суспільного життя в Україні, Європі й світі та визначати власну позицію щодо їх розв'язання; – взаємодіяти з органами державної влади, місцевого самоврядування та використовувати засоби громадського впливу на владні структури; – реалізовувати та послідовно обстоювати і захищати свої права й інтереси; 	<ul style="list-style-type: none"> – усвідомлення цінності людини як вищої соціальної цінності, повагу до її прав і свобод, закону; прагнення до суспільної справедливості, рівноправності; активну та відповідальну громадянську позицію і розуміння громадянського обов'язку; – плюралізм, міжкультурне взаєморозуміння і толерантність;

<p>на місцевому, національному, європейському та світовому рівні, контроль громадян над владою;</p> <ul style="list-style-type: none"> – роль ЗМІ у суспільному житті; – процеси європейської інтеграції та глобалізації; – про суть ринкових відносин, економічні чинники розвитку демократичного суспільства; – про основи ефективної комунікації, вибору конструктивних форм взаємодії з іншими та власної поведінки; стратегії розв'язання конфліктів. 	<ul style="list-style-type: none"> – ефективно спілкуватися, долати стереотипи, войовничий націоналізм, расизм та нетерпимість, робити свідомий вибір та діяти відповідально; – застосовувати демократичні технології прийняття колективних рішень, враховуючи власні інтереси і потреби інших громадян; брати участь в діяльності органів самоврядування, волонтерській діяльності у громаді; – реалізовувати та відстоювати свої права як суб'єкта ринкових відносин, споживача і платника податків; орієнтуватись в умовах вільного ринку; – володіти способами отримання інформації з різних джерел, використовувати ЗМІ, Інтернет ресурси та ICT; – критично мислити. 	<ul style="list-style-type: none"> – усвідомлення глобальної взаємозалежності і особистої відповідальності; – патріотизм, повагу до національної історії, культури, мови, традицій.
--	---	---

Курс «Громадянська освіта» формує пріоритетність ідеї прав і свобод людини; виховує дух соціальної солідарності, справедливості, вміння конструктивно взаємодіяти із суспільством і брати участь у прийнятті рішень; розкриває етнокультурне розмаїття доквілля, Європи, світу та виховує міжетнічну та міжконфесійну толерантність сприяючи при цьому збереженню культурної самобутності. Громадянська освіта сприяє набуттю учнями та студентами досвіду громадянських дій, демократичної поведінки та конструктивної взаємодії, а також захисту своїх прав людини і громадянина.

Таким чином, у суспільстві демократичні соціальні зміни можливі лише за умови, якщо громадяни мають знання, уміння і бажання, щоб їх здійснити. Такі знання, уміння та ціннісні установки й визначають громадянську компетентність, що формується завдяки курсу громадянської освіти. Значення громадянської освіти подвоюється, в перехідний час, коли від позиції кожного громадянина залежить подальша доля держави в цілому.

Отже, у сучасному світі, який постійно змінюється та глобалізується, рівень сформованості демократичного світогляду людини визначає як перспективи самої особистості у будь-якій галузі, так і держави та європейської і світової спільноти в цілому. Тому пріоритетними завданнями, що втілюються у життя у сфері національної освіти, є такі: інтеграція української освіти на основі педагогічної конституції Європи в європейський та світовий простір; духовна зорієнтованість та демократизація освіти; підготовка демократичних за своїми діями і переконаннями вчителів, що можуть готувати людину, здатну творити і жити в демократичному суспільстві.

РОЗДІЛ 4

МОРФОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНО-ГРОМАДСЬКОГО УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ (МАКРОРІВЕНЬ)

Дослідження державно-громадського управління освітою неможливе без його морфологічного аналізу, який передбачає вивчення складових системи, визначення ключових характеристик, без яких система не може функціонувати; виявлення та опису механізмів, що діють у системі державно-громадського управління освітою на мезорівні.

Аналізу підлягають і суб'єкти державно-громадського управління освітою, що представлені як у державній складовій системи, так і у її громадській складовій.

4.1. Повнота системи державно-громадського управління освітою як умова цілісності явища і ефективності його морфологічного аналізу

(В. П. Бех)

Сьогодні для виконання морфологічного аналізу системи державно-громадського управління освітою ще не склались усі необхідні і достатні умови. Це пояснюється тим, що норми прийнятого у липні 2014 року Закону України «Про вищу освіту» запрацюють фактично на початок 2019 року. На цей час національна система вищої професійної освіти має набути певної повноти і сталості функціонування.

За цей період часу вона додатково отримає морфологічні зміни у зв'язку з прийняттям «Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», завдяки якому держава має посилити наукову складову сфери вітчизняної освіти¹. Цей Закон, як записано у його преамбулі, визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку науково-технічної сфери, створює умови для наукової і науково-технічної діяльності, забезпечення потреб суспільства і держави у технологічному розвитку. Він, закон, спрямований на збереження, розвиток науки і техніки та ефективне використання науково-технічного та кадрового потенціалу науки, прискорене інтегрування її надбань у культурну та освітню сфери, галузі, що забезпечують міжнародну конкурентоспроможність і національну безпеку України.

На морфологічну складову системи державно-громадського управління національною системою освіти безумовно має вплинути й прийняття у найближчі роки Закону України «Про освіту», оскільки ці дві підсистеми у соціальному організмі країни мають бути синхронізованими.

¹ Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 17 травня 2015 р. 1977-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1977-12>

Тож для незалежної України вельми актуальною є проблема створення ефективної науково-проектної бази для проведення соціальних досліджень, які б дали змогу накопичити позитивний досвід реформування різних сфер держави і суспільства, примножити людський капітал, економічні та інтелектуальні ресурси. Тим більше, що аналіз тенденцій розвитку людинознавчих наук свідчить про значно ширше запровадження ними уже у найближчому майбутньому різноманітних експериментальних методів – теоретичних і прикладних, якісних і статистичних, діагностичних і прогностичних, мисленнєвих і модельних, природних і соціальних, технічних і психологічних.

З цієї точки зору проектно-конструкторська діяльність освітян, яка має бути націленою на розбудову повної моделі системи державно-громадського управління освітою, повинна теж мати певну законодавчу або, іншими словами, нормативну базу. Вона не повинна мати відтінок самодіяльності.

Однак питання її легітимізації досить не просте, оскільки методологія проектно-конструкторської діяльності у попередні роки десятиліттями перебувала під ідеологічним пресом універсального матеріалістично-діалектичного методу, який, попри безперечні переваги, все ж не виправдано обмежував наукове розуміння світу, блокував альтернативні способи його пізнання і перетворення.

Тому сьогодні в незалежній Україні гостро стоїть питання про створення нової методології національної науки та освіти, яка б ґрунтувалася на соціально-культурній парадигмі їх розвитку і реформування у просторі XXI століття. Успіх хоча б в одній із сфер багато значить для вирішення проблем у майбутньому на європейському континенті.

Позитивний поштовх до розбудови методологічних засад проектно-конструкторської діяльності освітяни отримали, безумовно, після прийняття Верховною Радою України Закону «Про вищу освіту» (2014)¹ і значно посилюється після прийняття Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»², які суттєво розширюють простір внесення конструктивних послідовних змін у суспільне життя шляхом професійного здійснення експериментальної освіти у державних закладах, громадських організаціях, соціумі загалом.

Це означає, що ми у теоретичному аналізі морфології системи державно-громадського управління освітою маємо виходити **з її повноти**. При цьому добре відомо, що розбудова повної системи державно-громадського управління освітою дедуктивним шляхом означає, перш за все, розробку її семантичного інваріанту.

Це можливо зробити завдяки науковому знанню про дану галузь суспільного виробництва. Як одна з найпродуктивніших форм організації сукупного наукового знання (ідеї, закони, закономірності, принципи, моделі, поняття, фа-

¹ Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 р. № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

² Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 17 травня 2015 р. 1977-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1977-12>

кти), наука дає цілісне уявлення про природу управління національною освітою. Її зрілість багато в чому визначається, з одного боку, емпіричним наповненням, тобто кількістю задіяних споглядальних фактів, з іншого, – методологічною виваженістю, тобто обґрунтованістю методологічних положень (стандартів), якими користується менеджер освіти, створюючи принципово нові продукти інтелектуального походження.

Пристаючи до теоретичного відтворення морфологічної форми системи державно-громадського управління освітою, визначимось з терміном «повнота системи державно-громадського управління освітою», пам'ятаючи при цьому про те, що у філософському розумінні «повнотою називається завершене зібрання усього одиничного, що входить до певної сфери» (Г. Гегель). Звісно, що тут мається на увазі сфера управління національною освітою у масштабах країни.

За І. Кантом, повнота опису означає необхідність дати «первісне і повне викладення поняття речі в її межах». При цьому, як пише він в книзі «Критика чистого розуму»: «Повнота означає ясність і достатність ознак; межі означають точність у тому сенсі, що ознак дається не більш ніж потрібно для повного поняття; первісне означає, що визначення меж нізвідкіль не виводиться і, отже, не потребує обґрунтування, інакше передбачуване пояснення не могло б бути дане раніш всіх суджень про предмет»¹.

Тож повнота у цьому випадку – це така характеристика системи державно-громадського управління освітою, яка дає змогу продемонструвати технологію задоволення потреб в освіті як з боку суспільства, так і з боку людини, що подає у зрозумілій для сприйняття нами формі механізм саморуху цієї цілісності. Після чого визначення закону, який стверджує життєдіяльність цього видового соціального організму, – справа майже формальна.

Одночасно треба звернути увагу на той факт, що система державно-громадського управління освітою, як система, морфологічно не відокремлена від середовища, тому її треба відтворити у мисленні. Отже, морфологічна форма управління освітою має польову природу, розгортається у реальному «часі-просторі» як певна система функціональних органів – процесів. Цей аспект – освіта як самодостатня система – дуже важливий для освоєння механізму саморуху загалом та розуміння закономірностей її функціонування та трансформації в умовах сучасної кризи конкретно.

Якщо висловитись по-іншому, то модель державно-громадського управління освітою можна відтворити на основі певної сукупності технологічних процесів, що складає сутність процесу організації соціальної взаємодії між учасниками освітянського процесу з метою творення і відтворення сутнісних сил особистості. Висвітлюючи достатній опис способів і засобів реалізації конкретної дослідно-експериментальної роботи у сфері освіти, вона поклика-

¹ Кант И. Критика чистого разума / И. Кант. – М.: Мысль, 1994. – С. 430.

на, крім початкових і завершальних етапів проектування цілісності, з'ясувати проміжні наслідки безперервного прогресивного розвитку науково спроектованої системи державно-громадського управління освітою, зафіксувати переходи останньої від одного стану до іншого, висвітлити механізм її саморуху.

Нарешті, зробимо ще одне методологічне зауваження, яке має принципове значення для проектування морфологічної форми системи державно-громадського управління освітою. Сутність його полягає у тому, що морфологічна конструкція відтворює одночасно *дві складові* соціальної діяльності, одна частина якої знаходиться у структурі об'єкту національної освіти, тому вона виявляється через різні його стани, тоді як інша – представлена у вигляді різноманітної сукупності предметів зовнішнього середовища, і яка є нічим іншим, як громадянським суспільством з сукупністю специфічних агентів впливу: бізнес-структур, громадських організацій, асоціацій, рухів, батьківських комітетів та ін.

Ця єдність морфологічної форми як відношення буття є у бутті передусім становленням, переходом однієї визначеності у другу, а якщо сказати конкретніше, то це і є те, що нас цікавить, – процес переходу суб'єктивної форми освітніх відносин в об'єктивну форму освітніх відносин і навпаки.

Для того, щоб приступити до проектування повної форми системи державно-громадського управління освітою, нам треба «побачити» її образ крізь призму поняття «державно-громадське управління». Ця вимога відтворити конструкцію через сутність поняття детермінується дедуктивним шляхом відтворення морфології соціальної реальності. Ми його розглянули у першому розділі цієї науково-пошукової роботи.

Аналіз сутності та змісту поняття «державно-громадське управління» треба виконати на основі методологічного інструментарію науки логіки Г. Гегеля. Теоретично ця теза обґрунтовується у явищі «завдяки тому, що відмінності форми – внутрішні та зовнішні – покладені, навпаки, кожне у самому собі як цілісність себе і свого іншого; внутрішнє як проста рефлексована у себе тотожність є безпосереднє і тому у тій же мірі буття і зовнішнього, у якій воно сутність; а зовнішнє як багатообразне визначене буття є лише зовнішнє, тобто покладене як несуттєве і як таке, що повернулось у свою основу, тобто як внутрішнє. Цей перехід їх одне у одного є їх безпосередня тотожність як основа; але так само він їх безпосередня тотожність, а саме, кожне є якраз завдяки своєму іншому те, що воно є у собі, – цілісність відносин. Або навпаки, визначеність кожної із сторін завдяки тому, що вона у самій собі цілісність, опосередкована з іншою визначеністю; таким чином, цілісність опосередковує себе з самою формою або визначеністю, опосередковує себе своєю простою тотожністю з собою ...

У цій тотожності явища з внутрішнім або сутністю сутнісні відносини визначили себе як дійсність»¹.

¹ Гегель Г. Наука логіки / Г. Гегель. – М.: Мысль, 1971. – Т.2. – С. 169-170.

Матеріал, у якому втілюється цілісність системи державно-громадського управління освітою, – це насамперед її внутрішні та зовнішні зв'язки. Саме на них вибудовується фундаментальна організація якісно нової системи управління освітою і порядок її взаємодії з середовищем, з механізмом управління та розвитку соціального організму країни. По-іншому, цілісність розглядається нами не як прихована у системі сутність, а як принцип, що визначається її конкретною специфікою і який обумовлює програму моделювання механізму самоорганізації і саморуху системи освіти.

Специфічні риси такої програми можуть бути визначені: по-перше, тим, що така система має достатньо чітке та різке визначення своєї межі, яка поділяє зв'язки на внутрішні та зовнішні; по-друге, вияв та аналіз системоутворюючих зв'язків та способу їх реалізації; по-третє, відтворення механізму життя, динаміки, тобто способу її функціонування та розвитку, бо для практики дуже важливо отримати не тільки її загальну характеристику, але й обґрунтувати закон взаємної зміни її властивостей.

Така сукупність уявлень є системою методологічних орієнтирів при вивченні складних об'єктів. Конструктивність їх гарантується розчленуванням, розгортанням поняття цілісності системи, яка вивчається за рахунок уведення цілого ряду нових понять – функції, організації, структури, управління, зв'язку і т. ін. Усе це є, у свою чергу, знаряддям визначення предметної сфери дослідження морфології системи державно-громадського управління освітою.

Із того, що було наведено вище, можна зробити висновок: вивчення системи державно-громадського управління освітою може відбуватись двома шляхами. Перший шлях пов'язаний із вивченням її внутрішніх, а другий – зовнішніх зв'язків. Саме собою розуміється, що якість виконання нею своїх функцій у соціальному цілому – соціальному організмі країни, насамперед, обумовлюється внутрішнім змістом об'єкту, що аналізується.

Цей висновок прямо вказує на те, що ми тепер можемо приступити до аналізу елементної бази морфологічної форми системи державно-громадського управління освітою з метою визначити її життєспроможність на етапі входження її у систему буття європейської освіти і науки.

При цьому повноту системи державно-громадського управління освітою ми розглянемо у двох площинах, а саме: 1) як сукупність процесів управління, що мають забезпечити повний управлінський цикл і тому складаються з чотирьох взаємопов'язаних механізмів; 2) як соціальну взаємодію учасників освітянського процесу, що знаходяться по різні боки навчально-виховної діяльності, а саме: як суб'єктів освітянської структури і як суб'єктів громадськості, що дотичні до освітянської сфери суспільства.

4.2. Система державно-громадського управління освітою: процесуальний вимір (Ю. В. Бех)

Для оцінки динамічного аспекту явища державно-громадського управління освітою ключовим поняттям є поняття «механізм». З його введенням в методологічний апарат дослідження, філософський аналіз проблеми стає доведеним до своєї можливої (з точки зору теорії пізнання) межі, оскільки після пояснення взаємодії елементів механізму саморозгортання явища між собою, більше нічого вже не можна буде додати по суті справи.

Термін «механізм», як відомо, прийшов у галузь вивчення соціальних явищ зі сфери техніки та механіки, де він і виник, та з біології, де він вже давно і надійно працює (наприклад, механізм відбору, спадкоємності та ін.). У соціальній сфері нашого буття він пронизує собою всі її органи та системи: економічну (ринковий механізм, механізм ціноутворення), соціальну (механізм відтворення, соціального забезпечення), політичну (механізм державного регулювання), духовну (механізм духовного відродження). Але якщо у використанні біосоціальних технологій можна відкрити механізм, то з філософського боку це буде означати визнання причинності у цій сфері¹.

Механізм не рівний організму. На це вказують багато дослідників, наприклад Ф. В. Й. Шеллінг, який свого часу писав, що «світ є організація, а загальний організм сам умова (і завдяки цьому позитивна) механізму. Розглядувані з такої висоти окремі послідовності причин та дій (що створюють для нас видимість механізму) зникають як нескінченно малі лінії в загальному круговороті організму, що лежить в основі руху світу»². О. Шпенглер у роботі «Закат Європи» теж проводить розрізнення цих двох понять³.

Організованість теж не є механізмом. Як писав В. Вернадський: «Організованість різко відрізняється від механізму тим, що вона знаходиться безупинно в становленні, в русі всіх її найдрібніших матеріальних і енергетичних часток»⁴.

У цьому питанні ми солідарні з визначенням суті справи, яке дав М. Моїсеєв у роботі «Человек и ноосфера». Він пише: «Вимовляючи слово «механізм», ми маємо на увазі деяку сукупність логічних зв'язків, процедуру змін, визначальних для виникнення в тій або іншій еволюціонуючій (такій, що розвивається) системі»⁵. Основними ознаками механізму є мета, засоби її досягнення, зворотний зв'язок, пам'ять, інформація та ін.

¹ Кант И. Критика чистого разума / И. Кант. – М.: Мысль, 1994. – С. 23.

² Шеллинг Ф. В. Сочинения в 2 т. / Ф. В. Шеллинг. – М.: Мысль, 1987. – Т. 1. – С. 91.

³ Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. 1. Гештальт и действительность / О. Шпенглер; Пер. с нем. К. А. Свасьяна. – М.: Эксмо, 2006. – С. 481.

⁴ Вернадский В. И. Размышления натуралиста. Научная мысль как планетарное явление. Книга вторая / В. И. Вернадский. – М.: Наука, 1977. – С. 15.

⁵ Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера / Н. Н. Моисеев. – М.: Молодая гвардия, 1990. – С. 43.

Отже, ми зупиняємось на тому, що термін «механізм» за умов його коректного застосування та повного висвітлення його змісту надасть нам можливість повністю розкрити динамічний аспект державно-громадського управління освітою.

Тож у *процесуальному вимірі* система державно-громадського управління освітою складається з *чотирьох специфічних механізмів*, а саме: 1) механізму розробки (проектування) системи державно-громадського управління, 2) механізму дії системи, 3) механізму втілення цієї системи у практику життєдіяльності сфери освіти і 4) механізму управління системою державно-громадського управління.

Послідовно розглянемо кожний з цих чотирьох елементів, що складають процесуальну цілісність державно-громадського управління освітою, оскільки діючи разом, вони утворюють віртуальну функціональну цілісність, що функціонує за законами організаційної взаємодії. Це означає, що у її просторі повинен реалізовуватись повний цикл управління.

1) механізм розробки (проектування) системи державно-громадського управління освітою: діалектика сенсу і мети.

Завданням цього аналізу є відтворення проектувальних дій менеджера освіти, що складають у кінцевому рахунку механізм створення системи державно-громадського управління освітою. У соціологів мова у цьому випадку йшла б про соціальну технологію створення системи державно-громадського управління освітою. Тому у літературі ця специфічна діяльність має назву соціальне проектування. Специфіка її полягає у тому, що це проектування людської діяльності, яка не виготовляється, а організується. Тому тут допомогти може тільки системний аналіз предмету дослідження.

Технологія системного аналізу є сукупністю послідовних певних кроків з реалізації методології системного підходу в цілях отримання необхідної інформації про функціонування системи державно-громадського управління освітою.

Слід звернути увагу на алгоритм системного аналізу, що запропонував Ю. Плотинський, який розрізняє у ньому наступні взаємозв'язані технологічні етапи: 1) формулювання основних цілей і завдань аналізу; 2) визначення меж системи, відділення її від зовнішнього середовища; 3) складання переліку елементів системи (підсистем, чинників, змінних); 4) виявлення суті цілісності системи; 5) аналіз взаємозв'язаних елементів системи; 6) побудова структури системи; 7) встановлення функцій системи і її підсистем; 8) узгодження цілей системи і її підсистем; 9) уточнення меж системи і кожної з її підсистем; 10) аналіз явищ емерджентності; 11) конструювання системної моделі¹.

За загальним видом діяльності менеджера освіти проектування тісно переплітається з плануванням, управлінням, програмуванням. Технологічне проек-

¹ Прогнозирование и оценка научно-технических нововведений. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 15-16.

тування системи державно-громадського управління освітою припускає розкладання процесу управлінської діяльності на його складові частини так, щоб замінити творчу руку людини доцільним причинним зв'язком природних процесів.

Інколи мова може йти щодо проекту. Проект відрізняється від технології передусім тим, що технологія припускає процес реалізації, проект же тільки упереджає його. Водночас Т. Дридзе пропонує розглядати соціальне проектування «як варіант «м'якої» соціальної технології, що дає змогу інтегрувати наукове знання, цінне, з гуманітарної точки зору, в практику прийняття і ухвалення управлінських рішень»¹.

Діагностика (від грец. *diagnostikos* – здатність розпізнавати) – перший крок у вивченні організаційної колізії в освіті. Методи соціальної діагностики ґрунтуються на низці принципів, як загальних для усіх соціальних наук, так і специфічних. Передусім це: *принцип об'єктивності, принцип верифікації соціальної інформації, принцип системності і принцип клієнтоцентризму*².

Моделювання стану системи національної освіти є наступним підготовчим кроком у розробці органу демократичного управління навчально-виховною діяльністю. Усі якісні технології, що використовуються в прогнозуванні, по суті, є методами моделювань (від латів. *modulus* – міра, норма; від франц. *modele* – зразок, прообраз).

Мета моделювання – відтворити дані, оцінюючи натуральне навантаження на стан системи національної освіти, або окремі його складові, наприклад, підсистеми управління або організаційний клімат, у якому вона перебуває. Моделювання – багатофункціональне дослідження, що застосовується для визначення або уточнення характеристик існуючих або знову конструйованих об'єктів. Його основним науковим завданням є відтворення моделі на підставі її подібності з існуючого об'єкту. Модель повинна мати подібність з оригіналу, але не бути його повним аналогом (це основна умова), оскільки в цьому випадку моделювання втрачає сенс. Основна відмінність моделі від оригіналу – здатність до гнучкої прогнозної зміни. На відміну від фізичної соціальна модель не копіює об'єкт – систему державно-громадського управління освітою, а перетворює значення одних ознак соціального явища або процесу, вибраних як незалежних, у значення інших ознак, вибраних як залежних.

Інформаційне значення соціальної моделі можна оцінювати за мірою точності відображення (прогнозування) змін організаційних процесів, що вивчаються, і явищ (залежні ознаки) при нових значеннях незалежних ознак (об'єктивних умов).

¹ Дридзе Т. М. Социально значимые процессы как объект управления (к эокантропоцентрической парадигме научного познания социальной реальности): Введение в учебную программу / Т. М. Дридзе // Социология: методология, методы, математические модели. – 1993. – 1994. – № 3-4. – С. 164-169.

² Технологии социальной работы: [учебник] / под общ. ред. проф. Е. И. Холостовой. – М.: ИНФРАМ, 2001. – С. 54-55.

Моделювання стану організаційного здоров'я системи державно-громадського управління освітою дає змогу створити безліч варіантів моделей стосунків, що враховують вплив тих або інших психічних і соціальних чинників (у їх різних поєднаннях) на досліджувані процеси у сфері освіти.

Основою і предметом такого моделювання є проблемна ситуація. Тому на початковому етапі необхідно визначити найбільш значиму проблему і цілі її дослідження. Будь-яка проблемна ситуація обумовлена об'єктивними і суб'єктивними чинниками. При цьому до об'єктивних чинників проблемної ситуації належать протиріччя між процесом розвитку і прагненням до стабілізації, між виникаючими потребами і способами їх задоволення і т. д. Суб'єктивні чинники – це розуміння значущості цієї проблемної ситуації в організації освітянської діяльності, доцільність її рішення, мотиви і інтереси людей, зацікавлених в її вирішенні.

Інколи буває доречним використання експертизи стану управління освітою, наприклад, з боку фахівців Європейського Союзу. У такому випадку соціальна експертиза є дослідженням, що проводиться фахівцями (експертами), що передбачає діагностику стану соціального об'єкту, встановлення достовірності інформації про нього і середовище, що оточує його, прогнозування його подальших змін і впливу на інші соціальні об'єкти, а також вироблення рекомендацій для ухвалення управлінських рішень і соціального проектування в умовах, коли дослідницьке завдання важко формалізується. Це визначення відповідає чотирьом функціям соціальної експертизи¹:

- *діагностична функція* – огляд стану соціального об'єкта у момент дослідження;
- *інформаційно-контрольна функція* – дослідження інформації про соціальний об'єкт і його оточення з метою встановити її достовірність і внести відповідні корективи, якщо інформація містить спотворення;
- *прогностична функція* – виявлення можливих станів соціального об'єкту в коротко-, середньо- і довгостроковій перспективі, можливих сценаріїв досягнення об'єктом цих станів;
- *проектувальна функція* – вироблення рекомендацій з тематики експертування соціального об'єкту для соціального проектування і ухвалення управлінських рішень. Зрозуміло, що усі ці процедури експертизи дуже добре накладаються на оцінку стану системи управління освітою.

Прогнозування є наступним кроком у підготовці до проектування системи державно-громадського управління освітою. Технології соціального прогнозування (від грец. prognōsis – передбачення, пророцтво) – незамінний інструментарій соціального передбачення, дослідження соціальних проблем сучасного світу. Будь-яке явище пов'язане з демократичним розвитком соціальних систем мінливо і має здатність стихійного саморозвитку. Практична цінність тех-

¹ Технологии социальной работы: [учебник] / под общ. ред. проф. Е. И. Холостовой. – М.: ИНФРАМ, 2001. – С. 66-67.

нологій прогнозування стану системи управління освітою полягає не в останню чергу в тому, що складені прогнози можуть служити прикладом «негативного» варіанту розвитку. Слід також відзначити, що розвиток соціального явища відбувається незалежно від того, чи окреслений його теоретичний шлях або ні, і якщо розвиток явища співпадає з його прогностичним описом, то цей збіг ніколи не буває ідеальним.

Розробка прогнозу – спеціальне наукове дослідження конкретних перспектив розвитку відкритих систем, до яких зараховують систему державно-громадського управління освітою. Мета прогнозування – не просто передбачати ті або інші стани майбутнього, а сприяти ефективнішій дії на них у потрібному напрямі. Так, за твердженням академіка П. Анохіна, «соціальне передбачення є випереджаючим відображенням дійсності. Організми виживають не тому, що «уміють» миттєво реагувати на миттєві дії, а тому, що їх реакції спираються на своєрідний спогад «про майбутнє», на закодований в організмі прогноз майбутнього стану зовнішнього середовища. У мозку людини перед виконанням якої-небудь дії створюється модель «потрібного майбутнього», і з цією моделлю звіряються результати, поки вони не будуть задоволені»¹.

О. Холостова пропонує поетапний процес соціального прогнозування, який може бути представлений таким чином²:

- 1) вибір об'єкту соціального прогнозування; це може бути будь-який соціальний об'єкт – від індивіда до людства як складової частини ноосфери;
- 2) вибір напрямку дослідження: економічне, соціологічне, юридичне, соціальне і так далі; у дослідженнях соціальної сфери дуже важко дотримуватися певного напрямку тому значна частина досліджень має комплексний характер;
- 3) підготовка і обробка інформації з прогнозної проблеми; що відповідає вимогам інформація – одна з гарантії достовірності прогнозу, тобто ключовий момент технології соціального прогнозування;
- 4) вибір способу прогнозу, одного з методів або сукупності методів в певній послідовності, що відповідає вимозі науковості дослідження;
- 5) власне прогнозне дослідження;
- 6) обробка результатів, аналіз отриманої інформації стосовно проблеми дослідження;
- 7) визначення достовірності прогнозу.

Можливість дати оцінку проведеному прогнозному дослідженню системи державно-громадського управління освітою надається лише після того відрізка часу, на який був розрахований цей прогноз. Таким чином, соціальне прогнозування з його технікою і технологією, математичним апаратом є важливим

¹ Анохин П. К. Философские аспекты теории функциональной системы: избранные труды / П. К. Анохин. – М.: Наука, 1978. – 400 с.

² Технологии социальной работы: [учебник] / под общ. ред. проф. Е. И. Холостовой. – М.: ИНФРАМ, 2001. – С. 94.

інструментом оцінки стану системи управління освітою, як частини соціальної сфери життя загалом, посилення її наукового потенціалу і результативності.

Далі проектується безпосередньо тіло соціальної технології державно-громадського управління освітою за алгоритмом, що ми розглянули у ході морфологічного аналізу з наданням кожному елементу певного масштабу і властивостей, що ми відзначили у ході функціонального аналізу.

Нагадаємо структуру технологій проектування системи державно-громадського управління освітою, яку ми обґрунтували у ході морфологічного аналізу. Мова йде про такий алгоритм дії менеджера освіти: *смісл – ціль/мета – зміст – алгоритм організації – фах і рівень кваліфікації менеджера освіти – засоби реалізації мети – методи дії менеджера освіти – оцінка досягнутого результату*.

Тож технологічна схема проектування дає змогу сформулювати початкові сенс, що вкладає технолог у її розробку, і цілі системи державно-громадського управління освітою, проаналізувати сучасний стан справ і дані, отримані на основі експертних висновків і пошукових прогнозів, виявити варіанти рішення завдань і оцінити їх відповідно до критеріїв несуперечності, сумісності з програмами інших продуцентів соціальних програм, комплексності, інтегративності, ресурсної доступності.

Алгоритми вирішення соціальних проблем демократизації управління освітою не можуть розроблятися, на думку О. Холостової, без обліку і дотримання основних принципів прогнозного проектування¹ :

- принцип наукового обґрунтування нормативної моделі рішення;
- принцип наукового обґрунтування експлоративної моделі дає змогу знайти оптимальну лінію з'єднання нормативної і дескриптивної моделей і розробити практичні заходи) моделі рішення;
- принцип соціальної доцільності та цілеобумовленості, що припускає відповідність очікуваних ефектів нормативним (ціннісним) цілям соціального розвитку;
- принцип соціально-відтворювальної цінності й відповідності проектуваних змін астральній, фізіологічній, духовній, психічній і соціальній природі людини;
- принцип комплексності, інтегративності, зіставлення різних видів моделей;
- принцип реалістичності і реалізованості, що припускає не лише адекватне висунення цілей, але і опору на дійсні соціальні ресурси, що піддаються обліку.

Процес проектування системи державно-громадського управління освітою розпочинається з визначення смислу технологічної діяльності і *постановки цілей, які мають* бути досягнуті в ході вирішення цього завдання. Мета техно-

¹ Технологии социальной работы: [учебник] / под общ. ред. проф. Е. И. Холостовой. – М.: ИНФРАМ, 2001. – С. 131.

логічної діяльності – це, по-перше, ідеальне уявлення про результат, новий, змінений стан системи, що є підсумком усієї діяльності, по-друге, виникнення у свідомості людини надзадачі, яка і примушує її просуватися вперед до визначеного ідеального стану освіти, не відхиляючись убік.

При постановці цілей слід дотримуватися, за спостереженнями О. Холостової, деяких правил¹:

- цілі і завдання мають бути максимально інтенсивними, але досяжними;
- усі цілі мають бути чітко розподілені в часі і мати конкретне вираження;
- характер цілей повинен відповідати характеру і призначенню діяльності організації;
- цілі мають бути реальними, інакше психологічно вони втрачають свій сенс як мотиваторів.

На основі проектно-конструкторської роботи менеджера освіти розробляється так звана технологічна карта виготовлення системи державно-громадського управління освітою. Технологічна карта – це основний документ технологічної документації, в якому плануються технологія виробництва, обсяги робіт, засоби виробництва і робоча сила, необхідна для їхнього виконання, а також розмір матеріальних витрат.

Тобто загалом там знаходяться відомості про здійснення технологічних процесів на основі сукупності окремих операцій, що разом створюють алгоритм державно-громадського управління освітою. Це забезпечується у проектуванні системи державно-громадського управління освітою операціоналізацією. У найзагальнішому сенсі під операціоналізацією (від латів. «*operatio*» – дія) прийнято розуміти специфічну наукову процедуру встановлення зв'язку між концептуальним апаратом дослідження і його методичним інструментарієм за допомогою утворення певної системи емпіричних показників, які характеризують об'єкт, що вивчається².

Основна проблема тут полягає в розробці механізмів інтеграції спеціалізованих знань індивідів. Тоді як технологічний процес визначає технічні аспекти виробництва і види спеціалізованих знань, необхідних в цьому процесі, розподіл завдань між індивідами і відділами і специфікація способів взаємодії між ними належать до сфери організаційного дизайну³.

Теоретико-прикладні основи операціоналізації людської діяльності вивчають у рамках концепції *операціоналізму* – наукового напрямку в методології і філософії науки, що поєднує в собі принципи логічного позитивізму і прагматизму. Ключові поняття категоріального апарату операціоналізації як відносно

¹ Технологии социальной работы: [учебник] / под общ. ред. проф. Е. И. Холостовой. – М.: ИНФРАМ, 2001. – С. 132-133.

² Тоженко Ж. Т. Социальное проектирование / Ж. Т. Тоженко, Н. А. Аитов, Н. И. Лапин. – М.: Мысль, 1982. – С. 220.

³ Управление знаниями: [хрестоматія]. 2-е изд. / Пер. с англ. под ред. Т. Е. Андреевой, Т. Ю. Гутниковой; Высшая школа менеджмента СПбГУ. – СПб.: Изд-во «Высшая школа менеджмента», 2010. – С. 47.

самостійного вчення у рамках концепції операціоналізму – «операція», «операційна система», «операційна модель», «алгоритм», «операційна агрегація», «оперограма» та ін.

У зв'язку з цим під *операцією* зазвичай розуміють окрему, просту і закінчену частину якого-небудь технологічного процесу. Представлення ж технологічного процесу у вигляді деякої погодженої сукупності операцій в соціальній інженерії трактують як операціоналізацію. Операціоналізація, таким чином, є найважливішою складовою соціально-технологічної діяльності. А оскільки технологія державно-громадського управління освітою є деякою операціонально-діяльнісною системою, то її проектування значною мірою зводиться до побудови і оптимізації певної сукупності операцій.

Що стосується терміну «алгоритм», то в першому випадку він означає програму, що задає спосіб поведінки технологу і послідовність дій, які необхідно призводять до бажаного результату, а в другому – систему правил або приписів для ефективного вирішення теоретичних і практичних завдань. У операціональній системі алгоритм, таким чином, – це певна система правил побудови якої-небудь операційної моделі.

Під *операціональною агрегацією* розуміють таке перетворення моделі (чи алгоритму), яке характеризується кінець кінцем меншою кількістю операцій. За своєю суттю агрегація – це перехід до певної узагальненої моделі з меншою кількістю змінних або обмежень, внаслідок чого стають зрозумілішими суть і зміст моделі, що вивчається, і соціальний об'єкт – вплив на стан системи управління, що проектується.

Найбільш поширений апарат представлення, на думку вітчизняних науковців, «соціальних технологій як операціональних систем – теорія графів, яка є частиною прикладної математики. *Графом* в цій теорії називають сукупність об'єктів, які певним чином пов'язані між собою; якщо ці зв'язки орієнтовані, то такий граф називають орієнтованим. *Модель* соціальної технології, побудовану з використанням мереж теорії графів, називають мережевою»¹.

У практиці мережевого планування і управління використовують головним чином «три основні види мережевих моделей: 1) в термінах подій, в яких події, тобто результати робіт, подаються вершинами графа, а дуги показують взаємозв'язок окремих подій; 2) в термінах робіт, в яких роботи подаються вершинами графа, а дуги показують взаємозв'язок окремих робіт; 3) в термінах робіт і подій – це найбільш поширений вид, в яких події (результати робіт) подаються вершинами графа, а роботи (дійсні, а також очікування і залежності) – дугами»².

¹ Сурмин Ю. П. Теория социальных технологий: [учеб. пособ.] / Ю. П. Сурмин, Н. В. Туленков. – К.: МАУП, 2004. – С. 537.

² Котляров И. В. Теоретические основы социального проектирования / И. В. Котляров. – Минск: Наука и техника, 1989. – С. 6.

У цьому випадку такі технологічні карти складають для кожної процедури, мається на увазі кожної ланки управлінського циклу і за окремими ланками національної системи освіти. У них слід передбачати раціональні й прогресивні технології для конкретної ланки освіти і конкретних умов навчально-виховного процесу. Маючи технологічну карту операції, закладені в ній стають доступними для багатьох менеджерів освіти, які не мали стосунку до її проектування.

Алгоритм створення системи державно-громадського управління освітою можна відслідкувати на матеріалі, що подано у відомій у праці «Теория социальных технологий» (2004)¹. Етапи проектування соціальних технологій базуються, як правило, на змісті соціально-проектувальної і конструкторської діяльності. Її розглядають у соціальній інженерії переважно в двох взаємозв'язаних аспектах: 1) як специфічний вид соціальної технології; 2) як процес моделювання (чи конструювання) деякого соціального об'єкту, явища або процесу. У нашому випадку мова йде про проектування системи державно-громадського управління освітою.

При цьому за першим, технологічним аспектом можна виділити, на їх думку, *наступні етапи соціального проектування*²: 1) етап усвідомлення і формулювання практичної проблемної ситуації; 2) етап збору соціальної інформації; 3) етап накопичення і систематизації соціальної інформації; 4) етап формування технічного завдання; 5) етап розробки і прийняття рішення про проектування соціальної технології; 6) етап формування колективу (команди) проектувальників; 7) етап розробки програми і робочого плану реалізації соціального проекту; 8) етап здійснення самого проектування; 9) етап оцінки соціального проекту; 10) етап впровадження (втілення) проекту (технології) у соціальну реальність.

Нас більше цікавить етап створення технологій державно-громадського управління освітою, тому подамо його більш детально на основі праці Ю. Сурміна і М. Туленкова³. Отже, *етап втілення (впровадження) проекту (технології) в соціальну реальність, тобто конструювання*⁴ – *вирішальна фаза в процесі руху від розробки соціального проекту до його практичного впровадження. Він містить, по-перше, пошук і визначення тієї «соціальної матерії», в яку має бути втілений проект; по-друге, опредмечування проекту в деякій сукупності соціальних об'єктів і процесів; по-третє, корекцію або узгодження проекту з його реальним втіленням. Найбільш складні проблеми соціального конструювання – недостатність ресурсів для втілення проекту, «розсмоктуван-*

¹ Сурмин Ю. П. Теория социальных технологий: [учеб. пособ.] / Ю. П. Сурмин, Н. В. Туленков. – К.: МАУП, 2004. – С. 537.

² Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ: [учеб. пособ.] / Ю. П. Сурмин. – К.: МАУП, 2003. – С. 516-530.

³ Сурмин Ю. П. Теория социальных технологий: [учеб. пособ.] / Ю. П. Сурмин, Н. В. Туленков. – К.: МАУП, 2004. – С. 537.

⁴ Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ: [учеб. пособ.] / Ю. П. Сурмин. – К.: МАУП, 2003. – С. 529-530.

ня» соціальної конструкції середовищем або відторгнення її соціальною реальністю.

Соціальне конструювання, таким чином, є «єдністю двох процесів: з одного боку, це логічний розумовий процес, що містить елементи інтуїції і інсайту (осаяння), а з іншої – практична діяльність з опредмечування проекту в соціальну конструкцію»¹. У цьому випадку у технологію державно-громадського управління освітою. При цьому другий процес розгортається від абстрактно сформульованого завдання на реалізацію соціального проекту через функціональні елементи до бажаного результату.

Основу **структури процесу соціального конструювання** складає зв'язок між завданням на конструювання і найкращим варіантом його рішення. Це дає можливість виділити в цьому процесі його фази в строгій (єдино можливій) послідовності. *Перша фаза* процесу соціального конструювання полягає в аналізі завдання на конструювання, яке повинне містити усю необхідну і достатню інформацію для можливих рішень.

У *другій фазі* аналізують наявні проекти і конструкції, які відповідають технічному завданню. При цьому припускають, що такий проект вже створений в процесі соціального проектування, а конструювання – тільки спосіб його опредмечування і доведення до раніше сформульованих вимог.

Третя фаза передбачає втілення соціального проекту, розробленого відповідно до вимог технічного завдання, в соціальну реальність, а також створення нових елементів, структур, підсистем, конструкцій; встановлення зв'язків між ними; формування алгоритмів функціонування соціальної конструкції і навчання персоналу; розробку робітників правил і принципів.

Четверта фаза полягає в запуску соціальної конструкції і її випробуванні в цілях виявлення недоліків і оцінки її ефективності на основі проведення уявних і натурних експериментів. На *п'ятій, останній, фазі* усувають недоліки функціонування соціальної конструкції і покращують її робочі параметри і принципи.

Таким чином, кінцевим результатом діагностики, моделювання з експертною оцінкою чи без і прогнозування стану системи державно-громадського управління освітою є створення ідеалу, до якого слід прагнути у цьому конкретному випадку. Саме ідеал стану системи державно-громадського управління освітою потрібен для того, щоб технологія «запрацювала», оскільки наступним механізмом, який виникає і повинен ефективно функціонувати, є механізм дії самої соціальної технології з логічно закладеним алгоритмом державно-громадського управління освітою. Тому переходимо до пояснення механізму дії технології державно-громадського управління освітою.

¹ Сурмін Ю. Г. Методи емпіричних досліджень / Сурмін Ю. Г., Бакуменко В. Д. // Енциклопедичний словник з державного управління / За заг. ред. Ю. Ковбасюка, В. Трощинського, Ю. Сурміна. – К.: НАДУ, 2010. – С. 403.

2) механізм дії (впливу) системи державно-громадського управління освітою.

Завданням аналізу є відтворення механізму впливу системи державно-громадського управління освітою на стан національної освіти у ході організаційної взаємодії менеджера освіти і членів трудового колективу освітнього закладу, або висвітлення механізму дії, що іманентно закладений логікою розробників у цей інструментальний засіб державно-громадського управління освітою.

На наш погляд, у ході організаційної взаємодії при русі від менеджера освіти до членів трудового колективу посередником або інструментом впливу був алгоритм, що закладений технологом у технологію державно-громадського управління освітою. Тепер же, тобто на зворотному шляху від людини до менеджера освіти під впливом функціональної взаємодії, таким засобом є ідеал системи освіти або того стану (мети), у який треба її перевести, чи її окремі складові: початкову, середню, загальну або вищу ланки.

Тому тут треба уточнити *поняття ідеалу* (від «ідея», «поняття», «образ», «уявлення»). Ідеал, як відомо, – це зразок (норма, прояв ідеального), згідно з яким людина (людність) визначає свою поведінку та способи життя за конкретних обставин.

Основними характеристиками ідеалу є його спрямованість, зміст, структура, дієвість. За *спрямованістю* ідеали можуть бути: *негативними* (наприклад: егоїзм, холодний розрахунок, прагнення досягати власних корисних цілей будь-якими засобами); *позитивними* (наприклад: колективізм, взаємодопомога, людяність, усвідомлення громадського обов'язку). За *змістом* – релігійними, моральними, політичними, естетичними, військовими тощо. Рівень узагальненості ідеалу визначає його *структуру*. Наприклад, для людини ідеалом є конкретна особистість чи сукупність рис окремих особистостей, які узагальнені в одному образі. *Дієвість* ідеалу виявляється у ступені його впливу на поведінку, характер діяльності, вибір змістовних життєвих орієнтирів особистості та намаганні їх реалізувати.

Для поглиблення знання про вплив ідеалу на стан і розвиток людини необхідно розглянути його функції. *Ідеал виконує, як відомо, світоглядну, виховну, регулятивну, нормативну, ціннісну та прогностичну функції*¹. А саме: збирає в єдине людську енергію почуттів та волі, вказуючи напрям діяльності; створює можливість випереджати дійсність, зазначаючи тенденцію майбутнього; виступає як норма, зразок (те, що має бути), є вищим об'єктивним критерієм оцінки всього, з чим зустрічається людина у навколишньому світі, всього, що є у сфері її інтересів. Коли ми саме так визначаємо ідеал освіти, то стає очевидним, що ідеали суттєво впливають на людське життя, стаючи його орієнтира-

¹ Ягупов В. В. Педагогіка: [навч. посіб.] / В. В. Ягупов. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.

ми. За відсутності таких орієнтирів у людини виникає відчуття, що діяльність цілеспрямована неповністю, а тому залежить не від її волі.

У зовнішньому вимірі ідеал виступає як нормативно-ціннісний імператив. Тут термін «імператив» (від лат. Imperatives – (рос. – повелительний / укр. – наказовий) ми вживаємо в широкому сенсі. Тобто так, як цей термін викладений у кантівській філософії – всезагальний загальнообов'язковий моральний закон, якому всі люди, незалежно від походження, соціального стану, повинні підкорятися при здійсненні своїх дій. Саме у ході філософського дослідження ми й повинні обґрунтувати що це за вимоги ідеалу освіченості, які обов'язкові для беззаперечної реалізації особистістю людини у конкретний період цивілізаційного розвитку планетарної або європейської спільноти, що особливо для нас важливо напередодні вступу до ЄС.

Таким чином, система нормативів ідеалу освіти людини є набором загальних вимог («канон», «абсолют»), яким повинні задовольняти будь-які перетворення реальності при переході від дійсного до бажаного. При цьому не варто змішувати два різні питання: 1) наявність таких нормативів у свідомості носія ідеалу; і 2) міра їх усвідомленості цим носієм. Прихильник ідеалу гарної освіти може взагалі не піддавати свій ідеал аналізу і тому мати найсмутніше уявлення про його нормативи.

Проте він може наслідувати їх, так би мовити, на «інтуїтивному» рівні тобто підсвідомо. Навіть якщо він піддає ідеал освіти аналізу, то, зважаючи на обмеженість цього аналізу (його недостатньої повноти і глибини), він може мати ясне уявлення тільки про деякі нормативи. Але і це не обов'язково буде перешкодою для інтуїтивного наслідування тих нормативів, які залишаються неусвідомленими. Тож розвинений (зрілий) ідеал освіти людини обов'язково породжує і певний канон, який ревний прихильник ідеалу не має права порушувати.

Отже, всяка ідеологія має три точки опори – ідеал, канон і ритуал, – а ці останні одягаються в особливий алегоричний одяг, елементами якого є ідеологічні символ, образ, міф і культ освіти. Тільки у такому одязі ідеал стає загальнонозначущим, опановує маси і спускається з «неба» на землю.

У внутрішньоособистісному вимірі ідеал освіти має світоглядну форму. Свідомість – продукт тривалого історичного розвитку суспільства, вона існує як форма суспільної свідомості, що відображає цивілізаційний рівень розуміння гарної освіти. Отже, змінюється зміст уявлення про певний ідеал освіти людини, а мета його втілення стає новою проекцією майбутнього (відсувається на майбутнє).

Ідеал освіти людини виходить за межі технології будь-якого алгоритму управління освітою і починає жити власним життям. В. Ленін виписав у «Філософських зошитах» наступну думку Г. Гегеля, відзначивши її як дуже важливу: люди «здійснюють свій інтерес, але тим самим здійснюється ще щось

більше далеке, що хоча і знаходиться внутрішньо в цьому інтересі, проте не знаходиться в їх свідомості і в їх намірі¹».

Так утворюється якісно нова функціональна цілісність – динамічне ціле, що тепер для свого пояснення вимагає використовувати закони і закономірності психо- і соціогенезу². Підкреслимо, що нині дослідження надскладних динамічних систем типу психіки, що розвиваються, явищ психо-, соціогенезу вимагає звернутися до нових істотних аспектів самоорганізації – ними в контексті підходу, що розвивається, є процеси узгодження, поєднання, що базуються на новому розумінні цілісності і що призводять до формування нових якостей явищ психіки, що є аналогами. Потенціал понять, що вводяться при цьому такий, що дає змогу відбити найбільш невидиму приховану сторону взаємозв'язку процесів матеріальних, закладених проектантом у технологію і власне психічних, притаманних людині-споживачу.

База усього, що відбувається в живому – це, звичайно, об'єктивні, матеріальні процеси (ніхто ще не зміг зафіксувати психіку поза цих матеріальних процесів). Але над матеріальними процесами надбудовується світ психіки зі своїми закономірностями. І психолог хоче розкрити механізм самоорганізації через висвітлення об'єктивної бази породження психіки. Тому він прагне дати опис взаємозв'язків матеріальних, речових процесів і процесів власне психічних, подолавши тим самим прірву, яка їх розділяє. Зрозуміло, що для цього потрібний і певний новий метод, нова мова, яка дає змогу подати матеріальні та психічні процеси як певне цілісне утворення.

Метод цей виник шляхом створення формулювання загальних принципів психогенезису, висунення нетривіальних гіпотез про зв'язок матеріального і психічного. Для побудови концепції психогенезису потрібна теоретична конструкція нового типу. Рух понять у ній повинен, з одного боку, показувати ті об'єктивні умови, які зумовили появу психіки, зробили її появу в живому процесом закономірним і неминучим, а з іншого – представляти матеріальні і психічні процеси в деякій єдності, показувати можливий характер їх взаємозв'язку.

Теоретично очевидно, що психіка виникає саме на базі певних об'єктивних характеристик живого і повинна виводитися як щось похідне від них. Але що в живому може бути виділене як матеріальна база для породження психіки?

Відомо, що живе існує у формі безперервного обміну речовин, перенесення енергії, різноманітних фізико-хімічних взаємодій, засвоєння і виведення елементів, включення їх в певні зв'язки та ін. Життя – це безперервний динамізм, самооновлення: структури; можна сказати, що існування живого ґрунтоване на процесах, відбитих в понятті динамічне ціле. Динамічне ціле – це певні

¹ Ленин В. И. Конспект книги Гегеля «Лекции по философии истории» / В. И. Ленин // Ленин В. И. Полн. собр. соч. – Изд. пятое. – М.: Изд-во политической литературы, 1969. – Т. 29. – С. 283.

² Васильев Г. Н. Самоорганизация целостности: психо- и социогенез / Г. Н. Васильев, В. Н. Келасьев. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского государственного университета, 2003. – 204 с.

елементи, об'єднані ходом зв'язків менеджера освіти і людини. Технологія і людина зустрічаються у організаційній дії¹. Тут технологія – засіб управління, тобто організуюча функціональний зв'язок, що закладений програмою, створеною технологом управління або менеджером освіти у формі технології державно-громадського управління освітою.

Сталося локальне посилення взаємозв'язку певних груп елементів, внутрішні зв'язки ряду елементів ставали сильніше зовнішніх (здійснювалося їх відособлення від середовища). За рахунок низки умов реальністю стало якісно нове утворення – динамічне ціле, з'явилася ця скріпленість елементів динамічними зв'язками, що робить можливим саме виникнення живого. Живе, існуючи, стало виступати у формі стійкого відособленого цілого. Ця збереженість зв'язків, їх тривалість, стійкість стали тією основою, на якій виникло не лише живе але і його «надбудова» у вигляді психіки.

За рахунок структурної надмірності, складності динамічне ціле має передумови зміни форми, конфігурації (при загальному збереженні себе), здатність до рухів, контакту з середовищем, певними можливостями у відображенні властивостей середовища та ін.

Можна сказати, що в понятті «динамічне ціле» представлені системний, кібернетичний, біологічний, а також і біохімічний рівні розгляду матеріально-речових явищ в живому. Вираження цього кола досліджень на мові системного методу дуже поширене і вже дало свої результати. Прикладами такого підходу до явищ життя служать численні моделі процесів в живій клітині, організмі, популяції, поняття гіперциклу Ейгена та ін.

Зрозуміло, що динамічне ціле є узагальненням, теоретичною побудовою, що підсумовує в собі основне різноманіття системних, біологічних, кібернетичних досліджень з проблеми останнім часом. Можна навести чимало публікацій, концепцій, які з деякої максимально загальної точки зору розвивають поняття «динамічне ціле», укладаються в різноманіття системних, біологічних, кібернетичних досліджень з проблеми в рамки цього поняття. Проте для виходу на рівень психогенезу нам важливо вирушати не від цих більш-менш очевидних характеристик, а від неочевидних, більше прихованих функцій, про що мова йшла вище. Йдеться про характеристики, імпліцитно властиві цілому.

Ми можемо надати й дещо інше пояснення цієї суперечності, тобто розглянути її як протистояння і взаємодію генотипної інформації, що закладена в суб'єктивний образ пересічної людини, і фенотипної інформації, за допомогою якої у технологію державно-громадського управління закладено ідеал освіти майбутнього часу. Суб'єктивоване протистоїть об'єктивованому, природне – суспільному. Класична ситуація, що вирішується шляхом гармонізації.

¹ Сетров М. И. Основы функциональной теории организации / М. И. Сетров. – Л.: Наука, 1972. – С. 40.

Таким чином, ідеал освіти людини, що був закладений у технологію державно-громадського управління освітою, починає відігравати відносно самостійну роль – керувати процесами розвитку національної системи освіти. Процес управління відбувається за рахунок того, що людина, маючи своє власне бачення ідеалу освіти, протистоїть суспільному ідеалу освіти закладеному у технологічну матрицю зовнішнього впливу на неї. Між цими двома неспіввими енергопотенціалами ідеалів виникає напруга, що знімається завдяки принципу суміщення.

Входження в цілісність, приналежність їй очевидним чином припускають деяке стикування, узгодження об'єднання, інтеграцію складових, частин цілісності, підгонку їх один до одного, тобто їх поєднання. Зрозуміло, що ми тут маємо на увазі організаційну і психічну взаємодію менеджера освіти, людину, технологію державно-громадського впливу на освітній ідеал людини і освітній ідеал Світового суспільства знань. Виходить, що людина має витримувати тиск трьох джерел енергії: менеджера освіти; технології державно-громадського управління, що оформлена текстуально і також має енергетичний потенціал; ідеалу освіти Світового суспільства знань, що має також власну енергетику.

Тому в результаті їх поєднання породжуються нові якості, що інтегрують компоненти живого у рамках цілого. Під поєднанням, таким чином, розуміють процеси, що породжуються входженням складових у цілісність; виражаються в необхідності їх узгодження між собою, що призводить до породження ряду нових якостей. Полягати в цілісності – це і означає припускати те, що об'єднує, узгоджуючи начало у вигляді деяких нових якостей. Суб'єкти, що включені у цілісність, знаходяться у сфері тенденції до поєднання.

Цілісність самим фактом свого існування задає спрямованість всьому, що в ній відбувається. Вона – реальність, у рамках якої все відбувається. Цілісність завжди є, вона наявна, задана спочатку. І ця її визначальність «нав'язує» себе усьому, що відбувається (через процеси поєднання).

Все знаходиться «під пресом» наявності цілісності. Первинність цілого – той самий програміст, який задає спрямованість процесам у живому. Вони йдуть під диктатом цілісності, орієнтовані на її збереження, зміцнення. «Будь-яка цілісність – як сформована армія, яка «нав'язує» себе тому, що її оточує. Якщо біля неї з'являється деякий нечисленний, погано керований військовий загін, то вона асимілює його, підпорядковує факту свого буття, своїй структурі, правилам поведінки. Ця ж тенденція призводить до того, що з числа потенційних зв'язків, взаємодій, що можуть виникнути в природі, обираються тільки ті, які потрібні наявній цілісності, вона «витягує» звідти тільки те, що відповідає її логіці, завданню її самозбереження. У результаті й відбувається самоорганізація, самобудівництво цілісності. Ми спостерігаємо цілісності в цьому їх прояві – світ нам даний у вигляді цілісностей, що «щось хапають», Універсуму

цілісностей, «що працюють» на самоукріплення, самобудівництво, творять себе таким чином»¹.

Ми не бачимо інших варіантів їх течії – і в цьому випадку говоримо про них як про «неминучих». Таке розуміння «неминучості» дуже поширено в науках про живу речовину, проблематиці психо- і соціогенезу, дослідженнях про людину. Уся самоорганізація в живому розгортається під тиском таких «необхідностей», «невідворотностей».

Засобами суміщення є акти спілкування, комунікації менеджера освіти і людини, що опікується станом власної освіти. «Причому тенденція до поєднання є універсальною, чи говоримо ми про клітину, людину, суспільство – скрізь є входження в ціле. Складові будь-яких форм живого знаходяться у сфері тенденції до поєднання. Її, самі того не помічаючи, вивчають представники найрізноманітніших наукових дисциплін. Біохімік, скажімо, вивчає поєднання у формі процесів обміну речовин, явищ перенесення енергії. Матеріальні складові такого складного цілого, як організм, у відношенні один до одного завжди характеризуються деякими неоднорідностями, нерівномірностями, і спостережувані біохіміком процеси обміну речовин, перенесення енергій є відображення процесу поєднання цих неоднорідностей, нерівномірностей. Спонукає їх до такого узгодження саме входження в ціле»,² – слушно зазначають автори монографії «Самоорганизация целостности: психо- и социогенез» (2004).

У такому випадку організм людини також діє як цілісність, на відміну від віртуальної цілісності, в яку він виявляється включений завдяки менеджеру освіти і технології державно-громадського управління освітою. Тому біологічний організм людини запускає у дію свої засоби утримання цілісності з метою забезпечити гармонійного існування із зовнішнім середовищем. Гармонія в розвитку особистості, як до речі і суспільства, не може встановитися сама собою. Ще древні греки вважали, що гармонійна особистість – продукт і результат гармонійного суспільства. К. Маркс завжди підкреслював, що «гармонія завжди є лише результатом руху, що знищує існуючу дисгармонію»³. Отже, передумовою становлення гармонійної особистості є знищення дисгармонійного суспільства.

Л. Коган, виходячи з марксистської концепції особистості, вважає, що «недостатніми є визначення гармонійності особи як фізичного і морального здоров'я, рівноваги біологічного до соціального, емоціонального і раціонального, фізичного і духовного в людині, як відповідності між його думками і вчинка-

¹ Васильев Г. Н. Самоорганизация целостности: психо- и социогенез / Г. Н. Васильев, В. Н. Келасьев. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского государственного университета, 2003. – С. 27.

² Васильев Г. Н. Самоорганизация целостности: психо- и социогенез / Г. Н. Васильев, В. Н. Келасьев. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского государственного университета, 2003. – С. 17.

³ Маркс К. Теории прибавочной стоимости (IV том «Капитала») / К. Маркс, Ф. Энгельс // Маркс К., Энгельс Ф. Собр. соч. – 2-е изд. – М.: Изд-во Государственной издательство политической литературы, 1962. – Т. 26. – Ч. II. – С. 588.

ми, ідеалами і дійсним життям. Рівновага не може забезпечити стимулу розвитку особистості»¹.

Сьогодні у науковій літературі можна зустріти випадки, коли дослідники намагаються комплексно розглянути проблему формування гармонійної особистості і тому вони стверджують, що гармонійна особа – зовсім не штучно звільнений від протиріч індивід: існування подібного індивіда принципово неможливе. Протилежність раціонального і емоційного, соціального і біологічного, теорії і практики, фізичного і духовного завжди була і буде властива особі. Усунути її означало б зруйнувати, саму особистість людини.

Для нас дія усієї сукупності зовнішніх чинників втілена у ідеал освіти людини. Це можливо, оскільки специфіка ідеалу полягає в тому, що він синтезує багатогранний екзистенціальний досвід особистості, тобто формується в результаті узагальнення досвіду її суб'єктивно мотивованої діяльності.

Отже, ми впритул наблизилися до вивчення закономірностей впливу ідеалу освіти, що закладений у технологію державно-громадського управління освітою, на особистість людини. Це має відбуватись, як впливає з вищевикладеного, завдяки світогляду людини, що виконує в цій взаємодії функцію посередника. Якщо виходити з того, що особистість і суспільство є функціональними системами, когнітивні основи вивчення яких закладені у працях В. Вернадського (концепція ноосфери)², М. Сетрова (функціональна теорія)³, В. Келасьєва (принцип суміщення в соціумі)⁴, В. Беха (функціональна теорія особистості і соціального організму)⁵, О. Донченко (концепція соціетальної психіки і синхроністична парадигма психосфери)⁶, то тут реалізується достатньо складний алгоритм їх взаємодії.

Складність його визначається багаторівневою структурою свідомості людини, що проявляє себе на кожному рівні по-різному, а саме на: а) безсвідомому – як генетично успадкований від предків інстинкт самозбереження; б) чуттєвому – як емоційні стани, що детермінуються поточним здоров'ям людини; в) розумовому – як усвідомлені цінності освіти. Для нас це цінне зауваження, оскільки сприйняття особистістю охоплює всі ці рівні

¹ Коган Л. Н. Цель и смысл жизни человека / Л. Н. Коган. – М.: Мысль, 1984. – С. 88.

² Вернадский В. И. Научное мировоззрение / В. И. Вернадский // На переломе. Философские дискуссии 20-х годов: Философия и мировоззрение; [Сост. В. П. Алексеев]. – М.: Политиздат, 1990. – С. 180-203; Вернадский В. И. Начало и вечность жизни [сборник] / В. И. Вернадский, М. С. Бахракова. – М.: Советская Россия, 1989. – 702 с.; Вернадский В. И. Размышления натуралиста. Научная мысль как планетарное явление. Книга вторая / В. И. Вернадский. – М.: Наука, 1977. – 191 с.; Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста: [Сборник: К 125-летию со дня рождения] / В. И. Вернадский. – М.: Наука, 1988. – 519 с.

³ Принципы организации социальных систем: теория и практика / Под ред. М. И. Сетрова. – Одесса: Главное изд-во, 1988. – С. 329-330.

⁴ Васильев Г. Н. Самоорганизация целостности: психо- и социогенез / Г. Н. Васильев, В. Н. Келасьев. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского государственного университета, 2003. – С. 169.

⁵ Бех В. П. Функціональна модель особистості: пошуки полікультурних детермінант поведінки: [монографія] / В. П. Бех, С. О. Шалімова. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 255 с.; Бех В. П. Людина і Всесвіт: когнітивний аналіз: [монографія] / В. П. Бех. – 2-е вид., доп. – Запоріжжя: Просвіта, 2004. – 148 с.

⁶ Донченко О. Від цілісності психологічних знань до цілісності світобачення / О. Донченко // Соціальна психологія. – 2011. – №1. – С. 4-10.

сприйняття людиною зовнішнього впливу, і на кожному з них вона повинна мати власний механізм перетворення впливу ідеалу освіти на властивості особистості, що в кінцевому рахунку приводять її організм у гармонійний стан. До речі, три рівні сприйняття ставлять питання про наявність ще одного механізму на рівні безсвідомого – *специфічного механізму переживання*.

Тобто динамічне ціле, що утворюється і живе власним життям, є предметом спочатку соціологічного механізму, завдяки якому потрапляє у внутрішнє середовище організму людини, потім переробляється психологічним *механізмом сприйняття*, а разом вони урівноважуються *механізмом переживання*.

Ідеологічним підґрунтям моделювання процесу взаємодії суспільного і особистісного ідеалів освіти є доведення в ході когнітивного аналізу того, що світогляд особистості має властивість інтегратора, тобто йому притаманна інтеграційна функція. Ідеали ж, у свою чергу, – це не просто компонент переконань разом зі знанням, емоціями, вірою, поглядами, вольовою готовністю до дій. Вони складають ціннісне смисложиттєве ядро світогляду особистості. Цей мислячий дух, за висловом Ф. Енгельса, «высший цвет» матерії, задає людині стратегічний напрям її життя і діяльності¹.

Формування особистості не збігається з процесом її розвитку, оскільки не враховує самодіяльні засади людини, тобто саморозгортання підстави. Тому ідеал освіти особистості є соціальним продуктом процесу соціалізації біологічної людини шляхом інтеграції генотипної і фенотипної інформації.

Це означає, що ми повинні відтворити наявні в структурі організму, як мінімум, три механізми, що спеціалізуються на обробці потоків генотипної і фенотипної інформації: а) *психологічний*, що залучає її до психосфери; б) *соціологічний*, що збагачує її духом епохи; в) *фізичний*, що забезпечує інтегральну, скоріш за все енергетичну, форму взаємодії генотипної і фенотипної інформації в структурі біологічного організму людини.

Перший вид – це функціональні зв'язки, що реалізуються через соціум як безпосередній обмін живою діяльністю, опосередкований медіаторами – сенсом, символом, міфом та ін. «Особа взагалі є одиничне вираження життєдіяльності ансамблю соціальних стосунків загалом. Ця особа є одиничне вираження тієї з потреби обмеженої сукупності цих стосунків (не усіх), якими вона безпосередньо пов'язана з іншими (з деякими, а не з усіма) індивідами – органами цього колективного тіла – тіла роду людського²», – писав Е. Ільєнков.

Другий вид зв'язків – це опосередкування речами. Крім того, особа, оскільки знаходиться не всередині «тіла особини», а всередині «тіла людини», то вона є «тіло», куди, як відзначав Е. Ільєнков, «складніше і просторово ширше, що залучає у свою морфологію усі ті штучні органи, які створила і продовжує створювати людина (знаряддя і машини, слова і книги, телефонні мережі),

¹ Маркс К. Диалектика природы / К. Маркс, Ф. Энгельс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – М.: Изд-во политической литературы, 1955. – Т. 20. – С. 339-746.

² Ильенков Э. В. Философия и культура [сборник] / Э. В. Ильенков. – М.: Политиздат, 1991. – С. 394.

тобто усе те загальне тіло, усередині якого функціонують окремі індивіди як його живі органи»¹.

Таким чином, людська особистість має два способи зв'язку із зовнішнім: *один* – за допомогою механізму, прихованого на підсвідомому рівні, а *другий* – винесений у зовнішнє середовище. Це є страховка високоорганізованого і складного живого організму від випадковостей планетарного життя. Конструктивно це дві відносно самостійні підсистеми. Одна з них забезпечує життєдіяльність генотипу, а інша – фенотипу. Розглянемо їх більш уважно.

Першим ми розглянемо наявність *психологічного механізму*, що працює на обробці фенотипної інформації. Його присутність у цьому випадку цілком закономірна, оскільки ідеал, канон і ритуал одягаються в особливий алегоричний костюм, елементами якого є ідеологічні символ, образ, міф і культ. Тільки в такому костюмі ідеал освіти людини стає загальнозначущим, опановує маси.

Людина сприймає те, що освоєно культурою, через різні форми діяльності, спілкування, навчання, гру. Біологічне і генетичне в людині – це лише передумови для соціальної діяльності. Формуючись у дитинстві, вони, дійсно, перетворюються в психологічні механізми і діють як «природні» здібності людини. Тому вони й здаються такими ж «природними» особливостями людської істоти, як й анатомічна побудова її тіла. Тим більше, що ці здібності властиві всім людям, розрізняючись лише ступенем їх розвиненості та культурно-етнічною своєрідністю прояву. Усе це справляє враження, що форми мислення та форми чуття успадковуються так, як і колір очей та форма носа.

Надзвичайно цікавою є думка з цього приводу відомої дослідниці О. Донченко, що подана в її праці «Від цілісності психологічних знань до цілісності світобачення» (2011)². У цій праці дослідниця зазначає, що сучасна психологія має шанс позбутися обмеженості академічної причинно-наслідкової парадигми, якщо поцікавиться фундаментальними досягненнями інших наук, що вивчають цілісний світ, у якому вічно живуть душі людства, спільнот і людей, світ універсального психічного, з якого всі ми народжуємося і в який повертаємося.

Отже, існує універсальне психічне, або об'єктивна психіка, яка і є тією психічною матрицею, що містить вселюдські архетипи та їх структури – психофрактали. Можна сказати, що так само, як фізичний світ складається з квантів (яким, як відомо, притаманні властивості як речовини, так і поля), так елементами психічного світу людства є архетипи та їх структури. Вони в знятому вигляді відтворюють певну структуру таких відомих елементів фізичного простору, як поле, речовина, енергія та інформація (ізоморфними є такі психічні функції, як відчуття, логіка, емоційність, відчуття). Фракталізація (множення,

¹ Ильенков Э. В. Философия и культура [сборник] / Э. В. Ильенков. – М.: Политиздат, 1991. – С. 394.

² Донченко О. Від цілісності психологічних знань до цілісності світобачення / О. Донченко // Соціальна психологія. – 2011. – №1. – С. 4-10.

ділення) цієї матриці відбувається під час втілення її елементів в усі «моменти збірки» (термін І. Пригожина) людського життя.

Другим є *соціальний механізм*, що спрямований на переробку фенотипної інформації. Відбувається цей процес завдяки засвоєнню гуманітарних дисциплін, виховному впливу сім'ї, школи, суспільства, взаємодії з мистецькими явищами, здатності людини пристосовуватися до зовнішнього оточення, участі в громадському житті, свідомій її підготовці до самостійного дорослого життя. Цілеспрямоване формування особистості здійснюється у соціальній системі шляхом навчання і виховання. Це важливі вихідні характеристики цієї роботи, що будуть нами розглянуті далі. Тут можна впливати на особистість з метою цілеспрямованих змін у світогляді особистості і, відповідно, в її поведінці. Тому тут ми можемо цілком погодитися з Е. Ільєнковим про те, що «в тілі індивіда виконує себе, реалізує себе, здійснює себе особа як принципово відмінне від його тіла і мозку соціальне утворення (суть, а саме – сукупність (ансамбль) реальних, чуттєво-предметних, через речі здійснюваних стосунків цього індивіда до іншого індивіда (до інших індивідів)»¹. До змісту цього соціального впливу природно належить концепт естетичного ідеалу, що функціонує у цю епоху.

Зміст ідеалу освіти матеріалізується в структурі особистості людини у вигляді сутнісних сил, стан яких і є соціальне здоров'я людини². Вони існують у формі індивідуальних силових енергоінформаційних полів, будучи потенційним соціальним тілом. У зв'язку з цим Г. Гегель, наприклад, писав, що душевні сили «є безпосередньою діяльністю, яка здійснюється сама по собі згідно зі своєю визначеністю»³. Сутнісні сили як внутрішній продукт механізму соціалізації є окультуреними здібностями людини. Оригінальною є форма їх існування в цьому механізмі, оскільки вони є енергетично напруженими полями, що формуються людиною в процесі мислення.

При переході в зовнішнє існування сутнісні сили виявляються як фундаментальна атрибутивна властивість психіки людського організму – активність, яка є базою для саморозгортання діяльності щодо задоволення потреб суб'єкта. Активність і є найбільш рельєфним виразником стану здоров'я людини. Перехід сутнісних сил у зовнішнє існування в структурі людини є частковим відчуженням від свого джерела, а при спрямуванні дії на той чи інший зовнішній предмет відбувається повне їх відчуження. Цей процес глибоко досліджений і представлений у роботах психологів і соціологів.

Спочатку зазначимо, що особистість і суспільство, у структурі якого діють менеджери освіти, що виробляють технології державно-громадського управління, мають специфічні механізми входження у свою протилежність і засоби

¹ Ільєнков Э. В. Философия и культура [сборник] / Э. В. Ильенков. – М.: Политиздат, 1991. – С. 399.

² Бех В. П. Функциональная модель личности: поиски оликультурных детерминант поведения: [монография] / В. П. Бех, С. О. Шалимова. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 394.

³ Гегель Г. Наука логики [в 3 т.] / Г. Гегель. – М.: Мысль, 1971. – Т. 2. – С. 132-133.

опосередкування своєї взаємодії, а отже, і утримання одне одного в складі цього протиріччя. Тут ми маємо на увазі наявність таких явищ, як *хронотоп* у структурі особистості і *habitus* на стороні суспільства. Судячи з функцій, *habitus* скоріше інваріантний російському терміну «традиція», ніж дослівному «звичка». При цьому ми виходимо з визначення традиції, запропонованої В. Воловиком, як відносно стійких, загальноприйнятних форм, що повторюються, засобів, прийомів, методів діяльності, що історично склалися в рамках конкретної соціальної спільноти¹.

Сучасна психологія такі продукти опосередкування відобразила в понятті «предмети-посередники» або медіатори духовного спілкування². До них належать Архетип, Знак, Слово, Символ і Міф. Психологи пропонують їх розглядати як акумулятори живої енергії, свого роду енергетичні згустки. Згідно з А. Лосєвим, особистість – міф. Ісус Христос теж у певному сенсі може бути ідентифікований як Міф. Вони можуть розглядатися і як резонатори, на частоту яких настроюються живі істоти. Останні не тільки засвоюють ці частоти, але і генерують нові, підзаряджають своєю енергією медіатор³.

До них ми відносимо й об'єктивований у зовнішньому середовищі ідеал освіти людини, що існує як модифіковане і локалізоване енергоінформаційне поле – егрегор, що створене колективним розумом колективу, етносу, народу або планетарної спільноти. Це йому протистоїть індивідуальне енергоінформаційне поле особистості, у якому діє суб'єктивований індивідуальний ідеал освіти конкретної людини.

Г. Гегель з цього питання писав: «Досі ми розглядали особливу реальність в її замкненій особливості як щось позитивне. Але ця самостійність підлягає запереченню в живій істоті, і лише ідеальна, духовна єдність усередині тілесного організму зберігає силу, позитивно співвідноситися з самою собою. Душу варто розуміти як цю ідеальність, стверджувальну і у своєму запереченні. Тому, якщо в тілі є саме душа, то і саме це явище має стверджувальний характер. Душа, щоправда, виявляє себе як сила, що протидіє самостійному уособленню членів, однак вона і створює їх, бо містить у собі як внутрішньою та ідеальною засадами те, що зовні виявлене у формах і членах. Таким чином, у зовнішньому є саме це внутрішнє з його позитивним змістом; зовнішнє, що залишається тільки зовнішнім, було б нічим іншим, як абстракцією та односторонністю»⁴.

Отже, механізм соціалізації біологічної людини живиться за рахунок соціальної інформації з ноосфери планети. Він обумовлений властивістю входження особистості і суспільства у енергоінформаційний обмін, завдяки наяв-

¹ Воловик В. И. Идеологическая деятельность: диалектика традиций и новаторства / В. И. Воловик. – М.: АОН, 1990. – С. 13.

² Зинченко В. П. Человек развивающийся. Очерки российской психологии / В. П. Зинченко, Е. Б. Моргунов. – М.: ТОО «Тривола», 1994. – С. 245.

³ Лосев А. Ф. История античной эстетики. Аристотель и поздняя классика / А. Ф. Лосев. – М.: Искусство, 1975. – С. 245.

⁴ Гегель Г. В. Эстетика: [в 4 т.] / Г. В. Гегель; [Пер. / Под ред. и с предисл. М. Лифшица]. – М.: Искусство, 1968-1973. – С. 131.

ності таких явищ як *хронотоп* в структурі особистості і *habitus* на стороні суспільства. Традиції, ритуали і звичаї як інструменти суспільства утримують особистість у полі естетичної взаємодії. Зміст ідеалу освіти матеріалізується у структурі особистості людини у вигляді сутнісних сил і визначає їх поточний стан.

Зв'язок Абсолютів і можливостей системи виявляється автоматично: вона є простою реалізацією об'єктивних стосунків передбачувана між абсолютом і цими можливостями. Одне є безумовно очевидним, що ні дія психологічного механізму, ані дія механізму соціалізації однозначно гармонізувати суперечності у структурі особистості людини не можуть. Їх зняти можна тільки третім, більш глибоким механізмом, яким володіє жива розумна істота – механізмом внутрішньої боротьби суперечностей, що відомий нам як механізм переживання. К. Маркс при поясненні подібних переходів, часто користувався синтетичними категоріями – поняттями: «практично-духовне» засвоєння дійсності, «чуттєво-надчуттєве» – стосовно властивостей товару, «сутнісна єдність природи і суспільства» – стосовно людини.

Ф. Василюк і В. Зінченко¹ виділяють чотири типи психологічного світу, для кожного з яких характерний свій спосіб переживання часу. Перший тип – світ гедоністичного переживання. Другий тип – світ реалістичного переживання, коли людина орієнтується на майбутнє. Третій тип – світ ціннісного переживання, коли внутрішній світ людини підпорядкований принципу цінності. Четвертий тип – світ творчого переживання, в якому вищим принципом є творча діяльність людини.

Такий підхід притаманний сучасній фізиці, в якій енергія може передувати речовині. Але ця енергія не нескінченна. Вона квантована смислами, тобто має інформаційне походження. У світлі цієї гіпотези нам уявляється дуже важливим твердження М. Сетрова про те, що «зрозуміти сутність інформації не можна, не розглянувши її як особливу форму енергетичних процесів»². Про це ж свідчить і функціонально-енергетична теорія інформації, що розвивається. «Опис інформаційних механізмів різного рівня, – пише М. Сетров, – свідчить про те, що інформація, передусім, має енергетичний і функціональний характер»³.

При цьому підкреслимо ще одну думку. Суть її в тому, що *власне людським є процес опосередкування, що є ніщо інше, як психофізіологічне або просто психічне життя*. Опосередкування проходить у біологічному організмі як взаємодія психофізичного і психологічного компонентів»⁴. Психологи добре

¹ Василюк Ф. Е. Психология переживания / Ф. Е. Василюк, В. П. Зинченко. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – С. 97, 112, 133, 145.

² Сетров М. И. Информационные процессы в биологических системах / М. И. Сетров. – Л.: Наука, 1975. – С. 77.

³ Сетров М. И. Информационные процессы в биологических системах / М. И. Сетров. – Л.: Наука, 1975. – С. 77.

⁴ Бех В. П. Квантово-волновая природа социального мира / В. П. Бех // Культурологічний вісник. Науково-теоретичний щорічник Нижньої Надніпряниці. – Запоріжжя, 1996. – Вип. 3. – С. 83-95.

знають, що психофізичний компонент пов'язаний із почуттями людини, а психологічний – зі смислами. Імпульси ініціюються або «рефлексом мети» (інстинктом), або «критерієм волі» (свідомістю). Названий вище процес взаємодії психофізичного і психологічного в людському організмі досить повно описує М. Амосов¹.

Зробимо деякі висновки про механізм дії або впливу технології державно-громадського управління освітою на людину. Їх сутність полягає у наступному.

По-перше, механізм дії іманентно притаманний *цій* технології і обумовлений логікою її структури, тобто послідовності дій, що зафіксовані у технологічній карті. Якщо немає логічних заперечень у алгоритмі, то вона, технологія, повинна ефективно працювати на основі ідеалів: суб'єктивованого і об'єктивованого.

По-друге, у світогляді особистості «зустрічаються» ідеал освіти людини і освітній ідеал Світового суспільства знань, що менеджер освіти або технолог заклав у модель майбутнього стану. Існування обох є відносно незалежним. При цьому вони обидва є активними і здатні впливати один на одного. Назовні функціонування цих феноменів виходить у формі світоглядної культури особистості з відповідними артефактами і зразками поведінки.

По-третьє, ідеал освіти Світового суспільства знань впливає на особистість людини завдяки тому, що в основі їх взаємодії лежить енергоінформаційна форма універсуму, що перебуває в суб'єктивованому та об'єктивованому станах. Простір, у якому він реалізується, є світоглядом особистості, у якому раніше об'єктивований ідеал освіти матеріалізується і стає ідеалом освіти конкретної особистості.

Повна гармонія внутрішнього світу особистості і зовнішнього середовища настає у разі суміщення цих двох продуктів самовіддзеркалення. При цьому провідну функцію відіграє, як правило, загальний образ, тобто ідеал освіти світового суспільства знань, що закладений у технологію державно-громадського управління освітою. Входження особистості на основі принципу суміщення у динамічно ціле – ідеал освіти суспільства, і є тим «невідомим конструктором», що створює системні ефекти, до яких ми відносимо й гармонізацію структури, а відповідно й освіти конкретної людини.

По-четверте, при виробничому спілкуванні менеджера освіти з людиною із залученням соціальної технології державно-громадського управління освітою за участю ідеалу освіти створюється психологічна конструкція, що отримала назву динамічне ціле з чітко вираженим психологічним характером як така, що діє на основі принципу суміщення. Фізично це виглядає як суміщення двох енергоінформаційних полів, тобто у світоглядній площині виникає спе-

¹ Амосов Н. М. Мое мировоззрение / Н. М. Амосов // Вопросы философии. – 1992. – № 6. – С. 50-74.

цифічний рух, що детермінований двома ідеалами на основі принципу суміщення.

По-н'яте, ідеал освіти, завдяки активності і смислу, набуває якостей Абсолюту, тобто стає саморегулюючим комплексом, що вимагає самозбереження. Він як активна система здатний здійснювати будь-які акти самовільної поведінки, призупинки, затримки власного розвитку, осмислення власного буття, дії з комфортизації власного середовища, роздумувати над проблемою власного існування – для цього їй потрібно задіяти всі наявні у неї функції, що притаманні трьом механізмам: психологічному, соціалізації і переживання.

По-шосте, у дію вступають три специфічні механізми: психологічний, що «працює» на основі психофракталів, що часуються з психосфери і живлять підсвідомість особистості. Соціологічний, що «працює» у горизонті свідомості особистості. Особистість і суспільство мають, як показано вище, специфічні механізми вступу у взаємодію і справно користуються ними. Провідна функція цього механізму полягає в гармонізації свідомості особистості і суспільства на основі ідеалу освіти. Сам по собі ідеал освіти людини, що вище подавався як нормативно-ціннісний імператив або Абсолют, нічого «не може зробити»; для того, щоб диктована його сенсом самозміна сталася, він повинен з'єднатися з можливостями системи – біологічного організму людини (він – чисте спонукання). Це функція механізму переживання, а для цього кожній людині треба мати фізично здорове тіло. Механізм переживання гармонізує суперечності, що виникають при взаємодії психологічного і соціального механізмів у структурі особистості людини. Він знаходиться в глибинах організму людини і працює на інтеграцію взаємодії генотипної і соціальної інформації. Його когнітивне відтворення – це дійсно наукова проблема – предмет майбутніх комплексних досліджень біологів і суспільствознавців. Але можна передбачити, що тут функцію гармонізації виконує вже власно створений нею суб'єктивований ідеал, що виконує функцію Абсолюта – саморегулятора внутрішнього життя.

По-сьоме, тільки усі три механізми, діючи разом, формують стан освіти особистості людини. Їх дія спонтанна і взаємоузгоджена, оскільки вони взаємодіють одне з одним на засадах резонансу польових структур соціуму, суспільства та особистості людини. Результатом їх дії, як і будь-якого процесу, є інтегративний продукт, у якому застиг зміст ідеалу освіти Світового суспільства знань, що отримав індивідуалізовану форму, скореговану ідеалом освіти людини.

3) механізм втілення цієї системи у практику життєдіяльності сфери освіти.

Завданням цього аналізу є відтворення механізму введення у дію новостворених технологій державно-громадського управління освітою. Тут ми маємо різноманіття думок і пропозицій особливо з боку практики як вводити у дію такі технології і як їх у подальшому використовувати. Тут одностайності думок немає.

Введення в дію новоствореного виду технології державно-громадського управління освітою, як завжди складна і відповідальна справа, оскільки, з одного боку, є потенційна можливість отримати незадовільний результат за рахунок непродуманих роз'яснювальних, пропагандистських або організаційних дій соціоінженерів, конструкторів, технологів і менеджерів освіти, а з іншого, – зустрінися з недовірою з боку населення/клієнтів, оскільки його настрій і особистий ідеал власної освіти можуть створити гостру суперечність з технологічно обумовленим ідеалом освіти Світового суспільства знань.

Категорія «новизна» означає поняття, яке об'єднує в собі суб'єктивні і об'єктивні аспекти розуміння і оцінки нововведення і виражає ставлення індивіда або суспільства до результату людської діяльності. При цьому стосовно творця, тобто творцеві чого-небудь нового, виділяють наступні різновиди *новизни*: 1) індивідуальну, коли результат діяльності індивіда (творця) для суспільства не є новим, проте представляється таким в суб'єктивному, індивідуальному, чисто психологічному сенсі; 2) локальну, або групову, коли результат творчої діяльності є новим лише для певної групи людей; 3) регіональну, коли нове поширюється в межах окремого регіону, країни або держави; 4) об'єктивну, або *всесвітню*, коли нове визнане усією світовою спільнотою.

Що стосується категорій «нововведення» і «інновація», то вони є фактично синонімами, похідними від понять нового, нововведення, новації, новизни. Разом з цим під нововведенням, або інновацією (від лат. «*innovatio*» – введення чого-небудь нового) мають на увазі процес зміни, пов'язаний із створенням, визнанням або впровадженням нових елементів (чи моделей) матеріальної і нематеріальної культур в певній соціальній системі¹.

Діяльність щодо впровадження (освоєння) технологій державно-громадського управління освітою, або, іншими словами, *соціально-впроваджувальна діяльність*, є складний, специфічний і динамічний процес, орієнтований на «імплантацію» конкретної технології управління у життєдіяльність конкретної групи людей. За своєю суттю цей процес спрямований на переклад теоретичних концепцій менеджера освіти відносно змісту освіти на мову практичних дій, а також на пошук певного компромісу між новоствореною технологією управління і соціальним середовищем, що оточує її повсякденно.

Іншими словами, *впровадження системи державно-громадського управління освітою* – це складний процес, який охоплює увесь комплекс соціально-технологічних і організаційно-технічних заходів, а також прийнятих техніко-економічних управлінських рішень, спрямованих на відтворення змісту освіти для конкретної людини. Цей процес може бути зв'язаний з психолого-емоційними і ідеологічними труднощами або навіть з протидією людей технологічним нововведенням.

¹ Тощенко Ж. Т. Социальное проектирование / Ж. Т. Тощенко, Н. А. Аитов, Н. И. Лапин. – М.: Мысль, 1982. – С. 104.

У процесі впровадження системи державно-громадського управління освітою доводиться вирішувати низку досить *складних завдань, на які вказують* Ю. Сурмін і М. Туленков¹. Серед них: 1) визначати невідповідності між освітянськими потребами людей і технологією, яка не відповідає їх очікуванням, що робить саму технологію неефективною; 2) виявляти основні напрями адаптації технології державно-громадського управління освітою до різних верств населення, середовища, що їх оточує, які не призводять до істотного зниження ефективності цієї технології; 3) виділяти конкретні групи людей і аспекти перетворення соціального довкілля для того, щоб специфічна технологія була позитивно сприйнята споживачами освітянських послуг.

У процесі впровадження системи державно-громадського управління освітою треба забезпечити виконання наступних операцій: 1) професійної підготовки виконавців, а також організації їх роботи відповідно до цілей і завдань, визначуваних технологічним регламентом кожної конкретної соціальної технології; 2) координації діяльності різних суб'єктів впровадження управлінської технології і контролю цієї діяльності; 3) надання науково-методичної допомоги фахівцям, що займаються діяльністю з введення системи державно-громадського управління освітою у практику; 4) соціальної діагностики результатів впровадження специфічної технології і аналізу вихідного процесу технологізування; 5) коригування при необхідності цілей і завдань, а також організації інформаційного обслуговування процесу впровадження технології державно-громадського управління освітою.

Ефективність процесу впровадження соціальних технологій значною мірою визначається не лише якісним виконанням усіх його змістовних аспектів, завдань, способів і операцій, але і правильним вибором типу (виду) соціально-впроваджувальної діяльності. У соціальних науках прийнято виділяти наступні її основні *типи*: експериментально-осередкове, нормативно-масове, стихійне і атакуюче впровадження.

Наведемо характеристики цієї організаційної діяльності у такому вигляді як їх подали Ю. Сурмін і М. Туленков².

При *експериментально-осередковому* впровадженні формують спеціальні експериментальні осередки, наприклад, регіони або групи населення з режимом найбільшого сприяння для впровадження нововведень і поступово розширюють ці осередки. У вітчизняній системі освіти, як відомо, такий метод є достатньо поширеним. Експериментальні заклади присутні у різних її ланках.

У разі *нормативно-масового* впровадження розробляють типові нормативи впроваджуваного нововведення, ґрунтовані на деякій його ідеальній моделі, а

¹ Сурмін Ю. П. Теория социальных технологий: [учеб. пособ.] / Ю. П. Сурмин, Н. В. Туленков. – К.: МАУП, 2004. – С. 581.

² Сурмін Ю. П. Теория социальных технологий: [учеб. пособ.] / Ю. П. Сурмин, Н. В. Туленков. – К.: МАУП, 2004. – С. 583.

також створюють спеціальні впроваджувальні органи або структури, які діють в міжвідомчому режимі.

Стихийне впровадження відбувається ніби само собою під впливом ринкових регуляторів, визначуваних в основному мірою прибутковості нововведення.

Атакуюче впровадження, на відміну від інших його видів, характеризується дуже високою впроваджувальною активністю.

Крім того, найважливішою проблемою впровадження системи державно-громадського управління освітою є правильний вибір стратегії впроваджуваної діяльності. Вона полягає у визначенні типу впровадження, який на максимальному рівні відповідає, з одного боку, суті нововведення, тобто реальному стану освіти специфічних ланок національної системи освіти і окремих регіонів, а з іншого – стану інтелектуального або освітянського середовища.

Ефективність соціально-впроваджуваної діяльності залежить також і від обліку сукупності як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників, які істотно впливають на результативність процесу впровадження. Серед основних об'єктивних чинників, що впливають на впровадження демократичних технологій управління, прийнято виділяти такі: 1) міра соціально-економічної самостійності організації або об'єкту впровадження технології державно-громадського управління; 2) рівень наукомісткості використовуваної технології; 3) міра стабільності навчально-виховного процесу; 4) ефективність використання потенціалу організації (технічного, технологічного, організаційного, економічного, соціального, духовного), що вводить у дію дану технологію; 5) рівень страхівки споживачів технологічних послуг, як з боку організацій-впровадників, їх експертів і консультативних центрів, так і з боку страхових компаній, що страхують ризики життя людини та ін.

На впровадження освітніх технологій впливають і суб'єктивні чинники: 1) урахування інтересів і потреб суб'єктів освітянської діяльності, тобто характер і міра їх задоволеності від впровадження технології державно-громадського управління освітою; 2) рівень використання інтелектуального потенціалу особи в конкретних умовах соціальної життєдіяльності до і після впровадження цієї технології; 3) міра включеності особи в систему освітніх відносин і рівень її зацікавленості в кінцевих результатах діяльності після впровадження цієї технології; 4) міра ризику, яку готова і може подолати людина, на які націлена ця технологія та ін.

Аналізуючи ефективність процесу впровадження соціальних технологій, Ю. Сурмін і М. Туленков звертають увагу на проблему неспівмірності окремих етапів їх розробки і впровадження. Наприклад, 50-60% тимчасових витрат пов'язані з ухваленням рішення про розробку соціальної технології і здійсненям цього процесу; 10-20% часу витрачають на роз'яснення його необхідності і навчання кадрів; 10-15% – на організацію впровадження соціальних технологій; 5-7% – на створення нових соціальних і інформаційних зв'язків, що відби-

вають процес впровадження соціальних технологій; 7-10% – на контроль за впровадженням соціальних технологій¹.

Крім того, ці автори слушно вказують на те, що при впровадженні системи державно-громадського управління освітою мають бути виконані і інші важливі умови: орієнтовна концепція впровадження освітньої технології має бути визначена вже на етапах науково-технічного прогнозування, вироблення ідей і підготовки завдань на її розробку; потрібна інтеграція цього виду технологій зі специфічними ланками споживачів технологічних послуг, на якому вона впроваджується (використовується), виробничих потужностях, ресурсах, термінах і результатах; треба проводити маркетингові дослідження для визначення можливостей, масштабів і умов реалізації результатів впровадження системи державно-громадського управління освітою вже на етапах формування технічних завдань; керівники організації-розробника, організації-замовника і вищих органів мають бути зацікавлені в розробці і впровадженні цього виду управлінських технологій; треба забезпечити можливо ширше поширення результатів, отриманих від досвідченого впровадження цих технологій, для досягнення високої ефективності виробництва у замовників і в народному господарстві в цілому; мають бути реалізовані основні, тобто ключові операції цієї технології, що зумовлює успіх її впровадження; треба забезпечити високу активність соціального ядра впровадження технології (керівників закладів освіти, волонтерського руху); керівництво організацій повинне уміти долати і дозволяти ті, що виникають в ході реалізації технологічних операцій конфлікти (наприклад, з боку впровадників – небажання посадовців змінити свій стиль управління або досягнути новий сенс роботи з персоналом, що впливає з внутрішньої потреби тієї, що технологізувала соціальні процеси; з боку споживачів – ідеологічне несприйняття операцій, психологічний стрес, негативні емоційні реакції та ін.); необхідно враховувати моральні особливості процесу впровадження соціальних технологій, який не повинен перетворюватися ні на маніпулювання людьми, ні у своєрідне «прокрустове ложе», що перешкоджають використанню інновацій; треба поєднувати раціональний і ситуаційні підходи на усіх етапах організації процесу впровадження технологій державно-громадського управління освітою.

Таким чином, впровадження системи державно-громадського управління освітою – це складний процес взаємодії соціальних технологів, менеджерів освіти і людей, що потребують технологічної допомоги у сфері надання освітніх послуг. Фактично, цей вид технологій має чітко виражений масовий характер споживання при спостереженні сталої тенденції до персоналізації освіти особистістю.

Моніторинг є дієвим засобом спостереження і контролю за процесом введення нової біосоціальної технології у практику повсякденної соціоінжене-

¹ Сурмин Ю. П. Теория социальных технологий: [учеб. пособ.] / Ю. П. Сурмин, Н. В. Туленков. – К.: МАУП, 2004. – С. 584.

рної і технологічної діяльності, особливо на її початковому етапі. Це необхідний спосіб оцінки якості технологізації соціального простору, дієвості соціальних технологій. Крім того, моніторинг дає можливість своєчасно вносити корективи в технології управління, знімати застарілі і вводити новіші. Це не лише сприяє розширенню меж технологізації впливу на освіту людини, але і забезпечує ефективність її ефективного функціонування і сталого розвитку.

У сучасній науці і соціальній практиці широко використовується термін «моніторинг» (від латин. «monitor» – попереджаю, застерігаю), що сприймається дослідниками дуже неоднозначно. Можна виділити, принаймні, три його значення¹: 1) це певна система виміру характеристик, об'єктів, явищ і процесів; 2) не лише система виміру характеристик, але і вироблення деяких заходів, що коригують; 3) специфічна соціальна діяльність, зосереджена на корекції об'єктів, явищ і процесів. Перший варіант розуміння цього терміну використовують, як правило, в дослідницькій діяльності, другий, – в соціальному проектуванні, третій – в менеджменті.

За Г. Єльніковою, наприклад, сутність концепції моніторингу полягає в синхронності процесів спостереження, вимірювання, виробленні на цій основі нових знань про стан об'єкта з подальшим моделюванням, прогнозуванням та прийняттям відповідного управлінського рішення. Таким чином, моніторинг функціонально пов'язаний з усіма етапами управління, утворюючи з ними замкнений цикл регулювання. «Виходом» моніторингових процедур є база показників нового, вищого рівня організації керованого об'єкта. Особливість моніторингу – те, що в процесі його здійснення інформаційну систему управління неможливо відокремити від системи прийняття рішення². Технологічно модель моніторингу якості надання технологічних послуг забезпечується шляхом факторно-критеріального моделювання, що у підґрунті має побудову ідеальної моделі (норми-зразка) досліджуваного об'єкта.

Проте, на нашу думку, поняття «моніторинг» найдоцільніше розглядати в найширшому сенсі, об'єднуючи в єдиний комплекс усі три згадані аспекти його розуміння. При такому широкому підході він є системою виміру характеристик освітянського об'єкта, явища або процесу, його діагностики, а також вироблення заходів, що коригують, і їх впровадження в цілях приведення цього об'єкту, явища або процесу у відповідність з деякою його моделлю.

Ю. Сурмін і М. Туленков подають сукупність функцій, якими наділяється моніторинг, серед них такі: аналітична, діагностична, моделювання, перевірна, прогностична³. При цьому вони слушно зазначають, що його функції – це напрями його застосування у вирішенні їхніх функціональних завдань, що

¹ Сурмін Ю. П. Теория социальных технологий: [учеб. пособ.] / Ю. П. Сурмин, Н. В. Туленков. – К.: МАУП, 2004. – С. 574.

² Єльнікова Г. В. Основи адаптивного управління: [тексти лекцій] / Г. В. Єльнікова – К.: ЦППО АПН України, 2003. – 133 с.

³ Сурмін Ю. П. Теория социальных технологий: [учеб. пособ.] / Ю. П. Сурмин, Н. В. Туленков. – К.: МАУП, 2004. – С. 577.

притаманно й технологізації впливу на освіту людини. Скорегуємо зазначені цими авторами функції моніторингу у дискурсі використання його у площині цього дослідження.

Отже, *технології соціального моніторингу* дають можливість не лише відстежувати характеристики функціонування впровадження технологій державно-громадського управління освітою, але і враховувати їх в практичній діяльності по каналах зворотного зв'язку, а також перевіряти на основі цього ефективність управлінських рішень. Тому моніторинг – досить гнучкий процес виявлення проблем з освітою людини і поступового, безболісного їх вирішення. Але на етапі впровадження системи державно-громадського управління освітою – це незамінний інструмент соціоінженерної і менеджерської діяльності. Корекція, як специфічна операція управління при введенні нового виду технології у практику освітянського процесу.

Управління процесом введення у дію відбувається за звичайним алгоритмом соціального управління, тобто суб'єкт управління – керівник проекту видає накази, а об'єкт управління – людина з проблемами освіти їх виконує, у рамках динамічного цілого між ними виникає і функціонує зворотний зв'язок. При цьому зворотний зв'язок у механізмі введення в дію інноваційної технології державно-громадського управління освітою може бути позитивним або негативним.

Вище ми ґрунтовно вже розглянули динамічну цілісність і її головні, з точки зору предмету цього дослідження, властивості, серед яких головує саморегуляція. І залежно від її прояву менеджери освіти, проектувальники, технологи системи державно-громадського управління освітою приймають відповідні управлінські рішення. Тому вся сіль проблеми вивчення механізму введення у дію цієї технології полягає у врахуванні місця і ролі зворотного зв'язку у цій віртуальній цілісності.

Звернемо особливу увагу на природу, сутність, зміст та функції зворотного зв'язку у системі соціального менеджменту, оскільки управління у цьому випадку торкається, як ми показали вище, саме організаційної взаємодії людей між собою.

Спочатку розглянемо питання про природу зворотного зв'язку. Виходить тут треба з аксіоматичних положень, що не викликають сумніву у дослідників. Варто зазначити, що це явище є зворотною дією об'єкта управління – людини з проблемами освіти, на вплив або насилля з боку менеджера освіти або адміністративних органів, що керують технологічною системою. «Працює» такий об'єкт управління на соціальній інформації, що має управлінський, а конкретніше – звітний характер, тобто несе відомості про його реакцію на отримані команди або стан освіти людини.

Правило управління як складної соціальної системи виходить з того, що керований об'єкт повинен підтримувати всі атрибути, операції управління, поведінку і повідомлення, що розгортаються в процесі всього управлінського ци-

клу. Концепція атрибутивного управління спирається на теорію атрибуції, що пояснює причинно-наслідковий зв'язок між тим, що відбулося, і тим, що вважається причиною того, що відбувається. Атрибутивний підхід до управління виходить з того, що висновки керівника, як і поведінка його послідовників, зумовлені реакцією керівника на поведінку останніх, що сприяє вибору стиля лідерства керівником. У рамках цього підходу керівник головним чином виконує роботу інформаційного процесору¹.

Для нас важливо усвідомити, що зворотний зв'язок у динамічному цілому має інформаційну природу (семантичну, духовну, інтелектуальну), оскільки він «працює» на соціальній інформації, що інформує менеджера освіти або керівний орган цієї системи про стан освіти людини або об'єкту управління, наприклад, колективу фірми.

Тепер перейдемо до з'ясування сутності зворотного зв'язку у царині соціального менеджменту. Виходячи з наявної літератури коректно визнати, що сутністю явища зворотного зв'язку у соціальному управлінні є інформаційний вплив об'єкта управління (людини з проблемами освіти) на його суб'єкт (менеджера освіти) внаслідок чого останній змінює власну організаційну діяльність (поведінку), а інколи й характер мислення.

У нашому дослідженні під змістом зворотного зв'язку, розуміється сукупність процесів, що характеризують організаційну взаємодію утворюючих його елементів – людину і менеджера освіти, між собою і з середовищем і зумовлюють їхнє існування, розвиток і зміну. У цьому сенсі зміст зворотного зв'язку виступає як процес організаційної взаємодії з іншим інгредієнтом – прямим зв'язком менеджера освіти з людиною, з приводу прийняття і реалізації управлінських рішень.

Логічною є ідея про те, що зміст зворотного зв'язку у системі соціального управління треба розглядати і аналізувати як різновид управлінської діяльності. Відомо, що *управління як соціальна система та вид суспільної діяльності* передбачає: 1) наявність владних відносин між керівниками і керованими; 2) скоординований вплив суб'єктів управління на групові дії або дії окремої особи, підпорядковані груповим завданням; 3) поєднання дій людей різних професій і спеціальностей, а також різноманітних чинників впливу на них (технічних, технологічних, організаційних, психологічних); 4) узгодження особистих інтересів учасників процесу з цілями й інтересами організації; 5) створення і використання нормативної бази, необхідної для реалізації цілей організації; 6) визначення перспективних і поточних завдань та підпорядкування наявних ресурсів (трудових, матеріальних, фінансових) реалізації цілей організації; 7) критерії ефективності управління організації піддаються як кі-

¹ Пилипенко В. Е. Социальный морфогенез: эволюция и катастрофы (Синергетический подход): [монография] / В. Е. Пилипенко, В. А. Поддубный, И. В. Черненко; АН Украины, Ин-т социологии. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 84-90.

лькісним, так і якісним вимірам; 8) результати управлінської праці виражені не у матеріально-речовій формі, а в інформаційній.

На наш погляд, зміст зворотного зв'язку полягає у тому, що об'єкт управління, наряду з суб'єктом управління, приймає безпосередню участь у визначенні цілей організації, виявленні існуючих на шляху до неї проблем, дослідженні проблем і постановці діагнозу, пошуку рішення, оцінці запропонованих апаратом управління рішень і виборі альтернатив, узгодженні рішення в організації, затвердженні рішення, підготовці до введення рішення в дію, управлінні застосуванням рішення, перевірці ефективності рішення¹.

Тож вимога забезпечити технологічність у дослідженні процесу виробництва і продукування змісту-відповіді на команди менеджера освіти зверху по каналам зворотного зв'язку потребує від її носіїв – людей з проблемами освіти забезпечити, зазвичай, шість основних аспектів: 1) передачу інформації; 2) одержання інформації; 3) реакцію на отриману інформацію; 4) переробку інформації; 5) одержання переробленої інформації; 6) реакцію на перероблену інформацію².

Можливості реалізації змісту зворотного зв'язку детерміновані, таким чином, структурою організаційних зв'язків і відносин між менеджером освіти і людиною з проблемами освіти, а також розвиненістю організаційних комунікацій. Ця процедура формується зазвичай керівниками й менеджерами організацій, тобто суб'єктами управління, котрі відповідають за виконання контрольно-координаційних функцій, або встановлюється в порядку самоорганізації соціальної діяльності на основі вільної домовленості учасників спільних дій³.

Далі є сенс розглянути форми, у яких реалізується зворотний зв'язок між людиною і менеджером освіти. Буття сутності «зворотного зв'язку» і прояв його змісту у горизонті управлінського циклу говорить про те, що тут маємо справу з *соціальною формою*. Для обґрунтування цієї тези достатньо вказати на те, що до форми належить загалом все певне. При цьому відомо, що визначення цього соціального явища є водночас і визначення соціальної форми, оскільки воно щось установлене і завдяки цьому відмінне від того, форму чого воно складає; визначеність зворотного зв'язку як якості єдина зі своїм буттям.

Форми прояву і реалізації змісту зворотного зв'язку можуть бути відповідними до форм організаційної взаємодії в соціальному управлінні, що буває: формальною і неформальною; інституціональною і функціональною; прямою і непрямою; епізодичною, систематичною і постійною; односторонньою і двосторонньою: короткостроковою і довгостроковою; безпосередньою та опосередкованою.

¹ Янг С. Системное управление организацией / С. Янг; [пер. с англ., под ред. С. П. Никонорова, С. А. Батасова]. – М.: Советское радио, 1972. – С. 60.

² Туленков М. В. Теоретико-методологічні основи організаційної взаємодії в соціальному управлінні: [монографія] / М. В. Туленков. – К.: Каравела, 2009. – С. 63.

³ Управление организацией: [энциклопедический словарь] / Под ред. А. Г. Поршнева, А. Я. Кибанова, В. Н. Гунина. – М.: Изд-во ИНФРА, 2001. – С. 57.

Є ще дві класичні форми соціального явища, у яких концентрується зміст зворотного зв'язку: об'єктивна і суб'єктивна. *Об'єктивними* є такі організаційні відносини, контакти і зв'язки, що не залежать від окремих керівних працівників і співробітників соціальної системи, але опосередковано впливають на зміст і характер їхньої організаційної взаємодії; *суб'єктивними* – свідомі (міжособистісні) відносини, контакти і зв'язки між членами соціального утворення (керівниками і підлеглими), що складаються в конкретних умовах їхньої спільної діяльності на основі формально визначених організаційних норм, правил і цінностей, а також очікувань відповідної організаційної поведінки¹.

Зміст зворотного зв'язку перебуває у об'єктивованій і суб'єктивованій формах. Об'єктивована форма змісту зворотного зв'язку пов'язана з його матеріалізацією і відносно самостійним буттям поза людиною. Існування явища відчуження має позаісторичний характер і обумовлюється існуванням у соціумі поділу праці, влади, власності, управління тощо, тобто таких явищ, які передбачають спеціалізацію діяльності людей та поділ функцій, що вони виконують, тому певні види відчуження (а до них ми можемо віднести і відчуження результатів дії сутнісних сил. – Ю.Б.) є, як відзначає Г. Кисельов, невід'ємною рисою соціальності².

У об'єктивованій формі він існує у теоріях кібернетики, державного і соціального управління, що ґрунтується на різних формах управління, наприклад, деспотичних, перехідних або демократичних. Вони зафіксовані у законодавчих актах, що утримують вимоги і правила реалізації процедур контролю за органами управління. У текстах угод між роботодавцями і профспілковими організаціями, що намагаються реалізувати принцип соціального партнерства, тобто у системах корпоративного управління.

Поза людиною зміст існує у вигляді низки символів, що тиснуть на особистість і реалізуються завдяки звичаям, традиціям і ритуалам. Символ є образ, в якому завжди присутній певний сенс, що злитий з образом, але незведений до нього. Переходячи в символ, образ соціального явища стає «прозорим»; смисл «просвічує» скрізь нього, будучи даним саме як смислова глибина, смислова перспектива. Створюючи символ, людина нібито кодує соціальну інформацію з метою її подальшого розпізнання й використання. Тому тричі правий Рассусен, який зазначив, що «символ притягує думку, тоді як думка, що доведена до досконалості, залучає символ»³. Про місце і роль особистого і суспільного ідеалів, що взаємодіють на основі принципу суміщення енергоінформаційних полів нам також відомо.

¹ Российская социологическая энциклопедия / под общ. ред. редакцией академика РАН Г. В. Осипова. – М.: Изд-во ИНФРА, 1998. – С. 63.

² Киселев Г. С. Человек, культура, цивилизация на пороге III тысячелетия / Г. С. Киселев. – М.: Изд-во фирма «Восточная литература» РАН, 1999. – С. 15.

³ Цит. за: Налимов В. В. Спонтанность сознания. Вероятностная теория смыслов и смысловая архитектура личности / В. В. Налимов. – М.: Прометей, 1989. – С. 161.

У науковій літературі виділяють багато різновидів форм зворотного зв'язку, що можна розглядати у механізмі введення системи державно-громадського управління освітою у практику повсякденного життя людини: 1) прямий і опосередкований; 2) інформаційно-повідомлюючий та аналітично-результативний; 3) лінійний і нелінійний¹; 4) додатний (позитивний) та від'ємний (негативний)²; 5) жорсткий та гнучкий (elastic feedback); 6) загальний та місцевий; 7) позитивний і негативний зворотний зв'язок.

З усіх перелічених видів зворотного зв'язку, що присутні у процесі організації взаємодії у структурі динамічного цілого, нас найбільше цікавлять позитивний і негативний зворотний зв'язок, оскільки він напряму виводить нас на розуміння двох моментів: *першого* – це наслідки втілення різних видів технологій управління освітою; *другого* – це як формуються класи системи державно-громадського управління освітою, у які об'єднуються їх види, що обумовлюються специфікою ланок національної системи освіти.

Таким чином, впровадження системи державно-громадського управління освітою – не лише дуже важливий і насичений в технологічному сенсі процес, але і один з найвідповідальніших етапів руху освітянської технології, на якому фактично визначається її остаточна «доля». Одним словом, процес впровадження демократичних інновацій і технологій є втіленням соціально-технологічної конструкції в практику людської життєдіяльності.

Він містить, як правило, наступні послідовно здійснювані етапи³: опрідметчування інноваційної моделі або моделі технології демократичного управління в об'єктивну соціальну реальність, внаслідок чого уявна модель інновації або технології набуває деякої предметно-соціальної форми; зняття обмежень на дію чинників зовнішнього середовища, а також гармонізація взаємодії соціального нововведення або технології з соціальним довкіллям; реалізація цільової функції нововведення або технології, а також корекція технологічного процесу відповідно до неї.

На кожному з цих етапів виникають *проблеми* впроваджувальної діяльності, що відповідають їм: недостатня якість соціальної матерії, використовуваної для предметного втілення біосоціальної технології; конфлікти з довкіллям, які можуть проявлятися у відторгненні або поглинанні технології соціальним середовищем; деградація цільової функції; «умертвіння» біосоціальної технології за допомогою неодноразових корекцій та ін. При цьому низька якість соціальної матерії проявляється і в тому, що нерідко те або інше соціальне нововведення суперечить соціальному середовищу, що оточує його.

При цьому «загибель» нововведень часто пов'язана з такими ефектами: 1) «задушенням в обіймах», коли нововведення захвалюють, канонізують... і

¹ Большая Советская энциклопедия [в 30 т.]. – 3-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1974. – С. 655.

² Зворотний зв'язок // Википедия – свободная энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Зворотний_зв'язок. – Заголовок з екрану.

³ Сурмин Ю. П. Теория социальных технологий: [учеб. пособ.] / Ю. П. Сурмин, Н. В. Туленков. – МАУП, 2004. – С. 573-574.

не впроваджують в життя; 2) неодноразовими корекціями, що представляються як поліпшення нововведень, а насправді є гіршими нововведеннями; 3) «методом тяганини», «довгого ящика» або «ухилення від впровадження», який дає можливість «затримати нововведення на старті» і тим самим уповільнити його впровадження; 4) «методом ахіллесової п'яти», при якому знаходять найслабкіше місце нововведення і постійно завдають по ньому ударів за допомогою безперервної критики; 5) оголошенням інновацій невідповідними реальної соціальної практиці.

Отже, ми розглянули механізм запровадження технології державно-громадського управління у практику освітянської діяльності. Далі ми можемо перейти до аналізу механізму управління використанням і розвитком цих технологій.

4) механізм управління системою державно-громадського управління освітою.

Завданням цього аналізу є відтворення механізму управління використанням і розвитком системи державно-громадського управління освітою на практиці. Це пов'язано, з одного боку, з тим, що технології старіють і їх треба постійно модернізувати, а з другого – розвиток пізнання соціальних процесів, у тому числі й проблем людини, збагачені ІТ-технологіями відкривають нові горизонти і можливості у цій сфері.

Життєвий цикл технології державно-громадського управління освітою, як різновиду соціальної технології, – це сукупність стадій від зародження технологічних нововведень до їх рутинізації. Він складається з 5 етапів: 1) новітня технологія – будь-яка нова технологія, яка має високий потенціал; 2) передова технологія – технологія, яка зарекомендувала себе, але ще досить нова, має невелике поширення на ринку; 3) сучасна технологія – визнана технологія, є стандартом, підвищується попит на цю технологію; 4) не нова технологія – поколишньому корисна технологія, але вже існує новіша технологія, тому попит починає падати; 5) застаріла технологія – технологія застаріває і замінюється досконалішою, дуже малий попит, або повна відмова від цієї технології на користь нової.

При цьому управління соціальним технологіями має враховувати *типи їх споживачів*, оскільки на різних етапах життєвого циклу соціальних технологій основна група споживачів змінюється. Так серед них можна виділити п'ять груп: 1) *інноватори* – стежать за технологічними новинками. Як правило намагаються отримати до них доступ ще до широкої появи їх на ринку; 2) *ранні послідовники* – їх рішення про купівлю базуватиметься на усвідомлюваній ними мірі відповідності між перевагами нової технології і їх інтересами; 3) *рання більшість* – для них важливим чинником є практичне значення нової технології; 4) *пізня більшість* – вони чекають, поки продукт не стане загально визнаним стандартом; 5) *ті, що відстають*, не стежать за технологіч-

ними новинками, якщо навіть ця технологія впроваджена в який-небудь товар, і тому не користуються нею.

Дослідження показують, що в кожній дії соціальної технології можна виділити два взаємопов'язані і взаємодоповнюючі процеси – *адаптацію і трансформацію*, які унаслідок їх загальності можна назвати соціальними метатехнологіями. Вони характерні для усіх соціальних процесів. У взаємодії менеджера освіти і людини, що прагне отримати відповідну освіту можна бачити або адаптацію одного суб'єкта до іншого, або їх взаємну адаптацію.

Пристосування індивіда до освітнього середовища є часто випадком такої ситуації, бо, як правило, середовище висуває менеджера освіти, як агента адаптації або людина з проблемами освіти сама усвідомлює необхідність пристосування. Для цього потрібні зміна (свідома або несвідома) людини з проблемами освіти, перебудова структури такої особистості, перегляд поглядів на себе або своє оточення.

Більшість вчених, наприклад, В. Мазур, В. Королько та інші, сьогодні при побудові повної картини функціонування та розвитку саморегулятивних систем ототожнюють саморегуляцію з поняттям «регуляції», уточнюючи лише те, що саморегуляція неможлива на рівні зовнішньої регуляції, а можлива лише на рівнях внутрішньої та змішаної регуляції, тобто є аналогом регуляції при розгляді системи зсередини¹. При цьому регуляцію визначають як процеси упорядкування процесу або процесів² у системі для збереження її функціонування та розвитку, а поняття «саморегуляція» пояснюється через аналіз соціальної регуляції у її відповідності з більш частковими процесами, що є складовими загального регуляційного процесу³.

Така подібність внутрішньої та змішаної регуляції з саморегуляцією дає можливість говорити при подальшому, більш детальному, розгляді про тотожні механізми їх дії, такі як, прямий та зворотний зв'язки, їх тотожні форми існування в різних системах – регулювання (саморегулювання) на біологічному рівні розвитку матерії, а також управління (самоуправління) та керівництво – на соціальному рівні розвитку матерії. При цьому як форма регуляції (саморегуляції) розглядається управління, що існує лише в соціальних системах і дає можливість визначитися з напрямками цілеспрямованого регулювання, притаманного державі, і яке проявляється в теоріях державного управління.

Це можна простежити і в теоріях, які склалися за час існування управлінської думки та теорії соціального управління. Специфікою майже всіх теорій є те, що зростає диференціація вивчення форм саморегуляції, зокрема, досліджуються її окремі складові, що формує різні підходи в науці.

¹ Коммунистическая партия и научное управление. – К.: Изд-во политической литературы Украины, 1984. – С. 67.

² Коммунистическая партия и научное управление. – К.: Изд-во политической литературы Украины, 1984. – С. 64.

³ Коммунистическая партия и научное управление. – К.: Изд-во политической литературы Украины, 1984. – С. 60.

Обидва компоненти управлінської системи, тобто об'єкт і суб'єкт, пов'язані прямим і зворотним зв'язком, що обслуговується управлінською інформацією. Прямий зв'язок виражається потоком директивної інформації, що направляє від менеджера освіти до людини з проблемами освіти; зворотний зв'язок становить потік звітної інформації про виконання прийнятих рішень, що йдуть у зворотному напрямі, тобто від об'єкта – людини з проблемами освіти до менеджера освіти – суб'єкта управління. «Зворотний зв'язок, зворотна дія результатів процесу на його протікання або керованого процесу на орган, що управляє» – таке визначення феномену наводиться у «Большой Советской энциклопедии»¹.

Ще однією специфічною рисою буття зворотного зв'язку у просторі соціального менеджменту є використання самобутніх інструментів упорядкування організаційних відносин, що притаманні саме людині і лише людині. Тут мова йде про такі два різновиди опрацювання відфільтрованої впродовж довготривалої практики ціннісної інформації і її протилежності – інноваційної інформації, що здатна продукувати інтелектуально обдарована людина, що прямо або побічно задіяна у сфері реалізації зворотного зв'язку. У першому випадку мова йде про закони, звичаї, ритуали, традиції, а у другому – про смислопородження як атрибутивну властивість особистості.

Нарешті, остання, але чи не найголовніша, відмінність зворотного зв'язку у парадигмі соціального менеджменту полягає у тому, що «прямий зв'язок» і «зворотний зв'язок» у ході соціальної, а точніше, організаційної взаємодії у просторі функціональної цілісності «знімаються», виражаючись філософською мовою, і стають абсолютно рівнозначними.

Взаємодію менеджера освіти і людини з проблемами освіти слід розглядати не тільки у парадигми організаційної взаємодії, а й у контексті соціальної взаємодії, оскільки соціальна взаємодія – це форма соціальної комунікації (або спілкування), яка становить систему соціальних дій щонайменше двох індивідів (чи двох соціальних спільнот) або індивіда і соціальної спільноти². Щонайбільше, соціальна взаємодія – це будь-яка поведінка індивідів (чи групи людей), яка має певне значення для інших індивідів (соціальних груп чи суспільства загалом) у цей момент і в майбутньому³.

Категорія «соціальна взаємодія» виражає характер і зміст відносин між людьми (соціальними групами) як постійними носіями якісно різних видів соціальної діяльності, що відрізняються один від одного своїми соціальними позиціями (статусами) і соціальними ролями (функціями)⁴. Тому незалежно від

¹ Большая Советская энциклопедия: [в 30 т.]. – 3-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1974. – С. 653.

² Управление организацией: [энциклопедический словарь] / Под ред. А. Г. Поршнева, А. Я. Кибанова, В. Н. Гунина. – М.: Изд-во ИНФРА, 2001. – С. 57.

³ Лукашевич М. П. Соціологія. Основи загальної, спеціальних та галузевих теорій: [підручник] / М. П. Лукашевич, М. В. Туленков, Ю. І. Яковенко. – К.: Каравела, 2008. – С. 47.

⁴ Российская социологическая энциклопедия / под общ. ред. редакцией академика РАН Г. В. Осипова. – М.: Изд-во ИНФРА, 1998. – С. 63.

того, в якій сфері життєдіяльності суспільства (економічній, політичній, духовній, організаційно-управлінській тощо) відбувається взаємодія, вона завжди за своїм характером є соціальною, оскільки відбиває зв'язки між індивідами і групами людей, тобто ті зв'язки, що опосередковуються цілями, яких кожна із сторін взаємодії прагне досягти.

Соціальна взаємодія і соціальна дія – процеси, що схожі за змістом і характером, але механізм їхнього перебігу різний. У соціальній дії бере участь один індивід, а в соціальній взаємодії – щонайменше двоє індивідів. Соціальна дія індивіда може бути як спрямованою, так і не спрямованою на іншого індивіда. Однак тільки та соціальна дія, що спрямована на іншу людину (а не на фізичний об'єкт), а також викликає в неї зворотну реакцію, може бути кваліфікована як соціальна взаємодія. Одна з форм цієї взаємодії – приєднання до точки зору іншої людини (чи групи людей), а в підсумку – намагання стати такою, як і вона (чи вони). Звідси випливає, що соціальна взаємодія – це двоспрямований процес обміну соціальними діями між двома чи більше індивідами, а соціальна дія – односпрямований процес. Тобто взаємодія – двоспрямоване контактне чи безконтактне зіткнення двох чинників, що містять у собі очікування зворотної реакції¹. Зворотний зв'язок – ключова ознака соціальної взаємодії.

Тож ця категорія має неабияке методологічне значення для науки – не тільки через її об'єктивний та універсальний характер, але й через те, що вона відображає взаємний причинно-наслідковий зв'язок усіх структурних рівнів матеріальних систем, а також спосіб їхнього існування, форми руху і матеріальну єдність світу як такого. Категорію «взаємодія» К. Маркс вважав «фундаментальним методологічним чинником пізнання усіх природних і суспільних явищ». На запитання: «Що ж таке суспільство за будь-якої його форми?», К. Маркс відповідає: «це – продукт взаємодії людей»². Водночас С. Ожегов пояснював цю категорію через «взаємний зв'язок двох явищ», наприклад, «взаємодію попиту та пропозиції»³.

Взаємодія відбиває процеси дії різних об'єктів один на одного, їх взаємну обумовленість і зміну стану або взаємоперехід, а також породження одним об'єктом іншого. Тут дуже слушною є думка Г. Гегеля про те, що найближчим чином взаємодія представляється взаємною причинністю субстанцій, що припустили, обумовлюючих один одного; кожна є відносно іншої одночасно і активна і пасивна субстанція⁴.

Взаємодія є видом безпосереднього або опосередкованого, зовнішнього або внутрішнього відношення, зв'язками. Властивості об'єкту можуть прояви-

¹ Добренков В. И. Фундаментальная социология. Социализация и образование / В. И. Добренков, А. И. Кравченко. – М.: ИНФРА-М, 2005. – С. 823.

² Маркс К. Сочинения. – 2-е изд. / К. Маркс. Ф. Энгельс. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1955-1981. – Т.27. – С. 402.

³ Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов; под ред. Н. Ю. Шведовой. – М.: Русский язык, 1985. – С. 68.

⁴ Гегель Г. Наука логики / Г. Гегель // Гегель Г. Соч. – Т. 5. – М.: Гос. соц.-экон. изд-во, 1937. – С. 691.

тися і бути пізнаними тільки у взаємодії з іншими об'єктами, то у подальшому нам потрібно буде розгорнути цю сукупність. А краще б було сказати, системність зв'язків між учасниками організаційної взаємодії, що поки перед нами виступають як носії прямого і зворотного зв'язку.

Соціальна взаємодія виступає як інтегруючий чинник, за допомогою якого відбувається об'єднання частин в певний тип цілісності. Вона має об'єктивний і універсальний характер. Нею охоплені усі форми буття і форми їх віддзеркалення. Через його універсальність здійснюється взаємний зв'язок усіх структурних рівнів буття, матеріальна єдність світу. Ланцюг взаємодій ніде не обірваний, він не має ні початку, ні кінця. Кожне явище – лише ланка загального ланцюга взаємодій.

Кожна форма руху матерії має у своїй основі певні типи взаємодії структурних елементів. При цьому взаємодія частин системи, що розвивається, є одночасно і регулюючим, таким, що управляє чинником, що визначає напрям її розвитку. Кожній якісно певній системі властивий особливий тип взаємодії. Взаємодія може здійснюватися лише за допомогою специфічного матеріального носія. Класифікація взаємодій ґрунтується на розрізненні силових і інформаційних взаємодій.

Для пояснення специфіки буття зворотного зв'язку у взаємодії з прямим зв'язком на відміну від такого явища в управлінні технічними і біологічними системами використовуємо ідею Т. Парсонса про те, що в цьому випадку система цінностей створює нормативну складову з чотирьох елементів: «будь-яка конкретна система, включаючи просту одиницю, – статус-роль, що розглядається як підсистема, – може проходити через чотири типи еталонів, але вони будуть мати різну вагу в системах різного типу»¹.

Прямий і опосередкований. Прямий зворотний зв'язок характеризується відвертою і однозначною формою повідомлення. Опосередкований зворотний зв'язок – це обмін завуальованими реакціями, щоб ввести партнера в оману або скоригувати його поведінку. Він може бути також зумовлений неможливістю з морально-етичних норм висловлюватися прямо й відверто. Такий зворотний зв'язок негативно позначається на процесі управління.

Причини опосередкованого зворотного зв'язку такі: відсутність взаємної довіри між біосоціальним технологом і людиною з проблемами освіти; неправильно вибраний стиль впливу менеджера освіти на людину; протилежність поглядів менеджера освіти і людини на зміст особистого і суспільного ідеалів освіти; окремі особистісні якості учасників спілкування – неправдивість, надмірна скромність; наявність у партнерів психологічних комплексів, наприклад «захисного»; відсутність достатньої мотивації до діяльності та ін.

¹ Парсонс Т. О структуре социального действия / Т. Парсонс; под общей ред. В. Ф. Чесноковой, С. А. Белановского. – М.: Академический проект, 2002. – С. 575-577.

Отже, механізм використання системи державно-громадського управління освітою можна пояснити на прикладі впливу на здоров'я людини у сфері соціальної роботи, що містить, на думку О. Холостової, наступні етапи¹:

- *отримання інформації від клієнта* за допомогою питань, що ставляться, довірча поведінка, що заохочує ведення бесіди, переказ коментарів клієнта, що підкреслює солідарність з клієнтом;
- *здійснення зворотного зв'язку*, що демонструє оцінку соціальним працівником повідомлень клієнта: угода, відхилення, виборче або нейтральне ставлення;
- *передача клієнтові інформації* частинами з метою підкреслення, що соціальний працівник сприймає інформацію, що отримується від клієнта, але остаточну оцінку зробить у кінці повідомлення;
- *коригування суперечливої або недобросовісної інформації* цієї проблеми, що стосується, отримується клієнтом з різних джерел.

Саме цей алгоритм використовується для реалізації системних позитивних, технологічному відношенні практик у сфері соціальної роботи.

При цьому зазначимо, що яка б модель технологічного впливу на освіту людини не застосовувалась, головною є організаційна взаємодія менеджера освіти і людини з проблемами освіти, що відбувається у просторі функціональної цілісності. Саме вона визначає характер і зміст процесу соціального управління динамічним цілим. Тому є сенс повернутись до аналізу зворотного зв'язку без якого не буває управління і саморегуляції. Нагадаємо, що однією з найважливіших функцій системи державно-громадського управління освітою є самозбереження власної структури, а значить і цілісності.

Отже, з наявної літератури позитивний і негативний зворотний зв'язок достатньо нам відомий². *Позитивний зворотний зв'язок* – тип зворотного зв'язку, який призводить до того, що система у відповідь на збурення діє таким чином, що збільшує величину цього збурення. Тобто «А продукує більше Б, а Б у свою чергу продукує більше А»³. Навпаки, система, яка відповідає на збурення зменшенням амплітуди цих збурень демонструє *негативний зворотний зв'язок*. Ці концепції були вперше введені Н. Вінером в його роботі з кібернетики в 1948 році⁴.

¹ Технологии социальной работы: [учебник] / под общ. ред. проф. Е. И. Холостовой. – М.: ИНФРАМ, 2001. – С. 21.

² Попов С. М. Зворотний зв'язок у парадигмі саморегуляції соціальних систем: теоретико-методологічний аналіз / С. М. Попов. – Запоріжжя: Просвіта, 2011. – 412 с.; Попов С. М. Соціально-філософський аналіз зворотного зв'язку: теоретико-методологічний контекст: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософ. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / С. М. Попов. – К., 2012. – 39 с.; Бех В. П. Соціальне управління у контексті саморегуляції соціального організму країни: [монографія] / за наук. ред. В. П. Бека; В. П. Бех (голова) Ю. В. Бех. С. М. Попов; Мін-во освіти і науки, молоді та спорту, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, 2012. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 571 с.

³ Keesing R. M. Cultural anthropology: A contemporary perspective. – 2nd ed. / R. M. Keesing. – Sydney: Holt, Rinehard & Winston, Inc., 1981. – 592 p.

⁴ Wiener N. Cybernetics: Or Control and Communication in the Animal and the Machine / N. Wiener. – Paris, France: Librairie Hermann & Cie, and Cambridge, MA: MIT Press. Cambridge, MA: MIT Press., 1948. – 212 p.

Оригінальною є думка авторів, що розрізняють ці два види зв'язків за направленням відхилень¹. На їх думку, зворотний зв'язок між виходом і входом системи, при якому зміни параметрів на виході системи спричиняють зміни на вході системи в той самий бік називається позитивним зворотним зв'язком. Зворотний зв'язок між виходом і входом системи, при якому зміни параметрів на виході системи в один бік спричиняють зміни на вході системи в інший бік – називається негативним зворотним зв'язком. В системах управління як правило використовується, вважають вони, негативний зворотний зв'язок, оскільки позитивний веде до небажаних наслідків.

Є визначення феномену залежно від впливу «знака» зворотного зв'язку на виконання і задоволеність². У такому випадку під негативним зворотним зв'язком найчастіше розуміють таку інформацію про результати дії, яка каже про те, що досягнутий результат нижчий за стандарт (цілі, виконання інших членів соціального оточення тощо). Позитивний же зворотний зв'язок – це інформація про те, що результат вищий за стандарт.

Як теорія соціального навчання, так і різні теорії контролю вважають, що негативний зворотний зв'язок знижує задоволеність діяльністю, зате сприяє збільшенню зусиль, які прикладає людина, підвищенню ефективності дії. У свою чергу, позитивний зворотний зв'язок збільшує задоволеність, але сприяє зниженню зусиль та ефективності дії.

Підвищена увага саме до такого поділу пояснюється психологічними і практиологічними факторами, оскільки соціальне управління налаштоване саме на позитивний результат в еволюції соціальних систем і менеджери, і політики уважно вивчають, який вид зворотного зв'язку цьому найбільше сприяє.

Особлива роль у механізмі зворотного зв'язку відведена Національній агенції із забезпечення якості вищої освіти і Науково-методичній раді та науково-методичним комісіям. Так, новий Закон України «Про вищу освіту» зазначає, що Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти виступає головним арбітром оцінки «системи забезпечення вищим навчальним закладом якості освітньої діяльності та якості вищої освіти (система внутрішнього забезпечення якості) за його поданням оцінюється Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти або акредитованими ним незалежними установами оцінювання та забезпечення якості вищої освіти на предмет її відповідності вимогам до системи забезпечення якості вищої освіти, що затверджуються Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти» (стаття 16)³.

Стаття 17 Закону України «Про вищу освіту» визначає Статус Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти.

¹ Системи керування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://joiner.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=121&Itemid=178&limitstart=1. – Заголовок з екрану.

² Зворотний зв'язок та ефективність наступної дії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.infolibrary.com.ua/books-text-4962.html>. – Заголовок з екрану.

³ Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

1 Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти є постійно дієвим колегіальним органом, уповноваженим цим Законом на реалізацію державної політики у сфері забезпечення якості вищої освіти.

2 Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти є юридичною особою, яка діє згідно з цим Законом і статутом, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

У свою чергу стаття 18 визначає повноваження Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, у якій зазначено, що воно:

- 1) формує вимоги до системи забезпечення якості вищої освіти, розробляє положення про акредитацію освітніх програм і подає його на затвердження центральному органу виконавчої влади у сфері освіти і науки;
- 2) аналізує якість освітньої діяльності вищих навчальних закладів;
- 3) проводить ліцензійну експертизу, готує експертний висновок щодо можливості видачі ліцензії на провадження освітньої діяльності;
- 4) формує за поданням вищих навчальних закладів (наукових установ) пропозиції, у тому числі з метою запровадження міждисциплінарної підготовки, щодо переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти на відповідних рівнях вищої освіти, і подає його центральному органу виконавчої влади у сфері освіти і науки;
- 5) формує єдину базу даних запроваджених вищими навчальними закладами спеціалізацій, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти на кожному рівні вищої освіти;
- 6) проводить акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти;
- 7) формує критерії оцінки якості освітньої діяльності, у тому числі наукових здобутків, вищих навчальних закладів України, за якими можуть визначатися рейтинги вищих навчальних закладів України;
- 8) розробляє вимоги до рівня наукової кваліфікації осіб, які здобувають наукові ступені, розробляє порядок їх присудження спеціалізованими вченими радами вищих навчальних закладів (наукових установ) та подає його на затвердження центральному органу виконавчої влади у сфері освіти і науки;
- 9) розробляє положення про акредитацію спеціалізованих вчених рад та подає його на затвердження центральному органу виконавчої влади у сфері освіти і науки, акредитує спеціалізовані вчені ради та контролює їх діяльність;
- 10) акредитує незалежні установи оцінювання та забезпечення якості вищої освіти;
- 11) здійснює інші повноваження, передбачені законом.

У якості самоконтролю за власною організаційною діяльністю Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти щороку готує та оприлюднює доповідь про якість вищої освіти в Україні, її відповідність завданням сталого інноваційного розвитку суспільства, звіт про власну діяльність, формує пропозиції щодо законодавчого забезпечення якості вищої освіти та направляє зазначені документи Верховній Раді України, Президентові України, Кабінетові Міністрів України та вищим навчальним закладам для їх обговорення та належного реагування.

Подальшій демократизації управління освітою сприяє й те, що члени Науково-методичної ради та науково-методичних комісій не можуть входити до складу галузевих експертних рад Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. Ця норма також сприяє, у свою чергу, появі нових фахівців у громадських органах галузевого управління вищою освітою.

Наша увага до цих видів зворотного зв'язку прикута тому, що здійснивши діагностику проблем в організації і використовуючи зворотний зв'язок як зворотний вплив результатів процесу на протікання процесу чи на його управлінський орган, управлінець буде сприяти посиленню ефективності функціонування організації і цей зворотний зв'язок називається позитивним; якщо управлінська діяльність послаблює свій вплив, то – зворотний зв'язок називається негативним. Зворотний зв'язок стабілізує роботу системи на певному рівні, робить роботу стійкою, що й забезпечує досягнення стану рівноваги. У природі такий зворотний зв'язок замикає всі взаємні інтереси матерії у взаємопов'язану замкнену систему – організм, особистість, соціальна система і культурна система.

Як відзначає Т. Парсонс у праці «Система современных обществ», за допомогою цієї парадигми будь-яка система аналізується у термінах наступних чотирьох функціональних категорій, пов'язаних із забезпеченням: 1) головних «керівних» чи контролюючих зразків системи; 2) внутрішньої інтеграції системи; 3) її орієнтації на досягнення цілей у відношенні до оточуючого середовища; 4) її більш узагальненої адаптації до широкого набору умов оточуючого середовища, тобто же фізичного оточення. В рамках систем дії культурні системи спеціалізуються на функції підтримання зразка; соціальні системи – на інтеграції чинних одиниць (людських індивідів) чи, точніше, особистостей, які виконують ролі); системи особистості – на досягненні мети; а поведінський організм – на адаптації¹.

Для нас важливо, що генезис позитивного і негативного зв'язків у сфері соціального розвитку треба шукати у горизонті біологічних процесів. Процес самоорганізації матерії привів до появи дуже стабільних форм її існування, здатних не тільки підтримувати власне існування, але й відтворювати самих себе. Здатність до відтворення – це не єдина особливість живої матерії. Кожна

¹ Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс; [науч. ред. пер. М. С. Ковалева]. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 270 с.

жива істота здатна самотійно забезпечувати власну стабільність (гомеостаз). Останнє означає, що будь-який живий організм наділений здатністю до негативного зворотного зв'язку, завдяки якому він може зменшувати ризик свого руйнування, переборювати шкідливі зовнішні впливи, компенсувати їх негативний вплив на життєздатність, підтримуючи її в стабільному стані.

Більше того, жива речовина здатна не тільки створювати зворотні зв'язки. Важливою обставиною є той факт, що надмірна стабільність для організму є «шкідливою», вона затримує революційні процеси. Живі організми повинні вміти швидко змінюватися, еволюціонувати все більшою мірою і з більшою ефективністю використовувати зовнішню енергію. Але для цього необхідно, щоб жива речовина могла створювати й позитивні зворотні зв'язки. Виникнення зворотних зв'язків – одне із найдивовижніших явищ життя, земної еволюції в цілому. І одна із найбільших таємниць розвитку матеріального світу.

Еволюція немов би змінила русло свого плину. Планетарне людство піднялось на сходинку вище у еволюційному процесі. Воно почало опановувати соціальність і будувати соціальний світ. Зворотні зв'язки виявилися на цьому етапі надто корисним інструментом. «Цей стрибок з тваринного царства у соціальне відбувається завдяки трьом новим моментам людського образу життя, а саме завдяки праці, свідомості і колективним формам життєдіяльності» – робить слушний висновок В. Кузьмін¹.

Розмежуємо позитивні і негативні зворотні зв'язки між собою наскільки це можливо, оскільки у сучасній літературі вони подаються як сіамські брати-близнюки, що протидіють одне одному, будучи породжені одним і тим же джерелом – динамічною цілісністю. У системах (соціальних, біологічних) визначення різновидів зворотного зв'язку є дуже важким, а подекуди інколи навіть неможливим. Про функціональну цілісність, що утворюється і стало функціонує у цьому випадку, взагалі нічого й говорити наскільки це складно зробити.

Розмежувати їх дійсно важко, оскільки вони є складною системою причинної залежності та полягають у тому, що результат попередньої дії впливає на наступний перебіг процесу в системі: причина підпадає під вплив зворотного впливу наслідку. Але тільки завдяки наявності зворотних зв'язків у системах можуть відбуватися процеси цілеспрямованої діяльності та регулювання.

Отже, поділ зворотних зв'язків на позитивні і негативні зроблено на основі характеру саморуху соціальних систем, що мають три типові стани: а) помітно розвиваються, і ми маємо справу з гомеорезом; б) є сталими, і спостерігаємо гомеостаз; в) затухають, і ми спостерігаємо гомеоклаз. Кожен такий стан можна описати на основі сукупності характерних рис, властивостей, що називаються ознаками.

¹ Кузьмін В. П. Принцип системности в теории и методологии К. Маркса / В. П. Кузьмин. – М.: Прогрес, 1987. – С. 122.

Спочатку розглянемо позитивний зворотний зв'язок. Позитивний зворотний зв'язок – це добре відомий метод «пряника». Вивчення історико-методологічних засад аналізу зворотного зв'язку свідчать, що позитивний зворотний зв'язок у сучасних системах управління розуміють як такий тип зворотного зв'язку, при якому вихідний сигнал посилює дію вхідного сигналу. Позитивний зворотний зв'язок розузгоджує систему, система трансформується в іншу систему, яка здійснює більш стійкий зв'язок, коли починають діяти негативні зворотні зв'язки.

Дія механізму нелінійного позитивного зворотного зв'язку приводить до того, що система управління починає розвиватися у режимі управління з загостренням, – відзначається в статті М. Єрмошенка, В. Канигіна та А. Грабенка «Концепція національної інформаційної політики України»¹.

Умовою виникнення позитивного зворотного зв'язку є дефіцит споживчих чи надлишок не утилізованих організмом будь-яких компонентів у самому організмі чи зовнішньому середовищі. Він є фактором, що активізує регуляторні процеси, що і сприяють ліквідації дефіциту чи надлишку і відновленню стабільних співвідношень організму і середовища, тобто відновлення гомеостазу. Позитивний зворотний зв'язок обмежує межу недостатньо необхідних для організму факторів чи надлишок непотрібних. Отже, позитивний зворотний зв'язок є стимулюючим розвиток організму, направленим на його самозбереження.

Цей вид зворотного зв'язку значно прискорює реакцію системи на зміну вхідного сигналу, тому його використовують у певних ситуаціях, коли потрібна швидка реакція у відповідь на зміну зовнішніх параметрів. У той же час позитивний зворотний зв'язок приводить до нестійкості і виникнення якісно нових систем. Нелінійний позитивний зворотний зв'язок веде до того, що система починає розвиватися в режимі із загостренням.

Сферою прояву позитивного зворотного зв'язку є весь соціальний простір, але найбільш явно він проглядається у ході комунікативного процесу між керівником і підлеглими. При цьому позитивний зворотний зв'язок між керівником і підлеглим може проявлятися не повністю. Так, з боку підлеглого він може стримуватися через небажання демонструвати свої переваги або, щоб не виглядати підлабузником. З боку керівника обмеження на позитивний зворотний зв'язок зумовлюються такими причинами:

- побоювання, що похвала погано вплине на підлеглого;
- переконання, що ефективна робота є обов'язком працівника, а тому немає необхідності в позитивному зворотному зв'язку;
- переконання, що негативний зворотний зв'язок краще мотивує працівника.

¹ Єрмошенко М. М. Концепція національної інформаційної політики України / М. М. Єрмошенко, В. М. Канигін, А. М. Грабенко // Укр. акад. інформатики. – К., 1993. – 13 с.

Практика успішних організацій свідчить, що обмеження позитивного зворотного зв'язку в процесі управління знижує ефективність останнього, дезорієнтує підлеглих, знижує в них почуття причетності та значення в організації.

При позитивному зворотному зв'язку відношення вихідного сигналу до вхідного *є величина більша одиниці*. Збільшення вихідного сигналу приводить до збільшення сигналу при вході системи, а це в свою чергу викликає подальше зростання вихідного сигналу. Якщо не буде прийнято будь-яких заходів, сигнал на виході може стати не управляючим і привести до тяжких для системи наслідків. Поза всяким сумнівом, що дії позитивного зворотного зв'язку не можуть залишатися неконтрольованими певний час, оскільки характерний для неї адитивний ефект привів би систему до виходу системи з ладу.

Існує думка, що такі процеси, як «накопичення знань, збільшення населення, зростання складних відсотків у фінансових справах, зростання національного бюджету, розповсюдження серед людей різних вірувань, модних уподобань, розвиток суспільних інститутів і програм»¹, інтенсивно розширюється саме тому, що їм властивий позитивний зворотний зв'язок, що сприяє встановленню гомеостазу – властивості системи забезпечувати сталість обміну речовини і енергії, здатності утримувати характеристики системи у межах, припустимих для людського існування².

Як відзначає О. Базалук, саме захисні властивості представляють собою достатньо широкий спектр тієї чи іншої системи попереджати деструктивний вплив зовнішнього матеріального світу на свої внутрішні структури. Захисним механізмом для системи живої речовини є регенераційний потенціал біосфери планети. Захисним механізмом системи розумної речовини виступає ноосфера планети, яка формується, точніше сказати, її новий ступінь – техносфера³.

Негативний зворотний зв'язок стабілізує протікання процесів, позитивний, навпроти, приводить до прискореного розвитку процесів і до коливальних процесів. Одночасно він сприяє збереженню стійкості системи.

Негативний зворотний зв'язок обмежує межі надлишку факторів, необхідних для організму. Негативний зворотний зв'язок – це процес передачі вихідного сигналу на вхід, при якому стримується частина вхідного сигналу. Гарольд С. Блек намагався запатентувати у 1928 році негативний зворотний зв'язок, який зменшує коефіцієнт посилення, але при цьому не покращує інші параметри схеми, наприклад, долає відхилення та нелінійність, згладжує частотну характеристику (приводить її у відповідність з даною характеристикою), робить поведінку схеми передбачуваною.

Умовою формування негативного зворотного зв'язку є не тільки досягнення, але й перевернення рівня гомеостазу, тобто надлишок необхідних організ-

¹ Попов С. М. Теоретичні і праксеологічні засади формування зворотних зв'язків у системі місцевого самоврядування / С. М. Попов // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2011. – №45. – С. 271.

² Попов С. М. Теоретичні і праксеологічні засади формування зворотних зв'язків у системі місцевого самоврядування / С. М. Попов // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2011. – №45. – С. 271.

³ Базалук О. А. Сущность человеческой жизни / О. А. Базалук. – К.: Наукова думка, 2002. – 270 с.

му факторів. У відповідь інтенсивність активуючих регуляторних процесів знижується, напрямок їх змінюється на протилежний, інактивізуючий, що призводить до відновлення гомеостазу.

Регулювання щодо відхилення передбачає наявність у складі системного комплексу каналу негативного зворотного зв'язку, що забезпечує різноспрямований вплив: посилення стимулюючих механізмів управління у випадку ослаблення показників процесу, а також ослаблення стимулюючих механізмів у разі надмірного посилення показників процесу і констант.

Тобто у системі, яка формується через посередництво внутрішніх негативних зворотних зв'язків, саморегуляція забезпечує кожному елементу системи можливість функціонувати відповідно до внутрішньо властивих їм якостей, а розкриття цих якостей у цілеспрямованій діяльності на благо інших у саморегулюючих системах з участю людини забезпечується шляхом усвідомленого управління саморегуляції через посередництво застосування так званих зовнішніх позитивних і негативних зв'язків¹.

Виходячи з проведеного теоретико-аналітичного розгляду апріорі та власних досліджень, встановлено, що концепт сучасних систем управління з наявністю зворотного зв'язку формується як система понять, які визначені принципами розімкненого управління і рефлектується, насамперед, його смисловим навантаженням при абстрагуванні від конкретно-мовної форми чи оболонки її вираження.

При цьому сутність концептуалізації полягає у розробці упорядкованих та ієрархізованих мінімуму системних чинників і критеріїв оцінки вихідної функції факторного простору. Таким чином, у загальному випадку, концепт управління повинен складати розвинену концептуальну схему необхідних взаємодій і встановлення їх механізму та типу зв'язку між собою всередині сформованого алгоритму у режимі логічного блоку розуміння-пояснення.

Негативний зворотний зв'язок забезпечує підтримку системи у стійкій рівновазі, тобто сприяє впливу управляючого органу на об'єкт (регулюючий орган, систему, процес) і викликає протилежний вплив об'єкта на управляючий орган. Фізіологічний смисл негативного зворотного зв'язку полягає у тому, що збільшення регулюючої величини (наприклад, активності органу) зверху деякої межі викликає понижуючий вплив зі сторони суміжної з неї підсистеми; різке зменшення величини зумовлює протилежний вплив.

Негативний зворотній зв'язок охоплює усі ланки управління соціальними системами і тисне на свідомість її агентів, як керівників, так і підлеглих. Його присутність повсюдна і цілодобова, оскільки комунікативний процес зупинити неможливо під страхом порушити її цілісність і наступити на її функціональну природу. При цьому форми комунікаційної взаємодії мають надзвичайно розгалужений характер і сьогодні отримали нову технологічну основу (ІКТ).

¹ Садовский В. Н. Основания общей теории систем / В. Н. Садовский. – М.: Наука, 1974. – 279 с.

Негативний зворотний зв'язок охоплює усі організаційні рівні соціальної системи від вищого керівництва до співробітника, що тільки що приступив до виконання своїх обов'язків на новому робочому місці. Особливе значення таких зворотних зв'язків між керівником і підлеглим зумовлене процесом сприймання інформації.

Обмеженнями для негативного зворотного зв'язку з боку людини з проблемами освіти можуть бути: побоювання можливих неприємних наслідків для себе; соціально-культурний фактор (норми, традиції, які обмежують критичні висловлювання); психологічне напруження. Щодо соціальних технологій як керівників, то негативну зворотну інформацію щодо підлеглих вони часто розглядають як ефективну форму управлінського спілкування. Висловлювання можуть принижувати людську гідність підлеглого, як наслідок, виникають комунікативні бар'єри в спілкуванні, конфлікти.

Разом з тим негативний зворотний зв'язок в управлінському спілкуванні має об'єктивну основу, оскільки не всі працівники однаково ставляться до своїх функціональних обов'язків. Завдання полягає в тому, щоб соціальний технолог як керівник знаходив найбільш ефективні форми негативного зворотного зв'язку.

Особистість вимушено використовує низку захисних механізмів проти негативного впливу на себе. Вчені виділяють такі *механізми психологічного захисту*: заперечення, витискання, раціоналізація, проєкція, ідентифікація, заміщення, виключення й ізоляція. Детальніше їх подано у трактовці Ю. Палеха¹.

Головний висновок аналізу цієї проблеми показує, що у будь-якому випадку зовнішній негативний зв'язок дає змогу підпорядкувати ринкову стихію інтересам суспільства, дає змогу на відміну від некерованих, як об'єктивних, так і суб'єктивних процесів, що відбуваються у живій природі, керувати цими процесами у рамках функціонування людського суспільства, тобто дає можливість людині в умовах соціальних ринкових відносин залишатися господарем свого життя.

При негативному зворотному зв'язку частина вихідного сигналу подається на вхід системи так, що відношення отриманого вихідного сигналу до вхідного сигналу складає величину, меншу одиниці. Таким чином, негативний зворотний зв'язок зменшує величину вихідного сигналу при збільшенні сигналу на вході, тобто є механізмом автокорекції системи.

Цікаво, що джерелом їх активності є синергетичні зв'язки. Для цього й треба окремо вивчати синергетичні (системного ефекту) зв'язки елементів (підрозділів) системи (підприємства). Синергетичні зв'язки характеризують ступінь економічно доцільної сумісності будь-якого елемента з іншими елементами і системою в цілому.

¹ Палеха Ю. І. Способи психологічного захисту / Ю. І. Палеха [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dere.com.ua/library/paleha/psyho_zahist.shtml. – Заголовок з екрану.

Для нас це принципово важливе зауваження, оскільки організаційна взаємодія прямого і зворотного інгредієнтів веде до синергетичного ефекту, і ми маємо три різні види її продуктів: гомеостаз, гомеорез і гомеоклаз. І нам принципово знати, у якому випадку, тобто при домінуванні якого виду зворотного зв'язку, який продукт з вищеназваних матеріалізується і які саме біосоціальні технології працюють на гомеорез, гомеостаз і гомеоклаз.

Це нам потрібно для того, щоб перевірити наше припущення про «закріплення» певних системи державно-громадського управління освітою за гомеорезом, гомеостазом і гомеоклазом, що утворили відповідні технологічні групи – класи.

У якості висновку слід зупинитись на головному, а саме на тому, що залежно від типу зворотного зв'язку у організаційній взаємодії менеджера освіти і людини з проблемами освіти у горизонті динамічного цілого ми спостерігаємо принципово різні наслідки застосування різних видів соціальних технологій демократизації управління у сфері освіти.

В управлінні менеджерами освіти або соціальними технологіями самоздійснюється процес саморегуляції, оскільки функціональна цілісність підкоряється законам і закономірностям функціональних систем. Тому тут управління не може здійснюватися без врахування біосоціальним технологом зворотного зв'язку, особливо його позитивної і негативної форми. У функціональній системі їх врахування відбувається автоматично.

Позитивний зворотний зв'язок отримав параметричний опис і має репутацію локомотива нестійкого і спонтанного розвитку, що має режим розвитку із загостренням, а це означає, що такі соціальні системи переходять у площину синергетичного розвитку, тобто стають некерованими з точки зору управління і непередбачуваними за кінцевими результатами.

Негативний зворотний зв'язок також подано як інструмент саморегуляції соціальних систем, оскільки він, по-перше, утримує цілісність у певному діапазоні змін, незважаючи на частоту і масштаб збурень, а по-друге, його енергетика менше одиниці, тобто реакція системи на управлінські рішення завжди є меншою ніж організаційний вплив.

Обом видам зворотного зв'язку у сфері соціального розвитку характерна певна циклічність у функціонуванні, незважаючи на різний її прояв на практиці: негативний зворотний зв'язок є більш прогнозованим і більш зорієтованим на впорядкування відносин між внутрішнім і зовнішнім середовищами, а позитивний, навпаки, є менш передбачуваним і зорієтованим на упорядкування суперечностей внутрішнього середовища.

Зворотний зв'язок у гомеклазі, тобто негативного зразка, надто сильно тисне на свідомість особистості і тому людство відпрацювало у ході повсякденної практики сукупність захисних механізмів, оволодінням якими її треба навчити користуватись, оскільки позбавитись від його тиску принципово неможливо: батіг і пряник завжди будуть поряд.

Далі є сенс перейти до розгляду суб'єктів державно-громадянського управління освітою, що вступають у активну соціальну і організаційну взаємодію як з боку національної системи освіти, так і з боку громадянського суспільства.

4.3. Суб'єкти освітянської структури у системі державно-громадянського управління освітою

(З. М. Корінець)

Визначення суб'єктів системи державно-громадянського управління освітою є досить складним завданням, що впливає з розуміння поняття суб'єкта як певної смислової конструкції. Мається на увазі, що суб'єкт, наприклад, у філософії розуміється як «філософське поняття, яке означає наділену чуттям і розумом істоту (душу), що пізнає світ – себе, Абсолютну Істину (Бога) тощо»¹.

Одна з концепцій суб'єкта розглядає його як колективного, тобто того, який «практично реалізується за допомогою спільних зусиль багатьох індивідуальних психологічних суб'єктів. Такий суб'єкт не зводиться до простої суми індивідуальних суб'єктів і відносно них автономний. Прикладом подібного суб'єкта може служити науково-дослідний колектив, професійне співтовариство або навіть людське суспільство в цілому»².

Стосовно системи освіти це можуть бути також навчальні заклади, органи управління та контролю за освітянською сферою тощо. Інший погляд на суб'єкта існує у правознавстві, зокрема такий: «особа або організація як носій певних прав і обов'язків»³, що в освіті презентується навчальними закладами, учасниками навчально-виховного процесу, органами управління, системою контролю та ін.

Правознавці визначають їх як суб'єктів освітянських правовідносин. Як зазначає Я. Тицька: «За суб'єктним складом освітянських правовідносин поки немає єдиної думки. Так, О. А. Кірімова до суб'єктів освітянських правовідносин відносить осіб, які навчаються, педагогічних працівників та навчальні заклади, зокрема загальноосвітні»⁴. При цьому О. Кірімова вказує на те, що без навчального закладу освітянських відносин існувати не буде, відносини між учнем і педагогом будуть мати зовсім інший характер і тому потрібно говорити про тристоронній характер освітянських відносин⁵. «Свою класифікацію суб'єктів освітянських правовідносин пропонує Д. А. Ягофаров, розподіляючи

¹ Суб'єкт (філософія) // Вікапедія. Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Суб'єкт_\(філософія\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Суб'єкт_(філософія)).

² Суб'єкт (філософія) // Вікапедія. Свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Суб'єкт_\(філософія\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Суб'єкт_(філософія)).

³ Суб'єкт // Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/sub.jekt>

⁴ Тицька Я. О. Суб'єкти освітянських правовідносин / Я. О. Тицька // Актуальна юриспруденція. Юридичні науково-практичні Інтернет конференції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://legalactivity.com.ua/index.php?catid=1:-1&id=92:2011-10-04-23-17-59&Itemid=9&lang=ru&option=com_content&view=article

⁵ Кірімова Е. А. Об образовательном праве / Е. А. Кірімова // Право и образование. – 2005. – № 5. – С. 17-22.

їх на *індивідуальні* (учень, вчитель, студент, директор (ректор) освітньої установи) та *інституційні* (освітні установи, їх підрозділи, органи управління освітою і так далі)»¹. Оскільки у системі освіти суб'єкти освітянських відносин визначаються через правознавство, що представлено нормативно-правовим забезпеченням освітянської сфери, то ми пропонуємо далі послуговуватися саме юридичними визначеннями суб'єкту освіти.

Стосовно ж системи державно-громадського управління освітою, то визначаючи суб'єкти системи управління ми використаємо класифікацію Д. Ягофарова для упорядкування всіх існуючих суб'єктів, але доповнимо її ще поділом на державну та громадську складові і структурою освіти (дошкільна, загальна середня, позашкільна, професійно-технічна, вища). У результаті ми матимемо класифікацію індивідуальних та інституційних суб'єктів з боку держави (освітянських структур), індивідуальних та інституційних суб'єктів з боку громадськості у системі державно-громадського управління освітою на різних структурних рівнях.

Індивідуальними суб'єктами освітянських структур в державно-громадському управлінні освітою є учасники навчально-виховного процесу (стаття 50) Закону України «Про освіту»², а саме:

- діти дошкільного віку, вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти;
- керівні, педагогічні, наукові, науково-педагогічні працівники, спеціалісти;
- батьки або особи, які їх замінюють, батьки-вихователі дитячих будинків сімейного типу;
- представники підприємств, установ, кооперативних, громадських організацій, які беруть участь у навчально-виховній роботі.

До інституціональних суб'єктів освітянських структур належать: органи управління освітою, навчальні заклади та їх підрозділи. Зокрема до органів управління освітою належать (стаття 11 Закону України «Про освіту»³):

- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти;
- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти;
- центральні органи виконавчої влади, яким підпорядковані навчальні заклади;
- орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері освіти;

¹ Тицька Я. О. Суб'єкти освітянських правовідносин / Я. О. Тицька // Актуальна юриспруденція. Юридичні науково-практичні Інтернет конференції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://legalactivity.com.ua/index.php?catid=1:-1&id=92:2011-10-04-23-17-59&Itemid=9&lang=ru&option=com_content&view=article; Ягофаров Д. А. Образовательное нормотворчество и образовательные правоотношения в механизме правового регулирования отношений в сфере образования / Д. А. Ягофаров // Право и образование. – 2005. – №4. – С. 22.

² Про освіту: Закон України від 23 травня 1991 року № 1060-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>

³ Про освіту: Закон України від 23 травня 1991 року № 1060-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>

- місцеві державні адміністрації і органи місцевого самоврядування, а також утворені місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування структурні підрозділи з питань освіти (місцеві органи управління освітою).

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти:

- визначає перспективи і пріоритетні напрями розвитку з питань освіти, розробляє державні стандарти освіти;
- встановлює державні стандарти знань з кожного предмета;
- визначає мінімальні нормативи матеріально-технічного, фінансового забезпечення навчальних закладів;
- здійснює нормативно-правове та методичне забезпечення функціонування навчальних закладів;
- забезпечує зв'язок із навчальними закладами, державними органами інших країн з питань, які входять до його компетенції;
- формує щороку пропозиції та доводить до підпорядкованих центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти, навчальних закладів державне замовлення на підготовку фахівців, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів (післядипломна освіта) для державних потреб;
- розробляє та затверджує умови прийому до навчальних закладів;
- розробляє проекти положень про навчальні заклади, що затверджуються Кабінетом Міністрів України;
- здійснює інші повноваження, визначені законами та покладені на нього актами Президента України¹.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти, зокрема:

- здійснює керівництво державними навчальними закладами;
- здійснює контроль за виконанням навчальними закладами положень Конституції, законів України та інших нормативно-правових актів з питань освіти;
- вивчає роботу органів управління освітою щодо реалізації ними державної політики у сфері освіти, ефективності управління навчальними закладами;
- проводить комплексні перевірки дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних і професійно-технічних та вищих навчальних закладів, контролює проведення атестаційної експертизи та координує роботу, пов'язану з програмно-методичним забезпеченням атестації цих навчальних закладів;
- здійснює планові заходи державного нагляду (контролю) в системі загальноосвітньої, професійно-технічної та вищої освіти з періодичністю

¹ Про освіту: Закон України від 23 травня 1991 року № 1060-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>

залежно від ступеня ризику від провадження господарської діяльності з надання освітніх послуг;

- здійснює інспектування навчальних закладів з питань організації навчально-виховної і науково-методичної роботи, використання науково-педагогічного потенціалу та матеріальних ресурсів, розвитку матеріально-технічної бази і соціальної сфери;
- здійснює навчально-методичне керівництво, контроль за дотриманням вимог стандартів вищої освіти;
- аналізує роботу навчальних закладів щодо дотримання ними нормативно-правових актів у галузі освіти, дає оцінку відповідності їх діяльності державним стандартам і вимогам, вносить пропозиції щодо усунення негативних і поширення позитивних тенденцій у розвитку освіти;
- своєчасно інформує органи управління освітою про терміни і наслідки проведення перевірок підпорядкованих їм навчальних закладів, уживає необхідних заходів для усунення виявлених порушень і недоліків;
- бере участь у підготовці і розгляді проектів рішень з питань реформування освіти, прогнозування розвитку системи освіти та її організаційно-правового забезпечення;
- здійснює методичне керівництво і координацію роботи органів управління освітою з питань організації і проведення контрольних заходів та атестації підпорядкованих їм навчальних закладів;
- здійснює контроль та бере участь у моніторингу якості підготовки учнів та студентів;
- здійснює інші повноваження, визначені законами та покладені на нього актами Президента України¹.

Центральні органи виконавчої влади, яким підпорядковані навчальні заклади, разом з Міністерством освіти України: беруть участь у здійсненні державної політики в галузі освіти, науки, професійної підготовки кадрів; у проведенні державного інспектування та акредитації навчальних закладів; здійснюють контрольні функції з дотримання вимог щодо якості освіти; забезпечують зв'язок із навчальними закладами та державними органами інших країн з питань, що належать до їх компетенції; організовують впровадження у практику досягнень науки і передового досвіду.

Також інституційні суб'єкти системи освіти представлені різними типами навчальних закладів дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної та вищої освіти.

Дошкільна освіта. Суб'єкти державно-громадського управління освітою визначені у Законі України «Про дошкільну освіту»². Індивідуальними суб'єктами освітянської структури є (згідно статті 27):¹

¹ Про освіту: Закон України від 23 травня 1991 року № 1060-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>

² Про дошкільну освіту: Закон України від 11 липня 2001 року № 2628-ІІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>

- діти дошкільного віку, вихованці, учні;
- директори (завідуючі), заступники директора (завідуючого) з навчально-виховної (виховної) роботи, вихователі-методисти, вихователі, старші вихователі, вчителі (усіх спеціальностей), вчителі-дефектологи, вчителі-логопеди, практичні психологи, соціальні педагоги, інструктори з праці, інструктори з фізкультури, інструктори слухового кабінету, музичні керівники, керівники гуртків, студій, секцій, інших форм гурткової роботи та інші спеціалісти;
- помічники вихователів та няні у будинках дитини, яслах та яслах-садках;
- медичні працівники;
- батьки або особи, які їх замінюють;
- батьки-вихователі дитячих будинків сімейного типу;
- фізичні особи, які надають освітні послуги у сфері дошкільної освіти за наявності ліцензії.

Статті 17-20 Закону України «Про дошкільну освіту» визначають інституційних суб'єктів державно-громадського управління освітою. Це:

- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти;
- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти;
- інші центральні органи виконавчої влади, яким підпорядковані дошкільні навчальні заклади;
- Рада міністрів Автономної Республіки Крим;
- обласні, Київська та Севастопольська міські, районні державні адміністрації;
- органи місцевого самоврядування.

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти (стаття 19²), зокрема:

- здійснює у межах своїх повноважень нормативно-правове регулювання відносин у системі дошкільної освіти;
- розробляє та затверджує державні нормативи фінансового, матеріального забезпечення дітей та матеріально-технічного оснащення дошкільних навчальних закладів;
- визначає перспективи і пріоритетні напрями розвитку системи дошкільної освіти;
- розробляє та затверджує Базовий компонент дошкільної освіти;
- приймає рішення щодо організації інноваційної діяльності у системі дошкільної освіти, координує та контролює її проведення.

¹ Про дошкільну освіту: Закон України від 11 липня 2001 року № 2628-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>

² Про дошкільну освіту: Закон України від 11 липня 2001 року № 2628-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>

Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, районні державні адміністрації, органи місцевого самоврядування в системі дошкільної освіти в межах своїх компетенцій, зокрема:

- забезпечують реалізацію державної політики у сфері дошкільної освіти на відповідній території;
- контролюють додержання вимог законів та інших нормативно-правових актів у сфері дошкільної освіти, обов'язкове виконання Базового компонента дошкільної освіти всіма дошкільними навчальними закладами незалежно від підпорядкування, типів та форми власності, розташованими на їх території;
- беруть участь у розробленні та реалізації змісту дошкільної освіти;
- створюють умови для одержання громадянами дошкільної освіти;
- здійснюють добір, призначення на посади та звільнення з посад керівних кадрів у державних і комунальних дошкільних навчальних закладах;
- проводять ліцензування приватних дошкільних навчальних закладів, юридичних і фізичних осіб на право надання освітніх послуг у сфері дошкільної освіти, атестацію дошкільних навчальних закладів, розташованих на їх території, оприлюднюють результати атестації;
- організовують підготовку, проведення експериментальної та інноваційної діяльності у дошкільних навчальних закладах та контролюють хід їх здійснення.

Також до інституціональних суб'єктів освітянських структур у системі дошкільної освіти належить педагогічна рада (стаття 20), що є колегіальним постійним органом управління дошкільним навчальним закладом.

Педагогічна рада дошкільного навчального закладу, зокрема:

- оцінює результативність реалізації Державної базової програми та хід якісного виконання програм розвитку, виховання і навчання дітей у кожній віковій групі;
- розглядає питання удосконалення організації навчально-виховного процесу у дошкільному навчальному закладі;
- визначає план роботи дошкільного навчального закладу та педагогічне навантаження педагогічних працівників;
- аналізує проведення експериментальної та інноваційної діяльності у дошкільному навчальному закладі;
- визначає шляхи співпраці дошкільного навчального закладу з сім'єю¹.

Загальна середня освіта. Відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту»² до індивідуальних суб'єктів державно-громадського управлін-

¹ Про дошкільну освіту: Закон України від 11 липня 2001 року № 2628-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>

² Про загальну середню освіту: Закон України від 13 травня 1999 року № 651-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/651-14>

ня освітою відносять: учнів (вихованців); керівників; педагогічних працівників, психологів, бібліотекарів; інших спеціалістів; батьків або осіб, які їх замінюють.

До інституційних суб'єктів державно-громадського управління освітою у системі загальної середньої освіти належать: центральні органи виконавчої влади (що формують та реалізують освітню політику; ті, до підпорядкування яких належать загальноосвітні навчальні заклади), обласні, міські, районні державні адміністрації та органи місцевого самоврядування (стаття 35).

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти, наприклад:

- здійснює в межах своїх повноважень нормативно-правове регулювання відносин у системі загальної середньої освіти;
- розробляє та подає на затвердження Кабінету Міністрів України нормативи матеріально-технічного та фінансового забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів згідно з Державним стандартом загальної середньої освіти;
- визначає перспективи розвитку системи загальної середньої освіти; визначає загальну стратегію моніторингу якості загальної середньої освіти та забезпечує його проведення;
- розробляє, впроваджує Державний стандарт загальної середньої освіти;
- приймає рішення щодо організації інноваційної діяльності в системі загальної середньої освіти, координує та контролює її проведення¹.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти, зокрема:

- контролює додержання Державного стандарту загальної середньої освіти;
- контролює діяльність органів управління освітою та навчальних закладів системи загальної середньої освіти;
- організовує нормативне, програмне, науково-методичне та інформаційне забезпечення системи загальної середньої освіти;
- забезпечує проведення зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти, які виявили бажання вступати до вищих навчальних закладів².

Крім того, відповідно до статті 39 колегіальним органом управління загальноосвітнім навчальним закладом є педагогічна рада, повноваження якої визначаються Положенням про загальноосвітній навчальний заклад³, а також

¹ Про загальну середню освіту: Закон України від 13 травня 1999 року № 651-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/651-14>

² Про загальну середню освіту: Закон України від 13 травня 1999 року № 651-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/651-14>

³ Про загальну середню освіту: Закон України від 13 травня 1999 року № 651-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/651-14>

функціонують методичні об'єднання, що охоплюють учасників навчально-виховного процесу та спеціалістів певного професійного спрямування.

Позашкільна освіта. Вихованці, учні, слухачі; директор, заступники директора позашкільного навчального закладу; педагогічні працівники, психологи, соціальні педагоги, бібліотекарі, спеціалісти, які залучені до навчально-виховного процесу; батьки або особи, які їх замінюють; представники підприємств, установ, організацій, які беруть участь у здійсненні навчально-виховного процесу належать до індивідуальних суб'єктів державно-громадського управління освітою.

Центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізацію державної політики у сфері освіти, обласні, Київська та Севастопольська міські, районні державні адміністрації та підпорядковані їм органи управління, у сфері управління яких перебувають позашкільні навчальні заклади, а також органи місцевого самоврядування є відповідно до статті 10 Закону України «Про позашкільну освіту»¹ інституціональними суб'єктами державно-громадського управління освітою. До них долучено педагогічну раду як колегіальний орган управління позашкільним навчальним закладом, повноваження якої визначаються Положенням про позашкільний навчальний заклад, а також методичні об'єднання, відділи, відділення, що охоплюють учасників навчально-виховного процесу та спеціалістів певного професійного спрямування.

Професійно-технічна освіта. У Законі України «Про професійно-технічну освіту»² окремою статтею не визначаються учасники навчально-виховного процесу. Закон має розділ VI «Суб'єкти професійно-технічної освіти», до яких віднесені учні і слухачі. У статтях 36-40 описуються права, обов'язки, гарантії тощо суб'єктів професійно-технічної освіти. Також окремий розділ VIII присвячений педагогічним працівникам, їх підготовці, правам і відповідальності. До педагогічних працівників у професійному навчальному закладі належать викладачі, педагоги професійного навчання, вихователі, майстри виробничого навчання, старші майстри, старші майстри виробничого навчання, інструктори виробничого навчання, методисти, практичні психологи, соціальні педагоги, керівники фізичного виховання, керівники професійно-технічних навчальних закладів, науково-методичних та навчально-методичних установ, їх заступники та інші працівники, діяльність яких пов'язана з організацією і забезпеченням навчально-виховного процесу.

На наш погляд, і учнів, і слухачів, і педагогічних працівників можна зарахувати до індивідуальних суб'єктів державно-громадського управління освітою.

¹ Про позашкільну освіту: Закону України від 22 червня 2000 р. № 1841-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1841-14>

² Про професійно-технічну освіту: Закон України від 10 лютого 1998 року № 103/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/103/98-вр>

Інституціональні суб'єкти державно-громадського управління освітою практично не відрізняються від суб'єктів на інших рівнях освіти і представлені:

— центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти;

— центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти;

— центральними органами виконавчої влади, яким підпорядковані професійно-технічні навчальні заклади;

— Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською і Севастопольською міськими державними адміністраціями, а також створеними ними структурними підрозділами з питань професійно-технічної освіти (місцеві органи управління професійно-технічною освітою) (стаття 6)¹.

Статтею 29 передбачена участь у професійно-технічній освіті підприємств, установ, організацій, які як «замовники підготовки кваліфікованих робітників зобов'язані відповідно до укладених угод перераховувати кошти на зміцнення навчально-виробничої бази, безоплатно передавати для навчальних цілей професійно-технічним навчальним закладам приміщення, споруди, обладнання, техніку, інструменти, матеріали, енергоносії, науково-технічну інформацію, нові технології виробництва тощо, подавати консультаційну технічну і технологічну допомогу та можливість стажування на виробництві викладачам, майстрам виробничого навчання, інструкторам виробничого навчання, проводити роботу з професійної орієнтації молоді»². Це свідчить про залучення підприємств, установ та організацій у систему державно-громадського управління освітою і ми можемо зарахувати їх до інституційних суб'єктів освітянських структур.

Вища освіта. У новому Законі України «Про вищу освіту», що був прийнятий Верховною Радою України у липні 2014 року, значно розширилося коло суб'єктів управління освітою³.

До індивідуальних суб'єктів державно-громадського управління освітою ми зараховуємо: 1) наукових, науково-педагогічних та педагогічних працівників; 2) здобувачів вищої освіти (студент, курсант, аспірант, ад'юнкт, докторант) та інших осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах (слухач, асистент-стажист, інтерн, лікар-резидент, клінічний ординатор); 3) фахівців-практиків, які залучаються до освітнього процесу на освітньо-професійних програмах; 4) інших працівників вищих навчальних закладів; 5) роботодавців.

Також до цієї категорії ми відносимо ректора університету (стаття 34), керівників факультету, навчально-наукового інституту, кафедр (стаття 35)¹.

¹ Про професійно-технічну освіту: Закон України від 10 лютого 1998 року № 103/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/103/98-вр>

² Про професійно-технічну освіту: Закон України від 10 лютого 1998 року № 103/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/103/98-вр>

³ Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

До інституційних суб'єктів у системі вищої освіти належать органи управління нею, до яких згідно зі статтею 12 віднесено²:

- Кабінет Міністрів України;
- центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки;
- галузеві державні органи, до сфери управління яких належать вищі навчальні заклади;
- органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, до сфери управління яких належать вищі навчальні заклади;
- Національна академія наук України та національні галузеві академії наук;
- засновники вищих навчальних закладів;
- органи громадського самоврядування у сфері вищої освіти і науки;
- Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти.

У суб'єкти освітянських структур державної складової варто також окремо виділити галузеві експертні ради Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти як окремий підрозділ агентства (стаття 21), а також незалежні установи оцінювання та забезпечення якості вищої освіти (стаття 23). На рівні вищого навчального закладу суб'єктами державно-громадського управління освітою будуть: Вчена рада університету (стаття 36), Наглядова рада університету (стаття 37), робочі та дорадчі органи (ректорат, деканати, приймальна комісія, адміністративна рада тощо) (стаття 38).

Узагальнюючи види суб'єктів освітянської структури у системі державно-громадського управління освітою, можна зробити такі висновки:

по-перше, суб'єкти освітянської структури поділяються на індивідуальних (учень, вчитель, студент, директор (ректор) освітньої установи) та інституціональних (освітні установи, їх підрозділи, органи управління освітою і т. д.) суб'єктів;

по-друге, аналізуючи їх у структурі освіти, можна простежити тенденцію в повторюваності кількох категорій індивідуальних суб'єктів державно-громадського управління освітою на всіх рівнях структури освіти, а саме: 1) учнів, вихованців, слухачів, студентів та ін. тобто узагальнено «здобувачів освіти»; 2) керівників навчальних закладів різних типів та їх заступників; 3) педагогічних працівників; 4) інших фахівців і спеціалістів, що залучені до навчально-виховного процесу. З іншого боку, у цьому типі індивідуальних суб'єктів державно-громадського управління освітою можна побачити і зміну кількох категорій учасників навчально-виховного процесу: 1) у дошкільній, загальній середній та позашкільній освіті батьки, або особи, які їх замінюють, належать відповідно до законодавства до учасників навчально-виховного про-

¹ Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

² Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

цесу, тобто належать до державної складової, а в системі професійно-технічної та вищої освіти вони вже переходять до громадської складової; 2) у системі позашкільної, професійно-технічної та вищої освіти до учасників навчально-виховного процесу залучені підприємства, установи, організації або ж роботодавці, чого немає на рівні дошкільної та загальної середньої освіти;

по-третє, можна узагальнити кілька груп інституційних суб'єктів державно-громадського управління освітою, які притаманні всіх рівням у структурі освіти: центральні органи влади (які формують освітню політику; які реалізують освітню політику); органи влади Автономної Республіки Крим (Рада Міністрів та інші органи виконавчої влади, в управлінні (підпорядковані) яких перебувають навчальні заклади різних типів); обласні, Київська та Севастопольська міські, районні державні адміністрації та підпорядковані їм органи управління різними типами навчальних закладів; органи місцевого самоврядування. З іншого боку, існує категорія інституційних суб'єктів державно-громадського управління освіти, які змінюються на різних рівнях структури освіти, а саме: 1) на рівні дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти існують педагогічні ради, які відсутні на рівні професійно-технічної та вищої освіти; 2) на рівні загальної середньої та позашкільної освіти виділяються методичні об'єднання, відділи та відділення; 3) рівень вищої освіти загалом представлений широким колом суб'єктів, серед яких: Національна академія наук України та національні галузеві академії наук; засновники вищих навчальних закладів; органи громадського самоврядування у сфері вищої освіти і науки; Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти; галузеві експертні ради Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти; незалежні установи оцінювання та забезпечення якості вищої освіти; Вчена рада університету; Наглядова рада університету; робочі та дорадчі органи (ректорат, деканати, приймальна комісія, адміністративна рада тощо), що не притаманні жодному іншому рівню у структурі освіти.

4.4. Суб'єкти громадськості у системі державно-громадського управління освітою

(Н. В. Крохмаль)

Стосовно суб'єктів громадськості у системі державно-громадського управління освітою слід зробити кілька пояснень. До суб'єктів громадськості можна віднести суб'єктів освіти, виокремлених у законодавстві про освіту на кожному рівні структури освіти як органи громадського самоврядування навчальних закладів. Але суб'єкти громадськості у системі державно-громадського управління освітою не слід обмежувати тільки цими категоріями. До суб'єктів громадськості також належать громадські організації та об'єднання, що діють в освітянській сфері і їх діяльність регламентована іншими нормативно-

правовими актами (наприклад, Закон України «Про об'єднання громадян»). До того ж практика показує, що у діяльності навчальних закладів, зокрема професійно-технічної та вищої освіти, беруть участь батьки, які за законодавством не належать до учасників навчально-виховного процесу. Також окремими категоріями можна виділити випускників навчальних закладів, які безпосередньо беруть участь в допомозі закладам освіти, спонсорів, благодійників та ін., які переймаються проблемами освіти.

Отже, інституційні суб'єкти громадськості у системі державно-громадського управління освітою представлені органами громадського самоврядування (стаття 16 Закону України «Про освіту»¹):

- загальні збори (конференція) колективу навчального закладу;
- районна, міська, обласна конференції педагогічних працівників, з'їзд працівників освіти Автономної Республіки Крим;
- Всеукраїнський з'їзд працівників освіти.

Тобто органи громадського самоврядування в освіті можуть об'єднувати учасників навчально-виховного процесу, спеціалістів певного професійного спрямування. Вони «вносять пропозиції щодо формування державної політики в галузі освіти, вирішують у межах своїх повноважень питання навчально-виховної, науково-дослідної, методичної, економічної і фінансово-господарської діяльності навчальних закладів»².

Але повноваження органів громадського самоврядування в освіті визначає в межах чинного законодавства центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти за участю представників профспілок, всеукраїнських педагогічних (освітянських) об'єднань.

При Міністерстві освіти і науки України існує ціла низка консультативно-дорадчих органів з боку громадськості, які можна віднести до інституційних суб'єктів державно-громадського управління освітою. Це, наприклад, Громадська колегія Міністерства освіти і науки; Громадська рада з питань вищої освіти; Громадська рада з питань професійно-технічної освіти; Громадська рада з питань дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти; Громадська рада з питань реформування економічних механізмів в Україні; Громадська рада керівників освітніх програм всеукраїнських громадських об'єднань національних меншин України при Міністерстві освіти і науки; Рада з питань освіти інвалідів; Громадська рада з питань науково-технічної, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності при Міністерстві освіти і науки; Робоча група зі створення Національної мережі трансферу технологій; Міжвідомча робоча група з комерціалізації науково-технічних розробок вищих навчальних закладів, наукових установ та новаторів та ін.

¹ Про освіту: Закон України від 23 травня 1991 року № 1060-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>

² Про освіту: Закон України від 23 травня 1991 року № 1060-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>

Ми можемо поєднати у межах системи державно-громадського управління освітою суб'єкти держави та громадськості на кожному рівні: державному (національному), регіональному (міському, районному, обласному), місцевому (навчальні заклади) (див. табл. 4.1).

Таблиця 4.1

**Суб'єкти державно-громадського управління освітою
за управлінською вертикаллю**

Рівні	Складові	
	Суб'єкти державних структур	Суб'єкти громадськості
Державний (національний)	<p>Центральні органи влади:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Верховна Рада України; – Президент України; – Кабінет Міністрів України; – Міністерство освіти і науки України та ін. 	<ul style="list-style-type: none"> – Громадські ради при Президентові України і Міністерстві освіти і науки України; – Колегії; – Всеукраїнська конференція педагогічних працівників; – Всеукраїнські з'їзди педагогічних працівників; – Всеукраїнські громадські об'єднання та асоціації (наприклад, Асоціація працівників дошкільної освіти; Асоціація керівників шкіл України; Громадська рада освітян і науковців України; Всеукраїнська Рада лідерів учнівського самоврядування; Всеукраїнська асоціація працівників профтехосвіти; Спілка ректорів вищих навчальних закладів України та ін.); – профспілки
Регіональний	<p>Управління освіти і науки міських, районних у містах, районних, обласних державних адміністрацій</p>	<ul style="list-style-type: none"> – громадські організації регіонального та Всеукраїнського рівня (наприклад, регіональні ради ректорів (директорів); – міські, районні, обласні конференції працівників освіти; – профспілки
Місцевий	<ul style="list-style-type: none"> – органи місцевого самоврядування; – вихованці, учні, студенти; – керівники навчальних закладів та їх заступники; – методичні об'єднання 	<ul style="list-style-type: none"> – місцеві територіальні громади; – батьки і батьківські комітети; – піклувальні ради; – учнівське, студентське самоврядування; – загальні збори колективу навчального закладу; – підприємства, установи, організації; – спонсори і меценати; – первинні профспілкові організації

Дошкільна освіта. Хоча батьки, або особи, які їх замінюють, відповідно до Закону України «Про дошкільну освіту» і входять до учасників навчально-виховного процесу в дошкільній освіті, а тому належать до суб'єктів державних структур, ми все ж вважаємо, що їх можна віднести не тільки до індивідуальних суб'єктів державної складової державно-громадського управління освітою, але і до громадської складової цієї системи, що буде залежати від функцій, які вони виконують. Наприклад, якщо батьків запрошують до дошкільного навчального закладу розповісти про їх професії, то це можна віднести до державної складової, бо батьки у цій ситуації будуть вважатися учасниками навчально-виховного процесу. Натомість батьки, які переймаються питаннями освіти щодо якості надання освітніх послуг, проблем управління дошкільними навчальними закладами тощо, будуть виступати вже як суб'єкти громадськості у системі державно-громадського управління освітою.

Відповідно до Закону України «Про дошкільну освіту» (стаття 20) інституційним суб'єктом державно-громадського управління освітою є орган громадського самоврядування дошкільного навчального закладу – загальні збори (конференція) колективу дошкільного навчального закладу та батьків або осіб, які їх замінюють, які заслуховують звіти керівника дошкільного навчального закладу з питань статутної діяльності та дають оцінку його професійно-педагогічної діяльності, розглядають питання навчально-виховної, методичної, економічної і фінансово-господарської діяльності дошкільного навчального закладу.

Також на рівні дошкільних навчальних закладів утворюються піклувальні ради – орган самоврядування, який формується з представників органів виконавчої влади, підприємств, установ, навчальних закладів, організацій, окремих громадян з метою залучення громадськості до вирішення проблем освіти, забезпечення сприятливих умов ефективної роботи дошкільного закладу.

Основними завданнями піклувальної ради є:

- співпраця з органами виконавчої влади, підприємствами, установами, організаціями, навчальними закладами, окремими громадянами, спрямована на поліпшення умов утримання дітей у дошкільному закладі;
- сприяння зміцненню матеріально-технічної, культурно-спортивної, корекційно-відновлювальної, лікувально-оздоровчої бази дошкільного закладу;
- сприяння залученню додаткових джерел фінансування дошкільного закладу;
- сприяння організації та проведенню заходів, спрямованих на охорону життя та здоров'я учасників навчально-виховного процесу;
- організація дозвілля та оздоровлення дітей та працівників дошкільного закладу;
- стимулювання творчої праці педагогічних працівників;

- всебічне зміцнення зв'язків між родинами дітей та дошкільним закладом;
- сприяння соціально-правової, захисту учасників навчально-виховного процесу¹.

Закон України «Про освіту» гарантує скликання районних, міських, обласних конференцій педагогічних працівників, з'їздів працівників освіти Автономної Республіки Крим, а також Всеукраїнського з'їзду працівників освіти. Цим правом користуються педагогічні працівники дошкільної освіти, які є учасниками районних, міських, обласних конференцій педагогічних працівників, з'їздів працівників освіти Автономної Республіки Крим. 05 листопада 2010 року було проведено I Всеукраїнський з'їзд педагогічних працівників дошкільної освіти².

З іншого боку, існують інституційні суб'єкти громадськості у системі дошкільної освіти, діяльність яких не регламентована законодавством України в сфері дошкільної освіти. На державному рівні інституційного суб'єкта громадськості у дошкільній освіті представляє Всеукраїнська громадська організація «Асоціація працівників дошкільної освіти»³, що є добровільною неприбутковою громадською організацією, яка об'єднує фахівців у галузі дошкільної освіти. Заснована Асоціація у 2011 році, має 43 місцевих осередки, її лави включають понад 2500 зареєстрованих членів⁴. Метою «Асоціації працівників дошкільної освіти» є сприяння розбудові національної освіти як важливого засобу творення української держави, підвищення професійної майстерності працівників дошкільної освіти, зростання ролі і місця дошкільної освіти у суспільстві, а також задоволення та захист законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів своїх членів.

Основні завдання Асоціації:

- сприяння взаємодії між закладами освіти, недержавними організаціями та суспільством;
- аналіз стану та перспектив розвитку дошкільної освіти, її законодавчого, нормативно-правового, фінансового та методичного забезпечення;
- розроблення альтернативних проектів нормативно-правових актів з питань дошкільної освіти та соціального захисту працівників дошкільної освіти;
- внесення пропозицій з питань поліпшення якості дошкільної освіти та соціального захисту працівників дошкільної освіти до центральних та місцевих органів виконавчої влади;

¹ Положення про дошкільний навчальний заклад: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.03.2003 № 305 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/305-2003-%D0%BF>

² I Всеукраїнський з'їзд педагогічних працівників дошкільної освіти (5 листопада 2010 р., м. Київ): Збірник матеріалів. – К., 2010 – 197 с.

³ Дошкілля.UA: сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dnz.com.ua/#!asotsiatsiya/c1dxs>

⁴ Дошкілля.UA: сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dnz.com.ua/#!asotsiatsiya/c1dxs>

- сприяння обміну інформацією про нові освітні технології, моделі і теорії;
- надання на громадських засадах консультацій і практичної допомоги з питань дошкільної освіти та соціального захисту працівників дошкільної освіти;
- налагодження фахових, інформаційних та інших зв'язків з державними, громадськими та іншими установами, підприємствами, організаціями (у тому числі зарубіжними та міжнародними), а також приватними особами для здійснення статутної діяльності;
- сприяння вивченню та впровадженню перспективного педагогічного досвіду (вітчизняного та зарубіжного) у практику роботи закладів та установ освіти;
- участь у розробленні міжнародних, загальнодержавних, регіональних програм, спрямованих на впровадження сучасних підходів до підготовки педагогічних працівників, поліпшення якості дошкільної освіти;
- сприяння роботі з удосконалення системи підготовки, підвищення кваліфікації працівників дошкільної освіти;
- сприяння організації соціальних досліджень серед працівників дошкільної освіти;
- сприяння адаптації та формуванню єдиного інформаційного простору у зазначеній сфері;
- популяризація професій педагогічних працівників дошкільних навчальних закладів;
- представництво і захист своїх законних інтересів та законних інтересів своїх членів у державних і громадських органах;
- проведення освітньої, культурної та наукової діяльності, організація дозвілля членів Асоціації та їх сімей¹.

Організаційна структура Асоціації має ієрархічну будову:

- вищим керівним органом Асоціації є Конференція членів Асоціації, яка скликається не рідше одного разу на рік;
- Координаційна рада Асоціації – постійний колегіальний орган управління, що функціонує у період між Конференціями, і у функції якої покладена розробка основних напрямів діяльності Асоціації, складання річної програми її діяльності;
- Правління Асоціації є постійним виконавчим органом, що здійснює забезпечення поточної діяльності Асоціації;
- місцеві осередки – організаційна основа Асоціації, створюються у районах, містах, районах у містах, селах, селищах, областях на добровільних засадах не менше як трьома громадянами. Організовує діяльність місцевого осередку Голова місцевого осередку, що обирається на збо-

¹ Дошкілля.UA: сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dnz.com.ua/#!asotsiatsiya/c1dxs>

рах місцевого осередку з наступним затвердженням його обрання Координаційною радою Асоціації.

На районному, міському, обласному рівнях можлива співпраця дошкільних освітніх закладів з громадськими формалізованими недержавними інституціями як місцевого рівня, так і національного. Наприклад, «в Полтаві у співпраці з такими громадськими організаціями, як Об'єднання жінок депутатів м. Полтави, Коаліція громадських організацій, Духовно-просвітницький центр «Полтава», обласний «Фонд розвитку громади «Ініціатива», стало можливим проведення свята «День батька». Ресурси були задіяні з боку громадських організацій, а користь від того – усій галузі дошкільної освіти міста»¹.

На місцевому рівні до інституційних суб'єктів громадськості належать територіальні громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста. Вони мають право самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України, тобто здійснювати місцеве самоврядування (стаття 140 Конституції України)².

Відповідно до статті 143 Конституції України³ територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування управляють майном, що є в комунальній власності; ... встановлюють місцеві податки і збори відповідно до закону; забезпечують проведення місцевих референдумів та реалізацію їх результатів; утворюють, реорганізують та ліквідовують комунальні підприємства, організації і установи, а також здійснюють контроль за їх діяльністю; вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їхньої компетенції. Саме відповідно до цієї статті Конституції місцеві територіальні громади мають право і активно ним користуються щодо вирішення питань, пов'язаних із заснуванням, функціонуванням, закриттям дошкільних навчальних закладів, фінансуванням їх з місцевих бюджетів тощо.

Загальна середня освіта. Індивідуальні суб'єкти громадськості як і у системі дошкільної освіти представлені батьками, що цікавляться наданням освітніх послуг як власним дітям, так і учням загалом, переймаються питаннями шкільного життя, управління загальноосвітнім навчальним закладом тощо.

Батьки учнів та особи, які їх замінюють, мають право:

- обирати навчальний заклад та форми навчання і виховання дітей;
- створювати батьківські громадські організації та брати участь в їх діяльності, обирати і бути обраними до батьківських комітетів та органів громадського самоврядування;
- звертатися до органів управління освітою, керівника закладу і органів громадського самоврядування з питань навчання, виховання дітей;

¹ Аструдінова С. В. Пошук нових форм роботи педагогів дошкільного закладу з батьківською громадськістю // І Всеукраїнський з'їзд педагогічних працівників дошкільної освіти (5 листопада 2010 р., м. Київ): Збірник матеріалів. – К., 2010 – С. 77-78.

² Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

³ Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

- приймати рішення про участь дитини в науковій, спортивній, трудовій, пошуковій та інноваційній діяльності закладу;
- брати участь у заходах, спрямованих на поліпшення організації навчально-виховного процесу та зміцнення матеріально-технічної бази закладу;
- на захист законних інтересів дітей в органах громадського самоврядування закладу та у відповідних державних, судових органах¹.

До індивідуальних суб'єктів громадськості в системі загальної середньої освіти ми можемо віднести також керівників учнівського самоврядування та активістів учнівського самоврядування, які забезпечують захист інтересів учнів перед адміністрацією школи, педагогами та ін.

Інституційні суб'єкти державно-громадського управління освітою представлені батьківськими комітетами, що функціонують у кожному загальноосвітньому навчальному закладі, є органом самоврядування загальноосвітньої установи і виконує функції:

- сприяє забезпеченню оптимальних умов для організації освітнього процесу (надає допомогу у придбанні підручників, у підготовці наочного методичного приладдя);
- координує діяльність класних батьківських комітетів;
- проводить роз'яснювальну й консультативну роботу серед батьків (законних представників) учнів про їхні права й обов'язки;
- сприяє у проведенні загальношкільних заходів;
- бере участь у підготовці загальноосвітньої установи до нового навчального року;
- разом із керівництвом загальноосвітньої установи контролює організацію якості харчування учнів, медичного обслуговування;
- надає допомогу керівництву загальноосвітньої установи в організації та проведенні загальношкільних батьківських зборів;
- розглядає звертання на свою адресу, а також звертання з питань, віднесених дійсним положенням до компетенції комітету, за дорученням керівника загальноосвітньої установи;
- обговорює локальні акти загальноосвітньої установи з питань, що входять у компетенцію комітету;
- бере участь в організації безпечних умов здійснення освітнього процесу, виконання санітарно-гігієнічних правил і норм;
- взаємодіє з громадськими організаціями з питання пропаганди шкільних традицій, укладу шкільного життя;
- взаємодіє з педагогічним колективом загальноосвітньої установи з питань профілактики правопорушень, бездоглядності та безпритульності серед неповнолітніх учнів;

¹ Положення про загальноосвітній навчальний заклад: постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 778 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/778-2010-p>

- взаємодіє з іншими органами самоврядування загальноосвітньої установи з питань проведення загальношкільних заходів та всього іншого, що стосується компетенції комітету¹.

Інституційні суб'єкти державно-громадського управління освітою представлені загальними зборами (конференцією) колективу загальноосвітнього навчального закладу.

Як і в дошкільній освіті у кожному загальноосвітньому навчальному закладі є піклувальна рада – орган самоврядування, який формується з представників органів виконавчої влади, підприємств, установ, навчальних закладів, організацій, окремих громадян з метою залучення громадськості до вирішення проблем освіти, забезпечення сприятливих умов ефективної роботи загальноосвітнього навчального закладу.

Метою діяльності піклувальної ради є забезпечення доступності загальної середньої освіти для всіх громадян, задоволення освітніх потреб особи, залучення широкої громадськості до вирішення проблем навчання і виховання.

Основними завданнями піклувальної ради є:

- співпраця з органами виконавчої влади, організаціями, підприємствами, установами, навчальними закладами, окремими громадянами, спрямована на поліпшення умов навчання і виховання учнів (вихованців) у загальноосвітньому навчальному закладі;
- сприяння зміцненню навчально-виробничої, наукової, матеріально-технічної, культурно-спортивної, корекційно-відновної та лікувально-оздоровчої бази загальноосвітнього навчального закладу;
- сприяння організації та проведенню заходів, спрямованих на охорону життя та здоров'я учасників навчально-виховного процесу;
- організація дозвілля (конкурси, вечори, спортивні змагання тощо) та оздоровлення учнів (вихованців), педагогічних працівників;
- сприяння створенню та раціональному використанню фонду загальнообов'язкового навчання;
- сприяння виконанню чинного законодавства щодо обов'язковості повної загальної середньої освіти;
- запобігання дитячій бездоглядності, сприяння працевлаштуванню випускників загальноосвітнього навчального закладу;
- стимулювання творчої праці педагогічних працівників та учнів (вихованців);
- всебічне зміцнення зв'язків між родинами учнів (вихованців) та загальноосвітнім навчальним закладом;
- сприяння соціально-правовому захисту учасників навчально-виховного процесу¹.

¹ Положення про батьківський комітет загальноосвітньої установи // Освіта.UA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/school/theory/1654/>

На рівні загальноосвітнього навчального закладу можна визначити ще одного суб'єкта громадськості – це учнівське самоврядування, яке представлено учнівськими комітетами, що створюються за рішенням загальних зборів (конференції) навчального закладу.

Ще одним суб'єктом громадськості, закріпленим законодавчо є, як і у дошкільній освіті, районні, міські, обласні конференції педагогічних працівників, з'їзди працівників освіти Автономної Республіки Крим, учасниками яких є педагогічні працівники загальноосвітніх навчальних закладів. Регулярною стала участь освітян у Всеукраїнських з'їздах педагогічних працівників.

До інституційних суб'єктів громадськості у сфері загальної середньої освіти належать громадські організації та інші інституції як на регіональному (районному, міському, обласному тощо) рівні, так і на державному (національному) рівні. Наприклад, громадська організація сприяння розвитку освіти міста Вознесенська «Діалог», метою діяльності якої є:

- визначення пріоритетних напрямків розвитку освіти міста;
- організація спільного вирішення першочергових проблем навчальних закладів міста;
- залучення широкої громадськості до вирішення проблем освітніх закладів².

Основними завданнями «Діалогу» є:

- співпраця з органами виконавчої влади, підприємствами, організаціями, установами усіх форм власності, окремими громадянами, яка буде спрямована на поліпшення умов навчально-виховного процесу закладів освіти;
- сприяння зміцненню навчально-виховної роботи, наукової, технічної, культурно-спортивної, лікувально-оздоровчої, навчально-методичної бази навчальних закладів;
- сприяння організації та проведенню заходів, спрямованих на охорону життя та здоров'я учасників навчально-виховного процесу;
- сприяння створенню та раціональному використанню фонду загальнообов'язкового навчання;
- сприяння виконанню чинного законодавства щодо обов'язковості повної загальної середньої освіти;
- запобігання дитячій бездоглядності, сприяння працевлаштуванню випускників школи;
- всебічне зміцнення зв'язків між родинами дітей та закладами освіти³.

¹ Положення про піклувальну раду загальноосвітнього навчального закладу: Наказ Міністерства освіти і науки України від 05 лютого 2001 р. № 45 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0146-01>

² Статут громадської організації сприяння розвитку освіти міста Вознесенська «Діалог» // Сайт управління освіти Вознесенської міської ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uovmr.net.ua/?page_id=1793

³ Статут громадської організації сприяння розвитку освіти міста Вознесенська «Діалог» // Сайт управління освіти Вознесенської міської ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uovmr.net.ua/?page_id=1793

Громадська організація «Асоціація керівників шкіл міста Києва» об'єднує директорів та заступників директорів середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів міста Києва, в тому числі, шкіл, ліцеїв, гімназій, незалежно від форм власності, які на добровільних засадах об'єдналися для виконання статутних завдань, зокрема:

- сприяння розвитку систем управління школою, законодавчому, фінансовому та методичному забезпеченню;
- брати участь у розробці альтернативних законодавчих і нормативно-правових документів з питань управління школою та соціального захисту керівників шкіл;
- винесення пропозицій до органів влади і управління щодо громадсько-державного управління освітою;
- представництво та захист своїх законних інтересів та інтересів своїх членів у державних та громадських органах та ін.¹

Серед інших відомих громадських організацій та інституцій, пов'язаних з системою загальної середньої освіти можемо назвати Асоціацію керівників шкіл України (АКШУ), Агенцію розвитку освітньої політики, благодійну організацію «Вчителі за демократію та партнерство», Асоціацію керівників шкіл «Відроджені ліцеї та гімназії», громадську організацію «Крок за кроком», «Партнерство у навчанні» та ін., що також є інституційними суб'єктами громадськості в системі державно-громадського управління освітою.

Звернемо увагу на взаємодію громадських суб'єктів з державними суб'єктами щодо державно-громадського управління освітою окремого регіону. Наприклад, на базі загальноосвітніх навчальних закладів Житомирської області з 1 березня 2011 року по 1 березня 2016 року організована експериментальна робота з теми: «Теорія і технологія організаційних та економічних механізмів управлінської діяльності загальноосвітніх навчальних закладів в умовах модернізаційних змін», у ході якої упродовж 2011-2013 років розроблялися і впроваджувалися механізми державно-громадського управління освітою в створених освітніх округах області. «Модель громадсько-державного управління загальною середньою освітою, яка експериментально перевірялася на базі згаданих освітніх округів, передбачає, що рада освітнього округу здійснює управління ним на основі співпраці з окружними педагогічною (методичною) радою, батьківською радою (комітетом), учнівською радою (комітетом, шкільним парламентом), піклувальною радою (комітетом), радою місцевого самоврядування, які, в свою чергу, співпрацюють з окружними методичними об'єднаннями, школами педагогічної майстерності, творчими групами, асоціаціями педагогів тощо (освітяни); школами молодих батьків, батьківським «всеобучем», клубами, шкільними батьківськими комітетами і т. ін. (батьки); учкомами шкіл, радами наукових і спортивних това-

¹ Статут Асоціації керівників шкіл міста Києва / Офіційний сайт Асоціації керівників шкіл міста Києва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aksk.org.ua/struktura/normativni-dokumenti/statut.html>

риств, молодіжними клубами, асоціаціями тощо (учні); творчими спілками, об'єднаннями роботодавців, жіночими, ветеранськими радами, благодійними фондами, громадсько-патріотичними об'єднаннями (громадськість); виконавчими комітетами, депутатськими комісіями та окремими депутатами (місцеве самоврядування)»¹.

Не слід забувати про місцеві територіальні громади, особливо у сільській місцевості, які активно долучаються до вирішення питань в управлінні загальноосвітніми навчальними закладами. Наведемо приклад поєднання участі суб'єктів державних структур та громадськості в управлінні і функціонуванні загальноосвітнього навчального закладу. Карло-Марксівська сільська рада Бердянського району Запорізької області (інституційний суб'єкт державних структур) активно залучена до управління і діяльності місцевої школи, зокрема: рада виділяє кошти на харчування учнів 1-4 класів з місцевого бюджету; допомагає в отриманні спонсорської допомоги від місцевих підприємців і фермерів; забезпечує бензином шкільний автобус для підвозу на навчання дітей із сіл, що входять до складу ради, та поїздок; організує і проводить зустрічі учнів школи з підприємцями, керівниками та представниками районної державної адміністрації тощо. Ветеранська організація села бере участь у патріотичному вихованні учнів школи; організує і проводить зустрічі учнів з ветеранами другої світової війни, проводить бесіди з історії рідного краю. На території сільської ради створено Громадське об'єднання «Троїцьке» (інституційний суб'єкт громадськості), що виражає інтереси місцевої територіальної громади і вирішує питання, які входять до її компетенції. Стосовно співпраці з навчальними закладами, то через рахунки цього громадського об'єднання надаються кошти для матеріально-технічного забезпечення і ремонту не тільки Карло-Марксівської загальноосвітньої школи I-III ступенів, але і інших шкіл Бердянського району, які не можуть отримати фінансування на певні проекти, оскільки в селах немає громадських об'єднань, що виражають волю громади, і це унеможливорює отримання коштів. На території села Карла-Маркса працює агрофірма «Приазовське» (інституційний суб'єкт громадськості), яка надає спонсорську допомогу для забезпечення матеріально-технічної бази місцевої школи; фінансує методичне забезпечення; поповнює шкільну бібліотеку книгами; регулярно дарує подарунки на новорічні свята всім учням школи; забезпечує канцелярським приладдям випускників дитячого садочка – майбутніх першокласників; фінансує відвідування різних розважальних закладів та центрів м. Бердянська учнями 1-7 класів тощо. Крім того до спонсорської допомоги школі долучаються місцеві фермери і підприємці (індивідуальні суб'єкти громадськості).

¹ Пастовенський О. В. Аналіз шляхів здійснення та результатів експериментальної роботи з розвитку державно-громадського управління загальною середньою освітою в регіоні в умовах чинного законодавства України / О. В. Пастовенський // Вісник Житомирського державного університету. – 2014. – Випуск 1(73). Педагогічні науки. – С. 99.

Позашкільна освіта. Традиційно індивідуальними суб'єктами громадськості є батьки, або особи, які їх замінюють.

Батьки вихованців, учнів і слухачів та особи, які їх замінюють, мають право:

- обирати і бути обраними до батьківських комітетів та органів громадського самоврядування позашкільного навчального закладу;
- звертатися до органів управління освітою, керівника позашкільного навчального закладу та органів громадського самоврядування цього закладу з питань навчання та виховання дітей;
- приймати рішення про участь дитини в інноваційній діяльності позашкільного навчального закладу;
- брати участь у заходах, спрямованих на поліпшення організації навчально-виховного процесу та зміцнення матеріально-технічної бази позашкільного навчального закладу;
- захищати законні інтереси вихованців, учнів і слухачів в органах громадського самоврядування позашкільного навчального закладу та у відповідних державних, судових органах¹.

Також до цього виду суб'єктів відносимо керівників учнівського самоврядування та його активістів.

До інституційних суб'єктів, як і в дошкільній і загальній середній освіті, віднесено загальні збори (конференція) колективу позашкільного навчального закладу, що є органом громадського самоврядування навчального закладу².

Також за рішенням загальних зборів (конференції) або ради позашкільного навчального закладу можуть створюватись і діяти піклувальна рада, учнівський та батьківський комітети, а також комісії, асоціації тощо³.

«Позашкільна робота, зокрема участь у роботі органів учнівського самоврядування, дає змогу учням працювати заради єдиної мети, формує вміння правильно обирати лідера та приймати важливі рішення, на практиці знаходити демократичні шляхи вирішення різних питань. Органи учнівського самоврядування дають учням право голосу в управлінні навчальним закладом, що надає їм можливість впливати на рішення, які їх стосуються безпосередньо, самим організувати життєдіяльність навчального закладу.

Важливою організаційною стороною взаємозв'язку педагогічного керування й учнівського самоврядування є делегування відповідальності й повноважень, тобто передача частини управлінських функцій від педагогів до учнів. Делегування повноважень і відповідальності супроводжується підтримкою пе-

¹ Положення про позашкільний навчальний заклад: постанова Кабінету Міністрів України від 6 травня 2001 р. № 433 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/433-2001-п>

² Про позашкільну освіту: Закону України від 22 червня 2000 р. № 1841-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1841-14>

³ Положення про позашкільний навчальний заклад: постанова Кабінету Міністрів України від 6 травня 2001 р. № 433 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/433-2001-п>

дагогів, що своїми діями створюють умови для управлінської діяльності дітей і сприяють реалізації прийнятих органами самоврядування рішень»¹.

На загальних зборах (конференціях чи сесіях) рад дітей чи інших органів дитячого самоврядування затверджуються: списки депутатів і керівний склад рад, програми діяльності органів самоврядування та його підструктур, програми та обов'язки лідерів, плани діяльності структур тощо².

Також до інституційних суб'єктів традиційно віднесено громадські формалізовані недержавні інституції як місцевого рівня, так і національного рівня; місцеві територіальні громади. Наприклад, обласна рада дітей Київщини, яка є добровільним незалежним об'єднанням міських, районних осередків дитячого самоврядування. Її завданнями є:

- якнайширше залучення дітей та молоді до участі в організації свого життя та діяльності, прийняття необхідних для цього рішень на обласному, районному чи міському рівнях;
- формування навичок самоврядування, соціальної активності і соціальної відповідальності у процесі практичної громадської діяльності;
- об'єднання дітей та підлітків для добрих, корисних, цікавих справ, розвиток їх творчих здібностей;
- сприяння культурному розвитку, духовному збагаченню молоді;
- формування особистості, її суспільно-громадського досвіду, розвитку, стимулювання, реалізація творчого потенціалу³.

Професійно-технічна освіта. Індивідуальні суб'єкти громадськості в професійно-технічній освіті, на наш погляд, будуть представлені також батьками, або особами, які їх замінюють, хоча їх залучення до управління професійно-технічним навчальним закладом дуже обмежене. Більше можливості впливати на управління професійно-технічним навчальним закладом мають лідери та активісти учнівського самоврядування.

Стаття 23 Закону України «Про професійно-технічну освіту» зазначає, що вищим колегіальним органом громадського самоврядування професійно-технічного навчального закладу є «загальні збори (конференція) колективу навчального закладу, які вирішують у межах своїх повноважень питання навчально-виробничої, навчально-виховної, навчально-методичної, економічної і фінансово-господарської діяльності навчального закладу, визначення та рекомендації щодо кандидатур на посаду директора професійно-технічного навчального закладу».

Рішення загальних зборів (конференції) колективу навчального закладу мають дорадчий характер»¹. Саме вони і є інституційними суб'єктами держав-

¹ Троц М. М. Учнівське самоврядування як складова системи державно-громадського управління позашкільним навчальним закладом / М. М. Троц // Позашкільна освіта. – 2014. – № 7 (43) липень. – С. 3.

² Троц М. М. Учнівське самоврядування як складова системи державно-громадського управління позашкільним навчальним закладом / М. М. Троц // Позашкільна освіта. – 2014. – № 7 (43) липень. – С. 3.

³ Статут обласної ради дітей Київщини // Офіційний сайт Центру дітей та юнацтва Київщини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kids-center.com.ua/ordk/ordk_statut/

но-громадського управління освітою. До них також зараховують інші органи громадського самоврядування, які можуть створюватися у професійно-технічних навчальних закладах.

Також інституційні суб'єкти представлені органами учнівського самоврядування, які існують в окремих професійно-технічних навчальних закладах. В системі професійно-технічної освіти учнівське самоврядування об'єднане на національному рівні у Всеукраїнську раду лідерів учнівського самоврядування професійно-технічних навчальних закладів, Всеукраїнську Раду старшокласників та Всеукраїнську Раду учнівського самоврядування професійно-технічних навчальних закладів, які мають свої осередки на регіональному рівні (обласні ради учнівського самоврядування) та активно взаємодіють з органами державної влади щодо розвитку учнівського самоврядування в професійно-технічній освіті.

Якщо органи учнівського самоврядування активно функціонують у системі професійно-технічної освіти, то цього не можна сказати про інших суб'єктів громадськості цього рівня структури освіти. «Ситуація в сучасному управлінні системою ПТО в Україні на регіональному рівні ускладнюється ще й тим, що законодавчо не унормовано участь органів місцевого самоврядування в удосконаленні структури ПТНЗ, а така реорганізація без їх участі неможлива. Через несформованість громадських організацій та пасивність соціальних партнерів щодо їх участі у формуванні політики регіонального розвитку ПТО реальне державно-громадське управління освітою на регіональному рівні не відбувається»².

Ми можемо говорити про підприємства, організації та установи, що беруть участь у навчально-виховному процесі професійно-технічних навчальних закладів і часто-густо є спонсорами закладів освіти як про інституційні суб'єкти громадськості. Але цей напрям також не розвинений на національному рівні, а обмежується окремими професійно-технічними навчальними закладами або ж регіональним (місцевим, районним, обласним) рівнем.

Хоча на національному рівні діє Всеукраїнська Асоціація працівників профтехосвіти (ВАПП). Основна мета діяльності Асоціації – забезпечення соціально-правового захисту працівників і вихованців професійно-технічної школи та сприяння збереженню, розвитку та оновленню системи підготовки робітничих кадрів.

Завдання Асоціації:

- об'єднання зусиль громадян, інженерно-педагогічних колективів для виживання і оновлення системи професійно-технічної освіти та захисту їх інтересів;

¹ Про професійно-технічну освіту: Закон України від 10 лютого 1998 року № 103/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/103/98-вр>

² Кухарчук П. М. Державно-громадське управління системою професійно-технічної освіти в Україні (регіональний аспект): Дис... канд. наук: 25.00.02 / Петро Михайлович Кухарчук. – К., 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/353959.html>

- участь у створенні сучасних форм громадсько-державного керівництва діяльністю професійно-технічної школи, розробка пропозицій до відповідних законодавчих актів;
- налагодження зв'язків з міністерствами, відомствами, організаціями, підприємствами, закладами освіти, науковцями та господарськими керівниками з проблем підготовки робітничих кадрів;
- проведення конференцій, семінарів, симпозіумів, зустрічей з метою обміну досвідом, розробки спільних рішень, рекомендацій щодо розбудови професійно-технічної освіти;
- сприяння правовому та соціальному захисту учнів і працівників закладів професійно-технічної освіти;
- здійснення громадського контролю за додержанням законодавства і нормативів у галузі професійно-технічної освіти;
- формування громадської думки щодо підвищення престижу робітничої професії і системи професійно-технічної освіти¹.

Вища освіта. Новий Закон України «Про вищу освіту» спонукав до активного розвитку та законодавчого закріплення численних суб'єктів громадськості у системі вищої освіти. Так, індивідуальними суб'єктами є, на наш погляд, батьки або особи, які їх замінюють; лідери студентського самоврядування та їх заступники; випускники вищих навчальних закладів; спонсори, меценати. Їх стан та функції частково закріплені законодавчо, частково закріплені практичною діяльністю, що не суперечить законодавству про вищу освіту та іншим законодавчим нормам.

До інституційних суб'єктів громадськості ми можемо віднести органи громадського самоврядування вищих навчальних закладів (стаття 39)², перш за все загальні збори (конференцію) трудового колективу, включаючи виборних представників з числа студентів (курсантів), що є вищим колегіальним органом громадського самоврядування ВНЗ. Порядок скликання і прийняття рішень вищого колегіального органу громадського самоврядування визначається статутом вищого навчального закладу. Закон України «Про вищу освіту» чітко регламентує кількісний склад загальних зборів (конференції) трудового колективу: «повинні бути представлені всі категорії учасників освітнього процесу вищого навчального закладу. При цьому не менш як 75 відсотків складу делегатів (членів) виборного органу повинні становити наукові, науково-педагогічні та педагогічні працівники вищого навчального закладу, які працюють у цьому закладі на постійній основі, і не менш як 15 відсотків – виборні представники з числа студентів (курса-

¹ Статут Всеукраїнської Асоціації працівників профтехосвіти (ВАПП) / Офіційний сайт Всеукраїнської Асоціації працівників профтехосвіти (ВАПП) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vapp.in.ua/Dokument.html>

² Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

нтів), які обираються студентами (курсантами) шляхом прямих таємних виборів»¹.

До повноважень вищого колегіального органу громадського самоврядування належать:

- 1) погодження за поданням вченої ради вищого навчального закладу статуту вищого навчального закладу чи змін (доповнень) до нього;
- 2) заслуховування щороку звіту керівника вищого навчального закладу та оцінка його діяльності;
- 3) обрання комісії з трудових спорів відповідно до законодавства про працю;
- 4) розгляд за обґрунтованим поданням наглядової або вченої ради вищого навчального закладу питання про дострокове припинення повноважень керівника вищого навчального закладу;
- 5) затвердження правил внутрішнього розпорядку вищого навчального закладу і колективного договору;
- 6) розгляд інших питань діяльності вищого навчального закладу².

Доповнюють вищий колегіальний орган ВНЗ органом громадського самоврядування навчально-наукового інституту (факультету), якими є збори (конференція) трудового колективу навчально-наукового інституту (факультету), включаючи виборних представників з числа осіб, які навчаються у вищому навчальному закладі. В ньому повинні бути представлені всі категорії працівників навчально-наукового інституту (факультету) та виборні представники з числа осіб, які навчаються у навчально-науковому інституті (на факультеті). При цьому не менш як 75 відсотків складу делегатів (членів) виборного органу повинні становити наукові та науково-педагогічні працівники навчально-наукового інституту (факультету) і не менш як 15 відсотків – виборні представники з числа студентів (курсантів), які обираються студентами (курсантами) шляхом прямих таємних виборів³.

Орган громадського самоврядування навчально-наукового інституту (факультету):

- 1) оцінює діяльність керівника навчально-наукового інституту (факультету);
- 2) затверджує річний звіт про діяльність навчально-наукового інституту (факультету);
- 3) подає керівнику вищого навчального закладу пропозиції щодо відкликання з посади керівника навчально-наукового інституту (факультету) з підстав, передбачених законодавством України, статутом вищого навчального закладу, укладеним з ним контрактом;

¹ Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

² Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

³ Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

- 4) обирає виборних представників до вченої ради навчально-наукового інституту (факультету);
- 5) обирає делегатів до вищого колегіального органу громадського самоврядування вищого навчального закладу.

Важливе місце серед суб'єктів громадськості у системі вищої освіти належить студентському самоврядуванню, яке забезпечує захист прав та інтересів студентів (курсантів) та їх участь в управлінні вищим навчальним закладом. Студентське самоврядування здійснюється студентами (курсантами) безпосередньо і через органи студентського самоврядування, які обираються шляхом прямого таємного голосування студентів (курсантів) (стаття 40)¹ і можуть мати форми: парламент, сенат, старостат, студентський ректорат, студентські деканати, студентські ради тощо. Орган студентського самоврядування може бути зареєстрований як громадська організація відповідно до законодавства з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про вищу освіту».

Органи студентського самоврядування (стаття 40)²:

- 1) беруть участь в управлінні вищим навчальним закладом у порядку, встановленому цим Законом та статутом вищого навчального закладу;
- 2) беруть участь в обговоренні та вирішенні питань удосконалення освітнього процесу, науково-дослідної роботи, призначення стипендій, організації дозвілля, оздоровлення, побуту та харчування;
- 3) проводять організаційні, просвітницькі, наукові, спортивні, оздоровчі та інші заходи;
- 4) беруть участь у заходах (процесах) щодо забезпечення якості вищої освіти;
- 5) захищають права та інтереси студентів (курсантів), які навчаються у вищому навчальному закладі;
- 6) делегують своїх представників до робочих, консультативно-дорадчих органів;
- 7) ухвалюють акти, що регламентують їх організацію та діяльність;
- 8) беруть участь у вирішенні питань забезпечення належних побутових умов проживання студентів у гуртожитках та організації харчування студентів;
- 9) розпоряджаються коштами та іншим майном, що перебувають на балансі та банківських рахунках органів студентського самоврядування;
- 10) вносять пропозиції щодо змісту навчальних планів і програм;

¹ Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

² Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

- 11) вносять пропозиції щодо розвитку матеріальної бази вищого навчального закладу, у тому числі з питань, що стосуються побуту та відпочинку студентів;
- 12) мають право оголошувати акції протесту;
- 13) виконують інші функції, передбачені цим Законом та положенням про студентське самоврядування вищого навчального закладу.

Вищим органом студентського самоврядування є загальні збори (конференція) студентів (курсантів), які (стаття 40):

- 1) ухвалюють положення про студентське самоврядування вищого навчального закладу, визначають структуру, повноваження та порядок проведення прямих таємних виборів представницьких та виконавчих органів студентського самоврядування;
- 2) заслуховують звіти представницьких, виконавчих і контрольно-ревізійних органів студентського самоврядування, дають їм відповідну оцінку;
- 3) затверджують процедуру використання майна та коштів органів студентського самоврядування, підтримки студентських ініціатив на конкурсних засадах;
- 4) затверджують річний кошторис витрат (бюджет) органів студентського самоврядування, вносять до нього зміни та доповнення, заслуховують звіт про його виконання;
- 5) обирають контрольно-ревізійну комісію з числа студентів (курсантів) для здійснення поточного контролю за станом використання майна та виконання бюджету органів студентського самоврядування¹.

Адміністрація вищого навчального закладу не має права втручатися в діяльність органів студентського самоврядування.

Ще одним інституційним суб'єктом державно-громадського управління освітою у вищій школі є наукові товариства студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених, що є частиною системи громадського самоврядування відповідних вищих навчальних закладів (стаття 41)² і забезпечують захист прав та інтересів осіб, які навчаються або працюють у вищому навчальному закладі, зокрема щодо питань наукової діяльності, підтримки наукоємних ідей, інновацій та обміну знаннями.

Наукові товариства студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених:

- 1) приймають акти, що регламентують їх організацію та діяльність;
- 2) проводять організаційні, наукові та освітні заходи;

¹ Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

² Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

- 3) популяризують наукову діяльність серед студентської молоді, сприяють залученню осіб, які навчаються, до наукової роботи та інноваційної діяльності;
- 4) представляють інтереси студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених перед адміністрацією вищого навчального закладу та іншими організаціями з питань наукової роботи та розвитку академічної кар'єри;
- 5) сприяють підвищенню якості наукових досліджень;
- 6) сприяють обміну інформацією між молодими вченими та дослідниками;
- 7) сприяють розвитку міжвузівського та міжнародного співробітництва;
- 8) взаємодіють з Національною академією наук України та національними галузевими академіями наук, науковими та науково-дослідними установами;
- 9) виконують інші функції, передбачені положеннями про наукові товариства студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених, цим та іншими законами України¹.

Адміністрація вищого навчального закладу не має права втручатися в діяльність наукових товариств студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених, крім випадків, коли така діяльність суперечить законодавству, статуту чи завдає шкоди інтересам вищого навчального закладу.

У системі вищої освіти функціонує велика кількість громадських організацій, асоціацій, що діють як на регіональних, так і на національному рівні і які є інституційними суб'єктами громадськості. Це, зокрема, Спілка ректорів вищих навчальних закладів України; Асоціація ректорів вищих технічних навчальних закладів; Асоціація навчальних закладів України приватної форми власності; Конфедерація недержавних вищих закладів освіти України; Регіональні ради ректорів (директорів) вищих закладів освіти; Громадська Рада освітян і науковців України (ГРОНУ) та ін.²

Узагальнюючи види суб'єктів громадськості у системі державно-громадського управління освіти, можемо зробити такі висновки:

по-перше, чітко простежується тенденція до створення як протиположних суб'єктам державної складової суб'єктів громадськості (див. табл. 4.1);

по-друге, якщо види суб'єктів державної складової чітко визначені у законодавстві України стосовно освітянської сфери, то діяльність суб'єктів громадськості визначається не тільки законодавством у системі освіти, але і іншими законодавчими актами, наприклад Законом України «Про об'єднання громадян»; практичною діяльністю у освітянській сфері;

¹ Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

² Див. дет.: підрозділ 2.4. цієї монографії.

по-третє, суб'єкти громадськості поділяються на індивідуальні та інституційні типи. До індивідуальних типів суб'єктів ми умовно відносимо батьків, або осіб, що їх замінюють, які на рівні загальної середньої та позашкільної освіти утворюють батьківські комітети, як інституційних суб'єктів громадськості, а на рівні вищої освіти утворюють різного роду комітети, асоціації тощо; лідерів та активістів учнівського (студентського) самоврядування. Інституційний тип суб'єктів громадськості представлений численними видами суб'єктів, які умовно можна поділити на дві великі групи: внутрішні, тобто ті суб'єкти, що діють у внутрішньому середовищі навчальних закладів і зовнішні, тобто ті, які належать до зовнішнього середовища навчальних закладів;

по-четверте, структура інституційних суб'єктів громадськості внутрішнього середовища навчальних закладів є практично однотипною і представлена кількома видами: загальні збори (конференція) колективу; піклувальними радами, учнівським (студентським) самоврядуванням, районними, міськими, обласними конференціями педагогічних працівників; Всеукраїнськими з'їздами педагогічних працівників тощо. Структура інституційних суб'єктів громадськості зовнішнього середовища навчальних закладів є дуже різноманітною залежно від рівня структури освіти – від дошкільної освіти до вищої йде збільшення числа громадських організацій, асоціацій, що представляють інтереси тих чи тих представників громадськості, особливо численні вони на рівні вищої освіти.

Отже, ми можемо умовно класифікувати суб'єктів державно-громадського управління освітою за критеріями: складової (державна і громадська); типів суб'єктів (індивідуальні і інституційні); рівнів структури освіти (дошкільна, загальна середня, позашкільна, професійно-технічна, вища), що відображено у табл. 4.2.

Таблиця 4.2

Класифікація суб'єктів державно-громадського управління освітою за рівнями структури освіти

		Структура освіти				
Складові ДГУО	Суб'єкти	Дошкільна освіта	Загальна середня освіта	Позашкільна освіта	Професійно-технічна освіта	Вища освіта
державна	індивідуальні	<ul style="list-style-type: none"> - діти дошкільного віку, вихованці, учні; - директори (завідуючі), заступники директора 3 навчально-виховної (виховної) роботи, вихователі-методисти, педагогічні працівники, соціальні педагоги, спеціалісти; - помічники вихователів та няні; - медичні працівники; - батьки або особи, які їх замінюють; - батьки-вихователі дитячих будинків сімейного типу; - фізичні особи, які надають освітні послуги у сфері дошкільної освіти за наявності ліцензії. 	<ul style="list-style-type: none"> - учні (вихованці); - керівники; - педагогічні працівники, психологи, бібліотекарі; - інші спеціалісти; - батьки або особи, які їх замінюють. 	<ul style="list-style-type: none"> - вихованці, учні, слухачі; - директор, заступники директора позашкільного навчального закладу; - педагогічні працівники, психологи, соціальні педагоги, бібліотекарі, спеціалісти, які залучені до навчально-виховного процесу; - батьки або особи, які їх замінюють; - представники підприємств, установ, організацій, які беруть участь у здійсненні навчально-виховного процесу. 	<ul style="list-style-type: none"> - учні, слухачі; - керівник, заступники керівника професійно-технічного навчального закладу; - педагогічні працівники (викладачі, педагоги професійного навчання, вихователі, майстри виробничого навчання, старші майстри виробничого навчання, старші майстри виробничого навчання, інструктори виробничого навчання, методисти, практичні психологи, соціальні педагоги, керівники фізичного виховання та інші працівники); - підприємства, установи, організації. 	<ul style="list-style-type: none"> - здобувачі вищої освіти (студент, курсант, аспірант, ад'юнк, докторант) та інші особи, які навчаються у вищих навчальних закладах (слухач, асистент-стажист, інтерн, лікар-резидент, клінічний ординатор); - ректор ВНЗ; - керівники факультету, навчально-наукового інституту, кафедр; - науковці, науково-педагогічні та педагогічні працівники; - фахівці-практики, які залучаються до освітнього процесу на освітньо-професійних програмах; - інші працівники вищих навчальних закладів. - роботодавці.

<p>державна</p>	<p>ІНСТИТУЦІЇ</p>	<p>– центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти;</p> <p>– центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти;</p> <p>– інші центральні органи виконавчої влади, яким підпорядковані навчальні заклади;</p> <p>– орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері освіти;</p> <p>– інші центральні органи виконавчої влади, яким підпорядковані дошкільні навчальні заклади;</p> <p>– Рада міністрів Автономної Республіки Крим;</p> <p>– обласні, Київська та Севастопольська районні державні адміністрації;</p> <p>– органи місцевого самоврядування, педагогічна рада ДНЗ.</p>	<p>– центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти;</p> <p>– інші центральні органи виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти;</p> <p>– обласні, Київська та Севастопольська районні державні адміністрації та підпорядковані їм органи управління, у сфері управління яких перебувають позашкільні навчальні заклади;</p> <p>– Рада міністрів Автономної Республіки Крим;</p> <p>– обласні, Київська та Севастопольська районні державні адміністрації та підпорядковані їм органи управління, у сфері управління яких перебувають позашкільні навчальні заклади;</p> <p>– органи місцевого самоврядування; педагогічна рада, методичні відділи, відділення.</p>	<p>– центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти;</p> <p>– центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти;</p> <p>– центральні органи виконавчої влади, яким підпорядковані професійно-технічні навчальні заклади;</p> <p>– Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська і Севастопольська міські державні адміністрації, а також створені ними структурні підрозділи з питань професійно-технічної освіти (місцеві органи управління професійно-технічного освіти).</p>	<p>– Кабінет Міністрів України;</p> <p>– центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки;</p> <p>– галузеві державні органи, до сфери управління яких належать вищі навчальні заклади;</p> <p>– органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, до сфери управління яких належать вищі навчальні заклади;</p> <p>– Національна академія наук України та національні галузеві академії наук;</p> <p>– засновники вищих навчальних закладів;</p> <p>– органи громадського самоврядування у сфері вищої освіти і науки;</p> <p>– Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти;</p> <p>– галузеві експертні ради Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти;</p> <p>– незалежні установи оцінювання та забезпечення якості вищої освіти;</p> <p>– Вчена рада університету;</p> <p>– Наглядова рада університету;</p> <p>– робочі та дорадчі органи (ректорат, деканати, приймальна комісія, адміністративна рада тощо).</p>
-----------------	-------------------	---	---	---	---

Громадська	індивідуальні	<ul style="list-style-type: none"> – батьки або особи, які їх замінюють; – лідери учнівського самоврядування; – активісти учнівського самоврядування 	<ul style="list-style-type: none"> – батьки або особи, які їх замінюють; – лідери учнівського самоврядування; – активісти учнівського самоврядування 	<ul style="list-style-type: none"> – батьки або особи, які їх замінюють; – лідери учнівського самоврядування; – активісти учнівського самоврядування 	<ul style="list-style-type: none"> – батьки або особи, які їх замінюють; – лідери учнівського самоврядування; – активісти учнівського самоврядування 	<ul style="list-style-type: none"> – батьки або особи, які їх замінюють; – лідер студентського самоврядування та його заступники; – активісти учнівського самоврядування; – випускники; – спонсори, меценати.
Інституційні	<ul style="list-style-type: none"> – загальні збори (конференція) ДНЗ та батьків або осіб, які їх замінюють; – піклувальна рада ДНЗ; – районна, міська, обласна конференції педагогічних працівників; – з'їзд працівників освіти Автономної Республіки Крим; – Всеукраїнський з'їзд педагогічних працівників дошкільної освіти 	<ul style="list-style-type: none"> – батьківські комітети; – загальні збори (конференція) колективу ЗНЗ; – піклувальна рада району, міська, обласна конференції педагогічних працівників; – учнівське самоврядування; 	<ul style="list-style-type: none"> – батьківські комітети; – загальні збори (конференція) колективу позашкільного навчального закладу; – піклувальна рада ЗНЗ; – учнівське самоврядування; – комісії, асоціації тощо у позашкільному навчальному закладі; 	<ul style="list-style-type: none"> – загальні збори (конференція) колективу ПТНЗ; – учнівське самоврядування; – Всеукраїнська рада лідерів учнівського самоврядування професійно-технічних навчальних закладів; – Всеукраїнська Рада учнівського самоврядування професійно-технічних навчальних закладів; – інші органи громадського самоврядування; – Всеукраїнська Асоціація працівників профтехосвіти; – підприємства, установи, організації, що співпрацюють з професійно-технічними навчальними закладами; – інші суб'єкти 	<ul style="list-style-type: none"> – загальні збори (конференція) трудового колективу ВНЗ, включаючи виборних представників з числа студентів (курсантів); – збори (конференція) трудового колективу навчально-наукового інституту (факультету), включаючи виборних представників з числа осіб, які навчаються у вищому навчальному закладі; – органи студентського самоврядування (загальні збори (конференція) та інші форми; – наукові товариства (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених 	

РОЗДІЛ 5

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ЗАЛЕЖНОСТІ МІЖ ДЕРЖАВОЮ І ГАЛУЗЗЮ ОСВІТИ У КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНО-ГРОМАДСЬКОГО УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ (МЕЗОРІВЕНЬ)

Мезорівень системи державно-громадського управління освіти представлений функціональними залежностями, що виникають між державою та громадянським суспільством і сферою освіти. Ці залежності з боку держави знайшли своє докладне вивчення у різних галузях знань, зокрема філософії освіти, соціології освіти, освітній політиці тощо, тому ми не зупиняємося на них детально. Нас більше цікавлять функціональні залежності з боку громадянського суспільства і громадськості, що формуються у сфері освіти. Саме їм і буде присвячено розділ.

5.1. Принципи взаємодії держави і громадянського суспільства у сфері освіти

(К. А. Постол)

Трансформаційні процеси у Центральній і Східній Європі наприкінці ХХ століття продемонстрували значний політичний й соціальний потенціал незалежних громадських об'єднань, що, в свою чергу, вплинуло на становлення громадянського суспільства та його інститутів в Україні. Це сприяло відродженню інтересу до концепцій механізмів взаємодії державного та громадського секторів суспільства в різних сферах наукового пізнання.

Увага сучасної науки до взаємодії держави і громадянського суспільства пояснюється, на нашу думку, низкою різносторонніх чинників: по-перше, історико-політичними подіями в Європі, тобто крахом останніх авторитарних та тоталітарних режимів на її території; по-друге, глибокими глобалістичними змінами структури сучасного суспільства; по-третє, стрімким розвитком і відчутним підвищенням в умовах відкритого суспільства соціальної ролі системи різноманітних громадських об'єднань, що охоплюють всі сфери приватного життя громадян; по-четверте, вдала реалізація в більшості країнах розвиненої демократії економічного розвитку через плідну співпрацю всіх секторів суспільства; по-п'яте, формування нового типу людини – «громадянина світу» з трансформаційним осмисленням сенсу життя, який може і хоче відповідально діяти та впливати на внутрішні й зовнішні процеси у світі.

Тож проблема взаємодії держави і громадянського суспільства значно актуалізувалась під впливом міжцивілізаційного розвитку, у який потрапило наприкінці ХХ століття людство. Й за таких умов глобальної переструктуриза-

ції людської спільноти проблема розвитку взаємовідносин між громадянським суспільством та державою стає своєрідним ключем для з'ясування місця людини та суспільства у третьому тисячолітті. Найперше це відбувається за умов визнання вагомості існування дворівневої системи управління в усіх основних сферах суспільства як «згори» (через державну владу), так і «знизу» (через самоврядування народу), що є вагомим підґрунтям для переосмислення ролі всього громадянського суспільства в кожній країні і окремих громадян та їх об'єднань, які в цьому випадку мають дієві важелі впливу для формування демократичного та відкритого функціонування державних інституцій, чим вносять істотний внесок до моделювання перспективних стратегій розвитку суспільства і соціальної правової держави.

Справді, багато вчених та політичних лідерів все частіше приходять до висновку, що для того, щоб держава досягла свого розвитку як ефективна соціальна організація, в кожній сфері суспільства повинна існувати та розвиватись система різних соціальних домовленостей, яка частково закріплена в конституції і законах, зокрема щодо спільних цілей, здійснення окремих функцій.

При цьому може виникати проблема розмежування цих цілей і функцій між державою, громадянським суспільством й особою, адже кожен суб'єкт соціального цілого має беззастережно дотримуватись своїх прав та обов'язків і виконувати властиві йому функції. Цей процес спонукає різні соціальні, економічні, політичні, ідеологічні структури пристосовуватись одна до одної з метою подолання відмінностей у поглядах і діях.

Взаємне пристосування дійсно стає невід'ємним елементом ефективної діяльності сучасної соціальної організації, без якого облаштування життя як в будь-якій сфері суспільстві, так і в державі в цілому не можливе за визначенням. Внутрішньополітичні ідеологічні орієнтації соціальних сил та лідерів, якщо вони домовляються з кардинальних проблем, слугують стабілізаторами держави і гармонізують її взаємодію з інститутами громадянського суспільства, що звичайно надає більших можливостей реалізації політичних і соціальних прав людини (громадянина)¹.

Тож об'єктивним фактом є те що, у забезпеченні розвитку стабільних розвинутих соціальних та правових домовленостей між державним та громадським секторами є двостороння вигода: громадяни одержують більшу свободу для реалізації своїх індивідуальних інтересів та цілей, а держава у свою чергу отримує розвинутих, самостійних, відповідальних особистостей, які створюють сильну економічну базу, стають фінансовою опорою держави, одночасно виступаючи і як конкуренти, що стимулює державу до постійного розвитку.

Отже, на сьогодні вже не виникає сумнівів у тому, що цінність громадянського суспільства найбільш проявляється при взаємодії його інститутів з ор-

¹ Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні: навч. посіб. / Ф. М. Рудич, Р. В. Балабан, Ю. С. Ганжуров, О. П. Дергачов, Г. І. Зеленько, Н. В. Кононенко. – К.: Либідь, 2008. – С. 56.

ганами державної влади та виконання ними таких функцій як захист прав і свобод громадян, представництво їх інтересів, поширення демократичних цінностей, участь та ініціювання суспільних дискусій та обговорень, здійснення контролю за діяльністю державних органів тощо.

Зазначені основні напрями діяльності інститутів громадянського суспільства знаходять своє втілення через існування механізмів їх взаємодії з державою. Саме тому пошук таких взаємозв'язків, які дозволили б пришвидшити розвиток громадянського суспільства, налагодити ефективну співпрацю його складових елементів з органами влади, є особливо актуальним на сьогодні для нашої держави, враховуючи обраний нею курс на панування демократії в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

Для досягнення цієї мети новий тип управління в усіх сферах демократичної правової, соціальної держави, в тому числі і в освітній, повинен базуватись не на моделі централізованої ієрархії і тиску, а на конструктивній взаємодії і діалозі між основними суб'єктами суспільства. І якщо ми беремо до уваги соціальний діалог в країні, то не залежно від моделі суспільно-політичного устрою – це, перш за все, процес, учасниками якого є державна влада і представники громадянського суспільства, який відбувається із перетинанням державних і громадських інтересів.

Таким чином, пошук шляхів забезпечення ефективного управління в нових соціоекономічних умовах призвели до становлення і в нашій державі поняття «демократії участі» (від англ. *participative democracy*). Сутність цього поняття можна визначити, з акцентом на те, що це не лише визнання влади народу як такому, що належить вся повнота її здійснення, а й визнання необхідності та доцільності доповнення процесу представницької демократії, механізмом залучення громадськості до безпосереднього обговорення та прийняття оптимальних рішень щодо розв'язання нагальних проблем у країні.

Тож демократію участі можна визначити як реалізацію влади через взаємодію та спільну відповідальність на основі принципів налагодження партнерської взаємодії та соціальної єдності¹. Для того, щоб такий соціальний діалог відбувся, за думками вітчизняних науковців, необхідно дотримання двох ключових принципів взаємодії: діалогічної партиципації як принципу формування соціальної активності і паритету – принципу, що забезпечує рівність можливостей і умов, в яких діють учасники².

Дійсно, залучення громадянськості до здійснення державної політики, в тому числі і освітньої, повинно відбуватись за певними стандартами, взявши приклад стандартів Шотландії як розвиненої демократичної країни, їх можна

¹ Ібранімова І. Компакт або суспільний договір між владою і громадянським суспільством / І. Ібранімова. // Громадянське суспільство. – 2009. – №8. – С. 17.

² Михальський Ю. А. Концепт громадянського суспільства. Український вимір / Ю. А. Михальський. – К.: ФОРМ В. Ф. Коваленко, 2013. – С. 27.

визначити як: рівність доступу усіх зацікавлених сторін, спільне планування та узгодження методів діяльності, визнання зобов'язань та потреб різних сторін, взаємопідтримка.

У документах ООН виділяють також характеристики поняття належного врядування – «good governance», яке також, на нашу думку, є співзвучним з досліджуваним нами питанням. Ними є такі: розгалужена участь різних суб'єктів, орієнтація на консенсус, відповідальність, прозорість, належне реагування, рівність та врахування інтересів, ефективність та результативність, підзвітність.

Майже аналогічно викладені принципи належного урядування і в документах Європейського союзу. Так, у «Білій книзі європейського врядування» міститься ряд рекомендацій для посилення принципів демократії у Європі та підвищення довіри до публічних інституцій Європейського союзу: відкритість, активна участь, відповідальність, ефективність та узгодженість. При цьому наголошується, що якість, ефективність та відповідність політики залежить від забезпечення участі всіх зацікавлених сторін упродовж всього процесу вироблення політики.

Окреслений контекст інноваційного розвитку найважливіших сфер суспільства, в тому числі і освітньої, потребує змін у підходах, методах та принципах побудови взаємовідносин держави та громадянського суспільства та вимагає визнати представників громадськості не тільки важливими, але й рівноправними суб'єктами для реалізації сучасної державної освітньої політики України. Необхідність впровадження політичної діяльності, яка відповідає пріоритетам демократичної, правової держави та задоволенню освітніх потреб громадянського суспільства, вимагає переорієнтації на якісно нові моделі управління освітою та ролі особистості в ній.

Аналіз змісту нормативно-правових актів, які регулюють освітню сферу суспільства, за останнє десятиліття дає змогу спостерігати поступове утвердження курсу на стійкий та системний діалог між структурами державного та громадського сектору з метою реалізації демократичних перетворень та використання потенціалу громадянського суспільства задля подолання соціальних та економічних проблем в освіті України.

При зазначеному напрямку розвитку суспільства, перш за все, помітною є суттєва зміна ролі держави щодо регулювання суспільних відносин: вона набуває ознак соціально спрямованого керування, держава стає гарантом і захисником прав кожного громадянина, головними її функціями стають регулюючі та захисні, державна політика базується на принципі пріоритетності прав громадян та їх об'єднань, надаючи при цьому їм особливі суспільно значущі функції.

Але треба відзначити, що зазначені декларативні принципи в Україні реалізуються зі значними складнощами. Особливо це стосується освітньої сфери, оскільки тривалий історичний досвід розвитку нашої країни в умовах тоталі-

тарного режиму, відзначилось у менталітеті українців стосовно сприйняття освіти як сфери управління з принципами жорсткої субординації й централізації та домінуючим твердженням, що її формування, реалізація та контроль є справою виключно держави.

Така усталена модель управління освітою, звичайно, в багатьох аспектах є об'єктивно обґрунтованою та має незаперечні переваги, проте сучасні виклики розвитку людства, в першу чергу – підвищення авторитету та ролі особистості, визнання людини найвищою соціальною цінністю – вимагають модернізації багатьох аспектів освітньої галузі.

По-перше, це пов'язано з тим, що освіта залишається безумовним провідним чинником формування людини як члена громадянського суспільства та розвитку правової свідомості населення, а отже повинна впроваджувати новий тип мислення та поведінки громадян держави, в тому числі, що стосується процесу її отримання. По-друге, перетворення освітньої сфери в стратегічний ресурс економіки держави, можливість функціонування освітніх установ різних форм власності, в тому числі змішаних, розгалужені умови фінансування освітніх процесів, тенденція розвитку міжнародних зв'язків – всі ці та інші об'єктивні фактори пояснюють нові вимоги щодо наявності різного суб'єктного складу сучасної освітньої політики і надання особливого статусу саме інститутам громадянського суспільства, оскільки необхідність залучення інтелектуального та фінансового потенціалу незалежних громадських об'єднань для розвитку освітньої галузі, робить ці суб'єкти активними учасниками зазначеного процесу. Тож через сучасні виклики розвитку суспільства – становлення економіки знань, підвищення цінності людського та соціального капіталів – суспільний, або так званий третій сектор об'єктивно посилює свою позицію і роль у соціально-економічному розвитку, в тому числі і в освітній сфері¹.

Сучасний підхід сприйняття громадянина як вагомого учасника формування та реалізації державної політики ставить вищезазначені ознаки теорії «демократії участі» на перші щаблі сьогодення і в освітній сфері. Але не можна проігнорувати той факт, що для розвитку освіти як сфери багатоаспектної партнерської взаємодії двох найважливіших суб'єктів для її реалізації – держави та інститутів громадянського суспільства – існує потреба в новій моделі її управління.

Така модель управління освітою має бути демократичною та відкритою, повинна забезпечувати перехід України до постінформаційного суспільства, а також відтворювати соціокультурне середовище для саморозвитку особистості протягом життя. У ній передбачається забезпечення державного управління з урахуванням громадської думки, внаслідок чого змінюються

¹ Постол К. А. Державно-громадська модель управління освітою як форма правової взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави в Україні / К. А. Постол // Право і суспільство. – 2014. – № 5. – С. 55.

навантаження, функції, структура і стиль центрального і регіонального управління освітою¹.

Спираючись на подібні характеристики в науково-практичних матеріалах та нормативно-правових актах, використовується поняття «державно-громадська модель управління освітою». У сутності цього поняття на сьогодні доцільно розділяти явища нових, більш демократичних відносин, погоджених взаємодій між державою та громадянським суспільством. Участь цих сторін у розв'язанні різних питань освіти, а саме управлінські аспекти цих взаємодій, які пов'язані з можливістю відповідально та результативно впливати на освітню політику, визначальним пріоритетом якої є забезпечення якості освіти на основі збереження його фундаментальності та відповідності актуальним і перспективним потребам особистості, суспільства й держави².

Для оптимальної реалізації цієї співпраці вітчизняними науковцями і практиками пропонується евристична модель системи державно-громадського управління. Вона є системою взаємодії органів державної влади і громадських організацій. Ця взаємодія становить багаторівневу систему з широким спектром розподілу організаційних сил між суб'єктами управління, що дає змогу виявляти й уточнювати їх цілі, а також сукупність формальних і неформальних зв'язків і відносин між ними.

Вона може проявлятися в різних формах: співробітництво, консенсус, узгодження, гегемонія, контроль, панування, керівництво, ізоляція, нейтралізація, боротьба, суперництво тощо, проте реалізуючись у формі системи державно-громадського управління, передбачає реалізацію у форматі соціального партнерства³.

Приклади багатоаспектних розвинених відносин інститутів громадянського суспільства та держави, метою яких є встановлення демократичних відносин у країні, що відповідають інтересам усіх членів суспільства, перш за все, на нашу думку, передбачають наступні принципи: широке представництво різних учасників відносин, їх співпраця на основі партнерства, існування легітимної можливості їх спільної діяльності в усіх пріоритетних питаннях, їх взаємозалежності та взаємовідповідальності в цьому процесі.

Оскільки державно-громадське управлінням освітою сприймається як «процес поєднання різноспрямованої діяльності державних та суспільних суб'єктів управління в інтересах людини, соціуму, влади, а головною перевагою цього типу управління вважається оптимальне задоволення потреб та інтересів учасників освітнього процесу в процесі зваженої взаємодії громадсько-

¹ Андрущенко В. Державно-громадський характер управління освітою / В. Андрущенко // Вища освіта України. – 2011. – № 3. – С. 6.

² Михайленко О. Державно-громадське управління освітою / О. Михайленко // Директор школи Україна. – К., 2007. – № 1. – С. 48.

³ Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства: монографія / Мін-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; за науковою ред. В. П. Беха; редкол.: В. П. Бех (голова), Г. О. Нестеренко (за-ст. голови) [та ін.]. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 680 с.

сті і владних структур»¹. Зрозуміло, що це суспільне явище відповідає необхідним показникам, а кінцевою метою сучасної освітньої політики є створення умов, в яких особистість, суспільство й держава стають рівноправними суб'єктами і партнерами.

Виходячи з викладеного вище, вважаємо за потрібне проаналізувати поняття та розуміння суб'єктного складу громадянського суспільства як основного елемента державно-громадської моделі управління освітою. На наш погляд, найбільш адекватне пояснення процесів формування взаємодії громадянського суспільства як між його членами, так і з представниками публічної державної влади, послідовне висвітлення всіх його етапів та складових можна знайти у його інституалізованому визначенні.

Так, наприклад, О. Петришин розглядає громадянське суспільство як сукупність добровільно сформованих громадських інституцій, що діють на самоврядних засадах у межах конституції та законів, за посередництвом яких індивіди реалізують свої основні невід'ємні права і свободи².

Для Е. Геллнера очевидним є визначення, згідно з яким громадянське суспільство становить «сукупність різних неурядових інститутів, достатньо потужних, щоб слугувати противагою державі, і, не заважаючи їй, виконують роль миротворця й арбітра між основними групами інтересів, стримувати її прагнення до домінування й атомізації решти суспільства»³.

У найбільш концентрованому вигляді інструментальне визначення громадянського суспільства запропонував А. Арато, під яким він розуміє різного роду асоціації і об'єднання неполітичного характеру, які є суто добровільними та створеними за ініціативою громадян, основною формою активності яких є колективна дія⁴. В Україні до визначення А. Арато розуміння громадянського суспільства наближено в роботі Ю. Баркова, де він розуміє це суспільне явище як «динамічно структурований чинник інтерсуб'єктних відносин людей, їх соціальних спільностей, що забезпечує цим відносинам свободу розвитку через систему конструктивних противаг для державних структур і доцільне обмеження їх кількості та повноважень»⁵.

Проаналізоване розуміння громадянського суспільства як інтегрованої сфери всієї сукупності суспільних відносин, які перебувають поза рамками державної директивної регламентації, передбачає існування системи виключно громадських неприбуткових інституцій, за допомогою яких вільно здійсню-

¹ Тодосова Г. І. Шляхи розвитку державно-громадського управління освітою в Україні: європейський досвід та українська реальність / Г. І. Тодосова // Державне управління: теорія та практика. – 2010. – № 1. – С. 16.

² Цвік М. В. Загальна теорія держави і права: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / М. В. Цвік, О. В. Петришин. – Х.: Право, 2009. – С. 471.

³ Коэн Джин Л. Гражданское общество и политическая теория / Коэн Джин Л., Арато Эндрю; Пер. с англ.; Общ. ред. И. И. Мьюберг. – М.: Издательство «Весь Мир», 2003. – С. 15.

⁴ Арато А. Концепция гражданского общества: восхождение, упадок и воссоздание направления для дальнейшего исследования / А. Арато // Полис. – 1995. – № 3. – С. 50.

⁵ Барков В. Ю. Соціально-політичне становлення громадянського суспільств в Україні: Дис... д-ра політ. наук: 23.00.02 / Валерій Юрійович Барков. – К., 1999. – С. 57.

ються як міжособистісні зв'язки громадян, так і їх можливість взаємодії з органами публічної влади задля реалізації властивих їм інтересів.

Справді, твердження, що найбільш стійким формальним показником конкретного стану громадянського суспільства є наявність або відсутність у ньому відповідних організаційних структур, здатних забезпечити реалізацію інтересів громадян, гарантованих їм конституцією та законами країни та встановлювати діалог між суспільством і владою¹, відображає діалектику зв'язку між розвитком інститутів громадянського суспільства та самого громадянського суспільства.

Також погоджуємось з твердженням академіка В. Геєця, що в сучасних умовах під час становлення громадянського суспільства та використання його потенційних можливостей для позитивного впливу на розвиток суспільства і держави, основну роль мають відігравати громадські об'єднання, діяльність яких створює умови для самоорганізації в самореалізації відповідно до потенційних можливостей окремих суб'єктів господарювання та населення в цілому².

Таким чином, за своєю соціально-економічною природою незалежні об'єднання громадян є рубіжними структурами громадянського суспільства, надзвичайно важливими з точки зору його повноцінного функціонування, оскільки дозволяють вирішувати проблему захисту прав і свобод громадян, реалізовувати інтереси людей. Їх функції та діяльність має різноплановий характер, що сприяє більш ефективній співпраці людини, суспільства і держави, формуючи новий вектор соціальної комунікації³.

З огляду на вищезазначені поняття, стає зрозумілим, що самоорганізація громадян та сформованість їх груп інтересів є найважливішою передумовою формування громадянського суспільства. На ґрунті соціальної комунікації громадян відбувається структуризація їх інтересів, яка служить підвалиною для соціальної активності суспільства. Активізація суспільства здійснюється на основі визнання певним колом громадян важливості спільних для себе інтересів, згуртування навколо них і виокремлення у певну соціальну цінність.

Зазначений нами акцент, що система інститутів громадянського суспільства створює та забезпечує життєдіяльність економічної, політичної, соціальної, соціокультурної, духовної сфери недержавного сегмента суспільства та виводить громадянське суспільство в роль суб'єкта як приватних, виключно громадських відносин, так і публічних відносин, мета яких є встановлення взаємодії з державою, означає, що зазначена система його інституцій складається,

¹ Формування інституту громадянського суспільства, регіональні аспекти: Монографія / В. Є. Слюсаренко. – Ужгород: «Ужгородська міська друкарня», 2013. – С. 10.

² Геєць В. М. Інституційні перетворення і суспільний розвиток / В. М. Геєць // Економіка і прогнозування. – 2005. – № 2. – С. 32.

³ Формування інституту громадянського суспільства, регіональні аспекти: Монографія / В. Є. Слюсаренко. – Ужгород: «Ужгородська міська друкарня», 2013. – С. 22.

за нашою думкою, з трьох основних векторів їх функціонування. Діяльність першої групи громадських інституцій спрямована на встановлення внутрішніх правових та соціальних зв'язків між громадянами та їх об'єднаннями з метою реалізації або захисту прав та інтересів важливих для громадськості.

Друга група об'єднань громадян спрямована на встановлення різноманітних правових відносин з органами державного регулювання, які зачіпляють інтереси громадського сектору. Третя група незалежних громадських формувань виконує подвійну роль щодо свого функціонального призначення – як щодо реалізації необхідних прав та свобод громадянського суспільства у певній сфері, так і щодо участі у формуванні державної політики в цьому напрямку¹.

Таким чином, здійснивши дослідження із зазначеного питання варто відзначити, що об'єктивним явищем сьогодення є процес поступового перебирання громадським сектором частини соціальних та інших функцій, якими переважані державні інституції. У ситуації обмеженості коштів державних матеріальних ресурсів все більше політичних та соціальних сил приходять до висновку, що потенціал громадянського суспільства повинен використовуватись у всіх можливих варіантах – активного використання всіх консультативних механізмів до залучення представників громадськості до виконання соціальних та політичних завдань.

Цей принцип трансформаційного розвитку суспільства повноцінно відображається і в освітній сфері через створення нової моделі її управління. Розглянута державно-громадська модель управління освітою, за нашими висновками, має свої певні складові елементи як приклад багатоаспектного механізму взаємодії двох найважливіших суб'єктів сучасного суспільства – держави та інститутів громадянського суспільства. Це, по-перше, особливий суб'єктний склад цього явища, який складається із державного сектора управління – демократично обраної публічної влади, представниками якої є парламентарії, посадові особи органів виконавчої влади, посадові особи та адміністрації державних управлінь та установ освітньої сфери, а також із громадського сектора управління – діяльності інститутів громадянського суспільства та органів громадського самоврядування в сфері освіти.

По-друге, наявність нормативно-правового механізму регулювання взаємовідношень зазначених суб'єктів державно-громадської моделі управління освітою, який визначає їх правовий статус, механізм реалізації існуючих прав та обов'язків, принципи та форми їх взаємодії.

По-третє, наявність організаційно-правового механізму взаємодії суб'єктів як форм практичного втілення основних завдань та функцій державно-громадської моделі управління освітою.

¹ Постол К. А. Непрубтові громадські об'єднання як суб'єкти реалізації правовідносин громадянського суспільства в Україні / К. А. Постол // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право: зб.наук. праць. – 2015. – Вип. 29. – С. 212.

5.2. Роль профспілкових організацій у процесі державно-громадської моделі управління освітою в Україні

(К. А. Постол)

Спираючись на виокремлені три основні вектори функціонування системи інститутів громадянського суспільства, зазначимо, що саме до останньої групи інститутів громадянського суспільства можна віднести діяльність профспілкових організацій – добровільних об'єднань громадян, які створюються з метою реалізації та захисту соціальних, трудових та економічних прав та свобод, оскільки, за нашою думкою, саме ці громадські об'єднання є найкращим прикладом суб'єкту формування та реалізації моделі державно-громадського управління освітою.

Так, аналізуючи роль профспілок у громадянському суспільстві, а також у процесі здійснення державно-громадської моделі управління, в тому числі і в освіті, можна відзначити три найголовніші напрями їх впливу в цих процесах. По-перше, це реалізація і захист прав та свобод членів громадянського суспільства завдяки активній роботі профспілок щодо їх встановлення та розширення як в межах окремою установи, так і всього суспільства.

По-друге, це вагома роль профспілкового руху в утвердженні та розвитку системи соціального партнерства в Україні, що встановлює умови для соціального діалогу як основи державно-громадського управління. По-третє, активність профспілок в умовах самоврядування на рівні певної установи або організації, як вираз активності та дієвості громадської думки та громадського контролю. Визначені основні напрями діяльності звичайно мають своє правове підґрунтя для їх легітимності та законності, тому для повноцінного розуміння ролі профспілок у формуванні державно-громадської моделі управління в освіті вважаємо за доцільним проаналізувати зміст норм чинного законодавства України, які формують їх правовий статус в зазначеному питанні.

Так, питання стосовно функцій профспілок щодо захисту прав та інтересів громадянського суспільства найповніше регламентує Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15 вересня 1999 року¹. У цьому законі найперше доволі чітко був регламентований правовий статус професійних спілок та їх об'єднань. У статті 12 Закону було підкреслено незалежність їх діяльності від органів державної влади та органів місцевого самоврядування, роботодавців, інших громадських організацій, політичних партій, їх непідзвітність та непідконтрольність їм. Втручання органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових осіб, роботодавців, їх об'єднань у статутну діяльність профспілок, їх організацій та об'єднань цією статтею забороняється.

¹ Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 45.

Таким чином, професійні спілки є самостійним та незалежним суб'єктом здійснення правовідносин в освіті від імені громадськості. Їх незалежність означає можливість самостійно визначати свої цілі та завдання і силою громадського впливу домагатись їх виконання.

Розділ другий закону містить доволі вагомий перелік прав профспілок та їх об'єднань в процесі захисту трудових, соціально-економічних та інших прав та інтересів їх членів та окремих працівників, у тому числі і в освітній сфері, а також визначає деякі організаційно-правові механізми взаємодії профспілок та держави, в особі уповноважених нею органів, відповідальних за сферу трудового та соціального забезпечення населення.

Стаття 19 Закону надає профспілкам право здійснювати представництво і захист трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілок в органах державної влади і органах місцевого самоврядування, у відносинах з роботодавцями, а також з іншими об'єднаннями громадян. Зазначається, що у питаннях колективних інтересів працівників профспілки, їх об'єднання здійснюють представництво та захист інтересів працівників незалежно від їх членства у профспілках.

Статтею 20 встановлюється, що профспілки, їх об'єднання ведуть колективні переговори, здійснюють укладання колективних договорів, генеральної, галузевих, регіональних, міжгалузевих угод від імені працівників у порядку, встановленому законодавством. Зазначено, що профспілки, їх об'єднання здійснюють контроль за виконанням колективних договорів, угод і у разі порушення роботодавцями, органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування умов колективного договору, профспілки або їх об'єднання мають право направляти їм подання про усунення цих порушень, яке розглядається в тижневий термін. У разі відмови усунути ці порушення або недосягнення згоди у зазначений термін профспілки мають право оскаржити неправомірні дії або бездіяльність посадових осіб до місцевого суду.

Вагомий перелік повноважень профспілок, їх об'єднань стосується також захисту прав громадян на працю та здійснення громадського контролю за додержанням законодавства про працю. У статті 20 Закону встановлюється, що профспілки, їх об'єднання захищають право громадян на працю, беруть участь у розробленні та здійсненні державної політики у галузі трудових відносин, оплати праці, охорони праці, соціального захисту. Форми і системи оплати праці, норми праці, розцінки, тарифні сітки, схеми посадових окладів, умови запровадження та розміри надбавок, доплат, премій, винагород та інших заохочувальних, компенсаційних і гарантійних виплат встановлюються підприємствами у колективному договорі з додержанням норм і гарантій, передбачених законодавством, генеральною та галузевими (регіональними) угодами.

Також у статті зазначено, що профспілки здійснюють громадський контроль за виплатою заробітної плати, додержанням законодавства про працю та про охорону праці, створенням безпечних і нешкідливих умов праці, належних

виробничих та санітарно-побутових умов, забезпеченням працівників засобами індивідуального та колективного захисту. У разі загрози життю або здоров'ю працівників профспілки мають право вимагати від роботодавця негайного припинення робіт на робочих місцях на час, необхідний для усунення загрози життю або здоров'ю працівників.

Профспілки мають право на проведення незалежної експертизи умов праці на відповідність їх нормативно-правовим актам з питань охорони праці, брати участь у розслідуванні причин нещасних випадків і профзахворювань на виробництві та давати свої висновки про них. Для здійснення цих функцій профспілки, їх об'єднання можуть створювати служби правової допомоги та відповідні інспекції, комісії, затверджувати положення про них.

Уповноважені представники профспілок мають право вносити роботодавцям, органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування подання про усунення порушень законодавства про працю, які є обов'язковими для розгляду, та в місячний термін одержувати від них аргументовані відповіді. У разі ненадання аргументованої відповіді у зазначений термін дії чи бездіяльність посадових осіб можуть бути оскаржені до місцевого суду.

Важливим моментом для досліджуваного питання є також нормативний припис, що проекти законів, які стосуються соціально-економічних відносин, подаються відповідними органами виконавчої влади з урахуванням пропозицій всеукраїнських профспілок, їх об'єднань. Проекти нормативно-правових актів, які стосуються трудових відносин або соціального захисту громадян, розглядаються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування з урахуванням думки відповідних профспілок, об'єднань профспілок.

Профспілки, їх об'єднання мають право вносити пропозиції суб'єктам права законодавчої ініціативи і відповідним органам державної влади про прийняття або внесення змін до законів і інших нормативно-правових актів, які стосуються соціально-трудової сфери. Профспілки, їх об'єднання мають право брати участь у розгляді органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, а також роботодавцями, їх об'єднаннями, іншими об'єднаннями громадян своїх пропозицій, що, таким чином, робить ці суб'єкти повноцінними представниками громадян щодо захисту трудових та соціально-економічних прав в процесі їх освітньої діяльності.

Стаття 22 Закону регламентує питання функцій профспілок у забезпеченні зайнятості населення, в тому числі освітньої галузі. Так, у разі, якщо роботодавець планує звільнення працівників з причин економічного, технологічного, структурного чи аналогічного характеру або у зв'язку з ліквідацією, реорганізацією, зміною форми власності підприємства, установи, організації, він повинен завчасно, не пізніше як за три місяці до планованих звільнень надати первинним профспілковим організаціям інформацію щодо цих заходів, включаючи інформацію про причини наступних звільнень, кількість і категорії працівників, яких це може стосуватися, про терміни проведення звільнень, а також

провести консультації з профспілками про заходи щодо запобігання звільненням. У свою чергу профспілки мають право вносити пропозиції органам державної влади, органам місцевого самоврядування, роботодавцям, їх об'єднанням про перенесення термінів, тимчасове припинення або скасування заходів, пов'язаних з вивільненням працівників, які є обов'язковими для розгляду.

Таким чином, держава визнає профспілки, не тільки добровільним громадським формуванням, що об'єднує громадян інтересом за родом їх професійної діяльності, а й надає їм статус суб'єкта правовідносин з вагомими правами та повноваженнями щодо відстоювання трудових, соціально-економічних та інших прав та інтересів членів профспілок та інших громадян. Профспілкам надається право впливати на державну політику в трудовій та соціально-економічній сфері, шляхом внесення пропозицій щодо змін та нововведень в законодавстві; бути незалежним від будь-якого органу чи організації в процесі здійснення їхньої діяльності; бути органом повноцінного представництва громадян щодо захисту їх трудових та соціально-економічних прав.

Аналізуючи положення цього закону та виходячи з проблематики цього дослідження, можна дійти висновку, що профспілкам та їх об'єднанням як інститутам громадянського суспільства були надані вагомі правові можливості продуктивної, ефективної праці для відстоювання своїх конституційних прав, захисту своїх інтересів, як суб'єкта правовідносин та засоби протистояння зловживанням зі сторони державних та інших органів й організацій. Але закон не надає чіткої регламентації можливостей контролю профспілок за діяльністю органів виконавчої влади та місцевого самоврядування в сфері праці та соціально-економічного захисту населення та співпраці на основі принципів соціального партнерства, що ми виділили як другу основну функцію зазначених професійних об'єднань.

Зазначений напрям діяльності розглядається в іншому важливому для нашого питання нормативно-правовому акті – Законі України «Про соціальний діалог в Україні»¹, який визначає правові засади організації та порядку ведення соціального діалогу в Україні з метою вироблення та реалізації державної соціальної і економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин та забезпечення підвищення рівня і якості життя громадян, соціальної стабільності в суспільстві. При цьому закон визначає, що соціальний діалог здійснюється на принципах:

- законності та верховенства права;
- репрезентативності і правоможності сторін та їх представників;
- незалежності та рівноправності сторін;
- конструктивності та взаємодії;
- добровільності та прийняття реальних зобов'язань;

¹ Про соціальний діалог в Україні: Закон України від 23 грудня 2010 № 2862-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 28.

- взаємної поваги та пошуку компромісних рішень;
- обов'язковості розгляду пропозицій сторін;
- пріоритету узгоджувальних процедур;
- відкритості та гласності;
- обов'язковості дотримання досягнутих домовленостей;
- відповідальності за виконанням прийнятих зобов'язань.

Зазначені принципи, на нашу думку, повноцінно відображають найголовніші умови створення державно-громадського управління, та слугують важливим орієнтиром для його подальшого розвитку. При цьому найактивнішу роль у цьому процесі відведено незалежним добровільним громадським формуванням – профспілкам, адже саме вони є представником громадськості у вирішенні соціальних та економічних проблем в суспільстві, в тому числі і в освітній галузі на всіх рівнях соціального діалогу.

Так, у частині 2 статті 4 зазначено, що до сторін соціального діалогу належать: на національному рівні – профспілкова сторона, суб'єктами якої є об'єднання професійних спілок, які мають статус всеукраїнських; на галузевому рівні – профспілкова сторона, суб'єктами якої є всеукраїнські профспілки та їх об'єднання, що діють у межах певного виду або кількох видів економічної діяльності; на територіальному рівні – профспілкова сторона, суб'єктами якої є профспілки відповідного рівня та їх об'єднання, що діють на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці; на локальному рівні – сторона працівників, суб'єктами якої є первинні профспілкові організації, а в разі їх відсутності – вільно обрані для ведення колективних переговорів представники (представник) працівників.

У статті 8 Закону сказано, що соціальний діалог здійснюється між його сторонами відповідного рівня у формах: обміну інформацією; консультацій; узгоджувальних процедур; колективних переговорів з укладення колективних договорів і угод.

Органом, який безпосередньо здійснює соціальний діалог виступає згідно з нормами закону Національна тристороння соціально-економічна рада, яка складається з рівної кількості повноважних представників сторін соціального діалогу національного рівня і відповідно до покладених на неї завдань виконує дорадчі, консультативні та узгоджувальні функції шляхом вироблення спільної позиції та надання рекомендацій і пропозицій сторін соціального діалогу щодо:

- формування і реалізації державної економічної та соціальної політики, регулювання трудових, економічних, соціальних відносин;
- проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів з питань соціальної та економічної політики і трудових відносин, державних програм економічного та соціального розвитку, інших державних цільових програм;
- державних соціальних стандартів та рівня оплати праці;

- основних економічних і соціальних показників проекту Державного бюджету України на відповідний рік;
- ратифікації Україною конвенцій Міжнародної організації праці, міждержавних угод та нормативних актів ЄС з питань, що стосуються прав працівників і роботодавців;
- створення сприятливого середовища для розвитку соціального діалогу, ефективної діяльності суб'єктів господарювання, професійних спілок, організацій роботодавців та їх взаємодії з іншими інститутами громадянського суспільства;
- впровадження міжнародного і вітчизняного досвіду з організації та ведення соціального діалогу;
- інших питань, які сторони вважають значущими для забезпечення конституційних прав і гарантій громадян, суспільної злагоди, соціально-економічного розвитку держави.

Пропозиції та рекомендації, прийняті в межах компетенції Національної ради та схвалені її рішенням, є обов'язковими для розгляду органами державної влади та органами місцевого самоврядування, яким вони адресовані.

Таким чином, на основі наведених норм закону та зустрічній волі обох сторін є можливість для конструктивного співробітництва та розв'язання соціальних конфліктів в межах правового поля. При цьому ми спостерігаємо беззаперечно необхідну функцію профспілок бути основним регулятором в цьому процесі. Так за вдалим визначенням А. Кравченка профспілки можуть виконувати роль амортизатора, що згладжує антагонізм праці і капіталу¹.

При цьому варто зазначити, що надані правові можливості не відводять профспілки з позиції постійної готовності захищати та реалізовувати права та інтереси їх членів та інших громадян. По-суті, якщо розглянути діяльність певної профспілкової організації в межах однієї установи, наприклад вищого навчального закладу, то з огляду на її розширену діяльність, можна прямо говорити, що вона проявляється кожен день.

При цьому її ефективність залежить як від налагодження конструктивної роботи профспілки, так і від авторитетності та професіоналізму її співробітників. Тому аналіз функції активності профспілок в умовах самоврядування на рівні певної установи або організації, як вираз активності та дієвості громадської думки та громадського контролю, має, нашу думку, також важливе значення для розвитку державно-громадського управління в освіті.

Вважаємо, що в цьому аспекті важливе значення набуває принцип демократичності функціонування профспілок, який означає організації їх діяльності та введення своїх справ на принципах та засадах демократії. По-перше, це відображається в рівності усіх членів профспілок в обговоренні наявних проблем та визначення шляхів їх вирішення. По-друге, демократичний характер

¹ Альтернативные профсоюзы: возможности и реальность // Социс. – 1990. – № 2. – С. 98.

діяльності профспілки надає регулярна звітність голів профспілок всіх рівнів перед своїми членами, та можливість контролю за їх фінансовою та договірною діяльністю. Адже, як підкреслює М. Марчук, «демократичність означає цілковиту підконтрольність профспілки їх рядовим членам»¹. Вважаємо, що діяльність голів профспілок повинна мати певні часові рамки та періодично піддаватися змінам в її керівному складі.

Також важливою умовою є забезпечення у діяльності профспілковою організації гласності та відкритості, доступності до інформації про її діяльність рядовим членам. Нарешті, демократичні засади діяльності профспілок передбачають їх легітимний характер, який забезпечується в нормах законів, статутів, договорів тощо. На рахунок цього дослідниця Г. Рогова вважає, що внутрішнє життя профспілок повинно мати певні правові межі, що захищає їх від корупції, полюбовних угод профспілкових верхів з власниками, антидемократичної практики, відсутності фінансової звітності².

Дійсно, чинне законодавство надає вагомі правові гарантії для діяльності профспілок у зазначеній функції самоврядування та громадського контролю. Зокрема, стаття 40 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»³ встановлює, що члени виборних органів профспілок, об'єднань профспілок, а також повноважні представники цих органів мають право:

- безперешкодно відвідувати та оглядати місця роботи на підприємстві, в установі, організації, де працюють члени профспілок;
- вимагати і одержувати від роботодавця, іншої посадової особи відповідні документи, відомості та пояснення, що стосуються умов праці, виконання колективних договорів та угод, додержання законодавства про працю та соціально-економічних прав працівників;
- безпосередньо звертатися з профспілкових питань усно або письмово до роботодавця, посадових осіб;
- перевіряти роботу закладів торгівлі, громадського харчування, охорони здоров'я, дитячих закладів, гуртожитків, транспортних підприємств, підприємств побутових послуг, що належать цьому підприємству чи установі;
- розміщувати власну інформацію у приміщеннях і на території підприємства, установи або організації в доступних для працівників місцях;
- перевіряти розрахунки з оплати праці та державного соціального страхування, використання коштів для соціальних і культурних заходів та житлового будівництва.

¹ Марчук М. Вільні профспілки: порядок утворення і компетенції / М. Марчук, Є. Грамацький. – К., 1995. – С. 3.

² Рогова Г. Социально-политические процессы и судьбы рабочего движения в России / Г. Рогова // МЭ и МО. – 1996. – № 8. – С. 52.

³ Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15 вересня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 45.

Враховуючи правові можливості профспілок у зазначеній функції самоврядування та громадського контролю в межах чинного законодавства України, для належного розвитку державно-громадської моделі управління освітою, на нашу думку, потрібно все більше розвивати їх відповідальність та гарантії законної діяльності, що напряду залежить від рівня правової культури та професіоналізму як членів окремої профспілкової організації, так і всього громадянського суспільства країни. Адже ефективність такої налагодженої, дієвої взаємодії між представниками громадськості та держави важко переоцінити, при її законному та відповідальному застосуванні, вона дійсно створює умови для повноцінного розвитку як громадянського суспільства, так і правової держави.

Дослідивши особливості функціонування інститутів громадянського суспільства, вважаємо, що діяльність профспілкових організацій – як добровільних та незалежних об'єднань громадян, які створюються з метою захисту та реалізації трудових, соціальних, економічних та інших прав громадян, є прикладом суб'єктів реалізації державно-громадської моделі управління в освіті, оскільки маючи вагомий правовий статус, встановлений чинним законодавством України, зазначені громадські об'єднання виконують найважливіші функції для впровадження та розвитку сучасної демократичної форми управління освітою на всіх її ланках.

5.3. Механізм соціального партнерства як основа інтегративної взаємодії держави і громадянського суспільства в освіті

(С. О. Коновалова, С. Л. Решновецький)

Поняття соціального партнерства виникло в промислово розвинених країнах Заходу в кінці XIX століття і застосовувалося переважно щодо трудових відносин на промислових підприємствах. Однак з часом суспільство розвивалося, прямуючи в напрямку все більшої демократизації і соціальне партнерство знаходило все більшого застосування в найрізноманітніших сферах. Знайшло воно своє місце і у сфері демократизації управління, в тому числі і у галузі освіти. Однак це питання на сьогодні вивчене ще не на достатньому рівні і потребує ряду уточнень і досліджень.

У науковій літературі знайшли відображення різні аспекти соціального партнерства у галузі освіти. Понятійно-термінологічний апарат проблеми подається у роботах І. Модель та Б. Модель, де партнерство розуміється як баланс інтересів, який досягається завдяки соціальній взаємодії на основі компромісу та консенсусу. Сутність, функції, особливості соціального партнерства розкриваються у дослідженнях Г. Борисова, П. Бурд'є, Є. Калинкіної, О. Корсунова, Л. Луговського, О. Олейникової та ін.

Соціальне партнерство як сучасний механізм функціонування навчальних закладів, як засіб оновлення якості професійної освіти, підвищення особистіс-

ної, соціальної та економічної ефективності підготовки спеціалістів розглядається у роботах Г. Байдаченко, Я. Боргено, В. Михеева та інших¹. Обґрунтування компетентнісного підходу, його значення у становленні сучасної професійної освіти зарубіжних країн ми знаходимо в роботах Н. Ничкало, О. Олейнікової, Л. Пуховської та ін. Актуальність його застосування в освіті дорослих обґрунтовують С. Вершловський, М. Громкова, С. Змейов, Л. Лесохіна, Н. Литвинова, О. Марон, О. Тонконогая та ін. Цікавими є дослідження Н. Абашкіної, де аналізується та узагальнюється німецький досвід функціонування соціального партнерства у професійній освіті.

Під **соціальним партнерством** розуміють специфічний тип суспільних стосунків, що забезпечує баланс реалізації інтересів; систему правових і організаційних норм, принципів, структур та процедур, які спрямовані на забезпечення взаємодії між найманими працівниками, роботодавцями, органами державної влади в регулюванні соціально-економічних відносин на різних рівнях (національному, регіональному, галузевому, на окремому підприємстві)².

Перш за все підкреслимо, що соціальне партнерство замінює боротьбу між його учасниками добровільним пошуком консенсусу і багатосторонньої згоди при вирішенні усіх виникаючих проблем. У створенні цих передумов соціального партнерства освіта повинна зробити свій вагомий внесок. У світі широко визнано, що освіта стає основним інструментом забезпечення і прискорення перетворень. Роль освіти у всебічній модернізації пострадянського суспільства важко переоцінити. Необхідно тільки, щоб вона повніше і послідовніше виконувала властиві їй функції.

Соціально-політична функція освіти, у сучасному її розумінні, зводиться, по-перше, до забезпечення особистих передумов формування громадянського суспільства, демократії і самоуправління людей; по-друге, до сприяння інтеграції суспільства, його цілісності та стабільності. Неосвічена, неграмотна людина не може бути повноцінним членом суспільства, громадянином, господарем своєї долі, вона завжди буде об'єктом маніпулювання.

З точки зору прискорення соціальної динаміки освіта повинна забезпечити умови розвитку матеріального і нематеріального виробництва, формуючи кваліфіковані робочі сили, здатні до постійних змін у праці, вдосконалення її характеру і якості; забезпечувати оперативні зрушення у професійно-кваліфікованому складі населення відповідно до змін суспільних потреб. З цього погляду освіту можна розглядати як своєрідний «підготовчий цех» економіки і суспільства у цілому, як специфічну галузь народного господарства. Слід відзначити, що в цей період ця функція реалізується далеко не в повній мірі. Про серйозне неблагополуччя свідчить той факт, що за одержа-

¹ Михеев В. А. Социальное партнерство как механизм устойчивого социально-экономического развития / В. А. Михеев, А. В. Михеев // Соц.-гуманитарные знания. – 2002. – № 5. – С. 194-206.

² Діденко Н. Г. Державне управління і соціальне партнерство: актуальні проблеми теорії і практики: монографія / Н. Г. Діденко. – Донецьк, 2007. – 404 с.

ною у ВНЗ спеціальністю працевлаштовується не більше 40% випускників вищої школи.

Суб'єктами соціального партнерства у системі освіти можуть бути: навчальні заклади, громадяни, роботодавці, органи державної влади, органи місцевого самоврядування. Зазвичай їх об'єднують у державний сектор, недержавний сектор, бізнес-структури. Така методика тристоронніх переговорів отримала назву «трипартизму».

За класифікацією Міжнародної Організації Праці до соціальних партнерів у галузі професійної освіти зараховують: окремих громадян, сім'ї, спільноту (державні навчальні заклади та їх мережі, їх керівництво), приватні структури, які опікуються навчанням, суспільні структури (асоціації, об'єднання), робітників та їх організації (всіх рівнів), роботодавців та їх організації (всіх рівнів), державу¹.

Останнім часом набула поширення концепція міжсекторного соціального партнерства, яка як предмет партнерства розглядає весь спектр соціальних проблем. Міжсекторне соціальне партнерство функціонує як конструктивна взаємодія організацій з двох чи трьох секторів (держава, бізнес, некомерційний сектор) у вирішенні соціальних проблем, забезпечуючи синергетичний ефект від «об'єднання» різних ресурсів та вигідне кожній із сторін.

Важливою основою розгляду питання про соціальне партнерство, є питання про законодавчо-правове підґрунтя запровадження соціального партнерства в управління, зокрема і в освіті. А цим підґрунтям може бути ціла низка документів, законів і постанов, у яких прямо чи опосередковано обумовлюється необхідність застосування принципу соціального партнерства в державному управлінні:

- Конституція України;
- Указ Президента України «Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 31 липня 2004 року № 854;
- Типове положення про громадську раду при центральному, місцевому органі виконавчої влади, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2004 року № 1378;
- Стаття 6 Закону України «Про основи національної безпеки України»;
- інші законодавчо-правові акти.

І якщо брати за основу думку про те, що наша країна рухається до утвердження і забезпечення прав і свобод людини, основних демократичних цінностей, що задекларовано в Конституції України, то необхідність взаємодії держави і громадянського суспільства стає незаперечною. А в основі механізму цієї взаємодії має лежати принцип соціального партнерства.

¹ Олейникова О. Н. Социальное партнерство в сфере профессионального образования / О. Н. Олейникова. – М.: Центр изучения проблем профессионального образования, 2001. – 87 с.

Саме соціальне партнерство має допомагати у досягненні соціального миру у суспільстві (а без цього існування демократичного суспільства – неможливе), запобігати конфліктним ситуаціям, забезпечувати досягнення всіма сторонами партнерських стосунків власних інтересів, створювати базу для подальшого економічного і соціального розвитку.

Якщо соціальне партнерство в освіті у розвинутих зарубіжних країнах має певні традиції, оскільки його становлення відбувалося у середині 50-х років, а в середині 90-х вже сформувалися певні моделі соціального партнерства в освіті, то в Україні соціальне партнерство в освіті тільки починає розвиватися.

Для постсоціалістичних країн досить показовим є наявність, чи відсутність дієвих інститутів взаємодії між державою і суспільством. Саме їх існування визначає можливість існування в країні громадських ініціатив, участі організованої громадськості у місцевому самоврядуванні, регіональному і державному управлінні.

Слід зазначити, що терміни демократія і громадянське суспільство так і залишатимуться лише словами, якщо вони не будуть підкріплені реальною взаємодією, впливом громадськості на прийняття рішень у найрізноманітніших сферах. А для цього необхідним залишається створення певних інституціональних структур, встановлених процедур та механізмів взаємодії, а також неупередженість дискусій і добровільності громадської участі¹.

Для досягнення цих завдань необхідне врахування ряду принципів:

- систематичність залучення громадськості до прийняття управлінських рішень;
- всебічність розгляду найважливіших суспільних проблем;
- вибір тих варіантів вирішення суспільних проблем, які підтримує громадськість, а не тих, з якими вона вимушена примирюватися у вигляді вимушеного компромісу;
- достатнє інвестування досліджень державної політики, яке б викликало довіру до цих досліджень і об'єктивно відображало всі позитивні і негативні аспекти державного управління.

Підсумовуючи вищесказане, зауважимо, що для існування реального соціального партнерства необхідно виконати певні вимоги. В іншому випадку це партнерство буде абсолютно формальним. Причинами цього будуть:

- неприйняття владою громадськості як рівноправного партнера;
- нечітка постановка проблем;
- недоступність і непрозорість інформації про соціальні проблеми і дії влади, спрямовані на їх подолання.

¹ Иванов С. И. Социальное партнерство как феномен цивилизации / С. И. Иванов // Социология и социальная антропология. – 2005. – Том VIII. – № 3. – С. 79-99.

Важливим питанням є і розуміння самого поняття громадянського суспільства в контексті взаємодії з державою. Адже це дасть нам можливість чітко виділити суб'єктів соціального партнерства.

Найпростішим розумінням громадянського суспільства є його ототожнення з незалежними громадськими організаціями.

Однак це досить вузький підхід, і треба розуміти, що громадянське суспільство представлене в тому числі і добровільними асоціаціями різного спрямування. Також слід розуміти, що демократична держава і громадянське суспільство є взаємозалежними і впливають одне з одного¹.

Таким чином, під соціальним партнерством ми розуміємо взаємодію держави і громадянського суспільства. А окремий індивід здійснює власний самовияв, автономію і вплив на державу опосередковано, тобто через громадянське суспільство.

Також часто зустрічається розмежування економічної сфери і громадянського суспільства, однак, на нашу думку, це розмежування є досить штучним, і економічна сфера також є вагомою частиною громадянського суспільства.

Отже, з цього випливає, що громадянське суспільство містить різноманітні інститути, які виконують певні функції²:

- допомагають окремому індивіду реалізовувати його інтереси, при цьому вирішуючи цілу низку проблем на місцевому рівні, чим зменшують управлінський тягар на державу;
- є захисником інтересів громадянина, створюють впевненість у підтримці в разі протистояння окремого індивіда з певними органами влади;
- дають можливість існування демократії згладжуючи конфлікти, регулюючи протести, не допускаючи анархії;
- захищають інтереси іншої групи, з інтересами якої можуть виникнути певні протиріччя.

До інститутів громадянського суспільства можна зарахувати такі: неурядові організації, громадські рухи, групи громадян за інтересами, об'єднання меншин і корінного населення, організації територіальних спільнот, релігійні організації, профспілкові організації, федерації підприємців, жіночі організації, кредитні союзи, політичні партії та інші.

Власне, сама взаємодія між державою і громадськістю, партнерські стосунки між ними виникають і відбуваються в різних площинах:

- 1) взаємні потреби, прагнення, мотивації (зрозуміло, що для діалогу, взаємодії і партнерства необхідні певні спільні мотиви, без яких ні громадськість, ні влада на діалог не підуть);

¹ Рябека О. Г. Державно-громадське управління у дискурсі демократизації суспільства: монографія / О. Г. Рябека; за наук. ред. проф. В. П. Беха; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 289 с.

² Управлінські аспекти соціальної роботи: курс лекцій. – К.: Вид-во МАУП, 2002. – С. 376.

- 2) нормативно-правова база взаємодії (це вся сукупність нормативних документів, законів, які визначають поведінку партнерів під час співпраці, права та обов'язки; також важливими є процедури, за якими здійснюється безпосередня взаємодія при різноманітних формах партнерських стосунків в Україні);
- 3) ресурсна база взаємодії (містить як матеріальні, так і нематеріальні ресурси учасників співпраці);
- 4) економічна база взаємодії (ця категорія є дещо ширшою за попередню, бо передбачає не тільки матеріальні ресурси, але і їх облік, різноманітні фінансові інструменти та інше);
- 5) комунікативна (інформаційна) база взаємодії (містить процедури і механізми діалогу між сторонами партнерських стосунків).

Розглянемо деякі *форми впливу громадськості на прийняття управлінських рішень державою*¹:

1. Громадські ради.

Це консультативно-дорадчі структури при органах державної влади і органах місцевого самоврядування². Слід відзначити, що це досить ефективна форма впливу громадськості на владу за умови нормального і повноцінного функціонування таких рад. Однак в Україні при нібито формально існуючій системі громадських рад їх ефективність залишається досить спірною. Так, наприклад, такі ради створені при Президентові України і Кабінеті Міністрів, але вони є частково міжвідомчими (тобто громадські до них не залучається), а частково експертними (до їх складу входять переважно лояльні до влади представники громадськості, бо, власне, сама влада їх безпосередньо і формує).

Якщо ж вдається-таки створити незалежну громадську раду і вона розробляє певні пропозиції щодо державної політики, то ці пропозиції, як правило, ігноруються і не виконуються.

Що стосується функціонування громадських рад на регіональному рівні, то тут успіхи дещо вищі, однак проблем у цьому напрямку значно більше, ніж успіхів.

Основними причинами цього є такі: інформаційна замкнутість органів державної влади, недостатня нормативно-правова база співпраці громадських організацій і органів державної влади, слабкість громадських організацій, велике значення суб'єктивного ставлення певного керівника до громадських рад і їх представників.

¹ Рябека О. Г. Державно-громадське управління у дискурсі демократизації суспільства: монографія / О. Г. Рябека; за наук. ред. проф. В. П. Бега; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 289 с.

² Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п>.

2. Радники і консультанти при посадових особах.

Ця форма представництва громадськості існує досить давно і має багаторічну історію. Позитивним є те, що такими консультантами, як правило стають досить поважні люди, в чийй компетенції не виникає жодних сумнівів. Але, з іншого боку, ця форма не є колегіальною, і фактор суб'єктивності присутній. Окрім того, досить часто інститут радників і консультантів є досить формальним і абсолютно не використовується при прийнятті певних рішень.

3. Колективні переговори.

Використовуються переважно при створенні або зміні колективного договору. Можуть бути ініційовані будь-якою із сторін¹.

Участь у колективних переговорах бере представницький орган, головною вимогою до якого є рівномірне представництво в ньому різних категорій працівників. Колективні переговори є характерними для профспілкових організацій. До позитивних рис можна віднести те, що, як правило, такі переговори закінчуються досягненням компромісу, а також те, що всі учасники таких переговорів законодавчо захищені. До негативних, хоча і об'єктивних рис, можна віднести те, що такі переговори не відбуваються регулярно і виникають досить часто в результаті конфліктів між працівниками і керівництвом.

4. Спільні консультації.

Передбачають широке залучення громадськості до діалогу. Досить часто ініціюються безпосередньо владою. Переважно мають дорадчий характер, однак нерідко приводять до певних компромісів. У цій формі партнерства держава зацікавлена в тому, щоб почути протилежну сторону.

5. Спільне розв'язання трудових конфліктів.

Також досить ефективна форма партнерства, адже всі сторони конфлікту, як правило, зацікавлені в якомога скорішому вирішенні конфліктної ситуації.

6. Укладення договорів і угод.

Укладення цих документів є результатом інших форм партнерства (консультацій, переговорів та ін.). Результатом підписання договорів і угод є нормативно-правове забезпечення і захист подальшої співпраці всіх сторін.

7. Погодження соціально-економічної політики на національному рівні.

Цей аспект досить важливий у контексті прийняття суспільством певних рішень на державному рівні. В іншому випадку можуть виникнути ситуації цілковитого несприйняття суспільством певних рішень влади.

8. Розгляд претензій та інші.

Окремо хотілося б зупинитися на **механізмах впливу на прийняття державною управлінських рішень громадськими організаціями**².

¹ Данюк В. М. Менеджмент персоналу / В. М. Данюк, В. М. Петюх. – К.: КНЕУ, 2006. – С. 341.

² Рябека О. Г. Державно-громадське управління у дискурсі демократизації суспільства: монографія / О. Г. Рябека; за наук. ред. проф. В. П. Беха; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 289 с.

Лобіювання. Це один з найпоширеніших видів діяльності громадських організацій. Буває двох типів: активний і пасивний. При активному лобіюванні громадська організація створюється під вирішення певної проблемної ситуації. Діє така організація переважно досить активно, використовуючи весь можливий спектр впливів для задоволення мети. Коли ж мета досягається, така організація зникає або перебудовується для досягнення інших цілей.

Пасивне лобіювання передбачає, з одного боку, менш активні дії, але з іншого боку, більш продумані і послідовні. У процесі досягнення поставленої мети проводяться конференції, круглі столи, моніторинги, залучаються фахівці з певного питання, підписуються листи підтримки, видаються певні збірки та ін. Потім напрацьовані матеріали надсилаються в певні державні установи, певним чиновникам, які спроможні вирішити або вплинути на вирішення цієї проблеми. Однак досить часто пасивне лобіювання не дає очікуваних результатів. Окрім того, слід відзначити, що частіше бажаного результату досягають регіональні організації, при тому, що всеукраїнські організації мають краще фінансування та більш чітку структуру.

Правозахисна діяльність. Цією діяльністю в Україні займаються переважно великі правозахисні організації, що мають певну історію і відносно непогане фінансування. Їхні дослідження щодо дотримання прав людини, економічних і соціальних прав, порушень з боку органів влади і правоохоронних служб мають не тільки національне але і міжнародне значення. Ці матеріали часто оприлюднюються міжнародними громадськими організаціями. До найвпливовіших правозахисних організацій України можна віднести такі: Українська Гельсінська Група; Асоціація українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів; Харківська правозахисна група; Східноукраїнський центр громадських ініціатив та інші. Досить часто держава дослухається до думки цих організацій.

Громадські слухання. Ця форма партнерської взаємодії громадськості з владою останнім часом набирає все більшого значення і поширення. Громадські слухання є формальними зборами, на яких органи державної влади отримують інформацію про ставлення громадськості до вже прийнятих рішень або до тих, які влада має намір прийняти. Певною мірою громадські слухання є різновидом форуму. Варто відзначити значення таких слухань саме на територіальному рівні. На національному рівні вони проводяться досить рідко. Значним недоліком такої взаємодії досить часто є нефаховий рівень учасників, результатом чого інколи стають непрофесійні рішення. Однак це відносно вагомая форма впливу на процес управління.

Громадський контроль за реформами. Останніми роками Україна розпочала реформування, і це досить позитивна тенденція. Не стала виключенням і сфера освіти. Однак слабка контрольованість цих процесів з боку громадськості призводить до цілої низки негативних явищ. Зокрема деякі реформи викликають у суспільства різке несприйняття, що говорить про деякі недоліки дер-

жавної політики. Незалучення до обговорення реформування спеціалізованих громадських організацій та відповідних профспілок має негативні наслідки.

Наукове консультування. Полягає у залученні до вирішення певних проблем громадськості, а саме фахівців у цій проблематиці і представників фахових організацій.

Механізм соціального партнерства в галузі освіти має певні особливості. Розглянемо ці особливості на прикладі загальноосвітніх та вищих навчальних закладів.

Специфіка соціального партнерства у середній освіті.

У системі середньої освіти важливою особливістю є фактична відсутність автономії, що призводить до визначального впливу держави. Хоча, звичайно, не можна ігнорувати і громадський компонент управління середньою освітою, до якого можна зарахувати організації учнівського самоврядування, вчительські профспілки, батьківські комітети. Однак їхній вплив на форми і зміст навчального процесу залишається досить незначним.

Специфіка соціального партнерства у вищій освіті.

Важливою особливістю розвитку вищої освіти є той факт, що, з одного боку, існує об'єктивна необхідність побудови «інформаційного суспільства» шляхом підвищення рівня освітньої грамотності громадян, а з іншого боку, не можна забувати про те, що постійно зростає кількість ризиків, ринок стає певною мірою стихійним. Іншими словами, громадянин, навіть здобувши якісну освіту, не може бути впевненим у гарантованості працевлаштування. Досить часто освіта відбувається без абсолютного погодження з громадянами і потенційними роботодавцями. Все це зумовлює необхідність певної зміни освітньої парадигми в напрямку поглиблення партнерських стосунків між всіма учасниками, прямо чи опосередковано пов'язаними з освітнім процесом.

Новітня система розвитку суспільства вимагає від освіти підготовки всебічно розвиненого громадянина, який має стати частинкою потужного людського капіталу, що буде використаний для подальшого економічного та соціального розвитку суспільства. Вища освіта знаходиться на межі таких сфер, як економічна, соціальна, духовна. І відповідно цього має розвиватися у напрямку задоволення всіх цих сфер. Нова модель освітніх процесів має відповідати певним сучасним вимогам до освітнього процесу¹:

- освіта має відбуватися протягом всього життя людини, а не бути різко концентрованою; має посилюватися зв'язок між різними освітніми ланками, а не їхня фактична ізольованість;
- освіта має враховувати зміни, які відбуваються в економічній сфері і відповідно до цього змінювати навчальні програми; вищі навчальні заклади також мають більше уваги приділяти науковим дослідженням і

¹ Хоружий Г. Соціальна відповідальність вищої школи в контексті Болонського процесу / Г. Хоружий // Вища школа: Науково-практичне видання. – 2010. – № 5-6. – С. 12-24

поступово ставати науковими центрами, до рекомендацій яких має дослухатися держава;

- має збільшуватися увага саме до практичних, а не теоретичних знань;
- поглиблення співпраці з ринком праці, врахування тенденцій його розвитку та головних потреб;
- пошук спільних інтересів між всіма партнерами, діалог та компроміси у взаємодії.

Питання врахування інтересів потенційних роботодавців останніми роками стає все більш актуальним. Освіта стає доступнішою але досить часто роботодавці залишаються незадоволені продуктом, який дає вища освіта. Підтвердженням цього стає той факт, що все частіше відбуваються рейтингові дослідження вищих навчальних закладів, які ініціюють саме найбільші корпорації-роботодавці. Не може залишатися осторонь цих питань і держава, яка при певній автономії ВНЗ має визначальний вплив на освітню сферу.

Зрозуміло, що в такій ситуації необхідний партнерський діалог між державою, вищими навчальними закладами, роботодавцями і громадськістю (яку представляють різні громадські інститути). Лише такий повноцінний діалог може стати запорукою нормальних партнерських стосунків між всіма суб'єктами освітнього процесу. А результатом такого діалогу можуть стати: зміни у навчальних програмах, підвищення технічної оснащеності ВНЗ, зміни в системі викладання, встановлення міцної співпраці між навчальними закладами і їхніми економічними партнерами.

Наприклад, розвиток наукових досліджень у ВНЗ є неможливим без відповідної підтримки таких соціальних партнерів, як промислові корпорації. Кооперація з промисловими підприємствами стає для дослідницьких груп в університетах все більш привабливим способом забезпечення базових і прикладних розробок. Крім того, промислові партнери є важливим джерелом нових наукових ідей і передових індустріальних технологій у відповідних секторах промисловості. Успішні дослідні проекти, виконані для промислових партнерів і в тісній кооперації з ними, продукують результати, які готові для швидкого подальшого застосування в індустрії.

Спільні прикладні дослідження дають змогу не тільки ефективно розвивати базовий науковий напрям ВНЗ, але й залучати для цієї роботи студентів і аспірантів. З іншого боку, участь в кооперації з промисловістю дає можливість враховувати потреби індустріальних партнерів у підготовці фахівців, уточнюючи програми і вміст відповідних навчальних дисциплін, використовуючи спільні проекти як полігон для різних видів студентської практики. Головною і найбільш очевидною вигодою від кооперації з промисловими підприємствами є придбання додаткового джерела ресурсів для забезпечення досліджень і розробок. Досить цікаво виглядають непрямі (або супутні) придбання від такої співпраці.

Для аналізу всього спектру можливих вигод слід замислитися над тим, що ВНЗ чи дослідницький центр традиційно пропонує промисловості як свою продукцію: технології і підготовлений персонал для інтелектуальної праці. Отже, співпраця навчального закладу з індустрією буде вигідною для ВНЗ тоді, коли ця кооперація дає змогу покращити характеристики пропонованої продукції. Отримана від промислових партнерів інформація екстраполюється у вигляді вимог галузі, ринку або соціуму і дозволяє оптимізувати відповідні види діяльності в академічному закладі: методологію і спрямованість наукових досліджень, а також різні види навчального процесу у ВНЗ.

Промислові компанії зазвичай залучають в дослідницькі проекти, як партнерів, які відповідають за верифікацію розроблених технологій та їх подальшу промислову експлуатацію. За рахунок цього досягається необхідний рівень готовності індустріальних партнерів до прийняття нових методів та інструментів в їх діяльності¹. З іншого боку, промислові партнери надають вимоги до розроблюваних технологій і результати їх верифікації в реальному індустріальному середовищі. Такий зворотній зв'язок дає змогу розробникам адаптувати їх дослідження та розробки відповідно до вимог реального світу. Водночас індустріальні партнери можуть виступати і в ролі розробника технологій. У цьому випадку вигода для академічного партнера полягає в отриманні доступу до сучасних індустріальних методологій і інструментальним засобам проектування і розробки. Ефективним є і розподіл ролей у такій спільній розробці відповідно до базових компетенцій партнерів. ВНЗ найчастіше фокусуються на фундаментальній частині досліджень, а індустріальні партнери на застосуванні знайдених підходів в реальній діяльності.

Партнерство з промисловими організаціями вигідно і з точки зору поліпшення якості підготовки фахівців у ВНЗ. Така кооперація:

- дає уявлення про необхідні для промисловості знання й уміння фахівців, особливо вищої кваліфікації, створює умови для виконання спільних кандидатських і дипломних проектів;
- надає доступ до методології і інструментальних засобів забезпечення робіт для студентів, що беруть участь у спільних проектах;
- дає студентам можливість отримання практики, знайомства з компанією і уточнення вимог до одержуваної в ВНЗ кваліфікації на різних етапах навчання;
- дає змогу викладачеві оновлювати робочі програми та зміст дисциплін з урахуванням нових результатів спільних досліджень і розвитку промислових технологій;
- створює умови для проведення лекторіїв з метою ознайомлення представників промисловості з розвитком наукових напрямів і новими результатами досліджень для їх адаптації в індустрії.

¹ Якимец В. Н. Теория и практика межсекторного социального партнерства в России: монография / Якимец В. Н., Никовская Л. И., Коновалова Л. Н. – М.: ГУУ, 2004. – 286 с.

Цікавим способом навчальної роботи у співпраці з промисловістю є використання результатів досліджень і розробок для проведення лекторіїв. Лекторії можуть проводитися як на спеціальних семінарах для представників промисловості або партнерів в консорціумах інших проектів, так і для більш широкої аудиторії, наприклад, у межах великих міжнародних конференцій.

Методологічне та технологічне забезпечення, розроблене в усіх спільних проектах ефективно використовується для виконання лабораторної та практичної частини навчального плану відповідних дисциплін. Наголос при цьому робиться на самостійну роботу студентів з виконання індивідуальних завдань. Індивідуальні завдання, коли можливо, формулюються як міні-проекти для виконання невеликої частини допоміжної роботи в проектах з промисловістю. Залучення студентів до роботи в такій формі дає змогу, крім іншого, підвищити їх мотивацію в освоєнні нових для них методів і прийомів практичної роботи.

Соціальне партнерство, встановлення і укріплення зв'язків з підприємствами відкривають для освітніх систем додаткові можливості випереджаючого розвитку¹:

- спрощення доступу до інформації про ринок праці;
- забезпечення обліку вимог працедавців до змісту підготовки фахівців;
- спрощення процедури корегування старих і розробки нових навчальних матеріалів і програм, які відповідають вимогам працедавців;
- відкриваються широкі можливості для організації практики студентів;
- розширюються можливості працевлаштування випускників.

Отже, ефективність і взаємна вигода від спільної роботи є очевидною. Окрім результатів дослідницької діяльності, це ще й суттєвий розвиток позитивної мотивації студентів в навчальному процесі. Досвід залучення студентів до виконання міні-проектів у рамках спільної роботи дає змогу суттєво підвищити якість і затребуваність підготовлених кадрів.

Не останнє місце в функціонуванні вищої освіти займає питання її фінансування. Адже вища освіта стає все більш доступнішою, а державне фінансування через об'єктивні причини скорочується. І питання про те, які спеціальності є більш пріоритетними, а які ні є також досить дискусійним. З одного боку, держава, яка має надавати переваги у фінансуванні саме тих спеціальностей, які найважливіші для неї, з іншого боку, підприємства, які хочуть отримати кваліфікованих спеціалістів тих спеціальностей, які на сьогодні є для них найнеобхіднішими. Система фінансування навчальних закладів підприємствами існує вже не один рік в розвинених країнах світу. Але слід зазначити, що для такої системи фінансування необхідним є створення системи прозорого розподілу коштів і доступ підприємств до безпосереднього контролю за навчальним процесом. Незважаючи на цілий ряд переваг, ми розуміємо, що впрова-

¹ Діденко Н. Г. Державне управління і соціальне партнерство: актуальні проблеми теорії і практики: монографія / Н. Г. Діденко. – Донецьк, 2007. – 404 с.

дження таких систем фінансування досить проблематичне в нинішніх реаліях. Причиною цього є неготовність всіх потенційних партнерів такої взаємодії.

Також фінансування вишів здійснює і безпосередньо суспільство. Адже вибираючи платне навчання, громадянин вибирає і спеціальність, яка, на його думку, є перспективною. Так відбувається опосередкований вплив на систему освіти.

Громадський контроль за освітою відбувається і в інших напрямках, а не тільки у фінансуванні. Відчутний вплив громадськості і у визначенні форм і змісту навчання. І якщо цей вплив ще нещодавно був незначним і малопомітним, то зараз він набирає все більшого масштабу.

Некомерційні організації, професійні асоціації пропонують нові ідеї і рішення, соціальні технології, забезпечують громадський контроль за діями влади, приваблюють до роботи волонтерів. Громадські об'єднання виражають інтереси відповідних груп населення (молодь, інваліди і ін.) і висувають нові цінні орієнтири (екологічний рух, правозахисний рух, ін.). Бізнес і відповідні асоціації підприємців надають благочинні пожертвування, а також можливість використовувати досвід і професійність компетентних менеджерів в вирішенні суспільно значимих проблем.

Роль ВНЗ у партнерських стосунках також досить вагома. З одного боку, посилення автономії вишів дає змогу більш самостійно вибудовувати свою політику але, з іншого боку, посилюється відповідальність за працевлаштування випускників. Навчальний заклад зацікавлений у підвищенні свого престижу. В іншому випадку навчальний заклад може залишитися без студентів. Для створення позитивного іміджу виділяють такі основні напрямки:

- якість і актуальність навчальних програм (в цьому випадку необхідний постійний діалог з потенційними роботодавцями);
- сприятливий соціально-психологічний мікроклімат в колективі (а це досягається також діалогом між керівництвом, трудовим колективом і студентством);
- позитивний імідж навчального закладу як у суспільстві, так і в економічній сфері (якість освіти, рівень професорсько-викладацького складу, готовність до діалогу);
- можливість здобувати додаткові навчальні послуги, стажування та ін.

Роль держави в партнерських стосунках. Держава – це партнер особливо-го роду, вона може бути каталізатором змін у соціально-економічному житті, фінансово підтримувати громадські ініціативи, на яких засновано партнерство¹. Держава створює законодавчі і нормативні умови для реалізації інновацій, розвитку місцевого самоуправління, некомерційного сектору, добродійної діяльності. Вона формує цільові програми розвитку соціальної сфери і об'єднує для їх реалізації різні ресурси.

¹ Луговий В. І. Управління освітою: Навч. посібник для слухачів, аспірантів, докторантів спеціальності «Держ. управління» / В. І. Луговий. – К.: Вид-во УАДУ, 1997. – 302 с.

Можна виокремити такі основні напрями участі держави у системі соціальних відносин:

- вплив на моральні і соціальні риси студентів через освіту;
- соціальний захист усіх учасників освітнього процесу;
- створення оптимальної мережі навчальних закладів (як за кількістю так і за якістю);
- побудова навчальних програм таким чином, щоб вони відповідали всім вимогам до освіти (в тому числі і міжнародним);
- посилення якісної конкуренції між навчальними закладами;
- визначення і фінансування тих напрямків, які є для держави найбільш актуальними.

Таким чином, можна зробити висновок про виключну важливість кожної із сторін освітнього процесу. І лише партнерська взаємодія і діалог можуть вивести освітню сферу в Україні на новий якісний рівень.

Якщо звернутися до *зарубіжного досвіду*, то виокремлюють декілька провідних моделей соціального партнерства у галузі освіти. Критерієм їх виділення став ступінь децентралізації/централізації управління освітою:

- ліберальна модель, яка відповідає децентралізованому управлінню (Велика Британія);
- модель державного втручання при централізованому управлінні (Франція);
- некооперативна модель при децентралізованому централізмі в управлінні (Швеція, Данія, Фінляндія, Норвегія, Ісландія);
- «змішана» модель, яка поєднує у соціальному партнерстві характеристики попередніх моделей (Німеччина).

Особливістю організації міжсекторного соціального партнерства у професійній освіті, наприклад, Данії є розподіл відповідальності між Міністерством освіти та соціальними партнерами ринку праці: Міністерство освіти відповідає за надання знань з базової освіти, а соціальні партнери – за навчання для ринку праці.

Місцеві (локальні) навчальні комітети складаються з членів, які представляють профспілкові комітети. Вони призначаються профспілковим комітетом, але за рекомендацією місцевих філіалів підприємств чи організацій. Місцеві навчальні комітети включають також представників навчальних закладів, вчителів та тих, хто навчається. Основною їх функцією є консультування та встановлення контакту між навчальними закладами та місцевим ринком праці.

На рівні компаній приділяється велика увага ідентифікації поточних та необхідних у майбутньому компетентностей робітника. Для цього проводять щорічне інтерв'ю роботодавця та службовця. Після аналізу його результатів, визначають потреби у набутті тієї чи іншої компетентності. Приблизно 75%

службовців, які проходять інтерв'ю, отримують можливість пройти курс навчання¹.

Аналіз законодавчої бази системи освіти та наукової літератури показує, що на регіональному та місцевому рівнях соціальне партнерство виступає інструментом стратегічного управління скандинавською системою освіти. При цьому використовуються моделі стратегічного та оперативного соціального партнерства.

Оперативна модель соціального партнерства спрямовується на визначення компетентностей, якими повинен володіти учасник ринку праці; організацію навчання на робочому місці; створення та реалізацію сумісних програм та проєктів, які спрямовані на регіональний і місцевий розвиток освіти; залучення інвестицій. Оперативне соціальне партнерство можна розглядати як механізм компетентнісного підходу у функціонуванні скандинавської системи освіти на регіональному та місцевому рівнях.

Прикладом реалізації оперативного соціального партнерства у Фінляндії є створення національної системи підготовки інструкторів з навчання на робочому місці; реалізація проєктів щодо розробки програм навчання на робочому місці для конкретної галузі виробництва; ініціювання проєктів із залучення виробників обладнання та матеріалів задля набуття відповідних практичних умінь тими, хто навчається, під час роботи з новим обладнанням; організація секцій трудового життя. Основними завданнями секцій трудового життя є постійна взаємодія між конкретними сферами економіки та навчальними закладами освіти, що досягається рівним представництвом в секції робітників певної галузі та освіти. Це дає змогу прогнозувати потреби і компетенції у конкретній сфері виробництва, розробляти відповідні навчальні програми, здійснювати моніторинг практичних умінь та навичок.

У Швеції, у контексті оперативного соціального партнерства, створюються специфічні центри технологій. Причому в одному муніципалітеті це може бути центр з досить великим штатом співробітників та мати значні економічні ресурси, а в іншому – його може представляти одна людина, яка опікується контактами між освітою та бізнесом. Такі центри фінансуються провайдерами освіти дорослих, муніципалітетами та бізнес-структурами, мають сучасне обладнання, яке дає змогу розширити надання освітніх послуг дорослим та підвищити його якість. Починаючи з 90-х років, держава виділяє спеціальні гранти на розвиток таких центрів. Такими потужними центрами є Центр розвитку та освіти у Нікепінгу та Катринехольмі, де є можливість познайомитися з новими технологіями, підвищити кваліфікацію.

Отже, національні моделі соціального партнерства можна вважати надійним та апробованим соціальним механізмом, який сприяє економічній стабільності та розвитку країни, створенню конкурентоспроможної, гнучкої та ди-

¹ Данюк В. М. Менеджмент персоналу / В. М. Данюк, В. М. Петюх. – К.: КНЕУ, 2006. – С. 341.

намічної системи освіти. Соціальне партнерство є важливою передумовою для формування, адаптації та відновлення висококваліфікованої робочої сили в умовах швидких технологічних змін;

Важливим також є питання виділення *головних критеріїв* ефективності партнерської взаємодії між громадськістю і державою. До основних критеріїв, на нашу думку, можна віднести такі:

- результативність (ступінь вирішення певної проблеми, на яку були спрямовані певні управлінські рішення);
- послідовність (результативне вирішення певної проблеми має закладати підвалини для вирішення певної, більш складної проблеми);
- результативність (досягнуті результати мають бути реальними).

Всі вищеперераховані критерії не мають виражених цифрових показників. Їх величина визначається тим, наскільки певні управлінські рішення, як результат партнерської взаємодії, вирішили ті чи інші проблеми.

Однак окрім цих критеріїв є також і критерії економічної ефективності, які мають, на відміну від попередніх, числове вираження:

- економічність (досягнення бажаного результату при використанні меншої кількості фінансових ресурсів);
- ефективність (величина співвідношення між витраченими ресурсами і величиною отриманого результату).

Також певним кількісним показником системи партнерських стосунків між державою і суспільством є динаміка кількості організацій третього сектору та їх членів. З одного боку, це досить суб'єктивний показник, бо кількість не означає якість. Але, з іншого боку, позитивна кількісна динаміка свідчить про готовність держави до діалогу і партнерських стосунків.

Отже, подальший якісний розвиток системи освіти тісно пов'язаний із гармонічністю зв'язків як з внутрішнім, так і з зовнішнім середовищем. У цю систему партнерських стосунків мають входити: навчальні заклади та їх керівництво, держава, трудові колективи, студенти, різноманітні громадські інститути та установи економічної сфери. З метою здійснення комплексного підходу до розвитку системи соціального партнерства у сфері освіти є доцільним: систематично вивчати і узагальнювати наявний зарубіжний досвід організації системи соціального партнерства у сфері суспільства; визначати критерії і соціальні показники для аналізу стану і основних тенденцій розвитку соціального партнерства; розширювати соціальне партнерство у сфері освіти з урахуванням стратегічних напрямків і національних пріоритетів розвитку людських ресурсів у сфері безперервної освіти, змісту навчальних програм, професійної кваліфікації, атестації педагогічних і керівних кадрів, їх працевлаштування, стандартизації, акредитації навчальних закладів; приділяти постійну увагу проблемам: підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації кадрів, вивченню ринку праці тощо.

5.4. Гомеоклаз системи освіти: дисфункціональні залежності (С. А. Мирошниченко)

Проблеми в освіті були завжди. І ми переконані, що і залишаться, незважаючи на те, якого рівня свого розвитку досягне суспільство. Оскільки потреби як окремого індивіда в отриманні знань чи пізнанні нового, так і інтереси суспільства – «бути на передовій цивілізації» (що, зокрема, забезпечується високим рівнем розвитку освіти і науки) – ніколи не можуть бути задоволені наявним станом речей в означених сферах.

Проте хотілося б привернути увагу наукового співтовариства до проблеми, винесеної у підзаголовок. Що таке гомеоклаз загалом і як цей процес співвідноситься з системою освіти зокрема (і чи доречно таке співвідношення у цілому)?

В електронному глосарії термінів Інституту проблем управління ім. В. О. Трапезнікова «гомеоклаз» визначається як зниження керованості організму при старінні, звуження межі гомеостазу¹. Таке тлумачення гомеоклазу привертає увагу до такої сфери наукового знання, як геронтологія, де це поняття використовується щодо біосистемних процесів, і характеризує їх зростаючу дестабілізацію.

Сучасні основи геронтології базуються на таких уявленнях про старіння:

- старіння і старість є закономірним процесом вікових змін, що відбуваються під час онтогенетичного розвитку на всіх рівнях життєдіяльності;
- старіння клітин, органів, функціональних систем і психічних процесів відбувається нерівномірно. Дія закону гетерохронності розвитку та інволюції проявляється як на міжособистісному, так і внутрішньоособистісному рівні;
- процес старіння супроводжується послабленням гомеостатичних процесів і одночасно пристосуванням всіх систем організму до нового рівня життєдіяльності².

Для біосоціальної системи, якою є людина, старіння відбувається на трьох рівнях: біологічному (коли організм стає більш уразливим і підвищується ймовірність смерті); соціальному (коли змінюються соціальний статус, ролі і патерни поведінки людини, що пов'язано з виходом на пенсію); психологічному (коли людиною починають усвідомлюватися зміни і вона починає пристосовуватися до них). Таке бачення процесу дає можливість

¹ Гомеоклаз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glossary-ipu.ru/search.php?razd=allrzd&way=all&tsrc=substr&word=HOMEOKLASIS>

² Ермолаева М. Практическая психология старости / М. Ермолаева. – М.: Эксмо-Пресс, 2002. – 319 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://uchebilka.ru/pshologiya/241303/index.html>

М. Єрмолаєвій¹ говорити про старіння як результат обмеження механізмів саморегуляції, зниження їх потенційних можливостей при первинних змінах у регулюванні генетичного апарату. «Сутність функціональних зрушень у старості не зводиться просто до кількісних показників..., – зазначає вона, – старість є одночасно перебудовою і соматичних, і психоемоційних відправлень», яка супроводжується «виробленням принципово нових адаптаційних установок...»². Тобто виникають якісно нові фізіологічні кореляції (внутрішні для біосоціальної системи – С. М.), «які лежать в основі реактивних, пристосувальних і компенсаторних процесів, що визначають взаємозв'язки організму і середовища»³. А тому, на думку авторки, проблема старіння – це проблема «гармонійного функціонування біологічної системи, яка неможлива без відповідної адаптації людини в навколишньому соціальному просторі»⁴.

Зауважимо також, що термін «старіння» як наукове поняття присутнє як у гуманітарних науках, так і у природничо-технічних, а також у сфері суспільної практики (наприклад, безпека праці). У таблиці 5.1 як приклад наведено визначення поняття «старіння» з різних сфер суспільного знання.

Із таблиці 5.1 очевидно, що майже всім визначенням «старіння» притаманна спільна ознака – зміни, що накопичуються з часом, погіршують функціонування. Доречною в цьому плані, на наш погляд, є думка І. Шмальгаузена щодо проблем смерті та безсмертя: «...увесь ланцюг явищ впливає з історії розвитку організму... Історія розвитку будь-якого організму є історія виникнення гальмуючих впливів, які утримують процеси росту та асиміляції в певних межах»⁵.

Визначення терміну «гомеоклаз» належить В. Войтенко (1981). У його праці «Системні механізми розвитку старіння» (1986) зазначено: «Системні суперечності, з якими пов'язане старіння в принципі не можуть бути вирішені в межах тієї організації, завдяки якій можлива життєдіяльність. Смерть – якісний стрибок не від однієї організації до іншої, а від організації до хаосу. Системи, що не здатні до вирішення суперечностей, які виникають, – зазначає В. Войтенко, – можна назвати організаційно кінцевими, а процес їх зростаючої дестабілізації – гомеоклазом»⁶.

¹ Ермолаева М. Практическая психология старости / М. Ермолаева. – М.: Эксмо-Пресс, 2002. – 319 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://uchebilka.ru/pshologiya/241303/index.html>

² Ермолаева М. Практическая психология старости / М. Ермолаева. – М.: Эксмо-Пресс, 2002. – 319 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://uchebilka.ru/pshologiya/241303/index.html>

³ Ермолаева М. Практическая психология старости / М. Ермолаева. – М.: Эксмо-Пресс, 2002. – 319 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://uchebilka.ru/pshologiya/241303/index.html>

⁴ Ермолаева М. Практическая психология старости / М. Ермолаева. – М.: Эксмо-Пресс, 2002. – 319 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://uchebilka.ru/pshologiya/241303/index.html>

⁵ Шмальгаузен И. И. Проблема смерти и бессмертия / И. И. Шмальгаузен. – М.; Л.: Госиздат, 1926. – 92 с.

⁶ Войтенко В. П. Системные механизмы развития и старения / Войтенко В. П., Полюхов А. М. – Л.: Наука, 1986. – С. 92.

Визначення поняття «старіння» у різних науках

Наукова галузь (сфера суспільної практики)	Тлумачення
Біологія	Закономірний руйнівний процес вікових змін організму, що призводить до зниження його адаптаційних можливостей, збільшенню ймовірності смерті ¹ .
Соціологія	Вікові зміни організму, що виникають в процесі індивідуального розвитку, і які обмежують його пристосувальні можливості ² .
Фізика (механіка)	Процес незворотної зміни практично важливих якостей матеріалу чи виробу, що відбувається завдяки тривалому впливу на матеріал (виріб) різних факторів ³ .
Безпека праці	Зміни експлуатаційних характеристик виробу протягом часу його використання або зберігання ⁴ .
Психологія (педагогіка)	Процес накопичення вікових змін в організмі, що призводить до поетапного зниження його функціональних характеристик, що закінчується смертю ⁵ .
Лінгвістика	Вікові зміни об'єкту, що погіршують його якості ⁶ .
Ботаніка (анатомія та морфологія рослин)	Ендогенно та екзогенно обумовлене послаблення життєдіяльності рослинного організму, що посилюється з віком, і яке призводить в кінцевому підсумку до його природного відмирання ⁷ .
Ембріологія	Незворотні деградаційні зміни живих організмів в процесі індивідуального розвитку, що призводять до їх підвищеної уразливості і зниженню життєздатності ⁸ .
Медицина	Виникнення в органах і системах організму вікових змін, що обмежують його пристосувальні можливості і призводять до старості ⁹ .

¹ Биологический энциклопедический словарь / Гл. ред. М. С. Гиляров; Редкол.: А. А. Бабаев, Г. Г. Винберг, Г. А. Заварзин и др. – 2-е изд., исправл. – М.: Сов. Энциклопедия, 1986 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_biology/5457

² Antinazi. Энциклопедия социологии, 2009 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/socio/3942/СТАРЕНИЕ>

³ Политехнический терминологический толковый словарь / Составление: В. Бутаков, И. Фаградянц. – 2014 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://technical_terminology.academic.ru/старение

⁴ ГОСТ Р ИСО 11611-2011: Система стандартов безопасности труда [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://normative_reference_dictionary.academic.ru/старение

⁵ Энциклопедический словарь п о психологи и педагогике. – 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://psychology_pedagogy.academic.ru/17784/Старение

⁶ Баранов О. С. Идеографический словарь русского языка / О. С. Баранов. – М.: Издательство ЭТС. 1995 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ideographic.academic.ru/2259/старение>

⁷ Коровкин О. А. Анатомия и морфология высших растений: [словарь терминов] / О. А. Коровкин. – М.: Дрофа, 2007. – 268 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://plant_anatomy.academic.ru/1606/старение

⁸ Дилекова О. В. Общая эмбриология: Терминологический словарь / Дилекова О. В., Лапина Т. И. – Ставрополь, 2010. – 144 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://embryology.academic.ru/1094/старение>

⁹ Большой медицинский словарь. – 2000. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/medic2/45145>

На думку автора, термін «гомеоклаз», який укладений за аналогією з термінами «гомеостаз» та «гомеорез», має відобразити декілька важливих аспектів старіння. Це:

- нерозривний зв'язок старіння з фундаментальними закономірностями біологічної організації, які визначають здатність організму і до збереження самототожності, і до еквіфінального розвитку;
- системність старіння, що не зводиться до суми окремих порушень;
- руйнівність старіння, його антигомеостатичний, дезадаптаційний характер¹.

Процес старіння у соціальних системах розглядається І. Адізесом у його підході до життєвих циклів організації. На думку автора, «подібно до медичних аналізів, фінансові звіти [організації] також дозволяють виявити хворобу, коли в них проявляються аномальні симптоми», і аналізуючи їх, побачити «проблеми до того, як вони набули характер патології»². Порівнюючи процес старіння у людини і в організації, І. Адізес зазначає: «Коли люди старіють, то перші симптоми цього проявляються не в їх діях чи фізичному стані. Старіння починається у свідомості людини одночасно зі змінами її цілей і ставлення до життя. Старіння організації відбувається схожим чином. Коли організація починає виходити із стану Розквіту, коли вона опиняється у його останній фазі, в її культурі проявляються перші ознаки старіння»³.

Автор виокремлює 17 ознак старіння організації, наполягаючи на необхідності пильної уваги до них доки вони є ледь помітними, оскільки пізніше, коли організація вже постаріє, ці ознаки стануть помітні всім. Ось ці ознаки⁴:

1. Персональний успіх забезпечується вмінням уникати ризику.
2. Результати перевершують очікування.
3. Організація володіє великими грошовими ресурсами.
4. Організація надає перевагу формі, а не функції.
5. Працівники зосереджуються на тому, «як» робити і «хто» це зробив (на противагу зосередженості на «що» і «чому» слід робити у зростаючих компаніях).
6. Працівники заохочуються залежно від їх особистих характеристик, а не внеску в успіх організації.
7. Заборонено все, що не дозволено.
8. Можливості розглядаються як проблеми.
9. Політичну владу мають бухгалтерія, фінансовий та юридичний відділи.

¹ Войтенко В. П. Системные механизмы развития и старения / Войтенко В. П., Полюхов А. М. – Л.: Наука, 1986. – С. 92.

² Адизес И. Управление жизненным циклом корпорации / Ицхак Адизес; пер. с англ. В. Кузина. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2014. – С. 140.

³ Адизес И. Управление жизненным циклом корпорации / Ицхак Адизес; пер. с англ. В. Кузина. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2014. – С. 141.

⁴ Адизес И. Управление жизненным циклом корпорации / Ицхак Адизес; пер. с англ. В. Кузина. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2014. – С. 142.

10. Тон задає адміністративний персонал компанії.
11. Повноваження не урівноважуються відповідальністю.
12. Організація управляє менеджментом.
13. Менеджмент використовує інерцію.
14. Для зміни поведінки організації необхідно змінити систему.
15. Організація потребує «інсультантів» (на протигагу потребі консульта-нтів у зростаючих компаніях).
16. Організація занепокоєна отриманням прибутку.
17. Рішення, що приймаються, є результатом політичних ігор.

Огляд запропонованих І. Адісесом ознак старіння організації чітко фіксує проблеми у структурних елементах організаційної культури компанії, не тільки недоліки в управлінських і виробничих процесах, а й у комунікаціях, і навіть цінностях, цілях і завданнях.

Для будь-якого конкретного навчального закладу вони доречні з огляду на визначення не тільки його поточного стану, а й оцінки можливостей до змін і розвитку або небезпеки угасання і розпаду (смерті). Проте до системи освіти у цілому наведені вище ознаки старіння застосувати безпосередньо не буде продуктивним кроком. І справа не тільки у складності самої системи освіти, структура якої містить елементи, що самі по собі теж утворюють складні системи. Справа у самих ознаках – хоч вони і описують недоліки у соціальній системі, самі ж вони не є системною характеристикою. У цілому ці ознаки є характеристикою культури організації (соціальної системи). Проте, на нашу думку, послугуватися єдиною системною характеристикою для аналізу гомеоклазу системи освіти – культурний вимір її функціонування – звужує межі самого такого аналізу, а також не дає можливості проникнути у сутність цього процесу. Тому при характеристиці гомеоклазу системи освіти варто за орієнтир брати процес старіння у біосоціальній системі, оскільки старіння в ній процес природній і об'єктивно вимірюваний, що для нашого аналізу є важливим аспектом.

З огляду на вищесказане питання гомеоклазу системи освіти набуває нового виміру: що такого відбувається з освітою, що дає змогу говорити не просто про кризу в ній (а це і є культурний вимір її функціонування), а й про можливу її кінцевість (скінченність у певних межах: історичних/часових/просторових), або, в термінах стану системи, про порушення гомеостазу в ній. На користь такої тези наводить думка М. Єрмолаєвої, яка відзначає, що новим у старій людини є саме поняття гомеостазу. Перебудова життєво важливих процесів регуляції та адаптації в організмі, що зазнає старіння, тісно пов'язана з поступовим, а у деяких випадках доволі швидким перетворенням «відкритої» системи на «замкнену»¹.

¹ Ермолаева М. Практическая психология старости / М. Ермолаева. – М.: Эксмо-Пресс, 2002. – 319 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://uchebilka.ru/pshologiya/241303/index.html>

Таким чином, під «гомеоклазом» будемо розуміти не просто старіння системи, а й зниження життєздатності (і навіть смерть), що характеризується її дестабілізацією.

Повертаючись до раніше поставленого нами питання – чи доречно співвіднесення гомеоклазу з системою освіти – хотілося б відзначити, що освіта як соціальна система зникне у суспільстві, мабуть, із зникненням самого суспільства. Оскільки поки існують люди і взаємини між ними, завжди будуть існувати і процеси передачі обопільного досвіду, що вже саме по собі є елементом навчання, виховання і розвитку. Тому розглядаючи процес старіння системи освіти (гомеоклаз), ми можемо зафіксувати процеси дезорганізації (а також дестабілізації та дезінтеграції), які, в свою чергу, викликають включення механізму адаптації/дезаптації у її змісті та формах.

Зосередження уваги саме на гомеоклазі як стані системи, визначення особливостей її поведінки при гомеоклазі дасть можливість чітко окреслити специфіку функціонування освіти у суспільстві і наблизить до розуміння дію означених механізмів (адаптації/дезаптації).

Розглядаючи питання гомеоклазу системи освіти (тобто системної дезорганізації в освіті), хотілося б привернути увагу ще до такого питання. Відомо, що освіта виконує ряд важливих функцій у суспільстві. Так, наприклад, О. Уваркіна виділяє такі: людинотворча (соціалізаційний потенціал освіти), технологічна (розробка шляхів і засобів соціалізації особистості і розвиток технологій), функція формування комунікативних здібностей (збереження і трансляція культури між освітою і навколишнім світом), гуманістична (переорієнтація освіти на особистість, на формування людини як унікальної цілісної творчої індивідуальності)¹. І тому є велика спокуса розглянути дисфункціонал і різноманітні проблеми освіти, звівши такий аналіз до доказів її дезорганізації. Проте ми вважаємо такий шлях помилковим і не продуктивним. У нас інша мета – показати, що існування системи освіти як підсистеми більш складної соціальної системи суспільства визначається дією не тільки чітко визначених факторів впливу на неї (осягнути, усвідомити і виокремити які тема окремого дослідження), але й внутрішніми процесами в самій освіті, результатом яких і є гомеоклаз.

З огляду на вищесказане про старіння біосоціальної системи і усвідомлюючи неможливість прямої аналогії цього процесу з проблемами функціонування системи соціальної (освіти), все ж спробуємо накреслити шляхи для аналізу. Вважаємо доречним визначення подвійного завдання:

- по-перше, означення ключових суперечностей в основних структурних елементах системи освіти, які не можуть бути розв'язані (або, принаймні, не мають поки що ні теоретичного, ані практичного ба-

¹ Уваркіна О. В. Основні функції освіти в сучасному філософсько-педагогічному дискурсі / О. В. Уваркіна // Гілея: наук. вісн.: зб. наук. пр. / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Укр. акад. наук. – К., 2012. – Вип. 59 (№4). – С. 627-632.

- чення до їх подолання, чи взагалі не розглядаються як суперечності саме системні);
- по-друге, характеристика проблем функціонування структурних елементів системи освіти і заходів з адаптації (чи реактивного реагування) до швидкоплинних умов оточуючого середовища, що більшою мірою може проявлятися не тільки у неналежному виконанні функцій, покладених на заклади освіти і на органи управління ними, а й у невідповідності внутрішньої структури тим завданням, які мають бути виконані враховуючи їх (закладів і органів управління) роль у суспільстві.

Розглянемо для початку систему освіти у цілому та її загальний стан.

Система освіти України.

Відповідно до Закону України «Про освіту», система освіти складається із навчальних закладів, наукових, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою та самоврядування в галузі освіти. Структура ж освіти містить дошкільну освіту, загальну середню освіту, позашкільну освіту, професійно-технічну освіту, вищу освіту та післядипломну освіту¹.

Мабуть, не потребує доведення твердження, що розвиток освіти завжди пов'язаний із розвитком суспільства. А отже, можливі різні варіанти взаємозалежності між освітою і суспільством. Як зазначає Ю. Яковець, люди творять свою історію, але в межах віяла можливих альтернатив, зумовленого законами природного і суспільного розвитку. Осягаючи ці закони, люди можуть більш усвідомлено і успішно обирати найбільш бажані із можливих альтернатив, домагатися їх здійснення. А якщо змінюються умови суспільного життя – змінюються і самі закони і закономірності, що ці умови регулюють². Зміна умов – це своєрідний виклик суспільству. Будь-яке суспільство (американське, європейське, пострадянське) може відповісти на зміну умов по-різному. «Помилкова відповідь [на виклик, тобто зміну умов суспільного життя] може посилити кризу, сприяти розвитку важкої хвороби, а в іншому випадку – і призвести до летального результату для тієї чи іншої суспільної системи»³.

Панораму сучасних динамічних процесів, які витворює середовище системи освіти і особливо картину його майбутнього вже не можна обговорювати в межах відносно самозамкнутих дисциплінарних контекстів. Ми повністю згодні з думкою М. Квієка, який досліджуючи взаємини університету і держави зазначає: «поточні трансформації держави не обійдуть стороною університету, тому розглядати ролі, завдання й місію університету в контексті нинішніх трансформацій держави евристично корисно. Неувага до цього контексту буде

¹ Про освіту: Закон України від 23 травня 1991 року № 1060-ХІІ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>

² Яковець Ю. В. История цивилизаций: Учеб пособие для студентов вузов гуманитар. профиля. 2-е изд. перераб. и доп. / Ю. В. Яковец. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – С. 10.

³ Яковець Ю. В. История цивилизаций: Учеб пособие для студентов вузов гуманитар. профиля. 2-е изд. перераб. и доп. / Ю. В. Яковец. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – С. 12.

серйозною аналітичною помилкою. Розгляд інституту університету окремо від далекосяжних і визначальних суспільно-політичних процесів, котрі вражають інститут держави, нікого не задовольнить сьогодні»¹.

Новий світ, у який прямує людство сьогодні і Україна як його частина, має багато назв у різних теоріях: «постмодерність» (Жан-Франсуа Ліотар), «плинна модерність» (Зигмунт Бауман), «друга модерність» (Ульріх Бек), «рефлексивна модернізація» (Ентоні Гіденс, Скот Леш), «глокалізація» (Роланд Робертсон), «глобальна доба» (Малколм Вотерз), «мережеве суспільство» (Мануел Кастелз), «знаннєве та інформаційне суспільство» (Пітер Дракер, Деніел Белл), «постіндустріальне суспільство» (Деніел Белл, Юрій Яковець), «постекономічна цивілізація» (Владислав Іноземцев), «постнаціональна костеляція» (Юрген Габермас). Так на думку Ю. Яковця «людство з останньої чверті ХХ ст. вступило у перехідний період до постіндустріальної цивілізації»², а сам період становлення постіндустріального суспільства відбувається у дві фази: «фаза кризи попереднього і зародження нового суспільства», яка вже пройдена, і «фазу розповсюдження нової цивілізації в ширину і в глибину». Загалом же цей перехід охоплює час з 70-х років ХХ ст. до 60-тих років ХХІ ст.³

Не останню роль (а можливо і першочергову) у процесі зміни суспільного життя багатьма дослідниками відводиться глобалізації. Наприклад, Д. Гелд зазначає, що глобалізаційні процеси «помітні в усіх сферах суспільного життя – від культури до економіки, політики, права, армії та докільця. Глобалізацію найкраще розуміти як багатоликовий або диференційований суспільний феномен. Її неможливо звести до єдиного чинника, а хіба трактувати як моделі дедалі більшої глобальної взаємопов'язаності в усіх стрижневих царинах суспільної діяльності»⁴. Тому немає підстав робити виняток і для системи освіти як однієї з таких царин.

До аналізу ролі й місця глобалізації у прояві проблем функціонування сучасної системи освіти, а особливо вищої, ми повернемося трохи згодом. Хотілося б повернутися до питання про накопичення освітою проблем функціонування (або вікових змін – за аналогією з організмом людини при старінні). Виявленню їх, на нашу думку, допоможе аналіз розвитку освіти у другій половині ХХ ст. і особливо у «фазу кризи попереднього і зародження нового суспільства» (за Ю. Яковцем). Ми повністю поділяємо погляди Ю. Яковця щодо переваги історичного підходу до оцінки теперішнього, який дає можливість знайти аналогії подій, що відбуваються зараз, у недалекому і віддаленому минулому, і тим самим, оцінити масштаб змін, які зараз і відбуваються за шка-

¹ Квієк М. Університет і держава: вивчення глобальних трансформацій / М. Квієк; пер. з англ. Т. Цимбала. – К.: Таксон, 2009. – С. 78-79.

² Яковець Ю. В. История цивилизаций: Учеб пособие для студентов вузов гуманитар. профиля. 2-е изд. перераб. и доп. / Ю. В. Яковец. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – С. 260.

³ Яковець Ю. В. История цивилизаций: Учеб пособие для студентов вузов гуманитар. профиля. 2-е изд. перераб. и доп. / Ю. В. Яковец. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – С. 278.

⁴ Цит. за: Квієк М. Університет і держава: вивчення глобальних трансформацій / М. Квієк; пер. з англ. Т. Цимбала. – К.: Таксон, 2009. – С. 35.

лою історичного часу¹. «Безперечно, – пише дослідник, – аналогія не є абсолютним доказом. Кожна подія своєрідна, неповторна. Проте це не має слугувати непереборною перешкодою для пошуку споріднених, більш або менш подібних подій у минулому, без чого не можливо ... зрозуміти сутність змін, що відбуваються зараз і передбачити можливий результат²».

Глибока криза, яка охопила сферу освіти, стала помітною вже у кінці 60-х на початку 70-х років ХХ ст. М. Трифонова³ характеризує основні риси кризи освіти у цей період. Дослідниця виділяє такі:

1. Криза відставання та шляхи виходу з нього. Науковий прогрес після закінчення Другої світової війни був настільки стрімким, що не тільки середня школа, але й виші перестали встигати за найновішими теоріями і відкриттями. Суспільством стало усвідомлюватися завдання зміцнення зв'язку освіти і науки. Результатом реформи освіти став процес, який М. Трифонова позначає як «зближення з наукою», що проявлявся у закликах до розвитку «вузівської науки», удосконаленню науково-експериментальної бази, створенню наукових лабораторій, творчих колективів КБ та науково-дослідних інститутів у великих вишах. У практиці педагогічного процесу таке «зближення» проявлялось у вигляді проблемних лекцій і семінарів з елементами навчальних дискусій, розширення обсягів спецкурсів за найбільш актуальними і новітніми науковими розробками.

2. Криза розуміння і запам'ятовування. Наука, розвиваючись, стає все більш абстрактною. Принцип наочності картини світу поступається місцем новим формам теоретизування. У цілому різко зростає роль абстракцій у науковому пізнанні, посилюється значущість ідеальних конструктів і математичних побудов великої інформаційної ємності. Все це різко ускладнює задачу розуміння тими, хто навчається, сучасних наукових теорій. Лавиноподібне виникнення тисяч нових термінів, понять, конструктів в різноманітних науках призвело до того, що фактично була досягнута «антропологічна межа можливостей людського індивіду у засвоєнні і запам'ятовуванні смислових таксонів знання⁴». Лише з появою персонального комп'ютера та Інтернету в кінці ХХ ст. у певному аспекті вдалося дати відповідь на виклик часу.

3. Криза релятивізації знання. Наукове знання змінило свою сутність. Тепер той, хто навчається, мав звикнутися з тим фундаментальним гносеологічним фактом, що будь-яка наукова істина відносна, що в науці можливі альтернативні підходи, помилкові гіпотези, гострі дискусії та суперечності і що у те-

¹ Яковец Ю. В. История цивилизаций: Учеб пособие для студентов вузов гуманитар. профиля. 2-е изд. перераб. и доп. / Ю. В. Яковец. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – С. 259.

² Яковец Ю. В. История цивилизаций: Учеб пособие для студентов вузов гуманитар. профиля. 2-е изд. перераб. и доп. / Ю. В. Яковец. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – С. 259.

³ Трифонова М. К. Наука. Образование. Человек: монография / М. К. Трифонова. – Симферополь: ИТ «АРИ-АЛ», 2012. – С. 116-122.

⁴ Трифонова М. К. Наука. Образование. Человек: монография / М. К. Трифонова. – Симферополь: ИТ «АРИ-АЛ», 2012. – С. 118.

оретичному пізнанні багато чого залежить від тієї наукової парадигми, в межах якої розглядається той чи інший об'єкт дослідження.

4. Криза відчуження того, хто навчається, від знання. Відомості, які осягав той, хто навчається, все частіше набували чисто формальної ознаки, ніяким чином не чіпляючи внутрішній світ особистості, її емоційно-моральну сферу. Знання набуло смислу інструменту, саме по собі не мало для людини якогось духовного інтересу. Наука і «життєвий світ» кардинально відмежувались. У суспільній свідомості з'являється тенденція до класичного сприйняття образу вченого як такого, що «мешкає у «вежі із слонової кістки» і який займається далекими від повсякденного життя проблемами»¹. Відповіддю на такий виклик часу є поява спеціальної галузі філософського знання – філософія освіти. Філософська рефлексія намагається напрацювати нову освітню модель, адекватну історичній ситуації, що склалася. Провідними філософськими напрямками з розробки проблем освіти в умовах переходу від індустріального до інформаційного суспільства можна назвати критико-раціоналістичний, що базувався на критичному раціоналізмі К. Поппера, гуманітарний (герменевтичний історизм Г. Ноля), нігілістична течія з ідеєю скасування школи як освітньої інституції (А. Ілліч, П. Фрейре, Х. Куппфер), що розвинулася до критично-емансипованого руху підтриманого постмодерністською філософією освіти (К. Вюнше, Г. Гізеке, У. Долл).

Щодо тривалості змін в освіті при переході до нового типу суспільства цікавою є позиція Ю. Яковця, який зазначає, що сучасна революція [в сфері освіти] охоплює декілька десятиліть (більше півстоліття). Він окреслює три етапи: 70-90-ті ХХ ст., нульові – 20-ті ХХІ ст., 20-30-ті ХХІ ст.².

У цілому характерними наслідками подолання першого етапу кризи освіти (за Ю. Яковцем) або етапу концептуалізації (за М. Трифоною) є:

- математизація, що проявилася, наприклад, у впровадженні математичних методів у гуманітарні дисципліни;
- комп'ютеризація, що проявилася у впровадженні Інтернету у навчальний процес;
- антропологізація – «людський вимір» починає проникати у дисципліни далекі від людини: ботаніку, географію, астрономію та інші;
- проблематизація – ускладнення мови, об'єкту і суб'єкту науки, відмова від абсолютних істин у науці реалізується у прагненні вчителя подати свій предмет у якості цілого, що розвивається³.

Визначені М. Трифоною кризи освіти і адекватні відповіді на виклики часу, можна було б використати (і ми спробуємо це показати) як марке-

¹ Трифонова М. К. Наука. Образование. Человек: монография / М. К. Трифонова. – Симферополь: ИТ «АРИ-АЛ», 2012. – С. 119.

² Яковец Ю. В. История цивилизаций: Учеб пособие для студентов вузов гуманитар. профиля. 2-е изд. перераб. и доп. / Ю. В. Яковец. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – С. 311.

³ Трифонова М. К. Наука. Образование. Человек: монография / М. К. Трифонова. – Симферополь: ИТ «АРИ-АЛ», 2012. – С. 121-122.

ри для формулювання системних суперечностей сучасної системи освіти. Пророчим, на нашу думку, є погляд В. Андрущенка і Д. Дзвінчука, які розмірковуючи про систему освіти у цілому зазначають, що «найбільш характерні риси системи освіти й спосіб її існування в суспільстві великою мірою визначаються державним устроєм і пріоритетами конкретної країни¹». А отже зміна соціально-політичного устрою України з набуттям нею незалежності у 1991 році, разом із стрімким науково-технічним прогресом 90-тих років ХХ ст. – першого десятиліття ХХІ ст., інтеграційними і глобалізаційними процесами чітко проявило і загостило «вікові хвороби» старої національної системи освіти, що залишилась країні у спадок від померлого СРСР.

У найзагальнішому плані можемо виокремити дві передумови щодо зміни ролі освіти, які дають змогу говорити про системну дезорганізацію в ній: «радянський спадок», споживання (використання), перетворення і боротьба з яким іде і донині та глобалізація. Хотілося б звернути увагу, що зазначені передумови відображають і накопичення організаційних патологій в полі функціонування системи освіти, або іншими словами культурний вимір її функціонування – від заперечення старих цінностей до формування нової культури управлінських і виробничих процесів.

Вважаємо за доцільне детальніше розглянути зазначені аспекти оскільки проблеми (хвороби) національної системи освіти України безпосередньо пов'язані з ними.

1. «Радянський спадок» національної системи освіти.

Велика кількість реформ, що зазнала національна система освіти за роки незалежності, а особливо за останні десять років лише «лікувала» симптоми старості, подовжуючи агонію «пацієнта». А увагу (в першу чергу з точки зору філософської рефлексії) треба приділяти системним суперечностям, які не просто дестабілізують систему освіти, заганняючи її у стан хронічної невиліковності, а й руйнують її концептуально-сенсову основу. Неможна не погодитися з думкою І. Жиляєва, який, вивчаючи проблему реформування освіти, зазначає: «Важко не помітити, що суспільство вже втомлене численними реформаторськими ініціативами, які часто формулюються несподівано та здійснюються в авральному режимі. Тому, якщо пропонувати кардинальні зміни у такій вразливій системі, як освітня, потрібно спочатку довести їхню суспільну необхідність, продемонструвати їх значення, забезпечити суспільну підтримку позитивної спрямованості. Ситуацію не поліпшує постійна зміна пріоритетів національних інтересів, зокрема – перманентні політичні ініціативи розпочати істотні реформи, а потім переключити суспільну увагу на інші, політично вигідніші заходи, залишаючи попередні наміри майже без ад-

¹ Андрущенко В. П. Основи сучасної філософії освіти: Навчальний посібник / В. П. Андрущенко, Д. І. Дзвінчук. – К.-Ів.-Франківськ: Місто НВ, 2009. – С. 208.

міністративної й суспільної підтримки»¹. І сьогодні ці слова є досить актуальними, незважаючи на досить істотні зміни, через які пройшла і проходить національна система освіти.

Пояснення причин такого неуспіху реформ знаходимо у авторів підручника «Основи сучасної філософії освіти» (2009): «...в Україні були (і є сьогодні) справжні вчені, спроможні запропонувати обґрунтовані моделі суспільно-економічних, політичних і соціокультурних трансформацій відповідно до світового досвіду та потреб практики. На жаль, від державотворчої діяльності вони були відсторонені. Недовіра до науки, яку в свій час сповідували колишні партійні функціонери, автоматично переносилась у духовний простір молодій незалежній держави. Український вчений виявився незатребуваним. Наукову сферу, особливо гуманітарну, заповнили зарубіжні волонтери, теоретичні поради яких ґрунтувалися, більшою мірою на соціально-практичному досвіді інших держав, ніж на власних наукових розробках. Як показала практика, поради волонтерів належного результату не дали»².

Змістовний аналіз «радянського спадку» системи освіти потребує окремого дослідження. Тому ми зосередимо увагу лише на окремому його аспекті – участі громадськості у «боротьбі» з ним.

Революція гідності (2014) дещо змінила акценти в управлінні освітою, посиливши громадську складову. Суспільні ініціативи в обговоренні проблем реформування системи освіти практично «вбивають цвях у кришку труни» традиційного, класичного уявлення про освіту. Наведемо лише декілька прикладів реальної участі громадськості в управлінні освітою. Так, відповідно до виконання пунктів президентської Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» на громадське обговорення винесено проекти Концепції розвитку освіти України на період 2015-2025 років та Стратегії реформування вищої освіти в Україні до 2020 року. Результатами громадського обговорення стала презентація Міністерством освіти і науки України проекту Концепції розвитку освіти на період 2015-2025 років, підготований стратегічною дорадчою групою при Міністерстві освіти і науки України, до якої входять представники Коаліції неурядових організацій «За освітню реформу». Автори згаданої Концепції наголошують, що Україні потрібна системна реформа освіти, яка має бути предметом суспільного консенсусу, розуміння того, що педагогічний процес є одним із основних важелів цивілізаційного поступу та економічного розвитку³.

В. Бахрушин у своїй статті «Зовнішній контекст реформування освіти України» на порталі Громадських Експертів, аналізуючи сучасний стан націо-

¹ Жиляєв І. Ризики національної системи освіти у зв'язку з приєднанням до Світової організації торгівлі / Ігор Жиляєв // Віче. – 2008. – №18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1104/>

² Андрущенко В. П. Основи сучасної філософії освіти: Навчальний посібник / В. П. Андрущенко, Д. І. Дзвінчук. – К.–Ів.–Франківськ: Місто НВ, 2009. – С. 143.

³ Степаненко О. Реформа освіти: від написання до втілення / О. Степаненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/133863>

нальної освіти в контексті тенденцій розвитку світової освіти (неоднорідність освіти, динамічність і суперечливість її розвитку, не ізольованість від інших сфер життєдіяльності суспільства) та викликів (небезпека переорієнтації студентів на отримання якісної освіти в інших країнах через легкість доступу до неї, створення можливостей віддаленого навчання у провідних світових університетах на досить зручних для студентів умовах), зазначає: «Перш за все, якщо ми говоримо про Концепцію розвитку і Стратегію реформування, треба чітко розуміти, де ми знаходимося зараз і якого стану бажаємо досягти. Тільки у цьому випадку можливо створення реалістичної програми руху із “сьогодні” до “завтра”»¹. Він окреслює і певні переваги в зазначених документах, відзначаючи, що автори проєктів Концепції та Стратегії намагалися врахувати тенденцій розвитку світової освіти та сучасні виклики розвитку освіти у своїх пропозиціях. Зокрема, обидва документи наводять певні статистичні дані, що характеризують сучасний стан загальної середньої та вищої освіти і його основні якісні характеристики. Вони торкаються питань міжнародного співробітництва та інтеграції до європейського освітнього простору, ставлять питання про необхідність тіснішої взаємодії освіти з реальним сектором економіки тощо. Також в обох документах здійснено спробу навести хоча б загальні контури бажаного майбутнього².

Ще одним прикладом участі громадськості в обговоренні долі освіти є організований круглий стіл на тему «Спірні питання нового закону України “Про Освіту”»³, що поставив питання, які ще декілька років тому були неможливіми. Серед них:

1. Чи потрібно наближення структури української освіти до норм європейського освітнього простору? Зокрема, перехід на 12-річну загальну середню освіту.

2. Освіта для держави чи для людини, суспільне благо чи послуга? Хто є замовником освіти: держава або громадяни?

3. Державно-громадське партнерство чи невтручання громадських організацій в освіту?

4. Чи потрібний принцип світськості освіти? Чи доцільно надати релігійним організаціям можливість створювати заклади освіти, які працюють за загальними правилами та дотримуються вимог державних освітніх стандартів?

5. Право на освітню діяльність: чи потрібно надавати його не тільки закладам освіти, але і громадянам? Чи можливе сімейне навчання на певних рівнях освіти?

¹ Бахрушин В. Зовнішній контекст реформування освіти України / В. Бахрушин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://education-ua.org/ua/articles/341-zovnishnij-kontekst-reformuvannya-osviti-ukrajini>

² Бахрушин В. Зовнішній контекст реформування освіти України / В. Бахрушин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://education-ua.org/ua/articles/341-zovnishnij-kontekst-reformuvannya-osviti-ukrajini>

³ Аналітичний звіт про віртуальний круглий стіл на тему «Спірні питання нового закону України “Про Освіту”» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://education-ua.org/ua/draft-regulations/452-analitichnij-zvit-pro-virtualnij-kruglij-stil-na-temu-spirni-pitannya-novogo-zakonu-ukrajini-pro-osvitu>

6. Заклади освіти: рівні права чи рівні обов'язки? Чи повинні всі заклади освіти бути однаковими?

7. Як фінансувати освіту, тобто за ким мають «ходити» гроші?

8. Чи потрібна конкуренція міжкладами освіти, освітніми програмами, викладачами, учнями (студентами)?

9. Хто має призначати (обирати) керівників закладів освіти: органи управління, засновники, наглядові ради, трудові колективи ...?

10. Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування: управління освітою чи сервісне обслуговування закладів освіти?

11. Кваліфікаційні вимоги до викладачів і вчителів: хто їх має встановлювати, хто і як проводитиме сертифікацію, сертифікація добровільна чи обов'язкова?

12. Професійні стандарти: хто і як їх розроблятиме та затверджуватиме, як їх враховувати в освітніх стандартах?

Навіть побіжний огляд вищенаведених питань без включення філософської рефлексії показує якість накопичених функціональних новоутворень, викликаних і переорієнтацією цінностей у пострадянському суспільстві, і глобалізаційними процесами, і можливостями європейської інтеграції, що «несумісні з життям» існуючої системи національної освіти.

Останнім прикладом посилення участі громадськості в управлінні освітою є контроль за державою у вирішенні освітніх питань. Так, С. Благодетелева-Вовк, експерт Реанімаційного пакету реформ, віділяє такі досягнення за рік реформ (2014-2015) системи освіти¹:

1. Створення нової інституційної бази – прийняття Закону України «Про вищу освіту», підготовку нової редакції Закону України «Про освіту», розробку Концепції та Стратегії розвитку освіти та напрацювання нормативних актів для імплементації ЗУ «Про вищу освіту»;

2. Лобювання пріоритетності реформування освіти та науки на державному рівні – включення реформи освіти та науки під номером тринадцять до п'ятнадцяти першочергових;

3. Оперативне реагування та вирішення проблем студентів і, загалом, функціонування навчальних закладів із зони АТО – напрацювання безпрецедентного досвіду евакуації та розгортання роботи університетів та навчальних закладів на «материковій» Україні в умовах гострого дефіциту ресурсів та часу;

4. Широке залучення громадськості до обговорення проблем стану та розвитку науково-освітнього простору – формування Громадської ради МОНУ, численних робочих груп та інших механізмів комунікацій та врахування суспільної думки (опитування, інформування).

Найважливіші напрямки роботи влади і громадськості з реформування освіти ще попереду, до них поки ще «не дійшли руки». С. Благодетелева-Вовк

¹ Експерт: Як очистити й оновити систему управління освітою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/high_school/46714/

визначає такі: оновлення й очищення системи управління наукою та освітою, переформатування механізму фінансування, розв'язання конфліктів і захист прав науковців та освітян, боротьба з корупцією, що до сих пір має декларативний характер¹.

Цікавою для нашого аналізу є думка експерта щодо необхідності очищення та оновлення системи управління освітою. Вона зазначає, що в суспільстві побутують щонайменше дві протилежні оцінки-позиції стану системи освіти. Перша позиція характеризує освіту як застарілу за змістом і за формою, неефективну, низькоякісну та витратну систему, що не здатна забезпечити умови для культурного й інноваційного відтворення суспільства та програє порівняно з освітніми системами інших країн, не спроможна оновитись унаслідок засилля бюрократії, корупції та незацікавленості суб'єктів, які входять до її складу. Друга позиція оцінює освіту як таку, що на достатньому рівні задовольняє потреби в наданні освітніх послуг громадянам, державі та бізнесу, забезпечує формування в населення ключових життєвих, професійних і соціальних компетентностей, у цілому відповідає міжнародну рівню, є добре структурованою та достатньо ефективною для управління й організації освітньої діяльності. Експерт переконана в тому, що прихильники першого варіанту оцінки стану системи освіти в Україні були активними учасниками Майдану й зараз є провідниками реформ. Вони будуть виступати за докорінне очищення як освіти та науки у цілому, так насамперед і її системи управління. Тоді як прихильники другої позиції не зацікавлені у змінах, оскільки або є вигодоотримувачами нинішньої системи: займають керівні позиції, мають високий статус унаслідок отриманих переважно сумнівним чином заслуг, наукових ступенів, учених звань, або є жертвами некритичного мислення та патерналізму. Перші спробують трансформувати освіту в Україні, наблизити її до світового рівня. Другі чинитимуть активний спротив змінам, вихолощуватимуть їх зміст, відновлюватимуть віджилу систему. Розмова про те, що треба зі старої системи взяти все краще та додати до нової, також є реакційною, оскільки створює ілюзію компромісу. Висновок С. Благодетелевої-Вовк досить безкомпромісний: або ми задаємо напрям трансформації й очищення, або рухаємося за старою траєкторією занепаду та розпаду².

Наведені приклади та експертна думка свідчать про якісно новий рівень боротьби з «радянським спадком» у системі освіти. Широка громадська участь у долі освіти «підштовхнута» Майданом дала можливість чіткого усвідомлення накопичених численних проблем в освітньому секторі. В узагальненому плані О. Степаненко³ виокремлює такі проблеми:

¹ Експерт: Як очистити й оновити систему управління освітою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/high_school/46714/

² Експерт: Як очистити й оновити систему управління освітою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/high_school/46714/

³ Степаненко О. Реформа освіти: від написання до втілення / О. Степаненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/133863>

- занепад матеріально-технічної бази;
- старіння професійних кадрів;
- мала заробітна плата;
- зниження соціального статусу працівників галузі;
- неефективна, надміру централізована й застаріла система управління та фінансування освіти;
- дедалі більша нерівність у доступі до якісних знань;
- надмірна комерціалізація освітніх послуг;
- корупція та «дипломна хвороба»;
- зниження якості освіти й падіння рівня підготовки вихованців;
- моральне старіння методів і методик навчання.

Авторка зазначає, що проблеми освітньої галузі мають системний характер. Проте ми вважаємо, що наведений перелік проблем характеризує якраз культурний вимір функціонування національної системи освіти, пов'язаний із особливостями організаційної культури як системи управління освітою, так і мережі науково-освітніх установ. Безперечно, ці внутрішні проблеми-хвороби, накопичуючись, відіграють важливу роль у констатації стану системи освіти. Але вдале і вчасне включення механізмів адаптації не дає підстав зафіксувати її гомеоклаз або організаційну кінцевість. Іншими словами, хронічний характер проблем освіти говорить про те, що «пацієнт» скоріше живий, ніж мертвий.

2. Глобалізація.

Як би це парадоксально не виглядало, але саме впливи глобалізації доповнюють розуміння внутрішніх проблем-хвороб національної системи освіти і виявляють системні суперечності в її функціонуванні, наближаючи до ідентифікації стан системи як організаційно кінцевий.

Про глобалізацію, її впливи і тенденції останніми роками написано чимало. Ось лише дві думки, які найяскравіше змальовують її суть. Так, У. Бек зазначає, що «виникає новий вид капіталізму, економіки, глобального порядку, суспільства і приватного життя – всі вони значуще відрізняються від попередніх фаз розвитку»¹. А. Карной взагалі говорить про глобалізацію як про революцію в організації праці, виробництві товарів і послуг, стосунках між націями і навіть локальній культурі. «Жодна спільнота не має імунітету від епідемії цієї революції, – пише він. – Вона змінює самісінькі підвалини людських відносин і соціального життя»².

У більш загальному контексті глобалізація розуміється як «об'єктивне невідворотне явище сучасності, яке не можна зупинити чи відмінити...»³, і яке

¹ Цит. за: Квієк М. Університет і держава: вивчення глобальних трансформацій / М. Квієк; пер. з англ. Т. Цимбала. – К.: Таксон, 2009. – С. 24.

² Цит. за: Квієк М. Університет і держава: вивчення глобальних трансформацій / М. Квієк; пер. з англ. Т. Цимбала. – К.: Таксон, 2009. – С. 24.

³ Зінченко В. В. Соціальна філософія менеджменту і освіти в інституційному вимірі глобального розвитку [інтегративна концептологія]: [монографія] / В. В. Зінченко. – К.: Люксар, 2011. – С. 18.

«розвивається в умовах єдиного ринкового характеру світового господарства»¹. Саме ринкові сили і рух капіталу приносять важливий і потенційно загрозливий ефект для національної системи освіти. М. Квієк щодо них висловлюється так: «... Ринкові сили, не виключено, заступлять державу в ролі рушійних сил освіти, науки й інновацій»².

У своїй роботі «Університет і держава» М. Квієк щодо впливу глобалізації зазначає, що вона проявляє себе у виклику теоретичній і практичній доречності й важливості нації-держави в сучасному світі, вона простежується в демонстрації держави-добробуту, котрий виливається у загальносвітову реформу державного сектора – переформулювання обов'язків держави у цьому секторі загалом, і, нарешті, її присутність помітна в експансії економічної раціональності й ринкової ідеології: встановленні примату економіки над політикою, громадським благом і колективними або соціальними інтересами³.

Крім того, не менш важливе питання щодо чинників, які визначають дії урядів при реформуванні освіти. М. Карной розрізняє такі: об'єктивне фінансове становище уряду, інтерпретація урядом цього становища та ідеологічне ставлення до ролі державного сектора в освіті. «Ці три елементи знаходять вираження в тому, як країни «структурно адаптують» свої економіки до нового глобалізованого середовища»⁴. І тому будь-які практичні кроки уряду з реформування освіти в контексті зазначених чинників виявляють й реакцію самої системи освіти на глобалізацію.

Хотілося б також зупинитися на деяких тенденціях в освіті, зумовлених впливом глобалізації. Їх аналіз дасть можливість чіткого формулювання системних суперечностей в межах існуючої системи освіти.

У згадуваній роботі М. Квієка наведено різноманітні моделі взаємодії університету і держави. Цікавими в контексті нашого аналізу видаються деякі радикальні погляди, які базуються на логіці глобалістичних досліджень. Наведено для прикладу лише два погляди, що стосуються освіти у цілому і місії університету зокрема у сучасному глобалізованому світі.

Так, спираючись на аналіз праці Е. Гріна «Освіта, глобалізація та нація-держава» (1997) М. Квієк наводить ряд проблемних питань про майбутню роль освіти у «постнаціональну добу»: наскільки відмінними лишатимуться національні системи освіти під тиском міжнародної конвергенції; чи мають національні освітні системи хоч якесь майбутнє загалом. Намагаючись дати на них відповіді, Е. Грін зазначає, що національна система освіти сьогодні як така мертва: вона стала водночас недоречною, анахронічною та неможливою... Уряди

¹ Зінченко В. В. Соціальна філософія менеджменту і освіти в інституційному вимірі глобального розвитку [інтегративна концептологія]: [монографія] / В. В. Зінченко. – К.: Люксар, 2011. – С. 18.

² Квієк М. Університет і держава: вивчення глобальних трансформацій / М. Квієк; пер. з англ. Т. Цимбала. – К.: Таксон, 2009. – С. 53.

³ Квієк М. Університет і держава: вивчення глобальних трансформацій / М. Квієк; пер. з англ. Т. Цимбала. – К.: Таксон, 2009. – С. 68.

⁴ Цит. за: Квієк М. Університет і держава: вивчення глобальних трансформацій / М. Квієк; пер. з англ. Т. Цимбала. – К.: Таксон, 2009. – С. 297.

вже не можуть використовувати її з метою заохочення соціальної згуртованості й передачі національної культури. Так само як національна держава перетворюється на маргінальну силу у новому світовому порядку, так і освіта набуває якості індивідуалізованого споживчого товару, що постачається на глобальний ринок і стає доступним через супутникові й кабельні канали комунікації. Національна освіта припиняє своє існування¹. Отже, зміна ролі освіти при переході від національної до «постнаціональної» епохи (фактичне її «дорослішання») супроводжується системною суперечністю, яка стара форма організації освіти вирішити не в змозі. М. Квієк цю суперечність позначає таким чином: «Проблема полягає в зіставленні, з одного боку, нації, котра використовує освіту для створення власних громадян і прищеплення їм національної свідомості, та освіти як індивідуального, приватного блага для підвищення економічної конкурентоспроможності, з іншого»².

Другий приклад щодо радикального погляду на місію університету в нову добу пов'язаний з іменем Б. Рідінгса, який у своїй праці «Університет у руїнах» (1995) зазначає, що «університет вже не гумбольдтівський, тому він уже більше не університет взагалі. Німці не просто заснували окремий університет і задали йому місію; саме вони перетворили університет у найважливішу інстанцію інтелектуальної діяльності. Сьогодні все це зазнає змін: на місце інтелектуальної діяльності та твореної нею культури прийшла гонитва за першістю і досягненнями»³. Хоч його ідея про виникнення постісторичного «університету майстерності» на місці традиційного модерного німецького «університету культури» піддавалася жорсткій критиці, вважалася надмірно спрощеною й перебільшеною, проте на думку М. Квієка заслуговує на увагу спостереження Б. Рідінгса про сучасне розлучення модерного (тобто національного) університету із новонародженою німецькою нацією-державою. Традиційна культурна й політична місія університету, котра щільно його прив'язувала до політичного проекту нації-держави, за Б. Рідінгсом, добігла кінця.

Сам М. Квієк⁴ ставить доволі гострі питання щодо майбутньої ролі університету у нову епоху:

- Що суспільства очікують від цієї інституції сьогодні?
- Чи закінчилася (в теорії та на практиці) модерна місія університету в її класичному німецькому формулюванні? Або, можливо, університет на практиці таки вже став новою інституцією, продовжуючи в теорії бачити за собою традиційні соціальні і культурні ролі?

¹ Цит. за: Квієк М. Університет і держава: вивчення глобальних трансформацій / М. Квієк; пер. з англ. Т. Цимбала. – К.: Таксон, 2009. – С. 95.

² Квієк М. Університет і держава: вивчення глобальних трансформацій / М. Квієк; пер. з англ. Т. Цимбала. – К.: Таксон, 2009. – С. 95.

³ Цит. за: Квієк М. Університет і держава: вивчення глобальних трансформацій / М. Квієк; пер. з англ. Т. Цимбала. – К.: Таксон, 2009. – С. 29.

⁴ Квієк М. Університет і держава: вивчення глобальних трансформацій / М. Квієк; пер. з англ. Т. Цимбала. – К.: Таксон, 2009. – С. 28-30.

— Чи є підстави говорити стосовно університету, що він «ззовні здається таким самим, що й раніше», але його «інтер'єр» зовсім змінився? Якщо відповідь на це запитання позитивна, то добре це чи погано для нього самого та суспільства?

— У яку мить своєї еволюції університет перестав бути класичним університетом?

— Якою мірою за сучасних обставин згодні ми об'єднати старе й нове значення цього терміна?

— Шукаємо ми нову керівну ідею для університету як суспільного інституту або лише винаходимо нові, більш керовані способи його організації?

— Якою мірою університет досі лишається зряддям держави, винайдений філософами для періоду закритих економік і суверенно-територіальних національних держав, а якою мірою він уже став діловою установою, що функціонує в дедалі більш корпоративному стилі в добу відкритих економік та по-національних «управлінських», «залишкових» держав?

— Чи мав рацію Жан-Франсуа Ліотар, коли ще у 1979 році пророкував «похоронний дзвін за епосом Професора»?

Цей приклад показує не просто наявність «вікових змін» щодо місії університету, а нездоланні системні суперечності, що супроводжують ці зміни. Тобто, під тиском глобалізації «старіє» не тільки система освіти, системні суперечності проявляються в *кожному* структурному її елементі – від дошкільної освіти до вищої.

Так, наприклад, на одну із системних суперечностей у вищій освіті звертає увагу В. Ходаков: «З одного боку, усвідомлюючи необхідність відповідати складному процесу безперервного і стрімкого оновлення знань, виші прагнуть удосконалювати свої освітні програми, пропонувати найновіші галузі знань. З другого, в освіті, як і раніше, високо цінуються традиції, і незмінність деяких атрибутів вищої освіти є певним сигналом високої якості пропонованих програм»¹. І далі: «... виш не може на догоду збереження традицій відмовитися від розвитку, введення нових програм, технологій навчання. Для вишу дуже важливо постійно бути в курсі змін, що відбуваються на ринку [праці]. Але не слід вишам сліпо дотримуватися лише запитам ринку. За вузької ринкової орієнтації є небезпека залишитися в майбутньому без інженерів, лікарів, вчених»².

У більш концентрованому вигляді цю системну суперечність у системі вищої освіти – між передачею культури новим поколінням, так званого «універсального» знання і комерціалізацією знання, яке мислиться як товар – виразив М. Квієк: «Ідея університету як інституту, що «творить, вивчає, поціновує і

¹ Ходаков В. Е. Высшее образование в Украине: взгляд со стороны и изнутри. Второе издание / В. Е. Ходаков. – Херсон. 2006. – С. 295-296.

² Ходаков В. Е. Высшее образование в Украине: взгляд со стороны и изнутри. Второе издание / В. Е. Ходаков. – Херсон. 2006. – С. 295-296.

передає потомним поколінням культуру через дослідження і традицію», знайде небагато прихильників серед творців спільного європейського наукового й освітнього просторів: на кону сьогодні в дискусіях про роль університету в суспільстві й економіці стоїть радше технічне знання, аніж гуманістична культура. Це специфічне знання – яке можна комерціалізувати й продати, а не традиційне «універсальне» знання, про котре дізнаємося зі сторінок основних трактатів ХІХ-ХХ століть про ідею університету»¹.

З метою об'єктивності аналізу гомеоклазу системи освіти охарактеризуємо проблеми-хвороби в системі дошкільної освіти. Ми свідомі того, що аналіз стану цієї підсистеми національної системи освіти потребує окремого і ґрунтовного дослідження. Тому зосередимо увагу лише на ключових, на нашу думку, аспектах, безпосередньо пов'язаних із темою нашого аналізу. Огляд наукових публікацій останніх років з проблем дошкільної освіти, а також реальний стан речей в дошкільній освіті в сучасних умовах дає змогу виокремити такі системні суперечності.

Переважання соціальної функції дошкільного навчального закладу над освітньою функцією. Ця суперечність є своєрідним відлунням «радянського спадку». З одного боку, для батьків велике значення має можливість залишити своїх дітей під опіку дошкільного закладу, з іншого – помітна тенденція до змін у мисленні як окремих педагогів, так і батьків. Відмова від адміністративного типу мислення щодо провідної ролі дитсадку як виховної установи одночасно супроводжується усвідомленням важливості ранньої освіти у подальшому розвитку дитини. А прийняття урядом рішення про обов'язковість оволодіння дитиною базового компонента дошкільної освіти, тільки посилив цікавість науковців, педагогів і батьків до його змісту.

Відсутність місць у дошкільних закладах та переповненість існуючих груп. Проблема ця іде корінням у 1990-і роки, коли рівень народжуваності в Україні катастрофічно знизився: по всій країні спостерігалася нестача вихованців у дитсадках. Хотілося б наголосити, що демографічна криза 1990-х років була не суто українською, така ж тенденція спостерігалася і в деяких європейських країнах, наприклад Польщі² і Румунії³. Дошкільні навчальні заклади стали в той час фінансовим тягарем для більшості областей України і їх активно розформовували, передаючи для використання іншим установам, а деколи продаючи або здаючи в оренду приватним структурам. До 2001 року (до прийняття закону України «Про дошкільну освіту», який суттєво обмежував пов-

¹ Квієк М. Університет і держава: вивчення глобальних трансформацій / М. Квієк; пер. з англ. Т. Цимбала. – К.: Таксон, 2009. – С. 283.

² Лугіна О. Дошкільна освіта Польщі: аналіз змін [Електронний ресурс] / О. Лугіна // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Сер.: Педагогічні науки. – 2012. – Вип. 107(2). – С. 3-7. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nz_p_2012_107\(2\)_3.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nz_p_2012_107(2)_3.pdf).

³ Олійник М. І. Актуальні аспекти реформи дошкільної освіти в Румунії (2000–2008 рр.) та її вплив на підготовку вихователів дитячих установ [Електронний ресурс] / М. І. Олійник // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Сер.: Психолого-педагогічні науки. – 2012. – № 5. – С. 213-219. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzsp_2012_5_44.pdf.

новаження чиновників) процедура закриття дитячих садків не регулювалася законодавчо, і органи місцевого самоврядування були правомочні розпоряджатися дошкільними закладами на свій розсуд відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Так, наприклад у Новомосковську Дніпропетровської області станом на 2012 рік функціонувало 9 закладів із 30, що були в місті¹. З часом ситуація з народжуваністю кардинально змінилася – вона зростає, а разом із нею зростає і потреба в подальшому влаштуванні дітей в дошкільні заклади. І тут більшість батьків стикаються з нерозв'язною проблемою – відсутністю місць. Як зазначає В. Сагуйченко «за статистикою МОН України, забезпеченість дошкільними закладами складає близько 40 відсотків. У нашій країні сьогодні не вистачає дошкільних закладів, хоча побудовано нові дитячі комплекси, вводиться дистанційна черга до дошкільного закладу»². Таким чином, кількість дошкільних навчальних закладів не відповідає кількості дітей, що мають потребу у навчанні у них. Такий стан у дошкільній освіті можна пояснити різними причинами (і недолугістю управління, і особистими мотивами отримання матеріального зиску чиновниками від освіти, і об'єктивними обставинами тощо). Обмежимося лише фіксацією наявності такої системної суперечності.

Відсутність інвестицій у дидактично-матеріальну базу дошкільного закладу. Якщо на ремонт і реконструкцію інфраструктури дошкільних закладів фінансові кошти більш-менш знаходилися, то забезпечення груп дидактичним та наочним матеріалом, оснащення методичних кабінетів впродовж багатьох років було покладено виключно на самих безпосередніх учасників навчально-виховного процесу – батьків і педагогів.

Кадрова системна криза. Щодо проблеми кадрів у дошкільному закладі наведемо точку зору В. Сагуйченко, який розмірковує над деякими аспектами практичної реалізації Базового компоненту дошкільної освіти, зокрема і про кадри: «Більшість працівників за статистикою Міністерства освіти і науки України – це пенсіонери, які отримали дипломи в іншій державі з іншими світоглядно-ціннісними орієнтирами. Молодь не має певної кваліфікації (немає сьогодні конкурсу в педагогічні коледжі та інститути), тому і працюють у дошкільних закладах молоді нефаківці з невеличкою заробітною платою. Їх світоглядно-ціннісні уподобання у сучасному суспільстві споживання – окреме питання. В основі українського документа про дошкільну освіту – турбота про розвиток особистості дитини, її індивідуальності, збереження дитячої субкультури та певні елементи комунікації і соціалізації. Складні філософські, педагогічні та психологічні питання вимагають іншої підготовки працівників дошкільних навчальних закладів: адже ніхто не бажає перетворити дитячий садок

¹ Чайка Л. Куди поділися дитячі садочки Новомосковська? / Л. Чайка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://novomoskovsk.eu/2012/куди-поділися-дитячі-садочки-новомос/>

² Сагуйченко В. В. Дошкільна освіта як відповідь на культуру пізнього модерну [Електронний ресурс] / В. В. Сагуйченко // Грані. – 2013. – № 9. – С. 80-84. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Grani_2013_9_15.pdf

тільки на приміщення для безпечного перебування дитини під час роботи батьків, як це було ще у перших закладах у Німеччині»¹.

Обмеженість пізнання дитини навколишнього тваринного і рослинного світу (світу природи) недоліками організації навчально-виховного процесу. Ця суперечність зумовлена низкою чинників, наприклад, незадовільними матеріальними умовами навчального закладу (відсутність не просто належно обладнаних площ, а взагалі відсутністю «вільних» площ хоча б для організації «живого куточка»), організаційними нюансами (суворе дотримання режиму роботи закладу або побоювання персоналу щодо занесення бруду дітьми з вулиці), індивідуальними особливостями самих батьків у їхньому ставленні до такого типу «спілкування з природою» (наприклад, побоювання «підхопити хворобу»).

Формальна участь батьків в управлінні дошкільним навчальним закладом. Навіть за наявності так званого батьківського комітету у закладі, він переважно працює на рівні групи і більшою мірою орієнтований на збір коштів на «плинні потреби». Участь батьківського комітету в управлінні дошкільним закладом лише формальна. Мова навіть не йде про створення щось на зразок асоціації, яка підтримувала б їх інтереси. Ситуацію ускладнює ще і та обставина, що деякі завідувачі дитсадків намагаються дистанціювати від себе представників батьківського комітету. Таким чином, формальність участі в управлінні дошкільним закладом представників громадськості (батьків) не забезпечує прозорості управлінського й освітнього процесів, що безпосередньо торкається питання якості навчання і виховання у закладі.

Таким чином, зазначені системні суперечності у дошкільній і вищій освіті переконливо доводять правильність нашої ідеї щодо наявності проблем у функціонуванні у всіх структурних елементах системи національної освіти.

Повертаючись до питання про глобалізаційні тенденції і їх вплив на освіту зазначимо ще декілька, на нашу думку, найважливіших з точки зору проблем функціонування системи національної освіти.

Оцінюючи глобалізаційні виклики суспільству, цікаві тенденції щодо освіти визначив В. Зінченко: прискорення модернізації комунікативних технологій і витіснення попиту на традиційну академічну освіту попитом на прикладні спеціальності².

Ще одну цікаву глобалізаційну тенденцію і її значення для професійної освіти помічає О. Скубашевська: «Схильність до мініатюризації, якої набуває будь-яке виробництво внаслідок запровадження інформатизації»³. Не принци-

¹ Сагуйченко В. В. Дошкільна освіта як відповідь на культуру пізнього модерну [Електронний ресурс] / В. В. Сагуйченко // Грані. – 2013. – № 9. – С. 80-84. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Grani_2013_9_15.pdf

² Зінченко В. В. Соціальна філософія менеджменту і освіти в інституційному вимірі глобального розвитку [інтегративна концептологія]: [монографія] / В. В. Зінченко. – К.: Люксар, 2011. – С. 437-438.

³ Скубашевська О. С. Філософія інноваційного розвитку освіти інформаційного суспільства (світоглядно-філософський аналіз) / Ольга Скубашевська. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – С. 47.

повою є правильність і чіткість у формулюванні цієї глобалізаційної тенденції. Набагато важливішим для мети нашого дослідження є її наслідки для професійного навчання. Авторка зазначає, що «раз набута освіта вже не забезпечує сталого професійного рівня, достатнього на все життя. Водночас постійне навчання паралельно з діяльністю викликає необхідність змінити деякі принципи освіти. А для нового покоління – розробити нову педагогіку як систему виховання особистості, адаптованої до інформаційного суспільства»¹. Для досягнення цих цілей, з поміж інших не менш важливих пунктів програми трансформації освітньої системи, першим зазначається «проведення соціальних і структурних реформ з метою створення... ефективності... в освітніх системах»². Фактично ж мова йде про неможливість існуючої системи освіти забезпечити потреби сучасного суспільства. Системна суперечність, що полягає в набутті через освіту певної професії (чи професійного рівня) і потребою постійного навчання для забезпечення необхідного рівня конкурентоспроможності на ринку праці, в межах організації процесу навчання «по-старому» засвідчує кінцевість такої організації, тобто фактично її гомеоклаз і як наслідок смерть. Адаптаційний потенціал освіти від такої сумної долі вбачається в ідеї впровадження інноваційної освіти, мета якої – «засвоєння способів діяльності людини в незнайомій ситуації та напрацювання досвіду творчої самостійної діяльності»³, а щодо організації цього процесу – «виведення навчальних закладів на режим самоуправління, самоорганізації і самовдосконалення»⁴. О. Скубашевська обґрунтовує це таким чином: «Входження до інформаційної цивілізації означає, що людина і суспільство щорічно зіштовхується з оновленими та новими знаннями і технологіями, інструментами, матеріалами й вимогами до якості виробничої діяльності, засобами передачі інформації, а також з новим соціокультурним середовищем. Оскільки нині не існує алгоритму адаптації до такої ситуації, необхідно насамперед навчити людину оперативного, системного і послідовного освоювати нові знання і інформацію в міру їх накопичення та розвитку. Це означає необхідність забезпечення освіти протягом усього життя, яка повинна стати засобом і стилем суспільного й індивідуального існування»⁵.

І нарешті, не можна оминати таку глобалізаційну тенденцію, яка напряду ставить питання виживання освітніх закладів – комерціалізація освіти і проблема фінансового забезпечення державного освітнього сектору.

¹ Скубашевська О. С. Філософія інноваційного розвитку освіти інформаційного суспільства (світоглядно-філософський аналіз) / Ольга Скубашевська. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – С. 47-48.

² Скубашевська О. С. Філософія інноваційного розвитку освіти інформаційного суспільства (світоглядно-філософський аналіз) / Ольга Скубашевська. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – С. 48.

³ Скубашевська О. С. Філософія інноваційного розвитку освіти інформаційного суспільства (світоглядно-філософський аналіз) / Ольга Скубашевська. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – С. 56.

⁴ Скубашевська О. С. Філософія інноваційного розвитку освіти інформаційного суспільства (світоглядно-філософський аналіз) / Ольга Скубашевська. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – С. 56.

⁵ Скубашевська О. С. Філософія інноваційного розвитку освіти інформаційного суспільства (світоглядно-філософський аналіз) / Ольга Скубашевська. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – С. 53.

Так, дослідженню феномену університетського (академічного) підприємства на прикладі провідних університетів США, Великобританії та інших економічно розвинутих країн світу, вплив такого підприємства на економічний розвиток держав, витокам академічного капіталізму та наслідкам комерціалізації діяльності ВНЗ присвячена ґрунтовна робота О. Романовського «Феномен підприємництва в університетах світу» (2012)¹. Описуючи загальні проблеми вищої освіти автор зазначає: «Вища освіта не може не реагувати на процеси глобалізації економіки, що відбуваються у світовому суспільстві: напрямки професійної і технічної підготовки фахівців залежать від ринкових потреб, наявності робочих місць та попиту на окремі спеціальності й рівень кваліфікації. Як наслідок, поряд з великими й потужними вищими навчальними закладами створюються невеликі й мобільні науково-технічні установи і заклади з незначним капіталом, але суттєвим науковим потенціалом, завдяки яким стає можливим виконання короткострокових замовлень з нових технологій»². Також, на думку дослідника, в останні роки вища освіта набуває все більшої залежності від приватного капіталу і недержавних форм фінансування. І ця тенденція тільки набирає обертів. А отже, вплив капіталу транснаціональних корпорацій і міжнародних компаній призводять до переоцінки державними діячами, керівниками освітніх сфер і громадськістю багатьох країн принципів і доцільності фінансування систем вищої освіти. Тому сьогодні, на думку О. Романовського, завданням університетів і вищої школи в цілому є «пошук нової форми існування, яка б, з одного боку, зберігала основні функції і головні традиції університетів, а з другого – дозволяла б інтегрувати в себе нові підприємницькі підходи у діяльності ВНЗ із забезпеченням ринкового виміру свободи всіх сфер життя університету і його діяльності»³. Прикладом переведення на «підприємницькі рейки» вітчизняних університетів є змінений перелік платних послуг, що можуть надаватися державними та комунальними закладами освіти⁴. Уряд суттєво розширив перелік платних послуг, який поповнився такими пунктами:

- проведення спеціальних курсів, семінарів, тренінгів, стажування, підвищення професійної компетентності в іншій формі, що не потребує отримання відповідної ліцензії;
- підтвердження кваліфікації, отриманої за результатами неформального професійного навчання;

¹ Романовський О. О. Феномен підприємництва в університетах світу: монографія / О. О. Романовський. – Вінниця: Нова Книга, 2012. – 504 с.

² Романовський О. О. Феномен підприємництва в університетах світу: монографія / О. О. Романовський. – Вінниця: Нова Книга, 2012. – С. 13.

³ Романовський О. О. Феномен підприємництва в університетах світу: монографія / О. О. Романовський. – Вінниця: Нова Книга, 2012. – С. 15.

⁴ Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 №796: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.05.2015 № 305 // Фінансовий контроль. – 2015. – №6. – С. 39.

- викладання здобувачам вищої освіти однієї чи кількох дисциплін іноземними мовами поряд з викладанням відповідно до навчального плану зазначеної дисципліни державною мовою;
- надання доступу до бібліотечних фондів для осіб, які не працюють і не навчаються у відповідному закладі;
- розроблення, впровадження та супроводження електронних навчальних матеріалів, курсів дистанційного навчання;
- розроблення комп'ютерних програм (систем) для забезпечення і організації процесів створення, редагування, поповнення і керування вмістом вебсайтів;
- виготовлення та реалізація продукції, виготовленої в результаті практичного навчання осіб, які навчаються;
- надання навчально-виробничими, виробничими, дослідницькими підрозділами послуг, що відповідають профілю підготовки кадрів;
- надання послуг з редагування, перекладу наукової, довідкової, технічної, навчальної, навчально-методичної, художньої літератури, комп'ютерного набору, верстання текстів та ін.

Ринковий підхід до фінансування освіти, тобто фактична її комерціалізація через причини зменшення бюджетних видатків на освіту, на думку деяких вчених «в кінцевому результаті може довести суспільство до інтелектуальної деградації»¹, а внаслідок глобальної тенденції реформування освіти, «коли населення отримуватиме навички замість знань»², знизиться «здатність людей до самоорганізації, тобто стане неможливим громадянське суспільство»³.

Щодо проблеми фінансування державного освітнього сектору, то на думку авторів підручника «Основи сучасної філософії освіти» для системи освіти не менш впливовими є провідний спосіб життєзабезпечення, домінуючі технології й ринок праці. Більшого в освітній сфері досягають ті країни, де спостерігається поєднання максимально високого відсотка національного бюджету з виключенням тих недоцільних витрат, які надто мало впливають на виконання освітньою системою своїх суспільно і соціально важливих завдань⁴. Як зазначає М. Квієк, посилаючись на книгу Світового банку «Конструювання знанневих суспільств: нові виклики перед вищою школою», належний діапазон сукупних інвестицій в освіту лежить між 4 і 6% ВВП, а витрати на вищу школу в цілому мають становити від 15 до 20% витрат на державну освіту⁵.

¹ Зінченко В. В. Соціальна філософія менеджменту і освіти в інституційному вимірі глобального розвитку [інтегративна концептологія]: [монографія] / В. В. Зінченко. – К.: Люксар, 2011. – С. 460.

² Зінченко В. В. Соціальна філософія менеджменту і освіти в інституційному вимірі глобального розвитку [інтегративна концептологія]: [монографія] / В. В. Зінченко. – К.: Люксар, 2011. – С. 465.

³ Зінченко В. В. Соціальна філософія менеджменту і освіти в інституційному вимірі глобального розвитку [інтегративна концептологія]: [монографія] / В. В. Зінченко. – К.: Люксар, 2011. – С. 466.

⁴ Андрущенко В. П. Основи сучасної філософії освіти: Навчальний посібник / В. П. Андрущенко, Д. І. Дзвінчук. – К.–Ів.–Франківськ: Місто НВ, 2009. – С. 208.

⁵ Квієк М. Університет і держава: вивчення глобальних трансформацій / М. Квієк; пер. з англ. Т. Цимбала. – К.: Таксон, 2009. – С. 17.

Проте, за свідченням М. Квієка¹, серед суспільствознавців, які вивчають питання вищої освіти, дуже мало тих, що вірять у те, нібито глобалізація може справді-таки заохотити зростання витрат на освіту із державного гаманця за рахунок інших програм держави. Як зазначає дослідник, хоч теоретично можна вимагати збільшення частки коштів на національні державні системи вищої освіти в структурі державних видатків, вдаючись до аргументів побудови «знаннєвого суспільства», на практиці вони досі не спрацювали в жодній із провідних ОЕСР або переходових країн Європи. Справа з фінансуванням вищої освіти нагадує аналогічну ситуацію з підвищенням податків заради зростання стандартів соціального забезпечення: кожен бажав би бачити кращі державні університети, але ніхто не проявляє охоти платити більше податків задля цієї мети.

В іншому місці в роботі «Університет і держава» М. Квієк говорить про державні витрати на освіту у більшості посткомуністичних переходових країнах: «у трансформаційних процесах існують певні пріоритети, але пиріг, який треба поділити на всіх, занадто малий, а те, як він ділиться, визначає головним чином поточна політична гра, а не чітко сформульований довгочасний урядовий політичний курс»².

На нашу думку, наслідками системної суперечності – освіти як «суспільного» блага і освіти як «приватного» блага – якраз і є те, що багатьма дослідниками позначається як поступове «зменшення виділення коштів на бюджетні освітні програми, збільшення відсотка приватного капіталу у фінансуванні ВНЗ і поступової втрати впливу держави на контроль і управління діяльністю вищої школи» (О. Романовський³) або «неспроможністю або небажанням тих самих урядів підтримувати нинішній рівень фінансування освіти, вже не кажучи про збільшення державного фінансування вищої освіти й дослідницької діяльності в державних університетах» (М. Квієк⁴).

Підводячи підсумки аналізу гомеоклазу системи освіти наголосимо на деяких принципових аспектах.

По-перше, наявність системних суперечностей засвідчує організаційну кінцевість системи в тих межах, в яких вона функціонує. А це дає змогу ставити питання про старіння існуючої системи, як в більш м'якій формі (занепад, хронічна криза тощо), так і в більш жорсткій (смерть). Так, наприклад, згадувана нами вище експерт Реанімаційного пакету реформ

¹ Квієк М. Університет і держава: вивчення глобальних трансформацій / М. Квієк; пер. з англ. Т. Цимбала. – К.: Таксон, 2009. – С. 203.

² Квієк М. Університет і держава: вивчення глобальних трансформацій / М. Квієк; пер. з англ. Т. Цимбала. – К.: Таксон, 2009. – С. 186-187.

³ Романовський О. О. Феномен підприємництва в університетах світу: монографія / О. О. Романовський. – Вінниця: Нова Книга, 2012. – С. 14.

⁴ Квієк М. Університет і держава: вивчення глобальних трансформацій / М. Квієк; пер. з англ. Т. Цимбала. – К.: Таксон, 2009. – С. 16.

С. Благодетелева-Вовк виокремлює наступні чинники, що лежать в основі занепаду освіти¹:

- спрямованість на виживання більшості населення, рентний характер економіки, що не вимагає розвитку інтелекту та високотехнологічних компетентностей;
- надання переваги персональній вигоді на противагу суспільному благу, що, зокрема, знижує потенціал економіки внаслідок «розтягування» спільного надбання за індивідуальними «схованками»;
- відсутність розуміння освіти як суспільного блага, що закладає фундамент розвитку;
- відсутність зв'язку й ігнорування запиту бізнесу на формування професійних компетентностей працівників;
- функціонування системи управління із «закритим доступом», що не дає змоги перетворити освіту на «соціальний ліфт»;
- використання інститутів – законів, правил і норм, виключно для задоволення приватного інтересу або інтересу груп вигодоздобувачів – міністрів і членів їх апаратів, ректорів, директорів шкіл, керівників місцевих органів управління освітою та членів їхніх феодів і клієнтел;
- спрощення, примітивізації життя в Україні в наслідок перманентної соціально-економічної кризи, зумовило відповідне зниження запиту населення на формування змістовних сучасних компетентностей: знань, умінь, навичок, способів мислення та ціннісних орієнтацій;
- не спроможність вітчизняного бізнесу налагодити взаємовигідний зв'язок з освітою для задоволення своїх потреб у кваліфікованих фахівцях (Імовірно, це сталось унаслідок наявних протиріч між спрямованістю бізнесу на ринок і неринковим характером існування освіти).

Крім того, зазначає експерт, особливого руйнування зазнали ціннісні орієнтації особистості, оскільки пострадянський досвід досягнення успіху свідчив на користь протиправної, протизаконної поведінки. Масове наслідування аморальної поведінки, порушення етики стали нормою існування, зокрема в освіті та науці. Явища плагіату, отримання за гроші або послуги наукових ступенів і вчених звань бюрократами та людьми, сторонніми для освіти та науки, розквітнули небувалим чином. Від того знівельювались не тільки значення та зміст диплому про вищу освіту, а й кандидатські та докторські ступені, особливо в соціально-гуманітарних науках, в яких захист дисертації для бажаючих поставлено на потік².

У цілому можна погодитися з думкою авторки про стан національної системи освіти, оскільки вона фіксує досить важливі системні суперечності. Про-

¹ Експерт: Як очистити й оновити систему управління освітою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/high_school/46714/

² Експерт: Як очистити й оновити систему управління освітою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/high_school/46714/

те дещо емоційне забарвлення окремих положень, на нашу думку, служить в більшій мірі меті «прикрашання» організаційними патологіями фасаду культурного виміру функціонування освіти.

По-друге, хоч система освіти і є соціальною, зафіксувати її гомеоклаз дає змогу підхід, який ґрунтується на розумінні старіння у біосоціальних системах, оскільки процес старіння в останніх має не тільки природній, а отже еволюційний характер, а й ще має чіткі критерії – наявність системних суперечностей, які не можуть бути вирішені в межах існуючої організації.

По-третє, системні суперечності притаманні кожному структурному елементу національної системи освіти. Приклади таких суперечностей у системах дошкільної і вищої освіти говорять не просто про можливість їх існування, наприклад, в системі середньої освіти, а беззаперечно їх існування в цій підсистемі національної освіти.

По-четверте, старіння і смерть існуючої системи освіти, зовсім не означає її зникнення як суспільного явища. Ми говоримо про організаційну недосконалу форму існуючої системи, яка завдяки включенню механізмів адаптації/деадаптації трансформується в іншу форму свого функціонування (адаптація) або функціонує як неефективна система, що знаходиться у постійній хронічній системній кризі (деадаптація).

По-п'яте, ми визначили певну кількість системних суперечностей представлених переліком нижче. Проте, можливо, якийсь аспект аналізу стану системи освіти пройшов повз нашої уваги.

Системні суперечності національної системи освіти.

1. Розуміння освіти як «громадського блага» на противагу ставлення до освіти як індивідуального, приватного блага для підвищення економічної конкурентоспроможності.

2. Набуття через освіту певної професії (чи професійного рівня) і потреба у постійному навчанні для забезпечення необхідного рівня конкурентоспроможності на ринку праці.

3. Сучасний (актуальний) стан суспільного розвитку вимагає відповідної до умов цього стану організації, методів і змісту навчальної діяльності. Проте система освіти дещо інертна, повільно змінюється. Як зазначає С. Ганаба: «сфера освіти в наш час і далі орієнтується на трансляцію певної суми знань, що дисциплінарно розмежовані в різних сферах. Відповідно, механістична роз'єднаність, фрагментарна роздробленість у різних сферах не надає шансів охопити багатогранність проблем, оцінити їх у контексті довготривалої перспективи розвитку»¹.

Зазначена системна суперечність практично відображає конфлікт між класичною парадигмою освіти, яка є «підтримуючою освітою, переважно зорієнтованою на репродуктивне знання» і в якій «процес навчання зводився до здо-

¹ Ганаба С. О. Філософія дидактики: контексти, стратегії, практики: монографія / С. О. Ганаба. – Суми: Університетська книга, 2014. – С. 17-18.

бування знань, умінь, навичок шляхом поступового накопичення матеріалу, до шаблонного його застосування у різних видах діяльності»¹ і потребою філософської рефлексії щодо нової парадигми освіти. Цікавими в цьому контексті є міркування С. Ганаби: «Виклики сучасності передбачають необхідність вироблення в освіті нових підходів в осмисленні природи світу і його об'єктів. Суттєвою відповіддю на виклики епохи може бути *реформа мислення, покликана сформулювати новий спосіб мислення, адекватний світу, що безперервно змінюється*. Це мислення іншого плану, що полягає передусім у подоланні наявних меж, у «поєднанні непок'єднуваного», тобто відмінного, не редукованого, сповненого протиріч тощо. Таке мислення не здійснюється в чітко визначеному річищі, воно рухається та змінюється в різних напрямках, долаючи межі окреслених репрезентацій, відкриваючи нові горизонти розуміння буття та місця в ньому людини. У такий спосіб воно здатне відобразити змінний характер реалій сучасності, їх постійну динаміку та мінливість»².

4. Системна суперечність, що відображає невідповідність у розумінні місця і ролі суб'єкта навчально-виховного процесу. Оскільки в кожному структурному елементі системи освіти кількість цих суб'єктів своя і зумовлена специфікою здійснення освітньої діяльності, то розглянемо лише основних – учня і вчителя. Роль учня. Нам близька позиція авторів підручника «Основи сучасної філософії освіти»³, які яскраво відобразили суперечність між можливостями особистісного розвитку учня і сучасною парадигмою особистісно-орієнтованої освіти.

Отже, з одного боку є учень, суб'єкт, який спроможний усвідомити власні здібності і пріоритети лише в діяльності, в експериментах, в упорядкуванні та узагальненні власної активності. Проте розвиток особистості відбувається не одразу після народження. Мислення розвивається лише з віком у повній відповідності з законами індивідуальних біологічних і фізіологічних змін. Існує безліч фактів безпосереднього зв'язку розвитку тих чи інших спеціалізованих зон мозку з впливом зовнішніх збудників. Для юнацького віку природа запрограмувала процес нагромадження знань і вражень разом з використанням їх для формування спроможності мозку до аналітичної діяльності, до творчості, винахідливості й інших видів самореалізації.

З іншого боку, зростаюча постмодернізаційна парадигма особистісно орієнтованої освіти, в якій метою і єдиним завданням має стати розвиток самих суб'єктів освітнього процесу як вільних особистостей. Школа і ВНЗ мають працювати так, щоб вихованець опанував насамперед «методи мислення», «критичні підходи», «засоби узагальнення і актуалізації», «методи безперерв-

¹ Філософія освіти: Навчальний посібник / За заг. ред. В. Андрущенко, І. Предборської. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 39.

² Ганаба С. О. Філософія дидактики: контексти, стратегії, практики: монографія / С. О. Ганаба. – Суми: Університська книга, 2014. – С. 24-25.

³ Андрущенко В. П. Основи сучасної філософії освіти: Навчальний посібник / В. П. Андрущенко, Д. І. Дзвінчук. – К.-Ів.-Франківськ: Місто НВ, 2009. – С. 175-180.

ного навчання» і таке інше. Відбуватися це має без мінімального примусу, тобто лише за вільним і свідомим вибором стежин навчання самим суб'єктом навчання.

Як зазначають автори, функції освіти ускладнюються її особистісною орієнтацією, що має скеровуватися на швидкозмінний – з віком і розвитком суспільства – суб'єкт навчально-виховного процесу, тільки від активності якого залежить успіх такого навчання. Як спростити і прискорити процес засвоєння ще «не дорослим» мозком безлічі абстрактних понять, закладених у змісті особистісно-орієнтованої освіти, ні педагогіка, ні психологія не знають. А отже, констатують автори, «залишаться марними і дадуть лише мінімальний ефект спроби «формування особистості» на основі тих слів і термінів, з якими дитячий і підлітковий мозок не можуть пов'язати конкретний і зрозумілий для них образ»¹.

Роль вчителя. Раніше, при розгляді системних суперечностей на прикладі системи дошкільної освіти, ми побіжно торкнулися проблеми персоналу дошкільного закладу. У більш загальному контексті – у полі національної системи освіти – проблема невідповідності місця і ролі педагога (вихователя, вчителя, викладача) зумовлена тенденцією до знецінювання професії як в середовищі самих професіоналів, так і в суспільстві у цілому. Відповідно до цього, по-перше, у структурі особистості педагога наявна слабка мотивація до професійного саморозвитку та інтеграції знань, що проявляється як «професійна лінь», а також у формалізованому підході до навчально-виховного процесу. По-друге, знижується престижність професії, соціальний статус вчителя у суспільстві, яке що зовсім недавно «культивувало» такий статус.

5. Системна суперечність у змістовній складовій освітньої діяльності. Мова йде про перекид, невідповідність між технічними і гуманітарними аспектами освітньої діяльності. Домінування технічного знання над гуманітарним, на нашу думку, лише маскує системну суперечність існуючої системи освіти при переході до «постіндустріального», «інформаційного», «знаннєвого» суспільства саме у напрямках здійснення освітньої діяльності. Так, М. Трифонова зазначає, що реформування сучасної системи освіти складається з двох найважливіших напрямків. Перший пов'язаний з технічним переоснащенням освітнього процесу. Другий стосується гуманітарної складової навчальної і виховної роботи в середній і вищій школі. Дослідниця говорить про наявність небезпечного перекиривлення між технічним і гуманітарним аспектами освітньої діяльності і робить такий висновок: «Розробка адекватних сучасним запитам технолого-педагогічних, когнітивних та гуманітарних технологій явно відстає від вимог цивілізаційного розвитку у наш

¹ Андрущенко В. П. Основи сучасної філософії освіти: Навчальний посібник / В. П. Андрущенко, Д. І. Дзвінчук. – К.-Ів.-Франківськ: Місто НВ, 2009. – С. 178.

час. Це ставить під питання стійкість, ефективність та результативність всієї системи освіти як цілого»¹.

Авторка говорить про нову функцію знання – «функцію технічну, інноваційно-прикладну». Відповідно, і в освіті сьогодні інше завдання – «готувати масову людину для широкої і професійно-прикладної сфери»². А отже, ми підходимо до самої суті системної суперечності. Ось як її змальовує М. Трифонова: «Традиційно підготовка дітей і молоді до дорослих соціальних ролей містить як важливий елемент професійну освіту і виховання. Якщо перше зазвичай було прерогативою різних освітніх установ, то за друге відповідали сім'я та церква. Характерним є те, що три останні століття в професійній освіті проблеми світогляду, моральності, ціннісних орієнтацій розглядають як елементи «професійно орієнтованих» дисциплін. Результат – [гуманітарним наукам] стали навчати, по суті, не торкаючись при цьому глибинних структур особистості. Молода людина, що закінчила [навчальний заклад] нерідко опинялася у ситуації, коли вона є достатньо поінформованою у питаннях філософії, етики чи психології, залишається неандертальцем у своєму внутрішньому світі, у своїх реакціях на інших людей і взаєминах з оточуючим світом... Дикун, що озброєний сучасними технологіями і науково-технічними знаннями, дійсно здатен підірвати зсередини – себе, соціум і середовище, в якому існує... Ефективним шляхом в цій ситуації – це фундаментальні зміни у самій системі професійної підготовки»³.

Тобто все полягає в особистості, яка і є «атомом» будь-якої соціальної системи.

¹ Трифонова М. К. Наука. Образование. Человек: монография / М. К. Трифонова. – Симферополь: ИТ «АРИ-АЛ», 2012. – С. 324.

² Трифонова М. К. Наука. Образование. Человек: монография / М. К. Трифонова. – Симферополь: ИТ «АРИ-АЛ», 2012. – С. 321.

³ Трифонова М. К. Наука. Образование. Человек: монография / М. К. Трифонова. – Симферополь: ИТ «АРИ-АЛ», 2012. – С. 334-335.

РОЗДІЛ 6

ПРИВАТНА ОСВІТА У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНО-ГРОМАДСЬКОГО УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ

У науковій літературі при дослідженні системи державно-громадського управління освітою звично увагу звертають на управління навчальними закладами державної форми власності, залишаючи поза увагою недержавну освіту. В Україні сьогодні функціонує велика кількість недержавних, приватних навчальних закладів як у системі дошкільної, загальної середньої, позашкільної, так і у системі вищої освіти. За роки свого існування цей вид навчальних закладів напрацював значний матеріал щодо управління приватними закладами освіти, організації навчально-виховної роботи, практичної підготовки учнів, студентів тощо. Формуючи власні традиції в управлінні навчальні заклади приватної форми власності активно включають у ці процеси громадськість, як складову державно-громадського управління освітою і вибудовують свої відносини з державними органами влади щодо взаємодії у сфері освіти.

6.1. Державно-громадське управління недержавною освітою (Н. О. Резанова)

Предикатом соціального прогресу є нарощування інститутів, що забезпечують захист прав та свобод особистості; вільний розвиток її інтелектуального та духовного потенціалу; пріоритетів громадянського суспільства та впровадження їх у соціокультурний контекст держави.

Активний процес гуманізації освіти можливий в межах недержавного сектору освіти (приватного, конфесіонального, громадського), в якому долається відчуженість змісту освіти від живої людської особистості, її потреб та інтересів.

Однобічний когнітивізм в системі освіти; недооцінка престижу інтелектуальної та творчої праці сьогодні, може спричиняти відчутну шкоду соціально-економічному потенціалу нашої країни. Тим більш, що могутня індустрія інформатики не лише пред'являє своїм агентам особливо високі вимоги, але і радикально змінює місце претендентів на роль провідної сили сучасного виробництва, що діється в період, коли праця опредмечена, сумісна, тобто кооперована, передусім просторова та в основі своїй репродуктивна, замінюється на працю живу, кооперовану в часі, продуктивну (творчу).

Крім того, у загальному руслі настільки радикальних змін саме освіті слід стати якщо не самою провідною індустрією, кооперованою із всіма іншими, проте однією із самих наукоємних, самих вигідних (з точки зору державно й господарсько мислячих інвесторів).

Поява недержавного сектору в системі освіти руйнує панівне уявлення про централізованість, закінченість і монолітність цієї системи. Вона все більш перетворюється у варіативну, відкриту для оперативних змін, диференційовану сферу освітніх послуг. Таке уявлення докорінно змінює саму парадигму освіти, особливо в її прогностичній інтерпретації: не система жорстко детермінованих навчальних закладів, що нав'язується людині і обмежує її свободу вибору, а людина, що свідомо вибирає індивідуальну освітню траєкторію відповідно до своїх інтересів і здібностей, що визначають її освітні потреби.

Інститут недержавної освіти на сучасному етапі розвитку соціально-політичної ситуації в Україні – складний соціальний феномен, що характеризується різноманітністю моментів його становлення, широким спектром можливостей подальшого розвитку, диференціацією структурних складових.

Визначаючи місце недержавного сектору освіти в соціальному просторі зазначимо, що:

- наявність у суспільстві гарантованих можливостей вибору різноманітних шляхів освіти є мірою демократизму системи освіти в цілому, і розвинутості інституту громадянського суспільства, зокрема;
- протиріччя між задоволенням освітніх потреб суспільства та уніфікацією державної освіти розв'язується через існування недержавного сектору освіти;
- протиріччя, що міститься в інституті недержавної освіти в конкретності його сутнісних проявів, розв'язується в його сталому взаємозв'язку та взаємодії з державною освітою, тому слід враховувати, що недержавний сектор виступає як доповнюючий та частково розв'язуючий проблеми державної освіти;
- державна підтримка недержавного сектору освіти знаходиться в прямопропорційній залежності від стабільності соціальної та політичної систем¹.

Виходячи із світової практики, недержавний сектор освіти, репрезентований «приватними», «публічними», «недержавними», «альтернативними», «незалежними», «вільними» навчальними закладами. Мережа недержавних навчальних закладів навіть в масштабах однієї країни надто багатогранна, різноманітна і нерівномірна. Це ще один з чинників, що сприяє їх популярності: така розмаїтість дає змогу більш точно та гнучко враховувати індивідуальні особливості людини. Немає чітких рамок визначення поняття «недержавний навчальний заклад», бо поділ за критерієм форми власності чи форми управління залишається недосконалим.

Термін «недержавний сектор освіти» є загальноживаним в науковій та публіцистичній літературі, бо підкреслює статусність недержавної освіти як

¹ Овчинников В. Корни дуба / В. Овчинников. – М.: АСТ, Восток-Запад, 2008. – С. 6.

невід'ємної частини загальної системи освіти країни. Незважаючи на відмінності та специфічні особливості обох секторів, вони не можуть бути вільними один від одного, бо діють в межах однієї держави та виконують спільні функції, вони не повинні розглядатися поза системою освіти, тому що є її складовими. Безперечним є те, що недержавний сектор складає альтернативу державному і одночасно виступає як важливий прояв та складова демократичної системи суспільства.

Відзначимо, що виникнення і розвиток недержавного сектора освіти, перш за все, стало прикладом потужної ініціативи «знизу», яка відкривала, як мінімум, три можливості: 1) створення конкурентного середовища у сфері послуг; 2) адаптації інституту освіти до ринкових економічних умов і 3) переорієнтації вітчизняної системи освіти на європейську модель освіти.

Більшість фахівців із сфери освіти переконана, що філософія державного управління недержавним сектором освіти повинна ґрунтуватися не на адмініструванні, а на впровадженні єдиних правил і вимог до навчальних закладів, до якої б форми власності вони не належали – державної, комунальної чи приватної. Ефективність такого підходу підтверджує практика багатьох європейських країн. І тут передусім йдеться про: а) чесну конкуренцію; б) рівність між усіма вузами; в) автономію (автономія у сфері освіти, автономія в науковій діяльності, автономія в економічній сфері).

У формуванні недержавного сектора вищої освіти в Україні можна виділити кілька етапів, які відображають загальну логіку його інституційного розвитку.

Перший з них припадає на 1990-1994 рр., коли недержавний сектор вищої освіти переживав бурхливе зростання. В Україні до кінця 1994 – початку 1995 року більше 500 організацій позиціонували себе вищими навчальними закладами на ринку освітніх послуг¹. Кількісний ріст, крім інших причин, був обумовлений ще й тим, що наявна на той період правова база містила дозвоільні норми і практично не містила заборонних. Це дало змогу недержавному сектору освіти розвиватися стихійно і досить автономно.

В Україні вже на 1 липня 1995 року ліцензії Міністерства освіти отримали 84 виші, близько 90 подали заявки на ліцензування і більше 300 вишів надавали освітні послуги, по суті, нелегальним чином². Незважаючи на відносно невелику питому вагу студентів, це був серйозний інституційний виклик для державної системи вищої освіти.

Другий етап (з 1995 до 1998 року) став переломним для недержавних вишів у зв'язку з появою заборонних норм і форм контролю у вигляді процедури державної акредитації недержавних вишів. По суті, поява необхідності акреди-

¹ Астахов В. Приватное образование: тенденции и перспективы правового регулирования / В. Астахов // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 4. – С. 43-46.

² Астахов В. В. К вопросу об организационно-правовой форме частного вуза / В. В. Астахов // Вчені записки. – Х., 2003. – Т. 9. – С.73-85.

тації недержавних вишів вперше поставила на порядок денний проблему оновлення стандартів і критеріїв якості освіти.

Ці стандарти були спрямовані на розвиток ринку освітніх послуг, який розширює горизонти розуміння ролі і значення вищої освіти в цілому. При цьому в основу процедур акредитації були покладені стандарти державних (тобто радянських) університетів. У свою чергу, державні виші освоювали встановлену недержавними вузами практику платних освітніх послуг. В цілому цей період можна назвати періодом балансу сил, що містять в собі потенціал для продуктивного оновлення системи вищої освіти в цілому.

Третій період (з 1999 до 2004 року) став визначальним для недержавних вишів в плані затвердження їх права на існування, легалізації відносин між державним і недержавним сектором вищої освіти. Протягом цього періоду в недержавному секторі освіти зміцнюється матеріально-технічна база, визначаються лідери та аутсайтери, зароджуються перші наукові школи, з'являються перші професійні видання та інше. В Україні цей період розвитку недержавного сектора вищої освіти завершився легалізацією багатокладності вищої школи. Законом «Про вищу освіту» затверджувалися вищі навчальні заклади чотирьох форм власності: державної; власності АР Крим; комунальної та приватної.

Нарешті, період з 2005 року по сьогоднішній день – це час боротьби за виживання в ситуації різкого скорочення кількості абітурієнтів та обсягу фінансування. Одночасно істотно зросла комерціалізація державного сектора вищої освіти. В Україні завдяки інститутам самоврядування та зв'язків з громадськістю, ця проблема артикулюється на найвищому політичному рівні, що дає змогу говорити про приватні виші як про повноцінні суб'єкти відносин на ринку освітніх послуг.

Ліцензовані вищі навчальні заклади недержавної форми власності нерівномірно розподіляються за областями України. Найбільша їх кількість знаходиться в Київській (30 вишів), Донецькій (10) і Харківській (11) областях. Підготовка фахівців здійснюється в основному за 19 напрямками: економіка, менеджмент, право, медицина, екологія, журналістика, педагогіка, культура, мистецтво, психологія, соціологія, природознавство, технологія, філологія, переклад. Найбільша частка припадає на економіку, менеджмент і право¹.

Це пояснюється можливістю більш швидкого і простого створення матеріальної бази порівняно з ВУЗами, в яких викладають технічні та фундаментальні дисципліни (наприклад, фізика, хімія, будівництво доріг, ремонт автомобілів). Крім того, така структура спеціальностей дає змогу складати більш гнучкі навчальні плани та програми навчання.

У процесі здійснення навчально-виховної діяльності приватні виші керуються державними освітніми стандартами (Постанова Кабінету Міністрів

¹ Добрянський І. Приватний сектор вищої освіти в Україні: стан і перспективи / І. Добрянський // Рідна школа. – 2007. – № 3. – С. 4.

України «Про розроблення державних стандартів вищої освіти» від 7 серпня 1998 року № 1247). Створення, функціонування та умови припинення діяльності приватних ВНЗ регламентуються наступними законодавчими актами: Законом України «Про вищу освіту», постановами Кабінету Міністрів України «Про ліцензування освітніх послуг» від 29 серпня 2003 року № 1380, «Положення про акредитацію вищих навчальних закладів і спеціальностей у вищих навчальних закладах та вищих професійних училищах» від 9 серпня 2001 року № 978, «Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту)» від 20 січня 1998 року № 65¹.

Різноманітність джерел фінансування та демократизація форм управління сприяли розвитку академічних свобод і університетської автономії. Так, закон «Про вищу освіту» ввів у дію процедуру обрання керівників вищих навчальних закладів через відкритий конкурс, що сприяло розвитку навичок академічного самоврядування. Крім того, у статті 1 Закону визначається автономія вищого навчального закладу як «самостійність, незалежність і відповідальність вищого навчального закладу у прийнятті рішень стосовно розвитку академічних свобод, організації наукових досліджень, навчально-виховного процесу, внутрішнього управління та фінансів»².

У 1999 році з ініціативи провідних ВНЗ недержавної форми власності була створена Конфедерація недержавних вищих навчальних закладів України, яка на 2014 рік містить близько 40 приватних вишів. Своєю діяльністю Конфедерація консолідує ВНЗ недержавної форми власності та спрямовує їх на виконання стратегічних завдань освітньої сфери України, проводить активну інноваційну наукову діяльність, організовує проведення конференцій, семінарів, круглих столів тощо.

Основними завданнями конфедерації є:

- удосконалення нормативно-правової бази приватних вишів, яка б забезпечила необхідні економічні та педагогічні умови підвищення якості підготовки фахівців різних освітньо-кваліфікаційних рівнів;
- вивчення моделей і стандартів міжнародних освітніх систем, інноваційних форм і технологій навчання та пошук шляхів їх впровадження у процес навчання;
- створення єдиного банку нормативно-методичної та науково-педагогічної інформації;
- відновлення інституту перепідготовки та підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу навчальних закладів.

За ініціативою Конфедерації розроблено положення «Про організацію конкурсу з визначення кращого викладача, кращої кафедри вишу недержавної фо-

¹ Терепиший С. О. Стандартизація вищої освіти (спроба філософського аналізу): монографія / С. О. Терепиший. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – С. 22.

² Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

рми власності». Спільно з Академією вищої школи України, Інститутом вищої освіти НАПН України, Міжнародною Кадровою Академією та Українським інститутом соціальних досліджень організовано та проведено рейтинг вищих навчальних закладів України «Софія Київська».

Хоча, слід відзначити, що в Україні першою спробою суспільного самоуправління недержавними закладами освіти було створення ще в 1993 році Всеукраїнської асоціації приватних вищих навчальних закладів¹.

Метою новоствореної Асоціації було об'єднання зусиль значної частини освітян і науковців у пошуках інноваційних форм освіти в Україні заради піднесення інтелектуального і духовного рівня українського народу, оновлення національної освіти. Асоціація мала на меті захист інтересів вищих навчальних закладів України недержавних форм власності, представлення їх інтересів в усіх державних органах. Тоді Міністерство освіти України підтримало не тільки створення Всеукраїнської асоціації приватних навчальних закладів, а й прийняло рішення про сприяння розвитку приватних навчальних закладів в Україні.

27 жовтня 1993 року Колегія Міністерства освіти України прийняла спеціальне рішення (протокол № 17/4) «Про приватні вищі навчальні заклади в національній системі України».

У березні 2004 року відповідно до Закону України «Про вищу освіту» Асоціація була перереєстрована в Асоціацію навчальних закладів України приватної форми власності.

Приватна освіта в кінці 90-х років минулого століття стала помітним явищем в українському суспільстві. Тому, за ініціативою Асоціації були підготовлені слухання в Комітеті з питань науки і освіти Верховної Ради України, результатом яких були вказані чіткі завдання для Кабінету Міністрів та Міністерства освіти України.

У рішенні Комітету з питань науки і освіти Верховної ради «Про діяльність в Україні вищих навчальних закладів, заснованих на інших формах власності» (протокол № 71 від 14 березня 2000 р.) зазначалося, що «...для вищих навчальних закладів, заснованих на інших формах власності характерні такі особливості: здатність швидко реагувати на запити ринку праці, оперативно впроваджувати до навчального процесу нові дисципліни, залучати до роботи найбільш кваліфікованих викладачів за рахунок запровадження диференційованої оплати праці, проводити оперативну апробацію нових педагогічних технологій, своєчасно сплачувати заробітну плату»².

Асоціація навчальних закладів України приватної форми власності є недержавним, безприбутковим, професійним об'єднанням. Головним органом

¹ Асоціація навчальних закладів України приватної форми власності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://assoc.e-u.in.ua/2009/04/page/4/#>

² Асоціація навчальних закладів України приватної форми власності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://assoc.e-u.in.ua/2009/04/page/4/#>

Асоціації є загальні збори, які відбуваються один раз на два роки. Загальні збори членів Асоціації обирають Координаційну Раду, яка складається з 13 осіб. Останню очолює Голова Асоціації. Для здійснення поточної діяльності створена дирекція Асоціації, яку очолює виконавчий директор.

Предметом діяльності Асоціації є широке коло питань, основними з яких є:

- представництво в органах державної виконавчої влади та органах місцевого самоврядування інтересів навчальних закладів, заснованих на приватній та колективній формах власності;
- узагальнення поглядів та пропозицій окремих навчальних закладів, налагодження інформаційного зв'язку навчальних закладів, заснованих на приватній та колективній формах власності, між собою та з державними навчальними закладами і установами державного управління;
- узагальнення досвіду та аналіз діяльності навчальних закладів, заснованих на приватній та колективній формах власності;
- соціальний захист учасників навчально-виховного процесу членів Асоціації;
- юридичний захист навчальних закладів, заснованих на приватній та колективній формах власності, забезпечення юридичної та організаційної взаємодопомоги при форс-мажорних обставинах у порядку, визначеному чинним законодавством України;
- організація тематичних семінарів, конференцій, курсів, культурно-масових заходів.

Основними напрями діяльності Асоціації залишаються: організаційна; інформаційна; науково-методична; юридична; ліцензійно-акредитаційна; міжнародного співробітництва.

В рамках Асоціації діють центр вищих навчальних закладів; центр міжнародних зв'язків; прес-центр; центр студентських ініціатив; центр формування замовлень на документи про освіту.

Серед численних громадських об'єднань та організацій, що з'явилися на терені України в перші роки її незалежності Асоціація навчальних закладів України приватної форми власності займає помітне місце. Її поява була обумовлена кардинальними змінами, що сталися в той час, коли активно формувалася національна система освіти. Якісно новим, незвичним явищем стала відмова держави від монополії на освітні послуги і поява в зв'язку з цим в багатьох містах закладів освіти різних форм власності, в т. ч. приватних.

В різний час залежно від соціальних умов на перший план висувалася та або інша функція Асоціації. В перші роки дуже гостро постало питання про інформування ректорів навчальних закладів, оскільки приватні заклади не отримували будь-якої інформації навіть з Міністерства освіти. В 1995-1996 рр. центральним питанням у роботі Асоціації стало надання допомоги навчальним закладам в ліцензуванні та акредитації. Зараз в діяльності Асоціації все більшої уваги набуває робота щодо здійснення спільних проектів в різних галузях

діяльності, узагальнення кращого досвіду роботи. Залишається провідною в діяльності функція соціального захисту викладачів, аспірантів, студентів, які працюють і навчаються в приватному секторі освіти.

Середня ланка недержавної освіти презентована школами, названими по-різному: приватними, недержавними, альтернативними, незалежними, публічними, вільними.

На початку ХХІ століття в країнах ЄС у початковій ланці ці школи відвідувало 27% дітей, у середній ланці – 26%, в інших європейських країнах ця цифра складає менше 10%, але, і в країнах ЄС вона коливається в широких межах від 3% у Шотландії, до 70% у Нідерландах¹. Зростання кількості учнів недержавних навчальних закладів пояснюється низкою чинників. Одна з провідних – незадоволеність батьків якістю державної школи, їх прагнення дати своїм дітям добру освіту, що могла б бути гарантом впевненого майбутнього. Крім того, увагу батьків привертають комфортні умови перебування учнів у навчальному закладу, нетрадиційні методи і форми навчання, що здійснюються в рамках освітніх програм.

Мережа недержавних навчальних закладів, навіть в масштабах однієї країни, надто різноманітна, строката і нерівномірна. Це ще один із чинників, який сприяє їх популярності: така розмаїтість дає змогу тонко і гнучко враховувати індивідуальні особливості дітей. За своїми загальними характеристиками ці навчальні заклади поділяються на дошкільні, початкові і середні загальноосвітні і спеціальні школи; безкоштовні, з низькою, середньою і виключно високою платою за навчання; денні і школи-інтернати; старі, з традиціями, що склалися історично, і нові, які відповідають потребам сучасного суспільства. Є серед них окремі для дівчаток і хлопчиків, проте в більшості з них здійснюється сумісне навчання².

Досі нема чітких меж визначення поняття «недержавний навчальний заклад», бо поділ за критерієм форми власності чи форми управління залишається недосконалим. Часто буває так, що школа фінансується державою, але керується радою опікунів, і навпаки – школою може керувати урядовець, який знаходиться на державній службі, але фінанси навчальний заклад отримує від приватних осіб чи організацій.

Неоднозначність понять «приватна» і «державна» школа ще більше посилюється, якщо ми звернемося до досвіду Данії. Тут існує понад двохсот альтернативних шкіл для 14-16-літніх підлітків, які з різних причин не бажають навчатися або залишатися у старших класах державних шкіл, понад 100 вищих народних шкіл для дорослих, а також інших реформістських навчальних закладів під загальною назвою «вільні школи». Вони складають альтернативу

¹ Литвинова Н. Альтернативные пути финансирования образования / Н. Литвинова // Частная школа. – 2005. – № 3. – С. 88.

² Литвинова Н. Альтернативные пути финансирования образования / Н. Литвинова // Частная школа. – 2005. – № 3. – С. 90.

державному сектору освіти і одночасно виступають як важливий прояв і складова датської демократичної системи. Але альтернатива по-датські – це приватна школа, що має фінансову підтримку від держави в обсязі 85% її фінансових витрат¹.

У вигляді більш радикального правового рішення проблеми слід відзначити досвід Нідерландці. У 1917 році після тривалих дебатів парламент цієї країни прийняв закон, згідно з яким держава фінансує всі школи, незалежно від їх педагогічної концепції, якщо вони обрані батьками.

На європейському просторі фактично до XIX ст. головний масив навчальних закладів фінансувався, організовувався та керувався приватними особами або недержавними органами (місцевими громадами, церквою, професійними гільдіями тощо). У XIX ст. освіту починають розглядати як фактор національного розвитку. Визначилися новітні напрями, пов'язані з освітньою системою: суспільна роль і функції освіти, запровадження принципів загального, обов'язкового і світського навчання, взаємозв'язок між навчальними закладами різних рівнів навчання і т. д.

Здійснюється підвищення ролі держави в організації та управлінні приватною освітою. У багатьох європейських державах і США виникло державне шкільне законодавство, котре впровадило державний контроль над навчальними закладами. Виникли спеціальні структурні елементи державної влади, покликані регулювати систему освіти в країні, наприклад, міністерство освіти у Франції, Департамент освіти в Англії, Бюро освіти в США. Саме в цей час відбувається формування національних систем управління освітою.

Намітилися дві основні тенденції управління приватною освітою в Західній Європі: централізація і децентралізація. У Франції та Пруссії переважала централізована організація і управління школами. Всі працівники шкіл призначалися Міністерством освіти і вважалися державними службовцями, котрі підпорядковуються безпосередньо міністру освіти. Управління школами було суворо регламентовано владою. Таким чином, приватна освіта у Франції та Пруссії підпорядковувалася централізованій владі та піддавалася суворому бюрократичному контролю.

В Англії та США, навпаки, спостерігалася управління системою освіти за принципом децентралізації. Департамент освіти Великобританії був уповноважений регулювати і координувати дії місцевих органів управління. Кожний недержавний навчальний заклад мав власний статут і відмінні риси.

Так, особлива місія у розвитку британської нації була покладена на закриті приватні школи. Найбільш привілейованими з них вважаються так звані публічні школи. Публічні школи існували в Англії з середніх віків. Вони давали класичну освіту, необхідну для публічної кар'єри, якою в ту пору вважалася діяльність служителя церкви або державного чиновника. Нині в Британії налі-

¹ Литвинова Н. Альтернативные пути финансирования образования / Н. Литвинова // Частная школа. – 2005. – № 3. – С. 90.

чується 260 публічних шкіл. Навчається в них лише близько 4% загального числа школярів. І все ж вплив публічних шкіл не тільки на систему освіти, а й на суспільно-політичне життя країни і навіть на національний характер надзвичайно великий. У своєму нинішньому вигляді вони склалися півтора століття тому, коли були запропоновані нововведення доктора Томаса Арнольда, котрий очолив публічну школу Регбі в 1827 році. Томас Арнольд поставив на перше місце формування характеру, використовуючи для цього такий новий важіль, як спорт. По-перше, моральні принципи, по-друге, джентльменську поведінку і, нарешті, по-третє, розумові здібності – в такому своєрідному порядку перерахував він виховні цілі публічної школи. Реформи ці відображали нові потреби, породжені зростанням Британської імперії. Як військова, так і цивільна служба в заморських володіннях потребувала людей, які, крім традиційної, класичної освіти, були б наділені певними рисами характеру¹.

Навіть тепер, на початку XXI ст., приблизно третина з цих 260 приватних навчальних закладів вважається більш респектабельною, ніж інші, в середині цієї третини воістину еліту еліт складають найбільш старі школи: Ітон, Вінчестер, Регбі, Харроу. Заснований у 1441 році Ітон завжди був ближче до королівського двору, ніж інші публічні школи. Особисто монарх призначає туди голову ради піклувальників, а формуванням ради займаються Оксфорд, Кембридж і Королівське товариство тобто Академія наук. Посаду директора Ітона донині прийнято вважати вершиною вчительської професії.

Англія та США надавали великий простір для приватної шкільної діяльності. Наприклад, в Англії навчальний заклад могла відкрити кожна людина, котра володіла достатніми коштами. При цьому не потрібна була педагогічна освіта або підготовка засновників.

Багато приватних шкіл Англії та США відкривалися за підтримки громад, благодійних організацій. Значну роль в організації та змісті шкільного виховання і навчання відігравала церква. Особливо це стосується приватних шкіл, багато з яких відкривалися при церквах.

Децентралізація освітнього управління в США проявлялася у власних органах управління школами в кожному штаті. У середині штатів діяли ще й шкільні округи на чолі з інтендантом – керівником округу. У його повноваження входили навчальні, фінансові, організаційні та кадрові питання, які стосувались будь-якого навчального закладу (державного та недержавного), округи в свою чергу підпорядковувалися владі штату.

З тих часів і до сьогодні найбільш престижні вищі навчальні заклади (наприклад, Гарвардський, Стенфордський, Йельський, Массачусетський та ін.) засновані та існують на приватні пожертви та фінансуються за рахунок переважно приватних та юридичних осіб, що безумовно накладає відбиток на всю систему управління такими навчальними закладами.

¹ Овчинников В. Корни дуба / В. Овчинников. – М.: АСТ, Восток-Запад, 2008. – С. 215.

Університети США в основному створені на основі «ендаументів» (англ. endowment – ендаумент). Це цільовий капітал сформований за рахунок пожертвувань. Перевагою фонду цільового капіталу є прозорий характер його діяльності. Схема організації фонду гранично проста: благодійники передають пожертвування до фонду цільового капіталу, фонд передає кошти в управління керуючої компанії, а отриманий дохід спрямовує на фінансування діяльності однієї або декількох некомерційних організацій, такими є університети. Передані пожертвування не витрачаються в який-небудь проект відразу, а генерують дохід і фінансують проект протягом довгого періоду часу¹.

Формування фонду цільового капіталу дає змогу забезпечити часткову незалежність університетів від індивідуальних і разових пожертвувань, інших добровільних нерегулярних надходжень за рахунок отримання гарантованого доходу.

Пожертви до цільового фонду навчального закладу є найвищою оцінкою довіри донора некомерційної організації, яку він підтримує, таким чином, цільовий фонд можна створити тільки в тому випадку, якщо суспільство впевнене в тому, що ця некомерційна організація буде дотримуватися оголошених принципів і результатів діяльності – на ділі, а не на словах. Кошти, що надходять до фонду цільового капіталу, і доходи від управління цільовим капіталом не оподатковуються. Для фізичних осіб, які передають кошти до цільового капіталу передбачене податкове вирахування з прибуткового податку.

Цікаво, що традиція ендаумента пов'язана з освітою і школами. Вважається, що перший цільовий фонд навчального закладу був сформований Платоном для своєї Академії (це був невеликий маєток). Академія мала більш ніж 900-річну історію, і була закрита в 529 році імператором Юстиніаном. Ще один аналог сучасних цільових фондів з'явився у Великобританії, коли в 1502 році леді Маргарет Бофорт, бабуся короля Генріха VIII, внесла пожертвування на створення кафедр богослов'я в університетах Оксфорда і Кембриджа.

У США найвідомішими є цільові фонди Гарвардського, Йельського, Принстонського і Стенфордського університетів. Їх обсяг складає мільярди доларів (зокрема, ендаумент Гарвардського університету за підсумками 2012 року склав \$ 32,7 млрд.)². Такі фінансові вливання відбиваються на якості освіти та успішності випускників навчального закладу і на його соціальному престижі. Гарвардський університет закінчили 8 президентів США, 75 лауреатів Нобелівської Премії були пов'язані з університетом як студенти, викладачі або співробітники. Гарвардський університет посідає перше місце в країні за кіль-

¹ U.S. and Canadian Institutions Listed by Fiscal Year 2013 Endowment Market Value and Change* in Endowment Market Value from FY 2012 to FY 2013 (Revised February 2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nacubo.org/Documents/EndowmentFiles/2013NCSEEndowmentMarket>

² U.S. and Canadian Institutions Listed by Fiscal Year 2013 Endowment Market Value and Change* in Endowment Market Value from FY 2012 to FY 2013 (Revised February 2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nacubo.org/Documents/EndowmentFiles/2013NCSEEndowmentMarket>

кістю мільярдерів серед випускників, а його бібліотека – найбільша академічна в США і третя за величиною в країні.

Організаційно приватні університети, являються безприбутковими організаціями. Вони управляються наглядовою радою, до складу якої входять багато шановних громадян, які у тому числі надають спонсорську допомогу університету, але повсякденним життям університету керують президент університету, так званий провост, тобто проректор з навчальної роботи, а також декани шкіл (факультетів) і керівники численних допоміжних служб.

Приватні університети беруть участь в управлінні освітою та наукою в країні через громадські організації, що утворюються за їх ініціативою. Практично всі великі приватні вищі навчальні заклади входять до Асоціації американських університетів (ААУ) (англ. Association of American Universities, AAU). Ця престижна організація здійснює підтримку національної системи академічних досліджень та освіти. Вона була заснована ще в 1900 році з метою покращити та стандартизувати американські локорські програми. Сьогодні ААУ – форум для розробки і здійснення інституційної та національної політики щодо зміцнення програм наукових досліджень та професійної освіти студентів та аспірантів.

Як бачимо, важливим елементом управління недержавних закладів освіти в Європі та США є фінансовий аспект. Уже згадувалося, що фінансування освіти в США – одна з головних прерогатив держави. Українська держава не повинна і не може перекладати основну фінансову відповідальність за отримання вищої освіти на студентів та їх сім'ї. По-перше, освіта – це суспільне благо, і інвестиції в людину є в розвинених країнах головною відповідальністю держави. Саме вони значною мірою визначають темпи і якість економічного зростання, інтелектуальний і науково-технічний потенціал країни. По-друге, відповідно до п. 1 статті 26 Загальної декларації прав людини і громадянина вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного. При цьому слід, не зменшуючи державного фінансування вищої освіти, уважно подивитися на досвід Заходу щодо створення системи державної та недержавної системи підтримки студентів, що навчаються на платній основі.

Йдеться про розширення системи кредитів, що надаються студентам на пільговій основі, в тому числі і з боку державних фінансових інститутів, про різке збільшення виділення державних грантів для студентів з малозабезпечених сімей та здібних студентів. Одним із значних джерел федеральної допомоги студентам є базові субсидії на отримання вищої освіти, широко відомі як гранти Пелла (на честь ініціатора – американського сенатора Кліборна Пелла). Так, величина грантів Пелла (Pell Grant) в США в 2011-2012 рр. доходила до \$ 5645, а в 2014-20 рр. заплановано \$ 5730 на одного студента¹. Всі ці механіз-

¹ Federal education. The system grants [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://studentaid.ed.gov/types/grants-scholarships/pell/calculate-eligibility>

ми, давно й успішно апробовані в США, обов'язково, повинні отримати розвиток і в Україні.

Фактично мова йде про державно-приватне партнерство в сфері управління освітою. Таке партнерство є певною формою співпраці між державою та бізнесом, побудованою на об'єднанні наявних в їх розпорядженні, насамперед інтелектуальних й фінансових ресурсів та використанні взаємних переваг. Його мета – надання суспільно значущих послуг з урахуванням взаємної додаткової вигоди на основі заздалегідь прорахованих ризиків¹.

Від особи приватного сектора суб'єктами ДПП є комерційні та деякі некомерційні організації різної організаційно-правової форми власності з пайовою участю держави або без неї, у тому числі недержавні освітні установи; фізичні особи. При цьому приватний сектор повинен орієнтуватися на дотримання інтересів держави та брати на себе певні зобов'язання при реалізації механізму такого партнерства. У свою чергу держава зобов'язана забезпечити суб'єктам приватного сектора необхідні умови для ефективної взаємодії.

У системі вищої освіти метою державно-приватного партнерства є створення ресурсних і фінансових умов для підвищення його ефективності та конкурентоспроможності, зростання інвестиційної привабливості та забезпечення високої якості навчання.

Поставлена мета досягається через послідовне вирішення ряду завдань:

- побудови ефективної системи управління майном, закріпленим за установою, зі збереженням соціальної спрямованості його використання;
- створення механізму добровільної економічної підтримки освіти благодійними фондами, безоплатним цільовим фінансуванням капітальних витрат (придбання основних фондів, землі, активів) та поточного характеру (стипендіальних та грантових програм для викладачів і студентів, надання кредитів і позик, недержавного пенсійного забезпечення співробітників та ін.);
- створення системи залучення приватних організацій в управління змістовним компонентом освіти (проведення конференцій, семінарів, стажувань; організації видавничої діяльності, створення центрів підготовки, перепідготовки співробітників);
- забезпечення партнерської основи проведення науково-дослідних, дослідно-конструкторських і технологічних робіт (організації фінансових технополісів і технопарків, бізнес-інкубаторів, інноваційно-технологічних зон та ін.).

Реалізація ДПП у сфері освіти може здійснюватися поетапно, з урахуванням необхідності зміни та доповнення нормативно-правової бази та на основі моніторингу та контролю над процесами, що відбуваються. З одного боку, серйозним обмеженням розвитку державно-приватного партнерства є чинний режим

¹ Джандосова Р. Д. О государственном-частном партнерстве в сфере образования / Р. Д. Джандосова // Креативная экономика. – 2007. – №12. – С. 88.

оподаткування державних і муніципальних установ, що стосується використання доходів від підприємницької діяльності та інших позабюджетних джерел, тому ці кошти розглядаються як власність засновника, а не освітніх установ. З іншого боку, будучи обтяженими податком на прибуток та додану вартість у частині доходів від бізнес-освіти, вони стають звичайними суб'єктами підприємства, чий інтерес полягає в тому, щоб вільно розпоряджатися своїми доходами після того, як проведена сплата податків. Але освітні установи цього зробити не можуть. Тому все вищеперелічене обмежує їх зацікавленість у розширенні доходної бази. Таким чином, розвиток державно-приватного партнерства гальмується чинним податковим законодавством щодо витрат на освіту (фінансування освітніх проектів, благодійної діяльності тощо) й потребує створення сприятливого податкового режиму для його учасників¹.

В останні десятиліття у вищій освіті зафіксовано тенденцію до активнішого залучення представників бізнесу до управління вищими навчальними закладами (наприклад, включення до університетських органів управління представників підприємств та фірм, пов'язаних зі спеціалізаціями, за якими університет готує фахівців). Продуктивною у фінансуванні діяльності університетів (як наукової, так і навчальної) стає система грантів, які можуть надходити з різноманітних джерел державного та приватного секторів (гранти Центрального уряду, гранти місцевого управління освітою, гранти науково-дослідницьких рад, добровільні внески приватних організацій або осіб).

Всі ті держави, які підтримують приватний сектор освіти, змогли давно вже вивести свої країни на міжнародний рівень з експорту освітніх послуг, і тепер їх навчальні заклади вважаються бажаним місцем для вітчизняних та іноземних студентів.

Яскравим прикладом цьому може служити Австралія. Протягом вельми довгого часу можновладці підтримували лише ті університети, котрі належали державі. Але відносно недавно переглянули свою стратегію: уряд постановив, що претендувати на держфінансування можуть всі вищі без винятку на конкурентній основі. Успіх не змусив себе чекати. Тепер третина студентів, що навчаються на Зеленому Матеріку, – іноземці. Австралія сьогоднішнього дня – лідер у цьому питанні².

Держава залишає за собою пріоритет у підготовці фахівців для найважливіших галузей. Діяльність недержавних навчальних закладів визначається законодавчими актами чи конституціями держав. Це дає змогу створювати освітні установи недержавної форми власності і контролювати їхню діяльність. У тих країнах, де державні вищі навчальні заклади не вимагають платні за навчання, функціонування приватних вважається недоцільним.

¹ Джандосова Р. Д. О государственно-частном партнерстве в сфере образования / Р. Д. Джандосова // Креативная экономика. – 2007. – №12. – С. 89.

² Пасько Н. Освітні реформи та інновації: принципи реформування вищої освіти в Австралії / Н. Пасько [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.udpu.org.ua/library_files/poriv_ped_stydii/2011/2011_1_23.pdf

Підвищення ролі вищої освіти в забезпеченні конкурентоспроможності на світовому ринку праці призводить до того, що всі розвинуті країни світу здійснюють державне фінансування перспективних вищих навчальних закладів, незважаючи на їхню приналежність до державної чи недержавної систем освіти, причому основний тягар фінансування покладається на державний бюджет, що субсидує більшість навчальних закладів. У такому разі створюються урядові структури та законодавчі механізми контролю за використанням виділених коштів. Очевидно, що всі розвинені країни мають єдиний освітній простір, де навчальні заклади, незалежно від форми власності, відповідальні перед державою за свій інтелектуальний продукт, який вони надають суспільству.

Керуючись цими цілями, можна визначити основні напрямки управління, що зосереджуються на здійсненні нормативно-правової, координаційної та контрольної діяльності, створенні інформаційної бази розвитку системи, пошуку та розповсюдженні педагогічних інновацій, прогнозуванні результатів, програмно-методичному забезпеченні. У зв'язку з цим виникає питання співвідношення державних і недержавних засад в управлінні даним об'єктом, що розглядається як вияв різних організаційних форм впливу на об'єкт залежно від його ролі в соціальній системі.

Тому реформування національних систем освіти останнього десятиріччя відповідає основним принципам неолібералізму: обмеження функцій держави в галузі освіти; поширення в галузі освіти ринкових механізмів конкуренції; панування теорій соціального вибору; методологічний індивідуалізм (людина як вільний, раціональний, автономний, самозацікавлений індивідуум); розвиток «нового менеджменту», тобто поширення принципів та механізмів менеджменту, характерного для сфери приватного бізнесу, на соціальну сферу, зокрема на галузь освіти; роздержавлення освітньої галузі, приватизація освітніх послуг; децентралізація управління освітньою системою.

Управління будь-якою галуззю базується на стабілізованій взаємодії між структурами, що входять до неї. Навчальні заклади, засновані на різних формах власності розглядаються як структури єдиної системи вищої освіти України, взаємодія яких і визначає ефективність управління галуззю в цілому.

6.2. Приватні вищі навчальні заклади: функціонування та управління **(М. В. Михайліченко)**

Вищий навчальний заклад приватної форми власності – вищий навчальний заклад, заснований на приватній власності і підпорядкований власнику (власникам)¹.

¹ Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

Вища школа недержавної форми виникла внаслідок об'єктивних процесів трансформації українського суспільства, його демократизації і запровадження ринкових відносин. Правовою підставою для її організації стали Закони УРСР 1991 року «Про власність» і «Про підприємництво», які визначали загальні засади створення приватних підприємств. Ці закони не передбачали жодних обмежень та регламентацій для здійсненні підприємницької діяльності у сфері освіти. Закон «Про освіту» від 4 червня 1991 року зафіксував рівноправне функціонування державних, муніципальних і недержавних навчальних закладів. В той же час, нормативної бази, яка б визначала порядок створення та основні засади діяльності вищих навчальних закладів недержавної форми власності розроблено не було.

Перші набори студентів до недержавних ВНЗ пройшли у 1990 році до створення відповідної нормативної бази. В той час приватні ВНЗ відкривалися лише через проведення реєстрації, – без ліцензування та акредитації, хоча необхідність проведення таких процедур була визначена в Законі УРСР «Про освіту».

Серед чинників, що сприяли виникненню й швидкому розвитку недержавного сектора вищої освіти, українські науковці, які досліджували дану проблематику, виділяють наступні¹:

- а) незадоволений попит населення на вищу освіту, особливо з нових конкурентоздатних спеціальностей, і неспроможність державних ВНЗ оперативно їх задовольнити;
- б) наявність фінансових ресурсів у засновників нових закладів освіти та споживачів освітніх послуг і потреба в додаткових заробітках та самореалізації викладачів державних установ;
- в) проникнення ринкових відносин у сферу вищої освіти, відсутність відповідного правового регулювання створення приватних закладів, легкість у їх відкритті, що давало змогу розраховувати на швидкі прибутки тощо.

Поява недержавних вищих навчальних закладів сприяла виникненню конкурентного середовища, стала поштовхом до прогресивних трансформацій у всій освітній системі, але водночас зумовила проблеми щодо забезпечення якості освіти.

Систему оцінювання діяльності ВНЗ було започатковано Постановою Кабінету Міністрів від 1 червня 1992 року № 303 «Про акредитацію вищих навчальних закладів», згідно з якою акредитація визначалася як офіційне ви-

¹ Астахова В. І. Державні і недержавні виші в системі освіти / В. І. Астахова // Економіка і управління. – 1999. – №3. – С. 84-87; Огаренко В. М. Недержавна вища освіта в Україні: перше десятиліття: Історичний нарис / В. М. Огаренко. – Запоріжжя, 2000. – 164 с.; Очкасова М. П. Особливості розвитку приватної вищої освіти в Україні: соціологічний аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук: 22.00.06 / М. П. Очкасова. – Харків, 2001. – 16 с.; Приватна вища школа України на шляху інновацій / За ред. В. П. Андрущенка та Б. І. Корольова. – Харків, 2005. – 320 с.; Приватная высшая школа в объективе времени: украинский вариант / Под ред. В. И. Астаховой. – Харьков, 2000. – 464 с.; Сидоренко О. Л. Приватна вища освіта: шляхи України у світовому вимірі / О. Л. Сидоренко. – Харків, 2000. – 256 с. та ін.

знання права закладів здійснювати діяльність на рівні державних вимог і стандартів освіти.

Була утворена Міжгалузева республіканська акредитаційна комісія (*дали – МАК*) і відповідним Положенням встановлювалися терміни (до 1 січня 1994 року) для перереєстрації ВНЗ у Державному реєстрі з видачею ліцензії на підготовку фахівців. Акредитація мала проводитись за ініціативи ВНЗ, який мав сплатити всі витрати, пов'язані з акредитаційною експертизою. Основними принципами акредитації проголошувались: орієнтація на передові стандарти якості, періодичність і гласність, достовірність і об'єктивність експертизи, авторитетність і незалежність експертів.

Завершальним етапом формування національної системи акредитації було видання наказу Міносвіти від 20 жовтня 1992 року, яким затверджувалося Положення про Міжгалузову республіканську акредитаційну комісію та склад МАК під головуванням Міністра освіти, а також встановлювалися основні завдання комісії: визначення стратегічних напрямків, державних пріоритетів програм підготовки спеціалістів; маркетингове супроводження діяльності акредитованих ВНЗ та сприяння їх міжнародному визнанню. Акредитація передбачала: ліцензування, атестацію та сертифікацію вищих навчальних закладів. Ліцензування обов'язково мали проходити всі державні ВНЗ, інші – за бажанням. Ліцензування визначало пільгове оподаткування та право на державне замовлення, надавало права на видачу дипломів державного зразка та бюджетне фінансування. Акредитація мала включати опитування випускників, експертизу дипломних і курсових робіт, результати діяльності викладачів, науково-дослідну роботу, стан матеріально-технічної бази тощо. На підставі висновків експертної групи Міжгалузева комісія разом з відповідними міністерствами та відомствами приймала певне рішення й подавала його на розгляд Міністерства освіти.

Для проведення передакредитаційного самоаналізу ВНЗ була розроблена громіздка система показників, яка вміщувала близько 150 позицій і 6 розділів. Державна інспекція навчальних закладів використовувала її для перевірок виконання умов ліцензування переважно ВНЗ недержавної форми власності. Низка показників була непридатною для оцінювання невеликих недержавних ВНЗ, що викликало гостру критику їх керівників. Ця система застосовувалася фактично до 1996 року.

Акредитація мала сприяти поліпшенню підготовки спеціалістів, проте в умовах економічної кризи, відсутності коштів для фінансування вищої школи, небаченого збільшення кількості приватних ВНЗ, тінізації соціально-економічних відносин вимоги акредитації ставали дещо формальними й неадекватними реальним процесам. Тому процеси акредитації ВНЗ мали суперечливі наслідки.

В цей час багато приватних ВНЗ не мали власних приміщень, належної матеріальної бази і постійного складу викладачів. Навчальний процес організо-

вувався за рейтинговими суспільно-гуманітарними спеціальностями для декількох десятків студентів, переважно тих, хто не пройшов до державних навчальних закладів. Більшість таких приватних навчальних закладів була зорієнтована насамперед на одержання прибутків.

Ліцензування приватних ВНЗ розпочалося з 1993 року. Частина приватних ВНЗ змушена була припинити діяльність, але сотні з них продовжували працювати без ліцензій.

Перший досвід ліцензування викликав жорстку критику з боку керівників приватних ВНЗ щодо упередженого ставлення до них з боку державних органів, спроб їх ізоляції, корумпованості процесу тощо¹.

На 1993-1994 рр. припав своєрідний пік створення основної маси приватних навчальних закладів, які стали поступово легітимізуватися, проходячи ліцензування та акредитацію. Їх діяльність охоплювала той сегмент вищої освіти, що не заповнювався державними ВНЗ або неповною мірою задовольняв потреби населення. На початок 1995 року ліцензії на реалізацію освітньої діяльності мали 123 недержавні ВНЗ.

Жодних преференцій від держави такі ВНЗ не отримували й, починаючи розвиватися майже з нуля, сплачували всі види податків. В той час як індекс податкових виплат у приватних ВНЗ був у 1,5 рази вищим, ніж у державних, вони завдяки своїй мобільності на ринку освітніх послуг і наполегливій праці не лише виживали, а й розвивалися, створювали додаткові робочі місця².

Через складні політико-економічні умови, в яких доводилося працювати, керівництво та професорсько-викладацький склад недержавних ВНЗ виявили прагнення створити Всеукраїнську професійну організацію недержавних навчальних закладів для захисту своїх прав. Ця ініціатива була підтримана Міністерством освіти, оскільки спрощувала взаємодію з приватним сектором при проведенні державної політики. 17 червня 1993 року було видано наказ Міністерства освіти України № 206 «Про проведення першої Всеукраїнської конференції вищих начальних закладів, заснованих на недержавних формах власності», яка відбулася 6-10 вересня 1993 року на базі і за рахунок Одеського інституту підприємництва та права. Там була заснована Всеукраїнська асоціація приватних ВНЗ і підписано договір з 23-ма ВНЗ. Головою асоціації було обрано ректора Одеського інституту підприємництва та права В. Медведєва, а з червня 1995 року – ректора Українсько-фінського інституту менеджменту та бізнесу (зараз – Європейський університет) І. Тимошенка.

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.148. – Оп.18. – Спр.160. – Арк.111–171; Огаренко В. М. Недержавна вища освіта в Україні: перше десятиліття: Історичний нарис / В. М. Огаренко. – Запоріжжя, 2000. – С. 72-73; Стетар Дж. Оновлення та реформа вищої освіти: приватна вища освіта в Україні у 1991–1996 рр. / Дж. Стетар. – К., 1996. – С. 20, 22; Тимошенко І. І. Недержавні приватні вищі: етапи непростого становлення / І. І. Тимошенко, З. І. Тимошенко // Економіка і управління. – 1998. – №1. – С. 9-10 та ін.

² Астахова В. І. Приватні вищі навчальні заклади України на порозі другого десятиліття своєї історії / В. І. Астахова // Кризь терни...: нариси становлення приватної вищої освіти в Україні / Народна укр. акад. – Х.: НУА, 2001. – С. 21.

27 жовтня 1993 року колегія Міністерства освіти України прийняла рішення «Про приватні вищі навчальні заклади в національній системі України», в якому висловлювалась підтримка Асоціації та затверджувалися заходи щодо розвитку приватної вищої освіти.

У березні 2004 року Асоціація була перереєстрована в Асоціацію навчальних закладів України приватної форми власності, що об'єднувала понад 100 вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації.

Переломний момент в історії приватної вищої школи пов'язаний з постановами Кабінету Міністрів від 5 квітня 1994 року № 228 «Про порядок створення, реорганізації і ліквідації навчально-виховних закладів» та від 17 травня 1994 року № 316 «Про положення про порядок видачі суб'єктам підприємницької діяльності спеціальних дозволів (ліцензій) на здійснення окремих видів діяльності» та від 16 грудня 1994 року про доповнення статті 4 Закону України «Про підприємництво», що сприяло впорядкуванню діяльності ВНЗ, підвищенню рівня освіти. Ліцензія ставала необхідною умовою відкриття ВНЗ (раніше її отримували протягом навчальної діяльності) та включення до Державного реєстру. Встановлювався термін діяльності закладів, які не мали ліцензії – до 1 липня 1995 року (проте через відсутність механізму припинення діяльності таких закладів, неясність щодо подальшої долі студентів тощо уряд не наважився на адміністративне закриття неліцензованих ВНЗ).

В той же час, єдині ліцензійні вимоги, як і навчальні стандарти, що запроваджували провідні державні ВНЗ, не давали можливість скоригувати кількарічні навчальні цикли, розпочаті приватними навчальними закладами за попередніх умов. Це викликало значне напруження в середовищі приватних ВНЗ і певне протистояння з державними інституціями.

Для покращення становища, за Указом Президента України від 10 жовтня 1995 року «Про заходи щодо вдосконалення діяльності органів освіти» та постановою Кабінету Міністрів від 12 лютого 1996 року «Про ліцензування, атестацію та акредитацію закладів освіти», замість Міжгалузевої республіканської акредитаційної комісії створюється Державна акредитаційна комісія (*далі – ДАК*). Були затверджені Положення про ДАК та її склад, Положення про ліцензування закладів освіти, Положення про акредитацію ВНЗ і т. ін. Ці документи надалі зазнавали численних змін, які запроваджувалися десятками урядових рішень. Зазначені заходи на рік-півтора загальмували процес ліцензування та акредитації й зумовили серйозну напругу в приватних ВНЗ¹.

Особливо драматичним був 1996 рік. Постанова Кабінету Міністрів від 12 лютого 1996 року вводила нові умови акредитації без урахування того, що деякі навчальні заклади підійшли до завершення навчального циклу (випуску), працюючи за попередніми нормативами. За законодавством, дипломи держав-

¹ Огаренко В. М. Недержавна вища освіта в Україні: перше десятиліття: Історичний нарис / В. М. Огаренко. – Запоріжжя, 2000. – С. 89-92, 99; Тимошенко І. І. Недержавні приватні виші: етапи непростого становлення / І. І. Тимошенко, З. І. Тимошенко // Економіка і управління. – 1998. – №1. – С. 12.

ного зразка могли видавати лише акредитовані ВНЗ. Хоча процес акредитації розпочався з 1993 року, до 12 лютого 1996 року було акредитовано лише 4 спеціальності двох недержавних ВНЗ: по 2 спеціальності в Національній академії управління (м. Київ) і Донецькому інституті підприємництва.

Ректори приватних ВНЗ, Асоціація навчальних закладів недержавної форми власності зверталися в різні урядові установи з проханням дозволити складати випускні іспити своїм випускникам у державних ВНЗ за рахунок Асоціації. Але ця пропозиція була відкинута. Випускники недержавних закладів після одержання дипломів своїх ВНЗ складали за їх стінами ще один іспит у державних ВНЗ – доводили рівноцінність недержавного та державного дипломів. Приватні ВНЗ сприймали ці дії влади як спробу відновити державну монополію на вищу освіту.

Особливо жорсткими виявилися норми акредитації щодо наявності власної матеріально-технічної бази та постійного викладацького складу. Це не дозволило багатьом невеликим приватним ВНЗ продовжити існування. Почався процес укрупнення та об'єднання приватних навчальних закладів з державними тощо. Загалом ці заходи були виправданими, однак проведені із запізненням і у досить драматичних умовах. Уряд не зміг відразу зайняти чітку послідовну позицію щодо діяльності приватних ВНЗ, формування нормативно-правової бази, санкцій державного контролю тощо.

Деяка стабілізація діяльності приватних ВНЗ припадає на 1997–1998 рр., коли попри всі складності, певною мірою визначилися правила їх функціонування, умови й норми державного визнання, почалася видача випускникам державних дипломів. Другу половину 1990-х рр. загалом можна визначити як початок стабілізації недержавної вищої школи, основними ознаками якої стали удосконалення правового регулювання та нормалізація відносин з державними ВНЗ.

З початком 2000-х рр. сформувався досить вагомий сектор приватної вищої школи, в якому навчалось 6% українських студентів. Провідними закладами був напрацьований досвід інноваційної діяльності, у тому числі нові форми й методи навчального процесу. Вони отримали достатньо потужну матеріально-технічну базу й кадровий склад, утвердилися на ринку освітніх послуг і на конкурентних засадах забезпечували необхідний рівень освіти. У березні 2001 року президією Асоціації навчальних закладів приватної форми власності була затверджена концепція розвитку приватних ВНЗ України у майбутньому десятилітті¹.

Недержавні ВНЗ отримали невеликий сегмент ринку освітніх послуг, тому вони здебільшого конкурували між собою, а не з державними ВНЗ. Лише

¹ Концептуальні засади діяльності вищих навчальних закладів небюджетного фінансування у майбутньому десятилітті // Кризь терни...: нариси становлення приватної вищої освіти в Україні / Народна укр. акад. – Х.: НУА, 2001. – С. 294-305; Концепція приватного образования: принципы, содержание, проблемы реализации / Харьк. гуманит. ин-т «Нар. укр. акад.». – Харьков, 1998. – 237 с.

окремі приватні ВНЗ були конкурентоздатними на національному рівні. Їх приклад змушував державні ВНЗ модернізуватися, адже в складних умовах виживання державної вищої школи приватним ВНЗ вдавалося розвиватися. Вони демонстрували більший динамізм, професійний менеджмент, вміння заощаджувати на управлінських і представницьких витратах, залучати кошти спонсорів, міжнародних фондів на відміну від консерватизму, бюрократизму, марнотратства багатьох державних закладів. Наприклад, у зв'язку з погіршенням набору студентів з 1994 року недержавні заклади почали активно займатися профорієнтаційною роботою, створенням підготовчих програм у середніх школах, особливо у віддалених регіонах. Тут вони часом випереджали державні ВНЗ.

У цей період змінювалося ставлення державних структур до нової форми освіти, відбувався перехід від протистояння до уважного освоєння позитивного досвіду та конструктивного контролю. Розвивалося співробітництво державних і недержавних ВНЗ, а також взаємопідтримка усередині системи приватної освіти.

Приватні вищі навчальні заклади спочатку не орієнтувалися на проведення наукових досліджень, підготовку науково-педагогічних кадрів, залучаючи до співпраці вже готових кваліфікованих викладачів, зосереджуючись лише на організації навчання студентів і фінансовій доцільності. Вони працювали за принципом звичайних підприємств, де прибуток та новації ставали нормою. К. Павловський порівняв подібні прибуткові заклади з паразитами, які харчуються найкращими результатами академічного середовища – підготовленими фахівцями та програмами, – і вважав їх побічним продуктом у розвинутому світі¹. Такі ВНЗ виникли та розвивалися, орієнтуючись лише на мінімізацію витрат.

Разом з тим, з початку XXI століття все більше приватних ВНЗ почали займатися науковими дослідженнями, підвищенням професійного рівня викладачів, підготовкою спеціалістів вищої кваліфікації через власну аспірантуру тощо. Проте не маючи підтримки з боку державних органів, у більшості приватних ВНЗ наукова діяльність розгорталася дуже повільно.

Аналіз звітів і наукових публікацій щодо науково-дослідної роботи дає можливість зробити певні узагальнення. Провідні недержавні ВНЗ працювали у напрямку формування комплексної наукової тематики, що визначалася довгостроковим характером і мала сприяти становленню та розвитку наукових шкіл. У другій половині 1990-х рр. переважала тематика досліджень, пов'язана з розвитком приватного освітянського сектора, з профілем підготовки спеціалістів, а також тематика, пов'язана з соціально-економічними проблемами розвитку регіонів (Донецький інститут ринку і соціальної політики, Хмельницький інститут бізнесу), дослідження проблем економіки, екології, лінгвістики.

¹ Павловський К. Трансформація вищої освіти в XXI столітті: польський погляд / К. Павловський. – К.: Навч.-метод. центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2005. – С. 40.

У багатьох приватних ВНЗ наукові напрямки й школи лише формувалися, тому домінували кафедральні та індивідуальні теми¹.

До середини першого десятиліття ХХІ століття можна говорити про інституціоналізацію науково-дослідної роботи у приватному секторі вищої освіти. Стабілізувалася кількість захистів докторських і значно збільшилася кількість захистів кандидатських дисертацій, позитивної динаміки набули комплексні наукові дослідження. Більшість приватних ВНЗ працювала над темами, пов'язаними, передусім, з розробкою ефективних механізмів соціально-економічного розвитку своїх регіонів, впровадженням нових технологій і засобів управління регіональними підприємствами. Науковцями визначалися найбільш важливі соціально-економічні індикатори рівня життя населення, рейтингу регіонів, розроблялися заходи, спрямовані на удосконалення державної регіональної політики. Така спрямованість наукової діяльності надавала реальну допомогу регіонам і приводила до зростання авторитету приватних ВНЗ².

Другим суттєвим напрямом наукового пошуку було дослідження тенденцій розвитку системи освіти, підвищення якості підготовки спеціалістів для ринкової економіки. Серед інших вагомих тем можна назвати: розробки проблем вдосконалення фінансово-кредитних механізмів забезпечення економічного зростання, організації обліку та аудиту в умовах реструктуризації економіки корпоративних підприємств; створення уніфікованих програмних продуктів для експертних систем економіко-виробничих процесів, розробки технологій і алгоритмів обробки даних у комп'ютерних мережах, математичне й програмне забезпечення комп'ютерних систем підтримки прийнятих рішень тощо.

Основними формами наукової діяльності приватних ВНЗ була науково-дослідна робота на кафедрах і відділеннях згідно з комплексною тематикою; дисертаційні дослідження; підготовка науково-педагогічних кадрів через аспірантуру та докторантуру; створення та розвиток наукових лабораторій, відділів, профільних науково-дослідних інститутів; проведення наукових конференцій і семінарів; підвищення ефективності наукової роботи студентів.

Важливою подією стала організація Асоціацією закладів освіти недержавної форми власності системи підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів, у тому числі, на курсах підвищення кваліфікації при різноманітних міжнародних центрах, навчання в літніх школах, проходження стажувань у різних ВНЗ, на провідних підприємствах і організаціях України й зарубіжних країн. З 1998 року було розпочато роботу постійного семінару «Проблеми організації навчально-виховного процесу у ВНЗ». За десять років тут пройшли

¹ Аналітична довідка про результати науково-дослідної роботи приватних вищих навчальних закладів за 2000 рік // Поточне діловодство Асоціації навчальних закладів України приватної форми власності. – Арк. 1-28.

² Аналітична записка про стан та перспективи розвитку НДР у ВНЗ недержавної форми власності (за даними звітів за 2004 рік). – Арк. 7.

навчання понад 600 ректорів, проректорів, завідувачів навчальними частинами, деканів¹.

Варто відзначити, що приватні ВНЗ, які активно займалися науковою діяльністю, відчували гостру необхідність щодо залучення до державних наукових програм, галузевих наукових тем, координаційних планів Міністерства освіти і науки України. Фінансування науково-дослідної роботи у приватних ВНЗ здійснювалося переважно за власний рахунок, але вони пропонували керівникам державних структур свої наукові розробки безкоштовно. Це було досить незвичним для високопосадовців, які без великого бажання відгукувалися на пропозиції приватних ВНЗ, не виявляючи зацікавленості у цих напрацюваннях².

Значна кількість недержавних ВНЗ здійснювала активну видавничу діяльність, яка представлена досить широким спектром наукових і науково-методичних публікацій. Приватні ВНЗ, маючи переважно власні видавничі центри, забезпечували, насамперед, своїх студентів необхідною навчально-методичною літературою. В цьому вони випереджали пересічні державні ВНЗ.

Можна стверджувати, що приватні ВНЗ поступово усвідомлювали важливу роль науки у своєму розвитку, відтворенні та утриманні на необхідному рівні науково-педагогічного потенціалу, втіленні наукових розробок в економіку України та відповідного регіону, хоча це й не виключало випадків епізодичності деяких наукових проектів, які більше нагадували рекламні кампанії для підвищення іміджу навчального закладу.

Сьогодні в Україні діють 185 вищі навчальні заклади приватної форми власності (близько 22% від загальної кількості ВНЗ України), з них: 43 університети, 11 академій, 73 інститути, в т. ч. 4 педагогічних, 47 коледжів, 8 технікумів і 3 училища, в т. ч. 1 педагогічне. В приватних ВНЗ навчаються майже 270 тисяч студентів³. Навчання в цих закладах здійснюється як за рахунок фізичних, так і юридичних осіб. Плата за навчання у недержавних ВНЗ практично ніде не перевищує плату за навчання на контрактній основі в державних вищих навчальних закладах. Її розмір залежить від місця розташування конкретного ВНЗ (столичний чи периферійний) та престижності спеціальностей.

В цілому приватні вищі навчальні заклади проводять підготовку з 281 напрямку, в середньому на один приватний заклад припадає біля 4 напрямків (спеціальностей), серед них найбільшу частку складають економіка і менеджмент.

¹ Доповідь І. І. Тимошенка на загальних зборах Асоціації 12 березня 2009 р. – Арк. 16, 20.

² Шаронова Н. В. Наукові дослідження в приватних ВНЗ: перші досягнення, подальші перспективи / Н. В. Шаронова // Кризь терни...: нариси становлення приватної вищої освіти в Україні / Народна укр. акад. – Х.: НУА, 2001. – С. 76.

³ Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2011/12 навчального року. – Державна служба статистики України, 2012.

Діяльність приватних навчальних закладів досить різнопланова. За класифікацією, запропонованою Т. Фініковим і О. Шаровим, можна виділити чотири типи стратегії діяльності цих закладів, і зокрема:

1. «обмеженого розвитку», що будується на незначних ресурсах, помірних амбіціях і дає змогу реалізувати освітню діяльність на II–III рівнях акредитації і готувати вузьке коло спеціальностей, орієнтованих на локальний або специфічний сектор ринку;

2. «селективного розвитку», що базується на розвитку кількох пріоритетних, маркетингово привабливих і прибуткових спеціальностей, які доводяться до вищих рівнів акредитації;

3. «агресивно-відповідальна», яка полягає в динамічному розширенні спеціальностей з їх доведенням до вищого рівня акредитації. Критеріями визначення цілей є власні пріоритети, ринкова кон'юнктура та доступні ресурси;

4. «тривалого ухилення», що означає уникнення ліцензування з метою збереження свободи дій в реалізації нестандартних програм ціною відмови від видачі документів державного зразка та сплати податку на додану вартість.

Чимало ВНЗ користувалися змішаними стратегіями¹. Автори, на жаль, не розкрили масштабів розповсюдження різних типів ВНЗ.

Інша система класифікації приватних вишів запропонована професором В. Астаховою, яка розподілила приватні ВНЗ на три групи:

- перша (не більше 20%) – новаторські, що добре зарекомендували себе на ринку, мають стабільну кількість абітурієнтів і виконують результативну науково-дослідну роботу, передусім у сфері освіти;
- друга група (близько 40%) – ВНЗ, які отримали ліцензію та акредитацію, але ще не досягли стабільного становища, іноді вдаються до не пов'язаної з освітою комерційної діяльності;
- третя група об'єднує приватні ВНЗ, створені для того, щоб «робити гроші». Для них характерні настирлива реклама, обіцянки навчити всьому й у стислі строки². Вражає чисельність закладів третьої групи (близько 40%), які не виконували свої соціальні функції, створюючи негативний імідж приватним ВНЗ. До цієї групи належить більшість ВНЗ другого й третього типу за класифікацією Т. Фінікова й О. Шарова.

Приватні та інші типи недержавних навчальних закладів існують практично у всіх розвинутих країнах світу. У табл. 6.1 подано інформацію про кількість приватних ВНЗ в країнах Центральної і Східної Європи³.

¹ Фініков Т. В. Вища освіта України: ліцензування та акредитація: Аналітичне дослідження / Т. В. Фініков, О. І. Шаров; Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні. – 2 вид. – К.: НМЦ «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2006. – С. 24.

² Фініков Т. В. Вища освіта України: ліцензування та акредитація: Аналітичне дослідження / Т. В. Фініков, О. І. Шаров; Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні. – 2 вид. – К.: НМЦ «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2006. – С. 60.

³ Statistical Information on Higher Education in Central and Eastern Europe. European Center for Higher Education [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cepes.ro>.

Таблиця 6.1.

**Приватні вищі навчальні заклади в країнах Центральної і
Східної Європи**

Країна	Кількість вищих навчальних закладів		
	Всього ВНЗ	Приватні	%
Албанія	15	4	27
Білорусія	55	12	22
Болгарія	53	16	30
Естонія	36	23	64
Молдова	35	17	49
Польща	427	301	70
Росія	1071	409	38
Угорщина	69	38	55
Україна	846	185	22
Чеська республіка	67	40	60

Діяльність недержавних вищих навчальних закладів визначається законодавчими актами або конституціями держав. У Данії право родичів засновувати недержавні школи і вчити в них дітей було встановлено Конституцією ще в 1814 році. У Франції існує ціла серія законодавчих актів, які дають змогу родичам, релігійним та іншим організаціям відкривати недержавні навчальні заклади. У ФРН право відкривати приватні школи підтверджено статтею 7 Конституції 1949 року. В США і Великобританії немає спеціальних конституційних статей про недержавні освітні заклади, але право на їх створення підтверджується законодавчими актами. У Великобританії, наприклад, воно признається «Актом про освіту» від 1944 року.

Крім того, в сучасному світі різниця між приватними і державними ВНЗ стає дедалі розмитішою. У США, наприклад, багато приватних коледжів та університетів отримують значну фінансову підтримку від уряду, тоді як державні навчальні заклади вводять оплату за навчання і шукають небюджетні джерела фінансування. Серед фінансових засобів, які отримують недержавні ВНЗ, переважне місце займають субсидії федерального уряду. Це дає органам державної влади право контролювати цільове використання коштів і якість навчальної роботи. Іншими вагомими джерелами фінансування недержавних ВНЗ є недержавні субсидії: засоби фірм, благодійних фондів, приватних осіб тощо.

Поряд з прямими субсидіями важливу роль в розвитку вищої освіти США та інших країнах Заходу відіграють такі види державної допомоги, як виділення грантів навчальним закладам і викладачам, грошові компенсації біднішим

сім'ям, діти яких добре вчаться тощо. Даніель Леві у своєму дослідженні приватної освіти Латинської Америки для визначення приватності вводить три критерії¹:

- фінансовий – навчальний заклад є приватним, якщо використовує кошти не з державного сектора економіки, і державним, якщо воно фінансується за рахунок бюджету;
- управлінський – навчальний заклад є приватним, якщо керується не урядовим персоналом, і державним, якщо він керується урядом або призначеними ним особами;
- функціональний – визначається рівнем того, наскільки і за рахунок чого навчальний заклад виконує свої соціальні функції, і як ці функції співвідносяться з управлінськими і фінансовими критеріями.

Д. Тілак з Національного інституту планування і адміністрування освіти в Нью-Делі пропонує визначити 4 ступені приватності вищого навчального закладу²:

- *повна приватизація* – управління і фінансовий контроль в руках приватного сектора;
- *помірна приватизація* – відшкодування ціни навчання за рахунок студентів;
- *відносна приватизація* – об'єднання державної та недержавної фінансової підтримки;
- *псевдоприватизація* – управління приватне з державним фінансуванням.

Поява приватної вищої школи в Україні стала поштовхом до трансформації всієї системи освіти держави, оскільки створила певне конкурентне середовище через впровадження нових спеціальностей, навчальних курсів, авторських програм, інноваційних методів навчання й виховання, навчально-методичної літератури, нестандартних підходів до підбору викладацьких і управлінських кадрів.

Кращі приватні ВНЗ вводили новий освітній менеджмент, оптимізували витрати коштів на утримання закладу, адміністративні витрати, що вигідно відрізняло їх від державних закладів. Витрати на одного студента також були меншими, що давало змогу багатьом приватним ВНЗ накопичувати кошти на розвиток. Приватні ВНЗ мали можливість залучати кращі науково-педагогічні кадри через гнучку систему найму та вищу оплату праці, ніж у державних установах. Вони зміцнювали зв'язки із закордонними університетами, широко використовували їх програми, методики, можливості обміну студентами, викладачами.

¹ Приватная высшая школа в объективе времени: украинский вариант / Под ред. В. И. Астаховой; МОУ. Харьк. гуманит. ин-т «Народная укр. академия». – Харьков, 2000. – С. 90.

² Приватная высшая школа в объективе времени: украинский вариант / Под ред. В. И. Астаховой; МОУ. Харьк. гуманит. ин-т «Народная укр. академия». – Харьков, 2000. – С. 91.

Сильними сторонами приватних вищих навчальних закладів стали: гнучкість, оперативність реагування, інноваційні можливості, індивідуальний підхід до студентів.

Чимало фундаторів приватного сектору освіти були справжніми освітянськими лідерами, які вболівали за свою справу. Поряд з бізнесменами від освіти працювали творчі викладачі та менеджери, які мислили но-новому, для яких були затісні рамки державної регламентованої вищої школи.

Як зазначав І. Тимошенко, приватні ВНЗ забезпечили виконання важливих соціальних функцій, а саме: створили тисячі робочих місць, надали можливість одержати сучасну освіту тисячам молодих людей, уберегли їх тим самим від безробіття й антисоціальних впливів, забезпечили державу (без жодних витрат з її боку) підготовленими фахівцями, створили можливості для апробації освітніх новацій, викладачі отримали додатковий заробіток, не залишаючи сфери освіти тощо¹.

Державні заклади освіти поступалися недержавним мобільністю, орієнтацією на нове, індивідуальним підходом до студентів і викладачів, оперативністю рішень. Проте державні ВНЗ мали перевагу через постійний склад кафедр, кращу організацію навчально-методичної діяльності, наукових досліджень, підготовку фахівців вищої кваліфікації, а також підтримку державних органів. З початку виникнення недержавної вищої школи між її керманічами і керівництвом державних закладів склалися відносини гострої конфронтації.

Відомий американський дослідник розвитку недержавної освіти в Україні першої половини 1990-х рр. Дж. Стетар звинувачував український уряд у серйозних прорахунках через те, що він: 1) не мав чіткої політики щодо розвитку вищої освіти загалом; 2) встановив майже 70% оподаткування всіх грошових надходжень, що значно перевищувало світові стандарти; 3) віддав вищу освіту на поталу, а недержавні ВНЗ – на заклання чиновникам з Міносвіти, які 4) видали низку заплутаних, суперечливих і несприятливих для розвитку приватної вищої освіти вказівок і інструкцій; 5) демонстрували відверто негативне ставлення до приватних освітніх закладів, особливо під час акредитації та різних перевірок разом з представниками багатьох державних закладів і т. ін. Дж. Стетар зробив висновок, що недержавна вища освіта в Україні народжувалась і розвивалась у ворожому оточенні².

Приватним ВНЗ доводилося терпіти принизливу дискримінацію, починаючи зі ставлення чиновників райдержадміністрацій під час реєстрації навчальних закладів і закінчуючи несправедливістю відносно до студентів. Останні до

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.148. – Оп.18. – Спр. 251. – Арк. 203.

² Stetar J. *Ukrainian Private Higher Education* / J. Stetar. – San Francisco, 1995. – 32 p.; Stetar J. *Higher Education Innovation and Reform: Ukrainian Private Higher Education, 1991–1996* / J. Stetar. – Vienna, 1996. – 61 p.; Stetar J. *Evolution of Private Higher Education in Ukraine* / J. Stetar, E Berezkina // *International Higher Education*, Fall 2002. [Електронний ресурс] / Center for International Higher Education Boston College. – Режим доступу: http://www.bc.edu/bc_org/avp/soe/cihe/newsletter/News29/text010.htm.

початку 2000-х рр. не мали пільг на проїзд у транспорті, оплачували користування бібліотеками тощо. Викладачі не підпадали під законодавство про наукові пенсії, що заважало створенню постійного кадрового корпусу.

Чинне українське законодавство про вищу освіту прописане в термінах фактично бінарної опозиції між приватною і державною вищою освітою.

Державна освіта – неприбутковий статус і звільнення від оподаткування; припускається, що надана тут вища освіта є публічним благом; звідси, право на державне фінансування. Водночас, державні ВНЗ мають право додатково здійснювати набір контрактників і фактично здійснюють комерційну діяльність на пільгових умовах.

Приватна освіта – прибутковий статус і оподаткування на умовах комерційного підприємства; припускається, що надана тут вища освіта є приватним благом, тобто ВНЗ надають комерційні послуги; державне фінансування практично недоступне. ВНЗ приватної форми власності позбавлений будь-яких пільг щодо оплати комунальних послуг. Недержавний університет не отримує жодної урядової підтримки ні у вигляді стипендій для студентів чи додаткового соціального забезпечення викладачів, ні державного замовлення на підготовку фахівців та ін.

Приватні вищі навчальні заклади досі не мають відповідного статусу в системі державної освітньої політики. Їх стан сьогодні визначається подвійною юридичною природою: вони одночасно виступають і як суб'єкти підприємницької діяльності, і як навчальні заклади. Звідси діяльність приватних вишів регламентована безліччю законодавчих актів, які інколи суперечать один одному. Заклади освіти, засновані на недержавній формі власності, керуються в своїй діяльності Законами України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про підприємництво», «Про підприємства в Україні» та «Положенням про державний вищий навчальний заклад».

В Україні до цього часу не прийнятий закон про комерційну діяльність, відповідно до якого ВНЗ приватної форми власності мають бути внесені до, так званого, третього сектора економіки, – некомерційних установ, що не ставлять за мету одержання прибутку, а доходи направляють винятково на розвиток освіти.

На цей момент, законодавчо діяльність приватних ВНЗ віднесена не до освітньої, а до підприємницької діяльності, що ставить їх у досить несприятливе становище щодо податків порівняно з державними навчальними закладами. І навіть прийнята поправка до Закону України «Про освіту» статті 61 (п. 5), – відносно податку на прибуток, – податковими органами не визнається, – для ВНЗ приватної форми власності вона не діє і в Законі «Про вищу освіту» не відображена.

Тому функціонування ВНЗ приватної форми власності регламентується масою нормативних актів, що суперечать один одному. Керівники ВНЗ постійно знаходяться в ситуації, коли змушені порушувати якісь вимоги.

У державних органах та створених ними документах наявні подвійні стандарти у підході до державних закладів освіти і вищих навчальних закладів недержавної форми власності, а саме:

- це належить і до неоднакових умов ліцензування й акредитації, і відсутністю матеріальної або хоча б моральної підтримки ВНЗ приватної форми власності з боку держави, і різному рівню соціального захисту студентів і викладачів;
- чого тільки варті розбіжності в пенсійному забезпеченні викладачів і наукових співробітників державних і приватних ВНЗ, передбачених Законом «Про наукову та науково-технічну діяльність»;
- ВНЗ приватної форми власності змушені витратити на придбання основних фондів власні кошти, тоді як державним ВНЗ на це виділяють кошти з держбюджету;
- ВНЗ приватної форми власності, які акредитовані Державною акредитаційною комісією і видають дипломи державного зразка, не мають державного замовлення на підготовку фахівців для державного сектора економіки та на проведення наукових досліджень;
- ВНЗ приватної форми власності потерпають від податкового пресингу. Сьогодні приватні виші здійснюють 14 видів платежів і перерахувань. За останні роки розмір обов'язкових відрахувань і платежів у бюджет коливався в межах 40-70% від прибутку. В той же час приватні виші не мають пільг в оплаті за землю, підручники, комп'ютери, відрядження тощо;
- ВНЗ приватної форми власності практично не мають можливості кредитування своєї діяльності або залучення спонсорських коштів для розвитку діяльності навчального закладу.

Усі ці проблеми можна розв'язати тільки за допомогою держави. Перспективи розвитку й удосконалення приватного сектору освіти Асоціація навчальних закладів України приватної форми власності вбачає в реалізації таких заходів як:

- розробка концепції розвитку освіти приватного сектору, як невід'ємної частини національної програми розвитку освіти в Україні;
- інтенсифікація роботи з розробки нових нормативних документів, що регламентують діяльність приватного сектору освіти, у тому числі за участю Асоціації, з урахуванням світового досвіду правового регулювання в сфері освіти й особливостей сучасної соціокультурної ситуації в Україні;
- з огляду на позитивну роль навчальних закладів приватної форми власності в суспільстві, необхідне термінове вирішення питання про зрівняння пільгових умов оподаткування навчальних закладів усіх форм власності.

Україна сьогодні майже єдина держава у світі, в якій надання освіти в установах, заснованих на приватній формі власності, обкладається податком на прибуток. Державі необхідно також надавати пряму підтримку приватних ВНЗ відповідно до загальноновизнаної у світі практики¹.

Дискримінація недержавних навчальних закладів не зробить сильнішими державні ВНЗ, а лише понизить градус конкурентності й на так не надто динамічному освітньому полі, знеохотить університети державної форми власності ставати більш підприємливими і менш залежними від державних субсидій.

Українським університетам не уникнути головних тенденцій розвитку освіти ХХІ століття, навіть якщо профільне міністерство вперто продовжує мислити категоріями століття ХІХ.

Система управління приватними ВНЗ

Загальні засади. Управління вищою освітою в Україні здійснюється органами державної влади, власниками (або уповноваженими ними органами), адміністрацією вищих навчальних закладів та органами громадського самоврядування.

Державне управління вищою освітою. Функції державного управління вищою освітою в Україні здійснюють: Президент України, Верховна Рада, Кабінет Міністрів, Міністерство освіти і науки України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади України, які мають у своєму підпорядкуванні вищі навчальні заклади; Вища атестаційна комісія України; Акредитаційна комісія України; Уряд Автономної Республіки Крим, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування і підпорядковані їм органи управління вищої освіти.

Президент України формує державну політику та визначає систему органів виконавчої влади, які здійснюють державне управління у сфері вищої освіти. Верховна Рада України здійснює законотворче регулювання, встановлює ряд базових параметрів функціонування системи та ратифікує міжнародні угоди в галузі вищої освіти. Кабінет Міністрів України здійснює державну політику у сфері вищої освіти, видає нормативні правові акти з питань функціонування системи, створює, реорганізує, ліквідує вищі навчальні заклади державної форми власності.

Міністерство освіти і науки України здійснює загальне управління системою вищої освіти в Україні, забезпечує реалізацію державної політики у галузі вищої освіти і здійснює контроль за втіленням державної політики у галузі вищої освіти, дотриманням нормативно-правових актів про вищу освіту в усіх вищих навчальних закладах незалежно від форми власності і підпорядкування:

¹ Астахова В. І. Аналітична записка про стан приватного сектору освіти в Україні / В. І. Астахова // Вчені зап. Харк. гуманіт. ун-ту «Нар. укр. акад.». – Х., 2011. – Т. 17. – С. 555-561.

- затверджує статuti підпорядкованих йому вищих навчальних закладів та вищих навчальних закладів приватної форми власності;
- організовує вибори, затверджує та звільняє з посад керівників підпорядкованих йому вищих навчальних закладів;
- погоджує затвердження на посаду керівників вищих навчальних закладів комунальної і приватної форми власності;
- здійснює ліцензування та акредитацію вищих навчальних закладів незалежно від форм власності та підпорядкування, видає їм ліцензії, сертифікати;
- здійснює інші повноваження, передбачені законом про вищу освіту.

Вища атестаційна комісія забезпечує виконання державних вимог при атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, керує роботою з присудження наукових ступенів.

Акредитаційна комісія забезпечує виконання процедур ліцензування, атестації та акредитації вищих навчальних закладів, надання та зміни їх статусів.

Місцева влада здійснює керівництво комунальними вищими навчальними закладами, а з іншими закладами постійно співпрацює у вирішенні різних нагальних питань.

Управління власником. Власником навчального закладу є особа (особи), яка володіє його майном.

Повноваження власника (власників) щодо управління вищим навчальним закладом визначаються статутом вищого навчального закладу в межах правового поля держави.

Відповідно до Закону «Про вищу освіту» власник (власники) вищого навчального закладу:

- розробляє статут вищого навчального закладу;
- організовує ліцензування вищого навчального закладу;
- призначає керівника вищого навчального закладу на умовах контракту відповідно до Закону про вищу освіту;
- здійснює контроль за фінансово-господарською діяльністю вищого навчального закладу;
- здійснює контроль за дотриманням умов, передбачених рішенням про заснування вищого навчального закладу;
- приймає рішення про реорганізацію або ліквідацію вищого навчального закладу;
- здійснює інші повноваження, передбачені законом.

Власник реалізує свої права щодо управління вищим навчальним закладом безпосередньо або через уповноважений ним орган (особу).

Власник або уповноважений ним орган (особа) може делегувати свої повноваження керівникові або вищому колегіальному органу громадського самоврядування вищого навчального закладу.

Створення та ліквідація недержавного вищого навчального закладу. Навчально-виховні заклади створюються відповідно до соціально-економічних, національних, культурно-освітніх потреб у них і за наявності необхідної матеріально-технічної, науково-методичної бази, педагогічних кадрів та статутного фонду (що може включати вартість майна та власні кошти) у розмірі не нижче розрахованої вартості навчання слухачів, кількість яких зумовлена обсягом прийому, що заявляється.

Створення, реорганізація та ліквідація вищих навчальних закладів приватної форми власності здійснюється їх власником(ами) (засновником(ами)) за наявності дозволу відповідної Ради народних депутатів.¹

Створення навчального закладу приватної форми власності починається з реєстрації навчального закладу як юридичної особи.

Реєстрація приватного вищого навчального закладу. Юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку (Цивільний кодекс України стаття 80). Юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, встановлених законом (стаття 83).

Під державною реєстрацією слід розуміти засвідчення факту створення або припинення юридичної особи, а також вчинення інших реєстраційних дій, шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Державна реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців проводиться державним реєстратором виключно у виконавчому комітеті міської ради міста обласного значення або у районній, районній у містах Києві та Севастополі державній адміністрації за місцезнаходженням юридичної особи або за місцем проживання фізичної особи-підприємця².

Для створення будь-якої юридичної особи власник (власники) навчального закладу або уповноважений ним (ними) орган (особа) мають виконати певну підготовчу роботу.

Першим етапом є розробка засновниками установчих документів. Установчим документом є затверджений засновниками статут або установчий договір між учасниками. Якщо навчальний заклад створено однією особою, він діє на підставі статуту, затвердженого цією особою.

Статут вищого навчального закладу відповідно до Закону України «Про вищий навчальний заклад» статті 27 п. 4 має містити:

- повну назву, юридичну адресу, дату прийняття рішення про створення;

¹ Положення про порядок створення, реорганізації і ліквідації навчально-виховних закладів: постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 1994 р. № 228 п.2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/228-94-п>

² Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців: Закон України від 15.05.2003 № 755-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/755-15> (стаття 5).

- права та обов'язки власника (власників);
- обсяг цивільної правоздатності вищого навчального закладу;
- обсяг основних засобів (розмір статутного фонду), наданих власником (власниками);
- порядок утворення, діяльності та повноваження органів управління вищим навчальним закладом, права та обов'язки керівника;
- порядок обрання представників до органів громадського самоврядування;
- джерела надходження та порядок використання коштів та іншого майна вищого навчального закладу;
- порядок звітності, контролю за здійсненням фінансово-господарської діяльності;
- концепцію освітньої діяльності;
- порядок внесення змін до статуту вищого навчального закладу;
- порядок реорганізації та ліквідації вищого навчального закладу.

Наступним і обов'язковим етапом у «народженні» юридичної особи є нотаріальне засвідчення справжності підписів засновників навчального закладу на установчих документах та проведення загальних зборів засновників, рішення яких мають бути оформлені протоколом.

Перед безпосередньою реєстрацією навчального закладу як юридичної особи необхідно сформуванню його статутний капітал. У зв'язку з цим треба відкрити тимчасовий рахунок (звичайно, якщо вкладами у статутний капітал є грошові кошти).

Для проведення державної реєстрації юридичної особи засновник (засновники) або уповноважена ними особа повинні особисто подати державному реєстратору (надіслати поштовим відправленням з описом вкладення або в разі подання електронних документів подати опис, що містить відомості про надіслані електронні документи, в електронній формі) такі документи:

- заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації юридичної особи;
- примірник оригіналу (ксерокопію, нотаріально засвідчену копію) рішення засновників або уповноваженого ними органу про створення юридичної особи у випадках, передбачених законом;
- два примірники установчих документів (у разі подання електронних документів – один примірник);
- документ, що засвідчує внесення реєстраційного збору за проведення державної реєстрації юридичної особи. У разі подання електронних документів для проведення державної реєстрації юридичної особи підтвердженням внесення плати за проведення державної реєстрації юридичної особи є примірник електронного розрахункового документа, засвідченого електронним цифровим підписом;

- інформацію з документами, що підтверджують структуру власності засновників – юридичних осіб, яка дає змогу встановити фізичних осіб – власників істотної участі цих юридичних осіб¹.

Законодавством визначені підстави для залишення без розгляду вищевказаних документів, а також визначено перелік підстав для відмови у проведенні державної реєстрації (наприклад, у разі невідповідності відомостей, які вказані в реєстраційній картці на проведення державної реєстрації юридичної особи, відомостям, які зазначені в документах, що подані для проведення реєстрації).

За відсутності підстав для відмови у реєстрації чи залишення документів без розгляду, державний реєстратор зобов'язаний внести до Єдиного державного реєстру запис про проведення державної реєстрації.

Строк державної реєстрації юридичної особи не повинен перевищувати три робочих дні з дати надходження документів для проведення державної реєстрації юридичної особи (стаття 25).

Не пізніше наступного робочого дня видається свідоцтво про державну реєстрацію та примірник оригіналу установчих документів з відміткою державного реєстратора про проведення державної реєстрації юридичної особи.

Слід мати на увазі, що після одержання Свідоцтва про державну реєстрацію необхідно стати на облік в органах статистики, державної податкової служби, Пенсійному фонді України, інших фондах соціального страхування. Після цього вже можна звертатися до банку для відкриття розрахункового, валютного та інших рахунків в установах банків та до органів внутрішніх справ за одержанням дозволу на виготовлення печатки.

Ліцензування. Після реєстрації приватного ВНЗ як юридичної особи необхідно одержати ліцензію Міністерства освіти і науки України.

Згідно з Законом України «Про вищу освіту», – освітня діяльність на території України здійснюється вищими навчальними закладами на підставі ліцензій, які видаються відповідно до порядку ліцензування діяльності з надання освітніх послуг, встановленого Кабінетом Міністрів України (Постанова Кабінету Міністрів від 8 серпня 2007 року № 1019 «Про ліцензування діяльності з надання освітніх послуг»).

Діяльність у сфері вищої освіти з підготовки та перепідготовки фахівців у навчальних закладах ліцензується у разі, коли заявлені напрями (спеціальності) включені до затверджених Кабінетом Міністрів України переліків напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями.

Ліцензування у сфері надання послуг вищої освіти проводять Міністерство освіти і науки України за такою послідовністю:

1) Навчальний заклад подає до відповідного органу ліцензування заяву про проведення ліцензування із зазначенням виду освітньої послуги, ліцензо-

¹ Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців: Закон України від 15.05.2003 № 755-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/755-15> (стаття 24).

ваного обсягу та реквізитів навчального закладу за затвердженою Міністерством освіти і науки формою, до якої додаються відповідні документи.

2) Спроможність навчального закладу надавати освітні послуги підтверджується результатами ліцензійної експертизи.

Для проведення ліцензійної експертизи орган ліцензування розглядає подані ВНЗ необхідні документи та у разі їх відповідності встановленим вимогам утворює експертну комісію, яка формується і діє на підставі вимог чинного Положення про експертну комісію та порядок проведення ліцензійної експертизи.

Обов'язковою умовою видачі ліцензії вищим навчальним закладам є наявність у них необхідної матеріально-технічної, науково-методичної та інформаційної бази, бібліотеки, науково-педагогічних кадрів за нормативами, що встановлюються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі освіти і науки.

3) Експертна комісія за результатами своєї роботи готує висновок про спроможність (неспроможність) навчального закладу, фізичної особи-підприємця надавати заявлену освітню послугу.

4) Загальний строк прийняття органом ліцензування рішення про видачу або відмову у видачі ліцензії не може перевищувати чотирьох місяців після надходження заяви від навчального закладу, фізичної особи-підприємця з усіма необхідними документами.

5) Вищому навчальному закладу, що успішно пройшов ліцензійну експертизу, видається ліцензія на освітню діяльність, як правило, на термін завершення циклу підготовки фахівців за напрямом, спеціальністю, але не менше ніж на три роки.

6) Продовження терміну дії ліцензії здійснюється у порядку, встановленому для її одержання.

7) Вищі навчальні заклади, що мають ліцензії, вносяться спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі освіти і науки до Державного реєстру вищих навчальних закладів.

8) У разі відмови у видачі ліцензії навчальний заклад, фізична особа-підприємець має право на повторне ліцензування, але не раніше ніж через рік після прийняття рішення про відмову. У рішенні про відмову щодо видачі ліцензії має бути вказано підстави відмови.

Акредитація. З метою визначення відповідності діяльності навчального закладу щодо підготовки (перепідготовки) фахівців з вищою освітою за спеціальностями, які зазначені в ліцензії, державним вимогам проводиться акредитація вищого навчального закладу.

Акредитація вищого навчального закладу – це державне визнання його статусу (рівня акредитації), яке проводиться за ініціативи навчального закладу.

Акредитація закладу проводиться протягом навчального року.

Акредитація спеціальності проводиться після (або в період) закінчення терміну навчання фахівців у навчальному закладі за цією спеціальністю.

Для проведення *акредитації спеціальності* вищий навчальний заклад подає до Міністерству освіти і науки України відповідний пакет документів.

Зазначені матеріали повинні бути розглянуті на Вченій (педагогічній) раді навчального закладу. Звіт підписується керівником і скріплюється печаткою навчального закладу.

Для проведення *акредитації за певним рівнем* вищий навчальний заклад подає до Міністерству освіти і науки України також визначений пакет документів.

Акредитаційна експертиза проводиться експертною комісією, яку формує Міністерство освіти і науки України.

Рішення про акредитацію (або відмову в акредитації) приймає Акредитаційна комісія. Зазначене рішення через два тижні з дня прийняття затверджується Міністерством освіти і науки України.

У разі позитивного рішення щодо акредитації Міністерство освіти і науки України видає навчальному закладу сертифікат про акредитацію, загальний термін дії якого становить для навчальних закладів, які мають статус національного – 10 років, інших – 5 років.

Навчальному закладу відмовляється в акредитації у разі, коли:

1) показники його діяльності не відповідають установленим МОНмолодьспортом вимогам щодо акредитації спеціальності (акредитації закладу);

2) з моменту отримання ліцензії в його діяльності виявлено порушення організації чи проведення навчально-виховного процесу, не ліквідовані на час акредитації;

3) у поданих на акредитацію матеріалах виявлено інформацію, що не відповідає дійсності.

Повторне проведення акредитації у разі негативного рішення Акредитаційної комісії можливе за умови усунення недоліків, але не раніше ніж через рік після прийняття такого рішення.

Припинення діяльності приватного вищого навчального закладу. Вищий навчальний заклад – юридична особа припиняє свою діяльність в результаті передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам – правонаступникам у результаті злиття, приєднання, поділу, перетворення (реорганізації) або в результаті ліквідації за рішенням, прийнятим засновниками (учасниками) юридичної особи або уповноваженим ними органом, за судовим рішенням або за рішенням органу державної влади, прийнятим у випадках, передбачених законом.

Припинення дії юридичної особи починається з дати внесення до Єдиного державного реєстру запису про державну реєстрацію припинення юридичної особи.

З дня прийняття рішення про ліквідацію вищого навчального закладу видана ліцензія втрачає чинність.

Управління приватним вищим навчальним закладом. Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» з метою забезпечення надійного і ефективно-

го управління діяльністю вищого навчального закладу створюються колегіальні (Вчена рада ВНЗ, Вчені ради факультетів, відокремлених структурних підрозділів), дорадчі (педагогічна рада), робочі (ректорат, деканати, приймальна комісія, науково-методична та науково-технічна ради ВНЗ) та органи громадського самоврядування (Конференція трудового колективу ВНЗ, факультетів, студентська рада та інші органи громадського, студентського самоврядування).

У приватних ВНЗ більше свободи у формуванні системи управління та менеджменту, у них більше свободи в питаннях складу органів управління, призначення і заохочення членів-управлінців середньої та вищої ланки. Відповідно до трудового законодавства, у них більше свободи в питаннях найму та звільнення персоналу. В той же час на практиці, їм доводиться підпорядковуватися урядовому регулюванню і дотримуватись встановлених норм в сфері управління та менеджменту.

У багатьох вищих навчальних закладах країн ЄС діють два керівних органи. Академічний орган управління, який часто називають сенатом (на зразок нашої Вченої ради), який відповідає за питання організації навчального процесу, зокрема, за затвердження програм, форм і методів підготовки фахівців; та орган, що ухвалює рішення, щодо широкого кола стратегічних і політичних питань, у тому числі за фінанси і людські ресурси (на зразок нашого ректорату).

За даними останніх досліджень в країнах ЄС відзначено зростання числа консультативних органів у вищих навчальних закладах (на зразок наших наглядових або піклувальних рад), до складу яких входять, в основному, представники зовнішніх сторін, що представляють широкий спектр інтересів. Ці особи представляють місцеві і регіональні органи влади, профспілки, роботодавців, випускників вишу і місцеве співтовариство, а також це можуть бути різні відомі особистості. У деяких випадках, ці органи можуть відповідати за прийняття рішень.

Необхідність відповідати зовнішнім вимогам щодо звітності, ефективності, результативності та значущості кваліфікацій для ринку праці у вищих навчальних закладах Європи спричинила зниження колегіального елемента в управлінні університетів, а також зумовило посилення внутрішнього регулювання. Становлення культури лінійного управління супроводжувалося формуванням невеликих органів управління, орієнтованих на виконавський стиль і ефективне прийняття рішень, а не суперечки й обговорення¹.

В юридичній літературі наголошується на тому, що утворення вищого навчального закладу передбачає формування його структури, яка має бути орієнтована на реалізацію місії та завдань ВНЗ. Створення та визначення внутрішньої структури приватного вищого навчального закладу відносять до компетенції засновників, або уповноваженого ними органу.

¹ Меня правила: Обзор проектов программы Tempus по управлению / Джон Рейли, Ард Юнгсма (Дания). – Выпуск 01. – февраль 2010. – С. 19-21.

Власник приватного навчального закладу здійснює управління вищим навчальним закладом як безпосередньо, так і за допомогою уповноваженого ним на управління органу. Це може бути одноосібний орган (посадові особи) або колегіальні органи (ради, правління, комітети).

Уповноваженою власником на управління особою виступає керівник вищого навчального закладу (президент, ректор, директор), який наймається (призначається) власником або обирається засновниками.

Керівник приватного навчального закладу призначається за попереднім погодженням з відповідними органами управління освітою місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

При найнятті (призначенні, обранні) власником або засновниками керівника навчального закладу на посаду з ним укладається контракт (договір, угода), в якому визначаються права, строки найняття, обов'язки і відповідальність керівника навчального закладу перед власником та трудовим колективом, умови його матеріального забезпечення і звільнення з посади з урахуванням гарантій, передбачених контрактом (договором, угодою) та законодавством України.

Керівник навчального закладу самостійно вирішує питання діяльності навчального закладу, за винятком віднесених статутом до компетенції інших органів управління вишем. Власник(и) майна не має права втручатися в оперативну діяльність керівника навчального закладу.

Керівник навчального закладу здійснює безпосереднє управління діяльністю навчального закладу. Він відповідає за провадження освітньої діяльності у вищому навчальному закладі, за результати фінансово-господарської діяльності, стан і збереження будівель та іншого майна.

Керівник вищого навчального закладу щорічно звітує перед власником (власниками) або уповноваженим ним (ними) органом (особою) та вищим колегіальним органом громадського самоврядування вищого навчального закладу.

Керівник вищого навчального закладу відповідно до статуту може делегувати частину своїх повноважень своїм заступникам та керівникам структурних підрозділів.

Вчена рада вищого навчального закладу є колегіальним органом управління вищого навчального закладу третього або четвертого рівня акредитації і утворюється строком до п'яти років.

До компетенції Вченої ради вищого навчального закладу належать: питання, якими опікується Вчена рада, що затверджені законодавчо; Вчена рада вищого навчального закладу розглядає й інші питання діяльності ВНЗ відповідно до його статуту.

Вчену раду вищого навчального закладу очолює її голова – керівник вищого навчального закладу, а її склад визначений Законом України «Про вищу освіту» та Статутом ВНЗ.

Рішення Вченої ради вищого навчального закладу вводяться в дію рішеннями керівника вищого навчального закладу.

Робочі та дорадчі органи. Для вирішення поточних питань діяльності вищого навчального закладу третього або четвертого рівня акредитації створюються робочі органи: ректорат; деканати; приймальна комісія.

Положення про робочі органи затверджуються наказом керівника вищого навчального закладу відповідно до статуту вищого навчального закладу.

Ректорат є колегіальним органом управління вищим навчальним закладом третього або четвертого рівня акредитації. Ректорат вирішує інфраструктурні завдання діяльності вищого навчального закладу, фінансово-економічні та господарські питання. До складу ректорату входять проректори університету, призначувані ректором за напрямками діяльності (проректор з навчальної роботи, проректор з науки, проректор з навчально-методичної роботи, проректор з адміністративно-господарської роботи, проректор з соціально-економічних питань (проректор з соціального розвитку) та (або) проректор з виховної роботи; а також, у ряді великих ВНЗ, що активно розвиваються існують посади проректорів з інформатизації, регіональної роботи, платних освітніх послуг, міжнародних зв'язків тощо), директори інститутів, що перебувають у складі ВНЗ, декани факультетів, керівники основних структурних підрозділів, голова профкому.

Ректор та проректори складають Президію ректорату. Розподіл обов'язків між ректором, першим проректором та проректорами затверджується наказом ректора.

Для вирішення поточних питань діяльності вищого навчального закладу першого або другого рівня акредитації створюються робочі органи: адміністративна рада; приймальна комісія.

Дорадчим органом вищого навчального закладу першого або другого рівня акредитації є *Педагогічна рада*, яку очолює керівник вищого навчального закладу. До її складу входять заступники директора, завідувачі відділеннями, завідувачий бібліотекою, голови предметних (циклових) комісій, педагогічні працівники, головний бухгалтер.

Органи громадського самоврядування у вищих навчальних закладах. Вищим колегіальним органом громадського самоврядування вищого навчального закладу третього або четвертого рівня акредитації є *загальні збори (конференція) трудового колективу*, включаючи виборних представників з числа осіб, які навчаються у вищому навчальному закладі. Порядок скликання вищого колегіального органу громадського самоврядування та його роботи визначається статутом вищого навчального закладу.

Студентське самоврядування. У вищих навчальних закладах та їх структурних підрозділах діє студентське самоврядування, яке є невід'ємною частиною громадського самоврядування відповідних навчальних закладів. У студентському самоврядуванні беруть участь особи, які навчаються у вищому навчальному закладі. Усі особи, які навчаються у ВНЗ, мають рівне право на участь у студентському самоврядуванні. Студентське самоврядування забез-

печує захист прав та інтересів осіб, які навчаються у ВНЗ, та їхню участь в управлінні вищим навчальним закладом.

У приватному вищому навчальному закладі може бути створена комісія з трудових спорів, яка розглядає спірні питання, що виникають між працівниками та керівництвом закладу.

До структури приватного ВНЗ можуть входити також наглядова та/або піклувальна рада.

Рис. 6.1. Система управління Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

Наглядова рада – колегіальний орган з числа інвесторів навчального закладу, що розглядає шляхи перспективного розвитку вищого навчального закладу, надає допомогу ректору в реалізації державної політики в галузі вищої освіти і науки, здійснює громадський контроль за діяльністю керівництва закладу освіти, забезпечує ефективну взаємодію навчального закладу з органами державного управління, науковою громадськістю, суспільно-політичними та комерційними організаціями в інтересах розвитку вищої освіти.

Піклувальна рада – суспільно-консультативний орган, що створюється з метою сприяння ефективному функціонуванню і вдосконаленню діяльності навчального закладу, бере участь у вирішенні питань перспективного розвитку

вищу та підвищенню його ролі в суспільно-політичному житті держави. До складу Піклувальної ради можуть входити як члени навчального закладу, так і представники організацій та підприємств, які висловили підтримку цілям ВНЗ та особи, які беруть участь у її діяльності без обов'язкового оформлення умов своєї участі. Включення особи в Піклувальну раду здійснюється на підставі рішення правління навчального закладу, шляхом спільного підписання Протоколу засідання правління ВНЗ. Члени Піклувальної ради не є персоналом навчального закладу і діють на громадських засадах. Правління розробляє і затверджує Положення про Піклувальну раду.

Ефективне управління вищим навчальним закладом потребує раціонального і чіткого розподілу повноважень між структурними підрозділами навчального закладу, а також належної системи підзвітності та контролю. Система корпоративного управління повинна створювати необхідні умови для своєчасного обміну інформацією та ефективної взаємодії між адміністрацією та виконавчими органами (див. рис. 6.1).

Особливості модернізації системи управління приватними вищими навчальними закладами

В цей час одна з основних проблем управління вищими навчальними закладами полягає в тому, що з «науково-освітньої структури» вони перетворилися в комерційно-фінансово-науково-освітню систему. Для оптимальної взаємодії фінансового, комерційного та інтелектуального капіталу необхідні особливі механізми, реалізація яких має здійснюватися шляхом застосування економічних методів управління.

Для вирішення завдань адаптації, виживання і розвитку в нових умовах ВНЗ повинні не тільки постійно відстежувати стан ринку освітніх послуг і оцінювати своє становище на цьому ринку, але й застосовувати методи прогнозування розвитку ринку, розробляти альтернативні варіанти своєї майбутньої поведінки залежно від зміни зовнішнього середовища, тобто використовувати стратегічні підходи у регулюванні своєї виробничо-господарської діяльності.

Нові процеси управління мають гнучко реагувати на зміни, що відбуваються в економіці, в оперативному та стратегічному плані і використовувати для цього весь доступний арсенал інформаційних технологій для забезпечення можливості швидкого аналізу ситуації і визначення шляхів вдосконалення організаційної структури управління навчальним закладом; проблем та умов сталого розвитку вищого навчального закладу; шляхів оптимізації фінансових потоків; інфраструктури та інвестиційних можливостей ВНЗ; екстремальних ситуацій.

Концепція, згідно з якою вищий навчальний заклад представляється у вигляді набору бізнес-процесів, а управління його діяльністю – як управління бізнес-процесами, була розроблена в кінці 1980 рр. З кінця 1990 рр. почали

проводитися теоретичні дослідження проблеми використання принципів процесно-орієнтованого управління у вищих навчальних закладах.

Під бізнес-процесом розуміється специфічно впорядкована сукупність робіт, дій у часі і просторі із зазначенням початку та кінця і точним визначенням входів і виходів. Прикладом освітнього бізнес-процесу є випуск фахівців з певної спеціальності та форми навчання, а екземпляр процесу – випуск за окремою спеціалізацією. До бізнес-процесів в освітній сфері належать не тільки освітні бізнес-процеси, але й бізнес-процеси пов'язані з НДДКР, консалтинговими послугами та ін.

Для організації системи аналізу і планування фінансових ресурсів вищої школи (що є об'єктивно необхідним при системі багатоканального фінансування), адекватної вимогам ринкової економіки, необхідне створення сучасної системи управління фінансами, заснованої на розробці і контролі виконання ієрархічної системи бізнес-процесів вишу. Це дає змогу встановити жорсткий поточний і оперативний контроль за надходженням і витрачанням коштів, створити реальні умови для вироблення ефективної фінансової стратегії.

Реорганізація організаційної структури ВНЗ з виділенням фінансової підсистеми, впровадження стратегічного планування, перехід від функціональної орієнтації управління навчальним закладом до процесної орієнтації дозволить вирішувати не тільки складні завдання виживання останнього, але й удосконалювати процеси розвитку багатоканального фінансування, розвивати матеріально-технічну базу для підвищення рівня і якості навчального процесу відповідно до світових стандартів.

До основних принципів економічного управління бізнес-процесами ВНЗ, як показує практика можна віднести: довіру нижчому рівню управління; право приймати рішення про виділення ресурсів кожному рівню управління; поділ прав управління за рівнями із заборонаю на втручання у функції нижчого рівня; відповідальність і гласність результатів діяльності; особиста відповідальність керівників за сферу свого управління.

Для реалізації економічного управління в практичній діяльності склався базовий набір специфічних елементів:

- 1) Посадовий розподіл прав і відповідальності за рівнями управлінської структури.
- 2) Наявність відомих всім політики, цілей та стратегії розвитку ВНЗ.
- 3) Планування і контроль фінансових потоків через систему взаємопов'язаних бюджетів підрозділів і вишу в цілому.
- 4) Наявність розвиненої і загальнодоступної системи інформування про стан та підсумки діяльності.
- 5) Наявність системи матеріального і морального заохочення за підсумки діяльності працюючих.
- 6) Економічна оцінка всіх значимих управлінських рішень.

Діяльність ВНЗ як будь-якої складної організації зачіпає інтереси кількох груп людей, що має виявлятися в узгодженості та комплексності окремих рішень та дій окремих підрозділів. Такими групами є: студенти, викладачі, наукові співробітники, навчально-виховний персонал, керівники, представники державних органів управління, колективи підприємств, споживачі результатів діяльності ВНЗ, населення в особі потенційних учнів і жителів прилеглих районів. Збалансоване дотримання інтересів перерахованих груп і буде політикою та цілями діяльності конкретного вишу.

Економічне управління передбачає точне уявлення про склад, величину витрат і доходів від діяльності окремого працівника, підрозділу і проведення окремого заходу. У цьому зв'язку обов'язковим елементом економічного методу управління бізнес-процесами ВНЗ повинен виступати фінансовий потік, визначений в бюджеті для кожного рівня управління з метою конкретизації та гарантованого складу і кількості ресурсів для діяльності підрозділу на черговий плановий період. Виконання бюджету може виступати як критерій оцінки ефективності керівництва.

Одним з інструментів, який дозволить мати узагальненого уявлення про стан вищого навчального закладу і його навколишнє середовище, є SWOT-аналіз – аналіз сильних і слабких сторін діяльності, сприятливих можливостей і потенційних загроз для ВНЗ. Застосування цього методу дозволить сформулювати основні пріоритети стратегічного розвитку навчального закладу, відповідно до яких має організовуватись вся його система управління.

При цьому важливим аспектом є якість реалізованої стратегії. Як продукт діяльності ця стратегія має споживчі властивості, що відповідають меті розвитку, місії та призначенню сучасного вищого освітнього закладу, ціннісним орієнтаціям керівництва і персоналу, зовнішнім і внутрішнім можливостям, глибокому усвідомленню ситуації, що склалася.

Особливу роль в модернізації управління ВНЗ відіграє перетворення внутрішньовузівських організаційно-економічних відносин, оскільки кожен суб'єкт внутрішньовузівських організаційно-економічних відносин має свій набір економічних інтересів. Недостатнє включення окремих суб'єктів у внутрішньовузівські організаційно-економічні відносини веде до того, що їх інтереси в ході здійснення освітньої діяльності враховуються не повністю або не враховуються взагалі, не досить повно узгоджуються між собою, а це можна розглядати як фактор, що негативно впливає на кінцеві результати діяльності вишу.

Виходячи з цього, вдосконалення внутрішньовузівських організаційно-економічних відносин з метою підвищення якості та ефективності діяльності ВНЗ припускає перехід до такої моделі навчального закладу, в рамках якої можливо було б, з одного боку, забезпечення гнучкості як ключової характеристики його діяльності, а з іншого боку, повноцінного (адекватного інтересам) включення кожного суб'єкта в усі елементи внутрішньовузівських ор-

ганізаційно-економічних відносин. Така модель повинна базуватися на сукупності таких основних принципів:

- академічної автономії вишу;
- економічної самостійності вишу;
- орієнтації цілей освітніх послуг вишу більшою мірою на попит ринку праці;
- організації та управління підготовкою фахівців за певною ОПП як організації та управління бізнес-процесом;
- організаційної децентралізації вишу.¹

Аналізуючи сутність діяльності приватних вищих навчальних закладів, вітчизняні науковці О. Сидоренко і В. Астахова відзначають, що приватні ВНЗ мають низку принципових відмінностей від державних, а саме:

- в соціальних функціях, які проявляються в тому, що державні навчальні заклади виконують замовлення держави, перебуваючи між вимогами суспільної ефективності і необхідністю формування повноцінної особистості, а приватні – замовлення суспільства, реалізуючи, з одного боку, права батьків, а, з другого, педагогічне право незалежних суб'єктів освіти (приватних навчальних закладів), сприяючи тим самим становленню громадянського суспільства;
- у способах фінансування і формах оподаткування: приватні ВНЗ в Україні перебувають на повному самофінансуванні (за рахунок оплати за навчання, надання різноманітних освітніх послуг поза навчальним процесом, роботи зі спонсорами, з міжнародними фондами тощо), маючи при цьому дискримінаційне оподаткування, оскільки здійснюючи освітню діяльність, сплачують податок і з доходу, і з прибутку як комерційні підприємства. У цьому плані державні ВНЗ в Україні мають незрівнянні фінансові переваги перед приватними;
- у максимально високому рівні відповідальності приватного ВНЗ за результати своєї праці, оскільки ці нові навчальні заклади кожним своїм кроком мусять доводити право на існування поруч із класичними гігантами вищої освіти, власну необхідність і корисність для суспільства;
- у специфічному мікрокліматі, що панує у приватних ВНЗ, атмосфері взаємоповаги, взаєморозуміння та взаємодопомоги, готовності і викладачів, і студентів працювати на основі співробітництва і партнерства, що сприяє формуванню громадянської позиції, патріотизму, моральних принципів та ідеалів.

¹ Асаул А. Н. Управление высшим учебным заведением в условиях инновационной экономики / А. Н. Асаул, Б. М. Капаров; под ред. д.э.н, проф. А. Н. Асаула. – СПб.: «Гуманистика», 2007. – 280 с.

РОЗДІЛ 7

ДЕРЖАВНО-ГРОМАДСЬКЕ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ В УКРАЇНІ НА МІКРОРІВНІ: ЗАГАЛЬНЕ І ОСОБЛИВЕ

Для повноцінного аналізу системи державно-громадського управління освітою необхідне дослідження не лише її морфології, визначення її складових, загальних умов її функціонування, напрямів розвитку, суб'єктів державно-громадських структур, які задіяні у цій системі на управлінській вертикалі тощо. Необхідним є аналіз системи державно-громадського управління освіти на мікрорівні – на структурних рівнях освіти. Тому цей розділ репрезентує дослідження системи державно-громадського управління освітою по горизонталі: у дошкільній освіті – на рівні окремого дошкільного навчального закладу, де акцентується увага на співпраці дошкільного навчального закладу з батьками як суб'єктами громадськості; у системі загальної середньої освіти – на регіональному та всеукраїнському рівнях через формування у керівників загальноосвітніх навчальних закладів розуміння системи ДГОУ на основі співпраці з громадськими організаціями та асоціаціями; у професійно-технічній освіті – на рівні реалізації освітньої політики Міністерством освіти і науки України у галузі професійно-технічної освіти, спрямованості її на соціальне партнерство; у вищій освіті – на рівні наукового обґрунтування формування, функціонування та розвитку університетської автономії.

7.1. Державно-громадське управління освітою на рівні дошкільного навчального закладу (Н. І. Ведмідь, Л. М. Жайворінок)

За роки незалежності система дошкільної освіти зазнала істотних змін: напрацьовано особливі підходи до формування, вдосконалення та визнання на державному рівні дошкільної освіти не тільки як обов'язкової структурної складової, а й як початкової базової ланки в системі загальної безперервної освіти людини.

У сфері дошкільної освіти державна політика визнає її пріоритетну роль та створює належні умови для її здобуття. Державна політика здійснюється за такими напрямками:

- надання всебічної допомоги сім'ї у розвитку, вихованні та навчанні дитини;
- забезпечення доступності та безоплатності дошкільної освіти в державних та комунальних дошкільних навчальних закладах у межах державних вимог до змісту, рівня й обсягу дошкільної освіти (Базового компонента дошкільної освіти);
- піклування про збереження і зміцнення здоров'я, психологічного і фізичного розвитку дітей;

– сприяння збереженню та розвитку мережі дошкільних навчальних закладів незалежно від підпорядкування, типів і форм власності¹.

Реформування дошкільної освіти передбачає радикальну перебудову управлінської ланки, її демократизацію, децентралізацію та гуманізацію, що потребують відмови від авторитарного стилю керівництва, усвідомлення необхідності оновлення функцій управління сучасним дошкільним навчальним закладом² (*далі – ДНЗ*).

Стратегія реформування сучасної освітньої системи України характеризується поступовим переходом від державної до державно-громадської форми управління. Такий перехід обумовлений вимогами ринкової економічної системи, що розбудовується в нашій країні, та відповідними державними документами, які спрямовують розвиток управління освітнім сектором на поширення горизонтальних зв'язків шляхом залучення до ухвалення управлінських рішень громадськості через створення відповідних рад, комітетів, комісій тощо³.

Під *державно-громадським управлінням дошкільною освітою* ми розуміємо процес поєднання різноспрямованої діяльності державних та громадських суб'єктів управління в інтересах людини, соціуму, влади. Державно-громадське управління наголошує на пріоритеті держави з обов'язковим урахуванням громадської думки⁴. При цьому роль державного управління в суспільному житті полягає в безперервному регулюванні динамічних процесів життєдіяльності суспільства в усіх його сферах, у тому числі й освітній.

Отже, інтеграція сфер діяльності, прав, обов'язків і відповідальності суб'єктів державного управління, громадського самоврядування, громадськості з метою забезпечення результативних управлінських впливів на освітню систему і є державно-громадським управлінням розвитком освіти⁵.

Метою державно-громадського управління є залучення самоврядних органів і громадськості до формування освітньої політики на державному рівні й ухвалення управлінських рішень в умовах демократизації суспільних відносин, децентралізації управління розвитком освіти задля максимального врахування і задоволення освітніх потреб громадян, роботодавців, суспільства у цілому⁶.

Основними завданнями державно-громадського управління є:

¹ Про дошкільну освіту: Закон України від 11 липня 2001 року № 2628-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>

² Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / наук. ред. та упор. О. Л. Кононко. – К.: Світич, 2008. – 430 с.

³ Сиченко В. В. Аспекти державного регулювання системи освіти в Україні / В. В. Сиченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2008-2/doc/1/05.pdf>

⁴ Тодосова Г. І. Шляхи розвитку державно-громадського управління освітою в Україні: європейський досвід та українська реальність / Г. І. Тодосова // Державне управління: теорія та практика. – 2010. – № 1. – С. 15-20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10thidur.pdf>.

⁵ Оржеховська В. М. Технології розбудови виховної системи загальноосвітнього навчального закладу: [навчально-методичний посібник] / В. М. Оржеховська, Т. С. Федорченко. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. – 172 с.

⁶ Біла книга національної освіти України / [Т. Ф. Алексеєнко, В. М. Аніщенко, В. Г. Кремень та ін.]; НАПН України; за заг. ред. В. Г. Кременя. – К.: Інформ. системи, 2010. – С. 45.

- реалізація визначених прав та обов'язків педагогів, батьків на участь в управлінні навчальними закладами;
- демократизація державного управління освітою;
- задоволення потреб та інтересів учасників навчально-виховного процесу;
- розвиток погоджувальних механізмів у вирішенні загальних завдань, реалізацію законодавчого права його працівників, батьків (осіб, що їх замінюють) на участь в управлінні, на розвиток громадських форм управління, на реалізацію інтересів і потреб усіх учасників освітнього процесу.

Необхідно звернути увагу на той факт, що співпраця влади з населенням, широке залучення громадськості до державних справ, демократія загалом – це природа державного існування країн, які виникали на території України, починаючи з періоду виникнення перших державних утворень; це притаманна та природна риса ментальності українського народу.¹

Історичний досвід свідчить про те, що як тільки влада припиняла або призупиняла співпрацю із громадськістю, починались, у різних формах, прояви незадоволення з боку населення, які переростали в повстання та визвольні війни, і, як наслідок, у державі назривала криза.

Система державно-громадського управління дошкільними навчальними закладами залучає усіх учасників освітнього процесу, їх органи державної і громадської природи, нормативно-правову базу, що регламентує діяльність усіх її суб'єктів, механізми їх взаємодії. У практичній діяльності державно-громадське управління спрямоване на оптимальне поєднання державних та громадських засад в інтересах особистості, соціуму та влади.

Ідея залучення громадськості до управління розвитком дошкільної освіти в історії української державності не нова, та її актуалізація відбулася після здобуття Україною незалежності. Демократичні підходи до управління відбувалися поступово – з ухвалення законодавчих актів, зокрема, базового Закону України «Про освіту» (1991 р., 1996 р.), а також законів стосовно основних ланок освіти, починаючи від дошкільної і завершуючи вищою освітою, Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття») (1993 р.), Національної доктрини розвитку освіти України (2002 р.), проекту Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки. У цих документах розкриваються засади переходу від традиційної до державно-громадської системи управління шляхом: чіткого розмежування функцій між центральними, регіональними і місцевими органами управління; активізації участі батьків, зацікавлених сторін, піклувальних та інших рад, меценатів, громадських організацій, фондів, засобів масової інформації в освітньому процесі навчальних закладів тощо.

У «Національній доктрині розвитку освіти України» чітко визначено цілі й завдання модернізації управління дошкільною освітою: «Сучасна система

¹ Бех В. П. Система державно-громадського управління суспільством як продукт процесу демократизації соціального розвитку світової спільноти / В. П. Бех, Ю. В. Бех. – С. 679 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vpb.npu.edu.ua/images/files/beh_stat_der_grom_ukr.pdf.

управління сферою освіти утверджується як державно-громадська. Вона має враховувати регіональні особливості, тенденції до зростання автономності навчальних закладів, конкурентоспроможності освітніх послуг»¹.

На сучасному етапі головними завданнями державно-громадського управління дошкільною освітою є виховання та підготовка покоління, яке реально здатне оцінити, впровадити, а головне – зберегти ідеї демократії; навчити дітей не лише жити в умовах сучасної держави, дотримуватись її законів, відстоювати свої власні права, а й практично реалізувати ці знання в умовах ДНЗ.

Залучення батьків, членів колективу до обговорення нагальних проблем навчального закладу з метою пошуку та прийняття спільних рішень, утвердження власних прав та обов'язків є елементами формування громадянського суспільства, в основі якого лежить певна модель державно-громадського управління і головним завданням державно-громадського управління є забезпечення діалогу структур державного управління з органами громадського самоврядування².

Для успішної реалізації державно-громадського управління дошкільною освітньою системою необхідно забезпечити спеціальні умови для відкритості громадянської позиції населення й можливості громадського впливу на ухвалення управлінських рішень з боку органів державної й виконавської влади, і це буде досягнуто такими шляхами:

- децентралізацією управління й перерозподілом повноважень суб'єктів управління із включенням органів громадського самоуправління й громадськості;
- законодавчого закріплення прав громад контролювати діяльність керівників, педагогічних працівників, брати участь у визначенні пріоритетів бюджетного фінансування закладів освіти, у прогнозуванні їх розвитку та у формуванні освітньої політики в цілому;
- систематичних звітів керівників закладів освіти перед громадськістю й колективом;
- збільшення самостійності навчальних закладів;
- підвищенням компетентності громадян щодо діяльності освітньої сфери;
- створенням умов для запровадження в освітню практику системи державно-громадського управління освітою³.

З цією метою використовуються зовнішні й внутрішні механізми державно-громадського управління, розвивається система партнерських стосунків, переборюються психологічні бар'єри недовіри, забезпечується прозорість врахування громадської думки в процесі ухвалення управлінських рішень.

¹ Національна доктрина розвитку освіти: Указ Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>

² Державно-громадські форми управління загальноосвітніми навчальними закладами: навчально-методичний посібник за матеріалами інтернет-семінару / [уклад. Н. І. Лісова, О. І. Замулко]. – Черкаси, 2014. – С. 4.

³ Зайченко О. І. Шляхи розвитку державно-громадського управління в освіті / О. І. Зайченко // Теорія та методика управління освітою. – 2010. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tme.umo.edu.ua/docs/4/10zaymes.pdf>

Останніми роками спостерігається збільшення кількості дошкільних навчальних закладів та дітей в них (2007 рік – 15,3 тис. дитячих садків на 1137 тис. дітей; 2008 рік – 15,4 тис. дитячих садків на 1194 тис. дітей). Відповідно збільшується і відсоток охоплення дітей дошкільними навчальними закладами (2007 рік – 56% (місто – 69, село – 31); 2008 рік – 57% (місто – 69, село – 33)). Через недостатню кількість дитячих садків спостерігається перевантаження груп дітьми у міських поселеннях. За даними Державного комітету статистики на 100 місцях виховується 119 дітей. Також збільшилася кількість незадоволених заяв батьків щодо влаштування дітей¹.

Обмежене фінансування дошкільної освіти унеможливорює відновлення роботи дитячих садків, які призупинили свою діяльність на невизначений період під час реформування аграрного сектору економіки, та відкриття нових. Зазначені проблеми щодо забезпечення права дітей на здобуття дошкільної освіти можуть бути вирішеними за умови: розширення мережі дошкільних навчальних закладів різних типів і форм власності шляхом побудови нових, відкриття нових закладів у пристосованих приміщеннях, реорганізації загальноосвітніх навчальних закладів у навчально-виховні комплекси, повернення у систему дошкільної освіти тих закладів, які раніше були знято з державного реєстру; розширення мережі груп у дошкільних навчальних закладах шляхом використання приміщень за прямим призначенням (відселення орендарів тощо); передачі відомчих дошкільних навчальних закладів до комунальної власності; розширення служби соціально-педагогічного патронату; запровадження різнотривалого режиму роботи закладів з урахуванням освітніх запитів населення².

Питання розвитку дошкільної освіти стало пріоритетним і в діяльності Уряду України, і ми можемо визначити найголовніші аспекти, а саме:

1. Внесено зміни до Закону щодо обов'язкової дошкільної освіти дітей, які досягли 5-річного віку (як результат, охоплення дітей старшого дошкільного віку всіма формами дошкільної освіти складає майже 100%).

2. Затверджено Державну програму розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року.

3. Почала діяти програма розвитку дітей 5-річного віку «Впевнений старт».

4. Вперше в історії освіти не тільки України, а й усього пострадянського простору, було проведено I Всеукраїнський з'їзд педагогічних працівників дошкільної освіти, на якому схвалено програму її розвитку.

5. У 2011 році почала активно впроваджуватись у практику освітньої діяльності навчальних закладів розроблена Міністерством освіти програма розви-

¹ Концепцію розвитку дошкільної освіти на 2010-2016 роки розроблено на виконання Закону України «Про дошкільну освіту», Указу Президента України від 20.03.2008 р. № 244 «Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні» // КЗ Верховіцєвський НВК [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://werchowzewosk1.at.ua/index/doshkilna_osvita/0-114

² Концепцію розвитку дошкільної освіти на 2010-2016 роки розроблено на виконання Закону України «Про дошкільну освіту», Указу Президента України від 20.03.2008 р. № 244 «Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні». // КЗ Верховіцєвський НВК [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://werchowzewosk1.at.ua/index/doshkilna_osvita/0-114

тку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт». Програма відображає запити практиків та, з урахуванням кращих на цей період теоретичних і методичних рекомендацій, пропонує орієнтири змістового наповнення освітньої роботи з дітьми, націлює педагогів і батьків на особистісний розвиток дітей за основними напрямками¹.

6. З метою підвищення суспільного рейтингу професії педагога, повернення її престижності, створено Всеукраїнську громадську організацію «Асоціація працівників дошкільної освіти», яка 25 жовтня 2011 року набула офіційного статусу, об'єднала людей, що найгостріше усвідомлюють проблеми українського дошкілля.

7. Для надання організаційної допомоги керівникам дошкільних навчальних закладів, місцевим органам управління освітою та впровадження державно-громадського управління освітою щодо врегулювання діяльності батьківських комітетів, Міністерством освіти розроблено та затверджено наказом від 26 квітня 2011 р. № 398 «Примірне положення про батьківські комітети (раду) дошкільного навчального закладу».

8. Для покращення роботи з батьківською громадськістю з метою забезпечення єдиних вимог і наступності сімейного і суспільного виховання, надання психолого-педагогічної допомоги батькам або особам, які їх замінюють, підтримки різнобічного розвитку дітей, які виховуються в умовах сім'ї, Міністерством освіти розроблено і затверджено наказом від 30 червня 2011 р. № 714 «Примірне положення про консультативний центр для батьків або осіб, які їх замінюють, і дітей, які виховуються в умовах сім'ї».

9. Для реалізації державної політики щодо забезпечення конституційних прав і державних гарантій дітям дошкільного віку, забезпечення їх різнобічного розвитку з урахуванням здібностей, індивідуальних, психічних та фізичних особливостей, культурних потреб в умовах, наближених до сімейних, Міністерством освіти розроблено та затверджено наказом від 25 листопада 2011 р. № 1368, зареєстровано в Міністерстві юстиції України від 15 грудня 2011 р. за № 1447/20185 «Положення про дошкільний навчальний заклад сімейного типу».

Демократизація та гуманізація дошкільної освіти, нове бачення ролі дошкільного навчального закладу як важливого соціокультурного інституту держави визначають довготривалу стратегію її соціального розвитку. Консолідація потенціалу дошкільної освіти різних регіонів України, посилення інтеграційних процесів в її освітньому просторі здатні забезпечити реальний пріоритет компетентної особистості як основного ресурсу, що визначає поступальний рух суспільства.

Аналіз практики та особливостей управління дошкільною освітою свідчить про те, що існують протиріччя, які необхідно усунути, а саме:

¹ Проект Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kharkivosvita.net.ua/files/Rozv_osviti.pdf

- дошкільна освіта визначається державою як первинна обов’язкова частина безперервної освіти, проте регіональні управлінські структури не забезпечують охоплення нею всіх дітей дошкільного віку;
- впровадження інноваційних підходів до управління системою освіти визнається законодавчо необхідним, але теорія управління дошкільною освітою з урахуванням нових соціально-економічних реалій є недостатньо розробленою;
- ступінь диференціації дошкільних освітніх потреб досить високий, однак можливості реалізації дошкільних послуг через регіональні суб’єктивні та об’єктивні причини – недостатні¹.

Сучасні дитячі дошкільні заклади стають відкритими для батьків, дітей і громадськості. Вони все більше уваги приділяють освіті та вихованню батьків, вважаючи це одним із принципово важливих чинників успішного розвитку і виховання дітей. Вплив участі громадськості на управлінський розвиток буде ефективним тоді, коли відповідатиме певним критеріям (табл. 7.1).

Таблиця 7.1

Критерії впливу участі громадськості на управління і розвиток дошкільного навчального закладу

№	Критерії ефективності	Загальна характеристика
1.	<i>Спрямованість і адресованість</i>	Даючи конкретні поради, рекомендації, педагоги повинні знати особливості конкретних сімей. Нерідко батьки самі звертаються до вихователів за педагогічними порадами, у тому числі з конкретними питаннями щодо власної дитини.
2.	<i>Оперативний зворотний зв’язок</i>	Робота педагога з батьками має вибудовуватися на основі живого діалогу, в процесі якого він з’ясовує рівень сформованості педагогічних знань і навичок батьків, вносить за необхідності відповідні корективи.
3.	<i>Індивідуалізація педагогічного впливу</i>	Працюючи з батьками, вихователь допомагає їм використовувати педагогічні знання не як абстрактні істини, а як керівництво до практичних виховних дій, спрямованих на конкретну дитину з її особливостями, перспективами вікового та індивідуального розвитку.

Форми роботи з батьками, які слід використовувати в роботі дошкільного навчального закладу (табл. 7.2).

Наприклад, у дошкільному навчальному закладі «Казка» села Денисівка Оржицького району Полтавської області державно-громадське управління освітою реалізується у різних формах співпраці з родинами через конкретні заходи, відображені в структурі роботи дошкільного закладу з сім’єю.

¹ Пісоцька Л. С. Соціально-педагогічні умови управління розвитком дошкільної освіти в регіоні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Л. С. Пісоцька. – К., 2004. – С. 1.

Форми роботи з батьками

№	Форми	Загальна характеристика
1.	<i>Колективні</i>	<ul style="list-style-type: none"> – батьківські збори (групові та загальні; – спільні з дітьми, батьками і вихователями свята і розваги; – зустрічі з батьками; – вечори запитань і відповідей; – засідання «круглого столу» з дискусійних проблем; – заняття-тренінги; – сімейні (домашні) педради; – батьківські конференції; – виставки спільних робіт батьків і дітей; – дні відкритих дверей.
2.	<i>Індивідуальні</i> (проводять, як правило, вранці і ввечері, коли батьки приводять дитину в дитячий садок або забирають додому)	<ul style="list-style-type: none"> – залучення батьків до життя дитячого садка (організаційно-господарська допомога вихователю: виготовлення іграшок, посібників, допомога у проведенні екскурсій, культпоходів тощо).
3.	<i>Наочно-інформаційні</i>	<ul style="list-style-type: none"> – виставки дитячих робіт; – реклама книг, публікацій у періодиці, в мережі Інтернет з проблем сімейного виховання.

Прикладом участі громадськості в управлінні дошкільним навчальним закладом є створення та діяльність Ради закладу в Денисівському ДНЗ «Казка», яка є добровільним органом громадського самоврядування, створеним на основі єдності інтересів членів колективу ДНЗ «Казка», батьків та громадськості щодо реалізації проекту участі громадськості в управлінні дошкільним навчальним закладом.

Рішенням загальних батьківських зборів (конференції) Денисівського ДНЗ «Казка» (протокол №1 від 31 серпня 2013 року) створено Раду ДНЗ з представників батьківської спільноти та колективу в кількості 9 осіб. До складу ради входять представники від трудового колективу в кількості 3 осіб від усіх служб ДНЗ, а також 6 батьків, голів батьківських комітетів груп. Також було затверджено положення про раду ДНЗ та склад ради на 2013-2014 н. р. Головою ради ДНЗ обрано соціального педагога Р. Г. Макаренко.

Рада закладу у своїй роботі керується Конституцією України, Законами України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про об'єднання громадян», Конвенцією ООН «Про права дитини», Положенням про дошкільний навчальний заклад, статутом дошкільного навчального закладу, Примірним положенням про батьківські комітети (раду) дошкільного навчального закладу (Наказ МОН молоді та спорту України № 398 від 26 квітня 2011 р.), іншими нормати-

вно-правовими актами в галузі освіти та міжнародним законодавством з прав дитини, планом роботи ДНЗ та рішеннями батьківських зборів (конференції).

Метою, завданнями та основними принципами діяльності Ради закладу в Денисівському дошкільному закладі «Казка» є: захист законних інтересів дітей в органах громадського самоврядування, у відповідних державних, судових органах, забезпечення постійного та систематичного взаємозв'язку батьків і педагогічного колективу закладу, а також надання допомоги батькам та педагогічному колективу щодо реалізації завдань дошкільної освіти.

Відповідно до пункту 47 Положення про дошкільний навчальний заклад, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 1 березня 2003 року № 305 «Про затвердження Положення про дошкільний навчальний заклад» та положення про раду ДНЗ» працює Рада закладу.

Основними завданнями діяльності членів Ради ДНЗ є:

- розширення колегіальних форм управління закладу;
- забезпечення постійного та систематичного взаємозв'язку батьків і педагогічного колективу закладу;
- об'єднання зусиль педагогічного колективу, батьків щодо розвитку закладу, удосконалення освітнього процесу, реалізації завдань дошкільної освіти та залучення батьків та громадськості в педагогічний процес у закладі;
- громадський контроль за харчуванням, медичним обслуговуванням вихованців та вчасною батьківською оплатою.

Вся робота Ради базується на принципах колегіальності, прозорості, відкритості та спільної діяльності управління закладу щодо розвитку та функціонування закладу.

Необхідно зазначити, що на всіх колегіальних зборах, а саме: педради, наради при завідуючій, зборах – присутні члени Ради закладу, які теж мають право голосу при ухваленні тих чи інших рішень.

Відповідно до плану ради закладу на першому засіданні ради були створені тимчасові комісії з окремих напрямків роботи для вирішення поточних питань:

Комісія з організації навчання та виховання, яка бере участь в організації навчально-виховного процесу, наприклад, надає допомогу під час проведення днів відкритих дверей, «Осінньої ярмарки», новорічних та різдвяних свят та розваг. Також члени Ради беруть участь в оснащенні розвивальних зон груп. Заслугове на увагу робота членів Ради, педагогів ДНЗ під час проведення днів відкритих дверей, в рамках обміну досвідом роботи та створення позитивного іміджу дошкільного закладу. Батьки відвідували заняття, ранкову гімнастику, розваги та свята.

Комісія з організації харчування, яка організовує громадський контроль за харчуванням, здійснює адміністративний контроль за виконанням норм харчування, виконанням заходів щодо попередження спалахів гострих кишкових

інфекцій та харчових отруень. Також вивчається стан організації харчування дітей в групах та рівень забезпечення санітарно-гігієнічних вимог. Проведені зустрічі-консультації з медичною сестрою з дієтичного харчування, завідувачем ДНЗ.

Фінансово-господарча комісія, яка організує участь батьків у покращенні та зміцненні матеріально-технічної бази закладу, наприклад, беруть участь у благоустрої ДНЗ та проведенні ремонтних робіт в оформленні ігрових майданчиків.

Комісія з питань зміцнення здоров'я дітей, яка бере участь в організації та проведенні оздоровчої роботи з дітьми, а також профілактичної роботи з безпеки життєдіяльності дітей.

Комісія художньо-естетичного напрямку, яка займається залученням батьків до участі у проведенні свят, допомагає в оформленні груп та приміщень ДНЗ.

До кожної комісії входять представники трудового колективу закладу та батьки вихованців. Для кожної комісії розроблений та затверджений план роботи на навчальний рік. Упродовж року було проведено 3 засідання Ради закладу, на яких розглядалися різні питання, які були передбачені планом роботи на початку року. В період між засіданнями працювали тимчасові комісії Ради.

Слід відзначити участь Ради у створенні іміджу ДНЗ як закладу компенсуючого типу. Це вдалося реалізувати через активізацію діяльності Ради закладу. Завдяки проведеній роботі частково вирішено питання покращення матеріально-технічної бази навчального закладу та його благоустрою. Члени Ради сприяли залученню додаткових джерел фінансування шляхом проведення роботи зі спонсорами та батьками щодо надання фінансової та матеріально-технічної допомоги закладу для покращення оздоровчого середовища для малюків.

Необхідно відзначити пропозицію батьків щодо покращення оздоровчої роботи у закладі на вулиці, особливо влітку. Батьки хочуть бачити її більш результативною та насиченою. Такі дані є результатами опитування та анкетування батьків закладу. На виконання цієї пропозиції ініціативна група педагогів та батьків, в яку входять і члени Ради, розпочала роботу зі створення «Острову здоров'я» у внутрішньому дворіку дитячого садка, в якому встановлено металеве огороження, що забезпечує збереження можливих споруд та обладнання; спланована «Стежинка здоров'я» та дизайн.

Батьківська спільнота завжди разом з колективом дитсадка бере активну участь у створенні оздоровчого середовища. Актив у складі Ради ДНЗ ретельно планує свою діяльність в цьому напрямку. Батьки бачать, що педагогами дитсадка розроблена система роботи з дітьми, яка містить інноваційні оздоровчі технології, вправи, ігри, спрямовані на формування повноцінного здоров'я дітей та створення належних умов для їхнього утримання. Тому спільна діяльність спрямована на дітей, покращення та зміцнення їх здоров'я.

Відбувається активна робота членів Ради від батьків, які відповідально поставилися до покращення матеріально-технічної бази навчального закладу та його благоустрою, а саме: сприяли залученню додаткових джерел фінансування через роботу зі спонсорами та батьками.

Впродовж року на засіданнях комісії ради ДНЗ відповідно до плану роботи розглядалися питання щодо залучення батьківської громадськості до організації дозвілля та розвитку творчих здібностей дітей. Результатом спільних зусиль стало регулярне проведення таких заходів, як, наприклад, «День знань» (вересень 2013 р.); «Осінній ярмарок» (жовтень 2013 р.); новорічні свята (грудень 2013 р.); свято 8 Березня (березень 2014 р.); «Малі Олімпійські ігри» тощо.

Члени Ради ДНЗ брали активну участь в атестації педагогічного колективу з жовтня 2013 р. по березень 2014 р., а саме: вони були членами атестаційної комісії. В ході засідань атестаційної комісії колегіально ухвалювали рішення щодо атестації педагогів закладу.

Під час проведених заходів – педрад, нарад при завідуючій, зборів – присутні члени Ради ДНЗ, які мають право голосу при ухваленні тих чи інших рішень.

З метою формування іміджу Денисівський дошкільний навчальний заклад «Казка» приділяє належну увагу створенню сприятливих відносин з батьками вихованців, підтримує зв'язок з громадськістю. Також з цією метою заклад співпрацює з засобами масової інформації. Всі спільні дії щодо втілення, наприклад, проекту «Острів здоров'я» висвітлювалися на сторінках газет. На сьогодні функціонує сайт, на якому можна отримати вичерпну інформацію про проведену роботу щодо управлінської діяльності. Керівником закладу буде забезпечено своєчасне оновлення інформації з цього питання. Окрім цього, інформація буде висвітлюватися на інформаційному стенді для батьків у ДНЗ. Про свої рішення Рада інформувала громадськість через інформаційні листівки, оголошення. Планується робити це і через сайт ДНЗ.

Обов'язковим для кожного учасника державно-громадського управління є колегіальне ухвалення відповідальних рішень, в основі якого – забезпечення діалогу структур державного управління з органами громадського самоврядування.

Для закладу стало звичною справою залучати батьків, членів піклувальної ради дошкільного закладу, представників інших громадських організацій до обговорення нагальних проблем дошкільної освіти і конкретного дошкільного закладу з метою пошуку та прийняття спільних рішень, утвердження прав та обов'язків всіх учасників освітнього процесу.

Колектив закладу сприяє тому, щоб громадськість, враховуючи вимоги нормативно-правових актів, могла впливати на формування освітньої політики, бути активним учасником її розвитку. При цьому основне завдання полягає у систематичному отриманні інформації від громадськості про стан дошкільної

освіти (заходи, події, процеси, результат) для подальшого аналізування та ухвалення виважених управлінських рішень.

Базова програма налаштовує на тісніше співробітництво дошкільного закладу з родинами вихованців, тому оцінка роботи дошкільного закладу працівниками, батьками, їх запити і побажання щодо організації суспільного дошкільного виховання становлять сьогодні особливий інтерес.

Отже, сьогодні потребують оновлення стратегія і тактика взаємодії педагогів з батьками – зміна акцентів з формальних відносин на ширі. Настав час складної і відповідальної просвітницької роботи ДНЗ з розширення та поглиблення поінформованості членів родини про сучасні завдання освіти, вікові та індивідуальні особливості дітей. Дитячий садок має стати для кожної сім'ї консультативним і просвітницьким центром з психолого-педагогічних питань. Необхідно вживати заходів для ширшого залучення батьків до освітнього процесу. Це дасть можливість не тільки збільшити кількість дітей, охоплених дошкільною освітою, а й уміло поєднати родинне виховання із суспільним.

Модель управління дошкільною освітою за участі громадськості

Модель державно-громадського управління дошкільним навчальним закладом – засіб удосконалення системи управління якістю освіти, яке стосується перетворення трьох сторін ресурсів забезпечення системи управління, що стане дієвою моделлю державно-громадського управління дошкільним навчальним закладом.

Модель базується на двох складових – державній та громадській.

Державна складова представлена:

- відділом освіти;
- адміністрацією закладу і педагогічним колективом;
- педагогічною радою;
- методичною радою.

Громадська складова представлена:

- селищною радою (взаємодіє з відділом освіти; адміністрацією закладу і педагогічним колективом);
- громадськими організаціями;
- батьківським комітетом (взаємодіє з адміністрацією закладу і педагогічним колективом);
- піклувальною радою.

Діяльність цієї моделі закладу стане ефективною при сукупності таких умов:

- готовність адміністрації до продуктивного діалогу з учасниками освітнього процесу та представника громадськості;
- наявність у ДНЗ досвіду ефективної співпраці з батьками з різних напрямів діяльності;

- впровадження інноваційних процесів в освітній процес, спрямованих на розвиток ДНЗ.

Діяльність цієї моделі закладу сприятиме вирішенню основних завдань державно-громадського управління закладом освіти:

- сприяти участі громадськості у формуванні освітньої політики;
- удосконалювати систему виховної роботи, впроваджувати нові технології організації виховного процесу;
- сприяти підвищенню авторитету і ролі сім'ї у вихованні і соціалізації дітей;
- залучати культурно-просвітницькі заклади, інші установи, організації та широке коло громадськості до організації і підтримки різних форм дитячого дозвілля;
- формувати сучасну педагогічну культуру батьків на основі національних традицій і досягнень світової педагогіки.

Охарактеризуємо складові моделі державно-громадського управління дошкільним навчальним закладом.

Відділ освіти – орган державного управління, якому підпорядковуються дошкільні заклади освіти.

Селищні ради є органами місцевого самоврядування, що представляють відповідні територіальні громади та здійснюють від їх імені та в їх інтересах функції і повноваження місцевого самоврядування, визначені Конституцією України, відповідними законами.

Громадською організацією є об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів.

Педагогічна рада – колективний орган, що покликаний керувати всім навчально-виховним і господарським життям дошкільного закладу. Одним з головних завдань керівника закладу є створення всіх умов для підвищення авторитету і працездатності ради: рада під його керівництвом займається багатьма питаннями дошкільного закладу, піддає в окремих випадках критичній оцінці діяльність педагогічного колективу й окремих його працівників, спрямовані на поліпшення навчально-виховного процесу. Це здійснюється шляхом тісного зв'язку педагогічної ради з методичними об'єднаннями і кафедрами, з батьківським активом і окремими членами шкільного колективу.

До складу **методичної ради**, як правило, входять вихователі вищої категорії, адміністрація закладу, голови методичних об'єднань, керівники творчих і динамічних груп, психолог. Методична рада, застосовуючи колективні, групові та індивідуальні форми роботи з вихователями, вирішує такі завдання методичної роботи дошкільного закладу:

- забезпечення професійного зростання вихователів та підвищення їх наукового рівня;

- дослідження рівня ефективності індивідуальної та колективної науково-методичної роботи з педагогічними працівниками;
- надання консультаційної допомоги з питань впровадження особистісно зорієнтованих та інтерактивних технологій навчання та виховання;
- вивчення, практичне осмислення й узагальнення інноваційного досвіду роботи вихователів закладу.

Дієвим органом залучення громадськості до справ виховання та навчання стала **підприємлива рада**, до складу якої увійшли сільський голова, директори підприємств, установ, голови батьківських комітетів.

Якщо підприємлива рада – це стратегічний орган, що спільно з адміністрацією закладу вирішує найважливіші питання її життєдіяльності (концепція, стратегія, ресурс), то справа батьківських комітетів – разом з педагогічним колективом здійснювати постійну, щоденну роботу з реалізації завдань, які стоять перед навчальним закладом.

Підприємлива рада вирішує проблеми розвитку закладу, удосконалення матеріально-технічного та навчально-методичного забезпечення, бере активну участь в обговоренні питань організації навчально-виховного процесу. Велику увагу рада приділяє роботі з соціального захисту дітей з неблагополучних сімей. Однак основним завданням підприємливої ради є організація матеріально-технічного забезпечення як фактору розвитку закладу.

Впровадження цієї моделі забезпечить:

- відповідність розвитку мережі дошкільних навчальних закладів запитам населення;
- створення сприятливих умов для отримання дошкільної освіти;
- зростання професійної майстерності працівників дошкільних навчальних закладів;
- активну громадську позицію працівників установ, навчальних закладів.

Таким чином, дошкільний навчальний заклад може активно застосовувати форми управління, засновані на участі представників педагогічного колективу та батьківської громадськості з метою залучення громадськості, батьків до формування освітньої політики закладу та піднесення на якісно новий рівень роботу педагогічного колективу з батьками.

Отже, участь громадськості у розв'язанні різних питань дошкільної освіти, а саме управлінські аспекти, пов'язані з можливістю відповідально та результативно впливати на освітню політику, визначальним пріоритетом якої є забезпечення якості освіти на основі збереження її фундаментальності та відповідності актуальним і перспективним потребам особистості, суспільства й держави.

Система управління дошкільною освітою є інтеграцією сфер діяльності, прав, обов'язків і відповідальності суб'єктів державного управління, громадського самоврядування та громадськості для забезпечення ефективних управлінських впливів на всі ланки освітньої системи.

Метою такого управління є залучення самоврядних органів і громадськості до формування освітньої політики на державному рівні і прийняття управлінських рішень в умовах демократизації суспільних відносин, децентралізації управління розвитком освіти задля максимального врахування і задоволення освітніх потреб громадян, роботодавців, суспільства.

7.2. Дискурсивна практика державно-громадського управління загальноосвітніми навчальними закладами у сучасних умовах

(Л. М. Калініна, О. М. Онаць)

Постановка наукового завдання, сформульованого у назві підрозділу, зумовлена потребами практики управління сучасними загальноосвітніми навчальними закладами та потребує застосування методології дискурс-аналізу цього нелінійного феномену та адекватних методів дослідження.

Проблема державно-громадського управління (*далі* – ДГУ) перебуває у центрі уваги представників різних галузей наукового знання: державного управління, філософії, соціології та психології управління, педагогіки. Вона пов'язана з *реформуванням* системи освіти в Україні та змінами, які відбуваються у системі та поза її межами, потребує усвідомлення і розгляду на нових світоглядних засадах постмодерністської методології, синергетики та герменевтики.

Зарубіжні дослідники і вчені Д. Д'юї (демократична концепція освіти), Д. Кедді, К. Вергес, Е. Макінтош, С. Коулмен (концепція «електронної демократії»), Л. Гроссман (феномен «електронної республіки»), Г. Рейгольд (концепція віртуального співтовариства), Ю. Габермас (концепція кіберпростору як нової громадської сфери) та інші вивчали роль та участь громадськості в управлінні, вплив громадських інституцій на управління й реформаційні процеси у сфері освіти, практику впровадження державної освітньої політики на демократичних засадах, ефективне представництво якої не обмежене у часі і просторі за цифровою доби¹.

Державно-громадське управління розвитком освіти на державному, регіональному, місцевому та на інституційному рівнях досліджували

¹ Див., наприклад: Древаль Ю. Д. До питання про теорію переходу від авторитаризму до демократії / Ю. Д. Древаль // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2008. – № 2 (34). – С. 42-49; Калініна Л. М. Інформаційні процеси в управлінській діяльності керівника закладу: сутність, специфіка та характерні ознаки / Л. М. Калініна // Науково-практичний журнал «Освіта і управління». – 2005. – Т.8. – №2. – С. 35-44; Методологія і методики планування політики загальної середньої освіти в Україні для керівників національного, регіонального, міського (районного) та інституційного рівнів управління освітою: Практико-орієнтована монографія / За наук. ред. О. Я. Савченко. – К.: Поліграфкнига, 2010. – 128 с.; Освітній менеджмент в умовах змін: навч. посіб. / Л. Калініна, Л. Карамушка, Т. Сорочан, Р. Шиян та ін. / За заг. ред. В. Олійника, Н. Протасової та ін. – Луганськ: СПД Резніков В. С., 2011. – 308 с.; Савельєв В. Л. Український та західний дискурси теорії та практики управління освітою – паралельним курсом? / В. Л. Савельєв // Управління освітою: монографія / Міністерство освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; за науковою ред. В. П. Беха; редкол.: В. П. Бех (голова), М. В. Михайліченко (заст. голови) [та ін.]. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – С. 53-73.

В. Андрущенко, Н. Бібік, В. Бех, Ю. Бех, Ю. Древаль, Г. Єльнікова, В. Кремень, Л. Калініна, Л. Карамушка, А. Кудряченко, М. Михайліченко, В. Олійник, О. Онаць, І. Осадчий, Л. Паращенко, О. Савченко, Т. Сорочан, О. Сухомлинська, Р. Шиян та ін.¹ Вітчизняними вченими запропоновано моделі управління, що містять державні та громадські складові з урахуванням притаманних для суспільства органіграм системи місцевого самоврядування, зокрема Г. Єльніковою обґрунтовано моделі державно-громадського управління загальною середньою освітою: структурно-громадського супроводу, інформаційно-громадського супроводу, субординаційно-проміжного партнерства²; О. Пастовенським – модель мережевої взаємодії громадських, самоврядних і державних структур у громадсько-державному управлінні загальною середньою освітою³; Л. Калініною – партнерська модель, агентська модель та модель взаємозалежності державних і громадських чинників у системі стратегічного управління на інноваційних засадах⁴; Л. Паращенко – модель державно-громадського управління загальною середньою освітою на засадах м'якої системної методології та ін.⁵

Світоглядно-методологічні основи дослідження державно-громадського управління освітою обґрунтовано В. Бехом і О. Рябекою; український та західний дискурси теорії і практики управління освітою та перспективи концепції

¹ Біла книга національної освіти України / за заг. ред. акад. В. Г. Кременя, НАПН України. – К.: Інформ. системи, 2010. – С. 89-94; Грицяк Л. Д. Державно-громадське управління розвитком освіти на державному, регіональному та інституціональному рівнях / Л. Д. Грицяк, Л. М. Калініна // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 3(12). – С. 59-66; Древаль Ю. Д. До питання про теорію переходу від авторитаризму до демократії / Ю. Д. Древаль // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2008. – № 2 (34). – С. 42-49; Єльнікова Г. В. Теоретичні підходи до моделювання державно-громадського управління / Г. В. Єльнікова // Директор школи. – 2003. – № 40. – С. 10-11; Калініна Л. М. Проект інноваційної школи: стратегічне планування, управління інноваціями: посібник / Л. М. Калініна, Т. Д. Капустеринська. – Х.: Вид. група «Основа», 2007. – 96 с.; Калініна Л. М. Проблеми та реалії державно-громадського управління освітою на сучасному етапі розвитку демократичного суспільства / Л. М. Калініна // Постметодика. – 2012. – № 3. – С. 2-10; Калініна Л. М. Сутність і специфіка феномена управління / Л. М. Калініна // Теоретико-прикладні аспекти управління закладами освіти: наук.-метод. посіб. / ред. кол. Л. М. Калініна, Н. М. Островерхова, А. Ф. Остапенко [та ін.]; за ред. Л. М. Калініної. – К.: ПП Компанія «Актуальна освіта», 2002. – 310 с.; Кремень В. Державно-громадська модель управління освітніми змінами / В. Кремень // Директор школи. – 2001. – №4. – С. 6; Методологія і методики планування політики загальної середньої освіти в Україні для керівників національного, регіонального, міського (районного) та інституційного рівнів управління освітою: Практико-орієнтована монографія / За наук. ред. О. Я. Савченко. – К.: Поліграфкнига, 2010. – 128 с.; Освітній менеджмент в умовах змін: навч. посіб. / Л. Калініна, Л. Карамушка, Т. Сорочан, Р. Шиян та ін. / За заг. ред. В. Олійника, Н. Протасової та ін. – Луганськ: СПД Резніков В. С., 2011. – 308 с.; Освітній менеджмент: навч. посіб. / Авторський колектив. За ред. Л. І. Даниленко, Л. М. Карамушки. – К.: Шкільний світ, 2003. – 392 с.

² Єльнікова Г. В. Теоретичні підходи до моделювання державно-громадського управління / Г. В. Єльнікова // Директор школи. – 2003. – № 40. – С. 10-11.

³ Пастовенський О. В. Наукові основи громадсько-державного управління загальною середньою освітою в регіоні: [моногр.] / О. В. Пастовенський; за наук. ред. Л. М. Калініної. – Житомир: ПП «Рута», 2014. – С. 120.

⁴ Калініна Л. М. Проблеми та реалії державно-громадського управління освітою на сучасному етапі розвитку демократичного суспільства / Л. М. Калініна // Постметодика. – 2012. – № 3. – С. 2-10; Калініна Л. М. Сутність феномену управління / Л. М. Калініна // Директор школи: Україна. – 2000. – № 2. – С. 26-33; Управління інноваційним розвитком колегіуму: моделі, соціокультурні процеси, технології: наук.-метод. посіб. / [Л. М. Калініна, А. Ф. Остапенко, В. В. Лапінський, В. В. Литвинчук, В. В. Рогоза та ін.]; за наук. ред. професора Л. М. Калініної. – Київ – Володимирець: Інформатодор, 2011. – 560 с.

⁵ Паращенко Л. І. Державне управління розвитком загальної середньої освіти в Україні: методології, стратегії, механізми: монографія / Л. І. Паращенко. – К.: Майстер книг, 2011. – 536 с.

освітнього врядування репрезентовано В. Савельєвим; морфологічний аналіз системи державно-громадського управління в освіті ґрунтовно розкрито через провідні тенденції і актуальні проблеми управління в нових умовах розвитку світової спільноти на засадах синергетики Ю. Бех, О. Іваніловим, В. Савельєвим, М. Михайліченком; організаційно-освітня взаємодія держави і громадянського суспільства через механізм соціального партнерства, меценатство і спонсорство, сучасні форми взаємодії держави і громадянського суспільства, державно-громадські регуляції освіти дорослих висвітлено та представлено специфіку через сутність процесів і дії суб'єктів С. Коноваловою, С. Решновецьким, О. Європудовою, О. Козуб, В. Брязкун, Н. Луценко, М. Седляром, О. Рябекою, Г. Нестеренко, О. Тишковою у монографічному дослідженні «Управління освітою»¹.

«У реальності, з позиції прибічників філософського постструктуралізму, – зазначає В. Савельєв, – не існує жодної «<...> освітньої істини, практики або феномену», які можна було б вивчати поза існуючими дискурсами»².

Державно-громадське управління як основну форму управління у сфері освіти, натомість адміністративно-командної бюрократизованої форми управління радянської доби, проголошено в Україні з 90-років ХХ століття, що знайшло підтвердження у низці державницьких документів.

Основними нормативно-правовими документами, що визначають юридичну можливість упровадження державно-громадського управління розвитком освіти, є Конституція України, Конвенція про права дитини (ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року, для України чинна з 27 вересня 1991 року), Європейська хартія про участь молоді в житті комун та регіонів (ухвалена Конгресом місцевих і регіональних влад Європи 14 січня 1991 року); Законі України «Про освіту» (1991 р.) з подальшими змінами і доповненнями (1996 р., 1998 р., 2003 р.), у статтях якого визначені засади переходу від традиційної до державно-громадської системи управління та ідеї розвитку демократії, прискореного, випереджального інноваційного функціонування освітніх процесів, залучення громадськості до управління освітою, а також у Законах України «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту», «Про позашкільну освіту», «Про національні меншини», Положенні про середній загальноосвітній навчальний заклад тощо.

У розділах Державної національної програми «Освіта» («Україна ХХІ століття») (1993 р.) серед стратегічних завдань реформування управління освітою визначено перехід від державного до державно-громадського управління освітою, тобто від централізованого до децентралізованого управління

¹ Управління освітою: монографія / Міністерство освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; за науковою ред. В. П. Бега; редкол.: В. П. Бех (голова), М. В. Михайліченко (заст. голови) [та ін.]. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – 546 с.

² Управління освітою: монографія / Міністерство освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; за науковою ред. В. П. Бега; редкол.: В. П. Бех (голова), М. В. Михайліченко (заст. голови) [та ін.]. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – С. 55.

освітою; вказано на чітке розмежування функцій між центральними, регіональними і місцевими органами управління; забезпечення самоврядування й автономності діяльності загальноосвітніх навчальних закладів (*далі – ЗНЗ*), визначення повноважень центральних і місцевих органів, органів громадського самоврядування в системі управління освітою і утвердження в сфері освіти поєднання прав особи, суспільства і держави.

Подальшого розкриття, роз'яснення та затвердження ці положення набули в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті (2002 р.) та Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки. Зокрема, у них вказується, що нагальним завданням є створення нових, відкритих і демократичних моделей управління розвитком галузю, в якій органічно поєднуються засоби державного впливу з громадським врядуванням, створення гнучкої, цілеспрямованої, ефективної системи державно-громадського управління освітою, яка забезпечує інтенсивний розвиток і якість освіти, спрямованість її на задоволення потреб країни, запитів особистості та підтверджує визнання пріоритетності державно-громадської форми управління. Для створення відкритих і демократичних моделей управління розвитком галузю або нових на визначених методологічних засадах громадянського і демократичного суспільства державні структури повинні знати і враховувати прагнення громади (рис. 7.1).

Рис. 7.1. Екранна копія сторінки щодо необхідності врахування прагнень громади

Державно-громадське управління як феномен і складна «мегасистема» формується і розвивається «<...> за допомогою і через дискурси»¹, представлені у формі: різноманітних текстів – теорії, концепції, текстові моделі управління освітньою сферою; контекстів, які мають значення для визначення суті явища державно-громадського управління або компонентів, які входять до його складу; текстів промов керівників і науковців; висловлювань і логічних міркувань практиків і дослідників, експертних висновків, які стосуються цієї проблематики та які розглядаються у зв'язку з вирішенням окресленого наукового завдання.

Наше дослідження спрямоване на виявлення специфіки теоретичних засад українського дискурсу державно-громадського управління освітою, а також на вивчення, критичний дискурс-аналіз та узагальнення дискурсивної практики шляхом вивчення досвіду його реалізації, ознайомлення з позиціями, висловлюваннями, міркуваннями керівників освіти щодо феномену державно-громадського управління, який розглядаються у взаємозв'язках з громадою, в освітньо-інформаційному просторі, в якому відбуваються інтеракції, взаємозв'язки та зміни між суб'єктами управління і громадою та які стосуються цього багатовимірного явища. Йдеться про все те, що «<...> написане та сказане <...> практиками і теоретиками, <...> все, те що спонукає до діалогу та співбесіди»², до логічних міркувань для встановлення істинного стану практики реалізації державно-громадського управління за реального часового виміру та умов функціонування освіти і ЗНЗ як об'єкта управління.

На практику державно-громадського управління впливають *зміни*, в яких вона відбувається. Вона потребує застосування критичного дискурс-аналізу, щоб з'ясувати, яку вони відіграють роль у державно-громадському управлінні та визначенні шляхів їх прояву за різних причин, взаємовідносин, умов тощо. Зокрема, це такі зовнішні *зміни, що пов'язані з розвитком цифрової цивілізації, утвердженням у розвинених країнах світу тенденцій розширення демократії, верховенства права і прав людини, «інтелектуалізації економіки»,* тобто економіки, що базується на знаннях, та які набули глобального характеру.

Зміни у світовій економіці, насамперед детерміновані економічною глобалізацією, загостренням економічної конкуренції між націями, формуванням динамічної знаннево орієнтованої економіки у світі, спрямованої на сталий розвиток, новими координатами соціально-економічного розвитку Європейського Союзу, модернізацією структур економіки в країнах та є могутніми факторами впливу на освітню політику і характер освітніх реформ у країнах, їх відповідність викликам часу, світовому та європейському ринкам праці, інтересам і потребам кожної людини; зовнішнім цінностям освіти. Саме вони ви-

¹ Управління освітою: монографія / Міністерство освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; за науковою ред. В. П. Беха; редкол.: В. П. Бех (голова), М. В. Михайліченко (заст. голови) [та ін.]. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – С. 55.

² Lexicon of Terms and Concepts in Public Administration, Public Policy and Political Science. Second Edition. – Kyiv: Osnovy Publishers, 1998. – P. 128.

значають економічну цінність освіти в життєдіяльності людини та сприяють досягненню доступності освіти для всіх.

Технологічні зміни характеризуються насамперед розвитком різноманітних технологій, необхідних для досягнення особистісного і професійного розвитку, забезпеченням конкурентоспроможності підприємств та організацій у суспільстві знань; поширенням інформаційно-комунікативних технологій (*далі – ІКТ*) і урізноманітненням форм освіти завдяки комп'ютеризації і доступу до Інтернету, створенню глобальної освітньої мережі і її раціональному застосуванню, функціонуванню світових електронних бібліотек.

Соціальні зміни пов'язані з докорінними трансформаціями характеру праці в постіндустріальному суспільстві, постійним виробленням нової інформації, інформаційних ресурсів, проникненням мережі Інтернет практично в усі сфери діяльності людини, швидкістю отримання та передачі інформації завдяки ІКТ; збереженням національної ідентичності і забезпеченням міжнаціональної злагоди й конкурентоспроможності фахівців, рівного доступу до освіти; використанням інструментів для вимірювання успіхів освітніх реформ, міжнародних проектів щодо поширення досвіду трансформації освітніх систем розвинених країн світу. Окрім впливів, стисло охарактеризованих вище, зовнішніх змін глобального характеру за останні десятиліття на управління освітою чинять впливи й *внутрішні зміни та політичні, економічні й культурні умови функціонування країни.*

З 1991 року у сфері освіти відбулося чимало змін, підтвердженням чи спростуванням їх позитивізму чи деструктивізму можуть слугувати трансформаційні процеси, які відбулися з людиною, особливо упродовж двох революцій – «Помаранчевої революції» та «Революції гідності», та з країною в цілому. Хоча гіпотетично окреслені вище зовнішні зміни глобального характеру: економічні, технологічні соціокультурні – призвели до появи нових вимог до людини цифрової доби, зокрема, до її загальної компетентності, сформованості її як громадянина й патріота держави, яка має бути активною, мобільною, гнучкою, інноваційною, яка повинна вміти зосереджуватися на змінах, адекватно й ініціативно на них реагувати, використовувати переваги цифрової доби та витримувати значні фізичні, психічні та емоційні навантаження, мати творче мислення, бути здатною до співпраці та міжкультурної взаємодії у зв'язку з євроінтеграційними процесами і геополітичними викликами, які постали перед нашою нацією.

Унаслідок цих змін сьогоденній випускник загальноосвітнього навчального закладу зіткнеться з реаліями життя, що принципово відмінні від тих, до яких його традиційно готували в попередньому десятилітті. Нові реалії життя вимагають від випускника не лише добре орієнтуватися в стрімко зростаючих інформаційних потоках, знати основи й механізми ринкової економіки, чинне законодавство держави, вміти користуватися наданими правами й свободами, приймати самостійні рішення при виборі тих чи інших варіантів поведінки та

діяльності. Він має бути готовим нести повну відповідальність перед законом, людьми і власною совістю за зроблений вибір. А насамперед повинен уміти відстоювати власну людську гідність та думки, поважати історію й культури країни, в якій народився і живе, виборювати свободу слова, думки та вибору дій та поведінки у різноманітних ситуаціях у всіх її гуманістичних проявах, бути громадянином і патріотом незалежної України.

Відслідковуючи зміни та їх вплив на державно-громадське управління і конструкти його модернізації, ми отримуємо можливість проаналізувати умови його здійснення, збагнути його сутність, визначити ставлення до цього явища практиків і теоретиків, сформулювати запитання, які потребують розгляду та визначення проблем у процесі його запровадження, причини їх виникнення та шляхи розв'язання з позицій багатовимірності розвитку суспільства, дискретності, відкритості системи освіти та ЗНЗ до впливу змін глобального та локального характерів. Усвідомлюючи, що будь-які зміни у всіх суспільних сферах, а освіта є винятком у цьому процесі, пов'язані з проголошеними ідеями та їх реалізацією на практиці, постає питання, наскільки доречною є визначальна ідея переходу від адміністративно-бюрократичної форми державного управління радянської доби до державно-громадської форми управління за умов незалежності й сучасного етапу формування громадянського суспільства в країні та наскільки вдалою і стратегічно продуманою є практика її запровадження.

З огляду на це, доречно з'ясувати, наскільки масштабними та змістовними є процеси змін від державної адміністративно-командної бюрократичної форми радянської доби до державно-громадської форми управління в сфері освіти і в загальноосвітньому навчальному закладі за умов незалежності країни та чи надають вони підстави говорити про відповідність цієї однієї, визначеної державою та прийнятою законодавчо-правовими нормативами, державно-громадської форми управління демократичним викликам часу та потребам освітян, громадян і замовникам освіти.

Чи новим для сучасних керівників сфери освіти є законодавчо закріплене державно-громадське управління, що базується на ідеях узгодження державного й громадського складників, розподілу повноважень і відповідальності в ієрархічній вертикальній структурі системи управління, визначення та розмежування повноважень суб'єктів управління, врахування волевиявлення та ініціативи громадськості в управлінні? Щоб одержати відповідь на таке багатовимірне питання, необхідно відповісти на ряд інших, що мають сенс у розгляді окресленої проблеми державної ваги. Це такі питання, як: хто є учасниками державно-громадського управління? Чи можна розглядати державно-громадське управління як оптимальне поєднання державно-громадської складової? Яка мета і завдання державно-громадського управління? Які методи, форми, засоби, технології здійснення державно-громадського управління? Чому громадська складова в адміністративно-командній бюрократичній формі управління не мала впливу на практику реалізації управління? Чи достатньою

є законодавчо-правова база здійснення державно-громадського управління в сучасних умовах? Яким має бути співвідношення цих складників для забезпечення якості, ефективності, егалітарності, децентралізації, автономії, громадського контролю, участі громади в управлінні? Яким складникам має надаватися і надається перевага згідно з чинним законодавством в Україні та у розвинених країнах світу? Як співвідносяться результати керівництва з ресурсним забезпеченням і за якими індикаторами? Які існують нагальні проблеми в здійсненні державно-громадського управління та які мають бути шляхи їх розв'язання? Що потребує змін у сучасному управлінні загальноосвітнім навчальним закладом? Які освітні послуги цікавлять громаду? Які освітні послуги для них є привабливими та доступними? Чи сприяє або забезпечує держава рівний доступ до якісної освіти у різних куточках країни? До якого рівня може посилюватися конкуренція між «масовими закладами» та ліцеями, гімназіями, колегіумами? Для якого суспільства – демократичного, громадянського, інформаційного, цифрового, відкритого, суспільства знань, притаманним є феномен державно-громадського управління освітою? В якому суспільстві відбувається державно-громадське управління загальноосвітнім навчальним закладом і загалом загальної середньої освіти? Суспільство в Україні формується як багатовимірне: демократичне, вільне, інформаційне цифрове, громадянське суспільство знань, то яка превалує домінанта? Існують ще й інші запитання, які потребують з'ясування та уточнення. Але цей далеко не повний перелік питань, що складають теоретичну та практичну складові вітчизняного та зарубіжного дискурсу державно-громадського управління освітою, у межах сформульованого наукового завдання, обмежено розглядом переважно дискурсивних практик управління та одиниць дискурсу. Зауважимо, що в сукупності та у своєму змісті запитання цілком відбивають специфіку державно-громадської форми управління та управлінської діяльності керівників і слугують контентною основою методики вивчення цього феномену, спонукають до діалогу і до проведення логічних міркувань задля встановлення істини.

Визначення феномену державно-громадського управління в сфері освіти є однією з найбільш складних проблем теорії й практики державного й соціального управління, базується на багатьох парадигмах і концепціях, наукових підходах і школах менеджменту, принципах управління. Слід підкреслити, що саме з метою вивчення порушеного питання більш глибокого дослідження потребує вивчення й розгляд природи державних і громадських відносин через концепти для з'ясування їх суті та чіткого визначення. Саме з чіткого визначення основних понять і має здійснюватися правове регулювання будь-яких державно-громадських відносин в управлінні. Ідеться передусім про цілісність, структуровану єдність суб'єктів і об'єктів як взаємопов'язаних компонентів, які характеризуються державно-громадськими відносинами й інформаційно-комунікаційними зв'язками, організаційними формами, принципами організації, регулювання та реалізації, нормами, цінностями і традиціями, що ви-

ни, представники управлінь освіти та науково-методичних служб. Вивчення та критичний аналіз практики державно-громадського управління за сучасних умов керівниками завдяки застосуванню розробленій методиці та відомих методів опитування респондентів – інтерв'ю і письмове особистісне анкетування, а також таких методів, як: спостереження в реальних умовах за управлінською діяльністю, вивчення документації в закладі, експериментування, дискурс-аналіз та контент-аналіз, метод інтерпретацій – дає змогу отримати широкий спектр інформаційно-сміслового масиву, дізнатися думки, критичні висловлювання, міркування щодо цього феномену, власні позиції респондентів, характеристики інтеракцій управлінського процесу та його особливостей.

Згідно з методикою дослідження, зокрема інтерв'юванням та письмовим анкетуванням, передбачалося з'ясувати, яким сучасним формам управління надають перевагу керівники на практиці у контексті модернізаційних змін в освіті, виявити актуальні проблеми, які потребують нагального розв'язання, та причини їх виникнення, власного бачення керівників щодо доцільності вибору форм, методів, технологій, механізмів управління у контексті його ефективності та спроможності забезпечити розв'язання сучасних завдань егалітарності, якості освіти та надання керівниками переваг державно-громадській чи громадсько-державній або іншим формам управління. Критичний аналіз сукупності отриманих відповідей респондентів на відкриті та закриті запитання анкет і опитувальних листів, інформаційних даних, досвіду та практики реального управління сприятиме більш системному розгляду концептів і визначенню сутності, виявленню специфіки державно-громадського управління, з'ясуванню проблем у процесі його запровадження на практиці, причин виникнення проблем та виробленню можливих шляхів їх реалізації у практиці управління. Узагальнення практичного досвіду державно-громадського управління, як базису теорії управління освітою, на експериментальних майданчиках лабораторії управління освітніми закладами, має відбуватися на результатах, отриманих на емпіричному рівні, вивчення уявлень керівників про розуміння ними суті цього феномену, його характерних ознак, структури та притаманних йому компонентів та властивостей.

Наприклад, перша анкета К-1 констатувального етапу експерименту для керівників сфери освіти утворена з одинадцяти запитань, які містять питання відкритого й закритого типу, спрямовані на визначення доцільності форм управління в сучасних реаліях сьогодення; з'ясування форм управління, що є характерними і які переважають у закладах, які очолюють респонденти або які притаманні управлінню загальноосвітніми навчальними закладами регіональної системи освіти, або які належать до сфери компетенції керівників ієрархічної управлінської вертикалі; виявлення характерних ознак і реально запроваджуваних форм управління в практиці сучасних умов керівництва.

Керівникам потрібно було зазначити не лише саму форму або здійснити вибір того чи іншого інструментарію, але й надати аргументацію обґрунтуван-

ня вибору тих чи інших форм управління та важливих характерних ознак, які наявні або які потребують уваги з боку керівників і громадськості. За результатами відповідей 1266 респондентів на перше запитання щодо реальних форм реалізації управління в сфері освіти на сучасному етапі суспільства та визначення їх оптимальності отримано широкий спектр відповідей, узагальнені результати яких наведено у табл. 7.3. і рис. 7.3.

З поміж 1266 респондентів 758 (59,87%) сучасне управління в сфері освіти визнають як адміністративно-командне управління з бюрократичним супроводом та жорсткою управлінською вертикаллю; 212 (16,74%) вважають форму реалізації державно-громадською; 202 (15,95%) респонденти називають такі форми управління, як адаптивна, стратегічна, інформаційна, програмно-цільова, оперативна, тактична, адміністративна та ін. форми, з яких найбільшу перевагу надають адаптивному управлінню та громадсько-державному управлінню (точніше – управлінню громадсько-активними школами).

Таблиця 7.3

Визначення керівниками реальних і оптимальних форм управління загальноосвітніх навчальних закладів за результатами опитування

ФОРМИ УПРАВЛІННЯ		ФОРМИ УПРАВЛІННЯ	
РЕАЛЬНІ	ЧАСТКА У ВИБОРЦІ, %	ОПТИМАЛЬНІ	ЧАСТКА У ВИБОРЦІ, %
АКфУ	758 (59,87%)	–	–
ДГфУ	212 (16,74%)	ДГфУ	469 (37,04%)
Інші форми управління	202 (15,95%)	Інші форми управління	721 (56,95%)
У тому числі АфУ	113 (8,95%)	У тому числі АфУ	168 (13,27%)
ГДфУ (ГАШколи)	10 (7,89%)	ГДфУ	519 (41,0%)
СфУ, ІнфУ та ін.	79 (6,24%)	СфУ, ІнфУ та ін.	34 (2,68%)
Позиція не визначена	94 (7,42%)	Утрималися від прогнозів	76 (6,0%)

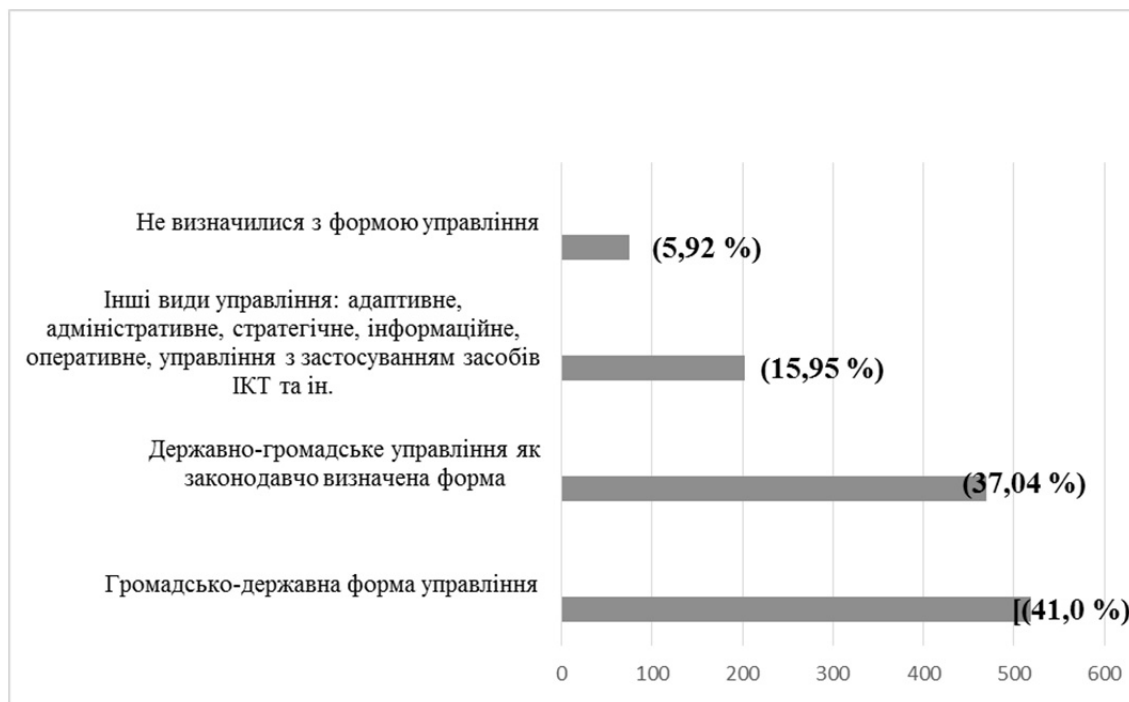
Зауважимо, що бесіди з керівниками свідчать про те, що адаптивна форма управління розуміється керівниками спотворено, як пристосування до управлінської вертикалі чиновників у сфері освіти, спеціалістів пожежних служб, санітарно-епідеміологічних станцій, батьків, а не як пристосування до зовнішніх чинників впливу на діяльність школи та відповідна реакція на виклики зовнішнього оточення, що домінує над іншими формами управління. Адаптивна форма управління не набула теоретично обґрунтованих ознак, а навпаки негативного характеру, як форма пристосування до підпорядкування і необхідності виконання директивно-нормативних потоків управлінської вертикалі, будь-яких вка-

зівок чиновників управлінь і спеціалістів, навіть руйнівного характеру, вказівок впливових батьків. Достатньо високими є показники щодо визнання стратегічної (реалізація ідеї перенесення центру уваги керівництва на зовнішнє оточення задля вчасного реагування на зміни, що відбуваються у ньому, та передбачення майбутнього) та інформаційної (реалізація ідеї нероздільної єдності процесів управління, інформації та ентропії, врахування висновку вчених про антиентропійну спрямованість процесу управління будь-якою системою, синергію й оптимізацію процесів, які цілеспрямовують систему на досягнення якісно нового стану та розвитку, а не системного занепаду – ентропії) форм управління за суженнями 79 (6,24%) респондентів. Викликає подив не сформованість позиції чинних керівників щодо форми управління за сучасних умов, навіть у закладі, який вони очолюють, оскільки 94 (7,42%) відзначили неможливість визначення реально існуючої форми, але зауважили, що це точно не законодавчо визначена державно-громадська форма управління. Адміністративно-командне управління з бюрократичним супроводом керівники ЗНЗ пов'язують з жорсткою управлінською вертикаллю та чиновниками, корупцією, непрозорістю ухвалення рішень на верхній управлінській ієрархії, занадто великим обсягом інформаційного потоку директивно-нормативного характеру, безапеляційним виконанням вказівок, і головне – звітування і запитання дозволу за перебування поза межами школи у робочий час незалежно від викликів і запрошень чиновників (як зазначили 86 керівників м. Києва (рис. 7.3)).

Рис. 7.3. Презентація форм управління за твердженнями респондентів на сучасному етапі

Оптимальною формою управління 469 (37,04%) респондентів вважають державно-громадську як законодавчо визначену форму в сфері освіти на державному рівні; 519 (41%) – надають перевагу громадсько-державній формі управління, 202 (15,95%) респонденти запропонували інші форми для реалізації управління за сучасних умов – адаптивне, адміністративне, оперативне, тактичне, програмно-цільове, адміністративно-бюрократичне, адміністрування, стратегічне, інформаційне, дистанційне, управління із застосуванням засобів ІКТ, управління на засадах е-демократії, управління за допомогою мережі Інтернет, мережеве управління, управління «Internet democracy». Остаточо не визначилися з формою управління або не надали відповіді на це запитання 75 (5,92%) керівників (табл. 7.3. і рис. 7.4).

Р

ис. 7.4. Результати відповідей 1266 респондентів на перше запитання щодо оптимальності форм реалізації управління в сфері освіти на сучасному етапі розвитку суспільства

Порівняльний аналіз даних, які надано в табл. 7.3, щодо реальних і оптимальних форм управління керівниками ЗНЗ різних областей України дозволяє зробити висновки про те, що, незважаючи на законодавчо визнану форму державно-громадського управління, вона не набула реального запровадження у практиці функціонування загальноосвітніх навчальних закладів, хоча його визнають 37,04% респондентів (рис. 7.4). Домінуючою формою, що є притаманною для сучасних освітянських реалій, слід розглядати адміністративно-командну форму управління за твердженнями та наведеними нами вище дискурсами управлінського контексту 60,0% респондентів і слід констатувати

правомірність цих тверджень, що підтверджується безпосереднім вивченням управління в експериментальних ЗНЗ лабораторіях, бесідами з керівниками протягом десятиліть. З'ясовано, що моделі управління ЗНЗ як напіввідкритою організацією, принципи, методи, технології та механізми управління індустріального менеджменту і нині проходять адаптацію у сучасній освітянській практиці. Організаційні управлінські структури проектуються відповідно до двох протилежних принципів класичного управління М. Вебера та Ф. Тейлора: директиви вниз – виконання вгору вертикалі відповідно до управлінської вертикалі (рис. 7.5).

Рис. 7.5. Управлінська ієрархічна вертикаль у соціальній сфері та освіті

При цьому 646 (51,02%) із 1266 респондентів надають перевагу новим, обґрунтованим у науці та наявним у європейській практиці, моделям управління в загальній середній освіті, в яких поєднуються чинники як громадського, так і державного впливу на протидію адміністративно-бюрократичному управлінню, що є характерним для практики сучасної школи та яке занадто повільно знає змін на користь хоча б задекларованій у державі управлінській формі.

Зокрема, вони відзначають, що на сьогодні є потреба спроектувати й обґрунтувати нову систему управління школою з урахуванням її специфіки, пот-

реб учнів, громади, ринку праці, умов функціонування сфери освіти, оскільки недостатньо лише декларування «державно-громадської» чи «громадсько-державної» моделі та адаптивних моделей управління у негативному значенні цього слова до керівників вищих шаблів влади, до батьків, різних обставин і умов, які явно негативно впливатимуть на результат.

Запитанням було передбачено надання можливості респондентам аргументувати обрану форму управління або висловити (усно або письмово) власну думку, презентувати власне бачення, або сформулювати пропозицію на користь більш ефективної форми управління для запровадження на сучасному етапі.

Як зазначають респонденти, під час вибору одного із варіантів відповіді анкети, а саме, державно-громадської форми управління для загальноосвітнього навчального закладу, який вони очолюють, керувалися насамперед наявною законодавчо-нормативною базою функціонування загальної середньої освіти (*дали – ЗСО*), функціонально-посадовими обов'язками директора, директивами, що містяться у багатьох документах чинного законодавства про освіту щодо необхідності переходу від державного до державно-громадського управління та необхідності його запровадження в реальну освітню практику, а також ще й іншими вагомими аргументами та переконаннями на користь цієї форми управління.

Спектр одиниць дискурсу, тобто конкретні висловлювання та міркування керівників-респондентів, і все те, що ними написано у відповідях на запитання, та все те, що спонукає до роздумів і діалогу, нами проаналізовано та структуровано. Одиниці дискурсу стосовно обраної респондентами державно-громадської форми управління розглядаються в процесі структурування у взаємозв'язках її складників – державної та громадської, що функціонують у реальних історичних, суспільних і культурних умовах за явно вираженими характерними ознаками та окремою групою за висловлюваннями загального контексту. До одиниць дискурсу, які характеризують *загальний контекст* державно-громадського управління, віднесено такі висловлювання та аргументи респондентів:

- сучасна громада не готова до суттєвих змін на демократичних засадах у виборі різноманітних дорадчих органів та до запровадження інноваційних форм управління у сфері освіти;
- суспільство не виховане щодо участі в управлінні; у переважній більшості людей не сформована відповідальність за результати громадсько-державного управління у сфері освіти;
- більшість керівників працюють за інерцією, не бажають вдаватися у суть сучасного управління, громадського врядування та самоврядування;
- настав час позбавити керівників і державних службовців в освіті від руйнівного впливу політичних впливів;
- політику, як і релігію, треба відмежувати від школи;
- не лише громадські інституції та групи не мають засобів впливу на чиновників, бюрократію і корупцію в освіті, і тому їх роль настільки мізерна в керуванні школою, що про неї не варто говорити;

- нічого не змінилося за радянських часів, окрім заможних батьків, тому панівною залишається державне управління, а школа, будучи закритою системою, трішечки привідкрила межі й вишукує можливості для створення пристойних умов;
- минулі традиції радянської доби важко змінити навіть на задекларовані державою нові демократичні та інноваційні форми;
- громада готова до прозорих рішень держави щодо оплати за навчання, яке й так здійснюють у принизливій формі;
- примусово-благодійні внески та пожертви батьків принижують людську гідність, особливо після зарубіжних поїздок з вивчення досвіду;
- дуже важко слугувати і догоджати усім і бути безправним не лише у визначенні власного бюджету, а й у плануванні робочого дня та звітуванні за кожний крок поза межами школи у робочий час.

Характеристиками *державницької компоненти* слід вважати такі одиниці дискурсу, висловлені керівниками, що наведені нами нижче:

- школа зобов'язана реалізовувати Державний стандарт загальної середньої освіти;
- державно-громадська форма управління не зводиться хоча б до сумарного впливу її складників на процеси та результати в школі, а просто визначається як здійснення державного владання у школі;
- має бути тісне співробітництво органів державної влади, педагогічних колективів, батьків, громадськості та учнівського самоврядування шляхом проведення акцій патріотичного й громадянського спрямування, тоді більшою мірою буде реалізовуватися чинна форма управління та загалом із різних проблем, які потребують розгляду й обговорення;
- органи управління освітою, як державні інституції у суспільстві, що поступово формуються як громадянське, мають вступати у взаємодію з різними громадськими утвореннями, а не лише з батьками учнів, які лобіюють інтереси власних дітей, для розв'язання різних освітніх і соціальних проблем, надавати їм інформацію про власну діяльність та прозоро вести політику в районі;
- треба бути законослухняними громадянами і намагатися реалізовувати ту форму, яка запропонована в законодавстві, але й виконувати не поспішають, адже змінити її нереально;
- органи державного управління освітою диктують стратегії, визначають умови, які не завжди сприятливі для розвитку регіональної освітньої системи і тому жорстка вертикаль потребує адекватного переструктурування на користь громади та її об'єднанням на кожному вертикальному рівні;
- має реально утвердитися державно-громадська форма управління в освіті в позитивному конструктивному контексті, що приведе до розквіту закладів і системи загалом, а потім має швидше відбуватися поступовий перехід на громадсько-державне управління.

Така думка, на наш погляд, застерігає керівників ЗНЗ від додаткових навантажень, ризиків і неочікуваних проблем, але навіть у прихильників державно-громадської форми управління з'явилися тенденції до переосмислення її специфіки з урахуванням викликів часу та необхідності або й можливості переходу до громадсько-державної форми, яка притаманна для систем освіти більшості розвинених країн світу та яка, як засвідчує практика, забезпечує якісні показники та розквіт країн.

Слід зазначити, що взаємозв'язок управлінської вертикалі та громадськості щодо обговорення питань і вибудовування спільних стратегій розвитку існує, але незначний, і як підтвердження наводимо громадське обговорення стратегічно важливих документів, які оприлюднені лише з 2010 року на сайті МОН України (рис. 7.6 і 7.7).

ГРОМАДСЬКЕ ОБГОВОРЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ						
№	Назва проекту документа, висвітленого на сайті МОН України, для обговорення	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік
<i>Нормативно-правові документи</i>						
1.	Проекти Указів Президента України				1	
2.	Проекти Законів України		3	1	12	3
2.	Проекти постанов КМУ	1	5	2	11	3
3.	Проекти Розпорядження КМУ				1	
4.	Проекти наказів МОН України		11	6	16	7
5.	Проекти спільних наказів МОН України з іншими центральними органами влади		2			
6.	Проекти Положень		3	11	5	3
7.	Проекти примірних Положень	1	1	1		
8.	Проекти Тимчасових Положень	1		1		
9.	ПРОЕКТИ ДЕРЖАВНИХ СТАНДАРТІВ		1	2	1	
10.	Проекти Національної стратегії розвитку освіти		1		1	
11.	Проекти Концепцій		4	4	3	3
12.	Проекти Планів заходів		2			
Усього 20.06.2014р.			33	28	51	19
		АВТОР ³ - Л.М.КАЛІТІНА				

Рис. 7.6. Екранна копія сторінки МОН України “Громадське обговорення нормативно-правових актів”

Громадська компонента ДГУ представлена одиницями дискурсу, що найбільшою мірою характеризують самоврядні учнівські структури. Це такі одиниці дискурсу, які презентують як державницьку, так і громадську компоненту у їх єдності, оскільки державою визнана цінність людини, а учні є представниками держави і громади одночасно.

- школа має підтримувати створення молодіжних громадських організацій, таких як «Миколаївський Союз Лідерів учнівського самоврядування», та надавати їм усебічну підтримку з батьками, де за ініціативи активної частини молоді відбувається саме розробка загальної стратегії дій у сфері розвитку учнівського самоврядування міста;
- у рамках самоврядування учні мають включатися в діяльність щодо модернізації ЗНЗ, сприяючи становленню системи ДГУ, просуванню культури прав людини, освоєнню інноваційних способів вирішення шкільних проблем;

Організаційно - розпорядчі документи					
1.	Проект "Примірний порядок ведення та визначення критеріїв постановки на внутрішньошкільний облік учнів загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів, які вчинили злочин або схильні до їх вчинення"	1			
2.	Перелік підручників, поданих на Державну премію		1		
3.	Проекти інструкцій			2	1
4.	Порядок організації інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх навчальних закладах		1		
5.	Базовий компонент дошкільної освіти України Прембула		1		
6.	Проекти навчальних програм для загальноосвітніх навчальних закладів (5-9 класи)			1	
7.	Аналіз регуляторного впливу проекту наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Про затвердження Положення про Всеукраїнський конкурс рукописів підручників для учнів 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів»			1	
8.	Проекти Орієнтовних вимог навчальних досягнень учнів для основної школи				1
9.	Проекти Орієнтовних вимог навчальних досягнень учнів для початкової школи				1
10.	Проекти навчальних програм з поглибленого вивчення окремих предметів інваріантної складової навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів				1
11.	Перелік основних видів методичної роботи науково-педагогічних (педагогічних) працівників вищих навчальних закладів та закладів післядипломної освіти щодо забезпечення навчального процесу за двома формами навчання				1
Усього		1	3	4	5
					3

Рис. 7.7. Екранна копія сторінки МОН України "Громадське обговорення організаційно-розпорядчих документів у сфері освіти"

- зацікавленість учнівських і педагогічних колективів, керівників у вирішенні проблеми розвитку учнівського самоврядування сприяє пошуку дієвих технологій державно-громадського управління та підтверджується масовою участю загальноосвітніх навчальних закладів м. Миколаєва (майже 66%) у міському етапі Всеукраїнського конкурсу на кращу модель учнівського самоврядування за власної ініціативи;

- активістами створено чинні органи учнівського самоврядування в одній чверті шкіл м. Миколаєва: шкільні уряди, учнівські ради, парламенти, ради старшокласників, козацькі курені. Найважливіше, що у багатьох випадках вони були створені учнями самостійно, без участі дорослих, що є підтвердженням важливості також і громадського складника в управлінні та підтриманні вчительством учнівських ініціатив;
- за сучасного чинного законодавства потрібно припинити плутати самоврядування з чергуваннями, зборами макулатури, шикуваннями і святковими концертами, а діяльність батьків з громадським самоврядуванням; участі батьки замало, необхідно вибудовувати спільну діяльність усіх, хто переймається проблемами школи та проблемами освіти у цифровому суспільстві, що проголошено ЮНЕСКО століттям освіти;
- сьогодні необхідно, щоб шкільне самоврядування реально надавало учням можливості реалізувати права на участь в управлінні школою та бути причетними та ініціаторами всіх подій, що відбуваються у школі і суспільстві;
- самоврядування не може підкорятися шкільній адміністрації, як це було раніше, за однаковим для усіх шкіл сценарієм, навпаки, воно певною мірою має впливати на її роботу та сприяти конструктивним змінам у всіх сферах діяльності школи, учнівських колективах і для кожного учня;
- справа в тому, що нерідко в школах учнівське самоврядування виконувало і ще досі, на жаль, виконує, функції «філіалу» адміністрації школи, і це не сприяє розвитку важливого громадського складника, а є логічним продовження адміністративно-бюрократичного управління;
- потребують уваги зміни у принципах побудови структури учнівського самоврядування, коли основою повинна бути діяльність учнів, а не ефемерні фантазії адміністрації, якими вони його бачать.

Громадська компонента у діяльності управлінської вертикалі, незважаючи на проголошені актуальні засади роботи Громадської ради – чесність, порядність, професіоналізм, на нашу думку, потребує дієвої співпраці з працівниками МОН. Інформація на офіційному сайті не потребує коментарів (рис. 7.8).

Під час опитування з'ясовано, що 519 керівників, що складає 40,99% від загальної вибірки опитаних респондентів, вважають громадсько-державну форму управління і демократичний стиль управління стратегічно важливою перспективною формою для майбутнього запровадження, обґрунтовують власні міркування та наводять переконливі аргументи на її користь. Державно-громадське управління є вимогою часу задля переходу до постіндустріального суспільства та демократичних засад його розвитку, реформування сфери освіти на засадах «людиноцентризму» як стратегії національної політики, модернізації змісту освіти на цілі сталого розвитку, забезпечення доступності й неперервності освіти впродовж життя та ін.

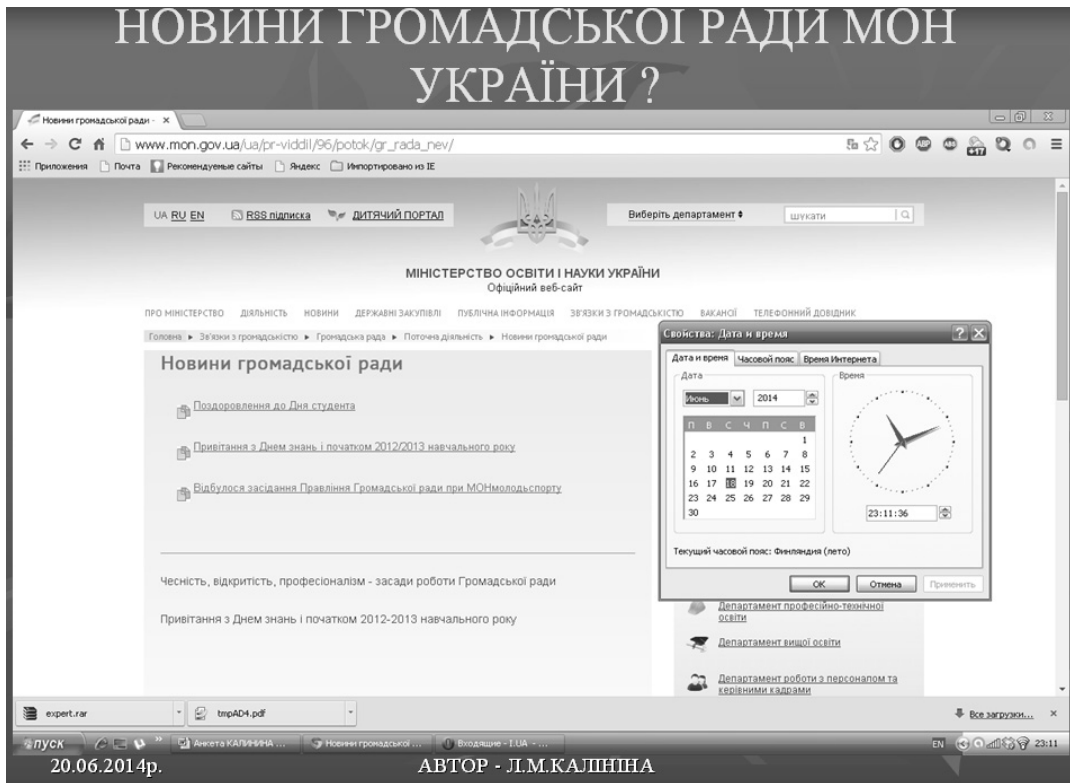

Рис. 7.8. Екранна копія сторінки новин громадської ради МОН України

До дієвих одиниць дискурсу, що відображають державно-громадську форму управління, у процесі здійснення критичного дискурс-аналізу і контент-аналізу нами віднесено такі:

- зараз маємо можливість реально вплинути на процеси в системі освіти і на Міністерство освіти і науки, і на Комітет з науки і освіти Верховної Ради України, які відкриті до діалогу і чекають наших пропозицій, порад щодо реальних і дієвих форм в управлінні;
- впевнені, що кожен із нас має бажання бути залученим до процесів оновлення освіти і до впровадження громадського-державного управління, що зорієнтоване на автономію, децентралізацію, різноманіття, прозорість;
- громадсько-державне управління стимулює активну громадянську підготовку юнацтва і дає змогу кожному школяреві реально познайомитися з функціонуванням різних рівнів владних структур, засобів масової інформації, соціологічних служб, суспільних інститутів, а також проявити себе у сфері культурної і суспільно-громадської діяльності;
- у м. Миколаєві є позитивний і багаторічний досвід участі у Всеукраїнській акції «Громадянин», де учні міста 4 роки поспіль стають переможцями цієї акції;
- учнівська молодь, враховуючи специфіку сьогодення, є найбільш потенційною соціальною групою щодо конструктивного обговорення, а по-

тім і реалізації орієнтирів громадського життя не лише у закладі, в якому вони навчаються, а й громади мікрорайону та міста загалом;

- необхідно подолати ситуацію, за якої в школі нічого не залежить від самих школярів, учителів і громади;
- потребує впровадження та спрощення процес самостійного ведення фінансування і розгляд закладу як соціоекономічної системи, що спроможна заробляти гроші, а не лише як виховного проекту громадян;
- школа як ніколи потребує ініціативних і активних людей для розроблення спільних акцій, заходів, творчих проектів із відомими та пересічними патріотично налаштованими громадянами, які є визнаними моральними авторитетами в районі та суспільстві;
- сучасна школа повинна бути громадсько активною, за бажанням колективу та громади мікрорайону або ініціативних батьків;
- державне фінансування мізерне, на нього не можна повноцінно здійснювати ефективну роботу закладу, тому залучати громаду на паритетних умовах вважаємо конче потрібним.

Висловлювання респондентів як одиниць дискурсу на користь громади як повноправного партнера та активного суб'єкта суспільних перетворень у країні свідчать такі, як:

- включення громади різними засобами у процес управління школою також відкриває їй можливості для активізації власної громадської діяльності щодо вирішення шкільних проблем і проблем суспільства;
- школа стає об'єктом інноваційної активності громади, а громада, у свою чергу, стає учасниками процесу модернізації освіти;
- суть питання про участь громади полягає в зміні системи взаємостосунків суб'єктів шкільного процесу;
- мешканці громади повинні формувати замовлення на майбутнього компетентного й конкурентоспроможного випускника, працівника;
- громада повинна і може брати участь у роботі закладу, знати реальний стан речей у школі та суспільстві, мати вплив на всі суспільні процеси;
- громада може та має здійснювати управління і контроль за діяльністю у школі, брати участь у оцінюванні діяльності з різних напрямів;
- залучення учнівської молоді до діяльності різних громадських організацій, які порушують і розв'язують актуальні проблеми місцевого співтовариства, виховують у молодих людей відчуття громадянської відповідальності за соціальну обстановку в своєму місті, формують навички громадянської участі у вирішенні актуальних соціальних проблем у взаємодії з громадою та органами влади;
- залучення учнів громадською організацією ветеранів війни м. Миколаєва до міської акції «А пам'ять – священна» залишилася в душах дітей, їх свідомості, а отже – це посіяне зерно у вихованні достойних юних українських громадян;

- спектр соціальних ініціатив громади м. Миколаєва спільно з молоддю надзвичайно широкий: упорядкування шкільної території, увічнення пам'яті загиблих земляків, вирішення конкретних екологічних проблем і організація дозвілля дітей, надання допомоги незахищеним верствам населення, відродження історичних, культурних, духовних цінностей, зміцнення фізичного здоров'я молодого покоління тощо – і сприяє залученню активних людей до їх реалізації, що може слугувати прикладом для інших;
- школа має виступати джерелом розвитку громадян і громадянського суспільства, демократії. На рівні міста необхідно підбивати підсумки щодо діяльності з розвитку учнівського самоврядування не формальні, а такі, які сприяють об'єднанню зусиль усіх причетних до школи.

За сучасних умов майже у кожному закладі, освітньо-інформаційному просторі міста, району та області утворені учнівські самоврядні громадські структури різноманітних форм і з різних напрямів діяльності, що знаходить підтвердження у таких одиницях дискурсу, висловлених керівниками.

У школах м Києва діють різні самоврядні структури учнів, зокрема, «Київська міська рада старшокласників», Рада колегіантів та їх загальні збори, школа лідерів учнівського самоврядування, учнівський парламент, клуби за інтересами, ліцейна демократична республіка учнів, автономна республіка тощо, які сприяють активізації діяльності учнівських комітетів шкіл у самоорганізації діяльності та співуправлінні, дають змогу учням набути громадянського досвіду.

У здійсненні управління із залученням громади нині учнівське самоврядування є недооціненим. Воно повинне розглядатися насамперед як самостійний громадський інститут, а не лише як один з елементів виховної роботи школи, що дає змогу учням реалізувати своє право на участь в управлінні школою.

Повноправне учнівське самоврядування дає школярам серйозні важелі впливу на шкільну політику – не тільки на своє власне життя в школі, але й на життя дорослих, на ухвалення тих або інших рішень, на вибір шляхів вирішення різних проблем шкільного життя, врешті-решт – на напрями розвитку школи.

Створення системи підтримки учнівського самоврядування у навчальних закладах шляхом проведення серії зборів активістів дає змогу об'єднати лідерів-старшокласників і створити команду, зацікавлену у розвитку самоврядування в школах, як, наприклад, створена на рівні міста молодіжна громадська організація «Миколаївський Союз Лідерів учнівського самоврядування», однією з задач якої є саме розроблення загальної стратегії дій у сфері розвитку учнівського самоврядування.

Одним із реальних і, на наш погляд, перспективних напрямів діяльності з розвитку учнівського самоврядування є підтримка ініціатив, вирощення й

конструктивне «вбудовування» учнівських ініціатив у життя школи та соціальну дійсність.

Вважаємо перспективним у розвитку громадсько-державного управління наявність позитивного і багаторічного досвіду участі учнів у Всеукраїнській акції «Громадянин», де багато років поспіль команди шкіл стають переможцями цієї акції.

Важливе значення у житті школи має діяльність лідерів учнівського самоврядування та конференції, які вони організують і проводять за підтримки батьків, учителів і громади міста. Вагомою є роль міських координаційних рад з питань роботи органів учнівського самоврядування.

Подальші питання анкети спрямовані на з'ясування позиції керівників щодо наявності громадської складової в управлінні ЗСО та у ЗНЗ, який вони очолюють. На друге запитання анкети («У ЗНЗ, який Ви очолюєте, управління є громадсько-державним?») пропонувалися такі можливі відповіді: «Так», «ні», «частково», «наявні лише окремі компоненти»; потрібно було підкреслити той варіант, який відповідає реальній ситуації в закладі, яким керує респондент. Серед опитуваних варіант «так» указали 76 (6,0%) осіб; «ні» – 620 (48,97%), «частково» – 127 (10,03%) осіб, решта – 443 (35%) особи – стверджує про наявність лише окремих елементів, зокрема, органів учнівського самоврядування. За сучасних умов майже на кожній ієрархічній вертикалі створено громадські структури різних форм, а їх дієвість визначається виконанням замовлень адміністрації на вирішення проблем матеріально-технічного забезпечення шкіл, оскільки де-факто батьки учнів є рівноправними та реальними платниками освітніх послуг власних дітей, а не лише податків у державний бюджет країни, за умов гарантування безоплатної освіти в державі. Таке подвійне фінансування освіти власних дітей не хоче визнавати ні держава, ні чиновники, які й на сьогодні ведуть розмову про можливість інвестування освіти громадян, а от вимушені примусово-благодійні пожертви батьків категорично спростовують. Це є прихованою формою корупції в освіті на рівні з іншими, які слугують демотиваторами, з якими треба прощатися або хоча б визнавати.

У 53,0% респондентів, які є прихильниками громадсько-державної форми управління, сформувався думка, що переважна більшість директорів шкіл і їх заступників, державних керівників верхніх ієрархічних щаблів «освітньої влади» не готові до повноцінного переходу на нові демократичні форми правління, на відкритість у прийнятті рішень, прозорість управління, на поєднання особистої та колегіальної відповідальності за результати якості навчання та якість прийнятих рішень, відмову від панівної адміністративно-бюрократичної та «адаптивної до управлінської верхівки» форми управління на користь іншим, прогресивним. 494 (39,02%) респонденти є вмотивованими до громадської діяльності та мають потребу працювати з колективами і заступниками щодо залучення громади до активної роботи у школі для підтримки ініціатив

Києва) та іншими громадськими організаціями й Департаментом освіти і науки Київської міської державної адміністрації та ін.

На четверте запитання анкети «Які громадські організації відіграють провідну роль у реалізації державно-громадського управління в сфері освіти?» керманічі відзначили такі організації, як: Асоціація керівників шкіл України (АКШУ), Агенція розвитку освітньої політики, благодійна організація «Вчителі за демократію та партнерство», Фонд громади Приірпіння, Асоціація керівників шкіл «Відроджені ліцеї та гімназії», громадська організація «Крок за кроком», «Партнерство у навчанні» та ін. У п'ятому запитанні йшлося про співпрацю закладу з благодійними фондами та побажаннями щодо змін цієї співпраці. Більшість респондентів (67,53%) на це запитання відповіли позитивно, але зустрічалися і негативні відповіді, деякі керівники вказували на те, що така взаємодія планується у майбутньому.

На шосте запитання анкети «Яка роль громадської організації у реалізації державно-освітньої політики?» надано такі відповіді респондентів: забезпечення діалогу з державними органами управління освітою, допомога у вирішенні проблеми браку коштів, підтримка учнів і учителів, вплив на учнів і їхніх батьків, вплив на формування громадської думки, залучення дітей до усвідомлення себе, як частки громади та суспільства, залучення підлітків «проблемного віку» до соціально значущих громадських акцій, формування суспільної думки в школі, формування громадянської та соціальної компетентності.

На сьоме запитання про роль державної установи у реалізації державно-громадського управління освітою відповіді структуровано у такий спосіб: державна складова повинна бути пріоритетною у державно-громадському управлінні навчальним закладом; головним завданням державно-громадського управління є забезпечення діалогу та ефективної комунікації між структурами державного управління та органами громадського самоврядування; виконання законодавства України; допомога у формуванні суспільної думки про школу як громадську інституцію, діяльність якої має бути спрямована на розквіт держави; мотивація та управління процесом реалізації завдань національної освітньої політики. Слід звернути увагу на зміну акцентів у різних видах діяльності та ролі сучасного суспільства, державних і громадських інституцій за цифрової доби щодо швидкості отримання інформації, збільшення інформаційних потоків у суспільстві та його сферах, вільного доступу до глобальних інформаційних ресурсів, які не знайшли висвітлення респондентами; забезпечення державними установами стабільної та зрозумілої громадянам освітньої політики у країні, регіоні, місті та на рівні ЗНЗ; обов'язкове створення органами державної влади в освіті та органами місцевого самоврядування офіційних веб-сайтів для оперативного розміщення на них офіційної інформації про діяльність у різних напрямках і спільної роботи з громадськістю; створення державними установами регіонального інформаційного простору для громадських вільних обговорень актуальних суспільних і освітніх проблем, надання грома-

дянам інформаційних і освітніх послуг, забезпечення електронної державно-громадської взаємодії та електронної демократії, упорядкування електронної взаємодії виконавчої влади та інститутів громадянського суспільства, розроблення та впровадження ефективного механізму комунікації між державними та громадськими інституціями та ін.

Восьме запитання анкети стосувалося можливостей продуктивного діалогу між владою та громадськістю у контексті реалізації освітніх проблем. Більшість опитуваних – 671 (53,0%) особа – надали позитивну відповідь, відзначили такі форми, як конференції, форуми, робота круглих столів. Відповіді на восьме запитання, що з'ясовує форми, в яких може відбуватися діалог між владою і громадськістю з метою реалізації державно-освітньої політики, дещо повторюють відповіді на попереднє запитання, називаються круглі столи, шкільна рада, зустрічі з громадськістю тощо.

На дев'яте запитання відкритого типу («Школа в демократичному суспільстві – це школа, де учні <...>, де учителі <...>, де керівники <...>»), респондентами надано повні та розгорнуті відповіді, серед яких домінує думка про те, що учні – активні учасники самоврядування та процесу управління; вчителі – партнери, які враховують індивідуально-психологічні особливості учнів та думку батьків; керівники – поважають права учнів, колег; колегіально ухвалюються управлінські рішення тощо.

На десяте запитання анкети «На яких ідеях має бути побудоване управління школою в демократичному суспільстві?» респонденти надали такі відповіді: набуття учнями навичок управління власною життєдіяльністю та громадськими справами; покращення життя учнів і виховання громадян, які зможуть жити і продуктивно працювати в нових умовах; загальнолюдські цінності, демократія, національне усвідомлення; співпраця, взаємоповага, довіра; повага на всіх рівнях, дитина – найвища цінність; забезпечення рівного доступу до якісної освіти.

Одинадцяте запитання стосувалося цінностей, які мають бути притаманними для школи демократичного суспільства. Опитувані відзначили такі цінності: гуманізм, відкритість, толерантність, співпраця, відповідальність, професіоналізм тощо. Навчити учнів не лише жити в умовах сучасної держави, дотримуватися її законів, відстоювати свої власні права, а й практично реалізувати ці знання в умовах навчального закладу і протягом усього життя. Також зазначалися загальнолюдські цінності, цінності державотворення та громадські цінності. Важливою цінністю респонденти вважали пріоритет у належному фінансуванні освіти.

Бесіди з керівниками шкіл торкалися проблем, які виникають на шляху впровадження громадсько-державної форми управління закладом та уповільнюють його розвиток. Респондентами відзначено такі основні проблеми запровадження громадсько-державного управління освітою: пасивність громадських організацій, небажання втручатися в проблеми освіти, інертність, недостатня

освіченість та свідомість громадян, відсутність належного фінансування, мало-ефективність розподілу функцій між різними суб'єктами управлінського процесу. Причин виникнення проблем багато, поміж них: соціально-політичні проблеми розбудови держави; недостатнє усвідомлення владою ролі освіти у розвитку держави; відсутність зв'язку із суспільством, відсутність відкритого діалогу та прозорих комунікацій з громадськістю не лише з освітніх проблем, а загалом з усіх суспільних проблем. Однак це лише незначна частина існуючих проблем, які потребують подальшого визначення, аналізу, структурування та подальшого висвітлення їх вирішення у межах цієї проблематики.

Респондентами названі оптимальні, на їх думку, шляхи, технології і способи розв'язання існуючих проблем щодо запровадження громадсько-державного управління ЗНЗ, які структуровано нами у такий спосіб: формування позитивного іміджу навчального закладу, просвітницька робота серед населення, інформаційно-методична робота, запровадження нової етики управлінської діяльності, впровадження інноваційних інформативно-управлінських та комп'ютерних технологій, підвищення компетентності управлінців усіх рівнів, зміна форм і методів контролю, підготовка і перепідготовка управлінців, виховання лідерів в освіті, створення системи державного управління, яка б враховувала особливості виробничого процесу, що здійснює цілеспрямовані зміни в когнітивній та афективних сферах людини як біосоціальної самокерованої системи на основі синергетичного підходу.

У результаті проведеного дослідження сформульовано *висновки* на основі одиниць дискурсу, отриманих під час опитування респондентів і вивчення практики управління державно-громадського управління за сучасних умов розвитку країни.

Як *висновок* відзначимо, що в Україні на зламі століть склалися досить сприятливі умови для модернізації управління освітою на нових демократичних засадах, загальнолюдських та інваріантних цінностях. Проблема державно-громадського управління в контексті його ефективності набула актуалізації з моменту ухвалення низки законодавчо-правових актів для сфери освіти та законів України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про кабінет Міністрів України», «Про державну службу України», «Про місцеві державні адміністрації» та інших нормативних актів на початку 90-х років минулого століття, а широкого обговорення «в контексті посилення необхідності громадської участі в управлінні»¹ лише наприкінці 90-х років ХХ століття.

Державно-громадське управління освітою, яке є не новим для історії української державності, за умов незалежності й самостійності Української держави у першій і останній чвертях ХХ століття набуло нині більшої ваги, хоч і стало декларованою законодавчо-правовою нормою, є пріоритетним напрямом

¹ Управління освітою: монографія / Міністерство освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; за науковою ред. В. П. Бега; редкол.: В. П. Бех (голова), М. В. Михайліченко (заст. голови) [та ін.]. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – С. 5.

наукових пошуків і практики державної влади, що перманентно здебільшого, детермінує формування відносин державної влади й громади, потребує змін у зміщенні акцентів на домінанту громадської компоненти на демократичних засадах.

На основі теоретичних узагальнень одиниць дискурсу та аналізу практики управління сучасними ЗНЗ різних типів і форм власності, даних опитування керівників освіти під час проведення дослідження виокремлено дві тенденції розвитку державно-громадського управління, характерні для сучасного його стану.

По-перше, це тенденція детермінованості змісту державно-громадського управління сферою освіти й діяльності державних органів управління освітою від державницьких і політичних рішень, переконань і намірів політиків, державних діячів і державних службовців ієрархічної вертикалі державного управління освітою, які здійснюють керівництво сферою освіти та спрямованості дій фахівців ієрархічних органів управління освітою на їх реалізацію.

По-друге, це тенденція переходу від авторитаризму до демократії, точніше до «демократичного транзиту», тобто тенденція поступового переходу від адміністративно-бюрократичної, планово-централізованої моделі управління освітою з ієрархічним командним підпорядкуванням освітньої галузі органам державного управління до державно-громадського управління на демократичних засадах у ринкових умовах. Для цієї тенденції характерними є перехідно-трансформаційні процеси в сфері освіти від людини-«гвинтика» до людини вільної та самодостатнього громадянина країни, що має потребу в демократії; від соціалістичних до загальнолюдських і національних цінностей; від лінійних до нелінійних управлінських процесів у сфері освіти; від поодиноких випадків до більшої консолідації зусиль представників державних інституцій й активної частини громади в забезпеченні рівного доступу до якісної освіти в Україні.

На основі проведеного дослідження встановлено, що визначення законодавчо-правових і концептуальних засад державної освітньої політики не вирішує проблеми миттєвого запровадження державно-громадського управління на демократичних засадах, а потребує, насамперед, усвідомлення цієї проблеми, сформованості особистісних потреб у суб'єктів державного управління, самоуправління та громадського самоврядування щодо запровадження демократії та бажання брати особисту відповідальність за якісну освіту її громадян і розвиток громадянського суспільства в Україні.

Критичний дискурс-аналіз практики державно-громадського управління свідчить, що державно-громадське управління як законодавчо закріплена форма набула більшою мірою декларативного характеру і як офіційно визнана пріоритетна форма управління потребує теоретичного обґрунтування і практичної реалізації в системі освіти. Оскільки «на сьогодні проблема не підкріплена достатньою теоретичною розробкою концептуальних засад державно-

громадського управління освітою»¹, не розроблено ефективні механізми державно-громадського управління, хоча слід констатувати про наявність розроблених та теоретично обґрунтованих авторських моделей державно-громадського управління, які запроваджуються на практиці в поодиноких випадках.

Важливість моделювання й запровадження системи державно-громадського управління освітою обумовлена не тільки державною освітньою політикою, а й реальними потребами та інтересами соціально активної громади, лідерів і учасників освітнього процесу.

Цивілізаційний поступ розвитку демократичних суспільств та «все, що написано та сказано» про державно-громадське управління спонукає до виявлення такого взаємозв'язку: «демократичне суспільство» – «демократична школа» – «вільна людина». Зауважимо, що ключовим елементом і демократичного суспільства, і демократичної школи є людина, для якої, якщо зробити ретроспективний екскурс, ще за часів Сократа було вперше створено Афінське демократичне суспільство і прообрази сучасних шкіл – вільні бесіди філософів із учнями, біля витоків яких стояли Сократ, Платон, Аристотель. Для сучасної України властива аналогічна ситуація, суть якої полягає у розбудові демократичного суспільства активних громадян та побудові демократичних шкіл, які призначені для національного і духовного відродження суспільства, формування інтелектуального національного генофонду, створення умов для реалізації потенційних можливостей кожної людини і для реалізації прав кожного громадянина, здійснення реальної демократизації та гуманізації суспільного життя.

Критичний дискурс-аналіз сучасної практики управління свідчить, що панівною формою управління, за твердженням 89% респондентів, на сьогодні залишається адміністративно-командно бюрократична форма управління, натомість законодавчо визнаної державно-громадської, що набула декларативного характеру. У зв'язку з тим, що держава залишається головним суб'єктом розроблення та впровадження державної освітньої політики, визначення стратегічних засад реформування освіти та управління нею потребує ретельного вивчення проблема трансформації від адміністративно-командної бюрократичної форми управління до державно-громадської (як законодавчо визнаної форми, а не ефективно результативної) або до інших форм, які ефективно дієві у розвинених країнах світу. Треба не мотивувати суб'єктів управління і навчально-виховного процесу на ефективну взаємодію здійснення громадсько-державного управління, а зняти демотиватори та зробити перевантаження чиновників «апарату» органів управління освіти управлінської вертикалі та ліквідувати методичні кабінети або науково-методичні центри (без працюючих науковців) як їх структурних складників.

¹ Управління освітою: монографія / Міністерство освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; за науковою ред. В. П. Бега; редкол.: В. П. Бех (голова), М. В. Михайліченко (заст. голови) [та ін.]. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – С. 5.

Залежно від *форми суспільства* – демократичне, вільне, громадянське, «суспільство знань», інформаційне, цифрове, або у сукупності усіх наведених вище складників – багатовимірне, що формується в Україні, можливі такі перспективні форми управління для запровадження у найближчий час. Це – електронне державно-громадське управління (Е-ДГУ), електронне громадсько-державне управління ГДУ (Е-ГДУ), управління на засадах Е-демократії, управління на засадах Е-інтеракції, нова форма управління на партнерських демократичних засадах, яка передбачає реалізацію свободи, відповідальності, прозорості управлінських рішень, яку треба розробити, обґрунтувати і запровадити в загальній середній освіті. Запропоновані варіативні нові форми управління для впровадження найближчим часом, на нашу думку, мають здійснюватися на демократичних засадах і принципах відкритості, егалітарності, вільного доступу до публічної інформації, справедливої демократії, покращання якості життя всіх громадян.

7.3. Професійно-технічна освіта: стан, проблеми та перспективи розвитку в контексті галузевого законодавства **(В. В. Супрун)**

Загальна характеристика сучасної системи професійно-технічної освіти

Відповідно до стратегічних напрямів розвитку професійно-технічної освіти в Україні пріоритетними завданнями державної політики є створення системи забезпечення якості професійної освіти, в тому числі, шляхом розроблення сучасних державних стандартів з професій широких кваліфікацій, оновлення навчально-методичного забезпечення, утворення центрів з впровадження інноваційних технологій на базі провідних державних професійно-технічних навчальних закладів, оптимізація механізму фінансування та удосконалення системи управління професійно-технічною освітою, подальша децентралізація професійно-технічної освіти, оновлення існуючої та створення нової нормативно-правової бази, упровадження інформаційно-комунікаційних технологій у навчально-виробничий процес навчальних закладів.

Модернізація системи управління професійно-технічною освітою (*далі – ПТО*) спрямована на здійснення подальшої автономії навчальних закладів, розширення повноважень керівника, підвищення його персональної відповідальності за якість підготовки кадрів та самостійність професійно-технічних закладів у розпорядженні матеріальними та фінансовими ресурсами.

Підвищенню престижності робітничих професій сприяє, у свою чергу, проведення вітчизняної та міжнародної виставкової діяльності, всеукраїнських конкурсів фахової майстерності та здійснення профорієнтаційної роботи.

Серед найважливіших аспектів роботи є оновлення матеріально-технічної бази навчальних закладів, проходження виробничої практики та виробничого навчання, контроль за виконанням партнерських угод щодо надання практичної бази, працевлаштування випускників та їх закріплення на першому робочому місці тощо.

На сьогодні в Україні здебільшого забезпечено правове регулювання питань функціонування системи освіти, всіх її рівнів і підсистем, діяльності навчальних закладів різних типів і форм власності, організації різних форм навчання.

Законодавчо-нормативною базою для функціонування системи професійно-технічної освіти, крім зазначених вище, є такі основні документи: **Конституція України; Закони:** Закон України «Про освіту»; Закон України «Про професійно-технічну освіту»; Закон України «Про вищу освіту»; Закон України «Про загальну середню освіту»; Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності»; Бюджетний Кодекс України; **Постанови:** Постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 1994 року № 228 «Про порядок створення, реорганізації і ліквідації навчально-виховних закладів»; Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 1998 року № 1240 «Про затвердження Положення про професійно-технічний навчальний заклад»; Постанова Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2007 року № 1019 «Про ліцензування діяльності з надання освітніх послуг»; Постанова Кабінету Міністрів України від 20 січня 1998 року № 65 «Про затвердження Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту)»; Постанова Кабінету Міністрів України від 3 червня 1999 р. № 956 «Про затвердження Положення про ступеневу професійно-технічну освіту»; Постанова Кабінету Міністрів України від 11 вересня 2007 року № 1117 «Про затвердження Державного переліку професій з підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах»; Постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 року № 784 «Про затвердження Порядку працевлаштування випускників професійно-технічних навчальних закладів, підготовка яких проводилася за державним замовленням»; Постанова Кабінету Міністрів України від 7 червня 1999 року № 992 «Про затвердження Порядку надання робочих місць для проходження учнями, слухачами професійно-технічних навчальних закладів виробничого навчання та виробничої практики»; Постанова Кабінету Міністрів України від 17 серпня 2002 року № 1135 «Про затвердження Державного стандарту професійно-технічної освіти»; Постанова Кабінету Міністрів України від 12 липня 2004 року № 882 «Питання стипендіального забезпечення»; Постанова Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2001 року № 978 «Про затвердження Положення про акредитацію вищих навчальних закладів і спеціальностей у вищих навчальних закладах та вищих професійних училищах»; Постанова Кабінету Міністрів України від 12 лютого 1996 р. № 200 «Про ліцензування, атестацію та акредитацію навчальних закладів»; Постанова Кабінету Міністрів України

від 12 листопада 1997 року № 1260 «Про документи про освіту та вчені звання»; Постанова Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2000 року № 1698 «Про затвердження переліку органів ліцензування»; Постанова Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2003 р. № 1380 «Про ліцензування освітніх послуг»; Постанова Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2001 р. № 979 «Про затвердження зразків документів про професійно-технічну освіту»; Постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 1994 р. № 226 «Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування»; **Розпорядження** Кабінету Міністрів України від 21 січня 2009 року N 42-р «Питання управління окремими державними професійно-технічними навчальними закладами, підпорядкованими МОН».

Це перелік лише основної частини нормативних документів, що не передбачає регулювання соціальних питань, навчання на виробництві, навчання незайнятого населення тощо.

За 2013–2014 навчальний рік Міністерством освіти і науки України розглядалися, вносилися пропозиції до проектів нормативно-правових актів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, що стосуються сфери професійно-технічної освіти, а саме: до 18 проектів законів України, 17 проектів постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України, 10 спільних наказів з іншими міністерствами, 5 нормативних документів навчально-методичного спрямування.

Слід зазначити, що останніми роками суттєво вдосконалено законодавство України стосовно функціонування системи професійно-технічної освіти. Зокрема, у 2012 році Верховна Рада України ухвалила шість законів, які безпосередньо регулюють підготовку кадрів.

20 листопада 2012 року ухвалено Закон України № 5498-VI «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення управління професійно-технічною освітою», який створює умови для оперативного прийняття управлінських рішень з професійно-технічної освіти та її фінансового забезпечення, посилення ролі місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у формуванні трудового потенціалу країни з максимальним врахуванням потреб регіонів у кваліфікованих робітниках.

Законом України «Про професійний розвиток працівників» № 4312-VI від 12 січня 2012 року регулюються питання формального та неформального професійного навчання працівників, яке здійснюється роботодавцями безпосередньо на виробництві, а також на договірній основі у професійно-технічних навчальних закладах.

Закон України від 5 липня 2012 року № 5067-VI «Про зайнятість населення» передбачає стимулювання місцевої влади до створення нових робочих місць, надає можливість підтримати найбільш вразливі верстви населення та створити нові робочі місця, визначає шляхи стимулювання працевлаштування

громадян, у тому числі випускників навчальних закладів, які недостатньо конкурентоспроможні на ринку праці, розширює можливості для підвищення конкурентоспроможності молоді, професійної орієнтації та професійного навчання громадян.

Закон України від 22 червня 2012 року № 5026-VI «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» визначає участь роботодавців та їх організацій у формуванні державного замовлення на підготовку кваліфікованих робітників, погодженні державних стандартів професійно-технічної освіти, врегульовує питання оплати проходження виробничої практики учнями професійно-технічних навчальних закладів шляхом внесення у перехідних положеннях відповідних змін до статті 29 Закону України «Про професійно-технічну освіту».

Закон України від 20 листопада 2012 року № 5499-VI «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» врегульовує питання формування державного замовлення з урахуванням середньострокового прогнозу потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці і орієнтовної середньої вартості підготовки одного кваліфікованого робітника, а також визначає засади розміщення державного замовлення.

Закон України від 16 жовтня 2012 року № 5460-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства енергетики та вугільної промисловості України, інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується через відповідних міністрів, Державного комітету телебачення і радіомовлення України» регулює діяльність ряду центральних органів виконавчої влади, в тому числі управління системою професійно-технічної освіти, визначає повноваження центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері професійно-технічної освіти, а також центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері професійно-технічної освіти.

Кабінет Міністрів України з метою реалізації положень ухвалених законів затвердив низку підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на визначення та запровадження методики формування середньострокового прогнозу потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці, порядку формування та розміщення державного замовлення на підготовку кадрів, методики розрахунку вартості підготовки одного кваліфікованого робітника, фахівця, аспіранта, докторанта, в також на організацію виробничої практики учнів, працевлаштування випускників професійно-технічних навчальних закладів, підготовка яких проводилася за державним замовленням тощо.

Міністерством освіти і науки України з метою подальшого удосконалення нормативно-правової бази у сфері професійної освіти створена експертна ро-

боча група, яка розробляє проект нового Закону України «Про професійну освіту».

Здійснюються відповідні заходи з упровадження Національної рамки кваліфікацій, у тому числі за рівнями професійно-технічної освіти.

Останнім часом прийнято ряд постанов Кабінету Міністрів України, а саме: «Про внесення змін до Порядку надання робочих місць для проходження учнями, слухачами професійно-технічних навчальних закладів виробничого навчання та виробничої практики» (від 26 червня 2013 року № 503); «Про внесення змін до Положення про професійно-технічний навчальний заклад» (від 26 червня 2013 року № 505); «Про внесення змін до Положення про ступеневу професійно-технічну освіту» (від 26 червня 2013 року № 456).

Для профтехосвіти надзвичайно важливою залишається системна робота з впровадження Національної рамки кваліфікацій. У 2013 році розпочато роботу над Стратегією розвитку Національної системи кваліфікацій, яка має на меті забезпечити підтримку розвитку системи навчання впродовж життя та встановлення зв'язку між системою освіти та ринком праці в контексті принципів ЄС щодо освіти та розвитку компетентностей. Наказом Міністерства освіти і науки України від 15 травня 2013 року № 511 затверджено нову методику розроблення Державних стандартів професійно-технічної освіти з конкретних робітничих професій, що спрямована на допомогу фахівцям у розробленні освітніх стандартів з урахуванням вимог законодавства.

Продовжується робота над проектом нової редакції постанови Кабінету Міністрів України від 11 вересня 2007 року № 1117 «Про затвердження Державного переліку професій з підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах».

З метою виявлення інновацій у сфері професійно-технічної освіти, впровадження освітніх, навчальних, виробничих, управлінських систем, їх компонентів, що мають поліпшити результати освітньої діяльності в професійно-технічному навчальному закладі (*далі – ПТНЗ*), та удосконалення науково-методичної роботи з творчими педагогічними і керівними кадрами, які здійснюють інноваційну освітню діяльність у сфері професійно-технічної освіти наказом Міністерства освіти і науки від 26 квітня 2013 року № 471, що зареєстрований 21 травня 2013 року за № 791/23323 в Міністерстві юстиції України, затверджено Положення про Всеукраїнський конкурс інноваційних технологій у сфері професійно-технічної освіти.

Правовий статус та засади діяльності навчально-методичних (науково-методичних) центрів (кабінетів) професійно-технічної освіти визначено наказом Міністерства освіти і науки від 27 червня 2013 року № 856, що зареєстрований 16 липня 2013 року за № 1189/23721 в Міністерстві юстиції України.

Відповідно до пунктів 3, 11 Порядку підтвердження результатів неформального професійного навчання осіб за робітничими професіями, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 року № 340, спіль-

ним наказом Міністерства соціальної політики України та Міністерства освіти і науки України від 16 грудня 2013 року № 875/1776, що зареєстрований 08 січня 2014 року за № 3/24780 в Міністерстві юстиції України, «Про затвердження нормативно-правових актів щодо підтвердження результатів неформального професійного навчання осіб за робітничими професіями» затверджено Вимоги до підприємств, установ, організацій для підтвердження результатів неформального професійного навчання осіб за робітничими професіями, також Порядок створення комісії для підтвердження результатів неформального професійного навчання осіб за робітничими професіями.

З метою підвищення ефективності управлінської діяльності керівників навчальних закладів та рівня їх професійної компетентності і фахової майстерності Міністерством освіти і науки України видано наказ від 08 серпня 2013 року № 1135 «Про затвердження Змін до Типового положення про атестацію педагогічних працівників», який зареєстровано у Міністерстві юстиції України 16 серпня 2013 року за № 1417/23949.

На виконання пункту другого наказу забезпечуватиметься організація та проведення до 1 вересня 2017 року атестації керівників професійно-технічних навчальних закладів та їх заступників.

Підготовлено наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Порядку проведення вхідного контролю знань, умінь та навичок для осіб, які приймаються на навчання за програмами перепідготовки або підвищення кваліфікації до професійно-технічних навчальних закладів», який дасть можливість скоротити терміни навчання для дорослого населення під час перепідготовки або підвищення кваліфікації, на базі результатів формального навчання або виробничого досвіду.

Підготовка висококваліфікованого робітника, потреби сучасного ринку праці вимагають відповідної професійної майстерності від педагогічних працівників професійно-технічних навчальних закладів і, насамперед, від майстра виробничого навчання.

З метою підвищення якості професійного навчання, популяризації робітничих професій, удосконалення форм, методів та засобів виробничого навчання, у 2013 році проведено два всеукраїнські конкурси професійної майстерності серед майстрів виробничого навчання з професій: «офіціант» та «лицювальник-плиточник».

Розроблено Положення про Всеукраїнський конкурс професійної майстерності серед майстрів виробничого навчання системи професійно-технічної освіти, що затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 03 червня 2013 року № 669. У конкурсах серед майстрів виробничого навчання найкращими виявились представники Дніпропетровської, Житомирської, Івано-Франківської, Закарпатської, Київської, Львівської, Сумської, Херсонської, Черкаської областей та м. Києва.

На базі Вищого професійного училища № 22 м. Сарни (Рівненська область) з 23 по 26 червня 2014 року відбувся Всеукраїнський конкурс фахової майстерності серед викладачів, майстрів виробничого навчання та учнів регіональних навчально-практичних будівельних центрів КНАУФ за професією монтажник гіпсокартонних конструкцій, організатором якого є ДП «КНАУФ Маркетинг» за підтримки Міністерства освіти і науки України.

У заході взяло участь 17 команд-учасниць, які приїхали майже з усіх куточків України: Тернополя, Львова, Калуша, Запоріжжя, Києва, Харкова, Полтави, Чернігова, Херсона, Луцька, Івано-Франківська.

25 червня 2014 року у рамках конкурсу відбулася науково-практична конференція з питання якості професійно-технічної освіти, її перспективи, співпраця з загальноосвітніми та вищими навчальними закладами і соціальне партнерство з фірмою КНАУФ. Переможцями Всеукраїнського конкурсу фахової майстерності серед викладачів, майстрів виробничого навчання та учнів регіональних навчально-практичних будівельних центрів стали:

III місце – команда ДНЗ «Запорізький професійний будівельний ліцей».

II місце – команда Львівського вищого професійного училища дизайну та будівництва і команда Вищого професійного училища № 22 м. Сарни.

I місце – команда Вищого професійного училища № 7 м. Калуш.

З метою посилення державно-громадської складової в управлінні професійно-технічною освітою:

- у червні 2013 року відбулося засідання круглого столу лідерів учнівського самоврядування професійно-технічних навчальних закладів «Нам можна довіряти». Підкреслено важливість учнівського самоврядування загалом та у системі професійно-технічної освіти зокрема. Адже самоврядування – один із головних принципів діяльності учнівської спільноти. Досвід багатьох років показує, що саме учнівське самоврядування – це не лише самостійне вирішення різноманітних питань, а й самостійне виконання, проведення, планування різноманітних заходів, відповідальність за яких несуть самі учні;
- відновлено Всеукраїнську раду лідерів учнівського самоврядування професійно-технічних навчальних закладів, засідання якої відбулося 18-20 вересня 2013 року. Також підписано Меморандум про співпрацю та взаєморозуміння між Всеукраїнською Радою старшокласників та Всеукраїнською Радою учнівського самоврядування професійно-технічних навчальних закладів;
- сформовано збірник «Основні заходи учнівського самоврядування професійно-технічних навчальних закладів», де узагальнено досвід роботи регіональних рад учнівського самоврядування ПТНЗ;
- у червні 2013 року відбулося засідання Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти, під час якого розглядалися питання щодо виконання Рекомендацій комітетських слухань на тему: «Про участь

центральної та регіональних органів виконавчої влади, об'єднань роботодавців у формуванні трудового потенціалу держави та професійній підготовці кваліфікованих робітників для сучасної економіки України», схвалених рішенням Комітету від 10 січня 2012 року, протокол № 54;

- 17 червня 2014 року за участю заступника Міністра освіти і науки Павла Полянського в Інституті демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України відбувся круглий стіл «Професійно-технічна освіта в Україні: сучасний стан та напрями подальшого розвитку». Під час обговорення подальшого розвитку професійно-технічної освіти учасники відзначили, що заклади виконують свою функцію та готують кваліфіковані кадри, але, разом з тим, існує суттєвий дисбаланс між обсягами підготовки кадрів з вищою та професійно-технічною освітою, а це призводить до того, що після закінчення вищого навчального закладу його випускники не мають можливості працевлаштуватися за фахом, а працюють за робітничими професіями, у свою чергу, підприємство відчуває нестачу кваліфікованих робітничих кадрів. Проте здобуття у ВНЗ освітньо-кваліфікаційного рівня «молодший спеціаліст» без робітничої професії немає попиту на ринку праці.

Одне із проблемних завдань професійно-технічної освіти – питання якості підготовки кадрів, що залежить від багатьох факторів: стану навчальної бази, професійного рівня викладача, здібності та володіння професійними навичками учня або слухача та виконання у повному обсязі навчання та виробничої практики. У свою чергу, подальший розвиток сфери неможливий без досягнення європейського рівня освітніх стандартів з урахуванням національних особливостей, що обумовлює потребу у розширенні функцій професійно-технічної освіти.

Забезпечення якісної освіти та відповідного забезпечення галузей економіки кваліфікованими робітничими кадрами і формування оптимальної мережі професійно-технічних навчальних закладів

За останні роки відбулися певні зміни, що викликано, передусім, реагуванням на вимоги ринку праці, збалансуванням його потреб і пропозицій та певною демографічною ситуацією, що значною мірою впливає і на формування контингенту учнів і слухачів професійно-технічних навчальних закладів.

Станом на 01 січня 2014 року мережа професійно-технічних навчальних закладів становить 983 навчальні заклади, з них 54 – професійно-технічні навчальні заклади, що є структурними підрозділами вищих навчальних закладів (34) та навчальних закладів інших типів, що надають професійно-технічну освіту (20); 76 – навчальних центрів при установах виконання покарань (рис. 7.10).

Рис. 7.10. Мережа професійно-технічних навчальних закладів

З метою оптимального використання фінансових, кадрових, методичних, навчальних ресурсів та враховуючи потребу регіонального ринку праці у підготовці кваліфікованих робітничих кадрів Міністерством освіти і науки протягом 2013-2014 навчального року видано накази щодо зміни типу та назв 20 ПТНЗ, припинення роботи 11 навчальних закладів шляхом приєднання до більш потужних закладів, ліквідації 3 філій, створення одного ПТНЗ у Тернопільській області.

Станом на 1 січня 2014 року у 983 ПТНЗ загальний контингент учнів і слухачів становив 389,5 тис. осіб (у 2011 році – 407,8 тис. осіб).

Динаміка зміни загального контингенту учнів, слухачів ПТНЗ України протягом 2009-2014 рр. показано на рис. 7.11.

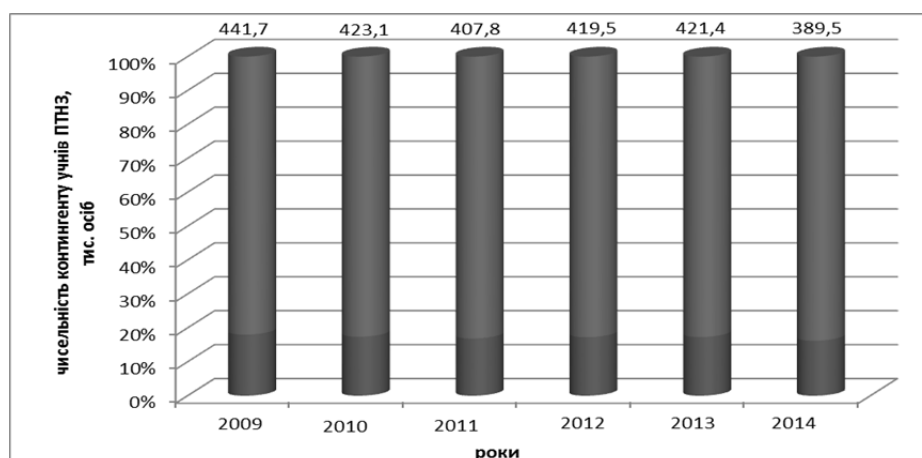

Рис. 7.11. Динаміка контингенту учнів, слухачів ПТНЗ

Станом на 01 січня 2014 року в професійно-технічних навчальних закладах здобули первинну професійну підготовку понад 368 тисяч випускників загальноосвітніх навчальних закладів, що становить 96% від загального контингенту. Цей відсоток є незмінним протягом останніх років. Переважна більшість таких учнів навчаються за державним замовленням; на контрактній основі здобувають професійну освіту лише 1,5% випускників ЗНЗ. Останній показник також є постійним протягом останніх 3 років.

Формування контингенту професійно-технічних навчальних закладів здійснюється на базі: базової загальної середньої освіти (з отриманням повної загальної середньої освіти 257,3 тис. осіб (66%), повної загальної освіти 108,5 тис. осіб (28,3% від загального контингенту), незавершеної базової загальної середньої освіти – 3,1 тис. осіб (0,7%).

Державне замовлення на підготовку робітничих кадрів та працевлаштування випускників професійно-технічних навчальних закладів. У Законі України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів та перепідготовку кадрів» враховується середньостроковий прогноз потреби економіки держави у фахівцях та робітничих кадрах. Відповідно до закону розміщення державного замовлення здійснюється на конкурсній основі з укладанням із виконавцем державного замовлення державного контракту.

11 червня 2014 року постановою Кабінету Міністрів № 212 «Про державне замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів для державних потреб у 2014 році» затверджено обсяги державного замовлення на підготовку фахівців та робітничих кадрів у 2014 році.

Міністерством освіти і науки України спільно з Міністерством економічного розвитку і торгівлі України та організаціями роботодавців України опрацьовано обсяги державного замовлення на підготовку робітничих кадрів для державних потреб.

У 2014-2015 навчальному році навчаються у професійно-технічних навчальних закладах за державним замовленням майже 163 тис. робітничих кадрів за 35 напрямками економічної діяльності та 5,6 тис. молодших спеціалістів.

Розподіл державного замовлення у 2014 році за галузями економіки становить:

- для промисловості – 51,1 тис. осіб;
- будівництва – 25,4 тис. осіб;
- транспорту та зв'язку – 18,4 тис. осіб;
- легкої промисловості – 9,1 тис. осіб;
- громадського харчування та торгівлі – 31,7 тис. осіб;
- сфери обслуговування – 11,2 тис. осіб;
- сільського господарства – 13,5 тис. осіб.

Станом на 01 січня 2014 року в професійно-технічних навчальних закладах випуск становив 226,5 тис. кваліфікованих робітників (у 2011 році – 239,2 тис.

осіб), з них: 173,9 тис. учнів та 52,6 тис. слухачів серед працюючого та незайнятого населення. У 2012-2013 навчальному році завершили навчання 2272 тис. осіб з фізичними та/або розумовими вадами, а також 7458 тис. учнів серед дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Динаміка працевлаштування випускників державних професійно-технічних навчальних закладів за останні роки залишається стабільною і становить більш як 84% за професією. Інші випускники, як правило, продовжують навчання у вищих навчальних закладах, призиваються до лав Збройних Сил України, працевлаштовуються самостійно за професіями, що характеризуються самозайнятістю.

Однак існує проблема в закріпленні працевлаштованих випускників на першому робочому місці. Міністерством освіти і науки України щорічно проводиться анкетування випускників та роботодавців. Як свідчить практика, через півроку після працевлаштування за направленнями спостерігається зменшення працевлаштованих випускників до 62-74%, а протягом трьох років цей показник становить вже 25-30%.

Однією з причин є відсутність зацікавленості роботодавців у працевлаштуванні випускників навчальних закладів, що пояснюється відсутністю у них відповідного досвіду роботи. Домінує також процес самостійного залучення на роботу випускників, що дає можливість роботодавцям формувати їм свої вимоги та умови соціального захисту. Працевлаштування випускників професійно-технічних навчальних закладів після закінчення навчання ускладнюється і через відсутність надання житла. Особливо це стосується випускників серед дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. За результатами анкетування роботодавців тільки до 3% випускників мають можливість отримання службового житла.

Також на працевлаштування та закріплення випускників навчальних закладів значно впливають процеси, що пов'язані з проблемами в економіці держави (скорочення штатів, припинення роботи підприємств, переведення підприємств на неповний робочий тиждень тощо).

Потребує посиленої уваги кадрове забезпечення професійно-технічних навчальних закладів. Так, навчальний процес у професійно-технічних навчальних закладах здійснюють понад 49,4 тис. педагогічних працівників, з них 17,2 тис. викладачів (35%) та 22,8 тис. майстрів (46%) (рис. 7.12).

Серед педагогічних працівників мають четвертий і вище робітничий розряди майже 21 тис. осіб, кожний четвертий педагогічний працівник здобув робітничу кваліфікацію з двох і більше професій (12 тис. осіб).

70% педагогічних працівників ПТНЗ мають освітній рівень від бакалавра до магістра, 30% – освітній рівень молодшого спеціаліста. 341 педпрацівник є депутатом міської ради, 183 мають наукові ступені та вчені звання. За 2012-2013 роки кількість викладачів з вищою кваліфікаційною категорією зросла на 8%, викладачів з педагогічним званням – на 10%, майстрів з педагогічним званням – на 12%.

Рис. 7.12. Педагогічні працівники ПТНЗ

Майже кожний другий директор та кожний третій його заступник, більше половини викладачів професійно-теоретичного циклу мають відповідну робітничу кваліфікацію. Більшість майстрів виробничого навчання володіють двома і більше робітничими професіями та мають відповідну психолого-педагогічну підготовку.

З метою покращення якості підготовки та формування кадрового резерву керівників професійно-технічних навчальних закладів протягом 2013-2014 навчального року відбулася робота Школи резерву директорів ПТНЗ (наказ Міністерства освіти і науки України від 20 вересня 2013 р. № 1333), до складу якої входили 32 педагогічних працівники ПТНЗ з усіх регіонів України. Більшість – це заступники директорів професійно-технічних училищ. Як правило, це молоді люди до 40 років, які починали свій шлях учнем професійно-технічного навчального закладу.

Навчання кадрового резерву керівників професійно-технічних навчальних закладів здійснювалося протягом 2008-2014 років. За цей час пройшли навчання 130 педагогічних працівників професійно-технічних училищ. З них на сьогодні на посаду директора ПТНЗ призначено 37 осіб.

Науково-методичне забезпечення змісту професійно-технічної освіти

Реалізація державної стратегії і політики в галузі професійно-технічної освіти щодо науково-методичного забезпечення змісту професійно-технічної освіти у 2013-2014 рр. була зосереджена на:

- оновленні змісту професійно-технічної освіти шляхом розроблення та впровадження державних стандартів професійно-технічної освіти з конкретних професій;
- інформаційному та навчально-методичному забезпеченні освітнього процесу;
- координації діяльності методичних та навчальних установ професійно-технічної освіти з питань підготовки робітничих кадрів;
- впровадженні інноваційних освітніх технологій професійної підготовки учнів професійно-технічних навчальних закладів, поширенні передового педагогічного і виробничого досвіду.

У свою чергу, Міністерством освіти і науки України визначено розроблення державних стандартів професійно-технічної освіти, що є актуальним та необхідним кроком у:

- а) проведенні єдиної державної політики в сфері професійно-технічної освіти;
- б) формуванні єдиного освітнього простору в Україні;
- в) забезпеченні в усіх регіонах і в різних галузях економіки еквівалентності професійно-технічної освіти й визнання кваліфікацій і документів про професійно-технічну освіту;
- г) усуненні відмінностей у вимогах до підготовки конкурентоспроможних на ринку праці кваліфікованих робітників і в термінології, що використовується в професійно-технічній освіті;
- д) забезпеченні належної підготовки кваліфікованих робітників усіх кваліфікаційних рівнів, формування активної життєвої позиції особистості, здатної орієнтуватися в сучасних соціально-економічних змінах;
- е) створенні нормативної бази для функціонування кваліфікаційних рівнів професійно-технічної освіти відповідно до Національної рамки кваліфікацій.

Протягом 2013 року розроблено 47 державних стандартів професійно-технічної освіти з конкретних робітничих професій, які погоджено Федерацією роботодавців України та Міністерством соціальної політики. З них: для промисловості – 14, сільського господарства та переробної галузі – 2, транспорту – 5, торгівлі та сфери послуг – 13, будівництва – 5, зв'язку – 1, добувної промисловості – 2, енергетики – 3, правоохоронної галузі – 2.

Всього затверджено наказами Міністерства освіти і науки України 306 державних стандартів професійно-технічної освіти з конкретних робітничих професій.

У 2014 році здійснюється робота над розробленням 80 державних стандартів професійно-технічної освіти з конкретних робітничих професій за погодженням із Федерацією роботодавців України (рис. 7.13).

Рис. 7.13. Державні стандарти професійно-технічної освіти за галузевим спрямуванням 2006-2013 рр.

До тісної співпраці щодо розроблення, погодження та впровадження державних стандартів професійно-технічної освіти залучені представники міністерств та відомств, методисти, викладачі спеціальних предметів, майстри виробничого навчання ПТНЗ, науковці та фахівці підприємств-замовників робітничих кадрів, організації роботодавців. Така співпраця є яскравим прикладом соціального партнерства у формуванні нового змісту навчання, яке наближає освітній рівень випускників, кваліфікованих робітників до європейських, що в свою чергу розширює можливості щодо працевлаштування випускників та зростання економіки країни.

Підготовка конкурентоспроможних на ринку праці робітників залежить від володіння ними прогресивними виробничими технологіями, вміння виконувати роботи з використанням новітніх матеріалів, інструментів, обладнання та пристроїв. Для цього функціонує мережа навчально-практичних центрів. У 2013 році Міністерством освіти і науки, органами місцевої влади відкрито 9 таких центрів: Навчально-практичний центр за технологіями компанії «Хенкель Баутехнік (Україна)» на базі Горлівського вищого професійного училища; Навчально-практичний центр торгівлі на базі державного навчального закладу «Дніпропетровський центр підготовки та перепідготовки робітничих кадрів»; Навчально-практичний центр за технологіями компанії «БудМайстер» на базі Західно-Донбаського професійного ліцею»; Навчально-демонстраційний центр поліграфічних матеріалів на базі державного навчального закладу «Міжрегіональне вище професійне училище з поліграфії та інформаційних технологій»; Навчально-практичний центр «Зварник» на базі державного навчального закладу «Запорізьке вище індустріально-політехнічне училище»; Навчально-

практичний центр сфери послуг на базі державного навчального закладу «Рівненське вище професійне училище ресторанного сервісу і торгівлі»; Навчально-практичний центр з підготовки електрогазозварників на базі Квасилівського професійного ліцею; Навчально-практичний центр з підготовки слюсарів з ремонту автомобілів на базі Квасилівського професійного ліцею; Навчально-практичний будівельний центр за технологіями «КНАУФ» на базі Київського професійного ліцею будівництва і комунального господарства.

На сьогодні функціонує 84 навчально-практичних центри, з яких: будівельна галузь – 44 (що складає 67% від загальної кількості); сфера послуг – 13 (12%); сільське господарство – 7 (10%); промисловість – 5 (7%); машинобудівна галузь – 3 (4%) (рис. 7.14).

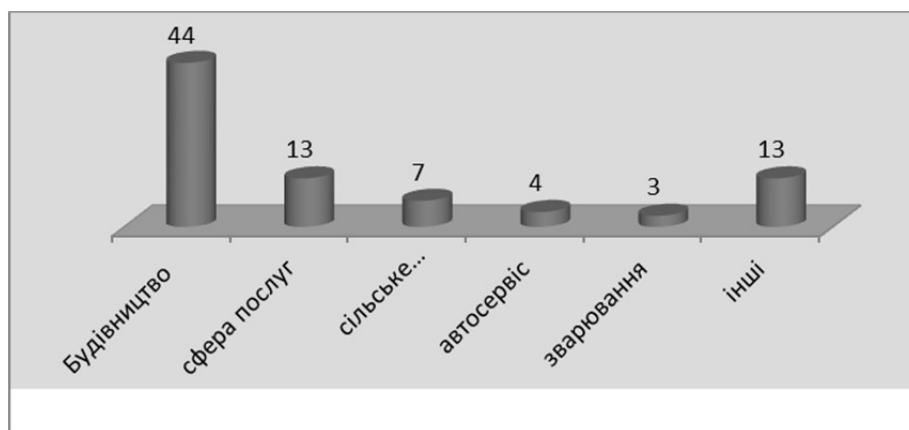

Рис. 7.14. Кількість навчально-практичних центрів з упровадження інноваційних технологій, створених на базі ПТНЗ за галузевим спрямуванням

Тісна співпраця соціальних партнерів з професійно-технічними навчальними закладами надає можливість оновлювати матеріально-технічну базу навчального закладу, створюючи необхідні передумови для наповнення ринку праці кваліфікованою робочою силою. Сформована інформаційна база даних методичних розробок навчально-практичних центрів за регіонами.

Так, зокрема, департамент професійно-технічної освіти Міністерства освіти і науки в рамках соціального партнерства співпрацює з такими компаніями, як:

- «Henkel Bautechnik Ukraine» (виробник клеїв, герметиків та засобів для обробки поверхонь);
- «KNAUF» (виробник будівельних матеріалів для внутрішніх і зовнішніх оздоблювальних, ізоляційних матеріалів та штукатурки);
- Фабрика сучасних будівельних сумішей «БудМайстер» (виробник клеєвих сумішей для укладки плитки різних форматів та призначення, широкої кольорової гами затирок, штукатурки для ручного та машинного нанесення, ґрунтовки, емульсій, фарб та інше);
- «BOSCH» – електроінструменти (міжнародна компанія представлена в багатьох галузях промисловості та сфери послуг: автомобільні запчас-

- тини та приладдя, ремонт та обслуговування авто, діагностичне обладнання для сервісних станцій, електроінструменти, побутова техніка, опалювальна, водонагрівальна та садова техніка, системи безпеки);
- «TRIORA» (виробник фарб, штукатурки, декоративного покриття);
 - «NIBCO» (виробник пластмасового трубопровідного обладнання для водопостачання та опалення);
 - «HERZ Україна» (виробник енергозберігаючого обладнання для опалювальних систем, водопостачання та котельної техніки);
 - ТОВ «Акватерм – Київ» (виробник полімерних систем з поліпропілена для систем опалення, водопостачання, водяного підігріву підлоги);
 - Європейська компанія «KAN Sp.» (КАН) (виробник інсталяційних систем інженерної техніки – це труби, фітинги, автоматика);
 - Чеський завод KORADO (виробник опалювальних систем).

Разом з тим, в регіональному навчально-практичному центрі сучасних будівельних технологій, який працює на базі державного навчального закладу «Черкаський професійний будівельний ліцей», здійснюється курсова підготовка ТДВ «СІНІАТ», ВП «URSA GEO», ЧП Олейніков А.В. «SMILE», Цегляний завод «Фагот», ФОП Гейібханов О.Г. «Хімічна торгова мережа», ЧП «Журавльов О.В.», ТМ «Поліфасад».

У рамках співпраці між органами виконавчої влади, роботодавцями та навчальними закладами розпочато реалізацію соціального проекту зі створення на базі професійно-технічних навчальних закладів сучасних навчально-практичних центрів з підготовки кваліфікованих робітників та фахівців для сільськогосподарського напрямку.

«KERNEL» – одна з найбільших українських агропромислових компаній, підприємства якої формують виробничий ланцюг: виробництво сільськогосподарської продукції, концентрація, логістика та міжнародні продажі зерна.

На цей час між Міністерством освіти і науки України та компанією «KERNEL» досягнута домовленість про створення на базі одного з професійно-технічних навчальних закладів аграрного спрямування пілотного навчально-практичного центру з впровадження сучасних технологій у галузі сільськогосподарства.

Відповідно до основних напрямків розвитку професійно-технічної освіти та соціального партнерства Міністерство освіти і науки України започаткувало співпрацю з Асоціацією «Ліга машинобудівельників та роботодавців України «Укрмашбуд», яка має на меті реалізацію спільного проекту зі створення на базі професійно-технічних навчальних закладів навчально-практичних центрів «Укрмашбуд».

У рамках співпраці між компанією SOCAR Energy Ukraine та Міністерством освіти і науки України планується створення навчально-практичного центру на базі одного з професійно-технічних навчальних закладів. Метою створення є потреба компанії у підвищенні кваліфікації персоналу щодо ефек-

тивності управління АЗС, якісного обслуговування клієнтів, роботи кафе, а також щодо правил безпеки та роботи в умовах надзвичайної ситуації.

На базі 19 професійно-технічних навчальних закладів і установ професійно-технічної освіти здійснюється дослідно-експериментальна робота всеукраїнського рівня за напрямками: «Менеджмент освіти», «Модульне навчання», «Інформаційні технології», «Підвищення кваліфікації педпрацівників», «Соціальне партнерство», «Соціальна адаптація», «Державні стандарти професійно-технічної освіти».

Особливої уваги заслуговує започаткування дослідно-експериментальної роботи на базі державного навчального закладу «Міжрегіональне вище професійне училище автомобільного транспорту та будівельної механізації» за темою «Науково-методичне забезпечення розроблення державних стандартів професійно-технічної освіти з інтегрованих професій, заснованих на компетенціях, з підготовки кваліфікованих робітників для автомобільної та електроенергетичної галузі».

Проведення цієї дослідно-експериментальної роботи дасть змогу створити сприятливі умови для якісної підготовки висококваліфікованих працівників для автомобільної та електроенергетичної галузей, конкурентоспроможних, мобільних в умовах євроінтеграції та готовності майбутніх фахівців до практичної роботи. Також будуть впроваджені у навчально-виробничий процес нові державні стандарти з професій «Авторемонтник», «Майстер з діагностики та налагодження електронного устаткування автомобільних засобів», «Майстер з монтажу, ремонту і обслуговування сонячних батарей», створені навчальні електронні посібники для виробничого навчання і предметів спецтехнологій у галузі автосервісу та електроенергетики з урахуванням європейського досвіду можливості використання альтернативних джерел енергії (сонячна та вітрова) в різних галузях економіки.

Робота експериментальних навчальних закладів забезпечена постійним методичним супроводом. Результати їх діяльності презентуються на всеукраїнських семінарах та конференціях; кращі доробки висвітлюються на шпальтах педагогічної преси, зокрема на сайті Інституту інноваційних технологій і змісту освіти та на веб-порталі «Професійно-технічна освіта», у щомісячних веб-журналах: «Інноваційні технології у професійно-технічній освіті», «Бібліотеки ПТНЗ», «Професійна освіта інвалідів».

Велика увага приділяється підготовці якісних, сучасних рукописів підручників для професійно-технічних навчальних закладів, передбачених Галузевою цільовою програмою «Підручник для професійно-технічних навчальних закладів», передусім, з пріоритетних професій машинобудування, металообробки, видобувної промисловості, транспорту і зв'язку, агропромислового комплексу.

Вперше за останні 5 років забезпечено видання за рахунок коштів державного бюджету 3 підручників для учнів професійно-технічних навчальних закладів загальним накладом 75 тис. примірників (рис. 7.15).

26 червня 2014 року відбулося засідання Колегії Міністерства освіти і науки, на якому були розглянуті й обговорені питання щодо видання підручників та навчальних посібників для учнів професійно-технічних навчальних закладів на 2014 рік за рахунок коштів Державного бюджету України. У 2014 році Міністерством освіти і науки України здійснюються системні заходи, спрямовані на виконання бюджетної програми 2201230 «Видання, придбання, зберігання і доставка підручників і посібників для студентів вищих навчальних закладів, учнів загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладів та вихованців дошкільних навчальних закладів».

Рис. 7.15. Підручники для учнів ПТНЗ

На виконання постанови Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2011 року № 495 «Про затвердження Державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти на 2011-2015 роки» та з урахуванням реальної забезпеченості підручниками та навчальними посібниками професійно-технічних навчальних закладів, пропозицій установ, навчальних закладів професійно-технічної освіти на 2014 рік за рахунок коштів державного бюджету передбачено видання 14 підручників та навчальних посібників для учнів професійно-технічних навчальних закладів, які за результатами науково-методичної експертизи отримали найкращої оцінки та які схвалено до видання з грифом «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України».

Зазначені підручники та посібники, які створено відповідно до вимог Державних стандартів професійно-технічної освіти, належать до пріоритетних професій та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка кваліфікованих

робітничих кадрів у професійно-технічних навчальних закладах, у тому числі за галузевим спрямуванням:

- промислове виробництво, машинобудування та металообробка – 4;
- будівництво, деревообробка, виробництво меблів та целюлозно-паперова промисловість – 3;
- транспорт та зв'язок – 3;
- агропромисловий комплекс і перероблення сільськогосподарських продуктів – 2;
- сфера послуг та харчова промисловість – 2.

Відзначається актуальність питання видання за кошти державного бюджету навчальної літератури для ПТНЗ, оскільки забезпеченість навчальних закладів підручниками та навчальними посібниками украї недостатня. В середньому по Україні забезпеченість підручниками з предметів професійної підготовки – 74%, з загальноосвітніх дисциплін – 62,4%. В ряді областей, зокрема у Волинській, Дніпропетровській, Запорізькій, Кіровоградській, Харківській, Чернігівській, зазначені показники ще нижчі, ніж в середньому по Україні.

Міжнародна співпраця

Один із кроків до європейської інтеграції – це участь у проекті Твіннінг «Модернізація законодавчих стандартів та принципів освіти та навчання у відповідності до політики Європейського Союзу щодо навчання впродовж життя». Партнерами Міністерства освіти і науки України у проекті є Консорціум, до складу якого входять Університетський коледж Метрополітен (Данія), Технічний коледж міста Оргус (Данія) та Федеральний інститут професійно-технічної освіти та підготовки (Німеччина).

З метою ефективної реалізації проекту залучено ряд інших центральних органів виконавчої влади, установ і організацій, а саме: Міністерство соціальної політики, Спільний представницький орган сторони роботодавців на національному рівні, Інститут професійно-технічної освіти Національної академії педагогічних наук України та ін.

Проект передбачає аналіз українського законодавства та розроблення рекомендацій для його вдосконалення на основі політики ЄС та досвіду щодо навчання впродовж життя, підтримку стратегії впровадження Національної рамки кваліфікацій, розроблення і впровадження механізмів та критеріїв забезпечення якості професійно-технічної освіти.

У 2013 році у рамках проекту Твіннінг проведено 3 Наглядові ради проекту, 9 семінарів, 4 круглі столи, 80 зустрічей міжнародних експертів з представниками Міністерства освіти і науки України, Інституту професійно-технічної освіти Національної академії педагогічних наук України, Федерацією роботодавців, Міністерства соціальної політики та з представниками інших зацікавлених сторін, здійснено навчальну поїздку до Данії.

Також підготовлені звіти і рекомендації експертів ЄС з питань аналізу українського законодавства та розроблення рекомендацій щодо його вдосконалення; підготовлено інформаційні довідки: «Децентралізація системи професійно-технічної освіти», «Фінансування професійної освіти», «Огляд останніх документів, аналітичних звітів та політичних матеріалів ЄС у галузі ПТО», «Кредитна система у навчанні впродовж життя та НРК у Данії», «Огляд розвитку НРК у Польщі, Латвії та Естонії», «Концепція якості освіти» тощо.

Міністерство освіти і науки України плідно співпрацює з Європейським фондом освіти у напрямі удосконалення національної системи професійно-технічної освіти відповідно до європейських стандартів. Одним з аспектів співробітництва є участь України у Туринському процесі, який передбачає аналіз системи професійно-технічної освіти країн – партнерів Європейського фонду освіти. Україною підготовлено звіти за 2010 та 2012 роки.

Беручи до уваги значні успіхи у підготовці таких звітів, Україна була обрана для апробації методології Туринського процесу на регіональному рівні в рамках пілотного проекту «Туринський процес – регіональний рівень». Визначено п'ять пілотних регіонів: Вінницьку, Дніпропетровську, Сумську, Хмельницьку області та м. Київ.

Основними завданнями проекту є:

- проведення аналізу стану системи професійно-технічної освіти в пілотних регіонах на основі фактичних даних;
- здійснення оцінювання регіональних політик у секторі професійно-технічної освіти;
- розроблення загального розуміння середньострокової перспективи, пріоритетів і стратегій розвитку професійно-технічної освіти у пілотних регіонах.

20 травня 2014 року у м. Києві відбувся підсумковий семінар щодо впровадження Туринського процесу у систему професійно-технічної освіти в Україні у 2013-2014 роках. Реалізація проекту включала в себе декілька етапів: організаційний (створення робочої групи, планування роботи), аналітичний (збір та аналіз даних), консультаційний (консультації, проведення семінарів), звітний (підготовка і презентація самого документу).

Результатом роботи став аналіз системи професійно-технічної освіти у Вінницькій, Дніпропетровській, Сумській, Хмельницькій областях та місті Києві. Спільним для всіх областей стало те, що багатопрофільність професійно-технічних навчальних закладів надає можливість ефективніше реагувати на потреби ринку праці. Проте майже в усіх регіонах є проблема зменшення населення за рахунок трудової міграції як у середині країни, так і за її межі. Щодо підвищення ефективності системи професійного навчання використовують нові технології, досвід інших країн тощо. ПТНЗ намагаються підвищувати якість навчання випускників через впровадження в навчально-виховний

процес тренувань, стажувань, модульну систему навчання, ступеневу підготовку спеціалістів разом з вищими навчальними закладами.

З метою підвищення внутрішньої якості в рамках загальнонаціональної стратегії впровадження інформаційно-комунікаційних технологій регіони комп'ютеризують освітні заклади, підключають їх до мережі Інтернет, створюють сайти та портали.

Проте залишаються невирішеними низка проблемних питань, зокрема, фінансування регіональних систем професійної освіти, як із державного, так із місцевого бюджетів. Адже за рахунок бюджетних коштів фінансуються лише заробітна плата, стипендії, комунальні послуги та харчування студентів пільгових категорій. Через недостатність коштів зношується та застаріває матеріально-технічна база навчальних закладів. Окремим пунктом стоїть оновлення кадрового складу викладачів системи професійного навчання з відповідними навиками роботи. Практично не здійснюється технічна й фінансова допомога від підприємств-замовників, що також негативно відбивається на можливостях якісної підготовки спеціалістів.

Протягом 2013 року продовжувалось впровадження проекту Європейського фонду освіти «Покращення системи професійно-технічної освіти шляхом прогнозування і адаптування вмінь та навичок, соціального партнерства та оптимізації використання ресурсів». Завдання проекту:

- оптимізація відповідності результатів роботи регіональної системи професійно-технічної освіти потенційному попиту на кваліфіковану робочу силу;
- покращення координації між професійним навчанням, що здійснюється ПТНЗ, та навчанням на виробництві, що здійснюється підприємствами;
- покращення відповідності регіональної мережі професійно-технічної освіти освітнім запитам 15-19-річної молоді та рівність доступу до ПТНЗ.

За результатами проекту: розроблено процедуру вдосконалення мережі ПТНЗ з урахуванням трьох критеріїв (відповідність випуску учнів ПТНЗ потребам ринку праці; ефективність використання навчальних площ та персоналу ПТНЗ; забезпечення більш рівних можливостей доступу 15-19-річної молоді до ПТНЗ по районах регіону та по регіонах України); покращено координацію між зацікавленими підприємствами та ПТНЗ на основі зіставлення професійної структури та обсягів випуску кадрів ПТНЗ з підготовкою робітничих кадрів на окремих підприємствах та видах економічної діяльності.

У 2013 році продовжувалась реалізація українсько-канадського проекту «Навички для працевлаштування», що здійснюється Міністерством освіти і науки України спільно з Саскачеванським інститутом прикладних наук і технологій (СПНТ) та трьома партнерськими навчальними закладами у Львові, Івано-Франківську, Києві. Мета проекту: збільшення рівня зайнятості та самозайнятості чоловіків і жінок у малих і середніх підприємствах у Київській, Львівській та Івано-Франківській областях.

Основними результатами першого етапу проекту (жовтень 2012 – грудень 2013 рр.) стали:

- перегляд потреб керівництва українських професійно-технічних навчальних закладів та навичок викладачів. Результатом цієї роботи стало визначення основних навчальних тем, які висвітлені під час семінарів та навчальних поїздок;
- порівняльний аналіз структури української та канадської/СПНТ програм бізнес-навчання, ресурсів та матеріалів;
- засідання Дорадчих комітетів задля забезпечення обізнаності місцевого приватного сектору щодо впровадження проекту та їх подальшого залучення до заходів проекту, таких як перегляд навчальних програм та аналіз ринку праці;
- навчальний семінар з канадського досвіду управління навчальними закладами на основі потреб роботодавців (січень 2013 року);
- посібник з управління навчальними закладами з урахуванням екологічних міркувань, що охоплює кращі практики управління навчальними закладами та містить рекомендації їх застосування у професійно-технічній освіті;
- навчальний семінар для педагогічних працівників ПТНЗ щодо розроблення навчальних планів на основі потреб роботодавців (березень 2013 року);
- навчальна поїздка до Канади з метою ознайомлення з викладацькими практиками СПНТ, включаючи практику розроблення навчальної програми та управління навчальними закладами на основі потреб роботодавців.

Мета проекту: створення навчальних підприємств на базі чинних професійно-технічних навчальних закладів. Підвищення якості професійної освіти та умов проживання в навчальних закладах для дітей з соціально вразливих груп, зокрема дітей-сиріт; створення життєздатних умов для їх підготовки до гідного працевлаштування і самозайнятості.

Основні результати проекту:

- 1) розроблення стратегії та бізнес-плану навчального підприємства в кожному пілотному професійно-технічному навчальному закладі за участю учнів, викладачів та представників соціальних партнерів;
- 2) виготовлення комплекту промоційних матеріалів для надання допомоги кожному з навчальних підприємств у просуванні власної продукції;
- 3) закупівля обладнання для шести навчальних підприємств;
- 4) вироблення товарів та реалізація послуг навчальними підприємствами;
- 5) покращення умов праці та проживання дітей-сиріт та представників інших соціально вразливих груп;
- 6) створення посібника «Якісна професійна освіта – соціально вразливій молоді»;

- 7) навчання керівників професійно-технічних навчальних закладів України щодо методик створення та успішної роботи навчальних підприємств і залучення до цього дітей із соціально вразливих верств населення;
- 8) навчання тренерів серед методистів, які зможуть надалі передавати нові підходи та знання, розроблені в рамках проекту.

Міністерство освіти і науки України є одним із учасників Проекту ЄС-МОП «Ефективне управління трудовою міграцією та її кваліфікаційними аспектами». Протягом року проводились ряд зустрічей з міжнародними експертами Проекту, під час яких обговорювались питання запровадження в Україні механізму визнання неформальної освіти. На базі Вищого комерційного училища Київського національного торговельно-економічного університету проводились оцінювання та підтвердження неформального навчання за професією «Кухар».

24 червня 2014 року у Києві відбулася заключна конференція проекту технічного співробітництва «Ефективне управління трудовою міграцією та її кваліфікаційними аспектами». У конференції взяли участь члени спостережної ради проекту, представники низки міністерств та відомств, міжнародних організацій, соціальних партнерів, громадських організацій, а також науковці – експерти з питань міграції. Конференція завершила масштабний проект, який протягом трьох років впроваджувала в Україні та Молдові Міжнародна організація праці у співробітництві з українськими та молдовськими тристоронніми партнерами, Міжнародною організацією міграції і Світовим банком за фінансової допомоги Європейського Союзу.

Загальна мета проекту: зміцнити спроможність Молдови та України щодо регулювання трудової міграції та сприяння сталому поверненню, з особливим наголосом на вдосконаленні людських ресурсів та запобіганні втрати кваліфікованих кадрів. Задля досягнення загальної мети було визначено чотири незалежні цілі, що доповнюють одна одну, за такими компонентами:

- 1) розбудова спроможності щодо аналізу дефіциту та надлишкової пропозиції кваліфікованих кадрів у результаті міграції;
- 2) розбудова спроможності країн виїзду мігрантів щодо балансування міграційного потоку та повернення з національними потребами та потребами у кваліфікованих кадрах держав-членів ЄС;
- 3) розбудова спроможності щодо обговорення схем трудової міграції, основаних на дотриманні прав людини, включаючи двосторонні угоди про соціальний захист, та управлінні цими схемами;
- 4) надання технічної допомоги та розбудова спроможності щодо управління трудовою міграцією шляхом прийняття відповідного законодавства і залучення соціальних партнерів.

24 червня 2014 року на базі Навчально-наукового центру професійно-технічної освіти НАПН України відбувся науково-практичний семінар для ви-

кладачів іноземних мов професійно-технічних навчальних закладів на тему «Професійна спрямованість вивчення іноземних мов у професійно-технічних навчальних закладах».

У семінарі взяло участь 70 викладачів іноземних мов професійно-технічних навчальних закладів з різних регіонів України. Також були запрошені представники Британської Ради Джері Маккінтош та Посольства Франції в Україні Віржині Вільшанж (аташе з питань співробітництва в галузі французької мови). Адже мова – пріоритет в європросторі та професійна мобільність, знання мови – вимога часу!

Основною проблемою обговорення став професійний розвиток викладачів іноземних мов системи професійно-технічної освіти в умовах інтернаціоналізації та євроінтеграції.

У свою чергу, Британська Рада провела дослідження щодо якості знання іноземних мов українцями та впливу їх на конкурентоспроможність при працевлаштуванні. Було з'ясовано, що лише 1,4% населення працездатного віку володіє англійською мовою, 1,1% – французькою, 0,4% – німецькою. В свою чергу, для громадян ЄС пріоритетом є знання двох іноземних мов, крім своєї.

За результатами семінару було прийняте рішення розмішувати на сайті Інституту професійно-технічної освіти НАПН викладачами іноземних мов, методистами власних розробок уроків іноземної мови в професійно-технічних навчальних закладах, що мають професійну спрямованість за обраною професією.

Отже, нами окреслено перспективи розвитку професійно-технічної освіти. Це відбувається, зокрема, через ухвалення регіональних програм розвитку ПТО, підсилення регіонального прогнозування економіки, збалансування потреб ринку праці й пропозиції мережі професійного навчання, повну фінансову підтримку на пряму, оптимізацію управлінської моделі в контексті її трансформації на якість наданих послуг, а також інтенсивну співпрацю з міжнародними організаціями й впровадження інноваційних моделей, практик, стандартів професійного навчання молоді й дорослих.

Для досягнення якісних зрушень невідкладним завданням постає:

- 1) забезпечення якості професійно-технічної освіти шляхом розроблення сучасних державних стандартів професійно-технічної освіти з професій широким кваліфікацій та оновлення навчально-методичного забезпечення;
- 2) запровадження науково обґрунтованого прогнозування розвитку ринку праці з урахуванням реального стану і тенденцій розвитку економіки, створення механізму взаємодії центральних та регіональних органів влади, соціальних партнерів при формуванні державного замовлення на підготовку робітничих кадрів;
- 3) підвищення самостійності професійно-технічних навчальних закладів у розпорядженні матеріальними і фінансовими ресурсами, перехід на багатоканальне фінансування професійно-технічних навчальних закладів;

- 4) утворення центрів із впровадження інноваційних технологій на базі кращих державних професійно-технічних навчальних закладів;
- 5) модернізація мережі професійно-технічних навчальних закладів з урахуванням розвитку економіки країни та регіональних ринків праці;
- 6) підвищення престижності робітничих професій шляхом проведення всеукраїнських конкурсів фахової майстерності та здійснення профорієнтаційної роботи;
- 7) перегляд підходів до організації підвищення кваліфікації педагогічних працівників, удосконалення, добір та робота з педагогічними працівниками, зарахованими до кадрового резерву, наближення управлінських функцій керівників професійно-технічних навчальних закладів до вирішення завдань сучасної професійної освіти.

7.4. Державно-громадське управління освітою на рівні вищого навчального закладу

(Т. А. Жижко)

Державно-громадське управління вищою освітою акумулює у собі розмаїтість суб'єктів державної та громадської складових, завдяки яким університети як найпоширеніша форма вищих навчальних закладів здійснюють свою діяльність і розвиваються. Яскравими прикладами взаємодії суб'єктів державних структур і громадськості у межах університету є демократизація процесів управління, університетська автономія, підготовка конкурентоспроможного випускника, що виражається через партнерські відносини і якість освіти тощо.

Сучасний розвиток університетської освіти здійснюється під впливом найбільш значущих соціальних факторів:

- посилення глобалізаційних тенденцій на рубежі ХХ–ХХІ ст. (контекст: економічний, технологічний, політичний, соціокультурний);
- активізація постіндустріальних тенденцій (університет – епіцентр програмування регіонального економічного, соціального, культурного, екологічного розвитку; створення інноваційно-підприємницької моделі університету; університет як інститут неперервної освіти дорослого населення);
- інтернаціоналізація вищої освіти і створення загальноєвропейського простору вищої освіти (ЕНЕА) та загальноєвропейського простору наукових досліджень (ERA);
- особливість соціально-економічного розвитку в Україні у процесі трансформації усіх сфер життя суспільства (необхідність зміни структури економіки в напрямку суттєвого зростання частки високотехнологічних галузей);
- розвиток інноваційного середовища (університет має формувати системну науково-освітню підготовку спеціаліста, в якій фундаментальна освіта поєднується з участю у науково-дослідній роботі);

- фактор регіонального розвитку (створення технопарків, технополісів на базі університетів надасть можливість всебічно використовувати науково-технічний та інтелектуальний потенціал регіонів);
- розвиток ринкових відносин (включення університетів в ринкові відносини визначає формування ринку науково-освітніх послуг)¹.

Демократизація управління вищими навчальними закладами

У контексті зазначеного особливої ваги набувають процеси демократизації університетської освіти².

Серед найвагоміших засад демократизації університетської освіти слід виділити принципи рівних можливостей, співпраці, розмаїття, відвертості, суспільно-державного управління, самоорганізації. Виділяються вони на підставі рівнів управління: студент (самоорганізація), викладач як керівник студентів і (співпраця), освітня установа (відвертість), система професійної освіти (різноманіття), суспільство (принцип рівних можливостей) і держава (суспільно-державне управління). Розглянемо їх докладніше.

Принцип «рівних можливостей». У демократичному суспільстві кожний громадянин повинен мати можливість отримання освіти як загальної, так і професійної на будь-якому доступному для нього рівні.

Це зовсім не означає, що всі врешті-решт досягнуть однаково високого рівня освіти і кваліфікації.

Принцип розмаїття професійних освітніх систем означає їх багатоукладність, альтернативність, варіативність, різноманіття освітніх програм, змісту, форм і методів навчання, диференціацію й індивідуалізацію професійної освіти. Кажучи про багатоукладність, мають на увазі насамперед перехід від тотального одержавлення професійної школи до різноманіття її засновників і власників.

Принцип співпраці передбачає встановлення в університеті атмосфери взаєморозуміння, довіри і взаємної вимогливості педагога і студентів. Це нові ділові контакти, спільне визнання завдань, спільний аналіз процесу їх виконання і досягнутих результатів. На думку О. Джури, особливою є роль керівників навчальних закладів у створенні невимушеної, творчої, демократичної атмосфери, а також роль університетів і факультетів підвищення кваліфікації, різного роду курсів в системі післядипломної освіти, в психологічній перепідготовці, переорієнтації³.

Принцип відвертості означає подолання замкнутого (ідеологічного, економічного, педагогічного та ін.), корпоративного, відомчого ладу і духу уні-

¹ Ходикіна І. Ю. Університетська освіта в контексті інноваційного розвитку України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.09.01 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / І. Ю. Ходикіна. – Л., 2006. – С. 8.

² Амбросов А. Системний погляд на місію вищої освіти / А. Амбросов, О. Сердюк // Вища освіта України. – 2007. – № 3. – С. 25.

³ Джура О. Демократизація освіти як чинник її інтеграції у світовий освітній простір / О. Джура // Вища освіта в Україні. – 2009. – № 2. – С. 39.

верситетських закладів. Відвертість – це внутрішнє розкріпачення від догм і міфів, активні партнерські зв'язки з громадськістю, різними інститутами, підприємствами й організаціями, державними відомствами (службами зайнятості населення, соціального захисту тощо). Відвертість – це і звітність навчальних закладів перед громадськістю, можливість і доступність контролю з її сторони, залучення громадськості до складу рад навчальних закладів.

Відвертість – це ділові, наукові та інші зв'язки з професійними освітніми установами інших регіонів, а також з іноземними колегами, зарубіжні стажування і програми обміну викладачами і студентами. Це розкриває можливості переходу в будь-які інші навчальні заклади, одночасного навчання у двох або кількох закладах освіти.

Важливим поступом демократизації університетської освіти є взаємне визнання навчальними закладами програм навчання, переліку контрольних предметів, заліків та іспитів. Для реалізації академічної мобільності треба створювати і включати в дію демократичні механізми управління, які дають керівнику змогу робити те, що належить, і те, що вимагають студенти. Такі механізми давно відпрацьовані в країнах з розвинутою демократією. Основна суть дії нових механізмів забезпечується відкритістю управління, гласності, передачі частки управлінських функцій громадськості або під її контроль¹.

Демократизація університетської освіти є ключовим завданням у багатьох країнах і припускає не тільки децентралізацію університетської освіти на державному рівні, але й гуманізацію відносин, демократизацію управління на всіх рівнях. Проте цілісного дослідження проблем зв'язку демократичного устрою суспільства й освіти у вітчизняній літературі ще не здійснено. Ізольованість, фрагментарність досліджень і розробок у цій комплексній галузі є однією з основних причин неефективності спроб реалізації ідеалу демократичної університетської освіти. Аналіз наукових праць дає змогу стверджувати, що реалізація ідеї демократичної університетської освіти неможлива без демократизації управління університетами².

Успіх модернізації освіти можливий лише за умов ефективної структури управління самою системою, координації роботи всіх структурних елементів механізму освітньої діяльності, поєднання структурних ланок, пошуку оптимального співвідношення між централізацією та децентралізацією функцій влади – демократизації управління. Як політична категорія управління освітою акумулює засади освітньої політики держави на певному етапі її розвитку й головні стратегічні лінії розвитку національної системи освіти в контексті світових тенденцій. Як соціальна категорія управління відображає суспільні ідеали освіченості та окреслює загальну мету освіти, законодавчо визначені й но-

¹ Бочкарев В. И. Педагогическая наука и практика: проблемы и перспективы: сб. научных статей / В. И. Бочкарев. – М.: ИОО МОН РФ, 2004. – Выпуск 1. – С. 43-50.

² Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. – К.: Грамота, 2005. – 448 с.

рмативно закріплені в державних стандартах освіти. Як стратегічна категорія управління визначає стратегії впливу на певні показники функціонування системи освіти й вибирає можливі напрями її змін та розвитку. Як педагогічна категорія вона є квінтесенцією: 1) сутності поняття, 2) процедур діагностування, 3) аналізу явищ і властивостей суб'єктів освітнього процесу.

В цьому сенсі вона має відповідати: а) особистісній і суспільній меті освіти, б) політичній стратегії її розвитку в контексті вітчизняних і світових тенденцій, в) закономірностям менеджменту освіти на всіх рівнях управління – державному, регіональному, муніципальному, інституційному (локальному), особистісному тощо¹.

Фахівці зазначають, що демократизація управління університетами, насамперед, передбачає перехід на особистісно орієнтоване управління – діяльність, пріоритетним орієнтиром якої стає організаційне, психологічне і методичне забезпечення становлення «сукупного педагога», професійно-педагогічної організації школи, здатної реалізувати цілі особистісно орієнтованої освіти. В остаточному підсумку сутність управління полягає в створенні умов для професійного та особистісного саморозвитку викладача – носія нового типу педагогічної діяльності².

Особистісно орієнтоване управління слід розглядати як цілеспрямовану взаємодію суб'єктів, покликану забезпечити підвищення ефективності освіти через її спрямованість на людину шляхом створення умов для особистісного психосоціального зростання кожного суб'єкта – учасника навчально-виховного процесу.

На думку В. Гуменюк, необхідність упровадження особистісно орієнтованого управління освітою обумовлена певними об'єктивними причинами³.

По-перше, динамічний розвиток світового суспільства потребує створення умов для формування в людині не стільки типового, скільки індивідуального, що дає змогу їй лишатися самою собою у швидкозмінному соціумі.

По-друге, як стверджують психологи та філософи освіти, сьогodнішнім школярам притаманні прагматичність думок та дій, розкутість. А це потребує від педагогів використання нових підходів та методів взаємодії з учнями.

По-третє, сучасна освіта гостро потребує гуманізації стосунків викладачів та учнів, демократизації її життєдіяльності. Тобто саме за сучасних умов особистісно орієнтована освіта є простором для становлення культуротворчої особистості, котра здатна продуктивно реалізувати свій інтелектуально-особистісний потенціал задля власного розвитку та розвитку держави.

¹ Ляшенко О. І. Якість освіти як основа функціонування й розвитку сучасних систем освіти / О. І. Ляшенко // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 1 (46). – С. 8-9.

² Сериков В. В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем / В. В. Сериков. – М.: Логос, 1999. – С. 257.

³ Гуменюк В. Особистісно орієнтована парадигма управління освітою / В. Гуменюк // Філософські абрисы сучасної освіти: монографія / Предборська І., Вишинська Г., Гайденко В. [та ін.]; за заг. ред. І. Предборської. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – С. 196-197.

М. Яценко вважає, що існують такі основні детермінанти оптимізації становлення та розвитку демократизації управління освітою: прогресивний розвиток суспільства можливий тільки за умови гуманізації всіх сфер суспільних відносин, зростання ступеня свободи особистості; найважливіші соціальні функції особистісно орієнтованої освіти є людинотворча (гуманістична), культуротворча та соціалізуюча; успішне становлення держави як цивілізованої повністю залежить від успішної реалізації потенцій та розвитку творчості кожної особистості; характер соціального управління визнається як гуманістично орієнтований. Сутність такого управління – у суспільному усвідомленні мети (ідеалу) розвитку освіти як соціального інституту, в координації зусиль усіх соціальних інститутів (у т.ч. і держави) та громадських організацій щодо побудови інституту особистісно орієнтованої освіти; гуманістично орієнтоване державне управління спрямоване на реалізацію всіх функцій соціального управління; особистісно орієнтоване управління закладами освіти ставить у центр діяльності людину, особистість. При цьому підлеглий розглядається як повноправний суб'єкт управлінського процесу¹.

В. Сериков визначає спеціальні управлінські дії керівника, що відповідають вимогам демократизації управління університетською освітою²:

- засвоєння і використання демократичних критеріїв життєдіяльності студентів, викладачів, університетської організації як системи загалом;
- використання моделі особистісно орієнтованої ситуації як інструменту внутрішнього педагогічного аналізу;
- діагностика професійних можливостей педагога в аспекті його готовності до створення авторської методики і стилю особистісно орієнтованої педагогічної діяльності;
- персональний вплив керівника на етико-культурну атмосферу закладу, що формує структуру спілкування, стиль, очікування, мотивацію особистості, яка розвивається;
- організація внутрішнього розвивального методичного процесу, що забезпечує оволодіння педагогом проектно-цільовою діяльністю, генералізацію і реконструкцію предметного змісту навчання з метою забезпечення його входження в структуру власного досвіду дитини, оволодіння досвідом педагогічного аналізу і педагогічної діагностики на основі особистісних критеріїв.

Перехід до демократизації управління університетами означає докорінну зміну пріоритетів в управлінні закладом. Фахівці вказують, що демократично орієнтований процес управління бачиться як процес співробітництва керівника з педагогами, при цьому учасники процесу виступають як паритетні, рівнопра-

¹ Яценко М. Демократизація управління в системі вищої освіти: становлення та розвиток / М. Яценко // Вища освіта України. – 2007. – № 1. – С. 51-53.

² Сериков В. В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем / В. В. Сериков. – М.: Логос, 1999. – С. 261.

вні, в міру своїх знань і можливостей, партнери. Очевидно, що в закладі освіти для його саморозвитку повинна скластися і своєрідна інфраструктура, яка існує у вигляді виробленої в колективі і такої, що сприймається всіма, системи цінностей. Ці цінності можуть і не відрізнятися від загальносоціальних, але важливо, щоб вони були пережиті, сформовані самими учасниками навчально-виховного процесу. Основу цього ціннісно-культурного простору складає уява про особистість з притаманним їй прагненням зрозуміти смисл всього, що відбувається, усвідомити ступінь своєї відповідальності за це, самостійно будувати власний життєвий досвід. Характеристикою стилю управління тут є особистий приклад саморозвитку керівника, науковість, компетентність і гуманізм його рішень. Результати роботи педагога оцінюються за кінцевим особистісно-розвивальним результатом¹.

Науковці зазначають, що, забезпечуючи реалізацію демократизації управління, керівники повинні бути готові до:

- управлінської діяльності в умовах нестабільності, соціально-економічного регресу і неможливості довгострокового планування освітніх процесів;
- зниження матеріальної та інформаційної допомоги ззовні і орієнтації на власні ресурси закладу – людський, інтелектуальний, комунікативний, дослідницький потенціал;
- прийняттю до уваги нових соціальних, екологічних та інших факторів, що знижують працездатність колективу та обумовлюють зростання невпевненості співробітників;
- переходу від методів управління за типом «механізму» до методів, які більш відповідають закладу як особистісно орієнтованій системі, що саморозвивається².

Щоб чітко, критеріально і зримо забезпечити демократизацію управління університетом необхідно:

- чітко визначити цілі закладу, серед яких пріоритетною є забезпечення особистісного розвитку учасників навчально-виховного процесу;

- розробити конструкцію змісту освіти, в якому оволодіння основами наук на рівні державних стандартів органічно поєднувалося б із засвоєнням особистісного досвіду – своєрідного вміння, точніше, здатності осмислювати власні життєві проблеми, адекватно оцінювати свої здібності і життєвий потенціал, планувати свою життєдіяльність і відповідати за прийняті рішення, діяти не за вказівкою, а автономно;

- визначити, де і як цей досвід буде набуватись учнями в навчальному процесі, у позанавчальному педагогічному спілкуванні, в системі виховних

¹ Яценко М. Демократизація управління в системі вищої освіти: становлення та розвиток / М. Яценко // Вища освіта України. – 2007. – № 1. – С. 50-59.

² Кремень В. Вища освіта в соціокультурних змінах сучасності / В. Кремень // Вища освіта України. – 2007. – № 3. – С. 10-11.

інститутів закладу та поза ним, у сім'ї; в чому буде полягати цей процес особистого розвитку, як педагоги будуть оцінювати його перебіг;

○ виявити систему спеціальних прийомів (технологій), які включають механізми особистісного розвитку суб'єктів на основі створення особистісно-розвивальної педагогічної ситуації, при цьому повинен бути засвоєний діагностичний інструментарій, який надасть можливість оцінити ефективність такої ситуації в культурно-педагогічному просторі закладу¹.

Таким чином, демократизація університетської освіти полягає у створенні оптимальних умов для розвитку й становлення особистості як суб'єкта діяльності та суспільних відносин, яка здійснює їх відповідно до стійкої ієрархічної системи гуманістичних особистісних цінностей. Реалізація демократизації університетської освіти забезпечує підтримку, захист особистості, розвиток людини в людині та розвиток у неї механізмів самореалізації, саморозвитку, авторефлексії, саморегуляції, самозахисту, самоосвіти та самовиховання, необхідних для становлення та ствердження самобутнього особистісного Я-образу і діалогічного, безпечного засобу взаємодії з людьми, природою, культурою, цивілізацією.

Соціальне партнерство

Західні університети працюють у режимі зворотного зв'язку з підприємствами, фірмами, установами свого міста (регіону, країни), оперативно реагуючи на нові потреби економіки, культури, організації суспільного життя. Цей аспект діяльності, цей динамізм університету визначають його стратегію. Постійна співпраця з промисловими та торговельними фірмами сприяє їхній конкурентоспроможності, а відтак і добробуту країни². Однак розв'язання проблеми наповнення ринку праці кваліфікованими фахівцями є значно складнішим, ніж просто досягнення певних кількісних показників. Ось чому вищі навчальні заклади запроваджують широкі дослідження головних напрямків розвитку країни, консультуються з представниками урядових структур, бізнесу, місцевих громад, студентами. Тільки після цього складають навчальні й наукові плани, впроваджують нові курси, розробляють новітні технології навчання.

Єдність екзистенційного простору університетської освіти передбачає:

1. Подальшу трансформацію мережі вищих навчальних закладів на задоволення потреб особистості і регіонів відповідно до вимог ринкової економіки. Це дає можливість вирівняти потенціали мережі вищих навчальних закладів у розрізі регіонів, зменшити міграційні потоки молоді за освітнім фактором в регіони з високим освітнім потенціалом, пом'якшити ситуацію, що складається у сфері працевлаштування молоді.

¹ Гуменюк В. Особистісно орієнтована парадигма управління освітою / В. Гуменюк // Філософські абрисы сучасної освіти: монографія / Предборська І., Вишинська Г., Гайденко В. [та ін.]; за заг. ред. І. Предборської. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – С. 196-197.

² Тимошенко О. Освіта України в контексті розвитку світових освітніх тенденцій / О. Тимошенко // Вища освіта України. – 2009. – № 3. – С. 94.

2. Реалізацію принципів універсального підходу до розвитку університетської освіти. Це необхідно тому, що універсальність освіти забезпечує здобуття молоддю, яка має необхідні здібності, мотивацію та адекватну підготовку до всіх етапів життєвого шляху, вищої освіти; поєднання функцій навчання і виховання; використання різних форм роботи в задоволенні освітніх потреб усіх і на усіх етапах життя; етичну роль в період кризи цінностей у суспільстві; сприяє культурі злагоді і миру в суспільстві.

3. Забезпечення відповідності університетської освіти сучасним вимогам і умовам, за яких потреби розвитку держави і регіонів будуть у центрі політичного бачення і рішень. Це дає можливість комплексно визначити свої завдання у сфері підготовки та перепідготовки кадрів, наукових досліджень й надання освітніх послуг, мати відповідні для цього ресурси, передбачити розвиток духу підприємництва, сприяти підвищенню рівня економічної активності громадян.

4. Функціонування міцного «освітнього ланцюжка», що забезпечить безперервну систему освіти громадян, а також створення умов для застосування більш гнучких програм, які сприяють доступності вищої освіти протягом життя людини, включаючи самоосвіту.

5. Формування демократичних відносин між викладачами і студентами. Такий підхід забезпечує управління цими відносинами на принципах рівності, здібностей і взаємної поваги, створює умови для формування майбутнього громадянина, здатного до професійної діяльності у соціально орієнтованій економіці, сприяє девальвації традиційних цінностей на тлі прагматичних підходів.

6. Адаптацію змісту університетської освіти через Державні стандарти (освітньо-кваліфікаційні характеристики, освітньо-професійні програми) до потреб суспільства. Це дає змогу створити на базі підготовки фахівців широкого профілю механізм гнучкої адаптації випускників до умов ринкової праці, підвищити їх академічну і професійну мобільність, зорієнтувати трудовий потенціал на продуктивну професійну діяльність у певних сферах, механізм безперервного оновлення змісту вищої освіти.

7. Диверсифікацію та уніфікацію структури та обсягів підготовки навчальних планів і програм. Це необхідно в умовах динамічного формування інфраструктури виробничої і невиробничої сфери, ринку праці. Збалансованість пропозицій ринку праці сприяє розв'язанню ряду проблем, пов'язаних з працевлаштуванням молоді, її соціального захисту. Університетська освіта у такому разі за своїм змістом буде більше відповідати вимогам ринкової економіки, допоможе молоді знаходити свою нішу на ринку праці.

Співпраця з науково-дослідними інституціями

Проникнення науки та освіти (коли методів наукового пізнання навчають у середній школі, а передові наукові дослідження проводяться в університетах із залученням студентів), інтеграції науки та бізнесу (коли інвестиції вкладають-

ся у науковій розробці і технології), рівноправної співпраці освіти та бізнесу (постійне підвищення кваліфікації працівників у рамках концепції навчання протягом активного життя).

Кроком в цьому напрямку є практика залучення до співпраці у вищих навчальних закладах учених інших науково-дослідних інституцій. Вищі навчальні заклади спільно із науково-дослідними інституціями створюють філії кафедр, де магістри проходять наукове стажування. За даними статистичного збірника «Наука та інноваційна діяльність в Україні» у 2006 році до виконання досліджень та розробок на засадах сумісництва було залучено 74,9 тис. науково-педагогічних працівників ВНЗ, серед них 36,6 тис. докторів і кандидатів наук, тобто майже половина від 75,8 тис. докторів і кандидатів наук, що працювали у вищих навчальних закладах на початок 2007/2008 навчального року¹.

На жаль, на сьогодні не достатньо і наукових досліджень, які проводяться безпосередньо у вищих навчальних закладах. За даними доповіді Міністра освіти і науки на підсумковій колегії Міністерства освіти і науки України «Вища освіта України – європейський вимір: стан, проблеми, перспективи» в самих навчальних закладах наукових досліджень проводиться недостатньо. Реальні наукові дослідження ведуться лише у 164 з 351 наявних вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації².

На сьогодні запропоновано декілька програм у сфері освіти та науки, орієнтованих на новітні перетворення в освіті, а саме:

1. Інтеграція і зміцнення Європейського дослідницького простору. Зазначена програма встановлює наукові пріоритети, на яких Єврокомісія концентруватиме фінансові ресурси, а також нові ініціативи, спрямовані на вдосконалення мереж національних дослідницьких програм країн-учасниць.

2. Зміцнення структури Європейського дослідницького простору. Ця програма спрямована на подолання структурної слабкості європейського дослідництва шляхом глибшої інтеграції дослідництва та інновацій, розвитку мобільності дослідників, скоординованого планування та доступу до дослідницької інфраструктури, а також реалізацію заходів, спрямованих проти відтоку вчених, та розвиток громадського усвідомлення щодо значення науки у розвитку суспільства.

3. Незалежні дослідження в ядерній сфері. Програма зосереджується на аспектах зберігання ядерних відходів та безпеці ядерних реакторів.

4. Європейські спільні дослідницькі центри.

Позитивний результат цих центрів забезпечується тим, щоб пріоритети більшості національних дослідницьких програм країн-учасників збігалися з інтересами і завданнями європейського союзу у зазначеній сфері. Крім цього,

¹ Наукова та інноваційна діяльність в Україні: статистичний збірник. – К.: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України», 2007. – С. 30.

² Вища освіта України – європейський вимір: стан, проблеми, перспективи: доповідь Міністра освіти і науки на підсумковій колегії Міністерства освіти і науки України (21 березня 2008 року, м. Київ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.mon.gov.ua/main.php>.

важливим є підвищення впливу національних дослідницьких програм задля реалізації дослідницьких завдань європейського союзу через підготовку гармонізованих робочих програм, оголошення спільних конкурсів тощо.

Якість освіти – показник конкурентності вищого навчального закладу

Якість освіти на сьогодні є головним аргументом людського розвитку, в забезпеченні такого рівня життєвої та професійної компетентності людини, який би задовольняв її прагнення до самовдосконалення і саморозвитку і, як наслідок, потреби суспільства в освічених і висококультурних громадянах. Якість освіти визнана головною метою, пріоритетом розвитку суспільства у ХХІ столітті, якому підпорядковані всі інші показники людського життя. Важливою є якість отриманих знань, яка має забезпечуватись відповідністю навчального закладу виробленим державою стандартам.

Виходячи з цього, якість навчального процесу доцільно розглядати в єдності процесуального та результативного компонентів, а структуру визначати за знаннево-інформаційним, культурологічним ціннісно-мотиваційним та ресурсним напрямками. Врахування соціальної природи категорії «якості освіти» (стану і результативності процесу освіти у суспільстві, його відповідність потребам та очікуванням різних соціальних груп щодо розвитку, формування громадянських та професійних компетентностей особистості) дає змогу розглядати якість освіти як сукупність показників, що розкривають різноманітні аспекти діяльності навчального закладу: зміст освіти, форми і методи навчання, матеріально-технічну базу, кадровий склад.

Але у процесі реформування освіти в рамках приєднання України до Болонської системи не завжди треба сліпо орієнтуватися на західні стандарти, методи викладання та оцінювальні системи. Україна має багатий досвід, який накопичувався десятиліттями, є спадщиною міцної освіти.

Має бути політика розумного поєднання традиційних методів з новітніми. Тільки так ми не втратимо накопиченого та поступово вийдемо на європейські стандарти підготовки фахівців¹.

У кінцевому результаті оцінка якості освіти буде ґрунтуватися не на тривалості або змісті навчання, а на тих знаннях, уміннях і навичках, що отримали випускники. Одночасно будуть встановлені стандарти транснаціональної освіти².

Особливо слід наголосити, що якість освіти вимірюється не обсягом інформації (знань), які отримала людина. Обсяг знань колишні ВНЗ у ЄСР давали

¹ Недогреєва Л. С. Якість освіти як мета та кінцевий результат діяльності управління / Л. С. Недогреєва // Матеріали VI щорічної міжнародної конференції «Розбудова менеджмент-освіти в Україні» (17-19 лютого 2005 року, м. Дніпропетровськ). – К.: Навч.-метод. центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2005. – С. 58-60.

² Болонський процес у фактах і документах (Сорбонна-Болонья-Саламанка-Прага-Берлін) / упорядники: М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук, В. В. Грубінко, І. І. Бабин. – Тернопіль: Вид-во ТДПУ імені В. Гнатюка, 2003. – 52 с.

величезний, який не зрівняти ні з якими гарвардами чи сорбонами. Якість освіти – це зміст її етичних і педагогічних принципів. Тим часом у більшості ВНЗ, на жаль, немає цілісного навчально-педагогічного, виховного процесу, під час якого формується гармонійна особистість громадянина. Та й Міністерство освіти і науки України цьому не сприяє.

Ще раз зазначимо, що болонська освітня система великою мірою протистоїть класичній – тій, яка існувала у колишньому СРСР – університетській системі освіти. Така система не є комплексною: вона мозаїчна, а відтак не може сформувати у людини загальносвітоглядний підхід до оцінки явищ і подій суспільного життя, а найперше – до суспільно-перетворювальної діяльності.

Якість освіти насамперед залежить від умов навчання: наближення ВНЗ до студента; організаційно-методичне забезпечення навчального процесу; нові технології навчання. Досить проаналізувати у багатьох ВНЗ вкрай занедбану державну навчальну базу, стан студентських гуртожитків, використання дистанційних, аудіовізуальних, кореспондентських та інших систем навчання, щоб глибоко перейнятися реальною якістю навчання в українських ВНЗ. До цього додамо, що в Україні відсутні спеціальні, незалежні від урядів і міжнародних організацій акредитовані агентства, які об'єктивно оцінювали б рівень знань, якість підготовки спеціалістів. У світі це роблять різні авторитетні громадські організації, фонди, об'єднання, активно використовується з цією метою соціологічний інструментарій, оскільки найоб'єктивніше оцінку фахівцю дає саме виробництво, споживач професійних послуг, громадськість. І з цього питання Міністерство освіти та науки України як вищий державний виконавчий орган в освіті до цього часу не визначилося.

Виконання цих умов порушує питання працевлаштування випускників ВНЗ, що передбачено болонськими домовленостями. Для цього потрібні глибокі і постійні моніторингові дослідження ринку праці, забезпечення адресного державного замовлення на підготовку фахівців конкретного профілю. Звичайно, ринок диктує і регулює підготовку (кількісно і якісно) тих чи інших спеціалістів, однак цей процес має регулювати держава, а головним чином стимулювати розвиток освітніх послуг відповідно до суспільних потреб.

Що ж до питання якості навчання, то болонські домовленості мають для України, інших сусідніх держав і ще одну приховану і надто загрозливу пастку: створюючи так звану зону європейської вищої освіти, її автори, аби вирівняти якість освіти в окремих країнах, пропонують організувати спеціальні, незалежні від урядів і міжнародних організацій, акредитаційні агенції. Проблема не лише в тому, що не зрозумілий їхній статус, рівень повноважень, а те, що якість підготовки фахівців здебільшого залежить від умов навчання, рівня професорсько-викладацького колективу, матеріальної бази ВНЗ. Отже, чи зможе Україна у підготовці фахівця конкурувати з країнами, які вкладають у розвиток освіти, професійної підготовки на кілька порядків більше коштів і можливостей (США, Японія, Німеччина, Англія та ін.). До згаданого додамо

ще й вимогу встановити спеціальні стандарти транснаціональної освіти. А вони також пов'язані з матеріальними ресурсами (інтернет-навчання, мультимедійні технології).

Автономія вищих навчальних закладів

Ще однією важливою умовою трансформації освіти у нових реаліях виступає посилення відповідальності вищих навчальних закладів за результати освітньої діяльності через розширення демократичних засад їх функціонування та розширення академічних свобод¹.

На сьогодні існує континентальна модель трансформації автономії університетів у системі вищої освіти, основними векторами якої є:

1. Відмова від державної монополії на вищу освіту.
2. Лібералізація системи управління вищою освітою, збільшення автономії вищих навчальних закладів.
3. Розвиток організацій-посередників як «державних агенцій», яким Міністерство освіти і науки делегує частину власних повноважень як «університетських агенцій», на користь яких ВНЗ відчужують частину своєї автономії.
4. Становлення вишів як активних суб'єктів ринку і пов'язане з цим завоювання нових практик – пошук грантів (*fundraising*), отримання банківських кредитів, укладання договорів з промисловими корпораціями, створення комерційних програм і дочірніх навчальних закладів спільно з іншими університетами.
5. Децентралізація освітньої системи.
6. Зміцнення та розвиток європейсько-інтеграційної функції університетів, зростання соціально-економічних заохочень інтеграції університетів в європейський освітній простір².

Питання автономії університетів в Україні, а також їхні академічні свободи регламентує Закон України «Про вищу освіту». Але все ще залишаються невирішеними проблеми розширення прав вищих навчальних закладів щодо розподілу фінансових ресурсів, прозорості та доступності для громадсько-державного контролю всієї їхньої академічної та фінансової діяльності³.

Індустрія університетської освіти

Усі ці процеси призводять до складання *індустрії університетської освіти*, адже університет є системою, функції якої вже не обмежуються навчанням, внаслідок чого її структура постійно ускладнюється. До складу моделі

¹ Вульфсон Б. Л. Стратегія розвитку образования на Западе на пороге XXI века / Б. Л. Вульфсон. – М.: Изд-во УРАО, 1999. – С. 181-202.

² Вульфсон Б. Л. Стратегія розвитку образования на Западе на пороге XXI века / Б. Л. Вульфсон. – М.: Изд-во УРАО, 1999. – С. 181-202.

³ Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

сучасного університету входять такі основні структурні підрозділи, елементи чи підсистеми: (1) місія та мета діяльності; (2) студенти; (3) якість навчальних програм; (4) особистий розвиток; (5) дослідження та розвиток; (6) громадська користь; (7) викладачі¹.

Для університетської системи освіти до складу моделі додаються ще системи установ бізнесу, міжнародних установ, театрів, музеїв, міських бібліотек, засобів масової інформації, галерей, інтернет-клубів, спортивних та комерційних залів, загальноосвітніх шкіл, засобів масової інформації, науково-дослідних установ, інститутів академії наук, наглядової ради, управління освіти органів влади та місцевого самоврядування. Усі ці зазначені елементи можуть бути згруповані відповідно до напрямів діяльності, що здійснюються разом з університетом, у відповідні підсистеми: державницьку, науково-освітньо-бізнесову, інформаційну, культурно-мистецьку, здоров'я та дозвілля, контролю та управління².

Отже, серед сучасних підсистем вищого навчального закладу можна виокремити такі:

1. *Матеріальні та організаційні ресурси*: вчена та спеціалізована ради; факультети як власні підсистеми; кафедри; спеціалізовані лабораторії, зали; аспірантура та докторантура; бібліотека чи сукупність бібліотек; видавництво; господарська частина; гуртожиток; їдальня; медична частина; фінансові та матеріальні потоки; будівлі та споруди; гараж, майстерні.

2. *Адміністративно-управлінський персонал*: ректорат; деканати; бухгалтерія; навчально-методичний відділ; науково-дослідна частина; планово-фінансовий відділ; міжнародний відділ; інформаційно-комп'ютерний центр; відділ працевлаштування та сприяння розвитку кар'єри; відділ практики; культурно-мистецький центр; відділ зв'язків з громадськістю.

3. *Органи контролю та управління*: органи освіти та науки центральної державної влади, відповідні департаменти на місцях, органи місцевого самоврядування, наглядові ради, патронатні та дорадчі органи.

4. *Інформаційна підсистема*: телебачення та радіо; преса; бібліотеки; видавництво; інтернет-структури; мультимедіа-центр.

5. *Підсистеми здоров'я та дозвілля*: спортивні секції та споруди; клуби нетрадиційної медицини; клуби національної кухні; клуби спілкування; туристичні програми; медичні заклади.

6. *Культурно-мистецька інфраструктура* університету: театри; музеї; галереї, зали; заклади самодіяльної творчості; заклади народно-прикладного мистецтва; міжнародні культурно-освітні програми.

¹ Мещанінов О. П. Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні: монографія / О. П. Мещанінов. – Миколаїв: Вид-во МДГУ імені Петра Могили, 2005. – С. 285.

² Мещанінов О. П. Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні: монографія / О. П. Мещанінов. – Миколаїв: Вид-во МДГУ імені Петра Могили, 2005. – С. 286.

7. *Науково-освітньо-бізнесова підсистема*: ВНЗ I-IV рівнів акредитації; загальноосвітні школи; науково-дослідні інститути, установи, лабораторії; виробничі та комерційні установи; підготовчі та професійні курси.

8. *Державницька складова*: кафедри державних установ: уряду, парламенту, кафедри міждержавних установ: ООН, ЮНЕСКО; кафедри посольств інших держав¹.

На думку О. Мещанінова, спостерігається переміщення чи зміна пріоритетів в університетській освіті залежно від етапу розвитку суспільства та індустрії вищої освіти. На етапі становлення ринку освітніх послуг максимальний рейтинг, значущість у забезпеченні змін університетської системи освіти мають адміністративно-управлінський персонал та наявні матеріальні та організаційні ресурси; для монопольного положення університету у регіоні, що характерне для першого періоду соціально-економічних перетворень в суспільстві, наприклад у пострадянських державах, зокрема в Україні, максимальний рейтинг мають наявні матеріальні ресурси.

Для автономного положення університету, що характерне для гармонійної взаємодії всіх учасників навчально-виховного процесу як з установами бізнесу, так і з міжнародними організаціями, що відбувається на рівні міжособистісних стосунків зацікавлених та небайдужих особистостей, максимальний рейтинг має група з таких компонентів: студенти (1) та викладачі (2), які взаємозбагачують один одного у дослідженні та розвитку, що зумовлює їх особистий розвиток. Високий рівень міжособистісних стосунків переважно характерний для сталого стану демократичного суспільства із усталеними ціннісними орієнтирами².

Ідеї *децентралізації* освітньої індустрії найбільшою мірою відповідає дивізіональний принцип управління, який припускає надання відносної оперативної та фінансової самостійності окремим підрозділам, а за центральною адміністрацією залишаються функції розробки стратегії розвитку і контролю. Дивізіональна структура управління дає змогу оперативно враховувати змінні запити споживачів, передбачати зміни в зовнішньому середовищі й оперативно реагувати на них. В університетах, управління якими побудоване за дивізіональним принципом, роль стратегічних господарських центрів покладається на відособлені бізнес-одиниці – інститути, освітні і науково-дослідні центри. Право ухвалення рішень на рівні цих одиниць делегується їх керівникам, які несуть інтегральну відповідальність за всі функціональні галузі – дослідження та розробку освітніх послуг і продуктів, матеріально-технічне, інформаційно-методичне і кадрове забезпечення, маркетинг, якість реалізації освітніх послуг³.

¹ Мещанінов О. П. Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні: монографія / О. П. Мещанінов. – Миколаїв: Вид-во МДГУ імені Петра Могили, 2005. – С. 286-287.

² Мещанінов О. П. Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні: монографія / О. П. Мещанінов. – Миколаїв: Вид-во МДГУ імені Петра Могили, 2005. – С. 300.

³ Мартыненко О. О. Инновационные решения в организации образовательного процесса в вузе / О. О. Мартыненко, И. П. Черная, А. Г. Антонов // Университетское управление. – № 2005. – 2 (35). – С. 26.

7.5. Колективний договір як механізм залучення співробітників вищих навчальних закладів до управління освітнім процесом

(Л. П. Погоріла, Т. І. Сабадош)

Обраний Україною євроінтеграційний напрямок розвитку зумовлює вихід освітніх установ на якісно новий рівень, що потребує модернізації їх діяльності відповідно до європейських вимог та сприятиме підвищенню темпів і рівня науково-технічного, соціально-культурного та економічного прогресу й формуванню інтелектуального потенціалу нації.

В умовах сьогодення соціально-економічний стан нашої держави безперечно впливає на подальший розвиток вищої освіти в Україні, що викликає необхідність створення державою умов та пошуку вищими навчальними закладами нових шляхів, спрямованих на удосконалення всієї системи фінансового управління вищою освітою, вирішення питань розширення джерел фінансування закладів освіти, й разом із тим підготовки висококваліфікованих кадрів.

Питання організації праці на будь-якому підприємстві, установі чи організації, в тому числі у ВНЗ, є надзвичайно актуальним, оскільки від форми визначення порядку виконання працівниками своїх посадових обов'язків, закріплення умов, що сприяють високоефективній роботі, впровадження індивідуальної і колективної відповідальності, створення дієвої системи стимулювання праці прямо залежить результативність та продуктивність праці й подальший розвиток установи.

В цьому контексті визначальним інститутом, за допомогою якого відбувається узгодження інтересів роботодавця та трудового колективу, вирішення зазначеного питання організації праці є колективний договір.

Варто відзначити, що роль та місце колективного договору в організації діяльності ВНЗ залишається недооціненою, зважаючи на усталену практику їх укладання. Водночас, соціально-економічна ситуація в Україні викликає поступову зміну ставлення як самих працівників, так і роботодавців, до важливості дотримання процедури розробки й підписання колективного договору, спільного визначення його змісту на умовах соціального партнерства.

Концепція соціального партнерства (діалогу) в сучасних умовах є основою регулювання правовідносин між найманими працівниками й власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою.

Як слушно зауважує Ю. Даниліна, соціальний діалог здійснюється у таких формах: обмін інформацією, консультації, узгоджувальні процедури та колективні переговори з метою укладення колективних договорів і угод. Кожна з цих форм сприяє встановленню системи відносин і лише при вдалому веденні соціального діалогу можливо говорити про досягнення компромісу між сторонами. Результатом ведення колективних переговорів, зокрема на локальному

рівні, є укладення колективного договору. З моменту укладення колективного договору створюється система відносин між працівником і роботодавцем, яка передбачає баланс трудових та соціально-економічних прав й інтересів працівників і роботодавців, ефективний механізм регулювання трудових, соціальних та інших відносин, захист прав та інтересів сторін соціального діалогу¹.

На сьогодні колективний договір у ВНЗ повинен розглядатися не тільки як сукупність норм, що стосуються оплати праці, відпустки та соціального захисту, а й як спосіб реалізації інтересів працюючих поряд із досягненням мети діяльності – підвищення конкурентоспроможності та ефективності використання наявних ресурсів, поліпшення результатів діяльності, підвищення авторитету ВНЗ та розвитку потенціалу вищої освіти загалом.

Таким чином, баланс інтересів працюючих та роботодавця, отримання додаткових, порівняно з чинним законодавством України, пільг та гарантій, досягається завдяки реалізації положень такого локального нормативно-правового акту як колективний договір.

Оскільки колективний договір у ВНЗ є однією з основних форм участі працівників в управлінні ним, а до трудового колективу входять різні групи співробітників, зокрема адміністративно-управлінський персонал, педагогічні та науково-педагогічні працівники, науковий та навчально-допоміжний персонал, персонал господарських підрозділів, а також обслуговуючий персонал, то організація підготовки колективного договору повинна здійснюватися з урахуванням інтересів зазначених груп працівників та залученням їх представників.

Як зазначає В. Андропова, колективні відносини у сфері праці пов'язані з реалізацією їх суб'єктами колективних трудових прав, зокрема права на свободу об'єднань, права на ведення переговорів і укладання колективних договорів, угод, права на участь в управлінні підприємством (установою, організацією). Виходячи з цього автором визначено такі види колективних трудових відносин: участь трудових колективів в управлінні підприємствами (установами, організаціями); участь трудових колективів в установленні й зміні умов праці; ведення колективних переговорів, укладання, зміни та виконання колективних угод та колективних договорів; діяльність професійних спілок у соціально-трудої сфері, включаючи здійснення суспільного контролю за дотриманням законодавства про працю та охорону здоров'я на виробництві; діяльність організацій (об'єднань) роботодавців у соціально-трудої сфері; вирішення колективних трудових спорів тощо².

Таким чином, можемо говорити, що трудові колективи ВНЗ наділені повноваженнями у встановленні і зміні колективних умов праці, в укладенні колективного договору, у встановленні тривалості робочого часу та часу відпочинку, у заохо-

¹ Даниліна Ю. С. Колективний договір як акт соціального діалогу та його роль у регулюванні умов праці / Ю. С. Даниліна // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Право». – 2011. – Вип. 15. – С. 45.

² Андропова В. Підстави виникнення колективних трудових правовідносин / В. Андропова // Юридичний вісник. – 2013. – № 2. – С. 136-137.

ченні наукової діяльності, забезпеченні трудової дисципліни, затвердженні правил внутрішнього трудового розпорядку, у визначенні і затвердженні переліку та порядку надання працівникам ВНЗ соціальних пільг, участь у розробці плану соціального розвитку ВНЗ, включаючи поліпшення умов праці, життя і здоров'я, щодо участі в матеріальному і моральному стимулюванні праці тощо.

Нормативно-правовою основою укладання колективного договору ВНЗ є норми національного та міжнародного законодавства. Україна як член Міжнародної організації праці (МОП) ратифікувала Конвенцію про сприяння колективним переговорам від 19.06. 1981 р. № 154 та Конвенцію про застосування принципів права на організацію і на ведення колективних переговорів від 01 липня 1949 р. № 98, а також Рекомендацію щодо колективних договорів № 91 від 29 червня 1951 р. й Рекомендацію щодо сприяння колективним переговорам від 03 червня 1981 р. № 163. Зазначені законодавчі акти визначають основи ведення колективних переговорів, основні положення колективних договорів та угод, порядок їх укладення на міжнародному рівні.

Крім того, Хартією Співтовариства про основні соціальні права працівників, яка 09 грудня 1989 р. була підписана членами Європейського Співтовариства, закріплено питання інформування, консультації та участі працівників в управлінні підприємствами, установами, організаціями¹, а Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. визначено покладені на державу обов'язки щодо забезпечення ряду прав та гарантій працюючим особам, у тому числі за допомогою профспілкових комітетів та колективних договорів².

Відзначимо, що укладення колективного договору здійснюється на двосторонній основі за сприянням держави в частині забезпечення ефективного здійснення права сторін на його укладання з метою не лише закріплення особливостей умов, оплати, охорони праці, уточнення загальних положень передбачених законодавством, а й можливості вирішити колективні трудові спори (конфлікти) у ВНЗ.

Водночас, з метою забезпечення ефективного здійснення права на укладання колективних договорів Європейською соціальною хартією від 03 травня 1996 р. № ETS № 163 визначено, що його сторони повинні сприяти: проведенню спільних консультацій; створенню механізму переговорів на добровільній основі між роботодавцями або організаціями роботодавців та організаціями працівників з метою регулювання умов праці за допомогою колективних договорів; створенню та використанню належного механізму примирення та добровільного арбітражу для вирішення трудових спорів³.

¹ Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників: від 09.12.1989 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_044

² Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042

³ Європейська соціальна хартія: від 03.05.1996 р. № ETS № 163 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 40 (18.10.2006 р.)

Чинні нормативно-правові акти національного законодавства узгоджені із зазначеними міжнародними законодавчими актами та відображають основні положення про колективні договори та угоди.

Правове регулювання колективних договорів закріплюється у II главі Кодексу законів про працю України (*далі – КЗпП України*) та Законі України «Про колективні договори і угоди», якими визначено правові засади розробки, укладення та виконання колективних договорів і угод з метою сприяння регулюванню трудових відносин та соціально-економічних інтересів працівників і роботодавців.

Відтак, відповідно до ст. 10, 11 КЗпП України колективний договір укладається на основі чинного законодавства, прийнятих сторонами зобов'язань з метою регулювання виробничих, трудових і соціально-економічних відносин і узгодження інтересів трудящих, власників та уповноважених ними органів на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності і господарювання, які використовують найману працю і мають права юридичної особи¹.

Відповідно до ст. 12 КЗпП України колективний договір укладається між власником або уповноваженим ним органом (особою), з одного боку, і первинною профспівковою організацією, які діють відповідно до своїх статутів, а у разі їх відсутності – представниками, вільно обраними на загальних зборах найманих працівників або уповноважених ними органів, з другого².

Колективні договори підлягають повідомній реєстрації місцевими органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування, що регламентовано ст. 15 КЗпП України. Порядок реєстрації колективних договорів визначається Кабінетом Міністрів України, а саме постановою від 13 лютого 2013 р. № 115 «Про порядок повідомної реєстрації галузевих (міжгалузевих) і територіальних угод, колективних договорів»³.

Стаття 17 КЗпП України визначає умови чинності колективного договору. Так, колективний договір набирає чинності з дня його підписання представниками сторін або з дня, зазначеного у ньому. Після завершення строку чинності колективний договір продовжує діяти, доки сторони не укладуть новий або не переглянуть чинний, якщо інше не передбачено договором. Колективний договір зберігає чинність у разі зміни складу, структури, найменування уповноваженого власником органу, від імені якого укладено цей договір⁴.

¹ Кодекс законів про працю України: від 10.12.1971 р. № 322-VIII [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>

² Кодекс законів про працю України: від 10.12.1971 р. № 322-VIII [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>

³ Про порядок повідомної реєстрації галузевих (міжгалузевих) і територіальних угод, колективних договорів: постанова Кабінету Міністрів України від 13.02.2013 р. № 115 // Урядовий кур'єр. – 2013. – № 40 (28.02.2013 р.).

⁴ Кодекс законів про працю України: від 10.12.1971 р. № 322-VIII [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>

Участь працівників ВНЗ в управлінні ним доцільно розглядати як характерну сучасній економічній системі форму виявлення відносин, що формуються в соціально-трудовій сфері і безпосередньо пов'язані із побудовою соціально-го діалогу в установі. За своїм функціональним призначенням і формою соціальне партнерство є відносно новою системою суспільних відносин, основою якої є демократичні засади взаємодії і співробітництва усіх зацікавлених суб'єктів. Трансформація мотиваційної поведінки цих суб'єктів є пріоритетним напрямом становлення соціального партнерства в системі вищої освіти.

Оскільки колективний договір є дієвим механізмом залучення співробітників ВНЗ до управління ним, то доцільним, на наш погляд, вбачається розглянути основні положення, що складають зміст колективного договору.

Так, згідно зі ст. 13 КЗпП України зміст колективного договору визначається сторонами в межах їх компетенції. Це питання більш широко висвітлено у ст. 7 Закону України «Про колективні договори і угоди», якою визначено, що у колективному договорі встановлюються взаємні зобов'язання сторін щодо регулювання виробничих, трудових, соціально-економічних відносин, зокрема:

- зміни в організації виробництва і праці;
- забезпечення продуктивної зайнятості;
- нормування й оплати праці, встановлення форми, системи, розмірів заробітної плати та інших видів трудових виплат (доплат, надбавок, премій та ін.);
- встановлення гарантій, компенсацій, пільг;
- участі трудового колективу у формуванні, розподілі і використанні прибутку підприємства (якщо це передбачено статутом);
- режиму роботи, тривалості робочого часу і відпочинку;
- умов і охорони праці;
- забезпечення житлово-побутового, культурного, медичного обслуговування, організації оздоровлення і відпочинку працівників;
- гарантій діяльності профспілкової чи інших представницьких організацій працівників;
- умов регулювання фондів оплати праці та встановлення міжкваліфікаційних (міжпосадових) співвідношень в оплаті праці;
- забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- заборона дискримінації¹.

Колективний договір може передбачати додаткові, порівняно з чинним законодавством і угодами, гарантії, соціально-побутові пільги, зокрема щодо дитячого оздоровлення та придбання новорічних подарунків для дітей працівників тощо.

¹ Про колективні договори і угоди: Закон України від від 01.07.1993 р. № 3356-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 36.

Вважаємо за необхідне детально розглянути зміст колективного договору ВНЗ, який відображає рівень й напрямки співпраці роботодавця, профспілок, владних структур у системі вищої освіти, співробітників ВНЗ, студентів, аспірантів, докторантів та інших зацікавлених сторін.

У **загальних положеннях** колективного договору визначається нормативно-правова основа його укладання, а саме Кодекс законів про працю України, закони України «Про колективні договори й угоди», «Про оплату праці», «Про охорону праці», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», галузеві угоди.

Відзначено, що колективний договір регулює трудові і соціально-економічні відносини між адміністрацією та трудовим колективом ВНЗ, гарантує захист прав й інтересів усіх працівників незалежно від їх членства у профспілці.

Також визначено сторони колективного договору, які визнають повноваження одна одної і зобов'язуються дотримуватись принципів соціального партнерства: паритетності представництва, рівноправності сторін, взаємної відповідальності, конструктивності й аргументованості при проведенні переговорів (консультацій), щодо укладання та зміни колективного договору, спільного вирішення всіх питань, що є предметом колективного договору.

Конференція трудового колективу ВНЗ доручає первинній профспілковій організації викладачів та співробітників ВНЗ (Профком) представляти і захищати інтереси трудового колективу, укласти колективний договір, який набирає чинності з моменту його затвердження конференцією трудового колективу ВНЗ та діє протягом строку, визначеного у цих загальних положеннях.

Сторони визнають договір локальним нормативно-правовим актом, його норми та положення є обов'язковими для виконання адміністрацією, співробітниками ВНЗ та Профкомом. Сторони зобов'язуються враховувати норми чинних – Генеральної угоди, Галузевої угоди між Міністерством освіти і науки України, Центральним комітетом профспілки працівників освіти і науки України, регіональної угоди.

Загальні положення також містять норму, що передбачає обов'язкове ознайомлення всіх працівників, а також осіб, що приймаються на роботу до ВНЗ з колективним договором, статутом та правилами внутрішнього розпорядку ВНЗ, умовами праці та посадовими обов'язками.

Крім того, цей локальний нормативно-правовий акт затверджується конференцією трудового колективу ВНЗ та повинен бути роздрукований і розповсюджений у всі структурні підрозділи закладу освіти у визначений термін після його реєстрації в місцевому органі державної виконавчої влади.

Кожним пунктом колективного договору визначено коло відповідальних осіб за його реалізацію (керівник ВНЗ, його заступники, керівники відповідних структурних підрозділів, тощо) та термін, протягом якого є обов'язковим його виконання.

Одним із розділів колективного договору є розділ, присвячений навчальній та науковій роботі, яким визначено робочий час науково-педагогічного працівника, що містить час виконання ним навчальної, методичної, наукової, організаційної роботи та інших трудових обов'язків. Робочий час наукового працівника містить час виконання ним наукової, дослідницької, консультативної, експертної, організаційної роботи та інших трудових обов'язків. Робочий час педагогічного працівника містить час виконання ним навчальної, методичної, організаційної роботи та інших трудових обов'язків.

Також наголошено на тому, що робочий час науково-педагогічних працівників становить 36 годин на тиждень, що визначається КЗпП України та Законом України «Про вищу освіту» як скорочена тривалість робочого часу¹.

Визначено, що розподіл педагогічного навантаження на кафедрах проводиться, як правило, до 30 червня поточного року, а планування педагогічного навантаження понад верхню межу дозволяється лише за умови письмової згоди викладача та за наявності наказу керівника ВНЗ щодо оплати додаткової кількості виконаних годин. Прийняття на роботу науково-педагогічних працівників проводиться на конкурсній основі за наказом керівника ВНЗ з урахуванням формування контингенту студентів до першого вересня поточного року.

Навчально-виховний процес і діловодство у ВНЗ здійснюються українською мовою відповідно до ст. 10 Конституції України, з урахуванням положень Закону України «Про засади державної мовної політики», яким, зокрема, передбачено, що громадянам України гарантується право отримання освіти державною мовою і регіональними мовами або мовами меншин².

Існує також практика закріплення у цьому розділі колективного договору можливості для надання творчих оплачуваних відпусток чи зменшення навчального навантаження викладачам з метою написання ними навчальних посібників, підручників, монографій, що увійшли до плану видавничої діяльності ВНЗ, затверджені колегіальним органом управління ВНЗ до друку або мають гриф Міністерства освіти і науки України.

Водночас, деякі ВНЗ сприяють активізації наукової роботи викладачів, аспірантів, докторантів шляхом публікації за рахунок ВНЗ збірників наукових праць, збірників за результатами щорічних звітних наукових конференцій, а також безкоштовного видання монографій, авторефератів здобувачів наукових ступенів серед штатних працівників.

На реалізацію права науково-педагогічних працівників на підвищення кваліфікації та стажування не рідше одного разу на п'ять років (п. 9 ч. 1 ст. 57 Закону України «Про вищу освіту») повинно бути спрямовано окреме положення колективного договору ВНЗ, яким покладаються обов'язки на один із стру-

¹ Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

² Про засади державної мовної політики: Закон України від 03.07.2012 р. № 5029-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 23.

ктурних підрозділів щодо створення бази підвищення кваліфікації і стажування у науково-дослідних та навчальних установах, з якими укладено відповідні угоди про співпрацю.

Для ефективного вирішення питань підвищення наукового рівня, викладачам ВНЗ (у тому числі працюючим у ВНЗ аспірантам та докторантам) передбачено надання один раз на рік оплачуване відрядження для участі в наукових конференціях та семінарах.

На особливу увагу заслуговують положення щодо заохочення молодих науковців, шляхом закріплення у колективному договорі гарантованої виплати певної суми коштів співробітникам університету, які навчалися в цільовій аспірантурі чи докторантурі за дострокове завершення дисертаційного дослідження у разі прийняття його до захисту відповідною спеціалізованою вченою радою ВНЗ.

Також деякі ВНЗ встановлюють одноразове преміювання у розмірі одного посадового окладу штатним працівникам ВНЗ, які захистили кандидатські чи докторські дисертації, після отримання ними диплома кандидата чи доктора наук, а також виплату таких премій їх науковим керівникам та консультантам.

З метою покращення практичної складової навчально-виховного процесу ВНЗ передбачають у колективному договорі обов'язковість фінансування організації і проведення літньої практики студентів різних інститутів (факультетів) відповідно до їх профілю (польова, археологічна, педагогічна, юридична, виробнича та ін.).

Одним із важливих розділів колективного договору ВНЗ є **розділ під назвою «Трудовий договір, робочий час та час відпочинку»**, що визначає особливості прийняття на роботу, оформлення трудових договорів (контрактів), надання основних та додаткових відпусток, обліку робочого часу, порядку звільнення і виплати компенсації тощо.

Так, визначено, що прийом на роботу працівників ВНЗ проводиться із дотриманням чинного законодавства України. Застосовуються різні види трудового договору за умови обов'язкового дотримання принципу добровільності вибору і взаємного погодження одного з них відповідно до КЗпП України, законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», наказів Міністерства освіти і науки України, Положення про порядок обрання та прийняття на роботу науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів третього і четвертого рівнів акредитації, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України 24 грудня 2002 р. № 744.

Переважає більшість ВНЗ у колективному договорі визначають терміни строкових трудових договорів та контрактів, що укладаються з науково-педагогічними працівниками після їх проходження по конкурсу (1-7 років). При прийнятті на роботу відділ кадрів або керівники структурних підрозділів ВНЗ зобов'язані ознайомити працівника із правилами внутрішнього трудового розпорядку, посадовими обов'язками та колективним договором ВНЗ.

Питання порядку звільнення співробітників ВНЗ розширено у колективних договорах переважно у двох аспектах: звільнення працівників ВНЗ за ініціативою роботодавця повинно здійснюватись з підстав, передбачених чинним законодавством України, за попереднім погодженням із профспілковим комітетом (ст. 43 КЗпП України), а звільнення науково-педагогічних працівників у разі скорочення чисельності чи штату працівників (ч. 1 ст. 40 КЗпП України) має здійснюватись лише після закінчення відповідного навчального року.

Щодо складання графіків відпусток співробітників ВНЗ на кожен наступний рік, то встановлено, що вони подаються керівниками структурних підрозділів до відділу кадрів ВНЗ: для адміністративного, педагогічного, навчально-допоміжного та обслуговуючого складу – на початку календарного року (не пізніше середини січня), а науково-педагогічного – у березні відповідного року за умови їх попереднього письмового доведення до відома працівників, керівника ВНЗ і Профкому. Поділ чи перенесення терміну відпусток проводиться у порядку, визначеному ст. ст. 11, 12 Закону України «Про відпустки».

Мінімальна тривалість щорічної основної відпустки визначається чинним законодавством України і становить 24 календарні дні за відпрацьований робочий рік, який відраховується з дня укладення трудового договору, а для науково-педагогічних працівників тривалість щорічної основної відпустки становить 56 календарних днів.

Разом із тим, існує практика, що за бажанням працівника, частина щорічної відпустки замінюється грошовою компенсацією. При цьому тривалість наданої працівникові щорічної та додаткових відпусток повинна бути не меншою ніж 24 календарні дні (ч. 4 ст. 24 Закону України «Про відпустки», Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання щорічної основної відпустки тривалістю до 56 календарних днів керівним працівникам навчальних закладів та установ освіти, навчальних (педагогічних) частин (підрозділів) інших установ і закладів, педагогічним, науково-педагогічним працівникам та науковим працівникам» № 346 від 14 квітня 1997 р.).

Для працівників ВНЗ з ненормованим робочим днем, перелік яких визначається у додатку до колективного договору, встановлюється щорічна додаткова відпустка тривалістю, як правило, від 2 до 7 календарних днів.

Щодо інших видів відпусток, передбачених Законом України «Про відпустки», зокрема, жінкам, що мають 2-х та більше дітей віком до 15 років або дитину-інваліда; жінкам, які усиновили дитину; батькові, який виховує дитину без матері; одиноким матерям, а також працівникам, які взяли під опіку дитину, за їх заявою надавати додатково оплачувану відпустку тривалістю 10 календарних днів без урахування святкових та інших неробочих днів, то вони надаються у порядку визначеному чинним законодавством України.

У разі звільнення працівника йому виплачується грошова компенсація за всі невикористані ним дні щорічної відпустки, а також додаткової відпустки

працівникам, які мають дітей. При звільненні керівних, наукових, науково-педагогічних працівників, співробітників ВНЗ, які до звільнення пропрацювали визначений колективним договором термін (наприклад, не менш як 10 місяців), грошова компенсація виплачується за невикористані ними дні щорічних відпусток з розрахунку повної їх тривалості.

У випадку придбання путівок на санаторно-курортне лікування відповідно до колективного договору працівниками ВНЗ сприяють у наданні та перенесенні щорічної основної відпустки протягом навчального року.

Сторони колективного договору можуть домовитись, що керівник ВНЗ, за погодженням із Профкомом, з метою створення кращих умов для відпочинку та підвищення ефективності навчального процесу, може об'єднувати святковий чи інший неробочий день з наступним вихідним днем за умови їх обов'язкового відпрацювання. Також день 01 вересня може вважатися вихідним днем для батьків, діти яких ідуть до першого класу.

Водночас, встановлено, що у разі смерті працівника грошова компенсація за невикористані ним дні щорічних відпусток, а також додаткової відпустки працівникам, які мають дітей, виплачується спадкоємцям (ч. 6 ст. 24 Закону України «Про відпустки»).

Колективними договорами деяких ВНЗ працівникам дозволяється бути відсутніми певну кількість робочих днів на роботі зі збереженням заробітної плати за наявності поважних причин, таких як: укладання ними шлюбу; укладання шлюбу дітьми; народження дитини (чоловікам); у випадку смерті членів сім'ї та близьких родичів; переїзд на нове місце проживання.

Зауважимо, що з метою виконання ч. 3 ст. 12 Закону України «Про відпустки» колективними договорами ВНЗ закріплюються положення, що відкликання з щорічної відпустки допускається за згодою працівника лише для відвернення стихійного лиха, виробничої аварії або негайного усунення їх наслідків, для відвернення нещасних випадків, простою, загибелі або псування майна підприємства з додержанням вимог частини першої цієї статті та в інших випадках, передбачених законодавством. У разі відкликання працівника з відпустки його працю оплачують з урахуванням тієї суми, що була нарахована на оплату невикористаної частини відпустки.

Оскільки постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 796 затверджено перелік платних послуг, які можуть надаватися навчальними закладами, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної та комунальної форми власності, то норми колективних договорів ВНЗ можуть бути спрямовані на встановлення порядку залучення педагогічних, науково-педагогічних та інших працівників до надання платних освітніх послуг, наприклад, шляхом укладання з ними трудових договорів та договорів цивільно-правового характеру. Крім того, визначається кількість працівників відповідної кваліфікації, залучених до надання платних освітніх послуг, з відповідними розмірами посадових окладів (тарифних ставок, ставок

заробітної плати), а також кількість годин їх роботи, виходячи з необхідності врахування всього обсягу виконуваних робіт чи послуг, що надаються, відповідно до затверджених норм навантаження або часу, необхідного для виконання (надання) тих чи інших видів робіт (послуг).

Ще одним надважливим **розділом колективного договору є «Забезпечення ефективної зайнятості»**, який насамперед передбачає періодичне здійснення аналізу стану та прогнозування динаміки трудових ресурсів у ВНЗ та першочергове врахування інтересів працівників при ліквідації чи реорганізації структурних підрозділів, скороченні чисельності чи штату працівників, зокрема:

- ліквідація чи реорганізація інститутів (факультетів), кафедр, інших структурних підрозділів ВНЗ, що можуть спричинити скорочення чисельності або штату працівників, погіршення умов праці можуть здійснюватись тільки після завчасного надання Профкомом інформації з цього питання, а також проведення відповідних консультацій щодо запобігання несприятливих наслідків таких дій. Керівник ВНЗ не менше ніж за 2 місяці письмово повідомляє Профком про майбутні зміни в організації виробництва та умов праці;
- при скороченні чисельності чи штату працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці переважне право на залишення на роботі надається працівникам з більш високою кваліфікацією і продуктивністю праці відповідно до підстав передбачених ст. 42 КЗпП України, та у випадку однакової продуктивності праці і кваліфікації: особам передпенсійного віку; сімейним – при наявності двох і більше утриманців; особам, в сім'ї яких немає інших працівників з самостійним заробітком; працівникам з тривалим безперервним стажем роботи в цій установі (організації, підприємстві); працівникам, які навчаються у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах без відриву від виробництва; учасникам бойових дій, інвалідам війни та особам, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» та Закону України «Про соціальний захист дітей війни»; авторам винаходів, корисних моделей, промислових зразків і раціоналізаторських пропозицій; працівникам, які дістали на цьому підприємстві, в установі, організації трудове каліцтво або професійне захворювання; особам з числа депортованих з України, протягом п'яти років з часу повернення на постійне місце проживання до України; працівникам з числа колишніх військовослужбовців строкової служби та осіб, які проходили альтернативну (невійськову) службу (протягом двох років з дня звільнення їх зі служби);
- при реорганізації структурних підрозділів ВНЗ (інститутів, кафедр тощо) не допускається переведення навчальних ставок з однієї кафедри на іншу без вирішення питання працевлаштування тих викладачів, які виконували відповідне навчальне навантаження.

Цим розділом передбачено надання невикористаної відпустки до звільнення працівникам ВНЗ за їх заявою, а датою звільнення, у такому разі, вважати останній день відпустки, а також забезпечення ефективної зайнятості інвалідів відповідно до ст. 19 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні».

У розділі «Оплата та стимулювання праці» зазвичай закріплюються положення, що стосуються заробітної плати, встановлення та виплати доплат, надбавок та премій, а також складання кошторису і затвердження річного бюджету ВНЗ за участю представника Профкому.

Заробітна плата працівників ВНЗ складається з основної заробітної плати (тарифної ставки – окладу), додаткової заробітної плати (це винагорода за працю понад установлені норми, за трудові досягнення, особливі умови праці у вигляді доплат, надбавок, гарантійних і компенсаційних виплат, передбачених чинним законодавством України; премій, пов'язаних з виконанням виробничих завдань і функцій) та інших заохочувальних і компенсаційних виплат, авторської винагороди (зокрема, у формі винагороди за підсумками роботи протягом року)¹.

Щодо встановлення диференційованих надбавок та доплат співробітникам ВНЗ, то їх розміри та порядок виплати визначається, як правило, окремим додатком до колективного договору, а саме положенням про порядок встановлення доплат, надбавок, преміювання, надання матеріальної допомоги працівникам ВНЗ, що затверджується керівником ВНЗ та Профкомом.

Колективним договором на керівника ВНЗ, відділ кадрів та бухгалтерію покладаються такі зобов'язання щодо оплати праці:

- проводити виплату заробітної плати двічі на місяць, наприклад 16-18 числа кожного місяця – аванс, 1-3 числа наступного місяця – заробітна плата;
- розмір заробітної плати за першу половину місяця має бути не меншим ніж посадовий оклад (тарифна ставка) за фактично відпрацьовані дні (години) протягом перших 15 календарних днів місяця;
- заробітна плата працівникам за час відпустки виплачується не пізніше ніж за три дні до її початку відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 08 лютого 1995 р. № 100 «Про порядок обчислення середнього заробітку». У випадку несвоєчасної виплати початок відпустки, за вимогою працівника, має бути змінено;
- разом із платнею видавати розрахункові листки з розшифруванням утримань;
- доплату за вчене звання та вчений ступінь здійснювати у максимальному розмірі;

¹ Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР// Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 17.

- оплату лікарняних листків проводити відповідно до середнього заробітку за шість місяців, які передували місяцю захворювання, з урахуванням доплат і надбавок;
- інформувати колектив ВНЗ про основні нормативно-правові акти з питань оплати праці;
- при затримці виплати заробітної плати, компенсувати втрату частини зарплати через інфляцію шляхом її індексації відповідно до чинного законодавства України;
- продовжити впорядкування оплати праці співробітників ВНЗ, які залучаються протягом навчального року та під час канікул для роботи в оздоровчих таборах.

У цьому розділі колективного договору закріплено можливість передбачати у кошторисі ВНЗ на відповідні роки певні видатки, зокрема: на розвиток соціальних об'єктів ВНЗ; на утримання та оновлення аудиторного фонду; на проведення медичного обстеження співробітників зі шкідливими умовами праці.

Також передбачено, що при економії фонду заробітної плати, яка утворилася в структурних підрозділах ВНЗ, ці кошти можуть використовуватись для виплати працівникам цих структурних підрозділів премій, надбавок, доплат, матеріальної допомоги, в тому числі матеріальної допомоги на оздоровлення, за винятком матеріальної допомоги на поховання.

Надання матеріальної допомоги здійснюється за наказом керівника на підставі поданої заяви, узгодженої з керівником структурного підрозділу та Профкомом ВНЗ у таких випадках, підтверджених відповідними документами: особливе становище в сім'ї, пов'язане з погіршенням матеріально-побутових умов; захворювання працівника, яке вимагає платних медичних послуг.

Керівникам та Профкому рекомендовано за взаємною згодою застосовувати заходи матеріального і морального стимулювання співробітників ВНЗ за сумлінну працю, зокрема, нагороджувати подяками, медалями, грамотами та іншими нагородами.

Водночас, цим розділом, як правило, закріплюються підстави преміювання штатних працівників ВНЗ, а саме:

- за підсумками наукової, навчальної, навчально-методичної, фінансово-господарської діяльності за місяць, квартал, півріччя, рік;
- за результатами проведення заходів, спрямованих на підтримку і розвиток іміджу та ділової репутації ВНЗ (конференції, симпозиуми, конкурси, олімпіади, виставки тощо);
- за підсумками роботи структурних підрозділів, що надають платні послуги;
- за якість і своєчасність підготовки навчальних приміщень до навчального року, зимового періоду, виконання додаткових господарських робіт;
- за підсумками роботи та з нагоди свят, у тому числі професійних: «День науки», «День працівника освіти», «День незалежності Украї-

ни», «День Перемоги», «Міжнародний жіночий день», «День Конституції», «День університету» тощо.

Окремим розділом закріплюються положення, що стосуються **охорони праці у ВНЗ**, які спрямовані на своєчасну розробку та виконання заходів щодо створення безпечних і сприятливих умов праці, відповідно до вимог нормативних документів з охорони праці.

Колективним договором передбачено, що при складанні кошторису ВНЗ планують витрати на охорону праці у розмірі не менше 0,2% від фонду оплати праці відповідно до ч. 4 ст. 19 Закону України «Про охорону праці»¹.

Крім того, цим розділом визначено, що ВНЗ беруть на себе зобов'язання забезпечувати проведення медичного огляду співробітників певних категорій працівників відповідно до Наказу Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку проведення медичних оглядів працівників певних категорій» від 21 травня 2007 р. № 246 та виділяти на це кошти. Також важливим завданням ВНЗ є укомплектація структурних підрозділів ВНЗ медичними аптечками та налагодження роботи медичних кабінетів у навчальних корпусах, навчально-оздоровчих базах, гуртожитках відповідно до чинного законодавства України.

Співробітники, які працюють в несприятливих умовах, після проведення атестації робочих місць відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 01 серпня 1992 р. № 442 «Про порядок проведення атестації робочих місць за умовами праці» мають право на додаткову відпустку, додаткову оплату, лікувально-профілактичне харчування (наприклад молоко) та інші пільги і компенсації, що надаються в передбаченому законодавством України порядку. Окремим додатком до колективного договору ВНЗ зазвичай затверджується перелік професій зі шкідливими та важкими виробничими факторами, наявними у ВНЗ, умови їх пільгового пенсійного забезпечення, встановлення у відсотковому еквіваленті доплат та надання профілактичного харчування.

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про охорону праці» на роботах зі шкідливими і небезпечними умовами праці, а також роботах, пов'язаних із забрудненням або несприятливими метеорологічними умовами, працівникам безоплатно видаються за встановленими нормами спеціальний одяг, спеціальне взуття та інші засоби індивідуального захисту, а також мийні та знешкоджувальні засоби, перелік яких встановлюється додатком до колективного договору.

Цим розділом також передбачається, що ВНЗ проводиться щоквартальний аналіз причин захворюваності та виробничого травматизму в кожному структурному підрозділі, здійснюються необхідні заходи щодо запобігання нещасних випадків та профзахворювань у ВНЗ та своєчасне реагування на приписи санітарно-епідеміологічних установ Міністерства охорони здоров'я України.

¹ Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 р. № 2694-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 49.

Водночас, для покращення умов соціального захисту та з метою надання матеріальної допомоги у випадку захворювання працівників у деяких ВНЗ створюється добровільний накопичувальний страховий фонд.

Соціально-трудова пільга, гарантії та компенсації працівників ВНЗ закріплюються у відповідному розділі колективного договору, який містить положення, що дають змогу працівникам впливати на управління ВНЗ в частині покращення їх матеріального становища.

Відповідно до цього розділу на певні структурні підрозділи ВНЗ може бути покладено обов'язок систематично проводити опитування співробітників з фінансово-економічних та соціальних питань. Результати такого опитування розглядаються на засіданнях Профкому ВНЗ, на підставі чого приймаються відповідні рішення, спрямовані на дотримання існуючих локальних нормативно-правових актів, а у разі потреби внесення змін до них, а також пропозицій щодо розробки і прийняття нових у сфері соціальної підтримки та захисту працівників ВНЗ.

Норми колективного договору у сфері грошового забезпечення при виході на пенсію у багатьох ВНЗ спрямовані як на реалізацію положень чинного законодавства України, зокрема Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» – виплата грошової допомоги у розмірі шести посадових окладів при виході на пенсію науково-педагогічним працівникам, так і на додаткову допомогу всім працівникам при їх виході на пенсію за віком або за інвалідністю: надання одноразової матеріальної допомоги за умови, що працівник має тривалий стаж роботи у відповідному ВНЗ.

Окрім того, ВНЗ надається додаткова матеріальна допомога у випадку смерті працівника або членів його сім'ї у встановленому колективним договором розмірі.

Передбачається також здійснення заходів щодо активізації фізкультурно-масової роботи та оздоровлення працівників ВНЗ у санаторіях, будинках відпочинку, спортивних таборах, бальнеологічних комплексах. При цьому деякі ВНЗ практикують часткову оплату вартості путівки для оздоровлення своїх співробітників, аспірантів, докторантів та членів їх сімей у розмірі, встановленому колективним договором.

Надання можливості співробітникам ВНЗ безоплатно користуватися послугами спортивного комплексу передбачено Законом України «Про вищу освіту», а колективними договорами деякі ВНЗ при складанні графіка роботи спорткомплексу враховують пріоритети співробітників.

ВНЗ, керуючись положеннями колективних договорів, можуть подавати клопотання до місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування про виділення земельних ділянок під городи та сади, а також земельних ділянок під приватну забудову, дачного будівництва.

Разом із тим, для покращення умов проживання висококваліфікованим спеціалістам ВНЗ передбачаються за погодженням з Профкомом, при наявності

ті відповідних фінансових можливостей у зведеному кошторисі, кошти на будівництво або закупівлю квартир для таких співробітників.

З метою всебічного розвитку працівників ВНЗ, підвищення їх професійності та враховуючи сучасні вимоги до рівня підготовки, наявності умінь, знань та навичок, спеціалістів різних галузей, ВНЗ можуть сприяти вивченню основ роботи із комп'ютерною технікою (практичний курс роботи з комп'ютером), ділової української мови та іноземних мов шляхом організації безкоштовних курсів для співробітників, аспірантів і докторантів.

Керівництво ВНЗ визнає право Профкому (відповідно до рішення конференції трудового колективу) представляти інтереси трудового колективу у вирішенні питань оплати, зайнятості, умов та охорони праці, чому присвячений окремий **розділ під назвою «Правові гарантії діяльності профспілкової організації»**.

Тут закріплюється також норма про те, що текст колективного договору повинен бути в кожному структурному підрозділі у двох примірниках у вільному доступі для ознайомлення усіма працівниками ВНЗ.

Колективний договір підписується з однієї сторони керівником ВНЗ та головою Профкому з іншої сторони, який представляє трудовий колектив. Водночас зміни до нього можуть вноситися лише за взаємною згодою сторін, що його підписали, за умови попереднього їх обговорення в підрозділах ВНЗ.

Отже, проведений нами аналіз основних положень колективних договорів, які укладаються у сфері діяльності ВНЗ, дає змогу зробити такі висновки.

Інтереси працівників ВНЗ різних форм власності мають свої відмінності, що позначається на умовах, які сторони включають до своїх колективних договорів. У ВНЗ державної форми власності основна увага приділяється переважно стимулюванню оплати праці, створенню належних соціально-побутових умов. Пошук ефективних шляхів реалізації охарактеризованих нами положень колективного договору дасть змогу зрозуміти його практичну цінність як способу стабілізації трудових відносин, запобігання виникненню колективних трудових спорів тощо.

Колективний договір може бути дієвим механізмом залучення співробітників ВНЗ до управління освітнім процесом, проте потребують подальшого дослідження та вирішення такі нагальні питання, як:

- 1) відсутність у працівників ВНЗ розуміння призначення та потенціалу такого локального нормативно-правового акту, як колективний договір;
- 2) на практиці процедура підготовки колективних договорів зазвичай передбачає залучення обмеженої кількості працівників освітньої установи до розробки основних його положень чи їх удосконалення, що не дає можливості детальніше простежити потреби більшості співробітників і закріпити їх;
- 3) відсутність порядку притягнення до відповідальності за невиконання чи неналежне виконання умов колективного договору;

4) переважна частина колективних договорів містять переважно норми, що ідентичні положенням, які вже закріплені чинним законодавством.

Вирішення означених питань, на наш погляд, можливе, з одного боку, шляхом реформування чинного законодавства про працю в частині удосконалення положень про колективні договори та угоди, а саме процедури їх підготовки із обов'язковим залученням представників усіх структурних підрозділів ВНЗ, а також чіткої вимоги до змісту колективних договорів в контексті уникнення дублювання норм законодавства. З другого боку, на Профком як орган, що здійснює представництво й захист трудових, соціально-економічних прав та інтересів працівників, повинно бути покладене зобов'язання щодо популяризації колективного регулювання правовідносин і надання роз'яснень й тлумачення основних положень колективних договорів та угод і посилення контролю за їх виконанням.

7.6. Виховання майбутніх фахівців у системі вищої професійної освіти (Л. М. Романкова)

Становлення нового глобального інформаційного простору, зміна форм соціальної комунікації, зміщення морально-етичних орієнтирів актуалізують необхідність усебічного обґрунтування нового бачення виховання як процесу формування людини. Адже, за І. Кантом, «у вихованні криється велика таємниця удосконалення людської природи, ... завдяки вихованню людська природа буде розвиватися все краще і краще, і їй можна надати такої форми, яка відповідала б ідеалу людяності»¹.

На сьогодні перед вищими навчальними закладами постають нові завдання, пов'язані з новими умовами виховання особистості фахівця, із розвитком таких його якостей, як високий професіоналізм, активність, діловитість, мобільність, почуття відповідальності, вміння працювати, швидко орієнтуватися в ситуації, приймати самостійні рішення, поважати працю, формувати потребу в постійному оновленні знань і самовдосконаленні, розвивати культуру міжособистісного спілкування. Сучасний вищий навчальний заклад слід розглядати як соціокультурну систему, функції якої не обмежуються підготовкою людини до професійної діяльності. Його необхідно розглядати як канал трансляції та відтворення культурних норм, цінностей, ідей, як простір генерування суспільної ідеології, яка разом з її носіями вросла в культуру й дасть свої результати.

Тому, на наш погляд, важливим видається представити дієву «систему виховання вищої професійної освіти», проінтерпретувати її складові та презентувати результати функціонування.

У науковій літературі існує велика кількість тлумачень, за допомогою яких дослідники намагаються подати повну характеристику системи виховання вищої професійної освіти. Наприклад, Л. Новикова та її колеги вважають, що:

¹ Кант И. О педагогике / И. Кант // Кант И. Трактаты и письма. – М.: Наука, 1980. – С. 448.

1. Система виховання є цілісним соціальним організмом, що виникає в процесі взаємодії основних компонентів виховання (цілі, суб'єкти, їхня діяльність, спілкування, відносини, матеріальна база) і має такі інтегративні характеристики, як спосіб життя колективу, його психологічний клімат.

2. Система виховання – це комплекс взаємозалежних компонентів, що розвиваються в часі і просторі: цілей, заради яких система створюється; спільної діяльності людей, що її реалізують: самих людей як суб'єктів цієї діяльності; освоєного ними середовища; відносин, що виникають між учасниками діяльності; керування, що забезпечує життєздатність і розвиток системи.

У цих компонентах акцентується увага на цілісності і соціальній природі цього явища, на його здатності до розвитку. Санкт-Петербурзькі дослідники І. Колесникова й Є. Баришников вважають, що система відбиває специфічний спосіб організації виховного процесу на рівні конкретної установи (організації), і тим самим підкреслюють значущість організаційно-процесуальної сторони виховної діяльності. Головне призначення системи виховання полягає в педагогічному забезпеченні і сприянні розвитку особистості, тому і виділяють у дефініції це призначення поряд з іншими сутнісними характеристиками системи виховання.

На наш погляд, «система виховання вищої професійної освіти» – це упорядкована цілісна сукупність компонентів (підсистем: **дидактичної; системи виховної роботи; системи науково обґрунтованого аналізу результатів діяльності; системи управління**), які розвиваються в просторі і часі та підпорядковані трьом процесам – **адаптації, розвитку навчальної мотивації та професійній ідентифікації** майбутнього фахівця.

Розглянемо вищезазначені компоненти системи виховання вищої професійної освіти, які перебувають у діалектичному сполученні та взаємозв'язку.

Дидактична система – це центральна ланка системи виховання вищої професійної освіти, сукупність взаємозв'язаних елементів якої покликана породжувати ту емерджентну (загальнорезультативну) властивість, яка спрямовується на досягнення навчальних та освітніх цілей. Складовими дидактичної системи є навчальна діяльність (цілі навчання, зміст освіти, дидактичні процеси, форми, методи, засоби, принципи) та науково-методичне забезпечення системи виховання вищої професійної освіти (розробка системи методів, форм, засобів та технологій виховання, які взаємозалежні щодо досягнення цілей і завдань виховної системи сучасної вищої школи).

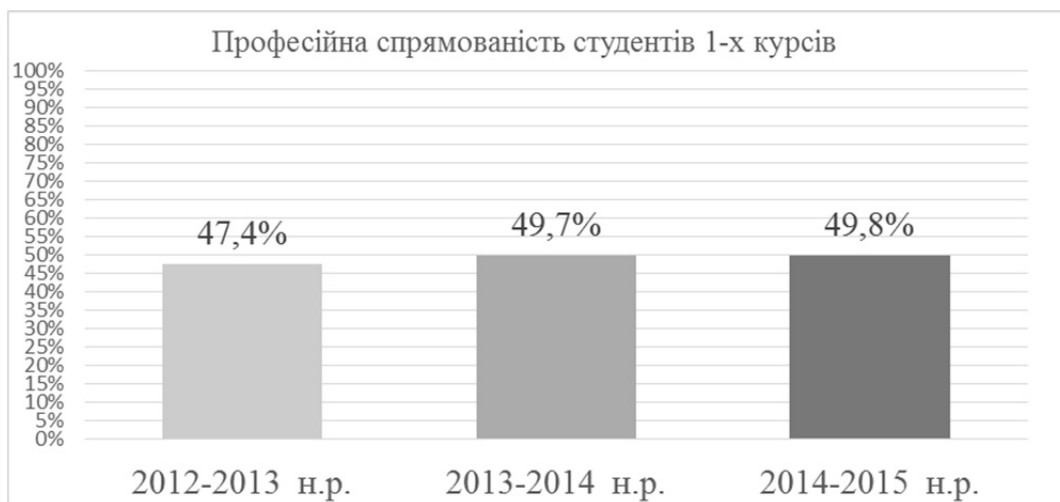
Система виховної роботи – це цілісна структура, що розвивається в просторі і часі та передбачає координацію роботи кураторів академічних груп і студентів у рамках проведення взаємопов'язаних виховних заходів, що підпорядковані освітній меті.

Умовою ефективного функціонування вищезазначених підсистем та науково обґрунтованого аналізу результатів навчальної та виховної діяльності ми вважаємо «**системний психологічний супровід навчально-виховного про-**

цесу», який зможе забезпечувати психологічну складову системи виховання вищої професійної освіти: сприяння повноцінному розвитку особистості студентів, створення умов для формування в них мотивації до самовиховання і саморозвитку; забезпечення індивідуального підходу до кожного учасника навчально-виховного процесу на основі його психолого-педагогічного вивчення; профілактика і корекція відхилень в інтелектуальному і психофізичному розвитку студентів.

Не менш важливим компонентом є **система управління**, яка в нашому розумінні забезпечує інтеграцію і функціонування вищезазначених компонентів у цілісну систему виховання вищої професійної освіти та її розвиток, орієнтує на врахування тенденцій розвитку освіти, впливу зовнішнього середовища на процеси, що управляються; забезпечує фахову компетентність та відповідний рівень інтелектуального розвитку особистості, наближує її до безпосереднього розуміння необхідності постійного пошуку шляхів самоформування, самовиховання та самоконтролю.

Вищезазначені компоненти системи виховання вищої професійної освіти підпорядковані дуже важливим процесам (адаптації, розвитку навчальної мотивації та професійній ідентифікації), які безпосередньо пов'язані зі свідомістю особистості та дослідження яких реально дає можливість поетапно впливати на особистість майбутнього фахівця, тому для їх відстеження представимо результати та етапи психолого-педагогічних досліджень, які проводилися у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника протягом 2012-2015 років (див.: рис. 7.16, 7.17, 7.18, 7.19).

012-2013 н.р.

Кількість студентів – 1662

Вибірка – 1194 респондентів

2013-2014 н.р.

Кількість студентів – 1826

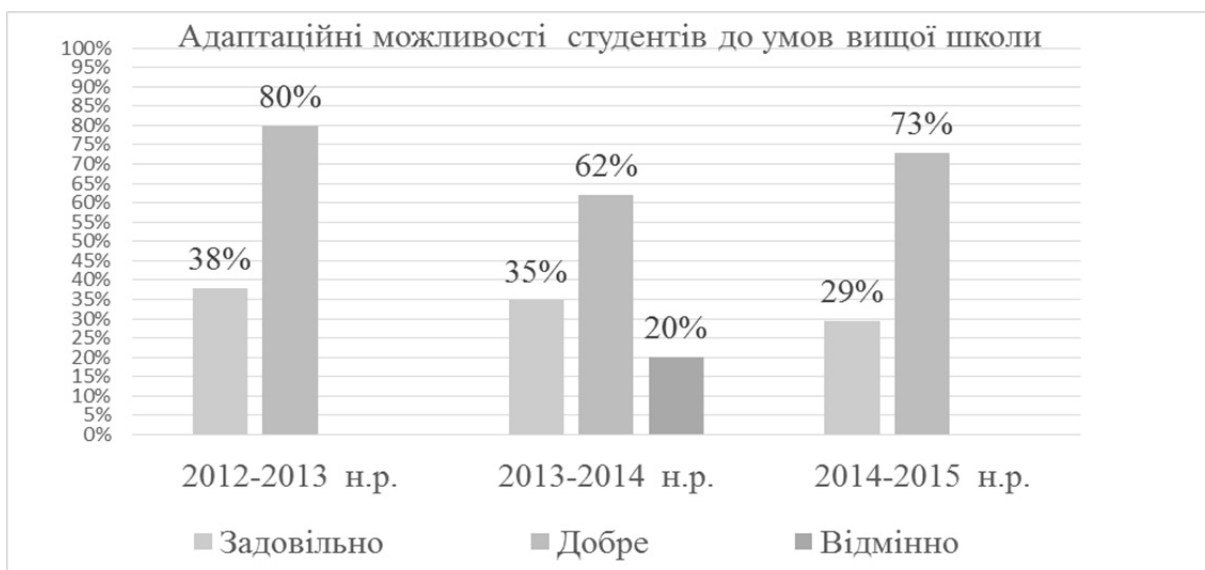
Вибірка – 1553 респондентів

2014-2015 н.р.

Кількість студентів – 1985

Вибірка – 1529 респондентів

Рис. 7.16. Професійна спрямованість студентів 1-х курсів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

2012-2013 н.р.

Кількість студентів – 1751

Вибірка – 1154 респондентів

2013-2014 н.р.

Кількість студентів – 1654

Вибірка – 1108 респондентів

2014-2015 н.р.

Кількість студентів – 1958

Вибірка – 1270 респондентів

Рис. 7.17. Адаптаційні можливості студентів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника до умов вищої школи

Кількість студентів – 1523

Вибірка – 887 респондентів

Кількість студентів – 1109

Вибірка – 531

Рис. 7.18. Мотивація до навчальної діяльності студентів 3-х курсів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Рис. 7.19. Професійна ідентифікація студентів 4-х курсів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Перший етап. Діагностика та оптимізація професійної спрямованості студентів перших курсів.

Професійна спрямованість характеризує професійний розвиток особистості і з'являється до моменту вибору професії та професійного навчального закладу, вона характеризується професійними інтересами, прагненнями, схильностями, а також ставленням до самої проблеми вибору професії, мотивами і найближчими намірами.

А. Мусалаєва визначає професійну спрямованість як установку на розвиток особистості відповідно до вимог діяльності, що супроводжує все свідоме життя суб'єкта праці. Її можна охарактеризувати як фіксований на певному віковому етапі рівень цілісного процесу становлення особистості спеціаліста¹.

Л. Мітіна розглядає професійну спрямованість як систему мотивів і інтересів, що орієнтують діяльність особистості². На думку А. Сейтешева, професійна спрямованість за своєю структурою – складне утворення, що містить предметний зміст, світогляд і певні динамічні властивості³.

¹ Мусалаєва А. Р. Особенности формирования профессиональной направленности психологов в период вузовского обучения / А. Р. Мусалаева. – Ставрополь: Севкав ГУ, 2004. – 25 с.

² Митина Л. М. Психологическое сопровождение выбора профессии / Л. М. Митина. – М.: Флинта, 1998. – 180 с.

³ Сейтешев А. П. Пути профессионального становления учащейся молодежи / А. П. Сейтешев. – М.: Высшая школа, 1988. – 336 с.

Професійну спрямованість слід також розглядати як компонент спрямованості особистості, що конкретизується у професійній діяльності. М. Пряжников вважає професійну спрямованість пояснювальним фактором професійного самовизначення, пов'язаним з професійним становленням та розвитком, на базі якого будується професійна самосвідомість¹.

Зазначимо, що професійна спрямованість – це провідна інтегральна якість особистості, характерною рисою якої є вибіркове і мотиваційне ставлення індивіда до вибору професії відповідно до покликання й ідеалів, світогляду й інтересів. Структура професійної спрямованості складається зі змістовної сторони намірів чи планів індивіда щодо вибору галузі, професії; спеціальності, функціональної придатності особистості (схильностей і здібностей); мотиваційної сфери (обґрунтування вибору) і психологічної готовності до роботи за обраною професією.

Рис. 7.16 ілюструє результати психолого-педагогічних досліджень, відповідно до яких можна стверджувати, що в університет щорічно вступає приблизно 50% професійно спрямованих абітурієнтів. Ці результати дають можливість продумати та створити умови для подальшого професійного становлення студентів, визначити основні завдання навчально-виховного процесу: формування професійних (цільових, смислових, операційних) настанов; формування системи професійно важливих знань, науково-культурного світогляду; формування професійно важливих умінь, навичок; розвиток професійно важливих здібностей (інтелектуальних, перцептивних, комунікативних, експресивних, організаторських, мовних та ін.); розвиток духовних потреб майбутнього фахівця, морально-етичне вдосконалення його особистості; сприяння самоактуалізації та саморозвитку кожної особистості

Другий етап. Діагностика та оптимізація адаптаційних можливостей студентів до умов вищої школи.

Проблема адаптації молодшої людини до нових умов життя у вищому навчальному закладі є надзвичайно важливою, оскільки початкові етапи навчання у ВНЗ є найважчим періодом у житті студентів. В цей час вони можуть не витримати навчальне навантаження, проявляти негативні ознаки змін світогляду та поведінки. Проблема пристосування загострюється ще і в зв'язку з тим, що існує значна розбіжність у методиках та засобах стимулювання навчально-пізнавальної діяльності між школою та вищим навчальним закладом, а саме: у сфері наданої самостійності школярам та студентам. Ускладнює процес адаптації багатьох студентів і той факт, що досить часто вибір професії визначається не самостійно молоддю, а побажанням батьків, що в свою чергу підсилює почуття невдоволення обраним фахом. У деяких студентів-першокурсників процеси адаптації ускладнюються через внутрішнє неприйняття необхідності самостійно навчатися у навчальному закладі й отримувати

¹ Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение / Н. С. Пряжников. – М.: Изд-во «Институт практической психологии», 1996. – 256 с.

професію. Першокурсники досить часто відчувають себе знесиленими після випускних і вступних іспитів, тому перші труднощі призводять до проявів певної нестабільності.

Термін «адаптація» використовується в різних галузях наукового знання, однак ще не вироблено єдиної думки про його зміст. Так, одні автори розглядають адаптацію як процес, результат «приспосовування», а інші як «взаємодію» людини з людиною (певним колективом, групою) або як «взаємодію» людини і середовища¹.

Ми вважаємо, що адаптацію студента-першокурсника необхідно розглядати як процес його входження в нове соціальне середовище (колективи університету, академічної групи), засвоєння та відтворення соціальних норм і цінностей, характерних цьому середовищу, оволодіння відповідними ролями та функціями. Це двосторонній процес, який передбачає суб'єкт-суб'єктну взаємодію в умовах соціально-педагогічної співтворчості всіх учасників процесу (адміністрації закладу, викладачів, куратора, батьків, членів академічної групи й самого студента-першокурсника); це процес формування конкретного соціального типу особистості, що визначається умовами такого середовища і відбувається внаслідок системного психолого-педагогічного впливу.

Рис. 7.17 ілюструє результати психолого-педагогічних досліджень, відповідно до яких можна стверджувати, що більша частина респондентів складають групи нормальної та високої адаптації (особи цих груп досить легко адаптуються до нових умов діяльності, швидко входять в новий колектив, досить легко і адекватно орієнтуються в ситуації, швидко виробляють стратегію своєї поведінки; як правило, не конфліктні, мають високу емоційну стійкість), а це, в свою чергу, буде впливати на подальший особистісний розвиток майбутнього фахівця, оскільки адаптація студентів в умовах вищого навчального закладу є складним, багатоаспектним, динамічним процесом.

Третій етап. Діагностика та оптимізація мотивації студентів до навчально-професійної діяльності.

Поняття «мотивація» є складним психолого-педагогічним феноменом та інтерпретується як система мотивів або стимулів, чинників, що детермінують конкретну діяльність, поведінку особистості. Це поняття охоплює мотиви, потреби, цілі, наміри, переживання тощо. У наукових дослідженнях мотивацію розглядають переважно як сукупність причин психологічного характеру, що визначає поведінку людини, її спрямованість й активність. Всебічне розкриття причин, якими пояснюється та чи інша поведінка людини, її дії, передбачає аналіз сукупності мотивів, якими зумовлюється конкретна поведінка. Формування мотивації важливе лише тоді, коли людині вдається пов'язати мету з особистісними цінностями. Чим більш особистісні цінності пов'язані з результатом майбутньої діяльності, тим більше внутрішні мотиви підживлюватимуть

¹ Резник Т. І. Психологічний зміст труднощів у навчанні студентів-першокурсників / Т. І. Резник // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – № 1. – С. 136.

енергію мотивації особистості. Багато наукових джерел трактують стійку позитивну мотивацію до навчання як мотивацію, яка заснована на потребах та інтересах людини і не вимагає додаткових стимулів, зовнішнього впливу. Висока позитивна мотивація може відігравати роль компенсуючого чинника у випадку недостатньо високих здібностей; однак у протилежному напрямі цей фактор не спрацьовує – ніякий високий рівень здібностей не може компенсувати відсутність навчального мотиву або його низьку вираженість, не може привести до значних успіхів у навчанні.

Отже, мотиваційна складова навчальної діяльності охоплює пізнавальні потреби, мотиви і сенси навчання. Під час занять у студентів має виникати потреба у самовдосконаленні, самореалізації, самовираженні.

Більшість учених мають спільну думку відносно основного сенсу навчально-пізнавальної діяльності. Вони вважають, що основним сенсом навчально-пізнавальної діяльності є зміни в інтелектуальному, моральному, особистісному розвитку людини, формування механізмів самоорганізації. На нашу думку, це є абсолютно вірне твердження.

Рис. 7.18 ілюструє результати психолого-педагогічних досліджень, відповідно до яких можна стверджувати, що у респондентів достатньо сформовані професійні мотиви, мотиви творчої самореалізації та навчально-пізнавальні мотиви.

Зробивши аналіз інформації стосовно формування позитивної мотивації до навчання, ми спробували синтезувати інформацію та визначити умови, що впливають на формування позитивних мотивів навчально-пізнавальної діяльності студентів. Такими умовами виявилися професіоналізм викладача, організація навчання й виховання як процесу пізнання, усвідомлення найближчих та кінцевих цілей навчання й виховання, професійна спрямованість навчально-виховної діяльності.

Четвертий етап. Діагностика професійної ідентифікації студентів 4-х курсів.

У сучасному суспільстві професійна група стає одним із значущих об'єктів соціальної ідентифікації людини. Професійна приналежність перетворюється на визначальний фактор її статусної диференціації, відображається в її стилі і способі життя, а також у соціально-професійних диспозиціях. Професія, як соціально-об'єктивна частина професійного континууму людської активності, детермінує змістовні характеристики профідентичності, нібито забезпечуючи у такий спосіб «морфологію» професійної діяльності особи (Л. Шнейдер).

У процесі професійної підготовки майбутнього фахівця у ВНЗ відбувається формування професійно диференційних ознак профідентичності через професійну ідентифікацію, яку розглядають: як основну тенденцію і один з провідних критеріїв професійного розвитку людини (Е. Клімов, Ю. Поваренков, Н. Пряжніков, Д. Шляков); багатомірний та інтегративний психологічний фе-

номен, що забезпечує людині цілісність, тотожність і визначеність (Л. Шнейдер); концептуальне уявлення людини про своє місце у професійній групі й відповідно у суспільстві, тривалий, поетапний процес, що супроводжує професійне життя людини (О. Єрмолаєва, Н. Іванова, Л. Мітіна, О. Симанюк); один з психологічних механізмів формування професійної ідентичності (Е. Зеєр, З. Єрмакова); результат взаємин викладача і студента у вищому навчальному закладі (Г. Микитюк, І. Соколова).

Професійну ідентифікацію майбутнього фахівця у ВНЗ ми розглядаємо як системне утворення, що закономірно формується у процесі соціалізації індивіда і неперервної освіти, один з етапів якої відбувається у професійному середовищі вищого навчального закладу. Професійна ідентифікація має ознаки керованого процесу, спрямованого на успішну соціалізацію людини, інтеріоризацію та ефективне виконання ним соціальних ролей і професійних функцій за профілем підготовки.

Професійна ідентифікація майбутнього фахівця у ВНЗ є поступовим процесом співвіднесення студента – із професійними, соціальними і особистісними ідеалами (образами професіонала, людини, громадянина), формування в нього ціннісного ставлення до професійної діяльності й усвідомлення власної індивідуальності. Цей процес має позитивні наслідки тільки за умови прагнення особи до професійної самореалізації, самовдосконалення, виконання професійної діяльності на високому рівні майстерності, до високих результатів професійної діяльності й успішності в різних сферах життя.

Професійна ідентифікація майбутнього фахівця у ВНЗ є багаторівневим та багатокомпонентним процесом, який повинен стимулювати до постійного саморозвитку та самовдосконалення особистості.

Рис. 7.19 презентує достатньо високий показник професійної ідентифікації студентів 4-х курсів.

Вищезазначені результати психолого-педагогічних досліджень – це продукт дієвої моделі системного психологічного супроводу навчально-виховного процесу, що має наступні складові (організацію методичного забезпечення системного психологічного супроводу навчально-виховного процесу, проведення психолого-педагогічних досліджень, організацію роботи школи кураторів, організацію системного психологічного супроводу в рамках педагогічних та виробничих практик), яка впливає на процеси адаптації, розвитку навчальної мотивації та професійної ідентифікації майбутнього фахівця.

Тому у проблемному полі цього дослідження ми представляємо продукт виховного процесу – сформовану свідомість молодого людини, що живить її самосвідомість, а через неї потужно впливає на характер і зміст її професійної діяльності за обраним фахом та загальну поведінку.

7.7. Студентське самоврядування в системі державно-громадського управління вищою школою

(М. І. Давидюк)

В Україні на фоні докорінних соціальних змін – переходу до ринку і демократії – відбувається реформування системи вищої освіти. Нова освітянська парадигма, що закріплена в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті (2011 р.), Законі України «Про вищу освіту» (2014 р.) як пріоритет вищої освіти розглядає орієнтацію на задоволення потреб особистості в інтелектуальному, культурному і моральному розвитку. Провідною функцією освіти стають цінності саморозвитку, самоосвіти і самоврядування.

В умовах, що склалися, сформувалося чітке соціальне замовлення на підготовку в системі професійної освіти такого спеціаліста вищого рівня кваліфікації, який здатен на ініціативу, самостійні рішення, ефективну спільну працю і відзначається в діяльності високим почуттям відповідальності. Певно, що в підготовці покоління високоморальних, інтелектуально розвинутих, творчо працюючих професіоналів та інтелігентів полягає місія вищої освіти, адже вища школа завжди виступала не тільки інститутом підготовки спеціалістів вищої кваліфікації, але й інститутом громадянського виховання, що формує особистісні якості і соціально активну позицію у студентів, якості потенційної еліти нації.

Студентське самоврядування розглядається у цьому контексті як особлива форма ініціативної, самостійної, відповідальної громадянської діяльності студентів, спрямованої на вирішення важливих питань життєдіяльності студентської молоді, розвиток її соціальної активності, подолання бездуховності, втрати трудової мотивації, девіантної поведінки. Отже, у сфері освіти визріла необхідність чітко сформулювати нові виховні цінності, в тому числі і у сфері розвитку студентського самоврядування, і більшість українських ВНЗ проявляють активне ставлення до вирішення цієї проблеми в концепціях виховної роботи.

Актуалізація наукового інтересу до студентського самоврядування визначається тим, що: по-перше, у суспільстві об'єктивно існує потреба в розширеному відтворенні висококваліфікованих спеціалістів, потенціал яких у найближчому майбутньому буде визначати стан економічно активного населення країни, рівень освіти і професійну компетентність, духовність і моральність, патріотизм і громадянську зрілість; по-друге, студентство об'єктивно є носієм інноваційного потенціалу розвитку суспільства; по-третє, студентство має необхідний потенціал для того, щоб виступити реальним партнером органів законодавчої і виконавчої влади у вирішенні завдань економічного, політичного, соціального і культурно-виховного характеру.

Студентське самоврядування – це форма реалізації творчої активності і самодіяльності в навчально-пізнавальних, науково-професійних і культурних відносинах¹.

Історично, студентське самоврядування зародилося разом з появою вищої школи, а саме – в перших університетах середньовічної Європи (у XII ст. в Італії: медична школа в Солерно, Вища юридична школа в Болоньї, перетворена в університет, у 1158 р. у Парижі, потім 1168 р. – університет в Оксфорді, трохи пізніше в Кембриджі, у XII ст. в Іспанії, у 1348 р. у Празі і незабаром у Кракові і т. д.). У вищій школі Америки тенденції демократії і студентського самоврядування одержали найбільш повний розвиток у так званих нових університетах – Корнелівському (у штаті Нью-Йорк); університеті Джона Гопкінса, у Балтіморі. Розвиток студентського самоврядування у вищезгаданих навчальних закладах було обумовлено соціальними факторами: університети були приватними, самофінансованими об'єднаннями (оплата праці лекторам виплачувалася за рахунок коштів студентів); суспільство мало потребу в кадрах, підготовлених в університетах, і тому рахувалося з автономією і демократичними принципами організації університетів².

Студентське самоврядування в Україні – це предмет особливого вивчення цього процесу. Зруйновану систему Всесоюзної лєнінської спілки молоді (ВЛКСМ) треба було чимось замінити. З урахуванням жорсткої критики усього «радянського» звернулися до дореволюційного періоду розвитку студентського самоврядування. Питання пошуку найбільш ефективних моделей самоврядування з урахуванням модернізації вищої освіти в Україні, надання і законодавчого закріплення довгоочікуваної автономії вишам знову стали предметом пильної уваги з боку студентства³.

У більшості ВНЗ України був узятий курс на підняття ролі студентських профспілок, як можливої, на той час, форми об'єднання студентів. Основною діяльністю студентських профспілок були, а багато в чому і залишаються, соціальні функції, якими їх наділила держава: розподіл путівок, проїзних квитків, соціальних стипендій і надання матеріальної допомоги з кошторису держбюджету⁴.

¹ Про обговорення проекту «Концепції розвитку студентського самоврядування в Україні»: Лист МОНмолодьспорт №1/9-870 від 08.12.11 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/25710/

² Бондар Т. І. Тенденції розвитку студентського самоврядування в системі вищої освіти США: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Т. І. Бондар. – Кіровоград, 2009. – 21 с.; Назаров М. Х. Інтернаціоналізація вищої освіти: поняття стратегії / М. Х. Назаров // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: ПП «Вид-во «Гілея», 2014. – Вип. 88 (9). – С. 277-280; Подольська Є. А. Новітні соціальні технології: основні завдання, напрямки та форми виховної роботи з вітчизняними та іноземними студентами / [Є. А. Подольська, Т. В. Зайченко, К. А. Іванова й ін.]; Під ред. член-кор. НАН України професора В. П. Черниха. – Харків: Видавництво НФаУ, 2000. – 124 с.

³ Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>; Закон України «Про вищу освіту» від 17 січня 2002 року (2984-14) // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 20.

⁴ Тупиця О. Л. Профспілки як групи інтересів у системі соціально-трудових відносин трансформаційного суспільства / О. Л. Тупиця // Політологічний вісник: зб. наук. праць. – К.: ВАДЕКС, 2013. – Вип. 70. – С. 347-356.

У вересні 2003 р. Україна на берлінській зустрічі міністрів освіти європейських країн приєдналася до Болонського процесу¹. Одним з його принципів є активна участь студентів як партнерів в управлінні якістю освіти. Зокрема, у документах Болонського процесу відзначено, що «студенти повинні брати участь і впливати на організацію і зміст освіти в університетах й інших навчальних закладах». Зокрема вказується, що «важливим постає питання самостійності студентів, рівня їхньої самоорганізації. Усі зміни у вищій школі відбуваються, щоб задовольнити вимоги студентів до освіти. Тому одне з питань, які порушує європейська спільнота, – розширення участі студентського загалу у процесах управління університетів, заохочення студентів до вирішення питань умов життя та навчання в закладах освіти, якості освіти. Це є одним із пріоритетів Болонських домовленостей»².

Усі заходи в рамках Болонського процесу спрямовані на створення оптимальних умов для професійної підготовки студентів. Інструменти, що дають змогу враховувати думку студентів при вирішенні тих або інших проблем вищої освіти, різноманітні. Це і представництво студентів у вчених радах ВНЗ, і систематичне анкетування студентів з метою з'ясування їхньої задоволеності/незадоволеності викладанням, а також їхніх рекомендацій і побажань, сприяння адміністрації вишів в організації і функціонуванні органів студентського самоврядування.

Створення студентських рад і студентських союзів ускладнювалося відсутністю нормативно-правової бази, позицією адміністрації ВНЗ і студентських профкомів, що не бажали визнавати інші форми студентської самоорганізації.

У червні 1998 р. відбувся установчий з'їзд Українського Союзу Студентів – всеукраїнської громадської організації, що поєднує студентські організації вищих навчальних закладів України. Держава підтримала ініціативу студентства ВНЗ, що знайшло відображення у відповідних документах.

У цей час діяльність студентського самоврядування здійснюється на основі Конституції України, міжнародних нормативних актів і нормативних документів Міністерства освіти і науки України, наприклад: «Національна доктрина розвитку освіти в Україні в XXI столітті»; «Концепція розвитку студентського самоврядування в Україні» від 8 грудня 2011 р.; Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р.; «Примірне Положення про студентське самоврядування у вищих навчальних закладах України» від 15 листопада 2007 р.; «Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах» від 19 січня 2010 р.; «Положення про студентське самоврядування» від 1 березня 2012 р. та ін.

¹ Вища освіта України і Болонський процес: Навчальний посібник // За редакцією Кременя В. Г. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 383 с.

² Дмитриченко А. Ф. Вища освіта і Болонський процес: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. Ф. Дмитриченко, Б. І. Хорошун, О. М. Язвінська, В. Д. Данчук. – К.: Знання України, 2007. – С. 242.

Головною метою студентського самоврядування є задоволення соціальних потреб, підтримки молоді й забезпечення її соціальної захищеності, розкриття індивідуальної творчості, гармонізації відносин особистості і суспільства, а також розвиткові в неї здатності до адаптації до принципово нових економічних і політичних умов, готовності самостійно діяти і приймати рішення.

Сьогодні самоврядування студентів у ВНЗ починає виражати інтереси самоорганізації студентів – інтереси, що мають потребу в адекватному статусному визначенні і соціально-правовому захисті. У цьому – новий зміст (парадигма) студентського самоврядування у ВНЗ України. Головне в зміні змісту студентського самоврядування полягає в тому, що воно набуває соціально-практичний характер, зумовлений необхідністю свідомого, відповідального ставлення студентів до можливостей і перспектив свого професійного і культурно-морального самовизначення.

Суб'єктами студентського самоврядування є студентські рухи, студентські організації, виборні суспільні органи, ініціативні групи або окремі студенти, що представляють інтереси студентської групи.

Студентська організація – це об'єднання студентів, яке створене на основі спільної діяльності для захисту інтересів студентів і сприяння їх громадянському, соціально-цивільному і професійному становленню. Особливостями організації є наявність статуту або положення, що визначають її мету, напрямки діяльності і структуру, а також формально закріпленого членства. Студентська організація є найбільш поширеним суб'єктом студентського самоврядування сучасного ВНЗ, тому в ряді випадків студентська організація і студентське самоврядування використовуються як ідентичні поняття. Студентська організація сприяє реалізації творчого потенціалу студентської молоді в інтересах суспільного розвитку й в інтересах самого студентства. Вона розширює можливості молоді людини у виборі життєвого шляху, конструюванні професійної біографії і досягненні особистого успіху.

Слід мати на увазі, що багато студентських рухів виходять за межі окремої держави і переслідують мету, що має значення для студентів багатьох країн. До таких цілей можуть відноситися: боротьба за мир, ненасильницьке розв'язання конфліктів, сприяння вирішенню глобальних проблем людства. У цьому випадку мова йде про міжнародні студентські рухи, що за своєю суттю є динамічними утвореннями, що відрізняються особливою масштабністю як у плані висування значущих для студентів усього світу концептуальних ідей, що володіють самоцінністю, здатністю до саморозвитку і трансформації, так і в плані радіуса їхньої дії. Найбільш яскраво педагогічний аспект студентського самоврядування виявляється в об'єднанні студентських організацій під впливом Болонського процесу. Участь «Європейського студентського комітету» у формуванні загального європейського освітнього простору обумовлюється бажанням і необхідністю представлення реальних інтересів і потреб сучасного

студентства в надскладному процесі об'єднання різних систем вищої освіти країн Європи¹.

Таким чином, студентське самоврядування у ВНЗ – це особлива форма самотійної суспільної діяльності студентів і аспірантів з реалізації функцій управління життям студентського колективу відповідно до мети і завдань, що стоять перед ним. Студентське самоврядування є елементом загальної системи управління навчально-виховним процесом у ВНЗ і передбачає максимальне врахування інтересів, потреб студентів на основі вивчення їхньої громадської думки. Студентське самоврядування – ініціативна, самотійна діяльність студентів з вирішення життєво важливих питань з організації навчання, побуту, дозвілля. Це – школа виховання майбутньої еліти нації.

Студентське самоврядування, засноване на активній, диференційованій за ступенем і формами участі студентів, їхніх колективів в управлінні справами ВНЗ, має як найважливіші такі завдання:

- підготовка студентів до свідомої і вмілої участі в суспільному самоврядуванні, розвитку соціальної активності і соціальної відповідальності студентів;
- створення сприятливих морально-психологічних умов, спрямованих на підвищення рівня психологічної включеності студентів у навчальну і політичну діяльність, формування студентського колективу, розвиток відносин співробітництва між викладачами і студентами;
- розвиток адекватного уявлення про місію, цілі та завдання органів студентського самоврядування в академічній громаді вищого навчального закладу;
- неформальна освіта лідерів студентського самоврядування;
- виховання лідерських якостей, організаційних здібностей, соціальної активності та громадської відповідальності учасників студентського самоврядування².

Розвиток студентського самоврядування передбачає необхідність дослідження питання організаційної структури самоуправлінських студентських колективів. Однак єдиної думки про можливу і найбільш ефективну модель побудови органів самоврядування у виші на цей час немає. Отже, створювати у ВНЗ країни однакову організаційну структуру недоцільно, тому що необхідно враховувати реальний досвід і особливості розвитку студентського самоврядування в кожному конкретному ВНЗ.

¹ Вища освіта України і Болонський процес: Навчальний посібник // За редакцією Кременя В. Г. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 383 с.; Дмитриченко А. Ф. Вища освіта і Болонський процес: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. Ф. Дмитриченко, Б. І. Хорошун, О. М. Язвінська, В. Д. Данчук. – К.: Знання України, 2007. – 440 с.

² Про обговорення проекту «Концепції розвитку студентського самоврядування в Україні»: Лист МОНмолодьспорт №1/9-870 від 08.12.11 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/25710/

Та все ж, існуючий наявний досвід дає змогу виявити деякі загальні тенденції, найбільш розповсюджені варіанти організаційних структур розвитку студентського самоврядування на сучасному етапі. На нашу думку, найбільш ефективно формувати робочі органи самоврядування за найважливішими напрямками розвитку студентського самоврядування, тому що вони охоплюють всі основні сторони життя студентів. Такими напрямками є: самоврядування в навчально-виховному процесі, в організації науково-дослідної роботи, у трудовому вихованні, у студентському гуртожитку, в організації дозвілля і самоврядування в академічній групі.

Робочі органи студентського самоврядування в навчально-виховному процесі формуються з метою сприяння адміністрації і громадських організацій ВНЗ (факультету) у професійній підготовці майбутніх фахівців, вихованні в процесі навчання, широкому залученні студентського активу до навчально-виховної роботи. Такими органами можуть бути: *навчально-виховні комісії, штаби з профорієнтації, штаби сесій, громадські комісії з розподілу молодих фахівців, студентські деканати* тощо.

Широко розповсюдженим, випробуваним органом студентського самоврядування, що здійснює участь студентів в організації навчального процесу, є навчально-виховна комісія, навчально-професійні центри, навчальні сектори.

Наприклад, *навчально-виховна комісія* формується зі студентів, що мають значні досягнення у навчанні й беруть активну участь у громадському житті ВНЗ. Залежно від задач, які поставлені перед навчально-виховною комісією, в неї можуть входити різні сектори: контролю за станом навчальної і трудової дисципліни, аналізу успішності, розподілу стипендії й інші. Кількість членів комісії, очевидно, повинна визначатися масштабом задач, що студенти ставлять перед цією комісією. Для керівництва комісій, зазвичай, обирається голова.

До компетенції навчально-виховної комісії можуть входити питання контролю за процесом виконання студентами графіка навчального процесу, аналізу успішності студентів, узагальнення передового досвіду кращих студентів, академічних груп. Навчально-виховна комісія зобов'язана вивчати причини неуспішності окремих студентів й академічних груп, що мають низькі показники успішності. Вона може здійснювати контроль за роботою читальних залів, бібліотек ВНЗ, брати участь в організації різних форм самостійної роботи студентів, а також разом з адміністрацією створювати умови для самостійної роботи в гуртожитку. Навчально-виховна комісія за підсумками сесії, проходження виробничої чи педагогічної практики курсом або факультетом може проводити огляд-конкурси типу: «краща академічна група», «кращий курс», конкурси груп за краще оволодіння спеціальністю. Залежно від кола задач, що стоять перед навчальним закладом, перелік обов'язків навчально-виховної комісії може бути значно розширеним або видозміненим.

Навчально-виховна комісія здійснює свої функції безпосередньо і через участь у роботі інших громадських самоврядних організаціях. Так, її голова,

або хто-небудь з її членів, зазвичай, входить до складу ради ВНЗ і факультету. При цьому представники навчально-виховної комісії повинні мати право вносити на розгляд ради вивчені й узагальнені ними питання покращення організації навчально-виховного процесу, підвищення якості викладання.

Навчально-виховній комісії можна передати право розподіляти стипендіальний фонд між факультетами і курсами факультету з урахуванням їх успішності, трудової дисципліни і громадської роботи. Саме навчально-виховна комісія за підсумками аналізу успішності може вносити пропозиції щодо надання іменної стипендії, заохочення кращих студентів, переведення відмінників навчання на індивідуальний графік навчання. Крім того, навчально-виховна комісія повинна мати право клопотатися перед адміністрацією ВНЗ про повне або часткове зняття стипендії зі студентів, що порушують трудову і навчальну дисципліну. Вносити пропозиції щодо вживання заходів адміністративного й громадського впливу до студентів, які відстають, та порушників трудової дисципліни. У компетенції навчально-виховної комісії може бути і попередній розгляд питань розподілу молодих фахівців, а також рекомендація найбільш обдарованих випускників до аспірантури.

Розглянуті права й обов'язки навчально-виховної комісії можуть бути тією чи іншою мірою характерними для більшості ВНЗ нашої країни. Головне, щоб навчально-виховна комісія не була лише «важелем» адміністрації, щоб її робота існувала не тільки на папері, бо це неминуче приведе до девальвації студентського самоврядування. Навчально-виховна комісія за умови повної реалізації прав і повноважень, покращення роботи кожної ланки й оптимального завантаження спроможна вирішувати немало питань покращення навчально-виховного процесу, а також сприяти прищеплюванню студентам управлінських умінь.

Наприклад, у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова позитивно зарекомендували себе такі робочі органи студентського самоврядування в навчально-виховному процесі, як студентські деканати, ректорати, ради відмінників, ради активу громадських організацій. Періодично проводяться дні дублера. Існує і такий орган самоврядування з участі в управлінні навчально-виховним процесом як дисциплінарні комісії, головним призначенням якого є боротьба за зміцнення навчальної і трудової дисципліни, відвідуваність занять, висока якість самостійної роботи. Після вивчення й аналізу стану навчальної і трудової дисципліни комісії рекомендують деканату міру стягнення до порушника.

Структура органів студентського самоврядування в організації навчально-виховного процесу досить різноманітна. Поряд із традиційними навчально-виховними комісіями і студентськими деканатами, завдяки творчій ініціативі студентів з'являються і діють нові, цікаві за змістом роботи органи студентського самоврядування. Від ступеня налагодженості роботи цих органів, опти-

мальності їхньої структури залежить і ефективність навчально-виховного процесу в цілому.

Студентське самоврядування в науково-дослідній роботі покликано розвивати творчу ініціативу і самостійність студентів у розробці актуальних проблем прискорення соціально-економічного розвитку суспільства і впровадження в практику результатів наукових досліджень.

Органами самоврядування цього напрямку життєдіяльності ВНЗ є різні творчі колективи. Це можуть бути: *студентські наукові товариства (СНТ), студентські науково-дослідні центри (СНДЦ), студентські конструкторські і проектні бюро (СКБ, СПБ), студентські науково-технічні товариства (СНТТ), комп'ютерні клуби* тощо. Вони формуються для вирішення конкретних наукових завдань відповідно до профілю навчальних закладів, професійною орієнтацією студентів. У роботі студентських наукових колективів можуть брати участь викладачі, вчені, інші фахівці. У ВНЗ країни, що володіють солідною матеріальною і науково-технічною базою, зазвичай, працює кілька різних студентських наукових колективів (СНК). Для координації їхньої діяльності з організації науково-дослідної роботи студентів на відкритих зборах прямим голосуванням обирається рада.

Студентський науковий колектив зобов'язаний сприяти підготовці висококваліфікованих фахівців для народного господарства, прагнути до забезпечення високого рівня виконання наукових розробок. Він повинен широко пропагувати досягнення науково-технічної творчості, розвивати у студентів інтерес до електронно-обчислювальної техніки, потребу оволодіння науково-технічними знаннями. Студентські науково-дослідні товариства повинні сприяти створенню в колективі атмосфери творчості, виховувати у студентів почуття особистої відповідальності за рівень розвитку вітчизняної науки і техніки, планувати роботу в тісному зв'язку з навчальним процесом.

Студентські наукові колективи звично формуються з найбільш обдарованих студентів, що домоглися успіхів у навчанні і науково-дослідній роботі. Вони мають право вибирати наукових керівників з професорсько-викладацького складу або наукових співробітників ВНЗ.

Студентські наукові товариства займаються організацією факультетських занять з актуальних проблем науково-технічного прогресу, обміну досвідом і досягненнями, проведенням спільних розробок з іншими студентськими творчими колективами. Вони мають право брати участь у науково-технічних конференціях, конкурсах, виставках тощо, а також публікувати результати досліджень у науково-технічних і молодіжних виданнях.

Студентські наукові колективи можуть клопотатися про заохочення активістів і організаторів студентських наукових товариств, що домоглися високих результатів у науково-дослідній діяльності, рекомендувати найбільш здібних членів колективів на наукову працю і в аспірантуру. Студентським науковим товариствам необхідно надати право будувати свою діяльність на використан-

ні передових форм планування, організації, оплати і матеріального стимулювання праці.

Слід зазначити, що для успішної діяльності студентських наукових товариств необхідна і наявність відповідних обов'язків стосовно них з боку адміністрації ВНЗ, яка повинна надати студентам необхідні приміщення, устаткування, надати фінансову й матеріальну підтримку.

Загалом структура студентського самоврядування в науково-дослідній роботі має багато спільного і не відрізняється таким різноманіттям новацій, як це має місце у навчально-виховному процесі. Це пояснюється: по-перше, загальною метою, що поставлена перед студентськими науковими товариствами, – розвиток творчої ініціативи і самостійності студентів; по-друге, цей напрямок розвитку студентського самоврядування охоплює не настільки широке коло студентів, тому що в роботі студентських наукових товариств, як правило, беруть участь лише найбільш обдаровані студенти. Крім того, сучасний стан матеріальної і фінансової бази системи вищої освіти, низький рівень комп'ютеризації стримує широкомасштабний розвиток наукової праці студентів у межах усієї країни.

Органи студентського самоврядування в сфері трудового виховання формуються з метою активного залучення студентів до самообслуговування, проведення суботників, організації трудових семестрів і внутрівузівського будівництва, надання допомоги народному господарству, а також до підтримки порядку в навчальних приміщеннях, гуртожитках, їдальнях, бібліотеках тощо.

З переходом до ринкових відносин, де домінантною стає приватна форма власності, втрачає свою значущість така визнана форма самовиховання і самоствердження, як студентські будівельні загони.

Однак, у ВНЗ нашої країни для координації роботи з трудового виховання все ж організуються ***штаби студентських загонів, центри зайнятості і працевлаштування студентів.***

Штаби студентських загонів покликані бути організаційними центрами трудової діяльності студентів. До їх обов'язків можуть входити такі: формувати студентські загони й організувати їхню підготовку для участі в трудовому семестрі, організовувати самообслуговування студентів у навчальних приміщеннях, гуртожитках, їдальнях, бібліотеках, проводити суботники. Спільно зі студрадами штаби студентських загонів формують бригади для косметичного ремонту навчальних аудиторій і кімнат для проживання і дозвілля у гуртожитку. Разом з ректоратом і адміністративно-господарською частиною визначають види й обсяг робіт на внутрівузівському будівництві.

Досить великої популярності набувають *педагогічні студентські загони*. Штаб студентських загонів організує Школу вожатської майстерності для студентів, бажаючих у плинні літнього часу працювати вожатими в Дитячих оздоровчих таборах. Пройшовши Школу, студенти одержують посвідчення вожатого і ведуть вожатську діяльність.

Штаб студентських загонів здійснює контроль за усіма видами групової діяльності і вносить пропозиції адміністрації і громадським організаціям з її удосконаленню, а також має право клопотатися про заохочення, підбивати підсумки змагання в трудовому семестрі, проводити семінари з обміну досвідом, організовувати школу комісарів студентських загонів.

Традиції самоврядування є й у гуртожитку, де робочим органом самоврядування є *студентська рада*. Вона обирається (на один рік) відкритим голосуванням на загальних зборах студентів, які проживають у гуртожитку. Перед студрадами ставиться задача самостійно вирішувати всі питання студентського життя, відповідати за економічні, соціальні і моральні сторони життя в гуртожитку.

Для ефективного охоплення всіх сторін життєдіяльності гуртожитку студрада може створювати комісії: житло-побутового, культурно-масового, спортивно-масового, санітарно-громадського контролю за роботою їдалень і буфетів тощо. Для проведення роботи комісії залучають широкий студентський актив. У багатьох гуртожитках діють і так звані *служби студентської безпеки* (ССБ), що відповідають за забезпечення порядку.

Виходячи з аналізу досвіду діяльності студентського самоврядування у ВНЗ у попередні десятиліття, і виходячи з вимог сучасності, можна визначити обов'язки студентської ради сучасного вишу: участь у вирішенні питань удосконалення житло-побутового забезпечення студентів; робота з поліпшення умов для самостійної роботи у позанавчальний час; сприяння в устаткуванні навчальних кімнат, забезпеченні літературою, у розвитку наукової і технічної творчості.

Студентська рада повинна стежити за санітарним станом житлових приміщень, забезпечувати збереженість меблів, іншого побутового інвентарю. Ради гуртожитку зобов'язані вести роботу з естетичного виховання, організовувати зустрічі з цікавими людьми, влаштовувати лекції, бесіди, тематичні вечори і вечори відпочинку, сприяти створенню в гуртожитку клубів за інтересами, колективів художньої самодіяльності, наукової і технічної самодіяльної творчості. Студрада повинна спільно зі спортклубом проводити фізкультурно-оздоровчу роботу серед проживаючих у гуртожитку, сприяти створенню спортивних товариств і клубів, обладнати спортивні кімнати.

Ради гуртожитку, як правило, наділені досить широкими повноваженнями. Вона беруть участь у розподілі місць у гуртожитку і розселенні студентів. Студентська рада має право виселення студентів, що порушують розпорядок життєдіяльності гуртожитку і навіть клопотатися перед адміністрацією про відрахування студентів з ВНЗ, якщо ті порушують трудову дисципліну і норми проживання. Студентська рада має право вносити пропозиції адміністрації і профкомові щодо: поліпшення побутового обслуговування, упровадження нових видів і форм обслуговування, установлення зручного режиму роботи їдалень, буфетів, майстерень тощо; облаштування приміщень для занять, відпо-

чинку, проведення культурно-масової і спортивної роботи; виділення засобів навчального закладу, що направляються на поліпшення культурно-побутового обслуговування; розглядати у встановленому порядку розбіжності, що виникають між проживаючими і обслуговуючим персоналом.

Самоврядування усе ширше впроваджується у вузівських гуртожитках, тому у студентській раді обов'язково повинне бути право вносити пропозиції адміністрації про заміну штатного обслуговуючого персоналу гуртожитку студентами. Однак при введенні самоврядування в студентському гуртожитку необхідний високий рівень відповідальності і самостійності студентів, їхня особиста участь в організації всього побутового комплексу. А робота студентської ради повинна будуватися на обов'язковості оптимального поєднання прав і обов'язків, конкретної роботи з організації здорового способу життя і дійсного самоврядування.

Робочі органи студентського самоврядування в організації дозволяють студентів ставлять за мету задовольнити різноманітні духовні запити й інтереси студентів у сфері вільного часу. Для реалізації цієї мети у ВНЗ створюються різноманітні, що відрізняються багатоваріантністю змісту роботи, **аматорські об'єднання і клуби за інтересами**. Але, оскільки в одному й тому самому навчальному закладі можуть бути різні клуби й об'єднання, для координації їхньої діяльності доцільно на загальних зборах їхніх учасників обирати раду.

Змістом роботи *студентського клубу* ВНЗ повинно бути створення мережі об'єднань і клубів за інтересами, координації їхньої роботи, надання їм науково-методичної допомоги, залучення студентів у колективи художньої самодіяльності. Клуб повинен допомагати громадським організаціям навчального закладу в підготовці і проведенні урочистих заходів. Студентський клуб проводить різні оглядові конкурси і фестивалі; залучає студентів до оформлення приміщень і створення матеріальної бази соціально-культурної сфери; має право вносити пропозиції про заохочення кращих об'єднань і клубів, колективів художньої самодіяльності, їхніх активістів і керівників.

Художні об'єднання і клуби (аматорів музики, театру літератури, кіно, образотворчого мистецтва, пісні, танцю, фотомистецтва тощо) проводять конкурси, виставки самодіяльної творчості, допомагають студентів у організації дозвілля в гуртожитках. Організують показ і обговорення художніх, науково-популярних, хронікально-документальних і аматорських кінофільмів, а також колективні походи в театри, кіно, на концерти тощо.

Фізкультурно-оздоровчі клуби (клуби аматорів бігу, загартування, туризму, олімпійського руху тощо) проводять навчальні заняття і тренування (разом з кафедрою фізичного виховання); беруть участь в організації спартакіад і змагань, проводять туристичні походи, спортивні заходи в період канікул, організують виїзди в заміські зони. Спільно зі студентською радою гуртожитку організують спортивно-масову роботу в гуртожитку; пропагують фізичну

культуру і спорт, проводять спортивні вечори, зустрічі з видатними спортсменами, випускають спортивні газети, фотовиставки.

Студентські клуби й аматорські об'єднання дають змогу юнакам і дівчатам по-своєму виявляти соціальну активність у тій або іншій сфері громадського життя, у справі організації свого вільного часу власними силами. Дуже важливо і те, що в цьому випадку до самоврядування залучається не тільки найбільш активна частина молоді, але й так званій «пасив».

Отже, ми визначили найбільш популярні у студентів за змістом роботи органи самоврядування, що діють за основними напрямками його розвитку. У рамках кожного напрямку, очевидно, повинна зберігатися чітка організаційна ієрархія структурних підрозділі ВНЗ: група – курс – факультет – загальвузівські органи.

Наприклад, у 2011 році була розроблена Концепція розвитку студентського самоврядування Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, що визначає стратегію взаємин «ректорат – деканат – студентське самоврядування». Вона стала змістовною основою виховного процесу студентської молоді.

Концепція розвитку студентського самоврядування в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова спрямована на виховання студентства через систему видів діяльності і відносин, що пов'язана саме із суспільною активністю, що вимагає соціально орієнтованого застосування знань і умінь і з набуттям життєвого досвіду. З огляду на це, на думку ректора університету – академіка НАПН України В. Андрущенка, варто закріпити повноваження органів студентського самоврядування:

- у частині впливу на навчальний процес (наприклад, узгодження навчальних планів, розкладів й ін.);
- адміністративні (у тому числі не менш 15%) представництва у вченій раді, представництво в приймальних державних екзаменаційних комісіях, у комісіях при другій прездачі і т. ін.;
- фінансового характеру, тобто передбачити створення фонду соціального розвитку колективу студентів, яким розпоряджаються органи студентського самоврядування, і встановити відсоток, що надходить у цей фонд від стипендіального фонду і комерційної діяльності вишу;
- варто також установити, що рішення з відрахування студентів, переводу студентів з бюджетної на платну основу, підвищення плати за навчання, поселення і виселення з гуртожитку, утвердження правил внутрішнього розпорядку, правил гуртожитків й ін. виробляється винятково за узгодженням з органом студентського самоврядування¹.

¹ Андрущенко В. П. Роздуми про освіту: статті, нариси, інтерв'ю / В. П. Андрущенко. – К.: Знання України, 2004. – 804 с.

У Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова органи студентського самоврядування функціонують на рівні: ВНЗ, інституту-факультету і академічної групи.

Студентська Рада самоврядування координує роботу всіх студентських формувань. Очолює роботу голова, який обирається на основі загального голосування на студентській конференції університету. Він же є членом Вченої Ради університету.

Студентська рада самоврядування Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (далі – Рада) створюється в рамках органів самоврядування і діє в інтересах студентів на основі Положення про Студентську раду самоврядування університету відповідно до Закону України «Про вищу освіту», «Положення про студентське самоврядування у вищих навчальних закладах» і «Статуту Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова».

Основною метою Ради є формування в студентів активної життєвої позиції з питань навчання, громадського життя вишу і столиці, культурно-дозвіллевої і спортивно-оздоровчої роботи. Основними завданнями діяльності Ради є:

- вираження і відстоювання інтересів студентів в адміністрації університету, в органах державної влади, інших структурах;
- розвиток молодіжних ініціатив, спрямованих на покращення умов навчання, побуту, дозвілля студентів;
- активізація процесів управління студентськими колективами, залучення їх у громадське життя університету;
- підготовка і проведення заходів щодо підвищення відповідальності студентів за підтримку навчальної дисципліни;
- взаємодія з молодіжними, громадськими організаціями і студентськими радами інших вишів;
- участь голови Студентської ради самоврядування університету в роботі Вченої ради і Ради з виховної роботи при прийнятті рішень, що стосуються інтересів студентів.

Рада правоможна ухвалювати рішення за умови участі в її роботі переважної більшості складу її членів. Рішення приймається більшістю голосів членів Ради, що беруть участь у засіданні. Кожен студент має право на участь у роботі Студентської ради самоврядування. Студенти здійснюють своє право за допомогою:

- обговорення і внесення пропозицій, що стосуються всіх сторін студентського життя, на зборах студентської групи, конференціях, на засіданнях Ради;
- особистого звертання в Раду за допомогою у відстоюванні своїх прав і інтересів;
- одержання інформації, що мається в розпорядженні Ради (у межах її компетенції).

Студентська Рада організовує і координує роботу таких секторів: навчально-виховна робота; організаційно-виховна робота; соціально-культурна робота; зв'язок із громадськістю; громадянсько-патріотична робота; спортивно-оздоровча робота; соціальний захист і правове виховання студентів.

Рада в межах своїх повноважень має право:

- брати участь в управлінні університетом через своїх представників у Вченій раді, Раді з виховної роботи;
- координувати діяльність інших студентських громадських організацій, творчих колективів, що діють в університеті;
- вносити на обговорення студентських колективів будь-які питання, що пов'язані з реалізацією їхніх інтересів;
- використовувати за узгодженням з адміністрацією інформаційні можливості і матеріально-технічну базу університету для цілей своєї діяльності;
- використовувати для захисту законних прав й інтересів студентів усі форми колективних дій, передбачених законодавством;
- проводити разом із сектором соціально-психологічної роботи щорічне опитування студентів для виявлення невирішених проблем студентства;
- вносити в Положення зміни і доповнення більшістю, але не менш ніж у кількості двох третин голосів від загальної кількості членів Ради студентів.

Діяльність студентського самоврядування координується на загальноуніверситетському рівні Радою з виховної роботи і структурному підрозділі університету – Центром виховної і соціально-психологічної роботи.

Спільно з ректоратом була розроблена комплексна Програма виховання студентів Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, у якій визначені пріоритетні напрямки і відповідні їм форми роботи зі студентами, а також локальні акти, що регламентують діяльність студентського самоврядування.

Важливо відзначити і створення соціального паспорта групи (банк даних про студентський контингент за показниками соціальної активності, у тому числі: статистичні матеріали, результати анкетування серед студентів). Ця форма дає змогу визначити динаміку соціального стану студентів, їхньої зайнятості у вільний час, включеності в діяльність із самоврядування, надає інформацію про резерв студентського активу групи, факультету.

Ефективне функціонування цієї групи форм зв'язується з досягненням таких результатів: розробкою творчих тематичних програм і проектів розвитку студентського самоврядування у виші; виявленням студентів-лідерів; одержанням вичерпної інформації про загальний стан соціальної активності студентського контингенту; складанням соціального паспорта студентських груп і факультетів.

Форми підготовки студентських лідерів забезпечують активну роботу з формування в студентів позитивної мотивації до участі в самоуправлінській діяльності. Ключова роль тут відводиться студентам-лідерам старших курсів, що особистим прикладом і творчою ініціативою залучають студентів молодших курсів до активної участі в справах ВНЗ. Це одна з найбільш перспективних груп, оскільки сприяє виявленню і розвитку лідерських якостей і творчих здібностей студентів, формує активну життєву позицію, соціально значиму ініціативу.

Частина студентів активно включається в громадську діяльність з перших днів навчання у ВНЗ. Решта приходять у студраду пізніше. Усім першокурсникам надається можливість випробувати себе в науковій, творчій, спортивній, професійній діяльності як помічників керівників студентських об'єднань, дублерів. Таким чином, для студентів 1 курсу створюється реальне поле для особистісного зростання.

«Школа студентського активу» містить у собі комплекс психологічних тренінгів, ділових ігор, спрямованих на згуртування колективу, виявлення і розвиток лідерських якостей, а також творчі завдання, конкурси, майстер-класи, спрямовані на розвиток креативного мислення. Навчання активу є засобом підготовки лідерів студентського самоврядування, що протягом усього періоду навчання у ВНЗ реалізують свій лідерський потенціал у різних формах діяльності, формують традиції вишу, готують кадровий резерв, представляють університет у міжвузівському співтоваристві.

Ефективність застосування зазначених форм передбачає досягнення таких результатів, як формування інтересу до самоврядної діяльності, до набуття лідерських умінь і навичок.

Для якісної реалізації студентських ініціатив у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова створюються *тимчасові творчі колективи, діє система громадських доручень (тимчасових і постійних), використовуються індивідуально-орієнтовані педагогічні технології.*

Ефективність цієї групи полягає в структурному оформленні органів студентського самоврядування на всіх рівнях (університет – інститут – факультет – група).

Форми реалізації цільових функцій студентського самоврядування можна віднести до одних з найбільш значущих, оскільки вони представляють реальні умови для розвитку й удосконалення необхідних лідерських якостей особистості і сприяють залученню в самоврядну діяльність максимально можливої кількості студентів.

Особливо важливими є форми, що дають змогу структурно оформити студентську ініціативу професійної, суспільно-політичної, наукової, творчої й ін. спрямованості шляхом створення профільних органів студентського самоврядування. Беручи участь у цих формах самоврядування, студенти набувають

досвід соціально активної діяльності, самостверджуються, реалізуючи творчі проекти.

Особливо слід відзначити наявність у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова постійної «Школи молодого лідера». Визначення інтегративних якостей лідерів містять у собі:

- активність – уміння працювати з групою, діяти енергійно, наполегливо, але при цьому залишатися на етичних і нормативно-правових позиціях;
- ініціативність – творчий прояв активності, висування ідей, пропозицій, здатність вести напружену роботу;
- комунікативність – здатність зрозуміти іншу людину, проникнути в її внутрішній світ, готовність спілкуватися, потреба й уміння встановлювати контакти з людьми, вміння працювати з групою і впливати на оточення;
- наполегливість – прояв сили волі, завзятості, вміння доводити справу до кінця;
- самостійність – незалежність у судженнях, уміння брати на себе відповідальність під час вирішення завдань, що стоять перед колективом;
- організованість – здатність планувати і здійснювати свою діяльність і діяльність колективу.

Студентська газета «Драгомановець» є внутрішнім соціально-виховним і навчально-пізнавальним друкованим органом університету. Основні цілі друкованого видання:

- забезпечення всебічною, достовірною й актуальною інформацією студентів, слухачів, аспірантів і співробітників університету про життя ВНЗ;
- висвітлення і популяризація кращого досвіду навчально-виховного процесу, актуальних подій університету;
- стимулювання і розвиток творчої активності за допомогою публікації творчих робіт студентів і співробітників університету в газеті і додатку до неї.

Основні завдання студентської газети:

- регулярне й об'єктивне висвітлення навчальної, наукової і громадської діяльності для студентів і працівників про найбільш значущі події в житті університету;
- сприяння в рамках концепції ВНЗ становленню і розвитку структур студентського самоврядування;
- пропаганда традицій університету і формування на їхній основі корпоративної свідомості студентів і працівників.

Формування всебічно розвинутої особистості пов'язане не тільки з успішністю і громадською активністю студентів, але і з формуванням навичок самостійного пошуку й аналізу різної інформації, формулюванням власних висновків. Саме в цей час у студентів починає виявлятися інтерес до наукової діяль-

ності. З метою залучення студентів до науково-дослідної діяльності, формування і розвитку в них навичок наукового підходу до професійної діяльності в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова створено Студентське наукове товариство (СНТ). Свою історію воно веде з жовтня 2002 року.

Студентське наукове товариство (СНТ) ставить за мету створення умов для активізації наукової діяльності студентів, їхньої участі в наукових конференціях, виставках і конкурсах; розвиток методологічної культури наукової творчості; залучення студентської громадськості для участі в реалізації наукових задач університету; налагодження зв'язків із громадськими і науковими організаціями, студентськими науковими товариствами інших вишів; просвітительська робота в студентському середовищі; сприяння опублікуванню і впровадженню результатів науково-дослідницьких робіт студентів; сприяння в підготовці студентів до вступу в аспірантуру.

СНТ реалізує у встановленому порядку такі функції:

- організаційно-координаційну, що забезпечує взаємодію студентів, професорсько-викладацького складу й адміністрації університету;
- інформаційну, що передбачає інформування студентів про поточні наукові заходи;
- представницьку, що передбачає участь членів СНТ у наукових і громадських заходах поза університетом;
- науково-просвітницьку й інші.

Таким чином, студентська наукова громада оформилася в єдиний розвинутий організм у структурі університету, на основі спільності інтересів науково-дослідної діяльності.

Органами управління СНТ є: Загальні збори (Конференція) СНТ – вищий орган СНТ. Загальні збори (Конференція) збираються не рідше 1 разу на рік. До участі в Загальних зборах (Конференції) допускаються всі члени СНТ. Рада СНТ є виконавчим органом СНТ і керує діяльністю СНТ в період між Загальними зборами (Конференціями).

Рада СНТ складається з представників від кожного факультету/інституту Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Це, як правило, найбільш талановиті й активні молоді люди. До Ради СНТ входять голова СНТ, заступник голови СНТ, керівники секцій СНТ, секретар СНТ, керівник інформаційного сектора СНТ. Членство в СНТ є добровільне. Членом СНТ може бути будь-який студент університету.

Одним із пріоритетних напрямків є підготовка молоді до ведення здорового способу життя¹, що співвідноситься з таким психологічним властивостями особистості, як перетворення цінносно-значеннєвої спрямованості. Участь студентів у традиційних масових заходах університету збагачує виховний по-

¹ Ярчук Ю. Г. Формування культури здорового способу життя в системі пріоритетів державної освітньої політики / Ю. Г. Ярчук // Політологічний вісник: зб. наук. праць. – К.: ВАДЕКС, 2013. – Вип. 70. – С. 176-180.

тенціал вишу, моделює його виховне середовище, залучає студентів у різні види соціально значущої діяльності, сприяє їхній позитивній зайнятості. Одним з таких перспективних напрямків є *студентське волонтерство*, що є важливим способом одержання нових знань, дає змогу виявляти й удосконалювати здатності, розвивати навички соціальної діяльності, відданості Батьківщині (наприклад, добровільна, громадська допомога АТО), сформуванню моральних цінностей, обумовлює прагнення до постійного професійного самовдосконалення¹.

Волонтерська організація студентів є самокерованим об'єднанням, яке створене з ініціативи студентів, що об'єдналися на основі спільності інтересів для реалізації загальних цілей, спрямованих на вирішення важливих соціальних питань суспільства. Здійснюючи волонтерську діяльність, студент може самореалізовувати себе, переконатися в правильності вибору сфери майбутньої професійної діяльності, з'ясувати ступінь відповідності особистісних якостей з освоюваною ним професією фахівця соціальної сфери. За результатами своєї роботи студенти роблять наукові доповіді в рамках днів науки, організують студентські круглі столи, використовують отриманий досвід у курсових проектах.

Волонтерська група веде роботу за такими напрямками: навчання волонтерського активу; розробка і реалізація програм навчання з залученням викладачів і фахівців; участь студентів в освітніх програмах лідерства, семінарах, тренінгах, студентських конференціях; методичне й інформаційне забезпечення діяльності: участь у підготовці і розробці студентських наочних матеріалів, брошур, науково-публіцистичних статей разом з підрозділами; інформаційне забезпечення студентства; інтелектуальний розвиток студентства: участь у внутрішньовузівських, міжвузівських і всеукраїнських предметних олімпіадах та конференціях.

Самоврядна діяльність сприяє особистісному зростанню, розвитку професійних навичок і громадської активності, які знадобляться в житті. Самоврядність в освітньому просторі ВНЗ формує у випускників такі якості, як: відповідальність, цілеспрямованість, лідерство, креативність, уважність, патріотичність, здатність приймати рішення і працювати в команді. Таким чином, участь студентів у волонтерській діяльності в поєднанні з навчальним процесом сприяє формуванню у них корпоративних цінностей, навчає брати відповідальність за прийняті рішення, підвищує їхню значущість в освітньому процесі і сприяє розвитку професійної компетентності молодих людей. Через участь у добровільній волонтерській діяльності відбувається формування первинного

¹ Бондаренко З. П. Студентська громада як один з факторів підготовки до волонтерської діяльності / З. П. Бондаренко // Проблеми педагогічних технологій. – 2004. – Випуск 3-4 (28-29). – С. 158-166; Запрошуються волонтери [Електронний ресурс] / Сайт Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Студентський парламент. – Режим доступу: <http://univ.kiev.ua>; Лях Т. Л. Волонтерство як суспільний феномен / Т. Л. Лях // Проблеми педагогічних технологій: зб. наук. пр. / Волинський державний університет імені Лесі Українки. – Луцьк: Волинський академічний дім, 2004. – Вип. 3-4. – С. 139-144.

соціального і професійного досвіду, збільшення можливостей професійного орієнтування, необхідних для майбутньої професійної діяльності.

На сьогодні в університеті існує волонтерська група, що здійснює благодійну діяльність у дитячих будинках міста Києва й ін. регіонах (зокрема в Донецькій і Луганській областях). Особливістю її діяльності є дозвіллева діяльність і надання психологічних і юридичних консультацій дітям-сиротам. Волонтерська група відвідує дитячі будинки з різноманітною програмою: показом спектаклів, проведенням всіляких конкурсів, спортивних змагань і ін.

Розвиток студентських волонтерських об'єднань дуже перспективний, тому що вони можуть надолужити нестачу соціально прийнятної і цікавої для молоді діяльності. Вона стає для молоді тим соціумом, що лежить поза залежністю від навчального закладу, батьків, близького оточення. Крім того, волонтерська діяльність сприяє розкриттю творчого потенціалу, творчих здібностей і організаторських якостей студентів, формує стійку і свідому установку на здоровий спосіб життя. Волонтерство, а тим більше тривала участь у добровільних проектах, позитивно впливає на розвиток мотиваційно-ціннісної сфери особистості і сприяє виробленню в молодій людині схильності до соціально значущої діяльності, альтруїзму і милосердя. Вирішальними завданнями волонтерського руху є формування в студентів системи професійних цінностей, розвиток професійної культури, позитивного ставлення до самостійної діяльності, розкриття соціальної й особистісної значущості, розвиток духовної культури. Участь у волонтерській діяльності здійснюється за особистою ініціативою студентів, але не кожен студент здатний до її здійснення.

Волонтерська діяльність не тільки сприяє розвитку милосердя в студентів, але і дає можливість формувати сукупність тих спеціальних комунікативних знань, навичок та умінь, за допомогою яких людина запобігає виникненню психологічних труднощів і прогнозує результативність міжособистісної і ділової професійної взаємодії, що так важливо для розвитку лідерських якостей студентів. Студентське волонтерство сприяє розвитку соціальної спрямованості молоді, розкриттю її соціальної й особистісної значущості, розвитку духовної культури.

Зазначені форми організації студентського самоврядування у ВНЗ забезпечують комплексність, багатомірність, стійкість системи, взаємодоповнюваність її органів. Тому через спеціально організовану, різноманітну за змістом діяльність можна забезпечити не тільки ситуації, спрямовані на згуртування організації, але, насамперед, сприятливі можливості для реалізації лідерських якостей студентів. Для розвитку організації як колективу характерна постійна зміна лідерів залежно від виду, характеру і змісту діяльності. Перераховані вище форми студентського самоврядування забезпечують кожному членові об'єднання можливість перебування в ролі лідера і набуття навичок організації інших людей і самоорганізації.

Форми соціального партнерства спрямовані на забезпечення зовнішніх зв'язків студентів університету: міжвузівське співробітництво, взаємодія зі структурами державного управління і різними молодіжними громадськими організаціями, робота яких спрямована на розвиток студентської ініціативи у вирішенні різних завдань із забезпечення навчання і відпочинку студентів. Процес самовизначення молоді, її участі в житті суспільства, адаптація в різних структурах пов'язана з вибором шляхів, способів самоствердження, самовираження, саморегуляції, самовизначення, самоздійснення, зайняття відповідної позиції в тій або іншій сфері життя.

Форми соціального партнерства виконують такі функції:

- створення підґрунтя для самореалізації студентів як суспільних діячів, підготовки покоління майбутніх лідерів. Наявність такого простору для виявлення соціально активної частини молоді дає змогу сформувати коло студентських лідерів як особливого співтовариства, що впливає на стан молодіжної політики загалом;
- створення молодіжної правозахисної системи для вирішення конкретних проблем, пов'язаних з порушенням прав студентів і молоді;
- ініціювання міських молодіжних акцій й інших форм активності студентів, що створюють умови для розширення «поля лідерства» і організаторського самопрояву особистості, підсилюючи тим самим соціалізуючі можливості студентського самоврядування.

Отже, система студентського самоврядування у ВНЗ – цілісний механізм, що дає змогу студентам брати участь в управлінні вишом через колегіальні органи й органи самоврядування на всіх рівнях управління. Базовими при цьому ми виділяємо такі органи (суб'єкти студентського самоврядування), як студентська рада вишу (факультету), студентський профком вишу (факультету), старостат, а також громадські молодіжні організації, що діють на базі ВНЗ. Вони стали невід'ємним і важливим елементом освітньої системи, значення яких визначається, насамперед, їх спрямованістю на самостійну, добровільну участь студентів у процесах організації діяльності свого вишу і суспільства в цілому.

При цьому студентська рада ВНЗ виконує принципові функції стосовно всіх соціальних груп й інститутів: стосовно студентства – забезпечує успішну соціалізацію шляхом залучення до соціальної діяльності, одержання додаткових навичок управління і саморозвитку; стосовно вишу – є оптимальним зворотним провідником даних ефективності прийнятих управлінських рішень, а також є одним з гарантів гнучкості розвитку вишу, його автономії, корпоративної культури; стосовно структури державної молодіжної політики – забезпечує залучення до активної соціальної діяльності широких мас молоді; стосовно суспільства в цілому – виконує функції соціального служіння, надаючи соціальні послуги студентству і формуючи нове покоління активних і професійних фахівців.

РОЗДІЛ 8

СПЕЦИФІКА ДЕРЖАВНО-ГРОМАДСЬКОГО УПРАВЛІННЯ ВИЩОЮ ОСВІТОЮ В УКРАЇНІ: ЗАГАЛЬНЕ І ОСОБЛИВЕ

Зміни, що почати відбуватися у системі вищої освіти після прийняття нового Закону України «Про вищу освіту», формують нове бачення цієї системи, її кардинальну перебудову на засадах демократичності, поєднання державної освітньої політики з громадською складовою у прийнятті управлінських рішень в цій структурі тощо. Закордонний досвід щодо управління вищими навчальними закладами, який раніше тільки теоретично вивчався, нарешті знайшов своє втілення в системі вищої освіти. Але беззастережне і бездумне використання такого досвіду, без врахування українських реалій в освітянській сфері може призвести до небажаних наслідків, що вимагає його детального аналізу при впровадженні в управління вищими навчальними закладами. Реалізація нового закону «Про вищу освіту» передбачає більш широку автономію вищим навчальним закладам, що спонукає останніх до пошуку шляхів співпраці з роботодавцями, різними підприємствами, установами, організаціями щодо використання їх матеріально-технічних баз та управлінських складових для практичної підготовки фахівців вищої школи. Крім того зростає значення громадських організацій і асоціацій, створених у системі вищої освіти, які відображають інтереси як учасників навчально-виховного процесу (студенти, викладачі, керівники вищих навчальних закладів), так і суб'єктів громадськості, що належать до зовнішнього середовища ВНЗ (роботодавці, спонсори та ін.). У зв'язку з прийняттям нового закону «Про вищу освіту» постає і проблема розвитку недержавної вищої освіти в Україні, пошуку її місця в нових реаліях.

8.1. Державна і приватна освіта у дискурсі становлення державно-громадського управління освітою: загальне і особливе

(М. В. Михайліченко)

Сьогодні державне управління в освіті характеризується недостатньою ефективністю та неповною відповідністю потребам суспільства. Підтвердженням цього є неузгодженість ринку праці та освітніх послуг, низький рівень заробітної плати освітян, часткове безробіття, що вимагають докорінних змін у системі державного управління освітою. Одним із способів розв'язання проблем є ширше залучення громадськості до цієї системи і на основі цього упровадження моделі державно-громадського управління освітою в Україні загалом й вищої, зокрема.

Державно-громадське управління вищою освітою є ефективним чинником функціонування як самої системи вищої освіти, так і її кінцевого результату – соціальної ефективності. При цьому регулятором впливу на систему вищої освіти є не тільки державні органи, а й ринок праці, громадськість, освітні установи тощо. З цієї позиції сутність державного й громадського компонентів в управлінні вищою освітою визначається такими складовими¹:

1) ефективність державного управління освітою:

- виконавська дисципліна суб'єктів підконтрольної сфери (навчальних закладів);
- формування і розміщення державного замовлення;
- фінансове забезпечення;
- ефективне і цільове використання бюджетних коштів.

2) ефективність громадського управління освітою:

- кон'юнктура ринку освітніх послуг;
- ціноутворення платних послуг;
- формування престижу напрямів навчання.

На сьогодні в Україні виділяють два основних напрями суперечностей у галузі вищої освіти²:

- горизонтальний напрям – умовно між Східною і Західною Україною щодо прийняття тієї чи іншої системи забезпечення якості (захід швидше віддає перевагу європейській системі, тоді як схід прагне зберегти існуючу, жорстко централізовану і авторитарну, успадковану з минулого і неререформовану досі);
- вертикальний напрям – недовіра суспільства всім суб'єктам та інституціям освіти і, як наслідок, до результатів освіти.

З огляду на це, вважаємо за необхідне виокремити основні тенденції, які характеризують важелі впливу, що детермінують розвиток високоосвіченого суспільства.

Так, для сучасної ситуації на ринку праці України сьогодні характерні такі головні тенденції як³:

- зменшення кількості економічно активного населення працездатного віку, головні причини якого – скорочення чисельності населення України та потужна трудова міграція;
- наявність значної невідповідності у співвідношенні попиту та пропозиції в розрізі деяких професій;
- значна диференціація розмірів заробітної плати відповідно до видів економічної діяльності підприємств та до регіональної приналежності;

¹ Волкова Н. В. Визначення ефективності державного управління освітою / Н. В. Волкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.academy.gov.ua/ej/ej9/doc_pdf/VolkovaNV.pdf.

² Імператив якості: вчимося цінувати і оцінювати вищу освіту: навч. посіб. / [За ред. Т. Добка, М. Головянко, О. Кайкової та ін.]. – Львів: Видавництво «Компанія "Манускрипт"», 2014. – 572 с.

³ Імператив якості: вчимося цінувати і оцінювати вищу освіту: навч. посіб. / [За ред. Т. Добка, М. Головянко, О. Кайкової та ін.]. – Львів: Видавництво «Компанія "Манускрипт"», 2014. – 572 с.

- зростання потреби підприємств у висококваліфікованих фахівцях, які мають, окрім спеціалізованої професійної підготовки, навички інноваційної, підприємницької та управлінської діяльності;
- неспроможність багатьох працедавців забезпечувати навчання і розвиток персоналу;
- скорочення постійних робочих місць; зростання відсотка тимчасових посад; дедалі частіше фахівців залучають до роботи в короткотермінових проектах;
- зниження захищеності місця праці, наслідком чого є часта зміна місця праці, робота не за фахом.

Ринок освітніх послуг в Україні означається таким чином¹:

- зростання конкуренції вищих навчальних закладів за абітурієнта;
- нерівні конкурентні умови за успішних студентів, що стає причиною зменшення насамперед кількості приватних (приватної форми власності) закладів;
- одержавлення системи вищої освіти, домінування в освітній політиці інтересів менеджменту великих державних університетів;
- зорієнтованість вищої освіти передусім не на потреби економіки, а на необгрунтований попит молоді на деякі спеціальності;
- відсутність дієвих прозорих механізмів формування державного замовлення на підготовку спеціалістів;
- несистемні намагання державних органів влади провести освітню реформу згідно з європейськими стандартами;
- не створено незалежної агенції зовнішнього оцінювання якості;
- бракує дієвих механізмів інтернаціоналізації та забезпечення академічної мобільності студентів та викладачів (складні процедури визнання документів про освіту (ностріфікація), наукових ступенів та вчених звань, здобутих за кордоном та ін.);
- невиразність професійного спрямування процесу навчання (особливо для гуманітарних програм);
- зміна парадигми навчання – перехід від системи, у центрі якої перебуває викладач, до системи, зорієнтованої на студента;
- зростання зацікавленості студентів у виробничій практиці;
- формування нової системи – «навчання протягом життя», яка передбачає дистанційне, неформальне навчання на робочому місці, гнучкі траєкторії навчання тощо;
- корупційність у галузі освіти як одне з найпоширеніших і найнебезпечніших явищ у сенсі соціального впливу;

¹ Імператив якості: вчимося цінувати і оцінювати вищу освіту: навч. посіб. / [За ред. Т. Добка, М. Головянко, О. Кайкової та ін.]. – Львів: Видавництво «Компанія "Манускрипт"», 2014. – 572 с.

- масовість вищої освіти; зорієнтованість менеджменту деяких університетів на залучення додаткових коштів від студентів, які навчаються на платній основі, результатом чого є погіршення якості вищої освіти.

Вищезазначене спричинило низку наслідків для суспільства щодо доступності вищої освіти, яка характеризується тенденціями: 1) у сучасному українському суспільстві зменшується доступність отримання вищої освіти для соціально незахищених верств населення, частка якого з кожним роком зростає; 2) вища освіта (особливо престижних напрямів та спеціальностей) все більше стає доступною для заможних верств населення з двох причин: дорогою позашкільною підготовкою до вступу у вищі навчальні заклади та недостатнім фінансуванням державою навчання окремих громадян¹.

Це вказує на те, що сьогодні відбувається значний розрив між замовниками та виконавцями освітніх послуг. Разом з тим об'єднуючу роль для подолання низки негативних тенденцій, які характерні кожному окремому сегменту впливу на розвиток суспільства в цілому, мають відігравати університети, оскільки «роль університету у вихованні людини з громадянською позицією, зі здатністю зважати не тільки на власні, а й суспільні інтереси, що завжди вважалося ознакою суспільної еліти, неухильно зростатиме як з огляду на масовий характер вищої освіти у цілому світі, так і на специфічно українську статистику, за якою понад 70% випускників шкіл продовжують свою освіту в університетах»².

За офіційними даними, сьогодні мережа вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації налічує 803 заклади, з них державної форми власності – 415, комунальної форми власності – 221, приватної форми власності – 167. Для порівняння: в Європі, зокрема в Італії, на 60 млн. населення функціонує 65 університетів, у Франції на 63 млн. – 41, в Іспанії на 45 млн. – 60, у Великій Британії на 61 млн. – 142 ВНЗ³.

З 478 вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації 200 державної форми власності, 207 – комунальної та 71 – приватної. З 325 вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації 215 державної форми власності, 14 – комунальної та 96 – приватної.

Відповідно до освітянського законодавства вища освіта здобувається за кошти державного та місцевого бюджетів, а також за кошти фізичних та юридичних осіб, за денною, вечірньою, заочною, дистанційною та екстернатною формами навчання.

¹ Чучкалова Е. И. Теоретические аспекты создания и развития образовательных кластеров / Е. И. Чучкалова // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.teoriapragtica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2013/8/ekonomika/chuchkhalova-mosunova.pdf

² Добко Т. Интеллектуал та університет: обскурантизм чи культура інтелекту? / Тарас Добко // Ідеологія і політика. – 2012. – №2. – С. 7-22 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ideopol.org/wp-content/uploads/2014/03/5_UKR-Dobko.pdf

³ Александров В. Т. Державні механізми управління якістю неперервної освіти в Україні: монографія / В. Т. Александров. – Суми: Сумський державний університет, 2012. – 366 с.

Для України платні освітні послуги з'явилися на початку 90-х років з об'єктивних причин. *По-перше*, вища освіта стала масовою. Якщо в радянський час тільки 15-20% випускників шкіл навчалися в університетах, то сьогодні ця кількість сягнула 70-80%. *По-друге*, кризові економічні явища створили можливості набирати студентів на навчання на контракт, яку університети розглядали як нагоду покращити свою матеріальну базу та підвищити зарплату викладачам¹.

Визначення понять «приватне» та «державне» частіше за все відносять до способу фінансування чи до засновника вищого навчального закладу. У багатьох дослідженнях доводиться: приватна і державна вища освіта є приватним та суспільним благом. Випускники ВНЗ, незалежно від типу навчального закладу, мають більш широкі особисті кар'єрні можливості, завдяки чому їхній економічний потенціал значно вищий, ніж у осіб, які не мають вищої освіти, тобто вони сприяють розвитку людського та соціального капіталу суспільства. Отже, приватна вища освіта, як і державна, зорієнтована на цілі та завдання суспільства та має задовольняти його потреби².

Разом з тим, сьогодні існують значні відмінності між державними та приватними вищими навчальними закладами (закладами приватної форми власності). Так, державні навчальні заклади в класичному варіанті виконують замовлення держави, перебуваючи між вимогами суспільної ефективності і необхідністю формування повноцінної особистості, а приватні – замовлення споживачів та суспільства, забезпечуючи додаткові освітні послуги, сприяючи тим самим становленню громадянського суспільства щодо розширення прав і можливостей для здобуття вищої освіти. Приватний навчальний заклад має внаслідок цього значну потенційну свободу вибору цілей і завдань, форм та методів діяльності.

Наступна важлива відмінність – у способах фінансування і формах оподаткування. Державні ВНЗ фінансуються державою. Приватні ВНЗ в Україні перебувають на повному самофінансуванні за рахунок оплати за навчання, надання різноманітних освітніх послуг поза навчальним процесом, роботи зі спонсорами, із міжнародними фондами тощо. Державні ВНЗ мають статус неприбуткових організацій, їм надано пільги при оплаті комунальних послуг, інші додаткові соціальні бонуси. Причому, на відміну від будь-якої цивілізованої держави, в Україні приватні навчальні заклади мають дискримінаційне оподаткування, бо сплачують податок з прибутку як будь-які комерційні підприємства³.

Загальноосвітні тенденції призвели до зсуву кордонів між державною та приватною освітою, фактором їх об'єднання виявився ринок праці та суспільс-

¹ Імператив якості: вчимося цінувати і оцінювати вищу освіту: навч. посіб. / [За ред. Т. Добка, М. Головянко, О. Кайкової та ін.]. – Львів: Видавництво «Компанія "Манускрипт"», 2014. – 572 с.

² Астахова К. В. Приватна освіта в Україні: розмірковування «низького сезону» / К. В. Астахова // Вища школа. – 2014. – № 1. – С. 32-41.

³ Куклін О. В. Становлення і розвиток приватної вищої освіти: вітчизняний та зарубіжний досвід / О. В. Куклін // Формування ринкової економіки. – 2011. – № 26 – С. 411-421.

тво. Для того, щоб розібратися, яким чином диверсифікована система вищої освіти стимулює демократичний та економічний розвиток країни, необхідний системний моніторинг, у край доцільно постійно аналізувати, відстежувати та оцінювати соціальну роль, тенденції та статуси державного та приватного секторів вищої освіти, що юридично розділені¹.

Важливим інструментом такого оцінювання є створення прозорих та якісних рейтингів вищих навчальних закладів, які б надавали можливість об'єктивно оцінювати успішність їхньої діяльності за основними напрямками.

Науковці розглядають рейтингування ВНЗ як²:

- засіб, що допомагає абітурієнтам та роботодавцям орієнтуватися в якості освітніх послуг, які пропонують ВНЗ;
- засіб підвищення якості освіти;
- засіб залучення додаткових фінансових коштів і нових студентів;
- метод регулювання якості освіти;
- дискредитація конкурентів, їх усунення.

Разом з тим, що поряд із великою кількістю прихильників рейтингів ВНЗ є альтернативні думки, які обґрунтовують невідповідність окремих показників та методів їх розрахунку, проблеми, пов'язані фінансуванням, репрезентативністю, неадекватністю підбору показників та заангажованістю висновків і рекомендацій. Однак рейтинги функціонують їх формують, відслідковують, застосовують як орієнтири для розвитку та прийняття рішень. Відповідно кожен ВНЗ повинен прагнути до зростання своїх позицій у відповідних рейтингах³.

Отже, рейтинги вищих навчальних закладів сьогодні є дієвим інструментом оцінювання якості вищої освіти та впливу громадськості на цю якість. Але для забезпечення результативності такого впливу рейтинги повинні враховувати потреби і, відповідно, індикатори, що цікаві саме національним споживачам одержуваних оцінок⁴.

Сьогодні в Україні більш відомими є світові університетські рейтинги – Академічний рейтинг університетів світу (ARWU), Рейтинг кращих університетів світу (QS World University Rankings) за версією британської консалтингової компанії Quacquarelli Symonds (QS), Рейтинг кращих університетів світу (Times Higher Education World University Rankings) за версією британського видання Times Higher Education та Вебометричний рейтинг університетів світу (Webometrix).

¹ Астахова К. В. Приватна освіта в Україні: розмірковування «низького сезону» / К. В. Астахова // Вища школа. – 2014. – № 1. – С. 32-41.

² Сидоров П. И. Системный мониторинг образовательной среды: монография / П. И. Сидоров, Е. Ю. Васильева. – Архангельск: Издат. центр СГМУ, 2007. – 335 с.

³ Удосконалення системи моніторингу забезпечення якості вищої освіти України: зб. тез доповідей наук.-практ. конф., квітень 2013 р., Дніпропетровськ / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Держ. вищ. навч. закл. «Нац. гірн. ун-т». – Дніпропетровськ: ДВНЗ «НГУ», 2013. – 369 с.

⁴ Бахрушин В. Національні університетські рейтинги в системі оцінювання якості вищої освіти / В. Бахрушин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://education-ua.org/ua/articles/256-natsionalni-universitetski-rejtingi-v-sistemi-otsinyuvannya-yakosti-vishchoji-osviti>

Так, наприклад Академічний рейтинг університетів світу (ARWU) охоплює здебільшого показники, які стосуються наукової активності викладачів університету, зокрема: кількість випускників та співробітників – лауреатів Нобелівської або Філдсовської премії, кількість часто цитованих дослідників у 21 категорії, кількість статей, що надруковані в журналах Nature або Science, індекси цитування для природничих та гуманітарних наук ISI, індекси журналів, розмір університету¹. У цьому рейтингу, який ще називають Шанхайським рейтингом, за останні роки жоден з українських університетів не представлений.

У Рейтинг кращих університетів світу (QS World University Rankings) за версією британської консалтингової компанії Quacquarelli Symonds цього року ввійшло шість вищих навчальних закладів України. Відзначимо, що два з них потрапило до TOP-500 рейтингу – Київський національний університет імені Тараса Шевченка (місце 421-430) та Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (місце 481-490). За результатами QS World University Rankings 2014/15 до рейтингу також увійшли Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (місце 551-600), Сумський державний університет (місце 651-700), Донецький національний університет (місце 701+) та Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (місце 701+)².

Рейтинг Times Higher Education World University Rankings³ охоплює 13 базових показників, які поєднано до п'яти категорій: навчальне середовище, участь в процесі викладання та навчання іноземних викладачів та студентів, промислові винаходи та інновації, обсяги, доходи та репутація за науководослідними роботами, а також рівень цитування. Жодного українського університету до нього не було включено (ані в ТОП-200, ані в ТОП-400).

Окремо слід вказати на групу рейтингів, які спираються на результати обробки Інтернет запитів (Webometrix), тобто веб-метричні рейтинги, які останнім часом набувають все більшої популярності⁴. У липні 2014 року в Топ-1000 було включено Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка (885 місце), у другу тисячу (Топ-2000) – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (1271-е); Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (1318-е); Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (1378-е); Сумський державний університет (1475-е); Національний авіаційний університет (м. Київ) (1762-е); Одеський національний університет імені І. І. Мечникова (1870-е); Національний університет «Львівська політехніка» (1932).

¹ Світовий рейтинг університетів (Academic Ranking of World Universities) за 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eurosvita.net/?category=7&id=1194>

² Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/doc/files/news/438/43883/HE_Reforms_Strategy_11_11_2014.pdf

³ The Times Higher Education World University Rankings. The essential elements in our world-leading formula [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.timeshighereducation.co.uk/world-university-rankings/2012-13/world-ranking/methodology>

⁴ Ranking Web of World Universities. Top Universities [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.webometrics.info/top12000.asp>

Разом з тим, зважаючи на достатньо «скромні» показники міжнародних рейтингів, багато міжнародних організацій та експерти відзначають значний потенціал розвитку української вищої освіти. Так, Україна належить до світових лідерів за показником частки населення віком від 25 років, яка має вищу освіту¹.

У таблиці 8.1 вказано рейтингові позиції України за складовими Глобального індексу конкурентоспроможності (дослідження Світового економічного форуму)².

Таблиця 8.1

Рейтингові позиції України за складовими Глобального індексу

	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015
Якість системи освіти в цілому	56	62	70	79	72
Стан вищої і професійної освіти (в цілому)	46	51	47	43	40
Якість освіти з менеджменту бізнесу	108	116	117	115	88
Якість початкової освіти	49	52	43	37	40
Якість вищої математичної і природничої освіти	42	36	34	28	30
Охоплення вищою освітою	8	7	10	10	13
Кількість країн, які брали участь в дослідженні	139	142	144	148	144

Міжнародні дослідження якості вищої освіти засвідчують, що показники якості вищої освіти України є доволі неоднорідними. З одного боку за кількісним показником – охоплення вищою освітою – Україна перебуває в числі перших 10-15 країн світу. Доволі високі показники має математична і природнича освіта – Україна посідає тут місце не нижче 50-го. За якістю освіти з менеджменту місце України коливається біля сотого.

Слід констатувати, що у світі також широко використовують різноманітні національні та регіональні рейтинги, які зазвичай призначені для інших цільових груп, застосовують інші показники оцінювання і нерідко дають суттєво інші оцінки вищих навчальних закладів³.

¹ Сацик В. И. Ключевые факторы становления конкурентоспособных университетов / В. И. Сацик // Экономика Украины. – 2013. – №5 (618). – С. 75-90.

² Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/doc/files/news/438/43883/HE_Reforms_Strategy_11_11_2014.pdf

³ Бахрушин В. Національні університетські рейтинги в системі оцінювання якості вищої освіти / В. Бахрушин

В Україні діють кілька рейтингів вищих навчальних закладів, що розроблені різними організаціями¹. Найбільш популярними є «Компас» і академічний рейтинг університетів «Топ-200 Україна».

Рейтинг «Компас» відображає оцінку вищого навчального закладу випускниками та працедавцями з точки зору відповідності рівня освітніх послуг потребам ринку праці. При складанні рейтингу враховуються чотири критерії: визначення найкращих вишів роботодавцями з усієї України, кадрові вподобання провідних українських компаній, масштаби співпраці між ВНЗ і роботодавцями та задоволеність випускників отриманою ними освітою і можливістю застосування її в трудовій діяльності. «Компас» оцінює лише ті ВНЗ, що ведуть підготовку за напрямками бізнес/економіка, юриспруденція, інженерно-технічні спеціальності, інформаційні технології та архітектура/будівництво. У 2012 році до рейтингу було включено 234 вищі навчальні заклади.

Рейтинг «ТОП-200 Україна» оцінює діяльність вищих навчальних закладів, використовуючи інтегрований індекс, що містить оцінки викладацького складу, якості навчання та міжнародного визнання.

Для нашого дослідження актуальним є рейтинг Міністерства освіти і науки України – Національна система рейтингового оцінювання вищих навчальних закладів, який позиціонує в системі управління як інструмент, призначений для налагодження ефективного соціального партнерства та суспільної відповідальності цільових груп за забезпечення якості вищої освіти.

Результати в зазначеному рейтингу представлені інтегральним показником за певними критеріями (міжнародна активність, якість контингенту студентів, якість науково-педагогічного потенціалу, якість наукової та науково-технічної діяльності, ресурсне забезпечення) та оформлені у вигляді таблиць та діаграм за університетськими кластерами (класичні; технічні; технології, будівництва та транспорту; педагогічні, гуманітарні, фізичного виховання та спорту; культура, мистецтво, дизайн; охорона здоров'я; аграрні, економіка, фінанси, управління, підприємництво; право, правоохоронна діяльність, цивільний захист, безпека життєдіяльності; приватні; відокремлені структурні підрозділи).

Рейтинг Міністерства освіти і науки України дає змогу оцінити перевагу й недоліки кожного з представлених університетських кластерів (рис. 8.1)².

Як видно з рис. 8.1, найбільш успішними за усіма визначеними критеріями Міністерства освіти і науки є університети охорони здоров'я та культури, мистецтва, дизайну.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://education-ua.org/ua/articles/256-natsionalni-universitetski-rejtingi-v-sistemi-otsinyuvannya-yakosti-vishchoji-osviti>

¹ Рейтинг вищих навчальних закладів України «КОМПАС–2013» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bestuniversities.com.ua/sites/default/files/compas2013.pdf>

² Національна система рейтингового оцінювання вищих навчальних закладів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mon.gov.ua/img/zstored/files/Рейтинг_МОН_2013.doc

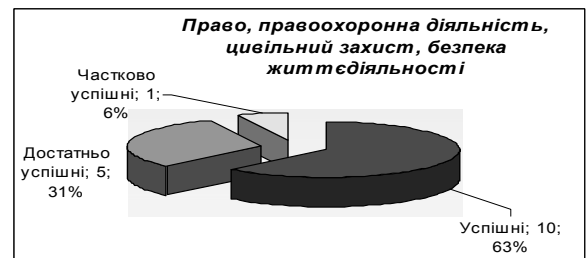
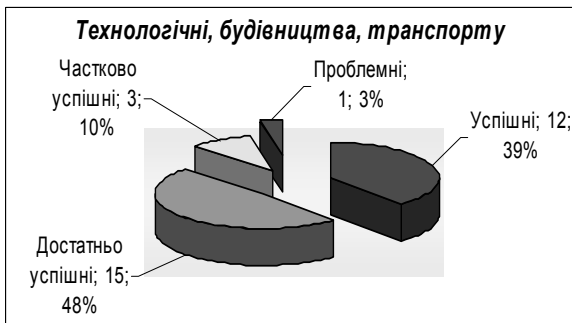
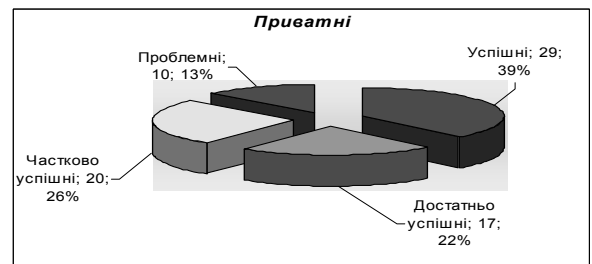
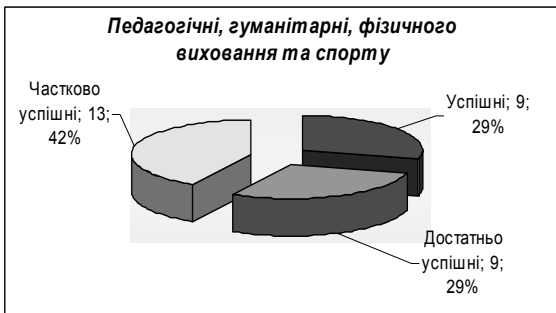
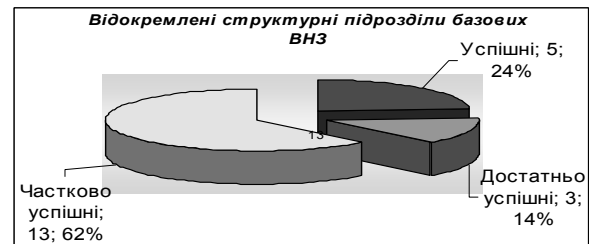
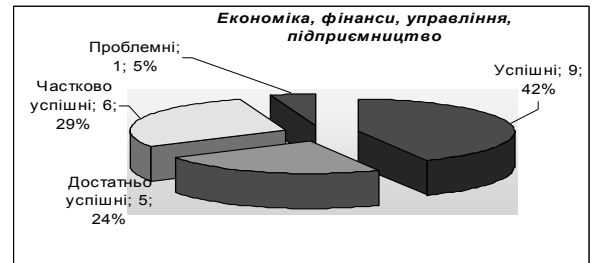
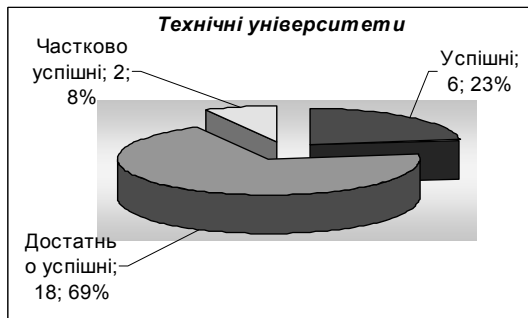
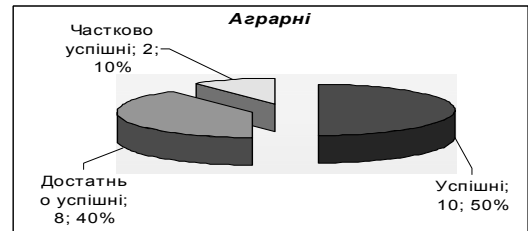
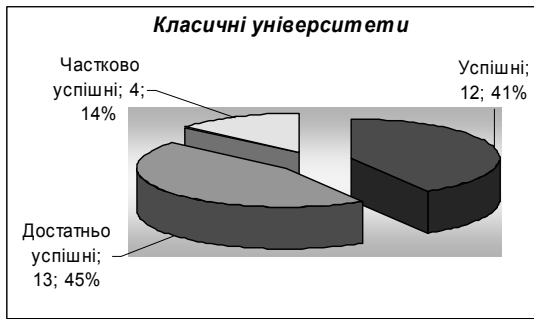

Рис. 8.1. Структура груп за виміром інтегрального рейтингового індексу відповідно до кластерів шкали оцінювання успішності, досконалості та конкурентоспроможності

Привертає увагу показник відповідності вказаним критеріям приватних університетів (закладів приватної форми власності). Причиною цього, за результатами досліджень науковців, може бути наявність таких приватних ВНЗ, які прийшли у приватну освіту лише заради того, щоб «заробити гроші»¹. До цієї категорії належить близько 20% ВНЗ приватної форми власності, які працюють на благо собі і за рахунок якості освіти, що й визначає відповідний результат у рейтингу. Все це зумовлює необхідність посиленої уваги з боку держави та громадськості за виконанням умов ліцензування та рівнем навчання.

Таким чином, діяльність як державних, так і приватних вищих навчальних закладів має бути спрямована на забезпечення якості освіти, на підготовку фахівця, здатного конкурувати на ринку праці та ефективно взаємодіяти з соціальним середовищем. А це не можливо без втілення в освітній процес освіти таких головних ідей як конкуренції, соціального партнерства, взаємоконтролю з боку держави, громади, бізнесу тощо.

8.2. Структурна перебудова мережі сучасної системи національної вищої освіти за участю громадськості як засіб демократизації управління **(М. В. Михайліченко)**

Рушійною силою для розвитку вищої освіти та забезпечення її високої якості стало прийняття у 2014 році Закону України «Про вищу освіту». Він є основоположним документом щодо модернізації вітчизняного освітнього простору в контексті входження до світового освітнього простору, в т.ч. реформування структури, функцій органів державного управління вищою освітою та її якістю, механізмів державного управління. Результатом має стати посилення соціального партнерства, та управлінської впливової взаємодії на принципах паритетності між вищими навчальними закладами і громадськістю.

Закон «Про вищу освіту» передбачає кардинальні зміни у вищій освіті за наступними напрямками².

Економічні зміни.

По-перше, від цього закону значно виграють навчальні заклади державної форми власності. До цього часу ці заклади могли заробити певні кошти, але їх всі вони мусили класти на єдиний рахунок у державному казначействі. Цей закон запроваджує систему, згідно з якою кожен університет зможе мати свій окремий рахунок і з ним працювати. Відповідно університети стають більш автономні і можуть ефективно здійснювати свою статутну діяльність.

По-друге, університети зможуть створювати сталі фонди, так звані, вічні фонди. Це європейська практика, коли певні кошти заморожуються під певну

¹ Аналітична записка про стан приватного сектору освіти в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.assoc.eu.in.ua/Analitichna_zapiska_OSNOVNA_12_05_dodatok2.doc.

² Добко Т. 10 новацій у вищій освіті, які вводять європейські правила гри / Т. Добко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dyvensvit.org/articles/103971.html> с. 32?

програму, кафедру чи зарплату професорам. Якщо такими коштами розумно управляти, це своєрідна «фінансова подушка» для університету і для певного проекту.

По-третє, вагомими є зміни для приватних університетів, оскільки вони отримують статус неприбуткових організацій.

Загалом закон характеризує наступні складники.

1. Публічність та підзвітність університетів. Кожний вищий навчальний заклад зобов'язаний публікувати на власному сайті документи про фінанси, майно, у т. ч. кошториси, звіти про їх виконання, розподіл зарплат тощо. Вищі навчальні заклади також зобов'язані оприлюднювати в Інтернеті підсумки щорічного внутрішнього моніторингу якості освіти. За допомогою єдиних державних реєстрів можна буде отримати інформацію про перелік спеціальностей, фахівців з яких має право готувати ВНЗ, видані дипломи, захищені наукові роботи чи сертифікати ЗНО.

2. Якість освіти контролюватиме незалежний орган. Значна частина повноважень Міністерства освіти і науки перейде до Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. Національне агентство контролюватиме якість освіти у ВНЗ, формуватиме перелік спеціальностей, розроблятиме стандарти вищої освіти, акредитуватиме спеціальності, навчальні програми, спеціалізовані вчені ради та установи оцінювання якості. Агентство визначить критерії оцінювання якості освіти, на основі яких сформує рейтинг вищих навчальних закладів.

Відтепер кожний навчальний заклад буде змушений доводити, що він дає справді якісні знання. Підсумки оцінювання якості освіти за кожною спеціальністю будуть дійсні п'ять років, після чого ВНЗ може знову пройти акредитацію або втратити право навчати за цією спеціальністю. Вкрай важливо, що агентство буде мати як представників академічних спільнот і міністерства, так і представників *роботодавців, громадського сектору і студентів*.

3. Вказана вище норма дасть змогу *роботодавцям впливати на те, що відбувається в освіті*. Згідно з законом налагоджується співпраця вищих навчальних закладів та бізнесу у сфері вищої освіти і науки шляхом запровадження механізмів інноваційного розвитку країни за рахунок взаємодії освіти, науки, бізнесу і держави; створення умов для залучення роботодавців до формування вимог щодо компетентності випускників вищої освіти, визначення змісту вищої освіти, забезпечення якості вищої освіти, розвитку навчально-лабораторної бази вищих навчальних закладів, забезпечення місць практики, працевлаштування випускників вищих навчальних закладів. Показово, що ректори та проректори не мають права бути в цій агенції, щоб вона була дійсно незалежною від різних адміністративних інтересів.

4. Боротьба з плагіатом. Наукові роботи та відгуки опонентів перед захистом будуть розміщуватись на сайтах ВНЗ, захист має бути відкритим, при чому кожний присутній зможе вільно робити аудіо- чи відеозапис. Запрова-

джуються досить жорсткі санкції: науковець позбавляється ступеня, його науковий консультант, опоненти та голова спеціалізованої ради – права брати участь у таких радах на два роки, а навчальний заклад – упродовж двох років створювати такі ради. Крім того, кожний ВНЗ мусить запровадити внутрішній контроль плагіату серед викладачів і студентів.

5. Студентське самоврядування. Значно зростатиме роль органів студентського самоврядування, що вільно формуватимуться самими студентами. Ці органи захищатимуть права та інтереси студентів, вноситимуть пропозиції до навчальних планів, отримують значний вплив (15% голосів) при обранні ректорів і деканів, право на оголошення акцій протесту, а також отримують 0,5% від фінансових надходжень ВНЗ.

6. Зменшення навчального навантаження. Заплановано, що з 2015 року навантаження на викладача на одну ставку зменшується з 900 до 600 годин. При цьому штат викладачів не змінюється. Це дасть викладачам більше часу на науку, а також зменшить кількість штучних дисциплін, які запроваджувалися для «наповнення годин». Встановлюється зменшення навантаження на студентів: один кредит дорівнює 30 годинам замість 36-ти.

7. Академічна мобільність. Запроваджується передбачена Болонською угодою кредитно-трансферна система вимірювання навчального навантаження. Воно вимірюватиметься тепер не в годинах, а у кредитах. Бакалавр має набрати 180–240 кредитів, магістр 90–120 і т. д. Додаток до диплома європейського зразка буде містити дані про оцінки і кількість кредитів з кожного предмету. Це дасть змогу узгоджувати результати навчання в українських ВНЗ не тільки між собою, а й з закордонними навчальними закладами. Студенти і викладачі зможуть захищатися, продовжувати навчання чи роботу в будь-якому ВНЗ не тільки України, а й усю Європу. Студенти зможуть на власний розсуд вибирати значну частину (не менше 25%) навчальних курсів і викладачів. Бакалаври при вступі на магістратуру можуть вільно вибирати спеціальність, тоді як досі вони могли лише продовжувати навчання за тією самою спеціальністю.

8. Автономність ВНЗ. Автономія вищих навчальних закладів реалізується шляхом створення умов для забезпечення самостійності в прийнятті рішень вищими навчальними закладами щодо освітньо-наукового, інноваційного, організаційного, кадрового, економічного напрямів діяльності та розвитку академічних свобод; через розмежування повноважень органів державного управління, в підпорядкуванні яких знаходяться вищі навчальні заклади, і самих вищих навчальних закладів, таким чином, щоб органи державного управління переважно відповідали за розробку і втілення державної політики в галузі освіти, науки та інновацій, а вищі навчальні заклади здійснювали весь обсяг повноважень, пов'язаних з якісною підготовкою кваліфікованих кадрів, виконанням наукових досліджень та інноваційною діяльністю; удосконалення майнових відносин у сфері вищої освіти, зокрема щодо формування матеріально-технічної бази (передача засновниками майна вищим навчальним закладам на

праві господарського відання), гарантій права власності вищих навчальних закладів на результати їх науково-інноваційної діяльності.

Винятково важливим є визначені законом вимоги до освітньо-кваліфікаційних рівнів підготовки фахівців, класифікації ВНЗ, вимог до зовнішнього незалежного оцінювання знань випускників, системи держзамовлення та електронного вступу на навчання, стипендіального забезпечення, фінансування науки тощо.

Отже, прийняття Закону «Про вищу освіту» вимагає чітких кроків у реформування вищої освіти. Зважаючи на це, Міністерством освіти і науки презентовано проект Стратегії реформування вищої освіти в Україні до 2020 року¹.

Метою реформування є створення привабливої та конкурентоспроможної національної системи вищої освіти України, інтегрованої у Європейський простір вищої освіти та Європейський дослідницький простір.

Основними завданнями Стратегії реформування вищої освіти є:

1. Забезпечення конституційних прав громадян на якісну вищу освіту та рівного доступу до якісної вищої освіти.

2. Реорганізація системи управління вищої освіти з метою забезпечення захисту національних, регіональних та місцевих інтересів, а також інтересів всіх суб'єктів національної системи вищої освіти України.

3. Трансформація університетів у центри незалежної думки, які здатні дати персонал та ідеї для прискореної модернізації країни.

4. Забезпечення справедливої конкуренції між закладами вищої освіти як запоруки високої якості вищої освіти.

5. Створення належного зв'язку між ринком праці та системою вищої освіти.

6. Інтеграція вищої освіти України у світовий і європейський освітньо-науковий простір.

Новації Закону «Про вищу освіту» та модернізація вищої освіти України у контексті світових вимог створюють у галузі освітніх послуг чіткий освітній союз між державою, бізнесом та громадським сектором та запроваджують державно-громадський механізм управління вищою освітою, що підтверджується положеннями, які зазначені в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, затвердженої Указом Президента України № 344/2013 від 25 червня 2013 року та проектом Стратегії реформування вищої освіти в Україні до 2020 року.

Відповідно до цих документів модернізація системи управління освітою має здійснюватися на засадах розвитку моделі державно-громадського управління у сфері освіти, в якій особистість, суспільство та держава стають рівноправними суб'єктами і партнерами. Зокрема у напрямі покращення управління вищою школою зазначено, що суттю цієї реформи є запровадження умов для

¹ Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/doc/files/news/438/43883/HE_Reforms_Strategy_11_11_2014.pdf

ефективного громадського контролю та нагляду за виконанням задекларованих освітніми керівниками завдань та цілей.

8.3. Суб'єкти громадського впливу на функціонування і розвиток сучасного національного ВНЗ

(М. В. Михайліченко)

Зважаючи на вищезазначене, слід наголосити, що без наявної системи громадських організацій у суспільстві, які беруть участь в управлінні державою, не можна говорити про те, що це суспільство демократичне¹. У зв'язку з цим процес демократизації соціального розвитку реалізується через участь громадських організацій в процесі державного управління, що визначається елементами управлінського циклу, до яких вони можуть долучитися, а саме²:

- внесення (лобіювання, консалтинг) проблем;
- дискусія (публічні обговорення питань, громадські слухання);
- експертна оцінка альтернатив;
- участь в організації виконання;
- соціальний контроль завдяки формуванню громадської думки;
- корекція (зворотний зв'язок).

Державно-громадське управління є системою взаємодії органів державної влади і громадських організацій, яка може проявлятися в різних формах: співробітництво, консенсус, узгодження, керівництво, контроль, суперництво тощо у форматі соціального партнерства.

Для нашого дослідження актуальним є соціальне партнерство в вищій освіті, яке визначається як особливий вид взаємодії вищих навчальних закладів з усіма зацікавленими сторонами – стейкхолдерами (stakeholders) – *органами виконавчої влади, ринком праці, громадськими організаціями*, що націлений на досягнення цілей усіх учасників цього процесу.

Нині стейкхолдерів вищої освіти умовно можна поділити на такі групи³:

1) представники Громадських організацій:

з боку замовників: Економічна рада громадських організацій; Асоціація керівників шкіл України; Асоціація керівників закладів нового типу України «Відроджені гімназії України»; Асоціація навчальних закладів України приватної форми власності; Всеукраїнська громадська організація «Батьківський

¹ Скиба Т. Ю. Інституційні механізми державного управління розвитком системи вищої освіти / Т. Ю. Скиба // Наукові праці: науково-методичний журнал. – Вип. 190. Т. 202. Державне управління. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – С. 183-190.

² Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства: монографія / Мін-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; за науковою ред. В. П. Беха; редкол.: В. П. Бех (голова), Г. О. Нестеренко (заст. голови) [та ін.]. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 680 с.

³ Фадеєв В. Механізм громадсько-державного управління освітніми ресурсами вищої школи в умовах сьогодення / Владислав Фадеєв // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2013. – № 7. – С. 349-353.

комітет України»; Громадська організація «Інформаційно-консультативний центр «Жіночі ініціативи»;

з боку виконавців: Спілка ректорів вищих навчальних закладів України; Професійна спілка працівників освіти і науки; Всеукраїнська громадська організація «Асоціація працівників вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації»; Конфедерація недержавних вищих закладів освіти; Українська асоціація студентського самоврядування; Всеукраїнська студентська рада; Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Центр молодіжних ініціатив «Школа лідерів»;

з боку споживачів: Спільний представницький орган сторони роботодавців на національному рівні (СПО), який об'єднав Федерацію роботодавців України, Конфедерацію роботодавців України, Всеукраїнську асоціацію роботодавців; Українська спілка підприємців і промисловців;

2) державні установи: Адміністрація Президента України; Кабінет Міністрів України; Міністерство економіки та промислової політики України; Міністерство освіти і науки; Державна служба зайнятості; Український координаційний комітет сприяння зайнятості населення; Рада з питань професійної орієнтації населення при Кабінеті Міністрів України;

3) експерти: *національні:* Національна академія педагогічних наук України, Національна академія наук України, НДІ соціально-трудова відносин; *міжнародні:* Світовий банк, ЄС, Темпус, Еразмус Мундус тощо.

Слід зазначити, що мережа громадських освітніх організацій представлена різними недержавними інститутами, консорціумами, асоціаціями тощо. Зважаючи на це, для прикладу, вважаємо за необхідне зупинитись на існуючих суб'єктах громадського впливу за певними освітніми напрямами.

Так, нині створена й діє *Всеукраїнська громадська організація «Всеукраїнська академічна спілка спеціалістів професійної оцінки наукових досліджень і педагогічної діяльності»*, яка є громадською організацією, що об'єднує керівників вищих навчальних закладів, учених, педагогів, представників студентської молоді, громадських і політичних діячів України та зарубіжних держав¹.

Основними її завданнями є такі:

- сприяння визнанню та розвитку демократичних європейських традицій активної участі і пріоритетної ролі інститутів громадянського суспільства та громадянської ініціативи в управлінні соціальними процесами;
- сприяння підвищенню ефективності багатофакторного співробітництва органів державної влади та інститутів громадянського суспільства;
- сприяння розвитку наукової та освітньої діяльності в Україні та за її межами;
- підвищення якості освіти, що надається вітчизняними та зарубіжними вищими, професійно-технічними та загальноосвітніми навчальними закладами;

¹ Всеукраїнська академічна спілка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aunion.info/>

- сприяння європейській інтеграції України у сфері освіти та впровадженню, поряд із збереженням національної самобутності вітчизняної освіти, в навчальних закладах країни європейських принципів і стандартів здійснення наукової та освітньої діяльності;
- участь у процесах ефективного впровадження в Україні стандартів та рекомендацій Болонського процесу, реалізації вимог загальноєвропейської системи «ECTS-DS», введення в обіг та супроводу документів «Europass»;
- організація контактів та встановлення партнерських відносин з питань освіти із зарубіжними і міжнародними урядовими і неурядовими організаціями;
- організація і реалізація ефективних форм навчання фахівців та зацікавлених осіб з різних напрямків і аспектів Болонського процесу, підвищення якості освіти та освітньої євроінтеграції;
- створення та розвиток в Україні незалежних агентств із забезпечення якості освіти, системи моніторингу якості освіти та незалежного рейтингу ВНЗ України тощо.

Активно веде діяльність *Асоціація навчальних закладів України приватної форми власності* – перше громадське об'єднання освітян, які працюють у приватному секторі вищої освіти. Основна її мета полягає у¹:

- об'єднанні та координації зусиль навчальних закладів, спрямованих на розвиток кожного з них та системи освіти в цілому, на розбудову України, як правової демократичної, високорозвиненої держави;
- представництві в органах державної виконавчої влади та органах місцевого самоврядування інтересів навчальних закладів, заснованих на приватній формі власності;
- соціальному захисті учасників навчально-виховного процесу закладів освіти приватної форми власності.

Асоціація розглядає ряд питань: пошук сучасних форм, методів та засобів реалізації навчальних програм, організації взаємодії державних і недержавних ВНЗ, сприяння членам асоціації у діяльності, надання їм правової допомоги тощо. Нині асоціація об'єднує понад сто приватних ВНЗ².

У 2012 році створено громадське об'єднання *«Міжнародний науково-освітній інноваційно-технологічний консорціум медичних ВНЗ і ВНЗ фізичного виховання і спорту»* як добровільне міжнародне об'єднання вищих медичних навчальних закладів – учасників Консорціуму, об'єднаних завданнями підготовки фахівців та наукових кадрів нового рівня у сферах охорони здоров'я, фізичного виховання і спорту (зокрема здоров'я людини, фізичної реабілітації,

¹ Асоціації навчальних закладів України приватної форми власності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.assoc.e-u.in.ua/>

² Кобець А. С. Чинники формування конкурентного середовища в освіті / А. С. Кобець // Електронне наукове фахове видання «Державне управління: удосконалення та розвиток». – 2001. – №9. – Режим доступу до журн.: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=323>

фітнесу та рекреації), а також науково-технологічного інноваційного забезпечення у сфері охорони здоров'я та фізичного виховання і спорту. Крім медичних ВНЗ та ВНЗ фізичного виховання і спорту, до Консорціуму можуть приєднуватись інші установи, пов'язані з освітою, наукою і охороною здоров'я.

Основними завданнями консорціуму є¹:

- розвиток інноваційних форм організації освітнього, лікувально-профілактичного і наукового процесів в сферах охорони здоров'я, фізичного виховання і спорту (зокрема, здоров'я людини, фізичної реабілітації, фітнесу і рекреації);
- створення, постійне вдосконалення і реалізація програми прогнозування вимог майбутнього у розвитку системи охорони здоров'я, фізичного виховання і спорту своїх країн і глобальних потреб забезпечення здоров'я всього людства;
- зміцнення зв'язків між Учасниками Консорціуму та представниками інших сфер діяльності, пов'язаних з охороною здоров'я, фізичним вихованням і спортом (державні та інші лікувально-профілактичні установи, підприємства медичного, фармацевтичного та оздоровчого напрямку, бізнес-структури в сфері медичних послуг, оздоровлення, попередження та профілактики захворювань, представниками органів державної влади країн Учасників);
- сприяння реалізації проектів та ініціатив Учасників, реалізації їх спільної участі в конкурсах, грантах і програмах своїх країн і міжнародних.

Ми тільки навели приклади окремих громадських освітніх організацій, а їх в українському суспільстві досить багато. Однак спільною їх метою є підвищення конкурентоспроможності української освіти, інтеграція системи вітчизняної освіти в єдиний європейський освітній простір, удосконалення системи управління освітою, підвищення її якості та забезпечення доступності, а також налагодження соціального діалогу та соціального партнерства між вищим навчальним закладом, ринком праці та громадськістю.

Сьогодні одним з напрямів реалізації партнерських відносин є кластерний підхід. Кластер – це об'єднання на добровільній основі зацікавлених в спільній діяльності групи підприємств, компаній, приватних підприємців, науково-дослідних центрів, освітніх закладів, організацій, що будують свою роботу за принципом партнерства і здатних проявляти себе як окремий суб'єкт господарювання².

Соціальне партнерство в умовах освітнього кластеру буде ефективним, якщо³:

¹ Міжнародний науково-освітній інноваційно-технологічний консорціум медичних ВНЗ і ВНЗ фізичного виховання і спорту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.consortium-univ.te.ua/>

² Кластери в системі підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування: довідник / [Толкованов В. В., Канавець М. В., Савонюк Р. Ю., Сидоров В. М.]; під ред. В. В. Толкованова. – Київ – Сімферополь, 2012. – 248 с.

³ Яворский О. Е. Образовательный кластер как форма социального партнерства техникума и предприятий газовой отрасли: автореф. дис. на соискание науч. степ. канд. пед. наук: 13.00.01. «Общая педагогика, история педагогики и образования» / О. Е. Яворский. – Казань, 2008. – С. 19.

- всі рівні освіти однієї галузі дотримуються спільних наскрізних освітніх програм;
- освітні програми створюються з урахуванням вимог професійних стандартів, розроблених представниками галузі;
- колективи навчального закладу (навчальних закладів) та підприємств взаємодіють на основі принципу корпоративності.

Однією з основних умов соціального партнерства в освітньому кластері є те, що керувати кластером, як свідчить практика, повинна громадська некомерційна організація, засновниками якої є учасники кластеру, громадські організації, органи влади регіону. Це сприятиме зростанню впливу громадянського суспільства, застосуванню нових форм соціального контролю, що об'єднують права з відповідальністю. Органи влади, при цьому, зобов'язані забезпечити підтримку кластерних мереж як на державному, так і на регіональному рівнях шляхом врахування державних та громадських важелів впливу¹.

Таким чином, впровадження освітніх кластерів формує партнерські зв'язки навчального закладу, ринку праці, громадських організацій та органів державної влади.

Специфічними рисами такого явища як державно-приватне партнерство в освітньому кластері є²:

- сторони партнерства повинні бути представлені, як державним, так і приватним сектором економіки;
- взаємовідносини сторін державно-приватного партнерства повинні мати партнерський, тобто рівноправний характер;
- сторони державно-приватного партнерства повинні мати спільні цілі і чітко визначений державний інтерес;
- сторони державно-приватного партнерства повинні об'єднувати свої вклади для досягнення загальних цілей;
- взаємини сторін державно-приватного партнерства мають бути зафіксовані в офіційних документах (договорах, контрактах та інших);
- сторони державно-приватного партнерства повинні розподіляти між собою витрати і ризики, а також брати участь в використанні отриманих результатів.

В свою чергу функціонування освітніх кластерів спрямоване на вирішення таких завдань³:

- підвищення якості та ефективності освітнього процесу;

¹ Жук О. П. Кластерний підхід у процесі оптимізації системи освіти України / О. П. Жук, Л. О. Дроздовська // Вісник Одеського національного університету. Економіка. – 2013. – Т. 18, Вип. 3(1). – С. 151-154.

² Кнаус В. В. Управление развитием государственно-частного партнерства: автореф. дис. на соискание науч. степ. канд. экономических наук: 08.00.05. «Экономика и управление народным хозяйством: теория управления экономическими системами; макроэкономика» / В. В. Кнаус. – Москва, 2008. – 25 с.

³ Чучкалова Е. И. Теоретические аспекты создания и развития образовательных кластеров / Е. И. Чучкалова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.teoriapractica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2013/8/ekonomika/chuchkalova-mosunova.pdf

- забезпечення безперервної багаторівневої підготовки кадрів у різних галузях;
- відповідність освітніх установ запитам держави, суспільства, підприємств, приватних споживачів освітніх послуг;
- створення умов для реалізації дослідницьких проектів у галузі освіти, промисловості;
- розширення можливостей отримання громадянами бажаного рівня освіти, професії, кваліфікації відповідно до потреб ринку праці;
- налагодження міцних і довгострокових зв'язків з органами влади для вирішення проблем в галузі освіти, науки та іншої діяльності.

Створення освітнього кластеру передбачає отримання таких результатів¹:

- налагодження інформаційних зв'язків між членами кластеру, що забезпечить гнучку стратегію розвитку освіти (розуміння спільних інтересів та вирішення існуючих сьогодні проблем завдяки діалогу з роботодавцем);
- забезпечення найважливішої у сучасному середовищі характеристики посилення ролі інтелекту;
- створення системи доступної неперервної освіти, яка, в свою чергу, забезпечить мобільність фахівців, дасть змогу покращити якість їх підготовки;
- на макроекономічному рівні відбудеться зростання продуктивності праці та рівня зайнятості населення.

На сьогодні державне регулювання ринку освітніх послуг спрямоване на скорочення кількості ВНЗ шляхом їх злиття. Так, у листопаді 2014 року Міністерство освіти і науки запропонувало керівникам 53 вищих навчальних закладів України визначитись щодо доцільності подальшого функціонування до завершення 2014-2015 н. р. Це пояснюється тим, що за роки незалежності в Україні історично склалася занадто розгалужена мережа вищих навчальних закладів, а малочисельність контингенту студентів у переважній більшості вищих навчальних закладів та їх розпорошеність за підпорядкуванням призвели до неефективного управління системою вищої освіти та її економічного функціонування. Така ситуація спричинила дублювання підготовки фахівців, створила труднощі у формуванні та розміщенні державного замовлення, здійсненні контролю за якістю вищої освіти, знизила ефективність управління, обмежила можливості громадян продовжувати навчання за програмами більш високого рівня, призвела до значних фінансових витрат на утримання вищих навчальних закладів.

Отож альтернативою злиття вищих навчальних закладів буде кластерна модель їх розвитку, в основі якої покладено формування і реалізацію механізму державно-приватного партнерства в Україні.

¹ Жук О. П. Кластерний підхід у процесі оптимізації системи освіти України / О. П. Жук, Л. О. Дроздовська // Вісник Одеського національного університету. Економіка. – 2013. – Т. 18, Вип. 3(1). – С. 151-154.

РОЗДІЛ 9

ДЕРЖАВНО-ГРОМАДСЬКИЙ МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ОСВІТИ ЯК ОСНОВНИЙ ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ В УНІВЕРСИТЕТАХ

Якість освіти у сучасних умовах є тим ключовим елементом, що характеризує розвиток системи державно-громадського управління освітою. Орієнтація системи освіти на формування набору компетентностей, знань, умінь і навичок, необхідних у подальшій професійній діяльності випускника вищого навчального закладу вимагає розроблення системи оцінювання наданих знань, спонукає до створення конкурентних умов у наданні освітніх послуг тощо. Формування конкурентоспроможного випускника вимагає від ВНЗ надання якісних знань, які могли б створити переваги випускнику на ринку праці, при пошуку місця роботи тощо. У цьому ключі якість освіти стає головним засобом реалізації державної освітньої політики у вищих навчальних закладах, до якої долучається громадськість як основний замовник освітніх послуг і фахових випускників.

9.1. Провідні тенденції в університетській освіті у контексті глобалізації і інформатизації соціального розвитку світової спільноти

(В. П. Сергієнко)

Розвиток світової університетської освіти

Розвиток інформатизації суспільства вимагає все більшого пристосування системи навчання і виховання до запитів глобальної ринкової економіки, що постійно розширюється. Освіта розглядається як платна послуга і товар, як сфера підприємництва і ринкових відносин, більше того, як одна із високоприбуткових галузей економіки. В умовах інформатизації глобалізація освіти як складової соціального розвитку створює передумови і можливості для стрімкого розвитку відкритої та дистанційної освіти, що дає можливість надавати освітні послуги через супутники та Інтернет.

Сучасне інформаційне суспільство характеризується різноманітністю технічних засобів і технологій, котрі за своєю сутністю і призначенням дають можливість забезпечити гарантоване отримання необхідного продукту праці відповідно до заданих цілей діяльності. Характер технічної оснащеності суспільства і наявних інформаційних технологій у сукупності відображають рівень економічного, інтелектуального, духовного потенціалу держави, можливості самореалізації особистості.

Необхідною умовою усвідомлення проблем і процесів розвитку інформаційного суспільства слід вважати наявність знань і вмінь виконувати різні перетворювальні процедури, прогнозувати і проектувати власну діяльність в інформаційному середовищі, що безперервно змінюється і ускладнюється.

Виходячи з тих змін, що відбуваються в суспільстві, потрібна істотна переорієнтація підготовки фахівців в системі вищої освіти. Сьогодні потрібен фахівець із сформованими уявленнями про різноманітність видів перетворювальної діяльності із застосуванням інформаційних і комунікаційних технологій, про наслідки їх впливу на особистість, культуру і науку, природу, економіку і суспільство загалом. Головною метою навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі стає формування високоосвіченої особистості, підготовленої до життя й активної трудової і природо відповідної, перетворювальної діяльності в умовах сучасного високотехнологічного інформаційного суспільства.

Система такої підготовки є досить складною. А більшість складних систем, які існують у природі, що здатні до самореалізації за синергетичним баченням світу, є відкритими. Шляхи розвитку самоорганізуючих систем не визначені, адже між ними постійно відбувається обмін енергією, речовинами та інформацією, тому для них характерна постійна мінливість. Традиційна (раціональна) система вищої освіти, яка спирається лише на принципи класичної науки, в умовах інформаційного суспільства вже не може відігравати роль ефективного засобу підготовки висококваліфікованих фахівців. Для синергетичної (розвивальної) парадигми вищої освіти характерними можна вважати такі ідеї та принципи:

- визнання першорядності процесу пізнання;
- цінність співпраці учасників навчально-виховного процесу;
- нова модель керування освітнім процесом за рахунок допомоги і забезпечення лідерства;
- гнучкість навчального середовища як щодо часу, так і щодо місця;
- різноманітність методів оцінювання та діагностики знань.

Порівняння раціональної та синергетичної моделей вищої освіти дає можливість визначити особистісно орієнтоване навчання як середовище для самореалізації особистості. Підготовка фахівців у вищій школі має більшою мірою базуватися на суб'єкт–суб'єктній основі, коли посилена і чітко виділена роль самого студента в навчальному процесі. Головний спосіб реалізації особистісного підходу у навчанні – зробити навчання сферою самоствердження особистості. Будь-які педагогічні зусилля будуть успішними лише за умови актуалізації власних сил особистості і викладача, і студента. Особистісно орієнтоване навчання реалізується через діяльність, яка має не лише зовнішні спільні атрибути, а й своїм внутрішнім змістом передбачає співпрацю, саморозвиток суб'єктів навчального процесу, виявлення їх особистісних функцій. Головною

вимогою при цьому є незмінно шанобливе ставлення до особистості студента як повноцінного і рівноправного партнера в будь-якій спільній діяльності.

Розвиток світової спільноти в контексті глобалізації та інформатизації в сучасних умовах впливає на процеси трансформації суспільства в цілому та освіти зокрема. В умовах трансформації соціуму актуальними стають проблеми глобалізації освіти, адже це процеси формування планетарної системи зростаючого знання, що постійно розвивається, направлено на систематичне освоєння людиною оточуючого світу, отримання, збереження і використання адекватної і глибокої інформації про закономірності буття оточуючого світу.

Глобалізація освіти у епоху інформатизації – це всеохоплююча зміна порядку розподілу знання через освітні інституції, завдяки яким поступово формується парадигма «навчаючого суспільства». В процесі глобалізації освіти навчальна діяльність всіх без виключення соціальних і вікових груп населення стає головним засобом розвитку і відтворення. Глобалізація освіти зумовлена перш за все економічною інтеграцією різних держав (Європейський Союз, СНД), діяльністю транснаціональних корпорацій, перерозподілом фінансових потоків і вільною міграцією студентів. Глобалізація освіти безпосередньо пов'язана із загостренням суперечностей між різними країнами, у зв'язку з чим основними напрямками розв'язання цієї суперечності у сфері освіти є: а) забезпечення спадковості освіти національної школи (етноцентризм) і мультикультурної університетської освіти; б) втрата самотності та ідентичності систем освіти в різних регіонах; в) феномен «втечі мозку» за кордон.

Термін «глобалізація» запозичений з англійської мови та походить від лат. *globus* – куля, земна куля, глобус. Від цього слова було утворено прикметник «глобальний» англ. *global* – той, який стосується земної кулі: світовий, планетарний. Від слова *global* було утворено дієслово *globalize* – перетворювати певне явище на глобальне, «глобалізувати», – а також іменник *globalization* – перетворення певного явища на світове, на таке, яке стосується всієї земної кулі. Тобто, **глобалізація** (англ. *globalization*) – процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації. У вужчому розумінні – перетворення певного явища на планетарне, такого, що стосується всієї Землі. Основними наслідками глобалізації є міжнародний поділ праці, міграція в масштабах усієї планети капіталу, людських та виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних та технічних процесів, а також зближення культур різних країн. Це об'єктивний процес, який має системний характер і охоплює всі сфери життя суспільства. В результаті глобалізації світ стає більш пов'язаним і залежним від усіх його суб'єктів. Відбувається збільшення як кількості спільних для груп держав проблем, так і кількості та типів інтегрованих суб'єктів.

Інформатизація суспільства – це високоорганізований соціально-економічний і науково-технічний процес розроблення та створення сприятли-

вих умов для задоволення інформаційних потреб суспільства завдяки використанню інформаційних ресурсів.

Інформатизація торкнулася всіх сфер людського життя. Нові інформаційні технології відкривають нові перспективи у розвитку освіти і науки та освітньо-наукового суспільства в цілому. Електронна пошта, комп'ютерні конференції забезпечують можливість тісного контакту вчених, інтенсивного обговорення проблем, що цікавлять. Інформатизація наукових досліджень – це реалізація комплексу заходів, спрямованих на забезпечення повного і своєчасного отримання достовірних знань про об'єкти досліджень.

Особливо значну роль відіграє інформатизація в галузі освіти. Її інформатизація є ключовою умовою підготовки фахівців, здатних орієнтуватися в навколишньому світі. Інформатизація освіти – процес, в якому політичні, соціально-економічні, технологічні і правові механізми тісно пов'язані на основі широкого застосування ЕОМ, засобів, систем колективного і особистого зв'язку. Слід зазначити, що інформатизація є одним із рушіїв глобалізації.

Глобалізація – можливо, найфундаментальніший виклик, з яким зіткнулися сучасні університети за всю свою довгу історію, причому більш серйозний, ніж виклики, кинуті середньовічному університетові епохою гуманізму, науковою революцією або революційної Європою, з подальшою індустріалізацією, урбанізацією і секуляризацією (звільнення від релігійного світогляду та впливу) життя суспільства, і навіть серйозніший, ніж виклик тоталітаризму вже в нашому сторіччі. Процес глобалізації змушує сумніватися в самій життєздатності університету як суспільної інституції... Принаймні, те, що піднімається питання про те, що традиційне переконання в прогресивно-поступальному розвитку університету в сторіччя знання, викликано зміною ролі спілок, партнерств та мереж: вона стає важливішою, ніж роль інституту. Університет міг жити як особливий інститут і продуктивна ідея в епоху вищої освіти (навіть масової). Але чи зуміє він вижити під час переходу до безперервної освіти, яка стане справою багатьох, причому найрізноманітніших структур, організацій та інститутів? Безперервна освіта не зможе залишатися місією виключно університету (або установ, дуже схожих на нього)...

Отже, університети чекає важка робота, щоб адаптуватися до вимог епохи глобалізації. Якщо вони не проявлять потрібну гнучкість, потреба у них може просто відпасти, а якщо продемонструють її, в підсумку можуть перестати бути університетами. Якщо ж університети пожертвують своїми фундаментальними цінностями, поклавши їх на вітар новизни, тоді їх і захищати не варто! Так що в XXI сторіччі університети повинні будуть пройти по вузькій стежці між тим, що дійсно застаріло, і можливою відмовою від деяких своїх цінностей¹.

Як і П. Скотт, багато експертів визнають кризу університетів в сучасному світі, в ситуації викликів глобалізації, загострення безлічі глобальних проблем

¹ Скотт П. Глобализация и университет (сокращенное излож. доклада на конф. Ассоциации европейских университетов (КРЕ) в Валенсии в 1999 г.) / Скотт П. // Alma mater. – 2000. – № 4. – С. 4, 8.

та необхідності переходу людства на модель сталого розвитку. Вони роблять акцент на трьох аспектах¹:

- по-перше, на перетворенні університетів в епіцентри регіонального розвитку, причому розуміється не тільки в економічному, але й ширше – в соціальному, культурному, екологічному сенсі;
- по-друге, на тенденції складання нової інноваційно-підприємницької моделі університету, в якій останній перетворюється фактично в науково-освітньо-промисловий комплекс з академічним ядром та міждисциплінарною проектно-орієнтованою периферією, що з безлічі мережевих інноваційних високотехнологічних структур і малих підприємств, активно працюють із замовленнями місцевих органів влади, промисловості, бізнесу та суспільства в цілому;
- по-третє, аналіз педагогічних та соціологічних досліджень дає змогу зробити висновок про наближення революційної зміни всієї традиційної ідеї вищої освіти. Назріває реформа, пов'язана з усвідомленням необхідності «освіти упродовж життя» – безперервної освіти. Університети не тільки можуть, а й повинні взяти на себе цю нову місію, а значить піддати себе досить серйозній трансформації і реконфігурації, щоб бути здатними обслуговувати освітні замовлення найбільш висококваліфікованих фахівців (дорослих людей) свого регіону, країни (університет як інститут безперервної освіти дорослих). Відзначимо, що в такому випадку стає важливіше організувати можливість човникового руху молодих людей з робочих місць до вишу і назад, ніж добудувати і шліфувати моноліт «безперервної чотирьох-, п'яти-, шестирічної освіти. Світові експерти переконані, що ефективність такої допрофесійної освіти в умовах зростання темпів оновлення економіки, буде постійно знижуватися.

Все це дозволяє припустити, що попереду нас чекають серйозні і глибокі зміни у сфері освіти і насамперед у вищій освіті, яка стає локомотивом «суспільства знань».

Доводиться констатувати, що все більше поглиблюється розрив між рівнем освіти, якого потребують працівники, і тим, що фактично забезпечують навчальні заклади. У самій системі освіти занадто багато недоліків і витрат. Занадто багато студентів дочасно припиняють навчання, а у тих, хто його завершує, в тому числі і випускників університетів, часто не вистачає потрібних умінь. Але що ж це за вміння, яких так гостро потребують сучасні підприємства? Звичайно, що академічні знання потрібні і сьогодні. Але саме до цієї частини підготовки особливих претензій немає. Турбує інше – скорочення кількості студентів, що навчаються за природничо-математичними і технічними напрямками. Адже саме такі фахівці здатні розвивати технології, інфраструктуру,

¹ Образование в XXI веке: Высшее образование в XXI веке: подходы и практические меры, Париж, Франция, 5-9 октября 1998 г. Образование для всех: выполнение наших общих обязательств, Дакар, Сенегал, 26-28 апреля 2000 г. – К.: МАУП, 2001. – 64 с.

промисловість. Разом з тим, за останні два десятиліття збільшилась частина безробітних випускників гуманітарних спеціальностей, які отримали вищу освіту за рахунок державних бюджетів, але через відсутність вакансій на ринку праці не знаходять роботу, поступово втрачають здобуту кваліфікацію, поповнюють біржі праці. Знову витрачаються державні кошти на їх підтримку та перекваліфікацію.

Таким чином, нині не менш важливо, щоб фахівці з вищою освітою володіли, поряд з академічними успіхами, цілою низкою інших якостей, а саме:

- мали добре сформовані навички усної та письмової комунікації;
- розуміли основи математики та природничих наук;
- володіли навичками роботи з інформаційними технологіями;
- критично мислили;
- відчували потребу в безперервній освіті;
- вміли працювати в групах;
- були творчими та ініціативними; самодисциплінованими, здатними до постійної роботи, що вимагає значних зусиль;
- отримували задоволення від роботи в умовах здорової конкуренції;
- демонстрували свою культурну сприйнятливість, в тому числі і на міжнародному рівні;
- були орієнтовані на результат і вміли приймати самостійні рішення.

Сказане не означає, що проблема невідповідності попиту і пропозиції – проблема тільки вищої освіти. Часто причини такого стану справ – спадщина попередньої освітньої системи. У багатьох навчальних закладах вкрай рідко використовуються можливості колективної роботи в групах, форми навчання, які передбачають інтегральне використання знань студентів, та й у самих аудиторіях нерідко ще немає мультимедійного комплексу, а якщо і є, то сам факт його присутності швидше свідчить про наміри, а не про те, що він фактично використовується як засіб повсякденної роботи викладача і студента. Саме вища освіта несе головну відповідальність за оволодіння цими важливими додатковими вміннями. Завдання університетів – наповнити конкретним змістом роль таких додаткових умінь, як при доборі студентів, так і при прийомі персоналу, і продовжувати цю роботу, розвиваючи відповідні вміння у студентів і, що не менш важливо, у співробітників.

Поряд з традиційними останнім часом все більшого значення набуває порівняно нова, пов'язана з міжнародним співробітництвом, функція вищої освіти. Як центри дослідної роботи та отримання знань університети можуть надати допомогу у розв'язанні низки актуальних проблем суспільного розвитку. Потенціал і автономія університетів можуть використовуватися для розв'язання значних етичних та наукових проблем, з якими в недалекому майбутньому зіштовхнеться суспільство, а також послугувати інтегруючим елементом системи освіти, надаючи дорослим можливість продовжити навчання, відіграючи роль навчальних центрів, що збагачують і зберігають культуру,

кращі традиції і унікальність освітньої системи. Такими, наприклад, є: у Німеччині – вальфдорська педагогіка; в Україні – козацька педагогіка, братські школи; у колишньому СРСР – політехнічна освіта; у Данії – система М. Монтесорі; у Японії – заборона покарань; у багатьох країнах звертають посилену увагу на розвиток мистецьких умінь, спортивних умінь, інклюзивне навчання тощо.

Освітні системи формувалися впродовж кількох століть і увібрали в себе багаті національні духовні й культурні традиції. Національні освітні системи є найбільшим багатством кожної країни, предметом національної гордості й престижу. Будь-яка руйнація цих досягнень для кожної країни була б непоправною втратою. Системи освіти в різних країнах суттєво відрізняються одна від одної, а також відмінні від тієї, яка склалася в Україні. У зв'язку з цим у різних країнах існує невідповідність між організаційною структурою інститутів, термінами навчання, різними ступенями (бакалавр, магістр, доктор) та дипломами, які надають своїм випускникам вищі навчальні заклади.

«Існуюча система формування навчальних планів і переліку дисциплін не завжди відповідає вимогам ринку. У зв'язку з цим найкращих результатів досягають ті навчальні заклади, які пропонують своїм слухачам міждисциплінарні курси. Багато університетів опинилися в ситуації вибору: орієнтувати своїх кращих студентів на наукову діяльність або на роботу в промисловості, бізнесі? В інтересах гнучкості слід максимально можливою мірою зберігати широкопрофільний характер вищої освіти, щоб дипломовані фахівці володіли відповідною підготовкою для наступної трудової діяльності...»¹.

Таким чином, університетам доведеться адаптувати свою діяльність під потреби в освіті та професійному навчанні все більш різноманітних категорій населення: працюючих студентів, студентів зрілого віку, студентів, що навчаються вдома, студентів, що здійснюють часті поїздки, студентів, що навчаються неповний день, студентів очного навчання, студентів вечірнього навчання, студентів, що навчаються у вихідні дні, і т. д.

«Ще один важливий наслідок прискорення науково-технічного прогресу – це ослаблення акценту на запам'ятовування нескінченних фактів і базових даних поряд із зростанням значущості методологічних знань та пізнавально-аналітичних навичок – навичок, необхідних для того, щоб вчитися мислити і самостійно аналізувати інформацію. Вчитися тому, як вчитися, як трансформувати інформацію в нові знання, як перетворювати нові знання в конкретні програми – все це стає більш важливим, ніж запам'ятовування конкретної інформації. У цій новій парадигмі найголовніше місце відводиться пізнавально-аналітичним умінням, тобто спроможності шукати і знаходити інформацію,

¹ Из доклада Комиссии ЮНЕСКО «Образование: сокрытое сокровище» (публикация реферата одной из глав доклада, посвященной целям образования, а также разделов, затрагивающих проблемы высшего образования) // Альма Матер (Вестник высшей школы). – 1997. – № 9. – С. 25, 26-27.

наділяти питання в чітку форму, формулювати гіпотези, що перевіряються, вибудовувати дані в певному порядку і оцінювати їх, вирішувати завдання»¹.

В останні два десятиріччя у багатьох країнах відбулася помітна диверсифікація систем вищої освіти. Поява поряд з традиційними університетами безліч установ нового типу – приватних інститутів, коледжів, технікумів, центрів дистанційного навчання, відкритих університетів – створили нові можливості для задоволення зростаючого суспільного попиту на освітні послуги. Завдяки інформаційно-комунікаційній революції, яка ліквідувала бар'єри, зумовлені фізичними відстанями, віддалені виші і постачальники освітніх послуг отримали можливість конкурувати з місцевими університетами, маючи доступ до студентів в будь-якій точці і будь-якій країні через систему Інтернет або канали супутникового зв'язку. На сьогодні тисячі університетів світу пропонують різноманітні програми та курси дистанційного навчання в режимі «он-лайн». У багатьох регіонах світу стрімко зростає кількість іноземних «офіційно дозволених курсів», пропонованих навчальними закладами, які працюють від імені британських, американських і австралійських університетів за їх ліцензіями. Вартість навчання в таких філіях зазвичай становить від однієї чверті до однієї третини вартості навчання в головному університеті, тому нині понад 20% випускників обирають подібні програми підготовки. Поза межами цього дослідження залишається якість надання освітніх послуг, та особливості конкурсного зарахування на навчання, однак зрозуміло, що з часом ці питання стануть досить гостро, проте найкращий час для навчання буде втрачено.

Корпоративні університети – це ще одна форма конкуренції, з якою доведеться все більше рахуватися традиційним університетам, які займаються виключно програмами підготовки для здобуття вищої освіти, а також науковими дослідженнями. Корпоративні університети можуть функціонувати: а) через свої власні мережі фізичних кампусів; б) як віртуальні університети; в) об'єднуючись в союзи з існуючими ВНЗ. Кілька корпоративних університетів отримали офіційну акредитацію і мають право видавати офіційні дипломи.

У діяльності вищої школи знайшли свою нішу установи найрізноманітнішого профілю, повною мірою скориставшись перевагами нових інформаційно-комунікаційних технологій. У їх числі засоби масової інформації та видавництва, музеї та бібліотеки, середні школи. Хоча цю нову форму конкуренції важко відстежити, вона набуває значного розвитку, принаймні у США і Великобританії. Як приклад можна привести видавництва, які надають послуги, пов'язані з розробленням навчальних програм і підготовкою навчальних матеріалів для навчання в режимі «он-лайн», а також музеї і бібліотеки, що пропонують курси безперервного навчання.

З появою «вищої освіти без кордонів» очікуються значні зміни у потребах і методах забезпечення якості освіти. По-перше, малоімовірно, що філософія,

¹ Формирование общества, основанного на знаниях. Новые задачи высшей школы / Пер. с англ. – М.: «Весь Мир», 2003. – С. 27-30.

принципи і стандарти, які зазвичай використовуються при оцінюванні та акредитації освітніх програм традиційних вишів, будуть без будь-якого коригування застосовуватись для оцінювання якості та ефективності курсів навчання в режимі «он-лайн» та інших форм дистанційного навчання. По-друге, мало хто має свої системи акредитації та оцінювання. У багатьох країнах також практично не забезпечений доступ до необхідних відомостей про якість іноземних програм і відсутні можливості інституційного контролю, які давали б змогу виявляти випадки шахрайства і захищати студентів від низькоякісних пропозицій.

Країнам, які володіють необхідними фінансовими засобами або потенціалом для розроблення власних інформаційних систем, має бути надана можливість брати участь у міжнародних системах акредитації та оцінювання. Можна вибрати інший шлях, слідуючи ініціативам, з якими виступили Сінгапур, Китай та Індія, а саме: наполягти на тому, щоб створювані за кордоном виші задовольняли тим же вимогам контролю якості та гарантували таке ж визнання відповідних дипломів, які діють в головному виші»¹.

У контексті безперервної освіти зміни пропонованих вищою школою програм мають два аспекти. По-перше, зміст і освітні цілі традиційних програм повинні бути скориговані таким чином, щоб вони забезпечували оволодіння базовими знаннями та навичками, необхідними для розвитку у всіх студентів здатності постійно вчитися і оновлювати знання протягом усього життя. По-друге, навчальні заклади вищої школи повинні пропонувати широкий вибір програм, щоб охопити освітні потреби категорій студентів із найрізноманітнішими мотивацією і цілями – наприклад, осіб, які мають намір змінити професію, випускників, які повертаються до вишів для поновлення своїх навичок і вмій, людей, які пішли на пенсію та зацікавлених в особистісному розвитку. Таким чином, можна очікувати істотної зміни демографічного профілю вишів: буде більше студентів, що навчаються для здобуття другої або третьої вищої освіти або диплому вищого освітньо-кваліфікаційного рівня, а також зросте частка студентів – як молоді, так і в зрілому віці, – що беруть участь у короткочасних програмах в рамках безперервної освіти.

У багатьох країнах університети вдосконалюють організацію навчального процесу та систему прийому, забезпечуючи різним категоріям студентів можливість вибору зручного часу для вступу вишу, а також припинення та поновлення навчання. У нашій країні офіційно це заборонено, хоча відомі факти занадто активної агітації із написанням заяв про вступ весною, коли учні ще не закінчили школу і не здавали ЗНО, надання гарантійних листів про дострокове зарахування на навчання. Недосконалою є сама система конкурсного добору: поки державні ВНЗ здійснюють поетапне зарахування за державним замовленням, приватні ВНЗ успішно здійснюють набір. Також зрозуміло, що проце-

¹ Формирование общества, основанного на знаниях. Новые задачи высшей школы / Пер. с англ. – М.: «Весь Мир», 2003. – С. 32-35.

дура зарахування за державним замовленням потребує удосконалення, особливо у випадках конкурсів понад 10 чол. / 1 місце державного замовлення.

Вітчизняні ВНЗ жорстко обмежені ліцензійними обсягами, хоча в інших країнах на різних курсах може вчитися набагато більше студентів, ніж випускаються, однак це забезпечує низку позитивних моментів: постійно високе фінансування ВНЗ, забезпечення дотримання принципів сучасної європейської та світової освіти щодо того, що бакалавр – це не 3 чи 4 роки навчання, це 180-240 залікових кредитів, можливість дійсно повторного вивчення дисциплін, а не формальне ставлення учасників освітнього процесу до перескладань, ліквідації академічних різниць та заборгованостей тощо.

Впровадження нових педагогічних підходів, підкріплених альтернативними механізмами передачі знань, вже проводить революцію в процесі викладання і засвоєння знань в університетах. Одночасне використання мультимедійних засобів, комп'ютерів та Інтернету дає змогу зробити процес навчання активнішим та інтерактивним. Водночас, нові технології вимагають значних капіталовкладень в устаткування і дротові або бездротові мережі, за якими підуть високі витрати на утримання інфраструктури, навчання і підготовку персоналу, а також технічне обслуговування. Перебудова програм і навчальних планів на основі міждисциплінарного і мультидисциплінарного підходів до навчання та наукових досліджень, аналогічним чином потребують істотної реорганізації лабораторій і майстерень, службовців для забезпечення науково-технічних програм.

Звичайно, що сучасні інформаційні технології – це не панацея. Для створення інтерактивного навчального середовища у професорсько-викладацького складу має бути чітке бачення цілей нових технологій і найефективніших шляхів інтегрування їх у структуру програм та засоби їх реалізації, тобто те, що фахівці називають «педагогічною інтеграцією».

Комбінування навчання в режимі «он-лайн» із заняттями традиційної форми дає студентам більше можливостей для розвитку соціальних аспектів навчання за допомогою прямого спілкування, суперечок, дискусій і знаходження порозуміння. Ці педагогічні аспекти також належать до структури і засобів реалізації програм дистанційного навчання, в яких належні технічні засоби повинні відповідати освітнім цілям.

У результаті трансформації академічних та педагогічних підходів розвивається і професія викладача. Університети повинні бути здатними швидко реагувати на мінливі сигнали з ринку праці та оперативно пристосовуватися до технологічних змін, а це може спричинити потребу у гнучкішій системі прийому на роботу і розстановки викладацьких кадрів та оцінювання якості їх роботи. У тому числі, можливо, доведеться відійти від поширення норм громадянської державної служби на сферу освіти і відмовитися від практики зарахування викладачів в постійний штат після перебування на посаді протягом певного терміну. В умовах радикального сценарію при швидкому збільшенні кі-

лькості програм і курсів підготовки у віртуальному середовищі університети можуть бути змушені для розроблення спеціальних курсів залучати на контрактній основі незалежних викладачів, які не перебувають у штаті конкретного коледжу або університету»¹.

Таким чином, необхідність продовження освіти протягом усього життя змінює його тимчасові рамки, а нові інформаційно-комунікаційні технології стирають просторові бар'єри... Гегемонії класичних вишів кинутий рішучий виклик, і інституційна диференціація буде неодмінно прискорюватися, приводячи до появи безлічі різноманітних організаційних конфігурацій і моделей, включаючи незліченну кількість альянсів, об'єднань і партнерств всередині вищих навчальних закладів, між ними і навіть за межами сфери вищої освіти.

При будь-якому розвитку подій традиційні університети збережуть свою провідну роль як у промислово розвинених, так і в країнах, що розвиваються, особливо у сфері професійної підготовки та наукових досліджень на вищому рівні, але їм, безумовно, доведеться піддатися істотним перетворенням. Цього потребують впровадження нових освітніх технологій і тиск ринкових сил².

Місце університетської освіти в освітній системі України

В Україні вища освіта теоретично визнана однією з провідних галузей розвитку суспільства. Стратегічні напрямки розвитку вищої освіти визначені Конституцією України, Законами України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національною доктриною розвитку освіти, указами Президента України, постановами Кабінету Міністрів України.

Пріоритетними напрямками державної політики щодо розвитку вищої освіти є³:

- особистісна орієнтація вищої освіти;
- формування національних і загальнолюдських цінностей;
- створення для громадян рівних можливостей у здобутті вищої освіти;
- постійне підвищення якості освіти, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу;
- запровадження освітніх інновацій та інформаційних технологій;
- формування в системі освіти нормативно-правових і організаційно-економічних механізмів залучення і використання позабюджетних коштів;
- підвищення соціального статусу і професіоналізму працівників освіти, посилення їх державної і суспільної підтримки;

¹ Формирование общества, основанного на знаниях. Новые задачи высшей школы / Пер. с англ. – М: «Весь Мир», 2003. – С. 36-41.

² Формирование общества, основанного на знаниях. Новые задачи высшей школы / Пер. с англ. – М: «Весь Мир», 2003. – С. 41.

³ Вища освіта України і Болонський процес: Навчальний посібник / За редакцією В. Г. Кременя; Авторський колектив: М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук та ін. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 384 с.

- розвиток освіти, як відкритої державно-суспільної системи;
- інтеграція вітчизняної вищої освіти до європейського та світового освітніх просторів.

Сучасні загальноцивілізаційні тенденції розвитку забезпечують системоутворювальний вплив на реформування системи освіти України, яке передбачає:

- перехід до динамічної ступеневої системи підготовки фахівців, що дасть змогу задовольняти можливості особистості в здобутті певного освітнього та кваліфікаційного рівня за бажаним напрямком відповідно до її здібностей, а також забезпечити її мобільність на ринку праці;
- формування мережі вищих навчальних закладів, яка за формами, програмами, термінами навчання і джерелами фінансування задовольняла б інтересам особи та потреби кожної людини і держави в цілому;
- підвищення освітнього і культурного рівня суспільства, створення умов для навчання протягом всього життя;
- піднесення вищої освіти України до рівня вищої освіти в розвинутих країнах світу та її інтеграція у міжнародне науково-освітнє співтовариство.

Стратегічними завданнями реформування вищої освіти в Україні є трансформація кількісних показників освітніх послуг у якісні. Цей трансформаційний процес має базуватися на таких засадах¹:

- по-перше, це національна ідея вищої освіти, зміст якої полягає у збереженні і примноженні національних освітніх традицій. Вища освіта покликана виховувати громадянина держави Україна, гармонійно розвинути особистість, для якої потреба у фундаментальних знаннях та у підвищенні загальноосвітнього і професійного рівня асоціюється зі зміцненням своєї держави;
- по-друге, розвиток вищої освіти повинен підпорядковуватись законам ринкової економіки, тобто закону розподілу праці, закону змінності праці та закону конкуренції, оскільки економічна сфера є винятково важливою у формуванні логіки суспільного розвитку. Водночас, необхідно враховувати при цьому не менш важливі чинники – соціальні, політичні, духовного життя, суспільної свідомості, культури та морально психологічних цінностей. Значна частина проблем, що накопичилася у системі вищої освіти, пов'язані насамперед з розбалансованістю комплексу зазначених чинників суспільних перетворень;
- по-третє, розвиток вищої освіти слід розглядати у контексті тенденцій розвитку світових освітніх систем, у т. ч. європейських. Зокрема, привести законодавчу і нормативно-правову базу вищої освіти України до світових вимог, відповідно структурувати систему вищої освіти та її складові, упорядкувати перелік спеціальностей, переглянути зміст ви-

¹ Модернізація вищої освіти України і Болонський процес: Матеріали до першої лекції / Уклад. М. Ф. Степко та ін. – К.: Наук. метод. центр вищої освіти МОН України, 2004. – 58 с.

щої освіти; забезпечити інформатизацію навчального процесу та доступ до міжнародних інформаційних систем. Вищій школі необхідно орієнтуватись не лише на ринкові спеціальності, але й наповнити зміст освіти новітніми матеріалами, запровадити сучасні технології навчання з високим рівнем інформатизації навчального процесу, вийти на творчі, ділові зв'язки із замовниками фахівця.

Стає усе більш очевидним, що необхідне розроблення довгострокової програми структурної адаптації національної освітньої політики до нових міжнародних умов.

В цьому контексті реформування вищої освіти України бажано проводити з врахуванням вимог Міжнародної стандартної класифікації занять (ISCO-88 (МСКЗ)), Міжнародної стандартної класифікації освіти (ISCED-97 (МСКО)), Міжнародного стандарту якості серії ISO 9000 та вимог, критеріїв та стандартів, які узгодили країни-учасниці Болонського процесу.

Основні цілі Болонського процесу зводяться до наступного¹:

- побудова Європейського простору вищої освіти як передумови розвитку мобільності громадян з можливістю їх працевлаштування;
- посилення міжнародної конкурентоспроможності як національних, так і в цілому Європейської систем вищої освіти;
- досягнення більшої сумісності та порівнянності систем вищої освіти;
- формування та зміцнення інтелектуального, культурного, соціального та науково-технічного потенціалу окремих країн та Європи у цілому;
- підвищення визначальної ролі університетів у розвитку національних та Європейських культурних цінностей;
- змагання з іншими системами вищої освіти за студентів, вплив, гроші та престиж.

Болонський процес означає²:

1. **Прийняття системи чітко визначених і порівнянних ступенів**, в тому числі шляхом використання додатків до дипломів, для забезпечення зайнятості європейських громадян і міжнародній конкурентоспроможності європейської вищої освіти. У Європі багато уваги приділяється уніфікації студентських документів за типом «транзитної заліковки», додатків до дипломів, в яких національною та англійською мовами буде максимально повно відображатися перелік здобутих знань. Значна проблема – це надмірно надлишковий перелік спеціальностей і спеціалізацій.

2. **Перехід на дворівневу систему навчання**. Як у Європі, так і в Україні існують значні відмінності між ступенями, одержуваними в класичних універ-

¹ Болонський процес у фактах і документах (Сорбона – Болонья – Саламанка – Прага – Берлін) / Упоряд. М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш та ін. – Тернопіль: Екон. думка, 2003. – 60 с.; Журавський В. С. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти / В. С. Журавський, М. З. Згуровський. – К.: Політехніка, 2003. – 200 с.

² Степко М. Ф. Болонський процес і навчання впродовж життя: Монографія / М. Ф. Степко, Б. В. Клименко, Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ. – Х.: НТУ «ХП», 2004. – 112 с.

ситетах. Європейці вважають це можливим, важливо лише, щоб рівень освіти відповідав різноманітності запитів індивідуума, академічної спільноти та ринку праці. У Європі в основному введена система 3 +2 роки (Європейська модель), 4 +2 – Американська модель.

3. **Установа кредитної системи як засобу високої мобільності студентів.** Європейський диплом бакалавра вимагає накопичити від 180 до 240 кредитів, а ступінь магістра додатково – 60-120 кредитів.

4. **Мобільність студентів, викладачів, адміністрації.** Глобалізація життя вимагає фахівців, які зуміли прожити і повчитися в різних країнах. В планах Європи, щоб кожен студент міг хоча б місяць прожити за кордоном. Це важливо для вміння просувати свою (у тому числі освітню продукцію) на зовнішній ринок. Водночас закордонні виші заощаджують час, необхідний для навчання іноземної мови. Мобільності студентів сприяє цілеспрямована підготовка до складання мовних тестів типу TOEFL (<http://www.toefl.org>), тестів для вступу до магістратури з економіки GRE, менеджменту GMAT.

5. **Співпраця в забезпеченні якості освіти з метою створення порівнянних критеріїв та методології.** Європа інтенсивно розпочинає створення мережі агентств з контролю якості та акредитації. Держава надає організаційну роботу професійним спілкам, насамперед міжнародним. Німецька мережа (елемент національної мережі забезпечення якості) – DEGEFAL. Утворена європейська (<http://www.enga.net>) і міжнародна мережі агенств (<http://www.ingaah.nl>) забезпечення якості.

6. **Європеїзація вищої освіти, зокрема, у розробленні навчальних планів, тренінгів, досліджень.** Мета – створити європейську систему освіти, конкурентоспроможну щодо американської.

7. **Інтеграція безперервної освіти в університетську.** Концепція довічного навчання LLL (навчання через все життя) дасть змогу отримати протягом життя кілька дипломів і ступенів, і дасть університетам значні фінансові ресурси. Інтеграція в університетах численних галузевих інститутів поліпшить матеріальну базу університетів та пов'яже їх з життям.

8. **Партнерство студентських та офіційних освітніх інститутів.**

9. **Підвищення привабливості та конкурентоспроможності європейської вищої освіти.**

Проектування освітніх структур і впровадження нових моделей і програм підготовки, як свідчить досвід усіх країн, у тому числі і України, – процес надзвичайно складний. Новації мають сприйматися не тільки освітянською громадськістю.

Більше того – та ж Лісабонська угода декларує наявність і цінність різноманітних освітніх систем і має на меті створення умов, при яких більшість людей, скориставшись усіма цінностями і здобутками національних систем освіти і науки, зможуть бути мобільними на європейському ринку праці. Громадянам нової Європи мають бути доступними спільні цінності освіти, науки і культури

всіх її країн. Нам імпонує думка експертів, які оцінюють Болонський процес як спрямований на зближення, а не на уніфікацію вищої освіти в Європі¹.

Перш за все мова йде про використання прозорих схем та етапів підготовки, які будуть подібними для різних країн. Як модель пропонується двоступенева система освітньо-кваліфікаційних рівнів за схемою бакалавр (не менше трьох років) і магістр – два роки навчання. Перший етап в академічному плані повинен повністю забезпечити доступ до другого етапу – підготовки магістра. У свою чергу, освіта на магістерському рівні дає право продовжити освіту і отримати ступінь доктора наук (доктора філософії).

Важлива, але складна з погляду практичної реалізації вимога – визнання кваліфікації бакалавра на ринку праці. Ця проблема обговорювалася раніше в Україні. Визнавалося, що навіть за умови чотирирічного терміну навчання бакалавра, що дає більші можливості для його профільної та практичної підготовки, це зробити нелегко. При трирічній навчальній програмі забезпечити одночасно високий рівень загальноосвітньої, фундаментальної та профільної освіти і достатньої для присвоєння кваліфікації компетентності ще складніше.

Актуальною проблемою є створення системи сумісних та легко порівнюваних кваліфікацій для різних систем вищої освіти. При цьому кваліфікації мають визначатися обсягом роботи, рівнями навчального результату, компетентності та профілю. Дуже актуальним є вироблення загальної системи кваліфікацій для простору європейської вищої освіти. Нині в Україні на законодавчому рівні вже затверджено систему стандартів з кожного освітньо-кваліфікаційного рівня та зроблено спробу запровадити Національну рамку кваліфікацій. Стандарти, розроблені в нас уже для понад 85% напрямів підготовки, містять усі вимоги до компетентності та кваліфікаційну характеристику і системи діагностики якості знань. З 2001 року Міністерство освіти і науки України розробило форму додатку до диплома європейського зразка; здійснюється його видача за бажанням студента.

Підписантам Болонської декларації, пропонувалося, крім національного диплома, видавати також міжнародний диплом єдиного для Європи зразка, який повинен визнаватися роботодавцями на європейському ринку праці. Останнє питання непросте, але воно вже стало предметом обговорення між університетами та роботодавцями. Цьому сприяє запровадження системи академічних кредитів, аналогічній ECTS (Європейській кредитно-трансферній системі). Саме її розглядають як засіб підвищення мобільності студентів при переході з однієї навчальної програми на іншу, включно з програмами післядипломної освіти. ECTS стала багатоцільовим інструментом визнання й мобільності, засобом реформування навчальних програм, а також засобом передачі кредитів вищим навчальним закладам інших країн. Цьому не заважає наявність у цих країнах власних або університетських кредитних систем. Важли-

¹ Модернізація вищої освіти України і Болонський процес: Матеріали до першої лекції / Уклад. М. Ф. Степко та ін. – К.: Наук. метод. центр вищої освіти МОН України, 2004. – 58 с.

вий аспект запровадження акумулювальної кредитної системи – можливість враховувати всі досягнення студента, а не тільки навчальне навантаження, наприклад, участь у наукових дослідженнях, конференціях, предметних олімпіадах тощо. Визначення змістових модулів з кожної дисципліни, узгодження кредитних систем оцінювання досягнень студента стануть основою для створення умов для вільного переміщення студентів, викладачів, менеджерів освіти та дослідників на теренах Європи.

Способи реформування системи вищої освіти в умовах глобалізації та інформатизації суспільства

Враховуючи все вищевикладене, ми хотіли б акцентувати увагу на пріоритетних напрямках створення ефективної системи університетської освіти, частково розкритих у¹:

1. Університети як ресурсні центри освіти для всіх членів суспільства протягом усього життя. Для цього потрібно спростити процеси отримання ліцензій на надання додаткових освітніх послуг.

2. Брати участь у міжнародних програмах навчання для виховання і навчання громадян різних країн. Успішне закінчення університету за якимось ОКР, чи проходження окремих курсів відзначається присвоєнням загальновищої кваліфікації, врученням дипломів та сертифікатів.

3. Гарантувати якісні освітні послуги. У випадку незадоволення освітніх чи пізнавальних чи наукових потреб студента, він має право на різні форми відшкодування: повернення частини коштів, сплачених за навчання, додаткові безкоштовні заняття, зміна викладача тощо. Зрозуміло, що така ідея може спотворитись до непізнаваності, адже вона передбачає зобов'язання як викладачів, так і студентів.

4. Забезпечити можливість повторного вивчення дисциплін на платній основі без відрахування студента з університету. Можливо, це найважливіше нововведення, яке допоможе значно зменшити кількість відрахованих з університетів студентів, які здебільшого завершують навчання у тих ВНЗ, де не такі жорсткі вимоги до сесійного контролю.

5. Використання кращих світових методик викладання. Жоден університет, центр навчання або інша установа, що прагне організувати бізнес-тренінги чи курси перенавчання, не може існувати без досвідчених викладачів. Ніякі зміни в освіті не приведуть до успіху, якщо не буде приділено особливу увагу підготовці та постійному вдосконаленню викладачів. Адже недостатньо просто прочитати про нові методики. Треба самому пройти певний курс – тільки потім викладач зможе передавати знання іншим, користуючись новими освітніми технологіями.

¹ Вос Джаннет Революція в навчанні: Пер. з англ. М. Олійник / Вос Джаннет, Драйден Гордон. – Львів: Літопис, 2005. – 542 с.

6. Інвестування у найважливіше: у викладачів. Для цього потрібно розширити програми обмінів, активізувати роботу з грантами для молодих учених, створення координаційних центрів наукових досліджень, розширити співпрацю з галузями народного господарства, куди підуть працювати студенти, які навчаються в університеті. Варто звернути увагу на здобуття ОКР «магістра» та наукових ступенів у провідних університетах світу. Це дасть змогу за 10-15 років підготувати фахівців, які зсередини змінять систему освіти без поверхових керованих реформ в освіті.

7. Забезпечення партнерських стосунків між студентами та викладачами. Створення дружньої атмосфери звичайно залежить від окремих індивідуумів, але загальні тенденції у спілкуванні, проведенні спільних заходів мають бути дружніми.

8. Залучення до викладання різних спецкурсів, семінарів провідних фахівців певної галузі, у якій працюватимуть студенти університету. Сучасні ліцензійні та акредитаційні вимоги практично позбавили прав людей без наукових ступенів проводити заняття, хоча вони можуть багато чого навчити своїх майбутніх працівників ще під час їх навчання у ВНЗ, а не на робочому місці.

9. Впровадження комплексної системи розвитку особистості студента:

1) Програма особистісного зростання, в яку входить розвиток самоповаги, мотивації, навичок спілкування та підтримки відносин.

2) Програма освоєння необхідних життєвих навичок, в тому числі – навичок самоврядування, творчого підходу до вирішення проблем, планування і перегляду кар'єри, економічних навичок, уміння вирішувати конфлікти, а також освоєння комп'ютерних технологій.

3) Програма «навчання тому, як вчитися» і «навчання тому, як думати». Її мета – зробити «довічний» процес навчання захоплюючим, швидким і ефективним.

4) Змістовна програма навчання з інтегрованими темами, спецкурсами за вибором, семінарами.

10. Зміна системи оцінювання з урахуванням сучасних освітніх цілей. Адже здебільшого викладач «видає» знання, а потім перевіряє ступінь їх засвоєння, не завжди звертаючи належної уваги на розвиток мислення студента, його творчих здібностей та пізнавальних мотивів.

11. Використання технологій майбутнього. В університетах багато факультетів не бажають відходити від традиційної лекційної форми викладання, але вивчаючи дисципліни з використанням сучасних освітніх технологій, майбутні фахівці швидше оволодіють ними і використовуватимуть їх у майбутній професійній діяльності. Потрібно слідкувати за розвитком технологій та впроваджувати новинки у навчальний процес.

12. Забезпечення дотримання права вибору спецкурсів, викладачів, підручників ... Адже увесь світ сьогодні є не тільки одним гігантським ринком електроніки, автомобілів, швидкого харчування і фінансових послуг, але також і єдиним світовим ринком освіти. Зараз можливо переводити роботи найвидатніших викладачів і фахівців у галузі освіти в такі форми, які, в свою чергу, можуть бути миттєво доступні для будь-якого, кому вони потрібні – у будь-якому місці, в будь-який час.

Водночас перед системами і закладами вищої освіти залишаються групи проблем:

Характер навчання і підготовки кадрів.

- Яким чином можна сприяти розвитку достатнього рівня безпосереднього зв'язку і спілкування між людьми за допомогою мережевого зв'язку між університетськими містечками?
- Яке оптимальне поєднання очного та дистанційного навчання?
- Як студенти можуть самостійно вибрати оптимальний курс академічної освіти за наявності такого великого вибору варіантів програм і курсів?
- Чи не занадто великий акцент робиться на програмах в галузі науки і технологій? Які перспективи для гуманітарних і соціальних наук?
- Як можуть студенти, що навчаються за допомогою комунікаційних методів, скористатися можливостями міжнародного аспекту закордонного навчання (занурення в іншу культуру)? Як це на них вплине?
- Як можна підтримувати сильне почуття самовизначення і спільності в установах, які представляють собою різнорідне середовище студентів?

Управління академічними установами.

- Які типи механізмів і схем є доцільними та ефективними для впровадження гнучкості і зміцнення здатності освітньої системи швидко змінюватися, адаптуватися до нових умов і оновлюватися?
- Яким чином можна сприяти розвитку міждисциплінарного та мультидисциплінарного підходу в рамках традиційних навчальних планів і програм?
- Як слід організовувати програми та курси для студентів, і випускників, які повертаються для отримання додаткових знань? Чи слід об'єднувати їх з регулярними програмами або організовувати їх як окремі програми? Чи слід адаптувати педагогічні підходи для роботи з такими студентами?
- Чи залежить престижність програми від престижу установи, в якій вона викладається, чи репутації окремих членів професорсько-викладацького складу?

Використання технологій.

- Як визначити технології, відповідні навчальним та педагогічним цілям програм?

- Який оптимальний баланс між «високими технологіями» і «високим спілкуванням»?
- Як можна уникнути зайвого акценту на технологічні «трюки» і втрати можливостей практичного навчання?
- Як можна зберегти лінгвістичну та культурну самобутність в умовах, коли необхідність спілкування на одній з основних мов світу стає все більш нагальною?

Фінансування.

- Як можна забезпечити стійке фінансування нових освітніх технологій і пов'язаної з ними інфраструктури?
- Як можна зберегти життєздатність університетів у міру того, як фінансова підтримка зміщується в бік споживачів, члени професорсько-викладацького складу стають все більш незалежними, а наукові ступені втрачають своє значення ?

Керівництво.

- Як можуть університети з децентралізованою структурою (тобто автономними факультетами і відділеннями) здійснювати всебічні зміни, необхідні для розв'язання нових проблем?
- Як можна підтримувати почуття усвідомлення академічної місії в умовах корпоративної поведінки та небезпеки того, що корпоративні принципи почнуть відігравати переважну роль?
- Як найкраще зберегти академічну свободу у міру зростання корпоративного фінансування дослідницьких програм ?

Забезпечення якості.

- Які механізми та методи оцінювання і акредитації є оптимальними для програм електронного і дистанційного навчання?
- Яку методика оцінювання слід використовувати для програм, які передбачають широке застосування інформаційних технологій?
- Як можуть національні органи влади забезпечити контроль якості щодо іноземних установ, створених в їхніх країнах?
- Чи повинні уряди застосовувати різну політику щодо комерційних і державних освітніх установ?
- Як повинні організовуватися і регулюватися схеми кредитних трансферів між реальними і віртуальними університетами та між віртуальними установами вищої школи?
- Як повинні оцінюватися досягнення та кваліфікаційні характеристики студентів, що навчаються на основі міжвузівських програм?
- Як необхідність оперативного розроблення програм і курсів повинна поєднуватися з необхідністю ретельного аналізу якості?

Інтелектуальна власність.

- Як повинні забезпечуватися захист і охорона прав інтелектуальної власності, якщо підготовка навчальних матеріалів здійснюється безпосере-

дньо для навчання на основі електронних засобів? Хто є власником електронних курсів – університет чи викладач? Як необхідно регулювати їх використання?

- Як права інтелектуальної власності та академічна свобода викладачів повинні поєднуватися з правами та інтересами установ, в яких вони працюють?
- Вирішення цих та інших проблем надасть можливість досягти значних результатів у реформуванні університетської освіти в умовах глобалізації та інформатизації соціального розвитку світової спільноти.

9.2. Проблеми і перспективи становлення процесу державно-громадського управління університетською освітою в Україні

(М. В. Михайліченко)

Однією з найбільш гострих проблем української освіти є неефективність системи управління нею. Свіченням цього є дані звіту Всесвітнього економічного форуму про глобальну конкурентоспроможність у 2013-2014 рр. Україна серед 148 країн посіла 84 місце проти 73-го у 2012-2013 рр. Привертає увагу падіння якості освітніх послуг – 79 місце проти 70-го у 2012 р, 62-го у 2011 р. та 56-го у 2010 р.

Аналіз показників (табл. 9.1), за якими оцінюють освітні системи, свідчить, про низьку якість управлінської системи навчальних закладів (115 місце) та професійної підготовки персоналу (103 місце)¹.

Таблиця 9.1

Світові показники оцінки освітньої системи України

Показник	Місце
Якість початкової освіти	37
Охоплення початковою освітою	94
Охоплення середньою освітою	54
Охоплення вищою освітою	10
Якість освітньої системи	79
Якість природничо-математичної освіти	28
Якість управлінської системи в навчальних закладах	115
Доступ до Інтернету в навчальних закладах	70
Наявність дослідницьких та тренінгових послуг	92
Професійна підготовка персоналу	103

¹ Модернізація системи управління освітою в Україні: дорожня карта реформ / Горуненко О., Афанасьєва В., Базелюк В., Драч І., Клименко Є, Рябова З.; за заг. ред. Горуненко О. – К., 2014. – 84 с.

У зв'язку з цим можна стверджувати, що існуюча у державі модель управління освітою не повністю відповідає сучасним вимогам демократизації, що передбачають розширення впливу громадської думки на прийняття адекватних управлінських рішень, динамічне реагування на потреби суспільства, перерозподіл функцій управління між центральними і місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування¹.

Отже, актуальність державно-громадського управління освітою визначається новітніми змінами у суспільно-політичній структурі нашої країни, які обумовлюють необхідність нової освітньої політики, спрямованої на побудову демократичної, правової держави та задоволення освітніх потреб громадян України.

Сутність поняття «державно-громадське управління в освіті» окреслює явища демократичних відносин, погоджених взаємодій між державою та громадянським суспільством. Участь цих сторін у розв'язанні різних питань освіти, зокрема управлінських, пов'язана з можливістю відповідально та результативно впливати на освітню політику, визначальним пріоритетом якої є забезпечення якості освіти на основі збереження його фундаментальності та відповідності актуальним і перспективним потребам особистості, суспільства й держави².

Система державно-громадського управління освітою містить: всіх учасників освітнього процесу, органи управління та органи державного управління освітою; нормативно-правову базу, регламентує діяльність суб'єктів державно-громадського управління освітою; процедури та механізми їх взаємодії. Важливу роль у процесі становлення та розвитку державно-громадського управління освітою відіграють принципи як визначені підстави, що визначають не тільки головні напрями, систему діяльності, цілі, завдання, зміст, організаційну структуру, форми і методи, але і відносини, які складаються між його учасниками³. До основних принципів державно-громадського управління вищою освітою можна віднести такі:

- незалежність і паритетність органів державного та громадського управління освітою;
- законність та правова обґрунтованість домагань учасників освітньої діяльності на участь в державно-громадському управлінні вищою освітою як на рівні навчального закладу, так і на рівні держави;
- комплексне використання економічних, кадрових, організаційних, інформаційних та інших ресурсів держави і суспільства суб'єктами державно-громадського управління освітою;

¹ Ніколаєнко С. М. Теоретико-методологічні основи управління інноваційним розвитком системи освіти України: монографія / С. М. Ніколаєнко. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 419 с.

² Александров В. Т. Державні механізми управління якістю неперервної освіти в Україні: монографія / В. Т. Александров. – Суми: Сумський державний університет, 2012. – 366 с.

³ Гусаров В. Государственно-общественное образование / В. Гусаров [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ifap.ru/library/book111.pdf>.

- цільова спрямованість діяльності суб'єктів державно-громадського управління освітою на реалізацію потреб та інтересів учасників освітнього процесу, суспільства і держави;
- відкритість і гласність, відповідно до яких діяльність суб'єктів державно-громадського управління освітою відкрита для всіх учасників освітнього процесу і забезпечується отриманням ними необхідної інформації;
- свобода і самодіяльність, які означають можливість кожного суб'єкта і до державно-громадського управління вільно вибирати методи і засоби здійснення управлінської діяльності та проявляти при цьому активність;
- узгоджений розподіл повноважень і сфер відповідальності між державними і громадськими органами управління освітою на кожному рівні і етапі функціонування та розвитку;
- наділення повноваженнями органів управління освітою в державній вертикалі зверху вниз, в громадській – знизу вгору; цивілізоване вирішення конфліктів і суперечностей між державними й громадськими органами управління на кожному рівні освіти через визначені погоджувальні механізми і процедури.

Зміст державно-громадського управління складає діяльність його суб'єктів з інтеграції трьох напрямів роботи:

- демократизації діяльності органів державної влади й управління освітою;
- розвитку самоврядних асоціацій учасників освітньої діяльності (професійних асоціацій педагогів, органів учнівського й батьківського самоврядування всіх рівнів тощо);
- створення та організації діяльності громадських органів управління освітою, де представлено всі верстви населення¹.

Організоване суспільство, в якому починає пробуджуватися громадянська самосвідомість, з самого початку за мету ставить підтримку та розвиток освіти. Разом з тим не тільки соціум важливий для навчального закладу, а й навчальний заклад покликаний зіграти важливу роль в життєдіяльності соціуму.

Таким чином, у структурі державно-громадського управління розвитком системи вищої освіти навчальний заклад виступає як провідний інститут забезпечення суспільних потреб. Він створюється суспільством; виконує його соціальне замовлення; не може існувати поза діяльністю суб'єктів соціального середовища, її інститутів; за своїм призначенням є фактором освіти, виховання та соціалізації молодого покоління; здійснює при цьому педагогічний вплив на інші освітні інститути, на суспільство в цілому.

¹ Александров В. Т. Державні механізми управління якістю неперервної освіти в Україні: монографія / В. Т. Александров. – Суми: Сумський державний університет, 2012. – 366 с.

Розвиток вищої освіти показує, що необхідний пошук і практична апробація управлінських ресурсів, які забезпечать ефективне і дієве управління її розвитком. Це вимагає всебічного осмислення зв'язку світоглядних і методологічних принципів модернізації освіти, оскільки вища освіта є одним з найважливіших факторів вирішення цілого спектра національних проблем, без чого неможливо покращення як життя кожної окремої людини, так і подальший розвиток країни.

В умовах державно-громадського управління на рівні університету громадська участь стає рушійною силою забезпечення якісного управління вищою освітою, що дає змогу керівникам об'єктивно оцінювати результати своєї діяльності і своєчасно реагувати та координувати її відповідно до громадських потреб та інтересів усіх суб'єктів освітньої діяльності.

Отже, участь громадськості в управлінні вищим навчальним закладом здатна чинити певну дію, що має значення як окремого ВНЗ, так і для держави у цілому, на ухвалення того або іншого рішення у сфері управління, і є першою ланкою для вироблення і ухвалення рішення, а також останньою, що контролює здійснення і якість управлінського рішення¹.

Основою державно-громадського управління вищою освітою є побудова системи органів державно-громадського управління на університетському рівні. Метою створення системи державно-громадського управління вищим навчальним закладом є перенесення проблеми функціонування та розвитку вищої освіти в центр уваги громадськості, розширення колегіальних, демократичних форм управління, втілення в життя державно-громадських принципів управління; розвитку соціального партнерства в системі освіти як шлях вирішення актуальних проблем розвитку та модернізації освіти через впровадження механізму громадського управління².

З огляду на вищезазначене, вважаємо доцільним назвати державні органи та інститути державно-громадського управління системою вищої освіти України.

Сьогодні *управління у сфері вищої освіти на рівні держави* згідно з законом «Про вищу освіту» здійснюється:

- 1) Кабінетом Міністрів України;
- 2) центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки;
- 3) галузевими державними органами, до сфери управління яких належать вищі навчальні заклади;
- 4) органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, до сфери управління яких належать вищі навчальні заклади;

¹ Скиба Т. Ю. Інституційні механізми державного управління розвитком системи вищої освіти / Т. Ю. Скиба // Наукові праці: науково-методичний журнал. – Вип. 190. Т. 202. Державне управління. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012.– С. 183-190 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/govermngmt/2012/202-190-31.pdf>

² Государственно-общественное управление как стратегическое направление развития современной школы (Методические материалы) / авт.- сост.: И. М. Гриневич. – Ставрополь: СКИРО ПК и ПРО, 2012. – 143 с.

- 5) Національною академією наук України та національними галузевими академіями наук;
- 6) засновниками вищих навчальних закладів;
- 7) органами громадського самоврядування у сфері вищої освіти і науки;
- 8) Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти.

Управління на рівні окремого вищого навчального закладу здійснює:

- 1) керівник вищого навчального закладу;
- 2) керівник факультету, навчально-наукового інституту, кафедри;
- 3) вчена рада;
- 4) наглядова рада;
- 5) робочі та дорадчі органи;
- 6) органи громадського самоврядування вищих навчальних закладів;
- 7) студентське самоврядування;
- 8) наукові товариства студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених.

Таким чином, управління вищою освітою як на державному, так і на рівні окремого навчального закладу здійснюється за участю державних органів і громадськості. Отож констатуємо, що сьогодні в Україні починає активніше втілюватися державно-громадський механізм управління вищою освітою. Це дає змогу визначити стратегічні перспективи та пріоритетні напрями розвитку системи освіти, перерозподілити ресурси, реалізувати нові форми взаємодії суспільства і держави.

Відбувається це за участю широкого кола суб'єктів управлінських впливів, поглиблюється свідоме реформування освітньої сфери, яке спрямоване на розвиток демократичних відносин усіх зацікавлених сторін. Такий розвиток пов'язаний з організацією інноваційного управління вищим навчальним закладом, зміст якого полягає у створенні організаційних структур і наповненні традиційних функцій управлінської діяльності змістом, орієнтованим на соціальне замовлення, особливості середовища тощо (табл. 9.2)¹.

Як видно з табл. 9.2 вищий навчальний заклад може працювати за одним із зазначених режимів функціонування.

Так, управлінська діяльність за централізованого функціонування виступає *інваріантним компонентом* змісту управління і відповідає за його впорядкованість. У цьому випадку об'єктом управління виявляються навчально-виховний процес, який здійснюється за програмно-методичних, кадрових, матеріально-технічних та нормативно-правових умовах, а його метою – є ефективне використання наявного в освітній системі потенціалу.

¹ Алексеев С. Г. Развитие государственно-общественного управления в региональной системе образования: учебно-методическое пособие / С. Г. Алексеев, Ю. А. Бурдельная, Т. В. Головина. – Омск: БОУДПО «ИРО-ОО», 2009. – 96 с.

Режими функціонування управлінської діяльності: порівняльний аспект

Управлінська діяльність	Функціонування централізоване	Функціонування за участю громадськості
Планування	Ситуація стабільна, результати освіти задовольняють ВНЗ, увагу керівників зосереджено на плануванні поточної роботи, немає прогнозування	Ситуація невизначена і нестабільна, акцент ставиться на прогнозування результатів, розробляється стратегічна програма розвитку ВНЗ, орієнтована на соціум. <i>Проводиться діагностика соціального замовлення</i>
Організація	Структура керуючої системи будується за лінійно-функціональною ознакою, де переважають вертикальні зв'язки і відносини; горизонтальні зв'язки також регламентовані	Будується рухлива структура, створюються тимчасові творчі колективи; функціональні обов'язки і права можуть змінюватися залежно від завдань. <i>Створюються громадські структури, які беруть участь в управлінні</i>
Керівництво	Відсутня спеціальна діяльність керівників з подолання опору в роботі; мотиви співробітників вивчаються тільки при необхідності	Вивчаються потенційні можливості персоналу, їх мотиви, цінності; створюється структура неформальних відносин; використовуються методи мотивації «на розвиток». <i>Розвивається партнерський характер відносин між владою і суспільством</i>
Контроль	Контроль визначається мірою необхідності для підтримки наявного потенціалу ВНЗ	Випереджаючий характер контролю; частота контролю індивідуальна; інтенсивність контролю може бути менше. <i>Здійснюється громадська експертиза</i>

Варіативним компонентом є режим функціонування за участю громадськості (державно-громадське управління), що визначає спрямованість управління до змін з урахуванням результатів взаємодії із зацікавленими суб'єктами. Об'єктом управління в цьому випадку є зміни в змісті, організації і технологіях освітнього процесу з метою нарощування освітнього потенціалу, підвищення його ефективності за рахунок взаємодії з освітнім простором, громадськістю, соціальним оточенням, яке створюється на всіх рівнях: від навчального закладу до державного.

Для нашого дослідження актуальним є варіативний компонент управління у сфері вищої освіти загалом й окремого навчального закладу зокрема, який

сьогодні повільно втілюється в практику через низку таких проблем у сфері освіти, як¹:

- нормативно-правова зарегульованість освітньої сфери;
- наявність функціонального конфлікту в органах управління освітою різного рівня;
- орієнтація системи управління освітою на контроль-наглядову діяльність за рахунок надання державних послуг;
- перевантаженість органів управління освітою функцій з управління майном;
- перевантаженість органів управління освітою надлишковими функціями;
- наявність в органів управління освітою великої кількості функцій, що дублюються;
- наявність функцій, що виконуються частково;
- перевантаженість органів управління освітою діяльністю, що не має функціонального навантаження;
- перевантаженість повсякденної діяльності органів управління освітою звітами;
- посилена централізація сфери управління освітою;
- неефективність паралельних систем освіти галузевого підпорядкування;
- відсутність чіткого розподілу повноважень між місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування у сфері освіти;
- неоднорідність структурного підходу при формуванні системи органів управління освітою на регіональному рівні та проблема подвійного підпорядкування;
- розмитість функціональної відповідальності у сферах вищої освіти;
- відсутність державних функцій у сфері самоосвіти;
- відсутність конкретних механізмів державно-громадського управління освітою на законодавчому рівні.

У зв'язку з цим, вважаємо за необхідне зупинитись на аналізі окремих загальновідомих інститутів державно-громадського управління вищою освітою (табл. 9.3) та виокремленні основних важелів їх управлінського впливу в галузі вищої освіти.

За роки незалежності в Україні накопичено досвід функціонування інститутів державно-громадського управління системою вищої освіти: Громадська рада та Всеукраїнська студентська рада при Міністерстві освіти і науки України, Асоціації вищих навчальних закладів, Спілка ректорів вищих навчальних закладів України, ради ректорів і директорів вищих навчальних закладів, наглядові та вчені ради вищих навчальних закладів, вищі колегіальні органи громадського самоврядування та ін.

¹ Модернізація системи управління освітою в Україні: дорожня карта реформ / Горуненко О., Афанасьєва В., Базелюк В., Драч І., Клименко Є., Рябова З.; за заг. ред. Горуненко О. – К., 2014. – 84 с.

Інститути державно-громадського управління вищою освітою

№ п/п	Громадські організації
1.	Громадська рада при МОН України
2.	Всеукраїнська студентська рада при Міністерстві освіти і науки України
3.	Асоціація університетів України
4.	Всеукраїнська громадська організація «Громадська Рада освітян і науковців України» (ГРОНУ)
5.	Спілка ректорів вищих навчальних закладів України
6.	Ради ректорів (директорів) вищих навчальних закладів
7.	Вчена рада університету
8.	Наглядові ради вищого навчального закладу
9.	Вищий колегіальний орган громадського самоврядування вищого навчального закладу (загальні збори (конференція) трудового колективу)

Так, вищим колегіальним органом громадського самоврядування вищого навчального закладу є **загальні збори (конференція) трудового колективу**, включаючи виборних представників з числа студентів. До основних компетенцій зборів належать¹:

- погодження за поданням вченої ради вищого навчального закладу статуту вищого навчального закладу чи зміни (доповнення) до нього;
- вивчення щороку звіту керівника вищого навчального закладу та оцінювання його діяльності;
- обирання комісії з трудових спорів відповідно до законодавства про працю;
- розглядання за обґрунтованим поданням наглядової або вченої ради вищого навчального закладу питання про дострокове припинення повноважень керівника вищого навчального закладу;
- затвердження правил внутрішнього розпорядку вищого навчального закладу і колективного договору.

Отже, вищий колегіальний орган громадського самоврядування співпрацює з наглядовою та вченою радою університету. Метою діяльності **наглядової ради** є здійснення нагляду за управлінням майном вищого навчального закладу, додержанням мети його створення. До її основних функцій діяльності належить²:

¹ Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

² Імператив якості: вчимося цінувати і оцінювати вищу освіту: навч. посіб. / За ред. Т. Добка [та ін.]. – Львів:

- розв'язання перспективних завдань його розвитку;
- залучення фінансових ресурсів для забезпечення його діяльності з основних напрямів розвитку і здійснення контролю за їх використанням;
- забезпечення взаємодії вищого навчального закладу з державними органами та органами місцевого самоврядування, науковою громадськістю, суспільно-політичними організаціями та суб'єктами господарської діяльності в інтересах розвитку та підвищення якості освітньої діяльності і конкурентоспроможності вищого навчального закладу;
- здійснення громадського контролю за діяльністю вищого навчального закладу тощо.

Разом з тим, на думку науковців¹, сьогодні суттєвого поліпшення вимагає діяльність наглядових рад ВНЗ. До 2014 року склад Наглядової ради вищого навчального закладу затверджувався центральним органом виконавчої влади, у підпорядкуванні якого він перебував. Це спричинило те, що до ради входили саме ті особи, які мали широкі повноваження контролю державних рішень, але без недостатнього врахування інтересів вищого навчального закладу та громадськості.

Для прикладу, зазначимо, що найбільш розвиненою є діяльність наглядових рад в Сполучених Штатах Америки. Склад наглядової ради різноманітний². До неї можуть входити судді, письменники, журналісти, адвокати, бізнесмени, професори інших університетів, представники університету та органів влади. До основних її функцій належать: нагляд за якістю освіти та роботою окремих шкіл, департаментів і окремих програм; відповідальність щодо академічних, фінансових та фізичних ресурсів університету; затвердження бюджету, найбільш капітальних проектів та вартості навчання тощо. Протилежними вищезазначеному є європейські практики управління вищим навчальним закладом. Так, британські, німецькі університети не мають наглядових рад. Натомість є інші дорадчі органи, які мають управлінський вплив на діяльність ВНЗ.

У цьому контексті не можна не погодитися із В. Сиченком, що склади наглядових рад повинні формуватися із зацікавлених осіб, авторитетних роботодавців, тобто тих, для кого готуються фахівці, хто може вносити конкретні пропозиції щодо змісту підготовки та надавати професійно-практичну допомогу³.

Видавництво «Компанія "Манускрипт"», 2014. – 572 с.

¹ Скиба Т. Ю. Інституційні механізми державного управління розвитком системи вищої освіти / Т. Ю. Скиба // Наукові праці: науково-методичний журнал. – Вип. 190. Т. 202. Державне управління. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – С. 183-190 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukraci/govermgmt/2012/202-190-31.pdf>

² Совсун І. Як реформувати управління університетами? / Інна Совсун [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://education-ua.org/ua/articles/136-yak-reformuvati-upravlinnya-universitetami>

³ Сиченко В. В. Механізми державного регулювання системи вищої освіти в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / В. В. Сиченко. – К., 2010. – 42 с.

Вчена рада є колегіальним органом управління вищого навчального закладу, яка¹:

- визначає стратегію і перспективні напрями розвитку освітньої, наукової та інноваційної діяльності вищого навчального закладу;
- розробляє і подає вищому колегіальному органу громадського самоврядування проект статуту вищого навчального закладу, а також рішення про внесення змін і доповнень до нього;
- ухвалює фінансовий план і річний фінансовий звіт вищого навчального закладу;
- визначає систему та затверджує процедури внутрішнього забезпечення якості вищої освіти;
- ухвалює рішення про розміщення власних надходжень у територіальних органах центрального органу виконавчої влади у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, або в банківських установах;
- ухвалює за поданням керівника вищого навчального закладу рішення про утворення, реорганізацію та ліквідацію структурних підрозділів;
- обирає за конкурсом таємним голосуванням на посади деканів, завідувачів (начальників) кафедр, професорів і доцентів, директора бібліотеки, керівників філій;
- затверджує освітні програми та навчальні плани для кожного рівня вищої освіти та спеціальності;
- ухвалює рішення з питань організації освітнього процесу, визначає строки навчання на відповідних рівнях;
- затверджує зразок та порядок виготовлення власного документа про вищу освіту, положення про процедуру і підстави для його видачі випускникам, а також зразки, порядок виготовлення, процедуру і підстави для видачі випускникам спільних і подвійних дипломів;
- ухвалює основні напрями проведення наукових досліджень та інноваційної діяльності;
- оцінює науково-педагогічну діяльність структурних підрозділів;
- присвоює вчені звання професора, доцента та старшого дослідника і подає відповідні рішення на затвердження до атестаційної колегії центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки;
- приймає остаточні рішення про визнання іноземних документів про вищу освіту, наукові ступені та вчені звання під час прийняття на роботу педагогічних, наукових, науково-педагогічних та інших працівників, а також під час зарахування вступників на навчання;
- має право вносити подання про відкликання керівника вищого навчального закладу з підстав, передбачених законодавством, статутом вищого навчального закладу, контрактом, яке розглядається вищим колегіаль-

¹ Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

ним органом громадського самоврядування вищого навчального закладу тощо.

Роль вченої ради в діяльності ВНЗ важко переоцінити. Вона відіграє основну роль в управлінні вищим навчальним закладом і забезпечує реалізацію державно-громадського управління на університетському рівні. Разом з тим, слід зауважити, що в українських реаліях головою вченої ради є керівник (ректор, президент, начальник, директор тощо) ВНЗ. Така практика, на нашу думку, не є ефективною, оскільки позбавляє реального впливу громадськості на прийняття управлінського рішення щодо діяльності ВНЗ. Тому, вважаємо, що головою вченої ради має бути особистість, яка є незалежною від централізованих управлінських впливів.

Разом з тим, участь керівників ВНЗ в управлінні ВНЗ та їх вплив на державну політику є вагомим. У зв'язку з цим ними було створено Раду ректорів (директорів) вищих навчальних закладів та Спілку ректорів вищих навчальних закладів.

Спілка ректорів вищих навчальних закладів та Рада ректорів (директорів) вищих закладів освіти в регіонах є постійними органами громадського самоврядування в системі вищої освіти, що створена для удосконалення системи управління освітою та координації діяльності вищих закладів освіти з питань виховної, навчально-методичної і наукової роботи, основними спільними завданнями яких є такі¹:

- координація діяльності вищих навчальних закладів регіону, забезпечення функціонування системи вищої освіти відповідно до вимог законодавства в умовах нових соціально-економічних відносин, становлення громадянського суспільства, розвитку глобальних комунікаційних та інформаційних систем й орієнтування освітньої діяльності на задоволення потреб особистості, регіону та держави;
- вивчення та прогнозування потреб регіону у фахівцях певного рівня кваліфікації та профілю підготовки. Визначення пріоритетних напрямів підготовки та спеціальностей, необхідних для динамічного соціально-економічного розвитку держави та регіону;
- спільне використання науково-педагогічного потенціалу та матеріально-технічних ресурсів вищих закладів освіти для розв'язання важливих проблем освіти та науки;
- розробка та реалізація заходів щодо соціального захисту працівників та студентів вищих закладів освіти, спільного використання об'єктів соціально-культурного та побутового призначення;
- координація діяльності вищих навчальних закладів щодо участі у виконанні державних, галузевих та регіональних цільових програм.

¹ Спілка ректорів вищих навчальних закладів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gronu.org.ua/about/>

- аналіз стану системи вищої освіти в регіоні та впливу зовнішніх факторів (демографічні, етнічні, соціально-економічні, політичні, ринкові, міжнародні) та внутрішніх чинників на тенденції розвитку навчальних закладів регіону; розробка пропозицій щодо удосконалення мережі вищих навчальних закладів;
- вивчення та поширення передового досвіду організації навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах, проведення соціологічних досліджень у колективах. Внесення за результатами аналізу пропозицій до Міністерства освіти і науки України щодо покращення діяльності вищих закладів освіти;
- участь (за дорученням Міністерства освіти і науки України, місцевих органів державної виконавчої влади) в перевірках освітньої, наукової та виховної діяльності вищих навчальних закладів області не залежно від форм власності та підпорядкування.

Однак слід зауважити, що положення про Спілку ректорів вищих навчальних закладів та Раду ректорів (директорів) вищих закладів освіти в регіонах було затверджене наказом Міністерством освіти України в 1996 році і до цього часу не переглядалося. Тому, як стверджує С. Ніколаєнко, роль і місце їх у процесах управління системою вищої освіти та прийняття рішень має бути радикально переглянута, а функціональні можливості і права значно розширені. Інакше і надалі, як реакція на результати діяльності цих рад, освітянський загал буде створювати асоціації, конфедерації, інші громадські організації самоуправління, а самі ради стануть непотрібними¹.

Для прикладу, такою незалежною, але разом з тим законодавчо урегульованою (свідоцтво № 2235 від 11 травня 2005 р.) є **Всеукраїнська громадська організація «Громадська Рада освітян і науковців України» (ГРОНУ)**. Метою ГРОНУ є сприяння відродженню високого суспільного авторитету, статусу педагога і вченого, підвищенню ролі освіти і науки в економічному, духовно-моральному, культурному розвитку суспільства, держави, народу, особистості та захист спільних інтересів своїх членів².

Головні завдання організації полягають у:

- сприянні соціальному, законодавчому захисту освітян, науковців, учнів, студентів, аспірантів, всебічному покращанню їх матеріального становища, матеріально-технічному розвитку навчально-виховних закладів і наукових установ незалежно від форми їх власності;
- підтримці творчо працюючих молодих педагогів, вчених, обдарованих докторантів, аспірантів, студентів, учнів;
- сприянні інноваційному розвитку держави;

¹ Матеріали до доповіді міністра освіти і науки Станіслава Ніколаєнка на підсумковій колегії МОН України (1-2 березня 2007 року, м. Харків) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lib.nau.edu.ua/press/statti/axiv/2007/mindop.htm>

² Громадська рада освітян і науковців України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gronu.org.ua/about/>

- сприянні демократизації, гуманітаризації, гуманізації освіти, впровадженню толерантної педагогіки та державно-громадського управління галуззю, вдосконаленню її структурної організації;
- сприянні докорінному вдосконаленню педагогічної освіти, ретельному відбору і допрофесійній підготовці талановитої, здатної (схильної) до педагогічної діяльності молоді за ознаками духовно-морального, інтелектуально-творчого потенціалу;
- впливові на оновлення змісту, зростання якості освіти, впровадження в навчально-виховний процес ефективних методів, технологій, вітчизняного і зарубіжного інноваційного досвіду;
- наданні пріоритету інтелектуальному розвитку, патріотичному, морально-естетичному, фізичному вихованню дітей і молоді;
- громадському моніторингу норм моралі в ЗМІ і в діяльності владних структур всіх рівнів, сприянні встановленню в суспільстві здорового, високоморального способу, укладу життя;
- здійсненні громадського моніторингу за виконанням законодавства, нормативних актів у галузі освіти і науки.

Співвіднесення цього органу до загальновідомих державно-громадських інститутів пов'язано з її активною діяльністю. Вона тісно співпрацює з Міністерством освіти і науки України та з Національною академією педагогічних наук, Національною академією наук України, іншими державними відомствами та установами, органами місцевого самоврядування, науковими і навчальними закладами, громадськістю, ЗМІ. ГРОНУ об'єднує зусилля широкого загалу освітян, науковців, учнівської і студентської молоді, батьків, службовців, закладів освіти і науки, державних, громадських, політичних організацій, діячів культури і мистецтва, ЗМІ для практичного їх втілення в державі і суспільстві.

Асоціація Університетів України створена з метою задоволення та захисту законних соціальних, економічних, творчих, наукових, освітніх, національно-культурних та інших спільних інтересів своїх членів, сприяння створенню правових і організаційних умов для розширення академічних свобод, університетської автономії, науки і освіти для сталого розвитку. Основними завданнями Асоціації є¹:

- обмін досвідом, координація та організація сумісної діяльності вищих навчальних закладів та наукових інституцій у галузі удосконалення науково-дослідної, навчально-методичної, культурно-просвітницької та громадської діяльності у сфері підготовки кадрів з вищою освітою та вищою кваліфікацією, формування свідомості нової якості молодого покоління;
- приведення основних положень національних нормативних актів до основних положень міжнародних нормативних актів щодо академічних свобод і університетської автономії у сфері вищої освіти;

¹ Асоціація університетів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://auu.kma.mk.ua/>

- задоволення та захист законних наукових, освітніх, соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних та інших спільних інтересів своїх членів, сприяння реалізації конституційних прав і свобод громадян України, підвищення ролі особистості в громадянському суспільстві;
- ініціювання та проведення діяльності щодо поширення національних традицій та досягнень вищої освіти та науки України у світовому науково-освітньому просторі;
- організація та розширення міжнародного співробітництва членів Асоціації у галузі науково-дослідної та навчально-методичної діяльності, розробка сумісних програм та планів, спрямованих на удосконалення університетської освіти та наукових досліджень;
- стимулювання інноваційної діяльності, появи нових ідей, ініціатив та проєктів культурного, соціального, наукового, освітнього й економічного розвитку у сфері вищої освіти України та окремих її регіонів;
- ефективне використання інтелектуального потенціалу членів Асоціації та сприяння забезпеченню захисту і правомірного використання об'єктів права інтелектуальної власності членів Асоціації;
- підготовка рекомендацій та пропозицій з питань вищої освіти, підготовки кадрів вищої кваліфікації та їх представлення на розгляд органам державної влади та управління, органам самоврядування, урядовим структурам;
- заохочування та координація співпраці серед членів Асоціації та сприяння їх мобільності.

Важливим питанням розширення громадського впливу на управління університетським середовищем є розвиток студентського самоврядування. В Україні воно традиційно діє на рівні вищого навчального закладу, групи, курсу, студмістечка і займається питаннями сприяння студентам в їхній навчальній та науковій діяльності, створення належних побутових умов та організації відпочинку.

Аналіз розвитку демократичного студентського самоврядування в країнах – учасницях Болонського процесу показує, що головними його пріоритетами є захист інтересів студентів; реалізація студентських ініціатив в усіх сферах діяльності; підвищення ефективності взаємодії між студентами та університетською адміністрацією; забезпечення студентських прав і свобод відповідно до громадянських норм, чинних у суспільстві; співпраця з державними та місцевими органами влади; організація побуту і дозвілля, працевлаштування студентів; створення нового інформаційного простору для студентів та їхнього зв'язку зі світовими інформаційними джерелами¹.

¹ Матеріали до доповіді міністра освіти і науки Станіслава Ніколаєнка на підсумковій колегії МОН України (1-2 березня 2007 року, м. Харків) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lib.nau.edu.ua/press/statti/axiv/2007/mindop.htm>

В Україні за останні роки склалася мережа неурядових громадських організацій, які опікуються проблемами студентського самоврядування. Серед них чільне місце посідає **Всеукраїнська студентська рада** – консультативно-дорадчий колегіальний орган студентського самоврядування при Міністерстві освіти і науки України. Основними її функціями є:

- сприяння розвитку студентського самоврядування,
- врахування інтересів студентської молоді при виробленні та реалізації політики України у сферах вищої освіти, соціального становлення та розвитку студентської молоді;
- налагодження конструктивної взаємодії між органами державної влади, органами місцевого самоврядування і органами студентського самоврядування навчальних закладів України;
- забезпечення виконання студентами своїх обов'язків та захист їхніх прав і сприяння гармонійному розвитку особистості студента;
- сприяння розширенню регіонального, всеукраїнського та міжнародного співробітництва у сфері освіти, культури, праці, соціального становлення та розвитку студентської молоді;
- сприяння формуванню правового громадянського суспільства в Україні.

Сьогодні вона є членом Європейської спілки студентських органів самоуправління (ESIB), яка представляє європейське студентство у групі підтримки Болонського процесу (BFUG).

На сьогоднішньому етапі розвитку студентського самоврядування в Україні рушійним моментом його покращення стало прийняття закону «Про вищу освіту». Відповідно до нього органи студентського самоврядування¹:

- беруть участь в управлінні вищим навчальним закладом у порядку, встановленому цим Законом та статутом вищого навчального закладу;
- беруть участь в обговоренні та вирішенні питань удосконалення освітнього процесу, науково-дослідної роботи, призначення стипендій, організації дозвілля, оздоровлення, побуту та харчування;
- проводять організаційні, просвітницькі, наукові, спортивні, оздоровчі та інші заходи;
- беруть участь у заходах (процесах) щодо забезпечення якості вищої освіти;
- захищають права та інтереси студентів (курсантів), які навчаються у вищому навчальному закладі;
- делегують своїх представників до робочих, консультативно-дорадчих органів;
- приймають акти, що регламентують їх організацію та діяльність;

¹ Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

- беруть участь у вирішенні питань забезпечення належних побутових умов проживання студентів у гуртожитках та організації харчування студентів;
- розпоряджаються коштами та іншим майном, що перебувають на балансі та банківських рахунках органів студентського самоврядування;
- вносять пропозиції щодо змісту навчальних планів і програм;
- вносять пропозиції щодо розвитку матеріальної бази вищого навчального закладу, у тому числі з питань, що стосуються побуту та відпочинку студентів;
- мають право оголошувати акції протесту;
- виконують інші функції, передбачені цим Законом та положенням про студентське самоврядування вищого навчального закладу.

За погодженням з органом студентського самоврядування вищого навчального закладу приймаються рішення про:

- відрахування студентів (курсантів) з вищого навчального закладу та їх поновлення на навчання;
- переведення осіб, які навчаються у вищому навчальному закладі за державним замовленням, на навчання за контрактом за рахунок коштів фізичних (юридичних) осіб;
- переведення осіб, які навчаються у вищому навчальному закладі за рахунок коштів фізичних (юридичних) осіб, на навчання за державним замовленням;
- призначення заступника декана факультету, заступника директора інституту, заступника керівника вищого навчального закладу;
- поселення осіб, які навчаються у вищому навчальному закладі, у гуртожиток і виселення їх із гуртожитку;
- затвердження правил внутрішнього розпорядку вищого навчального закладу в частині, що стосується осіб, які навчаються;
- діяльність студентських містечок та гуртожитків для проживання осіб, які навчаються у вищому навчальному закладі.

Поряд із зазначеними перевагами студентського самоврядування, слід підкреслити, що їх представники відповідно до закону є членами вчених рад університету і інституту (факультету), а це не менше як 10 і 15 відсотків відповідно, а це може мати реальний вплив на прийняття управлінських рішень.

За останній рік одним з основних і дієвих громадських важелів впливу у галузі є **Громадська рада при Міністерстві освіти і науки України** як постійний колегіальний виборний громадський консультативно-дорадчий орган, який утворений для забезпечення участі громадян в управлінні державними справами, ефективної взаємодії Міністерства освіти і науки України, здійснення громадського контролю за діяльністю МОН України, врахування громадської думки при формуванні та реалізації державної політики у сфері його компетенції.

Громадська рада функціонує на засадах самоврядності та відповідно до взятих на себе завдань¹:

- готує та подає МОН України пропозиції до орієнтовного плану проведення консультацій з громадськістю, а також щодо проведення консультацій, не передбачених таким планом;
- готує та подає МОН України пропозиції щодо організації консультацій з громадськістю;
- подає МОН України пропозиції щодо підготовки проектів нормативно-правових актів з питань формування та реалізації державної політики у відповідній сфері, вдосконалення роботи Міністерства;
- проводить відповідно до законодавства громадську експертизу та громадську антикорупційну експертизу проектів нормативно-правових актів з питань функціонування галузі;
- здійснює громадський контроль за врахуванням органом пропозицій та зауважень громадськості, а також дотриманням ним нормативно-правових актів, спрямованих на запобігання та протидію корупції;
- інформує в обов'язковому порядку громадськість про свою діяльність, прийняті рішення та їх виконання на офіційному веб-сайті МОН України та в інший прийнятний спосіб;
- збирає, узагальнює та подає МОН України пропозиції громадських організацій щодо вирішення питань, які мають важливе суспільне значення;
- організовує публічні заходи для обговорення актуальних питань розвитку галузі;
- ініціює організацію проведення досліджень МОН України у сфері його компетенції;
- готує та оприлюднює щорічний звіт про свою діяльність.

Проте відповідно до дослідження² не можна говорити про високу ефективність діяльності громадських органів та дієвий вплив на прийняття та реалізацію управлінських рішень в сфері вищої освіти. Інститути державно-громадського управління вищою освітою переважно не мають реального впливу на найважливіші рішення з питань основної і перспективної діяльності вищої школи. Для прикладу, подібні інститути в країнах розвиненої демократії відіграють важливу роль у здійсненні управління системами вищої школи, маючи навіть право вето з окремих питань³.

¹ Громадська рада при Міністерстві освіти і науки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/pr-viddil/96/212/1411117023/>

² Біла книга національної освіти України / [Т. Ф. Алексєнко, В. М. Аніщенко, В. Г. Кремень та ін.]; НАПН України; за заг. ред. В. Г. Кременя. – К.: Інформ. системи, 2010. – 340 с.

³ Сиченко В. В. Механізми державного регулювання системи вищої освіти в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / В. В. Сиченко. – К., 2010. – 42 с.

Отже, узагальнюючи вищезазначене, зміни в управлінні вищою освітою можливі за тісної співпраці органів державного управління освітою всіх рівнів, навчальних закладів, громадського самоврядування та піднесення їх відповідальності у межах розмежованих повноважень. З цією метою необхідно¹:

- сформувати цілісну систему інституційно розвинених і законодавчо уповноважених громадських органів у вищій школі;
- наділити громадські органи правом брати реальну участь у вирішенні питань основної діяльності вищої школи, аж до права ветовання окремих адміністративних рішень;
- визначити перелік питань вищої школи, з яких (утворення, надання особливого статусу закладу тощо) без згоди відповідних громадських органів не можуть прийматися адміністративні ухвали;
- законодавчо встановити порядок формування і можливі джерела фінансово-економічного підтримання діяльності громадських органів у вищій освіті.

Нині для української громадськості здійснення управлінських впливів на розвиток вищої освіти є умовним, однак реформування законодавчої системи вищої освіти надає цим інститутам широких прав, якими необхідно ефективно користуватися і переходити з рівня спостерігача на рівень активного учасника в управлінських процесах вищої школи.

Напрями і шляхи оптимізації системи державно-громадського управління якістю вищої професійної освіти в умовах українських реалій

Сьогодні однією з вимог в теорії і практиці функціонування галузі освіти як визначального чинника задоволення соціальних потреб та як об'єктивної основи прогнозування її подальшого розвитку є якість освіти. Стратегія якості освіти стала основою світової освітньої політики загалом, й вітчизняної зокрема. Забезпечення високоякісної освіти на всіх її рівнях, оцінювання результативності освітнього процесу й управління якістю вищої освіти є ключовим завданням сьогодення.

У програмному документі ЮНЕСКО зазначено, що поняття «якість вищої освіти» характеризується численними аспектами і значною мірою залежить від контекстуальних рамок цієї системи, інституціональних завдань чи умов і норм у певній дисципліні².

С. Шевченко розглядає поняття «якість вищої освіти» як суспільну характеристику, багатовимірне методологічне поняття, яке різнобічно відображає суспільне життя: соціальні, економічні, політичні, педагогічні, демографічні та

¹ Біла книга національної освіти України / [Т. Ф. Алексєнко, В. М. Аніщенко, В. Г. Кремень та ін.]; НАПН України; за заг. ред. В. Г. Кременя. – К.: Інформ. системи, 2010. – 340 с.

² Програмний документ ЮНЕСКО (1995) // Науково-освітній потенціал нації: погляд у XXI століття / Авт. кол.: В. Литвин (кер.), В. Андрущенко, С. Довгий та ін. – К.: Навч. книга, 2003. – С. 352-354.

інші життєво значущі для розвитку людини аспекти життя. Як системний об'єкт її характеризують якість мети, якість педагогічного процесу і якість результату¹.

Якість вищої освіти – комплексна характеристика, яка відображає діапазон і рівень освітніх послуг, що надаються системою освіти відповідно до інтересів особи, суспільства і держави. Якісна освіта повинна давати можливість кожному індивіду залежно від його інтересів і можливостей здобувати повноцінну, безперервну освіту відповідного рівня в усіх її формах².

Згідно з законом «Про вищу освіту»³ якість вищої освіти – це рівень здобутих особою знань, умінь, навичок, інших компетентностей, що відображає її компетентність відповідно до стандартів вищої освіти. Разом з тим в документі зазначено, що якість освітньої діяльності – це рівень організації освітнього процесу у вищому навчальному закладі, що відповідає стандартам вищої освіти, забезпечує здобуття особами якісної вищої освіти та сприяє створенню нових знань.

Виправданим шляхом до поліпшення якості освіти будуть суттєві структурні зміни, які мають на меті активізацію участі суспільства в забезпеченні якості вищої освіти. Для цього потрібно сформувати академічну культуру забезпечення якості як накопичений досвід взаємодії суспільства й системи вищої освіти.

Як приклад, колектив науковців проекту «Trust»⁴ визнає, що проблему української освіти не можна вирішити лише адміністративними або законодавчими вольовими рішеннями «згори», вона значно глибша і потребує суспільних перетворень.

Для усвідомлення значущості якості вищої освіти, пропонуємо порівняльний аналіз системи вищої освіти як такої, що існує у вимірі українського суспільства і системи забезпечення якості вищої освіти, яка є нині викликом і потребує значних зусиль щодо її імплементації (табл. 9.4).

Отже, система вищої освіти України характеризується переважно адміністративно-командними методами управління, замовником і споживачем освітніх послуг у цій системі є держава. Відтак в українській системі освіти логічно побудовані формальні процеси і процедури. Натомість намагання інтегруватись в європейський простір вимагає реформування система вищої освіти на користь її якості, тому сьогодні активно впроваджується система забезпечення якості вищої освіти, коли вимоги до якості освіти висувають безпосередньо споживачі освітніх послуг – працедавці, студенти та суспільство.

¹ Шевченко С. О. Розвиток державно-громадського управління якістю вищої освіти України в умовах входу до Болонського процесу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. упр.: 25.00.02 «Механізми державного управління» / С. О. Шевченко. – Запоріжжя, 2012. – 36 с.

² Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

³ Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

⁴ Імператив якості: вчимося цінувати і оцінювати вищу освіту: навч. посіб. / За ред. Т. Добка [та ін.]. – Львів: Видавництво «Компанія "Манускрипт"», 2014. – 572 с.

Відмінності у системі вищої освіти та системи забезпечення її якості¹

Система вищої освіти	Система забезпечення якості вищої освіти
<i>Умови діяльності</i>	
Адміністративно-командна система	Свобода вибору в умовах ринку, автономія вищих навчальних закладів
<i>Основний споживач освіти</i>	
Державний механізм	Студент, громадськість, працевластці
<i>Основний результат</i>	
Навички та вміння пристосовуватися до вимог влади, розподіляти на свою користь бюджетні кошти	Навички та вміння висувати вимоги до якості освіти

Для результативного становлення системи забезпечення якості вищої освіти в Україні необхідно враховувати європейський досвід для вирішення цієї проблеми. Європейські дослідники виокремили три напрями, які безпосередньо залежать від якості вищої освіти²:

- інтелектуальний і духовний рівень розвитку суспільства, який визначається освіченістю її громадян;
- рівень розвитку науки, який пов'язаний з проведенням фундаментальних і прикладних досліджень, появою відкриттів;
- розвиток суспільного виробництва, в результаті якого створюється матеріальна основа багатства нації.

Взаємодія цих трьох елементів, об'єднаних у так званий «трикутник знань» (освіта – наука – інновації), є основним напрямом розвитку європейської вищої освіти. Для України такий підхід слід вважати не просто прийнятним, а дуже корисним і навіть вкрай необхідним. Приймавши його, можна сформулювати результат процесу забезпечення якості вищої освіти вищої освіти таким чином³:

- розвиток громадянського суспільства,
- розвиток національної науки в загальноосвітніх масштабах,
- конкурентоспроможний розвиток національного виробництва.

¹ Імператив якості: вчимося цінувати і оцінювати вищу освіту: навч. посіб. / За ред. Т. Добка [та ін.]. – Львів: Видавництво «Компанія "Манускрипт"», 2014. – 572 с.

² Імператив якості: вчимося цінувати і оцінювати вищу освіту: навч. посіб. / За ред. Т. Добка [та ін.]. – Львів: Видавництво «Компанія "Манускрипт"», 2014. – 572 с.

³ Від контролю до культури якості: перезавантаження процесів забезпечення якості в українській вищій школі: практ. посіб. / За ред. С. Гришко [та ін.]. – Львів: Видавництво «Компанія "Манускрипт"», 2014. – 168 с.

У зв'язку з цим ми визначаємо якість вищої освіти як ступінь відповідності освітньої системи не тільки вимогам стандартів і нормативних документів, а й вимогам роботодавців, громадськості, студентів тощо. Вона є інтегральною характеристикою і результатом освітньої системи.

Слід зазначити, що сьогодні система забезпечення якості вищої освіти в Україні затверджена на законодавчому рівні і складається із¹:

- системи забезпечення вищими навчальними закладами якості освітньої діяльності та якості вищої освіти (система внутрішнього забезпечення якості);
- системи зовнішнього забезпечення якості освітньої діяльності вищих навчальних закладів та якості вищої освіти;
- системи забезпечення якості діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти і незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти.

Так, система *забезпечення вищими навчальними закладами якості освітньої діяльності та якості вищої освіти* (система внутрішнього забезпечення якості) передбачає здійснення таких процедур і заходів:

- визначення принципів та процедур забезпечення якості вищої освіти;
- здійснення моніторингу та періодичного перегляду освітніх програм;
- щорічне оцінювання здобувачів вищої освіти, науково-педагогічних і педагогічних працівників вищого навчального закладу та регулярно оприлюднення результатів таких оцінювань на офіційному веб-сайті вищого навчального закладу, на інформаційних стендах та в будь-який інший спосіб;
- забезпечення підвищення кваліфікації педагогічних, наукових і науково-педагогічних працівників;
- забезпечення наявності необхідних ресурсів для організації освітнього процесу, у тому числі самостійної роботи студентів, за кожною освітньою програмою;
- забезпечення наявності інформаційних систем для ефективного управління освітнім процесом;
- забезпечення публічності інформації про освітні програми, ступені вищої освіти та кваліфікації;
- забезпечення ефективної системи запобігання та виявлення академічного плагіату у наукових працях працівників вищих навчальних закладів і здобувачів вищої освіти;
- інших процедур і заходів.

Система забезпечення вищим навчальним закладом якості освітньої діяльності та якості вищої освіти (система внутрішнього забезпечення якості) за його поданням оцінюється Національним агентством із забезпечення якості ви-

¹ Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

щої освіти або акредитованими ним незалежними установами оцінювання та забезпечення якості вищої освіти на предмет її відповідності вимогам до системи забезпечення якості вищої освіти, що затверджуються Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти.

Система зовнішнього забезпечення якості освітньої діяльності вищих навчальних закладів та якості вищої освіти передбачає здійснення таких процедур і заходів:

- забезпечення ефективності процесів і процедур внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності вищих навчальних закладів та якості вищої освіти;
- забезпечення наявності системи проведення процедур зовнішнього забезпечення якості;
- забезпечення наявності оприлюднених критеріїв прийняття рішень відповідно до стандартів та рекомендацій забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти;
- налагодження доступного і зрозумілого звітування;
- проведення періодичних перевірок діяльності систем забезпечення якості та механізмів роботи з отриманими рекомендаціями;
- інших процедур і заходів.

Система забезпечення якості діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти і незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти передбачає здійснення таких процедур і заходів:

- забезпечення наявності та ефективності процесів і процедур зовнішнього забезпечення якості вищої освіти;
- забезпечення наявності достатніх і збалансованих ресурсів для здійснення процесів зовнішнього забезпечення якості вищої освіти;
- забезпечення незалежності у діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти і незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти;
- підзвітність;
- інших процедур і заходів.

Таким чином, якість вищої освіти доцільно розглядати в двох аспектах:

- зовнішній аспект: якість результату освітнього процесу – відповідність рівня підготовки випускників попиту роботодавців (вимогам стандартів);
- внутрішній аспект: характеристики системи забезпечення якості освіти – зміст освіти, рівень підготовки абітурієнтів, студентів, науково-педагогічних кадрів, інформаційно-методичний супровід, матеріально-технічне забезпечення якості підготовки фахівців, використовувани освітні технології, наукова діяльність тощо.

Одним із напрямів модернізації якості вищої освіти вважаємо її управлінський аспект, оскільки сучасний етап розвитку вітчизняної освіти характеризу-

ється соціалізацією на гуманізацію стосунків у освітньому процесі, що зумовило активну розробку нової управлінської парадигми, заснованої на соціальному партнерстві між усіма його учасниками. Сьогодні створюються умови для побудови діалогу з громадськістю в питаннях функціонування та розвитку вищої освіти, а отже налагоджується механізм державно-громадського управління якістю вищої освіти.

Важливою складовою державно-громадського управління у цій ситуації стає управління якістю освіти, яке постає двовекторним процесом. З одного боку, воно має забезпечувати якість внутрішніх параметрів процесу й результату навчання студентів, задоволення їхніх освітніх потреб і сподівань щодо здобуття належної компетентності, а з другого, – воно спрямоване на поліпшення використання ресурсів у забезпеченні якості освіти та підвищення ефективності функціонування системи освіти загалом (зовнішні параметри як соціальної системи).

У першому випадку прийняття управлінських рішень ґрунтується на результатах вивчення рівня засвоєння змісту освіти та чинників, які на нього впливають. Це, зокрема, поточне й тематичне оцінювання, державна атестація власними силами, зовнішній (незалежний) стандартизований контроль успішності та практичних навиків тощо. Щодо оцінювання зовнішніх параметрів освітньої системи, то тут долучаються інші механізми управління на рівні локальних місцевих, регіональних освітніх систем та держави загалом. Йдеться про ліцензування й акредитацію навчальних закладів, їх атестаційний рейтинг, оптимізацію мережі навчальних закладів, оцінювання соціальної, педагогічної та економічної ефективності функціонування різних освітніх систем¹.

Отже, управління якістю вищої освіти є необхідною складовою державно-громадського управління освітньою галуззю. Воно підпорядковане загальній стратегії держави й суспільства на пріоритетний розвиток освіти, забезпечення конституційного права громадян на освіту і рівного їх доступу до якісної освіти. Завдяки цьому управління якістю освіти передбачає ряд заходів, які зумовлюють першочергові кроки для забезпечення суспільних вимог щодо якості освіти. Основними з них є²:

- інтеграція України в європейський освітній простір, значущість принципів і пріоритетів Болонського процесу;
- досягнення в державно-управлінській галузі консенсусу між державою, бізнесом, промисловістю, вищим навчальним закладом і наукою, суспільством щодо вирішення проблем соціально-економічного розвитку;
- розширення повноважень громадян у розробці, прийнятті та реалізації рішень у процесі державно-громадського управління якістю вищої

¹ Імператив якості: вчимося цінувати і оцінювати вищу освіту: навч. посіб. / За ред. Т. Добка [та ін.]. – Львів: Видавництво «Компанія "Манускрипт"», 2014. – 572 с.

² Шевченко С. О. Обґрунтування концепції ефективного державно-громадського механізму управління якістю вищої освіти / С. О. Шевченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2012-02\(8\)/12ssovou.pdf](http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2012-02(8)/12ssovou.pdf)

освіти, в якому чітко розподілені та узгоджені повноваження, функції і відповідальність усіх суб'єктів освітньої діяльності;

- розуміння якості як найбільш важливого чинника, що сприяє успіху і конкурентоспроможності вищого навчального закладу як на національному, так і світовому рівні;
- готовність вищої освіти до підвищення мобільності студентів, викладачів і науковців;
- удосконалення інструментарію (ліцензування, атестації та акредитації);
- розробка та запровадження критеріїв якості вищої світи тощо.

У контексті реформування освітньої галузі України групою експертів та фахівців з освітнього менеджменту розроблено проект Стратегії реформування вищої освіти до 2020 року¹. Однією з найважливіших її реформ є створення системи забезпечення якості вищої освіти, у ході якої має бути забезпечено вирішення певного кола завдань. Сутнісна характеристика поставлених документом завдань спрямована на наступне.

1. Переорієнтація системи ліцензування та акредитації з функції одного з головних інструментів державного управління галуззю на базову технологію стимулювання підвищення якості вищої освіти.

У цьому контексті треба підкреслити, що подальший розвиток системи ліцензування та акредитації неможливий без **розширення ролі та участі професійної спільноти і громадського контролю** за нею. Якщо ліцензування має залишатись під контролем та відповідальністю держави (за умови суттєвого скорочення переліку освітніх послуг, що потребують ліцензування), то акредитація повинна рухатись від державної до громадської. В Україні має знайти підтримку практика незалежної та міжнародної акредитації освітніх програм та навчальних закладів. Ліцензійно-акредитаційна система повинна стати одним з головних чинників переходу від фрагментарної координації до **ефективної кооперації вищої школи, ринку праці, самоврядних професійних спільнот, інших інститутів громадянського суспільства**. Це дасть змогу гармонізувати зміст освітніх програм з потребами ринку праці, структуру підготовки фахівців із запитами національної економіки та залучити додаткові ресурси бізнесу до фінансування вищої освіти².

2. Створення умов для формування першого складу Національного агентства, спроможного продовжити політику розвитку автономії закладів вищої освіти та створення атмосфери довіри між усіма зовнішніми та внутрішніми стейкхолдерами вищої освіти, побудувати засади забезпечення інституційної спадкоємності в діяльності Агентства.

¹ Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/doc/files/news/438/43883/HE_Reforms_Strategy_11_11_2014.pdf

² Проект Концепції реформування системи ліцензування та акредитації у вищій освіті України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/6976/>

Національне агентство складатиметься з двадцяти п'яти членів. Два члени делегуватимуться Національною академією наук та по одному – від національних галузевих академій наук; тринадцять членів обиратимуться з'їздами з числа представників вищих навчальних закладів державної, комунальної та приватної форми власності; трьох членів оберуть спільним представницьким органом всеукраїнських об'єднань організацій роботодавців; двох – з'їздом представників органів студентського самоврядування вишів з числа осіб, які здобувають вищу освіту.

Отже, діяльність агентства активно залучатимуться досвідчені фахівці, науково-педагогічні працівники вищих навчальних закладів, поле діяльності яких окреслюватиметься проведенням ліцензійної та акредитаційної експертизи.

Таким чином, постає питання організованого відбору, професійного навчання та фахової й особистої відповідальності кваліфікованих експертів. Виходячи з цього, ми пропонуємо запровадити навчальний спецкурс «Експертна діяльність в процедурі акредитації вищих навчальних закладів», який спрямований на підготовку експертів вищої освіти та на формування у них відповідних компетенцій. Нами визначено основні компетенції експерта освітньої діяльності – фахові, управлінські, процесуальні, організаційні, соціально-особистісні, компетенції самоменеджменту.

3. Напрацювання методичної бази та надання практичної допомоги закладам вищої освіти у створенні систем внутрішнього забезпечення якості.

У відповідності до змісту Болонського процесу основою конкурентоспроможності освіти є якість, де менеджмент вищого навчального закладу має бути націлений на її забезпечення. Формування систем менеджменту якості (СМЯ) у сфері освіти вже ні в кого не викликає сумнівів, однак суперечки про модель СМЯ для вищих навчальних закладів ще досить глибоко обговорюються в освітянському середовищі. Очевидними перевагами дискусії щодо управління якістю визначаються наступні:

- моделі системи менеджменту якості, заснованої на вимогах і рекомендаціях міжнародних стандартів ISO 9001:2001;
- моделі Європейського фонду менеджменту якості (EFQM) та її модифікації для вищої освіти;
- моделі управління якістю освіти, засноване на принципах загального менеджменту якості (TQM).

Ці стандарти регламентували вимоги до систем забезпечення якості. Їх основна перевага: універсальність і принципова застосовність до усіх видів діяльності загалом, й освітньої зокрема.

Слід зазначити, що в українських університетах поширеним є міжнародний стандарт ISO серії 9001, який повністю адаптований до освітньої діяльності і починає активно втілюватись в практику вищих навчальних закладів як система внутрішнього забезпечення їх якості.

4. Побудова передумов для розвитку та акредитації незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти, налагодження взаємодії Національного агентства, цих установ та закладів вищої освіти. У цьому контексті доцільно звернутись до європейської практики діяльності таких установ, які мають проводити свою діяльність відповідно до певних стандартів, а саме¹:

- офіційний статус: агенції повинні бути офіційно визнані компетентними державними органами, як такі, що відповідають за зовнішнє забезпечення якості. Агенції також повинні мати повний юридичний статус і відповідати всім вимогам законодавства, в межах якого вони функціонують;
- діяльність: агенції повинні регулярно здійснювати заходи із зовнішнього забезпечення якості (як на рівні цілого закладу, так і на рівні окремих навчальних програм);
- ресурс: агенції повинні мати достатні і збалансовані ресурси – як людські, так і фінансові – задля того, щоб мати змогу ефективно організувати і здійснювати процеси зовнішнього забезпечення якості, зберігаючи при цьому достатній ресурс для розвитку власних процедур та процесів;
- програмна заява: агенції повинні мати чітко сформульовані цілі та завдання своєї діяльності, викладені у програмній заяві, яка має бути відкрита для громадського загалу;
- незалежність: агенції повинні бути незалежними в тому, що нестимуть самотійну відповідальність за свої дії; і що треті сторони, такі як вищі навчальні заклади, міністерства чи інші учасники процесу, не впливатимуть на висновки і рекомендації їхніх перевірок.

5. Інтеграція Національного агентства, незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти, в європейські структури та мережі забезпечення якості вищої освіти, впровадження міжнародних компонентів в систему оцінювання та моніторингу у вищій освіті, просування міжнародної акредитації, використання можливостей бенчмаркінгу для підвищення конкурентоспроможності національної системи вищої освіти.

Насамперед, це рух до європейської інтеграції через значне розширення політичного, економічного і соціального співробітництва (як двостороннього, так і багатостороннього) в рамках діяльності таких міжнародних організацій, як Рада Європи, Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Нові взаємини між країнами змінили очікування від національних систем освіти і висунули до них ряд вимог з позицій міжнародного співробітництва, що зумовлено такими факторами як:

- зростаюча загальна мобільність населення;
- посилена міграція робочої сили;

¹ Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. – К.: Ленвіт, 2006. – 35 с.

- обміни студентами, викладачами;
- проведена в рамках програмної діяльності Ради Європи та Європейського Союзу, координація національних політик в галузі освіти;
- створення єдиного європейського освітнього простору, діяльності ЮНЕСКО, ОЕСР, Ради Європи в галузі взаємного визнання освітніх програм, свідоцтв та дипломів.

6. Розробка стандартів вищої освіти за активної участі стейкхолдерів.

Цілком доречним і очевидним на сьогодні є завдання щодо необхідності зосередження зусиль урядових структур і науково-педагогічної громадськості на упровадженні моделей та механізмів розробки освітніх програм на основі професійних стандартів, а також залучення об'єднань роботодавців до формування цих програм. Професійний стандарт – це вимоги роботодавця до працівника цієї професії. Тому для роботодавця перевагами є те, чим володіє випускник відповідно до кваліфікаційних вимог, щоби випускник був затребуваний на ринку праці, а роботодавець, приймаючи його на роботу, був упевнений у достатності його компетентнісного рівня.

У цьому зв'язку виважена суспільна та науково-педагогічна позиція з питання затвердження національної системи кваліфікацій має 1) забезпечити розуміння (в т.ч. і міжнародне) кваліфікацій як стандартів якості у сфері освіти, професійної підготовки і навчання впродовж життя; 2) націлювати громадян використовувати набуті компетентності для продовження навчання та кар'єрного зростання; 3) системно задовольняти потреб ринку праці у кваліфікованих кадрах.

Шлях до поліпшення якості освіти – це суттєві структурні зміни, які мають на меті *активізацію участі суспільства* в забезпеченні якості освіти. Для цього потрібно сформувати академічну культуру забезпечення якості як накопичений досвід взаємодії суспільства й системи вищої освіти¹.

Отже, за останні роки спостерігається підвищення ролі державно-громадського управління вищої освіти та статусу його представників у вирішенні проблем освіти, що підтверджується і включення громадського компоненту в реалізацію найважливіших проектів розвитку вищої освіти.

¹ Імператив якості: вчимося цінувати і оцінювати вищу освіту: навч. посіб. / За ред. Т. Добка [та ін.]. – Львів: Видавництво «Компанія "Манускрипт"», 2014. – 572 с.

РОЗДІЛ 10

ІННОВАЦІЙНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНО-ГРОМАДСЬКОГО УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ

Функціонуванні і розвиток системи державно-громадського управління освітою орієнтоване сьогодні на активне залучення громадськості до процесу реалізації освітньої політики і формування конкурентоздатного випускника навчального закладу. Але вже сьогодні у світі і у нашій країні актуалізувалися нові інноваційні напрями, що, на нашу думку, вплинуть на систему державно-громадського управління освітою. Це, по-перше, «е-система державно-громадського управління освітою», що формується на основі е-педагогіки, е-уряду тощо та активно використовує інформаційно-комунікативні технології інформаційної цивілізації для переходу «у цифрове суспільство».

По-друге, поряд з інформаційними технологіями і впровадженням інформаційно-комунікативних складових у систему державно-громадського управління освітою, необхідно також сформувати вільну, творчо мислячу особистість, яка буде компетентним фахівцем на робочому місці, а також розвивати управлінські здібності у представників державних та громадських структур на основі переорієнтації їх мислення (наприклад, когнітивні технології).

По-третє, функціонування і розвиток системи державно-громадського управління освітою ставить нагальне питання не тільки про права і обов'язки учасників цієї системи, а і питання їх відповідальності і перед державою, і в першу чергу перед суспільством щодо реалізації освітньої політики, активної співпраці державних органів влади з громадськістю тощо.

10.1. Державно-громадське управління університетом: український контекст

(В. П. Бех)

Кардинальні зміни у соціальному світі на межі ХХ і ХХІ століть, що охопили всі сторони його життєдіяльності і закономірно призвели до актуалізації в свідомості світової спільноти проблем освіти як головної умови прогресивного розвитку особистості людини і суспільства у третьому тисячолітті, отримали своє адекватне віддзеркалення в університетській освіті, яка з часу виникнення перших університетів знаходилася на вершині освітньої ієрархії.

Головне призначення університетів у всі часи полягало, як відомо, в збагаченні наукового знання, залученні до культури у виробництві інтелектуальної еліти держави і суспільства, підтримці наукових академічних традицій. Сьогодні це відбувається під потужним гаслом розбудови Світового суспільства знань. Звісно, що Україна не може знаходитись осторонь цих доленосних перетворень планетарного світу.

Нагадаємо, що суспільство знань – це еволюційна ланка у саморозгортанні морфологічної структури планетарної спільноти, коли знання стають головним ресурсом сталого соціального розвитку. Тому далеко не випадково, що в усьому світі організатори освіти останнім часом наполегливо ведуть пошуки університету майбутнього. Наприклад, Френк Ньюмен, керівник американського «Проекту майбутнього: політика в галузі вищої освіти у мінливому світі» (зі штаб-квартирою в Університеті Брауна) виділив три атрибути, необхідні для збереження за університетами ролі служителя потребам суспільства: 1) підготовка/соціалізація студентів до їхньої ролі в житті суспільства, 2) забезпечення всім студентам шансів на соціальну мобільність, 3) захист університету як оселі для безкорисної наукової діяльності й вільних дискусій¹.

Нині університетська освіта в Європі і світі переживає кризу перехідної доби від техногенної до інформаційної цивілізації. В Україні ж університети крім загальносвітової кризи додатково потрапили під вплив інших чинників, що суттєво відбиваються на їх стані, оскільки наша країна протягом декількох місяців 2014 року пройшла дві точки біфуркації у своєму розвитку. Ми маємо на увазі прийняття Верховною Радою України 01 липня 2014 року Закону України № 1556-VII «Про вищу освіту»², а потім підписання і ратифікацію Україною у 16 вересня 2014 року угоду з Європейським Союзом, що викликала навіть потужну агресію з боку Російської Федерації (*далі* – *РФ*) і та розв'язала з нами гібридну війну.

Від агресії Російської Федерації вітчизняна система університетської освіти отримала значних втрат, оскільки декілька вітчизняних університетів, а саме в Криму, в Луганську і у Донецьку, були зруйновані, або передислоковані в інші міста України. Донецький національний університет передислоковано, наприклад, у місто Вінницю. Луганський державний медичний університет переїжджає до міста Рубіжне. Частина вітчизняних ВНЗ незаконно привласнені росіянами, наприклад, як це сталося з Таврійським національним університетом імені В. І. Вернадського. До того ж Російська Федерація на основі семи українських ВНЗ, що функціонували у м. Севастополі, у жовтні 2014 року розпорядженням Прем'єр-міністра РФ Д. Медведєва створила Севастопольський державний університет, що має почати функціонувати не пізніше 01 січня 2016 року³.

Однак загальний вітчизняний клімат у площині університетської освіти потенційно покращився за рахунок значного розширення можливостей університетів розбудувати свою автономію, з одного боку, а з іншого, – завдяки під-

¹ Newman Frank. Saving Higher Education's Soul [Electronic source] / Frank Newman. – Access mode [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.futuresproject.org.

² Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

³ Медведєв распорядился создать Севастопольский госуниверситет [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://crimea.comments.ua/news/2014/10/11/094735.html>. – Заголовок з екрана.

писання угоди про вступ України до ЄС, оскільки відкрита пряма дорога до європейської освіти, що відтворюється ідеологією «Європа знання».

При цьому Стаття 47 Закону України «Про вищу освіту» чітко зазначає головну мету університетської освіти і визначає освітній процес як інтелектуальну, творчу діяльність у сфері вищої освіти і науки, що «провадиться у вищому навчальному закладі (науковій установі) через систему науково-методичних і педагогічних заходів та спрямована на передачу, засвоєння, примноження і використання знань, умінь та інших компетентностей у осіб, які навчаються, а також на формування гармонійно розвиненої особистості»¹.

Отже, Закон України «Про вищу освіту» (2014) відкинув старі правила поведінки вітчизняних університетів і встановлює нові основні правові, організаційні, фінансові засади функціонування системи вищої освіти, створює умови для посилення співпраці державних органів і бізнесу з вищими навчальними закладами на принципах автономії ВНЗ, поєднання освіти з наукою та виробництвом з метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях.

Університет у статті 28 Закону України «Про вищу освіту» визначено як «багатогалузевий (класичний, технічний) або галузевий (профільний, технологічний, педагогічний, фізичного виховання і спорту, гуманітарний, богословський/теологічний, медичний, економічний, юридичний, фармацевтичний, аграрний, мистецький, культурологічний тощо) вищий навчальний заклад, що провадить інноваційну освітню діяльність за різними ступенями вищої освіти (у тому числі доктора філософії), проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність»².

Ця характеристика свідчить про суттєву зміну місця і ролі вітчизняних університетів у житті країни, оскільки зроблено певний уклін на значне посилення його наукової складової, оскільки він «проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність»³.

¹ Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

² Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

³ Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

Тож корінь якісного вирішення проблем університетської освіти ХХІ століття знаходиться у площині зміни світогляду й ідеології поведінки людей: з одного боку, організаторів освітянських послуг, а з іншого – споживачів освітніх послуг. Оскільки, будь-яке співтовариство «зібране» і відтворюється на певній світоглядній матриці. Важливим її зрізом є когнітивна структура – система засобів пізнання реальності та інструментів суспільної свідомості й обміну інформацією (мова, значущі факти, теоретичні уявлення, методи, міра, логіка та ін.). Великі гетерогенні співтовариства (народ, нація, суспільство) зібрані на складній світоглядній матриці, в якій переплетені когнітивні структури безлічі співтовариств і субкультури.

У вітчизняних освітян тут вибору особливого немає, оскільки вступ України до ЄС вимагає розбудовувати національні системи вищої освіти на неоліберальній ідеології, що діє у межах Єдиного європейського простору науки, інновацій і освіти. Завдяки вищенаведеним біфуркаційним переходам українська держава відійшла, нарешті, від комуністичного патерналізму і «узаконила» неоліберальну ідеологію розвитку університетської освіти. Тому ми маємо більш детально проаналізувати, які саме організаційно-управлінські зміни у нормативно-правовій площині відбулись на макро-, мезо- і макрорівнях функціонування галузі вищої професійної освіти і як вони впливають на формування державно-громадського управління вітчизняними університетами.

Європейська система університетської освіти як об'єктивна умова демократизації вітчизняного наукового і навчально-виховного процесу

Зміни на макрорівні, що регулюють управлінські відносини у сфері управління вітчизняними університетами обумовлені вступом України до ЄС і тому вітчизняні університети мають діяти відповідно до умов і правил університетів інших країн-членів європейського наукового і освітнього простору. При цьому намагаючись разом з іноземними партнерами розбудувати систему міжнародної європейської університетської освіти.

Якісно нові вимоги до університетів назрівали, як відомо, протягом декількох десятиліть. Вирішальну роль у внесенні змін, на думку Андерса Дж. Гіндела, яку він висловив у праці «Освітня політика та європейське врядування», відіграли два періоди: перший тривав з 1993 до 1996 року (коли Європейська Комісія опублікувала «Білу книгу» Жака Делора про зростання, конкурентоспроможність і зайнятість, а також політичний аналіз «Викладання й навчання – прямуючи до суспільства навчання»), а другий період – з 1997 до 1999 року, котрий вів до нинішнього періоду, що почався з 2000 року: в цей час відбувалося створення Європейського простору наукових досліджень та інновацій (паралельно з Болонським процесом формувалася Європейський простір вищої освіти, започаткований 1999 року).

Отже, процес створення Європейського простору вищої освіти та паралельне формування Європейського простору наукових досліджень мають один

спільний вимір: вони передбачають переформулювання ролі, місії, завдань і обов'язків інституту університету в європейських суспільствах і економіках, які зазнають швидких змін, що перетворюють їх на більш ринкові та знаннєві. Освіта й наука переживають сьогодні сутнісну трансформацію, тому інститут університету, ймовірно, не зможе уникнути процесу істотної трансформації свого функціонування – частково планованої, а частково безладної.

Ці два паралельні процеси в деяких країнах зайшли вже досить далеко, їм активно сприяють по всій Європі, зокрема в Центрально-Східній і на Балканах. Якщо ефект постановня Європейського простору наукових досліджень обмежений переважно одержувачами дослідницьких грантів, які надає ЄС, то Болонський процес може вплинути на хід реформування національних систем вищої освіти в понад 40 країнах – як членах Євросоюзу, так і кандидатах на членство та інших країнах – сягнувши аж до Кавказу.

Економічне обґрунтування всього набору європейських трансформацій політики в галузях вищої освіти, науки й інновацій, нещодавно підсумоване в програмі «Освіта й професійна підготовка – 2010». У праці «Розширення участі та Європейський Союз: пряма дія – непрямая політика?» Пет Дейвіс стверджує, що «Євросоюз походить від ідеї економічного союзу, який спочатку розвивався навколо вугільної та сталеливарної галузей промисловості..., попри те, що сучасний Європейський Союз дуже відрізняється від свого раннього попередника, економічне зростання й конкурентоспроможність залишаються в осерді проекту ЄС, хоч і в іншому економічному контексті – в умовах глобалізації та знаннєвого суспільства, а не післявоєнної відбудови»¹.

За цей час змінилося і помітно прискорилося в ході останнього десятиріччя не що інше, як думка, що певний європейський науково-освітній простір може бути в самісінькому осерді європейського проекту і може безпосередньо робити внесок у зростання, конкурентоспроможність і зайнятність (знову апелюючи до «Білої книги» Жака Делора).

Обговорення поточних і майбутніх перетворень університету як інституції – паралельне обговоренню поточних і майбутніх перетворень держави – буде неповним без чіткого посилення на специфічну регіональну варіацію цих двох процесів, що відбуваються у Європейському Союзі. Останніми роками все частіше обмірковують і пишуть про майбутнє державних університетів у Європі з погляду загальноєвропейської перспективи. Регіональні процеси інтеграції політики в галузях освіти, науково-дослідної діяльності й інновацій надали нового виміру проблемі взаємозв'язків між державою та університетом.

Проект європейської інтеграції на сучасному етапі знайшов новий провідний мотив легітимізації: освіта й наука для «Європи знання». Сьогодні визначальним складником процесу європеїзації є спроби перетворити Європу на «знаннєве суспільство», а то й на «знаннєву економіку» в глобалізованому сві-

¹ Davies Pat. Widening Participation and the European Union: Direct Action – Indirect Policy? / Pat Davies // European Journal of Education. – 2003. – March. – Vol. 38. – Issue 1. – P. 99.

ті. Магістральними технологіями створення нової Європи стали «освіта й професійний вишкіл» (користуючись конвенційним терміном Євросоюзу); а створення особливого й окремого «Європейського простору вищої освіти» та «Європейського простору наукових досліджень (та інновацій)» винесено в перелік завдань, яких ЄС мав досягти ще до 2010 року.

В умовах нової знанневої економіки освітня політика, зокрема політика в галузі вищої освіти, не може лишатися винятково у віданні держав-членів хоча б тому, що створення нового загальноєвропейського освітнього простору дає Європі шанс надати нового сенсу європейській ідентичності. В такому контексті «бути європейцем» безпосередньо означатиме «бути європейським учнем протягом усього життя», тобто індивідом, що інвестує свої мрії на майбутнє в конкретну галузь знання – знання для знанневої економіки.

Ідею Європи із її основоположними міфами й символами, чільними нормативними нарративами та провідними дискурсами, що тримають європейців разом, сьогодні переписують і переукладають. У цьому новому освітньому просторі створюється нова європейська ідентичність, і саме навколо нього обертаються дискусії про трансформацію європейських університетів. У новому просторі освіта – не лише громадське благо: вона дедалі тісніше асоціюється з індивідом і його роллю в «Європі знання».

Таким чином, Європа на загальнолюдських цінностях інтенсивно створює для майбутнього розвитку ЄС єдиний смисловий простір науки і освіти. У цьому чиннику ми маємо вбачати об'єктивні умови для формування ноосферної особистості на відміну від планетарної, що формується завдяки загальнолюдським або цивілізаційним цінностям. Це підстава для зародження і становлення інтелектуальної цивілізації на теренах Європи.

Становище держав має вирішальне значення для будь-якого підходу урядів до реформи освіти, а отже й до реакції освіти на глобалізацію: об'єктивне фінансове становище, інтерпретація цього становища та ідеологічне ставлення до ролі державного сектора в освіті. Ці три елементи знаходять вираження в тому, як країни «структурно адаптують» свої економіки до нового глобалізованого середовища¹. Зараз, мається на увазі після прийняття двох вищеназваних Законів України, це ж саме має можливість зробити й Україна.

При цьому спостерігається виразний парадокс: вищу освіту вважають важливішою, ніж раніше, для конкурентоспроможності держав на міжнародній арені, однак, попри безпрецедентну і дедалі вагомішу роль «знання» в наших суспільствах, спроможність національних урядів фінансувати вищу освіту зараз значно нижча, ніж у попередні десятиріччя. Наскільки це чутливо для України, годі й казати.

¹ Carnoy Martin. Globalization and Educational Reform: What Planners Need to Know [Електронний документ] / Martin Carnoy. – Paris: UNESCO, International Institute for Educational Planning, 1999. – P. 47. – Режим доступу: <http://www.unesco.amu.edu.pl/pdf/Carnoy.pdf>.

У такому контексті політичним ідеалом є, очевидно, мінімальна – або «дієва» – держава із мінімальними (або «дієвими») державними послугами (на противагу приватним). Нарешті, сьома теза має вирішальне значення. Стисло Р. Мішра формулює її так: «Глобалізація перетворює весь світ на велетенський відкритий базар, де національні кордони значать (або повинні значити) мало»¹. Це справедливо стосовно вищої освіти, особливо з огляду на переговори щодо ГАТС, на яких торгівлю «освітніми послугами» трактували як будь-яку іншу торгівлю будь-якими іншими послугами. Ми не маємо наміру розвивати цю тему зараз, адже обговорення краху ідеалу «громадського блага» було дуже активним в останні роки у зв'язку з домовленостями з приводу ГАТС.

У праці «Вища освіта і СОТ: глобалізація виходить з-під контролю» Філіп Альтбах зазначає: «Торгівлю вищою освітою, ясна річ, важче кодифікувати, ніж торгівлю бананами. Але сьогодні вже помітні спроби зробити це – розробити систему правил і приписів, які б започаткували вільну торгівлю вищою освітою. ... Освітні послуги усіх можливих видів будуть вільно експортуватися з однієї країни до іншої. Авторські права, патенти й ліцензійні порядки, які вже сьогодні увійшли в міжнародні договори, будуть далі зміцнені. Регулювати торгівлю академічними закладами, програмами, ступенями тощо через кордони буде дуже важко. Ті, хто захоче взяти участь у цих експортно-імпортних операціях, будуть змушені вдаватися до міжнародних трибуналів і судових позовів»².

Специфіка українського контексту розбудови державно-громадського управління університетами сьогодні полягає у тому, що у зв'язку з введенням у дію вищезазначених міжнародного і національних нормативно-правових актів має відбутися кардинальний перерозподіл функцій і переструктурування системи університетського життя на кожному організаційному рівні управління країною. Тому далі ми маємо проаналізувати зміни в управлінні на кожному з них. Для її висвітлення особливо важливим є: а) мезорівень, на якому відбувається перерозподіл владних повноважень між державою, громадянським суспільством, бізнесом, з одного боку і, а з іншого – з вітчизняними університетами; б) мікрорівень – на якому вітчизняні університети функціонують як самодостатні одиниці у концептуальному протистоянні сучасних ринкових і загальноцивілізаційних культурних відносин.

Українська держава як головний гравець на національному рівні демократизації управління вітчизняними університетами

Зміни на мезорівні відбулись, завдяки двом вищезгаданим біфуркаціям, відбулась більш чітка і глибока диференціація: а) підстави, тобто, видозмінена структура і форми життєдіяльності університетів і б) зовнішніх умов функціо-

¹ Mishra Ramesh. Globalization and the Welfare State / Ramesh Mishra. – Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 1999. – P. 105.

² Квієк М. Університет і держава: вивчення глобальних трансформацій / М. Квієк; пер. з англ. Т. Цимбала. – К.: Таксон. 2009. – С. 206.

нування і розвитку, що створює національна держава у вигляді видозміни власної поведінки, переструктурування повноважень громадянського суспільства/громадських організацій і бізнесу. Це означає, що відбулось достатньо глибоке розмежування функцій держави і суспільства, з одного боку, а з іншого – університетів, як вищої інтегральної форми навчально-виховного процесу. При цьому нагадаємо, що освіта є соціальним інститутом самовідтворення планетарного світу, життєдіяльність якого відбувається сьогодні у формі становлення соціальної світсистеми.

Українська держава нині завдяки прийняттю Закону України «Про вищу освіту» зробила ще три потужні кроки у розмежуванні держави і університетської освіти, а саме:

- змінила алгоритм управління вищою освітою за рахунок:
 - а) делегування частини повноважень університетам, про них мова піде нижче; б) модернізувала власну структуру управління вищою освітою шляхом створення нового органу управління – Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, що має завдання створити низку акредитованих ним незалежними установами оцінювання та забезпечення якості вищої освіти;
- значно демократизувала процес державного управління вітчизняною вищою освітою шляхом залучення низки громадських організацій до складу новоствореного Національного агентства з акредитованими ним незалежними установами оцінювання та забезпечення якості вищої освіти;
- обмежила монополію окремих установ і особистостей на «пожиттеву» участь у керівництві вищою освітою у складі Науково-методичної ради, що утворює Центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки, яка за участю Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти розробляє методологію, методичні рекомендації щодо розроблення стандартів освітньої діяльності та стандартів вищої освіти, а також науково-методичні комісії, що розробляють стандарти освітньої діяльності та стандарти вищої освіти.

При цьому склад Науково-методичної ради та науково-методичних комісій, що формується з представників держави, роботодавців та їх об'єднань, вищих навчальних закладів усіх форм власності, наукових установ, Національної академії наук України та галузевих національних академій наук, професійних асоціацій, міжнародних експертів на строк не більше ніж три роки з осіб, які мають науковий ступінь у відповідній галузі знань або досвід фахової роботи в галузі не менше 10 років, суттєво демократизував участь громадськості в управлінні вітчизняними університетами.

Важливо, що до складу Науково-методичної ради та науково-методичних комісій не можуть входити керівники і заступники керівників вищих навчальних закладів (наукових установ), а також більше одного представника від вищого навчального закладу (наукової установи). Ця норма значно розширює

участь фахівців у демократизації управління вітчизняною вищою освітою. Вона суттєво обмежила концентрацію університетської влади в одних руках.

Подальшій демократизації управління освітою сприяє й те, що члени Науково-методичної ради та науково-методичних комісій не можуть входити до складу галузевих експертних рад Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. Ця норма також сприяє, у свою чергу, появі нових фахівців у громадських органах галузевого управління вищою освітою.

Так, новий Закон України «Про вищу освіту» зазначає, що Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти виступає головним арбітром оцінки «системи забезпечення вищим навчальним закладом якості освітньої діяльності та якості вищої освіти (система внутрішнього забезпечення якості) за його поданням оцінюється Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти або акредитованими ним незалежними установами оцінювання та забезпечення якості вищої освіти на предмет її відповідності вимогам до системи забезпечення якості вищої освіти, що затверджуються Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти» (ст. 16.)¹.

Стаття 17 Закону України «Про вищу освіту» визначає Статус Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти.

1) Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти є постійним колегіальним органом, уповноваженим цим Законом на реалізацію державної політики у сфері забезпечення якості вищої освіти.

2) Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти є юридичною особою, яка діє згідно з цим Законом і статутом, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

3) У свою чергу стаття 18 визначає повноваження Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти у якій зазначено, що воно:

4) формує вимоги до системи забезпечення якості вищої освіти, розробляє положення про акредитацію освітніх програм і подає його на затвердження центральному органу виконавчої влади у сфері освіти і науки;

5) аналізує якість освітньої діяльності вищих навчальних закладів;

6) проводить ліцензійну експертизу, готує експертний висновок щодо можливості видачі ліцензії на провадження освітньої діяльності;

7) формує за поданням вищих навчальних закладів (наукових установ) пропозиції, у тому числі з метою запровадження міждисциплінарної підготовки, щодо переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти на відповідних рівнях вищої освіти, і подає його центральному органу виконавчої влади у сфері освіти і науки;

8) формує єдину базу даних запроваджених вищими навчальними закладами спеціалізацій, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти на кожному рівні вищої освіти;

¹ Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

9) проводить акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти;

10) формує критерії оцінки якості освітньої діяльності, у тому числі наукових здобутків, вищих навчальних закладів України, за якими можуть визначатися рейтинги вищих навчальних закладів України;

11) розробляє вимоги до рівня наукової кваліфікації осіб, які здобувають наукові ступені, розробляє порядок їх присудження спеціалізованими вченими радами вищих навчальних закладів (наукових установ) та подає його на затвердження центральному органу виконавчої влади у сфері освіти і науки;

12) розробляє положення про акредитацію спеціалізованих вчених рад та подає його на затвердження центральному органу виконавчої влади у сфері освіти і науки, акредитує спеціалізовані вчені ради та контролює їх діяльність;

13) акредитує незалежні установи оцінювання та забезпечення якості вищої освіти;

14) здійснює інші повноваження, передбачені законом.

У якості самоконтролю за власною організаційною діяльністю Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти щороку готує та оприлюднює доповідь про якість вищої освіти в Україні, її відповідність завданням сталого інноваційного розвитку суспільства, звіт про власну діяльність, формує пропозиції щодо законодавчого забезпечення якості вищої освіти та направляє зазначені документи Верховній Раді України, Президентові України, Кабінетові Міністрів України та вищим навчальним закладам для їх обговорення та належного реагування.

Прийняття Закону України «Про вищу освіту» і спрямування країни до Європи потребують нового розмежування понять «державна політика», «державне регулювання», «державне управління освітою» і «державно-громадське управління освітою» як специфічними видами професійної діяльності менеджерів освіти.

Для того, щоб реалізувати поставлену нами мету, треба визначитися з тим, що називають «державною освітньою політикою» в Україні. У «Енциклопедії освіти» (2008) зазначено, що «освітня політика – сфера взаємовідносин індивідів, різних соціальних груп з метою використання владних інституцій задля реалізації своїх інтересів і потреб. Суб'єкти освітньої політики – індивід, соціальні спільноти (нація, професійні групи, еліти тощо) та соціальні інститути (держава, політичні партії та рухи, профспілки, групи інтересів тощо). Об'єкт освітньої політики – освіта як суспільне благо, як інтелектуальний і матеріальний ресурс суспільства, як система освітніх інституцій. Тип освітньої політики визначається характером соціально-економічних та політичних відносин у суспільстві, якістю еліт, домінуючою політичною культурою, національними освітніми традиціями тощо»¹.

¹ Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком інтер., 2008. – С. 623.

Ключовий суб'єкт освітньої політики в суспільстві – держава. Вона в процесі взаємодії з громадянським суспільством забезпечує суспільний вибір у сфері освіти. Державна освітня політика – це відповідь на суспільні потреби, вимоги, дії або бездіяльність інших суб'єктів освітньої політики, цілеспрямований, відносно стабільний офіційний курс уряду та підпорядкованих йому установ, що спрямований на забезпечення функціонування системи освіти.

Вирішити проблему встановлення нового співвідношення державної освітньої політики, державного регулювання і державно-громадського управління освітою допомагає аналіз літератури, яка висвітлює розмежування цих сфер організаційної діяльності. У спеціальній літературі подані наступні основні інтерпретації змісту поняття політичної влади: 1) вольове відношення спонук, насильства; 2) діяльність суб'єктів цього відношення; 3) сукупність суб'єктів цього відношення-діяльності; 4) процес реалізації функцій влади; 5) сукупність (система) інститутів влади, нормативно оформлених (не завжди і не тільки в законі і праві) суб'єктів політичної влади і механізмів їх дії; 6) технологія реалізації функцій політичної влади (принципи, методи, прийоми, засоби)¹.

Виділяють наступні істотні властивості політичної влади: 1) універсальність її як основ, умови і засоби життя суспільства; 2) здатність проникати у всі сфери і види соціальних відносин; 3) здатність функціонувати на всіх рівнях соціальної системи, встановлювати і відтворювати ієрархічність: полісуб'єктність; 4) різноманіття матеріальних і духовних форм; 5) різноманіття персоніфікованих і безособових форм; 6) приймати здатність набувати різного соціального масштабу; 7) поліфункціональність; 8) інституціоналізований характер; 9) різноманіття ступенів формалізації, інституціоналізації і легалізації; 10) різноманіття засобів здійснення².

Державне регулювання уже істотно відрізняється від державної політики, оскільки це явище характеризується у наступних категоріях: 1) правила і процедури входження в ринок і виходу із нього суб'єктів господарювання, їх створення і ліквідації; 2) дозвільна система на проведення певного виду господарської діяльності; 3) правила та процедури, що регламентують певні види діяльності, які не підпадають під дозвільну систему; 4) контроль за безпекою та якістю продукції; 5) контроль за обов'язковими платежами до бюджетів та до державних цільових фондів; 6) правила щодо обсягу та процедур подачі обов'язкової звітності; 7) регулювання цін; 8) антимонопольне регулювання; 9) контроль та обмеження щодо грошових та товарних потоків (що стосуються

¹ Государственная политика и управление: Учебник. В 2 ч. / Под ред. Л. В. Сморгунова. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. – Часть I. Концепции и проблемы государственной политики и управления. – С. 24-25.

² Государственная политика и управление: Учебник. В 2 ч. / Под ред. Л. В. Сморгунова. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. – Часть I. Концепции и проблемы государственной политики и управления. – С. 24-25.

також інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності); 10) регулювання зайнятості та використання трудових ресурсів.

Таким чином, регуляторна політика держави охоплює зміст регуляторних актів та сферу адміністративних процедур, зокрема процедури погодження рішень органів влади, консультації з неурядовими організаціями, спостереження за виконанням ухвалених рішень, встановлення адміністративної відповідальності за порушення, в тому числі у сфері державної освітньої і інформаційної політики.

Розділ III Закону України «Про вищу освіту» визначив зміни у регуляторній політиці української держави на сучасному етапі. Цей розділ подає стандарт освітньої діяльності та вищої освіти. Стандарт освітньої діяльності визначається – як «сукупність мінімальних вимог до кадрового, навчально-методичного, матеріально-технічного та інформаційного забезпечення освітнього процесу вищого навчального закладу і наукової установи»¹. У свою чергу стандарт вищої освіти – подається як «сукупність вимог до змісту та результатів освітньої діяльності вищих навчальних закладів і наукових установ за кожним рівнем вищої освіти в межах кожної спеціальності»². Для того, щоб перевірити їх ефективність треба почати ними користуватись, тому їх об'єктивна оцінка експертами, менеджерами і освітянами, як агентами університетського життя і громадянами країни, як споживачами освітніх послуг, ще попереду.

Українська держава у шостому розділі Закону України «Про вищу освіту», а саме у статті 27, що визначає правовий статус вищого навчального закладу, заклала фінансову основу під автономність університетів, оскільки тут зазначено, що «вищий навчальний заклад утворюється у формі державної, комунальної, приватної установи і працює на засадах неприбутковості»³.

Але це положення потребує додаткових пояснень з боку податківців, оскільки є певна суперечність у цьому питанні. Так, наприклад, стосовно статусу недержавного вищого навчального закладу як неприбуткової установи не можемо не звернути увагу на думку Державної податкової адміністрації України, яку вона висловила в листі від 11 квітня 2002 р. № 2291/6/15-1216: «Кошти, отримані недержавними вищими навчальними закладами як плата за навчання, підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації кадрів або за надання додаткових освітніх послуг, не звільняються від обкладання податком на прибуток»⁴.

¹ Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

² Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

³ Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

⁴ Щодо деяких питань оподаткування навчальних закладів: Лист Податкової адміністрації України від 11 квітня 2002 р. № 2291/6/15-1216 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine.uapravo.net/data/base44/ukr44783.htm>

У цьому випадку «неприбутковість» ВНЗ є міною уповільненої дії, що за умов розгортання дійсної конкурентної боротьби між суб'єктами надання освітянських послуг, може швидко і без втручання офіційної влади оптимізувати структуру національної системи професійної освіти. Але для цього ще треба гроші на навчання закріпити за студентом, а не бездумно фінансувати державні структури, незважаючи на якість наданих ними послуг.

Далі варто звернутися до визначення державного управління освітньою діяльністю, оскільки інформатизація управління як явище знаходиться саме у цій площині. Інноваційні зміни тут передбачені розділом IV, що так і називається «Управління у сфері вищої освіти». Їх місце і роль в управлінні університетами потребують додаткового спеціального аналізу і проявлять себе у повній мірі на більш пізнішому етапі після введення у дію цього Закону України, а це станеться не раніше 2018-2020 років. Ми ж тут лише вкажемо на їх креативний характер, що звільняє університети від жорсткого патерналізму, щоб не сказати диктатури держави.

Необхідно попередньо зазначити, що ми виокремлюємо два види управління, а саме: державне і недержавне. Передусім ми повинні розглянути державне управління, щоб не порушувати логіку порівняльного аналізу (маємо на увазі зіставлення понять «державна політика», «державне регулювання» і «державне управління»). Недержавне управління, в якому ми виділяємо також два підвиди: менеджмент освіти і педагогічний менеджмент потребує інформаційно-аналітичного забезпечення. Останнє має управлінський, науковий і навчальний виміри.

Російські науковці, уточнюючи визначення системи державного управління прийшли до висновку, що сучасна система державного управління – це цілісність, що утворюється наступними компонентами: 1) інститутами державного управління; 2) професійною спільністю державних службовців; 3) професійною діяльністю державної служби; 4) процесами реалізації управлінських функцій; 5) технологією (методами, прийомами і засобами управлінської дії); 6) відносинами і зв'язками, що виникають між суб'єктами управління, провід не місце серед яких займають управлінські; 7) об'єднаними структурою, що є визначеним способом поєднання компонентів і елементів¹.

Інтегруючи ці підходи до встановлення взаємозв'язків головних понять предметного поля цього дослідження, є сенс навести узагальнюючу точку зору науковців на розмежування явищ, про які йшла мова вище. Політичний орган державної виконавчої влади, на думку російських вчених, відрізняється від органу державного управління, низкою ознак². Орган державного управління, з

¹ Государственная политика и управление. Учебник. В 2 ч. / Под ред. Л. В. Сморгунова. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. – Часть I. Концепции и проблемы государственной политики и управления. – С. 28.

² Государственная политика и управление: Учебник. В 2 ч. / Под ред. Л. В. Сморгунова. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. – Часть I. Концепции и проблемы государственной политики и управления. – С. 34-35.

одного боку, формується за політичною процедурою, а не в адміністративному порядку, а з іншого – формується за політичними критеріями, а не за критеріями професіоналізму, кваліфікації, компетентності і досвіду і є носієм державного суверенітету, даного конституцією, а не організаційною автономією, як орган державного управління. Отже, державна адміністрація – управління – є функцією політики, яка відносно до неї є «засновником», аналогічно до суб'єктів господарської діяльності. У цьому сенсі можна говорити про політичну природу і характер діяльності державного управління.

Однак, аналізуючи зміст поняття «державно-громадське управління освітою», слід мати на увазі, що воно є більш широким, ніж поняття «державне управління освітою», оскільки тут слід враховувати інші рівні менеджменту, що притаманні регіону або навчальним закладам. До центральних органів державної влади, що здійснюють управління в освіті, належать Міністерство освіти і науки України, міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, яким підпорядковані навчальні заклади. Тепер до цього переліку має додатися незалежна Національна агенція з якості освіти зі своїми повноваженнями.

Відповідно до статті 12 Закону України «Про вищу освіту» управління у сфері вищої освіти у межах своїх повноважень здійснюється: 1) Кабінетом Міністрів України; 2) центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки; 3) галузевими державними органами, до сфери управління яких належать вищі навчальні заклади; 4) органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, до сфери управління яких належать вищі навчальні заклади; 5) Національною академією наук України та національними галузевими академіями наук; 6) засновниками вищих навчальних закладів; 7) органами громадського самоврядування у сфері вищої освіти і науки; 8) Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти.

Міністерство освіти і науки України бере при цьому участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної освітньої політики, здійснює контроль за її втіленням. Акти цього міністерства, прийняті в межах його повноважень, є обов'язковими для органів управління освітніми навчальними закладами. У МОН України функціонує Атестаційна колегія, Державна інспекція навчальних закладів, яка є центральним органом виконавчої влади, що входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері освіти шляхом здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю навчальних закладів незалежно від їх підпорядкування і форм власності і яка координується Кабінетом Міністрів України через Міністра освіти і науки України.

Інші міністерства, центральні органи виконавчої влади, яким підпорядковані навчальні заклади, беруть участь у здійсненні державної політики в галузі освіти. Їх діяльність унормовується Законом України «Про вищу освіту».

Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування здійснюють управління освітою на території області, району, міста, утворюючи для цього управління, відділи, інші структурні підрозділи, які діють у ме-

жах повноважень, установлених законодавством. Децентралізація державної влади, що пов'язана, насамперед, з передачею владних повноважень на рівень місцевого самоврядування, по-новому ставить питання про управління професійною освітою і це треба теоретично узагальнити і побудувати нові алгоритми впливу місцевої і територіальної громади на університети.

Органи управління навчального закладу визначаються законами, а також типовим положенням про заклад, а конкретні форми управління – його статутом. Це ще раз підкреслено у статті 15 нового Закону України «Про вищу освіту». Органи державного управління освіти тепер мають створити нові алгоритми організаційної взаємодії з громадськими самоврядними органами в освіті. Новим моментом в цьому Законі є те, що в недержавному вищому навчальному закладі статут затверджує власник, тобто засновник або засновники ВНЗ.

Органами громадського самоврядування в освіті є загальні збори (конференція) колективу навчального закладу; районна, міська, обласна конференції педагогічних працівників; Всеукраїнський з'їзд працівників освіти. В Україні також діють педагогічні (освітянські) об'єднання громадян. У ВНЗ функціонує студентське самоврядування для забезпечення виконання студентами своїх обов'язків та захисту їх прав, яке сприяє формуванню в них досвіду організатора, керівника.

Таким чином, українська держава на практиці:

по-перше, приєдналася до політики країн-учасниць ОБСЄ, що обмежили власний фінансовий і матеріально-технічний вклад в утримання національних університетів шляхом визнання вищої професійної освіти комерційною послугою;

по-друге, значно розширила структуру управління університетською освітою за рахунок створення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, що є постійним колегіальним органом, уповноваженим Законом України «Про вищу освіту» на реалізацію державної політики у сфері забезпечення якості вищої освіти;

по-третє, передала частину власних функцій державного управління Науково-методичній раді та науково-методичним комісіям, що формується з представників держави, роботодавців та їх об'єднань, вищих навчальних закладів усіх форм власності, наукових установ, Національної академії наук України та галузевих національних академій наук, професійних асоціацій, міжнародних експертів;

по-четверте, створила достатньо ефективні організаційно-політичні умови для участі в управлінні вітчизняною освітньою галуззю широкому колу громадських організацій і бізнесу.

Розбудова механізмів автономії життєдіяльності вітчизняних університетів – головна вимога організаційних змін мікрорівня

З прийняттям Закону України «Про вищу освіту» Україна пододала на мікрорівні загальні кардинальні відмінності між поглядами на реформу вищої освіти в Західній Європі та перехідних країнах СНД, що утворилися після роз-

паду СРСР. Заплановані у Західній Європі реформи здебільшого мають «функціональний характер (ретельне прилаштування, невеликі зміни тощо), тоді як реформи в деяких країнах Центрально-Східної Європи та Балканського півострова мусять бути більш змістовними (або структурними)»¹.

Тож у прийнятті необхідності структурних змін і відмова від косметичних функціональних удосконалень у системі державного управління вищою освітою України полягає кардинальна відмінність сучасного кроку модернізації системи організації університетської освіти України від усіх попередніх спроб її модернізації. Це глибинний зсув у її функціонуванні, що об'єктивно гарантує її подальший розвиток. Ця теза підтверджується статтею 3 Закону України «Про вищу освіту», у пункті 4 якого записано, що «Держава сприяє розвитку вищих навчальних закладів як центрів незалежної думки»². Правда механізм забезпечення цієї прогресивної норми закону залишається для нас невідомим.

Шалений наступ ринкового прагматизму повинен змінити морфологічну структуру університету і механізм його функціонування. Перед нами має постати нова форма університету у вигляді симбіозу академічної традиційності і ринкової комерціалізації. Така модифікація цього життєво важливого для світової спільноти соціального інституту постає перед нами як автономний університет.

Концепт «університетська автономія» ніколи не був чітко й остаточно визначеним та окресленим поняттям. Він належить до «плинних конструктів», зміст яких змінюється час від часу, від країни до країни, залежить від комплексу історичних обставин, і культурних особливостей, соціально-економічних, політичних та багатьох інших чинників тощо. Рівень уваги до питань автономії університетів визначається загальною соціокультурною ситуацією життєдіяльності університетів.

Ми знаходимо визначення автономії університетів у багатьох сучасних авторитетних документах світової освітньої спільноти. Це передусім «Magna Charta Universitatum», у якій наголошено, що «університет є самостійною установою всередині суспільств із різною організацією, що є наслідком розходжень у географічній та історичній спадщині. Він створює, вивчає, оцінює і передає культуру за допомогою досліджень і навчання.

Для задоволення потреб навколишнього світу його дослідницька і викладацька діяльність повинна бути морально й інтелектуально не залежною від будь-якої політичної та економічної влади»³.

Це, однак, досить абстрактне формулювання, яке акцентує увагу на необхідності моральної та інтелектуальної незалежності університетів, проте не міс-

¹ Див.: Rado P. Transition in Education. Policy Making and the Key Education Policy Areas in the Central European and Baltic Countries [Electronic document] / Peter Rado. – Budapest: Open Society Institute, 2001. – 103 p. – Access mode: <http://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/rado.pdf>.

² Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

³ Велика Хартія університетів (Magna Charta Universitatum) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.edupolicy.org.ua/files/Magna_Charta_Universitatum.pdf

тять і не може містити вичерпної дефініції змісту і форм університетської автономії, оскільки останні не є універсальними, а є продуктом конкретних історичних обставин, соціальних, політичних умов, тому не можуть бути відокремлені від певних соціокультурних контекстів і національних традицій, врешті-решт, від домінуючої ментальності суспільства та його наукового етосу.

Університетська автономія не є об'єктивно заданим, готовим універсальним форматом, який треба очистити від нашарувань, неточностей, максимально проявити його зміст, параметри і вимоги та закріпити все це законодавчо. Справа набагато складніша, оскільки в кожному конкретному випадку, в ту чи іншу епоху, на тій чи іншій території характер і рівень, повнота університетської автономії завжди є результатом боротьби, змагання університетів і влади, підсумком переговорів політиків та інтелектуалів, державних структур і академічних кіл. Тому вона є критерієм зрілості й цивілізованості як суспільства, так і самих університетів, реальний стан яких може спонукати до спрощеного, навіть викривленого розуміння і тлумачення автономії, або просто відкидати її як ідею.

Для запровадження університетської автономії треба сформувати її розгнаний і цілісний образ у свідомості фахівців та громадських кіл, визначити, що конкретно слід під нею розуміти, усвідомити, чого від неї можна, а чого не можна очікувати, досягти певного концептуального консенсусу, тобто сформувати те, що можна назвати відповідним соціальним конструктом.

Під конструктом ми розуміємо суб'єктивний спосіб тлумачення певного явища, особливу ментальну схему, сконструйовану людиною на основі власного практичного та інтелектуального досвіду, за допомогою якої вона сприймає соціальне середовище і будує свою поведінку. Конструкт суб'єктивно сприймається як очевидна ідея, що відображає реальний природний стан речей, коли вона належить певній культурі та певному суспільству, створюється під їх безпосереднім або опосередкованим впливом. Конструкт, який охоплює масову свідомість і починає жити надіндивідуальним життям, стає соціальним конструктом.

Соціальний конструкт є базою соціального конструювання реальних суспільних зв'язків та інститутів, відповідних практик, яким підпорядковується рольова поведінка людей. Таким чином, впровадження університетської автономії – це не лише справа законотворчої діяльності, а й складне завдання соціального конструювання, з'ясування змісту і особливостей наявного соціального конструкту та визначення шляхів його розвитку й удосконалення.

Для університету ці зміни мають матеріалізуватися у морфологічному і функціональному вимірі і довести його до такого стану як автономність. Тому проблема розширення університетської автономії нині виходить за рамки суто професійної дискусії і стає предметом широкого й зацікавленого громадського обговорення, оскільки торкається інтересів величезної кількості людей, які надають і здобувають вищу освіту, стосується функціонування суспільства в цілому, його якості, перспектив його розвитку тощо.

Результатом становлення «економіки, що ґрунтується на знаннях», стало те, що бізнес, приватний сектор стають активним замовником і споживачем наукових розробок, а також відповідних кадрів, пропонують університетам конкретні наукові та навчальні програми.

І відбувається це на тлі появи так званих «нових провайдерів» наукових і освітніх послуг. Все це спонукає університети до пошуку і відпрацювання нових форматів своєї діяльності й змушує розглядати автономію не лише як важливий культурний символ університетської ідентичності, а й як інструмент практичного вирішення різноманітних завдань адаптації до нових реалій та подальшого розвитку. Фактично, йдеться про зміну парадигми функціонування університетів як базових інституцій «суспільства знань», тобто про проблему загального соціологічного значення.

Автономія відіграє важливу роль у культурі вищої школи. Поняття культури університету охоплює як деякі правила, інструкції та права, зафіксовані в юридичних документах, адміністративні постанови чи розпорядження, так і неписані правила поведінки, індивідуальної та колективної, що походять із традицій, які спираються на прецеденти й попередні звершення, що визнаються й дотримуються не з огляду на букву закону, а залежно від духу й етосу університету.

Що більшого значення університет надає своїм традиціям і позиції, то важливішою для нього стає його власна інституційна культура. Рівень розвитку і поваги до неї стає знаком її ідентичності й авторитету, а також мірилом зрілості її академічної спільноти. Фундаментальне значення для традиційної культури університету мають: інституційна автономія і принцип творчості; постулат формування академічної спільноти й принцип самоврядування; природа місії університету; етичні цінності; принцип служіння суспільству.

Автономія університету є глибоко вкоріненою в самих його традиціях. Але потреба автономії виникає з принципу творчості, який покладено в основу діяльності кожного університету.

Проблема впровадження і поширення університетської автономії не оминула й українську вищу освіту. Останнім часом в Україні це питання починає досить активно обговорюватись. Керівники низки вітчизняних університетів вдалися до практичних кроків щодо нормативно-правового врегулювання автономії та організації відповідного експерименту.

Сьогодні у просторі вищої освіти України функціонує, відповідно до рішення Кабінету Міністрів України за поданням Міністерства освіти і науки України, чотирнадцять дослідницьких університетів. Діяльність дослідницьких університетів регламентується «Положенням про дослідницький університет» затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України № 163 від 17 лютого 2010 року. Статус дослідницьких університетів в Україні мають¹:

¹ Дослідницькі університети України [Електронний ресурс] // Освіта.уа. – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/glossary/38681/>. – Заголовок з екрана.

- Національний університет «Львівська політехніка» від 08 липня 2009 року;
- Київський національний університет імені Тараса Шевченка від 29 липня 2009 року;
- Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого від 29 липня 2009 р.;
- Львівський національний університет імені Івана Франка від 29 липня 2009 року;
- Національний університет «Острозька академія» від 29 липня 2009 року;
- Національний університет «Києво-Могилянська академія» від 29 липня 2009 року;
- Національний гірничий університет України від 23 вересня 2009 року;
- Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» від 03 лютого 2010 року;
- Національний університет біоресурсів і природокористування від 03 лютого 2010 року;
- Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» від 03 лютого 2010 року;
- Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна від 03 лютого 2010 року;
- Київський національний економічний університет імені В. Гетьмана від 03 лютого 2010 року;
- Національний авіаційний університет від 03 лютого 2010 року;
- Східноукраїнський національний університет імені В. Даля від 24 березня 2010 року.

Спроби визначення оптимальної моделі автономії університетів виявили низку проблем методологічного характеру й показали, що впровадження автономії не може вирішуватися лише законотворчим шляхом або суто адміністративними важелями. Спостереження і деякі емпіричні дані свідчать, що в українському суспільстві (в тому числі й в університетських колах) працює декілька спрощених і збіднених соціальних конструктів університетської автономії.

Керівництво університетів часто-густо зводить його зміст до питань розширення фінансової незалежності ВНЗ, деякого збільшення їх прав у визначенні змісту навчальних програм, розв'язання певних формальних проблем комплектування персоналу, присудження вчених ступенів і звань тощо. Фактично, все зводиться до певного звільнення від надто щільної державної опіки, яке, на думку носіїв такого конструкту, саме по собі позитивно позначиться на якості підготовки фахівців і результативності наукових досліджень. В основі цього – презумпція моральної та інтелектуальної непогрішності університетів, яким треба додати свободи і які вже мають все необхідне, аби розпорядитися нею якнайкраще.

Інший досить поширений конструкт університетської автономії базується на презумпції корумпованості університетів і тлумачить її як посилення безконтрольності керівництва університетів, умову для різного роду зловживань, корпоративного егоїзму та перетворення університетів на ректорські вотчини.

Однак якщо перемістити проблему соціального конструювання університетської автономії у площину соціологічної рефлексії, то відразу стає очевидною обмеженість подібних тлумачень і передусім те, що питання університетської автономії, а отже створення її соціального конструкту, лежить не у площині взаємодії університетів і держави, а в площині функціонування університетів як соціальних інститутів, автономія яких не може не взаємодіяти зі специфікою всіх внутрішніх і зовнішніх контекстів їх діяльності, всього її соціокультурного поля.

Повноцінне впровадження університетської автономії передбачає перебудову всіх основних параметрів університетської діяльності, аж до методів викладання і формату навчальної роботи, не кажучи вже про засади організації наукових досліджень. Тому новий Закон України «Про вищу освіту» найсуттєвіші зміни передбачає саме на рівні ВНЗ, оскільки кожен з них повинен створити і запровадити у життя власний механізм його реалізації і тим самим ввійти у справжню конкуренцію з іншими ВНЗ. Нормативно-правова база управління університетом закладена у Розділ VII Закону України «Про вищу освіту», що має назву «Управління вищим навчальним закладом».

Звісно, все це потребуватиме глибокої інституційної перебудови університетів, створення нових структур і підрозділів, перегляду традиційних бюджетів, підготовки і залучення спеціалістів, яких вони досі не використовували (бізнес-менеджерів, фахівців із соціальних комунікацій, із зв'язків з громадськістю тощо).

Упровадження університетської автономії не можливе також без радикальної зміни цінностей і норм, рольових очікувань професорів, науковців і студентів, без глибоких зрушень у культурному коді університетів, до яких далеко не кожен з українських університетів готовий.

Нарешті, університетська автономія неможлива за відсутності більш-менш розвиненого громадянського суспільства, яке, у свою чергу, має житися інтелектуальною енергією університетів як важливих його елементів.

Нині доводиться констатувати, що навіть університетська еліта не має поки що більш-менш чіткого й несуперечливого уявлення про університетську автономію, не цілком усвідомлює її сенс і необхідність, не готова до активних змагань за неї. Університетський менеджмент часто-густо свідомо або підсвідомо відчуває загрози і ризики автономізації, яка потребує зовсім іншого рівня соціальної відповідальності університетів, більшої відкритості та прозорості їх діяльності, більш високого рівня внутрішньої університетської демократії, де-що іншої корпоративної культури. Не можна також не зазначити, що українські університети – феномен дуже молодий.

За радянських часів переважна більшість із них мала статус вузькопрофільних вищих навчальних закладів – інститутів, які зазвичай діяли і функціонували на інших засадах, ніж класичні університети, не знали суто університетських цінностей та не мали відповідної ментальності, працювали на певні сегменти планового ринку праці та централізованого виробництва.

Масове перейменування інститутів на університети відбувалося поспіхом та стихійно, без урахування справжнього стану наукової та навчальної роботи, інтелектуального і кадрового потенціалу, без врахування об'єктивних критеріїв університетського статусу.

Щодо справжніх, класичних університетів, то значна їх частина, знову ж таки продукт радянської епохи, виникла в 1920-30-ті роки і, природно, не мала генетичної пам'яті автономного існування, певні, хоча й дуже обмежені риси якого час від часу виявлялися в дореволюційні часи, з початку ХІХ століття, особливо першої його половини, коли почали створювати перші університети Російської імперії. На наших теренах не лунали такі гасла, як «що добре для Кембриджа, те добре для Британії», або такі девізи, як той, що прикрашає ворота Падуанського університету: «Свобода університету – це свобода міста!».

Звісно, що автономність університетів не до вподоби державним чиновникам, що намагаються керувати всіма процесами майже одноосібно, оскільки бояться втратити контроль над процесом суспільного розвитку. В історії вищої освіти багатьох країн можемо знайти безліч прикладів підпорядкування університетів політичній владі або спроб досягнення такої ситуації.

Є надія, що прийнятий у 2014 році Закон України «Про очищення влади» створить атмосферу неможливості втручання чиновників у організаційно-розпорядчу діяльність органів управління автономними університетами. Він визначає засади проведення перевірки державних службовців та прирівняних до них осіб, посадових осіб органів місцевого самоврядування «з метою відновлення довіри до влади та створення умов для побудови нової системи органів влади у відповідності до європейських стандартів»¹. І це має позитивно вплинути на розбудову автономних університетів.

Не заглиблюючись у подробиці, зазначимо, що мова може йти про принципове розрізнення двох моделей: тієї, в якій університет «більше державний», і альтернативної, в якій університет «більше громадський»². Питання про структурну модель університету є центральною проблемою у сфері вищої освіти, і від способу його розв'язання залежить подальше законодавче регулювання.

Отже, університет як унікальний соціальний інститут, що виконує важливу функцію самовідтворення суспільства, швидкими темпами модернізується під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Як нещодавно висловився Пітер

¹ Порошенко підписав закон про люстрацію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.de/порошенко-підписав-закон-про-люстрацію/a-17985164>. – Заголовок з екрана.

² Див.: Університетська автономія: її друзі і вороги: пер. з пол., англ. – К.: Таксон, 2008. – С. 91-92.

Скот, «перехід відбувається не лише у вищій освіті Центрально-Східної Європи; уся вища освіта здійснює нині перехід»¹. Тому далеко не випадково, що в Україні постало питання про перегляд іншого Закону України, що регламентує вітчизняну загальну освіту, а саме Закону «Про освіту», тобто, нормативно-правової матриці вітчизняної середньої освіти.

Сьогодні на вищому рівні необхідно виробити нову парадигму розвитку української держави в цілому і освіти як її основи і надбання. Її головні риси викладені у програмі Президента України Петра Порошенка «Стратегія – 2020» показниками ефективності якої обрано 25 копенгагенських критеріїв.

У цьому дискурсі оцінки європейських перспектив розвитку України далеко не випадково мабуть ініціатива українського президента «Стратегія – 2020» співпадає з Реалізацією Стратегії «Європа 2020», яка розпочалася у березні 2010 року і розглядається як продовження Лісабонської стратегії, серед орієнтирів модернізації європейської вищої освіти передбачає актуалізацію «трикутника знань»: зв'язок вищої освіти, досліджень та інновацій для досягнення досконалості та регіонального розвитку.

На сьогоднішній день існують три основні тенденції реформи вищої освіти в Україні: глобалізація освіти в умовах «інформаційного буму»; інтеграція в загальносвітовий і європейський освітній процес; модернізація освіти – елементи західних моделей на основі національної системи України.

Шляхи виходу з кризи освіти сьогодні закладені у зміст Закону України «Про вищу освіту» і потребують від кожного університету створення корпоративного механізму реалізації норм цього закону у просторі конкретного ВНЗ і набуття на цій основі університетської автономії.

Сьогодні вітчизняні університети, за порадою Міністерства освіти і науки України, поспішно розробили відповідний документ, що передбачає три етапи імплементації у життя норм Закону України «Про вищу освіту» у життєдіяльність вітчизняних університетів протягом 2015-2018 рр. Його заходи віддзеркалюють, головним чином, етапи реалізації правових норм викладених в цьому законодавчому акті. Але це поверхнєве, щоб не сказати, примітивне, вирішення проблеми створення механізму реалізації цього Закону України.

Ця проблема полягає, на наш погляд, значно глибше і потребує спеціального аналізу і розробки власної ідеології, формування специфічної корпоративної культури і ідеології, створення оригінального організаційно-правового клімату, а ще більше – політичного, соціологічного, управлінського, тобто, інструментального оволодіння явищем університетської автономії.

При цьому окремого наукового супроводу потребують такі складові процесу побудови механізму реалізації Закону України «Про вищу освіту» як: 1) автономія вищого навчального закладу – як самостійність, незалежність і відповідальність вищого навчального закладу у прийнятті рішень стосовно ро-

¹ Scott P. Reflections on the Reform of Higher Education in Central and Eastern Europe / Peter Scott // Higher Education in Europe. – 2002. – Volume 27. – Issue 1-2. – P. 151.

звітку академічних свобод, організації освітнього процесу, наукових досліджень, внутрішнього управління, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів у межах, встановлених цим Законом, що складається з: а) інституційних засад автономності, б) академічних засад автономності, в) фінансових засад автономності, г) нормативно-правових засад автономності; 2) академічна мобільність – як можливість учасників освітнього процесу навчатися, викладати, стажуватися чи проводити наукову діяльність в іншому вищому навчальному закладі (науковій установі) на території України чи поза її межами; 3) академічна свобода – як самостійність і незалежність учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової та/або інноваційної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова і творчості, поширення знань та інформації, проведення наукових досліджень і використання їх результатів та реалізується з урахуванням обмежень, встановлених законом та ін.

Такий висновок є цілком закономірним, оскільки Закон України «Про вищу освіту» суттєво вплинув на університети як автономний суб'єкт ринкових відносин, з одного боку, а з іншого – як соціальний інститут творення і відтворення людини і суспільства: по-перше, він змінює правовий статус навчального закладу у системі вищої освіти; по-друге, видозмінює морфологію навчального закладу; по-третє, збагачує функціональні спроможності ВНЗ; по-четверте, демократизує управління університетом шляхом закріплення у законі нових норм участі держави, бізнесу, громадянського суспільства, викладачів і студентів у його повсякденній життєдіяльності. При цьому цей Закон України вводить часові обмеження для участі керівників в управлінні навчальним закладом, накладає суттєві обмеження на кількість адміністративних посад, які може займати одна особа. Коротко пояснимо наведені тут нами тези.

Так, наприклад, стаття 27 Закону України «Про вищу освіту», суттєво змінює правовий статус навчального закладу у системі вищої освіти, оскільки вона передбачає, що: 1. Вищий навчальний заклад утворюється у формі державної, комунальної, приватної установи і працює на засадах неприбутковості. 2. Юридична особа (крім наукової установи) набуває статусу вищого навчального закладу з моменту отримання ліцензії на провадження освітньої діяльності. 3. Вищий навчальний заклад може бути засновником (співзасновником) інших юридичних осіб, які провадять свою діяльність відповідно до напрямів навчально-науково-виробничої, інноваційної діяльності вищого навчального закладу та/або забезпечують виконання його статутних завдань. 4. Вищі навчальні заклади державної, комунальної та приватної форми власності мають рівні права у провадженні освітньої, наукової та інших видів діяльності. 5. Вищі навчальні заклади можуть провадити освітню діяльність спільно з іноземними навчальними закладами за узгодженими освітніми програмами. 6. Вищі навчальні заклади можуть утворювати навчальні, навчально-наукові та навчально-науково-виробничі комплекси, наукові парки та входити до складу

консорціуму. Всі учасники комплексу, консорціуму зберігають статус юридичної особи і фінансову самостійність.

Стаття 33 цього Закону України обумовлює структуру вищого навчального закладу. Основними структурними підрозділами вищого навчального закладу є факультети, кафедри, бібліотека. Тож ззовні виглядає, що тут особливих змін не відбулось. Але у пункті 7 зазначено, що структурними підрозділами вищого навчального закладу можуть бути: 1) навчально-науковий інститут – структурний підрозділ університету, академії, інституту, що об'єднує відповідні кафедри, лабораторії, науково-дослідні центри та експериментальні лабораторії, які провадять освітню діяльність і проводять наукові дослідження; 2) наукові, навчально-наукові, науково-дослідні, науково-виробничі та проектні інститути, навчально-науково-виробничі центри (сектори, частини, комплекси тощо), дослідні станції, конструкторські бюро, відділи аспірантури і докторантури, навчально-виробничі комбінати, експериментальні підприємства, клінічні бази закладів медичної освіти, університетські клініки та лікарні, юридичні клініки, полігони, наукові парки, технопарки, оперні студії, навчальні театри, філармонії, інші підрозділи, що забезпечують практичну підготовку фахівців певних спеціальностей та/або проводять наукові дослідження; 3) підготовчі відділення (підрозділи), підрозділи перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, інститути післядипломної освіти, лабораторії, навчально-методичні кабінети, комп'ютерні та інформаційні центри, навчально-виробничі та творчі майстерні, навчально-дослідні господарства, виробничі структури, видавництва, спортивні комплекси, заклади культурно-побутового призначення, центри студентського спорту; 4) спеціальний навчально-реабілітаційний підрозділ, який утворюється з метою організації інклюзивного освітнього процесу та спеціального навчально-реабілітаційного супроводу здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами, забезпечення їм доступу до якісної вищої освіти з урахуванням обмежень життєдіяльності; 5) інші підрозділи, діяльність яких не заборонена законом. Ці доповнення суттєво наближають ВНЗ до наукової діяльності і забезпечують присутність університетів у різних площинах суспільного розвитку.

Законодавець вводить на основі статті 30 Закону України «Про вищу освіту» у практику організації національної системи вищої освіти принципово нову одиницю – дослідницький університет. Статус дослідницького університету надається Кабінетом Міністрів України на конкурсних засадах вищому навчальному закладу строком на сім років відповідно до затвердженого Кабінетом Міністрів України Положення про дослідницький університет та критеріїв, що включають показники, приведені до кількості науково-педагогічних і наукових працівників вищого навчального закладу. Цей крок суттєво наближує вітчизняні університети до світового і національного наукового простору. Це може відбуватися шляхом «підняття» класичних і успішних галузевих університетів, наприклад, педагогічного, до рівня дослідницького.

У пункт 5 статті 30 зазначено, що дослідницький університет має право:

- 1) використовувати у своєму найменуванні слово «дослідницький»;
- 2) отримувати базове фінансування за окремою бюджетною програмою Державного бюджету України на провадження наукової діяльності в обсязі не менш як 25 відсотків коштів, що передбачаються на його утримання, для проведення наукових досліджень, підтримки та розвитку їх матеріально-технічної бази;
- 3) на конкурсних засадах формувати тематику фундаментальних та прикладних наукових досліджень, науково-технічних розробок і самостійно затверджувати річний тематичний план;
- 4) формувати на своїй базі інноваційні структури різних типів (наукові та технологічні парки, бізнес-інкубатори, малі підприємства тощо) на засадах поєднання інтересів високотехнологічних компаній, науки, освіти, бізнесу та держави з метою виконання і впровадження інноваційних проектів;
- 5) приймати остаточне рішення щодо присвоєння вчених звань;
- 6) самостійно утворювати разові спеціалізовані вчені ради для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії за участю не менше п'яти осіб з відповідним ступенем, двоє з яких працюють в іншому вищому навчальному закладі (науковій установі);
- 7) встановлювати нормативи чисельності осіб, які навчаються, на одну посаду науково-педагогічного та наукового працівника;
- 8) самостійно визначати статті та обсяги витрат власних надходжень;
- 9) у межах визначених у встановленому порядку коштів загального фонду на оплату праці та в межах наявних у вищому навчальному закладі власних надходжень самостійно формувати і затверджувати штатний розпис науково-педагогічних, наукових, педагогічних та інших працівників, у тому числі визначати штатні нормативи, найменування та чисельність посад працівників відповідно до структури вищого навчального закладу;
- 10) здійснювати інші права, передбачені законодавством.

Введення у структуру вищої професійної освіти дослідницького університету явно має позитивно посприяти входження ВНЗ у наукову сферу, але законодавець при цьому не у повній мірі врахував вимоги сучасного етапу розвитку ринкової економіки, оскільки залишив без відповіді питання про обслуговування наявних продуктивних сил, з одного боку, а з іншого – не відповів на питання: яку ж людину має готувати навчальний заклад: людину – культури і тим самим забезпечувати подальший розвиток суспільства чи людину з певними компетенціями, що націлена на обслуговування наявних засобів виробництва, тобто, відтворення існуючих суспільних відносин.

Тому функція університету – слугування домівкою для безкорисної наукової діяльності й розкріпачених дискусій – опиняється під загрозою в новостворених університетах, котрі нехтують підтримкою громадських дебатів і об'єктивної дослідницької діяльності. При цьому, нагадаймо, що Державна політика у сфері вищої освіти має бути спрямована на «розвиток вищих навчальних закладів як центрів незалежної думки». На практиці з'явилися і отримали розвиток так звані комерційні, підприємницькі, ініціативні, бізнесові, технологічні та інші види університетів.

Підприємницькі університети входять, наприклад, у різноманітне партнерство з академічними і неакадемічними установами на місцевому, загальнонаціональному та глобальному рівнях; подібне партнерство відкриває можливість, але водночас створює виклики і перепони. Лондон вважає, що перед пригодами та спокусами таких залучень університет втратив здатність проводити незалежний курс; натомість, «він часто визначається параметрами суспільних залучень і зовнішніх заохочень»¹.

Інший результат зростаючого орієнтування на ринок – підвищення професіоналізації програм та їх персоналу (не викладачів) до тієї межі, коли викладачі опинилися під загрозою вичерпання їх ролі й перетворення на неважливу меншість, тоді як зростання усіх стандартів і вимог потребує професійних працівників². Викладачі, які колись консультували студентів, замінюються професійним консультаційним штатом; університети і програми дедалі частіше використовують професійних маркетологів та PR-спеціалістів, робота яких – створювати бренд та продавати заклад і його продукт, заробляючи у такий спосіб гроші.

Зростаюча комерціалізація вищої школи, у свою чергу, посилює тенденцію, що намітилась ще у 1980-ті, коли урядовці різних рівнів почали все менше й менше розрізняти університети з-поміж інших комерційних та некомерційних підприємств³. Освіта стала ще одним товаром, і торгівець, який надає найкращий або хоча б найдешевший товар, процвітає.

За свідченнями Дженіс Ньюсон та Говарда Бакбайндера, стає зрозумілим, що «університет [дедалі більшою мірою] означає бізнес»⁴. Ми вступаємо в епоху «академічного капіталізму»⁵, у якій понад усе непокоїть «втрата вежі зі слонової кістки» й «корпоративне поглинання академії»⁶, говорячи мовою заголовка іншої книги; тому дедалі частіше кажуть про «підприємницький університет»⁷ та «ініціативний університет»⁸. Ринкові сили визначають поведінку нових постачальників освітянських послуг, але крім цього вони приносять ще один важливий і потенційно загрозливий ефект, переформулюючи місію традиційних вищих навчальних закладів.

¹ Див.: Університетська автономія: її друзі і вороги: пер. з пол., англ. – К.: Таксон, 2008. – С. 161.

² Zemsky R. Remaking the American University: Market-Smart and Mission-Centered / Zemsky Robert, Gregory R. Wegner, William F. Massey. – New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2005. – 248 p.

³ Zemsky R. Remaking the American University: Market-Smart and Mission-Centered / Zemsky Robert, Gregory R. Wegner, William F. Massey. – New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2005. – 248 p.

⁴ Newson J. The University Means Business: Universities, Corporations and Academic Work / Newson Janice, Buchbinder, Howard. – Toronto: Garamond Press, 1988. – P. 59-61.

⁵ Slaughter Sh. Academic Capitalism: Politics, Policies, and the Entrepreneurial University / Sheila Slaughter, Larry L. Leslie. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1997. – 276 p.

⁶ Soley Lawrence C. Leasing the Ivory Tower: The Corporate Takeover of Academia / Soley Lawrence C. – Boston: South End Press, 1995. – 202 p.

⁷ Clark B. Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation / Burton Clark. – Oxford: Pergamon-Elsevier Science, 1998. – 163 p.

⁸ Williams Gareth, ed. The Enterprising University: Reform, Excellence and Equity / Gareth Williams, ed. – Buckingham, UK: Open University Press, 2003. – P. 132-141.

Отже, сучасна інтерпретація університетської ідеї як єдності ціннісних орієнтацій – навчання, дослідження і виховання – істотно розширює ці класичні уявлення, розглядаючи розвиток університетів не тільки як центрів освіти, науки і культури, але й комерційності.

Це означає, що сьогодні чималу кількість чинників розвитку університетської мережі треба ретельно проаналізувати, а саме:

- трансформація ідеалів держави та її соціальної відповідальності в період глобального капіталізму;
- трансформація державного сектору загалом, включно з реформою пенсійного забезпечення, охорони здоров'я та освіти;
- поступовий занепад традиційної «гумбольдтівської» ідеї університету;
- зміна співвідношення держави й ринкових сил у забезпеченні різних громадських послуг, зокрема вищої освіти;
- крах «комуністичної» альтернативи услід за мирними революціями в Центральній-Східній Європі 1989 року та його ідеологічний вплив на майбутнє глобального капіталізму;
- виникнення нових (загальноєвропейських і транснаціональних) дискусій з приводу вищої освіти та її реформ, зокрема конвергенція цих дискусій щодо інституту університету, приклад яких протягом останніх років подавали такі різні формації, як Європейська Комісія, Світовий банк та Організація економічної співпраці та розвитку (ОЕСР);
- європейська інтеграція вищої освіти та дослідницької діяльності як виклик традиційним моделям вищої освіти в Європі (коли Болонський процес розглядають переважно як паралельний логіці «Лісабонської стратегії» для реформи європейської економіки, соціального забезпечення й освіти на 2010 рік);
- виникнення «знаннєвих суспільств» із їхньою нагальною потребою в підтримці з боку освітніх інститутів;
- нарешті, прямий і непрямий впливи добре відчутних (в культурі, політиці, технології та економіці) ефектів глобалізації.

Функціональні зміни внесені у життя університетів статтею 32 Закону України «Про вищу освіту» ззовні виглядають більш вагомими, оскільки саме вони значно розширюють автономію ВНЗ. У ній зазначено, що:

1. Діяльність вищого навчального закладу провадиться на принципах: 1) автономії та самоврядування; 2) розмежування прав, повноважень і відповідальності засновника (засновників), державних органів та органів місцевого самоврядування, до сфери управління яких належить вищий навчальний заклад, органів управління вищого навчального закладу та його структурних підрозділів; 3) поєднання колегіальних та єдиноначальних засад; 4) незалежності від політичних партій, громадських і релігійних організацій (крім вищих духовних навчальних закладів).

2. Вищі навчальні заклади мають рівні права, що становлять зміст їх автономії та самоврядування, у тому числі мають право: 1) розробляти та реалізувати освітні (наукові) програми в межах ліцензованої спеціальності; 2) самостійно визначати форми навчання та форми організації освітнього процесу; 3) обирати типи програм підготовки бакалаврів і магістрів, що передбачені Міжнародною стандартною класифікацією освіти; 4) приймати на роботу педагогічних, наукових, науково-педагогічних та інших працівників; 5) формувати та затверджувати власний штатний розпис; 6) приймати остаточне рішення щодо визнання, у тому числі встановлення еквівалентності, здобутих в іноземних вищих навчальних закладах ступенів бакалавра, магістра, доктора філософії, доктора наук і вчених звань доцента, професора під час зарахування на навчання та/або на посаду наукового чи науково-педагогічного працівника; 7) запроваджувати рейтингове оцінювання освітніх, науково-дослідницьких та інноваційних досягнень учасників освітнього процесу; 8) надавати додаткові освітні та інші послуги відповідно до законодавства; 9) самостійно розробляти та запроваджувати власні програми освітньої, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності; 10) самостійно запроваджувати спеціалізації, визначати їх зміст і програми навчальних дисциплін; 11) присуджувати ступені вищої освіти здобувачам вищої освіти, які відповідно до законодавства успішно пройшли процедуру атестації після завершення навчання на відповідному рівні вищої освіти; 12) приймати остаточне рішення щодо присудження наукових ступенів акредитованими спеціалізованими вченими радами; 13) утворювати загальноосвітні навчальні заклади за погодженням з органами місцевого самоврядування; 14) утворювати, реорганізовувати та ліквідувати свої структурні підрозділи; 15) провадити видавничу діяльність, зокрема видавати підручники, навчальні посібники і наукові праці, а також розвивати власну поліграфічну базу; 16) провадити на підставі відповідних договорів спільну діяльність з навчальними закладами, науковими установами та іншими юридичними особами; 17) розміщувати свої навчальні, науково-дослідні та навчально-науково-виробничі підрозділи на підприємствах, в установах та організаціях; 18) брати участь у роботі міжнародних організацій; 19) запроваджувати власну символіку та атрибутику; 20) встановлювати власні форми морального та матеріального заохочення учасників освітнього процесу; 21) звертатися з ініціативою до органів, що здійснюють управління у сфері вищої освіти, про внесення змін до чинних або розроблення нових нормативно-правових актів у сфері вищої освіти, а також брати участь у роботі над проектами; 22) провадити фінансово-господарську та іншу діяльність відповідно до законодавства та статуту вищого навчального закладу; 23) розпоряджатися власними надходженнями (для вищих навчальних закладів державної і комунальної форми власності), зокрема від надання платних послуг; 24) відкривати поточні та депозитні рахунки в банках; 25) здійснювати інші права, що не суперечать законодавству.

Відповідно до пункту 3 статті 32 Закону України «Про вищу освіту» вищі навчальні заклади зобов'язані: 1) вживати заходів, у тому числі шляхом запровадження відповідних новітніх технологій, щодо запобігання та виявлення академічного плагіату в наукових роботах наукових, науково-педагогічних, педагогічних, інших працівників і здобувачів вищої освіти та притягнення їх до дисциплінарної відповідальності; 2) мати внутрішню систему забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти; 3) створювати необхідні умови для здобуття вищої освіти особами з особливими освітніми потребами; 4) оприлюднювати на офіційному веб-сайті, на інформаційних стендах та в будь-який інший спосіб інформацію про реалізацію своїх прав і виконання зобов'язань.

Це означає, що університети України тепер постали перед проблемою практичного створення власних механізмів реалізації Закону України «Про вищу освіту», оскільки їх автономія значно розширилась, а контрольні функції держави за виробничою діяльністю університетів відійшли Національному агентству із забезпечення якості вищої освіти, що є постійним колегіальним органом, уповноваженим цим Законом на реалізацію державної політики у сфері забезпечення якості вищої освіти.

Такий механізм є достатньо складним органом державно-громадського походження, оскільки до його складу входять: ректор університету (стаття 34), керівники факультету, навчально-наукового інституту, кафедр (стаття 35), Вчена рада університету (стаття 36), Наглядова рада університету (стаття 37), робочі та дорадчі органи (ректорат, деканати, приймальна комісія, адміністративна рада тощо) (стаття 38), Органи громадського самоврядування вищих навчальних закладів, серед яких вищим колегіальним органом громадського самоврядування вищого навчального закладу є загальні збори (конференція) трудового колективу, включаючи виборних представників з числа студентів (курсантів) (стаття 39), студентське самоврядування (стаття 40), наукові товариства студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених (стаття 41).

Оскільки трансформація вітчизняних університетів не відбувається у незалежному русі, а підкорена формуванню нової економіки, нової соціальності громадян Об'єднаної Європи і новим управлінським структурам, то вона має низку ризиків, а саме:

Ідея університету як інституту, що творить, вивчає, дає оцінку і передає наступним поколінням культуру через дослідження й традицію, знайде небагато прихильників серед творців спільного європейського наукового й освітнього просторів: сьогодні в дискусіях про роль університету в суспільстві й економіці основну увагу зосереджено швидше на технічному знанні, аніж на гуманістичній культурі, про що свідчать тенденції останніх років у дискурсі суспільств, опертих на знання. Це специфічне знання, яке можна комерціалізувати й продати, а не традиційне «універсальне» знання, про котре дізнаємося зі сторінок основних трактатів ХІХ-ХХ століть про «ідею університету».

З огляду на тенденції останніх десяти років «Велика хартія університетів» виглядає пам'яткою минулих часів. У контексті розвитку об'єднаного Європейського простору наукових досліджень важко віднайти в сучасних дискусіях про «Європу знання» щось більше, ніж загальноприйняті жести ввічливості на адресу ідеї університету як інституту, чий «незмінний обов'язок – досягати універсального знання» і який виступає «опікуном європейської гуманістичної традиції». Натомість, як і доводив понад два десятиріччя тому Жан-Франсуа Ліотар у «Становищі постмодерну», «знання виробляється і буде вироблятися задля того, щоб його продати; його споживають і будуть споживати заради того, щоб повернути назад у виробництво: в обох випадках мета одна – обмін»¹.

Сьогодні вже не можливо обговорювати європейську інтеграцію вищої освіти і науки мовою основоположників модерного німецького наукового університету (фон Гумбольдта, Шелінга, Фіхте, Шлеєрмахера та інших, а також їхніх предтеч), так само як і не можливо описувати останні події на глобальному чи європейському рівні винятково мовою, якою послуговувалися ректори європейських університетів лише 15 років тому в Болоньї; робоча лексика дебатів про майбутнє університету – лексика Європейського простору наукових досліджень, Болонського процесу та глобальних програм у вищій освіті й науці (зокрема програм ЮНЕСКО, Ради Європи, ОЕСР та Світового банку) – суттєво змінилася після 1988 року. За цією лексичною зміною стоїть зміна способів, якими суспільство описує роль і завдання освітніх закладів.

Університети, як активні творці і реакреанти суспільних відносин, сьогодні опинилися у скрутному становищі, оскільки Європа намагається поєднати високу конкурентоспроможність і соціальну згуртованість у дедалі більш глобалізованому світі, перебуваючи в процесі переходу до «знанневого суспільства». Це означає, що формується не тільки інтелектуальна, а відтак й соціально-економічна нерівність між багатими на знання та бідними на знання суб'єктами історичної дії.

Інформаційна і цифрова нерівність, що залежить як від різних можливостей використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, психологічних бар'єрів, соціальних стереотипів, низького рівня комп'ютерної грамотності і знання іноземних мов, недооцінки різними соціальними групами важливості процесу інформатизації, так і від здатності країни створити сприятливі умови для формування, розвитку і реалізації соціальних потреб особи і різних соціальних груп.

Інтелектуальна нерівність на наступному етапі саморозгортання світової спільноти у цілісну систему буде рушійною силою суспільного розвитку і набуде надзвичайної гостроти, у вирішенні якої університети мають стати козирною картою.

¹ Lyotard Jean-Francois. The Postmodern Condition. A Report on Knowledge / Jean-Francois Lyotard. – Manchester: Manchester University Press, 1984. – P. 4.

Суб'єктивний чинник в Україні також викликає великі сумніви, щодо готовності і спроможності чинного ректорського корпусу забезпечити кардинальні зміни в управлінні вищою освітою, оскільки вимоги створити адекватний змісту Закону України «Про вищу освіту» механізм його реалізації, натикаються на суперечливий за характером життєвий досвід керівників і багаторічну практику управління ВНЗ у патерналістській парадигмі управління.

Залишається без відповіді питання про те, якого фахівця має готувати університет: людину – культури і тим самим забезпечувати подальший розвиток суспільства чи людину з певними компетенціями, що націлена на обслуговування наявних засобів виробництва, тобто, відтворення існуючих суспільних відносин?

Отже, університети окремих країн, у тому числі й України, утворюють локальні системи вищої освіти і мають власну логіку саморозгортання, а вимоги глобалізаційного процесу повинні бути інтегрованими у надсистему. Оскільки історія соціального розвитку свідчить, що у цьому протистоянні краща перспектива за надсистемою, то молоді держави, такі як Україна, стали національні держави і компромісні держави добробуту на шляху до свого повного злиття у наддержавну і наднаціональну структуру повинні узгодити власну освітянську політику і формувати відповідний нормативно-правовий інструментарій для управління цим процесом.

Будемо сподіватися, що національна вища школа, передусім, автономні університети, швидко опанують новими когнітивними, законодавчими і організаційними можливостями інформаційної доби і у найближчому часі почнуть ефективно впливати на національне і міжнародне життя, забезпечувати сталий розвиток суспільства у парадигмі зеленої економіки. Тож наступний крок у горизонті посилення впливу вищої професійної освіти на соціальний розвиток, формування Світового суспільства знань і вітчизняного державотворення за вченими радами, ректоратами і колективами вчених і студентів університетів.

10.2. Інноваційні технології в управлінні науково-освітньою діяльністю педагогічного університету

(Р. М. Вернидуб)

Європейські стандарти якості вищої освіти в управлінні входженням вітчизняного ВНЗ у європейський простір вищої освіти¹

Система вищої освіти України впевнено інтегрується в Європейський простір вищої освіти, де якість вищої освіти є визначальним чинником визнання і конкурентоспроможності вищого навчального закладу.

¹ Див. дет.: Вернидуб Р. М. Наука і освіта в просторі педагогічного університету: монографія / Р. М. Вернидуб. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – 445 с.

Закон України «Про вищу освіту» якість вищої освіти визначає як рівень здобутих особою знань, умінь, навичок, інших компетентностей, що відображає її компетентність відповідно до стандартів вищої освіти¹. Якість вищої освіти забезпечується в процесі освітньої діяльності. За законом якість освітньої діяльності – це рівень організації навчального процесу у вищому навчальному закладі, що відповідає стандартам вищої освіти, забезпечує здобуття особами якісної вищої освіти та сприяє створенню нових знань.

Якість освіти – це низка системно-соціальних якостей і характеристик, які визначають відповідність системи освіти прийнятим вимогам, соціальним нормам, державним освітнім стандартам. Отримання якісної освіти безпосередньо залежить від якості самих вимог (цілей, стандартів і норм), якості ресурсів (програми, кадровий потенціал, контингент абітурієнтів, матеріально-технічне забезпечення, фінанси тощо) та якості освітніх процесів (наукова та навчальна діяльність, управління, освітні технології), які безпосередньо забезпечують підготовку фахівців².

Обговорення проблеми забезпечення якості вищої освіти має за мету розглянути основні напрями розбудови системи внутрішнього забезпечення якості у вищих навчальних закладах відповідно до вимог Європейських стандартів оцінки якості освіти.

Управління якістю освіти у вищому навчальному закладі має системну організацію і складає органічну частину всієї структури комплексного менеджменту освітньої діяльності. Якщо підготовку фахівців розглядати як процес продукування компетентних професіоналів, тобто діяльність, пов'язану із наданням послуг, які мають суспільну потребу на рівні споживачів – роботодавців, студентів тощо, тоді загальні принципи забезпечення якості продукції і послуг мають розбудовуватися відповідно до загальноприйнятих умов і підходів, що гарантують високий рівень задоволення потреб споживачів.

Серія міжнародних стандартів і рекомендацій з управління якістю ISO 9000 набула в світі безперечної репутації як основа для створення ефективних і дієвих систем управління якістю³.

У міжнародному стандарті ISO 9000-2009 якість розглядається як ступінь відповідності сукупності власних характеристик продукції, процесу або системи сформованим потребам та очікуванням споживачів, загальноприйнятим або обов'язковим. Це визначення дозволяє зробити важливий висновок про зв'язок якості та, відповідно, моніторингу зі стандартами, еталонами, нормами. Якість – це властивість, яка реально задовольняє споживача. Однак потреби та

¹ Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

² Шаравин В. В. Применение сетевых учебно-методических комплексов в условиях профессиональной подготовки специалистов в вузе: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / В. В. Шаравин. – Ставрополь, 2004. – С. 1.

³ Quality assurance in UK higher education: A guide for international readers [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.qaa.ac.uk/international/studentGuide/English_readers.asp

очікування споживача можуть змінюватися, тому якість є змінною величиною¹.

Стандарт ISO 9000 визначає вісім принципів управління якістю, а також встановлює використання процесного підходу з метою постійного покращення якості (див. рис. 10.1).

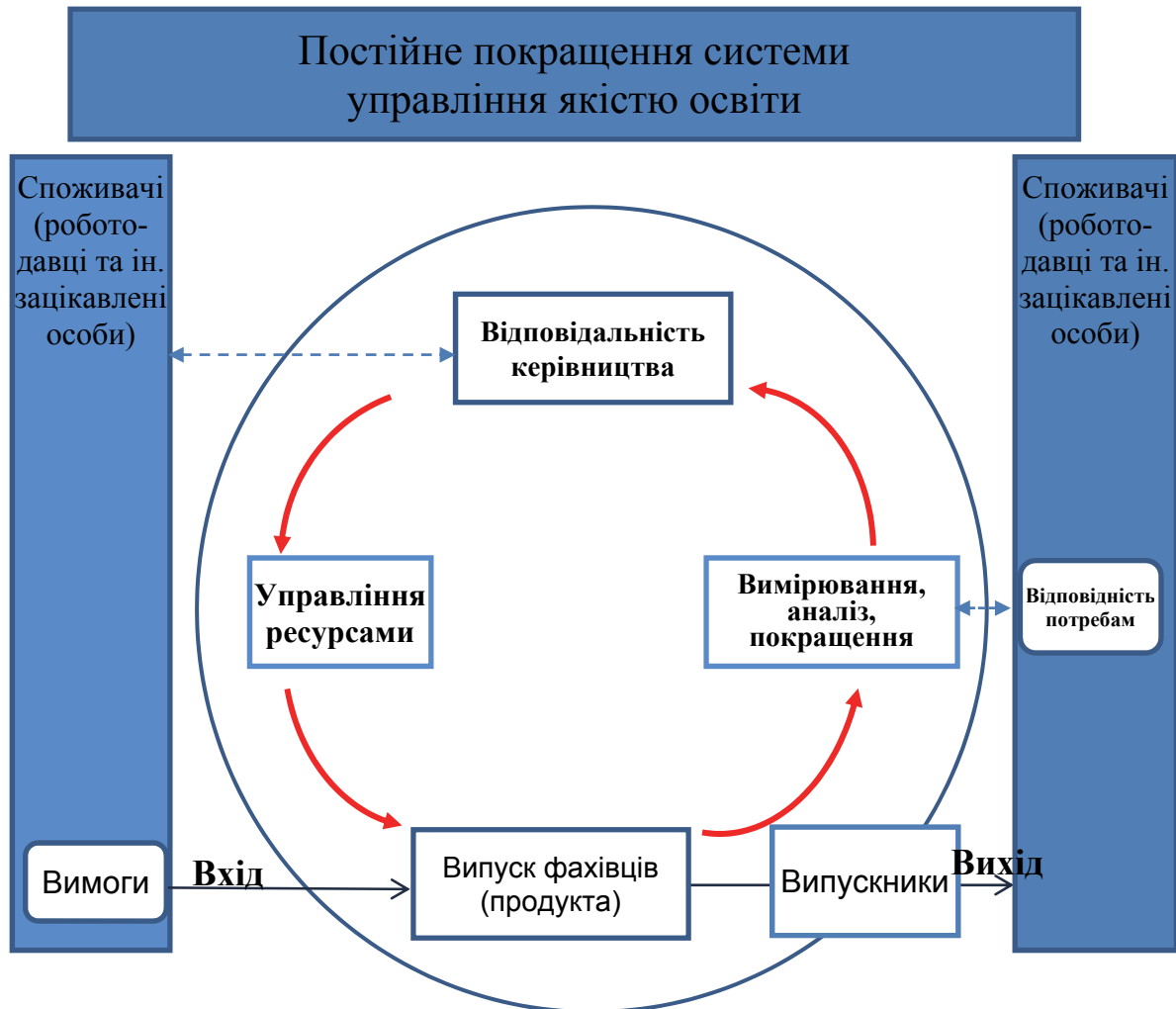

Рис. 10.1. Процесний підхід стандарту ISO 9000

Зростання вимог ринку праці, встановлення європейських стандартів якості освіти, посилення конкуренції на ринку освітніх послуг підвищує значення стандарту ISO 9001. Цей стандарт використовується для створення системи управління якістю, забезпечення гарантованої здатності вищого навчального закладу надавати освітні послуги, якість яких відповідає потребам і очікуванням споживачів – роботодавців, абітурієнтів, батьків тощо.

¹ Кісіль М. В. Оцінка якості вищої освіти / М. В. Кісіль // Вища освіта України. – 2005. – № 4 (14). – С. 82.

У 2000 році в результаті реалізації проекту «Європейський пілотний проєкт з оцінки якості вищої освіти», на основі рекомендацій Єврокомісії (98/561/ЕС від 24 вересня 1998 р.) була утворена Європейська мережа гарантії якості у вищій освіті. Вона мала розробляти загальноєвропейські підходи до формування системи забезпечення якості вищої освіти в європейському просторі вищої освіти, що розгортався за результатами підписання Болонської декларації 1999 року. 04 листопада 2004 року на Генеральній Асамблеї з гарантування якості у вищій освіті було прийняте рішення про перетворення колишньої Європейської мережі на Європейську Асоціацію з гарантування якості у вищій освіті (ENQA – European Association for Quality Assurance in Higher Education).

Під час Берлінської зустрічі міністрів, відповідальних за вищу освіту (вересень 2003 р.), було прийняте рішення розробити «узгоджені стандарти, процедури та рекомендації із забезпечення якості» та «вивчити можливості створення надійної системи і незалежних взаємних перевірок для агенцій та установ із забезпечення якості й/або надання акредитації»¹.

У відповідь на рішення міністрів, відповідальних за вищу освіту, ENQA розробила рекомендації щодо моніторингу якості освіти. У підготовленому і представленому на конференції в Бергені 2005 року звіті Європейська Асоціація запропонувала брати за основу оцінки якості вищої освіти три групи стандартів², які стосуються:

- внутрішнього забезпечення якості у вищих навчальних закладах;
- зовнішнього забезпечення якості вищої освіти;
- забезпечення якості у діяльності агенцій із зовнішнього забезпечення якості³.

Перша з наведених груп стандартів передбачає розробку вищими навчальними закладами внутрішньої політики та відповідних методик гарантування якості власних програм, оцінювання студентів згідно з прозорими критеріями, розробку механізмів встановлення компетентності та необхідної кваліфікації викладачів.

Друга група стандартів ENQA стосується зовнішніх процедур оцінювання. Процес зовнішнього гарантування якості повинен проходити на періодичній основі. Національні агентства з гарантування якості повинні за результатами перевірок публікувати звіти з опису та аналізу отриманих даних.

Третя група стандартів ENQA стосується умов діяльності зовнішніх агентств з гарантування якості. Агентства повинні бути визнані на національ-

¹ Болонський процес у фактах і документах (Сорбонна – Болонья – Саламанка – Прага – Берлін) / [упоряд. М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук та ін.]. – Тернопіль: Вид-во «Економічна думка» ТАНГ, 2003. – С. 46.

² Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bologna-bergen2005.no/Docs/00-Main_doc/050221_ENQA_report.pdf

³ Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти [Електронний ресурс]. – К.: Ленвіт, 2006. – С. 6. – Режим доступу: <http://www.enqa.eu/files/ESG%20in%20Ukrainian.pdf>.

ному рівні та акредитованими в межах всього європейського простору вищої освіти, забезпеченими необхідними ресурсами та мати необхідний рівень незалежності для автономної відповідальності за свої дії і не зазнавати жодного впливу зі сторони.

Конференція європейських міністрів освіти (Берген, 2005) схвально відгукнулася на запропоновані ENQA стандарти забезпечення якості і звернулася з проханням розробити практичну сторону реалізації цих положень.

Протягом 2010-2012 рр. Європейська Асоціація ENQA реалізувала третій етап вдосконалення процедур оцінювання якості європейської вищої освіти з акцентом на розвиток практик у сфері зовнішнього забезпечення якості¹. Проект фінансувався Європейською Комісією в рамках програми навчання протягом життя. Цей проект був спрямований на розробку пропозицій щодо вдосконалення діяльності агенцій, відповідальних за реалізацію другої і третьої груп стандартів ENQA щодо зовнішнього забезпечення якості вищої освіти. Завдання проекту полягає в зборі, накопиченні, аналізі результатів і практик діяльності агенцій із забезпечення якості освіти, поширенні результативного досвіду, розробці структурованих пропозицій на основі розвиненого і успішного досвіду практичної діяльності агенцій у сфері зовнішнього забезпечення якості. Для цих потреб створено веб-ресурс для національних і міжнародних агенцій забезпечення якості, який використовується фахівцями із забезпечення якості освіти не лише в Європейській зоні, а і за її межами.

У Берлінському комюніке конференції міністрів вищої освіти підкреслено, що, «відповідно до принципу інституційної автономії навчальних закладів, головна відповідальність за якість вищої освіти лежить на кожному окремому навчальному закладі»². Таким чином, в Європейській зоні вищої освіти визнається пріоритет вищих навчальних закладів у забезпеченні якості вищої освіти. Такий підхід в цілому відповідає національній практиці, що склалася в системі вищої освіти України.

Поряд із зовнішніми факторами, пов'язаними з державними гарантіями якості вищої освіти, що реалізуються через механізми ліцензування і акредитації, університети та інші заклади вищої освіти використовують традиційну схему внутрішньої перевірки якості освіти, яка зазвичай передбачає контроль за:

- відповідністю змісту освітньо-професійних програм підготовки критеріям та стандартам вищої освіти;
- організацією навчального процесу;
- якості знань студентів і випускників, визначення їхньої компетентності і спроможності задовольняти вимоги ринку праці;

¹ Процедури якості європейської вищої освіти: бачення майбутнього [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.enqa.eu/projectitem.lasso?id=359&cont=projDetail>.

² Болонський процес у фактах і документах (Сорбонна – Болонья – Саламанка – Прага – Берлін) / [упоряд. М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук та ін.]. – Тернопіль: Вид-во «Економічна думка» ТАНГ, 2003. – С. 46.

- рівнем кадрового забезпечення;
- станом науково-методичного забезпечення;
- станом інформаційного забезпечення;
- відповідністю і якістю матеріальної, навчально-лабораторної бази тощо.

Різні складові внутрішньої перевірки забезпечення якості вищої освіти передбачають свої механізми і процедури реалізації. Наприклад, контроль організації навчального процесу передбачає аналіз відповідних складових організації і здійснення підготовки фахівців, зокрема передбачає перевірку:

- наявності затверджених у встановленому порядку навчальних і робочих планів, графіків навчального процесу, навчальних і робочих програм з дисциплін;
- відповідності розкладу занять та робочих планів структурно-логічній схемі, логіці викладання кожної дисципліни;
- відповідності елементів навчального процесу (лекцій, семінарів, лабораторних занять тощо) затвердженим планам та програмам;
- комплектності і достатності методичного забезпечення з дисциплін (методичні вказівки, конспекти лекцій, методичні рекомендації, протоколи виконання лабораторних робіт тощо);
- достатності, регулярності і рівня організації поточного контролю (контроль якості знань студентів, їх задоволеність якістю навчального процесу);
- оперативності реагування на виявлені недоліки, прийняття та реалізація відповідних заходів.

При уважному розгляді традиційних схем самоаналізу освітньої діяльності, якості підготовки фахівців стає зрозумілим, що в контексті загальноєвропейських підходів ідеться фактично про реалізацію першої групи стандартів гарантування якості, які пов'язані із внутрішніми процедурами забезпечення якості у вищих навчальних закладах.

З цього погляду цікавим є досвід Агентства з гарантування якості у вищій освіті QAANE (Quality Assurance Agency for Higher Education), яке було засноване в 1997 році у Великобританії¹. QAANE – це незалежний недержавний орган, що є у власності низки організацій, які репрезентують вищу освіту Великобританії, і фінансується через внески університетів та коледжів вищої освіти. Поява QAANE стала результатом інтенсивного та водночас еволюційного процесу становлення нових підходів до зовнішньої та внутрішньої оцінки якості вищої освіти.

Сьогодні QAANE є, по суті, основним виразником оцінювальних підходів до якості вищої освіти у Великобританії. У своїй діяльності QAANE оперує поняттям «якість навчання». Якість навчання описується категоріями навчаль-

¹ Quality assurance in UK higher education: A guide for international readers [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.qaa.ac.uk/international/studentGuide/English_readers.asp.

них можливостей, їх наявності та ефективності застосування для отримання певного академічного ступеня. Під навчальними можливостями треба розуміти відповідність визначеним критеріям ефективності викладання (науково-педагогічні кадри, інформаційні і методичні ресурси), матеріальні умови та відповідність процедур оцінювання.

Оцінювання якості вищої освіти проводиться на двох рівнях: інституційному і на рівні навчальної дисципліни. Інституційний аудит – це всебічне і неупереджене дослідження діяльності вищого навчального закладу, яке не порушує його автономію і академічні свободи і спрямоване на підготовку узагальненої характеристики рівня гарантування якості освітніх послуг. Перевірки на рівні окремих дисциплін встановлюють ефективність функціонування в університеті всіх складових системи гарантування якості освіти, її відповідність цілям і завданням підготовки.

Для забезпечення якості вищої освіти необхідне створення комплексної системи нормативної документації регулювання освітньої діяльності вищого навчального закладу, яка передбачає традиційні підходи, що склалися в національних університетах, використовує прогресивний досвід зарубіжних освітніх систем та спирається на розроблені Європейською Асоціацією з гарантування якості у вищій освіті стандарти забезпечення якості вищої освіти.

Відповідно до рекомендацій Європейської Асоціації з гарантування якості у вищій освіті ENQA для забезпечення інституційного рівня гарантування якості вищій навчальні заклади для внутрішнього забезпечення якості розгортають діяльність, зміст якої визначається відповідною складовою стандарту (див. табл. 10.1).

Таблиця 10.1

Складові та зміст стандарту

<i>Складова стандарту</i>	<i>Зміст діяльності із забезпечення виконання стандарту</i>
1. Політика закладу і процедури забезпечення якості	Визначити стратегію, політику і процедури постійного підвищення якості освіти та забезпечити офіційний статус
2. Затвердження, моніторинг і періодичний перегляд програм і дипломів	Розробити та офіційно затвердити механізми періодичного перегляду, моніторингу та вдосконалення своїх навчальних програм
3. Оцінювання студентів	Розробити, офіційно затвердити та реалізовувати систему оцінки знань, яка охоплює загальновідомі критерії, правила і процедури об'єктивності
4. Забезпечення якості викладацького складу	Визначити процедури і критерії, які б засвідчували відповідну кваліфікацію і високий фаховий рівень викладачів

<i>Складова стандарту</i>	<i>Зміст діяльності із забезпечення виконання стандарту</i>
5. Навчальні ресурси та підтримка студентів	Достатня забезпеченість навчально-лабораторним обладнанням і навчально-методичними матеріалами, лабораторними і навчальними приміщеннями, які відповідають програмним вимогам викладання.
6. Інформаційні системи	Розробка, запровадження та використання інформаційних систем збору, аналізу і використання об'єктивної інформації для ефективного управління навчальними програмами
7. Публічність інформації	Публікація найновішої та об'єктивної інформації про навчальні програми, умови отримання академічних ступенів, системи оцінювання та атестації

Спираючись на складові першого стандарту щодо внутрішнього забезпечення якості у вищих навчальних закладах, можна запропонувати такі етапи розбудови внутрішньої системи забезпечення якості вищої освіти.

1. Політика закладу і процедури забезпечення якості.

Стандарт: визначити стратегію, політику і процедури постійного підвищення якості освіти та забезпечити офіційний статус і широку публічність інформації.

Забезпечення виконання стандарту.

Для визначення політики вищого навчального закладу щодо забезпечення якості, університет розробляє базовий документ – програмну заяву, яка охоплює:

- характеристику стану освітньої та науково-дослідницької діяльності науково-педагогічних працівників, відображає рівень взаємодії викладання і досліджень в університеті;
- стратегічні напрямки діяльності навчального закладу в забезпеченні відповідності підготовки до стандартів вищої освіти та європейських стандартів внутрішнього забезпечення якості навчання;
- опис організаційних принципів та структури системи забезпечення якості на інституційному рівні;
- визначає рівні відповідальності кафедр, факультетів, інститутів та інших структурних підрозділів та відповідних керівників та осіб за реалізацію процедур забезпечення якості;
- опис процедур залучення студентів до забезпечення якості;
- напрями та способи реалізації політики, механізми її моніторингу, перегляду та вдосконалення системи забезпечення.

Створення та офіційне визначення політики і процедур забезпечення якості визначають шляхи і практичні засоби, які використовуються для досягнення

високої ефективності функціонування системи забезпечення якості та сприяють визнанню з боку громадськості права університету на автономію.

2. Затвердження, моніторинг та періодичний перегляд навчальних програм і дипломів.

Стандарт: розробити та офіційно затвердити механізми періодичного перегляду, моніторингу та вдосконалення своїх навчальних програм.

Забезпечення виконання стандарту.

Для забезпечення прозорості і привабливості навчальних програм, підтримання їхньої актуальності та попиту на них передбачається створення механізмів, які включають:

- порядок розробки і формулювання очікуваних цілей і результатів навчання;
- офіційно затверджені рекомендації та нормативні вимоги щодо створення освітньо-професійних програм, навчальних планів і навчальних програм дисциплін;
- визначені вимоги та характеристики диференціації програм підготовки за формами навчання (денна, заочна, вечірня, дистанційне навчання) та за типами вищої освіти (академічна, професійна);
- порядок внутрішньої експертизи, оцінки та затвердження програм, навчальних планів і навчальних програм дисциплін;
- умови реалізації освітньо-професійних програм підготовки, їхня забезпеченість відповідними навчальними ресурсами;
- аналіз ефективності реалізації навчальних програм, моніторинг успішності та досягнень студентів;
- розробку процедур регулярного періодичного перегляду програм за участю працедавців, студентів та інших зацікавлених сторін.

3. Оцінювання студентів.

Стандарт: розробити, офіційно затвердити та реалізовувати систему оцінювання знань, яка охоплює загальновідомі критерії, правила і процедури об'єктивності визначення результатів навчання.

Забезпечення виконання стандарту.

Система оцінювання навчальних досягнень студентів має передбачати процедури:

- встановлення відповідності досягнутих запланованих навчальних результатів передбачуваним цілям і результатам навчальної програми;
- забезпечення проведення різнорівневих діагностичних заходів на етапах поточного та підсумкового контролю;
- визначення однозначних, чітких й широкодоступних критеріїв оцінювання і екзаменаційних правил для всіх випадків контролю й атестації;
- залучення викладачів та інших фахівців освітніх вимірювань, які здатні проводити оцінювання з врахуванням досягнення вимог майбутньої кваліфікації;

- забезпечення об'єктивності і незалежності лише від одного екзаменатора результатів оцінювання;
- встановлення чітких правил врегулювання випадків відсутності студента через поважні обставини;
- забезпечення адміністративного нагляду і перевірок дотримання встановлених вищим навчальним закладом процедур оцінювання.

Важливою умовою функціонування системи оцінювання навчальних досягнень є реалізація чіткого механізму інформування студентів про впроваджену в університеті стратегію оцінювання та її конкретне застосування щодо їхньої навчальної програми, а також оприлюднення критеріїв оцінювання успішності з певної навчальної дисципліни.

4. Забезпечення якості викладацького складу.

Стандарт: визначити процедури і критерії, які б засвідчували відповідну кваліфікацію і високий фаховий рівень викладачів.

Забезпечення виконання стандарту.

Якість освітніх послуг, ефективність навчальних програм насамперед визначаються якісним складом викладачів та умовами, в яких вони можуть ефективно передавати студентам свої знання, досвід і розуміння предмета в різних ситуаціях навчання. Вищий навчальний заклад має запровадити систему кадрового забезпечення, яка передбачає:

- офіційно визначені процедури відбору та призначення на посаду нових викладачів відповідно до їхнього рівня професійної компетенції;
- розроблені засоби оцінки якості навчальної діяльності професорсько-викладацького складу та умови доступу викладачів до інформації про оцінку їхньої роботи;
- реалізацію механізму підвищення кваліфікації і вдосконалення фахової майстерності, який передбачає умови стимулювання і визнання професійних досягнень;
- створення умов для професійного вдосконалення викладачів та встановлення механізмів звільнення з викладацьких посад осіб, що виявляють професійну непридатність.

5. Навчальні ресурси та підтримка студентів.

Стандарт: достатня забезпеченість навчально-лабораторним обладнанням і навчально-методичними матеріалами, лабораторними і навчальними приміщеннями, які відповідають програмним вимогам викладання.

Забезпечення виконання стандарту.

Для успішного виконання навчальних програм студенти мають забезпечуватися, крім високого рівня викладання, ще й іншими ресурсами, які допомагають їхньому навчанню. До цих ресурсів потрібно віднести бібліотеки, навчальні й лабораторні приміщення, навчальне обладнання і методичні матеріали, комп'ютери і програмне забезпечення, а також допомогу різного роду служб і консультантів.

Вищі навчальні заклади повинні постійно реагувати на відгуки студентів, відстежувати, переглядати і вдосконалювати ефективність роботи служб підтримки, доступних для студентів.

6. Інформаційні системи.

Стандарт: розробка, запровадження та використання інформаційних систем збору, аналізу і використання об'єктивної інформації для ефективного управління навчальними програмами.

Забезпечення виконання стандарту.

Для ефективного забезпечення якості вищий навчальний заклад має здійснювати постійний самоаналіз, для чого йому необхідні засоби збору й аналізу інформації про свою власну діяльність.

Знаряддям забезпечення об'єктивної сторони такого самоаналізу послугує інформаційна система конкретного навчального закладу, яка забезпечує моніторинг якості, оперативний облік процесів і ресурсів, достовірну архівацію даних про стан навчальних (кадрових, навчально-методичних, інформаційно-бібліотечних, матеріальних тощо) ресурсів, аналітичну обробку, оперативний пошук, передачу і необхідне представлення відповідної інформації.

До переліку основних складових такої інформаційної системи щонайменше мають входити модулі, що відобразатимуть:

- характеристики контингенту студентського складу;
- результати моніторингу досягнень студентів та показники їхньої успішності;
- структуру навчальних програм та їх ресурсного забезпечення;
- механізми оцінювання студентами якості чинних навчальних програм;
- ефективність роботи професорсько-викладацького складу;
- загальні характеристики та основні показники діяльності вищого навчального закладу та порівняння з показниками інших однопрофільних закладів;
- інформацію про місце навчального закладу серед інших університетів з посиланнями на результати вітчизняних, європейських та світових рейтингів.

Системний облік і аналіз ресурсів має стати ефективним інструментом в руках керівництва вищого навчального закладу для забезпечення та поліпшення якості освітньої діяльності закладу.

7. Публічність інформації.

Стандарт: публікація найновішої та об'єктивної інформації про навчальні програми, умови отримання академічних ступенів, системи оцінювання та атестації.

Забезпечення виконання стандарту.

Вищий навчальний заклад має забезпечувати прозорість своєї освітньої діяльності, надавати інформацію про запропоновані програми і присвоєванні кваліфікації, очікувані результати навчання; оприлюднювати процедури ви-

кладання, навчання й оцінювання знань та повідомляти про інші навчальні можливості, що доступні студентам. Навчальний заклад має відповідально забезпечувати точність, неупередженість, об'єктивність і широку доступність пропонованої інформації.

Таким чином, розбудова системи забезпечення якості вищої освіти на інституційному рівні може спиратися на європейські стандарти внутрішнього забезпечення якості у вищих навчальних закладах для досягнення високої ефективності функціонування університету, його визнання з боку громадськості та підвищення статусу університету на міжнародному рівні. Реалізація представлених напрямів забезпечення виконання стандарту через розробку і впровадження відповідних положень, інформаційних і методичних систем, нормативних документів і рекомендацій реально наповнить представлену теоретичну модель та створить нормативне підґрунтя розбудови й ефективного функціонування системи забезпечення якості на рівні кафедри, факультету та університету в цілому.

Інформаційно-дослідницьке середовище як організаційний фактор забезпечення якості професійної підготовки

В умовах становлення інформаційного суспільства або суспільства знань, що виявляється у зростанні ролі знання та інформації у соціальному розвитку, поширенні інформаційно-комунікаційних технологій, комп'ютерної та мультимедійної техніки, створенні глобальних комунікативних мереж актуалізується проблема інформатизації освітньо-наукової діяльності. Адже таке суспільство потребує висококваліфікованих фахівців, які вільно володіли б інформаційно-комунікаційними технологіями та ефективно їх використовували у своїй професійній діяльності. Інформатизація освіти, в свою чергу, вимагає підготовки відповідних педагогічних кадрів, які здатні використовувати весь потенціал інформаційно-комунікаційних технологій у своїй педагогічній діяльності, що на перший план висуває потребу інформатизації у підготовці майбутніх педагогів.

Інформатизація освіти у загальному сенсі означає цілеспрямовано організований процес забезпечення сфери освіти теорією, технологією і практикою створення й оптимального використання науково-педагогічних, навчально-методичних, програмно-технологічних розробок, орієнтованих на реалізацію дидактичних можливостей інформаційних і комунікаційних технологій, що застосовуються в комфортних і таких, що зберігають здоров'я, умовах¹.

Д. Швець визначає інформатизацію освіти як процес залучення нових джерел інформації, застосування нових засобів управління нею, зміни методики

¹ Толковый словарь терминов понятийного аппарата информатизации образования [Электронный документ] / сост. И. В. Роберт, Т. А. Лавина. – М.: ИИО РАО, 2009. – 96 с. – Режим доступа: <http://www.iiorao.ru/iio/pages/fonds/dict/?download=true&&file=Dictionary.pdf>

навчання і контролю знань на базі всебічного використання комп'ютерної, комунікаційної та мультимедійної техніки¹.

О. Мойко під поняттям інформатизації освіти пропонує розуміти процес активізації використання інформаційних технологій і систем у середовищі навчальних закладів та органів управління ними у відповідь на зростання обсягу інформації та інтенсифікацію інформаційного обміну. При цьому сутністю інформатизації освіти (як головної, ключової, визначальної риси цього процесу) є використання інформаційних технологій у найрізноманітніших аспектах галузі масового надання знань².

В. Гріншкун відходить від процесуальної інтерпретації інформатизації освіти, розуміючи її як певну сферу науково-практичної діяльності людини, яка спрямована на застосування технологій і засобів збору, зберігання, обробки і поширення інформації, що забезпечує систематизацію наявних і формування нових знань у сфері освіти для досягнення психолого-педагогічних цілей навчання і виховання³.

У сучасній педагогічній науці та практиці управління освітою з інформатизацією освіти пов'язують великі сподівання, розглядаючи її як чинник подолання кризи системи освіти та формування нової педагогічної парадигми інформаційного суспільства, що дасть змогу цю кризу подолати.

Як основу кризи сучасної системи освіти Н. Гендіна відзначає глибокі протиріччя: між орієнтацією освіти на передачу якомога більшого обсягу знання і фізичною неможливістю його засвоєння; між традиційною «підтримуючою» освітою, розрахованою на відносну стабільність суспільства і поступовість протікання соціальних процесів, і соціальним світом, що усе більш динамічно і складно розвивається; між культурно-національною специфікою освітніх систем і потребою сучасного технологічного світу в єдиних стандартах освіти і тому подібне. Вихід з цієї кризи вбачається у новій освітній парадигмі, сутність якої полягає у зміщенні основного акценту із засвоєння обсягу інформації на розвиток самостійного (критичного) мислення, у навчанні вирішення завдань, а не використання готового знання, у відточуванні навиків роботи з будь-якою інформацією, з різнорідними завданнями, з «новизною». Н. Гендіна наводить відому метафору, що образно ілюструє суть нової парадигми: вирушаючи в подорож, слід не набивати рюкзак готовими продуктами, а захопити з собою знаряддя, що дають змогу добувати їжу в будь-якому місці. Таким знаряддям, що забезпечує «видобуток» знань, є особливі знання та вміння роботи з інформацією⁴.

¹ Швець Д. Є. Соціокультурні аспекти інформатизації вищої освіти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук: 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Д. Є. Швець. – К., 2004. – 17 с.

² Мойко О. Сутність та природа інформатизації освіти [Електронний документ] / О. Мойко // Вісник Інституту розвитку дитини. – 2011. – № 15. – Режим доступу до журн.: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vird/2011_15/PDF/17.pdf

³ Гріншкун В. Подготовка педагогов к использованию электронных изданий и ресурсов / В. Гріншкун // Высшее образование в России. – 2007. – № 8. – С. 87.

⁴ Гендина Н. И. Информационная культура учителя: концепция формирования и региональный опыт /

Є. Пінчук розглядає інформатизацію освіти як один із найважливіших стратегічних напрямів, що забезпечують підвищення ефективності й технологій навчання, моніторингу якості підготовки фахівців, якості функціонування в цілому системи освіти й ефективності управління системою освіти, матеріально-технічного оснащення вишів. Усе це в комплексі має системно забезпечити підготовку людей, що здатні повноцінно жити і творчо розвиватися в постіндустріальному інформаційному суспільстві, яке формується сьогодні у світі¹.

А. Трофімов вважає, що інформатизація освіти повинна забезпечити доступність отримання знання та інформації, розвиток інтелектуальних та творчих здібностей особистості, підвищення кваліфікації та оперативну зміну сфери діяльності кожної людини протягом активного періоду життя, а також необхідні умови для реалізації випереджаючої освіти і підвищення ефективності дистанційних форм навчання².

На думку А. Бойко, інформатизація освіти як невід'ємна складова інформатизації суспільства має забезпечити функціонування людини в умовах існуючого сучасного техно-інформаційного простору і, перш за все, зорієнтувати розвиток освіти на впровадження в навчальний процес інформаційно-комунікативних технологій. Внаслідок запровадження комп'ютерної техніки і програмно-інформаційних засобів у навчально-виховний процес у вищій школі розв'язується низка актуальних проблем, що постають перед нею в сучасних умовах, а саме:

- зростання інформаційної культури майбутнього фахівця, доступність для нього світових інформаційних ресурсів;
- посилення інформаційної насиченості всього навчально-виховного процесу в закладах освіти шляхом застосування передових інформаційних технологій, тобто надання можливості кожному учаснику педагогічного процесу працювати з багатьма джерелами інформації в інтерактивному режимі, самостійно вибирати необхідну інформацію, обробляти її, робити потрібні обчислення чи моделювання ситуації, на основі яких можна було б робити безальтернативні висновки при вирішенні практичних задач з навчальних дисциплін, а також творчо і незалежно вирішувати свої проблеми в процесі навчання;
- удосконалення змісту, форм, методів і засобів навчання, індивідуалізація процесу навчання шляхом більш повного врахування психофізіологічних особливостей кожного студента, індивідуальних запитів, нахилів і здібностей та їх розвитку;

Н. И. Гендина // Образование. Карьера. Общество. – 2003. – № 1. – С. 21.

¹ Пінчук Є. А. Соціально-філософський аспект модернізації системи освіти як становлення інформаційного суспільства / Є. А. Пінчук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки. – 2010. – № 50. – С. 11-12.

² Трофімов А. Информационные технологии в гуманистической парадигме / А. Трофімов // Высшее образование в России. – 2002. – № 5. – С. 127.

- звільнення студентів і викладачів від необхідності виконання рутинних, технічних операцій та надання їм всіх можливостей для розв'язання пізнавальних, творчих проблем;
- впровадження в навчальний процес дистанційного навчання на основі комп'ютерної та телекомунікаційної техніки, яке з кожним роком, залучає дедалі ширші верстви населення;
- скорочення термінів навчання при підвищенні його якості;
- забезпечення системного контролю за самостійною роботою студентів, підвищення об'єктивності оцінки викладачем знань студентів;
- суттєве зростання продуктивності праці самого викладача, зосередження його зусиль на розв'язанні проблемних питань;
- удосконалення управління освітою в усіх її ланках¹.

Д. Крюков пов'язує широкомасштабне і стрімке впровадження інформаційно-комп'ютерних технологій в освітній процес з наявністю об'єктивних передумов. По-перше, темпи науково-технічного прогресу, що різко прискорилися, потребують принципово нових підходів до якості підготовки фахівців на основі освітніх ІКТ. По-друге, абсолютно по-новому стало формуватися єдине освітнє інформаційне поле. Використання інтернет-технологій безмежно розширило можливість обміну науковою і навчальною інформацією в професорсько-викладацькому і студентському середовищі. Сьогодні неможливо підготувати компетентного фахівця без використання бази інформаційно-довідкових систем, що змінюється щодня. По-третє, помітно посилилася загальносвітова тенденція використання дистанційного навчання, при якому інформаційні технології є фундаментом побудови освітньої системи. Мобільність, динамічність, простота оновлення електронних навчально-методичних матеріалів дають змогу досягати очевидних позитивних результатів у цьому процесі. По-четверте, фахівці й експерти у сфері освіти вже досить давно дійшли висновку, що безперервна освіта є необхідною умовою розвитку суспільства. Це, у свою чергу, потребує постійної перепідготовки, модернізації знань і умінь. Мобільність і гнучкість навчальних планів, програм, навчальних і методичних матеріалів недосяжні без ефективного використання інформаційно-комп'ютерних технологій. Це справедливо і для підвищення ролі самостійної роботи студентів².

Отже, інформатизація освіти є одним з найважливіших механізмів модернізації освітньої галузі на сучасному етапі її розвитку, а педагоги в процесі інформатизації є суб'єктами освітніх інновацій. Як відзначають фахівці, якість роботи освітніх закладів у зв'язку з переходом до інформаційної стадії розвитку суспільства, підготовки ними конкурентоспроможних фахівців визначаєть-

¹ Бойко А. І. Інформаційні технології в системі ринкових детермінант розвитку освіти / А. І. Бойко // Мультиверсум. Філософський альманах. – К., 2009. – Випуск 80. – С. 168-170.

² Крюков Д. Информационно-образовательная среда современного вуза / Д. Крюков // Высшее образование в России. – 2008. – № 11. – С. 80.

ся рівнем відповідної компетентності педагогічних кадрів. Темпи та ефективність інформатизації вищої професійної освіти забезпечується насамперед здатністю та готовністю викладацького корпусу до засвоєння та впровадження нової інформаційно-освітньої парадигми¹.

Впровадження нової парадигми освіти суттєво змінює роль педагога у навчально-виховному процесі. На думку фахівців ЮНЕСКО, з появою нових технологій намітився перехід від викладання, заснованого на лекційній подачі матеріалу, де провідна роль належить викладачеві, до використання інтерактивних навчальних середовищ, що зорієнтовані на студентів. У таких умовах основою для радикальних реформ у галузі освіти стають процеси розробки та успішної реалізації програм навчання викладачів із застосуванням інформаційних та комунікаційних технологій. При цьому лідируючі позиції у перебудові освіти має посісти інфраструктура, що забезпечує підготовку викладацьких кадрів. Необхідна розробка нових педагогічних моделей і нового інструментарію для забезпечення навчального процесу, щоб працівники освіти змогли повною мірою скористатися перевагами впровадження інформаційних та комунікаційних технологій. Важливо, що готувати до цього потрібно як студентів педагогічних університетів, так і практикуючих викладачів².

О. Блага, відзначаючи зміну ролі викладача в інформаційному суспільстві, зауважує, що він перестає бути авторитарним й єдиним джерелом знання і стає керівником та помічником в освітньому процесі. Студентам при цьому надається можливість самостійно шукати потрібні знання у мінливому світі, і тому їм потрібна значна кількість індивідуальних стратегій навчання, які надали б можливість кожному з них стати активним учасником навчального процесу й критично підходити до знань, які їм надаються³.

Н. Попович, аналізуючи реальний стан системи фахової підготовки студентів у вищих педагогічних навчальних закладах, вказує на гостру суперечність між сучасними вимогами суспільства до професійної підготовки вчителя, здатного застосовувати інноваційні досягнення інформаційно-комунікаційних технологій у власній творчій і педагогічній діяльності, і практикою підготовки студентів у системі ступеневої педагогічної освіти. Застосування інформаційних технологій у практичній діяльності спеціалістів педагогічного профілю обмежується, як правило, використанням текстових і табличних процесорів. Завдання ж вищих навчальних закладів педагогічної освіти полягає у підготовці компетентних фахівців з урахуванням можливостей сучасних інформаційних технологій навчання та орієнтацією на формування освіченої, гармонійно

¹ Ветров Ю. Подготовка преподавателей к использованию ИКТ: актуальные проблемы / Ю. Ветров, Д. Сомов, С. Печерская // Высшее образование в России. – 2007. – № 8. – С. 40.

² Информационные и коммуникационные технологии в подготовке преподавателей. Руководство по планированию. – М.: Изд. ИНТ, 2005. – С. 3-4.

³ Блага О. В. Інформаційні технології як невід'ємна складова новітнього освітнього процесу / О. В. Блага [Електронний документ] // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2007. – № 2. – Ч. 2. – Режим доступу до журн.: http://nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/VKPI_fpp/2007-2-2/09_Blaga.pdf

розвиненої особистості, здатної до постійного оновлення наукових знань, професійної мобільності та швидкої адаптації до змін у соціально-культурній сфері, системі управління та організації праці в умовах ринкової економіки. Усе це вказує на те, що існує гостра потреба в більш широкому застосуванні навчальних комп'ютерних та інформаційних технологій у ступеневій педагогічній освіті¹.

Таким чином, потреба інформатизації у підготовці педагогічних кадрів є нагальною проблемою сучасного розвитку системи освіти. Вирішення цієї проблеми передбачає систему заходів, що становлять основні етапи інформатизації у підготовці педагогічних кадрів.

Д. Швець етапи інформатизації освіти пов'язує з трьома її компонентами: технічним, методичним, змістовним. Перший охоплює забезпечення навчального процесу комп'ютерною, мультимедійною, комунікаційною технікою і відповідною інфраструктурою. Другий є процесом відновлення методичної сторони навчального процесу з використанням комп'ютерної, мультимедійної техніки. Змістова сторона інформатизації передбачає освоєння нових джерел інформації насамперед з Інтернету для навчання з усіх дисциплін².

Подібним чином розглядає етапи інформатизації освіти й С. Панюкова. На її думку, процес інформатизації освіти реалізується в три етапи. Перший етап – це масові закупівлі установами освіти комп'ютерних класів і периферійного устаткування, підключення до мережі Інтернет; другий – розробка навчально-методичних комплексів нового покоління; третій – трансформація традиційної освіти³.

Р. Гурін у дисертаційній роботі⁴ розробляє поетапну структуру блочно-модульної технології професійної підготовки вчителів гуманітарного профілю до використання НІТ у навчальному процесі загальноосвітньої школи, що складалася з таких блоків:

- репродуктивний, що характеризується вміннями студентів діяти за аналогією, відомими зразками, алгоритмами (моделями) і передбачає вирішення навчальних завдань у рамках заданого або первісно знайденого способу дії. Головною метою цього блоку є залучення студента до пізнавальної діяльності для усвідомлення педагогічних понять та закономірностей в умовах інформатизації освіти;

¹ Попович Н. М. Вплив інформаційно-комунікаційних технологій на якість підготовки фахівців у ступеневій педагогічній освіті / Н. М. Попович // Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки. – 2009. – Випуск 47. – С. 96.

² Швець Д. Є. Соціокультурні аспекти інформатизації вищої освіти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук: 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Д. Є. Швець. – К., 2004. – 17 с.

³ Панюкова С. В. Использование информационных и коммуникационных технологий в образовании: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / С. В. Панюкова. – М.: Издательский центр «Академия», 2010. – С. 13.

⁴ Гурін Р. С. Підготовка майбутнього вчителя гуманітарного профілю до застосування нових інформаційних технологій у навчальному процесі загальноосвітньої школи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Р. С. Гурін. – Одеса, 2004. – 21 с.

- конструктивний – передбачає вміння студентів оперувати методами, формами і прийомами застосування НІТ та їх складових, що спрямовані на розвиток нового підходу до вирішення педагогічних завдань. Мета блоку полягає в розвитку практичних навичок та вмінь студентів використовувати НІТ у навчальному процесі загальноосвітньої школи. Усвідомлення теоретичних і практичних засад упровадження НІТ в освіту спонукало студентів до активного використання нових інформаційних технологій у своїй майбутній професійній діяльності; застосування знань та вмінь, одержаних під час вивчення першого модуля, передбачає також пошук нових під опосередкованим впливом викладача;
- креативний – характеризується вміннями студентів виконувати оригінальні дії, створювати нові педагогічні продукти, проектувати нові методи досліджень.

Аналізуючи етапи інформатизації підготовки педагогів, експерти ЮНЕСКО зазначають, що професійна підготовка, спрямована на впровадження інформаційних та комунікаційних технологій у навчальний процес, є нерозривним ланцюгом заходів. Особливий акцент при цьому робиться на необхідності безперервної педагогічної освіти¹.

В цілому поетапна інформатизація підготовки майбутніх педагогів ґрунтується на принципах системності, комплексності, безперервності. Їх реалізація стає можливою за умови створення відповідного інформаційно-освітнього середовища. Як зазначають О. Богучарова, П. Кузнецов, В. Чекер, досвід використання педагогічних можливостей інноваційних інформаційних технологій якнайкраще може бути розкритий при запровадженні їх у рамках штучно створених інформаційно-освітніх середовищ (ІОС) вищої школи. У свою чергу, інформаційно-освітні середовища у вищій школі підтверджують положення про те, що зусилля розробників ІОС доцільно сконцентрувати на окремих напрямках, зокрема таких, як створення високоякісного «контента» у вигляді спеціалізованих навчально-методичних комплексів дисципліни (НМКД); розвиток інформаційно-телекомунікаційної технологічної бази для використання можливостей локальних і глобальних комп'ютерних мереж; адміністрування навчального процесу².

Інформаційно-освітнє середовище (ІОС) ВНЗ – це системно організована сукупність сучасних електронних освітніх та інших інформаційних ресурсів, орієнтованих на задоволення потреб учасників освітнього процесу і його науково- і навчально-методичний супровід, а також комплекс апаратних і програмних засобів зберігання, обробки (опрацювання), передачі навчальних матері-

¹ Информационные и коммуникационные технологии в подготовке преподавателей. Руководство по планированию. – М.: Изд. ИНТ, 2005. – С. 42.

² Богучарова О. І. Проектування освітнього інформаційно збагаченого середовища та його психолого-педагогічне забезпечення / О. І. Богучарова, П. О. Кузнецов, В. М. Чекер // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки. – 2010. – № 16. – Ч. 2. – С. 8.

алів, що забезпечують оперативний доступ до них, а також комунікаційну взаємодію студентів і викладачів на користь досягнення цілей навчання¹.

На думку С. Атанасяна, інформатизацію системи підготовки педагогів у ВНЗ доцільно здійснювати на основі уніфікованого об'єднання засобів інформатизації навчальної, контрольної-вимірної, позанавчальної, науково-методичної та організаційно-управлінської діяльності, а також інформаційного забезпечення педагогічної практики студентів і роботи з учителями – випускниками вишу в єдине інформаційне освітнє середовище. Розробляючи модель такого інформаційного освітнього середовища, автор виокремлює основні технологічні етапи його побудови, до яких належить виділення основної структури і компонентного складу середовища, розробка опису середовища, його компонент, побудова відповідних схем і технічних завдань, формування логічної і фізичної структури середовища, формування компонентів, підготовка персоналу і студентів, практична апробація і вдосконалення середовища².

Функціональна структура інформаційно-освітнього середовища визначається системою цілей і завдань навчального процесу, функцій навчальної діяльності і може бути представлена такими проблемно орієнтованими блоками:

- інформаційне обслуговування викладачів і студентів (забезпечення доступу до електронних каталогів, електронних підручників і глосаріїв за темами, електронних енциклопедій, за предметними галузями і напрямками діяльності вітчизняних і світових інформаційних мереж, баз знань і банків даних);
- організація навчального діалогу в інформаційно-освітньому середовищі (об'єктно-об'єктна комунікація, суб'єктно-об'єктна комунікація, суб'єктно-суб'єктне спілкування);
- телекомунікаційна взаємодія викладачів і студентів у процесі пізнавальної діяльності;
- автоматизоване навчання і контроль;
- моделювання явищ, що вивчаються (досліджувані явища), і процесів, які опановуються (демонстраційне й інтерактивне запровадження);
- адміністрування реального навчального процесу³.

Основу інформатизації педагогічної освіти складає такий її етап, як комп'ютеризація. В. Биков, чітко розводячи поняття інформатизації освіти та комп'ютеризації освіти, розглядає останню як складову частину першої. Поняття інформатизації освіти пов'язується із широким впровадженням у систему освіти методів і засобів ІКТ, створенням на цій основі комп'ютерно орієн-

¹ Богучарова О. І. Проектування освітнього інформаційно збагаченого середовища та його психолого-педагогічне забезпечення / О. І. Богучарова, П. О. Кузнецов, В. М. Чекер // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки. – 2010. – № 16. – Ч. 2. – С. 10.

² Атанасян С. Л. Формирование информационной образовательной среды педагогического вуза: автореф. дис. на соискание ученой степени докт. пед. наук: 13.00.02 / С. Л. Атанасян. – М., 2009. – 49 с.

³ Богучарова О. І. Проектування освітнього інформаційно збагаченого середовища та його психолого-педагогічне забезпечення / О. І. Богучарова, П. О. Кузнецов, В. М. Чекер // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки. – 2010. – № 16. – Ч. 2. – С. 13.

тованого інформаційно-комунікаційного середовища, з наповненням цього середовища електронними науковими, освітніми та управлінськими інформаційними ресурсами, з наданням можливостей суб'єктам освітнього процесу здійснювати доступ до ресурсів середовища, використовувати його засоби і сервіси при розв'язуванні різних завдань. У свою чергу поняття «комп'ютеризація освіти» пов'язується з оснащенням структурних елементів системи освіти на всіх її організаційних рівнях (навчально-виховних закладів, наукових та науково-методичних установ, управлінських структур та ін.) комп'ютерними засобами (персональними комп'ютерами, мультимедійними засобами, спеціальними серверами, засобами організації локальних і корпоративних мереж, їх під'єднання до мережі Інтернет та ін.), із створенням в системі освіти комп'ютерно орієнтованої інформаційно-комунікаційної платформи інформатизації освіти, з формуванням її загальносистемних програмно-апаратних складових, із забезпеченням можливості їх експлуатації, обслуговування, модернізації, оновлення і розвитку. При цьому, за В. Биковим, комп'ютеризація освіти є базисною, обов'язковою складовою процесу інформатизації освіти і суспільства в цілому. Тому, здійснюючи процес інформатизації освіти, проблемам комп'ютеризації об'єктів, що входять до складу системи освіти, повинна приділятися першочергова увага з боку всіх працівників освіти, всього суспільства, а сам цей процес має бути керованим державними і місцевими владними структурами¹.

На базі комп'ютеризації стає можливим наступний етап інформатизації підготовки педагогічних кадрів, сутність якого полягає у розробці та впровадженні інформаційних технологій навчання. Навчально-розвиваюча роль інформаційних технологій, на думку О. Волярської та Т. Понедько, полягає в тому, що вони виступають як потужні засоби, за допомогою яких студент реалізує поставлені завдання, що підсилюють його інтелектуальний розвиток, підвищують самооцінку, звільняють від шаблонних операцій. Успішне використання інформаційних технологій сприяє розвитку в студента мислення, пам'яті, здатності до самоорганізації та співтворчості, підвищує навчальну мотивацію, а отже, рівень його фахової підготовки. Інформаційні технології позитивно впливають на процес навчання і виховання насамперед тому, що змінюють схему передачі знань і методи навчання. Водночас впровадження таких технологій у систему освіти в умовах становлення інформаційного суспільства ґрунтується на застосуванні комп'ютерів і телекомунікацій, спеціального устаткування, програмних і апаратних засобів, систем обробки інформації тощо².

¹ Биков В. Ю. Сучасні завдання інформатизації освіти / В. Ю. Биков [Електронний журнал] // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2010. – № 1. – Режим доступу до журн.: <http://www.ime.edu.ua.net/em15/content/10bvyeoi.htm>

² Волярська О. С. Теоретико-методологічні засади впровадження інформаційних технологій в навчальний процес вищої школи / О. С. Волярська, Т. Б. Понедько // Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. – 2010. – № 2. – С. 33.

За В. Биковим, проникнення ІКТ у навчальний процес створює передумови для кардинального оновлення як змістово-цільових, так і технологічних сторін навчання, що проявляється у суттєвому збагаченні системи дидактичних прийомів, засобів навчання і на цій основі формуванні нетрадиційних педагогічних технологій, заснованих на використанні комп'ютерів¹.

Н. Головчак зауважує, що інформаційні технології здатні гуманізувати освітнє середовище та спонукають до постійної самоосвіти, перетворюють процес навчання у насолоду і дають можливість відчувати практичні результати. За такого підходу інформаційна технологія виступає як система, складовими якої є учасники педагогічного процесу, та як система теорій, ідей, засобів і методів організації навчальної діяльності для ефективного вирішення проблем, що охоплюють усі аспекти засвоєння знань і формування практичних навичок².

Л. Грущенко та Н. Федоренко звертають увагу на роль мультимедійних інформаційних технологій у ВНЗ як одного з шляхів практичної реалізації методологічних і теоретичних основ формування інформаційно-навчального середовища та інформаційної культури педагога. Використання мультимедійних інформаційних технологій в освіті завдяки наявності множини аналітичних процедур (пошук, сортування, вибірка, порівняння інформації тощо); дає можливість швидко вносити будь-які зміни в зміст програми залежно від результатів її апробації; зберігати й опрацьовувати велику кількість різноманітної інформації (звукової, графічної, текстової та відео) та компонувати її в зручному вигляді. Сказане вище сприяє розкриттю, збереженню та розвитку індивідуальних здібностей студентів, належного кожній людині унікального поєднання особистих рис; формуванню у студентів пізнавальних інтересів, прагнення до самовдосконалення; забезпеченню комплексності вивчення явищ дійсності, неперервності взаємозв'язку між гуманітарними, технічними науками та мистецтвом; постійному динамічному оновленню змісту, форм та методів навчальних процесів³.

Як відзначає В. Шаравін, особливе важливе місце серед інформаційних технологій навчання належить програмним засобам, тобто таким засобам, в яких відображається певна предметна галузь, реалізується технологія її вивчення, створюються відповідні сприятливі умови для організації різних видів навчальної діяльності її суб'єкта⁴.

¹ Биков В. Ю. Сучасні завдання інформатизації освіти / В. Ю. Биков [Електронний журнал] // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2010. – № 1. – Режим доступу до журн.: <http://www.ime.edu.ua/net/em15/content/10bvyeoi.htm>

² Головчак Н. І. Система інформаційного забезпечення вчителя / Н. І. Головчак // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки. – 2010. – № 1. – С. 46.

³ Грущенко Л. Проблеми впровадження інформаційних технологій у вищих навчальних закладах / Л. Грущенко, Н. Федоренко // Вісник Львівського університету. – 2009. – Вип. 25. – Ч. 2. – С. 135.

⁴ Шаравін В. В. Применение сетевых учебно-методических комплексов в условиях профессиональной подготовки специалистов в вузе: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / В. В. Шаравин. – Ставрополь, 2004. – С. 22.

В. Круглик, відзначаючи, що розповсюдження персональних комп'ютерів та ноутбуків дає змогу активно використовувати в процесі навчання педагогічні програмні засоби (ППЗ), у структурі ППЗ виокремлює такі модулі:

- електронний підручник, який призначений для самостійного вивчення теоретичного матеріалу курсу й ґрунтується на гіпертекстовій основі, що дає змогу працювати за індивідуальною освітньою траєкторією;
- електронний довідник, що дає можливість користувачу у будь-який час оперативного одержати необхідну довідкову інформацію в компактній формі;
- тренажерний комплекс (комп'ютерні моделі, конструктори й тренажери, що дають змогу закріпити знання й одержати навички їхнього практичного застосування в ситуаціях, що моделюють реальні);
- задачник, призначений для відпрацювання прийомів рішення типових завдань, що дають змогу наочно зв'язати теоретичні знання з конкретними проблемами, на рішення яких вони можуть бути спрямовані;
- електронний лабораторний практикум, який дає змогу імітувати процеси, що відбуваються у досліджуваних реальних об'єктах, або змодельовувати експеримент, нездійснений у реальних умовах;
- комп'ютерна тестуюча система, яка забезпечує, з одного боку, можливість самоконтролю для користувача, а з другого – здійснює рутинну частину поточного або підсумкового контролю;
- система планування процесу навчання¹.

Важливу роль у інформатизації підготовки майбутніх педагогів відіграє вдосконалення методичного забезпечення цього процесу. Т. Морзе та О. Глазунова відзначають, що застосування сучасних інформаційних технологій у навчальному процесі вищого навчального закладу потребує змін у методиці викладання всіх дисциплін. Це пов'язано з тим, що викладач перестає бути для студента єдиним джерелом отримання знань. Нині багато інформації можна знайти в мережі Інтернет та за її допомогою. Орієнтація на формування репродуктивних навичок, таких як запам'ятовування та відтворення, за традиційного навчання замінюється на розвиток умінь зіставлення, синтезу, аналізу, оцінювання виявлення зв'язків, планування, групової взаємодії з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. У таких умовах зміни мають торкнутися методики проведення аудиторних занять та організації самостійної роботи. ІКТ посилюють роль методів активного пізнання та дистанційного навчання. За вимогами Болонського процесу збільшується частка самостійної роботи студентів у навчальних програмах усіх дисциплін. Інформаційно-комунікаційні та дистанційні технології навчання дають змогу забезпечити студентів електронними навчальними ресурсами для самостійного опрацю-

¹ Круглик В. С. Концепція сучасного педагогічного програмного засобу [Електронний журнал] / В. С. Круглик // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2007. – № 2. – Режим доступу до журн.: <http://www.ime.edu.ua.net/em3/content/07kvsspm.htm>

вання, завданнями для самостійного виконання, реалізувати індивідуальний підхід до кожного студента тощо. Використання ІКТ та дистанційних технологій у навчальному процесі вищого навчального закладу поступово вносить зміни в невід'ємні елементи традиційної системи освіти, замінюючи дошку і крейду на електронну дошку і комп'ютерні навчальні системи, книжкову бібліотеку на електронну, звичайну аудиторію на мультимедійну¹.

На думку О. Крапівіної, у результаті використання інформаційних комп'ютерних технологій у системі методичної роботи викладачі мають навчитися здійснювати пошукову та інформаційно-аналітичну діяльність; прогнозувати організаційні та педагогічні можливості інноваційних освітніх засобів; оцінювати якість освітніх сайтів у мережі Інтернет і ступінь інформативності педагогічної складової сайту; оцінювати якість засобів і форм представлення інформаційно-методичного забезпечення навчально-виховного процесу в глобальній мережі Інтернет; проектувати навчально-виховний процес з використанням ресурсів мережі; розробляти конкретні методичні рекомендації з їх застосування у фаховій діяльності; використовувати інтернет-ресурси для методичного забезпечення навчального процесу; прогнозувати ефективність засобів організації навчально-пізнавальної, творчої та ігрової діяльності учнів на основі інноваційних комп'ютерних технологій; використовувати можливості мережі для підвищення своєї кваліфікації викладача у системі дистанційного навчання; використовувати передовий педагогічний досвід використання телекомунікацій².

Як бачимо, реалізація основних етапів інформатизації педагогічної освіти створює умови для якісної підготовки майбутніх педагогів. Розглянемо особливості та основні напрями інформаційної підготовки педагогічних кадрів. Передусім зауважимо, що особливість ситуації з педагогічними кадрами обумовлена необхідністю не просто опанувати інформаційні технології, мультимедійні та комунікаційні засоби навчання для отримання нових знань, але й сформувати навички та вміння, що дають змогу максимально ефективно використовувати їх потенціал у майбутній педагогічній діяльності. Як зазначають О. Винославська та Г. Козлакова, програми психолого-педагогічної підготовки майбутніх викладачів мають бути спрямованими на формування вміння не тільки використовувати інформаційні технології, але й інтегрувати їх з педагогічними технологіями та вдосконалювати цю інтеграцію в майбутньому³.

¹ Морзе Н. В. Моделі ефективного використання інформаційно-комунікаційних та дистанційних технологій навчання у вищому навчальному закладі [Електронний журнал] / Н. В. Морзе, О. Г. Глазунова // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2008. – № 2. – Режим доступу до журн.: <http://www.ime.edu.ua.net/em6/emg.html>

² Крапівіна О. В. Підготовка студентів педагогічних спеціальностей до розвитку творчих здібностей молодших школярів засобами інформаційних комп'ютерних технологій / О. В. Крапівіна // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. – Вінниця: ДОВ Вінниця, 2002. – Ч. 1. – Вип. 2. – С. 222.

³ Винославська О. В. Інтеграція педагогічних та інформаційних технологій у просторі вищої освіти / О. В. Винославська, Г. О. Козлакова // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. – 2009. – № 1. – С. 124.

На думку В. Гріншкун, сучасний педагог повинен не лише володіти знаннями у сфері інформаційних і телекомунікаційних технологій, що входить у зміст курсів інформатики, але й бути фахівцем із застосування нових технологій у своїй професійній діяльності. Відповідно основними цілями підготовки педагогів у сфері інформатизації освіти є:

- ознайомлення з позитивними і негативними аспектами використання інформаційних і телекомунікаційних технологій в освіті;
- формування уявлення про роль і місце інформатизації освіти в інформаційному суспільстві, про видовий склад і сфери ефективного застосування засобів інформатизації освіти, технологій обробки, представлення, зберігання і передачі інформації;
- ознайомлення із загальними методами інформатизації, адекватними потребам навчального процесу, контролю і вимірюванню результатів навчання, позанавчальної, науково-дослідної і організаційно-управлінської діяльності навчальних закладів;
- формування знань про вимоги, що ставляться до засобів інформатизації освіти, про основні принципи оцінки їх якості, навчання педагогів стратегії практичного використання засобів інформатизації у сфері освіти;
- надання додаткової можливості пояснити студентам роль і місце інформаційних технологій у сучасному світі;
- навчання мови інформатизації освіти, що формується з паралельною фіксацією і систематизацією термінології¹.

Отже, головною метою інформаційної підготовки майбутніх педагогів є формування в них готовності до впровадження та використання інформаційних технологій навчання. Готовність до впровадження інформаційних технологій навчання визначається як інтегративна властивість особистості педагога, в якій органічно поєднуються професійні якості, інформаційна культура, що дає змогу успішно розробляти, впроваджувати, використовувати інформаційні технології навчання. Показниками такої готовності є комп'ютерна грамотність майбутнього педагога, сформованість інформаційної компетентності, інформаційної культури, інформаційного мислення².

Р. Гурін визначає професійну готовність майбутнього вчителя до застосування інформаційних технологій у професійній діяльності як інтегровану якість його особистості, що виявляється: по-перше, у підвищенні продуктивності мислення, розвитку, пам'яті, навичок, поширенні та поглибленні знань за допомогою використання нових інформаційних технологій та їх засобів; по-друге, у можливості обирати способи дій, здійснювати самоконтроль за виконанням власних дій і прогнозувати шляхи підвищення продуктивності роботи

¹ Гріншкун В. Подготовка педагогов к использованию электронных изданий и ресурсов / В. Гріншкун // Высшее образование в России. – 2007. – № 8. – С. 87.

² Гладисевський Р. Формування готовності майбутнього педагога до застосування інформаційних технологій навчання у вищій школі / Р. Гладисевський, Л. Ковальчук, Ю. Луцишин, О. Сеньковський // Вісник Львівського університету. Серія Педагогічна. – 2009. – Вип. 25. – Ч. 3. – С. 45.

у процесі інформатизації процесу навчання. Основними компонентами зазначеної готовності є адаптивно-мотиваційний (сприяє усвідомленню значення й особистісного ставлення студентів до впровадження нових інформаційних технологій в освіту та їх спрямованість на застосування у майбутній діяльності), планово-змістовий (вимагає від студентів наукового підходу, а саме: вмінь висувати гіпотезу, припускати добір і структурування навчального матеріалу за допомогою нових інформаційних технологій), організаційно-координаційний (спрямований на активне використання нових інформаційних технологій у навчальному процесі загальноосвітньої школи, а також орієнтування на самостійне здобуття знань) та контролювально-оцінний (передбачає оперативний контроль і забезпеченість засобів нових інформаційних технологій, подання навчальної інформації та діагностику її засвоєння)¹.

До найважливіших напрямів інформаційної підготовки педагогічних кадрів належить формування інформаційної культури майбутнього педагога. Н. Попович відзначає, що формування інформаційної культури педагогів – це насамперед формування системи знань, навичок та вмінь, які необхідні педагогам для використання інформаційно-комунікаційних технологій у власній професійній діяльності. Зміст інформаційної культури кожного майбутнього фахівця тісно пов'язаний із характером здійснюваної діяльності, а для майбутнього вчителя – передусім із навчанням. Саме тому суттєвою складовою інформаційної культури майбутніх учителів є вміння ефективно використовувати інформаційно-комунікаційні технології як у навчальному процесі, так і для самоосвіти та самовдосконалення².

Г. Вишинська виокремлює два рівні розуміння основ інформаційної культури особистості. Перший рівень розуміння пов'язаний з розкриттям змісту сукупності знань, навичок, вмінь, що безпосередньо відповідають діяльності людини в інформаційному середовищі за допомогою електронно-обчислювальної техніки (інструментальна складова культури особистості). Другий рівень пов'язаний з характеристикою необхідних змін складових культури особистості – культури світобачення, культури мислення, культури спілкування та співіснування з іншими людьми, культури організації діяльності та інших складових, які можна означити як універсальні складові культури особистості³.

Н. Гендіна визначає склад сукупності знань і умінь, що характеризують особу з розвиненою інформаційною культурою таким чином:

¹ Гурін Р. С. Підготовка майбутнього вчителя гуманітарного профілю до застосування нових інформаційних технологій у навчальному процесі загальноосвітньої школи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Р. С. Гурін. – Одеса, 2004. – С. 6-7.

² Попович Н. М. Вплив інформаційно-комунікаційних технологій на якість підготовки фахівців у ступеневій педагогічній освіті / Н. М. Попович // Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки. – 2009. – Випуск 47. – С. 97.

³ Вишинська Г. Інформатизація як дійсність та перспективна тенденція розвитку освіти / Г. Вишинська // Філософські абрисы сучасної освіти: монографія [За заг. ред. І. Предборської]. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – С. 165-166.

- 1) наявність певного інформаційного світогляду, уявлення про такі загальні поняття, як інформаційне суспільство, інформаційні ресурси, інформаційні потоки і масиви, закономірності їх функціонування й організації тощо;
- 2) уміння грамотно формулювати свої інформаційні потреби і запити і пред'являти їх будь-якій інформаційно-пошуковій системі, як традиційній, так і електронній, комп'ютерній;
- 3) здатність здійснювати самостійний інформаційний пошук різних видів документів як традиційних, так і нетрадиційних, насамперед, комп'ютерних систем і мереж;
- 4) володіння навиками аналізу і синтезу інформації наприклад, складання простого і розгорнутого планів, конспектування, анотування і реферування, підготовка оглядів, складання бібліографічного опису, оформлення цитат і посилань до наукової роботи, списку використаної літератури тощо;
- 5) володіння технологією інформаційного самозабезпечення: уміння використовувати отримані знання, знайдену, отриману інформацію в своїй навчальній, професійній або іншій пізнавальній діяльності¹.

З поняттям інформаційної культури викладача тісно пов'язана інша характеристика – інформаційна компетентність. На думку В. Зіборової, інформаційна компетентність викладача виявляється в умінні технологічно мислити і передбачає наявність аналітичних, проектних, прогностичних і рефлексій умінь в засвоєнні і застосуванні інформації в педагогічній діяльності. Крім того, інформаційна компетентність є складовою частиною інформаційної, технологічної культури викладача, виконує інтеграційні функції, слугує сполучною ланкою загальнопедагогічних і спеціальних знань і умінь².

Л. Петухова, підкреслює необхідність формування високого рівня інформатичних компетентностей вчителів, готовності застосовувати інформаційно-комунікаційні технології у навчально-виховному процесі. Інформатичні компетентності розглядаються як інтегроване особистісне утворення, що в свою чергу передбачає цілісне формування мотиваційного компонента (потреба й інтерес до одержання знань, умінь і навичок). Вчитель повинен володіти знаннями, що становлять інформаційну основу пошукової пізнавальної діяльності; способів і дії, що визначають операційну основу пошукової пізнавальної діяльності; досвіду пошукової діяльності у сфері створення програмного забезпечення й технічних ресурсів та відносин «людина – комп'ютер»³.

¹ Гендина Н. И. Информационная культура учителя: концепция формирования и региональный опыт / Н. И. Гендина // Образование. Карьера. Общество. – № 1. – 2003. – С. 21.

² Зіборова В. В. Формування інформаційної компетентності викладача / В. В. Зіборова // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки. – 2010. – № 8. – С. 65.

³ Петухова Л. Є. Особливості імплементації ІКТ у навчально-виховний процес вищої школи [Електронний журнал] / Л. Є. Петухова // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2007. – № 2. – Режим доступу до журн.: <http://www.ime.edu-ua.net/em8/content/08pljsho.htm>

Згідно з визначенням провідних українських педагогів, формування інформаційної компетентності передбачає розвиток в особистості здатностей застосовувати інформаційні технології в навчанні та повсякденному житті; раціонально використовувати комп'ютер і комп'ютерні засоби під час розв'язання завдань, які пов'язані з опрацюванням інформації, її пошуком, систематизацією, зберіганням, подаванням і передаванням; будувати інформаційні моделі й досліджувати їх за допомогою засобів інформаційних технологій; давати оцінку процесу й досягнутим результатам технологічної діяльності¹.

Основними педагогічними умовами, що впливають на формування ІК викладача, є:

- створення професійно орієнтованих завдань, педагогічних ситуацій на уроці, що мотивують оволодіння інформаційними технологіями;
- навчання за допомогою наочних моделей, засобів мультимедіа, інтернет-ресурсів, що стимулюють процес формування ІК;
- виконання творчих проектів з урахуванням спеціалізації педагогів з використанням інформаційних технологій².

Основними складовими інформаційної компетентності є уміння:

- застосовувати інформаційні технології для демонстрації друкарських і графічних документів;
- використовувати інформаційні технології для демонстрації аудіо- та відеоматеріалів на уроці; уміння створювати презентації;
- систематизувати і обробляти дані за допомогою таблиць, технологічних карт;
- будувати порівняльні таблиці і виявляти закономірності за допомогою комп'ютера;
- застосовувати інформаційні технології для моделювання процесів і об'єктів, виконання креслень і ескізів;
- використовувати комп'ютерне тестування;
- використовувати мережу Інтернет для вирішення педагогічних питань, збору інформації, участі в телеконференціях, доступу до наукових, педагогічних, методичних даних³.

Н. Баловсяк розглядає структуру інформаційної компетентності як сукупність трьох компонент:

- інформаційної (здатність ефективної роботи з інформацією у всіх формах її представлення);

¹ Перелік ключових компетентностей, визначений українськими педагогами (За матеріалами дискусій, організованих в рамках проекту ПРООН «Освітні політика та освіта «Рівний – рівному», 2004) // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / за заг. ред. О. В. Овчарук. – К., 2004. – С. 89.

² Зіборова В. В. Формування інформаційної компетентності викладача / В. В. Зіборова // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки. – 2010. – № 8. – С. 65.

³ Зіборова В. В. Формування інформаційної компетентності викладача / В. В. Зіборова // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки. – 2010. – № 8. – С. 66.

- комп'ютерної, або комп'ютерно-технологічної (визначає уміння та навички щодо роботи з сучасними комп'ютерними засобами і програмним забезпеченням);
- процесуально-діяльнісної, або компоненти застосовності (визначає здатність застосовувати сучасні засоби інформаційних та комп'ютерних технологій до роботи з інформацією і розв'язання різноманітних завдань)¹.

В. Зіборова у складі інформаційної компетентності викладача виокремлює чотири складові:

- мотиваційну – наявність мотиву досягнення мети, готовність і інтерес до роботи, постановка і усвідомлення цілей інформаційної діяльності;
- когнітивну – наявність знань, умінь і здатності застосовувати їх у професійній діяльності, аналізувати, класифікувати і систематизувати програмні засоби;
- операційно-діяльну – демонструє ефективність і продуктивність інформаційної діяльності, застосування інформаційних технологій на практиці;
- рефлексію – забезпечує готовність до пошуку вирішення виникаючих проблем, їх творчого перетворення на основі аналізу своєї професійної діяльності².

Формування інформаційної компетентності майбутніх педагогів є неможливим без освоєння інформаційних технологій навчання. Так, на думку Л. Самохвалової, сьогодні компетентність педагога проявляється в оволодінні ним усім спектром сучасних інформаційних освітніх технологій – перш за все, активним використанням на уроках сучасних технічних засобів навчання, мережі Інтернет; умінням створювати презентації, тестові програми тощо. Інформаційні технології є могутнім засобом інтенсифікації занять і підвищення інтересу учнів до розвитку власних компетентностей. Ефективне використання таких технологій дає змогу учасникам навчального процесу підвищувати самоосвітню діяльність, індивідуально розвиватися й самовдосконалюватися, бути здатним до вибору альтернатив, генерувати нові ідеї, приймати нестандартні рішення та нести за них відповідальність³.

Експертами ЮНЕСКО визначено основні принципи ефективної підготовки викладачів із застосуванням інформаційних та комунікаційних технологій. Згідно з даними рекомендаціями, насамперед ці технології потрібно органічно включати до кожного з аспектів навчального процесу підготовки викладачів.

¹ Баловсяк Н. Організаційно-педагогічні умови формування інформаційної компетентності / Н. Баловсяк // Вісник Луганського педагогічного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – 2005. – № 4. – С. 21.

² Зіборова В. В. Формування інформаційної компетентності викладача / В. В. Зіборова // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки. – 2010. – № 8. – С. 66-67.

³ Самохвалова Л. Інформаційні технології навчання як складова компетентності вчителя / Л. Самохвалова // Гуманізація навчально-виховного процесу: Зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 46. – С. 135.

Студентам педагогічних університетів необхідно засвоювати інформаційні та комунікаційні технології, самостійно використовуючи їхній потенціал, знаходячи різні способи їх застосування у своїй майбутній педагогічній діяльності.

Наступний принцип полягає у необхідності вивчення цих технологій у педагогічному контексті. Не можна обмежуватися лише загальним базовим рівнем ІКТ-грамотності. Професійний же рівень ІКТ-грамотності педагогів передбачає вміння користуватися цими технологіями при вирішенні конкретних завдань навчального процесу з опорою на розуміння його педагогічного контексту. Студенти повинні постійно відчувати доцільність і необхідність застосування інформаційних та комунікаційних технологій у практиці свого навчання, а також бути впевненими, що їхні викладачі вміють пояснити можливості ІКТ і ефективно застосовувати їх у навчальному процесі.

Нарешті, студентам належить засвоїти цілісні системи навчання на основі інформаційних та комунікаційних технологій. Ці технології можуть слугувати як для підтримки традиційних форм навчання, так і для перебудови цього процесу. Проте особливий акцент робиться на ефективності поєднання ІКТ з новими творчими моделями навчання¹.

В умовах інформаційного суспільства фахівець має опанувати величезні обсяги інформації та постійно оновлювати свої знання, аби відповідати вимогам часу. З цього випливає потреба у безперервній самоосвіті протягом всього життя.

Інформатизація створює принципово нові можливості для самоосвіти. Так, А. Осін з появою комп'ютера пов'язує черговий прорив у сфері самостійного навчання за аналогією до появи друкованої книги. На його думку, домінантою впровадження комп'ютера в освіту є різке розширення сектора самостійної навчальної роботи. Колись книга зробила переворот в освіті, перетворивши її на галузь світового господарства. Комп'ютер покликаний зробити наступний стрибок – вирішити кризу освіти, що потребує постійного збільшення кількості педагогів із зростанням їх нетворчих функцій. Принципова новизна, що вноситься комп'ютером в освітній процес, – інтерактивність, яка дає змогу розвивати активно-діяльнісні форми навчання. Саме ця нова якість сприятиме ефективному, реально корисному розширенню сектора самостійної навчальної роботи².

Відповідно важливим напрямом інформаційної підготовки майбутніх педагогів є формування установки на самоосвіту та розвиток відповідних навичок та вмінь пошуку, відбору, обробки, зберігання та використання масивів інформації. Зокрема, Л. Білоусова та О. Кисельова ведуть мову про необхідність формування у майбутніх педагогів компетентності самоосвіти як складного інте-

¹ Информационные и коммуникационные технологии в подготовке преподавателей. Руководство по планированию. – М.: Изд. ИНТ, 2005. – С. 41-42.

² Осин А. В. Мультимедиа в образовании: контекст информатизации / А. В. Осин. – М.: Агентство «Издательский сервис», 2004. – С. 6.

гративного особистісного утворення, яке зумовлює не лише готовність до самоосвітньої діяльності, а й реальну здатність ефективного її здійснення з метою самовдосконалення та професійного розвитку¹.

Н. Попович до педагогічних умов використання інформаційно-комунікаційних технологій у самоосвіті майбутніх педагогів відносить такі:

- операціональна готовність майбутніх учителів до використання інформаційних і комунікаційних технологій для самоосвіти;
- мотиваційна готовність майбутніх учителів до застосування засобів інформатизації для самоосвіти;
- рефлексивна готовність до використання інформаційних і комунікаційних технологій для самоосвіти;
- готовність учнів працювати в комп'ютеризованому середовищі;
- створення умов для підвищення професійного рівня майбутніх учителів у галузі комп'ютеризації та інформатизації;
- забезпечення процесу інформатизації освіти науковою, навчальною і методичною літературою з цієї проблеми².

Варто також відзначити, що інформаційна підготовка майбутніх педагогів не обмежується тільки навчальною діяльністю. Зокрема, С. Атанасян вказує на важливість застосування інформаційних технологій під час педагогічної практики. У цьому випадку інформаційні технології не лише сприяють вирішенню організаційних питань, пов'язаних з проведенням практики, але й дають змогу студентам проводити заняття з школярами, спираючись на можливості і переваги таких технологій³.

Окрім цього, впровадження засобів інформатизації доцільне і в рамках різних позанавчальних заходів, які завжди супроводжують студентство, відіграють величезну роль у вихованні майбутніх педагогів і виробленні у них прагнення працювати в педагогічному колективі. Також необхідні окремі технології і засоби, спрямовані на інформатизацію науково-методичної діяльності педагогів і студентів⁴.

Інформатизація науково-педагогічних досліджень детально аналізується у роботах М. Шишкіної⁵. Нею, зокрема, запропоновані рекомендації щодо засто-

¹ Білоусова Л. І. Технологія формування у майбутніх педагогів компетентності самоосвіти з використанням потенціалу інформаційно-навчального середовища / Л. І. Білоусова, О. Б. Кисельова // Інформаційні технології в освіті. – 2009. – № 3. – С. 12.

² Попович Н. Педагогічні умови використання сучасних інформаційних та комунікаційних технологій для самоосвіти майбутніх учителів / Н. Попович // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки: Збірник наукових праць. – 2009. – № 83. – С. 160.

³ Атанасян С. Л. Формирование информационной образовательной среды педагогического вуза: автореф. дис. на соискание ученой степени докт. пед. наук: 13.00.02 / С. Л. Атанасян. – М., 2009. – С. 3-4.

⁴ Атанасян С. Л. Формирование информационной образовательной среды педагогического вуза: автореф. дис. на соискание ученой степени докт. пед. наук: 13.00.02 / С. Л. Атанасян. – М., 2009. – С. 4.

⁵ Шишкіна М. П. Інформаційно-комунікаційні технології у педагогічному дослідженні [Електронний журнал] / М. П. Шишкіна // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2008. – № 2. – Режим доступу до журн.: <http://www.ime.edu-ua.net/em6/content/08smpripi.htm>; Шишкіна М. П. Вимоги до засобів інформатизації науково-педагогічного дослідження [Електронний журнал] / М. П. Шишкіна // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2009. – № 1. – Режим доступу до журн.: <http://www.ime.edu-ua.net/em9/content/09smprps.htm>

сування різних засобів інформатизації відповідно до типів дослідницької діяльності на кожному з етапів експериментального педагогічного дослідження.

На підготовчому етапі комп'ютерні засоби можуть бути застосовані для підтримки таких типів діяльності, як:

- пошук та систематизація літературних джерел, складання науково-бібліографічного опису публікацій;
- пошук методики, методів, інструментарію проведення дослідження за допомогою пошукових серверів, спеціалізованих сайтів, порталів з питань дослідження;
- підготовка інструментарію з використанням текстових, табличних редакторів, засобів обробки зображень, відео, звуку, а також спеціалізованих пакетів прикладних програм (ППП) з метою подання текстів анкет, протоколів опитувань, демонстраційних матеріалів тощо;
- планування та проектування процедури дослідження за допомогою спеціалізованих програмних засобів статистичного аналізу, що містять дисперсійний аналіз, для визначення оптимального розбиття на групи та добору піддослідних;
- методи для визначення обсягу вибірки для проведення дослідження, засоби підтримки планування та проектування етапів експерименту.

На дослідницькому етапі комп'ютерні засоби можуть бути використані для підтримки таких типів діяльності, як збір фактичних даних, зберігання даних, попередня обробка даних, візуалізація та подання даних, статистичний аналіз даних. На етапі інтерпретації та аналізу результатів дослідження комп'ютерні засоби підтримують такі види діяльності, як валідація та встановлення надійності висновків. На етапі впровадження комп'ютерні засоби придатні для підтримки таких типів діяльності, як створення об'єкта впровадження і втілення його у повсякденну практику навчально-виховного процесу; моніторинг функціонування об'єкта впровадження; управління функціонуванням об'єкта; встановлення зворотного зв'язку.

Значну роль у інформаційній підготовці відіграють інформаційні програми для майбутніх педагогів. Однією з найвідоміших у світі інформаційних програм з підготовки педагогів до впровадження інформаційних технологій навчання є Всесвітня благодійна програма «Intel® Навчання для майбутнього», що реалізується більш ніж у 40 країнах світу, в Україні зокрема. Навчання за цією програмою проходять вчителі, викладачі і методисти в галузі професійно-технічної освіти, керівники загальноосвітніх навчальних закладів, методисти районних відділів освіти, викладачі та студенти педагогічних вищих навчальних закладів.

Г. Генсерук характеризує її як цілісну програму, головним завданням якої є підготовка викладачів та вчителів до застосування та впровадження інформаційних технологій у навчально-виховний процес. В основу програми покладено пошуково-дослідну та проектну методики, які залучають студента до акти-

вної участі у навчальному процесі, вчать бачити проблему, ставити мету, планувати та організовувати діяльність для її досягнення; шукати, опрацьовувати та аналізувати інформацію, робити висновки, презентувати результати. Студент набуває навичків, необхідних у сучасному діловому світі.

Технологія програми надає викладачеві будь-якої навчальної дисципліни потужну технологію реалізації навчального проекту. По-перше, викладач розробляє чіткий план навчального проекту, що бере до уваги всі аспекти навчання. Такий детальний план проекту містить:

- стислий опис проекту, ключові та тематичні питання (постановка проблеми);
- перелік навчальних предметів, з якими пов'язаний проект (міжпредметні зв'язки);
- державні освітні стандарти та навчальні програми;
- навчальні цілі та очікувані результати навчання;
- необхідні (вхідні) знання та навички студентів;
- матеріали та ресурси (обладнання, програмне забезпечення, ресурси Інтернету);
- реалізація диференціації навчання, оцінювання знань та умінь;
- супутні заходи.

По-друге, викладач набуває навички користування програмними продуктами MS Word, MS Excel, MS Power Point, MS Publisher, а також електронною поштою та Інтернетом для подальшого застосування в своїй професійній діяльності¹.

Значним потенціалом, що може бути використаним для підготовки педагогічних кадрів, володіють інформаційні програми та проекти у галузі освіти, що реалізуються під егідою ЮНЕСКО. Так, О. Гриценчук звертає увагу на досвід роботи Інституту ЮНЕСКО з інформаційних технологій в галузі освіти. Пріоритетним завданням Інституту є надання на прохання держав членів ЮНЕСКО інформаційних та консультативних послуг та сприяння проведенню в них заходів у галузі застосування інформаційних та комунікаційних технологій в освіті².

Важливим напрямом роботи інформаційної мережі ЮНЕСКО є також проект, який створив власну інформаційну мережу та мережу партнерів під назвою ЮНІТВІН (кафедри ЮНЕСКО). Програма була заснована у 1992 році і має на меті зміцнення співробітництва між вузами різних країн світу для ефективного обміну знаннями. Вона покликана сприяти міжвузівській співпраці з метою передачі знань, розвитку та удосконалення підготовки спеціалістів і науковців у вищій школі, а також інтернаціоналізації вищої освіти. Сьогодні все-

¹ Генсерук Г. Формування інформаційної культури викладача вищої школи / Г. Генсерук // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – 2009. – Вип. 25. – Ч. 4. – С. 91.

² Гриценчук О. О. Стратегічні орієнтири розвитку інформаційних освітніх мереж ЮНЕСКО та ЮНІСЕФ у європейському контексті [Електронний журнал] / О. О. Гриценчук // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2006. – № 1. – Режим доступу до журн.: <http://www.ime.edu.ua.net/em1/content/06goonec.html>

світня мережа кафедр ЮНЕСКО нараховує понад 500 суб'єктів у 113 країнах світу. В Україні діють 12 кафедр ЮНЕСКО у вишах Києва, Харкова, Донецька, Одеси, які залучаються до реалізації різного роду проектів, що здійснюються в рамках програми. Участь українських вишів у програмі ЮНЕСКО сприяє зміцненню їхньої міжнародної інтеграції¹.

Звертаючись до європейського досвіду діяльності педагогічних мереж, І. Малицька відзначає, що освітянські європейські мережі не обмежуються у своїй діяльності тільки накопиченням та розповсюдженням педагогічної інформації, вони мають досить різноманітні форми своєї діяльності – реалізація проектів та програм, видання загальних аналітичних звітів та бюлетенів, проведення конференцій, семінарів та конкурсів тощо. Функцію з систематизації, збору, аналізу та поширення освітянської інформації в країнах Європейського Союзу та в Раді Європи виконують такі відомі міжнародні інформаційні центри та мережі, як: EURYDICE (Інформаційна мережа з питань освіти Європейського Союзу), EUDISED (Європейські документаційні та інформаційні системи для освіти), CEDEFOP (Європейський центр з розвитку професійної підготовки) та інші².

Узагальнюючи європейський та світовий досвід у галузі створення засобів інформаційного забезпечення та інформаційних освітніх мереж, О. Гриценчук зауважує, що створення належних інформаційних мереж для вітчизняних освітян сприятиме ефективному та дієвому поєднанню людського потенціалу та інформаційних ресурсів, що найбільш ефективно відображує основні положення вчення В. І. Вернадського про ноосферу та інформаційне єднання людства на основі ефективного використання знань. Створення інформаційних мереж сприятиме озброєнню українських освітян актуальною інформацією, сприятиме наданню доступу до різних інформаційних джерел, що існують у світі³.

До інформаційних програм, що сприяють підготовці майбутніх педагогів, долучаються різноманітні форми мережевої активності педагогічної спільноти. Підкреслюючи важливу роль спільноти професійних педагогів у інформатизації педагогічної освіти, фахівці ЮНЕСКО відзначають, що застосування інформаційних та комунікаційних технологій робить такі спільноти більш доступними. Викладач не обмежений ніякими географічними кордонами та може працювати зі своїми колегами як у реальному часі, так і у відкладеному режимі. Подібні форми професійного співробітництва особливо корисні при засвоєнні нових технологій у зв'язку з можливістю фінансової та технічної підтри-

¹ Гриценчук О. О. Стратегічні орієнтири розвитку інформаційних освітніх мереж ЮНЕСКО та ЮНІСЕФ у європейському контексті [Електронний журнал] / О. О. Гриценчук // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2006. – № 1. – Режим доступу до журн.: <http://www.ime.edu-ua.net/em1/content/06goonec.html>

² Малицька І. Д. Розвиток інформаційних педагогічних мереж в освітніх системах зарубіжних країн / І. Д. Малицька // Рідна школа. – 2004. – № 9. – С. 73-76.

³ Гриценчук О. О. Стратегічні орієнтири розвитку інформаційних освітніх мереж ЮНЕСКО та ЮНІСЕФ у європейському контексті [Електронний журнал] / О. О. Гриценчук // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2006. – № 1. – Режим доступу до журн.: <http://www.ime.edu-ua.net/em1/content/06goonec.html>

мки, що здійснюється компаніями, які діють на ринку ІКТ (наприклад, «Intel® Навчання для майбутнього»), або місцевими громадськими організаціями¹.

Серед українських фахівців привертає увагу робота В. Осадчого. Він обґрунтовує створення «Педагогічної мережі» – мережевий сервіс для створення учнівських, студентських та викладацьких спільнот. Такий сервіс спрямований на вдосконалення навчально-виховної роботи і наукової діяльності, створення інформаційно-освітнього середовища навчального закладу та єдиного інформаційного освітнього педагогічного середовища в українському сегменті Інтернет².

Також вартий уваги ще один підхід, заснований на розвитку співробітництва між програмами підготовки викладачів і професійними спільнотами, – створення комп'ютерних клубів для студентів, які цікавляться комп'ютерами та освітою. Проте потрібно слідкувати, щоб основна увага зосереджувалася на питаннях освіти, а не іграм чи конкурсам. Моделі взаємного навчання в умовах клубу підтвердили свою успішність. При цьому можливо, щоб студенти навчали тих чи інших навичок як своїх однолітків, так і викладачів ІКТ, а викладачі слідкували за розвитком педагогічних навичок у студентів, що керують процесом навчання³.

Підбиваючи підсумки, можемо зробити висновок про актуальність проблеми інформатизації освітньо-наукової діяльності у педагогічному університеті на сучасному етапі становлення інформаційного суспільства в контексті переходу до нової парадигми освіти. Інформатизація підготовки педагогічних кадрів передбачає реалізацію системи заходів, спрямованих на створення ефективного інформаційно-освітнього середовища педагогічного університету, яке створює умови для формування в майбутніх педагогів готовності до впровадження та використання інформаційно-комунікаційних технологій навчання та педагогічно-дослідницької діяльності, розвитку їхньої інформаційної культури та інформаційної компетентності, установки на безперервну самоосвіту та підвищення кваліфікації протягом професійної кар'єри.

Застосування інформаційних технологій в управлінні навчально-виховним процесом

Необхідність застосування нових інформаційних технологій в управлінні навчально-виховним процесом у ВНЗ є безперечною, адже без цього не можна ефективно організувати управління на всіх рівнях і у системі вищої освіти зокрема. Розглянемо проблеми застосування нових інформаційних технологій у

¹ Информационные и коммуникационные технологии в подготовке преподавателей. Руководство по планированию. – М.: Изд. ИНТ, 2005. – С. 43-44.

² Осадчий В. В. Мережеві і педагогічні співтовариства як засіб удосконалення професійної підготовки вчителів [Електронний журнал] / В. В. Осадчий // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2010. – № 4. – Режим доступу до журн.: <http://www.ime.edu-ua.net/em18/content/10ovvtp.htm>

³ Информационные и коммуникационные технологии в подготовке преподавателей. Руководство по планированию. – М.: Изд. ИНТ, 2005. – С. 47.

нашій країні. Наприклад, створення національної телекомунікаційної мережі закладів науки й освіти України – ініціативний проект, у якому основний акцент робиться на створення фізичного середовища передачі інформації; інформаційні аспекти майже не рухаються у своєму розвитку і обмежуються декларацією цілей без детального опрацювання контурів підходів до їх досягнення; університети, що представляють регіональні вузли мережі, обрані в гірших традиціях адміністративно-командної системи на безальтернативній основі та без врахування думки вишів регіонів.

Надзвичайно важливим є питання розробки типової інформаційно-аналітичної університетської управлінської системи, що використовує сучасні інформаційно-комп'ютерні технології управління ресурсами вищого навчального закладу та забезпечує автоматизацію основних виробничих процесів. Така комплексна система має враховувати особливості кожного університету, його розвиток на майбутнє, розбудову структурних підрозділів, бути сумісною з іншими інформаційними системами, інтегруватися в міжнародний інформаційний простір.

На часі розробка концепцій, моделей та рішень у напрямку трансформації освітніх технологій; розвитку дистанційного, ресурсно-орієнтованого, відкритого та безперервного навчання, гнучких моделей здобуття освіти, створення віртуальних та цифрових університетів, мереж інтелектуальних навчальних агентів тощо.

Важливим є створення загальноукраїнського єдиного інформаційно-бібліотечного середовища, метою якого повинно стати забезпечення вільного доступу громадян до розподілених інформаційних ресурсів українських і закордонних бібліотек на основі використання сучасних комп'ютерних технологій і засобів телекомунікацій. Проект може забезпечити створення сучасної вітчизняної бібліотечної системи, що автоматизує традиційні бібліотечні процеси, забезпечує кооперування бібліотек, а також формування й актуалізацію електронних бібліотечних інформаційних ресурсів (електронних каталогів, повнотекстових баз даних, метатекстових структур).

Слід формувати єдину політику розвитку нових інформаційних технологій у закладах науки й освіти, сучасної законодавчої бази; відпрацювання дієвих регуляторів, які забезпечили б доцільне, збалансоване й сучасне поєднання інформаційних свобод, захист інтелектуальної власності, інформаційної безпеки й комерційного інтересу, а також адаптацію сучасного досвіду вирішення етичних проблем взаємодії користувачів.

Існує й така проблема, як недостатня забезпеченість студентів комп'ютерними робочими місцями. Не у всіх ВНЗ студенти мають можливість стежити за швидкоплинними змінами законодавства, не маючи сучасного інформаційного обладнання.

З огляду на зазначене та з метою розвитку у ВНЗ інформаційної культури і технологій, електронних бібліотек і баз даних, необхідним є створення робо-

чих груп фахівців для розробки відповідної програми за погодженням з керівниками вишів, що відповідають за ці питання.

Важливо також передбачити шляхи поширення досвіду університетів, що вже запровадили системи комп'ютерного управління університетом, продумати більш оперативні схеми взаємодії навчальних закладів із Міністерством освіти і науки України. Але цього недостатньо, щоб долучитися до світового інформаційного простору.

Сучасний глобалізований світ розвинув здатність нагромаджувати інформацію й миттєво надавати її у різних формах кожному, хто потребує. Світ став велетенським обмінним пунктом інформації.

Наприкінці ХХ століття розвинуті країни світу поставили собі за мету прискорити перехід від постіндустріального етапу розвитку людства до нового – інформаційного суспільства, основними ресурсами якого є знання та інформація.

Сьогодні інформаційні та комунікаційні технології (ІКТ) становлять вагомую частку світового виробництва, що призводить до глобального перерозподілу як ринку праці, так і ринку освітніх послуг. Крім того, розбудова єдиного Європейського освітнього простору в рамках Болонського процесу суттєво підвищує роль ІКТ в освіті. Це зумовлено сучасною світовою тенденцією до створення глобальних відкритих освітніх та наукових систем, які надають можливість, з одного боку, розвивати систему накопичення і поширення наукових знань, а з другого – надавати доступ до різноманітних інформаційних ресурсів широким верствам населення.

Одне з головних завдань освіти в умовах розвитку інформаційного суспільства – навчити учнів, студентів, учителів та педагогічних працівників використовувати сучасні інформаційні та комунікаційні технології. У зв'язку з цим виникає гостра потреба прискореної підготовки викладачів та фахівців у галузі ІКТ, оснащення закладів освіти сучасною комп'ютерною технікою, педагогічними програмними засобами, електронними підручниками тощо. Від вирішення цього завдання визначальною мірою буде залежати розвиток суспільства.

Тому на сьогодні нагальною потребою вищої освіти в Україні є всебічне використання інформаційних технологій, у тому числі і в управлінні навчально-виховним процесом ВНЗ. Для прикладу, розглянемо впровадження програмних продуктів підприємства ПП «Політек-Софт» у різних вищих навчальних закладах України¹. Загальна кількість впроваджень програмного забезпечення ПП «Політек-Софт» в Україні на сьогодні складає – 234, 52 з них – це вищі навчальні заклади III-IV рівнів акредитації, що становить лише 15% від загальної кількості всіх ВНЗ (державної і приватної форм власності). Навіть поверховий аналіз свідчить, що програмні продукти ПП «Політек-Софт» у тих вишах, де вони вже є, використовуються не повною мірою. В одному виші використовують тільки «Деканат», в другому – «Університет» чи «Бібліограф».

¹ Усатенко В. Г. Програмне забезпечення виробництва ПП «Політек-Софт»: «Деканат», «Бібліограф», «ПС-Персонал» та «Колоквіум». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politek-soft.kiev.ua/about.php>

Звичайно, кожен ВНЗ намагається розробляти свої інформаційні технології і впроваджувати їх, але все це окремі локальні системи. Потрібна технологія, яка могла б об'єднати в єдину систему всі вищі навчальні заклади, що полегшило б не тільки управління навчально-виховним процесом у ВНЗ, але і їх взаємодію між собою.

В Україні нині створено Єдину державну електронну базу з питань освіти (ЄДЕБО). У ЄДЕБО зібрані документи про отримання загальної освіти, дані Українського центру оцінювання якості освіти, усі відомості про навчальні заклади України. З Єдиною базою даних працюють системи автоматизації роботи приймальних комісій навчальних закладів. Крім того, Єдина державна електронна база виконує функції збереження, захисту та верифікації персональних даних відповідно до вимог чинного законодавства¹. Але згадана система спрямована на певний сегмент інформаційних потоків і не вирішує комплексу проблем управління навчально-виховним процесом у ВНЗ. Розбудова такої системи в багатьох випадках має враховувати принципи автономії і самоврядування університетів, які є визначальними при управлінні вищим навчальним закладом.

Таким чином, основними проблемами впровадження інформаційних технологій (*дали – IT*) в управлінні ВНЗ, які на сьогодні потребують вирішення, є:

- низький рівень інформатизації в Україні загалом і у ВНЗ зокрема;
- відсутність національної телекомунікаційної мережі закладів науки й освіти України;
- необхідність розбудови єдиного інформаційно-бібліотечного середовища, метою якого повинно стати забезпечення вільного доступу громадян до розподілених інформаційних ресурсів українських і закордонних бібліотек;
- відсутність типової інформаційної університетської системи управління, що з'єднує на платформі сучасних інформаційних технологій управління ресурсами вищого навчального закладу;
- не розроблено концепцій, моделей та рішень у напрямі трансформації освітніх технологій;
- немає віртуальних та цифрових університетів, мереж інтелектуальних навчальних агентів;
- не сформована державна підтримка розвитку нових інформаційних технологій у закладах освіти і науки;
- відсутня сучасна законодавча база, не відпрацьовані дієві регулятори, які забезпечили б розумне, збалансоване й сучасне сполучення інформаційних свобод, захист інтелектуальної власності, інформаційної безпеки й комерційного інтересу, а також адаптацію сучасного досвіду вирішення етичних проблем взаємодії користувачів;

¹ ЄДЕБО – це державний освітній електронний реєстр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vnz.org.ua/novyny/tehnologiyi/2295>

- недостатньою є забезпеченість студентів комп'ютерними робочими місцями та розвиток комунікаційних мереж;
- нагальною є потреба прискореної підготовки викладачів та фахівців у галузі ІКТ.

Аналіз використання ІТ в управлінні навчально-виховним процесом у педагогічних ВНЗ дає підставу стверджувати, що від вирішення цих проблем залежить весь подальший розвиток освіти в державі.

Розвитку ІТ в управлінні навчально-виховним процесом у ВНЗ сприятиме:

- створення координаційної групи, яка розробила б програму впровадження і використання інформаційних технологій в управлінні не тільки навчально-виховним процесом, а й всією структурою ВНЗ, широке обговорення цієї програми з керівниками ВНЗ, що відповідають за ці питання;
- поширення досвіду ВНЗ, що вже запровадили системи комп'ютерного управління навчальним закладом, створення більш оперативних схем взаємодії навчальних закладів із Міністерством освіти і науки України;
- прискорена підготовка фахівців та викладачів з галузей нових інформаційних технологій, оснащення закладів освіти сучасною інформаційно-комунікаційною технікою, програмними засобами тощо;
- розбудова єдиної інформаційно-комунікаційної системи на базі вже розроблених інформаційних технологій, які об'єднали б в єдину мережу всі ВНЗ, що забезпечило б їх взаємодію.

Слід також зазначити, що для вирішення проблем використання ІТ в управлінні ВНЗ важливо врахувати всі складові багатofункціональної системи навчально-виховної діяльності, яку здійснюють ВНЗ. Адже повноцінне використання нових інформаційних технологій у рамках сформованих технологічних процесів, схем управління і взаємодії суб'єктів освітньої, наукової, культурної і виробничої діяльності впливає на функціонування вищого закладу освіти, охоплює різноманітні аспекти, торкається діяльності більшості людей і тому не може відбуватися швидко. Комплексна інформатизація – це процес побудови середовища поступової всеохоплюючої трансформації організації, функціонування і зв'язку всіх процесів, як у самому виші, так і зовні.

Впровадження ІТ у навчально-виховний процес ВНЗ забезпечить інформаційну прозорість, всеохоплюючий і оперативний облік ресурсів, достовірність і архівне збереження даних, їх аналітичну обробку, оперативну передачу, розвинуте представлення й витончений пошук даних про стан кадрових, матеріальних, фінансових, бібліотечних та інформаційних ресурсів у будь-якому часовому й просторовому зрізі і як результат – більш високий якісний рівень керування ресурсами університету.

Облік і аналіз ресурсів має стати ефективним інструментом в руках керівників ВНЗ для їх планування, оцінки майбутніх потреб і розробки програми задоволення, а також раціонального використання.

Комплексне впровадження ІТ в реальну практику управління сприятиме трансформації структури й номенклатури підрозділів, змісту праці, її розподілу між людьми й підрозділами, сфери контролю. Делегуючи інформаційно-аналітичній системі ВНЗ повноваження й відповідальність за виконання облікових контрольних, розрахункових, пошукових, аналітичних, порівняльних, звітних операцій, тобто будь-якої рутинної роботи, що може бути алгоритмізована й запрограмована, керівництво ВНЗ й підрозділів одержує можливість вивільнити значну кількість людей і наповнити їхню працю новим змістом. Має збільшитися якість, норми й обсяги ефективного управління, оскільки вони будуть підтримуватися повною та достовірною інформацією.

В існуючій системі управління неповнота, невірогідність і суперечливість інформації, що є в розпорядженні керівників різних ланок, змушують їх шукати орієнтири для прийняття рішень не в площині обробки інформації, що супроводжує і характеризує ситуацію, а у сфері особистого досвіду та інтуїції. Комплексне інформаційно-комп'ютерне забезпечення, розв'язавши насамперед завдання обліку й контролю, має створити підґрунтя для довіри до інформації загалом, до комп'ютерних засобів її обробки, а також для стандартизації підходів, рішень і критеріїв їх оцінювання.

Для успішного впровадження ІТ в інформатизації управління навчально-виховним процесом у ВНЗ варто врахувати такі принципи¹:

- принцип першого керівника. Впровадження ІТ у навчально-виховний процес проводиться в інтересах і за особистої участі перших осіб навчального закладу;
- принцип системності. Необхідно розглядати процеси впровадження елементів сучасних інформаційних технологій на тому рівні системності охоплення явищ, процесів, чинників і вимог, який обумовлений величинами часу й світового досвіду;
- принцип створення мотивації. Принцип полягає у забезпеченні рівня мотивації, достатнього для подолання чинників стримування змін. Для просування ІТ необхідним є наявність ентузіаста, тобто особи, спроможної генерувати (або вбирати) нові ідеї і завзято прощтовхувати їх освоєння та впровадження в колективі. З огляду на спеціалізацію діяльності різноманітних структурних одиниць навчальних закладів доцільно віднайти і підтримувати ентузіастів комп'ютеризації, які у свою чергу підтримували б започаткований процес на різноманітних напрямках: автоматизації планування та управління навчальним процесом, організаційно-адміністративної, кадрової і фінансово-економічної діяльності, документообігу, сервісу бібліотечної системи, Інтернету, розвитку інфраструктури комп'ютерної мережі і програмного забезпечення інфор-

¹ Співаковський О. В. Управління ІТ вищих навчальних закладів: як інформаційні технології допомагають зробити управління ефективним: Методичний посібник / Співаковський О. В., Щедролюсьєв Д. Є., Федорова Я. Б. та ін. – Херсон: Айлант, 2006. – 356 с.

- маційної системи університету, створення та супровід віртуального середовища освітніх ресурсів та ін.;
- принцип перспективності новацій. Цей принцип передбачає створення і доведення в зрозумілій та переконливій формі до всіх учасників навчально-виховного процесу необхідності інформатизації для створення більш досконалого навчального закладу – університету, що спирається на електронні технології;
 - принцип динамічних позитивних змін. Цей принцип орієнтує супроводжати макронавації мікродосягненнями, які закріплювали б успіх і робили незворотним процес просування вперед;
 - принцип ключового впливу. Вбачає наявність групи людей, що володіють ключовим впливом у формуванні підтримки ідей впровадження ІТ основної частини співробітників у різноманітних структурних підрозділах;
 - принцип групової співпраці. Несподівана зміна звичного соціально-психологічного мікросередовища, як правило, викликає психологічний дискомфорт. Він може бути подоланий включенням учасників інноваційних процесів у спільну групову діяльність. Групове співробітництво допомагає кожному учаснику перебороти невпевненість у завтрашньому дні, протистояти росту різноманітності і складності адаптації до перемін¹.

Конкретні кроки впровадження ІТ в управління навчально-виховним процесом, на нашу думку, мають здійснюватись у таких основних напрямках:

- розробка інформаційної системи ВНЗ, яка дала б змогу на базі структурно-системного аналізу всіх технологічних процесів встановити та запрограмувати складові освітньої та іншої виробничої діяльності і такі цикли виконання операцій, автоматизація яких звільнила б людські ресурси, знизила негативний вплив людського фактору, підвищила якість та оперативність робіт, надала можливість досягти результатів, які є неможливими без застосування комп'ютерної техніки;
- упровадження елементів інформаційних технологій у діяльність підрозділів та особового складу, яке докорінно змінило б організацію та результативність праці кожного співробітника, озброїло б його міцними та якісними інструментами для створення, пошуку, використання інформаційних ресурсів в єдиній корпоративній мережі ВНЗ на базі сучасних технологій організації офісних робіт, групового співробітництва та Інтернету;
- розвиток внутрішніх та розширення доступу до зовнішніх джерел електронної інформації, яке разом із розвитком інфраструктури

¹ Співаковський О. В. Управління ІТ вищих навчальних закладів: як інформаційні технології допомагають зробити управління ефективним: Методичний посібник / Співаковський О. В., Щедролюсьєв Д. Є., Федорова Я. Б. та ін. – Херсон: Айлант, 2006. – 356 с.

комп'ютерної мережі ВНЗ та вузла Інтернет позбавило б користувачів мережі навчального закладу від застосування паперових носіїв інформації, забезпечило б ефект колективного створення та використання всієї необхідної виробничої інформації, створило б необхідні умови для залучення кожного співробітника, підрозділу та ВНЗ в цілому в глобальне світове інформаційне середовище як активних «створювачів та користувачів» інформаційних ресурсів, активних «генераторів» нових знань.

Нині в багатьох ВНЗ реалізовані програми комп'ютеризації діяльності окремих підрозділів, наприклад бухгалтерії, відділу кадрів. Однак особливо актуальним є пріоритетне створення та впровадження корпоративної системи управління процесами діяльності ВНЗ. Сама ідея заміни локальних систем автоматизації окремих процесів та підрозділів єдиною корпоративною системою на єдиній базі даних, узгодження управління ними, уникнення дублювання зусиль різних підрозділів є не тільки дуже привабливою, але в сучасних умовах актуальною з погляду розбудови великих ВНЗ.

Системність бачення впровадження ІТ в управління ВНЗ може спиратися на усвідомлення різних характерних для процесу, що розглядається, системоутворюючих вимірів. У ролі таких вимірів можна вбачати різноманітність об'єктів запровадження комп'ютерних технологій у рамках внутрішньої структури основної діяльності та діяльності, що ведеться для забезпечення основної діяльності. З погляду такого виміру слід розглядати такі напрями:

- інформатизацію навчально-виховного процесу;
- інформатизацію діловодства;
- інформатизацію процесу управління ВНЗ;
- інформатизацію кадрового обліку;
- інформатизацію науково-дослідницького процесу;
- інформатизацію бібліотечної справи;
- інформатизацію господарсько-економічної діяльності;
- інформатизацію середовища функціонування ВНЗ.

Аналіз сучасних інформаційних технологій дає змогу розглядати для практичного використання певний арсенал засобів інформатизації, визначити інформаційно-комунікаційні технології для різних сфер управління освітнім процесом у ВНЗ.

Наприклад, технології управління знаннями та обробкою інформації можуть використовуватись для:

- організації ефективної співпраці всіх підрозділів, співробітників, фахівців у процесах збору, обробки та використання інформації;
- подолання інформаційної ізоляваності, дублювання зусиль у навчально-методичній, науково-дослідній та інформаційно-бібліотечній діяльності;

- створення умов накопичення інтелектуального капіталу, який напрацьовано у ВНЗ;
- створення корпоративного порталу для збереження цінної навчально-методичної, фахової, наукової, довідкової інформації;
- автоматизацію виробничих процесів та уникнення втрати робочого часу працівниками навчального закладу на виконання механічних операцій;
- упровадження прозорої системи моніторингу за станом усіх складових діяльності особи, підрозділу, філії, ВНЗ (планування та виконання навчального навантаження, завдань та робіт, виникнення подій та реакції на них, доступність результатів операцій та їх використання та ін.).

Керівники ВНЗ будь-якого рівня усвідомлюють, що зниження ризику під час ухвалення рішення суттєво залежить від обсягу та достовірності інформації про об'єкт управління, а виробничі процеси, у ході яких приймаються такі рішення, не можуть існувати у відриві від відповідної інформаційної моделі. Більше того, управління інформацією є основною функцією менеджерів різного рівня. Головними складовими цього процесу є, з одного боку, одержання достовірної та актуальної інформації, а з другого – трансляція її співробітникам. Загальновідомо, що системи менеджменту, засновані на використанні інформаційно-комунікаційних технологій, забезпечують прискорений доступ до необхідної інформації, ефективно систематизують базові дані, генерують на їх основі будь-які звіти.

Ділова інформація ВНЗ є особливим видом інформації, пов'язаним із управлінськими рішеннями, вона повинна надавати керівництву університету знання як про внутрішню структуру діяльності і поточний стан роботи закладу (перелік освітніх програм, контингент студентів і аспірантів, штатний розпис професорсько-викладацького складу, навчально-допоміжного і технічного персоналу, бюджетування тощо), так і про зовнішнє оточення, в якому знаходиться ВНЗ (обсяги державного замовлення, ситуація на ринку праці, середня заробітна плата в промисловості, тарифи на комунальні послуги, податкова політика держави тощо). Таким чином, основна мета збору інформації полягає у формуванні на її основі знань, необхідних для прийняття своєчасних та адекватних ситуації управлінських рішень. Тобто в процесі одержання інформації акцент повинен бути зроблений на зборі достовірних фактів, які повною мірою описують поточний стан діяльності навчального закладу.

З огляду на значення інформаційного забезпечення, варто звернути увагу на виділені О. Співаковським основні інформаційні потоки в сучасному ВНЗ¹.

Інформація про організацію навчального процесу. Більшість українських ВНЗ мають традиційну форму організації навчального процесу, яка сформувалась ще у радянські часи. Параметрів, що визначають цю систему, досить ба-

¹ Співаковський О. В. Управління ІТ вищих навчальних закладів: як інформаційні технології допомагають зробити управління ефективним: Методичний посібник / Співаковський О. В., Щедролюсьєв Д. Є., Федорова Я. Б. та ін. – Херсон: Айлант, 2006. – 356 с.

гато. До них можна віднести на вищому рівні – навчальні плани, розклад занять, штатний розклад, кадри, контингент, співвідношення професорсько-викладацького до навчально-допоміжного й адміністративного персоналу; на нижньому – навантаження професорсько-викладацького персоналу, погодинний фонд, кількість ставок, співвідношення професорсько-викладацького складу до приведеного контингенту з кожної спеціальності, кількість груп і підгруп, їх наповнюваність тощо. На сучасному етапі більшість ВНЗ збирають, зберігають і обробляють ці дані, використовуючи стандартні комп'ютерні програми, які проводять первинне оформлення інформаційних даних. Зважаючи на те, що від вищевказаної інформації досить жорстко залежить вирішення таких питань, як заробітна плата, стипендія, оплата за навчання, її перерахування на розрахунковий рахунок навчального закладу та інші питання, доходимо висновку, що використання корпоративних інтегрованих комп'ютерних систем підтримки процесів, які регулюють потоки зазначеної інформації, є вкрай необхідним для функціонування сучасного ВНЗ. При цьому важливо пам'ятати, що над такою сукупністю даних існує безліч звітів, необхідних не тільки контролюючим та керуючим організаціям, але, найголовніше, керівництву ВНЗ для прийняття сучасних і актуальних рішень.

Інформація про прийом та структуру контингенту студентів. Це один з найважливіших показників стійкості ВНЗ, правильності обраних пріоритетів, внесення коректив у проведення профорієнтаційної роботи, коригування номенклатури спеціальностей, стратегії кадрових змін тощо. Наявність достовірної інформації в контексті змін за роками дасть змогу керівництву ВНЗ проводити збалансовану прогнозовану політику, що буде сприяти зменшенню собівартості навчання. Наявність корпоративної інформаційно-аналітичної системи надасть можливість залучити в цей процес керівників усіх рівнів ВНЗ, і, як наслідок, приймати адекватні рішення.

Інформація про кадровий склад. Цей тип інформації виокремлений як один з визначальних показників діяльності. Необхідно пам'ятати, що ВНЗ – це достатньо великі і багаторівневі заклади, значущість яких визначається не лише їхніми освітніми технологіями і особливостями навчального середовища, але й носіями знань. Тому володіння актуальною інформацією про співвідношення кількості студентів і науково-педагогічного персоналу з кожної спеціальності, про якісну структуру такого співвідношення, середнє навантаження науково-педагогічного складу з кожної спеціальності, динаміку їх змін, фонд заробітної плати викладачів у розрізі спеціальностей дає змогу керівництву оперативно реагувати на різного роду дисбаланси, наявні або потенційні.

Внутрішня фінансова інформація. Ця категорія інформації описує основну бухгалтерську інформацію про майно, що знаходиться на балансі ВНЗ, відношення заробітної плати до валового доходу, співвідношення між загальним і спеціальним фондами, базові показники штатного розкладу, середню вартість навчання, співвідношення кількості бюджетних і контрактних місць тощо. При

цьому ВНЗ, що мають власні госпрозрахункові підрозділи, повинні уважно відслідковувати аналогічну інформацію, а також мати відповідну зведену інформацію про них, що дає можливість мати цілісну картину фінансового стану навчального закладу і перспектив його розвитку. Очевидно, що такий величезний спектр інформації і безліч звітів вимагають використання сучасного інформаційного інструментарію. Більше того, найважливіші фінансові показники вищів, особливо державної форми власності, мають бути погоджені з Міністерством освіти і науки (наприклад, штатний розклад ВНЗ, причому в рамках двох фондів – загального і спеціального, а також кошторису на фінансовий рік, який, до речі, не збігається з роком навчальним). Усе це потребує прийняття ретельно опрацьованих рішень, заснованих на достовірних фактах.

Інформація для зовнішніх користувачів. Саме сьогодні, в епоху небаченого розвитку сучасних телекомунікаційних засобів, і насамперед Інтернету, розгляд цього питання є актуальним. Так склалося, що більшість ВНЗ значну і дуже важливу інформацію продовжують вважати закритою. Довгострокова наявність фактора закритості певної інформації ВНЗ може призвести до повного перегляду стратегії його розвитку, аж до зміни статусу. Зі зменшенням кількості випускників шкіл, з появою значної кількості приватних ВНЗ, можливістю навчання за кордоном, сучасний ВНЗ, якщо не бажає втрачати своїх позицій, зобов'язаний не просто бути відкритим, а й повинен уміти всіма доступними засобами представити всі аспекти свого функціонування суспільству, і, насамперед, використовуючи власну сторінку в Інтернеті¹.

Навчальний процес – це ключовий процес діяльності кожного вищого навчального закладу. Саме тому автоматизація цього процесу з допомогою спеціалізованих сучасних інформаційних технологій є пріоритетним напрямом в управлінні вищими навчальними закладами.

В окремих блоках інформаційно-аналітичної системи управління навчально-виховним процесом у ВНЗ має бути автоматизованим. Такі основні компоненти системи організації навчального процесу – «планування навчального процесу», «планування навчального навантаження», «контроль успішності студентів», «облік контингенту студентів», «штатний розклад професорсько-викладацького складу» та інші – мають усталені алгоритми процесів, які мають об'єднуватися в ІТ-системі управління ВНЗ.

Для забезпечення ефективного планування навчального процесу в оболонці системи управління має здійснюватися генерація навчальних та робочих планів, облік навчальних предметів та їх обсягів, обробка інформації в розрізі кожного напрямку і спеціальності згідно з робочими навчальними планами та структурою контингенту.

¹ Співаковський О. В. Управління ІТ вищих навчальних закладів: як інформаційні технології допомагають зробити управління ефективним: Методичний посібник / Співаковський О. В., Щедролюсьєв Д. Є., Федорова Я. Б. та ін. – Херсон: Айлант, 2006. – С. 17-19.

До цього часу великий обсяг рутинної роботи проводиться під час виконання традиційних операцій планування навчальної діяльності кафедр і викладачів зокрема. Складність процесів обумовлена необхідністю одночасного врахування багатьох факторів (контингент студентів, зміни в робочих планах та програмах, кадрові зміни на кафедрах стосовно розстановки професорсько-викладацького складу тощо). Такі завдання вирішуються засобами програмного забезпечення з розбивкою на окремі компоненти інформаційно-обчислювальних процесів.

Для забезпечення об'єктивного контролю за успішністю студентів університетська інформаційно-аналітична система передбачає створення та заповнення екзаменаційних, залікових та інших контрольних відомостей за групами студентів кожної спеціальності та курсу, а також розрахунок за результатами сесії середнього бала кожного студента.

Окрім того, результати розрахунку середнього бала студента автоматично стають підставою для нарахування відповідної стипендії. Взаємодію окремих складових інформаційно-аналітичної системи можна схематизувати за окремими групами організаційної діяльності. Для прикладу, взаємозв'язок процесів обліку успішності і стипендіального забезпечення може бути представлений блок-схемою на рис. 10.2.

Саме завдяки автоматизації усього комплексу взаємопов'язаних бізнес-процесів ВНЗ, а не окремих його компонентів, і управління ним, досягається висока ефективність від застосування такої корпоративної, інформаційно-облікової автоматизованої системи.

Первинними результатами впровадження ІТ у навчально-виховний процес має стати:

- створення єдиної загальноуніверситетської бази навчальних планів, навчальних програм дисциплін згідно із загальним переліком напрямів і спеціальностей підготовки у ВНЗ;
- розрахунок та збереження інформації про навчальне навантаження професорсько-викладацького складу, зокрема про кількість годин, відведених робочими програмами на кожен дисципліну;
- контроль за складанням студентами іспитів з цих дисциплін;
- простота роботи зі створення та заповнення залікових, екзаменаційних та інших відомостей з контролю знань;
- відслідкування та аналіз академічної успішності студентів;
- швидкість, точність та легкість розрахунку навчального рейтингу, середнього бала для кожного студента;
- оперативність призначення та нарахування стипендіального забезпечення.

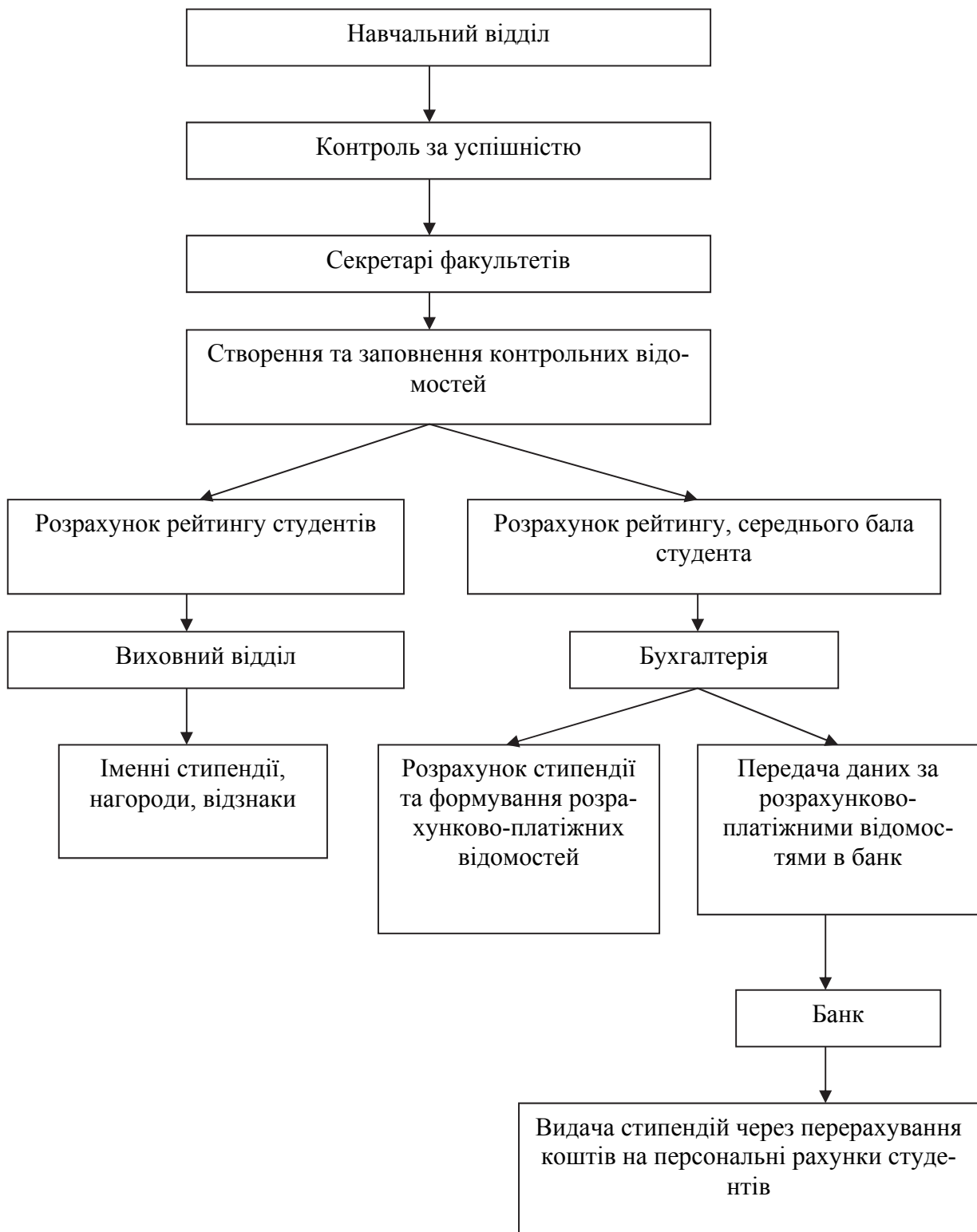

Рис. 10.2. Схема взаємозв'язку виробничих процесів «Контроль за успішністю студентів», «Розрахунок рейтингу студентів» та «Стипендія»

Таким чином, ВНЗ – це надзвичайно складний організм з багатовекторними і багатофакторними параметрами функціонування, тому введення будь-яких інновацій має відбуватись обачливо і поступово. Воно повинно спиратися

на глибоке вивчення процесів у ВНЗ та фахівців, що їх забезпечують. У цьому контексті слід зважити й на те, що впровадження будь-яких новацій, у тому числі інформаційних технологій, проходить через працівників ВНЗ. Тому найважливішою умовою реалізації програми інформатизації в її сучасному баченні є відповідний рівень усвідомлення, зрілого мислення співробітників, готовності підрозділів ВНЗ.

Особливо важливого значення набуває підвищення рівня усвідомлення шляхів, методів та засобів ефективного використання широкого арсеналу можливостей сучасних інформаційних технологій керівниками, фахівцями, науковцями, викладачами.

Для оптимального використання ІТ в управлінні навчально-виховним процесом у ВНЗ необхідно реалізувати такі заходи:

- розробку концепцій, моделей та рішень у напрямі трансформації освітніх технологій;
- розвиток дистанційного, ресурсо-орієнтованого, відкритого та безперервного навчання тощо;
- розробку та створення типової управляючої інформаційної системи ВНЗ, яка поєднала б на платформі сучасних інформаційних технологій управління всіма ресурсами ВНЗ та забезпечила автоматизацію основних технологічних процесів;
- створення загальноуніверситетського єдиного інформаційно-бібліотечного порталу, метою якого повинно стати забезпечення вільного доступу студентів до розподілених інформаційних ресурсів загальноуніверситетських і кафедральних бібліотек на основі використання сучасних комп'ютерних технологій і засобів телекомунікацій.

Для вирішення цих проблем важливо розкрити і показати основні шляхи впровадження ІТ в усі процеси діяльності ВНЗ, використання яких, на нашу думку, значно вплинуло б на оптимізацію використання ІТ в управлінні навчально-виховним процесом у ВНЗ:

- створення робочої групи для розробки програми впровадження і використання ІТ не тільки в управлінні навчально-виховним процесом, а й всіма структурними підрозділами ВНЗ;
- поширення досвіду впровадження ІТ тих ВНЗ, які вже давно працюють над цією проблемою і мають певні успіхи;
- необхідність прискореної підготовки фахівців та викладачів у галузі ІТ;
- забезпечення керівних структур ВНЗ ефективними ІТ, які забезпечували б керівників достовірною стратегічною та оперативною інформацією для підтримки прийняття управлінських рішень тощо;
- ефективне використання ІТ для автоматизації планування та управління технологічними процесами, підтримка зовнішніх та внутрішніх комунікацій, контролю і моніторингу процесів;

- розробка інформаційної системи ВНЗ, яка вивільнила б працівників від виконання рутинних процесів і на базі структурно-системного аналізу виявила та запрограмувала такі складові навчально-виховного процесу, які неможливі без застосування комп'ютерної техніки;
- впровадження елементів ІТ у діяльність підрозділів та особового складу, яке докорінно змінило б організацію та результативність праці кожного співробітника, озброїло б його міцними та якісними інструментами для створення, пошуку, використання інформаційних ресурсів у єдиній корпоративній мережі ВНЗ на базі сучасних технологій організації офісних робіт, співробітництва та Інтернету;
- розвиток внутрішніх та розширення доступу до зовнішніх джерел електронної інформації, яке позбавило б користувачів необхідності використання паперових носіїв інформації тощо.

Визначальним чинником модернізації освітньої діяльності університетів в умовах інтенсивного розвитку наукових знань є всебічне впровадження інформаційних технологій, розгортання комп'ютерно-мережових систем забезпечення навчальної діяльності, електронних бібліотечних фондів, дистанційної освіти, інформаційно-методичних засобів організації навчально-виховного процесу.

Центральною фігурою освітнього процесу виступає викладач, науково-педагогічний працівник, який крізь призму своїх особистісно-професійних якостей суттєвим чином впливає на ефективність навчально-виховного процесу, рівень кваліфікаційної підготовки випускника університету. Сучасний стан розвитку інформаційного суспільства, темпи накопичення наукових знань ставлять питання володіння ІТ-технологіями в один ряд з іншими професійними вміннями, які забезпечують високий методичний рівень навчальної діяльності викладача. На часі застосування комп'ютерних методик під час проведення як традиційних видів навчальної роботи (лекції, лабораторні, практичні заняття), так і при використанні новітніх навчальних технологій.

Ефективність лекцій, підкріплених мультимедійним супроводом, насичених різними ефектами візуалізації, динамічними моделями процесів тощо, безумовна. Застосування комп'ютерного забезпечення в навчальних лабораторіях має широкий спектр: від автоматизованої обробки експериментальних даних до повної заміни (дослідної) експериментальної установки з моделюванням фізичних процесів.

Для організації сприятливих умов професійної діяльності викладача має створюватися необхідна мережева інфраструктура вищого навчального закладу, яка передбачає веб-сайти окремих кафедр. Розташування на кафедральному сайті веб-сторінок викладачів фактично встановлює точки доступу до методичних, навчальних, інформаційних та інших матеріалів з дисциплін кафедри. Веб-сайти кафедр, крім забезпечення навчального процесу, дають новий імпульс розвитку наукової роботи, створюючи умови комунікації з іншими

науковцями, спрощують опублікування результатів наукових досліджень, дають змогу проводити наукові веб-конференції і веб-семінари.

Отже, успішна реалізація програм інформатизації освітньої діяльності університету, зокрема в управлінні навчально-виховним процесом, змінює структуру і форми реалізації навчальних програм, трансформує взаємодію викладачів і студентів, поліпшує якість професійної підготовки і, як результат, підвищує конкурентоспроможність вищого навчального закладу на ринку освітніх послуг.

Кадровий менеджмент інноваційним розвитком педагогічного університету

Зростання ролі знань та інформації в суспільному розвитку, перетворення їх у визначальний фактор економічного росту та конкурентоздатності, бурхливе зростання інформаційно-телекомунікаційних технологій, поширення нових знань, зміни на ринку праці – такі характеристики інформаційного суспільства суттєвим чином підвищують вимоги до навчання і виховання людини. Функція передачі знань освітніми інституціями відходить на другий план. Інформаційне суспільство потребує підготовлену до швидкозмінних умов життя людину, яка здатна до динамічної соціокультурної навігації, самовизначення та самоактуалізації. При цьому підготовка дисциплінованої і надійної робочої сили має відповідати викликам нової економічної реальності, яка розгортається в планетарних масштабах і невідступно відбирає працівників, здатних швидко вчитися, творчо і продуктивно працювати в колективі.

«Інформація накопчується на людину як лавина в горах... До цього треба додати комп'ютерний, телекомунікаційний і факсовий зв'язок, електронну пошту та інші засоби комунікації. Інформаційна насиченість життєдіяльності людини досягає розмірів, загрозливих для психіки традиційно підготовленої особистості. Освіта має не лише захистити людину від обвального потоку інформації, а й навчити її жити в ньому, користуватися інформацією», – підкреслює В. Андрущенко¹.

В цьому контексті завдання освіти і виховання полягає в підготовці людини до сучасного життя. Для інформаційного суспільства дуже важливими представляються ідеї співпраці, діалогу, поваги особистості та її прав, визнання іншої точки зору, прийняття рішень, що враховують інтереси всіх. З іншого боку, важливим сформованим світоглядним здобутком кожного має стати критичний аналіз глобального контенту, раціональне використання світової павутини.

К. Поппер, автор всесвітньо відомої праці «Відкрите суспільство та його вороги», зауважував, що «розум, як і наука, розвивається шляхом взаємної

¹ Андрущенко В. П. Світанок Європи: Проблема формування нового учителя для об'єднаної Європи XXI століття / Віктор Андрущенко. – К.: Знання України, 2012. – С. 358.

критики»¹. Критичне мислення формує насамперед творчий підхід до будь-якої діяльності людини, а сама творчість, за Поппером, спонукає до демократичних основ людського спілкування. «Ми, – пише він, – передусім не повинні завдати шкоди – це слід визнати за основу освітянської діяльності. Дай молодим те, в чому вони відчувають нагальну потребу, щоб стати незалежними від нас і спроможними робити свій вибір»².

Для навчання таких людей система освіти потребує педагогічних працівників з високим рівнем професійної підготовки – творчих, демократичних, високо моральних і свідомих провідників кращих педагогічних традицій національної освіти, здатних до реалізації інноваційних методик навчально-виховної роботи.

Вимоги інформаційного суспільства обумовлюють зміну пріоритетів розвитку сучасної вищої педагогічної освіти з традиційних на інноваційні, підвищення значення дослідництва в освітніх програмах підготовки майбутніх педагогів. Створення нових навчальних програм, використання проектних та інформаційних технологій навчання, електронних підручників і навчальних посібників, різних методичних матеріалів – це лише окремі напрями вдосконалення системи інноваційної підготовки майбутнього вчителя.

Інноваційна економіка інформаційної епохи розвивається за потужної науково-технічної підтримки, яка неможлива без високого рівня освіти, вирішальним стає рівень інтелектуального потенціалу суспільства. Виховання творчої особистості з певним набором соціокультурних характеристик, що будуть відбивати раціональний тип мислення, толерантність і високий ступінь самоорганізації членів суспільства, потребує створення у навчальних закладах освітнього середовища, що передбачає різні проблемні та дослідницькі програми для підготовки громадян із інноваційним та пошуковим стилем мислення.

Виникає необхідність в підготовці майбутніх педагогічних працівників до переходу на якісно нову систему організації освітньої діяльності, де засвоєння учнями знань відбувається з позиції першовідкривача і постійного пошуку істини. В основі дослідницького навчання лежить необхідність опанування дослідницькими уміннями і навичками студентами. Які мають вміння надавати кваліфіковану педагогічну підтримку – йдеться про педагогічний супровід дослідницької діяльності, де першочерговим завданням є навчання учнів пошуковим прийомам здобуття знань.

Практика свідчить, що дослідницька робота студентів істотно підвищує інтерес до вивчення загальних і спеціальних дисциплін, сприяє формуванню теоретичних і практичних навичок, необхідних фахівцю, розширює науковий світогляд і здібності для проведення методологічного аналізу й критичного розуміння досягнень сучасної науки. Якісна підготовка творчих педагогів-дослідників, здатних через новатор-

¹ Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / К. Поппер» Переклад з англ. О. Коваленка. – К.: Видавництво «Основи», 1994. – С. 245.

² Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / К. Поппер» Переклад з англ. О. Коваленка. – К.: Видавництво «Основи», 1994. – С. 300.

ство у навчанні, вихованні та науково-методичній роботі забезпечити вимоги інформаційного суспільства, має здійснюватися в умовах реалізації інноваційних освітніх програм, які включають гуманітарну, фундаментальну і спеціальну підготовку, реалізують науково-дослідну компоненту підготовки, в т.ч. в структурі навчального часу. Такі програми вищої освіти забезпечують, крім того, формування потенційно активного науково-освітнього поля університету, який ставить за мету вийти на рівень діяльності провідних університетів світового рівня.

В умовах розгортання інформаційних технологій роль педагогічного університету полягає в формуванні творчого професіоналізму учителя і викладача, оволодінні ними дослідницькими компетентностями та навичками демократичного спілкування в ситуаціях, що швидко змінюються, засвоєнні методів самоорганізації в умовах динамічних суспільних змін, зміцненні і розвитку інноваційних умінь пошуку і створення нових знань і уявлень, спрямованих на виховання конкурентоздатного суб'єкта інформаційного суспільства.

Провідну роль у цьому процесі відіграє система вищої освіти – педагогічні університети, як лідери, «локомотиви» змін в освітньому середовищі повинні вирішити ключові завдання:

- підготувати формацію нових викладачів, педагогів, які були б в змозі сформував новий світогляд у учнів;
- підготувати формацію громадян – майбутніх фахівців, здатних на всіх рівнях – від підприємства, органу місцевого самоврядування до уряду країни – вірно оцінювати стратегії економічного та соціального розвитку, знаходити оптимальні, з точки зору економічного розвитку та збереження навколишнього природного середовища, соціально-економічні рішення і вносити корективи, пов'язані з розвитком окремої території, регіону, країни в цілому.

В таких умовах стратегічний потенціал педагогічного університету покликаний відігравати провідну роль в удосконаленні професійно-педагогічних освітніх програм, створенні і реалізації наукових результатів світового рівня, забезпеченні організаційно-методологічного підґрунтя розвитку всієї системи національної освіти.

Успішний розвиток сучасного університету спрямований на досягнення визнання його найкращих результатів діяльності – високої репутації випускників, сучасних наукових досліджень і трансферу їх результатів. Основними факторами успіху є три взаємодоповнювані складові: інтелектуальна складова – висока концентрація талантів (викладачів і студентів), ресурсна складова – їх достатність для створення сприятливих умов навчання і проведення випереджуючих наукових досліджень та адміністративна складова – структура управління університетом, яка сприяє розвитку стратегічного передбачення, інновацій і гнучкості і дає змогу університету приймати ефективні рішення і керувати ресурсами без зайвих бюрократичних перепон¹.

¹ Салми Джамиль. Создание университетов мирового класса / Джамиль Салми; пер. с англ. – М.: Издательство «Весь Мир», 2009. – С. 7.

Названі фактори можна розділити за впливом на них взаємопов'язаних зовнішніх і внутрішніх чинників. Якщо ресурсна база державного університету більшою мірою визначається зовнішніми умовами (роль міністерств, уряду, регіональних і місцевих органів влади, юридичних і фізичних споживачів послуг), то частково формування інтелектуального концентру і, особливо, ефективність управлінських структур – це складові, які перебувають цілком під дією внутрішніх чинників.

Забезпеченість ресурсами динамічного розвитку університету пов'язана з основними чотирма джерелами фінансування: державне фінансування підготовки фахівців за державним замовленням, плата за навчання фізичними і юридичними особами, фінансування поточних витрат і наукових досліджень з державного бюджету, надходження від наукових досліджень, що проводяться за договорами для державних і приватних замовників, доходи від коштів, подарованих університету.

У світовій практиці роль держави в розвитку великих університетів не розглядалася як критично важливий чинник. Невпинний розвиток на протязі сотень років провідних університетів, які спиралися на власний автономний статус в більшій мірі, ніж на різного рівня державну підтримку. Але сучасний педагогічний університет, який в значній мірі формує і реалізує державну освітню політику, може досягти міжнародного рівня лише за системного державного і суспільного сприяння. В першу чергу підтримки фінансової, так для прикладу, створення наукових лабораторій оснащених за останнім словом техніки потребує значних фінансових ресурсів. З іншого боку, фінансовими донорами можуть виступати і громадські організації та установи, або міждержавні утворення та різні асоціації, які усвідомлюють суспільну роль вчительства, рівень економічної ефективності його якісної підготовки і подальшої суспільно-корисної педагогічної діяльності.

При цьому дуже важливо, щоб до складу вищих ланок управління університетом (Вченої ради, Наглядової ради) були залучені впливові представники зовнішніх позауніверситетських ділових, політичних, фінансових та інших кіл, які здатні відстоювати довгострокові інституційні інтереси, виступаючи певними гарантами та створюючи умови ресурсного забезпечення проведення динамічних реформ. Особливо це стосується представників владних структур, коли мова йде про вирішення питань державного фінансування.

З ресурсозабезпеченням напрямів діяльності пов'язана можливість університету залучити найбільш кваліфікованих викладачів і дослідників, оплата праці яких вимагає значних фінансових затрат. Саме наявність великого колективу видатних викладачів дає змогу закріпити визначальну перевагу університету і є наслідком прозорливої кадрової політики стратегічного управління.

Залучення національного і міжнародного кадрового потенціалу дає можливість університету розширити міжнародні зв'язки, вдосконалити програми підготовки та програми наукових досліджень, збільшуючи потенціал університе-

тів у міжнародному обміні знаннями. Розвиток академічної мобільності викладачів і студентів дає змогу уникнути стагнації розвитку в рамках академічної замкнутості вищого навчального закладу. Існує обернена кореляція між кількістю випускників у викладацькому складі університету і результатами науково-дослідницької діяльності вишу.

Система прийому до університету формує якісний склад контингенту студентів, які в майбутньому будуть визначати академічне «обличчя» університету. Якщо університет здатний розбудувати систему залучення талановитих абітурієнтів з високим рівнем довузівської підготовки та має право самостійно проводити процедуру відбору, забезпечуючи формування контингенту студентів із найвищими академічними показниками, тоді інтелектуальний концентр університету має зростаючу динаміку розвитку і забезпечує зміцнення навчально-наукового і кадрового потенціалу університету.

Одна з трьох характеристик динамічного університетського розвитку – структура системи управління – визначається внутрішніми чинниками, а тому може піддаватися суттєвому вдосконаленню без залучення значних кадрових і фінансових ресурсів. До того ж саме система управління за умов відповідного фінансування може стати основним елементом розбудови вищого навчального закладу за зразком кращих університетів світу.

Система управління розвиває в університеті академічну та управлінську автономію, конкурентне середовище – дух загальності, здатність навчальних структур забезпечувати навчальний процес. Якісні наукові дослідження залежать від ступеня автономії університету, формування наукової допитливості, критичного мислення, інновацій і творчості.

Ефективність системи управління університетом визначається лідерами, які проводять послідовну політику розвитку університету, здатні зацікавити колектив, передбачити стратегію розвитку ВНЗ, мають чітку уяву про місію і цілі діяльності ВНЗ. Керівництво університету здатне зрозуміло сформулювати план реформ, намітити шляхи його реалізації в конкретних програмах спрямовує університет до об'єктивної оцінки власних переваг, виділення сфер удосконалення для продуктивного прикладання зусиль колективу з тим, щоб сформулювати нові цілі, створити і реалізувати наступні плани для забезпечення підвищення якості і ефективності наступної діяльності.

Дослідження Світовим банком динаміки розвитку провідних ВНЗ показали, що кращих результатів досягли університети, які очолювали керівники, що поєднували лідерські якості та успішну наукову діяльність¹. Для розробки амбіційної стратегії розвитку університету і її успішної реалізації, президент університету, віце-президент чи ректор мають усвідомлювати місію і призначення розвитку вишу, його роль в суспільному поступі. Важливим елементом

¹ Салми Джамиль. Создание университетов мирового класса / Джамиль Салми; пер. с англ. – М.: Издательство «Весь Мир», 2009. – С. 7.

стратегічного бачення є визначення напрямку досягнення провідних позицій, враховуючи те, що неможливо отримати найвищі результати у всіх напрямках.

Кожен університет шукає свої шляхи. Аналіз розвитку університетської освіти вказує на необхідність реалізації декількох напрямів модернізації університету відповідно до вимог суспільного розвитку. При цьому важливо використовувати переваги традиційних моделей розвитку університету і в нинішніх швидкоплинних умовах доповнювати їх моделями сучасності, які стали відповіддю на розвиток постіндустріального суспільства – знаннєвого суспільства, яке спирається на пошук і поширення знань – дослідницьку і навчальну діяльність. В епоху всебічної інформатизації суспільства, високу ефективність професійної підготовки демонструють університети дистанційного навчання, які через значну кількість студентів і їх розосередженість отримали назву «мегауніверситети» і «мережеві університети». В умовах скорочення фінансування, зменшення кількості вступників актуалізується модель «підприємницького університету»¹.

Кожна з моделей відображає об'єктивні тенденції розвитку ринку освітніх послуг, тому менеджмент університету, який проходить трансформаційні перетворення, має оцінити шляхи подальшого розвитку, визначити першочергові напрями здобуття переваг і використовувати елементи кожної з дієвих моделей для забезпечення високої конкурентоспроможності й ефективності діяльності.

Досвід успіху світових університетів показує продуктивність зосередження академічної спільноти на вдосконаленні одного з напрямів діяльності – розробка і запровадження радикально оновлених навчальних планів та системи організації навчального процесу. Наприклад, коледж Франкліна В. Оліна запропонував програми підготовки фахівців, здатних працювати в команді, високою комунікативністю і здатністю до креативного мислення, уміннями міркувати і знаходити рішення в міждисциплінарній площині. Навчальний процес в Олін організований в формі виконання групових проєктів, їх розробкою з початкового рівня і практичною реалізацією на завершення. Такий підхід надав можливість привернути талановитих студентів і видатних викладачів, запровадити інноваційні програми і навчальні плани, створити мотивацію і повагу до інтелектуальної праці².

Ефективне управління університетом і високий рівень фінансування значно підвищують якісні показники діяльності вишу. Особливу роль відіграє академічна автономія, зокрема право адміністрації самостійно приймати рішення щодо витрат бюджетних коштів для запрошення видатних учених збільшує продуктивність наукової діяльності. Навпаки, нормативні обмеження щодо

¹ Карпенко О. М. Высшее образование в странах мира: анализ данных образовательной статистики и глобальных рейтингов в сфере образования / Карпенко О. М., Бершадская М. Д. – М.: Издательство СГУ, 2009. – С. 204-206.

² Салми Джамиль. Создание университетов мирового класса / Джамиль Салми; пер. с англ. – М.: Издательство «Весь Мир», 2009. – С. 59-60.

управління власними ресурсами, державне регулювання витратами суттєво стримує розбудову університетів.

Таким чином, стратегічними факторами інноваційного розвитку педагогічного університету є високий інтелектуальний рівень талановитих викладачів і студентів, сконцентрованість їх освітньо-наукової діяльності на актуальних випереджуючих напрямках суспільного поступу за ефективної діяльності креативних лідерів адміністративної ланки, що розвивають автономію, критичне мислення, підтримують інновації та творчість.

10.3. Електронна педагогіка в інформаційно-освітньому середовищі ВНЗ

(А. П. Кудін)

Загальноуніверситетський проект «Електронна педагогіка»

Педагогіка постіндустріального (інформаційного) суспільства вимагає не тільки швидкого адаптування до сучасних інформаційно-комунікаційних реалій, а й створення умов, які сприяють розвитку у людини здібностей самостійно розв'язувати освітні проблеми у динамічному режимі. Це актуалізує створення інформаційно-освітніх середовищ вищих навчальних закладів в Інтернеті (*далі – ПОС*). Процес навчання в такому середовищі безпосередньо спирається як на традиційне дидактичне і технічне забезпечення, так і на спеціальні форми організації навчального процесу, у якому традиційні форми навчання набувають нових якостей і змісту. Тому в останні роки набуває поширення новий напрямок педагогічної науки, який досліджує педагогічні процеси в ПОС. Він дістав назву «Електронна педагогіка»¹. У рамках електронної педагогіки ПОС – це віртуальне середовище, створене програмно-педагогічним комплексом сервісних послуг (програмних модулів) та інформаційних ресурсів, які забезпечують навчальний процес у певному навчальному закладі. При цьому склад і зміст інформаційних ресурсів визначається самим навчальним закладом, а набір сервісних служб – типовим програмним забезпеченням. Адміністрування ПОС веде навчальний заклад, реалізуючи свою методику навчання на основі типових навчальних стандартів.

Стратегічним напрямом розвитку Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (*далі – НПУ імені М. П. Драгоманова*) на шляху становлення його як сучасного європейського дослідницького університету є впровадження у навчальний процес інноваційних проектів. Одним з таких став широкомасштабний загальноуніверситетський проект «Електронна педагогіка», *метою* якого є створення сучасного інформаційно-освітнього середовища

¹ Солдаткин В. И. Создание информационно-образовательной среды открытого образования Российской Федерации // В. И. Солдаткин // Новые информационные технологии в социально-гуманитарных науках и образовании: современное состояние, проблемы, перспективы развития / под общ. ред. А. Н. Кулика. – М.: Логос. – 2003. – С. 161-179.

НПУ імені М. П. Драгоманова на основі новітніх інформаційно-комунікаційних технологій¹. Охарактеризуємо концептуальні засади створення ПОС та представимо результати перших етапів проекту.

Головні завдання проекту:

- високоякісна сучасна підготовка майбутніх вчителів незалежно від спеціальності з питань ефективного використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у реальному навчальному процесі;
- Активне впровадження у всі сфери діяльності університету інформаційно-комунікаційних технологій з метою перетворення НПУ імені М. П. Драгоманова у «Електронний університет».

Наукові консультанти: компанія Cisco Systems (США); університет Umea (Швеція); університети-члени Асоціації університетів східної і західної Європи (АЕЕН). У проекті беруть участь усі інститути та кафедри університету, відокремлені навчальні підрозділи (36), спеціальні підрозділи університету – Інститут інформатики та Центр впровадження електронних систем навчання НПУ імені М. П. Драгоманова. Проект розпочато у 2005 році. Умовно він розбитий на три етапи. Перший – це *підготовчий етап: 2005-2007 роки*.

1. Створення інфраструктури інформаційно-освітнього середовища університету.

2. Підготовка спеціалістів з інформаційно-комунікаційних технологій.

3. Розробка нормативно-технічної і нормативно-правової документації.

1. Створення інфраструктури інформаційно-освітнього середовища НПУ імені М. П. Драгоманова.

Розгляд сукупності цілей функціонування освітнього середовища дав можливість сформулювати в освітньому середовищі такі інформаційні контури управління.

1) Контур взаємодії зовнішнього освітнього середовища з інформаційними ресурсами університету. Цей контур охоплює університет і загальноосвітні школи створеної мережі довузівської підготовки (система загальноосвітніх шкіл, які мають відповідні угоди з університетом з питань забезпечення профорієнтаційної діяльності) (рис. 10.3).

Функціональне призначення контуру: взаємодія зовнішнього освітнього середовища (МОН, загальноосвітні школи мережі НПУ імені М. П. Драгоманова) з інформаційними ресурсами університету; організація

¹ Андрущенко В. П. Електронна педагогіка – впроваджуємо черговий новаторський проект / В. П. Андрущенко, А. П. Кудін // Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик «Освіта». – 2009. – №46-47 (5377-5378). – С. 4-5; Кудін А. П. Проблема ефективности применения информационно-коммуникационных технологий в высшей школе / Кудин А. П., Володько И. В., Зинюк В. В., Кархут В. Я., Кудина Т. Н. // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 3. Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. – 2014. – № 3 (185). – С. 83-95; Vladimir Hahanov, Wajeb Gharibi, Kudin A.P., Ivan Hahanov, Ngene Christopher (Nigeria), Tiekura Yeye (Côte d'Ivoire), Daria Krulevska, Anastasya Yerchenko, Alexander Mishchenko, Dmitry Shcherbin, Aleksey Priymak – «Cyber Physical Social Systems – Future of Ukraine Матеріали симпозиума «Proceedings of IEEE East-West Design & Test Symposium (EWDTS'2014) – Kiev, Ukraine, September 26-29, 2014». – ХНУРЕ, 2014. – Р. 67-81.

навчального процесу перепідготовки і підвищення кваліфікації вчителів загальноосвітніх шкіл системи доузівської підготовки з питань використання інтерактивних інструментів і технологій навчання.

Рис. 10.3. Контур взаємодії зовнішнього інформаційно-освітнього середовища НПУ імені М. П. Драгоманова

Центральний контур університету. Цей контур охоплює навчально-методичні центри впровадження систем електронного навчання, загально-університетські центри електронного навчання (в кожному навчальному корпусі). *Призначення:* Організації і навчально-методичне забезпечення навчального процесу з питань підвищення кваліфікації викладачів та співробітників інститутів університету, а також перепідготовки вчителів загальноосвітніх навчальних закладів зовнішнього контуру університету з питань впровадження ІКТ в навчальний процес.

За 2003-2005 роки введено в дію і оснащено за останніми досягненнями електронної техніки загальноуніверситетський Центр впровадження засобів електронного навчання НПУ імені М. П. Драгоманова (рис. 10.4). За своєю структурою Центр складається з двох зон: зони технічних служб (Служба порталу, робочі місця адміністраторів і Веб-дизайнерів) і зони проведення навчань для технічного персоналу. Центр веде головну роль в системі курсової підготовки навчально-допоміжного складу університету, місце зберігання виготовлених цифрових освітніх ресурсів. Тут знаходяться системи життєзабезпечення локальної мережі університету. Через Центр здійснено забезпечення кожної кафедри університету програмних і технічних обладнанням (ПК, сканери, мережа, інтернет).

Схема „Центру впровадження засобів
електронного навчання”

Рис. 10.4. Центр впровадження засобів електронного навчання
НПУ імені М. П. Драгоманова

Основні завдання: проведення демонстраційних лекцій з ознайомлення викладацького і навчально-допоміжного складу з найновішими досягненнями в інформаційно-комунікаційних технологіях навчання, проведення презентацій і майстер-класів відомих розробників програмного забезпечення ІТ-галузі, захистів наукових дисертацій, зборів, нарад, наукових конференцій з інфокомунікаційних технологій, відкритих занять в реальному режимі часу тощо.

На базі Центру розгорнуто роботу декількох науково-виробничих лабораторій. У лабораторії засобів електронного навчання розробляються технології виготовлення цифрових освітніх ресурсів. *Лабораторія електронного навчання* працює над створенням технологій електронного навчання (комп'ютерне тестування, програмні продукти для підтримки дистанційного навчання). *Лабораторія запису відеолекцій* відповідає за розробку банку мультимедійного наповнення навчального процесу. *Служба порталу* адмініструє мережу Інтра-нет і контролює роботу освітнього порталу університету. *Центр комп'ютеризації* відповідає за встановлення і обслуговування комп'ютерної техніки і мережевого обладнання у всіх підрозділах університету.

2) Контур освітнього середовища інститутів університету охоплює великі (до 100 м² і більше) навчальні приміщення для проведення як лекційних занять зі студентами великих груп інститутів (потоків, декількох спеціальностей). Вони оснащені відповідною технікою (рис. 10.5).

Такі центри озброєні найсучаснішими електронними засобами ведення навчального процесу (дисплейні класи, мультимедійні проектори, інтерактивні дошки, пульти для оперативного опитування) та інженерними рішеннями (рухомі перегородки, потужні кондиціонери та вентиляційні системи, різні типи освітлення, навчальні меблі у стилі Hi-Tech). Такі центри створені у кожному інституті і служать місцем, де викладач будь-якої кафедри інституту зможе

підготувати і провести навчальне заняття з використанням широкого спектру електронних засобів і найсучасніших інформаційно-комунікаційних технологій. *Основні завдання:* створення систем доступу учасників навчального процесу до електронних ресурсів; організація навчального процесу на основі інтерактивних інструментів і технологій навчання; проведення оперативного відео контролю, міжсесійних форм контролю (комп'ютерного тестування).

Рис. 10.5. Лекційна аудиторія інститутського контуру.

3) Контур освітнього середовища кафедр університету. Контур освітнього середовища кафедри охоплює управління кафедрою та кафедральні навчальні тренажерні аудиторії, цифрові мовні лабораторії, дисплейні класи.

Функціональне призначення: ознайомлення в ході навчального процесу студентів НПУ імені М. П. Драгоманова – майбутніх вчителів – з інтерактивними інструментами та технологіями навчання. *Основні завдання:* участь в розробці цифрових освітніх ресурсів для інтерактивного навчання; апробація інтерактивних інструментів та технологій навчання; проведення лекцій та практичних занять у студентів з використанням інтерактивних інструментів та технологій навчання; проведення тестування та накопичення статистики результатів випробувань.

4) Контури навчальних аудиторій та спеціалізованих лабораторій. Інформаційні контури навчальних аудиторій і лабораторій є контурами найнижчого рівня ІОС університету. На лабораторії покладена важлива науково-дослідницька роль: це майданчик для проведення експерименту, наукового пошуку і перших апробацій нових електронних навчальних систем.

2. Підготовка спеціалістів з інформаційно-комунікаційних технологій.

Саме на них, на наступному етапі проекту, була покладена задача організації і проведення курсової підготовки навчально-допоміжного складу кафедр і викладачів, які вперше освоювали ІКТ в своїх практичній діяльності. Треба розуміти, що в педагогічному університеті 90% кафедр – гуманітарні кафедри.

Підвищення кваліфікації спеціалістів з ІТ-галузі, які працюють в підрозділах, що займаються розробкою інформаційних навчальних систем, здійснювалось шляхом стажування, як в провідних університетах світу (США, Швеції, Франції, Голландії), так і проходженням курсової підготовки в навчальних центрах відомих розробників програмного забезпечення: наші спеціалісти пройшли сертифікаційне стажування у комп'ютерних центрах Layola College (США), університету Umea (Швеція), отримали сертифікати з програми MSDN Academic Alliance (Microsoft) та Apple (США). Стажування викладачів з ІТ- дисциплін здійснювалось в рамках трьох проектів: TEMPUS-145029-2008-SE-JHCR «Освітні вимірювання адаптовані до стандартів ЄС», «EMERGi» Erasmus Mundus і Usati.

Для охоплення більшої кількості співробітників і студентів системами підвищення кваліфікації в ІТ-галузі в університеті відкрита «ІТ Академія Microsoft», що надасть можливість відкрити при НПУ імені М. П. Драгоманова «Сертифікаційний центр Microsoft», використовувати курси з оволодіння новими програмними продуктами лінійки Microsoft, а співробітникам і студентам університету отримувати Сертифікати Microsoft різного рівня – від користувачького до професійного.

Вперше серед педагогічних університетів в НПУ імені М. П. Драгоманова проліцензований інженерний напрям підготовки «Програмна інженерія», що дасть можливість готувати для університету власних дипломованих спеціалістів (бакалаврів, магістрів) з розробки програмного забезпечення для освітньої галузі.

3. Розробка нормативно-правової бази проекту. Через відсутність створеної в українському правовому полі комплексу нормативно-правової бази, яка регламентує впровадження інноваційних технологій у практику, та користуючись правом університету найвищого рівня акредитації, в університеті була створена своя нормативно-правова база, яка пройшла затвердження у встановленому порядку (таблиця 10.2).

Таблиця 10.2

Нормативно-правова база проекту «Електронна педагогіка»

Документ	Зміст
«Концепція розвитку дистанційної освіти в НПУ імені М. П. Драгоманова»	Основні напрямки впровадження дистанційних технологій у діяльність університету
«Положення про дистанційне навчання у НПУ імені М. П. Драгоманова».	Принципи організації дистанційного навчання в університеті
«Положення про визнання інформаційних ресурсів системи дистанційного навчання та їх окремих елементів як навчально-методичних праць».	Означення інформаційних ресурсів системи дистанційного навчання, механізм проходження експертизи, порядок прирівнювання до навчально-методичних праць

«Положення про локальний центр дистанційного навчання»	Функції і керівництво локального центру дистанційного навчання НПУ імені М. П. Драгоманова
«Положення про підготовку навчально-методичних матеріалів для дистанційного навчання»	Механізм виготовлення, оплати і відповідальність
«Положення про використання дистанційних технологій на заочній, дистанційній формі навчання в НПУ імені М. П. Драгоманова»	Структура, функції і обов'язки усіх сторін навчального процесу, норми часу і обліку

Науково-технічну документацію складала інструкція з розробки електронних засобів навчання та оволодіння навиками роботи з програмними продуктами як ліцензійними, так і ті, що вільно розповсюджуються. Для створення її був використаний у тому числі і світовий досвід¹.

Другий етап проекту (2008-2010 роки) передбачав виконання ряду першочергових практичних завдань у трьох напрямках, що створювало необхідні умови для закладання фундаменту основного – третього етапу проекту. До них належали:

1. Створення постійної системи «всеобучу» всіх категорій працівників університету з питань оволодіння ІКТ-технологіями та системи їх стимулювання і заохочення.
2. Створення власного банку цифрових навчальних ресурсів (е-бібліотеки).
3. Створення систем доступу до освітніх ресурсів.

Перший напрямок: створення системи «всеобучу» з ІКТ. Загальновідомо, що існуючі Інтернет-освітні-ресурси, або ті, які можна знайти на CD, не можуть в повній мірі задовольнити потреби ВНЗ здійснювати навчальний процес за власними навчальними програмами чи авторськими курсами. Тому створення постійної системи «всеобучу» навчально-допоміжного персоналу з питань виготовлення власних україномовних цифрових освітніх ресурсів стало першою необхідною умовою для забезпечення реалізації наступних етапів проекту.

Для навчально-допоміжного персоналу кафедр підготовлено система програм короткочасних курсів (3-4 тижні) з технологій виготовлення різних електронних дидактичних матеріалів, наприклад: «Створення мультимедійного супроводу аудиторній лекцій з інтерактивними засобами навчання», «Виготовлення книг у форматі HTML» і т. д. Через цю систему курсів пройшли представники усіх кафедр університету (105 кафедр), про що свідчать отримані ними відповідні сертифікати про підвищення кваліфікації.

¹ Инновационный подход к организации сетевого дистанционного обучения в вузе: принципы, состояние и первый опыт [Электронный ресурс] / С. Л. Лобачев. К вопросу создания системы сетевого ДО в ВУЗе: проблемы и пути решения // Телематика-2007: XIV Всеросс. научн.-методич. конф. – СПб., 2007. – Режим доступа к журн.: http://tm.ifmo.ru/tm2007/db/doc/get_thes.php?id=97. – Заголовок з екрану.

Як відомо, наші студенти – це майбутні лаборанти кафедр університету, тому для забезпечення високого рівня їх підготовки з циклу дисциплін ІКТ була відкрита загально-університетська *кафедра програмної інженерії*, яка забезпечує навчальний процес у всіх інститутах з дисциплін, пов'язаних з ІКТ: «Цифрові освітні ресурси», «Інформаційно-комунікаційні технології у вищій школі» тощо. Розроблені нові навчальні плани і навчально-методичне забезпечення: навчальний підручник для і лабораторний практикум, який враховує специфіку напрямку студентів відповідного інституту¹.

Другий напрямок: створення банку цифрових навчальних ресурсів (е-бібліотеки). Сучасна дидактична організація інформаційно-освітнього середовища навчального закладу зачіпає докорінну модернізацію джерел навчальної інформації. Наряду з друкованими паперовими виданнями стає необхідним використання видань на електронних носіях. Це зумовлено двома причинами.

Як відомо, у галузевих стандартах вищої освіти передбачено використання дисциплін і предметів на вибір. Зміст предметів на вибір зазнає постійних змін через швидкі зміни на ринку праці та бурхливий розвиток новітніх технологій. Зрозуміло, що централізоване забезпечення навчальною літературою з цих курсів, як правило, відсутнє. Тому зростає роль електронних навчальних посібників, які створені викладачами конкретного ВНЗ. Другою причиною, яка обумовлює зростаючий інтерес до електронних книг, є те, що електронні книги – це середовище, де дидактичні можливості можуть вноситись оперативно, на відміну від книги на паперовому носії, де інформацію змінити неможливо (треба перевидавати книгу). Окрім цього, інформація може подаватися такими засобами, використання яких у паперових книгах неможливе (мультимедіа, навігації, гіперпосилання і т. д.). Ну і найбільшою проблемою української вищої освіти є відсутність в Інтернеті україномовних навчальних матеріалів.

Для цього в університеті розроблено власне програмне забезпечення для виготовлення електронних книг. Виготовлено близько 5800 електронних книг – це навчальні підручники, посібники, конспекти лекцій і семінарів. Причому ці фонди – це не усі оцифровані книги, які є в науковій бібліотеці: за нашою концепцією до електронної бібліотеки входять книги, які повністю або близькі до змісту конкретного навчального курсу, який веде викладач для певної групи студентів.

При службі порталу університету організований облік і експертиза виготовленої продукції. Разом з фінансовою частиною університету розроблена система оплати праці виготовлювачів ЦОРів, яка пов'язує розмір надбавки не тільки з кількістю виготовленої продукції, а і затребованістю студентами виготовленої книги. Останнє здійснюється автоматично: на програмному рівні на

¹ Кудін А. П. Інформаційно-комунікаційні технології в навчанні: Навчальний підручник. – Луцьк: СПД Гадак Ж.В., друкарня «Волиньполіграф»TM, 2012. – 415 с.; Лабораторний практикум з інформаційно-комунікаційних технологій навчання / Бордюк О. М., Бронетко В. О., Вакулєнко І. В., Володько І. В., Дригота Т. М., Жабєєв Г. В., Снігур О. М.; за редакцією доктора фізико-математичних наук Кудіна А. П. – Луцьк: СПД Гадак Ж. В., друкарня «Волиньполіграф»TM, 2012. – 326 с.

порталі працює автоматизований облік «скачувань» кожної книги. Це стимулює викладачів кафедри виготовлювати тільки навчальну літературу в електронному форматі.

Третій напрямок: розробка систем доступу до цифрових навчальних ресурсів.

Розробка систем доступу до цифрових навчальних ресурсів передбачала значні фінансові витрати на зміцнення матеріально-технічної бази проекту, що є на сьогодні основою будь-якого серйозного кроку в реалізації освітніх проєктів. У цьому напрямку зроблено таке.

У повному обсязі введена в дію сервіс «Електронна бібліотека» на сервері університету, системи каталогізації електронних книг та їх електронного захисту. Зроблена відкрита система доступу до ресурсів бібліотеки – через освітній портал університету: www.npu.edu.ua. В основі концепції освітнього порталу була покладена як технологія накопичення – вікіпедія-технологія. Відповідно для реалізації таким підходів була розроблена «Концепція підготовки і функціональні обов'язки модераторів сайтів інститутів з числа лаборантів». Організовані курси підготовки модераторів сайтів усіх інститутів – спеціалістів з більш високим рівнем підготовленості з питань ІКТ. Через цю систему курсової підготовки пройшли 22 модератори сайтів усіх інститутів.

Налагоджена локальна мережа університету, яка об'єднує всі навчальні корпуси і підрозділи університету на основі найновіших інформаційно-комунікаційних технологій (університетська мережа Інтернет-Інтранет) – близько 900 комп'ютерів. Придбано відповідне програмне забезпечення і введено в дію Центральний сервер університету, що має технічні параметри, які відповідають сучасним вимогам і дозволяють розмішувати та зберігати значні обсяги інформації. Відкрито 17 Центрів електронного навчання при інститутах, де студентам безкоштовно надається вільний доступ до навчальних електронних ресурсів бібліотек світу, в тому числі і «Електронної бібліотеки НПУ імені М. П. Драгоманова», і проводиться комп'ютерне тестування.

Третій етап проєкту (2010-2015 роки). Метою цього етапу було широкомасштабне впровадження інструментів та технологій електронного навчання у навчальний процес на рівні університету незалежно від форми навчання.

Для цього розроблено і функціонує апаратно-програмне забезпечення навчання через Інтернет: апробовані технології відео-інтернет-конференц-зв'язку www.meet.npu.edu.ua; розгорнуті системи дистанційного навчання Celsi на сайті університету <http://www.celsi.npu.edu.ua> і система підтримки електронних курсів <http://www.dn.npu.edu.ua> і тестування в оболонці Moodle – www.moodle.ii.npu.edu.ua.

На основі лінійки програмних продуктів Microsoft розгорнуто апаратно-програмний комплекс «Електронний деканат» власного виробництва, що здійснює автоматизовану дистанційну організацію навчального процесу через мережу Інтернет. У 2015 році розпочато переведення інститутів університету в

«Електронні інститути», які мають на меті підвищення якості надання освітніх послуг студентам всіх форм навчання на основі мобільних інформаційно-комунікаційних технологій (смартфонів). Для цього була створена головна сторінка віртуального навчального середовища для студента денної форми навчання «HomeWorks»– www.ant3dstudio.com. Проект дає змогу студенту 24 години на добу 7 днів на тиждень навчатися і спілкуватися на навчальні теми з однолітками й колегами; викладачу – організувати високоефективну індивідуальну самопідготовку студентів, у тому числі автоматизованими засобами навчання, а дирекції Інституту – здійснювати автоматизований міжсесійний контроль виконання навчального плану.

Створено інтернет-адаптоване навчально-методичне забезпечення навчального процесу за дистанційною технологією на 5 напрямках бакалаврату та 3 спеціальностях магістратури (більше 700 дистанційних курсів). Розширено контингент споживачів освітніх послуг електронного навчання: студенти денної форми і заочно-дистанційної форми навчання, слухачі підготовчих курсів у 10 віддалених навчальних центрах НПУ імені М. П. Драгоманова на території України (м. Бердичів, м. Городня, м. Хирів, м. Лубни, м. Самбір, м. Сколе, м. Турка, смт. Колочава, м. Старий Самбір, м. Добромиль) і 10 зарубіжних: 5 міст в штаті Порана (Бразилія), один в м. Прага (Чехія) і 4 в провінції Шандон (Китай).

Важливою стороною роботи в цьому інноваційному напрямку сучасної педагогіки є визнання його результатів. Розробники концепції проекту отримали патент України¹, а також були запрошені як консультанти з питань впровадження ІКТ в навчанні до ряду закордонних університетів (м. Шандон з Китаю, м. Шумен з Болгарії, м. Гродно з Білорусі та ін.). Успішно пройшла презентація результатів на Міжнародних наукових форумах: майстер-клас на одному з найбільших європейських форумів з ІТ в освіті у м. Москва («ИТО-2008, 2010»), м. Варна (Болгарія), м. Прага (Чехія), на європейських виставках у м. Москва, м. Варшава («Perspectiwy» 2008, 2009). У 2013 році на міжнародній виставці «Іноватика в освіті» НПУ імені М. П. Драгоманова отримав Першу премії в номінації «Лідер педагогічної освіти України».

Наші результати присутності і розгортання навчальних систем в інтернеті знайшли свою оцінку у світовому рейтингу Webometrics: серед 320 університетів України наш університет на 6-місці (табл. 10.3).

На **2015-2017 роки** запланована комплексна широкомасштабна інформатизація як організації (електронний документообіг в університеті), так і забезпечення навчального процесу в усіх інститутах університету, яка містить: впровадження електронної системи організації і контролю самостійної діяльності студентів, у тому числі денної форми; організація змішаного on-line навчання

¹ Патент №33619 Україна, Н 04 В «Комплекс засобів для забезпечення інтерактивного навчального процесу» / Андрущенко В. П., Кудін А. П., Жабєєв Г. В., Падалка О. С.; заявник Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова; заявл. 12.12.2007; опубл. 25.06.2008, Бюл. №23.

на усіх акредитованих спеціальностях в університеті; використання в роботі деканатів усіх інститутів систем АПК «Електронного деканату»; оволодіння всіма викладачами кафедр інститутів інноваційними технологіями викладання дисциплін на основі ІКТ.

Таблиця 10.3

Світовий рейтинг (<http://www.webometrics.info>): ВНЗ України

ranking	University	Presence Rank*	Impact Rank*	Openness Rank*	Excellence Rank*
1	National Technical University of Ukraine Kyiv (Kiev) Polytechnic Institute	962	933	62	2392
2	National Taras Shevchenko University of Kyiv (Kiev)	725	2507	544	1424
3	Donetsk National Technical University	1827	1154	193	2872
4	Kharkov National University VN Karazin	3964	3954	359	1700
5	Lviv Polytechnic National University	858	4685	381	3153
6	National Pedagogical University MP Dragomanova	327	1724	1242	5230
7	Nezhinskii State University Nikolai Gogol	69	3697	647	5230
8	(1) Ivan Franko National University of Lviv	5415	5572	541	1853
9	Sumy State University	1141	5676	489	3320
10	Odessa National I I Mechnikov University	5198	3805	848	2739

Таким чином, представлені результати і плани на найближчі роки свідчать про те, що головна мета проекту буде досягнута: НПУ імені М. П. Драгоманова стане повністю «Електронним університетом». На нашу думку, в Україні серед ВНЗ саме педагогічні університети повинні бути «законодавцями моди» на інноваційні педагогічні технології, а не технічні університети, що спостерігається зараз.

10.4. Когнітивні технології в освіті

(М. О. Нестерова)

Сучасне турбулентне та невизначене геополітичне середовище, нестабільність структур та процесів в соціо-економічних системах різного рівня актуалізують одну з найважливіших проблем – проблему ефективного мислення, відповідно, й діяльності. Це означає, що потрібні нові технології, які зможуть підвищити ментальні можливості людини в оперуванні складними системами. В цьому сенсі це проблема не тільки і не стільки інформаційних технологій, не пошуку нових інструментів, або суперкомп'ютерів, а ще й когнітивна проблема¹.

Ця проблема може вирішуватись за допомогою вищої освіти, адже одне з основних її завдань – адаптація людини до діяльності в соціальній реальності. Але зараз адаптивності недостатньо, потрібна проактивність: реагування, до того ж правильне та швидке, на зовнішні стимули, ситуації – це необхідна, але вже не достатня умова для ефективної діяльності в сучасній соціальній реальності. Проблемні ситуації потрібно передбачати, – з одного боку, а з іншого – також потрібно передбачати наслідки дій з їх вирішення. Якщо не передбачити віддалені наслідки своїх дій, не випередити настання можливих негативних ситуацій, то можна просто «захлинутися» в лавині проблем, що швидко виникнуть та будуть також вимагати негайного вирішення.

Особливо це стосується тих осіб, що займають управлінські позиції, хоча, внаслідок глобалізаційних та інтеграційних процесів, вплив на інших, так би мовити, «ціна помилки», конкретної особистості надзвичайно зросла. Достатньо, наприклад, згадати наслідки психологічних помилок операторів на ЧАЕС², які мали фатальні наслідки не тільки для нашої країни, а й для всього світу.

Але, навіть без таких трагічних випадків, сучасне соціально-економічне середовище дуже активне, мінливе та жорстке, дарма в стратегічному менеджменті запозичують ідеї пруського офіцера та військового письменника К. фон Клаузенвіца. І, як на війні, якщо не підготовлені командири будуть вчитися приймати рішення в реальній бойовій ситуації, так і в соціоекономічній сфері це може бути не тільки неефективно, але й небезпечно. Але ефективно діяти в складних невизначених ситуаціях необхідно, а це означає, що вимоги до підготовки повинні бути дуже високими.

¹ О'Коннор Дж. Искусство системного мышления: Необходимые знания о системах и творческом подходе к решению проблем // Джозеф О'Коннор, Иан Макдермотт. – М.: Альпина Бизнес Букс., 2006. – 256 с.

² Данилова О. С. Применение когнитивного моделирования при исследовании сложных систем и процесов / Данилова О. С., Денисов В. Н., Мальцев В. А. // Региональная гражданская активность и фактор коллективной памяти в перспективе устойчивого развития. Практикум когнитивного моделирования: учебно-методическое пособие для междисциплинарного высокотехнологического студенческого коллоквиума / Под ред. А. В. Дахина. – Н. Новгород: Изд-во Волго-Вятской академии гос. службы, 2010. – С. 75-80, 40-48.

Потрібна не просто сума знань, або технологій, які, до того ж, швидко міняються, а вміння реагувати в режимі реального часу за умов дефіциту інформації та інших ресурсів. Отже, складним та терміновим завданням для системи вищої освіти є підготовка майбутніх управлінців в умовах невизначених, слабоструктурованих проблем та ситуацій.

В рамках класичних навчальних курсів в закладах вищої освіти розглядають вимоги до якості і ефективності управлінських рішень, основні наукові підходи, технології розробки, реалізації, методи аналізу і прогнозування навчальних рішень¹.

Подальші серйозні розробки стосуються методологічних основ ухвалення управлінських рішень. Найбільш актуальними підходами є системний, цільовий і процесний, також до концептуальних засад розробки управлінських рішень можна віднести синергетичний підхід. Стосовно розробки управлінських рішень під синергетичним підходом Р. Фатхутдінов розуміє спосіб погодженого бачення складових цього процесу. А можна під ним розуміти і такий підхід до прогнозування (одного з аспектів ухвалення рішень), як моделювання майбутнього замість передбачення його.

Подібний напрям популяризувався в роботах С. Курдюмова і Е. Князевої, які називають це концепцією *sustainable future* або кінцевої причинності². Одним із надзвичайно перспективних напрямків в синергетиці, що прицільно розглядає проблему прийняття рішень, є суб'єктивна синергетика, як її визначив Г. Малинецький, підкресливши важливість індивідуальних когнітивних властивостей.

В рамках когнітивного підходу можна виокремити кілька напрямків застосування когнітивних технологій, зокрема, в галузі проблеми прийняття рішень. Один із напрямків – штучні, комп'ютерні системи підтримки прийняття рішень: наприклад, розробки В. Силова, А. Кулініча, В. Максимова, та інших. Це, зокрема, система концептуального моделювання соціально-політичних ситуацій ПК «КОМПАС», когнітивна система підтримки прийняття рішень «Канва», програма когнітивного моделювання проблемних ситуацій «Аналітик» та інші, які допомагають у вирішенні слабоструктурованих проблем та ситуацій, прийнятті рішень в умовах невизначеності.

Розгляд позитивних та негативних наслідків просування в цьому напрямку може бути предметом окремого наукового дослідження. Безумовно, в процесі підготовки майбутніх управлінців слід приділяти увагу новітнім розробкам в галузі інформаційних систем підготовки, але вони дуже швидко змінюються, їх кількість досить швидко зростає і, навіть в навчальному процесі, не кажучи вже про реальні управлінські ситуації, важко винайти та зупинитись на якійсь

¹ Пунда Д. И. «Легкий» вариант ответа на вопросы «Что есть?» и «Что делать?» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://spkurdyumov.ru/economy/legkij-variant-otveta/>

² Князева Е. Н. Основания синергетики. Синергетическое мировидение / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – М.: КомКнига, 2005. – 240 с.

єдиній інформаційній системі, а ще важче розібратися з усіма «існуючими та виникаючими».

Тому здається не менш ефективним інший напрямок – вдосконалення когнітивних навичок осіб, що приймають рішення. Цей напрямок менш структурований, навіть термінологічно більш розгалужений. Існує багато подібних між собою концепцій: когерентне мислення Г. Щедровицького, ефективне мислення Д. Дернера, концептуальне мислення А. Теслінова, критичне мислення Д. Халперн, системне мислення Дж. О'Коннора та ін.

Важливими для розгляду нашої проблеми є практичні докази того, що, наприклад, застосування навичок системного мислення призводить до суттєвих поліпшень в якості прийняття рішень¹. Можна розглядати аналіз, вивчення принципів та практик системного мислення в якості методу досягнення когнітивної ефективності. Цілком слушно було б включити цей аналіз до освітніх курсів, а зараз він переважно відбувається в рамках системного підходу в менеджменті, в фокусі теорії управління складними соціальними системами.

Проблематика системного підходу в менеджменті досліджувалась ще в роботах Л. фон Берталанфі, О. Богданова, Ч. Бернарда та ін. Дослідження останнього часу, на які ми спираємось у власних наукових інтенціях, належать Р. Акоффу, К. Болдінгу, Д. Гараєдагі, Я. Макдермоту та Д. О'Коннору, вони суттєво збагатили методологію системного підходу в управлінні соціо-економічними системами, зокрема, в сфері системного мислення.

В підготовці майбутніх фахівців є надзвичайно важливою їх здатність передбачати можливі наслідки, прогнозувати розвиток подій. Загострюється актуалізація цієї здатності в ситуаціях невизначеності, або в біфуркаційних перехрестях для визначення шляхів розвитку майбутнього та його, як мінімум, прогнозування. Ця здатність до стратегічного мислення у людини біологічно визначена і залежить від розвитку лобових часток головного мозку².

Існує досить багато експериментів, зокрема у Д. Дернера, які дають змогу дослідити не тільки причини, але і перешкоди у реалізації успішної стратегії в типових соціо-економічних ситуаціях, які моделюються за спеціальними сценаріями, подібними до реальних³.

Це стратегічні соціо-економічні комп'ютерні ігри, які показують, що перешкоди виникають вже на стадії прийняття рішень. І визначаються вони, переважно, невмінням правильно ставитись до ситуацій невизначеності. Але ще раз підкреслимо очевидний факт, що ми живемо в невизначеному світі. І, якщо не вважати навчальних завдань, то більшість завдань, з якими ми стикаємось в буденному житті, не мають очевидно правильних рішень.

¹ Князева Е. Н. Основания синергетики. Синергетическое мировидение / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – М.: КомКнига, 2005. – 240 с.

² Голдберг Э. Управляющий мозг: Лобные доли, лидерство и цивилизация / Э. Голдберг. – М.: Смысл, 2003. – 335 с.

³ Дернер Д. Логика неудачи / Дитрих Дернер. – М.: Смысл, 1997. – 236 с.

Причому, рішення, які ми приймаємо, не повністю визначаються ситуаціями, з якими ми зустрічаємося. За однією з теорій, яку захищає Е. Голдберг, вони є продуктом складних взаємодій між атрибутами ситуацій і нашими власними атрибутами, нашими прагненнями, нашими сумнівами і нашими історіями. А областю, в якій сходяться вхідні сигнали організму і вхідні сигнали зовнішнього світу, є префронтальна кора.

Спосіб обробки цих сигналів лобовими частками істотно відрізняється від алгоритмічного, який зазвичай використовується при знаходженні рішень для детерміністичних ситуацій. Такі алгоритмічні рішення дедалі більшою мірою делегуються комп'ютерам, калькуляторам та іншим технічним гаджетам. Але все ще залишається людським привілеєм прийняття рішень у невизначених ситуаціях.

Можна погодитися з думкою Е. Голдберга, що, в деякому розумінні, притаманна людині свобода вибору можлива тільки тоді, коли є невизначеність. І важливо, що відмінність рішень успішного управлінця, відмінність стратегічних рішень від технічних рішень – відсутність абсолютних алгоритмічних істин. Інформація може бути відома, але головна відповідальність полягає в інтерпретації відомого. І цей суб'єктивний процес ближче до сфери мистецтва, ніж науки – прийняття стратегічних рішень головним керуючим корпорації або, наприклад, головнокомандувачем, невизначеної, мінливої обстановки¹.

На щастя, здатність приймати вірні рішення, як і багато інших когнітивних властивостей, цілком можливо розвивати. Це пов'язано з тим, що, як вважає сучасна нейронаука, людський мозок подібний до складної нейронної мережі і підлягає направленим змінам.

Нейронні шляхи, що заново прокладаються, дають змогу ефективно розвивати когнітивні навички, зокрема, в галузі прийняття рішень. Наприклад, ті ж самі симуляційні ігри, комп'ютерні моделі допомагають учасникам побачити наслідки своїх дій та, відповідно, скорегувати свої стратегії. Це звичайний, типовий шлях навчання через власні помилки. Він, безумовно, також може використовуватись в системі вищої освіти: використання комп'ютерних бізнес-симуляцій доцільно залучати до освітніх процесів для того, щоб підготувати студентів до майбутніх управлінських дій, дати їм практичні навички прийняття рішень.

Але для справжньої когнітивної гімнастики треба розвивати навіть не когнітивні, а метакогнітивні технології. Це означає відпрацьовувати ефективні техніки мислення, рефлексуючи над тим, як вони засвоюються, – так вважають послідовники концепції, наприклад, критичного мислення². І в результаті ког-

¹ Голдберг Э. Управляющий мозг: Лобные доли, лидерство и цивилизация / Э. Голдберг. – М.: Смысл, 2003. – С. 115-116.

² Учитель Ю. Г. Разработка управленческих решений: учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Антикризисное управление» и другим экономическим специальностям, специальности «Менеджмент организации» / Ю. Г. Учитель, А. И. Терновой, К. И. Терновой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 383 с.

нітивна ефективність може досягатися за допомогою навчання, вживання послідовних когнітивних та метакогнітивних технологій. Отже, одним із завдань вищої освіти можна вважати розробку як методології відпрацьовування ефективних технік мислення, так і методології їх імплементації в навчальний процес. А для цього потрібне ґрунтовне дослідження, як мінімум, вже існуючих когнітивних моделей, що складають ядро когнітивних технологій.

В загальному сенсі когнітивні технології розглядаються як сучасні засоби опису складних слабоструктурованих проблем і процесів, а також як інтелектуальні засоби підтримки процесу розробки і ухвалення управлінських рішень в різних сферах. Причому особливу роль грає форма і спосіб передачі знань, зокрема, увага акцентується на ефективній візуалізації інформації¹. До них належать, по-перше, когнітивні моделі. Найбільш поширені з них – інтелект карти (mind maps) і карти понять (concept maps). Вони досить ефективно використовуються як в управлінській, так і в освітній практиці, а також стали не тільки предметом, а й методом наукових досліджень.

Перевага роботи з когнітивними моделями полягає у тому, що вони одночасно є і результатом, і засобом для здобуття нових знань. Особливо важливі когнітивні моделі на етапі якісного аналізу інформації з досліджуваної проблеми. Когнітивні моделі розглядаються як потужний сучасний апарат інтелектуальної підтримки прийняття рішень, особливо в кризових ситуаціях².

Їх, на щастя, не можна віднести до методів «протезування» когнітивних навичок, оскільки, підкреслимо ще раз, сама розробка, наприклад, карт понять сприяє розвитку стратегічного мислення. Не тільки засоби візуалізацій, але й інші методи розвитку творчого мислення мають застосовуватись в освітній практиці. Ефективними є методичні комплекси отримання знань, що базуються на прецедентах реалізацій та розробок інноваційних імплементацій, зокрема, технологій case studies³. Зазначимо, що внаслідок різноманіття, перспектив їх розвитку та впровадження в систему освіти, розгляд когнітивних технологій навчання потребує окремого дослідження.

В контексті розгляду завдань вищої освіти, слід підкреслити, що «методу побудови когнітивних карт притаманний суттєвий потенціал не тільки в плані когнітивного розвитку учасників освітньої діяльності, зміни мотиваційних та цільових настанов щодо цієї діяльності, але й в плані розвитку самої освітньої

¹ Данилова О. С. Применение когнитивного моделирования при исследовании сложных систем и процес сов / Данилова О. С., Денисов В. Н., Мальцев В. А. // Региональная гражданская активность и фактор коллективной памяти в перспективе устойчивого развития. Практикум когнитивного моделирования: учебно-методическое пособие для междисциплинарного высокотехнологичного студенческого коллоквиума / Под ред. А. В. Дахина. – Н. Новгород: Изд-во Волго-Вятской академии гос. службы, 2010. – С. 75.

² Данилова О. С. Применение когнитивного моделирования при исследовании сложных систем и процес сов / Данилова О. С., Денисов В. Н., Мальцев В. А. // Региональная гражданская активность и фактор коллективной памяти в перспективе устойчивого развития. Практикум когнитивного моделирования: учебно-методическое пособие для междисциплинарного высокотехнологичного студенческого коллоквиума / Под ред. А. В. Дахина. – Н. Новгород: Изд-во Волго-Вятской академии гос. службы, 2010. – С. 76.

³ Князева Е. Н. Основания синергетики. Синергетическое мировидение / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – М.: КомКнига, 2005. – С. 201.

практики як соціокогнітивної практики стійкого розвитку людського ресурсу»¹. Тільки стійкий розвиток освітньої практики може забезпечити реформування самої системи вищої освіти, необхідні тренди проблемного, самоорганізаційного навчання, яке зможе забезпечити достатній рівень когнітивної ефективності.

Отже, можемо стверджувати, що впровадження когнітивних технологій у в систему підготовки майбутніх фахівців зможе істотно підвищити їх адаптивність не лише до складного динамічного сьогодення, але і до не менш складного і невизначеного майбутнього. Когнітивні технології навчання, підкреслимо, – один із засобів навчитися ефективно мислити. Не дивлячись на існуючу потребу, лише останніми роками з'явилися розробки навчальних програм, націлених на вдосконалення мисленневих практик².

Як ми вже зазначали, традиційна освіта вимагає, щоб студенти вивчали, запам'ятовували, аналізували факти, вирішували завдання, але так і не показує, як це слід робити ефективно. Вважається, що дорослі студенти вже «вміють мислити», хоча на практиці це зовсім не так. «Важко уявити собі сферу життя, де здатність ясно мислити була б не потрібна. Проте лише мало кому з нас коли-небудь пояснювали, як саме можна навчитися мислити більш продуктивно»³.

І когнітивні технології, дійсно, можуть покращити мисленнєві навички, зокрема, прийняття рішень, прогнозування, аналізу проблемної ситуації. Позитивний момент від дослідження принципів продуктивного мислення полягає у тому, що сам процес їх вивчення та застосування, як метакогнітивний вплив, суттєво покращує мисленнєві стратегії в різних ситуаціях, не тільки в управлінських.

Отже, підвищення ментальної ефективності учасників освітнього процесу є важливим завданням сучасної освіти і використання в цьому напрямку когнітивних технологій навчання вочевидь є ефективним. Але існують ще напрямки застосування когнітивних технологій в освіті, особливо враховуючи концепцію державно-громадського управління освітою. Для ефективного здійснення державно-громадського управління освітою, в якому передбачається активна участь кожного учасника освітнього процесу, потрібні не тільки когнітивно досконалі суб'єкти, а й технології їх когнітивної взаємодії.

Найбільш поширені технології, які застосовуються і в сучасному освітньому процесі – це групові техніки мислення та комунікацій, брейн-стормінг, фа-

¹ Богданова Е. Л. Развивающий потенциал метода построения когнитивных карт в условиях образовательной практики высшей школы / Е. Л. Богданова, О. Е. Богданова // Вестник Томского государственного университета. Психология и педагогика. – № 353. Декабрь. – 2011. – С. 165.

² Бершадский М. Е. Когнитивная технология обучения: теория и практика применения / М. Е. Бершадский. – М.: Сентябрь, 2011. – 256 с.

³ Учитель Ю. Г. Разработка управленческих решений: учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Антикризисное управление» и другим экономическим специальностям, специальности «Менеджмент организации» / Ю. Г. Учитель, А. И. Терновой, К. И. Терновой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – С. 22.

сілітація та модерація. Але, не тільки бізнес середовище запозичує когнітивні технології з інших сфер людської діяльності, з освітньої в тому числі. Працюють і зворотні вдалі запозичення. Одним з таких здобутків є когнітивна технологія інсейфінгу, розроблена на основі Теорії Динамічних Інформаційних Систем (ТДІС), нею займалися московський методологічний гурток та сибірська науково-методологічна школа (І. Ладенко, Ю. Горський, В. Разумов).

Інсейфінг був створений як ефективний механізм для вирішення управлінських проблем із врахуванням специфіки керованих систем. Його технологію було розроблено В. Разумовим та В. Сізіковим, а також колективом вчених та практиків з омських університетів та інших навчальних закладів. Ними показано, що інсейфінг можна ефективно застосовувати в системі освіти, зокрема, для вирішення складних невизначених проблем, наприклад, оцінки якості освіти, або оцінки напрямків розвитку освітніх стратегій та ін. Інсейфінг, звичайно, може й застосовуватись для вирішення окремих проблем, з якими зустрічаються учасники освітнього процесу.

Так, наприклад, аспіранти Омського державного аграрного університету в рамках занять професора В. Разумова з курсу «Методологія наукових досліджень» застосували інсейфінг в варіанті проведення ділової гри. Цей захід організовано після вивчення основ застосування теорії динамічних інформаційних систем (ТДІС) до підготовки дисертацій.

Ключовою темою для інсейфінгу стала категорія «Завдання дисертаційного дослідження». Відповідно до процедури інсейфінгу, що розроблена на основі ТДІС групою омських науковців і управлінців, він проходить у три етапи. На першій, камеральній стадії в ході теоретичної підготовки до гри у результаті попередньої колективної роботи була сконструйована смислова схема обраної ключової теми.

На другій стадії, яка проходила у формі гри у процесі комунікації, ця смислова схема була детально опрацьована. В результаті аспіранти не тільки розібралися в найважливіших аспектах підготовки дисертації: постановці, вирішенні, отримання і оцінки результатів рішення задач, але і попрацювали над формуванням компетенцій міждисциплінарних досліджень і когнітивних комунікацій.

Третій, завершальний етап інсейфінгу, який полягає у віднесенні отриманих результатів до матеріалів власних дисертацій, аспіранти пройшли самостійно. Таким чином, можна вважати, що застосування технології інсейфінгу можливе для вирішення не тільки подібного роду завдань, а й для більш складних проблем, контекстів та рівнів розгляду.

Загалом, інсейфінг, народжений на омській землі, все активніше застосовується для вирішення самого широкого кола управлінських завдань і дає змогу швидко отримати ті результати, які зазвичай займають місяці й роки роботи¹. Захід ОмГАУ ще раз підтвердив, що інсейфінг став новою ефективною

¹ Інсейфінг стал применяться для подготовки к диссертации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ctt.sibadi.org/news/insejfung-stal-primenyatsya-dlya-podgotovki-dissertacij/#more-1155>

когнітивною (а можна вважати, ще й управлінською) технологією, яка завойовує все більш широке коло прихильників.

Підсумовуючи, можна вважати одним з основних напрямків застосування когнітивних технологій в освіті підвищення когнітивної ефективності, набуття навичок ефективного мислення. Слід відзначити, що потреба в цьому вже актуалізована. Адже програми та курси з вдосконалення технік мислення, оволодіння техніками креативності вже поширюються не тільки в середовищі бізнес навчання, а й в системі вищої освіти.

Можна очікувати, що будуть поширюватися інновації саме в галузі вдосконалення технік мислення, нові технології high hume, які призведуть до справжньої, а не декларованої когнітивної революції. Результатом цієї революції, відповідно, буде стійкий інноваційний розвиток в соціально-економічній сфері.

Він буде визначатись якісно новим рівнем мислення, зокрема, вмінням приймати ефективні рішення в першу чергу осіб, що знаходяться на ключових позиціях соціальної організації. А ці вміння вони будуть отримувати ще в освітніх процесах, мінімізуючи індивідуальні та суспільні ризики від неефективних дій в умовах складної соціальної реальності. Крім того, це особливо важливо в сучасній парадигмі державно-громадського управління освітою, де підвищується відповідальність кожного учасника освітнього процесу.

Також, дотримуючись системи координат державно-громадського управління освітою, достатньо ефективними будуть когнітивні технології, які успішно пройшли перевірку в практиці управління. Зокрема, технології брейн-стормінгу та інсейфінгу. Вони не тільки підвищують ментальні навички учасників освітнього процесу, за їх допомогою можна буде ефективно управляти освітою як складною нечітко детермінованою системою. Отже, окреслюються видатні перспективи застосування когнітивних технологій також і для «метаспостерігача», практичного «управлінця» в процесі державно-громадського управління освітою.

10.5. Соціальна відповідальність в системі державно-громадського управління освітою

(А. А. Кравченко)

На тлі розбудови демократичних засад загального керівництва країною, державно-громадське управління освітою формує особливий механізм управління, для якого характерного значення набуває незмінна відповідальна участь і взаємодія в управлінні освітою як суб'єктів управління, які виражають і представляють інтереси і компетенції держави у сфері освіти так і суб'єктів і їх органів, що виражають інтереси населення, громадянського суспільства.

Сучасний цивілізаційний поступ вимагає від освіти гармонійних перетворень у руслі задоволення освітніх потреб на вимогу всеохоплюючим викликам

суспільства знань. Виникає необхідність у створенні умов для розвитку освітньої активності людини впродовж усього життя і побудови системи безперервного навчання, коли знання можна отримувати будь де і будь коли, в потрібний момент, а не на майбутнє, «про запас».

Такий стан речей сприяє підвищенню освітньої активності суспільства, розвитку системи суспільної самоорганізації, розробки механізмів громадського контролю освітньої діяльності. Формується механізм впливу на здійснення державної освітньої політики шляхом громадського контролю, що створює умови для інноваційного розвитку освітніх установ.

За загальними суспільними уявленнями, відповідальність у спільному процесі взаємодії державних та громадських органів управління освітою покладається, здебільшого, на державні освітні органи. Громадські органи освітнього управління частіше сприймають як контролюючі або допоміжні структури.

Для успішного функціонування державно-громадського управління освітою повинні існувати державні структури управління, де кожен суб'єкт управління наділений конкретними повноваженнями і відповідальністю, а також бути в наявності та реально діяти суспільні структури управління освітою, всі суб'єкти яких мають повноваження та беруть на себе певні обов'язки і відповідають за власні дії. При цьому має бути узгоджений і взаємно прийнятний розподіл повноважень і відповідальності між державними та громадськими суб'єктами управління освітою на всіх його рівнях. Проте для забезпечення реального партнерства в освіті, отримання дійсної продуктивної співпраці та вагомого результату, постає необхідність поєднання відповідальності за прийняття колективних рішень.

Однією з проблем переходу до демократичного управління освітою сьогодні, на думку Л. Гаєвської, постає неготовність суспільства брати на себе таку відповідальність. Державні органи управління освітою також, не в повній мірі, готові віддати в руки громадськості вирішення проблем, що можуть бути в її компетенції¹. Певною перешкодою на шляху створення дієвої системи громадсько-державного управління освітою є сформований стереотип мислення про самодостатню роль держави в управлінні освітою. Роль суспільства в управлінні даною сферою широко пропагується в загальних документах, проте не стала паритетною і відіграє скоріше декларативну, а не реальну функцію.

Підтвердження подібних міркувань знаходимо і в статті М. Степка, який вважає, що незважаючи на те, що при обласних управліннях освіти і науки створюються громадські акредитаційні комісії для проведення акредитацій вищих навчальних закладів України, ще не склалась система прозорого інформування громадськості й суспільства про результати акредитації ВНЗ. Студенти, які представлені у складі вчених рад ВНЗ, органах студентського самоврядування, впливають на управління вищою освітою лише формально. Такий

¹ Гаєвська Л. А. Зарубіжний досвід залучення громадськості до управління освітою / Л. А. Гаєвська // Держава та регіони. Серія: Державне управління. – 2009. – № 3. – С. 195-200.

вплив є локальним, несистемним, і не стає дієвим при прийнятті управлінських рішень¹.

Тож проблема відповідальності в системі державно-громадського управління освітою є актуальною та потребує пошуку шляхів її вирішення. Намагання створити в Україні децентралізовану модель державного управління освітою вимагає формування нової політики, спрямованої на розширення самостійної та відповідальної діяльності недержавних органів управління у вирішенні питань надання освітніх послуг та їх розвитку. Децентралізація влади та відповідальності дасть можливість більш дієво працювати центральним державним органам, які, сконцентрувавшись на ключових проблемах освіти, зможуть ефективніше виконувати свою роботу.

Сучасний цивілізаційний процес продукує нові погляди щодо питання посилення як індивідуальної так і колективної відповідальності в суспільстві. Актуалізація проблеми соціальної відповідальності в наш час свідчить про зростаючу потребу суспільства віднайти норми впорядкування людського співжиття в ситуації нестабільності, яка все більше і більше виділяється на фоні невизначеності та мінливості суспільного розвитку.

Формування інститутів громадянського суспільства невід'ємне від розвитку відповідальності індивідів. Модель соціального устрою, яка передбачає існування відкритого суспільства, суспільства демократичного типу, що характеризується плюралізмом в економіці, політиці, культурі, розвиненими соціальними структурами, верховенством права, неможлива без участі громадян. В такому суспільстві, за визначенням К. Поппера, індивіди здатні до самоорганізації і відмовляються «сидіти склавши руки, перекидаючи всю відповідальність за управління світом на долю людських та надлюдських авторитетів»². Норми і цінності у такій соціальній моделі не можуть бути статичними, раз і назавжди даними, а тому важливого значення набуває відповідальна і креативна діяльність людини.

Відповідальність, як загальна категорія, розглядається у вимірі взаємозв'язку особистості і суспільства. Більшість дослідників трактують особистісну відповідальність як складовий елемент свободи, стверджуючи що людина може бути відповідальною лише за те, що залежить безпосередньо від особистості, і не повинна відповідати за те на що вона вплинути не спроможна. Для можливості впливу на події людині необхідно мати свободу вибору та можливість дії.

У традиційних філософських поглядах відповідальність розглядають в контексті співвідношень: свобода-необхідність-відповідальність. Чим більше свободи отримує людина (громада), тим більшою повинна бути її (їх) відпові-

¹ Степко М. Ф. Проблеми реформування вищої освіти в контексті Болонського процесу / М. Ф. Степко // Педагогіка і психологія: Вісник АПН України. – 2009. – № 1 (62). – С. 38.

² Поппер К. Открытое общество и его враги. Т. 1. – Чары Платона / К. Поппер; Пер. с англ. под ред. В. Н. Садовского. – М.: Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992. – С. 26.

дальність, оскільки неможливо розмірковувати про мораль та право, не торкаючись питання свободи волі, залежності особи, зв'язку між свободою та необхідністю. Свобода і відповідальність – дві сторони єдиного цілого – свідомої людської діяльності. Приймаючи рішення, людина здатна одночасно формувати у собі почуття відповідальності за свої дії перед суспільством і перед собою. Вона може поставити перед собою задачу змінити соціальну дійсність, цілі своєї діяльності та способи діяльності.

Тому, з підвищенням соціально-політичної функції освіти, забезпеченням демократії, доступу громадськості до прийняття рішень, розширюється свобода громадськості щодо вибору форм та методів реального впливу на сучасний освітньо-виховний процес. Така свобода вимагає підвищення рівня відповідальності суб'єктів громадського управління освітою, підвищення рівня усвідомлення того, що їх дії не лише вирішують сьогочасні проблеми, а й формують загальне освітнє середовище, яке починає діяти як окремий соціальний організм з власними принципами та нормами.

Рівень відповідальності залежить в значній мірі від усвідомлення особистістю смислу свого буття. Чим краще людина усвідомлює зміст та призначення свого існування, чим вищу мету вона ставить перед собою, тим об'ємніший рівень її відповідальності. Несприйняття соціальних норм та відсутність здатності визначати мету власного життя послаблює соціальну відповідальність та активність особистості. У цьому контексті потрібно підкреслити три напрямки розвитку відповідальності: від колективної до індивідуальної, від зовнішньої до внутрішньої, перехід від «відповідальності за минуле» до «відповідальності за майбутнє»¹.

У громадянському суспільстві підпорядкованість індивідуальної волі соціальним вимогам здійснюється, як правило, без втручання авторитарної інстанції. Модус соціокультурних відносин між людьми спонукає їх до відповідних способів поведінки, що дає змогу ефективно досягати поставлених цілей. В процесі взаємодії індивіди змушені накладати на себе та приймати взаємні права і обов'язки, які утримуються рамками соціальної відповідальності.

Поняття соціальна відповідальність можна розглядати як у широкому, так і у вузькому значенні. У широкому значенні соціальну відповідальність трактують як взаємозв'язок між особою і суспільством оцінюючи через вимоги, які висуває суспільство до індивіда (або групи індивідів), та усвідомлення людиною власної відповідальності перед соціумом. В цьому сенсі соціальна відповідальність вбирає в себе усі види відповідальності, в яких відображений взаємозв'язок соціуму та індивіда в багатогранних його проявах та аспектах.

У вузькому сенсі соціальна відповідальність виокремлюється як окремий вид відповідальності. У контексті такого розуміння соціальне визначається як існування предметних індивідом продуктів у зовнішньому світі. Це «засіб,

¹ Мудзыбаев К. Психология ответственности / К. Мудзыбаев; Под ред. В. Е. Семенова. – Л.: Наука, 1983. – С. 128.

яким універсум (людство є лише його узагальнений суб'єктивний образ) є в умовах Землі. Його сутність полягає у тому, що універсум спочатку виступає як пульсуюче квантово-корпускулярне енергетичне поле, що виникло на основі інтеграції інтелектуальної енергії індивідуумів, проявилось як тотальний процес обміну діяльністю між людьми і затвердило себе на практиці через колективізм»¹, – зазначає з цього приводу В. Бех.

Отже, соціальна відповідальність – це відповідальність за результат реалізації особистістю потенційного власного світу в зовнішнє середовище, що може проявлятися у формі думок та ідей, наукових концепцій, аналітичних припущень, оціночних критеріїв, переживань, ставлення до подій, відчуттів, світоглядних переконань, загального рівня знань, ментальності тощо. Актуалізується соціальна відповідальність, головним чином, через вчинок.

Об'єднуючою характеристикою різних видів відповідальності є форми контролю за соціальною діяльністю суб'єкта у різні періоди. Загалом відповідальність здійснюється як з боку соціуму (зовнішній контроль), так і з боку індивіда (внутрішній контроль). Для відповідальності в загальному розумінні характерним є і зовнішній, і внутрішній контроль. Причому зовнішній контроль відіграє більш важливу роль як чинник взаємозв'язку індивіда та суспільства, як оціночний критерій дій суб'єкта.

Соціальна відповідальність постає складним та багатогранним феноменом. Вона є ідеєю, втіленою у вчинок, де ідея є «відчуженою», опредметненою сутнісною силою людини, яка має всезагальну природу, а вчинок – актуалізацією продуктів загальнолюдської культури у процесі соціокультурної діяльності в конкретних ситуаціях.

Освіта є тим соціальним інститутом, що формує та утримує функціональні зв'язки між системами, структурними ланками та інституціями соціального організму. Тому відповідальність в освіті не обмежується лише рамками науково-освітнього простору, а розширюється до меж взаємовідповідальності освіти та суспільства, освіти та держави, освіти та індивіда. Так, на думку О. Линовицької, «освіта має відповідальність перед суспільством щодо забезпечення його розвитку, соціалізації та соціальної мобільності, транспарентності та відкритості, проте й суспільство має забезпечувати освіті відповідне визнання, створювати попит на освітні послуги. Освіта має відповідальну місію перед економікою – забезпечення ринку праці кваліфікованими кадрами, які відповідають актуальним економічним вимогам, але економічні інституції відповідають за інвестування в освіту»².

Проте і суспільство, вимагаючи від освіти тих дій, яких потребує сучасна спільнота, відповідальне за діяльність освіти. Саме тому сьогодні до функцій, за які повинні відповідати громадські органи управління можуть бути віднесені:

¹ Бех В. П. Человек и Вселенная: когнитивный анализ: монография / В. П. Бех. – 2.-е изд. доп. – Запорожье: Просвіта, 2007. – С. 87-94.

² Линовицька О. Соціокультурна відповідальність освіти: монографія / О. Линовицька; Мін-во освіти і науки, молоді та спорту, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – С. 36-37.

- продуктивна участь громадськості в процесах розробки, прийняття та реалізації рішень на всіх рівнях управління освітою;
- внесення пропозицій щодо правового статусу громадських органів управління освітою;
- здійснення контролю за дотриманням чинного законодавства; прав учнів, батьків, педагогів;
- участь у проведенні експертизи освітніх проектів;
- нагляд за забезпеченням умов доступності якісної освіти;
- можливість залучення і використання фінансових і матеріальних ресурсів;
- розширення меж активної співпраці дітей і дорослих у пошуках продуктивних рішень.

Втім, правові документи загальнодержавного та регіонального рівнів мають недоопрацювання щодо створення правового поля для участі громадськості в управлінні освітою. Недосконалість нормативно-правової бази, що регулює взаємодію державних та громадських органів управління освітою, породжує протиріччя, які потребують вирішення в кожному окремому випадку, та вимагають усвідомленого взяття на себе певних обов'язків та здійснення конкретних дій, направлених на вирішення проблеми.

Саме на цьому етапі виникає відповідальність за вчинки, які, з одного боку, повинні контролюватись як державними органами, так і громадськістю, а з іншого боку, стають основою для фактичного формування нового поля продуктивної взаємодії громадських та державних органів задля вирішення спільних освітніх проблем. Тому важливим феноменом відповідальності тут постає не лише проблема дотримання ustalених правових, моральних та етичних норм, а й сміливість та ініціатива прийняття на себе такої відповідальності.

Ще однією проблемою при активізації ролі суспільства в управлінні розвитком освітньої системи країни є недостатня компетентність громадськості в питаннях педагогічного менеджменту. Громадськість, батьки, учні, студенти, як правило, стурбовані та опікуються тими питаннями, які стосуються лише кінцевого результату освітньої діяльності або зовнішніх проявів такої діяльності. Це зрозуміло та природно. Однак освітній процес це багатовекторна розгалужена система, усі ланки якої взаємозалежні та створюють єдиний живий організм.

Кардинальні зміни одного освітнього вектору, безперечно, спричинять коливання в усій системі освіти. І добре, коли такі коливання призведуть не до розхитування системи, а до знаходження більш сталої та загальноприйнятої форми існування. В цьому випадку відповідальність громадськості повинна стати тим моральним імперативом, який би міг визначатись простим правилом «не нашкодь».

До участі у громадському управлінні освітою повинні залучатись відповідальні особистості, які готові не лише бачити проблеми, а здатні йти на спів-

працю з державними органами, вникати в суть проблеми, сприймати різноваріантність вирішення питання, вивчати новітній досвід інших країн, пропонувати дієві та ефективні способи вирішення проблеми.

Лише в такому випадку громадськість перестане бути статистом в системі державно-громадського управління освітою та зможе реально впливати на сучасний освітній процес. Громадське управління системою освіти є продуктивною діяльністю громадськості, яка полягає в активному прояві громадянської ініціативи і соціальної відповідальності в управлінні системою освіти.

Загальноосвітніми тенденціями розвитку освіти стають орієнтація на досягнення високої якості освітніх послуг, безперервність освіти, інноваційна діяльність, задоволення зростаючих освітніх потреб соціальних замовників. Такі зміни, на тлі зростаючої демократизації та гуманізації суспільства, вимагають більш активного залучення громадськості до управління освітою. Тому виникає потреба визначення засобів, форм, умов, і напрямів взаємодії державних і громадських інститутів в управлінні освітою. Це б дало змогу повною мірою реалізувати участь в управлінні освітніми установами широких кіл громадськості, підвищити рівень якості задоволення освітніх потреб та інтересів всіх категорій учасників освітнього процесу, забезпечити оптимальний розвиток органів громадського управління та самоврядування в кожній освітній установі, сформувавши ефективні моделі державно-громадського управління, підвищити якість, відкритість та інвестиційну привабливість освіти. Така взаємодія держави та громадськості потребує взаємної довіри та взаємної відповідальності.

Для створення ефективної системи державно-громадського управління освітою необхідно наділити органи самоврядування повноваженнями, спрямованими на удосконалювання освітнього процесу, надання їм захисту прав та інтересів його учасників. Наділення повноваженнями передбачає накладення певних обов'язків на суб'єкти діяльності, а, відтак, вимагає відповідального ставлення до дій, проведених в процесі державно-громадського управління. В такому випадку громадськість вже не буде корелювати свою діяльність лише нормами етики та моралі, а відповідальність перейде з етичної в юридичну площину.

Дієва та компетентна співпраця має спиратись на узгоджений розподіл повноважень і сфер відповідальності між державними і громадськими органами управління освітою на кожному його рівні та етапі функціонування і розвитку, що дасть можливість уникати конфліктів та непорозумінь. Проте слід усвідомлювати, що кожен з колективів та об'єднань (державних та громадських, дорослих або дитячих) має право на самостійне рішення своїх питань, задоволення потреб та інтересів в освітньому процесі, а тому несе рівну відповідальність за остаточний результат.

Ефективну взаємодію громадських структур та освітньої системи можна забезпечити, також, через включення представників сфери освіти в громадські структури. Залучивши представників керівного складу державних органів

освіти до членства в недержавних громадських об'єднаннях (таких, наприклад, як союз промисловців та підприємців та ін.) можна було б більш об'ємно розуміти та формувати компетентне соціальне замовлення щодо напрямків, обсягів та якості надання освітніх послуг.

Відповідальна діяльність в системі державно-громадського управління може коригуватись через систему публічних звітів освітніх установ про підсумки власної діяльності та ресурсне забезпеченні освітнього процесу, процедури ліцензування та акредитації освітніх установ за участю громадськості, конструктивні громадські обговорення, публічні дискусії з проблем освіти.

Отже, питання соціальної відповідальності в системі державно-громадського управління освітою є актуальними і потребують значної уваги задля вирішення завдань ефективної взаємодії суспільства та держави. Соціальна відповідальність проявляється як результат реалізації особистістю потенційного власного світу в зовнішнє середовище, який актуалізується, головним чином, через вчинок. У громадсько-державному управлінні освітою становлення соціальної відповідальності зіштовхується з рядом проблем, які потребують вирішення. Це такі питання як узгодження та розподіл повноважень і відповідальності між державними та громадськими суб'єктами управління освітою на всіх його рівнях та поєднання відповідальності за прийняття колективних рішень; готовність (не готовність) державних структур віддати частину повноважень (відповідальності) громадським органам; недостатня сміливість та ініціатива громадських структур у прийнятті на себе обов'язків і відповідальності за власні рішення та дії.

ВИСНОВКИ

Шановний читачу!

На основі викладеного у цій колективній монографії «Модус державно-громадянського управління освітою» матеріалу щодо розбудови системи державно-громадського управління освітою можна стверджувати, що ми маємо справу з декількома видами продуктів науково-пізнавальної роботи.

По-перше, на основі вищевикладеного можна зробити узагальнення практики і описово подати кроки, які на практиці проходять керівники різних навчальних закладів, у тому числі й регіональні і галузеві структури у цьому напрямі. Це важливо, але це не рівень університетської науки.

По-друге, університетська наука, маючи у своєму складі потужні наукові кадри, методи наукового пізнання і моделювання соціальних процесів здатна розробити евристичну модель системи державно-громадського управління освітою з прив'язкою до макро-, мезо- і макрорівнів освітянської структури з врахуванням ментальних особливостей населення регіону, контингенту, що навчається або, навіть, інноваційних форм навчання. Ми вийшли саме на цей вид продукту.

Підведемо головні теоретичні здобутки, що досягнуті авторським колективом у ході виконання цієї науково-дослідної роботи. Встановлена **діяльнісна природа державно-громадського управління освітою**, оскільки з'ясовано співвідношення між соціальною і організаційною взаємодією між людьми та їх колективними утвореннями.

Специфіка державно-громадського управління освітою полягає у тому, що сутність цього явища у гносеологічному вимірі має суб'єктивований вигляд. Це означає, що ми маємо справу з «суб'єкт-суб'єктними» відносинами, що є ядром державно-громадського управління освітою. Нагадаймо, що *організаційні відносини* – «це одна з форм прояву організаційної взаємодії (поряд з організаційними структурами, інститутами, організаційними процесами, формуваннями тощо), яка вирізняється тривалістю, сталістю і систематичністю організаційних взаємодій, їхньою самовідновлюваністю та широтою змісту організаційних зв'язків».

Організаційні відносини (як органічна складова управлінських відносин) відображають сталі взаємозв'язки елементів організаційної структури управління, тобто місце, функції, права і відповідальність кожного працівника (або підрозділу), а також конкретні технологічні, економічні, виробничі й організаційно-управлінські зв'язки між ними.

За характером взаємодії виділяються організаційні відносини субординації та координації, а за змістом вони є надзвичайно різноманітними¹. Це

¹ Бульгин Ю. Е. Организация социального управления (основные понятия и категории): слов.-справ. / Ю. Е. Бульгин. – М.: Контур, 1999. – С. 131.

пов'язане, передусім, з великим розмаїттям цілей і ціннісних орієнтацій, якими керуються у своїх взаємовідносинах суб'єкти соціального управління (багатство, влада, знання, статус, престиж, справедливість, доброта, дружба тощо).

М. Каган, характеризуючи взаємозв'язок спілкування і суспільних відносин, писав, що між ними «існує взаємодія, але вона описується не в поняттях «форма» і «зміст» або «персоніфікація», а скоріше в поняттях «процесу» і «продукту». Спілкування є реальна діяльність, що розгортається процесуально, а суспільні відносини – тип зв'язку його учасників, що стає структурою суспільства і, формуючись у процесі практичного спілкування людей, його ж і зумовлює»¹.

У цьому випадку під **змістом державно-громадського управління освітою** розуміється не сам по собі субстрат навчально-виховного процесу, а його внутрішній стан, сукупність процесів, що характеризують взаємодію утворюючих освітянський світ елементів освіти між собою і з освітнім середовищем і зумовлюють їхнє існування, розвиток і зміну; у цьому сенсі сам зміст соціального управління виступає як організаційний процес, який ще байдужий до форми, а «форма зовнішня до нього; зміст щось інше, ніж форма»².

Організаційна або управлінська діяльність будь-якого суб'єкта управління або організацій дуже далеко стоїть від натуральних предметів, наприклад, техніки, і процесів, наприклад, спілкування людей між собою. Вона має справу з моделями цих систем і процесів, у цьому нас переконують слова академіка М. Амосова про те, що «розум необхідно розглядати як апарат управління складними об'єктами за критеріями оптимальності через дії з моделями. При цьому слово «апарат» припускає як структуру, так і алгоритм»³.

Отже, звідси випливає висновок про те, що організаційна діяльність людини своїм предметом має логічні конструкції, і тому саме їх форма буття визначає форми управлінської діяльності у горизонті державно-громадського управління освітою. Земного тут вже мало залишається, оскільки правитель оперує архетипами, ідеями, цінностями і смислами. Може цим і пояснюється поширена думку про те, що вищі керівники царства, імперії, держави є намісниками Бога на землі, оскільки вони оперують засобами, що знаходяться у просторі третього світу.

Ми вважаємо, що **стрижнем організаційної взаємодії в державно-громадському управлінні освітою є процес прийняття рішень**, що концентрується на вирішенні проблемних ситуацій, з яких складається будь-який організаційний процес. З управлінської літератури відомо декілька варіантів так званого управлінського циклу, що може нараховувати від трьох до декількох десятків етапів прийняття рішень⁴.

¹ Каган М. С. Мир общения: Проблема межсубъектных отношений / М. С. Каган. – М.: Политиздат, 1988. – С. 136.

² Гегель Г. Наука логики: [в 3 т.] / Г. Гегель. – М.: Мысль, 1970. – Т. 1. – С. 86.

³ Амосов Н. М. Мое мировоззрение / Н. М. Амосов // Вопросы философии. – 1992. – № 6. – С. 51.

⁴ Виханский О. С. Менеджмент: учебник / О. С. Виханский, А. И. Наумов. – 3-е изд. – М.: Гардарики, 1998. – 528 с.

Якщо концентровано його подати, то це – опанування проблемною ситуацією за таким алгоритмом: діагностика – моделювання – прогнозування – проектування – конструювання – організація – виконання (терапія) – корекція – профілактика.

Отже, зміст державно-громадського управління освітою, як різновиду соціального управління, розгорнувся перед нами як сукупність організаційної діяльності, що охоплює усіх учасників, чия життєдіяльність проходить у просторі навчальної форми. «Загалом, – як зазначав О. Богданов, – увесь процес боротьби людини з природою, підпорядкування і експлуатації стихійних її сил є не що інше, як процес організації світу для людини, в інтересах її життя і розвитку. Такий об'єктивний сенс людської праці»¹.

Форми державно-громадського управління освітою, таким чином, обумовлюються змістом освітянського простору, в якому воно функціонує, тому ми тут маємо справу з ціннісною і смисловою детермінацією і відповідними до них – ціннісно-орієнтованою формою управління, що ґрунтується на селекції цінностей, і інноваційною формою, що відтворюється смислородженням.

Виходячи з подвійної природи державно-громадського управління освітою, освітянські системи мають **два контури управління: ціннісний і смисловий**. Перший канал використовує напрацювання світової і національної культури і тому консервує її, а другий – надає інноваційний особистісний смисл, що веде до розвитку освіти, як соціальної системи. Культура виступає тут чинником, який є зовнішнім імпульсом до дії. На цій основі особистість отримує подвійну ціннісно-смилову детермінацію поведінки і здатна виступати як консерватор і як інноватор розвитку соціальних систем².

Ціннісна форма державно-громадського управління освітою має безпосереднє ставлення до культури, попереднього історичного розвитку і ментальності народу. Звідси походять побоювання щодо загрози для національної культури і освіти, пов'язаної з поступовим заміщенням поняття «управління» поняттям «менеджмент» і, як наслідок, вестернізацією і розмиванням національних особливостей суспільних стосунків. Проте національні ментальні ознаки різних культур не можуть стати причиною відмови від об'єктивних світових загальноновизнаних досягнень сучасного менеджменту як типу і філософії управління, який, будучи соціальним по суті, проголошує вищою цінністю людиновимірність, а не власне виробництво продукції.

До **культурологічної форми** державно-громадського управління освітою належить вплив на людей, що базується на енергетиці цінностей культури, а механізм її дії ґрунтується на традиції, ритуалі, використовуючи об'єктивованій ціннісний субстрат – систему загальнолюдських цінностей, які

¹ Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука): [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М.: Экономика, 1989. – Кн. 1. – С. 70.

² Бех В. П. Механізм ціннісно-смилової детермінації управління навчальним закладом / В. П. Бех, Л. М. Семененко // Практична філософія. – 2006. – № 4 (22). – С. 18-26.

утворюють культурологічне ядро цивілізації або окремої громади. Нагадаємо, що цінністю у літературі вважається «будь-яке матеріальне або ідеальне явище, що має значення для людини, заради якого вона діє, витрачає сили, заради якого вона живе»¹.

Специфіка впливу цінностей на людину полягає в тому, що вона не проявляє чітко виражених ознак активності, оскільки свідомість людини сама себе збуджує. Якісний стрибок можливий лише за рахунок колективного мислення, яке, на відміну від мислення людини, втрачає риси негентропійності.

Головна функція ціннісної детермінації полягає у забезпеченні взаємодії людини і соціуму. Дія механізму суб'єктивної активації базується на безсвідомих процесах, які відбуваються у психіці людини, де інформація, що надходить із зовнішнього середовища, зазнає їх постійного впливу і виходить у вигляді багатьох спонтанних уявлень.

Ціннісна і смислова детермінація «зустрічається» у інтегративному процесі саморегуляції навчальної форми. Вітчизняні дослідники В. Бех і Л. Семененко вперше у вітчизняній філософській і науковій думці запропонували цілісну концепцію механізму ціннісно-смислової детермінації управління навчальним закладом, що на практиці віддзеркалює саморегуляцію соціального організму навчальної форми, забезпечує її самодостатність і самовідтворювальний характер, подали генетичні, морфологічні й функціональні характеристики цього явища. Ними запропоновано філософське визначення ціннісно-смислової детермінації², як саморегуляційного комплексу у структурі соціального організму навчального закладу.

Саме вони звернули увагу на подальший розвиток ідеї ціннісної детермінації управління навчальним закладом, у ході якої: можна визначити її генетичний зв'язок з корпоративною ідеологією і соціальним організмом країни, її об'єктивований характер; можна розкрити морфологічну структуру, елементи педагогічної системи цінностей, серед яких знання, що складають зміст освіти, педагогічний персонал, педагогічні технології, тип організації навчально-виховного процесу; дослідити формоутворення нормативної системи й органу управління навчальним закладом; внутрішнє середовище можна визначити джерелом і полем її функціонування та розвитку; до механізмів дії ціннісної детермінації можна віднести хронотоп і педагогічні традиції; вихід назовні можна розглянути як існування педагогічних традицій, що мають консервативний вплив і тому забезпечують гомеостаз закладу освіти.

У цьому вітчизняному дослідженні вперше у галузь філософії освіти введена ідея смислової детермінації управління навчальним закладом, встановлено її генетичний зв'язок з особистістю і зовнішнім середовищем, що є джерелом її розвит-

¹ Крижко В. В. Аксиологічний потенціал державного управління освітою: навч. посіб. / В. В. Крижко, І. О. Мамасва. – К.: Освіта України, 2005. – С. 203.

² Бех В. П. Механізм ціннісно-смислової детермінації управління навчальним закладом / В. П. Бех, Л. М. Семененко // Практична філософія. – 2006. – № 4 (22). – С. 18-26.

ку; подана морфологічна структура смислової сфери особистості, до якої включено особистісний смисл, смислову установку, мотив, смислову диспозицію, смисловий конструкт, особистісні цінності; до механізмів її дії віднесено: замкнення життєвих відносин, індукцію смислу, ідентифікацію, інсайт, зіткнення смислів, надання смислу; вихід назовні подано як педагогічне новаторство, що має творчий характер і тому забезпечує гомеорез/ розвиток закладу освіти.

Завдяки цим дослідженням у філософії освіти суттєво поглиблені знання про взаємодію ціннісної і смислової компонент у якості динамічного цілого; генетичним аналізом доведено, що ціннісно-смислова детермінація інтегрується у нову цілісність на підставі того, що ціннісна складова – є колективним об'єктивованим, а смислова – індивідуально суб'єктивованим субстратом. **У єдності вони утворюють якісно новий морфологічний орган – гомеостат**, що виконує функцію саморегуляції соціального організму навчального закладу і забезпечує його самодостатність і самовідтворювальний характер; ціннісна детермінація забезпечує його гомеостаз, а смислова – гомеорез, тобто розвиток зі збереженням основних параметрів соціального тіла; перша консервує педагогічну систему, а інша – рухає її уперед до більш організованого і динамічного стану.

Завдяки вітчизняним дослідникам отримало подальший розвиток уявлення про процес прийняття управлінського рішення як процесу-посередника між ціннісною і смисловою регуляцією у межах соціального організму навчального закладу; встановлено, що залежно від кута зору дослідника, ціннісна і смислова детермінанти можуть набувати властивостей детермінант, регуляторів або інгредієнтів саморегуляційного комплексу; можуть по чергово бути як причиною, так і наслідком; визначено, що у соціальному організмі навчального закладу діє три види причинності: каузально-механічна, телеологічна і вільна. Нормою є ситуація, коли превалює телеологічна причинність.

Тут треба звернути увагу на те, що науковцями Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова з'ясовано, що взаємодія ціннісної і смислової регуляції у ході саморегуляційної діяльності проявляється як діалектична суперечність між педагогічними традиціями і новаторством у галузі навчально-виховної роботи; у онтологічному вимірі створює аксіологічне ядро педагогічного професіоналізму, що поза системою управління здійснює низку функцій: спонукально-стимулюючу, орієнтаційно-вибіркову, рефлексивно-регулятивну, стабілізуючу, корекційно-розвиваючу, прогностичну, адаптивну, системоутворюючу; виступає його аксіологічним потенціалом, системоутворюючою підвалиною, активним чинником формування, постійного творчого розвитку і самовдосконалення особистості педагога.

Більш докладно познайомитися з явищем державно-громадського управління освітою можна шляхом звернення до праць науковців Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова¹.

¹ Бех В. П. Соціальне управління у контексті саморегуляції соціального організму країни: монографія / за наук. ред. В. П. Бега; В. П. Бех (голова) Ю. В. Бех, С. М. Попов; Мін-во освіти і науки, молоді та спорту, Нац.

Таким чином, ми цілком системно подали характеристику державно-громадського управління освітою відповідно до структури філософського аналізу, оскільки розкрили природу, сутність, зміст, форму буття цього явища; схарактеризували місце і роль викладачів і тих хто навчається у цьому горизонті, як співучасників організаційної взаємодії на основі «суб'єкт – суб'єктних» відносин; визначили мультиплікаційний ефект від організаційної взаємодії за двома каналами: ціннісному і смислопороджуючому, що приводить до породження нового органу – гомеостату освітнього закладу (продукт організаційної взаємодії), у функцію якого входить забезпечити саморегуляцію навчального закладу і, автоматично, забезпечити аутопоезис найпростішого соціального організму, тобто, самовідтворення (процес організаційної взаємодії) соціального цілого.

Узагальнено можна стверджувати, що ми теоретично: а) обґрунтували систему взаємозв'язків, що існують між державою, громадянським суспільством і інститутом національної освіти; б) відтворили оригінальну морфологічну структуру органу управління освітою, що має функціональну природу і тому проявляє себе як віртуальна цілісність, оскільки своїм соціальним тілом має організаційну взаємодію працівників системи освіти і менеджерів освіти з громадськістю; в) розглянули функціональні спроможності віртуального утворення, що має стало виконувати функцію специфічного управління, що ми називаємо державно-громадським управлінням.

У кінцевому визначенні це означає, що ми досягли позитивного результату науково-дослідної роботи, оскільки когнітивне зіставлення морфологічних і функціональних інгредієнтів в управлінні освітою на практиці здатні утворити віртуальну систему державно-громадського управління освітою, процесуального походження.

Така ґрунтовно пророблена науково-дослідна робота у цьому випадку дає нам змогу додатково отримати методологічне знання про систему державно-громадського управління освітою. Тут мається на увазі, що ми можемо:

- по-перше, відтворити механізми проектування цієї соціальної системи для будь-якої структури управління не залежно від її призначення і організаційного рівня розташування;
- по-друге, пояснити механізм її, системи державно-громадянського управління освітою, дії (функціонування і розвитку);
- по-третє, напрацювати рекомендації щодо механізму впровадження у практику на кожному з рівнів національної системи освіти не залежно від регіональних і просторово-часових характеристик;

пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, 2012. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. Запоріжжя: «Промісвіт», 2012. – 572 с.; Бех Ю. В. Філософський модус загальної теорії управління: монографія / Ю. В. Бех; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – 478 с.; Саморегуляція соціального організму країни: монографія / за ред. В. П. Бега; В. П. Бех (голова), Н. В. Крохмаль, Г. О. Нестеренко; Мін-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 652 с. та ін.

- по-четверте, запропонувати механізм зворотного зв'язку, інколи, його ще називають механізмом соціального контролю за діяльністю органів державного управління або механізм корекції, що завжди має бути присутнім, особливо коли мова йде про стохастичні або так звані «відкриті» утворення.

Запровадженні у системному ключі наведені тут механізми створюють механізм саморегуляції будь-якої навчальної форми. На цей висновок наводить наша власна розробка, що була захищена у формі кандидатської дисертації Л. Семененко ще у 2007 році на тему: «Ціннісно-сміслова детермінація управління навчальним закладом» і представлена для широкого загалу науковців і освітян-практиків у монографії «Соціальний організм навчального закладу: самоорганізація, саморегуляція та управління» (2009)¹.

У практичному вимірі робота над вирішенням цієї проблеми у авторському колективі: захищено дві докторські дисертації, підготовлено і захищено одну кандидатську дисертацію, випущено дві монографії і 18 наукових статей, підготовлено низку магістерських робіт.

Позитивна перспектива дослідження проблеми розбудови системи державно-громадського управління полягає у завершенні розробки і впровадження Верховною Радою України законів України: «Про освіту» і «Про наукову і науково-технічну діяльність», а також розробку якісно нової концепції національно-патріотичного виховання населення, що разом мають потужно вплинути на стан національної системи освіти і спонукати її менеджерів до подальшої демократизації управління галуззю.

Тільки на засадах сталої нормативно-правової бази і напрацьованого досвіду можна унормувати цей вид організаційної взаємодії держави і громадянського суспільства. Доки не створені достатні умови для вирішення цієї проблеми ми маємо на практиці виходити з обмежених можливостей і приймати рішення що обмежені або у часі, або у просторі, або у адресності, оскільки оновлена Конституція України потребує неодмінної реакції з боку національних і регіональних органів управління освітою.

Нагадаємо, що суспільство знань надалі буде все у більшому обсязі визначати наші особисті і колективні потреби в отриманні все кращої і індивідуалізованої за формою професійної освіти, оскільки це еволюційна ланка у саморозгортанні морфологічної структури планетарної спільноти.

Специфіка майбутнього світоустрою, що на етапі інформаційної цивілізації визначає вектор соціального й інтелектуального розвитку особистості людини, полягає у тому, що знання стають головним ресурсом сталого соціального розвитку. Тільки на етапі формування інтелектуальної цивілізації людина займе провідну роль у соціальному розвитку планетарної спільноти. У межах інформаційної доби головним рушійним елементом є суспільство, саме його

¹ Бех В. П. Соціальний організм навчального закладу: самоорганізація, саморегуляція та управління: монографія / В. П. Бех, Л. М. Семененко. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 330 с.

насиченість якісно новими технологічними засобами і оновленням традиційних соціальних інститутів піднімає планетарну спільноту до нових форм життєустрою.

Тому далеко не випадково, що в усьому світі організатори освіти останнім часом наполегливо ведуть пошуки університету майбутнього. Це означає, що університети України тепер постали перед проблемою практичного створення власних механізмів реалізації Закону України «Про вищу освіту», оскільки їх автономія значно розширилась, а контрольні функції держави за виробничою діяльністю університетів відійшли Національному агентству із забезпечення якості вищої освіти, що є постійним колегіальним органом, уповноваженим цим Законом на реалізацію державної політики у сфері забезпечення якості вищої освіти.

Велика надія у цьому випадку закономірно покладається менеджерами освіти на фахову діяльність новоствореного Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, у мету створення якого закладена ідея широкої дерегуляції і демократизації управління галуззю національної освіти.

Тож будемо сподіватися, що національна система освіти і вища школа, насамперед, автономні університети, швидко опанують нові когнітивні, законодавчі й організаційні можливості інформаційної доби і у найближчий час почнуть ефективно впливати на національне і міжнародне життя, забезпечувати сталий розвиток суспільства у парадигмі зеленої економіки і державно-громадського управління не тільки освітою, але й наукою і культурою у самому широкому сенсі цього слова.

У цій колективній монографії не факт, що зібрані і проаналізовані усі чинники формування системи державно-громадського управління освітою. Ми явно мало приділили уваги аналізу управління закладами приватної освіти, у сфері якої накопичена значна кількість організаційних суперечок між державою і менеджментом освіти. Не у повному обсязі висвітлено управління дошкільними закладами. До того ж, поза нашою увагою залишилась специфіка управління професійно-технічними навчальними закладами, що належать різним галузям народного господарства. Національна загальноосвітня школа стоїть, у свою чергу, на порозі реформування, оскільки У Верховній Раді України проходить обговорення проекту Закону України «Про освіту», що має знаходитись у фарватері Закону України «Про вищу освіту», оскільки ці рівні освіти мають бути узгодженими між собою. До того ж, ми, як працівники вітчизняної системи вищої професійної школи, чесно визнаємо, що багато чого не знаємо про організаційні суперечності у цих ланках освітянської системи. Закордонний досвід ми також знаємо фрагментарно. До того ж ми могли припуститися певних помилок при формулюванні власних висновків щодо предмету дослідження, його нинішнього стану і перспектив подальшого розвитку у дискурсі очікувань Світового суспільства знань.

Тому, виходячи з вищезазначеного, ми звертаємось до своїх колег освітян і дослідників з інших галузей науки, з пропозицією надсилати свої побажання і зауваження щодо викладених нами ідей, принципів і обґрунтованого у цій колективній праці підходу до моделювання структури системи державно-громадського управління освітою на адресу кафедри управління, інформаційно-аналітичної діяльності та євроінтеграції Інституту управління та економіки освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Це можна зробити двома шляхами: надіслати свої оцінки і пропозиції на електронну пошту нашої кафедри: <http://www.kuei.npu.edu.ua>, або на адресу Інституту управління та економіки освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: <http://www.iueo.npu.edu.ua>.

Авторський колектив буде щиро вдячний колегам-науковцям, менеджерам освіти і педагогам-новаторам, а також усім небайдужим до проблем освітянської сфери за будь-які зауваження і побажання у дискурсі вирішення проблеми розробки ефективної системи державно-громадського управління вітчизняної освітою.

ЛІТЕРАТУРА

І Всеукраїнський з'їзд педагогічних працівників дошкільної освіти (5 листопада 2010 р., м. Київ): Збірник матеріалів. – К., 2010 – 197 с.

Автономія та самоврядування на інституційному рівні // Вища освіта в Україні: навчальний посібник / автори: В. Г. Кремень, С. М. Ніколаєнко, М. Ф. Степко та ін.; за ред.: В. Г. Кременя, С. М. Ніколаєнка. – К.: Знання, 2005. – С. 220-222.

Александров В. Т. Державні механізми управління якістю неперервної освіти в Україні: монографія / В. Т. Александров. – Суми: Сумський державний університет, 2012. – 366 с.

Алексеев С. Г. Развитие государственно-общественного управления в региональной системе образования: учебно-методическое пособие / С. Г. Алексеев, Ю. А. Бурдельная, Т. В. Головина. – Омск: БОУДПО «ИРО-ОО», 2009. – 96 с.

Альтернативные профсоюзы: возможности и реальность // Социс. – 1990. – № 2. – С. 98-104.

Амбросов А. Системний погляд на місію вищої освіти / А. Амбросов, О. Сердюк // Вища освіта України. – 2007. – № 3. – С. 21-29.

Амунц Д. М. Государственно-частное партнерство. Концессионная модель совместного участия государства и частного сектора в реализации финансовых проектов / Д. М. Амунц // Справочник руководителя учреждений культуры. – 2005. – № 12. – С. 16-24.

Аналітична довідка про результати науково-дослідної роботи приватних вищих навчальних закладів за 2000 рік // Поточне діловодство Асоціації навчальних закладів України приватної форми власності. – Арк.1-28.

Аналітична записка про стан приватного сектору освіти в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.assoc.eu.in.ua/Analitichna_zapiska_OSNOVNA_12_05_dodatok2.doc.

Андрущенко В. Державно-громадський характер управління освітою / В. Андрущенко // Вища освіта України. – 2011. – № 3. – С. 5-8.

Андрущенко В. П. Освітня політика (огляд порядку денного) / В. П. Андрущенко, В. Л. Савельєв. – К.: МП «Лєся», 2010. – 368 с.

Андрущенко В. П. Електронна педагогіка – впроваджуємо черговий новаторський проект / В. П. Андрущенко, А. П. Кудін // Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик «Освіта». – 2009. – №46-47 (5377-5378). – С. 4-5.

Андрущенко В. П. Роздуми про освіту: статті, нариси, інтерв'ю / В. П. Андрущенко. – К.: Знання України, 2004. – 804 с.

Андрущенко В. П. Світанок Європи: Проблема формування нового учителя для об'єднаної Європи XXI століття / Віктор Андрущенко. – К.: Знання України, 2012. – 1099 с.

Асаул А. Н. Управление высшим учебным заведением в условиях инновационной экономики / А. Н. Асаул, Б. М. Капаров; под ред. д.э.н, проф. А. Н. Асаула. – СПб.: «Гуманистика», 2007. – 280 с.

Асоціація навчальних закладів України приватної форми власності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://assoc.e-u.in.ua/2009/04/page/4/#>

Асоціація університетів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://auu.kma.mk.ua/>

Астахов В. Приватное образование: тенденции и перспективы правового регулирования / В. Астахов // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 4. – С. 43-46.

Астахов В. В. К вопросу об организационно-правовой форме частного вуза / В. В. Астахов // Вчені записки. – Х., 2003. – Т. 9. – С. 73-85.

Астахова В. І. Державні і недержавні виші в системі освіти / В. І. Астахова // Економіка і управління. – 1999. – №3. – С. 84-87.

Астахова В. І. Аналітична записка про стан приватного сектору освіти в Україні / В. І. Астахова // Вчені записки Харківського гуманітарного ун-ту «Народна українська академія». – Х., 2011. – Т. 17. – С. 555-561.

Астахова К. В. Приватна освіта в Україні: розмірковування «низького сезону» / К. В. Астахова // Вища школа. – 2014. – № 1. – С. 32-41.

Бабінова О. О. Взаємодія органів державного управління і місцевого самоврядування з громадськістю: теоретико-методологічний аспект: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Олена Олегівна Бабінова. – К., 2006. – 232 с.

Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / наук. ред. та упор. О. Л. Кононко. – К.: Світич, 2008. – 430 с.

Балыхин Г. А. Управление развитием образования: организационно-экономический аспект / Г. А. Балыхин. – М.: ЗАО «Изд-во «Экономика», 2003. – 428 с.

Бандурка О. Державне управління вищою освітою в Україні. Проблеми. Шляхи вдосконалення / О. Бандурка, О. Рябченко // Новий Колегіум. – 2000. – № 1. – С. 18-20.

Бахрушин В. Національні університетські рейтинги в системі оцінювання якості вищої освіти / В. Бахрушин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://education-ua.org/ua/articles/256-natsionalni-universitetski-rejtingi-v-sistemi-otsinyuvannya-yakosti-vishchoji-osviti>

Белый Е. М. Концепция конкурентоспособности высшего учебного заведения / Е. М. Белый, И. Б. Романова // Качество. Инновации. Образование на CD. – 2005. – № 2. – С. 26-28.

Бех В. П. Механізм ціннісно-сміслової детермінації управління навчальним закладом / В. П. Бех, Л. М. Семененко // Практична філософія. – 2006. – № 4 (22). – С. 18-26.

Бех В. П. Система державно-громадського управління суспільством як продукт процес у демократизації соціального розвитку світової спільноти /

В. П. Бех, Ю. В. Бех. – С. 678-691 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vpb.npu.edu.ua/images/files/beh_stat_derg_grom_ukr.pdf.

Бех В. П. Соціальне управління у контексті саморегуляції соціального організму країни: монографія / за наук. ред. В. П. Беха; В. П. Бех (голова) Ю. В. Бех, С. М. Попов; Мін-во освіти і науки, молоді та спорту, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, 2012. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012; Запоріжжя: «Просвіта», 2012. – 572 с.

Бех В. П. Соціальний організм навчального закладу: самоорганізація, саморегуляція та управління: монографія / В. П. Бех, Л. М. Семененко. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 330 с.

Бех Ю. В. Філософський модус загальної теорії управління: монографія / Ю. В. Бех; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – 478 с.

Биков В. Ю. Інформаційний освітній портал «Діти України» / В. Ю. Биков, Ю. О. Жук, Н. Т. Задорожна, Т. В. Кузнецова, О. В. Овчарук // Засоби і технології єдиного інформаційного освітнього простору: зб. наук. праць / за ред. В. Ю. Бикова, Ю. О. Жука / Інститут засобів навчання АПН України. – К.: Атака, 2004. – С. 5-17.

Біла книга національної освіти України / [Т. Ф. Алексеєнко, В. М. Аніщенко, В. Г. Кремень та ін.]; НАПН України; за заг. ред. В. Г. Кременя. – К.: Інформ. системи, 2010. – 340 с.

Біла О. Приватна освіта – «приватні» проблеми: чому закони України не діють по відношенню до учнів приватних шкіл: [приватна освіта в Україні] / О. Біла // День. – 2007. – 31 трав. (№ 86). – С. 6.

Білоусова Л. І. Технологія формування у майбутніх педагогів компетентності самоосвіти з використанням потенціалу інформаційно-навчального середовища / Л. І. Білоусова, О. Б. Кисельова // Інформаційні технології в освіті. – 2009. – № 3. – С. 11-19.

Боголіб Т. М. Конкуренція університетів: світовий досвід і українські реалії / Т. М. Боголіб // Вісник Національної Академії наук України. – 2012. – № 10. – С. 31-41.

Бойко А. І. Інформаційні технології в системі ринкових детермінант розвитку освіти / А. І. Бойко // Мультиверсум. Філософський альманах. – К., 2009. – Випуск 80. – С. 166-176.

Бойко А. Конкурентноспроможність освіти як показник її ефективності і якості / А. Бойко // Вища школа. – 2008. – № 3. – С. 16-22.

Бойченко К. В. Взаємодія школи та громади в управлінні школою: європейський досвід та українські перспективи [Електронний ресурс] / К. В. Бойченко. – Режим доступу: <http://dspace.npu.edu.ua/bitstream/123456789/267/1/Boychen.pdf>.

Болонський процес у фактах і документах (Сорбона – Болонья – Саламанка – Прага – Берлін) / Упоряд. М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш та ін. – Тернопіль: Екон. думка, 2003. – 60 с.

Бондар Т. І. Тенденції розвитку студентського самоврядування в системі вищої освіти США: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Т. І. Бондар. – Кіровоград, 2009. – 21 с.

Бондаренко З. П. Студентська громада як один з факторів підготовки до волонтерської діяльності / З. П. Бондаренко // Проблеми педагогічних технологій. – 2004. – Випуск 3-4 (28-29). – С. 158-166.

Боржеллі Н. Громадські ради як механізм консультування держави з громадськістю / Н. Боржеллі, В. Брайт // Структури громадської участі в Україні: Збірник аналітичних матеріалів / За ред. М. Лациби, Н. Ходько. – К.: Укр. незалеж. центр політ. дослідж., 2003. – 96 с.

Боровик В. Г. Общественный контроль не заменяет контроля государственного / В. Г. Боровик // Народное образование. – 2012. – №6. – С. 33-38.

Бочкарев В. И. Концепция государственно-общественного управления общим образованием (проект) / В. И. Бочкарев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.doxa.ru/obr/sobranie/Conf1.html>.

Бочкарев В. И. Государственно-общественное управление образованием: каким ему быть? / В. И. Бочкарев // Педагогика. – 2001. – № 2. – С. 9-13.

Брюховецький В. Перспектива – у наданні університетам реальної автономії / В. Брюховецький // Урядовий кур'єр. – 2007. – № 30, 16 лютого. – С. 7.

Булыгин Ю. Е. Организация социального управления (основные понятия и категории): слов.-справ. / Ю. Е. Булыгин. – М.: Контур, 1999. – 254 с.

Велика Хартія університетів (Magna Charta Universitatum) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.edupolicy.org.ua/files/Magna_Charta_Universitatum.pdf

Вернидуб Р. М. Наука і освіта в просторі педагогічного університету: монографія / Р. М. Вернидуб. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – 445 с.

Вернидуб Р. Інституційний рівень управління якістю освіти / Р. Вернидуб // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2012. – № 3. – С. 108-111.

Виноградова Н. Л. Взаємообумовленість принципів і закономірностей державного управління: теоретико-методологічний аспект: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Наталія Леонідівна Виноградова. – Дніпропетровськ, 2008. – 187 с.

Вища освіта України – європейський вимір: стан, проблеми, перспективи: доповідь Міністра освіти і науки на підсумковій колегії Міністерства освіти і науки України (21 березня 2008 року, м. Київ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.mon.gov.ua/main.php>.

Вища освіта в Україні: навчальний посібник / автори: В. Г. Кремень, С. М. Ніколаєнко, М. Ф. Степко та ін.; за ред.: В. Г. Кременя, С. М. Ніколаєнка. – К.: Знання, 2005. – 328 с.

Вища освіта України і Болонський процес: навчальний посібник / За редакцією В. Г. Кременя; Авторський колектив: М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук та ін. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 384 с.

Від контролю до культури якості: перезавантаження процесів забезпечення якості в українській вищій школі: практ. посіб. / За ред. С. Гришко [та ін.]. – Львів: Видавництво «Компанія "Манускрипт"», 2014. – 168 с.

Вікторов В. Нові моделі управління освітою / В. Вікторов // Вища освіта України. – 2005. – № 2. – С. 66-71.

Вітер М. Б. Приватні вищі навчальні заклади в освітньому просторі України / М. Б. Вітер // Науковий вісник. – Львів, 2007. – Вип. 17.6. – С. 286-291.

Волкова Н. В. Визначення ефективності державного управління освітою / Н. В. Волкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.academy.gov.ua/ej/ej9/doc_pdf/VolkovaNV.pdf.

Вороненко О. В. Сучасний стан готовності керівників системи вищої освіти до управління трансфером технологій / О. В. Вороненко // Витоки педагогічної майстерності: збірник наукових праць / Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка; [відповідальний редактор Л. Л. Безобразова]. – Полтава: ПНПУ, 2011. – Вип. 8, ч. 1. – С. 15-20. – (Педагогічні науки).

Вос Джаннет. Революція в навчанні / Вос Джаннет, Драйден Гордон; Пер. з англ. М. Олійник. – Львів: Літопис, 2005. – 542 с.

Всеукраїнська академічна спілка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aunion.info/>

Вульфсон Б. Л. Стратегія розвитку образования на Западе на пороге XXI века / Б. Л. Вульфсон. – М.: Изд-во УРАО, 1999. – 205 с.

Гаєвська Л. А. Зарубіжний досвід залучення громадськості до управління освітою / Л. А. Гаєвська // Держава та регіони. Серія: Державне управління. – 2009. – № 3. – С. 195-200.

Геєць В. М. Інституційні перетворення і суспільний розвиток / В. М. Геєць // Економіка і прогнозування. – 2005. – № 2. – С. 9-37.

Георгиева Т. С. Высшая школа США на современном этапе / Т. С. Георгиева. – М.: Высшая школа, 1989. – 144 с.

Глобальне управління – 2025 // Доповідь Національної розвідувальної ради США та Інституту ЄС із досліджень безпеки; Перекл. з англійської Г. Лелів. – К: 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.litopys.lviv.ua/katalog/global_governance.html, англ. версія: http://www.dni.gov/nic/PDF_2025/2025_Global_Governance.pdf

Глобальні зміни світу – 2025 // Доповідь Національної розвідувальної ради США; Переклад з англійської. – Львів: Літопис, 2010. – 188 с.

Говлет М. Дослідження державної політики: цикли та підсистеми політики / М. Говлет, М. Рамеш; [пер. з англ. О. Рябов]. – Львів: Кальварія, 2004. – 264 с.

Гончаров Ю. Застосування системи рейтингових оцінок як засіб ефективного управління процесом євроінтеграції / Ю. Гончаров, Ю. Петін, О. Сальник // Економіка України. – 2005. – № 11. – С. 73-81.

Государственная политика и управление: Учебник. В 2 ч. / Под ред. Л.В. Сморгунова. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОСС-ПЭН), 2006. – Часть I. Концепции и проблемы государственной политики и управления. – 384 с.

Государственно-общественное управление как стратегическое направление развития современной школы (Методические материалы) / авт.-сост.: И. М. Гриневич. – Ставрополь: СКИРО ПК и ПРО, 2012. – 143 с.

Грабовський В. Модель державно-громадського управління районною системою загальної середньої освіти з моніторинговим супроводом / В. Грабовський // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2004. – № 4. – С. 355-363.

Грабовський В. А. Державно-громадське управління загальною середньою освітою на районному рівні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управл.: 25.00.02 «Механізми державного управління» / В. А. Грабовський. – К., 2006. – 19 с.

Грабовський В. А. Державно-громадське управління загальною середньою освітою на районному рівні: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / В'ячеслав Альбертович Грабовський. – К., 2006. – 233 с.

Гречка Я. Р. Особливості державно-громадського управління в Польщі / Я. Р. Гречка. – К.: АМУ, 2009. – 20 с.

Григорук В. Державний та комерційний вплив на реформування університетів: західноєвропейський досвід / В. Григорук, Р. Пилипенко // Вища школа. – 2011. – № 10. – С. 32-36.

Гриценчук О. О. Стратегічні орієнтири розвитку інформаційних освітніх мереж ЮНЕСКО та ЮНІСЕФ у європейському контексті [Електронний журнал] / О. О. Гриценчук // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2006. – № 1. – Режим доступу до журн.: <http://www.ime.edu.ua/net/em1/content/06goonec.html>

Грицяк Л. Д. Державно-громадське управління розвитком освіти на державному, регіональному та інституціональному рівнях / Л. Д. Грицяк, Л. М. Калініна // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 3(12). – С. 59-66.

Громадська рада освітян і науковців України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gronu.org.ua/about/>

Громадська рада при Міністерстві освіти і науки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/pr-viddil/96/212/1411117023/>

Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства: монографія / Мін-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; за науковою ред. В. П. Бега; редкол.: В. П. Бех (голова), Г. О. Нестеренко (заст. голови) [та ін.]. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 680 с.

Громадянська освіта: методичний посібник для вчителя. – К.: Видав. Етна-1, 2008. – 194 с.

Громадянська освіта: основи демократії. 11(12) клас. Навчальний посібник / Бакка Т. В. Ладиченко Т. В., Марголіна Т. В. та ін. – Х.: Вид. група «Основа», 2009. – 207 с.

Громадянська освіта: теорія і методика навчання. Посібник для студентів вищих навч. закл. / Т. Асламова, Т. Бакка, Т. Ладиченко та ін. – К.: Видав. Етна-1, 2008. – 174 с.

Громадянське суспільство як здійснення свободи: центрально-східноєвропейський досвід / За ред. Анатолія Карася. – Львів: Львівський національний університет імені І. Франка, 1999. – 384 с.

Грудзинский А. О. Проектно-ориентированный университет. Профессиональная предпринимательская организация вуза / А. О. Грудзинский. – Н. Новгород: Изд-во ННГУ, 2004. – 370 с.

Гусаров В. Государственно-общественное образование / В. Гусаров [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ifap.ru/library/book111.pdf>.

Д'юї Джон. Демократія і освіта / Джон Д'юї. – Львів: Літопис, 2003. – 294 с.

Даниліна Ю. С. Колективний договір як акт соціального діалогу та його роль у регулюванні умов праці / Ю. С. Даниліна // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Право». – 2011. – Вип. 15. – С. 44-49.

Дем'яненко Н. Автономія університету: ретроспектива, модернізація / Н. Дем'яненко // Вища освіта України. – 2005. – № 2. – С. 42-49.

Держава і громадянське суспільство: партнерські комунікації у глобальному світі: навч.-метод. посіб. / В. Бебик, В. Бортніков, Л. Дехтерьова, А. Кудряченко; За заг. ред. В. Бебіка. – К.: ІКЦ «Леста», 2006. – 248 с. – Бібліогр.: с. 236–246.

Державне управління в Україні: організаційно-правові засади: навчальний посібник / Нижник Н. Р., Дубенко С. Д., Мельниченко В. І. та ін. / За заг. ред. Н. Р. Нижник. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – 164 с.

Державно-громадські засади управління вищою освітою США в контексті досвіду ВНЗ України // Освіта і управління. – 2010. – Т. 13, № 1. – С. 143-149.

Джандосова Р. Д. О государственном-частном партнерстве в сфере образования / Р. Д. Джандосова // Креативная экономика. – 2007. – №12. – С. 88-89.

Джура О. Демократизація освіти як чинник її інтеграції у світовий освітній простір / О. Джура // Вища освіта в Україні. – 2009. – № 2. – С. 38-43.

Діденко Н. Г. Державне управління і соціальне партнерство: актуальні проблеми теорії і практики: монографія / Н. Г. Діденко. – Донецьк, 2007. – 404 с.

Дмитриченко М. Автономія вищого навчального закладу – вимога Болонської декларації / М. Дмитриченко // Вища школа. – 2005. – № 2. – С. 22-34.

Добко Т. 10 новацій у вищій освіті, які вводять європейські правила гри / Т. Добко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dyvensvit.org/articles/103971.html>

Добко Т. Державні кошти на освіту треба використовувати для винагородження якості, а не розподіляти за статусом університету / Тарас Добко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://blogs.lb.ua/taras_dobko/265764_derzhavni_koshti_osvitu_treba.html

Добко Т. Інтелектуал та університет: обскурантизм чи культура інтелекту? / Тарас Добко // Ідеологія і політика. – 2012. – №2. – С. 7-22 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ideopol.org/wp-content/uploads/2014/03/5_UKR-Dobko.pdf

Добрянський І. Приватний сектор вищої освіти в Україні: стан і перспективи / І. Добрянський // Рідна школа. – 2007. – № 3. – С. 3-6.

Добрянський І. А. Приватна вища освіта в незалежній Україні: монографія / І. А. Добрянський. – К.: Імекс-ЛТД, 2005. – 287 с.

Довбиш І. Модель державно-громадського управління ЗНЗ / І. Довбиш // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2006. – № 1. – С. 69-75.

Дослідницькі університети України [Електронний ресурс] // Освіта.ua. – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/glossary/38681>.

Дошкілля.UA: сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dnz.com.ua/#!asotsiatsiya/c1dxs>

Елисеєва А. М. Готовність моделей вузовського управління к реформе вищої школи / А. М. Елисеєва // СОЦИС. – 2009. – № 12. – С. 131-134.

Енциклопедичний словник з державного управління / За заг. ред. Ю. Ковбасюка, В. Трощинського, Ю. Сурміна. – К.: НАДУ, 2010. – 820 с.

Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком інтер. 2008. – 1040 с.

Європейська стратегія розвитку «Європа – 2020» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/research/iscp/pdf/newapproach_en.pdf. – Назва з екрану.

Євтух М. Модернізація та адаптація системи вищої освіти України / М. Євтух // Педагогічна газета. – 2005. – № 8. – С. 6.

ЄДЕБО – це державний освітній електронний реєстр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vnz.org.ua/novyny/tehnologiyi/2295>

Єльнікова Г. В. Основи адаптивного управління: [тексти лекцій] / Г. В. Єльнікова – К.: ЦППО АПН України, 2003. – 133 с.

Єльнікова Г. В. Теоретичні підходи до моделювання державно-громадського управління / Г. В. Єльнікова // Директор школи. – 2003. – № 40. – С. 10-11.

Єрмошенко М. М. Концепція національної інформаційної політики України / М. М. Єрмошенко, В. М. Канигін, А. М. Грабенко // Укр. акад. інформатики. – К., 1993. – 13 с.

Жарая С. Б. Управління недержавним сектором системи вищої освіти України / С. Б. Жарая // Зб. наук. праць Української Академії державного управління при Президентові України / Під заг. ред. В. І. Лугового. – К.: Вид-во УАДУ, 1998. – Ч.І. – С. 130-136.

Жижко Т. А. Філософія університетської освіти ХХІ століття: спроби прогностичного аналізу / Т. А. Жижко. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 376 с.

Жижко Т. Реформа університетської освіти в контексті Болонських домовленостей: [круглий стіл] / Т. Жижко // Вища освіта України. – 2010. – № 2. – С. 28-33.

Жук О. П. Кластерний підхід у процесі оптимізації системи освіти України / О. П. Жук, Л. О. Дроздовська // Вісник Одеського національного університету. Економіка. – 2013. – Т. 18, Вип. 3(1). – С. 151-154.

Журавський В. С. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти: науково-методичне видання / В. С. Журавський, М. З. Згуровський. – К.: Політехніка, 2003. – 195 с.

Загірняк М. Система показників оцінювання діяльності керівників ВНЗ як управлінців вищої школи / М. Загірняк, А. Почтовюк // Вища школа. – 2007. – № 5. – С. 45-54.

Зайченко О. І. Шляхи розвитку державно-громадського управління в освіті / О. І. Зайченко // Теорія та методика управління освітою. – 2010. – № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tme.umo.edu.ua/docs/4/10zaymes.pdf>

Зайчук В. О. Управління якістю освіти як складова державної освітньої політики / В. О. Зайчук // Педагогіка і психологія. – 2007. – № 2. – С. 18-25.

Згуровський М. Теорія і практика адаптації вищої технічної освіти до стандартів єдиного європейського освітнього простору / М. Згуровський, Б. Мокін, Ю. Рудавський // Педагогічна газета. – 2005. – № 8. – С. 7.

Зіборова В. В. Формування інформаційної компетентності викладача / В. В. Зіборова // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки. – 2010. – № 8. – С. 64-68.

Зуева Д. С. Специфика мегауниверситетов как современной образовательной инфраструктуры / Д. С. Зуева, О. М. Карпенко, И. А. Крутий // СОЦИС. – 2007. – № 10. – С. 80-85.

Иванов С. И. Социальное партнерство как феномен цивилизации / С. И. Иванов // Из доклада Комиссии ЮНЕСКО «Образование: сокровище» (публикация реферата одной из глав доклада, посвященной целям образования, а также разделов, затрагивающих проблемы высшего образования) // Альма Матер (Вестник высшей школы). – 1997. – № 9. – С. 22-27.

Ібранімова І. Компакт або суспільний договір між владою і громадянським суспільством / І. Ібранімова. // Громадянське суспільство. – 2009. – №8. – С. 17-20.

Іванюк І. В. Освітня політика: навчальний посібник / І. В. Іванюк. – К.: Таксон, 2006. – 226 с.

Імператив якості: вчимося цінувати і оцінювати вищу освіту: навч. посіб. / [За ред. Т. Добка, М. Головянко, О. Кайкової та ін.]. – Львів: Видавництво «Компанія "Манускрипт"», 2014. – 572 с.

Інноваційні технології та реформа змісту освіти в контексті Лісабонської стратегії ЄС: методичний каталог видань / уклад.: К. М. Левківський, Ю. В. Сухарніков; Міністерство освіти і науки України, Інститут інноваційних технологій і змісту освіти. – К.: Освіта України, 2007. – 193 с.

Іценко В. В. Інформатизація управління освітою в Україні: тенденції в контексті глобального розвитку / В. В. Іценко, В. О. Іценко // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2010. – № 3. – С. 43-46.

Іщенко А. Ю. Глобальні тенденції і проблеми розвитку освіти: наслідки для України / А. Ю. Іщенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1537/>

Кайдалова Л. Г. Управління та забезпечення якості освіти у вищих навчальних закладах / Л. Г. Кайдалова, Т. І. Козлова // Проблеми освіти: науковий збірник / ред. кол.: С. М. Ніколаєнко, В. Д. Шинкарук, К. М. Левківський та ін. – К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2007. – Вип. 53. – С. 16-19.

Калашнікова С. Європейська політика модернізації вищої освіти: ключові орієнтири / С. Калашнікова // Вища освіта України. – 2012. – № 2. – С. 80-84.

Каленюк І. Вища освіта в сучасному глобальному середовищі / І. Каленюк // Вища школа. – 2008. – № 9. – С. 55-62.

Каленюк І. Університети в координатах глобального розвитку / І. Каленюк // Вища школа. – 2009. – № 8. – С. 5-11.

Каленюк І. С. Розвиток вищої освіти та економіка знань: монографія / І. С. Каленюк, О. В. Куклін. – К.: Знання, 2012. – 344 с.

Калініна Л. М. Проект інноваційної школи: стратегічне планування, управління інноваціями: посібник / Л. М. Калініна, Т. Д. Капустеринська. – Х.: Вид. група «Основа», 2007. – 96 с.

Калініна Л. М. Інформаційні процеси в управлінській діяльності керівника закладу: сутність, специфіка та характерні ознаки / Л. М. Калініна // Науково-практичний журнал «Освіта і управління». – 2005. – Т.8. – №2. – С. 35-44.

Калініна Л. М. Проблеми та реалії державно-громадського управління освітою на сучасному етапі розвитку демократичного суспільства / Л. М. Калініна // Постметодика. – 2012. – № 3. – С. 2-10.

Калініна Л. М. Сутність феномену управління / Л. М. Калініна // Директор школи: Україна. – 2000. – № 2. – С. 26-33.

Калініна Л. М. Сутність і специфіка феномена управління / Л. М. Калініна // Теоретико-прикладні аспекти управління закладами освіти: наук.-метод. посіб. / ред. кол. Л. М. Калініна, Н. М. Островерхова,

А. Ф. Остапенко [та ін.]; за ред. Л. М. Калініної. – К.: ПП Компанія «Актуальна освіта», 2002. – С. 12-59.

Карпенко О. М. Высшее образование в странах мира: анализ данных образовательной статистики и глобальных рейтингов в сфере образования / Карпенко О. М., Бершадская М. Д. – М.: Издательство СГУ, 2009. – С. 204-206.

Квієк М. Університет і держава: вивчення глобальних трансформацій / М. Квієк; пер. з англ. Т. Цимбала. – К.: Таксон. 2009. – 380 с.

Квіт С. Академічні свободи та університетська автономія: [професор, президент Національного університету «Києво-Могилянська академія» про плани на майбутнє щодо одного з авторитетних ВНЗ країни] / С. Квіт // Освіта України. – 2008. – № 77, 10 жовтня. – С. 5.

Квіт С. Університет як засіб порозуміння в добу глобалізації / С. Квіт // Освіта і управління. – 2009. – Т. 12, № 1. – С. 68-70.

Киримова Е.А. Об образовательном праве / Е. А. Киримова // Право и образование. – М., 2005. – № 4. – С. 17-22.

Кириченко О. Формування системи управління вищим навчальним закладом інноваційного типу / О. Кириченко, Ю. Вигівська // Вища школа. – 2011. – № 11. – С. 29-38.

Кіндратець О. Нові форми взаємодії держави і громадянського суспільства / О. Кіндратець // Людина і політика. – 2004. – № 1. – С. 42-49.

Кісіль М. В. Оцінка якості вищої освіти / М. В. Кісіль // Вища освіта України. – 2005. – № 4 (14). – С. 82-87.

Класичні університети України: світовий досвід, українські реалії // Вища школа. – 2007. – № 6. – С. 9-18.

Кластери в системі підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування: довідник / [Толкованов В. В., Канавець М. В., Савонюк Р. Ю., Сидоров В. М.]; під ред. В. В. Толкованова. – Київ – Сімферополь, 2012. – 248. с.

Ключові тенденції політики ЄС у сфері освіти та навчання, програма ЄС «Еразмус+» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/ukraine-eu/sectoral-dialogue/education>. – Назва з екрану.

Кнауус В. В. Управление развитием государственно-частного партнерства: автореф. дис. на соискание науч. степ. канд. эконом. наук: 08.00.05. «Экономика и управление народным хозяйством: теория управления экономическими системами; макроэкономика» / В. В. Кнауус. – Москва, 2008. – 25 с.

Кобець А. С. Чинники формування конкурентного середовища в освіті / А. С. Кобець // Електронне наукове фахове видання «Державне управління: удосконалення та розвиток». – 2001. – №9. – Режим доступу до журн.: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=323>

Коваленко С. М. Особливості державного регулювання та реформування вищої освіти дорослих в Англії на сучасному етапі / С. М. Коваленко // Педа-

гогічні науки: зб. наук. пр. / редкол.: М. О. Лазарєв (відповідальний редактор) [та ін.]. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2004. – Ч. 1. – С. 15-20

Ковалів І. Вища школа: перезавантаження: «вищі не готуватимуть спеціалістів, збільшать кількість студентів та самостійно роздаватимуть наукові ступені» / І. Ковалів // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 220, 24 листопада. – С. 1-2.

Козлов К. І. Державна політика соціальної безпеки: взаємодія органів влади і громадських організацій: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Костянтин Іванович Козлов. – Харків, 2008. – 211 с.

Колегіальні та дорадчі органи на системному рівні // Вища освіта в Україні: навчальний посібник / автори: В. Г. Кремень, С. М. Ніколаєнко, М. Ф. Степко та ін.; за ред.: В. Г. Кременя, С. М. Ніколаєнка. – К.: Знання, 2005. – С. 260-267.

Колодій А. Процес деліберації як складова демократичного врядування / А. Колодій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://political-studies.com>

Комарницький М. С. Державно-громадська система управління освітою / М. С. Комарницький // Аспекти самоврядування. – 2000. – № 3. – С. 34-35.

Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні: педагогічні концепції. – К.: Школяр, 1997. – 148 с.

Концепція приватного образования: принципы, содержание, проблемы реализации / Харьк. гуманит. ин-т «Нар. укр. акад.». – Харьков, 1998. – 237 с.

Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Інформаційний збірник МОН України. – 2000. – №22.

Концепція громадянської освіти. Громадянська освіта: навч. посібник для 9, 10, 11-кл. загальноосвітніх навч. закл. / Р. А. Арцишевський, Т. В. Бакка, І. М. Гейко та ін. – К.: Генеза, 2002. – 192 с.

Концепція Державної програми розвитку освіти на 2006–2010 роки // Освіта і управління. – 2006. – № 3/4. – С. 19-23.

Концепція Державної цільової програми «Наука в університетах» на 2008–2012 роки // Урядовий кур'єр. – 2007. – № 147, 15 серпня. – (Вкладка).

Концепція Державної цільової програми інтеграції науки та освіти в університетах на 2008–2012 роки «Наука в університетах»: проект // Освіта України. – 2007. – № 37, 15 травня. – С. 6-7.

Концепція загальної середньої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/2712/.

Корешкова С. П. Модернізація вищої освіти Австралії / С. П. Корешкова // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки: зб. наук. праць. – Черкаси: ЧНУ, 2010. – Вип. 191. – С. 62-65.

Корошенко М. До автономії вищих навчальних закладів / М. Корошенко // Освіта України. – 2010. – № 16, 26 лютого. – С. 1-2.

Королюк С. В. Громадсько-державне управління школою: особливості впровадження [Електронний ресурс] / С. В. Королюк. – Режим доступу: http://narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/library/12v2-17/12ksvsov.htm.

Королюк С. В. Особливості громадсько-державного управління в діяльності сучасної школи [Електронний ресурс] / С. В. Королюк // Теорія та методика управління освітою. – № 3. – 2010. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/ttmuo/2010_3/10kormsa.pdf.

Кочетков В. В. Глобализация в образовании: информационная война и «промывание мозгов», или Доступ к мировым знаниям и благам цивилизации? / В. В. Кочетков // Вестник Московского университета. Сер. 18. Социология и политология. – 2005. – № 1. – С. 144-159.

Красняков Є. Державна освітня політика і сутність поняття, системність, історико-політичні аспекти / Є. Красняков // Віче. – 2011. – №11. – 13 липня. – С. 3.

Красняков Є. Освітня політика як інструмент впливу держави на систему освіти / Є. Красняков // Шлях освіти. – 2006. – №4. – С. 2.

Красняков Є. В. Державна політика в галузі освіти в Україні: теоретико-історичний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з державного управління: 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / Є. В. Красняков. – К., 2012. – 20 с.

Кремень В. Вища освіта в соціокультурних змінах сучасності / В. Кремень // Вища освіта України. – 2007. – № 3. – С. 9-13.

Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. – К.: Грамота, 2005. – 448 с.

Кремень В. Державно-громадська модель управління освітніми змінами / В. Кремень // Директор школи. – 2001. – №4. – С. 6.

Кремень В. Освіта в структурі цивілізаційних змін: актуальні проблеми / В. Кремень // Управління освітою. – 2011. – № 2, січень. – С. 3-5.

Кремень В. Освіта у структурі цивілізаційних змін: [з трибуни загальних зборів НАПН] / В. Кремень // Освіта. – 2010. – № 47/48, 24 листопада–1 грудня. – С. 4.

Крижко В. В. Аксіологічний потенціал державного управління освітою: навч. посіб. / В. В. Крижко, І. О. Мамаєва. – К.: Освіта України, 2005. – 224 с.

Крисюк С. В. Державно-громадське управління освітою / С. В. Крисюк // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали науково-практ. конф. / За ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – Т. 3. – С. 350-353.

Крізь терни...: Нариси становлення приватної вищої освіти в Україні / за заг. ред.: В. І. Астахова; Народна укр. акад. – К.: Б.в., 2001. – 354 с.

Куклін О. В. Становлення і розвиток приватної вищої освіти: вітчизняний та зарубіжний досвід / О. В. Куклін // Формування ринкової економіки. – 2011. – № 26 – С. 411-421

Куклін О. Стратегічні пріоритети розвитку вищої освіти в Україні / О. Куклін // Вища школа. – 2012. – № 8. – С. 28-36.

Курбатов С. Про формування рейтингів університетів в Україні / С. Курбатов // Педагогіка і психологія. – 2009. – № 3. – С. 111-120.

Курбатов С. Університетські рейтинги: у пошуках елітного навчального закладу, адекватного сьогоднішньому / С. Курбатов, Л. Ткаченко // Освіта. – 2011. – № 2/3, 12-19 січня. – С. 8.

Курбатов С. Університетські рейтинги як індикатор стану освіти / С. Курбатов // Вища освіта України. – 2009. – № 4. – С. 35-41.

Курбатов С. В. Університетські рейтинги та проблема конкуренції елітних навчальних закладів у глобальному освітньому полі / С. В. Курбатов // Педагогіка і психологія. – 2010. – № 4. – С. 111-122.

Куфтырев И. Г. Партнерство университетов и бизнеса: опыт США: информационно-аналитические материалы / И. Г. Куфтырев, М. И. Рыхтик. – Нижний Новгород: Издательство Нижегородского государственного университета им. Н. И. Лобачевского, 2011. – 21 с.

Кухарчук П. Державно-громадське управління системою професійно-технічної освіти як науково-практична робота / П. Кухарчук // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. – 2008. – № 1. – С. 192-202.

Кухарчук П. М. Державно-громадське управління системою професійно-технічної освіти в Україні (регіональний аспект): Дис... канд. наук: 25.00.02 / Петро Михайлович Кухарчук. – К., 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/353959.html>

Лебідь Є. Державно-громадський тип управління освітою: європейський досвід та українські реалії [Електронний ресурс] / Є. Лебідь. – Режим доступу: <http://www.europehxi.kiev.ua>.

Левчишина О. Вища школа України на сучасному етапі розвитку в контексті регуляторної політики держави / О. Левчишина // Освіта і управління. – 2009. – Т. 12, № 2. – С. 17-23.

Левчишина О. Регуляторна політика держави в галузі вищої освіти / О. Левчишина // Освіта і управління. – 2009. – Т. 12, № 1. – С. 90-98.

Линовицька О. Автономія і відповідальність навчального закладу / О. Линовицька // Вища освіта України. – 2012. – № 1. – С. 56-60.

Линовицька О. Академічні свободи та університетська автономія / О. Линовицька // Вища освіта України. – 2011. – № 3. – С. 27-31.

Литвиненко С. В. Автономия – новые возможности развития: работа учреждений / С. В. Литвиненко // Социальная работа. – 2012. – № 4. – С. 34-35.

Литвинова Н. Альтернативные пути финансирования образования / Н. Литвинова // Частная школа. – 2005. – № 3. – С. 87-93.

Лікарчук І. Чи потрібне п'яте колесо до воза? / І. Лікарчук // Управління освітою. – 2005. – № 8 (104). – С. 2-3.

Лісова Н. Діалог із громадськістю як інструмент упровадження змін в управлінні загальноосвітнім навчальним закладом у контексті ідей сталого розвитку / Н. Лісова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stattionline.org.ua/pedagog/106/19378-dialog-iz-gromadskistyuu-yak-instrument-uprovadzheniya-zmin-v-upravlinniya-zagalnoosvitnim-navchalnim-zakladom-u-konteksti-idej-stalogo-rozvitku.html>

Лошакова О. Український університет оцінюватимуть європейські експерти: [упровадження Болонських реформ] / О. Лошакова // Управління освітою. – 2006. – № 2. – С. 4.

Луговий В. І. Управління освітою: Навч. посібник для слухачів, аспірантів, докторантів спеціальності «Держ. управління» / В. І. Луговий. – К.: Вид-во УАДУ, 1997. – 302 с.

Луговий В. Фінансування та автономія в австрійських університетах – досвід для України / В. Луговий, Ю. Рашкевич // Педагогічна газета. – 2012. – № 5, травень. – С. 3.

Лук'яненко Д. Стратегії глобального управління. – К., 2009 / Лук'яненко Д., Кальченко Т. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mer/2009_8_9/08-3612/2_Lukyanyenko_Kalchenko.pdf

Лукіна Т. Управління якістю післядипломної педагогічної освіти в контексті освітньої реформи / Т. Лукіна // Післядипломна освіта в Україні. – 2007. – № 1. – С. 69-72.

Лях Т. Л. Волонтерство як суспільний феномен / Т. Л. Лях // Проблеми педагогічних технологій: зб. наук. пр. / Волинський державний університет імені Лесі Українки. – Луцьк: Волинський академічний дім, 2004. – Вип. 3-4. – С. 139-144.

Ляшенко О. І. Якість освіти як основа функціонування й розвитку сучасних систем освіти / О. І. Ляшенко // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 1 (46). – С. 4-12.

Мантуленко А. В. Государственно-частное партнерство в образовании / А. В. Мантуленко // Вестник СамГУ. – 2014. – №8(119). – С. 184-190.

Мартыненко О. О. Инновационные решения в организации образовательного процесса в вузе / О. О. Мартыненко, И. П. Черная, А. Г. Антонов // Университетское управление. – № 2005. – 2 (35). – С. 24-34.

Марчук М. Вільні профспілки: порядок утворення та компетенція / М. Марчук, Е. Грамацький. – К., 1995. – 28 с.

Матеріали представництва ООН в Україні з питань розвитку державно-приватного партнерства в житлово-комунальній сфері економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua>

Меняя правила: Обзор проектов программы Tempus по управлению / Джон Рейли, Ард Юнгсма (Дания). – Выпуск 01 – февраль 2010. – 68 с.

Методологія і методики планування політики загальної середньої освіти в Україні для керівників національного, регіонального, міського (районного) та

інституційного рівнів управління освітою: Практико-орієнтована монографія / За наук. ред. О. Я. Савченко. – К.: Поліграфкнига, 2010. – 128 с.

Мещанінов О. П. Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні: монографія / О. П. Мещанінов. – Миколаїв: Вид-во МДГУ імені Петра Могили, 2005. – 460 с.

Михайленко О. Державно-громадське управління освітою / О. Михайленко // Директор школи: Україна. – Київ, 2007. – № 1. – С. 46-51.

Михальський Ю. А. Концепт громадянського суспільства. Український вимір / Ю. А. Михальський. – К.: ФОП В.Ф. Коваленко, 2013. – 124 с.

Михеев В. А. Социальное партнерство как механизм устойчивого социально-экономического развития / В. А. Михеев, А. В. Михеев // Соц.-гуманитарные знания. – 2002. – № 5. – С. 194-206.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042

Модернізація вищої освіти України і Болонський процес: Матеріали до першої лекції / Уклад. М. Ф. Степко та ін. – К.: Наук. метод. центр вищої освіти МОН України, 2004. – 58 с.

Модернізація системи управління освітою в Україні: дорожня карта реформ / Горуненко О., Афанасьєва В., Базелюк В., Драч І., Клименко Є., Рябова З.; за заг. ред. Горуненко О. – К., 2014. – 84 с.

Модернізація української вищої школи і вдосконалення управління ВНЗ як сучасною соціокультурною системою: [матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків] // Педагогіка і психологія. – 2002. – № 3. – С. 12-14.

Назаров М. Х. Інтернаціоналізація вищої освіти: поняття стратегії / М. Х. Назаров // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: ПП «Вид-во «Гілея», 2014. – Вип. 88 (9). – С. 277-280.

Національна доктрина розвитку освіти у XXI ст.: Указ Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>

Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / [склад авторів: Андрущенко Віктор Петрович, Бех Іван Дмитрович, Кремень Василь Григорович та ін.; редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), В. М. Мадзігон та ін.]; за заг. ред. В. Г. Кременя; НАПН України. – К.: Пед. думка, 2011. – 301 с.

Національна система рейтингового оцінювання вищих навчальних закладів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mon.gov.ua/img/zstored/files/Рейтинг_МОН_2013.doc

Невмержицька О. О. Демократизації вищої освіти України у дискурсі розбудови системи студентського самоврядування: дис... канд. філософ. наук: спец. 09.00.10 / Олена Олександрівна Невмержицька. – Київ, 2007. – 233 с.

Недогрєєва Л. С. Якість освіти як мета та кінцевий результат діяльності управлінця / Л. С. Недогрєєва // Матеріали VI щорічної міжнародної конференції «Розбудова менеджмент-освіти в Україні» (17-19 лютого 2005 року, м. Дніпропетровськ). – К.: Навч.-метод. центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2005. – С. 58-60.

Ніколаєнко С. М. Теоретико-методологічні основи управління інноваційним розвитком системи освіти України: монографія / С. М. Ніколаєнко. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 419 с.

Ніколаєнко С. М. Управління якістю вищої освіти: теорія, аналіз і тенденції розвитку: монографія / С. М. Ніколаєнко. – К.: Національний торговельно-економічний університет., 2007. – 519 с.

Новак В. В. Організаційно-правові питання соціального партнерства органів державної влади та громадських об'єднань в Україні: стан та перспективи розвитку: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Валентин Володимирович Новак. – К., 2008. – 274 с.

Новикова Т. Г. Общественная экспертиза в образовании / Т. Г. Новикова // Народное образование. – 2012. – №7. – С. 26-27.

Образование в XXI веке: Высшее образование в XXI веке: подходы и практические меры, Париж, Франция, 5-9 октября 1998 г. Образование для всех: выполнение наших общих обязательств, Дакар, Сенегал, 26-28 апреля 2000 г. – К.: МАУП, 2001. – 64 с.

Общественное участие в управлении школой: школьные советы / Сост. А. А. Пинский. – М.: «Альянс-Пресс», 2004. – 402 с.

Огаренко В. М. Недержавна вища освіта в Україні: перше десятиліття: Історичний нарис / В. М. Огаренко. – Запоріжжя, 2000. – 164 с.

Олейников О. Социальное партнерство в сфере профессионального образования в странах Европейского союза / О. Олейников, А. Муравьева // Высшее образование в России. – 2006. – №6. – С. 116-120.

Олейникова О. Н. Социальное партнерство в сфере профессионального образования / О. Н. Олейникова. – М.: Центр изучения проблем профессионального образования, 2001. – 87 с.

Органи Студентського самоврядування у вищому закладі освіти // Виховна робота зі студентською молоддю: навчальний посібник / авт. кол.: Т. Ю. Осипова, І. О. Бартенєва, О. О. Біла та ін.; за заг. ред. Т. Ю. Осипової. – Одеса: Фенікс, 2006. – § 30. – С. 246-251.

Організаційні форми та структура студентського самоврядування // Соловей М. І. Виховна робота у вищому навчальному закладі: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / М. І. Соловей, В. С. Демчук. – К.: [Ленвіт], 2003. – С. 109-114.

Оржеховська В. М. Технології розбудови виховної системи загальноосвітнього навчального закладу: [навчально-методичний посібник] / В. М. Оржеховська, Т. Є. Федорченко. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. – 172 с.

Освітній менеджмент в умовах змін: навч. посіб. / Л. Калініна, Л. Карамушка, Т. Сорочан, Р. Шиян та ін. / За заг. ред. В. Олійника, Н. Протасової та ін. – Луганськ: СПД Резніков В. С., 2011. – 308 с.

Освітній менеджмент: навч. посіб. / Авторський колектив. За ред. Л. І. Даниленко, Л. М. Карамушки. – К.: Шкільний світ, 2003. – 392 с.

Очкасова М. П. Особливості розвитку приватної вищої освіти в Україні: соціологічний аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук: 22.00.06 / М. П. Очкасова. – Харків, 2001. – 16 с.

Павко А. І. Сучасний університет в умовах викликів глобалізованого світу / А. І. Павко // Вісник Національної Академії наук України. – 2012. – № 10. – С. 63-66.

Павловський К. Трансформація вищої освіти в ХХІ столітті: польський погляд / К. Павловський. – К.: Навч.-метод. центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2005. – 230 с.

Панин М. Императив глобализации – приоритет качества образования / М. Панин // Педагогическое образование и наука. – 2008. – № 12. – С. 60-66.

Парашенко Л. І. Державне управління розвитком загальної середньої освіти в Україні: методології, стратегії, механізми: монографія / Л. І. Парашенко. – К.: Майстер книг, 2011. – 536 с.

Пастовенський О. В. Принципи громадсько-державного управління загальною середньою освітою / О. В. Пастовенський // Вісник Житомирського державного університету. – 2013. – Випуск 5 (71). Педагогічні науки. – С. 68-72.

Пастовенський О. В. Функції громадсько-державного управління загальною середньою освітою / О. В. Пастовенський // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми // Зб. наук. пр. – Випуск 35 / [редкол.: І. А. Зязюн (голова) та ін.]. – Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2013. – С. 43-48.

Пастовенський О. В. Аналіз шляхів здійснення та результатів експериментальної роботи з розвитку державно-громадського управління загальною середньою освітою в регіоні в умовах чинного законодавства України / О. В. Пастовенський // Вісник Житомирського державного університету. – 2014. – Випуск 1(73). Педагогічні науки. – С. 98-100.

Пастовенський О. В. Наукові основи громадсько-державного управління загальною середньою освітою в регіоні: [моногр.] / О. В. Пастовенський; за наук. ред. Л. М. Калініної. – Житомир: ПП «Рута», 2014. – 385 с.

Пасько Н. Освітні реформи та інновації: принципи реформування вищої освіти в Австралії / Н. Пасько [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://library.udpu.org.ua/library_files/poviv_ped_stydii/2011/2011_1_23.pdf

Перелік ключових компетентностей, визначений українськими педагогами (За матеріалами дискусій, організованих в рамках проекту ПРООН «Освітні політика та освіта «Рівний – рівному», 2004) // Компетентнісний підхід у су-

часній освіті: світовий досвід та українські перспективи / за заг. ред. О. В. Овчарук. – К., 2004. – С. 86-90.

Переславцева Е. В. Развитие государственного управления образованием в России в современных условиях: дисс. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Е. В. Переславцева. – Москва, 2006. – 201 с.

Петренко С. В. Демократизація управління освітнім закладом нового типу / С. В. Петренко // Матеріали наукової конференції за підсумками науково-дослідної і науково-методичної роботи кафедр Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка у 2007 р. / [ред. кол.: Н. І. Кириленко, О. В. Багацька, В. С. Бугрій та ін.]. – Суми: [СумДПУ ім. А. С. Макаренка], 2008. – С. 19.

Пинский А. А. Общественное участие в управлении школой: на пути к школьным управляющим советам / А. А. Пинский // Вопросы образования. – 2004. – № 2. – С. 12-45.

Пінчук Є. А. Соціально-філософський аспект модернізації системи освіти як становлення інформаційного суспільства / Є. А. Пінчук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки. – 2010. – № 50. – С. 8-12.

Пінчук Є. А. Ідея університету в європейській думці / Є. А. Пінчук // Практична філософія. – 2012. – № 3. – С. 93-99.

Пісоцька Л. С. Соціально-педагогічні умови управління розвитком дошкільної освіти в регіоні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Л. С. Пісоцька. – К., 2004. – 20 с.

Положення про акредитацію вищих навчальних закладів і спеціальностей у вищих навчальних закладах та вищих професійних училищах: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 09.08.01 р., № 978 // Вища освіта: нормативно-правові акти про організацію освіти у вищих навчальних закладах III–IV акредитації: [у 2-х кн.] / МОН України, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого; уклад.: М. І. Панов, Ю. Б. Битяк, Г. С. Гончарова та ін.; за ред. проф. М. І. Панова. – Х.: Право, 2006. – С. 119-121.

Положення про батьківський комітет загальноосвітньої установи // Освіта.UA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/school/theory/1654/>

Положення про державний вищий навчальний заклад: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 05.10.96 р., № 1074 // Вища освіта: нормативно-правові акти про організацію освіти у вищих навчальних закладах III–IV акредитації: [у 2-х кн.] / МОН України, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого; уклад.: М. І. Панов, Ю. Б. Битяк, Г. С. Гончарова та ін.; за ред. проф. М. І. Панова. – Х.: Право, 2006. – С. 82-92.

Положення про Державний реєстр вищих навчальних закладів: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 15.03.01 р., № 329 // Вища освіта: нормативно-правові акти про організацію освіти у вищих навчальних закладах III–IV акредитації: [у 2-х кн.] / МОН України, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого; уклад.: М. І. Панов, Ю. Б. Битяк, Г. С. Гончарова та ін.; за ред. проф. М. І. Панова. – Х.: Право, 2006. – С. 75-76.

Положення про державну інспекцію навчальних закладів // Вища освіта: нормативно-правові акти про організацію освіти у вищих навчальних закладах III–IV акредитації: [у 2-х кн.] / МОН України, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого; уклад.: М. І. Панов, Ю. Б. Битяк, Г. С. Гончарова та ін.; за ред. проф. М. І. Панова. – Х.: Право, 2006. – С. 75-76.

Положення про дошкільний навчальний заклад: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.03.2003 № 305 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/305-2003-п>

Положення про загальноосвітній навчальний заклад: постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 778 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/778-2010-п>

Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах: затверджено наказом Міністра освіти України від 02.06.1993 р., № 161 // Вища освіта: нормативно-правові акти про організацію освіти у вищих навчальних закладах III–IV акредитації: [у 2-х кн.] / МОН України, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого; уклад.: М. І. Панов, Ю. Б. Битяк, Г. С. Гончарова та ін.; за ред. проф. М. І. Панова. – Х.: Право, 2006. – С. 197-206.

Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту): затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 20.01.98 р., № 65 // Вища освіта: нормативно-правові акти про організацію освіти у вищих навчальних закладах III–IV акредитації: [у 2-х кн.] / МОН України, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого; уклад.: М. І. Панов, Ю. Б. Битяк, Г. С. Гончарова та ін.; за ред. проф. М. І. Панова. – Х.: Право, 2006. – С. 92-94.

Положення про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 01.03.99 р., № 309 // Вища освіта: нормативно-правові акти про організацію освіти у вищих навчальних закладах III–IV акредитації: [у 2-х кн.] / МОН України, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого; уклад.: М. І. Панов, Ю. Б. Битяк, Г. С. Гончарова та ін.; за ред. проф. М. І. Панова. – Х.: Право, 2006. – С. 356-368.

Положення про піклувальну раду загальноосвітнього навчального закладу: Наказ Міністерства освіти і науки України від 05.02.2001 р. № 45 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0146-01>

Положення про позашкільний навчальний заклад: постанова Кабінету Міністрів України від 6 травня 2001 р. № 433 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/433-2001-п>

Положення про порядок створення, реорганізації і ліквідації навчально-виховних закладів: постанова Кабінету Міністрів України від 5.04.1994 р. № 228 п.2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/228-94-п>

Положення про ради ректорів (директорів) вищих навчальних закладів освіти України: затверджено наказом МОН України від 12.05.96 р., № 146 // Вища освіта: нормативно-правові акти про організацію освіти у вищих навчальних закладах III–IV акредитації: [у 2-х кн.] / МОН України, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого; уклад.: М. І. Панов, Ю. Б. Битяк, Г. С. Гончарова та ін.; за ред. проф. М. І. Панова. – Х.: Право, 2006. – С. 60-61.

Пономаренко В. М. Дослідження та аналіз освітньої політики в Україні: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: 23.00.01 «Політичні інститути та процеси» / В. М. Пономаренко. – К., 2010. – 19 с.

Попович Н. М. Вплив інформаційно-комунікаційних технологій на якість підготовки фахівців у ступеневій педагогічній освіті / Н. М. Попович // Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки. – 2009. – Випуск 47. – С. 95-98.

Порядок здійснення державного контролю за діяльністю навчальних закладів: затверджено наказом МОН України 25.01.08 р., № 34 // Вища школа. – 2008. – № 3. – С. 111-115.

Постол К. А. Державно-громадська модель управління освітою як форма правової взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави в Україні / К. А. Постол // Право і суспільство. – 2014. – № 5. – С. 53-58.

Постол К. А. Непробруткові громадські об'єднання як суб'єкти реалізації правовідносин громадянського суспільства в Україні / К. А. Постол // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право: зб. наук. праць. – 2015. – Вип. 29. – С. 210-215.

Поташник М. М. Качество образования: проблемы и технологии управления / М. М. Поташник. – М.: Педагогическое общество России, 2002. – 352 с.

Приватна вища школа України на шляху інновацій / За ред. В. П. Андрущенко та Б. І. Корольова. – Харків, 2005. – 320 с.

Приватная высшая школа в объективе времени: украинский вариант / Под ред. В. И. Астаховой; МОУ. Харьк. гуманит. ин-т «Народная укр. академия». – Харьков, 2000. – 464 с.

Приходько В. Ранжування ВНЗ як інструмент державно-громадського управління якістю вищої освіти / В. Приходько, С. Шевченко // Вища школа. – 2008. – № 7. – С. 33-43.

Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.

Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців: Закон України від 15.05.2003 № 755-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/755-15>.

Про дошкільну освіту: Закон України від 11 липня 2001 року № 2628-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>

Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п>

Про загальну середню освіту: Закон України від 13 травня 1999 року № 651-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/651-14>

Про засади державної мовної політики: Закон України від 03.07.2012 р. № 5029-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 23.

Про колективні договори і угоди: Закон України від 01.07.1993 р. № 3356-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 36.

Про наукові парки: Закон України від 25 червня 2009 № 1563-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1563-17>

Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 17.05.2015 1977-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1977-12>

Про обговорення проекту «Концепції розвитку студентського самоврядування в Україні»: Лист МОНмолодьспорт №1/9-870 від 08.12.11 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/25710/

Про освіту: Закон України (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/citizens/zv%E2%80%99yazki-z-gromadskisty/gromadske-obgovorennya.html>

Про освіту: Закон України від 23 травня 1991 року № 1060-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>

Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності: Закон України // Відомості Верховної ради України. – 1992. – № 12. – С. 306-318.

Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 р. № 2694-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 49.

Про підсумки розвитку дошкільної, загальної середньої, позашкільної та професійно-технічної освіти у 2013/2014 навчальному році та завдання на 2014/2015 навчальний рік / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/legislation/other/42826/>

Про позашкільну освіту: Закону України від 22 червня 2000 р. № 1841-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1841-14>

Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 45.

Про професійно-технічну освіту: Закон України від 10 лютого 1998 року № 103/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/103/98-вр>

Про соціальний діалог в Україні: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 28.

Проект Концепції реформування системи ліцензування та акредитації у вищій освіті України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/6976/>

Проект Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kharkivosvita.net.ua/files/Rozv_osviti.pdf

Прокопенко Л. Л. Становлення державного управління освітою в Україні: історико-теоретичний аспект / Л. Л. Прокопенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2007-1-2/doc/1/07.pdf>.

Професійно-технічна освіта в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://proftekhosvita.org.ua/uk/>

Процедури якості європейської вищої освіти: бачення майбутнього [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.enqa.eu/projectitem.lasso?id=359&cont=projDetail>.

Пруль Р. Рейтинги та ранжування у вищій освіті: досвід застосування порівняльного аналізу / Р. Пруль // Вища школа. – 2009. – № 12. – С. 71-83.

Раймерз Ф. Компетентний діалог: використання досліджень для формування світової освітньої політики / Ф. Раймерз, Н. Мак-Гінн. – Львів: Літопис, 2004. – 219 с.

Регіональні ради керівників інституцій у вищій освіті // Вища освіта в Україні: навчальний посібник / автори: В. Г. Кремень, С. М. Ніколаєнко, М. Ф. Степко та ін.; за ред.: В. Г. Кременя, С. М. Ніколаєнка. – К.: Знання, 2005. – С. 248-250.

Рейтинг вищих навчальних закладів України «КОМПАС–2013» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bestuniversities.com.ua/sites/default/files/compas2013.pdf>

Реформування освіти в Україні: державно-управлінський аспект: навч.-наук. вид. / Н. Г. Протасова, В. І. Луговий, Ю. О. Молчанова та ін.; за заг. ред. Н. Г. Протасової. – К.; Львів: НАДУ, 2012. – 456 с.

Резанова Н. О. Інститут недержавної освіти як фактор формування особистості: соціально-філософський аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня

канд. філос. наук: 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Н. О. Резанова. – Запоріжжя, 1999. – 18 с.

Робочі та дорадчі органи в інституціях вищої освіти // Вища освіта в Україні: навчальний посібник / автори: В. Г. Кремень, С. М. Ніколаєнко, М. Ф. Степко та ін.; за ред.: В. Г. Кременя, С. М. Ніколаєнка. – К.: Знання, 2005. – С. 232-233.

Рогова В. Ю. Упровадження державно-громадського управління у закладах системи середньої освіти / В. Ю. Рогова [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/3/statti/3rogova/rogova.htm

Роль держави в управлінні освітою // Крижко В. В. Аксіологічний потенціал державного управління освітою: навчальний посібник / В. В. Крижко, І. О. Мамаєва. – К.: Освіта України, 2005. – Розділ 4. – С. 64-83.

Рябека О. Г. Державно-громадське управління у дискурсі демократизації суспільства: монографія / О. Г. Рябека; за наук. ред. проф. В. П. Беха; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 289 с.

Рябека О. Г. Організації громадянського суспільства як чинник системи державно-громадського управління: політологічний аналіз: дис... канд. політ. наук / Олександр Григорович Рябека. – Київ, 2010. – 233 с.

Рябов С. Громадянська освіта і її роль у демократизації українського суспільства / С. Рябов // Директор школи. – 1999. – №45. – С. 2.

Сагуйченко В. В. Дошкільна освіта як відповідь на культуру пізнього модерну [Електронний ресурс] / В. В. Сагуйченко // Грані. – 2013. – № 9. – С. 80-84. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Grani_2013_9_15.pdf

Салми Джаміль. Создание университетов мирового класса / Джамиль Салми; пер. с англ. – М.: Издательство «Весь Мир», 2009. – 132 с.

Салмі Д. Рейтинги і ранжування як інструмент політики: політико-економічні аспекти звітності про вищу освіту / Д. Салмі, Е. Сароян // Вища школа. – 2010. – № 2. – С. 76-104.

Сацик В. И. Ключевые факторы становления конкурентоспособных университетов / В. И. Сацик // Экономика Украины. – 2013. – №5 (618). – С. 75-90

Сбруєва А. А. Глобальні та регіональні тенденції розвитку вищої освіти в умовах побудови суспільства знань / А. А. Сбруєва. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. – 79 с. – (Препринт).

Свистун В. І. Управління розвитком професійно-технічного навчального закладу в умовах ринкової економіки / В. І. Свистун // Професійно-технічна освіта. – 2014. – № 1. – С. 16-18.

Світовий рейтинг університетів (Academic Ranking of World Universities) за 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://euroosvita.net/?category=7&id=1194>

Серант А. Й. Зв'язки з громадськістю в системі місцевих органів влади (державно-управлінський аспект): дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Андрій Йосипович Серант. – Львів, 2006. – 237 с.

Сердобинцев Д.В. Теоретические и практические аспекты развития частного-государственного партнерства в сфере кластерной деятельности / Д. В. Сердобинцев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.science-education.ru/pdf/2014/5/247.pdf>

Сидоренко О. Л. Приватна вища освіта: шляхи України у світовому вимірі / О. Л. Сидоренко. – Харків, 2000. – 256 с.

Сидоров П. И. Системный мониторинг образовательной среды: монография / П. И. Сидоров, Е. Ю. Васильева. – Архангельск: Издат. центр СГМУ, 2007. – 335 с.

Синагатуллин И. М. Глобальное образование как кардинальная парадигма нового века / И. М. Синагатуллин // Педагогика. – 2012. – № 3. – С. 14-18.

Сиченко В. В. Аспекти державного регулювання системи освіти в Україні / В. В. Сиченко [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2008-2/doc/1/05.pdf>

Сиченко В. В. Механізми державного регулювання системи вищої освіти в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / В. В. Сиченко. – К., 2010. – 42 с.

Скиба Т. Ю. Інституційні механізми державного управління розвитком системи вищої освіти / Т. Ю. Скиба // Наукові праці: науково-методичний журнал. – Вип. 190. Т. 202. Державне управління. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – С. 183-190 [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/governmgmt/2012/202-190-31.pdf>

Скідін О. Л. Управління освітою: теоретико-методологічний аналіз соціальних технологій / О. Л. Скідін. – Запоріжжя: ЗДУ, 2000. – 223 с.

Скотт П. Глобализация и университет (сокращенное излож. доклада на конф. Ассоциации европейских университетов (КРЕ) в Валенсии в 1999 г.) / Скотт П. // Alma mater. – 2000. – № 4. – С. 3-8.

Смагін І. Управління освітою: синтетичні підходи / І. Смагін // Директор школи: Україна. – 2006. – № 1. – С. 22-36.

Совсун І. Як реформувати управління університетами? / Інна Совсун [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://education-ua.org/ua/articles/136-yak-reformuvati-upravlinnya-universitetami>

Соловйов Ю. Регіональна система освіти: стратегія інноваційного розвитку / Ю. Соловйов // Рідна школа. – 2012. – № 7. – С. 15-20.

Співаковський О. В. Управління ІТ вищих навчальних закладів: як інформаційні технології допомагають зробити управління ефективним: Методичний посібник / Співаковський О. В., Щедролосьєв Д. Є., Федорова Я. Б. та ін. – Херсон: Айлант, 2006. – 356 с.

Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти [Електронний ресурс]. – К.: Ленвіт, 2006. – 35 с. – Режим доступу: <http://www.enqa.eu/files/ESG%20in%20Ukrainian.pdf>

Старовойт І. Політика і стратегія оновлення вищої освіти в Україні / І. Старовойт, Г. Миленка // Вища школа. – 2008. – № 3. – С. 19-23.

Степко М. Ф. Болонський процес і навчання впродовж життя: монографія / М. Ф. Степко, Б. В. Клименко, Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ. – Х.: НТУ «ХП», 2004. – 112 с.

Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/doc/files/news/438/43883/HE_Reforms_Strategy_11_11_2014.pdf

Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики / М-во освіти і науки України. – К.: К.І.С., 2003. – 294 с.

Структури громадської участі в Україні. Збірник аналітичних матеріалів / за ред. М. Лациби, Н. Ходько. – К.: Укр. незалеж. центр політ. дослідж., 2003. – 96 с.

Супрун В. Профтехосвіта. Плани на майбутнє / В'ячеслав Супрун // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://proftekhosvita.org.ua/uk/news/details/5012/>

Сухомлинська О. Ідеї громадянськості і школа України / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 1999. – №4. – С. 20-25.

Теоретико-прикладні аспекти управління закладами освіти: наук.-метод. посіб. / ред. кол. Л. М. Калініна, Н. М. Островерхова, А. Ф. Остапенко [та ін.]; за ред. Л. М. Калініної. – К.: ПП Компанія «Актуальна освіта», 2002. – 310 с.

Терепищій С. О. Стандартизація вищої освіти (спроба філософського аналізу): монографія / С. О. Терепищій. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 197 с.

Тимошенко О. Освіта України в контексті розвитку світових освітніх тенденцій / О. Тимошенко // Вища освіта України. – 2009. – № 3. – С. 90-97.

Тимошенко І. І. Недержавні приватні вищі: етапи непростого становлення / І. І. Тимошенко, З. І. Тимошенко // Економіка і управління. – 1998. – №1. – С. 9-10.

Типові правила внутрішнього розпорядку для працівників державних навчально-виховних закладів України: затверджено наказом Міністра освіти України від 20.12.1993 р., № 455 // Вища освіта: нормативно-правові акти про організацію освіти у вищих навчальних закладах III–IV акредитації: [у 2-х кн.] / МОН України, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого; уклад.: М. І. Панов, Ю. Б. Битяк, Г. С. Гончарова та ін.; за ред. проф. М. І. Панова. – Х.: Право, 2006. – С. 206-210.

Тицька Я. О. Суб'єкти освітянських правовідносин / Я. О. Тицька // Актуальна юриспруденція. Юридичні науково-практичні Інтернет конференції [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://legalactivity.com.ua/index.php?catid=1:-1&id=92:2011-10-04-23-17-59&Itemid=9&lang=ru&option=com_content&view=article

Тодосова Г. І. Шляхи розвитку державно-громадського управління освітою в Україні: європейський досвід та українська реальність / Г. І. Тодосова // Державне управління: теорія та практика. – 2010. – № 1. – С. 15-20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10thidur.pdf>.

Троц М. М. Учніське самоврядування як складова системи державно-громадського управління позашкільним навчальним закладом / М. М. Троц // Позашкільна освіта. – 2014. – № 7 (43) липень. – С. 2-4.

Туленков М. В. Організаційна взаємодія в демократичній системі управління / М. В. Туленков. – К.: ІПК ДЗСУ, 2007. – 102 с.

Туленков М. В. Теоретико-методологічні основи організаційної взаємодії в соціальному управлінні: [монографія] / М. В. Туленков. – К.: Каравела, 2009. – 512 с.

Тупиця О. Л. Профспілки як групи інтересів у системі соціально-трудових відносин трансформаційного суспільства / О. Л. Тупиця // Політологічний вісник: Зб. наук. праць. – К.: ВАДЕКС, 2013. – Вип. 70. – С. 347-356.

Удосконалення системи моніторингу забезпечення якості вищої освіти України: зб. тез доповідей наук.-практ. конф., квітень 2013 р., Дніпропетровськ / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Держ. вищ. навч. закл. «Нац. гірн. ун-т». – Дніпропетровськ: ДВНЗ «НГУ», 2013. – 369 с.

Україна. Кабінет Міністрів. Деякі питання надання вищим навчальним закладам статусу самоврядного (автономного) дослідницького національного університету: постанова від 03.02.10 р., № 76 / Україна. Кабінет Міністрів // Освіта України. – 2010. – № 11, 9 лютого. – С. 1; Урядовий кур'єр. – № 30, 17 лютого. – (Вкладка).

Україна. Кабінет Міністрів. Про затвердження Порядку проведення моніторингу якості освіти: постанова від 14.12.11 р., № 1283 / Україна. Кабінет Міністрів // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 1, 4 січня. – С. 12-13.

Україна. Кабінет Міністрів. Про затвердження плану заходів щодо розвитку вищої освіти на період до 2015 року: розпорядження від 27.08.10 р., № 1728-р / Україна. Кабінет Міністрів // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 177, 24 вересня. – С. 12.

Україна. Кабінет Міністрів. Про порядок створення, реорганізації і ліквідації навчально-виховних закладів: постанова від 05.04.1994 р., № 228 / Україна. Кабінет Міністрів // Вища освіта: нормативно-правові акти про організацію освіти у вищих навчальних закладах III–IV акредитації: [у 2-х кн.] / МОН України, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого; уклад.: М. І. Панов, Ю. Б. Битяк, Г. С. Гончарова та ін.; за ред. проф. М. І. Панова. – Х.: Право, 2006. – С. 80-81.

Україна. МОН. Про створення національної системи моніторингу якості освіти: лист від 25.11.05 р., № 1/9-659 / Україна. МОН // Директор школи. – 2006. – № 3, січень. – С. 30-31.

Україна. МОН. Колегія. Забезпечення якості вищої освіти – важлива умова інноваційного розвитку держави і суспільства: рішення від 02.03.07 р., № 3/1-4 / Україна. МОН. Колегія // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2007. – № 12. – С. 3-17.

Україна. МОН. Колегія. Підвищення ефективності вищої освіти як чинника розвитку та інтеграції в європейське співтовариство: рішення від 27.02.04 р., № 3/1-4 / Україна. МОН. Колегія // Вища освіта: нормативно-правові акти про організацію освіти у вищих навчальних закладах III–IV акредитації: [у 2-х кн.] / МОН України, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого; уклад.: М. І. Панов, Ю. Б. Битяк, Г. С. Гончарова та ін.; за ред. проф. М. І. Панова. – Х.: Право, 2006. – С. 113-119.

Україна. МОН. Про затвердження порядку здійснення державного контролю за діяльністю навчальних закладів: наказ від 25.01.08 р., № 34 // Україна. МОН // Вища школа. – 2008. – № 3. – С. 110.

Університетська автономія: її друзі і вороги: пер. з пол., англ. – К.: Таксон, 2008. – 180 с.

Управління інноваційним розвитком колегіуму: моделі, соціокультурні процеси, технології: наук.-метод. посіб./ [Л. М. Калініна, А. Ф. Остапенко, В. В. Лапінський, В. В. Литвинчук, В. В. Рогоза та ін.]; за наук. ред. професора Л. М. Калініної. – Київ – Володимирець: Інформатодор, 2011. – 560 с.

Управління освітою: монографія / Міністерство освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; за науковою ред. В. П. Беха; редкол.: В. П. Бех (голова), М. В. Михайліченко (заст. голови) [та ін.]. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – 546 с.

Фадеев В. Механізм громадсько-державного управління освітніми ресурсами вищої школи в умовах сьогодення / Владислав Фадеев // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2013. – № 7. – С. 349-353.

Федотова Г. А. Общественно-государственное управление как фактор инновационного развития образовательного учреждения [Електронний ресурс] / [Федотова Г. А., Громова Н. М., Якубов Б. А.]. – Режим доступу: <http://www.science-education.ru/pdf/2012/6/674.pdf>.

Філософські абрисы сучасної освіти: монографія / Предборська І., Вишинська Г., Гайденок В. [та ін.]; за заг. ред. І. Предборської. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 226 с.

Фініков Т. «Управлінська міфологія» в сучасних підходах до аналізу освіти / Т. Фініков // Філософія освіти: Науковий часопис. – 01/2008. – N1/2. – С. 221-232.

Фініков Т. В. Вища освіта України: ліцензування та акредитація: Аналітичне дослідження / Т. В. Фініков, О. І. Шаров; Консорціум із удосконалення

менеджмент-освіти в Україні. – 2 вид. – К.: НМЦ «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2006. – 68 с.

Фірстов С. Глобальна спрямованість науки третього тисячоліття / Фірстов С., Девіна Д., Чернишов Л., Коміренко Р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://librar.org.ua/sections_load.php?s=general_scientific_knowledge&id=8

Формирование общества, основанного на знаниях. Новые задачи высшей школы / Пер. с англ. – М.: «Весь Мир», 2003. – 232 с.

Формування інституту громадянського суспільства, регіональні аспекти: монографія / В. Є. Слюсаренко. – Ужгород: «Ужгородська міська друкарня», 2013. – 160 с.

Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників: від 09.12.1989 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_044

Хартія університетів України: академічні свободи, університетська автономія та освіта: [Міжнародна науково-практична конференція «Ольвійський форум – 2009»: стратегії України в геополітичному просторі] // Освіта України. – 2009. – № 51/52, 10 липня. – С. 5.

Хижняк Л. М. Університетська освіта: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. М. Хижняк. – Х.: Видавництво ХарРІ НАДУ, 2010. – 192 с.

Ходикіна І. Ю. Університетська освіта в контексті інноваційного розвитку України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.09.01 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / І. Ю. Ходикіна. – Л., 2006. – 21 с.

Хоружий Г. Соціальна відповідальність вищої школи в контексті Болонського процесу / Г. Хоружий // Вища школа: Науково-практичне видання. – 2010. – № 5-6. – С. 12-24.

Хриков Є. М. Управління навчальним закладом: навчальний посібник / Є. М. Хриков. – К.: Знання, 2006. – 365 с.

Частное образование в Великобритании // Заграница. – 2006. – Февр. (№ 8). – С. 10-11.

Чернякова Ж. Ю. Вплив сучасних інтеграційних процесів на формування освітньої політики / Ж. Ю. Чернякова // Соціалізація особистості: культура, освітня політика, технології формування: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів, (20–21 квітня 2011 р., м. Суми) / Міністерство освіти, науки, молоді та спорту України, Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОНМС України; [ред. кол.: А. А. Сбруєва, О. Ю. Щербина-Яковлева, В. А. Косяк та ін.]. – Суми: Видавництво СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. – С. 67-69.

Чугаєвський В. Г. Соціалізуючі функції вищої освіти в контексті європейської інтеграції / В. Г. Чугаєвський // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2013. – Випуск 12. – С. 110-118

Чучкалова Е. И. Теоретические аспекты создания и развития образовательных кластеров / Е. И. Чучкалова // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2013/8/ekonomika/

Шамайда Т. 16 змін у вищій освіті: новий закон почав діяти / Тарас Шамайда // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/reform/42795/>

Шевченко С. О. Обґрунтування концепції ефективного державно-громадського механізму управління якістю вищої освіти / С. О. Шевченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.dbuara.dp.ua/zbirnik/2012-02\(8\)/12ssovou.pdf](http://www.dbuara.dp.ua/zbirnik/2012-02(8)/12ssovou.pdf)

Шевченко С. О. Розвиток державно-громадського управління якістю вищої освіти України в умовах входження до Болонського процесу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. упр.: 25.00.02 «Механізми державного управління» / С. О. Шевченко. – Запоріжжя, 2012. – 36 с.

Шубін О. Сучасний вищий навчальний заклад: відповідність вимогам постіндустріального суспільства / О. Шубін // Вища школа. – 2007. – № 1. – С. 3-9.

Шульга Л. А. Українська система управління освітою: поступ до демократичного виміру / Л. А. Шульга // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 1. – С. 65-71.

Щодо деяких питань оподаткування навчальних закладів: Лист Податкової адміністрації України від 11 квітня 2002 р. № 2291/6/15-1216 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine.uaravno.net/data/base44/ukr44783.htm>

Эндаумент-фонды (фонды целевого капитала) государственных и муниципальных образовательных учреждений: организация деятельности, состояние и перспективы развития: практическое руководство / под. ред. Миркина Я. М. – М.: Финансовый университет, 2010. – 144 с.

Яворский О. Е. Образовательный кластер как форма социального партнерства техникума и предприятий газовой отрасли: автореф. дис. на соискание науч. степ. канд. пед. наук: 13.00.01. «Общая педагогика, история педагогики и образования» / О. Е. Яворский. – Казань, 2008. – 25 с.

Ягупов В. Ключові компетентності: поняття, сутність, зміст, класифікація та вимоги до випускників професійно-технічної освіти / В. Ягупов // Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка: зб. наук. пр. / Ін-т проф.-техн. освіти НАПН України. – К., 2012. – Вип. 4. – С. 12-18.

Яременко М. Державно-громадське управління навчальним закладом як засіб демократизації навчально-виховного процесу / М. Яременко // Післядипломна освіта в Україні. – 2005. – № 2. – С. 79-82.

Яценко М. Демократизація управління в системі вищої освіти: становлення та розвиток / М. Яценко // Вища освіта України. – 2007. – № 1. – С. 50-59.

Яценко М. Демократизація освіти як тенденції розвитку у ХХІ столітті / М. Яценко // Вища освіта України. – 2006. – № 4. – С. 34-40.

Aleman E. A Forty Two Year Perspective on the Politics of Education and the Future of PEA / E. Aleman, B. Maxcy. // Bulletin. – 2006. – Vol. 31. – № 1.

Ball S. Education Policy and Social Class: The Selected Works of Stephen S. Ball. – N.Y., 2006.

Barnard Ch. Functions of an Executive / Ch. Barnard. – Cambridge: Harvard University Press, 1958. – 384 p.

Birnbaum R. Management Fads in Higher Education: Where They Come From, What They Do, Why They Fail / R. Birnbaum. – San Francisco: Jossey-Bass inc., Publishers, 2000. – 320 p.

Blau P. Exchange and Power in Social Life / P. Blau. – N. Y.: Wiley & Sons, 1964. – 352 p.

Bolman L. Modern Approaches to Understanding and Managing Organizations / L. Bolman, T. Deal. – San Fransisco: Jossey-Bass, 1984. – 325 p.

Buckley J. Education and Politics: Separate? / J. Buckley // Change. – 1976. – Vol. 8. – № 9 (Oct.).

Carnoy Martin. Globalization and Educational Reform: What Planners Need to Know [Електронний документ] / Martin Carnoy. – Paris: UNESCO, International Institute for Educational Planning, 1999. – 96 p. – Режим доступу: <http://www.unesco.amu.edu.pl/pdf/Carnoy.pdf>.

Clark B. Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation / Burton Clark. – Oxford: Pergamon-Elsevier Science, 1998. – 163 p.

Cooper Bruce S. Local school reform in Great Britain and United States: points of comparison – points of departure / Cooper Bruce S. // Education Review. – 1990. – Vol.42. – Issue 2.

Crozier M. Rethinking Systems: Configurations of Politics and Policy in Contemporary Governance / M. Crozier // Administration and Society. – Vol. 42, No. 5. – 2010.

Davies Pat. Widening Participation and the European Union: Direct Action – Indirect Policy? / Pat Davies // European Journal of Education. – 2003. – March. – Vol. 38. – Issue 1. – P. 99-116.

Education at a Glance 2012. OECD indicators. – Paris: OECD Publishing, 2012.

Federal education. The system grants [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studentaid.ed.gov/types/grants-scholarships/pell/calculate-eligibility>

Fitz J. Education Policy and Social Reproduction Class inspiration and symbolic control / J. Fitz, B. Davis, J. Evans. – N.Y., 2006.

Hanna D.E. Higher Education in an Era of Digital Competition: Emerging Organizational Models [Electronic resource] / D.E. Hanna. – Access mode: http://www.sloan-c.org/publications/jaln/v2n1/pdf/v2n1_hanna.pdf (s.a.).

Heywood A. Global governance / Heywood Andrew // Politics. Third Edition. Palgrave foundations. – 2007. – 478 p.

Hoy W. Educational Administration. Theory Research and Practice / W. Hoy, C. Miskel. – N. Y.: McGraw-Hill, inc., 1987. – 488 p.

Introduction // The Future of the Politics of Education Association: A Committee Report [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.fsu.edu

Kirst M. A Forty-Year Perspective on the Politics of Education and its Association / M. Kirst // Politics of Education Association Bulletin. – 2006. – Vol. 31. – No. 1.

Kirst M. Politics of Education / M. Kirst, E. Mosher // Review of Educational Research. – 1969. – Vol. 39. – No. 5.

Lyotard Jean-Francois. The Postmodern Condition. A Report on Knowledge / Jean-Francois Lyotard. – Manchester: Manchester University Press, 1984. – 110 p.

Mishra Ramesh. Globalization and the Welfare State / Ramesh Mishra. – Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 1999. – 152 p.

Newman Frank. Saving Higher Education's Soul [Electronic resource] / Frank Newman. – Access mode: www.futuresproject.org.

Newson J. The University Means Business: Universities, Corporations and Academic Work / Newson Janice, Buchbinder, Howard. – Toronto: Garamond Press, 1988. – P. 59-61.

Quality assurance in UK higher education: A guide for international readers [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.qaa.ac.uk/international/studentGuide/English_readers.asp

Rado P. Transition in Education. Policy Making and the Key Education Policy Areas in the Central European and Baltic Countries [Electronic document] / Peter Rado. – Budapest: Open Society Institute, 2001. – 103 p. – Access mode: <http://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/rado.pdf>.

Ranking Web of World Universities. Top Universities [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.webometrics.info/top12000.asp>

Reimers F. Informed Dialogue – Using Research to Shape Education Policy around the World / F. Reimers, N. McGinn. – Westport. – Praeger. – 1997. – P. 6.

Scott P. Reflections on the Reform of Higher Education in Central and Eastern Europe / Peter Scott // Higher Education in Europe. – 2002. – Volume 27. – Issue 1-2. – P. 137-152.

Sergiovanni T. Theory and Practice in Education Policy and Administration: An Hermeneutics Perspective. Abridged Version / T. Sergiovanni [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.eric.ed.gov/PDFS/ED228693.pdf.

Simon H. Models of Man: Social and Rational / Simon H. – N. Y.: John Wiley and Sons, Inc., 1957. – 279 p.

Slaughter Sh. Academic Capitalism: Politics, Policies, and the Entrepreneurial University / Sheila Slaughter, Larry L. Leslie. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1997. – 276 p.

Soley Lawrence C. *Leasing the Ivory Tower: The Corporate Takeover of Academia* / Soley Lawrence C. – Boston: South End Press, 1995. – 202 p.

Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.bologna-bergen2005.no/Docs/00-Main_doc/050221_ENQA_report.pdf

Statistical Information on Higher Education in Central and Eastern Europe. European Center for Higher Education [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cepes.ro>.

Stetar J. *Higher Education Innovation and Reform: Ukrainian Private Higher Education. 1991–1996* / J. Stetar. – Vienna, 1996. – 61 p.

Stetar J. *Evolution of Private Higher Education in Ukraine* / J. Stetar, E. Berezkina // *International Higher Education*, Fall 2002. [Электронный ресурс] / Center for International Higher Education Boston College. – Режим доступа: http://www.bc.edu/bc_org/avp/soe/cihe/newsletter/News29/text010.htm.

Stetar J. *Ukrainian Private Higher Education* / J. Stetar. – San Francisco, 1995. – 32 p.

The Future of the Politics of Education Association: A Committee Report. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.fsu.edu

The Times Higher Education World University Rankings. The essential elements in our world-leading formula [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.timeshighereducation.co.uk/world-university-rankings/2012-13/world-ranking/methodology>

U.S. and Canadian Institutions Listed by Fiscal Year 2013 Endowment Market Value and Change* in Endowment Market Value from FY 2012 to FY 2013 (Revised February 2014) [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://nacubo.org/Documents/EndowmentFiles/2013NCSEEndowmentMarket>

Wiener N. *Cybernetics: Or Control and Communication in the Animal and the Machine* / N. Wiener. – Paris, France: Librairie Hermann & Cie, and Cambridge, MA: MIT Press. Cambridge, MA: MIT Press., 1948. – 212 p.

Williams Gareth, ed. *The Enterprising University: Reform, Excellence and Equity* / Gareth Williams, ed. – Buckingham, UK: Open University Press, 2003. – P. 132-141.

Young M. F. D. *The Curriculum of the Future: From the «New Sociology of Education» to a Critical Theory of Learning* / M. F.D. Young. – Bristol: The Falmer Press, 1998. – 205 p.

Zajda J. *Education and policy: Changing paradigms and issues* / J.Zajda // *International Review of Education*. – 2002. – Vol. 48. – No. 1/2.

Zemsky R. *Remaking the American University: Market-Smart and Mission-Centered* / Zemsky Robert, Gregory R. Wegner, William F. Massey. – New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2005. – 248 p.

НАШІ АВТОРИ

- Андрущенко Віктор Петрович** доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України, ректор Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Заслужений діяч науки і техніки України, Лауреат державної премії у галузі освіти
- Бакка Тамара Володимирівна** кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
- Бех Володимир Павлович** кандидат соціологічних наук, доктор філософських наук, професор, академік, перший віце-президент Української Академії політичних наук, директор Інституту управління та економіки освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Заслужений діяч науки і техніки України
- Бех Юлія Володимирівна** доктор філософських наук, доцент, професор кафедри методології науки і міжнародної освіти Інституту магістратури, аспірантури і докторантури Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.
- Ведмідь Наталія Іванівна** магістр управління навчальним закладом, завідувача дошкільним навчальним закладом «Колосок» Онішківської сільської ради Полтавської області
- Вернидуб Роман Михайлович** кандидат фізико-математичних наук, доцент, професор, завідувач кафедри освітньої політики Інституту політології і права, проректор Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
- Грицяк Ігор Андрійович** кандидат юридичних наук, доктор державного управління, професор, завідувач кафедри правознавства Інституту суспільства Київського університету імені Бориса Грінченка, Заслужений діяч науки і техніки України
- Давидюк Микола Іванович** аспірант Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Голова студентської ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

- Дубчак
Леся
Сергіївна** кандидат юридичних наук, доцент, адвокат, доцент доцент кафедри цивільного та трудового права Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
- Жайворінок
Людила
Миколаївна** магістр управління навчальним закладом, завідувача дошкільним навчальним закладом «Казка» Денисівська сільська рада Полтавської області
- Жижко
Тетяна
Анатоліївна** доктор філософських наук, професор, професор кафедри управління, інформаційно-аналітичної діяльності та євроінтеграції Інституту управління та економіки освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
- Іванілов
Олександр
Вікторович** кандидат політичних наук, доцент кафедри управління, інформаційно-аналітичної діяльності та євроінтеграції Інституту управління та економіки освіти Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова
- Калініна
Людмила
Миколаївна** доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу економіки та управління загальною середньою освітою Інституту педагогіки НАПН України
- Коновалова
Світлана
Олександрівна** кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки освіти Інституту управління та економіки освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
- Корінець
Зеновій
Михайлович** народний артист України, директор-розпорядник Національного хору імені Григорія Верьовки, керівник Апарату Верховної Ради України, професор Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
- Кравченко
Алла
Анатоліївна** доктор філософських наук, доцент, професор кафедри управління, інформаційно-аналітичної діяльності та євроінтеграції, заступник директора Інституту управління та економіки освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Крохмаль Наталія Василівна	кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри управління, інформаційно-аналітичної діяльності та євроінтеграції Інституту управління та економіки освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
Кудін Анатолій Петрович	доктор фізико-математичних наук, професор, академік Академії наук вищої школи України, проректор з дистанційної освіти та інноваційних технологій навчання Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Заслужений працівник освіти України
Ладиченко Тетяна В'ячеславівна	кандидат історичних наук., професор, завідувачка кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
Мелещенко Тетяна Володимирівна	кандидат історичних наук, доцент кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
Мирошниченко Сергій Аркадійович	старший викладач кафедри управління, інформаційно-аналітичної діяльності та євроінтеграції Інституту управління та економіки освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
Михайліченко Микола Васильович	кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри методики навчання та управління навчальними закладами Національного університету біоресурсів і природокористування України
Нестерова Марія Олександрівна	кандидат філософських наук, доцент кафедри управління, інформаційно-аналітичної діяльності та євроінтеграції Інституту управління та економіки освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
Ніколаєнко Станіслав Миколайович	доктор педагогічних наук, професор, заслужений працівник народної освіти України, голова Всеукраїнської громадської організації «Громадська Рада освітян і науковців України (ГРОНУ), ректор Національного університету біоресурсів і природокористування України

Онаць Олена Миколаївна	кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу економіки та управління загальною середньою освітою Інституту педагогіки НАПН України, президент Асоціації керівників шкіл України, заслужений учитель України
Погоріла Лілія Петрівна	кандидат юридичних наук, провідний юрисконсульт юридичного відділу, асистент кафедри цивільного та трудового права Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
Постол Катерина Анатоліївна	викладач кафедри освітньої політики Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
Пятишева Інна Петрівна	магістр управління навчальним закладом, аспірант Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
Решновецький Сергій Леонідович	пошукувач Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
Резанова Наталія Олександрівна	кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри політології та права Запорізького національного технічного університету
Романкова Лілія Миколаївна	кандидат психологічних наук, доцент, завідувач відділу виховної та психолого-педагогічної роботи Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
Рябека Олександр Григорович	кандидат політичних наук, доцент кафедри управління, інформаційно-аналітичної діяльності та євроінтеграції Інституту управління та економіки освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
Сабодош Тетяна Іванівна	кандидат юридичних наук, начальник юридичного відділу, асистент кафедри теорії та історії держави і права Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

- Савельєв
Володимир
Леонідович** доктор історичних наук, професор, директор Інституту магістратури, аспірантури і докторантури Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Лауреат державної премії у галузі освіти
- Сергієнко
Володимир
Петрович** доктор педагогічних наук, професор, академік АН вищої освіти України, завідувач кафедри комп'ютерної інженерії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, президент МАН Київської області, заслужений працівник освіти України
- Супрун
В'ячеслав
Васильович** кандидат економічних наук, доцент, лауреат Державної премії України в галузі освіти 2012 року, заслужений працівник освіти України, директор департаменту професійно-технічної освіти МОН України
- Туленков
Микола
Васильович** доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри галузевої соціології Київського Національного університету імені Тараса Шевченка
- Чепак
Валентина
Василівна** доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри галузевої соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Щербакова
Юлія
Едуардівна** кандидат політичних наук, доцент кафедри управління, інформаційно-аналітичної діяльності та євроінтеграції Інституту управління та економіки освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Науково-практичне видання

**МОДУС
ДЕРЖАВНО-ГРОМАДСЬКОГО
УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ**

Монографія

Комп'ютерна верстка: Чалчинська Л.І.

Підписано до друку 2.10.2015 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умовн. друк. аркушів 46,3. Тираж 300.

Надруковано в ПП «Комп'ютерний дизайн».
02192, Київ, вул. Космічна 8б (прибудова).
Тел./факс: + 38 050 469 7485,
E-mail: lesya3000@ukr.net